

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Немања Р. Радоњић

Слика Африке у Југославији (1945-1991)

докторска дисертација

Београд, 2020.

University of Belgrade

Faculty of Philosophy

Nemanja R. Radonjić

Image of Africa in Yugoslavia (1945-1991)

Doctoral dissertation

Belgrade, 2020.

Ментор:

Проф. др Радина Вучетић, ванредни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Чланови комисије:

Проф. др Милан Ристовић, редовни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Др Драган Богетић, научни саветник, Институт за савремену историју

Др Олга Манојловић Пинтар, виши научни сарадник, Институт за новију историју Србије

Датум одбране _____

Слика Африке у Југославији (1945-1991)

Сажетак:

У тези се обрађује феномен имагинарне географије пост-колонијалне Африке у социјалистичкој, несврстаној Југославији. Користећи изворе похрањене у архивима, штампу, путописе, публицистику, друштвене науке, фотографију, филм и усмене интервјуе, испитује се слика *Другог* у односу на афричке земље, народе и појединце. Користећи методологију имагологије и постколонијалних студија издвајају се и анализирају слике створене на полу-колективном нивоу код четири дела југословенског друштва – политичке елите, стручњака, културне елите и обичних људи.

У раду се доказује да је Африка имала специфично и важно место у југословенској слици света, пре свега захваљујући политици несврстаности и друштвеној клими коју је она створила за прихватање *Другог*. У раду се одбацују симплификована објашњења о југословенској потрази за статусом у Африци и крипто колонијализму, и подвлачи се дискурс солидарности, антиколонијализма и антирасизма.

На стварање слике Африке највише је утицала политичка елита Југославије, која је задавала главне оквире репрезентације континента, нарочито у односу на кључне феномене колонијализма, расизма и пост-колонијалног стања. Стручњаци, који су махом одлазили на рад у Африку, учествовали су у процесу африканизације, развоја али и социјалистичке модернизације у афричким државама, а њихови извештаји са терена показали су широк распон слика којима је заједнички био социоцентризам, односно вера у могућност и потребу Африканаца да се национално еманципују и трансформишу из колонијалних поданика у борце, раднике, сељаке, студенте. Културна елита одиграла је важну улогу у сузбијању стереотипа о Африци, и посредовала је у упознавању афричких култура у Југославији. Код обичних људи је доминирала слика Африканца као лидера, борца и студента, подвучена дискурсом солидарности.

Кључне речи: Југославија, Африка, несврстаност, имагологија, слика *Другог*, хладни рат, антиколонијализам, постколонијализам, социјализам, антирасизам.

Научна област: Историја

Ужа научна област: Општа савремена историја

УДК: 316.722(497.1:6)"1945/1991"

Image of Africa in Yugoslavia (1945-1991)

Abstract:

This thesis deals with the question of imaginary geography as it pertains to post-colonial Africa in the global imaginary of socialist, nonaligned Yugoslavia. Using archival sources, print and electronic media, social sciences, film, photography and oral history, we examine the image of the *Other* in relation to African lands, nations and individuals. Using the methodology of imagology and postcolonial studies we analyze images created on the semi-collective level of four groups within the Yugoslav society : political elites, experts, cultural elite and ordinary people.

This thesis proves that Africa had a specific and important place in the Yugoslav image of the world, which was initiated by the politics of nonalignment and the societal relations it created for the acceptance of the African *Other*. We reject simplified explanations regarding Yugoslav quest for status or crypto colonialism and we emphasize the discourse of solidarity, anticolonialism and antiracism.

The image of Africa in Yugoslavia was mostly shaped by the political elite, which outlined the mental map of the continent, especially regarding key phenomena of colonialism, racism and the post-colonial state. Experts were a part of the process of africanisation, development and socialist modernization in African states. Their reports showed a large assortment of images, underlined by sociocentrism which expected the African to be transformed from the colonized subjects to fighters, workers, students and peasants. Cultural elite was important in the rebuffing stereotypes about Africa via direct contact with African cultural production. Ordinary people viewed Africa through the lens of solidarity, which fortified the images of the African as a fighter, leader and student.

Key words: Yugoslavia, Africa, nonalignment, imagology, image of the *Other*, Cold war, anticolonialism, postcolonialism, socialism, antiracism.

Scientific field: History

Scientific subfield: Contemporary history

UDC: 316.722(497.1:6)"1945/1991"

Садржај:

Предговор.....	1
Предмет истраживања.....	1
Извори и литература.....	3
Методологија истраживања.....	8
Увод	17
Африка, деколонизација и хладни рат.....	17
Југословенско-афрички односи 1945-1991.....	28
Кратка историја слике Африке.....	39
Слика Африке у јужнословенским земљама до 1945.....	46
1. Политичка елита и Африка	49
1. Политичка географија континента.....	53
1.1.1. Пост-колонијални континент.....	56
1.1.2. Социјалистички континент.....	64
1.1.3. Несврстани континент.....	72
1.1.4. Мрачни континент.....	81
2. Тито и Африка.....	90
1.2.1. Тито „открива“ Африку.....	90
1.2.2. Тито и Африка у три слике.....	100
3. Слика кључних личности афричког континента.....	114
1.3.1. Верни пријатељи и браћа.....	119
1.3.2. Антиколонијални мученици и хероји.....	124
1.3.3. „Несврстани“ пријатељи.....	127
1.3.4. Непријатељски Други	129
2. Стручњаци и Африка	136
1. Стручњаци и помоћ ослободилачким покретима у Африци.....	140
2.1.1 Стручно политички радници и војна помоћ ослободилачким покретима Африке.....	140
2.1.2 Слика афричког бојишта, ослободилачких покрета и њихових бораца	148
2.1.3 Југословенски модел између НОБ-а и савременог ратовања.....	161
2. Слика развоја и неразвијености у Африци.....	164
2.2.1 Африка у глобалној имагинацији развоја.....	164
2.2.2 Африка којој се мора помоћи.....	171
2.2.3 Африка као тржиште	176
3. Југословени као епигони модернизације у Африци.....	180
2.3.1 Лекар.....	183
2.3.2 Учитель.....	194

2.3.3 Градитељ.....	199
2.3.4. Радник-самоуправљач.....	206
3. Културна елита и Африка	213
1. Између политике и науке:оснивачи африканистике у Југославији.....	216
3.1.1. Петар Губерина.....	216
3.1.2. Веда Загорац и Здравко Печар.....	222
2. Институционализација проучавања континента.....	230
3.2.1. Разуђеност институционалних оквира.....	230
3.2.2. Слика Африке у науци.....	239
3.2.3. Политичке науке као кључно поље дефинисања афричке <i>стварности</i>	254
3. Југословенска књижевност и Африка.....	259
3.3.1 Слика Африке у књижевности.....	259
3.3.2 Слика Африке у путописима.....	266
4. Места сусрета: репрезентација Африке кроз културне институције и манифестације.....	280
3.4.1 Југославија у Африци.....	281
3.4.2 Африка у Југославији.....	284
4. Обични људи и Африка.....	297
1. Слика Африке у масовним медијима.....	299
4.1.1 Медијско обликовање слике Африке.....	299
4.1.2 Доминанте теме и трендови у репрезентацији Африке у масовним медијима.....	304
2. Слика Африке у популарној култури.....	322
4.2.1 Африка и Африканци у популарној култури Југославије.....	323
4.2.2 Детињство и Африка.....	331
3. Африканци у Југославији.....	336
4.3.1 Слика афричког студента у Југославији.....	336
Закључак	353
Списак извора и литературе.....	359
Списак скраћеница.....	402
Прилози.....	404

Предговор

Предмет истраживања

Предмет истраживања ове докторске дисертације је слика¹ Африке у Југославији у периоду 1945-1991. Циљ истраживања је утврдити како је Африка постала део симболичке географије и важан сегмент југословенског политичког, јавног и научног дискурса и како је функционисала као део „далеких, али пријатељских земаља“ како је гласила једна, многоупотребљавана југословенска фраза из времена социјализма. Како би што темељније испитали слику континента обратићемо пажњу на три нивоа слике *Другог*: 1. индивидуални (нпр. писац, политичар, стручњак, грађанин) 2. полу-колективни (нпр. партијско вођство, студенти, лекари, грађевинари) 3. колективни (друштво, земља, народ).² Стога ће наше истраживање обрадити полу-колективне нивое репрезентације Африке међу четири групе на које смо поделили југословенско друштво (политичка елита, стручњаци, културна елита, обични људи), а посебана пажња биће посвећена важним актерима афро-југословенских веза. Посматрањем на три нивоа и кроз ове четири групе избегавамо хомогенизацију слике Африке – јер индивидуе нису исто размишљале, а пропитујемо и модел изражавања јер су се особе различито изражавале у различитим комуникативним ситуацијама.³ Тако анализирани слике, као и однос међу овим групама и појединцима, требало би да на крају дају чврсте обресе репрезентације Африке у југословенској имагинацији, на колективном нивоу државе и друштва. Иако ће политичка, економска и културна историја афро-југословенских односа чинити подлогу и помагати контекстуализацију истраживања, она није у фокусу овог рада.

Африка је, за потребе овог истраживања, омеђена по дефиницији најдуговечније аутохтоне афричке мултинационалне организације, Организације Афричког Јединства, и по дефиницији коју налазимо у *Унесковој* осмотомној историји Африке, до сад најреферентнијој историји континента.⁴ Африка коју разматрамо у овом раду, стога, укључује простор ограничен следећим географским маркерима: на северу Рт Бон (Bon) Тунис; на југу Рт Агулхас (Agulhas) ЈАР; на истоку Рт Хафун (Hafun) Сомалија; на западу Рт Кап Верде (Cabo Verde) Сенегал; укључујући сва већа и мања острва: Мадагаскар, Кап Верде, Мадеру, Зеленортска острва, Реунион, Сао Томе, Принципе, Маурицијус и још пар минијатурних острва. Ради се о једном од најхетерогенијих региона света, који се простире од северне до јужне умерене зоне, невероватно разноликог рељефа, комплексне расне и етничке структуре, где се говори преко 1500 језика, као и континента на коме је настао анатомски савремени *Homo sapiens*.⁵ Назив „Африка“, по једном од најчувенијих афричких историчара Џозефу Ки Зербу, потиче из римских времена, када је заменио грчко-египатски термин “Либија”, да би потом постао примењен на читав континент. Није могуће тачно лоцирати његово прво појављивање па је могућа следећа етимологија: од речи

¹ У смислу „репрезентација“, „представљања“, виђење *Другог*; енгл. *image, representation, image of the Other*; фр. *représentation, image*; нем. *Bild*. У овом раду користићемо појмове „репрезентације“ и „слика“ паралелно.

² О нивоима на којим се формирају слике о страним земљама види: Pageoux, Daniel-Henri, “Od kulturnog imaginarija do imaginarnog“, *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, (ур.) Dukić, Davor et. Al Zagreb: Srednja Europa, 2009, 129.

³ Berk, Piter, *Istorija i društvena teorija*, Beograd: Equilibrium, 2002, 94.

⁴ Ki-Zerbo, Joseph, “General Introduction”, *General History of Africa I. Methodology and African Prehistory*, (ур.) Ki-Zerbo, Joseph, Unesco International scientific Committee for the Drafting of a general History of Africa Heinemann-California-Unesco 1981.16; Види и: “Charter of the O.A.U”, *Basic documents of African Affairs*, Brownlie, Ian (прир.), Oxford: Clarendon University press, 1971.

⁵ Dajmond, Džeremi, *Mikrobi, puške i čelik. Sudbine ljudskih društava*, Beograd: Službeni list 2004, 339-343.

Afarik, берберског порекла; од феничанског термина *Pharikia*, земља воћа; грчке *aprike* (без зиме) и латинске *aprica* (сунчана).⁶

Постоји више разлога због којих смо се одлучили за овај хронолошки оквир. Најпре, већина савремених африканиста препоручује проучавање континента са смислом за појаве *дугог* или *средњег трајања*.⁷ *Кратко трајање* је по славном Фернану Броделу уосталом, „најкаприциозније“.⁸ Данас, утицајни историчари попут Џоа Гулдија и Дејвида Армитажа, препоручују усмеравање дисертација на проучавање што дужег периода, и у свом *Манифесту историје* говоре о важности повратка тема које за свој хронолошки опсег узимају макар неколико деценија.⁹ То погодује и методологији коју користимо јер су неке од слика Африке изузетно дугог трајања, као што је доказао Валентин Ив Мудимбе када је показао утицај Диодора, Плинија и Херодота на слику Африке код шеснаестовековног филозофа Џона Лока.¹⁰ Стога наша анализа захвата више деценија и то оних деценија када су афро-југословенски контакти били на историјском врхунцу. То нам омогућава да посматрамо формирање, промену и нестанак одређених слика Африке. На послетку, обухватамо не само читав период постојања социјалистичке, несврстане Југославије, већ и читав период хладног рата и деколонизације Африке.

Значај теме најпре проналазимо у слабој истражености феномена везаних за слику Африке, не само када је у питању Југославије већ и Балкан па и читава Источна Европа. Критичари једног од најпознатијих дела постколонијалне теорије, Саидовог *Оријентализма*, указивали су на непостојање истраживања дискурса о „Оријенту“ у земљама које нису имале колоније.¹¹ Саид је у оријентализму показао како је перципирана морална и стварна војно-технолошка надмоћ Запада испреплетена са дискурсом о подређивању „Оријента“. Репрезентација *Другог* никада није без везе са истинским друштвеним односима, штавише, њена основна улога и јесте стварање и одржавање друштвене неједнакости.¹² Будући да се Саид и сви други истраживачи имагинарне географије радо користе фукоовским тумачењем односа знања и моћи, постаје посебно значајно видети како се Африка види на Балкану, где односи моћи и знања нису тако једнозначни и јасни као у односу Запад-Африка.

Значај истраживања појачава чињеница да су управо „Балкан“ и „Африка“ као имагинарни простори створени на Западу, а често код исте особе можемо наћи паралеле у приказивању ових простора. Ендрју Хемонд је цитирао британског официра који је у једном расистичком екскурсу 1869. упоредио „смад“ „рајетина и црнца“.¹³ Марија Годорова даје пример Радјарда Киплингa са почетка 20. века.¹⁴ Сличан пример можемо уочити у писању америчког писца Ричарда Каплана крајем 20. века, ако упоредимо његово писање о Балкану и

⁶ Ki-Zerbo, Joseph, “General Introduction”, *General History of Africa I*. 1.

⁷ Nugent, Paul, *Africa since independence. A comparative history*, New York: Palgrave Macmillan, 2012 (друго издање), 3-4.

⁸ Бродел, Фернан, *Списци о историји*, Београд: Српска књижевна задруга, 1992, 45.

⁹ Guldi, Jo, Armitage, David, *The History Manifesto*, Cambridge: Cambridge University Press, 2018, 38-88.

¹⁰ Mudimbe, V. Y., *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1988, 71.

¹¹ Sharp, Joanne P. *Geographies of Postcolonialism. Spaces of power and representation*, London: Sage publications, 2009, 27-30.

¹² Said, Edward, *Orientalizam*, Београд: Библиотека XX век, 2008, 273; Pieterse, Jan Nederveen, *White on Black. Images of Africa and Blacks in Western Popular Culture*, New Haven and London: Yale University Press, 1992, 232; Lutz, Catherine A., Collins, Jane I., *Reading National Geographic*, Chicago: Chicago University Press, 1993, 43; Živković, Marko, *Srpski sanovnik. Nacionalni imaginarijum u vreme Miloševića*, Београд: Библиотека XX век, 2012, 61.

¹³ Stanislaw Saint Claire, *Residence in Bulgaria*, London: 1869, 7. цитирано у: Hammond, Andrew, *The Debated Lands: British and American Representation of the Balkans*, Cardiff: University of Wales Press, 2007, 101.

¹⁴ Todorova, Marija, *Imaginarni Balkan*, Београд: Библиотека XX век, 2006, 348-349.

Западној Африци.¹⁵ Оба ова простора, обележена симболичком географијом, налазе се на „светској периферији“, па се на различите начине супротстављају „развијеној Европи“, где се, изгледа циклично, јављају теорије о неразвијеним друштвима изван њених граница, па Балкан и Африка служе као „бауци“, „негативи“ и „супротности“ цивилизацији, миру и развоју.¹⁶ Научна пажња била је углавном посвећена погледу Запада на ове просторе, а не постоји истраживање које би позиционирало поглед из Југославије на Африку у хладном рату, а ретка су она која за тему имају поглед са једне „светске периферије“ на другу.

Посебан положај Југославије у хладноратовском свету условио је и специфичне менталне мапе и „уверења о идентитету“ њених грађана.¹⁷ У свету хладног рата, који је перпетуирао имагинарну поделу на три света, по речима Весне Голдсворти, „Други“ свет одређивао је како „Први“ тако и „Трећи“.¹⁸ Са друге стране Југославија и њен народ трудили су се да у светлу новопронађених политичких, економских и културних веза, али и у складу са својим тумачењем марскизма-лењинизма пронађу оно што Тодорова назива „алтернативом колонијалном дискурсу“.¹⁹ Стога, Југословени су у Африци полазили од потраге за сличностима, покушавајући да граде политичка пријатељства које су следиле многоструке везе и диверзификација слика. Положај али и историја Југославије поставиле су и предиспозиције за оквире погледа на Африку. По Дејану Јовићу, главни *Други* Југославије налазили су се у њеној прошлости, а од 1948. и у совјетском моделу социјализма. Са друге стране од средине педесетих формирана је нова парадигма која ће се уобличи у политику несврстаности, а која ће се проширити ван кабинета политичара и постати један од најважнијих аспеката југословенске државе али и друштва, постаће поглед на свет.²⁰ Ово је, укратко, специфичност југословенског положаја из које долази и специфичност њене слике Африке, која завређује научну пажњу.

Извори и литература

Хладни рат је феномен који се већ више деценија посматра кроз глобално сочиво.²¹ То је и најадекватнији оквир за било какво проучавање овог феномена – како другачије објаснити борбу кубанских војника против европских плаћеника на Југу Африке, док су обе стране координисане од Совјета или Американца; или такмичење британских и југословенских фирми за изградњу највеће луке у Гани. Пошто се на простору Африке са хладним ратом испреплео

¹⁵ Упореди Kaplan, Robert, *Balkanski duhovi*, Beograd: Dangraf, 2004. (1993) и Kaplan, Robert, *The Ends of the Earth. From Togo to Turkmenistan, from Iran to Cambodia, a Journey to the Frontiers of Anarchy*, London: Penguin Random House, 1997.

¹⁶ О Балкану као бауку: *Употреба историје. Разговори са Андрејем Митровићем*, Јевтић, Милош (прир.) Крагујевац: Народна Библиотека „Вук Караџић“, Филолошко-уметнички факултет, Народни Музеј, 2016,38. Goldsvorti, Vesna, *Izmišljanje Ruritaniје: Imperijalizam mašte*, Beograd:Geopoetika, 2000, 6; О Африци као бауку: Ђirjaković, Zoran, *Globalna Afrika. Posledice globalizacijskih i modernizacijskih procesa južno od Sahare*, Beograd:Arhipelag, 2013, 63; Achebe, Chinua. „An Image of Africa: Racism in Conrad's 'Heart of Darkness'” *Massachusetts Review*. 18, (1977) Прештампано у: *Heart of Darkness, An Authoritative Text, background and Sources Criticism*, (ed.) Robert Kimbrough, London: W. W Norton and Co., 1988,251-261.

¹⁷ Živković, *Srpski sanovnik*, 63.

¹⁸ Goldsvorti, *Izmišljanje Ruritaniје*, XVI.

¹⁹ Todorova, „Predgovor drugom izdanju na srpskom jeziku“, *Imaginarni Balkan*, 2006, 33.

²⁰ Jović, Dejan, „Communist Yugoslavia and its „Others“, *Ideologies and national identities. The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, (yp.) Lampe, John, Mazower, Mark, Budapest-New York:CEU Press, 2004, 277-291.

²¹ Gaddis, John Lewis, *The Cold War. A New History*, New York: Penguin Press, 2005; Westad, Odd Arne, *The Cold War. A World History*, London:Penguin Random House, 2017;Westad, Odd Arne, *The Global Cold War*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005; *Cambridge History of the Cold War*, (yp.) Westad, Odd Arne, Leffler, Melvin P, Vol I-II, Cambridge:Cambridge University Press 2010.

процес деколонизације, нарочито је значајно дати кратак осврт на историографију о пост-колонијалној Африци.

Класичне студије Африке као читавог континента које пишу један или два аутора, премда корисне у доброј мери, у себи носе замку европоцентризма и једног редукционистичког погледа на континент.²² Исто се може рећи за књиге британских или афричких аутора настале као директан одговор на изазов европоцентризма.²³ Највећи успех у синтези коју изводе појединачни аутори представљају књиге које се фокусирају на један део континента попут књиге *Историја арапских народа* Алберта Хуранија.²⁴ За субсахарску Африку одличан, уџбенички увод у проучавање представља књига из знамените серије *New approaches to African history*, чувеног африканисте Фредерика Купера.²⁵ Највећи домет у овом погледу остварује монографија Пола Њуцента, комплексна и слојевита синтеза која је интегрисала најновије домете историографије у своју изузетну анализу политичких, друштвених и културних прилика јужно од Сахаре.²⁶

Писање историје читавог континента, свакако је у најмању руку посао за тим људи. Стога су незаобилазне биле вишетомне историје или историје са више аутора. Кембричку историју Африке вишеструко надилази историја Африке у осам томова, монументалан подухват учињен под покровитељством *Унеска*. Ови томови представљају највише домете историографије о Африци, посебно јер је на њима радио читав тим међународних стручњака, од тога две трећине из Африке, а једна из других области света. Нама су били од нарочитог значаја: први, методолошки том, затим седми, о колонијалној и осми о пост-колонијалној историји.²⁷ Јако је корисна била историја Африке на 1000 страна коју је написао Гај Арнолд, вишедеценијски посматрач и тумач развојних и политичких процеса у Африци, између осталог и несврстаности, и представљала је незамењив компедијум фактографије.²⁸

У посматрању комплексних феномена из области афро-југословенске сарадње помогла нам је литература која обрађује везе Источне Европе и Африке у хладном рату. У том смислу, имали смо посебну привилегију јер смо били укључени на међународни пројекат *Socialism Goes Global*, у оквиру кога смо могли да размењујемо идеје са колегама који се баве истраживањем веза Исток-Југ.²⁹ У последњих неколико година, независно од овог пројекта, појавио се велики број зборника и студија које на изврстан начин локализују искуство појединих земаља, али га и повезују са глобалним токовима.³⁰ Надамо се да исто учинимо овом дисертацијом.

²² Види: Fage, J.D, Oliver, Ronald, *Short history of Africa*, London:Penguin books, 1970 (треће издање); Meredith, Martin, *Fate of Africa. History of a Continent since independence*, New York:Public Affairs, Revised and updated edition, 2011; Lawrence, James, *Empires in the Sun. The Struggle for the mastery of Africa*, London:Weidfield and Nicholson, 2016; Види и : Janet Maslin, "Africa and its rapacious leaders" *New York Times* <https://www.nytimes.com/2005/08/08/books/africa-and-rapacious-leaders.html>[последњи приступ 24.6.2020]

²³ Dejidson, Bazil, *Afrika u povijesti. Teme i osnovi razvoja*, Zagreb:Globus, 1984; Illife, John, *Africans. The History of the Continent*, Cambridge:Cambridge Universtiy Press, 1995.

²⁴ Хурани, Алберт, *Историја арапских народа*, Београд: Клио, 2016.

²⁵ Cooper, Frederick, *Africa since 1940. The Past of the Present*, Cambridge:Cambridge University Press, 2002.

²⁶ Nugent, *Africa since independence*.

²⁷ *The Cambridge history of Africa. From c.1940 to c.1975*, Crowder, Michael (yp.), Cambridge:Cambridge University Press 2008;*General History of Africa I. Methodology and African Prehistory*, (yp.) Ki-Zerbo, Joseph, Unesco International scientific Committee for the Drafting of a general History of Africa Heinemann-California-Unesco 1981; *General history of Africa VII. Africa under Colonial Domiantion 1880-1935*, (yp.) Boahen, A. Adu, Heinemann-California-Unesco, 1985; *General History of Africa VIII. Africa since 1935*, Mazrui, Ali A (yp.),Heineman-California-Unesco, 1993.

²⁸ Arnold, Guy, *Africa. A Modern History 1945-2015*, London:Atlantic Books, 2017.

²⁹ Види више: <http://socialismgoesglobal.exeter.ac.uk/>

³⁰ *Warsaw Pact Intervention in the Third World. Aid and Influence in the Cold War*, (yp.)Telepneva, Natalia, Muehlbeck, Philip E., London, New York:I.B.Tauris, 2018; *Southern African Liberation Movments and the Global Cold War „East“.* *Transnational Activism, 1960-1990*, (yp.) Dallywater, Lena, Saunders, Chris, Fonseca, Helder Adear, Oldenbur:De Gruyter, 2019; *Between East and South. Spaces of Interaction in the Globalizing Economy of the Cold War*,(yp.) Callori, Anna et. Al, Berlin/Boston: De Gruyter, 2019.

Југословенско-афрички политички, културни, друштвени и економски односи до сад нису били тема посебне студије која би тако контекстуализовала овај однос. Наравно, већ преко 50 година, ови односи проучавају се на два нивоа – кроз проучавање историје несврстаности и кроз проучавање односа Југославије и појединих, најчешће северноафричких земаља.³¹ Период 1952-1962 најтемељније је покривен, где се истичу радови Драгана Богетића, Владимира Петровића, Љубодрага Димића, Александра Животића и Јована Чавошког. Пажњу је нарочито привлачила југословенска блискоисточна политика, питање Суеца, сарадња са Алжиром и Египтом, Београдска конференција, помоћ Алжиру и Анголи.³² У контекстуализовању процеса и догађаја у овој историји, а будући да је главна повезница ових земаља свакако била несврстаност, незамењиви су били чланци, студије и монографије Драгана Богетића који је у својим радовима покрио период од зачетка несврстаности до почетка осамдесетих. Такође бисмо указали на његово трасирање пута за будуће истраживаче у чланку *Југославија и несврстаност: прилог превазилажењу предрасуда и стереотипа*. Његова најновија књига, *Несврстаност кроз историју*, представља синтезу четрдесетогодишњих бављења овом темом уклопљену у савремене домете историографије, те је незаобилазни приручник за односе Југославије и несврстаних.³³

Период после 1961. генерално је мање покривен. Најзначајније су нам ту биле две монографије. Прва, књига *Југославија и несврстани свет* америчког совјетолога Алвина Рубинштајна, иако писана крајем шездесетих, и данас је корисна многим истраживачима јер је тада отворила многе рукавце истраживања и упутила на главне правце југословенске политике према Глобалном Југу.³⁴ Друга, монографија загребачког историчара Твртка Јаковине *Трећа страна хладног рата*, представља обимну и комплексну историју несврстаности у детанту и после њега. Будући да једно поглавље посвећује управо југословенској политици у Африци, Јаковина је истраживачима прокрчио пут ка истраживању таквих феномена као што су помоћ Југославије афричким ослободилачким покретима, њена улога у деколонизацији афричког Југа, односи са земљама попут Танзаније, Зимбабвеа, Замбије.³⁵

³¹ О проучавању „Трећег света“ у југословенској историографији види детаљније: Radonjić, Nemanja, „(Post)jugoslovenska istoriografija i „Treći svet“ sa posebnim osvrtom na područje Afrike“, (ur.) Grandits, Hannes, Janković, Branimir, Ivanović, Vladimir, *Reprezentacije socijalističke Jugoslavije. Preispitivanja i perspektive*, Zagreb-Sarajevo: Srednja Europa-UMHIS, 2019, 83-107.

³² Petrović, Vladimir, *Jugoslavija stupa na Bliski Istok: Stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2007; Животић, Александар, *Форсирање неска. Југословенски одред на Синају*, Београд: Одбрана, 2011; Životić, Aleksandar, *Jugoslavija i Suecka kriza 1956-1957*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008; Životić, Aleksandar, „Jugoslavija i Bliski Istok 1945-1956“, *Spoljna politika Jugoslavije 1951-1961*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008; Dimić, Ljubodrag, Bogetić, Dragan, *Beogradska konferencija nesvrstanih zemalja 1-6 septembar 1961: prilog istoriji Trećeg sveta*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika, 2013; Dimić, Ljubodrag, *Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd: Arhipelag, 2014; Bogetić, Dragan, Životić, Aleksandar, *Jugoslavija i arapsko izraelski rat 1967*, Beograd: ISI 2010; Čavoški, „Yugoslavia’s Help Was Extraordinary. Political and Material Assistance from Belgrade to MPLA in its rise to Power 1961-1975“, *Journal of Cold War Studies*, vol.21, 1, (2019), 125-150; Čavoški, Jovan, *Distant countries, Closest Allies: Josip Broz Tito and Jawaharlal Nehru and the rise of global nonalignment*, NMML Occasional Paper, New Delhi Museum and Library, 2015; Lazić, Milorad „Comrades in Arms. Yugoslavia’s Military Aid to Liberation Movements in Angola and Mozambique 1961-1976“, *South African Liberation Movements and the Global “East”*.

³³ Bogetić, Dragan, Bogetić, Olivera, *Nastanak i razvoj pokreta nesvrstanosti*, Beograd: Export Press, 1982; Bogetić, Dragan, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956-1961*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2006; Bogetić, Dragan, „Tito i nesvrstani. Iskušenja na putu stvaranja asocijacije vanblokovskih država“. *Tito. Videnja i tumačenja*, (yp.) Manojlović Pintar, Olga, Beograd: Institut za noviju istoriju, 2011, 405-416; Bogetić, Dragan, „Jugoslavija i nesvrstanost. Prilog prevazilaženju stereotipa i predrasuda“, *Annales for Istrian and Mediterranean Studies*, 24, 4, (2014), 616-624; Bogetić, Dragan, „Osobenosti i dileme alžirskog samita nesvrstanih 1973“, *Tokovi istorije*, 2018/1, 11-37; Bogetić, Dragan, *Nesvrstanost kroz istoriju. Od ideje do pokreta*, Beograd: Zavod za udžbenike, 2019.

³⁴ Rubinstein, Alvin, *Yugoslavia and the Non Aligned World*, Princeton: Princeton University Press 1970.

³⁵ Jakovina, Tvrтко, *Treća strana Hladnog rata*, Zagreb: Fraktura, 2011.

У последњих десет година, тема југословенско-афричких односа добила је нову димензију проучавањем одређених аспеката из друштвене и културне историје. Милорад Лазић је 2009. започео истраживање значајне теме афричких студената у Југославији.³⁶ Радина Вучетић и Мила Турајлић започеле су проучавање културних веза са Африком, а Владимир Кулић отворио је тему југословенског модернизма на овом континенту.³⁷

Као нека врста инспирације за тезу у методолошком смислу послужила нам је класична двотомна студија о слици Африке у британској империји у 18. и 19. веку једног од најпознатијих светских африканиста, Американца Филипа Куртена. Куртен је, као и Дејвид Спер после њега, показао како је упутно упоредити изворе институционалне провенијенције и оне из домена науке, популарне културе и штампе, а у циљу проучавања слике *Другог*.³⁸ За период хладног рата то је нарочито успешно учинила Кристина Клајн, где је показала промену погледа на Азију у ранохладноратовској Америци.³⁹

Слика *Другог* у Источној Европи и посебно на Балкану већ је дуже време у фокусу истраживача. Почевши од чувене књиге Лерија Вулфа, та истраживања наставили су Марија Тодорова, Милица Бакић Хејден, Весна Голдсворти, Предраг Свилар, испитујући мапирање Балкана и Југославије на Западу у домену политике, књижевности, културне политике.⁴⁰ У међувремену развио се читав спектар истраживања слике *Другог* и имагологије у погледу односа међу балканским народима.⁴¹ Већином су истраживања била усмерена ка овом простору са позиције погледа са Запада. Предраг Марковић указао је на мањак радова који са позиције Балкана/Југославије/Србије ментално мапирају остатак света.⁴²

Пионирски корак у проучавању слике Африке у Југославији учинио је Дејан Сретеновић каталогом за изложбу *Црно тело, беле маске*, где је у српској науци отворио теме колонијализма, постколонијализма и слике Африке. Ана Сладојевић је у својој дисертацији о Музеју афричке

³⁶ Лазић, Милорад, „Неки проблеми страних студената на југословенским универзитетима шездесетих година XX века са посебним освртом на афричке студенте“, *Годишњак за друштвену историју* год 16, св. 2 (2009); Види и: Кућ, Nedžad, „Southern African Students in Southeast Europe: Education and Experiences in 1960s Yugoslavia“, *Southern African Liberation Movements*, 181-197.

³⁷ Vučetić, Radina“ *We shall win: Yugoslav Film Cooperation with FRELIMO*“, *Revista Critica de Ciencias Sociais*, 188, maio 2019, 131-150; Вучетић, Радина, „Успостављање југословенске филмске сарадње са Африком“, *Годишњак за друштвену историју*, 2 (2017), 57-81; Mila Turajlić, „Re-aligning Yugoslavia. The Construction of Alterity in Yugoslav Newsreels“ *On_Culture: The Open Journal for the Study of Culture* 4 (2017) <https://www.on-culture.org/journal/issue-4/turajilic-re-aligning-yugoslavia/>; *Second World Postmodernism. Architecture and Society under Late Socialism*, (ур.) Kulić, Vladimir, London, New York, Oxford, New Delhi, Sydney, Bloomsbury Visual Arts, 2019,

³⁸ Curtain, Philip, *The Image of Africa. British Ideas and Action 1780-1850*, I-II, Madison: University of Wisconsin Press, 1964; Spurr, David, *The Rhetoric of Empire. Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing and Imperial Administration*, Durham and London: Duke University Press, 1993.

³⁹ Klein, Christina, *Cold War Orientalism: Asia in the Middlebrow Imagination, 1945–1961*, Berkeley: University of California Press, 2003.

⁴⁰ Wolff, Larry, *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of Enlightenment*, Stanford: Stanford University Press, 1994; Bakić Hayden, Milica, *Varijacije na temu Balkan*, Beograd: IFDT/Filip Višnjić, 2006; Svilar, Predrag, *Medijska konstrukcija Zapadnog Balkana*, Novi Sad: Mediterran Publishing, 2011.

⁴¹ Ристовић, Милан, „Слика непријатеља“: Српске теме у берлинском сатиричном часопису *Klaarderdatch* 1914-1915 године, *Годишњак за друштвену историју*, III, 1-2, (1996), 23-39; Јовановић, Мирослав, „Слика ‘другог’: руске избеглице у земљама Балкана (1920–1940)“, *Годишњак за друштвену историју* V/13, (1998) 33-65; *Слика Другог у балканским и средњеевропским књижевностима*, Матицки, Мидораг (ур.), Београд: Институт за књижевност и уметност, 2006; *Figura neprijatelja. Preosmišljavanje srpsko-albanskih odnosa* (ур.) Pavlović Aleksandar et. Al, Beograd: IFDT i Beton, 2015; Ристовић, Милан, „*Le Canard Suvage* и Мајски преврат у Београду 1903. (Прилог имагологији Балкана)“, *Годишњак за друштвену историју*, 3 (2017), 7-25.

⁴² Marković, Predrag, *Trajnost i promena. Društvena istorija socijalističke i postsocijalističke svakodnevnice u Jugoslaviji i Srbiji*, Beograd: Službeni glasnik, 2011. 125; Види редак зборник који се ослања на обрнуту перспективу: *Under Eastern Eyes. Eastern European Travel Writing in Comparative Perspective*, (ур.) Bracewell Wendy, Drace Francis, Alex, I-II, Budapest: CEU Press, 2008.

уметности успела да испита не само ову институцију, њен настанак и рад већ и рецепцију слика Африке у Југославији. Зборници настали у оквиру овог музеја показали су се посебно корисним у погледу афро-југословенских веза.⁴³ Посебан подстрек истраживању дала је и изложба те значајан каталог *Тито у Африци. Слике солидарности*, који је отворио бројне теме репрезентације *Другог*.⁴⁴ Ова тема пробудила је у најскорије време и значајно интересовање у британској науци, где се са аспекта глобалне историје расе и медицине посматра специфичност афро-југословенских веза.⁴⁵

За израду дисертације коришћени су разноврсни извори похрањени у више архива, библиотека, музеја и института, а нарочито и штампа, публицистика, преводи афричких дела, као и мапе, путописи, фотографска грађа и споменичко наслеђе. Овде ћемо назначити најважније групе извора, док је пун списак доступан у библиографији.

Путописи представљају *par excellance* имаголошку грађу и њихова анализа представљала је логични први корак у истраживању, а будући да је о Африци написано око педесет путописа у Југославији у оквиру задатог хронолошког оквира, били су изузетно корисни. Штампа је такође традиционалан извор за сваког истраживача слике *Другог*. Ту се поставио и први проблем у истраживању, а то је како обухватити обимну и разнолику штампу у тако дугом периоду. Поред основних истраживања у периодима када смо могли лоцирати тачне датуме од важности за афро-југословенске контакте и последично слику *Другог* (нпр. посете афричких државника, Титова путовања, конференције несврстаних, важни догађаји у афричкој пост-колонијалној историји) од неизмерне помоћи биле су нам и хемеротеке Музеја афричке уметности у Београду и хемеротека Сабора СХС и новинска архива *Вјесника* у Хрватском државном архиву, где су теме везане за континент посебно издвојене. Укључивањем недељне (*Нин*, *Вјесник у сриједу*, *Илустрована политика*, *Данас*) и специјализоване (*Поља*, *Наше теме*, *Култура*) штампе адекватно је, сматрамо, проширен оквир са дневнополитичких питања.

Институције које су настале у бившој Југославији, а биле су специјализоване за проучавање или репрезентацију Африке биле су од највећег значаја за наше истраживање. Љубазношћу особља Музеја афричке уметности приступили смо до сад скоро некоришћеној грађи музеја, која укључује заоставштину двоје најважнијих актера афро-југословенских веза, др Здравка Печара и Веде Загорац, у форми библиотеке, обимне документације, фотографија, писама, бележака о њиховом скоро четрдесетогодишњем раду у и са Африком, књига утисака и друге документације музеја. Љубазношћу бивше председнице *Удружења африканиста Југославије*, др Бисерке Цвјетичанин, у Загребу смо, на Институту за развој и међународне односе, бившем Институту за Африку, приступили богатству грађе у форми елабората, периодике, билтена, часописа и других извора. Трећа важна институција за проучавање Африке, бивши Институт за међународни раднички покрет из Београда, односно његова богата заоставштина, остали су, овог пута, изван нашег домаћаја из техничко-административних разлога. Већи део ове заоставштине налази се сада у *Музеју књиге и путовања*, задужбини Адлигат у Београду, па упућујемо истраживаче које занима ова тема да обрате пажњу и на ову збирку.⁴⁶

У докучивању политичке, економске, али и обликовању културне политике, као и у усмеравању медијског извештавања, грађа Архива Југославије показала се најзначајнијом.

⁴³ Sretenović, Dejan, *Crno telo. Bele maske*, Beograd: Muzej afričke umetnosti, 2005; Sladojević, Ana, *Muzej afričke umetnosti. Konteksti i reprezentacije*, Beograd: Muzej afričke umetnosti, 2011.

⁴⁴ *Tito u Africi. Slike solidarnosti*, (yp.) Bets, Pol, Vučetić, Radina, Beograd: Muzej Jugoslavije, 2017.

⁴⁵ Baker, Catherine, *Race and the Yugoslav Region. Postsocialist, postconflict, postcolonial*, Manchester University Press, 2018; Antić, Ana, „Imagining Africa in Eastern Europe: Transcultural Psychiatry and Psychoanalysis in Cold War Yugoslavia“, *Contemporary European History*, (2018), 1-18.

⁴⁶ Виктор Лазих, и-мејл аутору 14.8.2018.

Фондови који се односе на делатност доносиоца одлука, попут Кабинета председника републике, Савезног извршног већа те Централног комитета Савеза комуниста Југославије открили су нам правце, дилеме и преломе у формирању слике Африке код најмоћнијих представника политичке елите. Обиман фонд Савеза социјалистичког радног народа Југославије показао се као посебно значајан, јер садржи изузетну грађу о помоћи ослободилачким покретима у Африци. Два фонда која се односе на техничку помоћ Африци, фондови Савезног завода за међународну техничку помоћ, садрже изузетно корисне извештаје лекара, наставника и других стручњака који су преко ове институције годинама радили у Африци. Као допуну овој архивској грађи користили смо и грађу Дипломатског архива министарства спољних послова Србије, нарочито ону везану за регионалне анализе кретања у Африци, те извештаје из најважнијих дипломатских пунктова Африке попут Каира, Алжира, Адис Абебе, Дар ес Салаама. Посебан значај имало је упоређивање ове грађе са оном из дигиталног архива УН, јер је Југославија била веома активна на интернационализацији свих горућих афричких питања попут апартхејда, па су те теме и њена делатност превазилазили њене институције.

Различити електронски извори и дигитализовани архиви нарочито су помогли овом истраживању, а посебно издвајамо фото-грађу Музеја Југославије. На крају, ово истраживање је продубљено серијом полуструктурираних интервјуа које је аутор направио уз подршку Музеја афричке уметности, са различитим актерима афро-југословенских веза; од дипломата и амбасадора, до културних радника и новинара, те стручњака разних врста, архитеката и сниматеља.

Методологија истраживања

Основни теоријски приступ ослањаће се на имагологију и постколонијалне студије. Имагологија која се развила из компаративне књижевности педесетих година XX века, погодна је за текстуалну анализу извора који се баве „страним” земљама и људима, те је нарочито корисна када је реч о проучавању слике *Другог*. Рене Велек је дефинисао као „друштвену историју одређених слика“.⁴⁷ Иако су дела која се сврставају у „прото-имагологију“ настајала у првој половини 20. века, са темама попут „слике Енглеске у француској књижевности“, тек је после педесетих овај специфични приступ могао да постане критичка студија, јер је наука одустала од испитивања „националног карактера“ као верификованог модела објашњавања стварности, а бауци расизма, фашизма, национализма, и колонијализма почели су да наилазе на универзалну осуду.⁴⁸ Истовремено, догодио се успон постколонијалних студија па су своје прилоге деконструкције „менталних мапа“, „дискурзивних творби“, „имагинарне географије“ истовремено давали Уго Дајзенрич, Данијел Анри-Пажо, Лери Вулф, Едвард Саид, Хоми Баба, Франц Фанон и Марија Годорова. Њихов допринос даје одличан темељ за проучавање слике страних земаља и народа у савременом добу.⁴⁹

Цоеп Лирсен покушао је да издвоји основне поставке имаголошког проучавања, које укратко преносимо:

⁴⁷Цитирано у: Dukić, Davor, „Predgovor: o imagologiji“, (ур.) Dukić, Davor et.al, *Kako vidimo strane zemlje*, 7.

⁴⁸ Данијел Анри Пажо пребројао је око 50 од 630 теза брањених у области компаративне књижевности које су имале макар део истраживања посвећен „истраживању слике. Pageoux, “Od kulturnog imaginarija do imaginarnog“, 125; Zachariewicz, Waldemar, “Introduction”, *Imagology Revisited*, (ур.) Zacharievitz, Waldemar, Amsterdam: Rodopi 2010, 12-17; Leersen, Joep, “Imagology: History and method”, *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Character*, (ур.) Leersen, Joep, Beller, Manfred Amsterdam: Rodopi, 2007, 17-21. (Прештампано као Leersen Joep, “Imagologija: povijest i metoda”, Dukić, *Kako vidimo strane zemlje*, 169-185.), Leersen, Joep, “Odjeci i slike: Refleksije o stranom prostoru”, Dukić, *Kako vidimo strane zemlje*, 86-87.

⁴⁹ Leersen, Joep, “Imagology: History and method”, 22.

1. Имагологија се бави истраживањем националних и културалних стереотипа
2. Није у питању истраживање јавног мњења, већ анализа дискурса и репрезентација
3. Испитују се слике *Другог* (хетерорепрезентација) и слике *Сопства* (ауторепрезентација)
4. Испитују се дискурси који су нарочито заинтересовани за карактеролошко објашњење културалних разлика
5. Треба утврдити континуитет тропа, као слике које се понавља
6. Треба контекстуализовати тропе унутар шире литерарне традиције
7. Треба извршити историјску контекстуализацију слика
8. Прагматично функционалистичка перспектива – ко је публика текста?
9. Треба узети у обзир варијације, обрте, токове и константе слике
10. Нарочиту пажњу ваља посветити начинима конструисања *Сопства*
11. Најбољи оквир за ова истраживања је супранационални и мултинационални⁵⁰

Од књижевности као полазишта, протеклих деценија извори имагологије шире се на мемоаристику, публицистику и историографију, карикатуру, филм, штампу, предговоре, уводе, есеје, уџбенике.⁵¹ Имагологија је стога утицала на сродне науке попут социјалне психологије, историје (нарочито историје менталитета и историје идеја) антропологије (нарочито структуралне антропологије) дајући им додатне инструменте за проучавање људског друштва.⁵² По речима Данијел-Анри Пажоа: „Слика о страним земљама мора се проучавати као дио ширег и сложенијег скупа: као дио имагинарног“.⁵³ У случају Африке илустративан је текст нигеријског писца Чинуа Ашебе, који је подстакнут са два сусрета „једне јесени у Њујорку“, односно коментарима историчара Хју Тревор Ропера („Африка нема историју“) и „младића из Јонкерса“ („Морам отићи у Африку да видим сујеверје“) написао критички текст о класику западне литературе, насловљавајући га *Слика Африке. Расизам у Конрадовом „Срцу таме“*. Овај кратки есеј и Ашебеова деконструкција поменутих књиге, постале су један од кључних текстова постколонијализма, а представљају и пример ширења анализе са књижевности на антропологију, историју, историју уметности и пропитивање опстајања и циркулисања слика Африке у савремено доба.⁵⁴ Негде у исто време објављена је Куртенова двотомна студија слике Африке у Британији у 18. и 19. веку, где је веома вешто показао могућност проучавања слике страних земаља са различитих позиција – политичке елите, интелектуалаца, медија.⁵⁵

Постколонијални приступ, најкраће могуће речено, покушава да деконструише „језик моћи“, „културну хегемонију“, анализира „дискурсе“ и „митове“ евроимперијалних друштава, а као крајњи циљ поставља „растаканье историцизма европског империјализма“.⁵⁶ Овај приступ ослања се на „критику система знања“, а најчешће као изворе користи формалне документе, романе, песме и уметничка дела, филмове, рекламе, и супротставља им друге, потиснуте и нечујне гласове.⁵⁷ Иако велика већина истраживача примењује постколонијални и имаголошки приступ на текстуалну анализу, сматрамо да је посебно важна визуелна компонента извора јер даје потребну допуну, а понекад показује и знатна одступања од текстуалног дела слике. Истраживачи упућују на нова читања занемарених или превиђених извора попут фотографија,

⁵⁰ Исто, 27-32.

⁵¹ Dukić, „Predgovor: o imagologiji“, 9; Pageoux, “Od kulturnog imaginarija do imaginarnog”, 126,133.

⁵² Pieterse, *Black on White*, 224; Dukić, „Predgovor: o imagologiji“,19; Pageoux, “Od kulturnog imaginarija do imaginarnog”, 128.

⁵³ Pageoux, “Od kulturnog imaginarija do imaginarnog”, 127.

⁵⁴ Achebe, “An Image of Africa: Racism in Conrad's 'Heart of Darkness'”, 251-261.

⁵⁵ Curtin, *Image of Africa*, I-II.

⁵⁶ Munslow, Alan, „Postcolonialism”, *Routledge companion to historical studies*, London and New York: Routledge, 2006 (друго издање), 200.

⁵⁷ Sharp, Jo, *Geographies of Postcolonialism*, 5.

плаката, али и географских карата и уметничких дела.⁵⁸ У мањој мери помогло нам је истраживање из домена „менталних мапа“, које се фокусира на процес доношења одлука (*decision making*), политика (*policy making*) али и личности и улога *доносиоца одлука* (*decision makers*) или творца спољне политике. Оптерећен проблемом редукионизма и недовољно развијеном методологијом, овај правац служи само као допуна имагологији.⁵⁹

Како би јасно представили своје методолошке поставке треба истаћи да наш приступ, кога подупиру имагологија и постколонијалне студије, одбацује било какву есенцијализацију *Другог*, не бави се истраживањем некакве „стварне“ слике Африке, јер иста не постоји, као уосталом ни „истинита“ слика Балкана, Оријента, Источне Европе.⁶⁰ Уместо немогуће потраге за „најправилнијом сликом Африке“ испитује се „како доминанте друштвени дискурси и представе конструишу идентитет[...] у односу на категорије расе, нације региона, пола, језика.“, а нарочито настанак одређених слика, механизми ширења, модификовања и нестанка, њихов друштвеноисторијски контекст, те „менталне мапе“ које те слике конструишу, а које опстају у „комплексним мрежама културних предрасуда“.⁶¹ У анализи одређених дискурса и слика, можемо упасти и у замку есенцијализације термина које користимо у свом апарату – уосталом то је једна од главних замерки Саиду, Тодоровој, афричким етнофилозофима, стога ћемо их овде пажљиво дефинисати.

Слика (репрезентација) јесте мешавина осећаја и идеја, има идеолошке и афективне одјеке, а може се видети као представа о страниј културној стварности, обликована од појединца или групе у оквирима сопствених идеолошких и културних поимања простора, а по Ролану Барту има и функцију знака. Зато је, по Пажоу, речник имагологије често црпљен из регистра оптике (перцепција, поглед, призма, виђење).⁶²

Слика *Другог* („хетерорепрезентација“ или само „репрезентација“) представља суму ставова и погледа на друге земље, народе и појединце. Ради се о размишљању базираном на

⁵⁸ На посебну анализу визуелног материјала упућују: Pieterse, *White on Black*, 226; *Representation and Photography. A screen education reader*, (yp.) Alvarado, Manuel et.al, New York: Palgrave 2001; Mitrović, Andrej, *Kultura i istorija*, Beograd: Arhipelag, 2008, 79-83; Bencetić, Lidija, *Komunizam u slici. Društveni i politički život Jugoslavije u karikaturama Vjesnika i Borbe* (1945-1962), Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017, 73-74; Craib, Raymond, B, “Cartography and Decolonization”, *Decolonizing the map. Cartography from Colony to Nation*, (yp.) Akerman, James R, Chicago and London: University of Chicago Press, 2017.

⁵⁹ Погледати одличан преглед: da Vinha, Luis, “Charting Geographic Mental Maps in Foreign Policy Analysis: A Literature Review”, *Journal of Studies and Research in Human Geography*, 6.1, (2012), 5-17; Видети новији рад професора Тафтс универзитета у САД, Алана Хенриксона, једног од зачетника овог правца у дипломатској историји где предлаже разликовање три врсте географског растојања и спољне политике *гравитациону, тополошку и атрибуциону*: Henrikson, Alan K., “Distance and Foreign Policy: A Political Geography Approach”, *International Political Science Review*, (2002), Vol.23, No.4, 437-466; О проблему редукионизма у проучавању менталних мапа види: Casey, Steven and Wright, Johnatan, “Introduction”, *Mental maps in the Era of Two World Wars*, (yp.) Casey, Steven and Wright, Johnatan, New York: Palgrave Macmilan, 2008, xii; Casey, Steven and Wright, Jonathan, “Introduction”, *Mental maps in the Early Cold War Era 1945-1968*, (yp.) Casey, Steven and Wright, Johnatan, New York: Palgrave Macmilan, 2011, 1; Casey, Steven and Wright, Johnatan, *Mental maps in the Era of Détente and the End of the Cold War, 1968-1991*, (yp.) Casey, Steven and Wright, Johnatan, New York: Palgrave Macmilan, 2015, 2; О утицају политичара на менталне мапе у друштву: Klein, *Cold War Orientalism*, 13-61; 1-22; Curtin, *Image of Africa*, I, xiii.

⁶⁰ Said, *Orijentalizam*, 428; Sharp, *Geographies of Postcolonialism*, 18; Leersen, “Odjeci i slike: Refleksije o stranom prostoru”, 87, 93; Потрага за „Правом Африком“ (енг. *Real Africa*) представља само још једну романтизацију тог простора. Keim, *Mistaking Africa*, 63-64.

⁶¹ Wintle, Michael, Usborn, George “Image into identity: Constructing and Assigning Identity in a Culture of Modernity”, *Image into Identity. Constructing and Assigning Identity in a Culutre of Modernity*, (yp.) Wintle, Michael, Amsterdam: Rodopi, 2006, 15; Dukić, „Predgovor: o imagoologiji“, 9-10; Wolff, Larry, *Inventing Eastern Europe*, 4.

⁶² Pageoux, “Od kulturnog imaginarija do imaginarnog”, 127-128; За историјски развој и супротстављене идеје о појму „слика“ види нарочито Dysenrik, Hugo, „O problemu „images“ i „mirages“ i njihovu istraživanju u okviru komparativne književnosti“, Dukić, *Uvod u imagoologiju*, 23-25.

сталном преиспитивању „како представљамо друге културе?“.⁶³ Хоми Баба разликује расну, културну и историјску *Другост*.⁶⁴ Дејвид Спер говори о „расном“ и „културном“ *Другом* као сталном делу људске имагинације.⁶⁵ Можемо разликовати неколико општих „згуснутих облика слика о *Другом*“ нпр. хомеровска, херодотовска, дантеовска, пикаровска, волтеровска, кафкијанска слика.⁶⁶ У случају Африке примери укључују „хобсовску слику“ (Африка без времена, историје, културе) или „русоовску слику (Африка златног доба братства и једнакости“).⁶⁷ Била би грешка схватати слику *Другог* као искључиво негативну слику оптерећену стереотипима, она се може кретати од екстремно позитивних до екстремно негативних облика. Слика *Другог* циркулише како због њених „произвођача“ тако и због њених „конзумента“.⁶⁸ Управо зато треба имати увид у неке основне претпоставке за правилну слику *Другог*.

Да би правилно представили *Друге*, француски филозоф са великим искуством у овом приступу, Цветан Тодоров, поставља следеће услове: 1. морамо прихватити да људска бића нису само јединке већ су и чланови разних заједница (нпр. нација, култура) 2. прихватити јединство људског рода али и хетерогеност људског друштва 3. судити етички, а не по разликама. 4. прихватити да се за један просечан људски живот може упознати мало култура – и то дугогодишњим радом. Тек тада по Тодорову постаје могуће да слика *Другог* буде правилна.⁶⁹ Са друге стране, у екстремним ситуацијама, попут рата, слика *Другог* се претвара у мање или више уобличену слику непријатеља.⁷⁰

Слика *Другог* нераскидиво је везана за слику *Сопства*.⁷¹ Она може нарочито добро показати функционисање неке идеологије или групе идеја попут расизма или егзотизма.⁷² Слика *Сопства* („ауторепрезентација“) нарочито је везана за изградњу сопственог националног, расног, културног идентитета у односу на *Друге*.⁷³ По Хабермасу, ауторепрезентација је текст или функционални еквивалент тексту са којим би и кроз који би се одређена организација, народ, личност идентификовали.⁷⁴ Европљани су се у односу према Африци и другима трудили да поставе границу која би помогла да се означи сопствени идентитет.⁷⁵ Разумевање националних *Других*, стога, доприноси и разумевању југословенског идентитета.⁷⁶

Стереотип схватамо као „посебан облик слике [...] као сигнал који нас аутоматски упућује на само једно могуће тумачење“.⁷⁷ Стереотипи дакле, настају из одређених историјских околности, често су у вези са недостатком знања о одређеним земљама и народима и представљају посебно издржљиве и дугочечне делове слике *Другог* који одбијају промену упркос новим информацијама. Постоје неслагања о учесталости стереотипа па док Давор Дукић сматра

⁶³ Said, *Orijentalizam*, 433.

⁶⁴ Bhaba, Homi, *Location of Culture*, London, New York: Routledge, 1994, 67.

⁶⁵ Spurr, *Rhetoric of Empire*, 77.

⁶⁶ Pageoux, “Od kulturnog imaginarija do imaginarnog”, 136.

⁶⁷ Mudimbe, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, 1.

⁶⁸ Pieterse, *Black on White*, 232.

⁶⁹ Todorov, Cvetan, *Mi i Drugi. Francuska misao o ljudskoj raznolikosti*, Beograd: Biblioteka XX vek, 1994, 367-380.

⁷⁰ Види више у: Ристовић, Милан, *Црни Петар и Балкански разбојници. Балкан и Србија у немачким сатиричним часописима* (1903-1918), Београд: Чигоја, 2011, (друго проширено издање).

⁷¹ Leersen, “Retorika nacionalnog karaktera: programatski pregled”, 102; Pageoux, “Od kulturnog imaginarija do imaginarnog”, 129, 135, 142.

⁷² Pageoux, “Od kulturnog imaginarija do imaginarnog”, 127.

⁷³ Leersen, “Odjeci i slike: Refleksije o stranom prostoru”, 87.

⁷⁴ Цитирано у: Spurr, *Rhetoric of Empire*, 184.

⁷⁵ Sharp, *Geographies of Postcolonialism*, 14.

⁷⁶ Види: Todorov, Cvetan, *Conquest of America. The Question of the Other*, University of Oklahoma Press, 1999; Quinn, Slobodian, “Jurisdiction Leap, Political Drain and other dangers of transnational history”, *New Global Studies*, 4, 1, (2010), 3.

⁷⁷ Pageoux, “Od kulturnog imaginarija do imaginarnog”, 131.

да је стереотип јако редак пример слике *Другог*, Владимир Гвозден држи да је то најчешћи облик слике *Другог*. Склонији смо Дукићевој интерпретацији.⁷⁸ Пажо добро дефинише стереотип: „Будући да је носитељ дефиниције *Другог*, стереотип је исказ тзв. колективног знања које себе сматра важним у било ком повијесном тренутку.“⁷⁹ Стереотипи могу бити етнички, национални, цивилизацијски, расни или културни.⁸⁰

Све слике и стереотипи део су одређених дискурса, које треба „пописати, раставити на делове и објаснити“.⁸¹ Стереотипи служе да подупру одређене дискурсе, а по речима Хоми Бабе, захтевају и „стални и репетитивни ланац других стереотипа“.⁸² Дискурс можемо разумети онако како га је најпре Мишел Фуко дефинисао: као систем појмова које намећу моћне друштвене групе кроз научно, политичко, историјско и друго знање да би мање моћним групама дефинисале свет.⁸³ За наше истраживање од кључног значаја су колонијални, оријенталистички, африканистички, као и марксистички дискурс.

Оријенталистички дискурс (енг. *orientalism*) Едвард Саид је дефинисао као „западни стил доминације, реструктурирања и поседовања власти над Оријентом“, који је као замишљена област обухватала и значајне делове Северне Африке. Овај дискурс одговара на потребе Европе јер говори о европском идентитету као надмоћном у односу на све друге. Европи су Блиски исток, а нарочито Арапи представљали крајњу *Другост*.⁸⁴ Не можемо се у потпуности сложити са овом Саидовом тврдњом, јер је за Европу постојало више радикалних *Других*. Клод Леви Штрос каже да је „већина људи у Африци желела да види „неку врсту чудовишности и скандала“.⁸⁵ Иако се не можемо у потпуности сложити ни са Леви Штросом, може се рећи да је, гледано споља, а нарочито из Европе и Америке, скоро одувек постојала Африка *Другог*, те да Африка има своје еквиваленте оријентализма.

Африканизам (енг. *africanism*), односно африканистички дискурс може се дефинисати као дискурс о Африци као монолитном континенту, где му се приписују атрибути који се не могу потврдити емпиријском анализом, у циљу стварања слике коју подстичу генерализације, несавршено знање, затвореност за промену.⁸⁶ У време хладног рата и деколонизације слику Африке посебно су дефинисала два тренда – афрооптимизам (стање апсолутног уверења да пред Африком стоји успешна, продуктивна „оптимистична будућност“) почетком шездесетих и афропесимизам (друштвено-економски пад као знак пропасти континента или његове вечне зависности од помоћи) од краја седамдесетих.⁸⁷ По Јану Нидервену, док је за америчку слику Африке било пресудно ропство, за европску је то био феномен колонијализма.⁸⁸

Колонијални дискурс (енг. *colonial discourse*) може се дефинисати као систем знања о колонијама и колонијалним народима, а нарочито о односу колонизатор-колонизовани. Он

⁷⁸ Постоје неслагања о учесталости стереотипа па док Дукић сматра да је јако редак пример слике *Другог*, Гвозден држи да је то најчешћи облик слике *Другог*. Склонији смо Дукићевој интерпретацији. Упореди: Dukić, „Predgovor: o imagologiji“, 15 и Гвозден, Владимир, „Полазишта и циљеви имаголошког проучавања књижевности“, *Зборник матице српске за књижевност и језик*, књ.49, св 1-2 (2001), 217.

⁷⁹ Pageoux, “Od kulturnog imaginarija do imaginarnog”, 131.

⁸⁰ Гвозден, „Полазишта и циљеви имаголошког“, 211-224.

⁸¹ Leersen, “Odjeci i slike: Refleksije o stranom prostoru”, 88; Pageoux, “Od kulturnog imaginarija do imaginarnog”, 130.

⁸² Pageoux, “Od kulturnog imaginarija do imaginarnog”, 132; Bhaba, *Location of Culture*, 77.

⁸³ *Key Concepts in Post-Colonial Studies*, (ур.) Ashcroft, Bill et al, London, New York: Routledge, 2001, 42.

⁸⁴ Said, *Orijentalizam*, 6, 17, 87, 168.

⁸⁵ Levi Štros, Klod, *Rasa i kultura. Rasa i istorija*, Beograd: Karpoš, 2011, 36.

⁸⁶ Constant-Martin, Denis, “Out of Africa! Should we be done with Africanism?”, *Presence Africaine and the politics of Otherness*, (ур.) Mudimbe, V.Y, Chicago, London: University of Chicago press, 1992, 45; Derricourt, Robin, *Inventing Africa. History, Archeology and Ideas*, New York: Pluto Press 2011, vii.

⁸⁷ Derricourt, *Inventing Africa*, 143; Dokokum, Okaka Opio, *Hollywood and Africa: Recycling the “Dark Continent” myth from 1908-2020*, African Books Collective, 2020, 223.

⁸⁸ Pieterse, *Black on White*, 228.

истиче бенефите колонијализма, „примитивну природу“ потлачених раса, „варварску беду“ колонизованих, као и „дужност“ империјалних сила да их „цивилизују“ кроз трговину, администрацију, културно и морално побољшање.⁸⁹ Колонијални дискурс посебно је заинтересован за дихотомије различитости, или бинарних опозиција између колонизатора и колонизованог: буржуј-канибал; одрастао-дете, бело-црно, разум-природа, мушко-женско, Север-Југ, научно знање-митска мисао, историја-атемпоралност, цивилизован-примитиван.⁹⁰ Ове дихотомије су, наравно, биле динамичне па је као *Други* на афричком континенту у раном колонијализму замишљан „бесни дивљак“, у зрелом „дивљак дечијег ума“, а у касном „вестернизовани дивљак“.⁹¹ По Баби доминантна стратешка функција колонијалног дискурса јесте мапирање простора „потлачених народа [...] а циљ је конструкција колонизованих као дегенерика над којима треба успоставити владавину.“⁹² Иако је предмет систематичне критике већ најмање пола века, колонијални дискурс изазива полемике и појављује се наново и у наше доба.⁹³

Како Едвард Саид тако и Хоми Баба истичу да су колонијални и оријенталистички дискурс били „изнад истине“, односно да су ауторитативно говорили о стварима које су „безвремене“ и о „стварима које јесу“.⁹⁴ Сличности између колонијалног, африканистичког и оријенталистичког дискурса огледају се у томе што сви стварају чврсту поделу инсистирајући на различитости.⁹⁵ Из те „различитости“, схваћене крајње негативно, рађа се галерија ликова за евро-америчку употребу. Колонијални дискурс створио је стереотипе „Африканца канибала“, „доброг црнца“, „лењог црнца“, „Африканца дивљака“ „поквареног Арапина“, „неразумљивог Азијата“.⁹⁶ Ти ликови смештани су у простор који истраживачи идентификују утврђујући понављање одређених слика и наравно стереотипа: „најмрачнија Африка“, „Африка романтичног примитивизма“, „Африка антитеза Европи“, „борбена Африка“, „Африка лабораторија научника“, „Африка праисконске мудрости и повезаности са природом“, „митска Африка изгубљених цивилизација“, „нетакнута Африка“, „Африка колевка човечанства“.⁹⁷ Теоретичари постколонијализма, попут Саида, Албера Мемиија и Жан Пол Сартра, истицали су да су овакви односи и слике стварали један посебан однос колонизатор-колонизовани, где су константно тражене разлике које су потврђиване привилегијама које су колонизатори имали. Те дихотомије створиле су и ликове колонизатора који су се пронашли у улогама мисионара, истраживача, трговаца робовима, колонијалних администратора, тропских авантуриста али и путника, војника, књижевника, песника, визионара, ловаца, „афричких пријатеља“.⁹⁸

⁸⁹ *Key Concepts in Post-colonial studies*, 41-43; Derricourt, *Inventing Africa*, 18; Bhaba, *Location of Culture*, 44-50; Munslow, *Routledge companion to historical studies*, 200-201.

⁹⁰ Curtin, *Image of Africa*, I, 13; Sharp, *Geographies of postcolonialism*, 13, 20; Mudimbe, V.Y., “Invention and Images of Africa”, *New Encyclopedia of Africa*, XXXIII; Bhaba, *Location of Culture*, 4, 50.

⁹¹ Pieterse, *White on Black*, 232.

⁹² Bhaba, *Location of Culture*, 71

⁹³ Види чланак који је изазвао оштре полемике, петиције и оставке уредништва часописа *Third World Quarterly*, Gilley, Bruce, “The Case for Colonialism”, *Third World Quarterly*, (2017), 1-11. http://www.web.pdx.edu/~gilleyb/2_The%20case%20for%20colonialism_at2Oct2017.pdf [12.5.2020]; Види и расправу поводом чланка у Kenan, Malik, “The Great British Empire Debate”, 26.1.2018 *New York Review of Books*, <https://www.nybooks.com/daily/2018/01/26/the-great-british-empire-debate/> [12.5.2020].

⁹⁴ Bhaba, *Location of Culture*, 73; Said, *Orientalizam*, 169.

⁹⁵ Bhaba, *Location of Culture*, 16; Pieterse, *Black on White*, 226, 232.

⁹⁶ Pageoux, “Od kulturnog imaginarija do imaginarnog”, 148; Curtin, *Image of Africa*, I, 42-48; Bhaba, *Location of Culture*, 82.

⁹⁷ Jules-Rossette, “Conjgating Cultural Realities”, *Presence Africaine and the Politics of Otherness*, 22-30; Keim, *Mistaking Africa*, 1; Derricourt, *Inventing Africa*, 85-103, 120-122; Pratt, Mary Lois, *Imperial Eyes: Traveling and Transculturation*, Routledge: London and New York, 1992, 201-208;

⁹⁸ Said, Edward, *Culture and Imperialism*, New York: Knopf, 1993, 5-9; Memi, Albert, “Predgovor autora 1966” Memi, Albert, *Portret kolonizatora i portret kolonizovanog*, Višegrad: Andrićev institut, 2015, 16; Sartre, Žan Pol, „Predgovor“,

Сви ови доминантни дискурси ипак су имали одређене фрактуре, контрадикције, недоследности.⁹⁹ У случају „националног карактера“ треба обратити пажњу на амбиваленцију стереотипних слика које често показују карактеристике „Јанусовог лица“ (Ирац песник/Ирац пијанац и насилник) али и њихову историјску динамику (Британац као уштогљени денди/Британац као прекаљени војник).¹⁰⁰ Исту динамику налазимо у случају „расног карактера“: „Црнац“ је дивљак/слуга, хиперсексуализован/невино дете природе.¹⁰¹

Постколонијални теоретичари указују на „отпоре“ оријентализму и „алтернативе колонијалном дискурсу“.¹⁰² У раду посебну пажњу посвећујемо отпорима овим дискурсима које дефинишемо као познавање и свесни реторички отпор и деконструкцију хегемонских дискурса па наилазимо на антиколонијални дискурс, антиоријентализам, антиафриканизам.¹⁰³

Југославија није била део колонијалног света већ део Европе, Балкана, социјалистичког и антиколонијалног света. Неки истраживачи данас инсистирају на „укључивању“ јужнословенских земаља у табор колонизатора или макар у исти интелектуални корпус колонијализма као остатак Европе.¹⁰⁴ Већ више од деценију доминантна је парадигма да историја колонијализма и постколонијализма није везана само за колонизаторе-колонизоване већ је много шира, она је глобална.¹⁰⁵ Са овим погледом на историју колонијализма као део глобалне историје можемо се сложити. Такође, слажемо се са истраживачима који су понудили тумачење о јужнословенским земљама пре социјализма, као на „когнитивни“ и „конзументистички“ начин делимично укљученим у колонијални пројекат.¹⁰⁶ Међутим, већ ту морамо повући границу, радило се о амбивалентној укључености малобројних писмених елита.

У случају социјалистичке Југославије сматрамо да је ова парадигма „заједничке колонијалне историје“ потпуно неутемељена. Неки радови иду толико далеко да без емпиријске потпоре и чисто теоријски износе тврдње о обе Југославије као „колонијалним државама“, са посебним фокусом на несврстаност, као скривену неоколонијану идеологију и положај афричких студената и косовских Албанаца. Не морамо да објашњавамо да се ради о очитом тренду у западној и историографији на Косову и ненаучном приступу, те дневнополитичкој употреби

Memi, *Portret kolonizatora i portret kolonizovanog*, 26; Bhaba, *Location of Culture*, 46; Sladojević, *Muzej afričke umetnosti*, 1.

⁹⁹ Sharp, *Geographies of Postcolonialism*, 52; Murray, Allison, “Framing Greater France, Images of Africa in French Documentary Film 1920-1940”, doctoral dissertation, University of Virginia, 1998, 124.

¹⁰⁰ Leersen, “Retorika nacionalnog karaktera: programatski pregled”, 99, 107-110; Pageoux, “Od kulturnog imaginarija do imaginarnog”, 136.

¹⁰¹ Bhaba, *Location of Culture*, 82.

¹⁰² Said, *Culture and imperialism*, 303-326; Todorova, „Predgovor drugom izdanju na srpskom jeziku“, *Imaginarni Balkan*, 2006, 33.

¹⁰³ Како Спер тврди, за отпор и алтернативу колонијалном, па можемо претпоставити сваком другом дискурсу, он се прво мора познавати. „Уз константну „ревалуацију“ познатог могуће је, унутар Запада, створити „друго Сопство“ ради повезивања са не-Западом“. Spurr, *Rhetoric of Empire*, 185.

¹⁰⁴ У овоме се истичу Јелена Суботић, Срђан Вучетић и Кетрин Бејкер. Subotić, Jelena, Vučetić, Srđan, “Performing solidarity: whiteness and status-seeking in the non-aligned world”, *Journal of international relations and development*, (2017), 1-22; Види критику рада Суботић-Вучетић, Yeomans, Rory, “Post-modernism, Holocaust denial, and history”, 19.12.2018. [https://muftah.org/post-modernism-holocaust-denial-and-history/#.XtjQZ0UzaUk\[24.6.2020\]](https://muftah.org/post-modernism-holocaust-denial-and-history/#.XtjQZ0UzaUk[24.6.2020]); Baker, *Race and the Yugoslav Region*, 10.

¹⁰⁵ Неки истраживачи чак предлажу поређење совјетских сателита и колонија. Док су неке велике антиколонијалне вође одбациле такве поставке (Нехру), источноевропске земље, па и Југославија су могле у моментима разлаза са СССР да користе ову парадигму колонизације Источне Европе као повезницу са Трећим светом. Види: Vestad, Od Arne, *Globalni Hladni rat: Intervencije u Trećem svetu i oblikovanje našeg doba*, Београд: Arhipelag, 2008, 139; Chary, Sharad, Verdery, Katherine, “Thinking between the posts: Postcolonialism, postsocialism, and Ethnographz after the Cold War,” *Comparative Studies in Society and History*, 51, 1, (2009), 12-17.

¹⁰⁶ Sladojević, *Muzej afričke umetnosti*, 62; Sretenović, *Crno telo, bele maske*, 24-25.

историје.¹⁰⁷ Сматрамо да су ови радови део ширег процеса „заборављања“ антиколонијалне и чак постколонијалне мисли у Источној Европи, што је на примеру Пољске показао Адам Кола.¹⁰⁸ Један од циљева ове дисертације је доказивање тог специфичног места Југославије, ван теоријског „укалупљивања“ комплексних феномена.

Југословени су Африку видели са позиција свог националног идентитета (етноцентризам) али и са позиција своје номиналне класне припадности међународном радничком покрету, односно кроз своје друштвено уређење (социоцентризам). Радило се о позицији коју неки теоретичари називају „спацијално-темпорални оквир“ док други говоре о „географском сидришту“.¹⁰⁹ Реторика националног карактера везана је за веома стари феномен етноцентризма. Наиме, иако присутан од најстаријих људских записа, оно што можемо назвати „прави етноцентризам“ јавља се у 16. и 17. веку, када настају чувене „таблице народа“, на којима је приказиван „типични“ спољни изглед одређених етничких скупина. Међутим, уз тај спољни изглед, а нарочито од 18. века и просветитељства, култура постаје главни означитељ нације, а са њом се на овим таблицама почињу разматрати „карактери“ одређених народа, што је схватано као њихова „есенцијална суштина“.¹¹⁰ Социоцентризам, као посебан феномен виђења избора сопственог друштва и шире заједнице као исправних, нарочито је значајан јер може понудити објашњења интеракције марксистичких и антиколонијалних образаца виђења Другог.¹¹¹

Југословенско „географско сидриште“ био је Балкан, а идеолошко марксизам-лењинизам. Темељи југословенског става могу се наћи у Лењиновом реферату „О националном и колонијалном питању“, где је први вођа прве социјалистичке државе зацртао многе термине о „колонијама“ који ће се понављати као флоскуле („затуцаност“, „народне масе“, „буржоаскодемократски националистички покрети“) али је и одредио основне постулате социјалистичког интернационализма у 20. веку: „Комунистичка интернационала мора да успостави везу с’ револуционарним покретом у колонијама посредством ових [националистичких] партија и група, јер су оне предстража радничке класе“.¹¹² Специфичан проблем чинила је испреплетеност раних марксистичких и старих оријенталистичких представа које су утицале на углавном негативно виђење претколонијалног доба и чак неке предрасуде о Африци савременог доба.¹¹³

Марксизам-лењинизам се, међутим, увек пре може видети као алтернатива колонијалном дискурсу. У односу према Африци он је у социјалистичким земљама чинио основу погледа на свет јер је давао јаку, и наводно научну, подлогу за посматрање комплексних политичких, економских и друштвених појава. Лењинизам је стално кроз начело интернационализма упућивао

¹⁰⁷ Limani, Mrika, “Kosovo u Jugoslaviji. Protiv kolonijalnog statusa”, *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2017, 251-278; Subotić, Jelena, Vučetić, Srđan, „Performing solidarity“, 8. фуснота 16; Berisha, Ibrahim, *Death of a Colony*, 2009.

¹⁰⁸ Kola, Adam „*Socjalistyczny postkolonializm. Rekonsolidacja pamięci (Socialist Postcolonialism: Memory Reconsolidation)*”, Torun: Nicolaus Copernicus University Press, 2018.

¹⁰⁹ Pageoux, “Od kulturnog imaginarija do imaginarnog”, 137; Lisle, Debbie, *Global politics of contemporary travel writing*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 137.

¹¹⁰ Zachariewicz, “Imagology revisited”, 13-16; Leersen, “Retorika nacionalnog karaktera: programatski pregled”, 103-104.

¹¹¹ Lopes de Souza, Marcelo, „Decolonising postcolonial thinking: Ethnocentrism and sociocentrism as transideological and multiscalar phenomena”, *ACME: An international E journal for Critical Geographies*, 2019, Vol. 18, Issue 1, 1-24.

¹¹² „O nacionalnom i kolonijalnom pitanju” i dopunske teze”, *Komunistička internacionala: stenogrami i dokumenti kongresa. Knj.2, Drugi kongres Komunističke internacionale, Petrograd-Moskva, 23.jul-7.avgust 1920*, Gornji Milanovac: Kulturni centar, Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret, 1981, 391; Детаљно о конгресима и односу Коминтерне према колонијама Стајић, Dubravka, *Kominterni i kolonijalizam*, Beograd: Institut za političke studije, 1995; Young, Robert, *Postcolonialism. An historical introduction*. London: Routledge, 2001, 113-159; Богетић, Драган, Димић, Љубодраг, *Београдска конференција несврстаних земаља. Прилог историји Трећег света*, Београд: Завод за уџбенике, 2011, 126-134.

¹¹³ Vestad, *Globalni hladni rat*, 112-113.

погледе комуниста ка „неразвијеним подручјима“ где су „капиталистичке државе“ вршиле „империјалистичку експанзију“ због извора „јефтине радне снаге и ресурса“. ¹¹⁴ На комунисте широм света веома су утицале и њихов поглед на Африку обликовале Марксове и Лењинове теорије о епохама развоја или борби против империјализма. ¹¹⁵ Марксизам-лењинизам у југословенском руху посебног пута у социјализам може се дефинисати кроз неколико кључних идеја. На Титовом одру 1980., Стеван Дороњски говорио је о братству и јединству, социјализму и несврстаности. ¹¹⁶ Самоуправни социјализам, мултинационална федерација, релативна либерализација система (отворене границе, утицај Запада), несврстана спољна политика, интернационализам који је био шири од савеза са једном класом, расом, континентом или народима који деле заједничку историју, културу, језик, дали су овој држави додатне могућности да пронађе алтернативе колонијалном, оријенталистичком и африканистичком дискурсу и изгради нову, сасвим специфичну слику Африке. ¹¹⁷

Сматрамо да ће нам изложени приступ омогућити избегавање замке „југословенске изузетности“, а опет омогућити да сагледамо све специфичности југословенског погледа на Африку у оквирима Источне Европе и глобалног хладног рата.

¹¹⁴ Patnam, Robert G. *The Soviet Union in the Horn of Africa. The diplomacy of intervention and disengagement*, Cambridge: Cambridge university press, 2009 (друго издање), 59, 71.

¹¹⁵ Види: Marks, Karl, *Kapital: Kritika političke ekonomije*, Beograd: BIGZ-Prosveta, 1973; Pons, Silvio, *The Global Revolution. A History of International Communism 1917-1991*, Oxford: Oxford University Press, 2014.

¹¹⁶ „Сахрањен друг Тито“, *Политика*, 9.5.1980.

¹¹⁷ Jakovina, Tvrtko, “Tito’s Yugoslavia as The Pivotal State of the Non Aligned”., *Tito- Viđenja i tumačenja*, 389; Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned World*, 195-204; Mišković, Nataša, „Introduction“, Mišković, Nataša et. Al, *The Non Aligned Movement and the Cold War*, London: Routledge 2014; 9; Ognjanović, Gorana, Jozelić, Jasna, „Yugoslavia’s Authentic Socialism as a Pursuit of „Absolute Modernity“, *Tito’s Yugoslavia: stories untold. Titoism, Self-Determination, Nationalism, Cultural Memory*, (ур.) Ognjanović, Gorana, Jozelić, Jasna, New York: Palgrave Macmillan, 2016, 9; Зундхаузен, Холм, *Историја Србије од 19 до 21. века*, Београд: Клио, 2008, 387.

Увод

Африка, деколонизација и хладни рат

Као два најбитнија процеса друге половине XX века могу се посматрати антиимперијализам и хладни рат.¹¹⁸ Ово има посебан значај ако посматрамо Африку у периоду 1945-1991, где антиимперијализам треба пре свега препознати у феномену деколонизације. Хладни рат и деколонизација били су два испреплетена процеса који су често ишли руку под руку, а ослобођене афричке државе налазиле су се практично од првог дана независности, често и много пре тога, у опасним водама хладног рата, где су њихове елите без пуно међународног искуства са великим тешкоћама лавирале између бивших метропола, суперсила и нових партнера.

Четири стотине година европског колонијализма, од с. 1492 до с.1880, постепено је свет претворило у посед западноевропских и средњеевропских држава, па су колонијалне силе 1500. поседовале само око 7%, а 1775. чак 35% светске територије. Овај спори процес освајања претоворио се у вртлог спољнополитичког надметања у периоду 1880-1910, када је и скоро цео афрички континент освојен и подељен између Француске, Белгије, Велике Британије, Шпаније, Немачке, Португалије и Италије.¹¹⁹ Чувена „Јагма за Африку“, своју кулминацију нашла је у конференцији у Берлину, названој „Конференција о Западној Африци“ (15.11.1884-26.2.1885). Пошто је председавајући канцелар Немачке Ото фон Бизмарк отворио конференцију речима о „миру и човечанству“ делегати најмоћнијих европских држава и САД сложили су се око интересних сфера и метода освајања којима су исцртали будуће политичке границе Африке. У следећих 20 година европске силе потпуно су покорице континент, изузев Етиопије.¹²⁰

Мапа Африке, политичка и имагинарна, најпре је кројена у Европи, за столовима у великим дворанама метропола.¹²¹ Саговорници су били искључиво Европљани, они су одређивали границе поделе Африке, сфера утицаја и неутралне зоне. Процес који су Африканци најчешће асоцирали са колонијализмом – освајање, био је у европских освајача заоденут у три „д“ – хришћанство, трговина и цивилизација (the three “c’s”: Christianity, Commerce, Civilization). Ова „европска мисија“, често називана и „цивилизаторска мисија“, утемељена је легендом о доктору Дејвиду Ливингстону и његовој хуманој мисији да се заустави трговина робовима у Источној Африци и истражи континент. „Зацементрана“ је речима на његовом мерменом гробу у Вестминстеру, до кога су га пренеле његове „верне афричке слуге“: „[...] нека благослов дође на сваког, Американца, Турчина или Енглеца, који помогне да се залечи ова отворена рана света“. Мисија европских сила, дакле, била је обликована сликом Африке као жртве коју треба спасити.¹²² У Британији, мермерни гробови авануриста-истраживача и освајача Дејвида Ливингстона и Сесила Роудса позивали су на освајање Африке за славу британске империје. Као клатно, дискурс у Француској кретао се између позива да се „дивље народе“ који заузимају „пространа подручја“ или цивилизује или уништи, и „приближавања“ многобројних народа кроз

¹¹⁸ Said, *Orijantalizam*, 397; Judge, Edward H., Langdon, John W., *The Struggle Against Imperialism. Anticolonialism and the Cold War*, London: Rowman and Littlefield, 2018, 1; Димић, Богетић, *Београдска конференција*, 128.

¹¹⁹ Boahen, A. Adu, “Africa and the colonial challenge”, *General history of Africa VII*, 1-2, 13-14; Young, *Postcolonialism. An Historical Introduction*, 19; *Key Concepts in Post-Colonial Studies*, 45-50; Sharp, *Geographies of Postcolonialism*, 3-4; Đorđević, Jelena, „Postkolonijalna teorija diskursa“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, (2008), 29; Кока, Јирген *Историја капитализма*, Београд: Клио, 2016, 48.

¹²⁰ Pakenham, *The Scramble for Africa 1876-1912*, 239-255; Mazrui, “Towards the Year 2000”, *Africa since 1935. VII*, 906.

¹²¹ Spurr, *Rhetoric of Empire*, 5.

¹²² Pakenham, Thomas, *The Scramble For Africa 1876-1912*, London: Abacus, 1992, (друго издање) xxiii-xxv; У овом подухвату ће заиста учествовати и Османско царство, на које је до сада обраћана мања пажња у контексту Африке. Види одличну студију: Minawi, Mostafa, *The Ottoman Scramble for Africa. Empire and Diplomacy in the Sahara and the Hijaz*, Stanford: Stanford University Press, 2016.

европске „слободе“, „разум“, „просвећеност“.¹²³ На теорије империјализма и колонијализма посебан утицај остварио је социјал-дарвинизам; потпору ће им касније пружити и расизам.¹²⁴ Све до педесетих година XX века ће се у случају „Африке“ и „Оријента“ понављати „зов“ ове мисије која је значила контролу, владавину, моћ.¹²⁵

Епоху колонијализма историчари често илуструју примерима говора из епохе тзв. позног империјализма (енг. *high imperialism*). У често цитираном говору из 1885. председник француске владе Жил Фери тврдио је да су „египатски послови по много чему француски послови“, а његова визија света сматрала је Тунис, Индокину или Мадагаскар за „постају за француске бродове“. Француски министар за колоније Албер Саро скоро 40 година касније полазницима школе за колонијалне чиновнике оголио је мисију француског колонијализма: сировине, тржиште, извоз капитала, брутална моћ.¹²⁶

Империјализам и колонијализам јесу веома испреплетени појмови, али и „хетерогене и често контрадикторне праксе“, а дискурси које производе често иду руку под руку.¹²⁷ Нове дефиниције колонијализма и империјализма извирале су из традиције европских маркиста, најгласније изражене на конгресима трију *Интернационала*.¹²⁸ Империјализам крајем 19. века постаје ознака сваке доминације, после Другог светског рата колонијализам и империјализам постају све више виђени као негативни појмови у западној науци и јавном мњењу, а тада империјализам почиње да се везује за понашање САД-а.¹²⁹ Данас, наутицајнији истраживачи дефинишу колонијализам као освајање, насељавање и контролу далеких територија, изградњу насеља, насељавање сопственог становништва које није аутохтоно региону, присвајање природних ресурса. Грубо говорећи, колоније, нарочито у Африци, делиле су се на „насељеничке“ (енг. *settler colonies*) и оне за „експлоатацију“ (енг. *exploitative colonies*). Насељеничке колоније подстицале су прилив становништва из метрополе, које су потом кроз контролу простора, и физичко омеђивање у односу на домаће становништво стварале кастинска друштва. Колоније за експлоатацију добијале су минималан број бирократа, војника и других службеника да покушају да за метрополу извуку што више богатства у корист метрополе.¹³⁰

Европске метрополе успоставиле су различите системе колонијализма. Французи су владали великим просторствима Западне и Северне Африке директно, уз мали ослонац на галицизовану „доморадачку класу“, стварање лажних „шефова“ (поглавица) и уз давање малих шанси веома уском слоју становништва да се у Француску интегрише преко система *evolues* (фр. еволуирани).¹³¹ Британија је владала Источном и Јужном Африком, као и над неколико колонија

¹²³ Todorov, *Mi i Drugi*, 247-251.

¹²⁴ Sharp, *Geographies of Postcolonialism*, 36.

¹²⁵ Said, *Orijentalizam*, 125.

¹²⁶ Говор Жила Ферија (Jules Ferry), 28.7.1885. означава се као почетак нове фазе француског колонијализма. Говор Албера Сароа (Albert Sarraut) у Колонијалној школи у Паризу 1923. Саро је своје ставове изнео у тексту *La Mise en Valeur des Colonies Francaises*; Божовић, Александар, *Колонијализам и неоколонијализам*, Београд: Седма сила, 1964, 9-10; Nkrumah, Kwame, *Revolutionary Path*, Panaf, London, 2001 (1973), 18-19; Murray, *Framing Greater France*, 13; Todorov, *Mi i drugi*, 252-253; Nugent, *Africa since independence*, 43.

¹²⁷ Један од наутицајних постколонијалних теоретичара, Роберт Ц. Јанг утврђује да је „империјализам“ од 1840-1960 најмање 12 пута значајно променио значење. Young, *Postcolonialism. An Historical Introduction*, 15,26; Spurr, *Rhetoric of Empire*, 5.

¹²⁸ Young, *Postcolonialism. An Historical Introduction*, 116-156.

¹²⁹ Исто, 27-29; У новије време аутори предлажу поглед на империјализам САД као на „империјалистичке иновације“ у форми неформалне империје и коришћења „правно-спацијалних црних рупа“ (плаћеници, тајне локације за затворе у трећим земљама, киднаповање „терориста“) Chari, Verdery, „Thinking between the Posts“, 13.

¹³⁰ *Key Concepts in Post-Colonial Studies*, 45-50; Young, *Postcolonialism. An Historical Introduction*, 15-32; Sharp, *Geographies of Postcolonialism*, 3-4; Cooper, *Africa since 1940*, 16-18.

¹³¹ О француском колонијалном систему: Cooper, *Africa since 1940*, 39.40-49; Nugent, *Africa since independence*, 14-15; Young, *Postcolonialism. An Historical Introduction*, 29-32; Lawrence, *Empires in the Sun*, 77-88; Нарочито о Алжиру

у Западној Африци, системом индиректне владавине (енг. *indirect rule*), ослањајући се на традиционалну владалачку елиту (где је постојала) дајући колонијама више аутономије и припремајући чак и домаћу интелигенцију за самоуправу, па потом и независност у далекој будућности.¹³² Белгијски систем је на нарочито суров начин експлоатисао своју огромну колонију у Конгу намерно стварајући потпуну социјалну, економску и административну пустош.¹³³ С тим у вези је и чврсто уверење Белгијанаца из епохе позног колонијализма да Африканци неће бити спремни за независност све до трећег миленијума. Португал је једини од колонијалних сила (уз изузетак односа Француска-Алжир) сматрао своје колоније, Анголу, Мозамбик и Гвинеју (Б), за „прекоморске територије“. Стога се није ни планирала никаква независност, а колоније су сурово експлоатисане због својих ресурса, док је колонизованима понуђена само веома ограничена асимилација (систем *assimilados-a*) унутар португалског царства.¹³⁴

Ослобађање од колонијализма јесте процес који је дефинисао афричку политичку историју у другој половини века.¹³⁵ Овај процес је део четврте и последње фазе европског империјализма,¹³⁶ која почиње крајем Другог светског рата када се најпре ослобађају колоније у Азији, потом на Блиском истоку, а затим и у читавој Африци.¹³⁷ У Африци, процес деколонизације започиње са независношћу Либије 24.12.1951. а завршава се независношћу Намибије 21.3.1990, с тим да су се све европске колоније ослободиле закључно са Цибутијем 1977. То је оставило Родезију и Намибију под влашћу белачких мањина, али не и европским метрополама.¹³⁸ Деколонизација¹³⁹ је наметула обавезу европским метрополитанским политичким географима да мапирање обављају уз учешће Африканаца, а то никада нису били преговори једнаких.

Кључни носиоци борбе за ослобођење од колонијализма били су афрички интелектуалци и политичари, често са европским или америчким искуством. Лењинистичке и вилсоновске

и слици коју су француски *колони* гајили и Арапима Todorov, *Mi i drugi*, 306-310; Lawrence, *Empires in the Sun*, 38-48; Види нарочито радове Жан Суре Канала, истакнутог историчара француског колонијализма Canale, Jean Surret, and Voahen, A. Adu, “West Africa 1945-1960”, *General history of Africa VIII. Africa since 1935*, 161-192; Canale, Jean Surret, *Essays on African History: From the Slave Trade to Neocolonialism*, London: C. Hurst and Co., 1969; Canale, Jean Surret, *French Colonialism in Tropical Africa 1900-1945*, London: C. Hurst and Company, 1971.

¹³² О раном британском колонијализму у Африци види Pakenham, *Scramble for Africa*, 539-556; Young, *Postcolonialism. An Historical Introduction*, 34-41; Lawrence, *Empires in the Sun*, 101-111; Посебно види импресиван опис из прве руке „славног малог колонијалног рата“ и „хероизма“ британских коњаника у класичној бици колонијалног доба, Бици код Омдурмана у Судану 1898. Churchill, Winston, *My Early Life*, London: Macmillan and Co. 1944, 186-211; О систему индиректне владавине: Cooper, *Africa since 1940*, 39; Nugent, *Africa since independence*, 13-14, 122-123; Види посебно Darwin, John, *The Empire Project. The Rise and Fall of the British World-System 1830-1970*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

¹³³ О белгијском колонијализму: Nugent, *Africa since independence*, 18; Pakenham, *Scramble for Africa*, 678. Види посебно: Hochschild, Adam, *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and heroism in Colonial Africa*, New York: Houghton Mifflin, 1999.

¹³⁴ О португалском колонијализму: Nugent, *Africa since independence*, 16; Rothermund, *Routledge Companion to Decolonization*, 222-237; Arnold, *Africa A Modern History 1945-2015*, 309-321.

¹³⁵ Mazrui, “Introduction”, *General History of Africa. Africa since 1935*, VIII, 5.

¹³⁶ У новјим прегледима разликује се I фаза: португалски, холандски и шпански империјализам II фаза која доноси доминацију Британије, III фаза коју карактерише Јагма за Африку, IV фаза коју карактерише повлачење из империја Rothermund, Dietmar, *Routledge Companion to Decolonization*, London: Routledge, 2006, 15-20; У старијој класификацији Јанг раздваја античке и раномодерне (римски, шпански, отомански) и модерне (европски) империјализам, Young, *Postcolonialism. An Historical Introduction*, 19.

¹³⁷ Види преглед деколонизације у Азији: Rothermund, *Routledge companion to Decolonization*, 53-102.

¹³⁸ Mazrui, “Seek ye first the political kingdom”, *General History of Africa VIII. Africa since 1935*, 108-112; Pakenham, *Scramble for Africa*, 674; Dudley, Billy J., “Decolonization and the problems of independence”, *Cambridge History of Africa*, 56.

¹³⁹ Термин се први пут појавио у Енглеској тридесетих. Mark, James, Quinn, Slobodian, “Eastern Europe”, *The Oxford Handbook of the Ends of Empire*, (ур.) Thomas, Martin, Thompson, Andrew, Oxford handbooks online, 2015.

концепције самоопредељења оставиле су великог трага на афричку елиту.¹⁴⁰ Управо после тријумфа идеја двојице великих вођа са почетка века, афрички интелектуалци и политичари почињу да са другим потенцијалним антиколонијалним вођама походе конференције од Харлема преко Брисела до Москве. На конгресима Коминтерне, и на од ње спонзорисаним догађајима, редовно су расправљани „колонијални проблеми“. Идеје панафриканизма цветале су управо у ово време када су писци попут Џорџа Падмора, Маркуса Гарвија и В.Е.Б. ДуБојса писали о искуству црног човека на тзв. „Црном Атлантику“. Панафрички конгреси (1900, 1919, 1945) донели су овим идејама облик ширег политичког организовања.¹⁴¹

Овај процес удруживања антиколонијалних лидера, афричких и азијских вођа, наставио се после Другог светског рата па је знаменит догађај представљала Азијско-афричка конференција у Бандунгу (1955) која је окупила 29 земаља.¹⁴² Иако је Бандунг пробудио интересовање у политичкој елити ипак није представљао оптималан начин удруживања јер је промовисао регионализам.¹⁴³ Након 1955. међу Африканцима долази до „маније конференција и самита“ којима се на најгласнији могући начин промовише деколонизација и афричко континентално јединство: Брионски састанак (1956), Афро-азијска конференција солидарности у Каиру (1957), Конференција независних афричких држава у Акри (1958), Конференција афричких народа у Тунису (1959), Конференција позитивне акције за мир и безбедност у Акри (1960), Друга конференција афро-азијске солидарности у Конакрију (1960), Београдска конференција (1961).¹⁴⁴

Раних шездесетих независне афричке државе поделиле су се на две групе, следећи своје спољнополитичке циљеве. *Казабланка група* је гласила за радикалнију, будући да је била приврженија социјализму и панафричком повезивању, док је *Монровија група* окупљала углавном франкофоне и земље политички везане за Запад. Ову поделу неутрализовао је споразум две групе који је довео до стварања *Организације афричког јединства* (ОАЈ) 1963, која је обухватила скоро све афричке независне државе.¹⁴⁵

Већина историчара прати процес деколонизације у Африци тражећи њене корене и у Другом светском рату, који је у Африци започео италијанском инвазијом на Етиопију 1935, а до 1945. разорио је економску и војну моћ метропола.¹⁴⁶ Стари владари овога света, Британци,

¹⁴⁰ Byrne, Jeffrey James, "Africa's Cold War", *Cold War in the Third World*, (ур.) McMahon, Robert J, Oxford:Oxford University Press, 2013, 108.

¹⁴¹ Young, *Postcolonialism. An historical introduction*, 168-182, 177,238-243; Jang, Robert, *Postkolonijalizam. Sasvim kratak uvod*, Beograd:Karpoš, 2015, 38-40.

¹⁴² Конференција је завршена декларацијом која је у десет принципа залагала за многе прогресивне политике попут светског мира, поштовања људских права и немешања у политику малих земаља.Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 29-31.

¹⁴³ На конференцији су учествовале афричке земље: Либија, Либерија, Египат, Златна обала, Етиопија, Судан, Архив Југославије, Kabinet predsednika republike,837, I-4-a/6, Comunique of the Asian/African Conference held at Bandung from 18th to 24th april 1955.*India, UAR, Yugoslavia Conference New Delhi*,1966.“Izjava Radio-Beogradu o Azijsko-afričkoj konferenciji u Bandungu, 27.4.1955, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost/Josip Broz Tito*, (прир.) Čolović, Vojo, Degan, Vladimir Đuro, Sarajevo:Oslobođenje, 1980,73; Čavoški, *Distant countries, Closest Allies*, 30; „Anton Vratuša“, *Od Mašina do Njujorka. 20 stoletje vskozi pričevanja štirih slovenskih diplomatov*, Pirjevec, Jože, Ramšak, Jure, (ур.), Koper: Univerzitetna založba Annales, 2014. 96; У новије доба дошло до гласина, погрешних интерпретација да је Тито био учесник Бандунга, а Роберт Виталис истиче важну чињеницу да је конференција намерно названа Азијско-афричком. Vitalis, Robert, "The Midnight Ride of Kwame Nkrumah and Other Fables of Bandung, *Humanity*, summer (2013), 261.

¹⁴⁴ Pečar, Zdravko, *Afrička kretanja*, Zagreb: Naprijed, 1965, 27-62.

¹⁴⁵ AJ, 507/IX, L, Konferencija šefova afričkih država i vlada, Adis Abeba, 22-25.7.1963; Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 33; Iveković, Ivan, „Razvoj socijalističke misli u Africi (Uvod)“, *Afrika i socijalizam*, (прир.) Iveković,Ivan, Beograd:Komunist, 1976,8; Willets, Peter, *The Non Aligned Movement. The origins of the Third world Alliance*,Bombay:Popular Prakashan, 1978, 14, 16.

¹⁴⁶ Курген,Филип et. Al, *Историја Африке. Од прапочетака до данашњих дана*, Београд:Клио, 2005,769; Mazrui, "Introduction", *General history of Africa VIII*, 1.

Французи, Белгијанци и Португалци и Шпанци, полако су схватили да је њиховим формалним империјама долазио крај.¹⁴⁷ Читав континент се у периоду 1957-1968 ускомешао, дошло је до *Torschlusspanik* (нем., „паника затварања врата“), а став светског јавног мњења о поседовању колонија убрзано се мењао.¹⁴⁸ Година 1960, била је у Африци али и шире дочекана у врсти милитаристичке грознице. Африка је дочекивала независност у колонијалним границама, које су секле планине, делиле народе, етничке заједнице, културе.¹⁴⁹ Суочени са доношењем *Декларације о давању независности колонијалним земљама и народима*, која је у УН усвојена 1960, Француска¹⁵⁰ и Британија¹⁵¹ објавиле су повлачење из Африке и приступиле стварању неформалног царства. Све метрополе трудиле су се да наметну сопствену „агенду деколонизације“, али је то било, речима Мартина Мередита, попут „постављања шина пред надолазећи воз“.¹⁵²

Пошто су се ослободиле Либија (1951), а Египат и Судан су изашли из свог полу-колонијалног положаја (1952-1956), започела је огромна промена на читавом континенту. Независност Гане (1957) и Гвинеје (1958) донеле су прве веће промене испод Сахаре. Националне елите од Камеруна до Сомалије припремале су се за независност. Мало њих могло се похвалити широком политичком организацијом и репрезентацијом читавог становништва, захваљујући томе што је мало афричких држава било етнички компактно, па су партије заступале или етничку заједницу или широк конгломерат интересних група.¹⁵³ Трећи талас деколонизације започет монументалне 1960. године донео је до 1965. независност већем делу континента.¹⁵⁴ Истовремено, Југ Африке, који су углавном контролисале белачке мањине са великом аутономијом од метрополе Велике Британије, као и независна ЈАР и Португалска империја, под утиском ослобођења остатка континента, укопале су се и поштриле унутрашњу политику према домаћем становништву.

Седамдесете године су Африци донеле декаду реализма, а многе афричке земље упале су у вртлог грађанског рата, дугова, зависности из кога неће изаћи до краја XX века. Неке западноафричке земље су у обрту судбине склопиле блиске савезе са бившим метрополама и препустиле им велике ингеренције. Северну Африку углавном је карактерисала стабилност режима, али несталност спољне политике. Деколонизација је средином седамдесетих после упорне и тешке оружане борбе, али и пада фашистичке диктатуре у Португалији донела слободу трима земљама (Ангола, Мозамбик, Гвинеја (Б)).¹⁵⁵ Међутим, слобода ових земаља и њихов последични прелазак у социјалистички камп, поново су успориле деколонизацију на Југу

¹⁴⁷ Cooper, *Africa since 1940*, 66; Westad, *The Cold War. A World History*, 450; Frankopan, Peter *The Silk Roads. A New History of the World*, New York: Vintage Books, 2017, 388.

¹⁴⁸ Pakenham, *Scramble for Africa*, 671-672.

¹⁴⁹ Nugent, *Africa since independence*, 58-70.

¹⁵⁰ Француска је намерно давала све већа овлашћења мањим територијама, како би спречила уједињавање у веће, афричке федерације, процес који су неки афрички лидери већ тада звали „балканизацијом“. Француска је извршила деколонизацију са јасном намером да у Африци остане, а под притиском осталих метропола. Понудивши колонијама независност, али са јасном линијом до Париза, Французи су на одговор који им се није допао наишли само у Гвинеји, коју су опустошили у свом повлачењу. Cooper, *Africa since 1940*, 80; Nugent, *Africa since independence*, 42-50.

¹⁵¹ Британија је схватила економску неодрживост колонија и благо их припремила на независност, али је преко институција Комонвелта оставила костур колонијализма; он се претворио у неоколонијализам. Nugent, *Africa since independence*, 39-41.

¹⁵² Rothermund, *Routledge Companion to Decolonization*, 21-23; Meredith, *Fate of Africa*, 12.

¹⁵³ Куртен, *Историја Африке*, 778-781.

¹⁵⁴ Nugent, *Africa since independence* 42-70; Pakenham, *Scramble for Africa*, 671-672; Cooper, *Africa since 1940*, 80; Dudley, „Decolonisation and the problems of independence“, *Cambridge History of Africa*, 52-82; Mark, Quinn, „Eastern Europe“, 1-28.

¹⁵⁵ Arnold, *Africa. A Modern History*, 357-358. Хурани, *Историја арапских народа*, 523-529. Frankopan, *The Silk Roads*, 412.

Африке. Када је 1980. бивша Родезија, односно Зимбабве постао независан био је то монументалан тренутак у историји Африке. Не само да је већинско црначко становништво ослободило земљу герилским ратом и политичким преговорима, него је богатство ресурса ове јужноафричке државе обећавало светлу будућност. Међутим, опасни процеси већ су деловали на континенту и спречавали су даљи политичко-економски развој, што ће се видети у пост-колонијалној историји Зимбабвеа „драгуља Африке“.

Независност Намибије 1990, која је била у специфичном положају јер је била колонија ЈАР, која ју је окупирала 1945, значила је и крај деколонизације у Африци. На крају ове ере многи посматрачи закључивали су да је формална независност била веома јака „колонијална фасада“, испод којих су опстали неки процеси дугог трајања, попут зависности Африке од Европе, и недостатка аутохтоних афричких политичко-друштвених решења. Афричке вође нису само наследиле колонијалне границе које су се претвориле у државне, већ и скоро читав друштвено-политички систем стваран у време колонијализма, или намерно оштећене домаће системе.¹⁵⁶ Крај ере деколонизације у Африци обележио је и феномен *failed states*, односно националних држава које нису могле својим грађанима пружити ни основне потребе и ред. Националну државу неки посматрачи видели су као „терет црног човека“, увезени модел потпуно неприлагођен условима на терену. Стога, највећи изазови пред којима су се афричке нације нашле током првих деценија независности могу се представити кроз четири тачке: 1. централизација политичке власти 2. стварање националног јединства међу хетерогеним групама 3. стварање услова за политичку партиципацију 4. дистрибуција ограничених ресурса.¹⁵⁷ Независност афричких земаља пратила је, скоро у стопу, нова друштвено-политичка парадигма, најпре наметнута споља, а потом делимично прихваћена и на самом континенту. Она се обично изражавала сажето у синтагмама „афрички проблем“, „судбина Африке“, „афричко стање“ (енг. *African predicament, African problem, fate of Africa, state of Africa*).¹⁵⁸

Метрополе су одлазиле али без обзира да ли је у питању био мир у Евијану, који је наступио после крвавог шестогодишњег рата након кога су се Французи повукли из Алжира, или су у питању били „уљудни“ преговори у европским или колонијалним тврђавама и старим замковима, као у случају Гане или Танзаније. Колонијална географија опстајала је у именима улица, градова, региона, администрација, у „вестминстерским перикама“ афричких парламентарца, називима „Комонвелт“, „Француска заједница“, „Лузофоне земље“. Та политичка али делом и имагинарна географија служила је да одржи реалне политичке и пословне интересе европских земаља.

Колонијално наслеђе на неки начин одредило је трајекторије пост-колонијалних држава: тако је Танзанија у којој су били дозвољени скупови, масовне партије и уопште самоуправа, имала драстично бољу полазну тачку од Конга (К) коме је требало четири године да интегрише разне делове своје земље, па још толико да се централна власт призна у свим деловима земље. Таквом почетку независног живота Конга кумовала је белгијска политика која је резултирала једноцифреним бројем високообразованих и почетком политичког организовања Конгоанаца тек 18 месеци пред независност. Африканци, чиновници, судије и наставници образовани у колонијалном маниру примењивали су наслеђене моделе управе, грчевито се држећи европског

¹⁵⁶ Nugent, *Africa since independence*, 7-58; Rothermund, *The Routledge Companion to Decolonization*, 243-245.

¹⁵⁷ Cooper, *Africa since 1940*, 156, 186. Nugent, *Africa since independence*, 8, 284-298; Davidson, Basil, *The Black Man's Burden. Africa and the Curse of the Nation State*, New York: Three Rivers Press, 1992, 197-243; Pakenham, *Scramble for Africa*, 676; Young, *Postcolonialism. An historical introduction*, 291. Eleiagwu, Mazrui, „Nation building and changing political structures”, 446.

¹⁵⁸ Davidson, *Afrika u povijesti*, 228; Rothermund, *Routledge Companion to Decolonization*, 243-254; Davidson, *The Black Man's Burden*, 200; Dudley, „Decolonization and the problems of independence”, 52.

правно-административног наслеђа.¹⁵⁹ Наслеђе је подразумевало и армије по европском узору, које су стварале сталну фриксију у цивилно-војним односима. Оно је подразумевало и избор између два „типа“ политичких вођа – вестернизованог образованог политичара или команданта професионалне/герилске војске. Појам и тумачење нације, претрпело је огромне измене у овом периоду и представљало озбиљан проблем па се често говори о „експериментима у изградњи нације“ и већој важности „субнационалних група“.¹⁶⁰ На пример, Обафема Аволво, вођа једног од конститутивних народа Нигерије, своје Јорубе сматрао је нацијом, а јединство Нигерије „британским изумом“.¹⁶¹ Овакви напукли темељи нигеријске нације довешће до сецесије и рата за Бијафру (1967-1970), што је само један пример политичке нестабилности узорковане колонијалним наслеђем и неразрешеним односом према њему и према националној држави.

Увезени модел било европског, а ређе совјетског типа изградње државе и нације сурово се разрачунавао са свиме што је перципирано као „трибализам“ што је било нарочито видљиво у прогону поглавица Гвинеји (К). Наравно „шефови“, „шеферија“, и „племена“ до друге половине века биле су у много чему омражена измишљотина колонијалних сила која је служила девизи „завади па владај“, али то не значи да су све афричке традиције биле пореклом колонијалне, нити да су све биле штетне и неупотребљиве у савремено доба.¹⁶² Примери Џулијуса Њеререа у Танзанији и Џома Кенијате у Кенији показују изврсну синхронизацију традиционалних и модерних мотива у изградњи модерне државе. Слично се може рећи и за Златну обалу, која у независности постаје Гана (по афричком средњовековном краљевству), а њен динамични вођа назива се и „Велики Обафуенго“ (ослободилац). Овакви примери касније су углавном стварали хибриде који су спајали симболе политичке моћи предколонијалне, колонијалне и пост-колонијалне Африке, као у случају Гадафија, Мобутуа и Амина, што је било више покушај њиховог учвршћивања на власти но консолидације нације.¹⁶³

Један од најпознатијих африканиста данашњице, Фредерик Купер, назвао је Африку у хладном рату „магнетом за игре политичке моћи“, „објектом светске бриге“, али и простором који се нагло „интернационализовао“.¹⁶⁴ Африка се заиста, најкасније са кризом у Конгу 1960,¹⁶⁵ нашла у центру светске политике, а будући да је хладни рат у основи био „сукоб између капитализма и социјализма који је свој врхунац доживео између 1945-1989“,¹⁶⁶ хладноратовско надметање није заобишло континент. Штавише, бивше колоније, постале су једно од главних хладноратовских бојишта, а Африка је, по Џефрију Бирну, дала велике жртве (скоро милион људи само у Мозамбику) али и велики број „хладних ратника“, „било да су носили калашњикове или мегафоне“.¹⁶⁷ „Афрички социјализам“ и „афрички капитализам“ представљали су супротстављене модернистичке визије, а афрички лидери гајили су визије које су се кретале од „чистог економског либерализма“ до „класичног марксизма“.¹⁶⁸ То је била и врста сталних преговора са суперсилама које су желеле да свој престиж и утицај демонстрирају и на овом континенту, који

¹⁵⁹ Dudley, “Decolonization and the problems of independence”, 56-60; Rothermund, *Routledge Companion to Decolonization*, 243-258.

¹⁶⁰ Eleiagwu, J. Isawa and Mazrui, Ali A., “Nation building and changing political structures”, *General History of Africa VIII*, 435-441.

¹⁶¹ Meredith, *Fate of Africa*, 9.

¹⁶² Cooper, *Africa since 1940*, 37-40.

¹⁶³ Eleiagwu, Mazrui, “Nation building and changing political structures”, 467.

¹⁶⁴ Cooper, *Africa since 1940*, 84.

¹⁶⁵ Gleijeses, Piero, *Havana, Washington and Africa 1959-1976*, Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 2002, 6.

¹⁶⁶ Westad, *Cold War. A World History*, 1.

¹⁶⁷ Bradley, Mark Philip, “Decolonization, the Cold War and the Global South”, *Cambridge history of the Cold War*, 465; Byrne, “Africa’s Cold War”, 103, 112.

¹⁶⁸ Nugent, *Africa since independence*, 141.

се после повлачења метропола још једном у светској политици посматрао као „вакуум“ и „празан простор“.¹⁶⁹ Афричке политичке елите биле су у сталној потрази за најбољом опцијом са суперсилама, те су по сили прилика водиле доста прагматичну политику. Зато су афричку политику у хладном рату карактерисале и наизглед нагле промене курса, попут Насера 1956, Секу Туреа 1962, Бен Беле 1963, Садата 1971, Менгистуа 1976, Амина 1977, Каунде 1978 и тако даље. Протеривање амбасадора, страних стручњака, војних саветника и мењање спољнополитичког курса често није било одраз самовоље афричких лидера, него потребе одржања стварне независности у хладноратовском свету где су свака пушка, машина, авион и компјутер долазили са имплицитним политичким захтевима. Такође, овакав приступ помаже нам да афричке државе, што држимо за правилнији поглед, видимо као *субјекте* а не *објекте* хладног рата. Ипак, треба укратко сагледати агенду суперсила.

Амерички циљеви на континенту били су осигурање подршке афричких држава у УН-у, заштита стратешких минерала од совјетске контроле, нарочито у Конгу и ЈАР, и заштита морских путева на Рогу Африке и око Рта добре наде. Интересовање Америке за Африку појачало се са ескалацијом хладног рата, а афроамеричка мањина у САД чинила је додатни разлог тог интересовања.¹⁷⁰ У склопу глобалне стратегије САД председници, дипломате и чиновници Стејт департмента развијали су комплексне спољнополитичке доктрине попут доктрина „запречавања“, „одвраћања“ и „интеграције“, увек усмерене против деловања СССР-а. Американци су се у Африци ослањали на метрополе, своје савезнике из НАТО-а, а имали су на располагању богате програме економске, војне и друге помоћи којима су могли привући афричке националне вође. Јак амерички утицај значио је да су потпуно у своју орбиту привукли Заир, Кенију, Египат (1973), Либерiju и Мароко, уз лепезу мањих држава у којима су били преовлађујући или битан фактор. Неки од њихових савезника променили су страну и постали су непријатељи попут Либије (1969) и Етиопије (1974).¹⁷¹

Америка је тешко лавирала између реторике антиколонијалних и антиимперијаних идеја, на којима је и сама базирана, и праксе преузимања војних позиција бивших метропола. Она је морала да делује врло пажљиво према својим савезницима, европским метрополама и према афричким нацијама које су лако од потенцијалних пријатеља могле постати „марксистичке диктатуре“, антиамерички настројене. То је највише дошло до изражаја за време Ајзенхауреове администрације (1953-1961) у америчком притиску да се англо-француске трупе повуку са Суеца 1956. Док је председник Кенеди (1961-1963) покушао политику приближавања „радикалима“ попут Туреа, Нкрумаха и Бен Беле, администрације Линдона Џонсона (1963-1969) и Ричарда Никсона (1969-1974) ангажовала се на одржавању и успостављању неоколонијалних режима ради „запречавања“ СССР и борбе против стварне и фантомске опасности комунизма у Африци. Глобална безбедност САД, сматрало се тада, бранила се у конзервативним афричким режимима са великим професионалним војскама којима је НАТО давао подршку, док се комунистичка опасност тражила у свим ослободилачким покретима који су нагињали левици. Ова политика епитомизована је у постављању дугогодишњег сарадника ЦИА Џозефа Мобутуа на чело највеће државе Централне Африке 1965, Конга (К), и потоњим покушајима да се са ослонцем на Конго /Заир направи јак антикомунистички савез афричких држава. Совјетски утицај потиснут је из Централне и Западне Африке крајем шездесетих. Од почетка седамдесетих, а нарочито у

¹⁶⁹ Byrne, Jeffrey James, “Africa’s Cold War”, 106; Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 56.

¹⁷⁰ Waters, Anthony Jr. “Introduction”, *Historical Dictionary of United States-Africa Relations*, Lanham, Maryland. Toronto. Plymouth: The Scarecrow Press, 2009., xlix-L; Glejises, *Conflicting missions*, 6.

¹⁷¹ Waters, “Introduction”, *Historical dictionary of United States-Africa relations*, lii; Упореди: Klein, *Cold War Orientalism*, 23-24, 29. и Naj, Džozef S., *Kako razumevati međunarodne sukobe. Uvod u teoriju i istoriju*, Beograd: Stubovi kulture, 2006, 153; Glejises, *Conflicting missions*, 7; „The Super-powers: US Foreign policy since 1945”, *Times atlas of the 20th century*.

администрације Џералда Форда (1974-1977) САД се у Африци јавља као (не)вољни покровитељ расистичке ЈАР и њених акција на спречавању деколонизације и демократизације читавог простора Јужне Африке, са такозваном „Киркпатриковом доктрином“ која је декларисала да су „расистичке диктатуре мање опасне од марксистичких.“ После кратког опуштања у време почетка администрације Џимија Картера, догађаји у Заиру и на Рогу Африке поново су активирали америчке јастребове јер су „Совјети и Кубанци угрозили детант“. Крај хладног рата обележила је Реганова администрација (1981-1989) где је у склопу „Реганове доктрине“ на веома вешт начин подржавана независност Намибије али скопчана са повлачењем Кубанаца из Анголе, што би онда извукло ЈАР из „менталитета опсаде“, али запретило комунизам. На северу Африке вршен је притисак на Гадафијеву Либију.¹⁷²

Разлоге совјетског присуства у Африци истраживачи су објашњавали са најмање четири парадигме: 1. Идеолошки императив марксизма-лењинизма 2. Жеља за политичким утицајем 3. Јагма за стратешким позицијама и ресурсима 4. Мотив ширег тржишта за совјетске производе.¹⁷³ Совјети су кроз војну помоћ и савезе о пријатељству успели да уведу Анголу и Етиопију у своју орбиту, а дуготрајан утицај остварили су и у Египту, Малију, Гвинеји (К), Мозамбику, Конго (Б), Сомалији. Њихови покушаји контроле осујећени су после краћих периода интензивног контакта у Заиру, Танзанији, Уганди, Алжиру, Гани, Западној Сахари.¹⁷⁴

Совјети у Африку стижу у време Никите Хрушчова (1953-1964) који дозвољава идеолошку флексибилност и повезивање са покретима претходно означеним као „национално-буржоаски“. ¹⁷⁵ Иако је антикомунистичка хистерија на Западу видела совјетски утицај свуда, истраживања су показала да су се совјетски планери врло опрезно фокусирали на поједине земље, са којима су се у великој мери идеолошки слагали. Циљ је био преко овог малог броја земаља приказати Африци успешност и привлачност совјетског модела. СССР се ангажовао у бившој Француској западној Африци, конкретно помажући Гвинеју (К) и Мали, потом и у Сомалији а овим афрички лидерима придружио се амбициозни Нкрумах који је по речима Сергеја Мазова „хтео да искористи СССР као ракету која ће поставити Гану на врх панафричког политичког Олимпа“. ¹⁷⁶ Највећи успех у Африци СССР остварује у „брежњевљево доба“ (1964-1981) како епоху шездесетих и седамдесетих описује Од Арне Вестад. Стални и континуирани раст совјетске економије, већи домет војне моћи и опште уверење да је социјализам у свету у успону, донели су Совјетима више самопоуздања него икад пре. ¹⁷⁷ Почевши од арапско-израелског рата 1967, Совјети војно уздижу Египат, врше економски продор у Судан, а истовремено по повлачењу Британаца из Индијског океана совјетска флота долази надомак Африке. Стварају се јаке везе са марксистичким земљама: Анголом, Мозамбиком, Бенином, Конго (Б), Сомалијом и Етиопијом, које постају нешто попут савезника. ¹⁷⁸ СССР се свакако и осамдесетих ангажовао у Африци,

¹⁷² *Dirty Work 2. The CIA in Africa*, (yp.) Ray Ellen et. Al, Zed Press, London, 1982, 157-223; Waters, *Historical Dictionary of US-Africa Relations*, lvi-lxvii, 170-174; Nugent, *Africa since independence*, 269; Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 539; Glejises, *Conflicting missions*, 10. Mazov, Sergey, “Soviet Policy in West Africa: An Episode of the Cold War 1956-1964”, *Africa in Russia. Russia in Africa*, (yp.) Matushevich, Maxim, Addis Ababa: Africa World press, 2007, 298-299; Byrne, “Africa’s Cold War”, 115; Види посебно: Borstelmann, Thomas, *Apartheid’s Reluctant Uncle. The United States and Southern Africa in the Early Cold War*, New York, Oxford: Oxford University Press, 1993.

¹⁷³ Grey, Robert, D, „The Soviet Presence in Africa: an Analysis of Goals“, *The Journal of Modern African Studies*, 22, 3 (1984), 513-515.

¹⁷⁴ “The Super-powers: The USSR and the Soviet Bloc to 1985”, *Times Atlas of the 20th Century*; Grey, “Soviet Presence in Africa”, 515.

¹⁷⁵ Byrne, “Africa’s Cold War”, *Cold War in the Third World*, 110; Patnam, *The Soviet Union in the Horn of Africa*, 41.

¹⁷⁶ Mazov, Sergey, “Soviet Policy in West Africa”, *Africa in Russia. Russia in Africa*, 294-310. Patnam, *The Soviet Union in the Horn of Africa*, 48-49; Grey, “The Soviet Presence in Africa”, 513.

¹⁷⁷ Westad, *Cold War. A World History*, 365-395; Patnam, *The Soviet Union in the Horn of Africa*, 58,73; Grey, „The Soviet Presence in Africa“, 511.

¹⁷⁸ Grey, “ Soviet Presence in Africa”, 515,525; Patnam, *The Soviet Union in the Horn of Africa*, 78-84.

нарочито на питању ослобођења Зимбабвеа, Намибије и ЈАР, али њену амбициозну спољну политику половином осамдесетих спутава све видљивији крах на домаћем фронту.¹⁷⁹

Варшавски пакт у Африци деловао је по совјетским инструкцијама па су поједне чланице добијале сопствена задужења у пољу економског, војног, и шпијунског деловања у одређеним афричким земљама.¹⁸⁰ Као доста самосталнији фактор на страни Истока јавља се Куба која почиње своје деловање у Алжиру да би га проширила на Централну Африку. Кастро је имао специфичне идеје извоза оружане револуције на сва три „поробљена“ континента, а кубанску „славу оружја“ осетили су Португалци у Анголи, Мозамбику и Јужноафриканци током седмдесетих и осамдесетих.¹⁸¹ Кина је у Африку стигла у потрази за статусом велике силе и пратећи маоистичку доктрину стварања што шире подршке „пролетаријата“ и „широких маса“.¹⁸² Земље у којима је остварила завидан утицај укључивале су Алжир, Гану, Танзанију. Треба имати у виду да је Кина користила своје веома ограничене ресурсе да обезбеди утицај, нарочито у њој најближој Источној Африци, помажући ослободилачке покрете али и сарађујући са афричким владама које су поседовале одређене ресурсе које су занимале Кинезе.¹⁸³

Ова конкуренција довела је до стварања кризних тачака захваћених ратовима и кризама. Хладноратовска ескалација у форми локалних ратова, интервенција или „ратова преко посредника“ најтеже је погодила четири региона Африке: Блиски исток, Рог Африке, Конго (К), Југ Африке.¹⁸⁴

Блиски исток био је регион у коме су се догађали највећи сукоби суперсила преко посредника на простору који је захватао и део Африке. У САД су у складу са догмом оријентализма, политичке промене у Египту и Ирану 1952. изазивале страх и жељу за контролом овог простора, који је очигледно измицао Британцима.¹⁸⁵ Американци су као одговор на ове догађаје развили „Ајзенхауерову доктрину“, која је подразумевала попуњавање вакуума који настаје променама на Блиском истоку, пре него што то стигну да ураде „Руси“.¹⁸⁶ САД је подржала стварање Израела, а своју концепцију присуства на Блиском истоку најпре је базирала на подршци арапских режимима, које је заједно са Британијом желела да привуче на своју страну; тиме добијајући приступ значајним резервама нафте.¹⁸⁷ Тајним акцијама али и јасним демонстрирањем силе, САД се надала придобијању региона за себе. Њена пуна подршка Израелу, који ће постати главна америчка база у региону, долази тек после драматичних збивања 1956, односно 1958, те окретању арапских држава СССР-у. Амерички утицај, међутим, опстаје у региону и сразмерно се појачава у периоду 1956-1978, да би до тада скоро попуно протерао совјетски.¹⁸⁸ По мишљењу Селима Јакуба, сукоб САД-СССР на Блиском истоку никад није био

¹⁷⁹ Види више у: Shubin, Vladimir, *The Hot "Cold War". The USSR in Southern Africa*, London:Pluto Press, 2008; Quist-Adade, Charles, "From Paternalism to Ethnocentrism:images of Africa in Gorbachev's Russia", *Race and Class* 46(4) (2005).

¹⁸⁰ Видети: *Warsaw Pact Intervention in the Third World*.

¹⁸¹ Видети: Gleijeses, *Conflicting Missions*.

¹⁸² Chau, Donovan, *Exploiting Africa. The Influence of Maoist China in Algeria, Ghana and Tanzania*, Annapolis:Naval Institute Press, 2014, 9.

¹⁸³ Види: Chau, *Exploiting Africa*.

¹⁸⁴ Patnam, *The Soviet Union in the Horn of Africa*, 72.

¹⁸⁵ Frankopan, *The Silk Roads*,400; Westad, *The Cold War. A World History*, 452;О оријентализму као контролисању Оријента интервенцијом и пацификацијом.Said, *Orientalizam*, 399. Waters, "Introduction", *Historical dictionary of United States-Africa relations*, lii.

¹⁸⁶ Frankopan, *The Silk Roads*, 412.

¹⁸⁷ Британија је у свом повлачењу из империје ослободила Индију, али је подршком стварању Израела и арапским монархијама хтела створити ситуацију где би њени драгоцени нафтоводи као и поморске и друге базе у Хаифи и на Суецу остале нетакнуте, спремне за одржавање како њене економије тако и глобалне политике запречавања продора СССР.Judge and Langdon, *The Struggle against Imperialism*, 75.

¹⁸⁸ Westad, *The Cold War. A World History*, 449-453.

сукоб међу једнакима, а он сматра да су Западне силе увек имале преовлађујућ утицај.¹⁸⁹ Ове супротности изазвале су серију арапско-изрелских ратова 1948-1973, а који су имали озбиљне последице по регион.¹⁹⁰

СССР је свој први продор у регион, преко Ирана, покушао још у време Стаљина. Касније, њен циљ је био онемогућавање НАТО и САД да приступе ресурсима региона, који је садржао око 60% светске нафте.¹⁹¹ Најчвршћи совјетски савезник био је председник Египта Насер, који је у периоду 1956-1970 представљао кључног човека на Блиском истоку, а који је својом политиком „насеризма“ имао велики утицај на разне политичке снаге у региону, кроз феномен арапског национализма.¹⁹² Совјетско оклевање у агресивнијем наступу и лимити резултирали су резигнацијом арапских режима и, на пример, окретањем Египта САД-у после 1971.¹⁹³

Дубље у Африци, независност Белгијског Конга 1960. произвела је једну кризну тачку на свим мапама хладног рата. Независност 30. јуна праћена је побуном војске 5. јула, те са две сецесије на југу државе у јулу и августу.¹⁹⁴ У септембру премијер Лумумба и председник Касавубу међусобно су се сменили, у земљу су стигле трупе УН-а, сецесиониста Чомбе је позвао Белгијанце, док је премијер Лумумба позвао Совјете да интервенишу.¹⁹⁵ Ситуација је доживела највећу ексалацију када је у фебруару 1961. убијен премијер Лумумба, у сецесионистичкој Катанги, уз помоћ Белгијанаца и ЦИА. УН је покренула акцију обједињавања земље под централну владу, али су „лумумбисти“ под Аноаном Гизенгом пружили отпор и прогласили се регуларном влашћу, а трупе УН победили су плаћеници европског порекла под командом Чомбеа. У одвојеном инциденту погинуо је генерални секретар УН Даг Хамершелд, у паду авиона на југу Конга, у догађају који никад није разјашњен.¹⁹⁶ Конго је и после ових догађаја тонуо у све дубљу кризу – ниједан хладноратовски фактор није желео да ова изузетно богата и централно лоцирана земља допадне у руке „афричким националистима“ који би могли пронети антиколонијални барјак од тропског појаса до југа Африке; притом, земља је имала богата налазишта уранијума.¹⁹⁷ У финишу борбе за власт, 24.11.1965 уз америчку помоћ, власт је преузео пуковник Џозеф Мобуту који ће онда овом неоколонијалном, клептократском творевином владати следећих 30 година. То је подстакло неке историчаре да Конго (К) назову првом

¹⁸⁹ Yaqub, Selim "The Cold War in the Middle East", *Cold war in the Third World*, 12.

¹⁹⁰ У њих спадају 1. рат 1948-9 (15.5-7.1) када је Израел поразио пет својих арапских суседа који су покушали да униште ову државу у зачетку. Израел је освојио око 75% територије која јој је додељена по про-израелском плану УН из 1948. 2. Рат за Суец (1956) када су англофранцуске снаге уз помоћ Израела покушале да заузму канал и збаци Насера. Рат је завршен постављањем трупа УН на Синај између Египта и Израела. 3. рат (5-10 јуна 1967) назван на Западу „Шестодневни“ а у арапском свету „Корак назад“, видео је пораз Египта, уништење читаве модерне египатске војске и израелско освајање Синаја и Газе. 4. Ваздушни рат (1969-1970) низ мањих сукоба и већих ваздушних окршаја. 5. рат (октобар 1973) који је познат и као „Рамазански рат“, „Јомкипурски рат“, „Рат за Прелаз“, или „Октобарски рат“, довео је до новог пораза Египта, који је ипак остварио неке психолошке добитке. али и до економског одговора арапских држава на израелско-америчку коалицију, односно до нафтне кризе, што ће на крају довести до преговора о миру на Блиском истоку што ће кулминирати миром у Кемп Дејвиду 1977-1978. 6. рат (1982) био је Израелска агресија на Либан када су Израелци да би обезбедили освојене територије и привремено заузели јужни Либан. *Historical Dictionary of United States –Africa relations*, 24-25; Yaqub, Salim, "The Cold War and the Middle East", (ур.)McMahon, *The Cold war in the Third World*, 11-26. Naj, *Kako razumevati međunarodne sukobe*, 235-240.

¹⁹¹ Yaqub, "The Cold War in the Middle East", 11-19.

¹⁹² Westad, *The Cold War. A World History*, 457.

¹⁹³ Westad, *The Cold War. A World History*, 457; Yaqub, "The Cold War in the Middle East", 20.

¹⁹⁴ Nugent, *Africa since independence* 86-87; Arnold, *Africa. A Modern History*, 77; Meredith, *Fate of Africa*, 56.

¹⁹⁵ *Routledge Companion to Decolonization*, 156; Meredith, *Fate of Africa*, 60;

¹⁹⁶ Arnold, *Africa. A Modern History*, 79; *Routledge Companion to Decolonization*, 156-157; Nugent, *Africa since independence*, 89.

¹⁹⁷ Nugent, *Africa since independence*, 90-91; Arnold, *Africa. A Modern History*, 82-88; Judge and Langdon, *The Struggle Against Imperialism*, 114.

империјалним успехом САД у Африци, док су други у његовој владавини видели једину опцију за мир у Централној Африци.¹⁹⁸

Рат за Огаден (1977-1978) између Сомалије и Етиопије јесте редак пример класичног међудржавног рата у Африци. Етиопија је испрва уживала огромну америчку помоћ, била домаћин америчким базама и војницима, а хиљаде њених официра биле су школоване у Америци. САД је држала огромну, чак и од Конгреса дуго скривану, базу („Кегњу“) на обали Индијског океана. Сомалија је, са друге стране, од кад се 1974. прогласила за марксистичку земљу, примила око милијарду долара у совјетској војној помоћи, заједно са 2.500 „саветника“. Међутим, у карактеристичном хладноратовском феномену, ове две државе су у припреми рата за гранични регион Огаден (март 1977-мај 1978) промениле страну. Обе суперсиле играле су двоструку игру, а утицај овог сукоба био је толики да је на пример Збигњев Бжежински рекао да је „детант закопан у песку Огадена“.¹⁹⁹ Иза овог сукоба стајала је борба САД и СССР за Аденски залив и базе на етиопским висоравнима.²⁰⁰

Последња кризна тачка, она која је последња угашена на самом крају хладног рата, био је Југ Африке. У распону од Рта добре наде до Централне Африке, укључујући расистичке државе (Родезију, ЈАР, од ЈАР окупирану Намибију) и њихове суседе, најпре португалске колоније, потом самосталне државе Анголу и Мозамбик, водило се неколико ратова уз разне хладноратовске покровитеље. ЈАР се уз велику помоћ Запада трудила да читав југ држи под својим надзором и да контролише деколонизацију стварајући санитарни кордон против умишљене комунистичке опасности, која ће се отелотворити у прилично стварним и радикалним марксистичко-лењинистичким режимима Анголе и Мозамбика 1975. Ове супротности довешће до усијања „хладног рата“ и све веће ангажованости суперсила које ће преко посредника учинити афрички Југ другим највећим бојиштем у Африци.²⁰¹

У овако комплексан политички пејзаж већ раних педесетих ступила је Југославија.

Југословенско-афрички односи 1945-1991

Југословенски сукоб са Информбироом те неповерење према Западу и тражење адекватног спољнополитичког курса, имајући у виду и унутрашње, етничке и идеолошке поделе у Југославији (као и поделе унутар саме партије) довеле су творце југословенске спољне политике, „из изнудице“ пред врата Трећег света. Тај, „нови свет“, од Другог светског рата проживљавао је трансформацију у много чему сличну југословенској по својој динамици и снази. У том свету стајала је Африка, са којом Југославија није имала скоро никаквих контаката и о којој није имала великих сазнања, а која је тада пролазила кроз највећу промену од колонијалног освајања.²⁰²

„Начелан став“ Југославије у Африци периодично су сажимали искусни дипломати па је Љубомир Радовановић, амбасадор и дипломата, набројао следеће принципе спољне политике Југославије у Африци: 1. Верност принципима УН. 2. Право на самоопредељење, независност,

¹⁹⁸ Nugent, *Africa since independence*, 91; Judge and Langdon, *Struggle Against Imperialism*, 116; Опис Конга као фактора стабилности код : Fage and Oliver, *A Short History of Africa*, 256-7.

¹⁹⁹ Westad, *The Global Cold War*, 261, 273; Byrne., „Africa’s Cold War“, 113.

²⁰⁰ Patnam, *The Soviet Union in the Horn of Africa* 51; Mazov, „Soviet Policy in West Africa“, 293.

²⁰¹ Gleijeses, *Conflicting Missions*, 247-373; Shubin, Vladimir, „Beyond the fairy tales. The reality of Soviet involvement in the Liberation of Southern Africa, *Africa in Russia, Russia in Africa*, 335-352. Види и детаљно: Shubin, *Hot Cold War*; Borstelmann, *Apartheid’s Reluctant Uncle*.

²⁰² Опасност од „Истока“ сумирају: Jović, Dejan *Yugoslavia: A state that withered away*. London, Purdue University Press 2007, 14.; Rajak, Svetozar, *Yugoslavia and the Soviet Union. Reconciliation, comradeship, confrontation, 1953-1957*, London: Routledge, 2011, 34; О истој опасности, али и о опасности приближавању Западу види посебно занимљиве записе Јосипа Броза: *Titov dnevnik*, (прир.) Simić, Pero, Beograd: Službeni glasnik, 2011; Bogetić, Dragan, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike*, 8; Трансформација Африке: Meredith, *Fate of Africa*, 10.

слободу 3. Политика неангажовања и мирољубиве коегзистенције.²⁰³ Један елаборат о односима СФРЈ и Африке овако је описивао ову политику: „Бројни заједнички циљеви, интереси и борба били су широка база за развој односа са земљама Африке и БИ [Блиског истока] и успостављање међународног разумевања, поверења и пријатељства.“²⁰⁴ Председник ССРНЈ и добар познавалац Африке, др Александар Грличков написао је 1976: „Могло би се говорити и о „афричкој вокацији“ Југославије, о њеном великом угледу посебно у Африци; Југославију са бројним државама овог континента везују године искреног пријатељства, активне солидарности, успешне политичке, све развијеније и свестраније сарадње.“²⁰⁵ „Афричка вокација“ Југославије споро је и упорно грађена, почевши од средине педесетих, а без обзира на ове описе принципа и континуитета, карактерисале су је и нијансе у приступу као и одређени дисконтинуитети.

Крајем Другог светског рата „нова“ Југославија од „старе“ је наследила, или боље речено претендовала је да нареди њене дипломатске везе са остатком света. У Африци, једина земља у којој је одржавано представништво Краљевине Југославије био је Египат. Југославија је 1944. преузела ово представништво и следећих осам година водила према Египту и Африци уопште доста ригидну, догматску стаљинистичку политику, незаинтересована за ширу сарадњу.²⁰⁶ Напуштајући драматично „лагер“ политичка елита ширила је постепено свој поглед све до половине педесетих када настаје прелаз између „евроцентричног“ и „глобалног“ планирања у спољној политици Југославије.²⁰⁷

Први сигнал да се нешто мења у југословенској политици према Африци дошао је 1951/1952. Најпре је Јоже Вилфан водио „мисију добре воље“ у велику слободну државу Источне Африке, а потом су у марту 1952. успостављени званични односи ФНРЈ-Етиопија.²⁰⁸ Неколико месеци касније, јула 1952, у Египту долази до револуционарне промене и од тог тренутка почиње спори успон војних, економских и културних односа, који ће по Владимиру Петровићу, кулминирати проналаском партнера у Египту током 1955.²⁰⁹ Успон Насера 1952-1954. означен је у Југославији као прогресивно кретање и доводи до још ближих веза две државе, а успех „војне владе“ у Каиру да се избори за споразум са Британцима, али и успешно лавира између Истока и Запада давао је наду Југословенима да се ради о поузданим партнерима.²¹⁰ Амбасадор Марко Никезић водио је са Насером дуге разговоре у периоду 1953-1956. о америчком, совјетском и британском присуству на Средњем истоку.²¹¹ Уверења о снази, јединству и природној предодређености Арапа за владавину овим просторима убедила су Југословене да подрже Насерове пројекте попут *Уједињене Арапске Републике*.²¹² Истовремено, преко амбасаде у Каиру,

²⁰³ Радовановић, Љубомир *Африка у савременом свету*, Београд: Седма сила, 1962, 61.

²⁰⁴ AJ, 142, 538, I, Odnosi SFRJ Afrika, 1968, 2.

²⁰⁵ Grličkov, dr Aleksandar, „Predgovor“, *Afrika i socijalizam*, VII.

²⁰⁶ Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 29-35; Životić, „Jugoslavija i Bliski istok“, 483-487; Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned world*, 27, 151; Ђилас, Милован, *Пад нове класе. Повест о саморазарању комунизма*, Београд: Службени лист СРЈ, 1994, 83.

²⁰⁷ Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 9. Životić, „Jugoslavija i Bliski istok 1945-1956“, 483; Jakovina, „Aktivna koegzistencija nesvrstane Jugoslavije“, *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, 440; Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned world*, 1.

²⁰⁸ Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned World*, 37; Tasić, Dmtar Tasić, Dmtar Otkrivanje Afrike. Jugoslovensko-etioipski odnosi 1954-55 i počeci jugoslovenske afričke politike“, *Spoljna politika Jugoslavije 1951-1961*, 515.

²⁰⁹ Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 62-101.

²¹⁰ Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 96; DAMSPS, PA, 1955, f.13, 4475, Marko Nikezić, Izveštaj o protekloj godini u Egiptu, 10.1.1955.69.

²¹¹ Diplomatski arhiv ministarstva spolnih poslova Srbije (DAMSPS), Politička Arhiva (PA) 1955, f.13.6.6. Beleška o razgovoru poslanika Nikezića sa pretседником владе Gamal Abdel Naserom, 4.12.1955; DAMSPS, PA, 1955, f.13, Marko Nikezić, Izveštaj o protekloj godini u Egiptu, 10.1.1955,9-

²¹² DAMSPS, PA, 1955, Egipt, f.13, Izveštaj o protekloj godini u Egiptu, poslanik Marko Nikezić, 10.1.1955, 57-59; „Ujedinjena arapska država“, *Međunarodna politika*, 1.2.1958, br. 1958; „Arapska integracija“, *Međunarodna politika*,

Југославија је зачала везе са покретима који су се борили за независност у Мароку, Тунису и нарочито Алжиру.²¹³

После више размена делегација средином 1954. у Југославију стиже први страни шеф државе после Информбироа. У питању је био цар Хајле Селасије, представник аутентичне афричке династије у јединој земљи континента која се могла похвалити традицијом политичке независности старој преко 1000 година. Селасијева посета догодила се у склопу пробијања Југославије кроз опасне воде међународне изолације, а везе ће појачати Титова посета овој земљи 1955.²¹⁴ Пошто је посета етиопског цара протекла у најбољем реду, крајем 1954, подстакнут повољним резултатима личне дипломатије, председник Тито започиње дуг пут ка Индији и Бурми. Непосредно пред свој пут Тито је у Савезној скупштини говорио и о проблему „малих људи у колонијалним државама“ као и „последњој фази колонијализма“.²¹⁵ Пошто је у проласку ка Бурми разменио поруке са Насером, у повратку се, 5. фебруара 1955, по први пут, искрцава на тле Африке, упознаје председника Насера и продубљује државне везе. У повратку, у говору у Загребу, Тито истиче земље Азије и Африке као могуће савезнике (Прилог 1).²¹⁶

Нови полет идејама о повезивању са овим државама даје Азијско-афричка конференција у Бандунгу, 18-24 априла 1955, која је окупила значајан број ових земаља, и где је осуђен колонијализам и заговорано јединство колонизованих и новоослобођених држава.²¹⁷ Арапски и афрички национализам играли су важну улогу у ослобођењу Африке, па се фокус полако померао ка њима, што можемо видети у позитивној улози коју дипломатски извештаји приписују „националним покретима“ који се боре против „колонијалног ропства“.²¹⁸ Даље приближавање, које је укључивало сарадњу у УН, повећање економске размене, и посебно војну сарадњу, продубљује Титов пут у Египат и Етиопију 1955-1956. По повратку у земљу, подстакнут и етиопским и египатским отпорима великим силама, Тито у говору у Пули истиче право „малих народа“, па и Египта на „наоружавање и одбрану“.²¹⁹

Потрага за пријатељима и „посредничка дипломатија“ кулминира „Јалтом Трећег света“, на Брионима 18-19. јула 1956, где Тито успева да доведе и председника Насера и премијера Индије Џавалхарлала Нехруа.²²⁰ Слика коју су они послали тада, својим имиџом, али и *Брионском декларацијом*, документом који је истицао блоковску неангажованост, активну мирољубиву коезистенцију и деколонизацију, била је слика јединства три континента, па и успеха „малих“ народа да буду активни учесници светске политике и да прошире „области

16.2.1958, 19;; О Насеровој имагинацији Африке Abdel Nasser, Gamal, *Philosophy of the Revolution*, Book I, Cairo: Mondiale Press, 1955, 69.

²¹³ Miletić, Srđan, „Југославија и земље Magreba 1956-1958“, *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1960*, (ур.) Selinić, Slobodan, Beograd:INIS, 2008, 500-506; DAMSPS, PA, 1955, f.13, 4475, Marko Nikezić, Izveštaj o protekloj godini u Egiptu, 10.1.1955, 56; DAMSPS, PA, 1954, f.18, „Politički izveštaj o severnoafričkom problemu“, P.R Mihailovski, savetnik I sekretar poslanstva u Kairu, 15.8.1954

²¹⁴ Bogetić, „Tito i nesvrstani“, 406; Bogetić, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike*, 70-71, 77-81; Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned world*, 42-44; „Етиопија у борби за независност“, *Međunarodna politika*, 93., 16.2.1954; Befokadou, Metefina, „Isti ideali nezavisnosti i mira“, *Međunarodna politika*, 16.12.1955, br. 137.

²¹⁵ Tito, Josip Broz, *Selected speeches and articles: 1941-1961*, Zagreb, Naprijed 1963, 151.

²¹⁶ Dimić, *Jugoslavija i hladni rat*, 123-188; Životić, *Jugoslavija i Bliski istok 1945-1956*, 487; Rubinstein, *Yugoslavia and the nonaligned world*, 64; Bogetić, *Nova strategija spoljne politike*, 65.

²¹⁷ Rubinstein, *Yugoslavia and the nonaligned world*, 60-64; Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 26-34; Богетић, Димић, *Београдска конференција*, 145.

²¹⁸ DAMSPS, PA, 1954, f.18, „Politički izveštaj o severnoafričkom problemu“, P.R Mihailovski, savetnik I sekretar poslanstva u Kairu, 15.8.1954; Kete Asante, Molefi, *The History of Africa. The Quest for Eternal harmony*, Routledge: New York and London, 2019, (треће издање), 335.

²¹⁹ Bogetić, *Nova strategija spoljne politike*, 139.

²²⁰ Prashad, Vijay, *The Darker Nations. A people's history of the Third World*, New York: New Press, 2007, 95.

слободе“.²²¹ Истовремено, иза кулиса Југословени су посредовали у преговорима алжирских устаника и француских парламентарца, ради мирног решења алжирског питања.²²² Дакле, до јула 1956. читав простор Северне Африке је био укључен у југословенску спољну политику која активно делује на овом простору, а југословенске амбиције су проширене на глобално поље.

Само неколико дана после Брионског састанка, председник Насер је национализовао Суецки канал као последњи англо-француски „посед“ у Египту. Ово је наишло на оштру реакцију Запада, који и војно интервенише почетком новембра 1956, а Југославија је, будући да је Насер није унапред обавестио о намерама, после иницијалног колебања и премда без директног интереса, наступила уз бок Египта у борби која ће постати највећа антиколонијална победа после Дијен Бијен Фуа.²²³ Понесена овим успесима, Југославија је споро успостављала односе са бившим француским колонијама Тунисом и Мароком, које су пратиле политику Париза и уместо тога приближавала се антиколонијалним покретима. То је демонстрирала великом војном, дипломатском и хуманитарном подршком ФЛН у Алжиру коју је прогресивно повећавала 1956-1962, што је угрозило њене односе са Француском. До 1958. жртвоване су стабилне европске везе Југославије са Британијом и Француском, зарад нових партнерстава са Египтом и Алжиром. Ту прорачунатост демонстрира и овај извештај о Алжиру, амбасадора ФНРЈ у Тунису, Илије Топалоског:

- 1) ФЛН највећа снага северне Африке – политички капитал код њих – искористити или пропасти
- 2) Стратешки положај – ми смо нека врста суседа – дели нас Средоземно море [...] руководиоци и борци – природни савезници
- 3) Француска и „европска политика“ једини минус политике подршке.²²⁴

До краја педесетих југословенска политика активне мирољубиве коегзистенције дозвољава овој малој европској држави да успостави блиске везе са Гвинејом (К), која раскида тешке везе са Француском и постаје социјалистичка, и Суданом, који после 1958. долази под војну власт, а тада је примећен и велики политички потенцијал „јужно од Сахаре“.²²⁵ Педесетих је Југославији у Африци најзначајнији савезник Египат, са којим има јаке политичке, економске, саобраћајне и културне везе, а продубљује се и лични савез двојице њених лидера. Ово повезивање крунисано је путовањима Тита у Африку 1954-1959, а његов итинерар може се читати и као потврда именовања најважнијих савезника: Египат и Етиопија.²²⁶

Везе са Египтом обликују и њену блискоисточну политику која ће се заснивати на подршци арапским земљама, осуди Израела, економском продору, критици западног империјализма.²²⁷ Југословенски поглед на овај простор дуго је уобличавала и чињеница да је на Синају служило укупно 14.265 југословенских војника у склопу мировне мисије УН у периоду од 1956-1967, што

²²¹ Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 65-67; Petrović, Vladimir, „Jugoslavija između starih i novih spoljnopolitičkih partnerstava sredinom pedesetih godina“, *Spoljna politika Jugoslavije 1951-1961*, 468.

²²² Bogetić, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike*, 143.

²²³ Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 51-52; Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 153-183; Животић, *Форсирање неска*, 488. Види нарочито: Животић, Александар, *Југославија и Суецка крза 1956-1957*, Београд: ИНИС, 2008.

²²⁴ Bogetić, *Nova strategija spoljne politike*, 125-147; Pečar, Zdravko *Istorija oslobodilačkog pokreta naroda u Alžiru*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Beograd, 1964, 678-693; Види посебно зборник радова: *Алжир-Београд. Јубилеј пријатељства 1962-2017*, Београд: Друштво пријатеља Алжира 2017; АЈ, 507/IX, 2/V-9, Илија Топалоски DSIP-у, 1958.

²²⁵ DAMSPS, PA, 1955, f.13, 4475, Marko Nikezić, *Izveštaj o protekloj godini u Egiptu*, 10.1.1955., 59; Богетић, Димић, *Београдска конференција*, 71, 97; Petrović, Vladimir, *Titova lična diplomatija. Studije i dokumentarni prilozi*, Beograd: ISI, 2008, 165; Rubinstein, *Yugoslavia and the nonaligned world*, 75.

²²⁶ О посетама детаљно: Богетић, Димић, *Београдска конференција*, 70-87; Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned world*, 93-103.

²²⁷ Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 7, 201-213; Rubinstein, *Yugoslavia and the nonaligned world*, 229-284; Bogetić, Životić, *Jugoslavija i arapsko-izraelski rat 1967*, 25-33.

је виђено као афирмација, отелотворење југословенске политике.²²⁸ Југославија је војно, политички и материјално помогла Египат и друге арапске државе у ратовима против Израела. По југословенском виђењу, Арапи су се на граници континента, на простору Синаја, од Канала до Газе, борили за ствар светског антиимперијализма, против империјализма САД, Британије, Израела. Критика израелских „освајачких тежњи“ и „агресије“ биће радикализована 1967. прекидом односа са овом државом. Проарапски став Југославије подупиран је реториком о „леgitимним правима“ Палестинаца, „право на живот у миру“ арапских народа и позивањем на поштовање „одлука ОУН“. Па ипак, иза кулиса су југословенске дипломате зауздавале оне захтеве Арапа које су сматрале за „агресивне“ и „нереалне“.²²⁹

Када је крајем 1960. у чланство УН примљено 17 земаља Африке, југословенске делегације путовале су по читавом континенту сместа успостављајући дипломатске односе, при чему су потписивале уговоре о техничкој помоћи и трговини.²³⁰ До краја ове деценије, СФРЈ је „покрила“ читаву Африку амбасадама и дипломатско-конзуларним представништвима, створивши тиме мрежу утицаја, али и видиковце за изоштренију слику континента.²³¹ Крајем 1960. везе са Африком ојачава садејство петорице лидера (Тито, Насер, Нкрумах, Сукарно, Нехру) заједничком платформом у УН.²³² Следећа, 1961. година једна је од пресудних за афро-југословенске односе. Најпре, та година донела је кулминацију кризе у Конгу (К), коју је Југославија користила да се приближи овој огромној држави у срцу Африке. Југославија је пружила подршку премијерима Патрису Лумумби па затим Антоану Гизенги, међутим пошто је ова земља постала врућа тачка хладног рата, веома се опрезно повукла из директних уплитања. Уместо тога, Југославија је све више користила ситуацију у Конгу (К) за унутрашњу и спољну антиколонијалну пропаганду.²³³

Други важан догађај из ове године представља Титово 72-дневном путовање у земље Западне и Северне Африке где је учврстио савезништва, лично упознао земаље и државнике али и демонстрирао идеолошку и географску амбициозност југословенске политике. Он је, у припреми за оно што ће постати Београдска конференција, посетио ужасно сиромашне земље

²²⁸ Најпопунија студија: Животић, Александар, *Форсирање песка. Југословенски одред на Синају 1956-1967*, Одбрана, Београд 2011; Животић, *Југославија и Суецка криза*, 244, 261.

²²⁹ „Govor u generalnoj debati Treće konferencije nesvrstanih zemalja u Lusaki 8.9.1970“, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 355; AJ, 507/IX, S/a/265, Stenografske beleške sa sastanka Komisije Predsedništva SKJ za međunarodne veze održanog 20. oktobra 1973; „Iz govora na proslavi tridesetogodišnjice Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu 29.11.1973“, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 409-410; „Iz referata na Desetom kongresu Saveza komunista Jugoslavije u Beogradu 27.5.1974“, *Jugoslavija u bori za nezavisnost i nesvrstanost*, 428; AJ, KPR, I-3-a/121-69, Zabeleška o razgovoru Predsednika republike Josipa Broza Tita sa predsednikom Egipta Anvarom el Sadatom, 29.3.1974 na Brionima, 1-15; AJ, 507/IX, S/a-216, Neki aspekti međunarodne situacije posle krize na Bliskom istoku, 28.11.1967, 14; Животић, *Југославија и Суецка криза*, 279; Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 169-181.

²³⁰ AJ, 130, 633, Uspostavljanje diplomatskih odnosa sa 12 zemalja Crne [прецртано] Afrike, 25.10.1960; AJ, 130, 633, Načelik biroa sekretara SIV Radoslav Lukić DSIP-u, 6.12.1960; AJ, 130, 633, Služba za pravne poslove i međunarodne ugovore, 21.9.1962; 1965; DAMSPS, PA, 1965, f.3, 49504, Neke ocene o najnovijim kretanjima u Africi i Arapskim zemljama, 18; AJ, 507/IX, S/a-119, Zapisnik sa sastanka Komisije za međunarodne veze SSRNJ 12.5.1962, 3

²³¹ Године 1968, СФРЈ имала је дипломатске односе са 39 од 51 земље Африке и Блиског истока, а амбасада у 24 земље, док је половина амбасада у Београду припадала афро-азијском блоку. AJ, 142, 538, I, Odnosi SFRJ Afrika, 1968, 1; Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned World*, 186; Интервју са Чедомиром Штрбцем, 1.12.2016.

²³² Богетић, Димић, *Београдска конференција*, 88-92.

²³³ Виторовић, *Црне сузе Конга*, Београд: Савремена школа, 1961, 213; „Govor na XV zasjedanju Generalne skupštine UN 22.9.1960“, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 118; „Iz govora na mitingu u Beogradu po povratku iz UN 12.10.1960“, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 141; N. Opačić, „Na vrhuncu krize“, *Međunarodna politika*, 251, 1960 3; N.O, „Kongo: dvanaesti čas za OUN“, *Međunarodna politika*, 256, 1960; AJ, 507/IX, S/a-90, Stenografske beleške po pitanjima međunarodnih odnosa održanog 29.11.1960 u Beogradu, 13-28; AJ, KRP, I-4-a/2, Zabeleška o zaključcima sa sastanka jugoslovenske delegacije održanog 25.8.1961, 8; DAMSPS, 1965, f.3, 49504, Materijal za delegaciju SKJ u poseti Alžiru, Neke ocene o najnovijim kretanjima u arapskim i afričkim zemljama, 19.

попут Тогоа, западне марионетске државе попут Либерии, неоколонијалне монархије попут Марока али се и састао са Привременом алжирском владом и ојачао везе са моћним антиколонијалним вођама попут Кеите, Насера, Нкрумаха и Секу Туреа и са свима склопио билатералне уговоре. Јаке афричке државе које су претендовале на панафричку улогу, прва и последња станица на овом путу, Египат и Гана, посебно су истакнуте, али нашло се и одушевљења за Гвинеју (К) и Мали.²³⁴ Најбољи партнер остаје Египат за који је Тито рекао: „У спољнополитичким питањима нема никакве разлике између наших и њихових гледишта. Потпуно су ти ставови идентични [...] нарочито у вези са питањима која се тичу Африке.“²³⁵

Септембра 1961. у Београду се окупило 25 шефова држава и влада, уз скоро 40 вођа ослободилачких покрета. Скоро половина њих била је из Африке, а то је и „кључни моменат у обликовању југословенске спољнополитичке оријентације“.²³⁶ Југословенско лавирање у хладноратовском свету, углавном јој је доносило поене у Африци јер је често успевала да се постави као заиста неангажована/несврстана земља, довољно бенеvolentна да блиске везе са њом нису сметња за мале, слабе и страном утицају подложне афричке државе. Још важније, Југославија је почевши од овог састанка јасно приказала Африканцима да је спремна да на свим пољима (војном, дипломатском, економском) уврсти деколонизацију у поље свога политичког деловања.²³⁷ Пошто је наставила да успоставља везе са афричким државама видимо два правца њене спољне политике.

Први правац везан је за идеолошко па и догматско-мисионарско схватање светског социјализма. Период раних шездесетих је период највећег успона оптимизма југословенских комуниста поводом социјалистичке судбине Африке. Када се 1962. ослободио Алжир, Југославија је у свом „суседу“ преко Медитерана нашла јаког револуционарног савезника под вођством личности која је држана за идеолошки пријемчиву чак и за рецепцију југословенског модела социјализма. Ахмед Бен Бела је у складу са „специјалним везама“ које су СКЈ и ФЛН гајили још од 1954, као прву европску земљу посетио Југославију.²³⁸ Исте 1962, Насер је у Египту формирао *Арапску социјалистичку унију*. Сиромаштво и крајња заосталост није била препрека за изградњу социјализма, па су Југословени одушевљено посматрали тај процес у Малију Модибана Кеите. У његовом суседству, вирулетни Ахмед Секу Туре већ је по совјетском моделу градио социјалистичку државу, а слично је, са већим идеолошким одступањима чинио и Нкрумах у Гани. Независност и опредељивање за социјализам Танзаније Џулијуса Нјеререа, Замбије Кенета Каунде и долазак војне власти која се изјаснила за марксизам у Конго (Б) само су додавали аргументе о социјалистичким кретањима читавог континента. Кључни творци спољне политике, попут Леа Матеса или Јосипа Ђерђе, посматрали су Африку као саставни део глобалне стратегије Југославије: „Ослободилачке и прогресивне снаге широм свијета [...] и драстично мијењање географске карте свијета у крајњој је линији збивање много значајније од хладноратовског сукоба [...] Послије прошлог рата тај процес захватио је Источну Европу, све крајеве Азије, цијелу Африку и Латинску Америку.“²³⁹ Са социјалистичким државама успостављани су добри односи и држало се да су оне кључне државе Африке које ће помоћи ширење социјализма и југословенског утицаја на континенту.

²³⁴ АЈ, КРР, I-2/13, Извештај председника републике о путу југословенске делегације у пријатељске земље западне и Северне Африке. Поднет на седници СIV 29.4.1961, у Београду. Стенографске белешке, 2, 3-5, 8, 11, 13, 17, 22, 34-36, 41; О посетама види: Димић, Богетић, *Београдска конференција*, 95-106.

²³⁵ АЈ, КРР, I-2/13, Извештај председника републике о путу југословенске делегације у пријатељске земље Западне и Северне Африке. Поднет на седници СIV 29.4.1961, у Београду. Стенографске белешке, 36.

²³⁶ Димић, Богетић, *Београдска конференција*, 109.

²³⁷ Најкомплетнија студија: Димић, Богетић, *Београдска конференција*.

²³⁸ Đimić, *Jugoslavija i hladni rat*, 276-309.

²³⁹ Матес, Лео, *Свет у 1962*, Београд: Седма сила, 1962, 5; Ђерђа, Јосип, *Свет у 1964*, Београд: Седма сила, 1964, 33-36.

Други правац, који ће постепено током шездесетих потиснути први, јесте политика која се из активне мирољубиве коегзистенције раних шездесетих претварала у јачу, формирању политику неангажованости/несврстаности. Несврстаност је постала нарочито добра, широка платформа за наступ Југославије у Африци јер је ОАЈ 1963, већ у оснивачкој повељи, позвала чланице да воде „несврстану спољну политику“. Југославија је све до краја хладног рата сматрала ову организацију, чије је одлуке углавном подржавала и подражавала сопственом спољном политиком у Африци, за јединог легитимног представника Африке као континента.²⁴⁰

Период прве половине шездесетих био је и врхунац политике политичких пријатељстава са великим афричким лидерима прве генерације па су Насер, Селасије, Бен Бела, Абуд, Кеита, Нкрумах, Туре чинили су најпоузданије југословенске пријатеље. Повољно су посматране „интерарапска сарадња“ као и прогресивна кретања у Африци и иницијативе које су афрички лидери предлагали у УН, увек тражећи подршку Југославије, а за „руководеће факторе“ виђени су Алжир, Гана и Египат, а шири списак је укључивао Гвинеју (К), Мали, Етиопију и Танзанију.²⁴¹ Југославија је, да би својим новим афричким пријатељима доказала доследност своје политике, агитовала за забрану присуства делегације Конга (К) у Каиру 1964, прекинула односе са ЈАР следећи декларацију УН-а о апартхејду 1963, а затим је 1965. прекинула односе са Родезијом, самопроглашеном републиком на Југу Африке, и увела јој двоструке санкције.²⁴²

За творце и спроводиоце спољне политике Југославије период 1960-1966 био је период успеха „слободарских снага“, у склопу борбе „старих снага и нових отпора“, док је после тога наступио период реакције.²⁴³ Промена југословенске политике у Африци уследила је после неколико драматичних догађаја у периоду касних шездесетих. У процесу који су Југословени тумачили као напредовање реакционарних снага, у неколико војних пучева збачени су најпре Абуд (1964), Бен Бела (1965), Нкрумах (1966), Кеита (1968) и још много афричких шефова држава.²⁴⁴ Ово је изазвало велики талас преиспитивања у југословенској спољној политици, јер је истовремено дошло до „замирања“ деколонизације и несврставања, а чинило се и да је социјализам систематски гушен на континенту, а замрла је и економска сарадња.²⁴⁵ Како је то рекао дугогодишњи шеф Управе за Африку и подсекретар ДСИП Иво Сарајчић, тада је схваћено

²⁴⁰Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 104-113; Svet o Titu, (yp.) Šaranović, Mihailo, Beograd: Tanjug-Komunist, 1980, 128; “Poruka Konferenciji šefova država i vlada nezavisnih afričkih zemalja u Adis Abebi, 22.5.1963, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 206-208; Ђепђа, *Cvem y 1964*, 32; DAMSPS, PA, 1965, f.3, 49504, Neke ocene o najnovijim kretanjima u Africi i Arapskim zemljama; Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 64; Byrne, Jeffrey, James *Mecca of revolution. Algeria, decolonization and the Third world order*, Oxford: Oxford University press, 2016, 204-205; DAMSPS, PA, r.1, 1974, f.191, 443064, Zabeleška o boravku delegacije OK OAJ u Beogradu, 27.8.1974.

²⁴¹ DAMSPS, 1965, f.3, 49504, Materijal za delegaciju SKJ u poseti Alžiru, Neke ocene o najnovijim kretanjima u arapskim i afričkim zemljama, 13-19; AJ, 142, 538, I, Osvrt na političku situaciju. Problemi afričkog jedinstva, 25.6.1965, 5,7.

²⁴² Wilets, *The Non Aligned Movement*, 187; Petković, Ranko, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije 1943-1991*, Beograd: Službeni list 1996, 224-225; UN Digital Library, Letters and Notes Verbales, S/12771, Note verbale dated 78/06/29 from the Permanent Representative of Yugoslavia to the United Nations addressed to the Secretary-General, <https://digitallibrary.un.org/record/563318?ln=en> [10.2.2020] ; UN, Digital Library, Letters and notes verbales, S/6942, Letter dated 65/11/17 from the Permanent Representative of Yugoslavia addressed to the President of the Security Council, <https://digitallibrary.un.org/record/531777?ln=en> [10.2.2020]; UN Digital Library, Letters and notes verbales, S/7760, Note verbale dated 67/02/15 from the Permanent Representative of Yugoslavia addressed to the Secretary-General, <https://digitallibrary.un.org/record/524910?ln=en> [10.2.2020].

²⁴³ „Zajedničko saopštenje povodom posete Predsednika Republike Josipa Broza Tita Alžiru, 15-22.4.1965, 131-133. “Beleške o razgovoru delegacije SFRJ i Alžira vođenim u zgradi SIV 7.10.1966, 131-161. *Jugoslovensko-alžirski odnosi 1956-1979*, Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2014; Ђепђа, *Cvem y 1964*, 33; AJ, 507/IX, S/a-214, Današnje stanje međunarodnih odnosa sa posebnim osvrtom na položaj Jugoslavije, marta 1967,2.

²⁴⁴ Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 57.

²⁴⁵ Rubinstein, *Yugoslavia and the nonaligned world*, 219; Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 60.

да: „наша политика несврстаности треба увек да буде окренута народима и земљама, а не само њиховим руководиоцима“.²⁴⁶

Тито и други југословенски дипломати су 1965. поред поделе на „ослобођене“ и „још неослобођене земље“, покушавали да класификују афричке земље по критеријумима независности (неоколонијализам), прогресивности (социјализам) и спољне политике (несврстаност). Листа пријатеља и фокус на регионе се мењао, непријатељска територија у форми колонија и расистичких држава се смањивала, али је средином шездесетих читав континент био познат, истражен, премрежен амбасадама и путовањима.²⁴⁷

Пошто је уз америчку, француску и белгијску помоћ преузео власт у Конгу (К) Џозеф Дезире Мобуту је уз коришћење огромног броја европских плаћеника и велике злочине према цивилима ујединио земљу 1966-1967. припојивши јој одвојену Катангу. Југославија је прекинула односе са Конгом (К) 1965-1967, пратећи политику својих „прогресивних“ афричких партнера и још једном истичући своје приоритете – антиколонијализам, несврстаност.²⁴⁸ Иза конгоанског па и многих других режима у Африци виђен је продор САД-а. Југословенске анализе закључивале су да је Америка сменила англо-француски утицај широм Африке. Велика Британија је, додуше, задржала позиције у јужној и источној Африци (Замбија, Кенија, Малави, Танзанија). Француска је имала свој „забран“ у Западној Африци, али се сукобљавала са САД. Сукоби са другим такмацима обележили су све дипломатске активности Југословена у овом периоду широм афричког континента, па се као супарници појављују Кинези, Совјети, Кинези, чак и Бугари и Албанци.²⁴⁹

Велики ударац представљао је Насеров промењен однос према несврстаности 1967. Наиме, египатски председник поражен у рату 1967, добио је још једном значајну помоћ Источног блока, у чему је учествовала и Југославија. Међутим он је у следећим годинама показивао све већи отпор према идејама несврстаности што ће кулминирати његовим одбијањем да дође на Трећу конференцију несврстаних у Лусаку.²⁵⁰ Са друге стране, поред перцепирано умањене активности, можемо лоцирати југословенску жељу да појача интензитет односа са афричким земљама кроз читав период 1966-1970. Веома су пажљиво скициране промене у Африци и груписања међу одређеним земљама, све у циљу проналажења доследних партнера у спровођењу политике несврстаности, са посебним акцентом на оне земље које су пропагирале „ослонац на сопствене снаге“.²⁵¹

²⁴⁶ „Ivo Sarajčić“, Stuparić, Darko, *Diplomate izvan protokola. Ambasadori Titove Jugoslavije*, Zagreb: Centar za kulturnu delatnost SSO Hrvatske, 1978,89.

²⁴⁷ Током 1963-1966 Иво Сарајчић обишао је „ускомешани“ афрички свет и упознао се са Гвинејом (К), Ганом, Конгом (Л), Нигеријом, Малијем, Танзанијом, Угандом, Замбијом и Суданом. Ове мисије криле су клицу прагматизма, јер је поред већ утврђених југословенских пријатеља, у врсту потенцијалних пријатеља Сарајчић контактирао уврстио неоколонијалне Конго (Л), Сенегал, Нигерију. „Ivo Sarajčić“, Stuparić, *Diplomate izvan protokola*, 86-89.

²⁴⁸ DAMSPS, 1965, f.3.49504, Materijal za delegaciju SKJ u poseti Alžiru, Neke ocene o najnovijim kretanjima u arapskim i afričkim zemljama, 13-15.

²⁴⁹ AJ, 507/IX, S/a-216, Neki aspekti međunarodne situacije posle krize na Bliskom istoku, 28.11.1967.4; AJ, 507/IX, S/a-121, Zapisnik sa sastanka komisije za međunarodnu saradnju i veze, 2.6.1962; AJ, 142, 538, I, Osvrt na političku situaciju. Problemi afričkog jedinstva, 25.6.1965; AJ, 507/IX, S/a-123, Zapisnik sa sednice Komisije za međunarodnu saradnju i veze Saveznog odbora SSRNJ 5.7.1962; AJ, 142, 538, I, „Neke karakteristike sadašnjih kretanja u Africi /politika nesvrstavanja – afričke i arapske zemlje“, 1968, 1-6.

²⁵⁰ Види детаљно: Bogetić, Dragan, Životić, Aleksandar, *Jugoslavija i arapsko-izraelski rat 1967*, Beograd: ISI, 2009.

²⁵¹ AJ, 507/IX, S/a-214, Današnje stanje međunarodnih odnosa sa posebnim osvrtom na položaj Jugoslavije, marta 1967, 24; AJ, 142, 538, I, „Neke karakteristike sadašnjih kretanja u Africi /politika nesvrstavanja – afričke i arapske zemlje“, 1968., 1-9; AJ, 507/IX, S/a-242, Radni papir za konsultacije u vezi sa održavanjem pripremnog sastanka za konferenciju na vrhu, 11. jun 1968, 12-15; Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 61.

Крајем шездесетих, уплашени совјетском интервенцијом у Чехословачкој, увиђајући затвореност Европе у време биполарног детанта, у потрази за спољнополитичким курсом који ће ујединити различите струје у југословенском друштву, а обезбедити националну сигурност, југословенски политички и дипломатски врх покреће велику офанзиву која ће кулминирати „златним добом“ несврстаности.²⁵² Почевши од иницијативе за поновно окупљање 1968, Југословени се све више ослањају на Африку чије су државе масовно подржавале овај покрет и где се одржава Трећа конференција ПНЗ. Боравак у Лусаки код Југословена поновно покреће питања за којима одмах следи пракса новог економског продора у Африку и јаче помоћи антиколонијалним покретима.²⁵³ Ова конференција била је значајна не само за покрет несврстаних него је и нулта тачка за поновно покретање широке сарадње Југославије и афричких земаља. Слика континента током седамдесетих била је слика региона који се еманциповао, „Африка“ је представљала „партнера са којим се мора рачунати“, али кога угрожавају суперсиле и метрополе.²⁵⁴

Идеолошки и географски спектар југословенске активности нарочито је проширен седамдесетих, а указивао се коначни облик југословенске спољне политике у Африци – антиколонијалне, несврстане али и прагматичне. Истакнути дипломата, Димче Беловски, писао је тада о затворености Европе али је у Африци, између осталог, препознавао простор за међународно деловање Југославије јер је Југославија ту присутна „још од када су ови континенти представљали колонијална подручја“.²⁵⁵ Југословенски амбасадори слали су телеграме о потреби што већег присуства Југославије на континенту како би се поставили насупрот „штетним“ утицајима („империјалиста и колонијалиста“) и остварили нови престиж код афричких партнера.²⁵⁶ Потрага за поузданим партнерима заменила је амбициозног Хуари Бумедијена, и непоузданог и за Америку везаног Анвара ел Садата у Северној Африци, новим југословенским северноафричким партнером, пуковником Моамер ел Гадафијем. Он је 1969. збацио либијског краља Идриза и повео земљу новим курсем ка несврстаности, арапском социјализму и антиимперијализму. Између Титове посете Либији 1970. и Гадафијеве Југославији 1973, лоциран је нови „пријатељ“ на Медитерану који је постао синоним за афричку политику Југославије тих година.²⁵⁷ Југославија је, нарочито од конференције која је одржана у главном граду Замбије, појачала већ јаке везе са овом јужноафричком земљом и њеним председником Кенетом Каундом. Размењене делегације имале су прилике да упореде своје ставове и утврде да се скоро по свим битнијим питањима слажу.²⁵⁸

²⁵² Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 33; Bogetić, „Tito i nesvrstani“, 411; Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*, 62.

²⁵³ Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 61-77; Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 181-199; DAMSPS, PA, r.1,1974, f.191, 444390 Informacija o razgovorima pomoćnika SSIP Miljana Komatine sa delegacijom oslobodilačkog pokreta OAJ 21.9.1974.

²⁵⁴ AJ, KPR, I-3-a/17-4, SSIP, Neki elementi sadašnje situacije u Africi, 4.4.1972, 1-9; Arhiv muzeja afričke umetnosti(AMAU), Dokumentacija, k.54, Izveštaj ambasadora Zdravka Pečara posle obavljene misije u Maliju, Obali Slonovače i Gornjoj Volti 1967-1971,1-5,5-15,19,21; DAMSPS, PA, r.1,1974, f.191, 43020, Kartum VII upravi, 17.1.1974; DAMSPS, PA, r.1,1974, f.191, Konakri VII upravi 15.3.1974.

²⁵⁵ Belovski, Dimče, „Predgovor“, *Jugoslavija u svetu. Međunarodni odnosi 1945-1969*, (ур.) Belovski, Dimče, Beograd:Komunist, 1969, i-xiii.

²⁵⁶ DAMSPS, PA, r.1, f.191, 1974, 43303, Telegram ambasade SFRJ Kartum VII upravi, 20.1.1974.

²⁵⁷ Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 173-176, 200-210;AJ, KPR, I-3-a/69-13, Informacija o unutrašnjoj i spoljnoj politici Libijske Arapske Republike, 1973,17.

²⁵⁸ AJ, KPR, I-2/44-2, Republika Zambija, DSIP, decembar 1969., 22-24; DAMSPS, PA, r.1,1974, f.191,447975, Telegram ambasade SFRJ Lusaka VII upravi 9.10.1974. AJ, KPR, I-4-a/9, Izveštaj o trećoj konferenciji nesvrstanih zemalja, 14.9.1970., 10; AJ, KPR, I-4-a/9, Treća konferencija šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja. Informativni bilten, Lusaka 8.9.1970, 1.

Подршка ослободилачким покретима у португалским колонијама донела је дивиденду добрих односа са земљама које су се 1974. односно 1975. ослободиле колонијализма.²⁵⁹ Нарочито су снажне везе успостављене са марксистичко-лењинистичком Анголом, а оне су укључивале војну, политичку, партијску, економску сарадњу и одличне односе са њеним првим председником Агостињом Нетом.²⁶⁰ Југославија је наставила да гради престиж подршком „младим“ афричким државама, па је њено брзо признавање и долазак амбасадора у Гвинеју(Б) 1974, одјекнуло широм континента.²⁶¹

Као и раније, и седамдесетих дипломатски извештаји су често класификовали афричке националне државе у идеолошком кључу („екстремно револуционарна Гвинеја“, „прокинеска Танзанија“, „неоколонијалистичка Обала Слоноваче“).²⁶² Међутим, већ 1970, а тај курс ће Југославија задржати следеће две деценије, показује се колико далеко је спремна ова мала европска држава да иде да би одржала своје присуство у Африци. Управо 1970. у посету Југославији стиже председник Конго (К)/Заира Џозеф Мобуту. Следећих година ређале су се посете неоколонијалиста, диктатора које су постављали странци, и других идеолошки „неприкладних“ ликова за једну антиимперијалистичку и социјалистичку земљу, који се мешају са старим југословенским партнерима па је списак доста разнолик: Њерере, Каунда и Селасије али и Иди Амин Дада, Жан Бедел Бокаса, Леополд Седар Сенгор, Омар Бонго, Гнасинбе Ејадема (Прилог 2).²⁶³ Афричке земље, попут Заира и Сенегала користиле су Југославију да покажу да „могу да сарађују и са комунистичким државама“, како је то отворено објаснио највећи заступник франкофоније у Африци, председник Сенегала Леополд Седар Сенгор.²⁶⁴ Југославија је, са своје стране, користила платформу несврстаности као ванредно широку спољнополитичку позадину која је ове везе оправдавала вишим циљевима мира, сарадње, безбедности, а омогућавала јој је утицај на континенту. Чини се да су југословенски политичари попут Леа Матеса, овако прагматичне платформе правдали „заједничком судбином“ несврстаних земаља, које независно од унутрашњег уређења, „плутају“ између блокова и само по потреби се приближавају блоковској оријентацији, те стога треба да се држе заједно.²⁶⁵

Углед земље и председника Тита у Африци био је највидљивији у „бици за Трећи свет“ у Хавани када је већина афричких држава подржала Титов концепт „праве несврстаности“ насупрот Кастровом „природном савезништву“ са СССР. Иако су неке афричке земље склопиле пакт са СССР-ом, Југословени су од средине седамдесетих држали да несврстаност премошћује чак и државне уговоре.²⁶⁶ Титова смрт није означила крај југословенског ангажмана у Африци. Напротив, Титови наследници, било на функцији председника Председништва, било на функцији Савезног секретара спољних послова, доследно су спроводили политику „После Тита-Тито“, чак и у Африци.²⁶⁷ Југославија је наставила да се ангажује на пољу антиколонијализма, па је свесрдно

²⁵⁹ AJ, S/a-271, Informacija o boravku delegacije SKJ u Angoli. Izveštaj druga Ivana Kukoča člana IK PCK SKJ, 19.2.1975.

²⁶⁰ Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 478-479.

²⁶¹ DAMSPS, PA, r.1, f.191, 1974, 424636, Telegram ambasade SFRJ Akra VII upravi 18.5.1974.

²⁶² DAMSPS, PA, r.1, 1974, f.191, 429254, Telegram ambasade SFRJ Kartum VII upravi, 9.6.1974; DAMSPS, PA, r.1, 1974, f.191, 429031, Telegram ambasade SFRJ Adis Abeba VII upravi; DAMSPS, PA, r.1, f.191, 1974, 413190, Telegram ambasade SFRJ Bamako VII upravi 24.6.1974. AJ, KPR, I-3-a/115-8, Preliminarna informacija o vanrednom Savetu minsitara OAJ u Dar es Salaamu, 16.4.1975.

²⁶³ Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 65; AJ, KPR, I-2, Posete Predsednika Republike stranim zemljama, popis.

²⁶⁴ AMAU, Dokumentacija, k.54, Izveštaj ambasadora Zdravka Pečara posle obavljene misije u Maliju, Obali Slonovače i Gornjoj Volti 1967-1971, 124; Југославија је била прва социјалистичка земља са којом је ова афричка држава успоставила званичне односе. AMAU, Dokumentacija, k.54, Izveštaj ambasadora Zdravka Pečara posle obavljene misije u Maliju, Obali Slonovače i Gornjoj Volti 1967-1971, 113.

²⁶⁵ AJ, 507/IX, S/a-257, Leo Mates, „Nesvrstanost i društveno-politička kretanja u svetu“, 1-9.

²⁶⁶ Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 208; Petrović, *Titova lična diplomatija*, 268-281; AJ, 507/IX, S/a-257, Leo Mates, „Nesvrstanost i društveno-politička kretanja u svetu“, 16.

²⁶⁷ Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 482-527.

подржавала деколонизацију Родезије/Зимбабвеа и Намибије.²⁶⁸ Када је Зимбабве постао независан (1980), његов вођа др Роберт Мугабе био је спреман да, захвалан за велику војну помоћ коју је од Југославије примао, учврсти политичке, војне али и економске везе са Југославијом.²⁶⁹

На бази политике из седамдесетих, проширивана је сарадња са разноликим партнерима. Танзанија, Замбија, Зимбабве, Либија, Ангола, били су значајни партнери током осамдесетих. Путовање председника Председништва Радована Влајковића у Мозамбик, Замбију, Танзанију и Анголу 1985, освежило је међусобне односе, нарочито јер је „врло срдечно“ дочекан у свим земљама што је Југословенима указивало на „велики и неокрњен углед Југославије у овом делу света.“ У свим разговорима које је ова делегација водила неврстаност је била главно везивно ткиво, а изражен је велики ниво усаглашености око „афричких питања“ (Намибије, ЈАР, Кубанаца у Анголи). Као и увек, економској билатерали дат је значајан простор, па се пажљиво планирао даљи југословенски наступ у Танзанији и Мозамбику.²⁷⁰ Ни осамдесетих Југословени нису презали да повуку одређене радикалне потезе да би доказали своје спољнополитичке принципе. Тако су 1985. прекинути односи са Мароком јер је исти покушавао да припоји Западну Сахару, коју су Југословени уз део афричких држава признали као Сахарску Демократску Републику, на бази самоопредељења.²⁷¹ Иако у општој финансијској и политичкој кризи, Југославија је била једна од најзначајнијих земаља која је помогла одржавање конференције несврстаних у Харареу 1986.²⁷² Амбицији афричке политике Југославије сведочи податак да је 1985. одржавала односе са 51 афричком земљом, где је укључивала „Намибију и Западну Сахару које још нису стекле независност.“²⁷³

Последњи период југословенско-афричке сарадње карактерише све већа криза како у Југославији тако и у афричким земљама, што се манифестовало у затварању неколико амбасада јужно од Сахаре на почетку осамдесетих, па потом још неколико средином ове деценије.²⁷⁴ Све више припадника политичке елите залагало се за „повратак Европи“. Афричке земље, где је друштвено-економска криза започела још пре него у Југославији, нису били нарочито активни партнери, нити су у тзв. „изгубљеној деценији“ афричког континета могле бити. Последњи југословенски амбасадор у Габону и Гвинеји (Е), Чедомир Штрбац, отишао је у 1989. у Либрвил са задатком да прати догађања на континенту. Његови записи показују како су паралелне кризе у Африци и Југославији довеле до ерозије афро-југословенских односа који су крајем осамдесетих одржавани пуком инерцијом.²⁷⁵ Лабудова песма афро-југословенске сарадње догодила се на Деветој конференцији ПНЗ 1989. у Београду, која је само накратко подсетила на златно доба

²⁶⁸ АЈ, КРР, I-3-a/115-8, Preliminarna informacija o vanrednom Savetu ministara OAJ u Dar es Salaamu, 16.4.1975; Arhiv Slovenije, 1271, Međuresorna radna grupa za izradu materijala o AjoS, Predlozi zaključaka i preporuka, 25.12.1979. 4-6 [за документе из Архива Словеније у Љубљани захвалност изражавамо колеги Јурету Рамшаку].

²⁶⁹ Јакovina, *Treća strana hladnog rata*, 513-514.

²⁷⁰ АЈ, Председништво, 803-846, Podsetnik za usmenu informaciju predsednika Predsedništva SFRJ Radovana Vlajkovića o zvaničnim posetama Mozambiku i Angoli i radnih Tanzaniji i Zambiji od 28.6. do 7-7-1985, 2, 4, 12, 14.

²⁷¹ Петковић, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*, 202, 224; Интервју са Данилом Милићем и Милојем Поповићем, 2016.

²⁷² Вогетић, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 531; Јакovina, *Treća strana hladnog rata*, 616-627.

²⁷³ АС, 1271, Друштвено-политичка кретања у Африци са освртом на место и улогу СФРЈ и односе са афричким земљама, 1985, 39.

²⁷⁴ Укинута су амбасаде у Камеруну, Обали Слоноваче, Сенегалу, Централноафричкој републици, НР Конгу, Мадагаскару. АС, 1271, Друштвено-политичка кретања у Африци са освртом на место и улогу СФРЈ и односе са Афричким земљама, ССИП, април 1985, 42-44; Најраније назнаке проблема Црне Африке види код: Mates, Leo, *Nonalignment. Theory and Current Policy*, Belgrade, New York: Institute for international politics and Economics, Oceana Publications, 1972, 136-143.

²⁷⁵ Штрбац, *Afrički zapisi 1988-1992*, Beograd: Altera 2013, 33, 75, 60, 81-82, 205-206.; Bjelajac, Mile, "Pogovor", *Afrički zapisi*, 439-440.

сарадње.²⁷⁶ Крај те сарадње означила је све већа криза у Југославији, па су чак и неки догађаји од огромног политичког значаја за афрички континент, попут независности Намибије 1990, испраћени уз минимум интересовања.²⁷⁷

Уколико посматрамо југословенску политику у Африци можемо је најпре хронолошки лоцирати између јула 1954 и марта 1990, односно прве посете једног афричког шефа државе Југославији и последње посете једног југословенског шефа државе једној афричкој земљи. Затим можемо извући константе и континуитете: несврстаност, антиколонијализам, стална потрага за политичким и економским партнерима, доследност принципима УН и ОАЈ. Можемо, затим, лоцирати и дисконтинуитете, везане за прагматичну политику: брзо одрицање од великих политичких савезника, ублажавање идеолошке оштрице која ће до 1970. потпуно отупети уз политику несврстаности, што је резултирало сарадњом са најразличитијим режимима, велике амбиције које није пратио државни апарат и недоследност у економској сарадњи. Несумњиво, југословенско присуство на континенту било је актуелно током скоро читавог хладног рата, њене дипломате играле су важну улогу не само на билатералном већ и на мултилатералном плану, а до седамдесетих тај спољнополитички престиж омогућио је Југославији да буде чвршће позиционирана не само у односу на Југ, него на Исток или Запад.

Кратка историја слике Африке

Чувени кенијски историчар Али Мазруи овако је описао „настанак“ Африке:

„Европљани су дали име већини великих континената света, свим великим океанима, многим великим рекама, језерима и већини земаља. Европа је *центрирала* свет тако да ми данас мислимо о Европи изнад Африке, на глобусу, више него испод ње, у космосу. Европа је *измерила* свет тако да је Гринич меридијан који откуцава универзални час. Европа је назвала Ракову обратницу. Штавише, Европа је обично одлучивала где један континент на Планети Земљи почиње, а други се завршава [...] Европљани можда нису измислили име „Африка“ али су одиграли кључну улогу у његовом примењивању на читаву континенталну масу коју препознајемо данас.“²⁷⁸

Ова критика европоцентризма може деловати радикално па чак и афроцентрично, али је чињеница да је Африка жртва генерализација, симплификација историје и праисторије, стереотипа и измишљотина до данашњег дана.²⁷⁹ Генерације европских путника, трговаца робовима, истраживача, мисионара, путописаца, формирале су слику варваризма, сиромаштва, хаоса, политичке неодговорности.²⁸⁰ Идеја вештачке поделе на „црну“ и „белу“ Африку веома је перзистентна. Херметичке границе нису биле само границе култура, које су нпр. одвајале „напредну“ цивилизацију Египта и „заостале домороце“ испод Сахаре, већ и границе расе, саобраћаја, реда и хаоса, познатог и непознатог.²⁸¹

²⁷⁶ Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 521-527; Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*, 93.

²⁷⁷ Štrbac, *Afrički zapisi*, 211-217.

²⁷⁸ Mazrui, "Introduction", *General History of Africa*, VIII,10

²⁷⁹ Derricourt, *Inventing Africa*. 6; M'Bow, Amadou-Mahtar, "Preface", *General history of Africa VII*, xvii.

²⁸⁰ Ki-Zerbo, Joseph, "General Introduction", *General History of Africa I,2*

²⁸¹ M'Bow, Amadou-Mahtar, "Preface", *General history of Africa VII*, xvii. Види расправу о перципираним границама Африке у: Derricourt, *Inventing Africa*, 1-12; На њу се осврће и југословенски приређивач чувене *Кратке историје Африке*: Cvjetičanin, Biserka, „Suvremena Afrika“, Oliver, Roland, Fage, J.D, *Kratka Povijest Afrike*, Zagreb:Školska Knjiga, 1985,272.

Неспорно је да је у највећем делу савремене историје доминирала „банална репрезентација“ Африке, тј. површна и недовољно информисана слика.²⁸² Ипак, слика Африке се у разним историјским раздобљима мењала, а посебно слика подсахарске Африке. Томе најбоље сведочи тврдња утицајног писца о „судбини људских друштава“ Цареда Дајмонда који је устврдио: „Да је Земљу пре 10.000 година посетио неки ванземаљац, могло би му се опростити што би помислио да ће Европа завршити као низ вазалних држава у подсахарском афричком царству“.²⁸³ Дакле, *дуго трајање* је много мање штетна призма погледа на Африку но било које друго историјско време.

Не постоје докази да су стари Грци и Римљани сматрали да су Африканци инфериорни. Напротив, за њих је највећи цивилизацијски узор представљао Стари Египат.²⁸⁴ Средњевековни човек није Африканце видео као непознате *Друге*, а цивилизације Медитерана су се мешале, сусретале, ратовале и сарађивале.²⁸⁵ Продор ислама у Африку само је појачао везе са остатком света, а путовања мароканског великаша Ибн Батуте широм света и хаџилук малијског краља („мансе“) Мусе у 14. веку показују колико је погрешна перспектива „откривања“ Африке. Аутохтоне афричке политичке јединице не само да су постојале, него су активно деловале према евромедитеранском свету.²⁸⁶

Европоцентрична слика откривања „непознате“ Африке умањује се ако усвојимо домете савремене историографије која каже да је Васко де Гама до Индије дошао тек уз помоћ крманоша из Кеније, а да је на свом путу уништио неколико великих афричких трговачких градова које су могле бити конкуренција Португалу.²⁸⁷ У доба откривања Африке и остатка света из Европе, слика Африке и широке идеје о различитим цивилизацијама и одсутству исте, биле су ограничене на европске филозофе и мисионаре.²⁸⁸ Међутим, са све већим продором у Африку, Европљани су се све више питали: Шта је то што је Европи омогућило освајање Африке? Покушавајући да одговори на ово често постављано питање, Дајмонд своди рачун на три европска преимућства – напредак пушака и других технологија, широка описмењеност, политичка организација која је била неопходна за финансирање скуних програма истраживања и освајања. Леви Штрос побива расистичке аргументе освајања Африке тврдњом да разлике у развоју друштава зависе од „географских, социолошких и историјских околности“, а не од „различитих склоности везаних за анатомску или физиолошку конституцију“.²⁸⁹

Дајмонд и Леви Штрос су као савремени писци покушали да потисну једну стару парадигму која се некад ослањала на расизам и империјализам, а данас се ослања на европоцентризам. Почетак промене слике Африке у Западној Европи можемо лоцирати у ери просветитељства. Хегел (1770-1831) је, у својој *Филозофији историје* писао о Африци као „континенту без историје“, потцењујући њена друштва. Британски, француски и немачки писци почели су у 18. веку да Африку класификују као заосталу и први пут се појавила слика „афричког стања“ (енг. *african condition*), односно немогућности напретка и петрификованих заједница, док је позитивнија варијација ове слике сматрала да континент садржи „изгубљене цивилизације и градове“.²⁹⁰

²⁸² Ćirjaković, *Globalna Afrika*, 86.

²⁸³ Dajmond, *Mikrobi, puške i čelik*, 359.

²⁸⁴ Исто, 351.

²⁸⁵ Keim, Curtis, *Mistaking Africa. Curiosities and Inventions of the American mind*, New York: Westview Press 2013, 38.

²⁸⁶ Види више у: Fauvelle, Francois-Xavier, *Golden Rhinoceros. Histories of Africa in the Middle Ages*, Princeton: Princeton University Press, 2016.

²⁸⁷ Dajmond, *Mikrobi, puške i čelik*, 354; Fauvelle, *Golden Rhinoceros*, 240-249.

²⁸⁸ Keim, *Mistaking Africa*, 40.

²⁸⁹ Упореди: Dajmond, *Mikrobi, puške i čelik*, 361 и Levi Stros, *Rasa i istorija. Rasa i kultura*, 30.

²⁹⁰ Ki-Zerbo, „General Introduction“, 30; Curtin, *Image of Africa*, I, 11-26, 30-35.

Појава расистичких теоретичара крајем 18. века задала је јак ударац слици Африке. Теорија „полигенезе“ била је јако популарна у 18. веку. По овој теорији, Бог је створио више раса те су зато неједнаке, а црној раси намењен је најинфериорнији положај. Европски филозофи попут Волтера и Русоа сматрали су да су „црнци природно ментално инфериорни“, док је британски филозоф Дејвид Хјум сматрао да је „бела раса супериорна“. Са овим теоријама испрепреле су се енвайронменталистичке теорије о тропском појасу који производи лење и дивље људе који не могу да размишљају апстрактно и да контролишу свој сексуални нагон, а те идеје шириле су се до руских владара и аристократије.²⁹¹

Период 18. века сматра се за доба цветања „фундаменталних схема“ о развоју човечанства. Велики европски филозофи бавили су се *Другима* и покушавали да формирају „систематизације човечанства“ и да тиме, између осталог, објасне „варварство Африканаца“. Томас Хобс је тако дошао до архетипа „племенитог дивљака“, а Жан Жак Русо до закључка да су Африканци у ствари „невина деца природе.“²⁹² Руска интелигенција читала је и пратила европске узоре, попут идеја Канта и Хегела, а чак и радикали, попут Николаја Доброљубова, сматрали су црнце за „ниже расе људи“.²⁹³ Ипак, и у Америци и у Европи још увек није превладала потпуно негативна слика Африке, чему сведоче покушаји хришћанских хуманитараца да се оснују државе ослобођених робова-повратника у Африци, Сијера Леоне и Либериа. Генерално, период краја 18. века јесте период „умереног расизма“.²⁹⁴

У 18. веку Велика Британија, као и друге колонијалне силе, држала је мање тврђавице уз афричку обалу и била је у релативној равнотежи са афричким аутохтоним државама. На почетку 19. века ствари су почеле да се мењају јер су британски истраживачи почели да истражују унутрашњост континента. Џејмс Мекгвин је сматрао да „инфериорни црнци не могу стварати велике политичке формације“ док је Мунго Парк, један од највећих истраживача Африке, и први из доба просвећености, верно приказао унутрашњост Африке, судећи о Африканцима као индивидуама, а не на основу групних квалитета.²⁹⁵ Било је и оних који су користили Африку у чисто сензационалистичке сврхе. Британски писац Ландер нашироко је описивао афричко сујеверје како би га супроставио западним цивилизацијским достигнућима. Мање читани писац, Томас Винтерботом, који је био најважнији британски етнолог прве половине 19. века, истовремено је побио стереотип о широко распрострањеном канибализму у Африци, доказујући да је у ствари у питању херодотовска слика света те да свако племе описује најудаљеније племе за које зна као „канибале“.²⁹⁶

Мишљење Британаца о Африци у овом периоду темељило се више на путописима а мање на научном знању. Може се рећи да је доминирала расна и културна ароганција али не толико као у потоње доба. Међутим британска слика Африке било је позитивнија него континентална. Првих деценија 19. века, центар биологије и компаративне анатомије био је у Француској. Одатле су потекле нове „фундаменталне схеме“ човечанства. Нарочито је била утицајна подела француског научника Кувијеа на „белце“, „монголоиде“ и „црнце“, са „црнцима“ као најинфериорнијим људима, а француски биолози закључивали су да Африканци имају: различити нервни систем, боју крви, сексуалност, осећај боли, краћи животни век. Умеренија струја која је, нарочито инспирисана хришћанским идејама, проповедала слику Африканца као заосталог, али суштински

²⁹¹ Curtin, *Image of Africa*, I, 38, 41-43, 63-68. Davidson, Apollon, Filatova, Irina, *African History a view from the Kremlin Wall, Russia in Africa. Africa in Russia*, 112. Blakely, Allison, *African Imprints on Russia: An Historical Overview, Russia in Africa. Africa in Russia*, 37; Somers Cock, Frances, *The African Origins of Alexander Pushkin Russia in Africa. Africa in Russia*, 27.

²⁹² Levi Stros, *Rasa i istorija. Rasa i kultura*, 41.

²⁹³ Blakely, *African imprints on Russia*, 43-44

²⁹⁴ Keim, Curtis, *Mistaking Africa* 42; Curtin, *Image of Africa*, 42-48.

²⁹⁵ Curtin, *Image of Africa*, I 6-9, 204-207.

²⁹⁶ Исто, 208-209.

једнаког човека, дошла је до архетипа „срећног дивљака“, непромењеног од доба Адама, човека коме треба пружити руку просвећења.²⁹⁷ Половином 19. века три главна објашњења за „варварство“ Африканаца, и њихову заосталост у односу на „Западни свет“ своде се на: расу, климу и ропство.²⁹⁸ Од наведених феномен расизма оставио најјачи је траг на слику Африке.

За време цветања научног расизма узима се 1840-1940.²⁹⁹ Француски писац Гобино, који је стварао у другој половини 19. века, сматра се за кључног у ширењу научног расизма. Гобино, „отац расистичких теорија“, поимао је неједнакост раса на квалитативан начин – сматрао је да три велике расе (бела, жута и црна) нису толико неједнаке по апсолутним вредностима колико по својим „посебним склоностима“.³⁰⁰ Амерички научници су половином 19. века били још радикалнији па су још увек веровали у полигенезу.³⁰¹ Чак и народи који нису имали никаквог директног контакта са Африком, попут Исланђана, почели су да преузимају одређене, скоро увек негативне, аспекте ове слике од Британије, Француске, Холандије, Белгије и Португала.³⁰²

Објављивање Дарвиновог дела *О пореклу врста* (1859) ненадано је дало крила расистичким теоретичарима да формирају нове схеме човечанства у коме се човечност одређивала према перцепираној еволутивној „удаљености од мајмуна“. У тим схемама Западни и Северни Европљани чинили су „најеволуираније“ људе, а на дно лествице постањани су Африканци, Азијати, Индијанци и Аборицини. Јагма за Африку и њено сразмерно брзо покоравање после великог периода непознанице довеле су до пролиферације империјалистичких и расистичких дела. Управо су последње деценије 19. века кључне за стварање конструкта Африке као „мрачног континента“, испуњеног дивљаштвом и сујеверјем, а Африканаца као у најмању руку деце, коју треба надгледати.³⁰³

У „наративној колонизацији“ и стварању „империје маште“ кључну улогу играју „бели хероји“ који освајају, спашавају, откривају и класификују Африку: Лорд Гордон, др Дејвид Ливингстон, Хенри Мортин Стенли, Фердинанд Лесепс, Пјер Де Браза.³⁰⁴ Романи британских писаца, као *Срце таме* Џозефа Конрада и *Она* Радјарда Хагарда, учвршћују неке стереотипе о Африци које ће бити јако тешко исправити.³⁰⁵ Овај процес дешавао се у склопу ширег процеса империјалног учвршћивања освојеног широм света, чему изврсно сведочи песма Радјарда Киплинга *Пут за Мандалај*.

До краја 19. века учврстила се слика Африке коју треба „цивилизovati“ и уништити вештичарење, канибализам и дивљаштво. Ови стереотипи су се ширили и преко океана као што је видљиво у песми Радјарда Киплинга „White Man’s Burden“, коју је посветио Теодору Рузвелту.³⁰⁶ То што су Американци и Британци били бели био је знак да треба да колонизују Африку и остала места. Све ове просторе наводно су настањивали људи са дна расне пирамиде и, како каже Киплинг, „пола ђаволи-пола деца“.³⁰⁷ Слика колонијалне Африке у Америци, рецимо у часопису *National Geographic*, представљала је Африку као егзотичну колевку човечанства, која

²⁹⁷ Van Den Bergh, Erik, „Dutch Images of South Africa Reflected in Travel Diaries“, *Ecumenical Advice and Research Center on South Africa*, jun 2000,180.

²⁹⁸ Curtin, *Image of Africa*, I, 222-227, 230-236, 240-252.

²⁹⁹ Исто, 30.

³⁰⁰ Levi Stros, *Rasa i istorija. Rasa i kultura*,29; Todorov, *Mi i Drugi*, 210-212.

³⁰¹ Keim, *Mistaking Africa*,43.

³⁰² Lofsdottir, Kristin, „Shades of Otherness: Representation of Africa in 19th century Island“, *Social Anthropology*, Volume 16 issue 2 (2008), 174.

³⁰³ Keim, *Mistaking Africa*, 41-44; Franey, Laura, *Victorian Travel Writing and Imperial Violence. British Writing on Africa 1855-1902*,London:Palgrave 2003, 3.

³⁰⁴ Franey, *Victorian Travel Writing*,1; Keim, *Mistaking Africa*, 47.

³⁰⁵ Pratt, M, *Imperial Eyes: Travel Writing*,201-210; Види класичан пример:Rider Haggard, H, *She*, London:Penguin, 2006 (1886).

³⁰⁶ Keim, *Mistaking Africa*, 48, 131-136.

³⁰⁷ Исто, 45-46.

је у годинама деградације пропала. Колонизатори су дошли да је опораве, а сами Африканци су приказани као дивљи људи који се плаше машина и гаје страхопоштовање према белцима.³⁰⁸ У Русији је та слика примана са дозом локалне специфичности. Наиме, непријатељство према Британији од Кримског рата доводи до велике симпатије за Буре у Англо-бурским ратовима, а несрећу колонизованих црнаца све више аутора пореди са несрећом руских кметова. Почети научних и истраживачких експедиција у православној Етиопији доносе једну афирмативну слику Африке.³⁰⁹

Почети масовне производње и епохе конзумеризма проширили су слике Африканца као срећног дивљака, мирног у својој подређеној и колонијалној улози. Ова репрезентација је потпуно банална и, као што каже Франц Фанон, ставља Африканце у сервилан положај и представља их као „глупе и срећне слуге“ белаца чија је једина улога да продају разне „егзотичне производе“.³¹⁰ Са друге стране, дешава се револуција у Русији и њен резултат у виду стварања антиимперијалистичког света где „Народи Истока“, међу њима и Африканци, постају савезници комуниста. Михаил Павлович писао је, трагом Лењинове мисли, да „европски радник може да збаци своје ланце само после афричког“³¹¹ Међутим, совјетска пропаганда формирала је јако симплификовану и егзотичну визију Африке, где се често среће мотив јаког афричког мушкарца који кида ланце ропства, а она је била усмерена на критику Запада, где је Африка била само погодни меки трбух за критику империјализма и расизма; слично је било и са положајем Афроамериканца у САД.³¹²

Други светски рат и расистичко-истребљивачки програм нациста били су катализатор за ново промишљање концепта расе у Европи. Са оснивањем УН јавља се све јача критика колонијалне слике Африке међу европском интелигенцијом, па се антирасистичке и антиколонијалне идеје шире из уског круга образоване елите на јавно мњење које све више види колонијализам као нехуман систем. Пад европске моћи значио је и појаву јачих „афричких“ гласова. Четрдесетих и педесетих, разобличавању империјализма нарочито приступају афрички интелектуалци.³¹³ Писцима попут Франца Фанона придружили су се први постколонијални теоретичари попут Едварда Саида што је до седамдесетих донело велике помаке у критици јавног и научног дискурса о Африци. Сезер и Фанон јасно су означавали Европу као „неодбрањиво“ кривца, а Африку као жртву искривљене слике коју подстиче управо колонијализам.³¹⁴ Кваме Нкрумах, идеолог панафриканизма, колонијализам је најпре сводио на економску експлоатацију и „грабљење за ресурсима“ подстакнуто „капиталистичком агресивношћу“ што је илустровао управо „јагмом за Африку“.³¹⁵ Патрис Лумумба, први премијер Конга (К), је у првом великом политичком скупу у земљи истакао да колонијализам за Конгоанце представљао „израбљивање“,

³⁰⁸ Carthage Troche, Andres, "The Representation of Africa in National Geographic", *Supporting Cultural Differences Through Research*, Monograph Series 2011.

³⁰⁹ Davidson, Filatova, *African History*, 113; Pankhurst, Richard, "The Russians in Ethiopia: Aspirations of Progress", *Africa in Russia. Russia in Africa*, 219-239.

³¹⁰ Види нарочито: Fanon, Frantz, *Crna koža. Bele maske.*, Novi Sad: Mediteran, 2015.

³¹¹ Matushevich, Maxim, "An exotic subversive. Africa, Africans and Soviet everyday." *Race and Class* 49(4), (2008) 58-60.

³¹² Quist-Adade, *From paternalism to ethnocentrism*, 79; Blakely, *African imprints on Russia*, 46, 47-48; Matushevich, "An exotic subversive", 67-70.

³¹³ Они су то чинили већ од 1900. и Првог Панафричког конгреса, али је тек Пети панафрички конгрес, одржан у Манчестеру, Енглеској, 1945, одјекнуо и створио довољну критичну масу да се „покрене политичка акција и пробуди афричка свест“. Одмах затим излазе најзначајније књиге о афричком ослобођењу Nkrumah, Kwame, *Towards Colonial Freedom*, London: Farleigh Press Ltd, 1947; Césaire, *Discourse on Colonialism* (1950); Padmore, George, *Panafricanism or Communism*, London: Doubleday Anchor, 1972, (1956); Young, *Postcolonialism. An Historical introduction*, 238, 246.

³¹⁴ Césaire, Aime, *Discourse on Colonialism*, New York: Monthly Review Press, 2000 (1955) 35-46; Fanon, Frantz, *The Wretched of the Earth*, New York: Grove Press, 1963, 35-95.

³¹⁵ Nkrumah, Kwame, *Revolutionary Path*, London: Panaf, 2001 (1973), 18-19.

„неједнакост“, „страх“, „анксиозност“, „страну доминацију“, „окове“, „неправде“ и „злостављања“. Он је Бриселу поручио, да Конго више није колонија „ни за изабљивање ни за насељавање“.³¹⁶

Међутим, у јавном дискурсу слика Африке имала је много сличности са оном формираном на крају 19. века. За западноевропске писце Африка и остатак „Трећег света“ служиле су како би се тривијализовала, дехуманизовала и како би се они у потпуности дистанцирали од „беде“ и „несухода“.³¹⁷ Ово се негде гледало и као наставак колонизације јер су писци поново : „излазили из метропола да документују[...]категоризују, критикују и суде мање цивилизованима“. Ауторка Деби Лајзл ставља знак једнакости између путописаца и мисионара из 19. века који су за Африку предлагали исто – хитно цивилизовање. Империја и западна либерална демократија тиме су имале сличне намере за Африку, а различите агенте. Из свега овога крије се, као и на почетку 19. века, дискурс доминације и владања, те контроле развоја, као и фасцинација ужасним.³¹⁸

У СССР је после Другог светског рата појачана пропагандна слика Африке за потребе критике Запада. Огромна пажња посвећена је проблемима ослобођења Африке и борби за грађанска права у САД. Делегати из Африке дочекани су громогласним аплаузима на Фестивалу омладине 1957.³¹⁹ Максим Матушевич истиче да је „вештачки совјетски улазак у Трећи свет“ испод „раскошног званичног антиколонијализма“ сакривао „домаћи расизам али и званично инспирисану ксенофобију“.³²⁰ Расизам је измештан на „неправедни, дивљи Запад“, а пропаганда је говорила совјетским грађанима да је расизам „расточен“ у „новој социјалистичкој свести“.³²¹ Исто као и совјетска, источнонемачка елита сматрала је да расизам у социјализму не постоји по дефиницији. Међутим, Квин Слободиан истиче да је у Источној Немачкој управо „Црни Американац“ заменио Јеврејина као радикални *Други* после Другог светског рата.³²² У званичним медијима владали су „некритички култови јунака“ (нпр. певачица Анђела Дејвис), а у стварности је долазило до потпуних забрана контаката са страним студентима. У остатку Источног блока званична политика била је доста слична. Нарочито се инсистирало на антирасизму и борби против апартхејда у Јужној Африци. Дакле, слика Африке је као у СССР формирана промишљено од стране власти, а са друге стране Африканци су коришћени у пропагандне сврхе. Иза овога крије се још једна употреба Африке као „објекта“, а доминира коришћење Африке против Запада. У тој слици, доста је патернализма и у основи сличних предрасуда као на Западу у ово време. Африканци као „деца“ и „невине жртве“ које треба спасити значили су и слику неспособних, заосталих и слабих Африканаца.

Половином века нови медији попут филма и телевизије почели су доносити слику Африке све ширем броју људи. Примат америчког филма у свету друге половине 20. века значио је да су људи који су гледали *Тарзана* педесетих или филм *Моја Африка* осамдесетих, стицали разне утиске о Африци, већином кроз стереотипе. Африка је углавном коришћена као егзотична сценографија, а холивудски филмови били су оптерећенији стереотипима него интернационални који по неким ауторима успевају да се удаље од стереотипних представа.³²³ До перестројке и краја осамдесетих, Африка је стекла ограничено, али сигурно место у популарној имагинацији СССР-

³¹⁶ „Speech at Leopoldville”, 28.12.1958, *Lumumba Speaks. The Speeches and Writings of Patrice Lumumba, 1958-1961*, (yp.) Van Lierde, Jean, Little, Boston-Toronto: Little, Brown and Company, (1963) 1972, 59-68.

³¹⁷ Pratt, M, *Imperial Eyes: Travel Writing*, 217-223.

³¹⁸ Lisle, Debbie, *Global politics*, 134-161.

³¹⁹ Davidson-Filatova, „African History“, 117.

³²⁰ Matushevich, „Introduction“, *Russia in Africa. Africa in Russia*, 8.

³²¹ Quist-Adade C, „From paternalism to ethnocentrism”, 81.

³²² Slobodian, Quinn, „Introduction”, *Comrades of Colour. East Germany in the Cold War Period*, (yp.), Quinn, Slobodian, Berghan Books, 2015, 6, 9-15.

³²³ Keim, *Mistaking Africa*, 25.

а.³²⁴ На примерима два филма – *АССА* и *Мала Вера* и третирања Африканаца и Африке у њима као нечега „страног и егзотичног“ као и „не лако доступног“ па и „потпуно неадреалног“ за совјетско искуство, један аутор види критику општег сивила совјетског живота и сликање Африке као свега живописног и ескапистичког тј. свега изван уобичајеног „сивог“ совјетског искуства.³²⁵

“Селебрити колонијализам”,³²⁶ утопијске идеје о опоравку Африке, неуравнотежен развој и духови глобализације учинили су слику Африке од осамдесетих још већом метом за метафоре попут „црне рупе“ и „ожилка“ света. Као што истиче Робин Дерикорт паралелно су опстајале слике „романтичне примитивности“ која је подгревала неутемељен оптимизам и слику „срећног Африканца“ и „афропесимизма“ која је друштвени и економски пад видела као континенталну субдину, те је перпетуирала слику „Африканца коме се мора помоћи“. У дискурсу о Африци осамдесетих доминантна реч је била криза, а системи владавине све су више описивани кроз особине појединаца или друштвене феномене („трагедија похлепе“). Слику континента више опседао је дух мисионарства и зависности од спољне помоћи и западне развојне догме.³²⁷

На почетку 21. века слика Африке и даље је оптерећена стереотипима, незнањем и негативним појмовима.³²⁸ Амерички антрополог Кертис Кајм представио је песимистичне резултате на основу података из анкете коју су 2007. попуњавали амерички студенти. Они су истакли да сматрају да је Африка „сиромашна“, „жарка“, „неразвијена“, „опасна“, „насилна“, „племенска“, „спиритуална“. Резултати су се тек благо поравили после студентског путовања у Африку.³²⁹ Поглед „извана“ на Африку свакако има корена у психологији људи. Већина људи је, тврдио је Леви Штрос, у разним временима у страним културама а изгледа нарочито у Африци желела да види „неку врсту чудовишности и скандала“.³³⁰ Међутим, видимо да ствари нису тако једноставне, те да је и Африка у *дугом трајању* променила свој одраз у свету, односно да су друштвено-политичка моћ за наметање хегемонских дискурса као и однос одређених група/нација/региона према Африци кључни за формирање слике. Тако, најнегативнију слику налазимо код оних група са директним интересом за експлоатацију – робовласници, колонијални трговци и мисионари представљају нарочито добар пример. Та слика Африке учврстила се у време њеног скоро потпуног нестанка као субјекта у време позног империјализма. Вештина викторијанских писаца, као и чињеница да је енглески постао доминантан у свету, значила је да су писци који су стварали слику Африке на крају 19. века, попут Хагарда, Киплинга и Конрада и даље врло читани. Ипак, иако су ове представе лако досезале остатак света и Источну Европу, већ у 19. веку можемо видети да су наилазиле на специфичну рецепцију. Највећи ударац негативној репрезентацији Африке задала је постколонијална теорија, али и Други светски рат и покушај самоуништења Европе који је довео до преиспитивања расних квалификација и дисторзија слике Африке.

Поробљена Африка је у време колонијализма била позив да се објасни: зашто су Европљани успели? Данас је сиромашна Африка позив да се одговори на питање: Зашто

³²⁴ Matushevich, „Introduction“ *Russia in Africa. Africa in Russia*, 6.

³²⁵ Matushevich, „An exotic subversive“, 73.

³²⁶ Селебрити колонијализам (енг. *celebrity colonialism*) јесте назив за феномен који се јавља крајем 20. века, у коме славни глумци, музичари и остале јавне личности користе одређене хуманитарне кризе ради пропагирања покровитељске слике Африке.

³²⁷ Derricourt, *Inventing Africa*, 143; Arnold, *Africa. A Modern History*, 740; Chinwenezu, „Africa and the capitalist countries“, *General history of Africa VIII*, 789; Ћирјакović, *Globalna Afrika*, 80; Adebayo, Adedji, „Comparative strategies of economic decolonization in Africa“, *General History of Africa VIII*, 420; Mazrui, „Towards the Year 2000“, *General History of Africa VIII*.922.

³²⁸ Levi Stros, K., *Rasa i istorija. Rasa i kultura*, 25.

³²⁹ Keim, *Mistaking Africa*, 16.

³³⁰ Levi Stros, *Rasa i istorija. Rasa i kultura*, 36.

Африканци нису успели? И тада као и данас, одговори на ова питања најчешће се налазе, не у озбиљној науци, већ у књижевности, штампи, филму, пропаганди где цветају разне предрасуде и дуготрајни стереотипи. Поредѐћи слику Африке кроз време, долазимо до закључка да су вишедеценијски стереотипи из колонијалног доба најдоминантнији кроз 20. век и да ови стереотипи и данас творе слику Африке у већем делу јавности те да се колонијалне слике понављају у другом руху; данас највише скривених иза политичке коректности, развојне помоћи и дискурса о Африци као жртви.

Слика Африке у јужнословенским земљама до 1945.

Јужнословенске земље прве слике о Африци формирале су као део медитеранског басена који је Африку додиривао преко ове географске и културне раскрснице. Ходочашћа, ратови, трговина доносили су само ретке одјеке о далеким и страним земљама.³³¹ Потпадање јужнословенских земаља под Турке и њихова интеграција у ово светско царство, а које је захватало и значајан део Африке, доводи до појачаног саобраћаја.³³² Развијају се и културне везе, па јужнословенски муслимани, чији се број повећавао, све чешће одлазе у Каиро и друга муслиманска света места на Северу Африке.³³³ Истовремено, градови на обали Јадрана имали су веома развијену трговину са Алжиром, Тунисом и чак Мароком. Дубровчани су се, као најмоћнији јужнословенски трговачки град, истицали по снази тих веза, па као и други трговачки градови оснивају своја представништва широм афричке обале.³³⁴ Други градови, попут Улциња, једног јадранског гусарског гнезда и трга за продају робова, усвајали су друге обичаје везане за ту епоху. Наиме, гусарски капетани из овога града са собом су доводили и афричке робове, који од кућних робова стичу статус кућних слугу. Ослобођени током 19. века, они су се скоро потпуно измешали са локалним становништвом, узимајући презимена „Арапи“ и чинили су једину заједницу афричког порекла на простору који ће постати Југославија.³³⁵

Турска најезда, али и свакодневни живот под Османлијама, донеле су прве слике Африканаца које можемо детаљније испратити. То су „црни Арапин“ из српских народних епских песама, савезник „Турчина“ али страشان противник.³³⁶ Представе о Африканцима обликује и страх од Турака па се у Далмацији јавља локална верзија *blackmoora* („црни Маварин“) под називом „морчић“. Ту је приметан европски утицај на формирање слике дивљег Турчина чија је *Другост* појачавана разликом у боји коже.³³⁷ Код српских сликара епохе романтизма и оних који су сликали по мотивима оријентализма представници Африке, „Арапин“ и „црнац“, виде се као *Други*, односно представљају масу оријенталних *Других* од којих се Османлијско царство састоји, и против којих се Срби боре.³³⁸

³³¹ Узелац, Александар, *Крсташи и Срби*, Београд:Утопија, 2018, 189-192;Савић, Александар, „Измишљање“ Вавилона – географија и хагиографија у блискоисточном итинерару Светог Саве Српског“, *Зборник радова Византолошког института* LII, 2015, 291-312.

³³² О Османлијском царству у Африци види нарочито: Minawi, *Ottoman Scramble for Africa*.

³³³ DAMSPS, PA, f.18, 1954, 410246, Pismo Hadži Ibrahim Fejić Reis ul ulema Islamske vjerske zajednice u FNRJ Dr Abdurahmanu Tadžudinu rektoru univerziteta Al Azhar 2. jula 1954.

³³⁴ Mitić, Ilija, „Dubrovački konzularni predstavnici u Sjevernoj Africi“, *Naše more. Znanstveni časopis za more i pomorstvo*, vol.9, 1, 1962, 29-30.

³³⁵ „Potomci afričkih robova trajno obilježili istoriju Ulicinja“, 24.2.2013 <http://www.visit-ulcinj.com/blog/2013/02/24/potomci-afričkih-robova-trajno-obilježili-istoriju-ulcinja/>

³³⁶ Види „Марко Краљевић укида свадбарину“ и „Лазар Мутап и Арапин“, *Антологија епских народних песама*, (прир.)Самарција, Снежана, Београд:Народна књига, 2005, 171-179, 408-422.

³³⁷ Baker, *Race and the Yugoslav region*, 157-160.

³³⁸ Паја Јовановић, „Башибозлуци пред калијом“, 1887-1888 ; Паја Јовановић „Кротитељ змија“, 1887; Афанасије Шелмоуфов, „Бој на Мишару“, (непознато).

Крај 19. века и епоха империјализма доводе до нових контаката са Африком и представљају врхунац јужнословенског приближавања колонијалној слици Африке. Велика географска открића повећала су интересовање за удаљене земље.³³⁹ Посредници у слици Африке постају представници аристократије слободних јужнословенских земаља попут Србије, католички мисионари, као и слуге империјалних али и афричких држава. Тако један од чланова породице Карђорђевић, Божидар, путује по Алжиру у француском друштву чувеног писца Пјера Лотија, апологете колонијализма.³⁴⁰ Хенрију Мортону Стенлују у „пацификацији“ Конга, који ће постати белгијски, помаже Драгутин Лерман, један од неколико преживелих авантуриста, аустроугарских поданика, који су са њим пошли у освајање Африке.³⁴¹ Конго посећује и о њему текстуалне и фотографске записе оставља Коста Динић, српски лекар.³⁴² На другој страни Африке, двојица браће из Карловца, Мирко и Стево Сељан постају администратори новог, јужног дела етиопског царства Менелика I.³⁴³ Други аустроугарски поданици учествују у истраживању слива Нила.³⁴⁴ Култура империјализма утиче на све ове актере да њихова слика Африке буде практично неодвојива од европског колонијалног руха у коме делују и проналазе своје улоге које најчешће одговарају улогама колонизатора.

Ратни вихори Првог светског рата доводе велики број српских војника на опоравак у афричке луке под француском управом. „Правим пријатељима“ Срби су сматрали Французе, док су арапски поданици, као и француске помоћне снаге у виду сенегалских стрелаца, виђене као секундарни становници ових земаља, врста етнографског колорита.³⁴⁵ Однос није колонизаторски, већ више незаинтересованости јер је афричка обала само позорница европског, па и српског рата.³⁴⁶ На Солунском фронту долази до другог квантитативно већег сусрета са *Другим*. Ту је служило око 150.000 Срба и 15.000 Сенегалаца, а међу афричким и српским ратницима развијају се и пријатељства у борби против заједничког непријатеља. Новинар Слободан Нешовић пронашао је у Дакру 1970. старе „сенегалске солунце“, попут Диопа Цибрила, који су још памтили речи својих савезника („Добар дан, добро вече, Има, нема... Хајде! Напред Срби! Јуриш! Ура!“) и описивали како су са Србима ослободили Битољ.³⁴⁷

Међуратни период представља континуитет ове слике Африке између потуне незаинтересованости и прихватања колонијалног дискурса. То је најочитије у култури путописа. Ретки авантуристи и припадници виших класа имали су прилику да путују кроз Африку. Том приликом они су остављали записе који су их чврсто уземљили у култури европског империјализма. Будући да је француска култура била преовлађујућа код виших класа, често можемо наћи одјеке француске слике Африке у постојећим изворима. Најбољи пример за то је српски модернистички писац Растко Петровић, једини путник са простора Југославије који је обишао читаву Француску Западну Африку. Његов путопис, објављен 1930, оставља слику Африке као негатива Европе, а и сам писац користи афричку *Другост* да би себе и своју земљу

³³⁹ Todorova, *Imaginarni Balkan*, 246.

³⁴⁰ Јанковић, Босиљка, *Божидар Карђорђевић*, Београд: Универзитетска Библиотека, 2010; Сретеновић, Мирјана „Српски кнез на пропутовању кроз Индију“, *Политика*, 12.8.2019. <http://www.politika.rs/sr/clanak/435557/Kultura/Srpski-knez-na-propuovanju-kroz-Indiju>[24.6.2020].

³⁴¹ Alexander Lopašić, *Comissaire general Dragutin Lerman, 1863-1918: A Contribution to the history of Central Africa*, Tervuren: Musée royal de l'Afrique centrale, 1971.

³⁴² Dinić, Kosta, *Srpska pisma iz Konga*, Београд: Музеј афричке уметности, 1994.

³⁴³ Živković, Marija, *Braća Seljan. Kroz pustinju i prašumu*, Zagreb, Etnografski muzej 2018.

³⁴⁴ Frelj, Marko, *Sudanska misija 1848-1858*, Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2009.

³⁴⁵ Чајкановић, Веселин, „Бизерта“, *Гоглота и васкрс Србије 1915-1918*, Београд: Бигз, 315-327.

³⁴⁶ Пејчић, Предраг, *Српска војска у Бизерти 1916-1918*, Београд: Бигз, 2016.

³⁴⁷ Nešović, Slobodan, *Svitanje i sutoni. Lutanja Evropom, Azijom, Afrikom i Amerikom*, Zagreb: Stvarnost, 1976, 203-204; Савремени прикази у историографији Сенегалаца на Солунском фронту као радикалних *Других*, стога не одговарају овим комплексним односима. Видети чувени случај демонизовања Сенегалаца у *Историја Бугарске*, (ур.) Пантев, Андреј et. Al, Београд: Клио, 2008.

представио као више европску.³⁴⁸ Такође, у ово време, империјални кич, у форми реклама, лаке литературе, разгледница и налепница на производима представља Африку кроз очи европских колонизатора и утиче на репрезентацију континента у Југославији.³⁴⁹

Крај међуратног периода доноси и прве дисторзије колонијалног дискурса. Јављају се путописи са више саосећања према Африци и са делимичним подривањем колонијалног дискурса.³⁵⁰ Такође, италијанска инвазија на Етиопију производи сличан, али јачи осећај емпатије и осуду империјализма. *Нин* и *Политика* писали су о италијанским поразима, са нескривеним симпатијама за Етиопљане.³⁵¹ Добро је примљен и дирљив говор којим се Хајле Селасије обратио Лиги народа у молби за помоћ 1936.³⁵² Подстакнути заједничким непријатељем, Италијом, становници Бијелог поља, предвођени градоначелником и уз учешће два свештеника основали су друштво „Пријатељи Етиопије“, а неки мобилисани Далматинци и Словенци у Африци беже из италијанске у етиопску војску.³⁵³ Крај Другог светског рата донеће велике промене у перцепцији афричког континента у Југославији.

³⁴⁸ Petrović, Rastko, *Afrika*, Novi Sad 2008 (1930); Milutinović, Zoran, "Oh, to be a European! What Rastko Petrovic learnt in Africa." *Under Eastern Eyes. Eastern European Travel Writing in Comparative Perspective*.

³⁴⁹ Baker, *Race and the Yugoslav region*, 138-174; Sladojević, *Muzej afričke umetnosti*, 62; Sretenović, *Crno telo, bele maske*, 18.

³⁵⁰ Naumov, Milica, „Potraga za Istokom. Egipat u putopisima srpskih žena u prvoj polovini XX veka“, *Egipat u sećanju Srbije*, (ур.)Ерштајн, Emilia, Beograd:Muzej afričke umetnosti, 2011.

³⁵¹ „Рат у Африци неизбежан?“, *НИИ*, 7.9.1945; Timotijević, Dušan, "Italijanske trupe prodrle u Abisiiniju, a avioni bombardovali Aduu i Adigrat", 4.10.1935;; Timotijević, Dušan "Po sinoćnim vestima iz Rima, Italijani su juče zauzeli Aduu" 7.10. 1935; Timotijević, Dušan "Prema vestima iz Adis Abebe prošle noći su Abisinci izvršili prepad na Aduu i poubijali 2.500 Italijana", *Politika* 12.10. 1935; Timotijević, Dušan "Abisinska Jovanka Orleanka odlazi na front sa 15.000 vojnika", *Politika* 12.10.1935.

³⁵² "Alo! Alo!...Ovde Abisinija!", *Radio Beograd*, 8.10.1935.

³⁵³ DASMPs, PA, 1954, f-18, Etiopija, jul 1954, "O ratnim vezama".

1. Политичка елита и Африка

Африка је представљала једно динамично поље хладног рата. Да би оствариле своје циљеве на овом континенту политичке елите суперсила, метропола и нових хладноратовских изазивача, земаља попут Кине, Кубе и Југославије, формирале су сопствена виђења света, имагинарну географију која је одговарала на изазове епохе.³⁵⁴

Већ 1946, на самом почетку овог глобалног конфликта, чувени британски политичар Винстон Черчил, урезао је један од најпотентнијих симбола имагинарне географије у „срца и умове“ свих хладноратовских генерација. Радило се, наиме, о „Гвозденој завеси“ која је наводно „пала“ између Шћећина на Балтику и Трста на Јадрану.³⁵⁵ Черчилову мапу света доцртава председник Труман 1947. говором пред Конгресом у којем помиње „слободне народе“ и насупротив њима „тоталитарне режиме“.³⁵⁶ Са друге стране Гвоздене завесе доминира дијаметрално супротно виђење, агресивног империјализма, односно речима Андреја Жданова, тада главног совјетског идеолога: „Крсташки рат против Комунизма који је прогласила америчка владајућа класа [...] стварање база и мостобрана далеко од америчког континента против СССР и земаља нове демократије. Америка је изградила, или гради, ваздушне и поморске базе на Аљасци, Јапану, Италији, Јужној Кореји, Кини, Египту, Ирану, Турској Грчкој, Аустрији и Западној Немачкој [...]”³⁵⁷ СССР је, почевши од Стаљинове смрти и убрзавања деколонизације упериио поглед ка Азији, Африци и Латинској Америци, називајући их : „народи Азије, Африке и Латинске Америке“, „земље у развоју“, „слабо развијене земље“, „нове земље“, „младе нације“, и ређе „трећи свет“.³⁵⁸ Тим говорима, може се рећи, почела је и борба за имагинарну географију хладноратовског света. САД, СССР и Кина формирале су слике „пријатеља“, „непријатеља“ и „потенцијалних пријатеља“.³⁵⁹ Простор Африке, који се нагло деколонизовао и тиме створио имагинарни „вакуум“, представљао је део планете који је било потребно хитно „ментално

³⁵⁴ Већи део истраживања фокусираних на замишљену географију и имагологију фокусиран је на период пре хладног рата. Овај истраживачки феномен повезан је пре свега са чињеницом да се управо педесетих и шездесетих почела губити вера у национални, расни или етнички карактер, или боље речено почела се опрезније изражавати у тексту. Видети: Đukić, Davor, „Predgovor: O imagologiji“, *Kako vidimo strane zemlje*. 5-23; Zacharasiewicz „Imagology revisited” 11-21; Стога, најбоља дела из ове области и даље у већини, и већим делом обрађују старије епохе попут класика: Wolff, *Inventing Eastern Europe*.; Said, Edvard, *Orijentalizam*.; Todorova, *Imaginarni Balkan*; Nojman, Iver B., *Upotrebe Drugog. „Istok” u formiranju evropskog identiteta*, Beograd: Službeni Glasnik, 2011; У наведеној литератури има значајних одељака о хладноратовском *Другом*: Wolff, *Inventing Eastern Europe*, 1-17; Said, *Orijentalizam*, 377-437; Todorova, *Imaginarni Balkan*, 275-308; Nojman, *Upotrebe Drugog*, 29-40; 117-120; 229-253; Хладноратовски период кроз ову призму најбоље обрађује Кристина Клајн у Klein, *Cold War Orientalism*.; *Африканизам* као посебан облик замишљања *Другог* и пандан оријентализму нарочито у овом периоду анализирају: Mudimbe, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*.; Diawara, Manthia, *In Search of Africa*, Cambridge: Harvard University Press, 2000.

³⁵⁵ Корен термина може се наћи у писму Черчила председнику Труману председнику Труману 1945. Westad, *The Cold War. A World History*, 89-90; Wolff, *Inventing Eastern Europe*, 1; Страх од идеолошког *Другог* види у уводним цитатима у: Gaddis, *The Cold War. A New History*.

³⁵⁶ Klein, *Cold War Orientalism*, 22.

³⁵⁷ Westad, *The Cold War. A World History*, 97.

³⁵⁸ Rupperecht, Tobias, *Soviet Internationalism After Stalin. Interaction and Exchange between the USSR and Latin America during the Cold War*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015, 11.

³⁵⁹ Klein, *Cold War Orientalism*, 19-20; Koinvunen, P, “Friends, “Potential Friends” and Enemies. Reimagining Soviet Relations with the First, Second and the Third World at the Moscow Youth Festival 1957”, *Socialist Internationalism in the Cold War. Exploring the Second World*, (ур.) Babiracki, P. Jersild. A, New York: Palgrave Macmillan, 2016, 220-238; AJ, 507/IX, S/a-261, “Међународни положај Кине и место „трећег света у њеног спољној политици“, 1972., 47-49; Види и: Чавошки, Јован, „Стварање глобалне стратегије. НР Кина и Афро-Азија 1954-1965“, *Тоткови историје* 2012/2, 203-232.

мапирати“ ради даље политичке акције. То је, од средине педесетих, важило и за политичку елиту социјалистичке Југославије.

Политичку елиту у Југославији чинили су високи функционери КПЈ/СКЈ. Срастање државно-партијског апарата значило је да су они често били на челу најважнијих институција дипломатске и партијске структуре, институција које су водиле спољну политику Југославије. Будући да не постоји историја ових институција, на основу постојеће литературе и сопственог истраживања изложићемо у кратким цртама основне актере спољне политике Југославије, са посебним освртом на њихову улогу према Африци.³⁶⁰

Кормилом југословенске спољне политике током периода 1945-1980 суверено је управљао Председник републике, Јосип Броз Тито.³⁶¹ Његов кабинет био је „нервни центар“ свих информација везаних за спољну политику, његово омиљено поље политике. Уз себе је имао читав тим људи окупљених у Кабинету председника републике. На челу кабинета, на месту Генералног секретара Председника републике налазиле су се искусне дипломате, многе од њих са афричким и искуством у несврстаном свету, попут Зденка Штамбука, Леа Матеса, Марка Врхунца, Александра Божовића, Богдана Црнобрње. Кабинет су чинила и посебна одељења, на пример за штампу, као и саветници, између осталог за спољну политику.³⁶² Након Титове смрти његове ингеренције прешле су на колективно Председништво, а у међународним потезима једногодишњих председника Председништва попут Радована Влајковића, Синана Хасанија или Јанеза Дрновшека, можемо видети тек далеки одјек покушаја вођења спољне политике у Титовом стилу.

Друга најважнија инстанца везана за спољну политику налазила се у функцији Савезног секретара за иностране послове, што је дужност коју је у за нас релевантном периоду обављало 12 личности.³⁶³ Југославија се ангажовала у Африци почевши од мандата Коче Поповића, а сви Савезни секретари, било да су припадали кругу „европејаца“ и реал-политичара, попут Поповића и његовог протежеа Никезића, или да су тражили потврду сопственој важности посежући за већом активношћу међу несврстанима, попут Јосипа Врховца и Милоша Минића, схватили су „европску“ и „несврстану“ компоненту спољне политике Југославије за комплементарне, а југословенску делатност у Африци као геополитички логичну и пожељну за престиж и успех земље.³⁶⁴

³⁶⁰ О недовољној истражености ових институција: Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 38; Делимичне реконструкције спољнополитичких служби види у: Kulaa, Rina, “From the Tito-Stalin Split to Yugoslavia’s Finnish Connection: Neutralism before Non-alignment, 1948-1958”, doctoral dissertation, University of Maryland, 2008; Жарковић, Петар, „Сиповска концепција југословенске спољне политике: ДСИП у средишту унутарпартијских спорења“, *Токови историје 2017/1*, 97-121; Одличан поглед инсајдера пружа Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*.

³⁶¹ Perović, Jeronim, „Josip Broz Tito“, *Mental maps in the Early Cold War*, 150; Nenadović, Aleksandar, *Razgovori sa Kočom*, Zagreb: Globus, 1989, 127; Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*, 10, 133.

³⁶² *Неочекивана промена. Дневнички записи Богдана Црнобрње из 1961*, (прир.) Црнобрња, Станко и МИЈ, Београд: МИЈ 2016; Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*, 97.

³⁶³ Функцију савезног секретара обављали су: Др Јосип Смодлака (30.11.1943-7.3.1945), Станоје Симић (1.2.1946-31.8.1948), Едвард Кардељ (31.8.1948-14.1.1953), Константин „Коча“ Поповић (11.2.1953-24.4.1965), Марко Никезић (24.4.1965-26.12.1968), Мирко Тепавац (25.4.1969-12.11.1972), Милош Минић (16.12.1972-15.5.1978), Јосип Врховец (16.5.1978-15.5.1982), Лазар Мојсов (16.5.1982-15.5.1984), Раиф Диздаревић (15.5.1984-11.12.1987), Будимир Лончар (4.2.1988-11.12.1991) Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije* 33-69.

³⁶⁴ Nenadović, *Razgovori sa Kočom*, 25, 27, 125, 134; Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*, 33-69; Црнобрња, *Неочекивана промена*, 152; Nenadović, Aleksandar, *Mirko Tepavac. Sećanja i komentari*, Beograd: Radio B92, 1998; 51, 59, 60, 61, 87, 131, 142-145; Glišić, Venceslav, *Prilozi za biografiju Petra Stambolića*, Beograd: Službeni glasnik, 2010, 123; Dizdarević, Raif *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Svjedočenja*, Sarajevo: Grafičko izdavačka kuća, 1999, 148-160; Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 482-527; Mojsov, Lazar, *Dimenzije nesvrstanosti*, Beograd: Radnička štampa, 1980; Jakovina, Tvrkto, „Lončar, Budimir. Mr. Nonalignment i jugoslavenska politika nesvrstanosti“, *Up and Underground*, proljeće 2011, 88-101.

Савезни секретари управљали су комплексном машинеријом ДСИП-а, озбиљне дипломатске службе која је осамдесетих имала 136 амбасада, мисија, генералних конзулата и информативних центара, са 2.300 службеника и која је успешно конкурисала, како их је назвао оксфордски историчар дипломатије „нервним центрима шпијунаже и притиска на [афричке] владе, представницима империјалистичких и колонијалистичких држава“.³⁶⁵ Немајући директно искуство са афричким простором, југословенске институције и дипломате педесетих училе су од институција Лондона и Париза.³⁶⁶ Међутим, већ до шездесетих, југословенска дипломатија стекла је огромно искуство и самопоуздање, које се претворило у једно уверење о Југославији као једној од незаобилазних раскрсница светске дипломатије.³⁶⁷

Унутар ДСИП-а Африком су се, налик на поделу која је постојала у државама од САД-а до СССР-а, бавиле две јединице – IV и VII управа, односно Управа за Блиски исток и Северну Африку, и Управа за Африку јужно од Сахаре. Шефови тих управа биле су искусне дипломате које су већ имале искуство у службовању у афричким земљама.³⁶⁸ Важно место заузимали су и подсекретари попут Јосипа Ђерђе³⁶⁹ или Ива Сарајчића, а који су обављали деликатне мисије и специјалне задатке у односу на нарочито важне спољнополитичке проблеме. Тако је Ђерђа успешно учврстио алжирско-југословенске односе 1963, а Сарајчић је 1965. извршио тријажу могућих партнера на југу Африке.³⁷⁰ Главни дипломатски представници Југославије на терену Африке, они чији су извештаји често обликовали прву слику, били су амбасадори. Постојале су моћне југословенске амбасаде опремљене бројним дипломатским и техничким особљем које су представљале осматрачницу за делове континента у важним дипломатским центрима на континенту – Каиру, Алжиру, Дар ес Салааму, Адис Абеби, Харареу. Међутим, амбиција Југославије да успостави везе са читавом Африком значила је и да су многе амбасаде функционисале са само минималним бројем службеника, нарочито јужно од Сахаре, што је отежавало југословенски наступ у висококомпетитивном свету хладноратовске Африке.³⁷¹

ДСИП-у је у формирању спољне политике парирала Комисија за међународне односе ЦК СКЈ (КМОВИ ЦК СКЈ). Савезни секретари увек су морали рачунати са ставом партије, па је за време Коче Поповића била уобичајена комуникација са Едвардом Каределом, а касније је из комисије улогу консултације са министрима преузео Стане Доланц. Комисију је водио председник комисије, увек јака политичка личност са великим искуством у међународним пословима, па су се на том месту нашли Петар Стамболић, Нијаз Диздаревић и Добривоје „Баја“

³⁶⁵ Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, 122; Byrne, *Mecca of revolution*, 206.

³⁶⁶ Рад француских институција нарочито добро описују: Surret Canale, Jean, *French Colonialism in Tropical Africa 1900-1945*, London: C. Hurst and Co, 1971.77-98; За британску администрацију: Darwin, John, *The Empire Project. The Rise and Fall of the British World System 1830-1970*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009; О учењу од британских служби Ivo Sarajčić, *Diplomate izvan protokola*, 93.

³⁶⁷ Petrović, Slavoljub Đera, *Sećanja i zapisi jednog borca i diplomate*, Beograd: DTA, 2007, 179.

³⁶⁸ Waters, *Historical Dictionary of United States-Africa relations*, 3; Интервју са Данилом Милићем и Милојем Поповићем, 2016; Интервју са Чедомиром Штрбцем, 16.12. 2016.

³⁶⁹ Јосип Ђерђа (1911-1990) предратни комуниста, за време рата уредник *Вјесника*. Након рата амбасадор у Албанији, Бугарској, Индији, УАР. Члан југословенске делегације при УН педесетих. Члан експертске комисије у УН за Јужну Африку 1963-1964. Шездесетих помоћник државног секретара за иностране послове, и члан одбора за спољне послове СИБ. Од 1970-1972 потпредседник Савезне скупштине. Подноси оставку 1972, солидарно са хрватским руководством.

³⁷⁰ Glišić, *Prilozi za biografiju Petra Stambolića*, 125.

³⁷¹ АМАУ, Документација, к.54, Извештај амбасадора Здравка Пећара после обављене мисије у Малију, Обали Слоноваће и Горњој Волти 1967-1971, V; DAMSPS, PA, 1986, f.48, Завршни извештај Зорана Жагара, амбасадора SFRJ у Кенији (mart 1982-december 1985), 10.1.1986, 6-7; AS, 1271, Међуресорна радна група за израду материјала о АјоС, Предлози закључака и препорука, 5; Штрбас, *Афрички zapisi*, 25-26; Интервју са Чедомиром Штрбцем, 1.12. 2016.

Видић.³⁷² Комисија је на свом дневном реду имала јако важне задатке, попут састављања предлога спољнополитичког деловања, докумената који су улазили у резолуције СКЈ. Да би се изборили са приливом и адекватном филтрацијом нових података, формирана је унутар Комисије за међународне односе и Група за Азију и Африку, којом је најпре председавао Алеш Беблер.³⁷³ Током рада комисије, која је често одржавала заједничке састанке са сличним органима из реда ССРНЈ, испитиване су горуће теме везане за „Трећи свет“ и Африку, а формиране су и адекватне политичке платформе, као и *ad hoc* студијске групе.

Југословенска влада, односно Савезно извршно веће, имала је само мањи утицај на спољну политику. Председници СИВ-а и његовог Комитета за спољне послове попут Владимира Поповића, Едварда Кардеља и Џемала Биједића спољну политику водили су више снагом свог личног утицаја него значаја функције. Много важнији у том погледу био је ССРНЈ чију су председници, попут Вељка Влаховића, Лазара Колишевског или др Александра Грличкова, били први на фронту југословенског интернационализма. ССРНЈ је само 1965, по подацима Алвина Рубинштајна, примила 53 делегације из света, а послала 30 делегација у свет, под вођством *decision makera*, попут Вељка Влаховића, Милентија Поповића, Владимира Поповића.³⁷⁴

Како је то приметио дугогодишњи посматрач али и актер југословенске спољне политике, Ранко Петковић, у југословенском систему много је била важнија снага политичке личности но званична функција коју је он обављао.³⁷⁵ Владимир Петровић разликовао је креаторе и спроводиоце спољне политике.³⁷⁶ Ми на ове закључке можемо додати да је унутар политичке елите постојао одређен број људи, експерата за спољну политику који су са различитих позиција усмеравали и разрађивали спољнополитичке принципе које је постављао сам врх државе. Одличан пример представљају Јосип Ђерђа и Лео Матес. Они се у односу на Африку појављују у ДСИП-у, КМОВИ ЦК СКЈ, као писци важних елабората и *policy paper-a*, затим под псеудонимима објављују чланке у специјализованој и дневној штампи, воде важне делегације и пишу значајне публикације које постају нека врста званичне историје односа Југославије и несврстаних.

Као што смо већ изложили у *Уводу*, југословенски комунисти градили су слику Африке на подлози марксизма-лењинизма, где су као најважније координате за Африку постављени антиимперијализам и антиколонијализам; потом на подлози активне мирољубиве коезистенције и несврстаности као основног спољнополитичког опредељења федерације од средине педесетих; затим на основу платформе СКЈ о различитим путевима у социјализам од 1958; поштујући декларације и праксу УН и њених агенција; увек имајући у виду констелације међународне политике у доба хладног рата.

Извори за попуњавање празних места на мапи Африке код доносиоца одлука у Југославији били су разноврсни. Можемо разликовати најмање седам оваквих извора: 1. извештаји југословенских амбасадора у Африци 2. рапорти представника у УН, колонијалним метрополама, депеше из престоница суперсила 3. састанци са афричким политичким чиниоцима 4. елаборати дипломатских служби 5. реферати обласних специјалиста 6. размена мишљења на партијским форумима 7. утисци са званичних путовања кроз Африку. Ово су само главни извори, а будући да политичка елита имала приступ и чак начине да усмери истраживања стручњака и интелектуалаца, они су далеко бројнији. Различите слике су, у традицији демократског

³⁷² Интервју са Чедомиром Штрбцем, 1.12.2016; *Темпо*, Vukmanović, *Мемоари*, I,146; Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*, 96; Црнобрња, *Неочекивана промјена*, 206.

³⁷³ АЈ, 507/IX, S/a-124, Stenografske beleške sa sastanka Grupe za Aziju i Afriku Komisije za međunarodne veze SK SKJ, 18.6.1965.

³⁷⁴ Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned world*, 189-192.

³⁷⁵ Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*, 93.

³⁷⁶ Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*.

централизма, сукобљаване у партијским и државним телима, али је обично само једна одлазила даље у јавност и свет – она договорена. У складу са расподелом политичке моћи, највиши ешалони власти у федерацији давали су, најчешће, коначан печат слици.

Критике несврстане политике, у склопу које је Југославије сарађивала са афричким земљама догађала се обично у време унутрашњих криза у федерацији, први пут у другој половини шездесетих, затим после Титове смрти, и на самом крају осамдесетих. Критичари су долазили из различитих ешалона партије и дипломатије, залагали су се за смањивање веза са Глобалним Југом, у корист Запада или Истока. Међутим, југословенске спољнополитичке концепције постављене у преломним годинама попут 1958, 1961, 1968, и 1980. управо су окретање ка Југу сматрале као најбољи начин да се помире различите струје у партији. Додатно, прагматични кормилари југословенске спољне политике, одбацили су супротстављање европске и несврстане политике, како ћемо детаљно показати ниже у поглављу, као „лажну дилему“ и упорно су инсистирали на важност сагледавања Југославије у Европи али и глобално. Управо је у том аспекту, глобалне присутности, угледа и моћи Југославије, нађено место Африке. Политичка елита приступала је Африци као врсти новог, празног, политички недефинисаног простора који се налазио на југу и истоку, а где се могла наћи спољнополитичка потврда и избећи директна конфронтација са великим силама или суперсилама.³⁷⁷

1.1 Политичка географија континента

Колонијални дискурс је Африку често представљао кроз географију присвајања, док су хладноратовски дискурси варирали између идеолошке интеграције и искључивања овог простора.³⁷⁸ Југословенска политичка елита је у мапирању Африке пре свега користила *глобалну имагинацију*³⁷⁹ интеграције, кроз „пријатељство“ са афричким народима. „Пријатељство“ у међународној политици, један константно еволуирајући концепт у друштвеним наукама, може се дефинисати и као врста „когнитивне, нормативне и емоционалне везе“ и заједничке идеје о међународном поретку који производи категорију „ми“.³⁸⁰ Политичка елита је остатку југословенског друштва презентовала једну имагинацију, симболе и језик које су уграђивани у слику југословенске заједнице и имагинарне заједнице југословенских и афричких народа.³⁸¹

Старије визије глобалног простора, односно слика дефинисана културно-географским *Другим* и хроничним недостатком информација, у другој половини XX века скоро потпуно су замењене поделом на „пријатељске“ и „непријатељске“ државе, дакле идеолошким *Другим*, и поступком филтрирања и синтезе огромне количине нових информација.³⁸² По речима једног

³⁷⁷ Тодорова цитира управо Дејвида Спера који у *Rhetoric of Empire* говори, на примеру Жака Дериде (из колонијалне Африке) и Јулије Кристеве (из Бугарске) о „недомишљеним подручјима“ Запада на југу и истоку. Todorova, *Imaginarni Balkan*, 43; Куртен британску експанзију у Африци почетком 19. века контекстуализује избегавањем сукоба у Европи и конкуренције у Америци и шире: *Curtain, The Image of Africa*, 3-28, 88-120.

³⁷⁸ О дискурсу присвајања Африке види: Todorov, *Mi i Drugi*, 252; О географијама “запречавања” и „интеграције“ у САД: Klein, *Cold War Orientalism*, 23-24, 29; Naj, *Kako razumevati međunarodne sukobe*, 153.

³⁷⁹ Енг. *global imaginary*. Термин који Клајн означава као „идеолошку творевину која концептуално мапира свет и одређује примарне односе међу људима, народима, регионима. Као имагинарни, дискурзивни конструкт, представља апстрактан ентитет „света“ као кохерентног, разумљиве целине, и ситуира индивидуалне нације унутар ширег оквира.“ Klein, *Cold War Orientalism*, 22-23.

³⁸⁰ Fotiadis, Ruža “Opasni prijatelji, neverna braća-bliskost i udaljenost u međunarodnim odnosima primjeru Grčke i Jugoslavije“, *Reprezentacije socijalsitičke Jugoslavije*, 129; Klein, *Cold War Orientalism*, 54; Nojman, *Upotrebe Drugog*, 32.

³⁸¹ О значају имагинације, језика, симбола у изградњи заједнице и важности проучавања ових аспеката друштва види Берк, *Историја и друштвена теорија*, 57.

³⁸² О политичкој имагинацији европских елита у осамнаестовековној Европи: Wolff, *Inventing Eastern Europe*, 173; О новој имагинацији, потпуно истраженог света: Sharp, *Geographies of postcolonialism*, 72-73; Прелаз са културно-

америчког географа : „министри дођу и оду, чак и диктатори умру, али планински венци стоје постојано“. Те сталне маркере, попут Суеца, Синаја, Килиманџара, Сахаре, Месечевих планина, Црвеног мора, реке Конго, политичке елите обележавале су сопственим стратегијским, политичким и симболичким атрибутима у зависности од потреба спољне политике.³⁸³ Неколико таквих маркера, створених и преузетих геополитичких региона, важни су за слику Африке код југословенских комуниста.

Добар пример овог процеса јесте „Средњи исток“, термин директно преузет из британске империјалне географије, а који се педесетих користио за шири простор од Либије до Ирана и од Грчке до Судана и Етиопије, док се за ужи простор користио назив „Блиски исток“. ³⁸⁴ Временом се термин стабилизовао па је укључивао простор од Ирака до Етиопије, где је најпре из Средњег истока искључен читав Балкан, а потом је Блиски исток током шездесетих потпуно засенио појам Средњи исток, што је свакако имало везе са променом главне силе у региону од империјалне Велике Британије до номинално антиимперијалних Сједињених Америчких Држава.³⁸⁵ Кључна промена је, што је за разлику од оријенталистичке визије овог простора, југословенска визија потенцијала политичку снагу Арапа, управо њихову способност да се одбране, унапреде своје земље и искористе национална богатства попут нафте. „Суец“ је означен као најважнија геостратешка позиција на простору Средњег истока, а будући да је Египат био политички, културни и образовни центар „арапског света“, области која је обухватала и Северну Африку, ова земља постала је јединствена призма кроз коју се посматрао овај простор.³⁸⁶

Југославија је преко свог географског положаја везивана за „Европу“ али и за „Блиски Исток“ и „Медитеран“. Јадран је, као резултат нових политичких веза, од „плаве границе“ постао капија у свет, а Средоземље „наш регион“ и „наше море“.³⁸⁷ Медитерански идентитет био је врста

географског Другог на идеолошког Другог нарочито истиче: Vakić Hajden, *Varijacije na temu Balkan*, 36; Dodds, Klaus, „Cold War Geopolitics“, *A Companion to Political Geography*, (yp.) London:Blackwell Publishing Ltd., 2003, 206-207.

³⁸³ Dodds, „Cold War Geopolitics“, 206.

³⁸⁴ Печар, Здравко, *Шта се дешава на Средњем истоку*, Београд:Седма сила, 1957, 14; Види фусноту 50 у Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 25-26; Види уносе: „Bliski istok“, „Srednji istok“, *Vojni leksikon*, (прир.)Petrović, Petar et al, Београд:Vojnoizdavački завод, 1981.

³⁸⁵„Експоје Коће Поповића у Народној скупштини“, *Међународна политика*, 16.11.1955, br 135. *Tito. Selected Speeches and Articles*, 222-223; Jerković, Ђ, „Ка новим видјима. Посета Коће Поповића Азији и Средњем истоку“, *Међународна политика*, 241, 16.4.1960; AJ, 507/IX, Zapisnik sa sastanka Komisije za međunarodne veze SSRNJ 12.5.1962.,3; „Govor u generalnoj debati na četvrtoj konferenciji nesvrstanih zemalja u Alžiru 6.9.1973, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 390; Weir, David, *American Orient. Imagining the East from the Colonial Era through the Twentieth Century*, Amherst and Boston:University of Massachusetts Press, 2011, 4; Kerr, Gordon, *A short history of the Middle East. From Ancient Empires to Islamic State*, London:Pocket Essentials, 2016, 9; Said, *Orijentalizam*, 364; „Srednji istok posle ubistva kralja Abudalaha“, *Међународна политика*, br. 20, 1951; Erven, L, „Kaleidoskop Srednjeg istoka“, *Међународна политика*, 16.1.1954;„Заједничка изјава председника Тита, Насера и премијера Хехруа“, *Политика*, 21.7.1956; Radovanović, Ljubomir, „Situacija na Srednjem istoku“, *Међународна политика*, 190, 1.3.1958.

³⁸⁶ Хурани, *Историја арапских народа*, 461, 465,467, 478-480; DAMSPS, PA, 1955, f.13, 4475, Izveštaj o protekloj godini u Egiptu 10.1.1955, 2,47,53.; Pečar, Здравко „Probudeni Arapi“, *Међународна политика*, 176-177, 1957; Суец је био један од најпотентнијих имагинарних маркера између Оријента и Оцидента, где је запоседање и држање Суеца, најважнијег морског пута за Индију имало огроман значај за Британску империју али и за британску милитаристичку и колонијалну културу и престиж. Pakenham, *The Scramble for Africa*, 132-136; Said, *Orijentalizam*, 301-305; Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 104; DAMSPS, PA, 1953, f.21, 417403, Telegram, Marko Nikezić Petru Zdravkovskom 2.12.1953; DAMSPS, PA, 1953, f.21, Egiptat, 416714, Beleška o razgovoru poslanika Nikezića sa potpredsednikom vlade Gamal Abdel Naserom, 12.12.1953,3; „Suec u Anglo-egipatskom sporu“, *Међународна политика*, br 18, 1951.

³⁸⁷ Упореди Д.П, „На плавој граници“, *Борба*, 10.9.1950 и „Изјава директору Танјуга povodom nacionalizacije Suecke kompanije, 11. 8.1956 *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 76;Zorić, Neđeljko L, *Zapisi jugoslovenskog diplomate 1948-1983*, Београд:Службени гласник, 2011, 179; „Забелешка о разговору председника Републике Ј.Б. Тита с председником Президијума Врховног савета СССР Н. В. Подгорним, вођеном 24. јуна 1967 на Брионима“, *Jugoslavija-SSSR: Susreti i razgovori na najvišem nivou rukovodilaca Jugoslavije i SSSR*, 1965-1980, tom 2, (yp.) Milošević,

уније са афричким *Другим* јер је повезивао народе у његовом басену, дајући им заједнички културни идентитет.³⁸⁸ „Суседе“ је приближавала и заједничка борба против угњетача и „борба за мир“.³⁸⁹ Медитеран и „арапски свет“ на који се наслањао, деловали су као најближи и „најприроднији“ пут југословенског наступа у Африци, врста „политичке карике“ како је у једном предлогу за акцију наведено.³⁹⁰

У другој половини педесетих година „откривена“ је унутрашњост континента под називом „Црна Африка“,³⁹¹ најпре као хомогени простор. Ради продора и сакупљања даљих информација о „Црној Африци“ КМОВИ ЦК СКЈ инсистирала је да различите категорије путника, од амбасадора до трговаца, географа, новинара и шпијуна што више путују и сазнају што више о овим државама и колонијама, а 1960 читав простор „Црне Африке“ ушао је оптику Југославије.³⁹² До 1963. Југословени су се осећали толико самоуверено у свом знању о Африци, да су свом „пријатељу“ у Алжиру, председнику Бен Бели, мапирали „Црну Африку“, где је по препоруци Јосипа Ђерђе послао две делегације у „новоослобођене“ земље.³⁹³ Независност држава „Црне Африке“ још више је подвукла замишљене разлике између „две Африке“, па ће Сахара остати кључна географско-културна граница Африке за већи део политичке елите.³⁹⁴

О „југу Африке“ („Афрички Југ“) формирана је моћна представа борбе добра и зла до истребљења. Тито је 1964. југословенским комунистима исцртао мапу слободне, деколонизоване Африке која се простирала до граница јужне и југозападне Африке, где „предстоји огорчена борба [...] у Јужној Родезији, Анголи, Мозамбику и Португалској Гвинеји [...] и другим зависним територијама [...] Јужној Африци.“, а осамдесетих се говорило о потреби ликвидације „подручја расне дикриминације и апартхејда у Јужној Африци“.³⁹⁵

Miladin, Beograd:Arhiv Jugoslavije, 2016. 273; DAMSPS, PA, 1955, f.13, 4475, Marko Nikezić, Izveštaj o protekloj godini u Egiptu, 10.1.1955.64

³⁸⁸ Zorić, *Zapisi jugoslovenskog diplomate*, 199; О медитеранском идентитету види: Buhin, Anita, “Flavoured with sea, flavoured with salt: mediterraneanization of Yugoslav popular culture in the 1950s and 1960s under Italian influence”, doctoral dissertation, EUI, 2019.

³⁸⁹ DAMSPS, PA, 1953, f.21, 416714, Beleška o razgovoru poslanika Nikezića sa potpredsednikom vlade Gamal Abdel Naserom, 12.12.1953,2; „Intervju sa Gamal Abdel Naserom”, *Međunarodna politika*, 93, 16.2.1954.

³⁹⁰ Директор Института за Африку Јуре Медарић, дао је предлог да се политичке изјаве подрже економским наступом у арапске земље Африке (УАР, Судан, Алжир, Тунис и Мароко). АЈ, 142, 538, I, Institut za proučavanje Afrike-Republička konferencija SSRN Hrvatske. Komisija za međunarodnu društveno-političku suradnju, 28.6.1967., 1-6; Сличан процес може се запазити крајем седамдесетих и крајем осамдесетих. Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, 145-147.

³⁹¹ Види на пример: Влков, Раде, *О колонијалним проблемима*, Београд:Знање, 1953, 21.; Црна Африка (енг. *Black Africa*, фр. *Africa Noire*), јесте термин империјалне географије коришћен да означи простор испод Сахаре. Многи постколонијални критичари и критички географи критикују овај термин јер се ради о покушају вештачког одвајања остатка Африке од „евро-медитеранског“ мање црног дела. Дефинисан и расизмом, и погрешном претпоставком да се народи испод Сахаре потпуно и дефинитивно генетски разликују од народа изнад. Тиме су направљена и два имагинарна антипода, Бела Африка и Црна Африка. Види више у: Dericourt, *Inventing Africa*, 1-2; Constant-Martin, Denis, “Out of Africa! Should we be done with Africanism?”, *Presence Africaine and the politics of Otherness*, 47.

³⁹² АЈ, 507/IX, S/a-83, “Nova orijentacija u međunarodnoj politici i naši zadaci“,20. „Африка у 1960 години.“, *Međunarodna politika*, br. 240, 1960.

³⁹³ DAMSPS, PA, 1963, f.3, 66, Ambasada SFRJ Alžir DSIP-u, 20.5.1963, 1-4.

³⁹⁴ Blažević, Jakov, *Suprotstavljanja i ljudi. Za Jugoslaviju po svetu*, Beograd, Sarajevo, Zagreb: Mladost-Prosvjeta-Svetlost, 1980,520-523, 535-542;АЈ, 130, 633, Izveštaj o poseti druga Svetozara Vukmanovića Tempa nekim zemljama Zapadne Afrike, 8-30.3.1968,18, 25-26. Vukmanović Tempo,Svetozar, *Revolucija koja teče V, Memoari 1966-1969*, I, Beograd: Narodna Knjiga, 1985,238. AS, 1271, Društveno-politička kretanja u Africi sa osvrtom na mesto i ulogu SFRJ i odnose sa afričkim zemljama,1985. 33

³⁹⁵ Броз Тито, Јосип, „Улога Савеза комуниста у даљој изградњи социјалистичких друштвених односа и актуелни проблеми у међународном радничком покрету и борби за мир и социјализам у свету“, *Осми конгрес СКЈ*, Београд:Комунист, 1964. 11; AS, 1271, Društveno-politička kretanja u Africi sa osvrtom na mesto i ulogu SFRJ i odnose sa afričkim zemljama,1985, 3,4-6.

„Африка“ је веома рано коришћена као метафора и пример за крупне промене у свету. Вељко Мићуновић сликао је 1960. уверљиву слику Африке као континента будућности: „[...] ако се узме Африка као целина, она је у наше време подручје од пресудног значаја, јер се налази у средишту борбе између империјализма и социјализма, односно између империјализма и антиколонијалистичких снага [...]“ Мићуновић је тада посебно истакао број гласова Африканаца у УН, па је презентовао широк дијапазон „потенцијалних пријатеља“. ³⁹⁶ Међутим, део политичке елите противио се хомогенизацији континента, било из визуре антиколонијалног или афропесимистичког дискурса. Тако је Вида Томшич прокоментарисала један извештај о „Африци јужно од Сахаре“: „Као да би неко покушао Балкан критички одредити и стрпати под једну капу“. Она је истакла проблем недостатка знања, анализе и синтезе о „проучавању једног континента“ те да ће им (политичкој елити) више сметати неке упрошћене формулације него што ће им помоћи у наступу у Африци. ³⁹⁷

Слика афричког континента коју су формирали југословенски комунисти претрпела је више измена условљених политичким и имагинарним поделама континента што одговара принципу „историјске динамике менталне конструкције простора“. ³⁹⁸ Пратећи закључак Џоџа Лирсена да се „старе предоджбе не поништавају новим појавама, него су само привремено смијењене с дужности“, показаћемо како су четири основна погледа на политичку географију континента опстајала, смењивала и допуњавала један други. ³⁹⁹ У питању су слике Африке које смо препознали као формације: пост-колонијални континент, социјалистички континент, несврстани континент, мрачни континент.

1.1.1. Пост-колонијални континент

„[...] свако мора да заузме став: за или против колонијализма, за или против независности народа, за или против слободе човека.“ ⁴⁰⁰

(Зденко Штамбук, амбасадор у Етиопији, 1958)

Југословени су своју државу доживљавали као суштински антиколонијалну, што је делом било инспирисано виђењем да су и сами у прошлости били у „полуколонијалном“ положају и тиме што никада нису били колонијална сила. ⁴⁰¹ Своје виђење заснивали су на постулатима социјалистичког интернационализма, принципима УН, али и сопственом искуству са афричким и азијским земљама. Ова специфична идеолошка позиција одлично се види у делу *Колонијализам и неоколонијализам* Александра Божовића. ⁴⁰² Овај дипломата писао је са јединствене југословенске позиције, под утицајем идеолошког одгоја на литератури *Коминтерне* али и

³⁹⁶ АЈ, 507/IX, S/a-90, Stenografske beleške po pitanjima međunarodnih odnosa održanog 29.11.1960 u Beogradu, 2,25-26

³⁹⁷ АС, 1271, Sednica Saveznog društvenog saveta za međunarodne odnose, Beograd, 24.1.1980, 2-8

³⁹⁸ Цитирано у: Marković, *Trajnost i promena*, 127; Wolff, *Inventing Eastern Europe*, 148; Dodds, “Cold War Geopolitics”, 206.

³⁹⁹ Leersen, “Retorika nacionalnog karaktera: programatski pregled”, *Uvod u imagologiju*, 109.

⁴⁰⁰ Štambuk, Zdenko, *Od Zanzibara do Mjesečevih planina*, Beograd: Kultura 1957, 8.

⁴⁰¹ Види нпр. „Резолуција Осмог конгреса о наредним задацима Савеза комуниста Југославије“ *Осмо конгрес СКЈ*, Комунист, Београд, 1964, 196; Belovski, Dimče, „Predgovor“, *Jugoslavija u svetu. Međunarodni odnosi 1941-1969*, VII; Види и: Subotić, Milan, „Unutrašnji kolonijalizam“ - Prilog istoriji koncepta“, *Sociologija*, Vol. I, X, (2018), No.2, 411-432.

⁴⁰² *Александар Божовић (1921-?)* - Рођен у Витомирици код Пећи, завршио правни факултет у Београду. Рат провео у заробљеништву. У ДСИП-у од 1946. Од 1953. до 1958. на раду у Сталној мисији СФРЈ при ОУН. Од 1958. до 1961. отправник послова, а потом саветник амбасаде ФНРЈ у Гани. Учествовао на свим заседањима УН од 1953-1961. Био члан Комисије УН 1957. за разматрање ситуације у француском Тогоу. Писао за *Међународну политику* и друге часописе. Седамдесетих је вршио дужност секретара Кабинета Председника републике Јосипа Броза Тита.

директног додира са панафриканизмом и идејама деколонизације. Божовић је приказао како се као комлементарни могу посматрати закључци II конгреса *Коминтерне* и декларације УН-а о деколонизацији.⁴⁰³ Слично Нкрумаху, Божовић је илустровао суштину колонијализма користећи изјаве колонијалних званичника о „бруталној моћи“ и „акцији личног интереса“, извршеној од јачег над слабијим.⁴⁰⁴ Када је Тито 1976. на *Конференцији комунистичких и радничких партија у Берлину* говорио о „великој антиколонијалној револуцији која је довела до распада свјетског колонијалног система извела је на међународну политичку сцену раније потлачене народе који су извојевали своју политичку независност“, он је сажето показао како је за социјалистички свет, и Југославију посебно, управо антиколонијализам претворио афричке народе у субјекте историје и међународних односа.⁴⁰⁵

Виђење колонијалног света, међутим, није било статично, већ се стално мењало и одговарало је на потребе идеолошких постулата али и спољне политике ФНРЈ/СФРЈ. На лењинистички корпус идеја које су говориле о империјализму као последњој фази капитализма и о повезаности револуција у колонијама и Европи, југословенски комунисти су све самоувереније додавали читак спектар идеолошких погледа на империјализам, колонијализам и неоколонијализам. Читав период деколонизације Африке обележен је југословенским мапирањем афричких земаља као колонија или ослобођених земаља, а затим и као независних или „стварно независних“ држава.

Свет колонија био је изван фокуса Југославије четрдесетих, поглед је био усмерен на Европу и Исток.⁴⁰⁶ Уземљени у стаљинистичком свету, југословенски комунисти су азијске, афричке и латиноамеричке земље видели као полуфеудалне творевине или колоније, а њихове народе као спутане и невидљиве у политичком и националном смислу.⁴⁰⁷ Како маршал Тито у свом говору 21. маја 1945. у Загребу, тако ни мајор Мате Јакшић, кога је НКОЈ 1944. послала да преузме управу над југословенском колонијом од скоро 30.000 људи у Египту, нису држали до Африке као до ичег више од ратне позорнице, а Африканце су видели као секундарне становнике тога места, „племените дивљаке“ пустиње или скоро невидљиве, заостале, несвесне колонијалне поданике.⁴⁰⁸

Раскид са Информбироом 1948, али и искуство Југословена у УН-у формирали су ембрион нових слика Африке.⁴⁰⁹ Цитирање класика марксизма, приказивање великих табела општих статистичких података, приписивање епитета „срамни“, „бестинди“, „ахисторијски“,

⁴⁰³ Божовић, Александар, *Колонијализам и неоколонијализам*, Седма сила, Београд, 1964.

⁴⁰⁴ Говор Албера Сароа (Albert Sarraut) у Колонијалној школи у Паризу 1923, цитиран у Божовић, Александар, *Колонијализам и неоколонијализам*, Седма сила, Београд, 1964.9-10. Упореди иста два пасуса код Нкрума, *Revolutionary Path*, 18-19.

⁴⁰⁵ „Из говора на Конференцији комунистичких и радничких партија Берлин“, Тито, 1.7.1976, уводни цитат *Африка и социјализам*.

⁴⁰⁶ „Одговор на питања страног новинара у Дрвару 1944“, *Југославија у борби за независност и несврстаност*, 11;

Marković, Predrag, *Beograd između Istoka i zapada 1948-1965*, Beograd: Službeni list SRJ, 1996, 73.

⁴⁰⁷ Те земље називане су у дипломатским документима и „несамоуправне територије“, „колоније“ и „полу-колоније“. „зависне територије“, „те рајоне света, колоније, старатељске и административне територије“. Blažević, *Suprotstavljanja i ljudi*, 519; Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 30-31; Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned world*, 27; Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*, 33.

⁴⁰⁸ Титов говор цитиран у: Mates, *Nonalignment. Theory and Current Policy*, 180; Архив Јосипа Броза Тита, КМЈ-II-9-с/14, Писмо Мата А. Јакшића шефу Војне мисије НКОЈ-а у Великој Британији, Владимиру Велебиту о стању и потребама збега, о односима са UNRRA-ом, 27 мај 1944, Петровић Тодосијевић, Сања, „Југословенски избеглички логор Ел Шат, 386 Египат. Потреба и(ли) потврда“, *Војноисторијски гласник*, (2008), 217-220, 221-224; „Мато Јакшић“, *Diplomate izvan protokola*, 250-252, 261-263.

⁴⁰⁹ Leersen, „Одјечи и слике: рефлексије о страном простору“, *Увод у имагологију*, 88; „Из говора на Другом конгресу Комунистичке партије Србије одржаног 21. 1. 1949, *Југославија у борби за независност и несврстаност*, 17; „Југославија извољена у варносни свет“, *Људска правца*, 22.10.1949. Види и сведочења Леа Матеса и Јанеза Становника о раним педесетим у УН. „Janez Stanovnik“, *Od Mašuna do New Yorka*, 39; Mates, *Počelo je u Beogradu*, 25-28; Види и: Др Алеш Беблер, „Проблеми друштвеног и политичког развика црне Африке“, *Социјализам*, 1949, бр 6.

чинио је, додуше, и педесетих реторички арсенал против колонијализма који открива совјетске узоре.⁴¹⁰ Већим ангажовањем Југославије у Африци, колонијализам је постао кључно питање којим се делила Африка и људи у њој – „свак мора да заузме став: за или против колонијализма, за или против независности народа, за или против слободе човека.“ – писао је секретар председника републике Јосипа Броза Тита, Зденко Штамбук.⁴¹¹

Овакви светоназори довели су до имагинарне географије „ослобођене“ и „колонијалне“ Африке. Слободне државе, независно од унутрашњег уређења, биле су полазиште за „откривање“ остатка континента, оне су уосталом могле бити званично посећене и имати југословенске амбасаде. Тако је Египат од 1952. био база за северну Африку док је исту улогу од 1954. за субсахарску Африку почела вршити Етиопија.⁴¹² Услов за превођење држава из „колонијалних“ у „ослобођене“ није била формална независност. Југославија је скоро потпуно игнорисала Либију, која је добила независност 1951, као и Либерiju која је била слободна од 1847, а дуго је сматрала Египат за поштун подређен страној контроли, односно да није „стварно независна“ држава.⁴¹³ Када је у јулу 1952. група официра збацила египатског краља Фарука, и тиме изазвала забринутост Британаца и Американаца, код југословенских комуниста појавио се опрезан оптимизам.⁴¹⁴ Амбасадор у Каиру Марко Никезић, закључио је у току 1953. да „војна влада“ Насера жели да извојује „праву независност“. Та независност сместа је везана за осетљиву тачку Суеца, односно египатског преузимања управе над каналом од Британаца.⁴¹⁵ Потоње реформе и нарочито национализација и одбрана Суеца 1956, учврстиле су веру у способност Египта и али и уопште Арапа да се одбране од колонијализма и империјализма.⁴¹⁶

„Откривање“ Африке пратило је донекле географску логику, донекле логику деколонизације. Преко Медитерана, Југославија је половином педесетих открила Магреб, а у њој идентификовала Алжир као фокус моћног арапског национализма који је могао да збаци „колонијално ропство“, док је прилично игнорисала Марко и Тунис јер нису били „стварно независни.“⁴¹⁷ Нижим ешалонима дипломатије било је понекад тешко да прихвате нову *глобалну имагинацију* и идеолошког *Другог* у Африци. Тако су чак четири посланика у Каиру (1945-1953) испољавала „лева скретања“, а дошло је до идеолошког сукоба прва два амбасадора (Душана Кведера и Зденка Штамбука) у Етиопији, који се догодио на једној седници СИВ-а 1956. До 1958. политичка елита, по диктату најмоћнијих, ублажује идеолошку оштрицу у посматрању појава у Африци.⁴¹⁸

⁴¹⁰ Влков, *О колонијалним проблемима*, 34-35, 40.

⁴¹¹ Štambuk, *Od Zanzibara do Mjesečevih planina*, 8.

⁴¹² Тако је то амбасадору у Етиопији Душану Кведеру објаснио председник Тито, док је исто истакао Коча Поповић крајем те године. АЈ, КРР, I-2/5-1, Велешка о пријему амбасадора FNRJ у Етиопији Душана Кведера код друга Председника, 1955; Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 115.

⁴¹³ Изгласана резолуција о Либији“, *Борба*, 18.11.1950; “Комунистичка партија Југославије у борби за нову Југосавију, за народну власт и социјализам“, Едвард Кардељ, *Пети конгрес КПЈ*, Београд, 1948, 326; DAMSPS, PA, 1953, f.21, 411358, Kairo DSIP-u 13.8.1953; Zagorac, Veda, Pečar, Zdravko, *Egipat. Zemlja, narod, revolucija*. Beograd: Kultura 1958, 317.

⁴¹⁴ Хурани, *Историја арапских народа*, 432; Said, *Orijentalizam*, 399; Westad, *The Cold War. A World History*, 452; Dušanka Žegarac, "Pismo uredniku. O događajima u Egiptu i Iranu", *Međunarodna politika* br. 14, 1952.

⁴¹⁵ DAMSPS, PA, 1953, f.21, 411358, Ambasada FNRJ Kairo DSIP-u 13.8.1953, 15-16.

⁴¹⁶ Више о промени политике: Životić, „Jugoslavija i Bliski istok“, 491; Petrović, „Poštени posrednik“, 470; Mišković, „Introduction“, *Nonaligned movemenet*, 7.

⁴¹⁷ Bogetić, *Nova strategija*, 138-146; Miletić, Srđan, „Jugoslavija i zemlje Magreba 1956-1958 500-505; Нарочито је значајан извештај: DAMSPS, PA, 1954, f.18, “Politički izveštaj o severnoafričkom problemu“, P.R Mihailovski, savetnik I sekretar poslanstva u Kairu, 15.8.1954; АЈ, 507/IX, 2/V-9, Ambasador u Tunisu Ilija Topaloski DSIP-u, 1958.

⁴¹⁸ О „левим скретањима“ дипломата у Египту види Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 33-38; О сукобу Кведер-Штамбук: Tasić, „Otkrивање Afrike“ 515; О Кведеру у Етиопији: Čavoški, Jovan, „Od Alpa do Himalaja: Ambasador Dušan Kveder i razvoj jugoslovensko-indijskih odnosa“, *Annales. Acta Histrie* 24,4 (2014), 627; Један од модела превазилажења *Другости*, могао је бити нађен у сарадњи са СР Немачком. Bogetić, *Nova strategija jugoslovenske*

Крајем педесетих и почетком шездесетих успостављају се трајни обрасци посматрања европских колонијализама у Африци. Они су делом били информисани различитим колонијалним системима у Африци, а делом југословенским односом према метрополама. Успостављена је диференцијација па и хијерархија колонијализама. Код Божовића се британском колонијализму у одређеним тренуцима признаје „флексибилност“ и „политички реализам“, док су за Француску „карактеристична већа лутања и чешћа прибегавања сили“, а Шпанија и Португалија су „лицемери“ који су се припремали на отворени рат у колонијама.⁴¹⁹

Антиколонијализам је означавао и тачке југословенског интересовања у Африци испод Сахаре. Из неубличеног пространства „Црне Африке“ издвојене су Гана 1957, одјеком панафричке идеје њеног председника Нкрумаха, и Гвинеја (К) 1958, заслугом супротстављања Француској ради остваривања „праве независности“.⁴²⁰ Читава „Црна Африка“ добија на значају 1959, гласинама о скорој независности великог броја држава, па један нарочито важан извештај скицира цео овај простор, за који држи да се простире од Етиопије до ЈАР, и предвиђа: „[...] у идућој деценији попрште даљих великих национално-ослободилачких борби“.⁴²¹

Председник Југославије Јосип Броз Тито 1961. својим путовањем исцртава мапу Северне и Западне Африке, где је кључ пријатељства нађен у најмањем заједничком имениоцу антиколонијализма.⁴²² Афрооптимизам у Југославији оличен је у метафорама о „буђењу“ и „новом лицу“ континента, што је означивало јачање свести позитивног афричког национализма. *Декларација о давању независности колонијалним земљама и народима*, која је усвојена у УН 1960, чинила је основу промене менталних мапа, па су све колоније у Африци од те године означаване као „још неослобођене“, што је имплицирало блиски крај колонијализма и његову међународно-правну неодрживост (Слика бр.1).⁴²³

Термин „деколонијација“, који ће постати уобичајен назив за комплексни процес ослобађања колонија Африке и Азије, Југословени преузимају после 1960, али га користе паралелно са „антиколонијална револуција“.⁴²⁴ Радило се о широко схваћеном процесу борбе против угњетача, а коју је водио антиколонијални покрет и који је био комплементаран борби за мир, социјализам и несврстаност.⁴²⁵ Антиколонијална борба виђена је као начин „сужавања

spoljne politike, 12,181; О инструкцијама Тита АЈ, КРР, I-2/5-1, Beleška о пријему ambassadora FNRJ у Етиопији Душана Кведера код друга Председника, 1955.

⁴¹⁹ Божовић, *Колонијализам и неоколонијализам*, 20-21.

⁴²⁰ Petrović, *Titova lična diplomatija*, 165; Rubinstein, *Yugoslavia and the nonaligned world*, 75; Fage and Oliver, *A Short History of Africa*, 256; „Događaj u Akri“, *Međunarodna politika*, 1.5.1958, br 194; Nkrumah, Kvame „Gana i problemi savremene Afrike“, *Međunarodna politika*, 16.11.1959, br 231.

⁴²¹ АЈ, 507/IX, S/a-84, „Нека запажања о народно-ослободилачким покретима у „Црној“ Африци“, 25.11.1959, 1-7. Види и: АЈ, 507/IX, S/a-84, Sednica komisije 25.11.1959, 1; Popović, Koča, Savezni sekretar spoljnih poslova „Vanblokovske zemlje – faktor mira i stabilnosti“, *Međunarodna politika*, 1.1.1959, br 210; Simić, Živojin, ambasador Jugoslavije u Sudanu, „Jugoslavija i Sudan. Mogućnosti i perspektive saradnje“, *Međunarodna politika* br. 212, 1.2.1959.

⁴²² АЈ, Savezno izvršno veće, 130,633, Zabeleška putovanju delegacije FNRJ na proslavu proglašenja nezavisnosti Konga, 8.6.1960; АЈ, 130,633, Poseta delegacije FNRJ Federaciji Mali, 14.6.1960; Petrović, Slavoljub Đera, *Sećanja i zapisi jednog borca i diplomate*, 181; АЈ, 837, I-2/13, Izveštaj Predsednika Republike о putu jugoslovenske delegacije u prijateljske zemlje Zapadne i Severne Afrike. Podnet na sednici SIV-a 29. aprila 1961. godine u Beogradu, 1-40;

⁴²³ „Bebler, Aleš, „Novo otkriće Afrike“, 16.2.1960, 237; Божовић, *Колонијализам и неоколонијализам*, 27-29; АЈ, 507/IX, S/a-90, Stenografske beleške po pitanjima međunarodnih odnosa održanog 29.11.1960 u Beogradu, 2; Pečar, Zdravko *Afrika*, Zagreb: Naprijed, 1964, 591; Радовановић, *Африка у савременом свету*, 11, 59.

⁴²⁴ Mark, Slobodian, „Eastern Europe“, 2; Божовић, *Колонијализам и неоколонијализам*, 30-32.

⁴²⁵ Radovanović, Ljubomir, „Perspektive afričkog antikolonijalizma“, *Međunarodna politika*, 210, 1.1.1959; Radovanović, Ljubomir, „Perspektive afričkog antikolonijalizma, 2“, *Međunarodna politika*, бр. 211, 16.1.1959; Erven, L., „Razvoj pokreta nezavisnosti u Africi“, *Međunarodna politika*, 1.11.1959, бр. 230; Радовановић, *Африка у савременом свету*, 4; „Поздравна реч друга Едварда Кардеља“, *Пети конгрес СКС*, Београд: Седма сила-Култура, 1965., 10; АЈ, 507/IX, S/a-214, „Današnje stanje međunarodnih odnosa sa posebnim osvrtom na položaj Jugoslavije“, mart 1967, 16.; О марксистичким погледима на антиколонијалну борбу: Drew, Allison, „Comunism in Africa“, *Oxford Handbook of the History of*

подручја империјализма“, а југословенски представници стално су у борби за дискурзивни простор у међународној политици истицали право на оружану борбу „обесправљене афричке већине“.⁴²⁶ Антиколонијална револуција сматрана је и за комплементаран процес стварању несврстаних земаља, а борба против преосталих колонија у Африци виђена је као одличан начин унификације континента.⁴²⁷ Антиколонијална конференција (1959) и Београдска конференција (1961) снажно су потврдиле југословенске антиколонијалне принципе, али су и показали реализам њене политичке елите, јер су афрички предлози о „коначном датуму за крај колонијализма“ одбачени као нереални.⁴²⁸

У складу са овим виђењем, период 1960-1965 југословенски комунисти доживљавају као врхунац деколонизације, а антиколонијално сочиво користе да испитају „стварну независност“ као основу даљих веза. У овом периоду, пратећи деколонизацију, „откривена“ су и Источна и Јужна Африка. Једна делегација ССРНЈ посетила је Дар ес Салаам, позитивно оценила председника Тангањике и антиколонијализам у земљи, а врло брзо овај град на обали Индијског океана постао је база за посматрање тога дела Африке и контакт са „новоослобођеним земљама“.⁴²⁹ Једна од тих земаља била је и Северна Родезија/Замбија, чија је независност (1964) и опресивна географија („најистуренија афричка земља према неослобођеном Југу Африке“) значила да је у Југославији виђена као граница борбе за мир, а поверење су стекли њено „руководство и масе“.⁴³⁰

Један од кључних примера југословенског антиколонијализма односио се на борбу за, географско и метафоричко, „срце Африке“, па се тврдило да „и летимичан поглед на мапу Африке показује да је Конго управо она афричка земља преко које се може знатно утицати на развој десетак околних држава и територија уколико би се тамо сачувале старе колонијалне позиције.“⁴³¹ Синтезу ставова и слика о Конгу код југословенских комуниста дао је др Алеш Беблер, две недеље након убиства Патриса Лумумбе. Он је представио слику Лумумбиног имагинарног Конга као „неангажованог“, „стварно независног“ који би сарађивао са свима; насупротив слици коју су подгревали страхови расистичких режима и Запада, о Конгу као „милитантном антиколонијалном центру“ који би означио брз, физички крај колонијализма и на југу Африке.⁴³²

Деколонијација се у другој половини шездесетих свела се на „буве у краљичином ћебету“ – Боцвану, Лесото, Свазиленд, сиромашну Гамбију, далеки Маурицијус и Екваторијалну Гвинеју – које су Југословени сматрали за „само формално независне“.⁴³³ Ово успоравање деколонизације

Communism (ур.) Smith, S. A, Oxford:Oxford university press, 2014, 8; Judge and Langdon, *The Struggle Against Imperialism*, 1.

⁴²⁶ AJ, 507/IX, S/a-214, Današnje stanje međunarodnih odnosa sa posebnim osvrtom na položaj Jugoslavije, marta 1967, 16; „Iz govora prilikom dodele počasnog doktorata Sveučilišta u Zagrebu 17.12.1969.“ *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 324; Броз Тито, Јосип, „Улога Савеза комуниста у даљој изградњи социјалистичких друштвених односа и актуелни проблеми у међународном радничком покрету и борби за мир и социјализам у свету“, *Осми конгрес СКЈ*, 11.

⁴²⁷ Mates, Leo, *Počelo je u Beogradu. 20 godina nesvrstanosti*, Zagreb:Globus, 1980, 157; Mates, *Nonaligned. Theory and Current Policy*, 127.

⁴²⁸ Види више у: Димић, Богетић, *Београдска конференција несврстаних земаља*.

⁴²⁹ AJ, 507/IX, S/a-110, Zapisnik sa sastanka Komisije za međunarodne veze SSRNJ, 13.1.1962, 1-4. AJ, 507/IX, S/a-119, Zapisnik sa sastanka Komisije za međunarodne veze SSRNJ 12.5.1962.,3; AJ, 507/IX, S/a-121, Zapisnik sa sastanka komisije za međunarodnu saradnju i veze, 2.6.1962.; AJ, 130,633, Služba za pravne poslove i međunarodne ugovore, 21.9.1962; DAMSPS, PA, 1965, Alžir, f.3, 49504, Neke ocene o najnovijim kretanjima u Africi i Arapskim zemljama, 18.

⁴³⁰ „Ivo Sarajčić“, *Diplomate izvan protokola*, 69; AJ, 142, 538, I, „Међународна улога Замбије“, 1.

⁴³¹ N.Орачић, „Kongo: zločin ne sme ostati nekažnjen“, *Међународна политика*, бр. 261, 1961; Ђ.Станојчић, „Случај Катанге“, *Међународна политика*, бр. 276, 1961.

⁴³² Aleš Bebler, „Sudbina Konga i sudbina mira“, *Међународна политика*, бр. 262, 1961; Arnold, *Africa. A Modern History*, 80.

⁴³³ Терђа, *Свет у 1964*, 35; Божовић, *Колонијализам и неоколонијализам*, 39; AJ, 142, 538, I, Osvrt na političku situaciju. Problemi afričkog jedinstva, 25.6.1965; AJ, KPR, I-2/44-2, Republika Zambija, DSIP, decembar 1969, 19.

постало је паралелно са виђењем покушаја поништавања успеха антиколонијалних снага па је континент у другој половини шездесетих све више виђен као плен.⁴³⁴ Две испреpletене снаге, империјализам и неоколонијализам, означене су као главни предатори, а САД као главна реакционарна снага.

Изнад свега доминирала је имагинарна географија која је синтетизовала југословенско виђење света кроз призму антиколонијалне револуције, несврстаности и социјализма; а то је географија антимијеријализма.⁴³⁵ Као свеопшта опасност за младе пост-колонијалне државе, а нарочито у контексту арапско-израелских ратова и континента Африке појавио се империјализам.⁴³⁶ Идентификован пре свега у потезима САД на континенту, овај феномен виђен је као тајни узрок арапско-израелских ратова на северу континента, али и опстајања апартхејда на Југу Африке. Тако су Тито и Брежњев и 1967. и 1973. дошли до закључка да је напад на Египат део плана „империјалистичког опкољавања“ Африке и претварања континента у „његов [империјалистички] рејон“.⁴³⁷

Колонијализам је шездесетих добијао и нове облике. Још од првих држава које су добиле независност, постављало се питање – политичка или економска независност, могу ли једна без друге и у каквом су међуодносу? Најснажнији одговор дао је Нкрумах, који је говорио: „Прво задобијте политичко краљевство, све остало ће уследити“.⁴³⁸ Међутим, суочен са праксом Гане као политички, али не и економски независне државе, Нкрумах долази до новог одговора. У свом раду посвећеном овом феномену, Нкрумах, добитник *Лењинове награде*, парафразирао је Лењина када је тврдио да је неоколонијализам (буквално „нови колонијализам“) „последња фаза империјализма“, да је зато опаснији, да има много лица, да је моћ без одговорности и да постоје „неоколонијална подручја“ која су Африка, Азија и Латинска Америка.⁴³⁹

У Југославији се неоколонијализам увек везивао за Африку, а Лео Матес даје најјаснију дефиницију овог феномена: неоколонијализам је покушај земаља Запада, углавном колонијалне прошлости, да „без директног колонијализма“ остваре бенефите које су имали у колонијализму.⁴⁴⁰ Неоколонијализам је био стална тема на партијским седницама као скривена рука која намеће експлоататорске уговоре, подстиче саботаже и преврате, даје зајам и „помоћ“ под строгим условима.⁴⁴¹ Путовања по Африци допуњавала су слике прављене по матрици идеолошког става и оскудних информација о стварним последицама неоколонијализма, па су још 1961. препознаване „неоколонијалне земље“.⁴⁴² У центру континента маркирано је

⁴³⁴ AJ, 142, 538, I, Mesto /uloga/Afrike u svetu, 1968, 1-2.

⁴³⁵ Видети: Матес, *Свет у 1962*, 5; Ђеђа, *Свет у 1964*, 33-36; Said, *Orijantalizam*, 397; Judge and Langdon, *The Struggle Against Imperialism*, 1.

⁴³⁶ Лео Матес писао је да се империјализам користио у односу на понашање најпре Француске, Британије, Португалије и Белгије, па потом САД, док је за Исток коришћен термин „хегемонизам“. Mates, *Počelo je u Beogradu*, 156-157.

⁴³⁷ AJ, KPR, I-2/33, Beleška sa savetovanja rukovodilaca KP i šefova država i vlada socijalističkih zemalja održanog u Moskvi 9 i 10 juna 1967, 14,27; AJ, KPR, I-2/55, Stenografske beleške sa razgovora između predsednika SFRJ i predsednika SKJ Jospia Broza Tita i Generalnog sekretara CK KPRSS Leonida Iljiča Brežnjeva u Kijevu 13.11.1973,1-26.

⁴³⁸ Mazrui, Ali, “Seek ye first a political kingdom”, *General history of Africa, VIII*, 112.

⁴³⁹ Nkrumah, Kwame, *Neo-colonialism. The Last Stage of Imperialism*, New York: International Publishers, 1965, ix-xx; Sartre, Jean Paul, *Colonialism and neocolonialism*, London, New York: Routledge, 2006 (1964), 110-114; Rothermund, *Routledge companion to decolonisation*, 273-274.

⁴⁴⁰ Mates, *Počelo je u Beogradu*, 156-157.

⁴⁴¹ AJ, 507/IX, S/a-90, Stenografske beleške po pitanjima međunarodnih odnosa održanog 29.11.1960 u Beogradu,4-7; Божовић, *Колонијализам и неоколонијализам*, 38-39; AJ, 507/IX, S/b-135, Stenografske beleške sa sastanka Grupe AA Komisije za međunarodne veze CKSKJ održanog na dan 5.11.1965,17.

⁴⁴² „Iz govora u Parlamentu Republike Gane u Akri, održanog 2.3.1961, Tito, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 148-149; AJ, 837, I-2/13, Izveštaj Predsednika Republike o putu jugoslovenske delegacije u prijateljske zemlje Zapadne i Severne Afrike. Podnet na sednici SIV-a 29. aprila 1961. godine u Beogradu, 11; „Iz članka objavljenog u „Pravdi“ povodom stogodišnjice rođaja Lenjina 18.4.1970“ *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 345; AJ, 130, 633,

неоколонијалистичко присуство Конга (К) као кључног америчког савезника, земље која је постала пропагандни памфлет за антиимперијалисте⁴⁴³ У Југославији се у периоду 1960-1965 говорило о „завери“, „махинацијама“ и „недопустивом мешању“, откривајући да је управо интервенција Белгије 1960 односно САД 1964 у послове Конга (К) била кључни разлог југословенског интересовања за ову земљу.⁴⁴⁴

Борба против неоколонијализма била је врста лакмус папира за класификовање афричких режима: између радикалних и умерених, независних и стварно независних.⁴⁴⁵ Неоколонијализам је тако виђен као сенка над афричком независношћу, па је за разлику од расизма или колонијализма, које је могуће „коначно ликвидирати“, могао изникнути као проблем у свакој земљи, а као нарочито штетан означен је утицај Француске у Западној Африци.⁴⁴⁶

Сматрајући да је одавно куцнуо час за деколонизацију, а наслањајући се на III конференцију несврстаних земаља у Лусаки, југословенска делегација отишла је на XXV јубиларно заседање УН септембра 1970. са ставом:

„Да се настави са дугогодишњом југословенском активношћу по питању деколонизације у циљу израде и усвајања на јубиларном заседању што садржајнијег програма акције за спровођење у живот Декларације о деколонизацији усвојене 1960. године. Као члан Комитета ОУН за деколонизацију Југославија је поднела свој нацрт програма за убрзано решавање преосталих колонијалних проблема посебно оних на југу Африке.“⁴⁴⁷

Дипломате СФРЈ виделе су на афричком континенту широк простор за акцију, а морални императив био је борба против „империјалиста и колонијалиста“.⁴⁴⁸ Лео Матес писао је да су крајем шездесетих једине три веће колоније биле Ангола и Мозамбик (Африка) и Западни Иријан (Пацифик), а назнака афропесимизма види се у констатацији да земље „Црне Африке“ нису

Izveštaj o poseti druga Svetozara Vukmanovića Tempa nekim zemljama Zapadne Afrike, 8-30.3.1968,18, 25-26. Vukmanović, *Revolucija koja teče*, V, 238.

⁴⁴³AJ, 507/IX, S/a-216, Neki aspekti međunarodne situacije posle krize na Bliskom istoku,28.11.1967.4;AJ, 507/IX, S/a-121, Zapisnik sa sastanka komisije za međunarodnu saradnju i veze, 2.6.1962; AJ, 142, 538, I, Osvrt na političku situaciju. Problemi afričkog jedinstva, 25.6.1965; AJ, 507/IX, S/a-123, Zapisnik sa sednice Komisije za međunarodnu saradnju i veze Saveznog odbora SSRNJ 5.7.1962; AJ, 142, 538, I, “Neke karakteristike sadašnjih kretanja u Africi /poltika nesvrstavanja – afričke i arapske zemlje“, 1968. 1-6; *Key Concepts in Post-colonial Studies*, 163. Judge,Langdon, *The Struggle Against Imperialism*, 114; Dunn, Kevin C, *Imagining the Congo. International relations of identity*, London:Palgrave Macmillan, 2003,67-75,80; Nugent, *Africa since independence* 86-87; Arnold, *Africa. A Modern History*, 77;Meredith, *Fate of Africa*, 56.

⁴⁴⁴AJ, 507/IX, S/a-90, Stenografske beleške po pitanjima međunarodnih odnosa održaog 29.11.1960 u Beogradu,13-28; N. Oračić, „Vrhunac krize u Kongu“, *Međunarodna politika*, br. 251, 1960; Mirko Aksentijević, „Kongo i Ujedinjene nacije“, *Međunarodna politika*, br. 255, 1960;“Govor na Drugoj konferenciji neangažovanih zemalja u Kairu 6.10.1964“, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 231; „Изјава Ј.Б. Тита совјетској агенцији ТАСС пред одлаком у СССР и саопштење о датуму посете у домаћој штампи“, *Југославија СССР 1965-1980*, 83.

⁴⁴⁵Iveković, „Razvoj socijalističke misli u Africi“, *Afrika i socijalizam*,25; AJ, 507/IX, S/b-139, Sednica III Grupe Komisije za međunarodne veze CKSKJ. Stenografske beleške sa sastanka Grupe o problemima smera razvoja Afrike, 1965 12-25; DAMSPS, PA, 1965, f.3, 49504, Neke ocene o najnovijim kretanjima u Africi i Arapskim zemljama,17.

⁴⁴⁶AJ, 142, 538, I, Osvrt na političku situaciju. Problemi afričkog jedinstva, 25.6.1965,5;AJ, 142, 538, I, “Neke karakteristike sadašnjih kretanja u Africi /poltika nesvrstavanja –afričke i arapske zemlje“, 1968. 8-9; AS, 1271, Društveno-politička kretanja u Africi sa osvrtom na mesto i ulogu SFRJ i odnose sa afričkim zemljama,1985.,7; AMAU, Dokumentacija, k.54, Izveštaj ambasadora Zdravka Pečara posle obavljene misije u Maliju, Obali Slonovače i Gornjoj Volti 1967-1971, 1-5, 40-45, 48.

⁴⁴⁷AJ, 130, 646, Predlog stavova za aktivnost jugoslovenske delegacije o osnovnim pitanjima na XXV jubilarnom zasedanju Generalne skupštine UN, 14.9.1970,2.

⁴⁴⁸Belovski, Dimčec, „Predgovor“, *Jugoslavija u svetu. Međunarodni odnosi 1945-1969*, i-xiii; DAMSPS, PA, r.1, f191, Afrika, 1974, 43303, Kartum VII upravi, 20.1.1974.

показале довољно умећа да ове колоније ослободе.⁴⁴⁹ За ССРНЈ је 1970. израђен елаборат о „преосталим колонијама“ и „новоослобођеним земљама“. У њему су исцртана два колонијална центра: у португалским колонијама („најгори систем насиља“) и ЈАР („кондензован израз и најјача позиција савременог колонијализма.“).⁴⁵⁰ Овај „бели блок“ или „ударна снага новог колонијализма око кога се и данас окупљају империјалистичке снаге“, виђен је као главна брана деколонизацији, који једино може бити разбијен широким антиколонијалним покретом који би захватио читаву Африку, а уз „добронамерне“ покровитеље попут Југославије и УН.⁴⁵¹ Дакле слика континента се кретала управо између визије партнера и жртве. Колонијализам је, будући још педесетих означен као ахисторијска појава, морао да буде физички уништен, избрисан.

Пажња Југославије фиксирала се на тзв. *Земље прве линије фронта* (ЗПЛФ), односно државе које су се граничиле са и активно бориле против расистичких и колонијалистичких режима, где је лоцирано више „прогресивности“ и „праве независности“. Замбија је представљена као опкољена земља „деликатног геополитичког положаја“, али са активним руководством које је заинтересовано за „праву независност“, несврстаност, антиколонијализам, што је појачавало њену слику као земље хероја.⁴⁵² Тиме је формирана и моћна слика „Југа Африке“, где се борци за слободу туку у тешкој борби против „најгорих“ система колонијализма и расизма, што је део слике „мрачног континента“ коју детаљно испитујемо ниже у поглављу. Победа над португалским колонијализмом после тешке оружане борбе 1974/1975 потврђује југословенске ставове о Африци као континенту који ће у једном блиском тренутку бити потпуно слободан од колонијализма.

Југословенски документи о стању на континенту почетком осамдесетих углавном тешко стање приписују наслеђу колонијализма и спољним факторима.⁴⁵³ Поглед је и даље пратио деколонизацију, па се са оптимизмом посматра Зимбабве који је постао независан 1980.⁴⁵⁴ „Инвазија акронима“ („НВО“, „АИДС“, „ММФ“) како је историчар Пол Њуцент назвао осамдесете у Африци, није заобишла ни Југославију.⁴⁵⁵ Већ 9. јануара 1980. у једној међуресорној групи појавио се акроним „АјоС“ (Африка Јужно од Сахаре).⁴⁵⁶ Предлог који је ова група израдила за високе државне органе представљао је, у ствари, синтезу неких деценијских слика Африке испод Сахаре. Понављао је да су земље „АјоС“ у тежој и опаснијој ситуацији него на почетку седамдесетих, а на економске и друштвене проблеме „наслеђене после ослобођење испод дугогодишње колонијалне управе“ надовезивала се прича о наступу великих сила и блокова. Већину проблема извештај је приписивао наслеђу колонијализма, а решења налазио у несврстаности и афричком јединству.⁴⁵⁷

⁴⁴⁹ Mates, *Nonalignent. Theory and Current Policy*, 341-342, 348.

⁴⁵⁰ AJ, 142, 538, I, [ненасловљен поглед на колоније], Dr Zdenko Rajh, 1970, 1-14

⁴⁵¹ AJ, 142, 538, I, [ненасловљен поглед на колоније], Dr Zdenko Rajh, 1970, 17- 18; Dušica Petković, „Bijeli blok na crnom jugu“, *Borba-reflektor*, 24. oktobar, 1972.

⁴⁵² AJ, KPR, I-2/44-2, Republika Zambija, DSIP, decembar 1969, 17-18.

⁴⁵³ AS, 1271, Društveno-politička kretanja u Africi sa osvrtom na mesto i ulogu SFRJ i odnose sa afričkim zemljama 1985. 33; AJ, 803-845, Podsetnik za usmenu informaciju predsednika Predsedništva SFRJ Veselina Đuranovića o poseti predsednika Ujedinjene Republike Tanzanije Juliusa Njerereja Jugoslaviji, 21.3.1985, 14-15.

⁴⁵⁴ AS, 1271, Међуресорна радна група за израду материјала о АјоС, Предлози закључака и препорука, 25.12.1979. 4-6; Интервју са Данилом Милићем и Милојем Поповићем, 2016; AS, 1271, Društveno-politička kretanja u Africi sa osvrtom na mesto i ulogu SFRJ i odnose sa afričkim zemljama, 1985., 35; Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, 144.

⁴⁵⁵ Nugent, *Africa since independence*, 330-376.

⁴⁵⁶ Акроним „АјоС“ представљао је скраћеницу за „Африку јужно од Сахаре“, а популаризован је у институционалном дописивању којој је у средишту стојала *Међуресорна радна група за израду материјала о Африци јужно од Сахаре*. AS 1271, , Vida Tomšič Sekretaru Saveznog saveta za međunarodne odnose, 9.1.1980.

⁴⁵⁷ Исто, 3

Тек пет година касније, 1985, један сличан елаборат по први пут за „афрички проблем“ окривљује саме Африканце.⁴⁵⁸ За разлику од свих претходних замишљања континента, која су могла јасно назначити разлику између колонија и држава, антиколонијалних и неоколонијалних нација, географија пост-колонијализма осамдесетих представљала је тежи рељеф за југословенске посматраче. Изврсна илустрација значаја и моћи антиколонијалног дискурса о Африци представља утисак амбасадора у Гвинеји (Е) Чедомира Штрбца, који је 1989, у посети овој земљи видео „прави времеплов“, и „призоре из филмова мог дечаштва“, „црне људе који говоре шпански“, корумпирану и неодговорну политичку елиту („чему избори?“), руиниране улице, па је чак у једном тренутку помислио: „Хватам себе самокритички да изношење оваквих импресија делује као ламент бившег колонијалисте“. То је допунио закључком да је прерано извојевана независност.⁴⁵⁹ Поводом независности „последње колоније“ Намибије 1990. Штрбац је записао: „коначни крај колонијализма у Африци[...]Некадашњи панафрички сан остварује се као раздробљеност континента на 52 државе од којих огромна већина малене, од 1-10 милиона становника, саме оличавају немоћ континента, маргинализованог на међународној сцени.“⁴⁶⁰ Ни посета председника Председништва Јанеза Дрновшека прослави независности није обележила овај датум као крај колонијализма, већ је прошла доста незапажено у земљи и иностранству. Врхунац афропесимизма у Југославији, дакле, поклапа се са распадом Југославије.

Политичка географија пост-колонијалне Африке зависила је о дихотомијама: слободне државе-колоније, независне и стварно независне државе, новоослобођене земље и још неослобођене земље, неоколонијалне или конзервативне и радикалне или прогресивне државе. Све ове менталне мапе политичке елите информисао је однос према колонијализму, па је логично да је његовим нестанком био проблем мапирати Африку. Међутим, све време је у мапирање био укључен и наратив светског социјализма и несврстаности који је политичкој елити пружио прилику за паралелна мапирања.

1.1.2. Социјалистички континент

*Хтијењима данашње Африке доминирају изјашњавања и одређивања за социјалистички пут развитака. Тешко је седамдесетих година овог стољећа наћи политички покрет или партију, политичког мислиоца или државника, који у своју терминологију нису укључили појам социјализма. Социјализам је, чини се, магична ријеч која привлачи народне масе, катализатор многих жеља, одговор на бројне проблеме развоја, метода на коју се позивају, циљ којем се тежи.*⁴⁶¹

(Иван Ивековић, 1976)

Југословенски социјализам деловао је у глобалном простору од Хаване до Акре, и од Москве до Ханоја.⁴⁶² У наративу који су зачели бољшевици стварајући антиимперијалистички фронт, стално је истицана борба угњетача и угњетених, на националном али и супранационалном нивоу, а марксисти широм света тражили су савезнике и међу потлаченима у колонијама.⁴⁶³ Са

⁴⁵⁸ AS, 1271, Друштвено-politička kretanja u Africi sa osvrtom na mesto i ulogu SFRJ i odnose sa afričkim zemljama, 1985. 1-5.

⁴⁵⁹ Štrbac, *Afrički zapisi*, 109-113; 2; Интервју са Чедомиром Штрбцем, 1.12.2016.

⁴⁶⁰ Štrbac, *Afrički zapisi*, 211-217.

⁴⁶¹ Iveković, „Razvoj socijalističke misli u Africi (Uvod)“, *Afrika i socijalizam*, 3.

⁴⁶² Mark, Slobodian, „Eastern Europe“, *Oxford Handbook of the Ends of the Empire*, 2.

⁴⁶³ Pons, *The Global Revolution*, 54-75; Young, *Postcolonialism. An historical introduction*, 115-126, 119, 126; Sharp, *Geographies of postcolonialism*, 100.

ослобођеним државама тражене су сличности у масовним, револуционарним партијама и вођама. У колонијама и неоколонијалним државама сличности су тражене међу „потлаченима“ – сиромашним слојевима, женама, илегалним партијама, герилским покретима.⁴⁶⁴ У хладном рату и са појављивањем вишеструких социјализама то је значило да поред СССР-а, свака следећа идеолошка подела у социјалистичком табору представља нову варијацију на тему социјализма, чију исправност треба потврдити и иностраним везама. То се догодило са Југославијом (1948), Кином (1960) и Кубом (1960). Зато је постало изузетно важно пронаћи саговорнике и сараднике који ће уважити, признати па и преузети део националног социјалистичког модела. Африка је, са својом 51 државом, представљала идеалан терен за та доказивања исправности сопственог пута.

За Југословене социјализам у Африци није био некакав периферни феномен; он је био део светског социјализма али и „афричког стваралаштва, сваког дана све богатијег, које све већом снагом с пуним правом плени нашу пажњу.“⁴⁶⁵ Ту је „празном простору“ претила и опасност, па је Африка најпре истицана у вези „надирућег америчког капитала и борбе за утицај“.⁴⁶⁶ Повремена оштра критика суперсила у вези са њиховим понашањем у Африци, нарочито критика капитализма као система, а ређе упирање прстом у Америку као кривца, била је у служби дневне политике.⁴⁶⁷ Са друге стране, у случају потребе, Југославија се заједно са „широким масама“ могла сврстати уз социјалистички свет, како реторички тако и практично.⁴⁶⁸ Југословенска политика је, изгледа, била толерисана од Запада јер је представљала алтернативу совјетском и кинеском моделу социјализма.⁴⁶⁹

Москва и Пекинг привукле су пажњу тврдих комунистичких језгара у Африци више него Београд, што је појачано идеолошким сукобима. У „другој јагми за Африку“ социјалистичке земље су се међусобно сукобљавале око утицаја, а већ 1959. врх СКЈ плашио се да ће Москва и Пекинг покушати „на све начине да [...]сведу на ужи круг деловање Југославије у овим земљама.“, дакле и Африци.⁴⁷⁰ КПСС се позиционирао 1960-1961 и (после директног захтева Кремља) совјетски академици развили су теорију „накапиталистичког пута у развој“ који је Хрушчову дао потребну „идеолошку флексибилност“ да изабере савезнике и пријатеље у Африци.⁴⁷¹ КПСС је СКЈ у Африци оптуживао за идеје ван „класне политике“, а Југословени су заузврат проглашавали Совјете за „идеолошке догмате“ и „хегемонисте“, који су пренаглашавали улогу „комунистичких партија“ на афричком континенту.⁴⁷² СССР је директно блокирао СКЈ у Африци па је, на пример КП Судана све до 1964. избегавала било какав контакт са Југословенима.⁴⁷³ Комунисти Југославије видели су СССР у Африци у варијацијама од слике трапавог хегемона, до опасног непријатељског *Другог*, карактерисаног „великодржавним,

⁴⁶⁴ Sharp, *Geographies of postcolonialism*, 100.

⁴⁶⁵ Grličkov, dr Aleksandar, „Предговор“, *Африка и социјализам*, XI; Види и: АЈ, 507/IX, S/a-214, „Današnje stanje međunarodnih odnosa sa posebnim osvrtom na položaj Jugoslavije“, mart 1967, 8.

⁴⁶⁶ АЈ, 507/IX, S/a-214, „Današnje stanje međunarodnih odnosa sa posebnim osvrtom na položaj Jugoslavije“, mart 1967, 8.

⁴⁶⁷ „Iz razgovora sa urednikom Hindustan standarda 16.8.1953. *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 29.

⁴⁶⁸ „Iz članka objavljenog u „Pravdi“ povodom stogodišnjice rođenja Lenjina, 18.4.1970“, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 347; Bogetić, „Tito i nesvrstani“, 407.

⁴⁶⁹ Vučetić, Radina „Titova Afrika. Reprezentacija moći na Titovim afričkim putovanjima“, *Tito u Africi*, 15.

⁴⁷⁰ Lawrence, *Empires in the Sun*, 291; АЈ, 507/IX, S/a-83, Zabilješka, Kancelarija Generalnog Sekretara SKJ, Beograd, 17.11.1959.,1; АЈ, 507/IX, S/a-83, „Nova orijentacija u međunarodnoj politici i naši zadaci“1,4,7,14.

⁴⁷¹ Mark „Slobodian“, „Eastern Europe“, 3; Uhl, Mathias, „Nikita Khrushchev“, *Mental Maps in Early Cold War*, 301; Mazov, „Soviet Policy in West Africa“, 295,309; Mates, *Nonalignment. Theory and Current Policy*, 85-87; Ottaway, Marina, „Soviet Marxism and African Socialism“, *The Journal of Modern African Studies*, 16, 3, (sep.1978), 477-485.

⁴⁷² Димић, Љубодраг, „Предговор. Јосип Броз Тито и Леонид Илич Брежњев. Три политичка почета“, *Југославија-СССР 1965-1980. Збирка докумената*, 11-15; Мићуновић, Veljko, *Moskovske godine 1969-1971*, Beograd:Jugoslovenska revija, 1984. 106; АЈ, 507/IX, S/a-195, Dvadeset treći kongres KPSS, Beograd 7.4.1966, 6-7; АЈ, 507/IX, S/a-260, Pavle Jevremović, „Komunističke partije i narodno-oslobodilački pokreti „trećeg sveta“, oktobar 1972., 6-9.

⁴⁷³ АЈ, 507/IX, S/b-126, Stenografske beleške sa sastanka Komisije za međunarodne veze CK SKJ 25.8.1965, 17.

руским, бићем совјетске државе.⁴⁷⁴ Москва је успела да свој модел социјализма наметне Гвинеји (К) (1958-1961), Малију (1960-1968), Анголи (1975-1989), Мозамбику (1975-1989) и Сомалији (1969-1974), Етиопији (1976-1989).

Кина је представљала другог главног југословенског непријатеља у Африци на пољу социјализма. Већ први контакти СКЈ са организацијама у Источној Африци (која је како смо видели била примарни кинески циљ у Африци) изазивали су конфликт са Кином и „гледани су са завишћу“.⁴⁷⁵ Нарочито од шездесетих Кина се, а ово виђење је обојено југословенско-кинеским идеолошким сукобом, у Африци види као неко ко продире „пseudореволюционарним концепцијама и паролама“ и „фракционаштвом“ идући на руку „империјалистичким земљама.“⁴⁷⁶ Чланови ЦК СКЈ зазирали су од „лидерске и заштитничке“ улоге Кине у Африци. Тако је тумачена кинеска подршка оружаним устанцима, тајно и јавно кинеско деловање. Југославија се бојала губитка позиција, па је њене вође забринула најављена посета Чу Ен Лаја Замбији 1973.⁴⁷⁷ Пекинг је постигао мање успехе у Источној Африци остварујући одређени идеолошки утицај у Танзанији, Замбији и Зимбабвеу, Сомалији.

Југословени су пак, тај сукоб искористили да се у својим континенталним амбицијама прикажу као једина социјалистичка земља слободна од „догматизма“ и, будући и сама бивша жртва „хегемонизма“, лишена претензија „идеолошке колонизације“ у Африци.⁴⁷⁸ Тешка конкуренција није спречила СКЈ да до краја периода хладног рата сагледава социјализам као глобални процес, да се радује успесима социјализма у Африци и да покуша да допре до сваког прогресивног покрета. „Мисија“ југословенских комуниста имала је и „интер-континентални“ домет и глобалне амбиције, па је свакако претендовала на утицај на читаву Африку.⁴⁷⁹ Поводом писања резолуције за IX конгрес СКЈ Нијаз Диздаревић упозорио је ЦК СКЈ да узме у обзир: „[...] латино амерички или афрички покрет који је је прикљештен од оних хунти, војничких свих ђавола тамо [...] и да остави довољно простора за флексибилност.“⁴⁸⁰

⁴⁷⁴ За неуспехе совјетске политике види: AJ, 142, 538, I, Osvrt na političku situaciju. Problemi afričkog jedinstva, 25.6.1965,8; За совјетско понашање у Малију: AMAU, Dokumentacija, k.54, Izveštaj ambasadora Zdravka Pečara posle obavljene misije u Maliju, Obali Slonovače i Gornjoj Volti 1967-1971, 14.

⁴⁷⁵ AJ, 507/IX, Kenija, 59/13. Од 1960. сукоб са Кином дешавао се широм Африке. О сино-југословенском сукобу види: Čavoški, Jovan, *Jugoslavija i kinesko-indijski sukob 1959-1962*, Beograd:INIS, 2009, 151-155.

⁴⁷⁶ AJ, 507/IX, S/a-261, “Međunarodni položaj Kine i mesto „trećeg sveta u njenog spoljnoj politici“, 1972.,11; DAMSPS, PA, 1965, f.3, 49504, Neke ocene o najnovijim kretanjima u Africi i Arapskim zemljama,15; AJ, 142, 538, I, Osvrt na političku situaciju. Problemi afričkog jedinstva, 25.6.1965,4. AJ, 142, 538, I, [ненасловљен поглед на колоније], Dr Zdenko Rajh, 1970, 15.

⁴⁷⁷ AJ, 507/IX, S/a-124, Stenografske beleške sa sastanka Grupe za Aziju i Afriku Komisije za međunarodne veze CK SKJ, 18.6.1965.,10; AJ, 507/IX, S/a-260, Pavle Jevremović, „Komunističke partije i narodno-oslobodilački pokreti „trećeg sveta“, oktobar 1972.12-19. ;AJ, 507/IX, S/a-261, Magnetofonske beleške sa sednice komisije Predsedništva SKJ za međunarodne veze, 17.1.1973 u 10h, л.1-26; Види нарочито добру анализу кинеског наступа и грађења „революционарног пријатељства“ у Алжиру, Танзанији и Гани: Chau, Donovan C, *Exploiting Africa. The Influence of Maoist China in Algeria, Ghana and Tanzania*, Anapolis:Naval Institute Press, 2014.

⁴⁷⁸ Mazov, “Soviet Policy in West Africa”, 310; AJ, 507/IX, S/a-124, Stenografske beleške sa sastanka Grupe za Aziju i Afriku Komisije za međunarodne veze CK SKJ, 18.6.1965.10 Iveković, „Razvoj socijalističke misli u Africi“, *Afrika i socijalizam*,13-14. AJ,507/IX, S/a-260, Magnetofonske beleške sa sednice Komisije Predsedništva SKJ za međunarodne odnose i veze 24.11.1972. u 10h,1.25; Види Титов напад на КП Кине. Броз Тито, Јосип, „Улога Савеза комуниста у даљој изградњи социјалистичких друштвених односа и актуелни проблеми у међународном радничком покрету и борби за мир и социјализам у свету“, *Осми конгрес СКЈ*, 20.

⁴⁷⁹ Vogetić-Dimić, *Beogradska konferencija nesvrstanih*, 189-201. Бранко Петрановић је писао да је СКЈ одржавао сарадњу са 100 партија, ССРНЈ 100 партија и покрета, ССЈ са 200 синдикалних организација, ССОЈ са 400, а СУБНОР са 90. Petranović,Branko *Istorija Jugoslavije III*,Beograd: Nolit,1988, 433-444;. 2;Интервју са Чедомиром Штрбцем, 1.12.2016.

⁴⁸⁰ AJ, 507/IX, S/a-234, Stenografske beleške sa sednice Komisije CK SKJ za međunarodne odnose i međunarodni randički pokret 31.10.1968, u 10h, 1.80; Popović, Milentije, „Neki metodološki problemi izučavanja savremenih društvenih kretanja u zemljama u razvoju“, *Afrika i socijalizam*, 323; Nenadović, *Razgovori sa Kočom*, 30.

Управо флексибилност чинила је основу југословенског успеха у Африци. Пошто су Москва и Пекинг на своју страну привукле скоро сва тврда комунистичка језгра на континенту, мудра политика СКЈ била је проширивање идеолошке оптике.⁴⁸¹ Поред тога, оцењено је да су комунистичке партије „пропустиле“ борбу за ослобођење колонија, па нису ни биле фактор са којим је требало рачунати у стварању социјалистичке Африке.⁴⁸² Увек се у партијским расправама долазило до закључка да је социјализам много шири процес од комунистичких партија.⁴⁸³ Истичући да не постоји „Рубикон после кога се добија патент за социјализам“, СКЈ је позитивно оцењивала најразличитије покрете од масовних партија које су се изјашњавале за социјализам као ФЛН и ТАНУ, преко отворено марсистичко-лењинистичких партија попут МПЛА и ФРЕЛИМО до „војних екипа“ у Сомалији, Етиопији, Дахомеју и Конго (Б).⁴⁸⁴ Политика СКЈ усвојила је широку платформу која јој је омогућавала да издржи борбу са много надмоћнијим такмацима, а која се базирала на сарадњи са сваким „прогресивним“, народним покретом у Африци.⁴⁸⁵ Као што је то рекао бивши амбасадор у Габону и директор ИМРП, тражила се и „трунка хтења за социјалном правдом“ у тим покретима да би се они прогласили за „прогресивне“.⁴⁸⁶ Овакав став омогућавао је и лакше функционисање спољне политике Југославије јер, по речима њеног најуспешнијег министра спољних послова Коче Поповића: „искључивањем идеолошког фактора стабилност [сарадње] се повећава [...]“.⁴⁸⁷

Старија литература наводи утицај југословенског модела социјалистичког самоуправљања на Алжир, УАР, Танзанију, Гану, Гвинеју (К).⁴⁸⁸ Можемо потврдити изузетан утицај Југославије на политичку праксу социјализма у Алжиру Бен Беле (1962-1965), и умерен утицај на танзанијске праксе током читавих шездесетих и седамдесетих. Гвинеја (К) и њен вођа Ахмед Секу Туре су, чини се, више реторички подражавали југословенски пример, за домаћу и страну употребу. Ситуација у УАР, чак и са стварањем *Арапске социјалистичке уније*, мање је утврдива јер су везе биле државне, личне (Тито-Насер), а не партијске. Са друге стране са сигурношћу можемо тврдити да је утицај у Гани био минималан, и чак виђен као штетан, па ни сам Нкрумах није желео да Југославију помене у домену социјализма, већ је наглашавао само њену несврстаност.⁴⁸⁹

⁴⁸¹ AJ, 507/IX, S/a-124, Stenografske beleške sa sastanka Grupe za Aziju i Afriku Komisije za međunarodne veze CK SKJ, 18.6.1965.,22; AJ, 507/IX, S/a-260, Pavle Jevremović, „Komunističke partije i narodno-oslobodilački pokreti „trećeg sveta“, oktobar 1972.27; DAMSPSP, PA, 154, f.18, Telegram ambasade FNRJ Kairo DSIP-u, 10.6.1954; DAMSPSP, PA, 1955, f.13, 4475, Izveštaj o protkeloj godini u Egiptu 10.1.1955, 25.

⁴⁸² AJ, 507/IX, S/a-124, Stenografske beleške sa sastanka Grupe za Aziju i Afriku Komisije za međunarodne veze CK SKJ, 18.6.1965.10 Iveković, „Razvoj socijalističke misli u Africi“, *Afrika i socijalizam*, 13-14. AJ,507/IX, S/a-260, Magnetofonske beleške sa sednice Komisije Predsedništva SKJ za međunarodne odnose i veze 24.11.1972. u 10h, 1.25.

⁴⁸³ AJ, Magnetofonske beleške sa sednice Komisije Predsedništva SKJ za međunarodne odnose i veze 24.11.1972. u 10h,79.

⁴⁸⁴ „Titov govor na V kongresu SSRNJ“, Beograd 18. april 1960, *Jugoslavija u borbi za nesvrstanost i nezavisnost*, 286;Iveković, „Razvoj socijalističke misli u Africi“, *Afrika i socijalizam*,15; AJ, 507/IX, S/a-124, Stenografske beleške sa sastanka Grupe za Aziju i Afriku Komisije za međunarodne veze CK SKJ, 18.6.1965.,8;AJ, Magnetofonske beleške sa sednice Komisije Predsedništva SKJ za međunarodne odnose i veze 24.11.1972. u 10h,7; 507/IX, S/a-263, Predlog programa aktivnosti Komisije za međunarodne odnose Predsedništva SKJ u periodu do X kongresa SKJ,1973, 5; AJ, 507/IX, S/a-264, Stenografske beleške sa sednice Komisije za međunarodne odnose Predsedništva SKJ, 2.7.1973, 61-62.

⁴⁸⁵ AJ, Savremena kretanja u komunističkim, socijalističkim i drugim progresivnim pokretima, 1967, 57.

⁴⁸⁶ Интервју са Чедомиром Штрбцем, 1.12.2016.

⁴⁸⁷ Nenadović, *Razgovori sa Kočom*, 30.

⁴⁸⁸ Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned World*, 196.

⁴⁸⁹ Види више у: Radonjić, Nemanja, „Veoma različitim putevima u socijalizam. Jugoslovenskei komunisti i afrički napredni pokreti (1945-1970), *Komunisti i komunističke partije: politike, akcije, debate. Zbornik odabranih radova s Trećeg međunarodnog znanstvenog skupa Socijalizam na klupi*, 28-30 rujna, Pula, 2017, (yp.) Duda, Igor, Zagreb-Pula: Srednja Europa-Sveučilište Jurja Dobirle u Puli, 2019, 135-163.

Тражећи „преустрој утемељен на марскистичкој верзији будућности“ југословенски комунисти амбициозно су ширили географски оквир свог идеолошког деловања.⁴⁹⁰ Јединствени тренутак да се сви нижи ешалони партијске и државне номенклатуре упознавали са новим политикама дешавао се поводом редовних конгреса КПЈ/СКЈ.⁴⁹¹ На *Петом конгресу КПЈ* 1948, ни Тито ни Кардељ нису видели свет ван Европе и борбе суперсила, осим када једном приликом Кардељ упоређује Египат и Филипине, са „полу-колонијалном [...] старом Југославијом.“⁴⁹² Стаљинистички шематизми поглед су евентуално усмеравали ка земљама са индустријским пролетаријатом, а у Африци је то била само ЈАР.⁴⁹³ Прелом 1948. постепено опушта идеолошку оптику, а идеолошка диференцијација у односу на социјалистички блок оличена је у критици КП Француске и подршци и првим контактима са „народним покретима“ у Алжиру.⁴⁹⁴

Своју потрагу за идеолошком флексибилношћу и стварање нове *глобалне имагинације*, СКЈ је започела 1948, да би прва фаза била завршена на VII конгресу СКЈ у Љубљани 1958. На реферат подпредседника Југославије, Александра Ранковића, амбасадори источних земаља демонстративно су напустили салу; уследила је дугогодишња кампања против Југославије коју су оптуживали да је „желела да преузме хегемонију у међународном радничком покрету“.⁴⁹⁵ Без обзира на жестоку осуду СССР, Кине и Албаније, СКЈ је овим програмом громогласно објавила своје виђење народа који различитим путевима корачају ка истом циљу: „Циљеви социјализма су исти, али их народи остварују – из најразличитијих субјективних и објективних разлога – различитим путевима и средствима.“⁴⁹⁶

Када су амбасадори Истока напустили салу у Љубљани, у њој су остали и потом пред члановима конгреса говорили „амбасадори“ Југа, управо Африке, представници антиколонијалних и социјалистичких партија: Алжирац Бенкхеда Бен Јусеф; Мароканац Мехди Алауи; и једини представник субсахарске Африке, Камерунац Ернест Оунди. Управо фотографије младог герилца Оаундија, како га покровитељски, испод великих постера Маркса, Енгелса и Лењина, посматрају Тито, Кардељ и Ранковић док говори конгресу, демонстрирале су антиколонијалне и антирасистичке ставове, мисију светског социјализма, а нарочито добро илустровале *глобалну имагинацију* СКЈ, која је по први пут укључивала и Африку испод Сахаре (Слика бр. 2). Универзалност поруке, а нарочито у односу на Африку, југословенска политичка елита пропагирала је дисеминирањем програма СКЈ у иностранству. Одједи у Африци били су позитивни, а Југословени су сматрали да су они први од европских партија уважили ослободилачке покрете са овог простора.⁴⁹⁷

Под утицајем дешавања у свету, а на основу закључака конгреса у Љубљани, југословенски врх се крајем 1959. окупио у ЦК СКЈ (Кардељ, Стамболић, Влаховић, Мићуновић,

⁴⁹⁰ Jakovina, „Aktivna koegzistencija nesvrstane Jugoslavije“, *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, 434.

⁴⁹¹ Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned*, 17.

⁴⁹² „Политички извештај“ Јосип Броз Тито, *Пети конгрес КПЈ*, Београд 1948, 159; Кардељ, Едвард, „Комунистичка партија Југославије у борби за нову Југославију, за народну власт и социјализам“, *Пети конгрес КПЈ*, 326.

⁴⁹³ AJ, 507/IX, 55/1-1-28, Izveštaj Ivana Miošića o Komunističkoj partiji Južne Afrike, 6.10.1947; Nugent, *Africa since independence*, 299; Видети нарочито: Illiffe, *Africans. A History*, Поглавље: „Industrialisation and race in South Africa, 1886-1994.“

⁴⁹⁴ AJ, 507/IX, 2/V-1-4, Sastanak sa oslobodilačkim pokretima Afrike, 5.11.1951, 16,15 časova; „Pismo iz Alžira. KP Francuske i napredni pokret Alžira“, *Međunarodna politika*, 7, 30.9.1950.

⁴⁹⁵ Vogetić, *Nova strategija jugoslovenske spoljne*, 184-190.

⁴⁹⁶ *Program Saveza komunista Jugoslavije. Usvojen na Sedmom kongresu SKJ 22-26 aprila 1958*, Београд:Komunist, 1980, 32.

⁴⁹⁷ О издавању и одједима у Африци: AJ, 507/IX, S/a-85, Zaključci sa sastanka Komisije za međunarodne veze SK SKJ i SSRNJ, 1959,3; „Le F.L.N. au VII-eme Congres, de la ligue des communistes de Yougoslavie“, „El moudjahid“, No.23.p. 445.1958. у *El Moudjahid I*, Југославија, Графички завод јун 1962; О „првенству“ у контактима са Африком: AJ, 507/IX, S/a-260, Magnetofonske beleške sa sednice Komisije Predsedništva SKJ za međunarodne odnose i veze 24.11.1972. u 10h,л.22.

Милентије Поповић, Добривоје Радосављевић, Драго Вучинић) да расправља о материјалу под називом „Нова оријентација у спољној политици и наши задаци“. Примећено је да се тежиште борбе блокова помера са војног на економско и пропагандно, а „главно поприште на коме ће се водити њихова битка јесу неразвијене и неангажоване земље, пре свега у Азији и Африци и Латинској Америци.“⁴⁹⁸ Овај материјал је широко дистрибуиран по републикама, као и члановима СКЈ који су држали предавања комунистима, а Вељко Мићуновић је тим поводом информисао и народне посланике.⁴⁹⁹

Глобална имагинација приказивала је светски социјализам који не задржавају регионалне и државне границе, већ снаге старог друштва, тј. империјализма чији ће се простор стално сужавати дејством антиимперијалистичких снага.⁵⁰⁰ На тој мапи нарочито су се шездесетих издвајале као „прогресивне“ и „револуционарне“ земље УАР, Мали, Гвинеја (К), Алжир.⁵⁰¹ Тито тако 1960, у „години Африке“, уопште није сумњао да ће ослобођење донети и прогресиван унутрашњи, дакле социјалистички развој.⁵⁰² О доследној примени принципа вишеструких и аутентичних путева у социјализам говоре и одговори Милентија Поповића, који је 1960. учесницима *Семинара о неким актуелним проблемима међународног радничког покрета* објаснио да нема „одступања“ у социјализму у земљама попут Индије, Африке и Јужне Америке, зато што би то значило да се социјализам гледа „окоштано“ и кроз европске очи; речју да би то била „субјективна слабост“. „Прави пут“ је испитивање сваке од тих земаља и њихових особености, па онда доношење „политичких закључака“.⁵⁰³

Тито је шездесетих на партијским конгресима говорио о глобалном социјализму, да пред СКЈ стоје нови задаци, а публика и је била глобална. У Африци су Алжир и Египат/УАР истицане као пример земаља „прогресивних социјалистичких остварења“, као још један доказ за победу социјализма у свету.⁵⁰⁴ Слично томе, Едвард Кардељ је поздравио Пети конгрес СК Србије 1965. тако што се позвао на одлуке Осмог конгреса СКЈ, објашњавајући да је мисија југословенских комуниста унутар, али и изван земље била нераздвојна: „Када смо на VIII конгресу доносили одлуке, имали смо у виду како потребе и задатке наше унутрашње социјалистичке изградње и идејно-политичке борбе тако и задатке које намеће политичко стање у свету уопште и положај радничког и антиимперијалистичког покрета напосе.“⁵⁰⁵ Он је потом комунистима Србије објаснио сву ширину „величанствене борбе“ светских антиколонијалних и антиимперијалистичких покрета који убрзано „сужавају светски простор у коме империјалистичка пракса и политика могу да рачунају на успех“.⁵⁰⁶ На Деветом конгресу 1969. Тито је истакао да је било одређених успеха прогресивних снага, да се и у Африци успеси

⁴⁹⁸ АЈ, 507/IX, S/a-83, „Nova orijentacija u međunarodnoj politici i naši zadaci“, 1.

⁴⁹⁹ АЈ, 507/IX, S/a-83, Zabilješka, Kancelarija Generalnog Sekretara SKJ, Beograd, 17.11.1959.,1.

⁵⁰⁰ „Поздравна реч друга Едварда Кардеља“, *Пети конгрес СКЈ*,10;Rezolucija. „Savez komunista Jugoslavije u borbi za ravnopravnu međunarodnu saradnju, za mir i socijalizam“, *Deveti kongres SKJ*, 264-270;Josip Broz Tito, „Aktuelni unutrašnji i međunarodni problemi i uloga SKJ u socijalističkom sistemu samoupravljanja“, *Deveti kongres SKJ*,Beograd:Komunist, 1969, 96-105; АЈ, 507/IX, S/a-234, Stenografske beleške sa sednice Komisije CK SKJ za međunarodne odnose i međunarodni randički pokret 31.10.1968, u 10h, л. 67.

⁵⁰¹ „Titov govor na V kongresu SSRNJ“, Beograd 18 april 1960, 286;Броз Тито, Јосип, „Улога Савеза комуниста у даљој изградњи социјалистичких друштвених односа и актуелни проблеми у међународном радничком покрету и борби за мир и социјализам у свету“, *Осми конгрес СКЈ*, Комунист, Београд,1964, 23.

⁵⁰² Tito, *Selected speeches and articles*, 293; По Рубинштајну, управо је Титова идеја била прихватање прогресивних, а не само комунистичких партија. *Yugoslavia and the nonaligned*, 113.

⁵⁰³ Popović, Milentije, „Neki metodološki problemi izučavanja savremenih društvenih kretanja u zemljama u razvoju“, *Afrika i socijalizam*, 323.

⁵⁰⁴ Броз Тито, „Улога Савеза комуниста у даљој изградњи социјалистичких друштвених односа и актуелни проблеми у међународном радничком покрету и борби за мир и социјализам у свету“, 23.

⁵⁰⁵ „Поздравна реч друга Едварда Кардеља“, *Пети конгрес СКЈ*, Београд: Седма сила-Култура, 1965.,10.

⁵⁰⁶ Исто, 10.

настављају.⁵⁰⁷ Афрооптимизам и социоцентризам условио је да југословенски комунисти верују да су пратично све афричке партије на овај или онај начин осуђене да схвате неадекватност капитализма, те су телеолошки тумачили одређене процесе, видевши их као незадржив ход социјализма.⁵⁰⁸

Седамдесетих је нови талас одушевења на мапу социјализма јарким бојама поставио бивше португалске колоније које су пошле путем совјетима инспирисаног марксизма-лењинизма (Ангола и Мозамбик), затим војне режиме који су практиковали тзв. „преторијански марксизам“ (Етиопија, Сомалија, Конго(Б), Мадагаскар), а потом и аутохтоне верзије афричког социјализма попут Танзаније.⁵⁰⁹ Сви ови режими позитивно су оцењени и виђени као корак ка социјализму на целом континенту, што показује флексибилност и афрооптимизам. Ова пространа мапа била је резултат оријентације ка сарадњи са широким спектром народних покрета који су виђени као права авангарда националног, социјалног, економског и културног ослобођења широм Африке.⁵¹⁰

На разматрање социјализма у Африци нарочито је утицала концепција југословенских марксистичких теоретичара, потпуно усвојена од југословенске партије, о подели на две основне географско-идеолошке групе. Радило се о „арапском“,⁵¹¹ односно „афричком“⁵¹² социјализму. Арапски социјализам, својеврсни бленд између идеја социјалне правде, етатистичког система и магловите идеје једнакости и братства арапских народа, заживео је најпре у Египту и на Блиском истоку, а најјачи израз нашао је у *Националној повељи* издатај у Каиру 1962 – „социјализам је постао средство и циљ“ тврдило се тамо.⁵¹³ Арапским социјализмом сматран је, на пример, социјализам у Египту педесетих, а шездесетих је истицан алжирски пример, док је седамдесетих либијски експеримент најснажније одјекнуо.⁵¹⁴ За простор „јужно од Сахаре“ сматрало се да је јединствен у смислу неразвијености друштвено-економских структура, непостојања аграрног питања „у класичном смислу“ и идентичних проблема развоја, речју претпостављана је „јединственост геополитичког простора „црне“ Африке.“⁵¹⁵ Испод Сахаре нарочито су издвајане Гвинеја (К) и Мали шездесетих, док ће епитом афричког социјализма, односно социјализма у Африци у каснијим деценијама бити Танзанија.⁵¹⁶ Оваква подела утицала је и на правце анализе

⁵⁰⁷ Josip Broz Tito, „Aktuelni unutrašnji i međunarodni problemi i uloga SKJ u socijalističkom sistemu samoupravljanja“, *Deveti kongres SKJ*, 1969, 96-105.

⁵⁰⁸ Iveković, „Razvoj socijalističke misli u Africi“, *Afrika i socijalizam*, 17.

⁵⁰⁹ AJ, Magnetofonske beleške sa sednice Komisije Predsedništva SKJ za međunarodne odnose i veze 24.11.1972. u 10h,7; Iveković, „Razvoj socijalističke misli u Africi“, *Afrika i socijalizam*, 11, 18.

⁵¹⁰ AJ, 507/IX, S/a-124, Stenografske beleške sa sastanka Grupe za Aziju i Afriku Komisije za međunarodne veze CK SKJ, 18.6.1965.,7,22; AJ, 507/IX, S/a-260, Pavle Jevremović, „Komunističke partije i narodno-oslobodilački pokreti „trećeg sveta“, oktobar 1972, 27.

⁵¹¹ О арапском социјализму : Хурани, *Историја арапских народа*, 479-480; Westad, *The Cold War. A World History*, 457; Životić, Aleksandar, „KPJ/SKJ i Egipatski komunisti i socijalisti 1946-1956“, *Tokovi istorije*, 2006/3, 153-167; Byrne, *Mecca of Revolution*.

⁵¹² О социјализму у Африци јужно од Сахаре: Schmidt, Elizabeth, „Anticolonial Nationalism in French West Africa: What Made Guinea Unique?“, *African studies Review*, 52, 2, (September 2009) 1-34; *Afrika i socijalizam*, 52-63, 116-179; Rooney, David, *Kwame Nkrumah. Vision and Tragedy*, Accra: Sub-saharan publishers, 2007, (друго издање) ; Nyerere, Julius, *Ujamaa. Essays on Socialism*, Dar Es Salaam: Oxford University Press, 1968.

⁵¹³ Цитирано у: Хурани, *Историја арапских народа*, 479-480.

⁵¹⁴ Види о Египту нпр.: DAMSPS, PA, 1956, f.17,47361, Beleška o razgovoru ambasadora Nikezića sa Pretsednikom vlade Naserom, 9.5.1956; AJ, 507/IX, S/a-119, Program rada komisije za 1963 godinu, 3; *Radnički i nacionalnooslobodilački pokreti*, 308; Види о Алжиру нпр. AJ, 507/IX, 2/V-2, Izveštaj o Alžiru, 1957; AJ, 507/IX, S/a-119, Program rada komisije za 1963 godinu, 3; DAMSPS, PA, 1965, f.4, 411070, Elaborat o Alžiru 1965.2; AJ, 507/IX, S/b-128, Sednica komisije za međunarodne odnose CK SKJ. Stenografske beleške sa sastanka Grupe o Alžiru, 8.9.1965.

⁵¹⁵ Iveković, „Razvoj socijalističke misli u Africi“, *Afrika i socijalizam*, 29.

⁵¹⁶ Види о Малију: AMAU, Dokumentacija, k.54, Izveštaj ambasadora Zdravka Pečara posle obavljene misije u Maliju, Obali Slonovače i Gornjoj Volti 1967-1971; Види о Гвинеји: AJ, 837, I-2/13, Izveštaj Predsednika Republike o putu jugoslovenske delegacije u prijateljske zemlje Zapadne i Severne Afrike. Podnet na sednici SIV-a 29. aprila 1961. godine u

и последично слику Африке, па се тако дуго сматрало да класе, а нарочито класно раслојавање у „црној Африци“ скоро да не постоје, односно да радничка класа у неким земљама чини „3% становништва“ па класичне дихотомије марксизма нису биле примењиве.⁵¹⁷

Током читавог овог периода, без обзира на уопштени оптимизам поводом развоја социјализма у Африци, смењивала су се два погледа на Африканце. Први је презентовао културолошку и цивилизацијску оптику која је сумњала у могућност да Африканци, нарочито у „Црној Африци“, због традиционалних, материјалних препрека, недостатка индустријског пролетеријата уопште у „следећих 20-30 година“ развију друштвене могућности за социјализам.⁵¹⁸ Други поглед презентовао је романтичну слику Африканаца „Црне Африке“ где се управо због својих комуналистичких традиција, или колонијалне прошлости и чињеница да су „прескочили“ капиталистичку фазу развоја, могу надати брзом развоју социјализма.⁵¹⁹ Ови „паралелни дискурси“ појављивали су се и смењивали на полуколективном али и индивидуалном нивоу, у зависности од мена афрооптимизма и афропесимизма.

У складу са својом идеолошком флексибилношћу, глобалном амбицијом и проценама ситуације у Африци, Југословени су своју анализу фокусирали на сваки национални режим и сваку партију посебно, често избегавајући уопштавања. Коначна оцена „прогресивности“ националних режима укључивала је следеће аспекте: тумачење социјализма на универзалистичкој, а не афроспецифичној основи, најчешће анализом кључне личности или програмских докумената;⁵²⁰ употреба научног социјализма уз активну анализу реалних могућности и стања у појединим афричким државама, са посебним акцентом на оцену колонијалног наслеђа и активну несврстану спољне политике; постојање „револуционарне партије“ (Алжир, Гвинеја, Танзанија) или у другим случајевим велика вера у прогресивност руководства (Египат).⁵²¹ Овоме треба додати да су све те оцене биле често у служби прагматичне политике, која се називала и „традиционална политика“, а која је подразумевала широку сарадњу са великим бројем покрета, држава и државника, уз афрооптимистични поглед да ће социјализам вршити све већи продор у поре различитих друштава у распону од диктаторских до оних базираних на научном социјализму. Присуство и слика југословенског социјализма на афричком континенту потврђивали су исправност југословенске визије вишеструких путева, али и курс политичке елите.

Beogradu, 10; AJ, 507/IX, S/a-117, Zapisnik sa sastanka Komisije za međunarodne veze, 21.9.1962, 1; AJ, 142, 538, I, Izveštaj o boravku u Gvineji, Zairu, Senegalu, 14-26.5.1972; Види о Танзанији: *Afrika i socijalizam*, 54; AJ, KPR, I-3-a/115-8, Podsetnik o Tanzaniji i jugoslovensko-tanzanijskim odnosima, 11.4.1975; AJ, KPR, I-3-a/115-8, Zdravica na večeri koju daje potpredsednik Stambolić u čast predsednika Republike Tanzanije Njerera 18.4.1975 u 20.30h..

⁵¹⁷ О радничкој класи у Африци: Cooper, *Africa since 1940*, 21; Види дискусију: AJ, 507/IX, S/a-124, Stenografske beleške sa sastanka Grupe za Aziju i Afriku Komisije za međunarodne veze CK SKJ, 18.6.1965., 8.

⁵¹⁸ AJ, 507/IX, S/a-124, Stenografske beleške sa sastanka Grupe za Aziju i Afriku Komisije za međunarodne veze CK SKJ, 18.6.1965., 14; AJ, 507/IX, S/b-126, Stenografske beleške sa sastanka Komisije za međunarodne veze CK SKJ 25.8.1965, 28; AJ, 507/IX, S/a-214, „Današnje stanje međunarodnih odnosa sa posebnim osvrtom na položaj Jugoslavije“, mart 1967, 17-18; Kardelj, Edvard, *Socijalizam i demokracija*, Zagreb: Globus, 1980, 245; AJ, Magnetofonske beleške sa sednice Komisije Predsedništva SKJ za međunarodne odnose i veze 24.11.1972. u 10h, л.36.

⁵¹⁹ Видети излагања Леа Матеса и Јокице Хаџи Василеве о социјализму у „Црној Африци“ AJ, 507/IX, S/b-135, Stenografske beleške sa sastanka III grupe komisije za međunarodne odnose i veze CK SKJ, 5.11.1965; AJ, 507/IX, S/a-124, Stenografske beleške sa sastanka Grupe za Aziju i Afriku Komisije za međunarodne veze CK SKJ, 18.6.1965, 9.

⁵²⁰ Види нпр. оцене Бен Беле: DAMSPS, PA, 1963, f.3, 66, Ambasada SFRJ Alžir DSIP-u, 20.5.1963, 1; Оцене Њерепера: AJ, KPR, I-3-a/115-8, Концепција posete Jugoslaviji dr Julius Njererea, predsednika Ujedinjen Republike Tanzanije i predsednika TANU, 11.4.1975, 3.

⁵²¹ DAMSPS, PA, 1955, f.13, 4475, Izveštaj o protkeloj godini u Egiptu 10.1.1955, 26; DAMSPS, PA, 1956, Egipat, f.17, 47361, Beleška o razgovoru ambasadora Nikezića sa Pretsednikom vlade Naserom, 9.5.1956; AJ, 507/IX, S/a-119, Program rada komisije za 1963 godinu, 3; О насеризму: Hrbek, Ivan, „North Africa and the Horn“, *General History of Africa VIII. Africa since 1935*, 127-161.

Борба за социјализам у Африци посматрана је као нераскидиво везана за несврстаност, та два опредељења сматрана су за „послиједице истог историјског процеса, двије стране исте медаље“.⁵²² Кардељ је у свом трактату о несврстаности у феномену „антиимперијалистичка револуција“ створио интегративну географију борбе Југославије и савезника против „фашистичког империјализма у Европи и Азији“ и повезао је са „светском антиимперијалистичком револуцијом народа“, а под којом је подразумевао „садашњи историјски тренд националног, политичког и економског ослобођења народа и земаља Азије, Африке, Латинске Америке и других региона” говорећи о несврстаности као о продукту али и резерви социјализма.⁵²³ Стога је следећа *глобална имагинација* коју испитујемо доживљавање Африке као „несврстаног континента“.

1.1.3. Несврстани континент

*„А већ је консултативни састанак у Београду[...] показао[...] да је у ствари најактивнији део несврстаних данас Африка, пре свега Црна Африка.“*⁵²⁴

(Белешке са седнице комисије Председништва СКЈ за међународне односе, 1972)

Несврстаност је била спољна политика која је одбијала политику силе, блоковских подела, интервенција у унутрашње ствари малих нација и тиме угрожавала мир и глобалну стабилност, те се развијала паралелно са политиком суперсила, али је била и еманципација од економске, културне и сваке друге подређености, а шездесетих је постала један од „конститутивних митова социјалистичке Југославије“.⁵²⁵ Изаовно је посматрати несврстаност као „моћни хегемонски дискурс“ који је, у оштрој супротности са хладноратовским „дискурсом запречавања“ или „Брежњевљевом доктрином“, почивао на умањивању *Другости*.⁵²⁶ Тако на несврстаност можемо гледати и као на врсту „постколонијалне утопије“ или чак „међуцивилизацијског савеза“.⁵²⁷ Иако је несврстаност била само једна од многих опција за афричке земље, циљ је био мапирати свет тако да за Африку она изгледа природна и најбоља.⁵²⁸ Африка је у тој *глобалној имагинацији* постала неодвојив део несврстаног света, антиколонијална револуција један од кључних разлога настанка покрета, а подручја које су колонијалне силе напустиле природно су се опредељивала за несврстаност и кроз њу за мир. Несврстаност је тако била најмоћнија, и најсвеобухватнија

⁵²² Iveković, „Razvoj socijalističke misli u Africi“, *Afrika i socijalizam*, 13.

⁵²³ Kardelj, Edvard, „Istorijski koreni nesvrstavanja” (odlomci), *Afrika i socijalizam*, 337-356; Kardelj, Edvard, *Istorijski koreni nesvrstavanja*, Beograd: Komunist 1975, 18; Kardelj, *Socijalizam i demokratija*, 440; Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*, 34.

⁵²⁴ AJ, 507/IX, S/a-247, Stenografske beleške sa sednice Komisije Predsedništva SKJ za međunarodne veze održane 5.2.1970, sa početkom u 9,00 časova, 37.

⁵²⁵ Vogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 12-13; Богетић, Димић, *Београдска конференција*, 131; Čavoški, *Distant Countries, Closest Allies*, 2; Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 34; Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 139.; Jakovina, „Tito’s Yugoslavia as the Pivotal state of the Nonaligned” 389; Базил Дејвидсон је несврстаност у афричком контексту тумачио неприпадношћу међународним групацијама, али и унутрашњим, некапиталистичким или социјалистичким развојем. Davidson, *Afrika u povijesti*, 223.

⁵²⁶ Klein, *Cold War Orientalism*, 34.

⁵²⁷ Што су термини које Лила Ганди примењује на друге визије нпр. Фанонов „Трећи свет“. Ghandi, Leela, *Postcolonialism. A Critical Introduction*, Crows Nest: Allen and Unwin, 1998, 136-139.

⁵²⁸ Интервју са Чедомиром Штрбцем, 1.12.2016.

глобална имагинација југословенске политичке елите, па је последично обухватила више афричких држава но антиколонијализам или социјализам.

Политичка географија Африке као несврстаног континента уклапана је географију света мира, као антипода немирном свету зараћених суперсила и „сфера утицаја“ у коме нема места за мале и средње државе.⁵²⁹ „Африка“ је постала део глобалне имагинације Југославије – место где живи највећи број припадника несврстаних, највећи број пријатеља Југославије, метафора за снагу и бројност југословенских пријатеља. То није била политичка географија која је ограничена кабинетима југословенских комуниста, већ активан и флуидан наратив о ремапирању света који је, као што ћемо показати и у наредним поглављима, представљао основу за слику Африке код стручњака, интелектуалаца и обичних Југословена.⁵³⁰

„Древне престонице“ Европе, које су по бившем британском премијеру 1946. „пале у таму“, укључивале су и један Београд, који ће само пар година после овог монументалног говора одржаног у Фултону, Мисурију,⁵³¹ „прескочити“ менталну баријеру што ће оставити Југославију најпре неудобно, а потом веома удобно „заглављену“ између блокова. Из тог положаја најпре у „Источној Европи“, „Лагеру“, „Источном блоку“, па и на „Балкану“, окружена бившим савезницима, „земљама народне демократије“, те са неповерљивим Западом који је додиривао преко „неуралгичне тачке“ Трста, југословенска политичка елита средином педесетих повела је, најпре оклевајући, потом веома одлучно, Југославију у глобалне воде. Несврстани свет и Африка у њему вршили су улогу географије безбедности, јер Југославија није могла бити сама када је „читав континет“ био уз њу.⁵³²

Поред опресивне политичке географије региона, међутим, југословенска политичка елита морала је наћи решења за друге геополитичке визије, које су се као конкуренти појављивали у односу на несврстаност. Проблем Европа/несврстани свет актуелизовао се нарочито у време унутрашњих криза у федерацији, па су се тако најжешће критике чуле шездесетих и осамдесетих.⁵³³ У ствари, једина деценија када није било критика политике несврстности, биле су седамдесете, године детанта у Европи и „златно доба“ несврстности. Критичари су, међутим, углавном били тихи и скрајнути у малобројној дисидентској опозицији, емиграцији, а тек ретко у јавности.⁵³⁴ Коча Поповић, један од реал-политичара Југославије, 1954. у свом ескпозеу о спољној политици чврсто је позиционирао Југославију као земљу са европском и регионалном перспективом али је даљи развој видео „само у уској сарадњи са земљама Азије, Америке и

⁵²⁹ О сферама утицаја и географији опасности: Routledge, Paul, „Anti-Geopolitics”, *A Companion to Political Geography*, (ур.), Agnew et al., London: Blackwell Publishing, 2003, 237-238; Видети текстове у државним медијима раних педесетих и шездесетих ради илустрације света рата и мира: Душан Тимотијевић, „Изгледи на мир у 1951“, *НИИ*, децембар 1950; „Мир мора бити дело свих народа и свих држава света“, *Политика*, 25.10.1951; „У атмосфери толеранције и поштовања свачијег мишљења Скуп дискутује о очувању мира“, *Политика*, 26.10.1951; „Мирно лето“, Василије Поповић, *Политика*, 15.2.1961.

⁵³⁰ За изврстан пример испитивања геополитичких концепата насталих у политичком, а дељених од различитих друштвених група: Sharp, Joanne, „Refiguring geopolitics. The Reader’s Digest and the popular geographies of danger of the cold war”, *Geopolitical traditions. A century of geopolitical thought*, (ур.) Dodds, Klaus, Atkinson, David, London and New York: Routledge, 2003, 332-353.

⁵³¹ Wolff, *Inventing Eastern Europe*, 1.

⁵³² Како је то јасно Тито изразио: „Југославија има много пријатеља вани. Толико је позната у свијету по својим доприносима и несјебичности да је није једноставно нападати.“ „Intervju Tanjugu 1.8.1976”, Tito, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 491.

⁵³³ Bogetić, „Tito i nesvrstani“, 413; Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 60.

⁵³⁴ Kavčić, Stane, *Dnevnik in spomini*, 1, Ljubljana 1988, 314-415 *apud*. Pirjevec, Jože, *Tito i drugovi*, II, 335; Beograd: Laguna, 2012.; Pija Jukić, *Tito Between East and West*, Demos Publishing company, London, 55-67 *apud*. Bets, Pol „Crveni vetar promena“, *Tito u Africi*, 75; Расправа о смеру вођења спољне политике појављивала се понекад јавно па су у *Вјеснику у сриједу* 1966. живо расправљало о томе „Ко креира југословенску вањску политику“. Сукоб „Европа“ или „несврстани свет“ се тада први пут снажно појавио. Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 60.

других континената“, а када је један од праваца спољне политике пронађен у Африци, спремно је повео дипломатију у том правцу.⁵³⁵ Раиф Диздаревић сматрао је да би попуштање пред нападима који су тражили „више Европе-мање несврстаности“ у београдским и љубљанским медијима поводом Девете конференције несврстаних земаља у Београду, значило и напуштање „глобализма“ у спољној политици Југославији.⁵³⁶

Африка је често виђена као неодвојиви, па и кључни део „Трећег света“.⁵³⁷ Овај термин први је употребио француски демограф и историчар Алфред Сиви (Alfred Sauvy) 1952. у листу *L'Observateur* да би дефинисао „трипартитну поделу света“, првобитно засновану на моделу трећег staleжа у Француској револуцији. До краја хладног рата овај термин је коришћен од различитих страна у различитом контексту, да би после краја овог глобалног сукоба све више био замењен термином „Глобални Југ“.⁵³⁸ У Југославији је термин коришћен врло ретко у политичком дискурсу, како због свог „буржоаског порекла“, тако и због чињенице да би онда Југославија била издвојена у „Други свет“. Зато је најчешће био под наводницима или са оградом „такозвани“.⁵³⁹ Преферирани термини били су земље у развоју (ЗУР), неразијене земље, и нарочито „несврстане земље“ (НЗ).⁵⁴⁰ Термини су пажљиво одабрани јер су југословенски конкуренти, попут Кубе и Алжира покушавали да намерно прикажу Југославију као европску земљу, а таква географија погодвала је и Кини и Америци. То је маргинализовало Југославију, која је сматрала да се онда ПНЗ претвара у „афричко-азијски и латиноамерички савез“ па је она форсирала назив „несврстане земље“.⁵⁴¹

Још једна *глобална имагинација* која се супротстављала југословенској визији несврстаног света, био је тзв. концепт регионализма – супротстављен визији универзализма коју је Југославија подржавала.⁵⁴² Врхунац овог процеса, била је Азијско-афричка конференција у Бандунгу која је окупила 29 земаља. Иако је Бандунг пробудио интересовање у политичкој елити ипак није представљао оптималан начин удруживања; искључивао је Југославију и промовисао географију Афро-азије. Сви следећи, углавном неуспешни, покушаји триконтиненталног удруживања,

⁵³⁵ “Ekspozе о спољној политици”, *Međunarodna politika*, 16.5.1954, 99. Ово је посебно важно јер је Поповић и од других виђен пре свега као „Европљанин“; Glišić, *Prilozi za biografiju Petra Stambolića*, 123; Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, 148-160.

⁵³⁶ Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, 169.

⁵³⁷ Cooper, *Africa since 1940*, 13.

⁵³⁸ Prashad, *The Darker nations*, 6; Jang, *Postkolonijalizam*, 28; B.R. Tomlison, “What Was the Third World?” *Journal of Contemporary History*, vol.38, 2 (2003), 307-321; Совјети су га ретко користили, а и тада под наводницима. Ruprecht, *Soviet Internationalism After Stalin*, 11; Кубанци су нарочито радо користили овај модел, па је Че Гевара, „однекуд у свету“ послао поруку *Триконтинентали* 16. априла 1967; у Хавани је претходне године одржан скуп који је обухватио управо „три континента“ односно оно што се сматрало за „аутентични“ Трећи свет. Jang, *Postkolonijalizam*, 31.

⁵³⁹ Матес 1963. користи и наводнике и фусноту и објашњава: „Под тим термином подразумева се у ширем смислу онај дио свијетеа који по својим економским, социјалним и политичким особина представља базу за превазилажење хладног рата и јаза у економском нивоу међу земљама свијета.“ Матес, Лео, *Ненагнажованост*, Београд: Седма сила, 1963, 48; Кардељ користи „такозвани „трећи свет““, Kardelj, “Istorijski koreni nesvrstavanja” (odlomci), *Afrika i socijalizam*, 340, 353.

⁵⁴⁰ Stanovnik, Janez, *Zemlje u razvoju u svetskoj privredi*, , Beograd: Informator 1965; Tadić, Bojana, *Nesvrstanost u teoriji i praksi međunarodnih odnosa*, Beograd: IMPP, 1976; AJ, 130, 611, Razvoj i problematika spoljnoekonomskih odnosa SFRJ sa zemljama u razvoju, 12.6.1970; AJ, 507/IX, S/a-260, Sednica komisije za međunarodne odnose CK SKJ, 24.11.1972; AJ, 507/IX, S/a-270, Magnetofonske beleške sa sednice komisije Predsedništva CK SKJ za međunarodne veze održane u Beogradu 9.1.1975.

⁵⁴¹ Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 372-273, 420-421; Kardelj, *Istorijski koreni nesvrstavanja*, 5-6; AJ, Magnetofonske beleške sa sednice Komisije Predsedništva SKJ za međunarodne odnose i veze 24.11.1972. u 10h, 58.

⁵⁴² Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 28; DAMSPS, PA, 1955, f.13, 4475, Izveštaj o protekeloj godini u Egiptu 10.1.1955, 55; Bogetić, „Tito i nesvrstani“, 407-410.

изазивали су неодобравање Југословена.⁵⁴³ Једина регионална организација којој је Југославија у контексту Африке поклањала пуно поверење, јер су им се политике поклапале, била је ОАЈ, која је као и несврстана Југославија промовисала афричко континентално јединство.⁵⁴⁴

Ако усвојимо да „међународна пријатељства попримају један посебан симболички и афективни набој путем кључних догађаја који се заједнички ритуализирају и комеморирају“, ти догађаји били су, пре свега, конференције шефова држава или влада несврстаних земаља.⁵⁴⁵ Од девет конференција, колико их је било за време хладног рата, две су одржане у Југославији, а четири на тлу Африке. Може се формирати временска линија „Од Београда до Београда“, односно од конференције 1961. до оне 1989, а Африка је била приказивана као један од стубова несврстаности.⁵⁴⁶ Њима се могу лако придружити бројни званични самити и састанци које су одржавали шефови држава и други најмоћнији припадници политичке елите, јер су представљали део истог процеса.

Почетак стварања осовине Београд-Каиро-Делхи и промене менталних мапа југословенске политичке елите догодио се у периоду 1953-1956.⁵⁴⁷ На састанку тројице лидера на Брионима, 18-19. јула 1956, у комуникеу који су дали, Африка се најпре оцртавала кроз кризне тачке Алжира и Блиског истока. Медијски глорификован догађај постаће мит о оснивачима новог света.⁵⁴⁸ Сам овај састанак, његова медијска слика, и утицај који је оставио на Тита и остатак политичке елите немерљиво су утицали на њихову могућност да замисле и остваре нове спољнополитичке подухвате. Кроз следећих пет година, политичка елита је текстовима, путовањима, састанцима у УН, градила везе са до тад неслућеним диверзитетом. Афричке земље су тако представљене као „величанствен број, огроман дио човјечанства“, а тиме је континент претворен у метафору политичке моћи, а политика Југославија убрајана је у „вољу 800 милиона становника света“.⁵⁴⁹ Сви ови напори крунисани су 1961. када је Југославија у својој престоници окупила, уз остале, представнике десет афричких држава, десет ослободилачких покрета и две привремене владе.⁵⁵⁰ Ту су, кроз антиколонијализам, афирмисане нове афричке геополитичке реалности. На припремном састанку у Каиру 1961, аплаузом је поздрављен представник *Привремене владе Алжира*, а у Београду алжирска делегација била је пуноправни учесник.⁵⁵¹

⁵⁴³ Josip Đerđa, „Bandung je samo jedan“, *Vjesnik*, 12.8.1965; Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 56.

⁵⁴⁴ AJ, 507/IX, L, Konferencija šefova afričkih država i vlada, Adis Abeba, 22-25.7.1963; Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 33; „African International Organisations“, *Basic Documents on African Affairs*; „Intervju diplomatskom uredniku lista „Akbar El Jom“ 11.10.1964 u Kairu, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 245; Iveković, „Razvoj socijalističke misli u Africi“, *Afrika i socijalizam*, 8. Wilets, *The Non Aligned Movement*, 14,16; Janeković, Dara, „Mršava bilanca u Afrika Hallu“, *Vjesnik u srijedu*, 14.11.1966.

⁵⁴⁵ Fotiadis, „Opasni prijatelji, nevjerna braća“, 130.

⁵⁴⁶ Упореди: „Ванблоковске земље оличавају савест човечанства“ *Политика*, 2.9.1961 и „Од Београда до Београда“ *Политика*, 1.9.1989.

⁵⁴⁷ Čavoški, *Distant Countries, Closest Allies*, 10-26,40; Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 9; Wilets, *The Nonaligned Movement*, 2-10.

⁵⁴⁸ KPR, I-4-a/6, „Joint Communique Issued in Brioni in July 1956 after the Meeting Between president Nasser, president Tito and Prime minister Nehru, *India, UAR, Yugoslavia Conference New Delhi*, 1966 1-2; „Заједничка изјава председника Тита, Насера и премијера Нехру“, *Политика*, 21.7.1956; „Tito, Naser i Nehru sastali se na Brionima“, *Vjesnik*, 19.7.1956; О састанку: Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 36-37; „Дан када је рођена несврстаност“, *Политика*, 18.7.1981.

⁵⁴⁹ „Iz govora na mitingu u Beogradu po povratku iz UN održanog 12-10-1960“ Tito, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 140; „Iz govora u Skoplju 13.11.1961, Tito, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 201; „Iz govora u Osijeku“ 10.11.1968, Tito, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 289.

⁵⁵⁰ Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 39,76-87; Čavoški, *Distant Countries, Closest Allies*, 61-2; Čavoški, „Between Great powers and Third World neutralists. Yugoslavia and the Belgrade Conference of the Nonaligned movement“, *The Nonaligned movement in the Cold war*, 195.

⁵⁵¹ KPR, I-4-a/1, Završni izveštaj pripremnog sastanka šefova država ili vlada neangažovanih zemalja, 12.jun 1961,5; Америчке реакције на антиколонијализам на конференцији: Jakovina, „Aktivna koegzistencija nesvrstane Jugoslavije“, *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, 458.

Утицај овог догађаја на промену перцепције Африке види се у текстовима политичара објављиваних овим поводом, где су они усвајали могућност промене главне осовине светске политике са Исток-Запад, где Југославија мора стално да лавира, што се догодило и на самој конференцији, на Север-Југ, где се може удобно сместити у улогу посредника.⁵⁵² Лео Матес, нешто најближе што је југословенска политичка елита имала званичном историчару несврстаности, приказивао је у својој утицајној књизи да су „зоне колонијалних царстава“ претваране кроз процес антиколонијалне револуције у „зоне несврстаности“. Као секретар ове конференције, он је сматрао да је деколонизација била први елемент почетка систаматског напора за мењање међународних односа.⁵⁵³ Југословенске дипломате су на Београдској конференцији схватиле које су то теме које ће им донети највеће разумевање у Африци па су говори и договори одјекивали афричким проблемима: Алжир, апартејд, Тунис, Ангола, осуда колонијализма.⁵⁵⁴

Конференције несврстаних земаља представљале су идеалну прилику за приказивање хуманизованог афричког *Другог*. Званична сценографија – округли сто, медаљони шефова држава, представљали су афримаацију афричких учесника у атмосфери једнакости. Са Београдске конференције широко су дисеминиране фотографије учесника од којих је свакако најпознатија фотографија шефова држава или влада усликана у СИВ-у, на којој је проминентан високи председник Малија Модибо Кеита у традиционалној ношњи (Слика бр. 3).⁵⁵⁵ Ако погледамо амблеме и поштанске марке које су земље домаћини издавали, а које су долазиле све до *Њујорк тајмса*, можемо их видети као изразе солидарности.⁵⁵⁶ Поштанска марка коју је израђена за *Београдску конференцију* са пет ликова (који су представљали човечанство кроз пет расно/етничких типова) апеловала је на јединство света и расну једнакост. То је било веома значајно у свету где је Африка била средиште расне дискриминације (Слика бр. 4). Радило се о двострукој афримаацији – афричким лидерима признавано је право на једнакост у међународној политици и афирмисани су као вође својих земаља, док је присуством оваквог броја афричких шефова држава Југославији признавана посебна, глобална улога у политици и специјалне везе са континентом.

Године 1964. у Каиру се на новој конференцији окупило 47 држава, од тога је 29 било афричких.⁵⁵⁷ Овакав одзив Африканаца убедио је Југословене да је: „политика несврставања постала далеко преовладавајућа политичка струја на овом подручју [Африке и Блиског истока]“. ⁵⁵⁸ Зато је југословенска делегација посебан акценат ставила на контакте са лидерима ових земаља, а документи и разговори мапирани су кључне географске тачке континента: Конго, Родезија, португалске колоније, ЈАР.⁵⁵⁹ У детаљном југословенском извештају са конференције, подвлачио се заједнички имениоц: “ми морамо учинити посебан напор да би смо разумели и акутност проблема који покреће низ земаља у вези са борбом против колонијализма, да бисмо одржали поверење у земљама које су до сада подржавале наше напоре и наставили даљу сарадњу

⁵⁵² Jože Smole, „Konferencija neangažovanih“, *Međunarodna politika*, 1961, бр. 272-3; Đorđe Jerković, „Putem jedne alternative“, *Međunarodna politika*, 1961, бр. 274-5.

⁵⁵³ Mates, *Neangažovanost*, 21; „Leo Mates“, *Diplomati izvan protokola*, 217; Американци су те зоне звали „сиве зоне“ Klein, *Cold War Orientalism*, 38; Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 129.

⁵⁵⁴ Wilets, *The Nonaligned Movement*, 11,13; Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 1,86; AJ, KPR, I-4-a/2, Zabeleška o zaključcima sa sastanka jugoslovenske delegacije 25.8.1961, 7,13; „Декларација шефова држава и влада ванблоковских земаља“, Богетић, Димић, *Београдска конференција*, 479-485; Mates, *Nonalignment. Theory and Current Policy*, 291.

⁵⁵⁵ О организацији, припреми, одржавању конференције види најкомплетнију студију: Богетић, Димић, *Београдска конференција несврстаних земаља*.

⁵⁵⁶ Dinkel, Jurgen “To grab the headlines in the world press”, *The Nonaligned movement in the Cold War*, 214.

⁵⁵⁷ Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 40, 113-128

⁵⁵⁸ DAMSPS, PA, 1965,3, 49504, Neke ocene o najnovijim kretanjima u Africi i Arapskim zemljama, 13.

⁵⁵⁹ „Izjava predsednika Tita“, *Vjesnik*, 1.10.1964; AJ, KPR, I-4-a/5, Statement by his excellency Josip Broz Tito, 8; Wilets, *The Nonaligned Movement*, 26; Mates, *Nonalignment. Theory and Current Policy*, 292.

са њима.[подвучено у оригиналу]⁵⁶⁰ Број гласова у УН биће још једна важна ставка у придобијању нових пријатеља па је постојање 40 афричких држава у УН 1965, знатно утицало на слику континента.⁵⁶¹

Период 1965-1970 означио је “кризу континуитета” за ПНЗ, па се Иво Сарајчић 1965. вратио са пута по Африци на рапорт Титу на брдо код Крања, где је известио врх југословенске дипломатије о потпуној апатији у вези несврстаности међу афричким лидерима.⁵⁶² Проблеми су укључивали пад прве генерације афричких лидера, појачани притисак суперсила, нарочито САД, одржавање оријентације без везивања за блокове који су нудили огромну војно-економску помоћ и тиме стабилност режима. То је време када су се и Насер и чланови СКЈ двоумили око ове „постколонијалне утопије“.⁵⁶³ Насер је схватао, после пораза од Израела, да му несврстани не могу војно помоћи, за разлику од Истока. Са друге стране, а свакако под утицајем југословенског скретања ка Истоку половином шездесетих, у југословенској партији јављају се „незадовољници“ који критикују повезивање са несврстаним земљама и позивају на приближавање Истоку.⁵⁶⁴ Те ће предлоге развејати совјетска интервенција у Чехословачкој, а Тито и југословенски врх доћи ће до супротног закључка од Насера: само повезивање са што већим бројем независних земаља и доследна критика блоковске политике гарантоваће безбедност Југославији.

Управо ће акције Југославије крајем деценије оживети ПНЗ. Прве анализе, урађене управо 1968, означиле су афричке земаље као савезнике у овом подухвату од суштинског значаја.⁵⁶⁵ Југословени су проширили круг „потенцијалних пријатеља“ у Африци, јер су сматрали да је несврстаност једна од најважнијих облика афричког присуства на међународној сцени; нужност Африке; најпогоднији пут пружања отпора великим силама; а да афричке државе чине 2/3 чланица и наконструктивнији фактор унутар несврстаних.⁵⁶⁶ На скупу у Лусаки окупило се 1970. 64 земаља.⁵⁶⁷ Скуп је представљао епитом мултирасне, мултиконтиненталне „постколонијалне утопије“, тим пре што се дешавао у земљи окруженој „расистичко-колонијалним дистопијама.“⁵⁶⁸

Резолуција из Лусакe фокусираола се на југ Африке (португалске колоније, Намибију, Зимбабве).⁵⁶⁹ Година 1970. је свакако *annus mirabilis* за југословенску политику несврставања.⁵⁷⁰ Југословенска политичка елита, крем њене дипломатије (Ђерђа, Матес, Лончар, Беловски, Диздаревић) увидели су да несврстаност може послужити као најфлексибилнији темељ

⁵⁶⁰ AJ, KPR, I-4-a/5, Informacija o Kairskoj konferenciji neangažovanih zemalja, 7.11.1964, 2.

⁵⁶¹ “Zahtevi vremena”, *Međunarodna politika*, 1.11.1959, бр. 230; *20 Godina OUN*, Sedma sila, Beograd, 1965, 5.

⁵⁶² Ivo Sarajčić, *Diplomate izvan protokola*, 92; Bogetić, „Jugoslavija i nesvrstanost“.

⁵⁶³ За југословенски став: AJ, 507/IX, S/a-234, Zabeleška sa sastanka sa predsednicima komisije za međunarodne odnose u republičkim centralnim komitetima, 31.10.1968; AJ, 507/IX, S/a-234, „Nacrt rezolucije o spoljnopolitičkim stavovima SKJ“; Rezolucija. “Savez komunista Jugoslavije u borbi za ravnopravnu međunarodnu saradnju, za mir i socijalizam“, *Deveti kongres SKJ*, 266; Најбољу илустрацију за проблем покрета несврставања у Африци доноси Насерово поверавање Кочи Поповићу, последњег дана трећег арапско-израелског рата, 1967: „Насер каже да је први пут прошле ноћи стигао да размишља [...]упитао је сам себе: кад овако стиоје ствари, кад су овако постројени светски форптови, каквог смисла може да има и још има политика несврставања. Питам га: јесте ли дошли до неког одговора, видите ли неку алтернативу. Н.одговара: Нисам.“ AJ, KPR, I-2/35-3, Put u Ujedinjenu arapsku republiku, 11.6-12.6.1967, 4.

⁵⁶⁴ Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned World*, 218-220; Bogetić, *Životić, Jugoslavija i arapsko izralski rat 1967*, 131-149; Dimić, *Jugoslavija u hladnom ratu*, 357-384.

⁵⁶⁵ Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 61.

⁵⁶⁶ AJ, 142, 538, I, Mesto /uloga/Afrike u svetu, 1968, 3; AJ, 142, 538, I, “Neke karakteristike sadašnjih kretanja u Africi /poltika nesvrstavanja –afričke i arapske zemlje“, 1968, 6.

⁵⁶⁷ Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 181-198; Wilets, *The Nonaligned Movement*, 31-35; Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 72-77.

⁵⁶⁸ „Nesvrstanost u suvremenom svijetu” *Borba-reflektor*, 2.9.1970; “ Zaključek vrha v Lusaki. Izpolnjena pričakovanja“, *Delo*, 11.9.1970; Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 131, 177, 187.

⁵⁶⁹ “Rezolucija iz Lusake”, *Vjesnik*, 11.9.1970.

⁵⁷⁰ Bogetić, „Tito i nesvrstani“, 411; Jakovina, *Treća strana*, 33.

пријатељства са државама у „Трећем свету“.⁵⁷¹ Треба истаћи да је унутар ове групације и даље постојала сумња у овај правац спољне политике па је савезни секретар иностраних послова Мирко Тепавац сматрао да је „пренаглашен афрички акценат“; Ђерђа да је конференција „оковала“ покрет за афрички терен; док је Владимир Поповић је истакао колико је успешна мисија била међу Африканцима. Стане Доланц показао је како и „постколонијалне утопије“ могу скривати цивилизаторски дискурс па је рекао да „несврстаност [...] постоје ванредне шансе да та политика не обухвата само Африку, Азију и евентуално Латинску Америку, дакле тај, да тако кажем нецивилизовани свет, већ да буде прихваћена и од свих других као једина алтернатива у данашњој констелацији међународних односа.“⁵⁷² Лео Матес је истакао „ [...] “најмлађи континент“ Африка чак је преко своје опће организације /ОАЈ/ изгласао став да се све афричке земље придружују покрету несврстаних земаља.” истичући да је то одраз заједничке „судбине“ и „друштвено политичког стања и тежњи тих дијелова свијета.“⁵⁷³ Иако су југословенски политичари учавали поделе по овом питању и унутар саме Африке, где су државе „Црне Африке“ биле фокусиране на проблем колонијализма, а „Арапи“ на Блиски исток, ипак су Африканци виђени као најбољи и најбројнији пријатељи Југославије.⁵⁷⁴ То пријатељство лепо се преводило у гласове у УН-у где је југословенска делегација рачунала на афричку подршку по несврстаним питањима.⁵⁷⁵

На Четвртој конференцији несврстаних у Алжиру 1973, учествовало је 75 земаља. Мање се дискутовало о питањима расизма и колонијализма, али су зато усвојена важна документа о овим питањима, а афричка имена одзвањала су холовима (Зимбабве, Намибија, Преторија).⁵⁷⁶ Југословени су и даље били фасцинирани успехом који им је овакав вид повезивања са далеким државама доносио. *Ослобођење* је преносило писање британског *Spectator* овим поводом цитирајући „ [...] све веће ширине тог свијета несврстаних. Несврстани чине данас већину становништва земљине кугле!“⁵⁷⁷ *Вјесник* је математички сабирао све актере „75+9+15+3+4=106“, а списак је укључивао највише афричких земаља. Тито је у Алжиру говорио о „снажном роду“ несврстаности у свет.⁵⁷⁸

Африка се све више гледала, како је Твртко Јаковина написао, као „утврда несврстаних“.⁵⁷⁹ Седамдесетих су прогресивне и несврстане земље практично изједначене, покрет је постао хетерогенији, а свака подела унутар несврстаних ризиковала је да угрози и слику Африке као „несврстаног континента“.⁵⁸⁰ Огромна жеља да се очувају важне земље ПНЗ, попут

⁵⁷¹ AJ, 507/IX, S/a-247, Stenografske beleške sa sednice Komisije Predsedništva SKJ za međunarodne veze održane 5.2.1970 sa početkom u 9,00 časova, 1-37.

⁵⁷² AJ, KPR, I-4-a/9, Izvod iz beleške o razgovorima sa članovima jugoslovenske delegacije po završetku konferencije u Lusaki, 10.9.1970,1-6.

⁵⁷³ AJ, 507/IX, S/a-257, „Nesvrstanost, zemlje u razvoju i političke implikacije koje su nastale tokovima međunarodnih kretanja u zadnjim godinama, Stavovi komunističkih partija prema nesvrstavanju“, Leo Mates za Komisiju za međunarodne odnose Predsedništva SKJ, maj, 1972, 1-19.

⁵⁷⁴ AJ, KPR, I-4-a/9, Izveštaj o trećoj konferenciji nesvrstanih zemalja, 14.9.1970, 6.

⁵⁷⁵ AJ, KPR, I-4-a/11, Nesvrstane zemlje na 27 zasjedanju UN, 6.1.1973.

⁵⁷⁶ Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 240-264,248; „Završena četvrta konferencija nesvrstanih u Alžiru“, *Borba*, 10.9.1973; „Rezolucije političkog komiteta četvrte konferencije na vrhu nesvrstanih zemalja“ *Borba*, 12.9.1973; Aj, KPR, I-4-a/15, Delegacija SFRJ na IV konferenciji nesvrstanih zemalja, Bilten br. 5, 5.9.1973, 5; Aj, KPR, I-4-a/15, Informacija o IV konferenciji nesvrstanih zemalja, 11.9.1975, 5.

⁵⁷⁷ „Konferencija nesvrstanih u Alžiru“, *Oslobođenje*, 1.9.1973.

⁵⁷⁸ „Riječ predsednika Tita“, *Borba*, 7.9.1973.

⁵⁷⁹ Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 477.

⁵⁸⁰ AJ, 837, I-2/47, Zabeleška o završnim razgovorima Predsednika Tita i Sadata i njihovih saradnika, 19. februara u palati Kubeh-Kairo,4; Josip Broz Tito, „Referat na Jedanaestom kongresu SKJ“, Tito, Josip Broz, *Govori '78*, Beograd: Borba, 1979, 17; AJ, KPR, I-3-a/24-35, Stenografske beleške sa razgovora predsednika SFRJ Josipa Broza Tita i predsednika PVAS Mengistu Haile Mariama 7.11.1978, u 12 časova, Beli dvor,15; „Одбацивање „природног савезништва“, *Политика*, 26.02.1983.

Етиопије, проузроковала је и ситуацију где је и поред дугорочног уговора о пријатељству са СССР, Етиопији приписивана „несврстаност као основно спољнополитичко опредељење“.⁵⁸¹ Конференција у Коломбу 1976. окупила је 85 земаља, а у Хавани 1979. конференцији су присуствовале делегације 92 земље, а „афричка питања“ (ЈАР, непризнавање бантустана, пријем Анголе у УН, Блиски исток) и даље су спајала Југославију и Африку.⁵⁸² Седамдесете су као златно доба ове политике донеле неслућени продор несврстаности у јавни дискурс.⁵⁸³ Да се слика о несврстаном свету широко дисеминира са јасним југословенским печатом потрудили су се спроводиоци спољне политике. Њихови радови, предговори, памфлети и чланци испуњавали су полице Југословена, па су и превођени и објављивани у иностранству.

Осамдесетих је Југославија могла да „прогласи победу“ на континенту: „све земље Африке, са изузетком ЈАР, су се определиле за политику несврстаности“.⁵⁸⁴ Наравно, то је утицало на ублажавање слике унутрашњих проблема и спољнополитичких лавирања афричких земаља, па се и номинално изјашњавање за несврстаност видело као важније него било какав други потез афричких влада. Идеолошки *Други* потпуно је превазиђен несврстаношћу па је обесхрабривана чак и подела на афричке капиталистичке и социјалистичке државе.⁵⁸⁵ Тако је југословенска политичка елита успевала да нађе позитивне карактеристике и код „капиталистичке“ Кеније и код „социјалистичке“ Танзаније.⁵⁸⁶ Еклатантан је пример социјалистичке Етиопије, која је и поред тога што је потписала званичан, државни уговор о пријатељству са СССР, што је значило идеолошко и политичко савезништво са првом земљом социјализма, сматрана за „несврстану пријатељску земљу“.⁵⁸⁷

На осмој конференцији у Харареу 1986. дошло је до видљиве деморализације међу несврстанима као кулминације кризе несврстаности осамдесетих.⁵⁸⁸ Покрет је очигледно имао идентитетску кризу, јер су медији понављали мантру „Тито-Насер-Нехру“. Разлог даљег занимања за ПНЗ лежао је у унутрашњој кризи у Југославији, па је Савет Федерације СФРЈ закључио да је покрет од кључне важности за безбедност, углед и утицај Југославије, стога се одржавала *глобална имагинација* несврстаног света као један од стубова федерације, стабилан курс спољне политике и Титово наслеђе.⁵⁸⁹

За последњу, девету конференцију ПНЗ 1989. у Београду, на којој ће Југославија учествовати и којој ће бити домаћин, карактеристично је да је дошла у време климакса политичке и економске кризе, те да се део политичког вођства покушао легитимизовати и „повратити глобалу важност коју је земља имала“ кроз њену организацију.⁵⁹⁰ Београд је још једном дочекао највише представнике Африке, уз пажњу целог света – дошла је 171 делегација са 2800

⁵⁸¹ АЈ, КРР, I-3-a/24-35, Информација о социјалистичкој Етиопији, 28.11.1978, 6.

⁵⁸² Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 356-378, 495-526.

⁵⁸³ Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 72-77.

⁵⁸⁴ AS, 1271, Društveno-politička kretanja u Africi sa osvrtom na mesto i ulogu SFRJ i odnose sa afričkim zemljama, 1985. 1-5.

⁵⁸⁵ AS, 1271, Sednica Saveznog društvenog saveta za međunarodne odnose, Beograd, 24.1.1980, 2-8.

⁵⁸⁶ Упореди: АЈ, 803, 845, Podsetnik za razgovore predsednika Predsedništva SFRJ Veselina Djuranovića sa predsednikom UR Tanzanije Juliusom Njerereom, Beograd 14-17 mart 1985. ;2; И: АЈ, 803, 846, Podsetnik za usmenu informaciju predsednika Predsedništva SFRJ Radovana Vlajkovića o poseti predsednika Republike Kenije Daniela Arapa Moia, 5.6.1985, 1.

⁵⁸⁷ DAMSPS, PA, f.38, 1978, 4200, Platforma za posetu ministra inostranih poslova Socijalističke Etiopije dr George Felekea SFRJ 16-19-1-1978. 9.1.1978,2,5; DAMSPS, PA, f.38.1978, Etiopija, Informacija za učešće naše državno-partijske delegacije sa članom Predsedništva SFRJ i Predsedništva CK SKJ Vidojem Žarkovićem na čelu, na proslavi 4-godišnjice etiopske revolucije, 24.8.1978, 5.

⁵⁸⁸ Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 531; Mates, *Počelo je u Beogradu*, 1.

⁵⁸⁹ Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 615, 619.

⁵⁹⁰ Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 621-622; „Зближавање света“, *Новосту*, 18.5.1989; „Doviđenja u Beogradu“, *Večernji list*, 22.5.1989.

учесника.⁵⁹¹ Главне критике скупа у југословенској јавности биле су везане за трошкове организације и страх да ПНЗ удаљава Југославију од Европе.⁵⁹² Део политичке елите опседнут националним и европским перспективама потпуно је одбацивао покрет, те се може повући релативно чврста граница између републичких елита које су се бавиле националним питањима, и покушале да супституирају несврстани свет за европски, и федералне елите и дипломата који су покушали да одрже *глобалну имагинацију*.

Организатори конференције предузели су све да „модерност“, „савременост“ и „модернизација“ буду кључне речи конференције.⁵⁹³ Борба за дискурзивни простор била је делимично успешна потиснувши унутрашње проблеме. *Борба* је 30.8.1989. паралелно објавила вести на насловници о спремности Преседништва СФРЈ за почетак конференције и одлуку о укидању неких од привремених мера уведених на Косову у фебруару те године.⁵⁹⁴ Нови председник Председништва СФРЈ, Јанез Дрновшек уклопио је овај „стуб Југославије“ у своју агенду.⁵⁹⁵ Др Роберт Мугабе, бивши домаћин конференције, као „бивши пастир“ и „герилац из буша“, бивши затвореник из ЈАР, славни победник на слободним изборима за председника Зимбабвеа, драгуља Африке, представљао је идеалног савезника.⁵⁹⁶ Дрновшек је, пак, говорио језиком који је више подсећао на језик неког западноевропског технократе но једног од вођа „Трећег света“, па се може приметити губитак јасне југословенске визије несврстаног света.⁵⁹⁷

Уместо наметнутог супротстављања идеје Европе и „трећег света“ организатори су се позвали на њихову узајамност. Цевад Мујезиновић, који је био на челу организационог одбора конференције, говорио је о потреби већег разумевања Европе, али и формирао је врсту имагинарне „постколонијалне утопије“ говорећи о будућности Југославије: „допринос Југославије будућој многонационалној Европи и обрнуто – допринос Европе вишенационалној и несврстаној Југославији“.⁵⁹⁸ У партијском гласилу *Борби*, покрет је браћен од критика удаљавања од Европе и баука „закопавања у имагинарни континент трећег света [...] измишљени континент негде између Африке и Азије“.⁵⁹⁹

Несврстаност је стога била најважнија *глобална имагинација* Југославије и омогућавала је мапирање Африке као континента југословенских пријатеља и савезника у опасном међународном свету. Поред тога, ова политика, која је квантитативно имала највећи ослонац у Африци, а на нивоу замишљене географије стално са њим повезивана, омогућавала је Југославији да прикаже како води заиста глобалну политику.

⁵⁹¹ Zlatko Dizdarević, „Aplauz za divljenje i čuđenje“, *Oslobođenje*, 10.9.1989; Tomas Šerber, „Pariz zainteresovan za „treći svet“, *Borba*, 26.8.1989; „Из стране штампе о самиту несврстаних“, *Недељна Борба*, 16-17-8.1989; „У корак са временом“, *Вечерње новости*, 25.8.1989; „Највећи summit dosad“, *Večernji list*, 25.8.1989.

⁵⁹² „Подмирени трошкови скупа несврстаних“, *Политика*, 15.9.1989.

⁵⁹³ „Osvremeniti pokret“, *Vjesnik*, 19.5.1989; „Модернији и ефикаснији покрет“, *Политика*, 4.9.1989; „Osvremenjivanje i prilagođavanje“, *Oslobođenje*, 13.8.1989; Hido Bišćević, „Nesvrstani na početku“, *Vjesnik-prilog*, avgust 1989; Dr Ranko Petković, „Osvremenjivanje nesvrstanih“, *Međunarodna politika*, br. 947, 1989.

⁵⁹⁴ „Достојан домаћин“, *Борба*, 31.8.1989.

⁵⁹⁵ Пошто је преузео дужност 15. јуна 1989, он држи говор питомцима Војне академије у Београду, са иностраним гостима прати утакмицу Црвене звезде, и коначно прихвата улогу домаћина самита. „Gost skupštine grada“ *Vjesnik*, 26.8.1989.

⁵⁹⁶ Predrag Stamenković, „Sjaj i beda nezavisnosti“, *NIN*, 31.8.1989.

⁵⁹⁷ „Дуговима једно од централних места“, *Политика*, 4.9.1989; „Preporod u kolijevci“, *Danas*, 12.9.1989; Drnovšek, Janez, „Continuity and adjustment of the strategy of non-alignment“, *Razvoj/Development International*, IV/2, 1989, 191-200; Arnold, *Africa. A Modern History*, 749.

⁵⁹⁸ Цевад Мујезиновић, „За веће разумијевање Европе“, *Ослобођење*, 17.8.1989; „За мир међу земљама“, *Интервју*, 1.9.1989; Ljubomir Čučić, „Vizije bez dijaloga, dijalogom do vizija“, „Deveta konferencija nesvrstanih“ *Vjesnik-prilog*, avgust 1989.

⁵⁹⁹ Mirko Klarin, „Što nam je trebao samit“, *Borba*, 8.9.1989; До марта 1991, *НИН* и *Данас* почеће да пишу о несврстаности као о „тромости мишљења. Štrbac, *Afrički zapisi*, 323.

1.1.4 Мрачни континент

*Неизрецив страх белог човека [...] од безброј светлуцавих очију*⁶⁰⁰

(Здравко Печар, *Африка* 1964)

Педесетих година XX века опстајала је у западном свету слика Африке као „мрачног континента“, учвршћена у последњим деценијама 19. века, а са коренима још у 16. веку.⁶⁰¹ За Југославију у ово време су, пак, „мрак“, „хаос“, „дивљаштво“, што су све стереотипи у колонијалном дискурсу везани за Африку, пре свега били су везивани за опстајање колонијализма али нарочито расизма на континенту. Логика расе у комунизму, већ је на реторичком нивоу долазила у непремостиви сукоб са истребљивачком логиком немачког нацизма и сегрегационистичком логиком јужноафричког апартхејда.⁶⁰² Виђење расног питања било је обојено ставом југословенских комуниста да расизам може постојати само у удаљеним географским регијама, које су при том баштиници система прошлости. Овај став имао је везе и са замишљањем историјског непријатеља – у слици расиста са југа Африке могао се наћи дериват слике немачког нацисте; у слици португалског колонијалисте – италијански фашиста.⁶⁰³

У XX веку је „глобални покрет ка расној једнакости и самоопредељењу убрзао и коначно сломио утврде белачке надмоћи са неиздрживом силом“, а чинило се да дуговечност расних теорија нестаје са колонијализмом.⁶⁰⁴ УН је акцијама попут доношења *Унескових* декларација о раси, постао права „интернационална антирасистичка бирократија“.⁶⁰⁵ Слика расијализованог *Другог*, везана за становништво афричког порекла широм планете, полако се губила.⁶⁰⁶ Такође, идеје о „азијској“ раси доследно су разграђиване, одбациван је „оријенталистички багаж“ како би се произвео велики број слика националних, регионалних и културних група.⁶⁰⁷ Наравно, сав овај активизам није потпуно променио дискурс о становницима Африке, нарочито у бившим метрополама, где је расизам перфорирао образовање, сленг и популарну културу.⁶⁰⁸ Са друге стране, европски комунисти, дуго су држали ову тему за *табу*, па је Валтер Улбрихт 1950. прогласио да „више нема расне мржње у НДР-у“, дисквалификујући тиме нацизам, али и *могућност* расизма према Африканцима.⁶⁰⁹

⁶⁰⁰ Pečar, *Afrika*, 80.

⁶⁰¹ Curtin, *Image of Africa*, I, xi.

⁶⁰² Law, Ian *Red racisms. Racism in communist and Post-communist Context*, London:Palgrave Macmillan, 2012. 143.

⁶⁰³ Rothberg, Michael, *Multidirectional Memory. Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*, Stanford:Stanford University Press, 2009; P. Betts et. Al, “Race, Socialism and Solidarity: Anti-Apartheid in Eastern Europe”, *A Global History of Anti-Apartheid*, (yp.) Skinner, Rob, Konieczna, Anna, London:Palgrave Macmillan, 2019,161.

⁶⁰⁴ Borstelmann, Thomas *The Cold war and the color line. American race relations in the Cold War*, Cambridge:Harvard University Press, 2001,1; Rice, Laura, *Of Irony and Empire. Islam, the West and the Transcultural Invention of Africa*, State University of New York Press, 2007,45; Fage and Oliver, *A Short History of Africa*, 244.

⁶⁰⁵ Посебно су се у том смислу истицале декларације УН-а : *Декларација о укидању свих облика борбе против расне дискриминације, Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације, Међународна конвенција о сузбијању и кањжавању злочина апартхејда*. Hazard, Anthony Q. Jr., *Postwar Anti-Racism. The United States, UNESCO, and “Race” 1945-1968*, London:Palgrave Macmillan, 2012, 2, 5.

⁶⁰⁶ Klein, *Cold War Orientalism*, 30

⁶⁰⁷ Gilroy, Paul, *There Ain't No Black in the Union Jack. The cultural politics of race and nation*, London:Routledge Classic, 2002, xiv.

⁶⁰⁸ Gilroy, *There Ain't No Black in the Union Jack*, 84; Arnold, *Africa. A Modern History*, 904; Ki-Zerbo, Joseph, “Editorial note: theories on the “races” and the history of Africa”, *General History of Africa I*, 266.

⁶⁰⁹ P. Betts et. Al, “Race, Socialism and Solidarity”, 159.

Кључна тачка имплозије идеја европске надмоћи може се наћи управо у Другом светском рату.⁶¹⁰ Будући да су се стара европска царства ослањала и на расизам, стварање нових националних држава обележило је ограђивање и осуђивање расизма у другим државама.⁶¹¹ СССР је најпре одбацивала концепт расе. У другој половини века генерални став био је да не треба директно одбацивати концепт расе, већ признати физиолошке разлике, а затим одлучно инсистирати на једнакости раса али такође потенцирати класне односе и секундарно етничитет.⁶¹² У унутрашњој политици све су социјалистичке земље инсистирале да је расизам другде (све социјалистичке државе ритуално су осуђивале апартхејд) и да су појединачни инциденти везани за „несоцијалистичко понашање“ које произилази из „заосталости“ или „буржоаског менталитета“.⁶¹³ Југославија је била део тог, социјалистичког, али и света Источне Европе који је на специфичан начин градио однос према расијализованом *Другом*, како због сопствене искључености из корпуса „Европе“, тако и због недостатка колонијалног искуства, те порицања сопственог фашистичког искуства.⁶¹⁴

Раса увек укључује хијерархију различитости, мора бити политички конструисана из обимног идеолошког корпуса, а често је расно означавање наметнуто од спољног, моћнијег фактора.⁶¹⁵ Ако прихватимо да Ду Бојсова изјава „Бити белац значи бити власник Земље“ изражава огорчени став *Црног Атлантика* према „белом човеку“, први задатак Југословена у Африци био је оправдати своју белу кожу или прогласити је неважном.⁶¹⁶ Југословенска политичка елита позиционирала се као врста другачијих белаца, другачијих Европљана, а то позиционирање било је предмет пажљиво стваране слике *Другог*.

Неки истраживачи у скорије време су устврдили да је Југославија била посве несвесна своје „белине“ (*whiteness*)⁶¹⁷ и да се није постављала у глобалној хијерархији, да раса није била важна категорија, да њена политика није била еманципаторска.⁶¹⁸ Не само да Југославија глобалне расне хијерахије није признавала, већ је активно против њих деловала што најпре можемо видети у уставима Југославије: сви Устави од 1946. до 1974. експлицитно су помињали забрану расне дискриминације, а овај члан је временом допуњаван.⁶¹⁹ Стручњак за уставно право и један од твораца устава из 1963. и 1974, Јован Ђорђевић,⁶²⁰ био је један од експерата који су

⁶¹⁰ Cooper, *Africa since 1940*, 26.

⁶¹¹ Itty, Abraham “Prelegomena to Non-alignment. Race and the international system”, 77-85; P. Betts et. Al, “Race, Socialism and Solidarity, 152.

⁶¹² Law, *Red racisms*, 21.

⁶¹³ Mark, Slobodian, “Eastern Europe”, *Oxford Handbook of the Ends of the Empire*, 11; P. Betts et. Al, “Race, Socialism and Solidarity, 153; Weiz, Eric D, “Racial politics without the concept of race: Reevaluating Soviet Ethnic and National Purges”, *Slavic review*, vol.61, 1, (2002), 2.

⁶¹⁴ Неки истраживачи промовишу поглед на Источну Европу као на део „белог Запада“ противно познатим тезама Тодорове и Вулфа, међутим, ова тврдња не само што је нама неприхватљива већ је случају Југославије у хладном рату, и те како погрешна. Види: Mark, Slobodian, “Eastern Europe”, 15; Baker, *Race and the Yugoslav Region*, 10.

⁶¹⁵ Weiz, Eric D, “Racial politics without the concept of race“, 7; Gilroy, *There Ain't No Black in the Union Jack*, 35.

⁶¹⁶ Да би се поставили према глобалном поретку, Милс каже, нације су морале да поставе себе у хијерархију расе, одбаце је или прихвате, модификују. Mills, Charles W, *Blackness Visible: Essays on Philosophy and Race*, Ithaca and London :Cornell university press, 1998, 127.

⁶¹⁷ *Whiteness* подразумева читаву једну интердисциплинарну групу студија које се фокусирају на „беле привилегије“ и формирање хијерархија у дихотимији бели/не-бели. У српској науци скоро некоришћен, тешко преводив, налазимо превод „белина“. Radulović, Ružica, „Noridjski model beline i izuzetnosti: reprezentacija drugosti u nekim nordijskim filmovima i televiziji“, *Етноантрополошки проблеми, н.с.год.14, св.4* (2019), 1247-1269.

⁶¹⁸ Subotić, Jelena, Vučetić, Srđan, “Performing solidarity: whiteness and status-seeking in the non-aligned world”, 6.

⁶¹⁹ Устав ФНРЈ 1946. члан 21, члан 23. <http://mojustav.rs/> [15.9.2018.] Устав СФРЈ 1963, члан 40.члан 41 <http://mojustav.rs/> [15.9.2018.] Устав СФРЈ 1974, члан 154, члан 170, члан 203. <http://mojustav.rs/> [15.9.2018.]

⁶²⁰ Јован Ђорђевић (1908-1989)- Докторирао право на Сорбони 1933, Академик САНУ, судија Уставног суда Југославије, експерт за уставно право и писац више универзитетских уџбеника и студија о праву.

1969. при Унеско написали четврту по реду Декларацију о раси и расним предрасудама.⁶²¹ Ова декларација експлицитно је означавала „национално законодавство“ као начин да се ефективно истреби расистичка пропаганда.⁶²² То је пуно значило за сузбијање слике Африканаца као расијализованих Других, а јасно видимо како је на нивоу права примењено у Југославији, па чак можемо видети како је Југославија својом правном експертизом допринела обликовању универзалних аката.

Највећи изазов за светску заједницу и слику црног Африкаца било је постојање система апартхејда⁶²³ у ЈАР. Апартхејд је био на врху пирамиде расизма, изнад расистичке владавине у Родезији и расизма као ширег феномена у Африци, као „институционализовани расизам“ како је схватан и у бирократији УН-а, а и у Југославији. ЈАР је била најмоћнија држава Африке хладног рата, њу је водила искусна и способна „бела мањина“ која је у својим рукама концентрисала сву власт, а подршку је нашла у НАТО-у, САД, Британији, Француској, те Родезији и португалској империји у Африци, успешно заклањајући свој брутални систем заснован на расној подели и расистичким предрасудама о чувању „цивилизованог друштва“ белаца од црнаца, иза паравана хладног рата.⁶²⁴

Током већег дела хладног рата, ЈАР и „глобални антиапартхејд покрет“ ратовали су у својеврсном „рату репрезентација“.⁶²⁵ ЈАР је у југословенској дипломатији гласила за „смртог непријатеља цивилизације и Југославије“. Државни односи прекинути су 1963, следећи резолуцију УН-а против апартхејда, а нису обновљени до краја Југославије; југословенски представници редовно су извештавали УН о поштовању санкција ЈАР.⁶²⁶ Покушај стварања држава где би на власти била бела мањина и расистички систем, осуђен је у Југославији и на примеру покушаја стварања Централноафричке федерације.⁶²⁷ Уместо тог амбициозног плана створена је Родезија, када су бели насељеници британског порекла под вођством Иана Смита, у чијим рукама је била самоуправа колоније пркосећи како Британији (својој метрополи), тако и свету, унилатерално прогласили независност 11. новембра 1965.⁶²⁸ На основу одлука о престанку политичких (12.11.1965) и економских веза (26.11.1965) Савет безбедности обавештаван је да

⁶²¹ Unesco, “Statement on race and racial prejudice”, Paris, September 1967, *Four statements on the race question*, Paris:Unesco 1969, 55.

⁶²² Исто, 54.

⁶²³ *Апартхејд* - Режим ЈАР ослањао се на потпуну власт белаца, потомака холандских Бура, те је сукцесивним актима из 1909,1931, 1961, најпре странка националиста осигурала потпуни суверенитет у односу на Британију, затим и потпуно слободно уређивање унутрашњег система.Законски оквири који су постављали били су драконски – протестовање против било ког закона могле је „црном“ или „обојеном“ грађанину ЈАР 1952. донети дугу затворску казну али и јавно бичевање, забрањени су међурасни бракови, секс, а сви „не-белци“ изгнани су из градова. Поред тога, једна од главних карактеристика овог система била је предрасуда о Африкацима као руралним бићима, те су за њих створене „домовине“, назване „Бантустан“и, сиромашна насеља на ивицама индустријализованих зона или у дивљини, одакле су радници сваког дана путовали на посао у град. Створено је кастинско друштво, које је разликовало Белце, обојене (мулате) и Индијце, и црнце. Borstelmann, *Apartheid's Reluctant Uncle*, 175; Nugent, *Africa since independence*, 300-322;Davidson, *Afrika u povijesti*, 221.

⁶²⁴ Види: Arnold, *Africa. A modern history*, 276-277,329-352. Cooper, *Africa since 1940*, 10;Fage and Oliver, *A Short History of Africa*, 242.

⁶²⁵ Sanders,James *South Africa and the International Media. A Struggle for Representation*, London:Routledge, 2011. 3.

⁶²⁶ Wilets, *The Non Aligned Movement*,187Petković, *Subjektivna istorija jugoslvoenske diplomatije*, 224-225; UN Digital Library, Letters and Notes Verbales, S/12771, Note verbale dated 78/06/29 from the Permanent Representative of Yugoslavia to the United Nations addressed to the Secretary-General, <https://digitallibrary.un.org/record/563318?ln=en> [10.2.2020]

⁶²⁷ Borstelmann, *Apartheid's Reluctant Uncle*, 177; Radovanović, Ljubomir, "Perspektive afričkog anticolonijalizma", *Medjunarodna politika*, 210, 1.1. 1959; Prlja, Milivoje, "Nemiri u centralnoj Africi";*Medjunarodna politika*, 215 , 16.3. 1959; Pindić, N, *Komonvelt i Južnoafrička unija Medjunarodna politika*, 242 1.5.1959. *Centralnoafrička federacija*“, *Medunarodna politika*, br 4, 1953.

⁶²⁸ Arnold, *Africa. A Modern History*, 288-294; Fage and Oliver, *A Short History of Africa*, 240; Pakenham, *Scramble for Africa*, 678-670.

Југославија “најстроже осуђује арбитрарну и унилатерално проглашену независност од стана Родезијске расистичке мањине“ и подржава „борбу народа Зимбабвеа за национално ослобођење“ те да „ни народ ни држава Југославија никада нису признали режим беле мањине у Јужној Родезији и немају никакве дипломатске, конзуларне и трговинске везе“.⁶²⁹ У „најозбиљнијој осуди“ владавине расистичке мањине, Југославија се позвала на: 1. одлуке Конференције ПНЗ у Каиру, 2. Одлуке шефова афричких држава у Акри 3. Резолуцију 12. сесије УН о Родезији.⁶³⁰

Као и друге земље Истока, Југославија је од 1967, у складу са одлукама УН увела у свој календар датуме везане за борбу против расизма и расне дискриминације, па је и формирала различита привремена и стална тела која су се тим акцијама бавила.⁶³¹ Рецимо, за 21. март 1971. планиран је велики централни митинг на коме би говорио члан СИВ-а са бројним пратећим медијским, научним и образовним манифестацијама.⁶³² Како је супротстављање расистичкој слици Африке ушло у јавни дискурс Југославије видимо у говорима одржаним 20. марта 1985. После скупа посвећеног антиколонијалној револуцији у Скопљу, на коме се окупио велики број југословенских и страних званичника, научника, активиста и новинара, одржан је у сали Македонске академије наука и уметности и свечани скуп поводом *Међународног дана борбе против расизма* на коме су говорници осудили расизам, издвајајући нарочито простор Јужне Африке где је овај проблем, углавном, лоциран.⁶³³

Језик „расе“ преузимају је у јужнословенским земљама у складу са духом времена. Када је Јеврем Грујић 1848. присуствовао Франкфуртској скупштини записао је: „Уведошу два Негра и једног Индијана, да плескало се и плескало“.⁶³⁴ Често у језику званичних докумената можемо приметити колебања, па је неко од стенографиста или учесника у дискусији Вељка Мићуновића и Едварда Кардеља „Црнци“ преправио у „црнци“.⁶³⁵ Таква колебања релативно су честа у грађи

⁶²⁹ UN, Digital Library, Letters and notes verbales, S/6942, Letter dated 65/11/17 from the Permanent Representative of Yugoslavia addressed to the President of the Security Council, <https://digitallibrary.un.org/record/531777?ln=en> [10.2.2020]; UN Digital Library, Letters and notes verbales, S/7760, Note verbale dated 67/02/15 from the Permanent Representative of Yugoslavia addressed to the Secretary-General, <https://digitallibrary.un.org/record/524910?ln=en> [10.2.2020].

⁶³⁰ UN Digital Library, Letters and notes verbales, A/6265, S/7143, Note verbale dated 66/02/10 from the Permanent Representative of Yugoslavia addressed to the Secretary-General, <https://digitallibrary.un.org/record/525211?ln=en> [10.2.2020].

⁶³¹ УН је прогласила 1971. за годину борбе против расизма а 1973-1983 и 1983-1993 биле УН декаде борбе против расизма. Дан који је УН прогласио 1966. за Међународни дан борбе против расне дискриминације, у знак сећања на масакр у Шарпвилу у Јужној Африци. По подацима Одбора за људска права (CHRIS) Југославија је ратификовала овај предлог и почела обележавање 1967. „21. mart međunarodni dan eliminacije svih oblika rasne diskriminacije“, 22.3.2011. <https://chrin.org.rs/mreza-chris/aktivnosti-mreze-chris/21-mart-medunarodni-dan-eliminacije-svih-oblika-rasne-diskriminacije/> [приступ 16.6.2019]; Обележавале су га и неке друге источноевропске земље Mark, Quinn, “Eastern Europe”, 15; Други важни датуми били су 26 јун (Дан солидарности са народом ЈАР), 10 децембар (Годишњица Декларације о правима човека).P. Betts et. Al, “Race, Socialism and Solidarity”, 164-5.

⁶³² AJ, 142, 558, I, Južna Afrika – opšte, Prva sednica koordinacionog odbora za program akcije povodom Međunarodne borbe protiv rasne diskriminacije, 15.2.1971, 2-3, 7, 10, 11, 13.

⁶³³ Jokica Hadži Vasileva, Međunarodni dan borbe protiv rasizma, Skoplje, 20.mart 1985, *Antikolonijalna revolucija*, 580, *Antikolonijalna revolucija. Socijalna, politička i ekonomska emancipacija u svetu*, (yp.) Grličkov, Aleksandar, Beograd, Zagreb, Skoplje:Odbor Predsedništva SK SSRNJ za pomoć oslobodilačkim pokretima i žrtvama agresije, 1985.; Урош Андреевски, Međunarodni dan borbe protiv rasizma, Skoplje, 20.mart 1985, *Antikolonijalna revolucija*, 581-584; Мишо Павићевић, Međunarodni dan borbe protiv rasizma, Skoplje, 20.mart 1985, *Antikolonijalna revolucija*, 585-590; Billy Mwaninangange, Međunarodni dan borbe protiv rasizma, Skoplje, 20.mart 1985, *Antikolonijalna revolucija*, 593-595.

⁶³⁴ Архив Српске академије наука и уметности, Историјска збирка, Заоставштина Драгослава Страњковића, сигн. 14556, 151, Дневник Јеврема Грујића 1848-1850,19. [Захвални смо на овом податку колеги Данијелу Радовићу]

⁶³⁵ AJ, 507/IX, S/a-90, Stengorafske beleške po pitanjima međunarodnih odnosa održaog 29.11.1960 u Beogradu,26; Види и Jokica Hadži Vasileva, Međunarodni dan borbe protiv rasizma, Skoplje 20. mart 1985, *Antikolonijalna revolucija*, 580 „Црнац“; Мишо Павићевић, Međunarodni dan borbe protiv rasizma, Skoplje, 20.mart 1985, *Antikolonijalna revolucija*, 586, „црнци“.

државних и партијских органа, а одражавају један од главних имаголошких проблема – како називати становнике Африке јужно од Сахаре?⁶³⁶ Називање становника Африке јужно од Сахаре „црнци“ имало је пре свега карактер афирмације јединства Африке у борби против расизма и колонијализма, потенцирањем хомогености. Термин „Црнци“, са великим почетним словом, присутнији педесетих и шездесетих, сведочи управо труду политичке елите да афирмише јединство афричких народа, али и да побегне од асоцијације са пежоративним и расистичким употребама овог термина.

Питање расизма, антирасизма и апартхејда у току прве две деценије после рата југословенски комунисти третирали су увек у склопу колонијалног питања, што је био феномен комунистичких интернационалиста на Истоку, те се повремено појављивао на западу у новој левици и код афричке дијаспоре. Логика класних односа и економског антагонизма условљавала је овакво размишљање, темељи су били у конгреси Коминтерне односно расправе о колонијалном питању на II интернационали, а исходи су чинили да су комунисти, како је то Макклилан показао, одбацивали боју коже као детерминанту, и сматрали је „за чисту случајност, инсистирајући да класа превазилази сваку другу детерминанту у друштвеним и политичким односима“.⁶³⁷

Своју слику Африке по питању расизма југословенски комунисти надограђивали су из извора попут текстова британске левнице.⁶³⁸ Све већа активност југословенских дипломата у УН доводи до преузимања идеја из ове институције.⁶³⁹ Говори јужноафричких активиста и бораца имали су утицај на језик којим се говорило о апартхејду, па је лако препознати утицај прича о „историјату туге, ропства и експлоатације“.⁶⁴⁰ Стога, своју слику југа Африке Југословени су обликовали нарративним обрасцима који су укључивали згражавањем над постојањем расизма у савременом свету. Југословени су говорили о „туги“, „срамоти“, „мраку“, „гађењу“, „ропству“, „експлоатацији“, хитности ликвидације расизма, апсурду постојећег стања. Слика је грађена намерним свођењем и замрачивањем тог простора кроз приказ одсуства – правде, слободе, људскости.

Хладноратовска конкуренција такође је мотивисала противљење расним хијерархијама. Све социјалистичке земље препознале су проблем апартхејда као начин да се одлучним противљењем овом феномену позиционирају на међународној сцени па је нпр. Совјетски Савез у зависности од политичког тренутка, одбијао, подржавао или предлагао резолуције против расизма и других облика дискриминације.⁶⁴¹ На *Конференцији против расизма и Неоколонијализма у Јужној Африци: За слободу Јужне Африке*, одржаној у Берлину 22-26. маја

⁶³⁶ „Отац таксономије“, Карл Линеус, (*Carl Linneus*), 1707-1778, Шведски ботаниста, зоолог и лекар који је формулисао биномијалну номенклатуру, односно модерни систем именовања живих организама у свом делу *Systema Naturae*, афричког је човека испод Сахаре, у својој таксономији људи (*Homo Sapiens*) назвао *Homo afer*. Касније су ове становнике називали „Негрои“ (Negroes), потом и „црнци“ (blacks). Ki Zerbo, “Editorial note: Theories on the “races” and the history of Africa”, *General history of Africa I*, 268.

⁶³⁷ Gilroy, *There Ain't No Black in the Union Jack*, 20; McClellan, Woodford, "Black Hajj to "Red Mecca": Africans and Afro-Americans at KUTV, 1925-1938, *Africa in Russia. Russia in Africa*, 62.; P. Betts et. Al, "Race, Socialism and Solidarity: 160. Burton, Eric, "Socialisms in Development: Revolution, Divergence and Crisis, 1917-1991", *Journal fur Entwicklungspolitik*, XXXIII, 3-2017, S.4-20, 10 ; Димић, Богетић, *Београдска конференција*, 129-131; Воžović, *Kolonijalizam i neokolonijalizam*, 10,18; Borstelmann, *The Cold war and the color line*, 2.; Mills, *Blackness Visible*, 126

⁶³⁸ Brokway, Fener, "Dinamične promene na afričkom kontinentu", *Međunarodna politika*, br 219, 16.5.1959; Arnold, *Africa. A modern history*, 343; *Фенер Броквеј (Fenner Brockway)* 1888-1988, био је познати антиимперијалистички британски посланик, који је такође суделовао у многим телима попут Британског комитета Индијског националног конгреса, а којасу се залагала за еманципацију „Трећег света“. Young, *Postcolonialism. An historical introduction*, 177.

⁶³⁹ Јосип Верђа био је у групи експерата УН за питање Јужне Африке у периоду 1963/1964. Jadranka, Jovanović, *Jugoslavija i savet bezbednosti 1945-1985*, Beograd 1990, 97; Đerđa, Josip, *Svet u 1964*, 32.

⁶⁴⁰ Др Морока, лидер АНК на демонстрацијма против апартхејда: Borstelmann, *Apartheid's, Reluctant Uncle*, 172; Африканци о ЈАР као „гнојној рани наше цивилизације“. P. Betts et. Al, "Race, Socialism and Solidarity", 167.

⁶⁴¹ Mark Slobodian, "Eastern Europe", 11; P. Betts et. Al, "Race, Socialism and Solidarity", 152, 155.

1968,⁶⁴² југословенски делегат Димитрије Бабић из ССРНЈ искористио прилику да покуша да надигра делегате из Источног блока, који су „били заокупљени својим сукобима“ (Кина-СССР, две Немачке) и да заједно са делегатима „из португалских колонија“ (вероватно ФРЕЛИМО) сруши један предлог саопштења конференције, који се „више тицао односа две Немачке него саме Африке.“ Сliku неопходности фокусирања на проблеме Африке комплетирао је југословенско уверење да ће пад расизма у Африци доћи искључиво кроз оружану борбу.⁶⁴³

Док је Југославија покушавала да покаже како Исток не разуме Африку, други су исто чинили са Југославијом. Кинези су, мотивисани идеолошким сукобом, често рабили дискурс где су Југословени и Руси представљени као „бели“, супериорни, те људи који не могу да разумеју Африканце, па се радило и о расијализованој пропаганди.⁶⁴⁴ Кубанци су чинили слично, нарочито на *Триконтиненталној конференцији* 1966. која је искључивала све Европљане.⁶⁴⁵ Ова „епидемија“ искључивања због боје коже озбиљно је угрожавала слику социјалистичког света. То се јасно види у критици једне конференције о Африци у Москви, где су позвани Југословени али не и Африканци: „Кад дође састанак социјалистичких земаља, а не дати Африканцима да дођу, он је, хтели или не хтели, ипак састанак белих о обојенима [...] Кад се ради о нама, о нашој кожи, ми смо јако осетљиви кад нисмо примљени на Триконтинентали у Хавани, онда ми знамо да направимо од тога питање.“⁶⁴⁶ Ову „глобалну фрустрираност“ Југославија ће превазићи несврстаношћу, јер је играла на интернационализам који није „обојен“, па ће визија света моћи да пређе неометано преко расног питања.⁶⁴⁷

УН је био главна арена југословенске ауторепрезентације па већ педесетих Југославија доследно осуђује апартхејд, а Југ Африке тада постаје стални предмет занимања њених делегација.⁶⁴⁸ Током шездесетих година постигнут је ванредни успех управо на питању осуде колонијализма и апартхејда, посебно у случају ЈАР; Југославија се ту посебно истицала.⁶⁴⁹ Године 1960. Југославија је са земљама Афро-азијског блока предложила да се на дневни рад стави питање апартхејда. У том документу изражава се „дубоко жаљење и забринутост“ што се систем

⁶⁴² Конференцију је сазвао Немачки Комитет афро-азијске солидарности, а замишљена је као контрапункт колонијалној конференцији о Африци из 1884 и укључивала је представнике СССР, Бугарске, Пољске, Чехословачке, Мађарске и ослободилачких покрета АНК, ФРЕЛИМО, СВАПО. Донела је осуду расиста и колонијалиста и позив да се уз помоћ УН али и на друге начине што пре реши питање Африке. P. Betts et. Al, “Race, Socialism and Solidarity”, 160.

⁶⁴³ AJ, 507/IX, 144, Konferencija protiv rasizma i neokolonijalizma u Južnoj Africi, berlin, 22-26.5.1968.; AJ, 142, 558, I, Izveštaj sa Konferencije solidarnosti s borbom naroda Južne Afrike i portugalskih kolonija, 1969.

⁶⁴⁴ P. Betts et. Al, “Race, Socialism and Solidarity”, 154.

⁶⁴⁵ На овој конференцији Кастро је окупио 83 земље Африке, Азије и Латинске Америке. Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 56. Foss, “Fidel Castro”, *Mental maps in the Early Cold War*, 250.

⁶⁴⁶ AJ, 507/IX, СК SKJ, S-a, 198, Saстанak posvećen savetovanju u Mosvki o socijalnim i ekonomskim problemima Afrike, 21.5.1966 30.

⁶⁴⁷ Mišković, „Introduction“, 10; Vitalis, Robert, “The Midnight Ride of Kwame Nkrumah 268; Byrne, *Mecca of Revolution*, 214.

⁶⁴⁸ UN Digital Library, General Assembly, A/RES/721(VIII), The question of race conflict in South Africa resulting from the policies of apartheid of the Government of the Union of South Africa : resolution / adopted by the General Assembly, <https://digitallibrary.un.org/record/669728?ln=en> [9.2.2020] Jovanović, *Jugoslavija i Savet bezbednosti*, 55, 56-61, 71, 131.

⁶⁴⁹ Wilets, *The Non Aligned Movement*, 151-186; AJ, 130, 646, XXI заседање Генералне скупштине Уједињених нација, 8.9.1966; AJ, 130, 646, Информација о XXII продуженом заседању Генералне скупштине УН. 25.6.1968. Слично за афро-азијски блок и источноевропске земље тврди P. Betts et. Al, “Race, Socialism and Solidarity”, 154.

апартхејда противно политици УН проширује.⁶⁵⁰ Живојин Јазих у име Југославије 1968. тражи да буде укључен у разматрање питања Југозападне Африке.⁶⁵¹

Пошто су виђени у ширем скупу проблема „деколонизација“ односно „југ Африке“, тек крајем шездесетих под утицајем реторике УН долази до новог приступа овим питањима код Југословена. Тако за заседање 1969. југословенска делегација у склопу одељка „деколонизација“ помиње „расистичке режиме“, а придружује се њима и „неуспешна борба против апартхејда“. Закључак делегације је да ове режиме треба притискати до пада њихових система, највише кроз помоћ оружаном ослободилачкој борби.⁶⁵² Из излагања југословенских представника у УН-у седмдесетих, видимо да је читав простор „расистичких и колонијалистичких“ држава на југу Африке био третиран као монолитан, те је Југославија захтевала да се санкције за Родезију, претежу и на расистичку ЈАР, и колоније Португала – Анголу и Мозамбик.⁶⁵³

На заседању Уједињених нација 1972, у IV комитету, југословенски делегат Будимир Лончар одржао је говор у склопу генералне дебате о југу Африке. У њему је систематично представио сублимацију југословенских ставова о питањима „деколонизације“. Лончар је исцртао специфичну југословенску менталну мапу широке антиколонијалне револуције и указујући на, ужа кризна жаришта. Спољнополитичке акције ЈАР и других непријатељских режима попут Јужне Родезије и португалске империје оцењиване су у склопу покушаја продужавања постојања „расистичких и колонијалних режима“, а сви проблеми рата, дискриминације и подршке САД и Британије режимима белих мањина на југу Африке потом су свођени на „класичне колонијалне односе.“ У борби против ових режима Лончар стално цитира декларације и резолуције УН-а, скицирајући како изворе југословенских ставова тако и правце деловања. Слика непријатеља јесте слика режима прошлости : „По мишљењу моје делегације јединство проблема југа Африке, а посебно све уочљивија заједница интереса колонијалних режима, као и јачање њиховог савезништва и сарадње [...]“. Лончар финишира измештањем расизма у друго време одузимајући му тако моћ:

„У таквом простору и времену стање на југу Африке представља неодрживи апсурд. Наше је не само да верујемо, него и да се у својој акцији чврсто ослонимо на законитост периода у којем живимо и на снагу афирмисаних реалности чији је мотив слобода и мир за све.“⁶⁵⁴

Измештање расизма у једно прошло време, сматрање таквог система за „анакроно“ или „ахисторијски“ био је знак реторичке осуде тих режима. Расизам је хронолошки ограничаван на еру колонијализма.⁶⁵⁵ Реакције на савремени расизам зато су биле изражене „шоковима“, попут реакције југословенског представника у УН-у на „расистички режим Родезије“ и одбијање да

⁶⁵⁰ UN Digital Library, General Assembly Plenary, A/4419, “Letter dated 21.july 1960 from permanent representative of Afgansitan...Yugoslavia to the secretary general: the question of race conflict in South Africa resulting from the policies of apartheid of the Government of the Union of South Africa”. <https://digitallibrary.un.org/record/827888?ln=en> [9.2.2020].

⁶⁵¹ UN Digital Library, Letters and notes verbales, S/8408, Letter dated 68/02/15 from the Acting Permanent Representative of Yugoslavia addressed to the President of the Security Council, <https://digitallibrary.un.org/record/504639?ln=en> [10.2.2020].

⁶⁵² AJ, 130, 646, Informacija o XXIV zasedanju generalne Skupštine Ujedinjenih nacija, 3.9.1969.,17; AJ,130, 646, Izveštaj sa XXIV skupštine UN 1969.,2; AJ, 130, 646, Preliminarna informacija o uslovima i mogućnostima XXV jubilarnog zasedanja Generalne skupštine UN, 10.6.1970, 9.

⁶⁵³ Jovanović, *Jugoslavija i Savet bezbednosti*, 136-137.

⁶⁵⁴ AJ, 142, 558, I, Generalna debata o jugu Afrike. Govor održan 28. oktobra 1971,1-7.

⁶⁵⁵ Josip Broz Tito, “Pokret nesvrstanosti je nezavistan, jedinstven i samostalan faktor u svojoj politici i tak mora ostati. Govor na ministarskoj konferenciji nesvrstanih zemalja u Beogradu”, 113. Đerđa, Josip, *Svet u 1964*, Beograd 1965, 3; Mates, *20 godina nesvrstanosti*, Beograd 1981. 190; Покушај временског ограничавања расизма на прошлу епоху, није био типичан само за комунисте. Gilroy, *There Ain't No Black in the Union Jack*, xxxviii.

прихвате санкције.⁶⁵⁶ Борба на свим фронтovima против режима „колонијализма, расизма и апартхејда“, како је Тито 1978. рекао руководиоцима у СР Словенији, била је један од најважнијих задатака у Африци.⁶⁵⁷

Други начин реторичког дистанцирања од расизма значио је ограничавање простора расизма на „југ Африке“. Још је Мирча Елијаде идентификовао процес митификације страног простора, где *Ја* и *изабрани колектив* чине „рајски простор“, а на супрот томе стоје „произвођачи хаоса“ у „пакленом простору.“⁶⁵⁸ Постепено се обликовала слика југа Африке као „простора расне дискриминације“, који је раних шездесетих укључивао Јужноафричку републику, Родезију, Анголу, Мозамбик, Југозападну Африку, Њасаленд, а на чијем су се челу налазио колективни *Други* односно „португалски колонијалисти и јужноафрички расисти“.⁶⁵⁹ Југославија је имала релативно добре односе са Западом у време хладног рата, те није могла да, као што је то чинила Источна Немачка за Западном Немачком, односно СССР или њени сателити са САД, измести расизам подједнако у ове „декадентне западне земље“ и „демонизује Запад“.⁶⁶⁰ У том смислу формирана је слика где је расизам само ретко повезиван са Западом (криза у Конгу), и то увек са мањим државама (Белгија, Португал, Француска ређе Велика Британија), а у већини случајева је лоциран у Јужној Африци, Родезији, португалској империји у Африци и код белих колониста. Слика непријатеља обликовала је и слику „санитарног кордона“ око југа Африке, где су међу ЗПЛФ најјаче биле Танзанија и Замбија, а најслабија Мозамбик.⁶⁶¹

Некада су ови режими схватани и као „неонацистички и неофашистички“, а увек као „срамота наше [људске] цивилизације.“⁶⁶² Овај простор је имаголошки означен као „опасан“ за остатак света, па је представљан као претња „светском миру“, чији је део Југославија, свакако и свака слободна земља Африке.⁶⁶³ Јужна Родезија је поред проблема дискриминације посматрана и као „бастион међународног капитала“.⁶⁶⁴ Она је реторички делегитимизована као међународни фактор тако што је називана „илегални режим Иана Смита“, „бунтовничка колонија“ те истицањем бројности црначке и малобројности европске популације.⁶⁶⁵ Значајно је да већ од настанка Родезије, југословенски политичари под утицајем ослободилачких покрета из те земље називају тај простор његовим афричким именом „Зимбабве“.⁶⁶⁶

⁶⁵⁶ Jovanović, *Jugoslavija i Savet bezbednosti*, 135.

⁶⁵⁷ Josip Broz Tito “ Iz izlaganja u razgovoru sa rukovodiocima SR Slovenije”, *Govori* '78, 118.

⁶⁵⁸ Pageaux, *Od kulturnog imaginarija do imaginarnog*, 138.

⁶⁵⁹ Матес, *Свет у 1962*, 57; Радовановић, *Африка у савременом свету*, 57; Божовић, *Колонијализам и неоколонијализам*, 31.

⁶⁶⁰ Pugach, Sara, “African Students and the Politics of Race and Gender in the German Democratic Republic, 1957-1976”, *Comrades of Color. East Germany in the Cold War World*, 2015, 121; Matushevich, “An exotic subversive”, 57-81, 59; P. Betts et. Al, “Race, Socialism and Solidarity: Anti-Apartheid in Eastern Europe”, *A Global History of Anti-Apartheid*, 162. Видети обраћање мађарског представника УН-у 1965: P. Betts et. Al, “Race, Socialism and Solidarity: Anti-Apartheid in Eastern Europe”, *A Global History of Anti-Apartheid*, 163.

⁶⁶¹ Види нпр. АЈ, 803, 846, Podsetnik za razgovore predsednika Predsedništva SFRJ Radovana Vlakovića sa predsednikom Republike Kenije A. Moia, Beograd, 3. jun 1985,8.

⁶⁶² АЈ, 142, 538, I, [ненасловљен поглед на колоније], Dr Zdenko Rajh, 1970, 17-18.

⁶⁶³ Božović, Aleksandar, *Kolonijalizam i neokolonijalizam*, Beograd 1964, 2.

⁶⁶⁴ АЈ, 507/IX, S/b-139, Sednica III Grupe Komisije za međunarodne veze CKSKJ. Stenografske beleške sa sastanka Grupe o problemima smera razvoja Afrike, 25.

⁶⁶⁵ АЈ, 142, 538, I, [ненасловљен поглед на колоније], Dr Zdenko Rajh, 1970 10; „Tito u Africi. Iz Arhive filmskih novosti“ <https://www.youtube.com/watch?v=Cx-w-pWw0ZY>[9.2.2020].

⁶⁶⁶ Jovanović, *Jugoslavija i Savet bezbednosti*, 135. UN, Digital Library, Letters and notes verbales, S/6942, Letter dated 65/11/17 from the Permanent Representative of Yugoslavia addressed to the President of the Security Council, <https://digitallibrary.un.org/record/531777?ln=en> [10.2.2020]; UN Digital Library, Letters and notes verbales, S/7760, Note verbale dated 67/02/15 from the Permanent Representative of Yugoslavia addressed to the Secretary-General, <https://digitallibrary.un.org/record/524910?ln=en> [10.2.2020].

„Југ Африке“, дакле, означен је као „жариште кризе“, а Јужна Африка као „расистичка држава“ главни мотор генератор дестабилизације, која у својој земљи има и „логоре“ и „робовску радну снагу“. У неку руку је ЈАР посматрана и као афрички колонизатор, па је ова добро наоружана „метропола“ која се налази на афричком континенту, била највећа опасност за наставак деколонизације.⁶⁶⁷ Југословенска делегација при УН стално је истицала кривицу ЈАР за ситуацију на „афричком југу“, сматрајући за „изазов“ међународној заједници нападе на суседне државе које је спроводила ЈАР.⁶⁶⁸ Југословенски комунисти сматрали су да је ЈАР опасна за читаву Африку, као „расистичка држава“, коју наоружавају „западне империјалистичке силе“, а изражавали су гађење што на тлу Африке уопште постоји таква држава.⁶⁶⁹ Просторне политике које су везивали за апартејд, попут „бантустана“ држали су за тактику и „превару расиста“.⁶⁷⁰

Током читавог периода опстајала је слика ЈАР као произвођача хаоса, а у декларацији са министарског састанка несврстаних у Београду 1978, апартејд је виђен као „питање највећег значаја“ и „нуспродукт насељеничког колонијализма који је направљен са намером да се усаврши пљачка и експлоатација коју спроводи бела расистичка мањина и међународни империјализам.“⁶⁷¹ Агресија ЈАР била је некада и директно видљива Југословенима, као на VIII конференцији ПНЗ 1986. када су сазнали да јужноафричке трупе желе да нападну аеродром на који би слетале делегације.⁶⁷² Наравно, ЈАР је посматрана у широј међународној констелацији и то империјалистичких интереса који су штитили остатке колонијализма.⁶⁷³ Глобално, краткотрајни трачак наде да ће се ситуација променити догодио се крајем седамдесетих, и трајао је све до избора Маргарет Тачер и Роналда Регана 1979-1980, после чега се сматрало да је деколонизација опет „запела“ и да је треба „погурати“.⁶⁷⁴

Почетак промене слике ЈАР види се тек крајем 1989, а тектонски поремећај у визији монолитне расистичке државе донеће тек 1990.⁶⁷⁵ Када је Нелсон Мендела пуштен из затвора 1990, што је сигнализирало крај система апартејда, председник председништва СФРЈ Јанез Дрновшек послао му је 13. фебруара писмо као председавајући ПНЗ, а исто је послато

⁶⁶⁷ AJ, 142, 538, I, [ненасловљен поглед на колоније], Dr Zdenko Rajh, 1970, 9; AJ, 130, 646, Извештај са XXIV заседања Генералне скупштине Организације Уједињених нација, 1969., 2. Sanders, *South Africa and the International Media* 1972-1979, 1.

⁶⁶⁸ AJ, 130, 646, Izveštaj sa XXIV zasedanja Generalne Skupštine Organizacije Ujedinjenih Nacija, 1969, 2; UN Digital Library, Letters and Notes Verbales, Security Council, A/41/362, S/18085, Letter dated 86/05/22 from the Permanent Representative of Yugoslavia to the United Nations addressed to the Secretary-General. Annex. Statement dated 20 May 1986 by the Federal Secretariat for Foreign Affairs of the Socialist Republic of Yugoslavia on the aggressive armed acts of South Africa against Botswana, Zambia and Zimbabwe. <https://digitallibrary.un.org/record/117559?ln=en> [11.2.2020]

⁶⁶⁹ AJ, 837, I-2, Zabeleška o razgovorima između Predsednika Tita i Sadata i njihovih saradnika 15. februara 1971. u palati Kubeh-Kairo, 3.

⁶⁷⁰ „Бантустан- нова превара расиста“, *НИИ*, 1.4.1966.

⁶⁷¹ UN Digital Library, Letters and notes verbales, A/33/206, Letter dated 78/09/06 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of Yugoslavia to the United Nations addressed to the Secretary-General. Annex. Documents of the Conference of the Ministers for Foreign Affairs of Non-aligned Countries, 25-30. July 1978, 40,42. <https://digitallibrary.un.org/record/153728?ln=en> [10.2.2020]

⁶⁷² Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, 140.

⁶⁷³ Види нпр. „Govor u generalnoj debati Treće konferencije nesvrstanih zemalja u Lusaki, 8.9.1970“, Tito, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 353 На менталној мапи САД, бедем против комунистичких режима чинила је линија Португалско царство-Родезија-Намибија-ЈАР. Sanders, *South Africa and the International Media* 1972-1979, 2.

⁶⁷⁴ Sanders, *South Africa and the International Media* 1972-1979, 2; AJ, KPR, I-3-a/24-35, Nastavak razgovora Tita i Haile Mariama 9.12.1978., 17-19; Сматрало се да је у питању НАТО коалиција P. Betts et. Al, „Race, Socialism and Solidarity“ AJ, KPR, I-3-a/24-35, Zdravica predsednika Tita na ručku, 9.12.1978.

⁶⁷⁵ „Бота пао због самоизолације“, *Политика*, 16.8.1989.

Генералном секретару УН.⁶⁷⁶ У писму Дрновшек честита Мандела излазак на слободу, коју су и у Југославији „чекали јако дуго“, а затим изражава уверење да ће Мандела, заједно са другим борцима за слободу, бити активан учесник демократизације, уједињене ЈАР и нарочито у мирној, коначној ликвидацији „нехуманог“ система апартејда. Дрновшек је у писму јасно открио институционалне али и принципијелне ставове на основу којих је Југославија градила своју слику о апартејду. Подршка се изражавала на принципу људских права и индивидуалних слобода, односно слободе, независности и једнакости свих народа. Свој став Југославија је формирала на основу позиције ЗПЛФ, ОАЈ, Девете конференције ПНЗ и специјалне седнице УН-а о апартејду.⁶⁷⁷

Југословенска политичка елита покушала је да сво непријатељство на континенту ограничи границама *Другог*, односно углавном на Југ Африке где је од шездесетих опстајао колонијализам у форми португалске империје у Африци, али и задржао се расизам као „грешка цивилизације“ и најрадикалнији *Други*. Ова ментална мапа уклапала се са другим мапама о Африци, па док је она мапирала непријатељство, кроз антиколонијализам, социјализам и несврстаност остатак Африке је претваран у пријатељски простор. У овој политичкој географији највећу индивидуалну улогу одиграо је Тито, као најутицајнији члан политичке елите, те његовој слици Африке вреди посветити посебну пажњу.

1.2 Тито и Африка

1.2.1. Тито „открива“ Африку

*Суперсиле имају тенденцију да виде Тита онако како га Африка види, а Африку онако како је Тито види.*⁶⁷⁸

(Неименовани афрички дипломата у Београду шездесетих)

*Да је, као у познатој бајци о Петру Пану и капетану Куки, Титова лађа била посута златним прахом виле Звончице, биши југословенски председник Јосип Броз својим „Галебом“ не само да би стигао до земље Недођије, него би, наравно увек у пратњи моћних разарача, чак напустио Сунчев систем и винуо се у галактичка просторства!*⁶⁷⁹

(Новинар Миладин Адамовић о Титовим путовањима)

Репрезентација Југославије у Африци не може се замислити без њеног првог, најдуговечнијег председника, Јосипа Броза Тита. Титова индивидуална слика Африке остварила је највећи утицај на полуколективну и колективну слику Африке у Југославији те завређује

⁶⁷⁶ UN Digital Library, Letters and notes verbales, A/45/152, Letter dated 90/02/23 from the Permanent Representative of Yugoslavia to the United Nations addressed to the Secretary-General. <https://digitallibrary.un.org/record/85959?ln=en> [9.2.2020].

⁶⁷⁷ UN Digital Library, Letters and notes verbales, A/45/152, Annex, Message dated 13. February 1990 from the President of the presidency of Yugoslavia addressed to mr Nelson Mandela, Janez Drnovšek, <https://digitallibrary.un.org/record/85959?ln=en> [9.2.2020].

⁶⁷⁸ Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned World*, 186.

⁶⁷⁹ Adamović, Miladin, *Galeb mira i razdora. 72 dana oko Afrike. Najskuplje Titovo putovanje. Prema dnevniku, kazivanju i dokumentima generala Milana Žeželja, komandanta Titove garde i maršalovog adutanta*, Beograd: Grafoštampa, 2001, 7.

посебну пажњу. Ово питање у блиској је вези са колективним имагинарним, где писање и говорење о *Другом* значи и оправдавање искривљене слике или фантазме неког друштва – у овом случају величине, значаја и моћи Тита и Југославије.⁶⁸⁰

Пишући о „слици места Југославије у свету“ Предраг Марковић каже да се југословенски каледоскоп око 1955. зауставио на слици „Предводника малих и потлачених, а можда и шире“, те да је Тито до 1961. коначно уобличио слику себе и своје земље као предводника малих и потлачених, дакле и Африке.⁶⁸¹ Новинар Момчило Стефановић учинио је осамдесетих изузетан подухват и интервјуисао скоро стотину државника света, са листом питања о Титу. Разговарајући са малијским председником Муса Траореом он је поставио симптоматично питање: „Откуда, због чега та велика љубав Африке за председника Тита?“⁶⁸²

Делове одговора налазимо у званичним извештајима. Већ 1958. дочеци Тита „превазилазили су очекивања“.⁶⁸³ Један извештај упућен свим амбасадама СФРЈ у свету 1965. нагласио је: „Углед Југославије, ауторитет друга председника [...] учинили су да посета, по цени наше амбасаде и самих Алжираца, превазиђе све досадашње посете страних државника Алжиру.“⁶⁸⁴ Три дана касније, у допуни извештаја, амбасадор у Алжиру, Нијаз Диздаревић, још више је истакао председникову личност: „Учешће маса у дочеку друга председника изненадило многе алжирске руководиоце. Показало се да [је] не само веома популаран лично [...] Тако [је] друг Председник дочекан више као легендарна личност него као представник одређене политике[...]“.⁶⁸⁵

Репрезентација коју је уживао Тито у Африци свакако има своју основу у реалности. Лепеза југословенских и афричких извора сведочи да је Тито виђен као поуздани „пријатељ Африке“ који је својим државничким угледом прелазео географске, политичке, па и расне границе.⁶⁸⁶ Тито је био: прослављени вођа највеће герилске војске у порбљеној Европи; човек који је Стаљину рекао „не“; лидер који је успешно преговарао са Западом; идеолог који је модернизовао заосталу Југославију; оснивач и један од најдуговечнијих лидера ПНЗ; чувени глобтротер који се састао са свим важнијим лидерима света друге половине XX века, стога један од политичара са највећим знањем о светским збивањима; бонвиван, пријатељ светске елите.

Невероватни детаљи из његове биографије стигли су тако до Свазиленда, где се „знало“ да је „у 12. години отишао од куће [...] Јосип Броз постао је Валтер, Руди, Георгијевић, Загорац, Мекас.“⁶⁸⁷ Гвинеја је по његовој смрти објавила специјалну комеморативну новчаницу од 500 франака, Гана га је ставила на поштанску марку, а Маурицијус је још за време његовог живота желео да назове универзитет према њему; у Етиопији су по њему име добијала деца и одевни предмети. Каунда и Секу Туре предводили су 1973. и 1979. „Трећи свет“ у одавању почasti „једином живом оснивачу несврстане политике“.⁶⁸⁸ Градске улице, паркови и авеније у Анголи,

⁶⁸⁰ Pageaux, *Od kulturnog imaginarija do imaginarnog*, 142.

⁶⁸¹ Marković, *Beograd između Istoka i zapada*, 98.

⁶⁸² Musa Traore, „Voleo je i razumeo Afriku“, *Svet i Tito*, (прир.) Stefanović, Momčilo, Zagreb-Novi Sad:Globus-Matica Srpska, 1987, 382.

⁶⁸³ Vučetić, „Titova Afrika“, 21.

⁶⁸⁴ DAMSPS, PA, 1965, f.4, 416620, Kabinet zam. Državnog sekretara svim predstavništvima izuzev – Alžira, 15.4.1965, 1.

⁶⁸⁵ DAMSPS; PA, 1965, f.4, 418193, Telegram ambasadora Dizdarevića IV upravi i Kabinetu predsednika republike, 18.5.1965; Види и снимак *Филмских новости* „Tito u Africi. Iz Arhive filmskih novosti“ <https://www.youtube.com/watch?v=Cx-w-pWw0ZY>[9.2.2020].

⁶⁸⁶ Vučetić, „Titova Afrika“, 22; Bets, „Crveni vetar promene“, 49,52; То се нарочито истиче ако се упореди искуство његових заменика и наследника, које није било ни изблиза толико престижно. Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*, 80; Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 616; AJ, KPR, I-3-a/24-35, Telegram ambasade SFRJ Adis Abeba SSIP-u 13.11.1978.

⁶⁸⁷ „Čovek izuzetne hrabrosti“, *Star*, Svaziland, *Svet o Titu*, 347.

⁶⁸⁸ „Polovica svijeta u Palači nacija“, *Vjesnik*, 6.9.1973; Petrović, *Titova lična diplomatija*, 278.

Мароку, Гани, Етиопији, Тунису и Замбији и даље носе његово име.⁶⁸⁹ Гласине о њему показују домет његове репрезентације у Африци. Тако је у периоду између свргавања и погубљења цара Хајла Селасија било доста гласина о Титу и Југословенима који ће „доћи да спасу цара“ па је амбасадор у Етиопији 1974. јављао:

„међу етиопима круже разне вести о подршци председника Тита Хајлу Селасију [...] пр. Тито дошао у Картум одакле ће пратити спасавање цара, да ће 20.000 југословенских падобранаца доћи у етиопију [...] југославија ће дати азил цару где он има своју вилу“⁶⁹⁰

Тито је потпуно прихваћен као „пријатељ Африке“. Наиме, док је у претколонијално, а нарочито колонијално доба технолошко-војна надмоћ Европе диктирала како ће афричке заједнице дочекати странце, у време афричког ослобођења, независне политичке јединице, националне државе, могле су саме састављати „листу званица“ и на присуство „странца“ одговорити „пријатељством, амбиваленцијом, равнодушношћу, страхом или антагонизмом“.⁶⁹¹ Титов култ личности као део ауторепрезентације Југославије савршено се поклопио са културом *Big man* у пост-колонијалној Африци, те се он промовисао од политичког пријатеља одређених афричких лидера, до пријатеља њихових земаља, а онда током 25 година постао пријатељ читавог континента.⁶⁹²

Ова Титова улога као „пријатеља Африке“ најбоље се види кроз вишедневни медијски спектакл који је постала његова сахрана. На вест о смрти Тита, проглашена је седмодневна жалост у Египту, Алжиру, Замбији, Тунису, Танзанији. Алжирска телевизија потпуно је прекинула програм, а гански радио је на сваких сат времена давао петнаестоминутне емисије о личности југословенског председника. Председник Замбије Каунда сазвао је специјалну конференцију за штампу.⁶⁹³ Југословенски новинари преносили су, допуњавали и измишљали приче о таксистима/бившим борцима који плачу за „Југословенима браћом“, а афрички новинари налазили нове споне, па је *Times of Zambia* истакао да је Југосавија сличнија Замбији него некој европској земљи.⁶⁹⁴ Посебно је издвојена жалост коју су „спонтано и дубоко емотивно“ осећали Арапи, од „Атлантског океана до Арапско-персијског залива“, поредећи Титову смрт са смрћу Насера, користећи емоцијама набијене речи „заједничка борба и пријатељство.“, „поштовање“ и „љубав“⁶⁹⁵ Уписујући се у књигу жалости, амбасадор Гвинеје (К) забележио је: „[изражавам дубоко жаљење] због околности смрти Оца Нације, оснивача покрета несврстаности,

⁶⁸⁹ Bets, “Crveni vetar promene”, 68; Fuller, Harcourt, *Building the Ghanaian Nation-State. Kwame Nkrumah's Symbolic Nationalism*, London: Palgrave Macmillan, 2014, 116; Lojanica, Vladimir, “Četiri decenije posle Tita-Tito! Čitavi gradovi i ulice u Etiopiji, Gani, Tunisu, Kipru, Italiji, Rumuniji nose ime maršala i to nije sve”, 24.5.2020 <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/cetiri-decenije-posle-tita-tito-citavi-gradovi-i-ulice-u-etiopiji-gani-tunisu-kipru/y28rc9k>[24.6.2020]

⁶⁹⁰ DAMSPS, PA, f.34, 1974, 445055, Telegram ambasade SFRJ Adis Abeba SSIP-u, 20.9.1974.

⁶⁹¹ Shack, William A, “Introduction”, *Strangers in African Societies*, (yp.)Shack, William A., Skinner, Elliot P. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1979. 1-21.

⁶⁹² Štambuk, *Od Zanzibara do Mjesečevih*, 309; Šekler, Bogdan *Džambo, Afriko!*, Beograd: Petar Kočić, 1976, 18; Pečar, Zdravko, *Alžir*, Beograd: Kultura, 1959, 57; Bets, “Crveni vetar promene”, 47-77; Zagorac, Veda, “Završeni egipatsko-jugoslovenski razgovori”, *Oslobođenje*, 6.1.1955; Kirigin, Josip, *Palma Misira*, Beograd: Kultura, 1956, 36; Adamović, *Galeb mira i razdora*, 172-173; Mohamed el Alami, “Tito, prijatelj arapske nacije”, *Svet o Titu*, 107; Bets” Crveni vetar Promene”, 57; “Stari” i njegov narod”, *Svet o Titu*, 229-369.

⁶⁹³ „Алжир: на свим екранима налази се лик друга Тита“, *Политика*, 5.5.1980, 11; „Национална жалост у 53 земље“ *Политика*, 9.5.1980, 20; “Жалост у свету“, *Борба*, 6. мај 1980, 3; „Дани жалости“, *Борба*, 7. мај 12. *Svet o Titu*, 77, 78, 124.

⁶⁹⁴ “Titovo delo i dalje živi”, *Times of Zambia*, 6.5.1980 *Svet o Titu*, 312.

⁶⁹⁵ „Последњи из плејаде великана овог века“, *Политика*, 5.5.1980, 12Д. Лукић, „Речи љубави и поштовања“, *Борба*, 7.5.1980, 13; Д. Лукић, „Велико дело у светској ослободилачкој борби“, *Борба*, 9.5.1980, 7.

федеративне и самоуправне Југославије“.⁶⁹⁶ У извештајима о афричким реакцијама на смрт Тита, насупротив „блоковских теза“, пријављен је „богат, топао, пријатељски, често емотиван публицитет.“⁶⁹⁷

На веома специфичан начин, радна група Председништва СФРЈ представила је како је Титова смрт довела Југославију у центар занимања:

„Болест и смрт Председника Тита – за нашу земљу изнад свега трагичан повод – допринели су више него било шта икада раније да свет о Југославији сазна објективну истину и у том смислу дали неупоредив и незабележен резултат. Вероватно да је мало становника наше планете који овим поводом није бар чуо речи Тито и Југославија.“⁶⁹⁸

Та Титова улога утицала је и на перцепцију Југославије на афричком континенту, у неку руку подупирала је фантазму ове мале европске земље о сопственој важности. Тако су медији радо преносили ласкања афричких политичара или новинара земљи Тита и Југословена попут једног кенијског посланика 1959: „Тито је тако велик, да је Београд сигурно већи од Лондона“ или афричке штампе 1980: „Гигантски Председник велике мале земље“.⁶⁹⁹ Превазилажење „географских оквира“ Балкана постало је саставни део мита о Титу.⁷⁰⁰ О Титовом успеху сведочи чињеница да је 1947. југословенски председник у Букурешту приказивао Југославију као део Истока, а 1980. Африканци су приказивали његову земљу као део Југа.⁷⁰¹

Сам Тито потпуно је усвојио ову улогу „афричког пријатеља“ па је у својим извештајима са пута наглашавао какав утицај су његова путовања остављала на читав континент: „За Југославију и за наше људе знају тамо и зато и онај примитивни чобанин, у неком забаченом крају, трчи за тобом топло те и срдечно поздравља“.⁷⁰² Путовање, универзална људска активност, имало је у контексту Европа-Африка и додатно значење јер је путовање, наратив о њему и нарочито „тријумфални повратак“, имало кључан значај за стварање европског, империјалног идентитета.⁷⁰³ У пост-империјалном свету путовање југословенских званичника играло је улогу у изградњи слике „далеких, али нама блиских земаља“,⁷⁰⁴ фразе која географску удаљеност премошћује политичким пријатељством и која ће се каскадно из политичке терминологије пренети на остатак друштва. Већ шездетих југословенски комунисти су гласили за „неуморне

⁶⁹⁶ “a l’occasion de la morte du Pere des nations, fondateur du mouvement de nonalignement, de la Federation et de l’Autogestion Yugoslaves” Bakar Barry, ambassadeur RPR Guinee, AJ, 803-1841, Knjiga žalosti povodom smrti Predsednika Republike, deo za strane delegacije.

⁶⁹⁷ AJ, 803-521, Izveštavanje inostranih i domaćih sredstava informisanja povodom smrti Predsednika Tita, 18-19.

⁶⁹⁸ Исто, 3.

⁶⁹⁹ „Гигантски Председник велике мале земље“, *Борба*, 8.5.1980, 10; Pečar, *Afrika*, 113; Francisko Alvares Bermudes “Svet druga domovina”, *Svet i Tito*, 66; Интервју са Чедомиром Штрбцем, 1.12.2016.

⁷⁰⁰ О превазилажењу Балкана: Terzić, Milan, “Tito i Balkanski pakt. Premošćavanje na putu ka neutralnosti”, *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*, 573-587; Čavoški, Jovan, „Overstepping the Balkan boundaries: The lesser known history of Yugoslavia’s early relations with Asian countries (new evidence from Yugoslav/Serbian archives)”, *Cold War History*, vol 11 (2011), 557-577; Perović, Jeronim, „Josip Broz Tito“, *Mental maps in the Early Cold War*, 133; Марковић, *Београд између истока и запада*, 73; Реакције на смрт: *Svet o Titu*, 67; “Duboko obeležio savremenu istoriju“, *Maroko Soar*, Maroko 5.5.1980. *Svet o Titu*, 301; Indira Gandhi “Vizija za ceo svet”, *Svet o Titu*, 173.

⁷⁰¹ Musa Traore “Voleo je i razumeo Afriku”, *Svet i Tito*, 379.

⁷⁰² AJ, 837, I-2/13, Izveštaj Predsednika Republike o putu jugoslovenske delegacije u prijateljske zemlje Zapadne i Severne Afrike. Podnet na sednici SIV-a 29. aprila 1961. godine u Beogradu, 37.

⁷⁰³ Ghandi, *Postcolonialism. A Critical Introduction*, 132-133.

⁷⁰⁴ Ова крилатица била је особена за Југославију, али реторика премошћавања географске удаљености идеолошким приближавањем била особена и за друге комунистичке земље. Видети: Slobodniak, Martin, “Socialist Anti-Orientalism: Perceptions of China in Czechoslovak Travelogues from the 1950s”, Gafrak, Robert, Pucherova, Dobrota, (yp.) *Postcolonial Europe? Essays on Post-Communist Literatures and Cultures*, London: Brill, Rodopi, 299-315.

путнике“ који путују више него било које „друго национално вођство“. ⁷⁰⁵ Међутим, иако је путовање често служило да се само потврди утисак са „менталне мапе“, ⁷⁰⁶ наш аргумент је да су југословенски комунисти, на челу са Титом, путовали у Африку како би формирали последњи, крајње субјективни, део слике. Тито је својим путовањима у Африку извршио геополитичко „откривање“ ⁷⁰⁷ овог простора за југословенску политику, а као најмоћнији актер чија је индивидуална слика Африке била најзначајнија за колективну слику, извршио је моћан утицај на менталне мапе свих Југословена. Титова путовања догађала су се у контексту хуманизације *Другог* и приближавања „народа“ кроз „пријатељство“, а служила су легитимизовању веза са Африком, тиме и приближавању *Другог*. ⁷⁰⁸

Путовања државника са јужнословенских простора и „откривање“ нових политичких савезника можемо пратити још од чувеног путовања Дунавом проте Матеје Ненадовића, који је, слично касније Титу, потом поређен са Колумбом спољне политике. ⁷⁰⁹ У хладном рату, захваљујући новим саобраћајним и политичким мрежама, путовали су многи други актери и стварали „тренутке преношења револуционарних идеологија међу нацијама потлачених“ и проналажења „пријатеља“, где је сасвим сигурно најславнија епизода путовање Фидела Кастра у Њујорк 1960, те његово потоње одседање у хотелу у Харлему. ⁷¹⁰ Са тим сликама солидарности лако можемо упоредити чувене Титове снимке и фотографије где он не само да посећује афричке земље као државник, већ као „пријатељ“ учествује у народним играма и облачи народну ношњу. ⁷¹¹

У епохи хладног рата, путовање је било један од начина остваривања блиских контаката, стварања савезништва и решавања крупних међународних проблема, а Југословени су путовали да би остали активан део међународне заједнице. ⁷¹² За историјско држало се и Титово путовање у СССР, НР Кину и ДНР Кореју 1977. ⁷¹³ Београд је коришћен као врста „позорнице“ и моста између спољне и унутрашње политике, нарочито при испраћајима и дочецима Тита, још од одласка Тита у Британију 1953. и посете цара Селасија 1954. ⁷¹⁴ Титово „откривање“ Африке

⁷⁰⁵ Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned World*, 187.

⁷⁰⁶ Marković, *Trajnost i promena*, 151.

⁷⁰⁷ Откривање, наравно, има призивак активности једног актера и пасивности другог. Такође у колонијалном дискурсу има посебно значење потпуне пасивизације ваневропских народа. Стога, откривање стављамо под наводнике, јер је југословенско-афричка историја била историја међусобног откривања. Фокусирани на југословенску слику и улогу, не поричемо активност друге стране. Стога покушавамо и у тексту, где извори дозвољавају, да испратимо ове просторе као „сусрет цивилизација“ (Тодоров) или „контакт зоне“ (Прат). Види више у: Todorov, Tsvetan, *Conquest of America. The Question of the Other*, University of Oklahoma Press, 1999 ; Pratt, *Imperial Eyes*.

⁷⁰⁸ “Rekli su o Titu”, *Svet i Tito*, 430; “Iz govora na Rangunskom univerzitetu prilikom proglašenja za počasnog doktora prava, održanog 16.1.1955, Tito, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 56; О хуманизацији *Другог*: Todorov, *Mi i Drugi*, 367-380.

⁷⁰⁹ Види : Ненадовић, Матеја, *Мемоари*, Београд: Народна књига-Алфа, 2009 ; Bogetić, *Nova strategija spoljne politike*, 313.

⁷¹⁰ Jang, *Postkolonijalizam. Sasvim kratak uvod*, 42; Путовали су, дакако, и други попут Жоу Енлаја, који је 1963-1964 обишао десет афричких земаља; Брежњев је путовао 1961. у Африку у исто време када и Тито; у јужну Азију путовали су Булгањин и Хрушчов 1955; Бен Бела је обишао Западну Африку 1963; а 1959. паралелно са Титом у Африку је путовао Ото Гротевол. Чувена је и турнеја Џимија Картера 1978 по Африци. Vučetić, „Titova Afrika“, 16-17; Bets, “Crveni vetar promena”, 49, 70; Byrne, *Mecca of revolution*, 199; Waters, “Introduction”, *Historical dictionary of United States-Africa relations*.

⁷¹¹ Vučetić, „Titova Afrika“, 25; Turajlić „Re-aligning Yugoslavia“.

⁷¹² Dimić, *Jugoslavija i hladni rat*, 123-188; Bogetić-Dimić, *Beogradska konferencija nesvrstanih zemalja*, 142. Vučetić, „Titova Afrika“, 19; Bets, “Crveni vetar promena”, 50;

⁷¹³ „Veličanstven doček“, *Večernji list*, 9.9.1977.

⁷¹⁴ Марковић, *Београд између истока и запада*, 105; Orlović, David, “More than a cordial reception“. Ethiopian Emperor Haile Selassie I's visit to Yugoslavia in 1954, with a special reference to the passage to and stay in Croatia” *Carnival-Journal of the International Students of History Association*, vol. XIV, 151-165.

почело је 1954. По повратку из Индије и Бурме, преко Египта, Тито је по први пут означио земље глобалног Југа као „највеће пријатеље“ а посебно је био импресиониран Насером и Египтом.⁷¹⁵ Југословенски супарници, попут кинеског премијера, нападали су Југославију управо поводом турнеја по афричким земљама. У изразито компетитивној хладноратовској средини, Тита су путовања по Африци доводила у сукоб не само са Кинезима и Совјетима већ и са западним метрополама.⁷¹⁶

Јосип Броз Тито је у Југославији инаугурисао, легитимизовао и перпетуирао путовање у стране земље као средство откривања *Другог*. Кроз ауторитет председника Републике, његово путовање претварало је далеке и непознате земље у „земље нама веома блиског и пријатељског народа“ како је Тито описао своју прву посету Етиопији, што ће касније репетицијом постати термин који ће сви користити да опишу афричке земље.⁷¹⁷ Из његових извештаја и говора, јасно је да је он путовање сматрао као нужну допуну „разних извештаја наших представника“ у циљу добијања „цјеловите слике“, односно сазнавања „како живи ваш народ“.⁷¹⁸ Тито је Африку премрежио својим путовањима, први је шеф комунистичке државе који је путовао у субсахарску Африку.⁷¹⁹ У склопу три велике турнеје (1958, 1961, 1970) неколико мањих путовања (1962, 1965, 1968, 1977, 1979) и више десетина индивидуалних путовања, коначан број његових званичних посета афричким државама по подацима Кабинета председника републике износи 43.⁷²⁰ Имајући у виду да је посетио 92 земље у 169 званичних путовања,⁷²¹ ово значи да је чак четвртина његових путовања била оријентисана на Африку. Највећу пажњу на континенту посветио је Египту, потом Судану, Алжиру, Етиопији, а стални фокус је на региону Средњег истока (Прилог 1)⁷²²

Владимир Петровић тврди да је, без обзира на критике Вељка Мићуновића да је Колумбу требало мање да стигне до Америке но Титу до Индонезије, Тито преферирао овакав начин вођења политике – непосредан контакт између лидера држава.⁷²³ Иако је Тито на путовања у Африку одлазио у највећем лускузу, унутар Југославије она су била представљана као јако „напорна“; подвлачећи жртву коју Тито подноси како би заиста упознао афричке земље, али и перпетуирајући стереотип о тежини афричких путовања⁷²⁴ На овим путовањима било је исто толико значајно да се одржава „географско сидриште“ у Југославији, колико да се свет ремапира,

⁷¹⁵ „Претседникова ескадра стигла у Порт Саид“, *Борба*, 7.2.1955; DAMSPS, PA, 1955, f.13, 4475, Izveštaj o protekloj godini u Egiptu 10.1.1955, 67; Rubinstein, *Yugoslavia and the nonaligned world*, 64; Rajak, *Yugoslavia and the Soviet Union*, 105.

⁷¹⁶ AJ, Magnetofonske beleške sa sednice Komisije Predsedništva SKJ za međunarodne odnose i veze 24.11.1972. u 10h, л.21; Čavoški, *Jugoslavija i kinesko-indijski konflikt*, 151-155; Perović, Jeronim, „Josip Broz Tito“, *Mental maps in the Early Cold War*, 151; Ваће, Maks, „Titov put i njegovi kritičari“, *Međunarodna politika*, 1.3.1959, бр. 214.

⁷¹⁷ AJ, KPR, IV/5-a, k 42, Građa za hroniku o Titu, Beograd 1966, knjiga 1, 211.

⁷¹⁸ AJ, 837, I-2/13, Izveštaj Predsednika Republike o putu jugoslovenske delegacije u prijateljske zemlje Zapadne i Severne Afrike. Podnet na sednici SIV-a 29. aprila 1961. godine u Beogradu, 2; Сличан темељан приступ свакој појединачној афричкој земљи практиковао је и Кенеди. Waters, „Introduction“, *Historical dictionary of United States-Africa relations*, lvii.

⁷¹⁹ Rubinstein, *Yugoslavia and the nonaligned world*, 93.

⁷²⁰ AJ, KPR, I-2, Posete Predsednika Republike stranim zemljama, popis.

⁷²¹ Dimić, *Jugoslavija i hladni rat*, 71; Vučetić, *Titova Afrika*, 19; Petrović, Vladimir, „Josip Broz Tito’s Summit Diplomacy in the International Relations of Socialist Yugoslavia 1944/1961“, *Annales: anali za isrske in mediteranske študije*, 4 (2014), 578-579.

⁷²² Поређења ради, један од његових ривала, Никита Хрушчов, путовао је у „само“ 23 земље, укупно 53 пута. Uhl, Mathias, „Nikita Khrushchev“, *Mental Maps of Early Cold War*, 290.

⁷²³ Petrović, *Titova lična diplomatija*, 165; Први пут преко границе авионом, Тито је предузео у новембру 1961, путујући у Египат на тројни састанак. Црнобрња, *Неочекивана промена*, 98.

⁷²⁴ Petrović, *Titova lična diplomatija*, 202.

па је у полу-легендарној верзији 1961, коју преноси Матес, управо код обале Западне Африке, настала Титова *глобална имагинација* несврстаног света.⁷²⁵

Највеће, најдуже и симболички најзначајније било је путовање Јосипа Броза Тита у земље Западне и Северне Африке, у пролеће 1961. Под шифром „Дијамант“ са огромном пратњом, председник ФНРЈ путовао је 72 дана око континента, са огромном пратњом која је укључивала и ратне бродове, транспортне авионе, блиндирана возила, оркестре, гарду, новинаре, писце, као и представнике југословенског политичког врха – путовало је укупно 1500 људи.⁷²⁶ Тиме је југословенски лидер пројектовао моћ Југославије у до тад неслућеним размерама и поплочао пут ка великом афричком учешћу на првој конференцији несврстаних.⁷²⁷ Извештајима са ових путовања домирале су различите политичке али и културолошке оцене. Сви су, тако, били срећни што су напустили Того, „не само због врућина, већ и због других беда које тамо владају.“ Колико је управо путовање имало одлучујућ значај за комплетирање индивидуалне и полуколективне слике *Другог*, говори пример посете Либерiji и сусрета са њеним председником Табманом, када су Титови сарадници стекли негативне утиске о овом афричком председнику.⁷²⁸ Титов утисак је најдрастичнији, и чини се, пресудио је Либерiji као пријатељу: „[...]Табман има код своје куће мали зоолошки врт, крај кога сам примјетио доста велику скулптуру у бронзи[...] На тој скулптури наш „пријатељ“ Табман сједи на грбачи роба, црнца који пузи четвороношке. Табман клечи на њему и пуши цигару.“⁷²⁹

На Тита су изразити утисак остављале „симпатије“ афричких народа које је увек приписивао спонтаности.⁷³⁰ Реторику националног карактера откривао је у коментарима да су афрички народи „бистри“ и „способни“.⁷³¹ Иако су пажљиво протоколом припремани за сусрет са афричким културним *Другим*, ни Тито ни његова пратња нису одолели егзотизацији „фантастичних призора“, „тајни џунгле“, дилеме да ли су међу „правим дивљацима“ или не, и осталих колонијалних стереотипа које су журно бележили на фотографијама.⁷³² Идеолошка слика помањала се у коментарима где је Тито по паролама видео да „ту живи радничка класа“ као и да они траже своја права и пут којим ће ићи“, иако је југословенски председник морао знати да су

⁷²⁵ АЈ, КРР, IV/5-а, к 42, Грађа за хроник о Титу, Београд 1966, књига 2,338-339.

⁷²⁶ Пратња је укључивала и ратне бродове, транспортне авионе, блиндирана возила, оркестре, гарду, новинаре, писце, као и представнике југословенског политичког врха. Путовало је укупно 1500 људи Adamović, *Galeb mira i razdora*, 31-35,50. Миладин Адамовић био је новинар *Вечерњих новости*, *Илустроване политике*, који је преко породице генерала Милана Жежеља дошао у посед његовог дневника и документације, а и интервјуисао га је. Иако књига има делимично сензационалистички тон, поређењем са архивским документима видимо да су ипак у питању аутентични документи и изјаве.Најважнији Титови сапутници били су Лазар Колишевски, Вељко Мићуновић и Лео Матес, као део званичне делегације. Шеф његовог кабинета, Зденко Штамбук као и генерали Милош Шумоња и Милан Жежељ. Доктори Радивоје Беорвић и Исидор Папо. Писац Добрица Ћосић, новинари Младен Везилић и Блажо Мандић. Са њим је путовала и супруга Јованка Броз, њена сестра Нада Будисављевић, политичари Видоје Жарковић, Мирко Милутиновић, Никола Миличевић, Љубо Трута, Милија Радовановић, Јосип Грубелић, Алојз Медвешек.

⁷²⁷ Детаљно о билатералним састанцима на овом путовању: Димић, Богетић, *Београдска конференција* 95-107; О симболизму и слици *Другог* на овој турнеји: Vučetić, *Titova Afrika*, 21-35.

⁷²⁸ Adamović, *Galeb mira i razdora*, 104, 107.

⁷²⁹ АЈ, 837, I-2/13, Извештај Председника Републике о путу југословенске делегације у пријатељске земље Западне и Северне Африке. Поднет на седници СIV-а 29. априла 1961. године у Београду,12.

⁷³⁰ Пећар, *Афричка кретања*, 589; АЈ, 837, I-2/13, Извештај Председника Републике о путу југословенске делегације у пријатељске земље Западне и Северне Африке. Поднет на седници СIV-а 29. априла 1961. године у Београду,26; Пећар-Загорас, *Египат. Земља, народ, револуција*, 321.

⁷³¹ АЈ, 837, I-2/13, Извештај Председника Републике о путу југословенске делегације у пријатељске земље Западне и Северне Африке. Поднет на седници СIV-а 29. априла 1961. године у Београду; Загорас, Пећар, *Египат. Земља,народ, револуција*,321; Пећар,*Афричка кретања*,592; Leersen, “Реторика националног карактера”, 111.

⁷³² Кведер упозорава да се прихвате народни плесови: АЈ, КРР, I-2/5-1, Telegram Dušana Kvedera Kabinetu Predsednika Republike , 1 74; Adamović, *Galeb mira i razdora*, 120; Cukić, Radovan, „Slika Afrike u foto-kolekcijama Muzeja Jugoslavije“, *Tito u Africi*, 91.

пароле писане по диктату.⁷³³ Овакву мешавину идеолошке и карактеролошке слике *Другог*, Тито је преносио на своју пратњу па ће новинар и касније један од чланова редакције за Титове мемоаре написати „Етиопљани су борбен, ратнички народ који за себе чува своју земљу“, што се може повезати са идејом о *Другој* која истовремено представља метафору и есенцијализацију.⁷³⁴

Иако је Титова идеја била да прослављени писац, добитник *Нинове* награде, Добрица Ћосић напише књигу о том путовању, то се није десило; писац и председник нису се сложили око тога шта су видели.⁷³⁵ Тито је морао да се задовољи тиме да о његовом путу пропаганда пише на устаљени начин. У *Борби* је, паралелно са извештајима о Титовом путу, излазио путопис Оскара Давича са простора Западне Африке.⁷³⁶ У покушају да формирају колективну слику *Другог* Титови помоћници вредно су радили на пропагирању његове слике Африке, па су одмах по завршетку Титовог говора у парламенту у Акри, првог његовог говора на Путу мира 1961, предложили „пропагандно коришћење председничког говора“, што је потом учињено.⁷³⁷ У *Међународној политици*, са пригодном мапом, дипломата Јосип Ђерђа писао је о томе како је Тито „предузео путовање у далеке области света“ како би учинио напор у окончању „ненормалног стања“ и стварању мира.⁷³⁸ Политичка елита је наставила да репетицијом учвршћује слику Тита као пријатеља у афричким земљама – тако је објављена званична фото-монографија на енглеском језику *With friends in Africa*, а домаћи медији су говорили о „пријатељима и саборцима“.⁷³⁹ Кроз обраћања Титових пратилаца директно „читаоцима“, односно кроз писма грађана Титу, градила се колективна слика Африке и интегрисали су се појмови попут „Египта“, „Суеца“, „Црвеног мора“ у заједничку менталну мапу.⁷⁴⁰ Истовремено је вршена јако строга контрола слика које су пласиране у јавност, па је Титов командант Гарде објаснио Титовом лекару да је „то што пише у новинама“ видео и чуо на путовању.⁷⁴¹

Титова путовања остављала су моћне слике утиснуте најпре на менталне мапе његових најближих сарадника. Речит је опис последњег дана у Африци на Титовом путу мира 1961, описан у дневнику команданта Гарде генерала Милана Жежеља:

„Полазимо возом из Каира за Александрију. За време вожње Маршал ми каже:
„Видиш, Жежељу, како они на свакој станици, и тамо где има народа, успоравају вожњу. Треба то и код нас спровести, а не да пројуримо а народ чека.“
-Лако је њима, друже Маршале. Они много закашњавају, а и сада касне. [...] Долазимо у Александрију. Каснимо читав сат. Успут било много народа [...] Када смо пошли из Александрије према „Галебу“, гужва за аутомобиле. [...] Успут до брода опет страшна гужва [...] Испловили смо из Александрије у 22 часа. Насер на кеју био све док нисмо одмакли „Галебом“. Било је врло дирљиво.“⁷⁴²

⁷³³ Adamović, *Galeb mira i razdora*, 169.

⁷³⁴ AJ, KPR, IV/5-a, k 42, Građa za hroniku o Titu, Beograd 1966, knjiga 1, 199; Spurr, *Rhetoric of Empire*, 76.

⁷³⁵ Ћосић, Добрица, *Пишчеви записи 1951-1968*, Београд: Филип Вишњић, 2001, 171-172.

⁷³⁶ Оскар Давичо „Са пута по Африци“, *Борба*, 5. Март 1961; Ljubomir Radovanović, „Основи југословенско-афричке солидарности“, *Међународна политика*, 262, 1961, 3-5.

⁷³⁷ AJ, 837, I-2/13, Govori, zdravice, intervjui, I 103-213; “Iz govora u Parlamentu Republike Gane u Akri”, 2. Март 1961, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 147-149.

⁷³⁸ Ђерђа, Josip, „Neizmenjeni ciljevi“, *Међународна политика*, 16.2.1961, 1-2.

⁷³⁹ Miličević, Obren, *With friends in Africa*, Beograd: Jugoslavija 1961; “Priatelji i saborci“, *Међународна политика*, 263, 1961, 1. О строгим ограничењима слике која се пласирала у јавност сведочи и Титов лекар коме је речено да ће рећи да је на путу са Титом видео „то што пише у новинама“.

⁷⁴⁰ AJ, KPR, IV-5-a, k 42, Građa za hroniku o Titu, Beograd 1966, knjiga 1, 190.

⁷⁴¹ Lalević, Predrag, *S Titom po svetu*, Beograd: Službeni glasnik, 2012.

⁷⁴² Adamović, *Galeb mira i razdora*, 196-197.

Сличну слику пријатељства и солидарности бележили су Африканци. Председник Египта Садат, присетио се једног Титовог путовања, демонстрирајући како су политичке елите Југославије и Африке делиле тај осећај пријатељства и солидарности: „Сећам се оних дана када се напуштали Александрију августа 1967, и када смо сви дошли да Вас поздравимо. Док је јахта *Галеб* напуштала Александријску луку ми смо стајали заједно са нашим покојним председником Насером и осећали као да нестаје део нас.“⁷⁴³ Новинари су прихватили овај дискурс па је Душан Уремовић писао за *Ослобођење* 1961: „Не могу се заборавити обале Нила оног петка када су Насер и Тито пролазили бродом. Они радници што су истрчали из радионица да би дуго и дуго махали, и они људи из каменолома што носе камењеу лађе који су махали све док се брод видио на води [...]”⁷⁴⁴ Слетевши у Лусаку 1970, Тито је учинио једну интересантну грешку, поздравио је народ Замбије од народа Замбије, искористивши то да искаже како је блискост толика, како су границе непостојеће, а атмосферу куће доста је често зазивао да би демонстрирао блискост.⁷⁴⁵ Радило се о врсти стварања замишљене заједнице и продужетка југословенског *Сопства*.

Тита је за путовања припремао читав тим људи који је састављао монографије о појединим земљама, радило се о „бедкерима за једну особу“ како их назива Љубодраг Димић.⁷⁴⁶ Тако је за Гану коју ће Тито посетити 1961, монографија детљано представљала унутрашњи и спољни развој, а на маргинама су приметне Титове примедбе и парафи.⁷⁴⁷ У монографији о Етиопији из 1955. видљив је енглески извор, са идеолошким прилагођивњем слике, али задржавањем одређених оријенталистичких термина попут „мухамеданство“.⁷⁴⁸ Политички сусрети и уопште активност довели су до тога да из саме праксе (дипломатских извештаја, биографија, телеграма, разговора) настане један нови корпус текстова који су онда сажимани за Тита, а који су и сами благо симболике и језика о *Другоме*.⁷⁴⁹ Мапе које Тито испред себе држао у току путовања Африком представљале су „стимулус и позив“ и служиле су за овладавање непознатим географским простором и „откривање“ *Другог*.⁷⁵⁰ Зато можемо приметити доста фотографија Тита и сарадника са мапама Африке, где они покушавају да сагледају, упознају простор, пронађу оптималне начине да смање географску удаљеност. (Слика бр. 5,6,7).⁷⁵¹

Тито је Африку делио на „црну“ и „северну“, а пажљиво је скицирао развој по државама, које је схватао као главну јединицу у међународном систему.⁷⁵² Арапе је сматрао за један народ, а једина заједничка особина коју је приписивао „црнцима“ била је осетљивост.⁷⁵³ Тито се одмах

⁷⁴³ AJ, 837, I-2/47, Zabeleška o završnim razgovorima Predsednika Tita i Sadata i njihovih saradnika, 19. februara u palati Kubeh-Kairo, 1.

⁷⁴⁴ Dušan Uremović, „Aš marešal Tito“, *Oслобођење* 1961, *Afrička putovanja. Bez kolonijalnog pasoša*, (ур.) Adamović, Dragoslav, Zagreb: Stvarnost. Novinarska izdavačka kuća, 1964, 537.

⁷⁴⁵ Petrović, *Titova lična diplomatija*, 221; *Tito. Selected Speeches and Articles*, 240.

⁷⁴⁶ Радило се о монографијама које је обично припремао ДСИП уз помоћ Кабинета председника републике, а које су садржале: „историјско, опште, економско и као најважније, дефинисање оптималног државног интереса који одређује политички курс који треба реализовати“. Dimić, *Jugoslavija i hladni rat*, 68-86, 75-76.

⁷⁴⁷ AJ, KPR, I-2/13-1, Monografija i informacija o Gani, 1961.

⁷⁴⁸ AJ, KPR, I-2/5-1, Monografija o Etiopiji, 1955.

⁷⁴⁹ AJ, KPR, I-3-a/24-35, Informacija o socijalističkoj Etiopiji, 28.11.1978, 1-12; AJ, KPR, I-3-a/24-35, Kratak podsetnik za razgovore sa predsednikom Mengistuom, Beograd decembra 1978.

⁷⁵⁰ Wolff, *Inventing Eastern Europe*, 144.

⁷⁵¹ „Скачем са столице и идем по карте – мапе Африке. Кад виде да их носим, Маршал одмах и устаде од стола. Иди ти, Јованка. Ми ћемо овде радити.“ Adamović, *Galeb mira i razdora*, 84.

⁷⁵² AJ, 837, I-2/13, Izveštaj Predsednika Republike o putu jugoslovenske delegacije u prijateljske zemlje Zapadne i Severne Afrike. Podnet na sednici SIV-a 29. aprila 1961. godine u Beogradu, 13; AJ, 837, I-2/47, Zabeleška o završnim razgovorima Predsednika Tita i Sadata i njihovih saradnika, 19. februara u palati Kubeh-Kairo, 4; „Zabeleška o razgovoru Predsednika Republike sa predsednikom SAD Ričardom Niksonom“ 30. septembra 1970. Beograd, *Titova lična diplomatija*, 247-249

⁷⁵³ Adamović, *Galeb mira i razdora*, 149.

по ступању на афричко тло позиционирао као антирасиста проказујући апартхејд и расизам.⁷⁵⁴ Сам чин доласка у Африку Тито је представљао као темељно различит од доласка осталих „бијелаца“ и „освајача“, те је упознавање Африке превазилажено чињеницом да су „људи из Југославије“ већ по ступању на тло континента препознати као „пријатељи“.⁷⁵⁵ У разговорима са Африканцима, Тито је нарочито морао да превазиђе питање *белине*, јер су други такмаци, попут Кубе и Кине нарочито истицали расну солидарност. Он је изражавао нескривено незадовољство што су Кубанци покушавали да буду, како је рекао, „заштитници црних“. Насупрот овоме, Тито је, одбацавао било какве поделе попут „сви су црнци добри, а сви белци лоши“.⁷⁵⁶

Испраћање али и дочеци Тита чинили су посебан ритуал где се кроз политички фолклор и масовно учешће грађана преносила жељена слика на различите друштвене групе, односно најдиректније је обликована колективна слика *Другог*.⁷⁵⁷ Тренутак „тријумфалног повратка“ имао је огроман значај у церемонијама империјалног путовања, а сличну динамику видимо и у пост-империјалним путовањима.⁷⁵⁸ Овакве манифестације лоцирамо и 1954, 1961, 1970, односно при сваком већем путу Тита у Африку, и биле су део устаљеног протокола.⁷⁵⁹ Када се 1973. враћао из Алжира, са IV конференције ПНЗ, *Борба* је на насловној страни објавила позив ССРН Београда позивајући народ са „Ми, Југословени“, и подстичући да народ поздрави повратак друга Тита са „још једне плодноне међународне мисије“ и „највећег државничког скупа у историји“ као и да Београђани изађу на улице и истовремено покажу „неизмерну љубав према другу Титу“ али и поздраве „равноправну сарадњу међу народима“.⁷⁶⁰ Дочекао га је врх државе, амбасадори, и „десеци тисуће грађана“.⁷⁶¹ Сушту супротност представљао је повратак председника Председништва СФРЈ Синана Хасанија са VIII конференције ПНЗ у Харареу, када је на питање новинара о утисцима, прочитао сувопарну изјаву које су за њега припремиле дипломатске службе.⁷⁶²

У говору по повратку у Југославију 1961. Тито је скицирао пријатељске земље, непријатеље: „политичку свијест и код руководиоца и код обичних људи“, „да афрички народи теже прогресивном развоју“, „раздор између такозване црне и бијеле Африке“, „осетљивост и неповерење према бијелим људима“, „утицај извана колонијалних сила“. Пут би, по крају овога протокола, био уписан у мапу борбе за мир.⁷⁶³ Југословенска пропаганда говорила је о шест стотина (!) Титових путева мира.⁷⁶⁴ Везе које су том приликом грађене преношене су са лидера

⁷⁵⁴ Bets, „Crveni vetar promena“, 74. „Govor na XV zasjedanju Generalne Skup[tine UN/a 1960“, 329; „Govor na Drugoj konferenciji neangažovanih zemalja u Kairu 1964, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 228; „Govor prilikom dodjele počasnog doktroata Sveučilišta u Zagrebu 17.12.1969, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 330.

⁷⁵⁵ AJ, KPR, IV/5-a, k 42, Građa za hroniku o Titu, Beograd 1966, knjiga 1, 197; Pečar, *Afrička kretanja*, 594.

⁷⁵⁶ Bets, „Crveni vetar promene“, 72; Sladojević, Ана „Izvan kadra: Tumačenje fotografija iz fonda Muzeja Jugoslavije u savremenom kontekstu“, *Tito u Africi*, 72; Види опаску о Кубанцима као заштитницима „црних“ цитирану у Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 89.

⁷⁵⁷ Pageoux, „Od imaginarnog ka kulturnoj imaginaciji“, 129.

⁷⁵⁸ Ghandi, *Postcolonialism. A Critical Introduction*, 132-133.

⁷⁵⁹ Предраг Марковић утврдио је да се већ при Титовом путу у Британију 1953 учврстио један образац који би укључивао дочеке брода, председника, манифестације у којима су учествовале школе и радни колективи, те обавезни Титов говор на крају путу у коме објашњава принципе спољне политике Марковић, *Београд између истока и запада*, 101-102.

⁷⁶⁰ „Позив грађанима да дочекају Тита који се сутра враћа из Алжира“, *Борба*, 7.9.1973.

⁷⁶¹ „Srđacan doček“, *Vjesnik*, 10.9.1973.

⁷⁶² Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 616.

⁷⁶³ „Iz govora u Beogradu po povratku sa posjete nekim afričkim zemljama održanog 27.4.1961, Tito, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 157. Путовања и повратци Председника Председништва СФРЈ Хасанија и Дрновшека су у том смислу представљали сушту супротност. Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 616.

⁷⁶⁴ „Слава ти и хвала, друже Тито“, *Борба* 9.5.1980,2; „Од Напуља до Хаване и Букурешта“, *Борба*, 9.5.1980, 8; „Не путевима мира, независности и несврставања“ *Политика*, 8.5.1980,5; „Путник мира и грађанин света“, *Политика*, 9.мај 1980, 16.

на народ да би и југословенски и афрички народи и земље онда стварали заједничку категорију „ми“.⁷⁶⁵

Тито је своје импресије са пута преносио директно остатку политичке елите: „Дочекала нас је скоро читава влада са Насером на челу. Приређене су огромне манифестације у Александрији и Каиру, и то не само једанпут, него је то био случај сваки пут када год смо пролазили. Излазиле су огромне масе и свуда су нас дочекивале темпераментно [...]”⁷⁶⁶ Његова промењена глобална визија одмах је деловала на понашање осталих доносиоца одлука, а исти поступак је поновљен поводом путовања 1958-9, 1961 и 1970.⁷⁶⁷

Чак и пословично скептични Титови сарадници, попут Коче Поповића, признавали су успех овог модела повезивања.⁷⁶⁸ Колико је Тито путовање претворио у врсту политичког перформанса али и ритуала упознавања и повезивања са *Другим* сведоче турнеје његових „наследника“, рецимо оне са почетка осамдесетих Цвијетина Мијатовића и Јосипа Врховца, где је Африка играла посебну улогу простора легитимизовања спољнополитичке моћи појединца.⁷⁶⁹ Тито је стога био кључни актер који је кроз већ увежбане ритуале путовања, говора, дочека, дисеминирао себи својствену слику Африке кроз седнице, извештаје, и разговоре својим колегама али и јавне говоре, пропаганду и медије.

1.2.2. Тито и Африка у три слике

*Па, ловци, када ћемо онда у Африку у лов?*⁷⁷⁰

(Тито члановима Савеза ловаца Југославије, 1959)

Тита, Борца, више нема...

Где чуда – он више не гледа!

Где чуда - он више не збори!

Титова борбена рука мирује.

*Инжињер Бабић не чује.*⁷⁷¹

(Кенет Каунда у песми о Титу 1980)

*Друг Тито у земљама азијског и афричког континента. Он зачиње идеју коегзистенције. На међународној арени појављује се нова морална снага, трећи свијет, несврстаних и мирољубивих земаља.*⁷⁷²

(Део сценарија за ТВ серију Титови мемоари)

⁷⁶⁵ Adamović, *Galeb mira i razdora*, 196-197; AJ, 837, I-2/47, Zabeleška o završnim razgovorima Predsednika Tita i Sadata i njihovih saradnika, 19. februara u palati Kubeh-Kairo, 1; Petrović, *Titova lična diplomatija*, 221; *Tito. Selected Speeches and Articles*, 240; Dušan Uremović, „Aš marešal Tito“, *Oslobođenje* 1961, *Afrička putovanja bez kolonijalnog pasoša*, 537.

⁷⁶⁶ AJ, 837, I-2/13, Izveštaj Predsednika Republike o putu jugoslovenske delegacije u prijateljske zemlje Zapadne i Severne Afrike. Podnet na sednici SIV-a 29. aprila 1961. godine u Beogradu, 34.

⁷⁶⁷ Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*, 33; Crnobrnja, Bogdan, „Prijateljska poseta“, *Međunarodna politika*, бр. 209, 16.12.1958; Bebler, Aleš, „Korak dalje“, *Međunarodna politika*, 209, 16.12.1958.

⁷⁶⁸ AJ, KPR, IV/5-a, k 42, Građa za hroniku o Titu, Beograd 1966, knjiga 1, 211.

⁷⁶⁹ Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 368, 545; Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*, 68.

⁷⁷⁰ AJ, KPR, IV/5-a, k 42, Građa za hroniku o Titu, Beograd 1966, knjiga 2, 284.

⁷⁷¹ Kenet Kaunda, „Na vest o Titovoj smrti“, *Svet o Titu*, 546.

⁷⁷² AJ, KPR, IV/5-a, k 40, „Iz Titovih memoara. Scenario za TV Seriju“ *Storija VIII „Putem svojim i putem mira“*, 50.

Као што смо већ нагласили, у теорији имагологије, слика *Сопства* нераскидиво је везана за слику *Другога*. Стога, три индивидуалне слике које је Тито о Африци формирао, у блиској су вези са три слике које као „афрички пријатељ“ пројектовао. У питању су Тито-ловац, Тито-борац и Тито модернизатор и посредник; односно Африка-ловиште, Африка-бојиште и Африка модерна политичка арена и простор модернизације.

Континент Африке је ловцима увек био занимљив због крупних и разноликих животињских врста, те је привлачио империјалне и пост-империјалне елите.⁷⁷³ Лов и ловишта били су, као једна од наводних и стварних привилегија социјалистичке номенклатуре, под релативно честом критиком штампе и унутрашњих критичара југословенског друштва.⁷⁷⁴ Као једна врста наслеђене аристократске забаве, лов је усвојен широм Источног блока као врста друштвено прихватљивих „привилегија“ врхова власти.⁷⁷⁵

Тито је постао страствен ловац крајем четрдесетих, што се добро види и у његовом дневнику, где показује и да му је лов постао једна врста опсесије, а свакако како је то утврдио Игор Дуда, један од његових главних хобија.⁷⁷⁶ Међутим, југословенски вођа је ову своју опсесију јако добро прилагодио свету дипломатије и лов је користио као једну од ситуација у којој може својим „урођеним шармом“ да у блиском и непосредном контакту са светским лидерима разреши најбитнија политичка питања.⁷⁷⁷ Тито-ловац јесте и прва слика која се о Титовој инеракцији са Африком може приметити, а поред дипломатске компоненте укључује и компоненту сличности са колонијалним обичајима и праксама лова. Међутим, ради избегавања симплификације слика о Африци, морамо одмах нагласити да су Југословени били свесни овакве могуће употребе и злоупотребе слике Тита у лову. Са друге стране, неки афрички лидери били страсни ловци. Тако је Селасије желео да лови на Бледу, а једне године су се председник Судана и етиопски цар надметали у покушају да Тита доведу у дипломатски лов, баш у њиховој земљи.⁷⁷⁸

Упркос свему наведеном, Тито је на својим званичним путовањима преузимао важне друштвене улоге које су перпетуирале слику Африке као „земље дивљих животиња“ – то су улоге ловца, и то „Великог Белог Ловца“, затим фото туристе и напослетку шефа државе са краљевском менаџеријом.⁷⁷⁹ Источна Африка, у којој је Тито највише ловио, била је популарно ловиште империјалиста и колонијалиста још од дана Теодора Рузвелта и Винстона Черчила.⁷⁸⁰ Облик лова на који је Тито ишао, „сафари“, био је потпуно западна инвенција, *par excellence* афричка авантура, покушај „потпуне доминације човека над природом“, али уз медијацију западне

⁷⁷³ Pieterse, *White on Black*, 113; Keim, *Mistaking Africa*, 139; Capecchi, Cristina, Rogers, Catie, “Killer of Cecil the Lion finds he is the target now, of internet vigilantism”, *New York Times*, 29.7.2015 <https://www.nytimes.com/2015/07/30/us/cecil-the-lion-walter-palmer.html> [1.12.2019].

⁷⁷⁴ А. Budilić, “Lovišta. Rezervati privilegija”, *Vijesnik u srijedu*, 1966; Đilas, Milovan, *Druženje s Titom*, Beograd: Goran, 1990, 111; Pirjevec, Jože, *Tito i drugovi II*, 293; Jakšić, Pavle, *Nad uspomenu*, Beograd: Rad, II, 23-25; Види и: AJ, KPR, IV/5-a, k 42, Građa za hroniku o Titu, Beograd 1966, 119-128; Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*, 73; Glišić, *Prilozi za biografiju Petra Stambolića*, 91,125; Тито је говорио да су и већина руководиоца ловци или квази-ловци. AJ, KPR, IV/5-a, k 42, Građa za hroniku o Titu, Beograd 1966, knjiga 2, 254.

⁷⁷⁵ Vučetić, *Titova Afrika*, 41. Видети одличан преглед: Cartmill, Mark, *A View to a Death in the Morning: Hunting and Nature Throughout History*, Harvard University Press, 1996.

⁷⁷⁶ Duda, Igor, “”Rijetki trenuci odmora”Tito i slobodno vrijeme”, *Tito. Viđenja i tumačenja*, 321. Види Титове уносе о лову у: *Titov dnevnik*.

⁷⁷⁷ Vučetić, “Titova Afrika”, 41; А. Nenadović, *Mirko Tepavac*, 137,147 *apud*. Petrović, *Titova lična diplomatija*, 230-231.

⁷⁷⁸ Vučetić, „Titova Afrika“, 42-44; AJ, KPR, IV/5-a, k 42, Građa za hroniku o Titu, Beograd 1966, knjiga 2, 280; 1954; AJ, KPR, I-3-a/24-3, Zabeleška o razgovoru druga Jože Vilfana sa Etiopskim poslanikom Mikaelom Desalenjom 16.6.1954 u kabinetu predsednika republike, 1954; AJ, KPR, I-2/5-1, Telegram Dušana Kvedera Zdenku Štambuku, 1955.

⁷⁷⁹ Види о друштвеним улогама: Keim, *Mistaking Africa*, 129-145; Pieterse, *White on Black*, 113.

⁷⁸⁰ Рузвелт је, 1909 пошто се отиснуо у Африку са огромном праатњом, рођацима и новинарима, заједно са својим сином Кермитом одстрелио 512 животиња укључујући 9 угрожених белих носорога. Pieterse, *White on Black*, 112.

технологије и умногоме се разликовао од лова који су практиковале традиционалне афричке заједнице, од технологије лова до сврхе и коришћења улова.⁷⁸¹

Већ у првој посети Етиопији, 1955, Тито је преузео улогу „Великог Белог Ловца“ у Африци.⁷⁸² У својим каснијим посетама Африци, Тито је све више усвајао спољне аспекте „Великог Белог Ловца“. Један од њих је надмоћно фотографисање над уловљеним трофејом. Можемо све чешће видети Тита на фотографијама како је под тропским шлемом, што је често његов избор, а не захтев домаћина, а такође је опремљен најмодернијим карабинима и двогледом.⁷⁸³ Када 1970. лови у источној Африци, Кенији, Танзанији и Замбији у лов стиже авионом и хеликоптером, а у савани га чекају свилени јастуци и бројна послуга.⁷⁸⁴

Ако узмемо за пример лов у јужној Етиопији 1959, можемо видети да је тада председник ФНРЈ ловио из „новоизграђеног и заставама украшеног логора“, са „лепо уређеним стазама“, где „Председник има и платнену ограду, и туш, а агрегат који ради снабдева логор електричном струјом“, а налази се на „широком и дивљем простору“. У лов се ишло „циповима и ландроверима“.⁷⁸⁵ Да је ова активност била више показивање надмоћи, него спорта, показују и описи Тита који: „једног елана, који му се допао, терали су читавих 20 километара у жељи да му се приближе толико да се може пуцати“ или да је јурио буфала ципом.⁷⁸⁶ Лов свакако није био само протокол, већ се њима исказивала и хијерархија, најпре између самих Југословена, потом и према Африканцима.⁷⁸⁷

Тито је као „главни ловац“, изражавао живо интересовање за ловачку културу у Југославији, па је југословенским ловцима 7. јуна 1959. представио своја афричка искуства „о којима су углавном само читали“. Тито је, приликом једне активности *Главног ловачког савеза Југославије*, негде у Војводини, окупио око себе знатижељне Југословене и „дочаравао“ им Африку-ловиште стереотипима: „аеродром у савани“, „домороци који играју егзотичне игре“, „пресахле ријеке“, „разапети многи разнобојни шатори“, „скупоцени персијски теписи“.⁷⁸⁸ У описивању свог последњег дана у лову у Етиопији, 11 фебруара 1959, Тито достиже најјаснију визију Африке-ловишта:

„Али, о посљедњем дану лова морам да вам кажем нешто више. Дан раније Мачек је био на ријечи Омо, удаљеној од логора око 60 километара, и одстријелио је једног крокодила. Донио га је у логор, био је огроман, Кад сам га видио, хтио сам и сам да идем на крокодила [...] Тамо има и провалија и вртача и ципом или ландровером не може се доћи до ријеке. Морали смо да станемо и да наставимо пут пјешнице. Сама ријека је широка и доста брза. Мутна. А покрај ријеке појас тропског дрвећа са пуно лијана, на којима скачу мајмуни [...] Провели смо на том мјесту ноћ и видјели смо и борбу питона с крокодилом [...] Крокодила је било у великом броју. И ја сам чекао крокодила [...] успио сам да му се приближим на 70 метара, а привлачећи се морао сам да легнем. И да будем врло опрезан [...] Крокодил се, то сам знао, боји човјека ван воде [...] кад сам опалио крокодил се, погођен бацио, преврнуо и успио да се дочепа воде, у којој је полако утону [...] И тако је мој крокодил нестао [...]“.⁷⁸⁹

⁷⁸¹ Keim, *Mistaking Africa*, 131-136, 140-141; Pieterse, *White on Black*, 112.

⁷⁸² Vučetić, „Titova Afrika“, 42.

⁷⁸³ АЈ, КРР, I-2/66, Poseta predsednika Tita Tanzaniji 26.1-2.2.1970.

⁷⁸⁴ „Poseta kampu na jezeru Ndutu“ 31.1.1970. <http://foto.mij.rs/site/gallery/11638/photo/66> [24.6.2020]

⁷⁸⁵ АЈ, КРР, IV/5-a, к 42, Грађа за хроник у о Титу, Београд 1966, књига 2, 201-205; Adamović, *Galeb mira i razdora*, 65.

⁷⁸⁶ Исто, 207.

⁷⁸⁷ АЈ, КРР, IV/5-a, к 42, Грађа за хроник у о Титу, Београд 1966, књига 2, 285; Црнобрња, *Неочекивана промјена*, 96.

Видети и фотографије на страни 104.

⁷⁸⁸ АЈ, КРР, IV/5-a, к 42, Грађа за хроник у о Титу, Београд 1966, књига 2, 271-272.

⁷⁸⁹ Исто, 273-280.

Поред лова на велике дивље животиње, Тито је присвајао афрички пејзаж кроз фотографисање, где је бележио тренутке које нису „одговарале цивилизацији“.⁷⁹⁰ Још један аспект симболичког освајања Африке било је „лако“ припитомљавање дивљих животиња. Својим колегама „ловцима“ Тито је објашњавао како му је омиљена животиња коју је припитомио лав, а легенда о његовом кроћењу, односно сусрету Тита и лава у Етиопији преносила се међу његовим сарадницима (Слика бр. 8)⁷⁹¹ Један од нуспроизвода лова и државничких посета биле су животиње и трофеји које је Тито доносио из Африке, које је редовно добијао на поклон.⁷⁹² Имао је најмање три менаџерије – у Белом двору, у Ужичкој улици у Београду и на Брионима.⁷⁹³ Од 1956. ове животиње показивао је страним посетиоцима, а већ 1959. хвалио се како има највећи зоо врт у Југославији.⁷⁹⁴ Објашњавајући зашто животиње-поклони Југославији и председнику Републике нису завршавале у највећем регистрованом Зоолошком врту у земљи, Тито је употребљавао наратив спасавања животиња из Африке, па је представљао себе као „пријатеља животиња“ коме смета што су животиње „скупчене“ у београдском зоо врту, а тај дискурс прихватиће и музеј на Брионима.⁷⁹⁵

Председник Југославије је део ових животиња добио на путовањима по Африци као део протокола, остатак је куповао, а до краја живота „колекционирао“ је егзотичне животиње, нарочито оне са простора Азије и Африке.⁷⁹⁶ За смештај животиња изабрана су Брионска острва. Ту је у радовима 1952-1953, изграђено доста вила за Тита и највише руководиоце, створен је један центар моћи који је почео парирати Београду.⁷⁹⁷ С тим у вези јесте и стварање „унутрашње Африке“ на простору Бриона. Кроћењем ових животиња, као и простора острва, Тито је у ствари стварао сопствену менаџерију, али и перпетуирао мит о себи као великом, светском ловцу.⁷⁹⁸ Титова менаџерија, где су лавови заузимали специјалано место, попут менаџерије његовог пријатеља цара Селасија, симболизовала је његову глобалну визију, моћ да се досегну егзотични простори и да се њихови дивљи становници укроте за показивање значајним гостима (Слика бр. 8).⁷⁹⁹

„Тропско“ острво у Југославији трансформисано је у врсту личног раја који је био и простор унутрашње Африке: од првог посетиоца цара Хајла Селасија, преко Брионске декларације, па Титовог пута у Африку 1961, повратка и довоза поклона, до последњег званичног афричког посетиоца, председника Гвинеје Бисао 1979, Бриони су представљали просторну манифестацију јаким афро-југословенских веза. *Музеј на Брионима*, настао да комеморише делатност председника Тита, имао је два крила која су била директно везана за Африку –

⁷⁹⁰ Kaspin, Deborah, D., „Signifying power in Africa“, *Images and Empires. Visuality in Postcolonial Africa*, (ур.) Landau, Paul S, Los Angeles, London, Berkeley: University of California Press, 2002, 324.

⁷⁹¹ AJ, KPR, IV/5-a, k 42, Грађа за хроник о Титу, Београд 1966, књига 2, 283. „Leo Mates“, *Diplomate izvan protokola*, 211.

⁷⁹² Vučetić, *Titova Afrika*, 42.

⁷⁹³ „Претседници Тито и Насер гледају лавицу и малог мајмуна кроз прозор у врту“, *Политика*, 10.7.1956,4; AJ, KPR, IV/5-a, k 42, Грађа за хроник о Титу, Београд 1966, књига 2, 241,270; Тито показује Микојану зоо врт на Брионима, Adamović, Miladin, *Brioni-raj i pakao*, Београд: Buch-Druck, 2004, 199; „Обилазак зоо врта са Дџозефином Бејкер“ 5.2.1973. <http://foto.mij.rs/site/gallery/14550/photo/137> ; Jakšić, Pavle, Београдске ноћи креолске богинје, *Vreme*, 9.1.2020 <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1744830>[24.6.2020].

⁷⁹⁴ AJ, KPR, IV/5-a, k 42, Грађа за хроник о Титу, Београд 1966, књига 2, 282.

⁷⁹⁵ AJ, KPR, IV/5-a, k 42, Грађа за хроник о Титу, Београд 1966, књига 2, 281; Музеј на Брионима, табла „Африка“:

⁷⁹⁶ Zorić, *Zapisi jugoslovenskog diplomate*, 178,195; Adamović, *Galeb mira i razdora*, 180-181; ДАМСРС; ПА; 1968, 79,1, 46901, ДСИП Кабинету председника републике, *apud. Tito strogo poverljivo*, 240.

⁷⁹⁷ Đilas, *Druženje s Titom*, 107-108.

⁷⁹⁸ Adamović, *Galeb mira irazdora*, 123, 130.

⁷⁹⁹ „Tito u Africi. Iz Arhive filmskih novosti“ <https://www.youtube.com/watch?v=Cx-w-pWw0ZY>[9.2.2020]; Капушћински, Ришард, *Car*, Београд: Samizdat, 2018, 100.

„Делатност Јосипа Броза Тита на Бријунима“ и „Сафари парк“.⁸⁰⁰ Зоо врт односно сафари парк, симболисао је зоографску визију „Трећег света“ њиме и Африке. Ту настаје чувена Титова слика са малим леопардом, а музеалци касније препарирани животиње користе да формирају дојам зоографске Африке; томе у прилог говори и чињеница да је убедљива већина диорама овог музеја везана за афричку флору и фауну.

Острва Југославије служила су да демонстрирају одређену визију глобалности, коју Тајјана Пецер назива „лиминалним простором трећег пута“, а сами Бриони функционишу као „империјално космополитска бина“.⁸⁰¹ Гости су укључивали чувене Африканце цара Селасија, Агостиња Нета, Муамера Гадафија, који су са другим гламурозним посетиоцима укључивани у визију глобалне Југославије.⁸⁰² Својом медитеранском, али и вештачком тропском и чак саванском географијом Бриони су подсећали на свет у малом – свет у коме је Југ, а посебно Африка давала дашак глобалног. Такав утисак стекао је и Роберт Мугабе, када је посетио Тита на Брионима 1979:

[...] шетали смо по парку са тропским дрвећем које је Тито донео са својих многобројних путовања, па и из Африке. Желео је да му и тако буде близак наш континент, његови људи које је разумео, људи који су се на њему борили за своју слободу и независност. Ето, и та шетња с Титом била је за мене незабораван доживљај.⁸⁰³

Чини се да је лов вршио још једну улогу у ауторепрезентацији југословенског доживотног председника, будући да је виђен као активност која потврђује вириленост, снагу и мушкост учесника.⁸⁰⁴ Наиме, у недостатку ратова, сталних борби и припрема за одсудну одбрану из 1940-их, Тито је морао на неки начин себи, својим сарадницима и свом народу да прикаже једну мужевну, борбену слику, а да она не буде везана у потпуности за прошлост. Тито се на путу по Африци такмичи са својим генералима у гађању, пребацује се преко узбурканог океана са брода на брод, па уз те активности, лов служи ради одржавања марцијалне слике у недостатку ратне опасности.⁸⁰⁵ То нас доводи до слике Тита-ратника и Африке-бојишта.

Тито је био један од најзначајнијих герилских вођа Европе, а по завршетку Другог светског рата, све до Стаљинове смрти, пројектовао је слику способног војног стратега и снажног ратничког вође.⁸⁰⁶ У јакој конкуренцији икона герилског рата попут Че Геваре, Мајкла Колинса, Хо Ши Мина, и Тито је успео да оствари одређен утицај. Председник СФРЈ је имао бескомпромисан став – сматрао да је „процес националне, економске, политичке и културне

⁸⁰⁰Ови делови музеја настали су 1984 и 1986. „Stalni postavi“ <https://www.np-brijuni.hr/hr/brijuni/kulturno-povijesna-bastina/stalni-postavi> [24.6.2020].

⁸⁰¹ Petzer, Tatjana, “Tito’s Archipelagos: Liminal Spaces of the Third Path”, *Tito viđenja i tumačenja*, 670-682.

⁸⁰²По подацима музеја на Брионима, Тита је тамо посетило 90 државника, 250 разних делегација, 500 домаћих, 300 југословенских дипломата те „многи истакнути политичари, знавственици, привредници, умјетници, и друге личности.“ Музеј на Брионима, Табла 139; Посете: Софије Лорен, Ричарда Бартона и Елизабет Тејлор. Kulić, Vladimir, „Architecture and Ideology in Socialist Yugoslavia“, *Unfinished modernisations. Between Utopia and Pragmatism*, (ур.)Mrduljaš, Maroje, Kulić, Vladimir, Zagreb:УНА-ССА, 2012, 59.

⁸⁰³ Robert Mugabe “Dug za ostvareni cilj”, *Svet i Tito*, 298; Селасије је изјавио да би приватно одмарао најпре на Брионима. Tasić, „Otkrivanje Afrike“, 516.

⁸⁰⁴ Cartmill, *A View to A Death*, 233.

⁸⁰⁵ Adamović, *Galeb mira i razdora*, 188; Пирјевец примећује да је, природно, Тито за четрдесет година променио и лични опис „борца исклесаног лица“ у „доброћудног кума“ кога кришом зову „Геринг или Титлер“. Pirjevec, *Tito i drugovi II*, 295.

⁸⁰⁶ Живановић, Милана, Тимофејев, Алексеј, *Уџбеник за Тита. Коминтерна и припреме партизанског рата у Европи*, ИНИС, Београд, 2018,86-88; Видети Dimitrijević, Bojan, „Jugoslovenska armija – oslonac Titovog kulta ličnosti u prvim posleratnim godinama“, *Tito. Viđenja i tumačenja*, 797-819; Zvijer, Nemanja, “Slika Josipa Broza Tita u partizanskom ratnom spektaklu”, *Tito. Viđenja i tumačenja*, 718-731; AJ, KPR, IV/5-a, k 41, “Iz Titovih memoara. Tito vojnik i strateg”, scenario TV serije 1970.

еманципације бивших колонија историјска неопходност“ јер се радило о народима, специфично у Азији и Африци, који су вековима „поробљавани, обесправљени, дискриминисани“, а притом само желе да буду „господари своје куће“, па је позивао и на оружану ликвидацију овог система.⁸⁰⁷ Почевши од раних педесетих и његовог говора у у индијском парламенту, преко сваког битнијег наступа у УН, на самитима несврстаних и на састанцима са афричким али и светским вођама, Тито је држао да се колонијализам мора што пре уклонити, „ликвидирати“ са лица земље.⁸⁰⁸ Колонијализам је Тито изнова означавао као ствар прошлости, уносећи дозу хитности у његову ликвидацију па је 1974. отишао тако далеко да је означио деколонизацију за „најкрупније обиљежје савремених свјетских процеса“ посебно означајући Африку, а укључујући и критику неоколонијализма и расизма.⁸⁰⁹ Стално је супротстављао живу слику „потока крви“ које проливају борци и „дивљаштва“ колонијалних снага, нарочито истичући примере из Африке, често као читав континент. У Генералној дебати у Хелсинкију 1975. истакао је: „За слободу, мир, независност и равноправност, сваки народ је ријешен да поднесе и највеће жртве, што најбоље доказује пobjеда народа у Вијетнаму, Камбоџи, Африци[...]“⁸¹⁰ Слика непријатеља, рецимо Француза као „необузданих војних силеџијама“, била је веома јасна, и опрезно контекстуализована ради политичке употребе. Када год би требао да подвуче антиколонијалну борбу, Тито би радо прибегавао примеру Алжира.⁸¹¹

У Титовој биографији објављеној 1950-их на арапском велики део посвећен је НОБ. Можемо пратити одјек ове слике по Африци. Тако су алжирски борци послали маршалу трофеј из битке код Сук Араса са натписом: „Симбол пријатељства и братства ОАА маршалу Титу“⁸¹² Лист алжирских бораца *Борац* 1959. преноси фотографије Тита који је примио делегацију алжирских бораца – на њима они председнику Југославије предају још једну пушку. Када је 21 годину касније Јосип Броз Тито умро, овај алжирски лист и даље га је држао за „верног друга по оружју“ (Слика бр. 9).⁸¹³

Интеракција са младим герилцима који ће постати вође Африке сведочи о његовој афрмативној и личној слици њихове борбе. Одушевио је Кенета Каунду још 1962 у Каиру: „Био је то незабораван сусрет за мене [...] много сам чуо о Титу као борцу, вођи, интернационалисти [...]“ Тито је тада Каунди дао 600 долара што је на овог оставило знатан утисак: „То је, заиста, тада било много за мене, за једног непознатог борца за слободу. А Тито ме је тада видео први пут

⁸⁰⁷ Tito, *Selected Speeches and Articles*, 327; „Поздравни говор председника Тита“ 1.9.1961., AJ, KPR, I-4-a/k-202, у: *Београдска конференција несврстаних земаља*, 403; Tito, *Selected Speeches and Articles*, 213; Petrović, *Titova lična diplomatija*, 183; Vučetić, „Titova Afrika“, 13. „Iz referata na Desetom kongresu SKJ održanom u Beogradu 27.4.1974“, Tito, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 418, 420, 426; AJ, KPR, IV/5-a, k 41, „Iz Titovih memoara. Putem svojim putem mira“, scenario za TV seriju, 8; Bogetić, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike*, 44, 327; Tito, *Selected Speeches and Articles*, 296; „Iz razgovora sa urednikom Hindustan standarda 16.8.1953. *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 33.

⁸⁰⁸ AJ, KPR, IV/5-a, k 41, „Iz Titovih memoara. Putem svojim putem mira“, scenario za TV seriju, 8; Bogetić, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike*, 44, 327; Tito, *Selected Speeches and Articles*, 296; „Iz razgovora sa urednikom Hindustan standarda 16.8.1953. Tito, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 33.

⁸⁰⁹ Petrović, *Titova lična diplomatija*, 183; Vučetić, „Titova Afrika“, 13; „Iz referata na Desetom kongresu SKJ održanom u Beogradu 27.4.1974“, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 418, 420, 426.

⁸¹⁰ „Говор председника Тита у Генералној дебати“ 9.1961., AJ, KPR, I-4-a/k-202, у: *Београдска конференција несврстаних земаља*, 448-450; „Govor u generalnoj debati na Konferenciji o bezbjednosti i saradnji u Evropi, održan u Helsinkiju 31.7.1975“, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 445.

⁸¹¹ „Поздравни говор председника Тита“ 1.9.1961., AJ, KPR, I-4-a/k-202, у: Димић, Богетић, *Београдска конференција*, 402; „Govor na XV sednici Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 22.11.1960“ Tito, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 119; Tito, *Selected Speeches and Articles*, 204, 290, 297.

⁸¹² АМАУ, Документација Здравко Пећар, К. 42, „О алжирској армији“, 15-16.

⁸¹³ „Историјска фигура борбе за ослобођење“, *Al Mudžahid*, Alžir, 7. мај 1980. *Svet o Titu*, 340.

у животу. Сигурно је оценио да сам борац за слободу, коме је потребна подршка.⁸¹⁴ Посете базама деколонизације попут Дар Ес Салаама, Каира, Лусаке и Алжира Тито је користио ради позирања са вођама ослободилачких покрета и изражавање дивљења за њихову „борбу за опстанак са пушком у руци“.⁸¹⁵ Тамо се приказивао као врста геронта међу младим афричким герилцима (Слика бр. 10).⁸¹⁶ Пријем афричких герилских вођа на аудијенцију код Тита био је за њих једно од највећих могућих признања. Тако је Тито примио вођу МПЈА Агостиња Нета 1968, али тек пошто је герилац и песник два пута потврдио свој отпор према СССР-у, те постао вођа покрета који је доминирао ослободилачким ратом.⁸¹⁷

Титова смрт, додатно је учврстила слику Тита-борца па је *New York Post* објавио како је умро „Последњи велики ратник“, а нигеријски лист *West Africa* да је „Тито последњи од дивова који су се борили против Хитлера“, док је египатски дневник *Al Musawar* писао како је „маршал Тито један од најистакнутијих хероја Другог светског рата“. Велики утисак на сахрани Тита оставили су борци покрета ПОЛИСАРИО који су дошли да се поклонe свом узору.⁸¹⁸ Са антиколонијалног фронта јавио се и Мохамед Абделаизиз, Генерални секретар Фронта Полисарио и председник Савета команде револуције, који је изразио „борбену солидарност“ и упоредио Титову смрт, са смрћу свог команданта Ел-нали Мустафе Саједа, која се догодила само неколико недеља раније.⁸¹⁹ Тим поводом, председник Замбије написао је и песму у коме је једна од најмоћнијих слика управо „Тита, Борца“.⁸²⁰ На комеморативној седници Генералне скупштине ОУН Шалим А. Шалим, председавајући из Танзаније, посебно је истакао „војни таленат и генијалност, патриотизам и изузетну ангажованост“, а на истој седници представник СВАПО истакао је да треба пратити Титове војне савете.⁸²¹

Тито је заиста имао веома непосредну слику из учешћа у афричком ослобођењу. Тако је априла 1961, пошто су му објаснили проблем преласка утврђених француских линија на туниско-алжирској граници, Тито руководству ФЛН обећао „две-три батерије брдске артиљерије“.⁸²² *Галеб* је тако функционисао практично као ратни штаб НОВЈ у Другом светском рату, депеше су се константно кретале ка њему. На Тита за помоћ апелују и непризнате владе, попут оне Антоана Гизенге, надајући се директној помоћи у оружју и муницији у року од 24 сата, што је судећи по жалбама Белгије и остварено.⁸²³ Тито је у тој помоћи често заобилазио и дуге доносиоце одлука, па је у арапско-израелском рату сам одлучио о слању читавог одреда тенкова.⁸²⁴ Африканци су стога имали веома повољну слику Тита који „лично“ шаље оружје у Африку.⁸²⁵

⁸¹⁴ Kenet Kaunda “Čovek – ključ za sve“, *Svet i Tito*, 105-106. Слично сећање излаже и Сем Нџома из СВАПА у односу на сусрет са Титом из 1961 Sam Nujoma “Podržavao je borce za slobodu i nezavisnost“, *Svet i Tito*, 255.

⁸¹⁵ “Odgovor na pitanja jugoslovenskih novinara“, 11.10.1964. Kairo, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 238.

⁸¹⁶ Malcolm Toon, US ambassador in Yugoslavia 1971-1975 *apud*. Gleijeses, *Conflicting Missions: Havana, Washington and Africa*, 243; „Izjava po dolasku u Beograd sa Konferencije u Lusaki 12.9.1970, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 365; „Predsednik Tito primio predstavnike sedam afričkih oslobodilačkih pokreta“, *Borba*, 99, 1973.

⁸¹⁷ Dimić, Natalija, „Achievements and Limitations of Yugoslavia’s Policy in Angol during 1960s and 1970s“, *Afriche e orienti: rivista di studi ai confine tra africa mediterraneo e medio oriente*, anno XIX, numero 3/2017, 13, 20.

⁸¹⁸ *Svet i Tito*, 135,145,234; „Tvorač nesvrstavanja“, *West Africa*, Nigerija, 25.2.1980, *Svet o Titu*, 48. “Kraj epohe velikana“, *Al Musawar*, Egipat, 29. 2. 1980, *Svet o Titu*, 51. “Svet je tvoj dužnik“, *Daily sketch*, Nigeria, 6.5.1980, *Svet o Titu*, 306.

⁸¹⁹ *Svet i Tito*, 234.

⁸²⁰ Kenet Kaunda, “Na vest o Titovoj smrti“, *Svet o Titu*, 546.

⁸²¹ *Svet i Tito*, 135, 145.

⁸²² AJ, 837, I-2/13, Izveštaj Predsednika Republike o putu jugoslovenske delegacije u prijateljske zemlje Zapadne i Severne Afrike. Podnet na sednici SIV-a 29. aprila 1961. godine u Beogradu.

⁸²³ Adamović, *Galeb mira i razdora*, 77.

⁸²⁴ У питању је 140 тенкова који су испоручени Египту у Јомкипурском рату. Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 132, 172.

⁸²⁵ Тако је глорификован случај доласка брода *Постојна* са југословенским наоружањем пред одсудну битку коју је МПЈА водила за Луанду 1975. Иако је Постојна засита одиграла битну улогу и постоји њен модел у витрини у музеју у Луанди, нема доказа да је у питању била „хитна Титова наредба“ Lazić, “Yugoslav aid to Angola and Mozambique”,

Титова марцијална слика није губила своју привлачност са *моментом деколонизације*. Био је почасни гост на манифестацијама које су глорификовале етиопске победе над Италијанима, а једном приликом је за њега у Египту изведена реконструкција „Рамзес II у фараонској кочији врши смотру своје војске“.⁸²⁶ Афрички лидери учествовали су на југословенским манифестацијама па је Каунда примљен још као вођа ослободилачког покрета 1963, као део „подршке борби за слободу“, а затим је 1970. присуствовао *Паради победе* када је уз Тита демонстрирао чврсту повезаност „борбе за слободу“ и потоње „одбране мира“.⁸²⁷ Насер је присуствовао и тако важним симболичким догађајима са Титом попут *Дана борца* јула 1958, када је искористио прилику да дискурзивно повеже борбу југословенског и арапског народа.⁸²⁸ Да је таква врста повезивања одговарала и Африканцима видимо још 1954. када је Насер у свом ексклузивном интервјуу за *Међународну политику* изједначио борбу народа Блиског истока и Балкана.⁸²⁹ Слика Тита као борца и Африке као бојишта није била беспоследица, већ су све ове манифестације солидарности пратили војни уговори, војна помоћ и стварна улога Тита и Југославије у ослобођењу Африке, што ћемо посебно обрадити у следећем поглављу.

Најважнија слика коју је Тито о Африци имао и која је последично настала у односу Тито-Африка јесте слика Тита као модернизатора и посредника, а Африке као савремене политичке и арене компетитивних модела модернизације. Титово схватање модернизације Африке било је укорењено у социјалистичкој модернизацији, нарочито у пропагирању специфичног југословенског пута у превазилажење заосталости што је претворено у свеобухватни модел „самоуправног социјализма“, чиме се посебно бавимо у следећем поглављу. За сад ћемо детаљније испитати Титову слику модернизације Африке.

Мехмед Озај пише у својој утицајној студији да је „бандуншка генерација“ која је укључивала Насера, Тита, Сукарна, Нехруа и Нкрумаха, често била заведена мистиком Запада односно да је активно промовисала „Западна средства и технике економског развојног планирања“.⁸³⁰ Тито је црпео огроман потенцијал из симболичког пројекта југословенског самоуправног социјализма који је у центар стављао ослобођење, еманципацију и модернизацију.⁸³¹ Приписујући заосталост Африке колонијалном систему Тито је 1960. у години Африке, у веома вештом маневру, пред представницима нових афричких држава, објавио како је Југославија спремна да се одрекне помоћи УН у корист афричких земаља.⁸³² Овакве потезе Тито је касније користио да би себе ставио у центар акција посредовања између Севера и Југа, нарочито на

156 „Nekrolog A. Rodrigesa“, *Žurnal de Angola*, Angola, 7.6.1980, *Svet o Titu*, 348; „Simbol dve revolucije“, *Novembro*, Angola, maj 1980, *Svet o Titu* 426; Robert Mugabe „Dug za ostvareni cilj“, *Svet i Tito*, 297.

⁸²⁶ AJ, KPR, IV/5-a, k 42, Građa za hroniku o Titu, Beograd 1966, knjiga 1,208-209; Bets, „Crveni vetar promene“, 60.

⁸²⁷ О истицању овог примера као начина за подршку антиколонијалној борби и суверености афричких држава: AJ, 507/IX, СК SKJ, IX, S/a-266, Stenograf sa sednice komisije SK SSRNJ, 15.11.1974 стр. 42; AJ, 507/IX, S-a 271, Sednica komisije za međunarodne veze i odnose 19.2.1975 25; О Каундином утиску из посете: Kenet Kaunda „Čovek – ključ za sve“, *Svet i Tito*, 106-107; Манојловић Пинтар, Олга, „Параде победе“, *Традиција и трансформација*, Књига 1,365-379, 371.

⁸²⁸ „Uvek veliki prijatelji“, *Svet i Tito*, 415.

⁸²⁹ DAMSPS, PA, 1953, f.21, 416714, Beleška o razgovoru poslanika Nikezića sa potpredsednikom vlade Gamal Abdel Naserom, 12.12.1953,2; DAMPS, PA, 1953, f.21, 411358, Telegram ambasade FNRJ Kairo DSIP-u, 13.8.1953,22,24; „Intervju sa Gamal Abdel Naserom“, *Međunarodna politika*, бр. 93, 16.2.1954.

⁸³⁰ Ozay, Mehmed, *Westernizing the Third world. Eurocentricity of Economic Development Theories*, London, New York:Routledge, 1999. (друго издање).

⁸³¹ Tavar, Katrin Litar, „Tito: Glavna ličnost, vođa... uz druge Ili kako dovesti u pitanje mit o imobilizmu za vreme socijalizma“, *Tito. Videnja i tumačenja*, 93; Vučetić, „Titova Afrika“, 27; Bets, „Crveni vetar promena“ 66

⁸³² „Govor na XV zasedanju Generalne Skup[tine UN-a 1960“, 330-331; О заседању: Petrović, *Titova lična diplomatija*, 167

фронту финансијске помоћи, заједничких фондова солидарности и банака за развој, реторички и практично одбацујући *status quo*.⁸³³

Тито је и грађанима Југославије и својим политичким саговорницима објашњавао да помоћ Африци треба сразмерно повећавати са сопственим развојем, јер ће се тако створити „способнији партнери“. То се види када се упореде следећа два цитата, један упућен УН-у али и грађанима Југославије, и други упућен Николае Чаушескуу:

„Југославија је [...] темељно развијена и економски здрава земља [...] [спремни смо да] помогнемо не само кроз техничке експерте већ и кроз повољне кредите. Таква помоћ ће се повећавати пропорционално са развојем Југославије.“⁸³⁴ (1960)

„Ту се не ради о неком поклону него се ради о томе да се афричке земље могу брже развијати ,ради се о томе да се могу брже стварати партнери за размену добара. Дакле, колико год њима помажемо, помажемо и себи да добијемо одмах способније патнере у нашим односима.“⁸³⁵ (1974)

На први поглед тврдња Мехмеда Озаја делује чврсто. Титово схватање модерности може деловати доста визуелно. Тако он о Гани и Тогоу каже: „Ту [у Тогоу] нема неких нових грађевина, или нових насеља, или нечег другог модерног, што се може видјети у Гани и другим земљама [...] подижу се модерне зграде и град се веома брзо шири [Акра].⁸³⁶ Међутим већ други поглед открива да Тито није заведен изградњом тзв. „белих слонова“, великих јавних пројеката, већ он размишља о свеукупном развоју, и друштвеном бољитку, па на помало баналан, али суштински начин каже да изградња „огромних модерних зграда“ у Тунису, као и „лијепих белих кућица“ није довољна јер ће „сељаку који буде седио у тој кућици, а не буде имао шта да једе, онда ће му она и досадити.“⁸³⁷

Своје посредништво у модернизацијским процесима Тито је показивао присуством и отварањем великих модернизацијских пројеката. Тако је већ 1961. поставио камен темељац за хидроелектрану Кпиме у Тогоу. Отворио је највећи и најлуксузнији хотел у Африци, *The Nile Hilton* у Каиру. На Титовом путу кроз Африку, афричким лидерима поклањао је нове југословенске аутомобиле *Fiat 1100*, као симбол југословенске модерности, а и други поклони афричким председницима, како је утврдила Радина Вучетић, одражавали су жељу да Тито буде виђен као модернизатор који пропагира специфични пут развоја.⁸³⁸ Увид у разговоре које је председник Југославије водио са афричким председницима и својим сарадницима открива како је пажљиво пратио специфичност развоја појединих земаља нудећи им југословенско искуство, постајући тиме једна врста посредника између Севера и Југа, али и прошлости и будућности Африке. Наиме, Тито је имао велико поверење у своје афричке пријатеље, делио је Насеров ентузијазам у вези Асуана: „Када буде готова Асуанска брана, циновским корацима ићи ће напријед.“⁸³⁹ Међутим, он је, као лидер који је већ модернизовао своју земљу нудио и своје искуство па и тугорство па је Бумедијену 1969. покровитељски рекао:

⁸³³ Gamani Korea “Uspravan, zagledan u svet”, *Svet o Titu*, 211; Josip Broz Tito, “Referat na Jedanaestom kongresu SKJ”, Tito, Josip Broz, *Govori '78*, 19.

⁸³⁴ Tito, *Selected speeches and articles*, 296.

⁸³⁵ AJ, 837, I-2/59, Стенографске белешке са разговора председника Тита са председником Н. Чаушескуом приликом званичне посете СР Румунији, одржаних 8. 7.1974, 8.

⁸³⁶ AJ, 837, I-2/13, Izveštaj Predsednika Republike o putu jugoslovenske delegacije u prijateljske zemlje Zapadne i Severne Afrike. Podnet na sednici SIV-a 29. aprila 1961. godine u Beogradu,3.

⁸³⁷ Исто, 30.

⁸³⁸ Vučetić, „Titova Afrika“, 31-32.

⁸³⁹ AJ, 837, I-2/13, Izveštaj Predsednika Republike o putu jugoslovenske delegacije u prijateljske zemlje Zapadne i Severne Afrike. Podnet na sednici SIV-a 29. aprila 1961. godine u Beogradu, 34.

„Сећам се кад смо хтели да производимо нафту [...] нису хтели да нам продају цеви за нафту [...] изградиле смо жељезару. Онда је било пуно лакше. Алжиру ће требати не једна, него можда три жељезаре, једног дана.“⁸⁴⁰

Овакви коментари посебно добијају на значају кад се погледа каснији сукоб Тито-Бумедијен, који ће управо поставити алжирске и југословенске концепције развоја једну наспрам друге у трци за што бољим моделом.

Тито је у већини случајева, пак, био бенеvolentни, погодни сапутник у модернизацијским процесима. Каунда се сећао колико је Титу значила посета замбијског председника хидроелектрани на Дунаву: „Тито је придавао велики значај науци и технологији.“⁸⁴¹ Када је са Каундом посетио заједнички југословенско-замбијски пројекат, брану Кафуе, ова визија модерности била је додатно појачана сликом складне југословенско-афричке сарадње на самој граници ове афричке државе са југословенским и замбијским непријатељима, Родезијом и Конгом (К).⁸⁴² Још илустративније, први сателитски разговор између Кеније и остатка света обављен је на инсистирање председника Кенијате, између њега и председника Тита, уз велику помпу.⁸⁴³

Други афрички извори сведоче о утицају који је на њих извршила слика југословенског развоја.⁸⁴⁴ Тито је представљао Југославију својим страним гостима као модел модерности. Афричким председницима који би дошли у посету Југославији, увек је пре свега показиван Београд, који је прошао јако брзу и видљиву социјалистичку модернизацију већ до 1961. У програмима је потенциран претежно западни део Југославије, више развијен, Медитерански и „западни“. Фабрике у Осијеку, бродоградилница у Пули, градови Загреб, Љубљана, далматинска обала, Бриони, чинили су уобичајен програм званичних посета афричких лидера.⁸⁴⁵ Тако је једном нигеријском министру 1976. пре свега показиван модерни Београд, где „иако је много очекивао, није био разочаран.“⁸⁴⁶ Слично се изразио Шеф кабинета египатског председника Насера, Али Сабри, који је рекао да је у Југославији „Све је далеко боље но што су мислили.“⁸⁴⁷ Председник Уганде Амин је у Пули „видео највећи брод у свом животу“, а Њерере је рекао да је Југославија „иноватор“⁸⁴⁸ Визија технолошког напретка комбинована је са специфичним културолошким аспектима Југославије, па су афричке вође муслиманских земаља често вођене у Сарајево.⁸⁴⁹

⁸⁴⁰ AJ, KPR, I-2/43, Zapisi o razgovorima predsednika Tita i predsednika Bumedijena prilikom zvanične posete predsednika Tita Alžiru 5-9 april 1969, 21.

⁸⁴¹ Kenet Kaunda “Čovek – ključ za sve“, *Svet i Tito*, 108.

⁸⁴² AJ, KPR, I-2/44-2, Telegram ambasade SFRJ Lusaka Kabinetu Predsednika Republike 21.12.1969.

⁸⁴³ Miklja, Dušan, *Putopisi po sećanju*, Beograd:Plato, 2001, 65-66.

⁸⁴⁴ Biney, Ana, *The political and social thought of Kwame Nkrumah*, New York:Palgrave Macmillan, 104.

⁸⁴⁵ AJ, KPR, I-3-a/24-3, Program 10-dnevnog boravka Haile Selasija u našoj zemlji sa unetim izmenama druga predsednika koje su nam telefonski saopštene sa Briona, 1954.; AJ, KPR, I-3-a/29-6, Program zvanične posete predsednika republike Gane njegove ekselencije dr Kwame Nkrumaha FNRJ, 3-8.8.1961.; AJ, KPR, I-3-a/121-6, Programme of the state visit of his excellency Gamal Abdel Nasser President of the Republic of Egypt to the Federal People’s Republic of Yugoslavia, 1956; AJ, KPR, I-3-a/115-8, Program posete SFRJ Predsednika republike Tanzanije Julius Nyererea i supruge 18-21.4.1975.

⁸⁴⁶ AJ, 320-63-90, Materijal za posetu Džemala Bijedića predsednika SIV Nigeriji 1976.

⁸⁴⁷ DAMSPS, PA, 1956, f.18, 412536, Zabeleška o razgovoru savetnika Čedomila Crlje sa šefom Naserovog političkog kabineta Ali Sabrijem, 28.7.1956; Етиопљани су глорификовали Југославију као „Малу Америку“. Vogetić, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike*, 326.

⁸⁴⁸ AJ, KPR, I-3-a/120-5, Zdravica predsednika Idi Amina na večeri, Brioni 31.4.1976; AJ, KPR, I-3-a/115-8, Zdravica predsednika Ujedinjene Rpeublike Tanzanije, 1975.

⁸⁴⁹ AJ, KPR, I-3-a/69-13, Program zvanične posete predsednika saveta komande revolucije Libijske Arapske Rpeublike, njegove ekselencije Pukovnika Muamer El Gadafia i supruge SFRJ 18-22-11-1973.

Југославија је, уз сав унутрашњи „склад“ презентована као земља са највише пријатеља, посебно у Африци.⁸⁵⁰ Можда још и важнија од улоге посредника у модернизацији била је улога политичког посредника коју је Тито вршио спрам континента. Југословенска пропаганда нарочито је истицала Титову државничку улогу у несврстаном свету.⁸⁵¹ Државници хладног рата па и председник Југославије константно су прорачунавали односе моћи у свету.⁸⁵² Владимир Петровић приметио је да је управо из слабости југословенског положаја средином педесетих настао покушај Југославије, а нарочито Тита као „раног промотера личне дипломатије“, да обезбеди своје место као „поштени посредник“ у међународној дипломатији, најпре педесетих, а потом је седамдесетих успео да се издигне до нивоа стварног међународног „арбитра“ у низу криза.⁸⁵³ За Тита је Африка представљала и „симбол динамичних промјена у данашњем свијету и тежњи за слободним и равноправним животом у међународној заједници“.⁸⁵⁴ Стога се изродила лика Африке као политичке арене, а Тита као посредника и модерног политичара, увек у центру светске пажње.

Тито је својим говорима, састанцима, путовањима, самитима легитимизовао све делове југословенске спољне политике и донео, иако су постојале битне разлике код творца и спроводиоца спољне политике, битан склад. Наравно, сам Тито често је користио своје присуство у Африци да укаже на југословенске ставове у погледу читавог континента.⁸⁵⁵ Глобални Југ, представљао је шездесетих, а нарочито седамдесетих „једину арену“ за политичка надметања, јер су у Европи границе чврсто повучене.⁸⁵⁶ Тито је то добро разумео. Године 1956. Тито се појављује први пут као посредник па је на маргинама Брионског састанка у Београду дошло до састанка алжирских устаника и француских представника.⁸⁵⁷ У свом чувеном говору на XV заседању УН 1960. посебно је поздравио афричке чланове.⁸⁵⁸ Тито потом покушава да посредује у низу криза, спорова и жаришта на континенту: између Туниса и Египта 1961; у Лусаки 1970. је посредовао у сукобу између Арапа и Кипра; у блискоисточној кризи 1971. Тито разговара и са Никсоном, Помпидуом, Брежњевим и Хитом. После Хелсинкија 1975, а у вези рата Уганде и Танзаније имао је идеју да афричке земље усвоје документ сличан Хелсинкију. Говорећи о Африци Брежњеву, Тито претендује и да суверено објашњава појаве, људе, ставове и геополитику.⁸⁵⁹

Посредовање у блискоисточним кризама Тито је објашњавао и географијом: „Ми смо такође медитеранска земља. Наше обале заплјускује 1000 км мора и налазимо се на опасној

⁸⁵⁰ *Standard*, Kenija, 20.1.1980. *Svet o Titu*, 34; AJ, KPR, I-4-a/9, Izveštaj o trećoj konferenciji nesvrstanih zemalja, 14.9.1970, 5.

⁸⁵¹ „Умро је наш председник маршал Јосип Броз Тито“, *Политика*, 5.5.1980,2.

⁸⁵² Wolff, *Inventing Eastern Europe*, 151.

⁸⁵³ Petrović, *Titova lična diplomatija*, 122-124, 212.

⁸⁵⁴ “Govor na Drugoj konferenciji neangažovanih zemalja u Kairu 6.10.1964“ *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 223.

⁸⁵⁵ “Iz odgovora na zdravicu predsjednika Nasera u Aleksandriji 2.5.1966”, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 275.

⁸⁵⁶ Jakovina, “Tito’s Yugoslavia as the Pivotal State”, 391; Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, i26.

⁸⁵⁷ Petrović, *Titova lična diplomatija*, 137.

⁸⁵⁸ Tito, *Selected Speeches and Articles*, 322.

⁸⁵⁹ AJ, 837, I-2/13, Izveštaj Predsednika Republike o putu jugoslovenske delegacije u prijateljske zemlje Zapadne i Severne Afrike. Podnet na sednici SIV-a 29. aprila 1961. godine u Beogradu,37; Petrović, *Titova lična diplomatija*, 221-222; Магнетофонске белешке Титовог излагања на заједничкој седници Председништва СФРЈ и Председништва СКЈ, одржаној 12. јуна 1972 на Брионима, у. Simić, Despot, *Strogo poverljivo*, 309; Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 192; AJ, KPR, I-5-b/117-6, Izveštaj o boravku delegacije SFRJ , na čelu sa članom Saveta federacije i ličnim izaslanikom Predsednika Republike drugom Edvardom Kardeljem, na sahrani Predsednika UAR Gamela Abdel Nasera, u Kairu, od 30.9. do 3.10.1970, 10;AJ, 837, I-2, Zabeleška o razgovorima između Predsednika Tita i Sadata i njihovih saradnika 15. februara 1971. u palati Kubeh-Kairo,4; Mićunović, *Moskovske godine 1969-1971*, 120; Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 161. Poruka Predsednika Republike Josipa Broza Tita generalnom sekretaru CK KPSS Leonidu Iliću Brežnjevuu“, Brioni, 18. januar 1973. u: Petrović, *Titova lična diplomatija*, 245-246.

ветрометини [...] То је један од главних разлога, поред других, што чинимо све да не дође до најгорег.“⁸⁶⁰ Он је својим посредовањем заобилазио битне чиниоце југословенске спољне политике, попут Савезних секретара за иностране послове, па је у случају кризе 1967. сам донео одлуку о „безусловној помоћи арапским земљама“, јер је то „борба арапских народа [...] први фронт против свих социјалистичких и империјалистичких снага против империјализма.“⁸⁶¹ Арапске земље некада су, додуше, саме тражиле да посредовање лично врши Тито, па је амбасадор у Рабату, Славољуб Ђера Петровић, путовао „по 1000 километара“ до „прибежишта“ елите у унутрашњости земље, где би се сетили да би Тито могао „бити од користи, [да] код европских, социјалистичких или најчешће несврстаних земаља предузме неке кораке“.⁸⁶²

Поред Блиског истока, Тито се нарочито ангажовао у посредовању на Рогу Африке или шире схваћеном Средњем истоку, и то у два наврата, касних педесетих и касних седамдесетих. Године 1958. покушавао је да посредује између Етиопије, Судана и Египта.⁸⁶³ Од 1974. Тито се заинтересовао за питање Еритреје и федеративног уређења Етиопије, као и за изглађивање сукоба између Сомалије и Етиопије.⁸⁶⁴ Титов престиж био толики да су 1976 и 1978. код њега после одласка у Москву долазили и председник Сомалије Баре и председник Етиопије Менгисту.⁸⁶⁵ Тито је тада слао личне поруке Нимеирију, Картеру, Брежњеву и представљао се не као „посредник“ већ као неко ко жели да каже нешто „као пријатељ пријатељу.“⁸⁶⁶ Тита је за посредовање замолио и амерички председник Картер.⁸⁶⁷

У посетама највиших руководиоца са Рога Африке, Тито и његов спољнополитички тим, који су тада чинили Милош Минић и Видоје Жарковић, покушавали су да предложе за Еритреју⁸⁶⁸ мирољубиво решење на бази очувања територијалног интегритета и уз давање федералног статуса овој покрајини. Југославија је имала, још од 1951, независтан став о овој покрајини, који је дефинисала најпре принципом самоопредељења, а потом и жељом да се повеже са Етиопијом, подржавањем федерације Етиопије и Еритреје у УН-у.⁸⁶⁹ Сви највиши функционери Рога Африке су тим поводом контактирани, а југословенски представници разговарали су и са еритрејским герилцима⁸⁷⁰ У *Политици* изашао је 17. августа и чланак који је дефинисао југословенски став о Еритреји.⁸⁷¹ Међутим ситуација на Рогу Африке била је и једна

⁸⁶⁰ AJ, 837, I-2, Zabeleška o razgovorima između Predsednika Tita i Sadata i njihovih saradnika 15. februara 1971. u palati Kubeh-Kairo, 2.

⁸⁶¹ Petrović, *Titova lična diplomatija*, 214.

⁸⁶² Petrović, *Sećanja i zapisi jednog borca i diplomate*, 203.

⁸⁶³ Vogetić, *Nova strategija*, 71.

⁸⁶⁴ DAMSPS, PA, f.34, Kabinet PSS Komatine svim DP SFRJ (Osim Adis Abebe) 7.1.1975. 2

⁸⁶⁵ Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 93,96; AJ, KPR, I-3-a/24-35, Kratak podsetnik za razgovor sa predsednikom Mengistuom, decembar 1978.

⁸⁶⁶ DAMSPS, PA, f.34, 1978, Zabeleška o razgovoru potpredsednika SIV i SS za inostrane poslove Miloša Minića sa ambasadorom Etiopije u SFRJ NJ. E. Assefa Wotdie-m, 28.2.1978, 3.

⁸⁶⁷ AJ, KPR, I-3-a/24-35, Kratak podsetnik za razgovor sa predsednikom Mengistuom, decembar 1978.

⁸⁶⁸ Еритреја је 1952 припојена Етиопији као део федерације, 1962 инкорпорирана као 14. провинција Етиопског царства а тамошње становништво, етнички различито од остатака царства, сачињавало је 8% укупне популације. Они су од шездесетих година водили герилски рат у покрету Фронт ослобођења Еритреје. До седамдесетих контролисали су читав простор Еритреје осим графдова Асаба и МАСаве које су биле главне луке у Етиопији и почели су угрожавати остатак земље. Fage and Oliver, *A short history of Africa*, 232; Arnold, *Africa . A Modern History*, 491-493.

⁸⁶⁹ AJ, KPR, I-3-a/24-3, DSIP, Етиопија, јул 1954, 113; Здравко Печар, „Борба за Еритреју“, *Борба*, 20.7.1954.

⁸⁷⁰ На пример, само 1978, Тито је упутио личне поруке председницима Менгисту-у, Бареу и Нимеирију. Даље, од 1975 до 1978 у Југославији је тим поводом боравило само из Етиопије 4 високе делегације, а Етиопију су посетили Милош Минић и Видоје Жарковић. AJ, KPR, I-3-a/24-35, Situacija u regionu roga Afrike i naša aktivnost, 30.11.1978, 4-5; Савић, Савић, Милош, „Етиопска револуција и смрт Хајле Селасија у југословенској спољној политици“, мастер рад, Филозофски факултет 2019, 53.

⁸⁷¹ Савић, „Етиопска револуција и смрт Хајле Селасија“, 71.

од ретких где је Тито погрешно проценио ситуацију – његов изјаве о Еритреји на XI конгресу СКЈ дочекане су на нож у Адис Абеби, а тек су састанци Милоша Минића и Видоја Жарковића 1978. са етиопским министром спољних послова и потпуковником Менгистуом донекле изгладили ситуацију.⁸⁷² Сам Тито је онда Менгистуу рекао да се у Еритреји води врло добра политика и да друга страна (побуњеници) нема никакв програм за народ, а строго је избегаван било какав помен Еритереје ван концепата Менгистуове владе.⁸⁷³ Са друге стране, Титов умерен став, и поред велике помоћи Етиопији, деловао је конструктивно на умиривање рата између Сомалије и Етиопије. Само овај пример показује домет Титове посредничке улоге, која није увек била успешна али је увек била могућа.

Три велика међународна догађаја обележила су, преко личности Тита, слику Африке у Југославији. Брионски састанак, „Јалта трећег света“ допринео је слици Тита, Нехруа и Насера као персонификације три континента, али и алтернативних путева, који су уместо колонијалне маргиналности представљали постколонијалну модерност.⁸⁷⁴ Заједнички документ, мапа Трећег света, презентовала је слику мулти-расне, глобалне будућности, а не парохијалне прошлости.⁸⁷⁵ Састанак који је у све три земље доживљен епохално први пут је окупио чувену тројку на једном месту и симболички, први пут у Југославији представио слику јединства три континента – Европе, Азије и Африке.⁸⁷⁶ Фотографије и видео записи са лица места па и каснији споменички трагови величали су монументалну слику три хероја, као представника три расе (Слика бр. 11). Британски амбасадор у Београду је одмах после састанка схватио да се ради о југословенском покушају да уздигну свој престиж и да се под заставом Бандунга Тито прикаже као ближи трећем путу него СССР-у.⁸⁷⁷

Београдска конференција је Африци дала позицију светског формата Југославији, али је и учврстила слику афричких лидера као бројне и поузданих савезнике.⁸⁷⁸ Када је припремана Београдска конференција несврстаних земаља Тито је својим дипломатским активностима и личним сусретима у земљи, у Африци и у УН-у практично обухватио све лидере независне Африке.⁸⁷⁹ Писмо које су шефовима држава или влада неангажованих/несврстаних земаља послали Тито и Насер толико је одјекнуло, да је морало у Титовој менталној мапи отворити и нове просторе – уосталом, у писму је кључна географска референца свет.⁸⁸⁰ У свом поздравном говору на отварању Београдске конференције, Тито је Београд маркирао као место које сад уместо

⁸⁷² AJ, KPR, I-3-a/24-35, Informacija o socijalističkoj Etiopiji, 28.11.1978, 10; DAMSPS, PA, f.38.1978, Etiopija, Informacija za učešće naše državno-partijske delegacije sa članom Predsedništva SFRJ i Predsedništva CK SKJ Vidojem Žarkovićem na čelu, na proslavi 4-godišnjice etiopske revolucije, 24.8.1978, 6.

⁸⁷³ AJ, KPR, I-3-a/24-35, Stenografske beleške sa razgovora predsednika SFRJ Josipa Broza Tita i predsednika PVAS Mengistu Haile Mariama 7.11.1978, u 12 časova, Beli dvor, 6; AJ, KPR, I-3-a/24-35, Izveštaj o poseti predsednika PVAS Socijalsitičke Etiopije ppkvnika Mengistu Haile Mariama SFRJ 7-10.12.1978, 11.

⁸⁷⁴ Kilibarda, Konstantin, *Non-aligned Geographies in the Balkans: Space, Race, and Image in the Construction of New "European" Foreign Policies*, (ур.)Abhinava Kumar, Derek Maisenville, *Security beyond the discipline: Emerging Dialogues on Global Politics*, Toronto:York Center for International and Security Studies, 2010, 27-29;Vučetić, „Titova Afrika“,25; Prashad, *The Darker nations*, 96; Petrović, *Titova lična diplomatija*, 130-140.

⁸⁷⁵ Abraham, „Prelegomena to Nonalignment“, 90; „Заједничка изјава претседника ФНРЈ, претседника Републике Египат, премијера Индије“, *Борба*, 21.7.1956.

⁸⁷⁶ Petrović, 138; Vogetić, „Југославија и несврстаност“, „Састанак на Брионима је историјски догађај“, *Политика*, 13.7.1956,2; Густинчић, Ј. „Брионски документ“, *Политика*, 21.7.1956.

⁸⁷⁷ „Poseta predsednika Nasera i Nehrua Jugoslaviji 27.jul 1956“, Frenk K. Roberts, The National Archives, Prime Minister's Office, 11/395, RY 1022/74 *apud*. Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski Istok*.

⁸⁷⁸ Vučetić, „Titova Afrika“, 17.

⁸⁷⁹ „Pregled susreta druga predsednika sa učesnicima Beogradske konferencije i poruka koje su neposredno izmenjene u vezi sa konferencijom“, Petrović, *Titova lična diplomatija*, 190-193.

⁸⁸⁰ AJ, KPR, I-4-a/1, Invitation to Conference of Non-aligned states, Nasser-Tito.

„освајача и најезде“ дочекује „представнике овако великог броја земаља, носиоце мира“.⁸⁸¹ Светски медији али и југословенска јавност имали су прилику да виде солидарност неангажованих земаља и сниме је са 1016 новинара из 53 различите земље.⁸⁸² Код Тита је сама конференција морала оставити нарочити утисак јер су Југословени укључени у решавање битних афричких и светских питања (Алжир, Конго) те су окупили бројне представнике Африке, од којих су им неки били и остали чврсти савезници (Насер, Селасије, Абуд).⁸⁸³ Конференција је прилично утицала и на све који су је посетили, али и на афричке лидере који су се тек припремали на независност, као и на друге претенденте на југословенску улогу у Африци, попут Кубе која се тада уздизала.⁸⁸⁴

Сахрана Јосипа Броза Тита постала је митска тачка у историји Југославије. Брендирана је као „самит човечанства и мира“.⁸⁸⁵ Она је и додатно послужила да се место Африке унутар дискурса о несврстаности, а као једног од градивних елемената Југославије учврсти преко приказа афричких државних делегација.⁸⁸⁶ Стране делегације заузимале су свечано место, одмах десно од централног дела свечане поворке, дајући овом догађају глобални отисак, па се у првом реду може видети и традиционално обучена гвинејска делегација.⁸⁸⁷ Председник Гвинеје, Секу Туре предњачио је у величању Тита, па су пренете његове речи са Шестог самита ПНЗ када је био предлагач резолуције о давању специјалног признања Титу.⁸⁸⁸ Слика Кенета Каунде како плаче над сандуком председника Југославије, широко је дисеминирана, где можемо приметити и остатке дискурса о осетљивом Африканцу (Слика бр. 12).⁸⁸⁹ Он је о томе рекао: „Знате тада, кад сам пришао ковчегу са телом председника Тита, отворено сам заплакао, нисам могао да се уздржим [...] Изгубио сам великог брата, великог човека и великог вођу.“⁸⁹⁰ У стотинама телеграма које је југословенско руководство примило поводом Титове смрти, гледајући афричке земље, могу се јасно издвојити две његове улоге које су га дефинисале – једна јесте Тита-борца, а друга је Тита-модерног политичара, архитекте несврставања и у оквиру тога доследног борца за „ствар Африке“ и „арапску ствар“.⁸⁹¹ Герилци из Африке на сахрани подсетили су на Титову

⁸⁸¹ „Поздравни говор председника Тита“ 1.9.1961., АЈ, КРР, I-4-a/k-202, у: Димић, Богетић, *Београдска конференција* 402.

⁸⁸² Dunkel, “To grab the headline in the world press”, 209; Ова конференција учинила је и да други претенденти на кормило Трећег света прошире своју менталну мапу на Африку. Тито је на конференцији инсистирао да се призна привремена алжирска влада; Куба је два месеца потом послала прву материјалну помоћ Алжирцима. Foss, Clive, “Fidel Castro”, *Mental Maps in Early Cold War*, 249-250.

⁸⁸³ АЈ, КРР, I-4-a/1, *Završni izveštaj pripremnog sastanka konferencije šefova država ili vlada neangažovanih zemalja*, 12.6.1961, 5.

⁸⁸⁴ Hunter, Emma, “Julius Nyerere”, *Mental Maps in the Era of Détente and the End of the Cold War*, 86; Nkrumah, Kwame, *Africa must unite*, New York, Washington: Praeger, 200-201; Foss, Clive, “Fidel Castro”, *Mental Maps in Early Cold War*, 249-250.

⁸⁸⁵ „Слава ти и хвала, друже Тито“, *Борба* 9.5.1980, 2.

⁸⁸⁶ Присуством 42 државне делегације, 11 делегација прогресивних партија и ослободилачких покрета из Африке, као и представника две најважније афричке регионалне организације ОАЈ и АЈ, док је укупан број делегација на сахрани југословенског председника износио 215 са чак 1208 делегата. Из Африке званичним државним делегацијама нису представљене само ЈАР, због прекида односа те две земље, Чад, због грађанског рата и двовлашћа, и Цибути из непознатог разлога. АЈ, 803-521, *Pregled stranih delegacija koje su prisustvovalе sahrani Predsednika republike Josipa Broza Tita* 8.5.1980; АЈ, 803-521, *Izveštaj. Pristustvo stranih delegacija na sahrani Predsednika Republike Josipa Broza Tita*, 14.5.1980. 19; „Лидери света на сахрани“ *Политика*, 6.мај 1980, 2.

⁸⁸⁷ АЈ, 803-1842, *Plan ceremonije ispred Savezne narodne skupštine; Борба*, 8.5.1980.

⁸⁸⁸ „Секу Туре: Тито нас је мобилисао да остварујемо наше племените циљеве“, *Борба*, 7.5.1980.14; Seku Ture “Služio је човеку“, *Svet i Tito*, 237-246; АЈ, 803-521, *Radne grupe povodom sahrane predsednika republike, Informacija o radu sa inostranim izveštаčima koji su u Jugoslaviji boravili povodom smrti Predsednika Republike Josipa Broza tita*, 4-10. маја, 1980, 5.

⁸⁸⁹ „Опроштај од човека света“, *Борба*, 8.5.1980, 2.

⁸⁹⁰ Kenet Kaunda “Čovek – ključ za sve“, *Svet i Tito*, 114.

⁸⁹¹ *Svet o Titu*, *Telegrami*, 143-217.

улогу као ратника. У извештају радне групе Председништва са сахране видимо да су се афрички државници сусретали са европским, америчким, руским и кинеским.⁸⁹² Додатно, афрички амбасадори су 25. маја поводом дана Африке, одвојено од осталог дипломатског кора, положили цвеће на гроб Тита.⁸⁹³ Као најјача слика овом приликом издвојила се Тита као посредника, државника који својим утицајем чак и после смрти премрежује меридијане (Слика бр. 12)⁸⁹⁴

Тито је стога био кључна личност формирања слике Африке међу политичком елитом, а својом улогом у спољној политици, дугим опстанком на власти и моделима повезивања оставио је најдубљи траг на менталној мапи овог континента. Његов утицај био је кључан и у слици стварања пријатеља међу афричким лидерима.⁸⁹⁵

1.3 Слика кључних личности афричког континента

Политички лидери нове Африке били су људи из различитих друштвених група, врло различитих каријера, али су сви током, углавном дуге и доживотне владавине, делили одређене атрибуте. Многи од њих били су људи са европским или америчким искуством, где су радили или се образовали, након чега су преузели ослободилачке покрете/партије/синдикате и друге друштвене групе које су били снага афричког ослобођења. Поред истицања сличности са политичарима европског кова, некада су користили потенцијале *Другости* како би културним симболизмом подвукли своју „есенцијалну“ разлику у односу на Европљане – добар пример представљају „трансформација“ Џозефа Дезире Мобутуа у Мобуту Сесе Секо Куку Нгбенду Ва За Банга у склопу „африканизације“ и трансформације Конга (К) у Заир.⁸⁹⁶ Такозвана генерација *Big Men*⁸⁹⁷ владала је Африком у којој је стварана нова политичка култура, најчешће по обрасцу западних демократија, бивших метропола, ређе по револуционарним социјалистичким обрасцима, а увек уз добру меру домаће политичке културе.⁸⁹⁸ Током седамдесетих и осамдесетих, националистички хероји и ослободиоци претворили су се у диктаторе, а сваки од њих формирао је хијерархију, базирану на племенској или географској припадности, мањих патрона, који су одржавали овај „неопатримонијални“ систем.⁸⁹⁹ Афричка пост-колонијална политичка култура толико је фаворизовала овај систем да су редовна одступања са власти била видљиви изузетак.⁹⁰⁰

Говорећи о новој оријентацији југословенске политике средином педесетих, Владимир Петровић је писао: „Радило се о оријентацији која је једну удаљену област приближавала искуству великог броја Југословена, уводећи у њихов ментални простор фигуре попут Гамала Амбела Насера, Јасера Арафата и Садама Хусеина [...]”⁹⁰¹ Афричким земљама је од 1962-1992. по

⁸⁹² AJ, 803-521, Izveštaj. Prisustvo stranih delegacija na sahrani Predsednika Republike Josipa Broza Tita, 14.5.1980., 14-15.

⁸⁹³ AJ, 803-1841, Predsedništvo SFRJ za pukovnika Branka Đurđevića, 21.5.1980.

⁸⁹⁴ „Сусрети страних државника у Београду“, *Борба*, 9.мај.1980, 11; „Разједињени свет уједињује се у признању Тита“, *Политика*, 7.5.1980, 23.

⁸⁹⁵ Vučetić, *Titova Afrika*, 17, 21; Bets, *Crveni vetar promene*, 57.

⁸⁹⁶ Nugent, *Africa since independence*, 11; Cooper, *Africa since 1940*, 78.

⁸⁹⁷ Овај назив је чест у литератури. Meredith, *Fate of Africa*, 92; Cooper, *Africa since 1940*, 157; Nugent, Paul, *Big Men, Small Boys and Politics in Ghana: Power Ideology and the Burden of History, 1982-1994*, London: Pinter pub Ltd, 1996; Кете Асанте их назива „политички дивови“ али први назив је далеко распрострањенији. Kete Asante, *The History of Africa*, 332; У СССР су били називани „јак личности“, Patnam, *The Soviet Union in the Horn of Africa*, 74.

⁸⁹⁸ Колонијални систем створио је прегршт нових хијерархија, колона, еволуираних, помоћника, које су потом обликовале слику нових афричких политичара. Види: Sartre, *Colonialism and Neocolonialism*, 90.

⁸⁹⁹ Arnold, *Africa. A Modern History*, 742, 761.

⁹⁰⁰ Примери добровољне предаје власти укључују председника Сенегала, Сенгора, или председника Танзаније, Њереера, Mazrui, „Introduction“, *General History of Africa*, VIII, 6-7.

⁹⁰¹ Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 7.

подацима Алија Мазруија управљало 213 политичких личности, и то не рачунајући колонијалне администраторе и гувернере.⁹⁰² Наравно, нису сви ови шефови држава, влада, војних и револуционарних већа били и „афрички лидери“. Међутим, њих је свакако превише да би у оквиру ове дисертације испитали већи део те групе. Из плејаде тих лидера издвојили смо четири групе, а затим унутар тих група кључне представнике Африке, служећи се критеријумима њиховог политичког значаја у Африци, значаја у спољној политици Југославије, али нарочито утицаја на слику Африке у Југославији.

Посете афричких државника Југославији представљале су основу добрих односа и вршиле су јак утицај на слику Африке и шире од политичке елите, и даље од граница земље. Не рачунајући огроман број афричких делегација које су предвођене шефовима држава и влада посетиле Београд поводом прве конференције несврстаних и Титове сахране, као ни вође ослободилачких покрета, а по детаљним подацима *Кабинета председника републике*, Југославија је 1954-1980. званично 91 пут угостила шефове држава или влада афричких држава.⁹⁰³ Дакле у просеку више од три пута годишње југословенски лидери имали су прилике да у својој земљи угосте и разговарају са кључним људима афричке политичке сцене.

Број посета афричких државника Југославији одражава донекле и хијерархију пријатеља: Селасије (9), Насер (7), Каунда (7), Њерере (4), Бумедијен (5), Нето (4), Туре (4), Гадафи (4). Међутим, треба бити опрезан јер су југословенске вође врло пажљиво категоризовале своје „пријатеље“. Различиту употребу речи *пријатељ* илуструје Титов извештај СИВ-у из 1961, који у наслову садржи „Пријатељске земље Западне и Северне Африке“. Међутим, у њему ће Тито три пута променити значење ове речи: поред „стварних“ пријатеља, у Малију, Гвинеји и Алжиру, нарочито Египту; рећи ће за Совјете заједљиво „наши источни пријатељи“; а за либеријског председника, оличење неоколонијализма, рећи ће подсмешљиво „наш „пријатељ“ Табман“⁹⁰⁴ Противно наративу пријатељства и приближавања, који је коришћен за „пријатеље“, за оне који су означени као идеолошки непријатељи примењиван је процес “производње *Другости*” (енг. *othering*).⁹⁰⁵ Гостовања афричких лидера пажљиво су планирана, па су Насер и Гадафи, као вође муслиманских земаља, вођени у Сарајево и Босну, а Нкрумах и Селасије као посвећеници модернизације, у Хрватску, индустријске градове и на далматинску обалу.⁹⁰⁶ Афрички лидери посећивали су у Југославији места националног, научног, културног и историјског значаја: Народно позориште, фабрике, Гроб незнаног јунака, Парк пријатељства, Институт у Винчи. Њима су приређиване војне параде, свечане вечере, путовања по земљи и додељивана одликовања.

Биографије афричке политичке елите, припремане за сусрете са југословенским делегацијама, постајале су сложеније и садржајније, у складу са њиховом важношћу за Југославију. Током деценија рада у Африци допуњаване су биографије кључних људи, како би се обликовала хијерархија пријатеља, потенцијалних пријатеља и непријатеља.⁹⁰⁷ У питању су

⁹⁰² “Government Changes in Africa 1962-1992”, Eleiagwu, J. Isawa and Mazrui, Ali A., “Nation building and changing political structures”, *General History of Africa VIII*.

⁹⁰³ АЈ, КРР, I-3-a, Пријем страних личности и делегација (по земљама) попис.

⁹⁰⁴ АЈ, 837, I-2/13, Извештај Председника Републике о путу југословенске делегације у пријатељске земље Западне и Северне Африке. Поднет на седници СИВ-а 29. априла 1961. године у Београду, 1-40.

⁹⁰⁵ Нојман, *Употребе Другог*, 54.

⁹⁰⁶ М. Жугић, “Претседник Гамал Абдел Насер срдечно дочекан у Сарајеву“, *Политика*, 15.7.1956; А.Х. „Топео дочек у Зеници“, *Борба*, 16.7.1956; “Гадафи у Сарајеву“, *Борба*, 22.11.1973; Зудфо Бостанџић „Срдачан дочек у Сарајеву“, *Политика*, 22.11.1973; “Председник републике Гане у посети Словенији и Хрватској“, *Борба*, 6.8.1961; Р. Димитријевић, „Нкрумах посетио бродоградиле „Трећи мај“ на Ријеци“, *Политика*, 7.8.1961.

⁹⁰⁷ Adamović, *Galeb mira i razdora*, 91. АЈ, 837, I-2/13, Извештај Председника Републике о путу југословенске делегације у пријатељске земље Западне и Северне Африке. Поднет на седници СИВ-а 29. априла 1961. године у Београду, 30.

релативно динамичне слике, као што можемо уочити на примеру дела биографије Џулијуса Њеререа из посете Југославији 1975. и 1985:

„На почетку своје политичке каријере Њерере је био под знатним утицајем хуманитарних и социјал-демократских теорија. Међутим, касније, нарочито после догађаја у јануару 1964. и револуције на Занзибару, он као политичар показује сталну еволуцију и данас се убраја међу водеће лидере Африке.“ (1975)⁹⁰⁸

“На почетку своје политичке каријере Њерере је био под знатним утицајем хуманитарних и социјал-демократских теорија. Међутим, касније, нарочито после догађаја у јануару 1964. године и револуције на Занзибару, он показује сталну еволуцију и **сазрева као политичар** и данас се убраја међу водеће **и најугледније** лидере **не само црне** Африке, **него и ПНЗ.** (1985)⁹⁰⁹ [Подвукао Н.Р]

Да су у питању динамичне слике, директно везане за прагматичну спољну политику Југославије, потврђује однос Југославије према процесу који је у Африци почео убрзо по ослобођењу. Пучеви су у Африци виђени као ендемски проблем нестабилности цивилне власти. Од 1963. и првог државног удара (Того), у Африци се догађало у просеку по три пуча годишње, а период од 1965-1975 видео је највећу концентрацију војних удара.⁹¹⁰ Литература о овој теми је неисцрпна, али генерални тренд укључивао је непопуларност и упитну легитимност владајућих елита.⁹¹¹ Страно присуство, малобројност, *esprit de corps* и новостечена одговорност у друштву значила је да су армије интервенисале и преузимале улогу старатеља, реформатора, али и узурпатора у униформи.⁹¹² Мазруи овакве цивилно-војне односе приписује колонијалном наслеђу, које је Африканцима оставило јаче силе деструкције но продукције.⁹¹³

За Југославију су пучеви представљали специфичан проблем јер је сама у почетку градила односе са изабраним афричким лидерима. До промене долази силаском са власти прве генерације афричких вођа. Судан је илустративан пример ове прагматичности. Када је Ибрахим Абуд збацио владу 1958, успоставио је војну власт, а Тито је посетио ову земљу иако га је позвала претходна, а угостила нова влада. Када је пак Абуд збачен 1965, Иво Сарајчић је пар дана после тога „примљен као да се ништа није догодило“, и то је овом искусном дипломати био доказ да „наша политика несврстаности треба увек да буде окренута народима и земљама, а не само њиховим руководиоцима“.⁹¹⁴

На слику оријентације ка „народима и земљама“ највише је утицао прелом који се десио у тада другом најважнијем југословенском партнеру у Африци, Алжиру. Снага и диверзитет веза

⁹⁰⁸ АЈ, КРР, I-3-a/115-8, Julius Kambarage Nyerere, 2.

⁹⁰⁹ АЈ, 803-845, Materijal za posetu predsednika Tanzanije, Njerere, dr Julius Kambarage, 2.

⁹¹⁰ Nugent, *Africa since independence*, 207; Bebler, Anton, *Military rule in Africa. Dahomey, Ghana, Siera Leone, Mali*, New York:Praeger, 1973.

⁹¹¹ Bebler, Anton, *Military rule in Africa*, 8; Nugent, *Africa since independence*, 208.

⁹¹² Nugent, *Africa since independence*, 210-246; Мартин Мередит означава франкофона друштва као посебно подложна пучевима – због „деголистичке“ традиције. Meredith, *Fate of Africa*, 101.

⁹¹³ Mazrui, “Towards the Year 2000”, *General History of Africa VIII*, 922.

⁹¹⁴ Milenković, Milutin, „Državni udar u Sudanu“, *Međunarodna politika*, br. 208, 16.11.1958; “Ivo Sarajčić“, Stuparić, *Diplomate izvan protokola*, 89; Колико је овај принцип поштован може се видети управо на примеру Малија 1968, и Либије 1970, када су пучеви у ствари само поправили односе Југославије и тих земаља. Види: АЈ, 130, 633, Izveštaj o poseti Svetozara Vukmanovića Tempa nekim zemljama Zapadne Afrike, 1968; Тито само четири месеца после Гадафијевог пуча у Либији 1970, посетио ову земљу и тиме указао директну подршку самом Гадафију. Види: АЈ, КРР, I-3-a/69-13, Информација о унутрашњој и спољној политици Либијске Арапске Републике, 1973.,17; Види и расправе о пучевима у Африци 1965: АЈ, 507/IX, S/b-140, Stenografske beleške sa sastanka Grupe AA Komisije za međunarodne veze CKSKJ održanog na dan 5.11.1965.,12; Vukmanović, *Revolucija koja teče.Memoari*, I 246-247; АМАУ, Документација, к.54, Izveštaj ambasadora Zdravka Pečara posle obavljene misije u Maliju, Obali Slonovače i Gornjoj Volti 1967-1971, 29-39.

Југославије и Алжира пропорционално су деловале на интензитет слика које су се о „Догађајима од 19. јуна“ (што је био еуфемизам за државни удар), појавиле међу политичком елитом.⁹¹⁵

Још 1962, југословенска дипломатија знала је за сукоб Бен Беле и војске.⁹¹⁶ Због интензивне сарадње, неколико југословенских делегација посетило је Алжир 1965, само неколико месеци пред пуч, па је важно видети како су посматрали ситуацију у земљи. Најпре је у фебруару земљу посетио Савезни секретар иностраних послова Коча Поповић, те се том приликом уверио да је режим релативно стабилан.⁹¹⁷ Нешто после тога, земљу је посетила делегација СКЈ, а за посету је припремљен обиман елаборат где се истиче да се смањила подвојеност војске и ФЛН и да су мањи изгледи да армија буде узрок нестабилности.⁹¹⁸ У априлу 1965. у посету Алжиру упутио се председник СФРЈ Тито са државно-партијском делегацијом.⁹¹⁹ У биографији Бен Беле припремљеној за ову прилику, види се колико је полагано на његову личност – описан је његов боравак у затвору, где је „прочитао 800 књига [...] марксистичка дела и неке наше материјале”. Јасно је означен као „национални лидер и стварни руководиоца изградње социјалистичког Алжира”.⁹²⁰ Док у фебруару унутрашња ситуација није пажљиво исцртана, у априлу, пред Титову посету овој северноафричкој земљи, утврђено је да постоје три групе унутар Политбироа и то „Армија“, „леви интелектуалци“ и „ситно-буржоаски исламски социјалисти”.⁹²¹ Посета је учврстила везе Југославије и Алжира, и слику Бен Беле као југословенског савезника.⁹²² Ипак, само пар дана касније, генерал Павле Јакшић, који је водио једну делегацију *СВБНОР-а* на прославу у Алжир приметио је:

„Сукоби [...] вуку корене из карактера ослободилачке борбе у Алжиру [...] изразито антифеудални и антиколонијални карактер без проглашавања социјалистичких циљева за време борбе [...] доводи до унутрашње политичко-идеолошке поларизације.”⁹²³

Иако „упозорење“ генерала Јакшића има призивак накнадне памети, јер га налазимо тек у његовим мемоарима из 1990, Стеван Лабудовић, који је путовао са Титом у пратњи, истакао је сличну динамику. Наиме „његови“ (људи из армије са којима је провео рат за независност 1959-1962) Алжирци напустили су салу пре краја једне церемоније, што је њему био сигнал о дубини подела између партије и армије.⁹²⁴ Само десет дана пред пуч у извештају СИБ-у истакнуто је да је посета Тита „представила снажну политичку подршку Председнику Бен Бели и руководству *ФЛН* у консолидацији њихових [алжирских] унутрашњих прилика”.⁹²⁵

Када је 19. јуна 1965, начелник Генералштаба пуковник Хуари Бумедијен сменио председника државе Ахмеда Бен Бела употребивши војску у Београду је оваква вест дочекана са „забринутошћу и изненађењем”.⁹²⁶ Афричке владе, као и Југославија, повукле су у јуну 1965. амбасадоре на консултације, и захтевале су гаранције да је Бен Бела жив, те се нова алжирска власт („Револуционарни савет“) нашла у проблему; између осталог Египат и друге земље

⁹¹⁵ Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat*, 276-308; Byrne, *Mecca of Revolution*, 203-204, 225, 267, 298; Животић, Александар, „Југославија, Алжир и арапски свет 1954-1973“, 83-90.

⁹¹⁶ DAMSPS, PA, f.3, 1962, Ambasada FNRJ Tunis DSIP-u, 4.7.1962.

⁹¹⁷ Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat* 301.

⁹¹⁸ DAMSPS, PA, 1965, f.3, Materijal za delegaciju SKJ u poseti Alžiru, februar 1965. 1-2, 3, 4, 9, 17-18.

⁹¹⁹ Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat*, 301-303.

⁹²⁰ DAMSPS, PA, 1965, f.4, 411070, Ahmed Ben Bela, april 1964.

⁹²¹ DAMSPS, PA, 1965, f.4, 411070, Materijal o Alžiru, april 1965, 4.

⁹²² Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat*, 302-305; DAMSPS, PA, 1965, f.4, 416620, Kabinet zamenika državnog sekretara svim DKP izuzev Alžira, 15.5.1965.

⁹²³ Jakšić, *Nad uspomenu*, 175.

⁹²⁴ Интервју са Стеваном Лабудовићем, 16.11.2016.

⁹²⁵ DAMSPS, PA, 1965, Alžir, f.4, 418193, Mišo Pavićević Predsedniku SIV-a, 7.6.1965., 3.

⁹²⁶ Цитирано у: Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat*, 306.

плашиле су се да је у питању пуч десних снага у корист Запада.⁹²⁷ Тито је за удар сазнао док је био у Кремљу.⁹²⁸ На њега је сигурно утицај извршило брзо Насерово признавање ситуације на терену.⁹²⁹ Ситуацију у Алжиру разјашњавао је Нијаз Диздаревић, који је био искусан, посвећен дипломата са одличним знањем арапског и извршним контактима у Алжиру.⁹³⁰ Алжирци су одмах почели са слањем делегација у Југославију, које је крајем августа и септембра примио и председник државе, али испитивачки, а некада и „врло хладно“, или како је то Тито описивао „резервисано“, па им је и рекао да се ударом „шокирао“ и инсистирао да му кажу за судбину Бен Беле.⁹³¹

У другој половини 1965, састао се велики број комисија и комитета који су се бавили овом темом и сви најбитнији органи државе и партије. У септембру је у КМОВИ ЦК СКЈ амбасадор Диздаревић нагласио да он сматра да је приоритетно у Алжиру утврдити: однос према самоуправљању, социјализму уопште, те спољну политику.⁹³² У расправу је улазило и то да ли је Бумедијен „поштен“, „прогресиван“, ко стоји иза њега, војска, СССР, САД или буржоазија.⁹³³ До кулминације расправа долази крајем 1965. и почетком 1966. када се јавља сукоб две фракције унутар СКЈ око слике догађаја у Алжиру. Прва, догматична и емотивно везана за стари режим, чији су аргументи били усмерени против Бумедијенове власти, односно снага иза њега („домородачка бирократија“, „покапларени етатизам“) а друга прагматична и динамична, жели да што пре нормализује односе („има позитивних страна“).⁹³⁴ У исто време, Бумедијена који је желео по сваку цену да пробије међународну изолацију, прима потпредседник Југославије Ранковић. Састанку присуствује подсекретар за спољне послове Марко Никезић, разговара се о темама које нису шкакљиве, а дипломате покушавају да проникну у Бумедијенов мисаони склоп.⁹³⁵ Расправе на нижим органима завршавају се карактеристичном реченицом дипломате из Управе за Северну Африку и Блиски Исток, Мира Зотовића, који 19.5.1966. изјављује: „Лепеза режима као нужност, наставити традиционалну политику“.⁹³⁶

На основу свих ових информација и препорука Тито је донео одлуку, па је у октобру 1966. примио државну делегацију коју је предводио председник Бумедијен. На Брионима, далеко од очију јавности и у изабраном друштву, Бумедијен је Титу образложио своје уклањање Бен Беле („будући да је Титов пријатељ“) спречавањем довођења револуције у опасност, док је Тито то примио без много емоција и закључио да Алжир иде напредним курсом. Иронично, Тито је

⁹²⁷ Byrne, *Mecca of Revolution*, 287-288.

⁹²⁸ AJ, KPR, I-3-a/121-36, Zabeleška o razgovorima druga Predsednika sa predsednikom gamal Abdel Naserom, prilikom poseete predsednika UAR 30.8.1965-4.9.1965, 17.

⁹²⁹ AJ, 507/IX, S/b-130, Stenografske beleške sa sastanka Komisije za međunarodne veze CK SKJ, 11. 9.1965, 37.

⁹³⁰ За оцену његових извештаја о Алжиру 1963: Byrne, *Mecca of Revolution*, 225.

⁹³¹ Dimić, *Jugoslavija i hladni rat*, 306-307; DAMSPS, PA, f.4, 1965, Telegaram ambasade SFRJ Alžir DSIP-u, 20.8.1965; DAMSPS, PA, f.4, 1965, 435538, Šebil, rukovodilac Komisije za međunarodne veze FLN- Simonoviću; AJ, KPR, I-3-a/121-36, Zabeleška o razgovorima druga Predsednika sa predsednikom gamal Abdel Naserom, prilikom poseete predsednika UAR 30.8.1965-4.9.1965, 17.

⁹³² AJ, CK SKJ, 507/IX, S/b-128, Sednica komisije za međunarodne veze CK SKJ. Stenografske beleške sa sastanka radne grupe o Alžiru, 8.9.1965.

⁹³³ AJ, CK SKJ, 507/IX, S/b-128, Sednica komisije za međunarodne veze CK SKJ. Stenografske beleške sa sastanka radne grupe o Alžiru, 8.9.1965. 36; AJ, CK SKJ, 507/IX, S/b-140, Sednica III grupe Komisije za međunarodne veze CK SKJ, 9.4.1966, 21.

⁹³⁴ AJ, CK SKJ, 507/IX, S/b-131, Sednica III grupe Komisije za međunarodne odnos, 11.9.1965; AJ, CK SKJ, 507/IX, S/b-140, Sednica III grupe Komisije za međunarodne veze CK SKJ, 9.4.1966.

⁹³⁵ DAMSPS, PA, 1965, f.4, 444095, Zabeleška o razgovoru potpredsednika republike A. Rankovića sa predsednikom revolucionarnog saveta Alžira pukovnikom H. Bumediјenom na povratku iz Moskve 20.12.1965; Бумедијенове ставове тада покушава да на београдском аеродрому докучи Иво Сарајчић, не успева. “Ivo Sarajčić“, *Diplomate izvan protokola*, 89.

⁹³⁶ AJ, CK SKJ, 507/IX, S/b-141, Sednica III grupe Komisije za međunarodne veze CK SKJ, Stenografske beleške grupe o Alžiru, nastavak, 19.5.1966, 35.

судбину Бен Беле, кога је сада сматрао „представником алжирског народа“, пребацујући на тај начин причу са државника на народе, упоредио са судбином свог бившег потпредседника Ранковића.⁹³⁷ Алжир је поново проглашен прогресивним, а под Титовом руком, капом партије и кишобраном несврстаности, и најближи партијски и лични односи су жртвовани. Слика новог пријатеља је тиме комплетирана. Оваква динамика понављаће се са скоро сваком новом променом у Африци, уз минималне услове да промена власти није директно инспирисана споља и да долази од „народа“; да режим жели добре односе са Југославијом; и да није у потпуности „рекционаран“.

Дакле, кључне личности афричког континента пажљиво су анализирани у комплексном калеидоскопу слика које је производила афричка пост-колонијална стварност и југословенска прагматична политика.

1.3.1 Верни пријатељи и браћа

„Нестао је један од највећих пријатеља Југославије“

(Тито на вест о смрти Насера 1970)⁹³⁸

Одређен број афричких државника имао је привилегован статус спољнополитичких савезника и „верних пријатеља“ Југославије, а у међусобној комуникацији са југословенским комунистима уобичајено је било називање „браћом“. У питању су били, на пример, председник Алжира Ахмед Бен Бела, председник Замбије, Кенет Каунда, председник Гвинеје Секу Туре. Бен Бела је Титу писао користећи „Драги пријатељу“ и „брате“, а Каунда се Цвијетину Мијатовићу обраћао са „Драги брате“. Насеров наследник на функцији, Анвар ел Садат поздравио је Тита 1971. у палати Кубех у Каиру као „брата и опробаног пријатеља“. Будући да у дипломатском протоколу ништа није случајно, ове речи откривају дубину и највиши ниво политичког пријатељства југословенских и афричких лидера.⁹³⁹ Најјача и најдуготрајнија слика „афричких пријатеља“ везана је за цара Етиопије Хајле Селасија и председника Египта Гамал Абдел Насера.

Цар Хајле Селасије био је припадник солomonске династије, једне од ретких ако не и једине афричке династије, која се могла подичити аутентичним путем модернизације и изградње суверености.⁹⁴⁰ Селасије је у Етиопији у периоду 1945-1974 створио систем који је описан као хибрид модернизације и апсолутизма.⁹⁴¹ Он је био и симбол „Црне Африке“, славом овенчани ослободилац земље, човек који је у Етиопији званично укинуо ropство, предмет обожавања

⁹³⁷ “Zabeleška o razgovoru između predsednika Josipa Broza Tita i alžirskog predsednika Huari Bumediјena vođenim 10.10.1966 u Beloj vili na Brionima, posle završetka zvaničnih razgovora“ *„Jugoslovensko-alžirski odnosi 1956-1979, (yp.) Milošević, Miladin, Beograd: Arhiv Jugoslavije, Ambasada Demokratske narodne republike Alžira, 2014, 162-163.;Dimić, Jugoslavija i hladni rat, 307.*

⁹³⁸ “Uvek veliki prijatelji”, Svet i Tito, 417.

⁹³⁹ Dimić, *Jugoslavija i hladni rat*, 263;Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 544. AJ, 837, I-2, Zabeleška o razgovorima između Predsednika Tita i Sadata i njihovih saradnika 15. februara 1971. u palati KubeH-Kairo, 1.

⁹⁴⁰ Селасије је био регент од 1916, а цар од 1930. Вратио се тријумфално у Етиопију са Британцима 1941, и брзо постао симбол антиимперијализма. Akban, M.B, “Ethiopia and Liberia 1914-1935:two independnet African states in the colonial era”, *General history of Africa Vol VII*, 712;Clapham, Christopher“*The horn of Africa*”,*Cambridge history of Africa*, vol. 8, 1940-1975. 462;Kete Asante, *The History of Africa*, 279.

⁹⁴¹ Nugent, *Africa since independence*, 112-116.

религијског култа, а природу његове власт најбоље илуструје чињеница да су његови „поданици“ још 1974. пред њим на улици „падали ничице“. ⁹⁴²

Селасије је уједно и први афрички државник који је посетио Југославију, први државник који је посетио Југославију после Информбироа, а његова посета постала је и пример за друге пријеме. ⁹⁴³ Ова званична државна посета 1954. пажљиво је припремана, а Титова амбиција види се у жељи да цар остане у Југославији „две недеље“. ⁹⁴⁴ Сву збуњеност у прихватању идеолошког *Другог* осликава изјава једног словеначког члана СКЈ, који је Селасија наводно дочекао са „Добродошао друже Царе!“ ⁹⁴⁵ Необичну ситуацију може да илуструје и дописивање комуниста Јоже Вилфана, Едвард Кардеља и Иван Крајачића о томе коју вилу да у Дубровнику спреме за „Цара“, на дар од „социјалистичке“ Југославије. ⁹⁴⁶

Прва слика цара Селасија била је обојена идеолошким догматизмом и оријентализмом. Политичка елита ФНРЈ била је упозната са различитим аспектима Селасијеве владавине, укључујући политичку репресију, тешке услове живота становништва, начин владавине, заосталост, феудализам због чега су најпре протестовали неки чланови дипломатског кора. ⁹⁴⁷ У својим анализама стања у земљи, амбасадори су испитивали и „оријентални“ карактер земље и самог цара. ⁹⁴⁸ Идеолошка слика *Другог*, морала је бити ублажена и објашњена нижим ешалонима државно-партијског вођства, да би се дошло до лика цара као пријатеља, а оријенталистичка се постепено изгубила.

Приближавање две земље и два лидера најпре се чинило кроз „пренаглашене фразе узајамног дивљења“. ⁹⁴⁹ Коминике након прве посете Селасија 1954. помиње „дубоко пријатељство“, а Тито „симпатије за Етиопију“, и „слободарски дух“ Етиопљана као „одлучне и неустрашиве борце против фашизма“ (Слика бр. 14). ⁹⁵⁰ Опрезно, те понекад трапаво, наступање некада је одликовало и Тита па је током прве посете Селасија рекао цару, покушавајући да изузме своју земљу из историје колонијализма : „Југославија нити има нити жели да има колоније, те нема ни искуства на овом пољу/као што га неке друге земље имају/, из чега би произишло да има још доста да научи што се тиче економских односа са земљом као што је Етиопија.“ ⁹⁵¹

Амбасадори у афричким земљама, односно у Београду, играли су кључну улогу у формирању слике ових државника пласирајући је у државне медије. ⁹⁵² Тако је преко личности афричких лидера изграђивана и блискост између народа, а потенцирана је једнакост Етиопије и

⁹⁴² „Некад је , пријатељу, то било падање понирање, падање нестајање, претварање у прах, пепео...“ како је то један бивши дворјанин објаснио пољском дописнику. Каруџински, Rišard, *Car*, Beograd: Samizdat, 2018, 108; Meredith, *Fate of Africa*, 118-123.

⁹⁴³ Tasić, „Otkrivanje Afrike“, 516; Протокол се сналазио па се питао да ли да поставља заставе и слично, како са одликовањима, како са јавним манифестацијама, јер то чини „преседан“ АЈ, КРР, I-3-a/24-3, Napomena u vezi sa potsetnikom za posetu Haile Selasia, 1-7.

⁹⁴⁴ АЈ, КРР, I-3-a/24-3, Telegram KPR poslanstvu FNRJ Adis Abeba, 7.4.1954.

⁹⁴⁵ Rubinstein, *Yugoslavia and the nonaligned*, 114, 43.

⁹⁴⁶ АЈ, КРР, I-3-a/24-3, Ivan Krajačić Edvardu Kardelju, 6.5.1955; АЈ, КРР, I-3-a/24-3, Šefu protokola Joži Vilfanu, 18.3.1955.

⁹⁴⁷ АЈ, КРР, I-2/5-1, Ambasador Dušan Kveder KPRu. Predlog posete predsednika Etiopiji.

⁹⁴⁸ АЈ, КРР, I-3-a/24-3, Careva poseta, Telegram Poslanstva Adis Abeba drugu Koči Popoviću, 10.5.1954. Председнику Титу Кведер је јавио, поводом једног одлагања посете да није у питању никаква махинација, утицај САД или слично већ „царева сугестија изложена на фин, суптилан, орјенталски [sic] начин.“ АЈ, КРР, I-2/5-1, Telegram Dušana Kvedera Kabinetu predsednika Republike 1955.

⁹⁴⁹ Vogetić, *Nova strategija*, 177.

⁹⁵⁰ АЈ, КРР, I-3-a/24-3, Kominike; АЈ, КРР, I-3-a/24-3, Zdravica predsednika republike na svečenaom ručku koji je priredio u čast cara Haile Selasia 21.7.1954.

⁹⁵¹ АЈ, КРР, I-3-a/24-3, Zabeleška o razgovorima vođenim na Brionima 25.7.1954. između Pretsednika Rpeublike druga tita i Cara Etiopije Haile Selasia I, 5.

⁹⁵² Зденко Штамбук, „Етиопија и њен владар“, *Борба*, 20.7.1954.

Југославије, односно Европе и Африке.⁹⁵³ Слика Селасија је у неку руку биола и врста пробног грађења имица једног афричког пријатеља, монарха и апсолутисте, те модела грађења слике *Другог*, ублажавња идеолошког погледа и одвајања поверљивих и јавних информација. Цар је и 1973. и 1974, без обзира на бројне немире у земљи, виђен као стабилан пријатељ Југославије који суверено влада Етиопијом.⁹⁵⁴

Ипак, 1974. долази до серије студентских демонстрација, штрајкова, и на крају побуне ваздухопловних официра тајне организације *ДЕРГ*, која обара цара 12. септембра и потом га убија уз масовну одмазду према феудалној класи Етиопије.⁹⁵⁵ Тек пад Селасија 1974, довео је, до „заборављања“ његове улоге. Детронизација дугогодишњег југословенског пријатеља те јесени протекла је тихо у београдској штампи. Чини се да су преузети аргументи нове власти о одбијању враћања девиза у Етиопији и кривице за заосталост, што је Савезни секретар спољних послова Милош Минић узео за валидан разлог детронизације.⁹⁵⁶ На ову слику кључно је утицао амбасадор у Етиопији, Александар Војиновић, који је идентификовао *ДЕРГ* као прогресиван, а из Југославије је стигла информација у којој се препоручује „хумано“ поступање са царем, а да је све остало „ствар суверене одлуке етиопског народа“.⁹⁵⁷ Селасије је следећих година потпуно заборављен. Политичкој елити било је важније да прикаже новом председнику Менгисту Хајле Мариаму, који се изјаснио за марксизам 1975, да је Југославија једина и прва земља која је схватила „шта се стварно догађа“, односно схватила значај етиопске револуције.⁹⁵⁸ Покушај приближавања новим властима потиснуо је слику Селасија као пријатеља.

Политичко пријатељство и сарадња Јосипа Броза Тита и Гамала Абдел Насера тема је која у протеклих педесетак година непрестано интригира истраживаче са свих меридијана.⁹⁵⁹ Снага веза видљива је у простом поређењу државних посета: Тито је у СССР путовао 12 пута у периоду 1956-1980, а у Египат чак 16 пута. Насер и Тито међусобно су се називали „великим пријатељима“ и „браћом“.⁹⁶⁰ Насер је, више него једном, политичкој елити представљао неку врсту тумача арапског света и Африке, будући да су његове менталне мапе биле скоро потпуно везане за ове просторе. Врхунац његовог престижа у арапском свету пада у период 1956-1967, а исти период означио је и врхунац схватања Насера као хероја Арапа али и несврстаности, те верног пријатеља

⁹⁵³ Latinović, Lazar, „Etiopsko-jugoslovensko prijateljstvo“, *Međunarodna politika*, br. 103, 16.7.1954; „Susret prijatelja. Poseta cara Etiopije Hajle Selasija Jugoslaviji“, *Međunarodna politika*, br. 226, 1954.; Đerđa, Josip, „Petnaest dana u svetu“, *Međunarodna politika*, br. 104-105, 16.8.1954.

⁹⁵⁴ Савић, „Етиопска револуција“ 14; DAMSPS, PA, f.34, Adis Abeba 6580, Ambasada SFRJ Adis Abeba SSIP-u, 4.3.1974; DAMSPS, PA, f.34, 450873, Ambasada SFRJ Adis Abeba SSIP-u, 9.3.1974.

⁹⁵⁵ Westad, *The Global Cold War*, 255; Nugent, *Africa since independence*, 253; Arnold, *Africa. A Modern History*, 483-485; Каруџински, *Car*, 108.

⁹⁵⁶ Трипковић, Милан, „Војни пуч у Етиопији и смрт Хајла Селасија у београдској штампи“, дипломски рад, Филозофски факултет, Београд 2019, 39-40; Савић, „Етиопска револуција и смрт Хајле Селасија“, 41, 43 Arnold, *Africa . A Modern History*, 486.

⁹⁵⁷ DAMSPS, PA, f.34, 1974, 442736 „Sedma uprava Ambasada SFRJ u Africi, 13.9.1974; DAMSPS, PA, f.34, Kabinet PSS Komatine svim DP SFRJ (Osim Adis Abebe) 7.1.1975.

⁹⁵⁸ DAMSPS, PA, f.34, 1978, Zabeleška o razgovoru potpredsednika SIV i SS za inostrane poslove Miloša Minića sa ambasadorom Etiopije u SFRJ NJ. E. Assefa Wotdie-m, 28.2.1978., 2; AJ, KPR, I-3-a/24-35, Ambasada Adis Abeba kabinetu PR republike, 9.1.1978; DAMSPS, PA, f.34, 1978, 45255, Neki aktuelni momenti sadašnjeg razvoja u regionu Roga Afrike, 1.2.1978., 6. О значају етиопске револуције види и: Patman, *The Soviet Union in the Horn of Africa*, 10; Westad, *The Global Cold War*, 268; Nugent, *Africa since independence*, 257.

⁹⁵⁹ Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned World*, 229-284.; Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 201-220.

⁹⁶⁰ „Гамал Абдел Насер“ „Conference of the Heads of State of Nonaligned countries, Belgrade September 1-6 1961, Белграде 1964, 37-48 у: *Београдска конференција несврстаних земаља*, 415; „Uvek veliki prijatelji“, *Svet i Tito*, 415-417. AJ, 837, I-2, Zabeleška o razgovorima između Predsednika Tita i Sadata i njihovih saradnika 15. februara 1971. u palati Kubeh-Kairo, 1, 2; Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 43.

Југославије.⁹⁶¹ Он је надживео, поразио и надиграо остале такмаце за место „шампиона Арапа“ и „у очима већине Арапа и великог дела спољног света био симбол кретања арапског народа ка већем јединству и правој независности“. Насер је наметнуо у Египту и арапском свету наратив о себи као природном предводнику јединственог арапског света, истовремено избегавајући грандиозност и помпу.⁹⁶² У њему је Тито нашао одличног парњака, који је чак и својом смрћу обележио јединство арапског света.⁹⁶³ Иако су личне симпатије играле посебну улогу, ипак је политичко пријатељство двојице лидера „Трећег света“ било условљено међусобним поштовањем и потребама спољне политике.⁹⁶⁴

Југословенски посланици у Каиру имали су, испрва, проблем да идентификују главну фигуру у покрету *Слободних официра*, па су је до 1953. видели у генералу Нагибу.⁹⁶⁵ Насерова слика најпре је одвајана од остатка *Слободних официра*, те је прављена диференцијација у односу на генерала Нагиба. За Насера се најпре сазнало као за вођу радикалне струје, односно као могућег идеолога иза Нагиба.⁹⁶⁶ Када је дошло до сукоба Насер-Нагиб половином 1954, и Насер је преузео формално место председника владе, дошло је до нових закључака о личности и намерама египатског револуционара. Насер и његови најближи, млади другови виђени су као револуционари, а Нагиб као изолована, поводљива личност која би да шефује.⁹⁶⁷ Нагиб је означен као „рушитељ војне власти“, уз подршку Енглеза и *Муслиманске браће*, што је било скоро потпуно преузимање пропаганде Насеровог *Револуционарног савета*, новог врховног органа власти у Египту.⁹⁶⁸

Насер је потом добио прву оцену личности: „сталожен, стрпљив, врло упоран и тиме доминира својом околином“.⁹⁶⁹ Процес формирања слике текао је споро и продубљиван је личним контактима дипломатских представника, нарочито амбасадора Никезића, и Насера.⁹⁷⁰ За разлику од Никезића, Титу је требало више времена да стекне поверење у овог Африканца чији је политичко формирање пажљиво пратио још 1956-1961, када га је, изгледа, прихватио као заиста себи равног.⁹⁷¹ Тито га је 1970. глорификовао као „великог вођу и оца“ арапских народа, неимара модерног Египта.⁹⁷²

⁹⁶¹ Kete Asante, *The History of Africa*, 335; James, Laura, “Gamal Abdel Nasser”, *Mental Maps of Early Cold War Era*, 218-239.; Westad, *The Cold War. A World History*, 459; Fage and Oliver, *A short history of Africa*, 234.

⁹⁶² Хурани, *Историја арапских народа*, 437-439, 479; Meredith, *Fate of Africa*, 151; Fage and Oliver, *A Short History of Africa*, 233-234.

⁹⁶³ Хурани, *Историја арапских народа*, 490.

⁹⁶⁴ Интересантно је да су делили чак и хобије попут фотографије и гледања америчких филмова. Види: Aburish, Said, *Nasser. The Last Arab. A Biography*, London: Thomas Dunne Books, 2004; Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned world*, 280-283; Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 201-212.

⁹⁶⁵ Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 63.

⁹⁶⁶ DAMPS, PA, 1953, f.21, 411358, Kairo DSIPu, 20.8.1953, 11; DAMSPS, PA, 1953, f21, 47352, Tel Aviv SSIPu, 24.5.1953; Крајем те године стигла је важна напомена Никезића о Насеру: „Држи све командне позиције. Његови људи министар рата, управе и врховни командант армије. Он лично држи министра иностраних послова.“ DAMPS, PA, 1953, f.21, 416746 TELEGRAM NIKEZIĆA SSIPU KAIRO 8.12.1953.

⁹⁶⁷ DAMSPS, PA, 1954, f.18, 48048, Kairo, Dsipu, 20.6.1954, 1-2.

⁹⁶⁸ DAMSPS, PA, 1955, f.13, 4475, Izveštaj o protkeloj godini u Egiptu 10.1.1955, 7, 12.

⁹⁶⁹ DAMSPS, PA, 1955, f.13, 415871, Gamal Abdel Naser, generalštabni potpukovnik, pretседnik vlade i pretседnik Revolucionarnog saveta.

⁹⁷⁰ DAMSPS, PA, 1955, f.13, 784, Beleška o razgovoru ambasadora Nikezića s pretседnikom vlade Gamal Abdel Naserom, 4.12.1955.

⁹⁷¹ „Насер је оставио веома јак утисак врло снажне, мирне, сталожене личности државника [1961] Колико је то друкчије изгледало када смо се први пут састали у Порт Саиду [1955]“. АЈ, 837, I-2/13, Izveštaj Predседnika Republike o putu jugoslovenske delegacije u prijateljske zemlje Zapadne i Severne Afrike. Podnet na sednici SIV-a 29. aprila 1961. godine u Beogradu, 34.

⁹⁷² „Iz govora na komemoraciji povodom smrti Gamala Abdel Nasera održanog u Beogradu 29.9.1970“, *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 366.

Насерова слика света била је оличена је у три концентрична круга – панарабизма, панисламизма, панафриканизма.⁹⁷³ У свом програмском тексту, *Филозофији револуције*, арапски политичар открио је да јако држи до географије.⁹⁷⁴ То „географско сидриште“ било је само полазиште за стварање даљих мапа, што можемо видети у међусобним сусретима на врху. У присуству највиших политичких руководилаца са обе стране, на пример, у три разговора у Југославији 1965, Насер и Тито ицртавали су своју слику Африке и света. Те године су обојица посетили СССР и разменили утиске о „првој земљи социјализма“, апотом су говорили и о Кини, Европи и Африци. Сличан поступак поновили су 1969, у Египту.⁹⁷⁵ Чињеница да су разговорима присуствовали скори сви виши функционери, пружала је прилику да се о Африци међусобно сучеле мишљења, али и да се створи заједничка ментална мапа ради даље акције. Њихови сарадници сведочили су о несугласицама, али је током 15 година скоро увек долазило до стварања осовине Београд-Каиро.⁹⁷⁶ Чак и на великим састанцима попут Београдске конференције, односно посебно тада, Тито и Насер остављали би посебан састанак, на аеродрому или слично, када би разменили још пар поверљивих информација.⁹⁷⁷ Титови сарадници имали су високо мишљење о египатском председнику.⁹⁷⁸

Одређени Титови поступци били су условљени сликом Насера као „најбољег пријатеља међу странцима“.⁹⁷⁹ Слично се може рећи за Насера, па је по једном од његових најпознатијих биографа, Насер највише од свих светских државника држао до Тита, па потом Даг Хамершелда, чак и у тренуцима акутне кризе у Африци, а нарочито за време криза у Египту.⁹⁸⁰ Југословенска политичка елита веома је поштовала путоказе египатског руководства када је у питању била спољна политика према Африци, а у одређеним ситуацијама осећала се довољно самопоуздано да Египту сугерише правац акције и у египатском суседству.⁹⁸¹

Церемоније дочека Тита у Египту и Насера у Југославији одржавале су овај, највиши ниво поверења. Плотуни, бродови, пионири, цвеће, шпалири, функционери – све је одјекивало као највеличанственији дочек како 1958. тако и 1961. на Титовом путовању око Африке.⁹⁸² Репетиција церемонија, фотографија, говора и кључних тачки сличности и повезивања урезивала је у политички дискурс доста стабилне појмове, који су се односили на пријатељство, сличност, потлаченост, несврстаност, сарадњу, улогу и престиж Југославије у Африци, солидарност и пажњу према Египту у Југославији (Слика бр 13.).⁹⁸³ Тек сам крај Насерове активности, његово

⁹⁷³ Young, *Postcolonialism. An historical introduction*. 190; Prashad, *The Darker Nations*, 99.

⁹⁷⁴ „[...]не можемо се понашати као да је наша земља део Аљаске на Далеком Северу, или као да смо на острву Вејк, и напуштени у празнини Пацифика.“ Abdel Nasser, *Philosophy of the Revolution*, I, 52.

⁹⁷⁵ АЈ, КРР, I-3-a/121-36, Zabeleška о разговорима друга Председника са председником gamal Abdel Naserom, prilikom poesete predsednika UAR 30.8.1965-4.9.1965, 1-22; АЈ, КРР, I-3-a/121-36, Sastanak predsednika Tita i predsednika Naserom, održan u Dobanovcima, 2.septembar 1965, 21-37; АЈ, КРР, I-3-a/121-36, Sastanak predsednika Tita i predsednika Naserom u Beogradu, 3.9.1965, 38-50. АЈ, КРР, I-2/44-7, Zabeleška о разговорима председника Тита и председника Насера и њихових сарадника у Асуану, 23.2.1970, 1-11; АЈ, КРР, I-2/44-7, Zabeleška о разговорима председника Тита и председника Насера и њихових сарадника, 24.2.1970, 1-20; АЈ, КРР, I-2/44-7, Zabeleška о разговорима Председника тита са председником UAR Gamal Abdel Naserom, 23-24 februar 1970. godine u Asuanu, 1-9.

⁹⁷⁶ Црнобрња, *Неочекивана промјена*, 84.

⁹⁷⁷ „Забелешка о разговору друга Председника са председником УАР Насером, на аеродрому у Батајници, 7.9.1961.“, АЈ, КРР, I-4-a/k-204, у: Димић, Богетић, *Београдска конференција*, 488-489.

⁹⁷⁸ Црнобрња, *Неочекивана промјена*, 100.

⁹⁷⁹ Petrović, *Titova lična diplomatija*, 215.

⁹⁸⁰ Said, *The Last Arab*, 124, 280.

⁹⁸¹ АЈ, 837, I-2/13, Izveštaj Predsednika Republike о putu jugoslovenske delegacije u prijateljske zemlje Zapadne i Severne Afrike. Podnet na sednici SIV-a 29. aprila 1961. godine u Beogradu, 36; Rubinstein, *Yugoslavia and the nonaligned world*, 275-278. Тито је могао Насеру да даје савете о сарадњи са Суданом и Етиопијом. Bogetić-Dimić, *Beogradska konferencija nesvrstanih*, 83.

⁹⁸² Zorić, *Zapisi jugoslovenskog diplomate*, 184. Adamović, *Galeb mira i razdora*, 189.

⁹⁸³ “Sedmi susret Tita i Naserom”, *Međunarodna politika*, 16.6.1960, 245.

одбијање да се појави у Лусаки 1970, и приклањање Совјетима, донело је промењену слику коју је политичка елита Југославије задржала иза тешких врата Председништва и ЦК. Насер је тада оцењен као „неконсеквентна“ и као особа подложна „притиску извана“.⁹⁸⁴ Сlike великих пријатеља Југославије у Африци биле су добар начин да се прикаже спољна политика кроз људске односе, који су често били приказивани као емотивни. Међутим, ван слике која се пројектовала у јавност, пад Бен Беле, Селасија и промена Насерових приоритета показала је да и ове слике могу бити подложне динамичној промени, а свакако прагматичној политици.

1.3.2 Антиколонијални мученици и хероји

„[...]Може да се говори о томе да ли је и са наше стране и у пропаганди и у штампи било превише везивања наше политике у Конгу за личност Лумумбе.“⁹⁸⁵

(Вељко Мићуновић Комисији ЦК СКЈ, 1960)

Током читавог периода хладног рата, југословенска политичка елита је, налик на остале земље Источне Европе, свесно градила култове антиколонијалних мученика и хероја. Како би својим политикама у афричким земљама али и стварању слике *Другог* дала репрезентивне обресе, користила је личности антиколонијалних бораца. Читава плејада афричких вођа ослободилачких покрета оставила је траг на менталну мапу Африке (Слика бр. 15). Сасвим сигурно, међу њима је предњачио Патрис Лумумба.

Патрис Лумумба, први премијер Конга (К) је, без обзира на касније револуционарне и мученичешке епитете, потпадао под ред либералних афричких националиста, са нејасним идејама ван формалне и стварне независности своје родне земље.⁹⁸⁶ Као оснивач једне од првих партија у Конго (К), као бивши припадник класе „еволуираних“ грађана којима су Белгијанци подарили нешто аутономије, Лумумба, полиглота, прошао је педесетих и шездесетих кроз неколико фаза политичког развоја. Најпре је своје идеје скицирао унутар колонијалног дискурса, да би га радикализовала *Свеафричка народна конференција* у Акри 1958. Тада је почео да одбацује патерналистички дискурс усвојен од Белгијанаца, те је говорио о Конгу као „националном простору“, о Конгоанцима из визуре жртве колонијализма, а о Белгији као о интервенционистичкој сили.⁹⁸⁷ То му је донело све већу демонизацију у Белгији и Европи уопште, па му је политички легитимитет подриван блаћењем личности, јер се сумњало да има комунистичке инклинације.⁹⁸⁸ Афро-азијски блок и социјалистичке земље често су употребљавале Лумумбине наративе о слободном Конгу, како би пропагирани сопствене ставове о колонијализму и западном империјализму па је Конго постао врста борбе за „душу“ Африке.⁹⁸⁹ За социјалистички свет Лумумба је заузимао централно место у пантеону „хероизованих Других“ у Африци.⁹⁹⁰

⁹⁸⁴ Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 184.

⁹⁸⁵ AJ, 507/IX, S/a-90, Stengorafske beleške po pitanjima međunarodnih odnosa održanog 29.11.1960 u Beogradu, 28.

⁹⁸⁶ Cooper, *Africa since 1940*, 164; Белгијанци су га посматрали као „проблематичног националисту“. Dunn, *Imagining the Congo*, 79.

⁹⁸⁷ Dunn, *Imagining the Congo*, 75-77.

⁹⁸⁸ Лумумба је у западним медијима демонизиран (очајан, колерик, преварант, непредвидљив, сујетан, безобзиран, љигав, демагог, осетљив) Види: Dunn, *Imagining the Congo*, 85-91.

⁹⁸⁹ Исто, 101.

⁹⁹⁰ Slobodian, „Introduction“, *Comrades of Color*, 8.

Први демократски премијер Конга (К) ухапшен је у децембру 1960, пребачен у Катангу у јануару 1961, где је у тајности мучен и убијен 17. јануара уз присуство, знање и подршку власти народних комесара (Мобуту) сецесионистичких власти (Чомбе), белгијских саветника, као и локалне испоставе ЦИА у Леополдвилу/Киншаси, а његово убиство откривено је светској јавности у фебруару.⁹⁹¹ Занемарујући велики спектар подељености конгоанског парламента и народа, те друге политичке поделе, југословенски посматрачи често су били крајње критични према Лумумбиним противницима, видевши у њену како антиколонијалног хероја тако и социјалисту, а његово мучеништво приказивано је и библијским мотивима.⁹⁹² Штампана је већ од Лумумбног хапшења писала о томе како је он легални премијер владе који ужива пуно поверење парламента а „налази се у ланцима, мучен и злостављан од стране терористичке фаланге“.⁹⁹³ Истога дана када је Тито са пратњом кренуо ка луци у Сплиту да започне своје путовање око Африке, јављено је да је убијен Лумумба са сарадницима, што је Тито описао као „бандитизам“ и окривио како Хамершелда тако и све остале „западњаке“.⁹⁹⁴ Тито је по свом повратку у Београд говорио о Лумумбином монструозном уморству, *Међународна политика* је писала о „подлом убиству“, *Нин* о „зверском убиству“, а грађани Београда у свом писму Лумумбиној партији о „мучком убиству херојског Патриса“.⁹⁹⁵ Убиство Лумумбе називано је и „највећи политички злочин“, „врхунац интевенционистичке лудости“, те су одмах њему и његовим министрима, Мполу и Окиту, пришивени ореоли „војника афричке слободе и независности“.⁹⁹⁶

Тито је пред полазак на пут у Африку изјавио: „Лумумба ће и мртав бити опасан за колонизаторе“.⁹⁹⁷ Југословенски председник и СКЈ подстакли су велике демонстрације, које су се међутим отеле контроли, јер су организоване „на брзину“.⁹⁹⁸ Како је из Београда Титу на *Галеб* јављао Александар Ранковић, наводно је прво окупљање испровоцирала „пијанка“ коју су Белгијанци организовали као прославу убиства Лумумбе (13. фебруара). Вероватнија је верзија да је по добијању вести из светских медија о убиству, ЦК СКЈ следећег дана организовала митинге широм Југославије. Централни митинг у Београду предвиђао је говоре Душана Петровића Шанета, студената из Југославије и Африке, са „адекватним антиколонијалистичким паролама“, и око 150 000 грађана. Међутим, после главног дела митинга неколико хиљада људи се, вероватно планирано, упутило ка белгијској амбасади, али је потом, сасвим сигурно непланирано, маса измакла контроли око 600 припадника Народне милиције и запалила први спрат амбасаде, возила, архиву, док су чиновници били повучени на други спрат. Истовремено спречен је напад на америчке и француске амбасаде и читаонице. ЦК је оценио да је требало одлучније реаговати на експесе али да су демонстрације „успеле“.⁹⁹⁹ Иако су демонстрације поводом суровог погубљења конгоанског премијера организоване у седамдесет градова света, ипак су високи интензитет достигле само у Каиру и Београду, где су запаљене белгијске амбасаде.

⁹⁹¹ Emmanuel Gerard, Bruce Kuklick, *Death in the Congo. Murdering Patrice Lumumba*, Cambridge-London: Harvard University Press, 2015, 194-222; Judge and Langdon, *Struggle Against Imperialism*, 114.

⁹⁹² N. Орачић, „На врхунцу кризе“, *Међународна политика*, 251, 1960,3; N.О, „Kongo:dvanaesti čas za OUN“, *Међународна политика*, 256, 1960, 4.

⁹⁹³ N.О, „Kongo:dvanaesti čas za OUN“, *Међународна политика*, бр. 256, 1960.

⁹⁹⁴ Adamović, *Galeb mira i razdora*, 44, 48.

⁹⁹⁵ „Из говора у Београду о повратку са посјете неким афричким земљама, 27,4,1961, *Југославија у борби за независност и несврстаност*, 152; Говор председника Тита у генералној дебати, АЈ, КПП, I-4-a/k 202, Димић, Богетић, *Београдска конференција* 449; Ђорђе Станојчић, „У Leopoldvilu или Kamini?“, *Међународна политика*, бр. 268, 1961; Aleksandar Mišić, „Kako је Lumumba uhvaćen“, *Nin*, 1961, *Afrička putovanja*, 362-368; „Писмо грађана Београда Националном покрету Конга“, *Политика*, 15.2.1961, 5.

⁹⁹⁶ N. Орачић, „Kongo: zločin ne sme ostati nekažnjen“, *Међународна политика*, бр. 261, 1961.

⁹⁹⁷ „Изјава Председника Тита у Сплиту пред одлазак у Гану“, *Политика*, 15.2.1961. Упореди: Jean-Paul Sartre, „Introduction“, *Lumumba Speaks: The Speeches and Writings of Patrice Lumumba 1958-1961*, 3.

⁹⁹⁸ Adamović, *Galeb mira i razdora*, 51; Марковић, *Београд између истока и запада*, 192.

⁹⁹⁹ Adamović, *Galeb mira i razdora*, 53-56.

У питању су биле визије солидарности наметнуте „одозго“, где су обични људи ишли даље од прописаног интерационализма и почели да употребљавају антиимперијалистички језик и у домаћој сфери (викање полицији „Чомбеовци“).¹⁰⁰⁰ Овакав радикалан однос према колонизаторском *Другом*, свакако има своје порекло и у пропаганди против западних империјалиста, али и представља одушак немогућности испољавања грађанског незадовољства у југословенском режиму. Партијске новине преносиле су, на насловници, вест о убиству Лумумбе паралелно са вестима о Титовој посети Африци на „маршрути добре воље“, док се унутар броја од 5. марта могле наћи фотографије са протеста где су доминирали прикази југословенских студената који на раменима носе афричке колеге, док ови носе транспаренте попут „Доле мрачне силе колонијализма“. Фотографије са протеста 14. фебруара достављане су Титовој пратњи и постављане у склопу Титовог пропутовања Африком.¹⁰⁰¹ Тиме је, у реалном времену, стваран осећај солидарности и заједништва пред великим и опипљивим непријатељем – колонијализмом. Исте године Лумумби је дата улица у Београду, а по њему је назван и студентски дом, на Београдској конференцији одата му је пошта.¹⁰⁰² Лумумба је потом постао и остао највећи афрички мученик у антиколонијалном олтару створеном на југословенском тлу .

Југословенска политичка елита је и после 1961. имала потребу за антиколонијалним херојима, колонијализам је био жив и опипљив. Седамдесетих ће врховно место антиколонијалног хероја добити вођа МПЛА Агостињо Нето, што има везе и са политиком Југославије али и са његовим ликом. Тито је примио Нета 1968.¹⁰⁰³ Нето је те године био гост Југославије 1968. и то: ССРНЈ; председнику Титу; а потом је на *Октобарским сусретима* представио своју књигу *Очију без суза*, и говорио о „борби племена за ослобођење, борцима, циљевима борбе и поезији у борби за слободу.“ У Нету је пронађена помало романтична визија песника-ратника, која је употребљена да Африканце прикаже као комплетне људе, способне и за борбу и за уметност.¹⁰⁰⁴ Тако су четири Нетове фотографије у једној публикацији МПЛА издатој у Београду 1972. симболи његовог свеукупног лика као антиколонијалног хероја: Нето заглаван у даљину је на првој страни ове публикације (политичка визија); Нето са другим руководиоцима у шуми планира акције; Нето слуша рапорт обласних команданата (стварни вођа војске, одлучна оружана борба); Нето учествује у пољским радовима (јединство са народом).¹⁰⁰⁵ Анголски вођа ће по смрти (1979) добити своју улицу у београдском насељу Нови Београд.

После ослобођења португалских колонија средином седамдесетих, као лик антиколонијалног лидера указао се Роберт Мугабе, вођа ЗАНУ из Зимбабвеа. Мугабе је и пример за фокус југословенских лидера на одређене личности као антиколонијалне хероје. Он је најпре 1979. надмашио свог противника Џошуу Нкома у борби за југословенску војну помоћ, и виђен је као прави војни вођа најјачег покрета на југу Африке. Успеси његовог ослободилачког покрета дали су му ореол хероја антиколонијалног рата.¹⁰⁰⁶ Затим је кроз читаве осамдесете, све до Девете

¹⁰⁰⁰ Mark, Apor, Vučetić, Oseka, „We are with you Vietnam“ Transnational Solidarities in socialist Hungary, Poland and Yugoslavia“, *Journal of Contemporary History*, (2015), 1-26; Mark, Quinn, „Eastern Europe“, 7,12.

¹⁰⁰¹ *Borba*, 5.3.1961.

¹⁰⁰² „Beogradska konferencija prilikom odavanja pošte Patrisu Lumumbi“ 5.9.1961 <http://foto.mij.rs/site/gallery/4686/photo/21>

¹⁰⁰³ Dimić, „Achievements and Limitations of Yugoslavia's Policy in Angola“, 13,20 Селинић, *Књижевна дипломатија*, 77; Young, *Postcolonialism. An historical introduction*, 284.

¹⁰⁰⁴ Нето је, заједно са другим анголским песницима, виђен као један од кључних представника књижевника-ратника у Африци и касније. Grbić, Smilja, „Književnost Angole kao oružje u antikolonijalnoj borbi“, *Antikolonijalna revolucija*, 215-247.

¹⁰⁰⁵ *11 Godina borbe za slobodu u Angoli*, Beograd: Informativni centar MPLA, 1972.

¹⁰⁰⁶ AJ, 142, A 203, Predlog programa posete delegacije ZANU Zimbabwe, 24-27 august 1979. 1-2.; Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 516. AJ, 142, A 203, Информација о посети делегације Афричке народне уније Зимбабвеа на челу са председником Џошуа Нкомом, 7-9 јануар 1979. 6-7; AJ, 142, A 203, Predlog programa posete delegacije ZANU Zimbabwe, 24-27 august 1979, 1-2.

конференције ПНЗ слављен као „герилац из буша“ који је постао председник.¹⁰⁰⁷ Сличну улогу одржавања слике антиколонијалног хероја из Африке, пријатеља кога Југославија помаже у тешкој борби, одржавао је лик вође герилаца из Намибије, Сама Нџоме. Он је представљао хумани лик одлучног борца, али и реал-политичара који води свој тешко поробљени народ до слободе.¹⁰⁰⁸ Вратићемо се на ове ликове из антиколонијалне борбе још једном у следећем поглављу.

1.3.3. „Несврстани“ пријатељи

*Доносим вам поздраве нашег народа и исто тако свих земаља афричког континента чланица Организације афричког јединства, а посебно оних делова нашег континента који се још увек боре за слободу.*¹⁰⁰⁹

(Иди Амин Дада у здравици председнику Титу 1976)

Афрички пријатељи Југославије већином су потпадали у широки спектар онога што називамо „несврстаним пријатељима“. Наиме, у ову категорију можемо подвести све афричке лидере који су у неком тренутку подржавали идеју несврстаности. Наравно, они су само део шире групе лидера несврстаног света, што најбоље илуструје ритуал заједничког сађења садница у *Парку пријатељства* на Новом Београду – почевши од 1961. Те године прву садницу посадио је принц Саудијске Арабије, Ибрахим Совеил. Десетак минута после њега, дрво је посадио председник Туниса, Хабиб Бургиба. Затим су се ређали, председник УАР Насер, председник Сомалије Осман, председник Гане Нкрумах, председник владе Конго (К) Адула, и председник Малија Кеита. Седамдесетих су дрвеће у парку посадили, између осталих, Менгисту Хајле Маријам и Жан Бедел Бокаса.¹⁰¹⁰ Парк је стога отелотворио флексибилност оцене режима и државника, где је несврстност схваћена као пут ка међусобном разумевању, понекад сасвим различитих система и људи – свако је био „потенцијални пријатељ“. Истовремено, указивање пажње од стране Југославије, која је током година стекла огроман престиж у свету, била је велика афирмација сваком афричком лидеру.¹⁰¹¹

Чак и унутар ове скупине може се направити хијерархија, која је некада зависила од дипломатског протокола и билатералних односа, али често и од оцене личности афричког пријатеља. Званична и пријатељска посета председника Танзаније Њеререа 1975. подразумевала указивање „највиших почести шефу пријатељске земље“, Београд је декорисан заставама и пароллама, масе су изведене на улице, а председник Танзаније путовао је по читавој земљи.¹⁰¹² Поређења ради, за дочек председника Уганде Иди Амин Даде, посета је названа „званичном“ (не и пријатељском), ограничена на Пулу и Брионе, нису предвиђене јавне манифестације,

¹⁰⁰⁷ Predrag Stamenković “Sjaj i beda nezavisnosti”, *NIN*, 31.8.1989.

¹⁰⁰⁸ Paunović. Tanja, „Proces dekolonizacije i izgledi sticanja nezavisnosti Namibije“, *Antikolonijalna revolucija*, 179-189; Sam Nujoma “Podržavao je borce za slobodu i nezavisnost”, *Svet i Tito*, 255; Grabarić, Vjekoslav, “Pobjeda oružjem ili za stolom”, *Danas*, 22.7.1986.

¹⁰⁰⁹ AJ, KPR, I-3-a/120-5, Odgovor predsednika Idi Amina na zdravici Predsenika Tita, 20.4.1976.

¹⁰¹⁰ Весковић, Ивана, „Парк пријатељства у Новом Београду“, *Наслеђе XII*, (2011) 209; AJ, I-3-a/17-4, Program zvanične posete doživotnog predsednika Centralnoafričke republike njegove eksklencije generala armije Jean-Bedel Bokassar i supruge SFRJ 3-5-5-1972. AJ, KPR, I-3-a/24-35, Program zvanične prijateljske posete predsednika privremenog vojnog administrativnog saveta i saveta ministara i vrhovnog komandanta revolucionarne armije druga potpukovnika Mengistu Haile Mariam-a SFRJ 7/10/12.1978.

¹⁰¹¹ Jakovina, Tvrtko “Aktivna koegzistencija nesvrstane Jugoslavije”, *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, 457.

¹⁰¹² AJ, KPR, I-3-a/115-8, Beleška u vezi sa posetom Predsednika Rpeublike Tanzanije Julius Njererea i supruge, 28.3.1975.

декорације су биле „минималне у Пули“, није било размене одликовања.¹⁰¹³ Постојала је тенденција да се они државници који су одређени као проблематичнијег имиџа приме у летњој резиденцији на Брионима.

Посета и слика Њеререа у Југославији произвела је фотографије које можемо тумачити као прави израз пријатељства и разумевања *Другог*. Тај визуелни идентитет био је поткрепљен савезнишвом политичких елита изграђеним сличним менталним мапама и спољнополитичким ставовима.¹⁰¹⁴ Као кључни аспекти позитивне оцене Њеререа узимани су, поред његове оданости социјализму и несврстаности, карактерне особине: „смисао за реалност и поступност“, „тактичност“, „принципијелност“. То што је концентрисао „огромну власт“ образлагано је позитивним особинама: „супериорност над својим најближим сарадницима“, „интелектуална снага“, „доследност“ „огроман углед у масама“, „истакнути и осведочени борац за слободу и независност афричких народа.“¹⁰¹⁵

„Златно доба“ несврстаности седамдесетих донело је званичне посете афричких државника које су захтевали висок ниво контроле медија, јавности и протокола. То се посебно доносило на пријем двојице од тројице најозлоглашенијих диктатора Африке седамдесетих – људи који су владали са великом личношћу, клептократијом, бруталношћу и пружали су одличне мете за антиафричку пропаганду.¹⁰¹⁶ Председник Тито лично је наредио одлагање посете председника ЦАР Жан Бедела Бокаса, на препоруку ДСИП-а те је у пролеће 1971, написао „Посјета долази у обзир у току зиме 1971-2 године.“¹⁰¹⁷ Извештај ДСИП говорио је о могућим тачкама сукоба: „подршку иницијативи Обале Слоноваче за отварање непосредног дијалога између афричких земаља и владе у Јужној Африци“, „влада ЦАР де јуре признала режим у Уганди“ па је постајала основана забринутост око успеха посете, те усаглашавања коминикеа.¹⁰¹⁸ Посета се догодила тек у пролеће 1972, а биографија припремљена за ову прилику садржала је посебну напомену о карактеру и „темпераменту“ Бокаса, за кога је „први утисак био најважнији“, где се јасно види како су припремљене биографије и слике афричких лидера директно утицале на југословенско понашање.¹⁰¹⁹ Тито је, наоружан овим знањем, успевао да задржи разговоре на општим темама, а елегантно је одбио понуђено потписивање *Уговора о пријатељству*, што уосталом и није било у традицији југословенске спољне политике у Африци.¹⁰²⁰ Здравнице које су одржала два председника, свеле су се на најмањи заједнички имениоц – несврставање и пријатељство. Тито је том приликом рекао: „Ми желимо [...] да сви народи Африке буду слободни, да сами собом управљају и да примају пријатеље, који су заиста

¹⁰¹³ АЈ, КРР, I-3-a/120-5, Beleška sa konsultativnog sastanka Koordinacionog tela za posete šefova stranih država, 14.4.1976, 1-7.

¹⁰¹⁴ АЈ, КРР, I-3-a/115-8, Ambasada Dar Es Salaam SSIPu, 3.4.1975; АЈ, КРР, I-3-a/115-8, Концепција посете Југославији др Јулијус Нјеререа, Председника Уједињене Републике Танзаније и Председника ТАНУ, 11.4.1975; АЈ, КРР, I-3-a/115-8, Потсетник о Танзанији и југословенско-танзанијским односима, 11.4.1975.

¹⁰¹⁵ АЈ, КРР, I-3-a/115-8, Биографски подаци о Председнику Нјеререу и личностима које га прате, 1-5; АЈ, КРР, I-3-a/115-8, Здравница на већери коју даје потпредседник Стамболић у част Председника Републике Танзаније Нјеререа 18.4.1975 у 20.30 часова.

¹⁰¹⁶ У питању су Жан Бодел Бокаса, Иди Амин Дада, и једини који није посетио Југославију, диктатор Екваторијалне Гвинеје, Франсис Нгуема. Arnold, *Africa. A Modern History 1945-2015*, 371.

¹⁰¹⁷ То је важило за председника а потом цара ЦАР Жан Бедела Бокасу, који је 1966. пучом сменио дотадашњег председника Давида Дакоа, и до 1977 у свом војно-деспотском режиму дошао до тренутка у коме је имитирао Наполеона I, своје противнике брутално стрељао, укључујући ученике средњих школа. Nugent, *Africa since independence*, 227-232.

¹⁰¹⁸ АЈ, КРР, I-3-a/17-4, Beleška grupe za spoljnopolićka pitanja, 29.4.1971.

I-3-a/17-4, Биографија Жан Бедел Нокаса, председника Centralno-Aфричке републике, 1972.

¹⁰²⁰ I-3-a/17-4, Zabeleška o razgovoru Predsednika Republike sa predsednikom Centralno-афричке Републике Жан бедел Бокасом, 4.5.1972,7.

пријатељи, који не траже ништа друго него да на равноправној основи заједно [са]вама сарађују.“¹⁰²¹

Четири године након Бокасе, 1976, у Југославији се појавио Иди Амин Дада.¹⁰²² Дада је већ тада зарадио доста контроверзну репутацију, међутим, треба узети у обзир да је још 1975. гостовао код британске краљице. У време кад је посетио Југославију, а и ова посета је пажљиво одлагана, дошло је до „прадаха“ у оркестрираном насиљу у Уганди, јер је постао Председавајући ОАЈ. Амин је позван у званичну посету јер је био 1. председавајући ОАЈ 2. „под његовим вођством Уганда је остварила политичку и економску независност[...]Амин се доследно бори против сваке стране доминације и активно се залаже за политику несврставања“, 3. „Његова даља генерална оријентација [је] прогресивна и социјалистичка“¹⁰²³ Председник Уганде очекивао је да у Југославији чује корисне савете за „одговорну дужност председника ОАЈ“.¹⁰²⁴ ССИП је сматрао да Амин жели да дође у посету како би се афирмисао, због угледа Југославије у свету, посебно у Африци.¹⁰²⁵ Тито је у здравници, још једном, нагласио несврстани аспект везе Југославија-Уганда: „Југославија, народ Југославије, влада Југославије, сви ми настојимо да се чим више ангажирамо вани, баш на том питању које сам мало прије споменуо, да се очува мир да се несврстани учврсте[...]“¹⁰²⁶ Многе земље, укључујући Југославију подржавале су политику Уганде, све до тренутка кад је заратио са Танзанијом (1978). Тек онда су уследиле нове оцене о Амину као „силеџији“ Африке.¹⁰²⁷

Поменуте биографије несврстаних угледника, дакле, садржавале су пре свега податке о њиховој тренутној оријентацији, спољној и унутрашњој, са неким карактеристикама личности. Ово је помагало Југословенима да у једној општини слици „несврстаних пријатеља“, која је емитована у јавност, ипак за потребе политике праве јасну хијерархију међу њима. Те слике биле су веома динамичне и испитивале су различите аспекте политичког деловања али и карактера афричких лидера, све у сврху спровођења прагматичне југословенске политике. Треба рећи да је противно мишљењу које се појавило у параисториографији, Југославија учествовала у међународном животу на исти начин као и западне демократије, те је њено касније наративно повезивање са „афричким диктаторима“ мотивисано антикомунизмом и расизмом параисториографа, а не чињеничним стањем.

1.3.4 Непријатељски Други

*Стога, друже, узимаћеш ове за непријатеље – спремно, луцидно, конзистентно- не само садистичке гувернере и похлепне банкарне, не само префекте који муче и колонијалисте који бичују, не само корумпирани, похлепни политичари и понизни судије, него и из истог разлога, отровни новинари, хвалисава академике, заоденуте у доларе и глупост, етнографе који се баве метафизиком, белгијске теологе пуне предрасуда, брбљиве интелектуалце, пород Ничеов, патерналисте, оне који честитају, грле, корумпирају, воле егзотику [...]*¹⁰²⁸

¹⁰²¹ I-3-a/17-4, Zdravica predsednika Žan Bedela Bokase u hotelu “Jugoslavija”, 4.5.1972 ; I-3-a/17-4, Odgovor predsednika Tita na zdravicu Žanbedela Bokase u hotelu „Jugoslavija“ na večeri, 4.5.1972.

¹⁰²² Arnold, *Africa. A Modern History*, 280-281; Nugent, *Africa since independence*, 232-235.

¹⁰²³ AJ, KPR, I-3-a/120-5, Zabeleška o poseti Amina Jugoslaviji. 8.9.1975.

¹⁰²⁴ AJ, KPR, I-3-a/120-5, Beleška službe za spoljnopolitička pitanja, 10.11.1975.

¹⁰²⁵ AJ, KPR, I-3-a/120-5, Informacija u vezi sa posetom SFRJ Predsednika Republike Ugande feldmaršala Idi Amina 20-22.4.1976, 1-2.

¹⁰²⁶ AJ, KPR, I-3-a/120-5, Odgovor Predsednika Tita na zdravici Predsednika Idi Amina, 21.4.1976.

¹⁰²⁷ Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 160-161.

¹⁰²⁸ Cesaire, *Discourse on Colonialism*, 54.

(Еме Сезер о ликовима колонијализма и расизма у Африци, 1950.)

За своје непријатеље у Африци Југословени су сматрали државнике који су потпадали под једну од три категорије: колонијалисти; расисти; колаборанти/неоколонијалисти. Главни мотив у дискурсу о њима био је – осуда, главни оквир сагледавања – идеолошки *Други*. Може се рећи да је постојала јасна хијерархија, информисана делимично спољном политиком Југославије, делимично доступним информацијама. Међутим, захваљујући управо упорној идеолошкој, антиколонијалној реторици и потреби стварања дихотомија, створени су и стереотипи – независно од историјског тренутка и са јасним циљем да створе хијерархију.¹⁰²⁹ На слику и терминологију утицали су и афрички партнери Југославије.¹⁰³⁰

Колонијалисти су класификовани по опаженој суровости система, редом од „најблажег колонијализма“: Британци, Французи, Белгијанци, Португалци.¹⁰³¹ Разлика између Португалаца и Енглеза, представљана је рецимо у чињеници да: „Британци не туку, али шаљу на присилни рад по фармама“.¹⁰³² Након „сурових“ Португалаца, предњачила је негативна слика Француза, па су учитане физичке карактеристике претваране у претпостављену моралну исквареност.¹⁰³³ Колонијалисти су приказивани као грамзиви.¹⁰³⁴ Њихови ликови делимично су грађени на предлошцима колонизатора из прошлости, попут Сесила Роудса “безобзирног колонијалног освајача који је огњем и мачем стварао британску империју у централној и јужној Африци и који је, изнад свега, желео да Енглеској потчини читаву Африку.”¹⁰³⁵

Нешто компликованију слику налазимо са Британцима на Суецу. Присуство великих војних гарнизона у страним земљама било је уобичајено, и пожељно за све империје и таласократије.¹⁰³⁶ Колонијални дискурс имплицитно је тврдио да је опажена териотрија колонизаторова, те да припада не домаћем становништву већ „човечанству“ и „цивилизацији.“; онда је само остајао процес утврђивања „ко је господар“, са једним одговором.¹⁰³⁷ Марко Никезић је у лето 1953. био тек други дипломата из света који је посетио Суец. Никезић је, пошто је базу прегледао из ваздуха и са копна, причао са официрима, видео магацине – закључио да се ради о бази за рат против Руса, а не за држање Египта. Даље, он је у Фаједу срео енглеске високе војне и цивилне офицере: „Живе скромно, војнички, јер је пустиња свуд околу. Чека се по неколико месеци на породичне станове за офицере.“ За Никезића је ипак, опасније то што се Египћани не боје Руса довољно, и што дају изјаве да не би бранили Египат од другог окупатора.¹⁰³⁸ Дакле, слика колонизатора уклапана је у хладноратовску панораму и последично је ублажаван идеолошки *Други*.

¹⁰²⁹ Pageoux, “Od kulturnog imaginarija do imaginarnog”, 131-132.

¹⁰³⁰ DAMSPS, PA, r 1, f. 191, Ambasada SFRJ Konakri VII upravi, 15.3.1974

¹⁰³¹ Радовановић, *Африка у савременом свету*, 45-62.

¹⁰³² Реџар, *Африка*, 203.

¹⁰³³ „Француски високи комесар, као ислужена дроља, у некој униформи, прима задње почасте. Ту је био и неки француски министар и низ Француза, који и фактички, а не по мојој аверзији, изгледају слични неким бијелим, дежмекастим мушким курвама, којима на лицу читаш горчину судбине“ Blažević, *Suprotstavljanja i ljudi*, 526.

¹⁰³⁴ Aleš Bebler, „Sudbina Konga i sudbina mira“, *Međunarodna politika*, br. 262, 1961.

¹⁰³⁵ Божовић, *Колонијализам и неоколонијализам*, 6; AMAU, *Knjige utisaka, 1977-1990*, Унос Родољуба Чолаковића

¹⁰³⁶ Magdoff, Harry, *Imperialism. From the Colonial Age to the Present*, London:Monthly review press, 1978,202,207.

¹⁰³⁷ Spurr, *Rhetoric of Empire*, 28-32.

¹⁰³⁸ Њега је дочекао командант ваздушних снага за Средњи исток, маршал Спенсер. DAMSPS, PA, f.21, 1953, 5399, Beleška о poseti britanskoj vojnoj bazi na Sueskom kanalu, 13 i 14 jula 1953. Своје закључке потврдио је у једном извештају месец дана касније, али је такође нагласио да су Енглези „нервознији“ од Египћана у преговорима, те да су прекршили уговор из 1936, и уместо 10.000 држе 80.000 војника у бази. DAMSPS, PA, f.21, 1953,411358, Ambasada FNRJ Kairo DSIP-u, 13.8.1953.

Након колонизатора и њихових слугу следећи непријатељ идентификован је у неоколонијалистима. Колонијална бирократија наставила је да игра улогу дуго после формалне независности колонија у Африци, а афричке вође попут Уфе Боњија или Сенгора, могле су бити виђене као „колаборанти“ или „инструменти“.¹⁰³⁹ Богдан Црнобрња је на основу „психофизичке конституције“ проценио да је премијер Сенегала Мамаду Диа, „подесан да њиме командују“.¹⁰⁴⁰

За слику колаборанта и неоколонијалисте типични су „портрети“ двојице Конгоанаца који ће упорном пропагандом у Југославији постати омражени ликови, познати у свим крајевима земље. У плејади непријатеља као „агенти колонијалних авантура“ приказивани су Моизе Чомбе и Џозеф Дезире Мобуту, којима је спорен сваки легалитет, те су називани „неоколонијалистичка гарнитура Моизе Чомбеа“ „ненародна власт“, „узурпатори“, „клика“, „издајници“ а које контролишу изванафричке снаге.¹⁰⁴¹ Режимски медији сликали су убедљиве портрете измишљених „сумњивих бизнисмена“ попут „Мистер Крампера“ Александра Ненадовића, који су у колонијалном маниру тражили „отварање“ афричких земаља за трговину – дијамантима, рудама, за газдовање; или о „белим људима са крстом око врата“ који су у „црквама у зеленим бреговима надомак Леополдвила“ припремали „комесаре“ за Касавубуа и Мобутуа.¹⁰⁴² Усвојена је дихотомија пријатељ-непријатељ у форми „народ против колонијалиста и домаћих издајника“.¹⁰⁴³

„Чомбе“ постаје, преко политичких парола дељених учесницима протеста 14.2.1961, и одомаћени назив за издајника.¹⁰⁴⁴ Чомбе је и једини коме, иако се појавио као представник ДР Конго, није допуштено учешће на Каирској конференцији. Наиме, он је представљен као „све оно што је у директној колизији са начелима политике несврстаности.“¹⁰⁴⁵ Тито је био јасан, и Бен Бели и Насеру је рекао да Чомбе нема „моралне квалификације да присуствује конференцији“, означајући га тиме као радикалног непријатељског *Другог*.¹⁰⁴⁶ Један извештај изједначавао је проблем Конга и „личности Чомбеа,[која] врши и вршиће стални негативни политички и психолошки притисак на афричке земље и народе мобилизирајући их у отпору неоколонијалистичким и реакционарним махинацијама Запада на афричком подручју.“¹⁰⁴⁷ Нема сумње да је у Чомбеу виђен пример за који Југословени нису желели да се понови: локални вођа спреман на акте велеиздаје који је потпуно контролисан изванафричким, а потпуно недоступан

¹⁰³⁹ Cooper, *Africa since 1940*, 70, 75; Nugent, *Africa since independence*, 132.

¹⁰⁴⁰ Црнобрња, *Неочекивана промјена*, 63.

¹⁰⁴¹ АЈ, 130,633, IV Управа СИУ-у, 2.9.1964. Предлог за давање помоћи избеглицама у Конго-Бразавилу и Малиу. Н. Опаčić, „Kongo: zločin ne sme ostati nekažnjen“, *Međunarodna politika*, 261, 1961, 5; Н. Dubravčić, „Gizenga i Kasavubu“: Legalitet i uzurpatorstvo“, *Međunarodna politika*, br. 269, 196; Dragan D. Marković, „Kongo između OUN i Katange“, *Međunarodna politika*, br. 279, 1961; Aleksandar Mišić, „Kako je Lulumba uhvaćen“, *Nin, 1961, Afrička putovanja*, 362-368, Mirko Aksentijević, „Kongo i Ujedinjene nacije“, *Međunarodna politika*, 255, 3; Броз Тито, Јосип, „Улога Савеза комуниста у даљој изградњи социјалистичких друштвених односа и актуелни проблеми у међународном радничком покрету и борби за мир и социјализам у свету“, *Осми конгрес СКЈ* 11; Моизе Чомбе, приказан је од колонијалиста као „лојалан“ и „трезвен“. Dunn, *Imagining the Congo*, 85.

¹⁰⁴² Aleksandar Nenadović, „Zlatni ključevi Katange“, *Politika*, 1960, *Afrička putovanja*, 369-371; Aleksandar Nenadović, „Krstovi u džungli“, *Politika*, 1961, *Afrička putovanja*, 372-374.

¹⁰⁴³ „Iz govora u Beogradu o povratku sa posjete nekim afričkim zemljama, 27,4,1961. *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*, 153; Govor председника Тита у генералној дебати, АЈ, КПП, I-4-a/k 202, у: Димић, Богетић, *Београдска конференција*, 449.

¹⁰⁴⁴ О паролама: Марковић, *Београд између истока и запада*, 192. О називу „Чомбе“ сведочи и играна серија *Грлом у јагоде* из 1975.

¹⁰⁴⁵ АЈ, I-3-a/127-6, Monografija o DR Kongo, 1970, 6; АЈ, КРР, I-4-a/5, Информације у вези нове конференције наеагажованих. Sprečavanje Čombeovog prisustva, цитирано у: Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, 115.

¹⁰⁴⁶ АЈ, КРР, I-4-a/5, Zabeleška o razgovoru prilikom sastanka Predsednika Tita, Nasera, Ben Bele u privatnoj rezidenciji Predsednika Nasera, 3.10.1964 u Kairu.

¹⁰⁴⁷ АЈ, 142, 538, I, Osvrt na političku situaciju. Problemi afričkog jedinstva, 25.6.1965,7.

за југословенске интересе, човек који потпирује локалне ратове и супротставља се и социјализму, и антиколонијализму, и несврстаности и „правој независности“.

Џозеф Дезире Мобуту једна је од најинтересантнијих фигура афричке политичке сцене хладног рата, али и најеклатантнији пример југословенске прагматичне политике. Овај невероватно вешти политичар, бивши војник помоћних белгијских трупа, три деценије је владао Конгом уз издашну помоћ Запада, претворивши ову земљу у „антикомунистички бастион“.¹⁰⁴⁸ Већ 1960. регистровано је у Југославији да је „ађутант пуковника Мобутуа такође Белгијанац“, те је његова група у кризи у Конгу доживљавана негативно као „узурпаторска војна клика у служби Белгијанаца“, „терористичка фаланга“.¹⁰⁴⁹ Он је представљани као „пуковник дечјег лица“, што је сугерисало његову незрелост, затим је у истом стилу представљан као „играчка Белгијанаца“, „католик“, „пијанац“, „помоћни жандарм“.¹⁰⁵⁰

Мобуту је у периоду 1965-1975, обезбеђујући минимум реда и мира, сламао отпор противника (четири министра је јавно обесио) и помагао антикомунизам у региону. Постао је бољи пријатељ Вашингтона у руху „пријатељског диктатора“ или „нашег кучкиног сина“, успут мењајући имиџ Конга *африканизацијом* и међународним акцијама попут боксерског меча Али-Форман познатог као *Rumble in the Jungle*.¹⁰⁵¹ Кевин Дан ове потезе приписује како Мобутуовој вештини као међународног актера, тако и његовој могућности да приступи „међународном дискурзивном простору“, што је Лумумби умногоме било ускраћено. Није дуго прошло а да су паживији посматрачи и они који су успели да побегну из Мобутуовог Конга почели опет ширити слику заосталости, неспособности, варваризма, трибализма и дивљаштва.¹⁰⁵²

На инсистирање Мобутуа, који је био у посети Румунији, 1970. дошло је до посете Југославији на највишем могућем нивоу. Првобитно премишљање (приватна, незванична или званична посета) одобрено је од стране политичког врха из разлога које је истакао Савезни секретар спољних послова Мирко Тепавац: „режим Мобутуа консолидовао и афирмисао у Африци, [узевши у обзир] и предстојећу нкн [несврстану конференцију] и велике могућности за развој економских /и других/ односа.“, што је Тито неколико дана касније прихватио.¹⁰⁵³

Мобутуова посета Југославији у јулу 1970. била је вешто оркестрирани политички маневар ка већем прагматизму у Африци. Ограничена је на реон Пула-Бриони, са приватном посетом Дубровнику. Осим Тита и једног члана СИБ-а, није укључивала значајни број припадника политичке елите, била је временски кратка, нису размењена одликовања, а у говорима и здравицама огроман број је општих места.¹⁰⁵⁴ Посету су Тито и протокол вешто заказали после посете Генералног секретара УН У Танга. Посета је изричито сведена на „размену мишљења“, а не на „пријатељску посету и посету манифестационог карактера“ пре свега због Мобутуове „улоге у ликвидирању напредног покрета и његових лидера Лумумбе и Мулелеа што је још увек свежа у нашој јавности“.¹⁰⁵⁵

¹⁰⁴⁸ Cooper, *Africa since 1940*, 166-167.

¹⁰⁴⁹ Mirko Aksentijević, „Kongo i Ujedinjene nacije“, *Međunarodna politika*, 255, 1960, 4; N.O., „Kongo: dvanaesti čas za OUN“, *Međunarodna politika*, br. 256, 1960.

¹⁰⁵⁰ N.O., „Kongo: dvanaesti čas za OUN“, *Međunarodna politika*, br. 256, 1960; Виторовић, *Црне сузе Конга*, ; Реџар, *Африка*, 296.

¹⁰⁵¹ Meredith, *Fate of Africa*, 168-176; Arnold, *Africa. A Modern History*, 81-82.

¹⁰⁵² Dunn, *Imagining the Congo*, 107-110.

¹⁰⁵³ AJ, I-3-a/127-6, Zabeleška o razgovoru Dragomira Petrovića, načelnika IV uprave sa ambasadorom Demokratske Republike Kongo/Kinšasa/ Charles Atembina, na dan 6.8.1970; AJ, I-3-a/127-6, Tepavac sekretarijatu Predsednika republike 7.8.1970; AJ, I-3-a/127-6, Beleška u vezi sa posetom predsednika DR Kongo SFRJ, 13. avgust 1970.

¹⁰⁵⁴ AJ, I-3-a/127-6, Program zvanične posete predsednika DR Konga Žosefa Dezire Mbutua i supruge SFRJ 29.8.31.8 1970; AJ, I-3-a/127-6, Zabeleška o jugoslovensko-kongoanaksim razgovorima, 1-15.

¹⁰⁵⁵ AJ, I-3-a/127-6, Zabeleška o pitanjima razmene odlikovanja prilikom predstojeće posete predsednika DR Kongo J.D. Mbutua.

Медији су намерно умањивали значај посете Мобутуа. *Политика* и *Борба* имали су практично исти распоред чланака на насловној страни, истичући посету У Танта и југословенску несврстаност, у коју је онда уклапана Мобутуова посета.¹⁰⁵⁶ *Борба* је донела „прочишћену“ биографију Џозефа Мобутуа, „студента“, „команданта оружаних снага“, „од 1965. Председника Републике“, без икаквих помена пуча, диктатуре, Лумумбе, Американаца и Белгијанаца.¹⁰⁵⁷ Чак је и званична монографија припремљена за Тита за ову прилику „дотерана“ па је говорено о томе да је Мобуту наследио „тешку ситуацију и несређене прилике“, „повео одлучну борбу против корупције“.¹⁰⁵⁸ У биографији коју је парафирао Тито може се прочитати да се сматрало да је државним ударом из 1965. Мобуту спречио како оријентацију ка крајњој десници, тако и прогресивне снаге. Опис садржи и значајне личне карактеристике као „сујетан“, „енергичан“ „амбициозан“, „покривитељ спорта“.¹⁰⁵⁹

Међутим, неодржива је била жеља за већим прагматизмом и истовременом потпуном контролом јавног простора и дисеминирања жељене слике. Слично као и у случају протеста због Титовог присуства на прослави 2500 година Персијског царства 1971, студенти су протестовали због „непринципијелне југословенске спољне политике“.¹⁰⁶⁰ Поводом посете Мобутуа, студенти љубљанског универзитета упутили су писмо југословенском врху „изненађени“ „непријатном заблудом“, а мањак демократичности и личног интегритета и нарочито историју неоколонијализма, сматрали су, не може превазићи проток времена па су захтевали објашњење.¹⁰⁶¹ У складу са овим, свакако непријатним, изненађењем, председник Тито дао је ДСИП-у инструкцију да се објасни „карактер посете председника Мобутуа“.¹⁰⁶² Динамична слика Мобутуа тако демонстрира могућност да се због потреба прагматичне и активне спољне политике промени слика из радикалног *Другог* у „потенцијалног пријатеља“. Начин организовања посете и контроле медија сведоче о јединствености акције политичке елите и масовних медија, а реакција студената представља изврсну слику дихотомије антиколонијални мартир-колонијалиста/неоколонијалиста која је пажљивим акцијама власти и медија претходно створена међу обичним људима, и није могла лако бити превазиђена.

Врх хијерархије непријатеља представљали су расисти. Расистичке вође, што је посебно интересантно, увек су приказиване монолитно и као „режим“, а не као појединци. Тако су и портрети били ретки, па је поводом масакра у Шарпвилу само једном поменути премијер др Фервуд, али зато налазимо следеће групне квалификације: „неславни шампиони расне сегрегације“; „најзагриженије расни инквизитори“; „расистички злочини јужноафричких

¹⁰⁵⁶ *Борба*, 30.8.1970; *Политика*, 30.8.1970; Види посебно Владо Теслић, „Наши гости“, *Борба*, 30.8.1970.,2.

¹⁰⁵⁷ „Допутовао Мобуту“, *Борба*, 30.8.1970,1.

¹⁰⁵⁸ АЈ, I-3-a/127-6, Monografija o DR Kongo, 1970,4.

¹⁰⁵⁹ АЈ, I-3-a/127-6, Joseph Desire Mobutu, Biografski podaci, 1-2.

¹⁰⁶⁰ Ramšak, Jure, *Samoupravljanje intelekta*, 141-143.

¹⁰⁶¹ „Поштовани другови,Студенти љубљанског универзитета изненађени су што као гост Председника Републике, у посету Југославије долази председник Републике Конго генерал Жозеф Дезире Мобуту. Од трагичних догађаја у Конгу, у којима је изгубио живот тадашњи председник Патрис Лумумба и који су помогли генералу Мобуту да дође до његовог садашњег положаја, протекло је , додуше извесно време. Ипак, чини нам се да, упркос удаљености, тадашњу политичку кризу у Конгу није могуће раздвојити од садашњих властодржаца. Не верујемо да може човек, кога смо још пре девет године у Југославији означавали као узурпатора, плаћеника и експонента белгијских колонијалиста, данас представљати Конго демократичнији од онога против кога смо тако огорчено протестовали 1961. Посету председника Мобутуа тумачимо као непријатну заблуду југословенске дипломатије. Уверени смо да у самоуправном друштву као што је наше, и међународна политика не може остати без објашњења. Због тога очекујемо да ћете нас известити које побуде су руководиле Председника Републике и Секретаријат за спољне послове да позову генерала Мобутуа у службену нашој земљи.“ АЈ, I-3-a/127-6, Informacija povodom posete predsednika DR Konga Jugoslaviji, 1-2.Brioni 27.8.1970.

¹⁰⁶² АЈ, I-3-a/127-6, Savetnik predsednika republike Miloš Melovski DSIP-u, 29.8.1970.

лидера“.¹⁰⁶³ Као и 1960, и 1979. и 1989. углавном се писало о систему апархејда, без лица, или о међународној подршци (САД и Португал) систему.¹⁰⁶⁴

Расисти су представљали континуитет колонијалног и империјалног насиља. То је стално потенцирано у штампи. Један фељтон носи назив „Бијели расисти на југу Африке -300 година терора и насиља“ а други „Јужна Африка- жртва расизма.“¹⁰⁶⁵ Од свих расистичких *Других* у ЈАР, најближи чврстом портрету непријатеља дошао је председник Питер Бота. За њега се тврдило да је један од најновихих архитеката система апартејда али и војне моћи ЈАР, као министар, премијер па извршни шеф државе од 1984. Називан је и „расистички вук у јагњећој кожи“ који је хушкао „расистичку полицију“ и угрожавао суседне државе „бандама“.¹⁰⁶⁶ Из британске и француске штампе преузет је лик-карикура Боте као крокодила, те тврдње да „тврдокорни“ јужноафрички председник не жели да оде са места шефа државе¹⁰⁶⁷ Његова политика дискурзивно је подривана извештајима о „белцима који напуштају Јужну Африку“, 1984, наводно отишло је 12.721.¹⁰⁶⁸ Његова посета Шарпвилу приказана је као манипулација медијима и потез који треба да наштелује слику за светске медије, а у позадини се настављала репресија. Скори крај предвиђен му је те 1987, по „законима економије“ који су јачи од „закона апартејда“.¹⁰⁶⁹

Видимо како су у случају изградње непријатеља јако велику улогу играли стереотипи, па се заиста користе као сигнали који упућују на само једно тумачење одређених феномена. Улога личности у „објашњавању“ система, на пример колонијализма, и описивању земаља, на пример Конга, јесте доста велика, а улога тела, односно „физичког и физиолошког“ регистра (ожилци, зној, бледило, слабост, чудовишност) има чак изненађујуће сличности са колонијалним дискурсом, али је усмерена против колонизатора.

Политичка елита оставила је својом делатношћу и последично сликом Африке највећи печат на *глобалну имагинацију* овог континента. Она је издвојила и својом моћи уцртала све главне термине замишљене географије (Медитеран, Африка, Средњи исток, Југ Африке) али и уоквирила однос према кључним феноменима (колонијализам, антиколонијализам, империјализам, расизам). Политичка елита Африку је доживљавала најпре као целовит континент, са неким дељеним карактеристикама, а често је име „Африка“ изједначавано са неким феноменима, скоро увек позитивним. Кључна географско-културна подела била је на „Северну Африку“ и „Црну Африку“. Четири кључна виђења континента смењивала су се и допуњавала: антиколонијализам, социјализам и нарочито несврстаност служили су да се читав простор Африке, све до „области расне дискриминације“ на југу континента претвори у пријатељски простор. То је значило да су читав тај простор и његово становништво могли постати продужетак југословенског *Сопства*.

Афрооптимизам, присутан до самог краја Југославије, час је подупиран визијом антиколонијалног, час социјалистичког или несврстаног континента. *Другост* у облику расистичких и колонијалистичких држава прогресивно је све више „збијана“ у јужни кутак континента, где је на границама Замбије, Анголе и Танзаније са ЈАР и Родезијом и замишљена граница са *Другим*. Расисти и колонијалисти били су за југословенске комунисте радикални *Други*, људи који припадају мрачној прошлости. Ове *глобалне имагинације*, браниле су

¹⁰⁶³ „Masakr u Šarpvilu“ *Međunarodna politika*, 1.4.1960, br. 240.

¹⁰⁶⁴ Dobrica Pivnički, „Ukloniti balast povijesti“, *Vjesnik*, 24.5.1979; Momčilo Stefanović, „Заустављен развој“, *Политика*, 28.5.1989; Dušica Petković, „Bijeli blok na crnom jugu“, *Borba*, 4.10.1972; Dejan Đorđević, „Poslednja bitka za „bijelu“ Afriku“, *Novi list*, 11.5.1977; О слици подршке САД ЈАР: Borstelmann, *Apartheid's Reluctant Uncle*, 166-169

¹⁰⁶⁵ „Početak zlokbne povijesti“, *Vijesnik u srijedu*, 4.12.1976; „Neslučena bogatstva iza strmih litica“ *Oslobođenje*, 5.5.1977.

¹⁰⁶⁶ „Бота пао због самоизолације“, *Политика*, 16.8.1989; Петар Поповић, *Крај белог Солзберија*, 26-27

¹⁰⁶⁷ Душица Петковић, „Крокодил неће да оде“, *Борба*, 24.3.1989.

¹⁰⁶⁸ „Велики пут око света“, *Политика експрес*, 17.8.1986.

¹⁰⁶⁹ Данка Дашић, „На месту отпора“, *Политика експрес*, 15.6.1987.

југословенску политичку елиту од погледа који би био захваћен афропесимизмом; што потврђује случај нестанка социјализма, несврстаности и антиколонијализма крајем осамдесетих, те последични повратак колонијалног дискурса. Дакле, политичка елита формирала је слику читавог континента као „пријатеља“ Југославије. Из те слике, формирана је не само подлога глобалној улози коју ће Југославија перципирати за своју земљу, већ и јак дискурс солидарности са свим потлаченим Африканцима.

Модел путовања у Африку ради приближавања *Другог*, односно *производње Другости* у случају „непријатеља“ кључно су утицали на слику Африке. Скицирање одређених личности као „пријатеља“ односно „непријатеља“ додало је потребне „детале“ на овој менталној мапи. Све ове визије вешто су чуване иза затворених врата, тако да је до јавности али и Африканаца углавном долазила жељена слика идиличне сарадње. То је изискивала прагматична политика Југославије у Африци која је веома лако лоцирала „пријатеље“, премда скоро никада није прекидала „непријатељства“. Пошто је успешно избегавала позиционирање Југославије као социјалистичког или неоколонијалистичког хегемона, политичка елита на челу са Титом, изградила је стабилну слику Југословена као алтруистичких „афричких пријатеља“, употребивши несврстаност ради потребне диференцијације. Својим наступом на светској сцени, па чак и повременим позивањем на јужнословенску или балканску потлаченост, а нарочито кумулирањем „пријатељства“ у Африци, константно је осигуравала поверење. У свему, политичка елита остварила је амбициозан циљ спознавања и „менталног мапирања“ читавог континента Африке који је у периоду 1960-1990 био чврст део југословенске *глобалне имагинације* и постао део југословенског *Сопства*.

2. Стручњаци и Африка

Централне идеје европске модерности били су појмови времена и простора и њихово ефикасно искоришћавање и овладавање људском околином.¹⁰⁷⁰ Након што су идеје просветитељства дубоко захватиле европске елите, а нарочито након индустријске револуције, вера у напредак путем технолошког равоја заменила је дотад доминантно веровање, то јест хришћанску веру у спасење као природни ток времена, те апокалипсу и васкрсење као крај времена. У политици и економији појавило се чврсто уверење у „природно“, еволутивно „време“, а то је довело до размишљања о друштвено-политичком развоју као линеарном и етапном.¹⁰⁷¹ Прелазак са „светог“ на „секуларно“ време означио је и успон науке, универзализацију мера и терминологије. Као последица тога, тврди истакнути антрополог који је живот посветио проучавању афричких друштава, Јоханес Фабијан, „свако знање о *Другоме* истовремено [је] политички, историјски и темпорални акт“, а ова динамика нарочито је важна у односу Европе и *Других*.¹⁰⁷²

Дикурс о „цивилизаторској мисији“ у коме су „афрички номади“ и „племена“ приказивани како беже пред француским бродовима 1830. у Алжиру или од италијанских тенкова 1936. у Абисинији, претварао је европску технолошку предност у моралну па и метафизичку.¹⁰⁷³ Ови, често насилни, сусрети у „контакт зонама“ доводили су до промене слике *Сопства* па је један тако мали европски народ попут Белгијанаца после освајања Конга почео мислити о себи као о „империјалном народу спремном да доминира и цивилизује друге.“¹⁰⁷⁴ После јагме за Африку, колонијална царства имала су огромну потребу за великим бројем чиновника, техничара, градитеља, лекара, официра, речју стручњака, који би пре свега служили да опслужују заједнице европског порекла и унапређују колоније у корист метрополе. Сви они одлазили су у Африку са идејама о Западној Европи и њеним царствима као државама које кроз божанско право и технолошку надмоћ контролишу ове просторе, на корист метрополе и „заосталих домородаца“.¹⁰⁷⁵

У време позног колонијализма, после Првог светског рата, две доминанте репрезентације Африканца представљале су становника континента као „дивљака дечије филозофије“ или „вестернизованог дивљака“.¹⁰⁷⁶ Њих су европски стручњаци наводно могли „чувати“, „спасити“, „употребити“, „контролистати“, „унапредити“, „просвећивати“. По речима Хоми Бабе, европски империјализам управо је дефинисала ова тензија између жеље да се колонизовани представи као инфериоран и различит, али довољно сличан да буде унапређен и користан за ширу (империјалну) заједницу.¹⁰⁷⁷ Последњу модернизацију¹⁰⁷⁸ Африке, коју можемо разумети као

¹⁰⁷⁰ Sharp, *Geographies of postcolonialism*, 31.

¹⁰⁷¹ Јоханес Фабијан тврди: „цивилизација, еволуција, развој, акултурација, модернизација (и њихови рођаци индустријализација, урбанизација) све су термини чији концептуални садржај потиче од еволутивног Времена“. Fabian, Johannes, *Time and the Other: How Anthropology Makes its Object*, Columbia University Press, 1983, цитиран у Rice, *Of Irony and Empire*, 52.

¹⁰⁷² Fabian, *Time and the Other*, 1-8.

¹⁰⁷³ Lawrence, *Empires in the Sun*, 4; О употреби „цивилизације“ у контексту колонијалних царстава и потлачених народа види: Curtin, *The Image of Africa*, II, 389-392.

¹⁰⁷⁴ Pakenham, *The Scramble for Africa*, 13.

¹⁰⁷⁵ Cooper, *Africa since 1940*, 77.

¹⁰⁷⁶ Pieterse, *Black on White*, 232.

¹⁰⁷⁷ Bhaba apud. Nugent, *Africa Since Independence*, 11.

¹⁰⁷⁸ Увиђамо проблем употребе речи *модернизација*, нарочито имајући у виду његову ограничену, и каткад контрадикторну употребу у „ваневропским“ друштвима са посебном пажњом за концепт вишеструких или алтернативних модерности у Африци. Постоје и међу виђеним африканистима неслагања око употребе овог концепта. Њуцент употребљава модернизацијску парадигму доста слободно у свом одличном прегледу афричке

покушај инфраструктуралног, политичког, економског, социјалног и културног напретка, са безброј варијација, започеле су управо колонијалне силе.¹⁰⁷⁹ Ово је била модернизација на скоро искључиву корист метропола и спроводила се уз непромењени колонијални дискурс.¹⁰⁸⁰

Други светски рат толико је уздрмао економије метропола, а притом су још и серије штрајкова постепено уверавале колонизаторе да морају да посматрају Африканце као раднике, а не као дивља племена, да су оне педесетих предузеле драстичне мере за развој континента.¹⁰⁸¹ Велики и престижни пројекти, попут *Карибу бране* у Родезији требало је да привуку не само масу „домородаца“ на јавне радове, већ и да подстакну њихову машту и наметну *глобалну имагинацију* која би Африканце задржала у оквиру европских империја.¹⁰⁸² Сви ови пројекти и даље су лимитирали Африканце на помоћнике и поданике Европљана.¹⁰⁸³

За модернизацију одозго уз вођство метропола било је прекасно. У помоћ Африци прве су стигле новоосноване међународне комисије и институције под окриљем УН.¹⁰⁸⁴ Године 1949. амерички председник Хари Труман у свом инаугурационом говору употребио је следеће кључне речи: економско повезивање, мирољубиви народи, неразвијене земље, достизање просперитета и мира. По неким истраживањима, овај говор означио је и отварање *ере развоја* (енг. *age of development*) у међународној политици, а свакако је, у контексту „Трећег света“, увео у употребу термин *неразвијеност* (енг. *underdevelopment*).¹⁰⁸⁵ СССР је своју политику према „неразвијенима“ преобликовао након 1955, а заоденуо је старом лењинистичком реториком: „Социјалистичке вође сматрале су својом дужношћу да као интернационалисти понуде економску и техничку помоћ [...] тврдећи да социјалистичка помоћ, за разлику од капиталистичке, јесте несебична и безусловна.“¹⁰⁸⁶ Кинески премијер Жоу Енлај 1964. је управо у Африци, у Акри, образложио такозваних „осам принципа“ који су дефинисали кинеску политику помоћи овом

савремене историје. Види: Nugent, *Africa since independence*; Неки истраживачи хладног рата попут Лукажа Станека разликују неколико главних модела модернизације Западни, Источни, кинески и несврстани. Види: Stanek, Lukaz, „Introduction. Second Worlds architecture and planning in the Third World”, *Journal of Architecture*, vol.2 issue 3, (2012) 300. Са друге стране домаћи и страни истраживачи знају да критикују употребу овог модела па и самог термина: Ћирјаковић, *Globalna Afrika*, 84, 153-165. Hinzen, Percy C., „After Modernization. Globalization and the African Dilemma”, *Modernization as Spectacle in Africa* (ур.) Manuh, Takyiwaah et al, Minneapolis:Indiana University Press 2014, 20; У случају Југославије, употреба речи, а нарочито модела модернизације мора бити јасна како се не би десило „нормативно, једнодимензионално и телеолошко“ тумачење историје Југославије. Види: Grandits, Ivanović, Janković, *Reprezentacije socijalističke Jugoslavije u prijelomu: preispitivanja i perspektive*, 8; Види такође одељак о „инстант модернизацији“ у социјализму код: Ристовић, Милан „Од традиције ка модерности: 1878-1990“, *Историја приватног живота у Срба*, Поповић, Марко, Тимотијевић, Мирослав, Ристовић, Милан, Београд:Клио, 2012. 556-564; О теорији модернизације и „незападним“ друштвима види Павловић, Мирослав, „Форсирана или аутономна модернизација? Османске реформе у XVIII веку у контексту европских утицаја, *Истраживања*, 22 (2011), 185-204.

¹⁰⁷⁹ За добар преглед расправа о модернизацији и европском утицају на Африку види: Voahen, A. Adu, „Colonialism in Africa: its impact and significance”, *General history of Africa VII*, 782-809; За радикалну струју која истиче бенефите колонијализма види посебно: Gilley, Bruce, „The Case for Colonialism”, *Third World Quarterly*, (2017).

¹⁰⁸⁰ Стога, иако је документ под називом *Colonial Welfare and Development Act* из 1940, донесен од стране британске владе инаугурисао еру развоја, предвиђајући мере за развој британских крунских поседа, исте године је министар за колоније Португалије, Марцело Каетано (Marcello Caetano), могао рећи да Африканци „хиљадама година“ нису постигли ништа на пољу развоја земље, технологије и културе. Nugent, *Africa Since Independence*, 25,16.

¹⁰⁸¹ Lawrence, *Empires in the Sun*, 267, color plate 1.

¹⁰⁸² Arnold, *Africa. A Modern History*, 139.

¹⁰⁸³ Cooper, *Africa since 1940*, 62-64.

¹⁰⁸⁴ Arnold, *Africa. A Modern History*, 148.

¹⁰⁸⁵ *Public Papers of the Presidents (20 January 1949)*, 11. Цитирано у: Rist, Gilbert, *The History of Development. From Western Origins to Global Faith*. Third edition, Zed Books 2008, 98, 71-72, 79.

¹⁰⁸⁶ Thiam, Iba Der, Mulira, James, Wondji, Christophe, „Africa and the socialist Countries”, *General History of Africa VIII*, 812.

континенту.¹⁰⁸⁷ Колико је страна помоћ коју су хладноратовски такмаци пружали била важни за унутрашњеафричке прилике, па и колико су мали актери попут Југославије могли бити значајни, показује убедљива теорија Фредерика Купера, о „државама-чуварима капије“ (енг. *gatekeeper state*). Наиме, у великом броју афричких пост-колонијалних држава, контрола над стицањем моћи и богатства, увозно-извозне луке, инфраструктура, политичке везе односно „капија“, брзо је пала у руке новој националној елити. Стога је и врло мала количина ресурса (трговински уговор, кредит, дознаке из иностранства, мала количина аутоматског оружја) могла играти одлучујући улогу на домаћој сцени за „чуvara капије“ и његово одржавање на власти.¹⁰⁸⁸

Сви ови нови актери модернизације и развоја окупљали су своје армије стручњака.¹⁰⁸⁹ Амерички стручњаци подизали су објекте по Етиопији америчким кредитима, док су совјетски исто чинили у Египту, рецимо на пројекту Асуанске бране. Кинези су користили и хиљаде својих радника на изградњи велике *ТАЗАРА* железнице која је спојила Танзанију и Замбију.¹⁰⁹⁰ Афричким државама стручњаци су били преко потребни за освајање и одржавање власти, те су послужили као полуга у процесима ослобођења, развоја и *африканизације*.¹⁰⁹¹ Насупрот изнуреној и већином колонијалној Европи, суперсиле и нови актери нудили су модернизацију у свежем руху истичући своје националне моделе.¹⁰⁹² Југославија је после рата извршила јако успешну „социјалистичку модернизацију“ друштва, а која је дала огромне резултате за живот њених становника али и утицала на њен имиџ у свету.¹⁰⁹³ Иако сада знамо да чак ни тако велика и моћна држава попут СССР није имала *master plan* за наступ у Африци, већ је реаговала на махове, односно у склопу реалполитике,¹⁰⁹⁴ трагове некакве развојне стратегије Југославије назиремо кроз наступе политичке елите у Африци и УН-у, које смо дотакли у првом поглављу. Југославија је пропагирала неопходност помоћи Африци, давала помоћ сразмерну сопственим могућностима, а за Африканце је предвидела место „партнера“. Кључан део ове помоћи чинили су стручњаци.

Технички експерти, односно „стручњаци“ како се најчешће у југословенским изворима називају, чинили су квантитативно најбројнију друштвену групу која је из Југославије путовала

¹⁰⁸⁷ Stanek, Lukasz, “Architects from Socialist Countries in Ghana (1957-1967): Modern Architecture and Modernisation”, *Journal of the Society of Architectural Historians*, vol. 74, no 4, (december 2015),422.

¹⁰⁸⁸ Cooper, *Africa since 1940*, 5, 160.

¹⁰⁸⁹ Идеје модернизације и уопште циркулације технолошког знања и нарочито стручњака из Европе, па и социјалистичког света постале су веома популарно поље истраживања у последњих десет година Видети нпр. специјалан број *Journal fur Entwicklungspolitik. Austrian Journal of Development Studies*, vol. XXXIII 3-2017, “Socialisms in Development”, (ур.) Eric Burton;Mark, Quinn, “Eastern Europe”, 1-28;Dragostinova, Theodora, Fidelis, Malgorzata “Introduction: Beyond the Iron Curtain: Eastern Europe and the Global Cold War”, *Slavic Review*, 77, no.3 (Fall 2018) 577-587; Mehos, Donna C., Moon, Suzanne M, The Uses of Portability: Circulating Experts in the Technopolitics of Cold War and Decolonization”, *Entangled Geographies:Empire and Technopolitics in the Global Cold War*, (ур.)Hecht, Gabriele, MIT Press, 2011,43-75; Cheng, Yinghong, *Creating the “New Man”*. *From enlightenment ideals to socialist realities*, Honolulu: University of Hawai’i Press, 2009; *Between East and South. Spaces of Interaction in the Globalizing Economy of the Cold War*, Callori, Anna et. Al, Berlin/Boston: De Gruyter, 2019.

¹⁰⁹⁰ Lawrence, *Empires in the Sun*, 295;Arnold, *Africa. A Modern History*, 172; Thiam, Iba Der, Mulira, James, Wondji, Christophe, “Africa and the socialist Countries”, *General History of Africa VIII*,812-816.

¹⁰⁹¹ *Африканизација* је термин који означава преузимање културне, техничке, економске, чиновничке, просветне и других области државне управе и друштвеног функционисања, заменом европских, колонијалних стручњака, модела, образаца, техника и доктрина афричким. Cooper, *Africa since 1940*, 77.

¹⁰⁹² Westad, *Global Cold War*, 73.

¹⁰⁹³ Panić, Ana (ур.) *Nikad im bolje nije bilo?*, Beograd: Muzej istorije Jugoslavije, 2014;Duda, Igor, “Svakodnevni život u obje jugoslavenske države. Hvatanje koraka sa Evropom“, *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, 366-382.

¹⁰⁹⁴ Sanchez-Sibony,Oscar *Red Globalization. The Political Economy of the Soviet Cold War from Stalin To Khrushchev*, Cambridge:CUP, 2014, 127.

у Африку.¹⁰⁹⁵ Само у периоду 1958-1968 4.500 Југословена тако је отпутовало у Трећи свет, већина у Африку.¹⁰⁹⁶ У лето 1979, било их је 2399 у 31 ЗУР-у, а од тога 95% радило је у Африци.¹⁰⁹⁷ Африка је квантитативно и реторички експлицитно протежирана у односу на друге континенте, а та фаворизација била је резултат слике Африке као континента коме треба помоћи пре свих других.¹⁰⁹⁸

Стручњацима називамо југословенске грађане са одређеним експерским знањима (војним, економским, медицинским), а видимо их као високо обучену елиту друштва која „командује одређеним ресурсима“.¹⁰⁹⁹ У овом случају у питању је био ресурс знања, чији трансфер или употреба је требало да буде стављена на располагање земљи домаћину. Поред кретања људи, пратимо делимично и кретање технологије. Било да су у питању пушке, рендгени или грађевински блокови, они су означавали „југословенску модерност“, а трансфер технологије био је сталан део југословенске помоћи Африци.¹¹⁰⁰ Осим путовања стручњака у Африку, важан део помоћи чинила је и обука афричких радника, техничара, стручњака и научника у Југославији.¹¹⁰¹

Европске елите које су управљале афричким колонијама годинама су градиле класну солидарност и заједничку *глобалну имагинацију*, која се базирала на предодређености Европе за управљање светом, технолошкој надмоћи и традицији европског племства.¹¹⁰² Још током ере колонизације издвојиле су се типичне друштвене улоге европског стручњака у Африци (мисионар, антрополог и путник) које ће се временом претворити у колонизатора и администратора док ће се у периоду позног империјализма развити лепеза колонијалних помоћника (научници, трговци, парламентарци, продавци, визионари, песници, истраживачи, авантуристи).¹¹⁰³ Стручњаци из Југославије овим улогама нису ништа дугovali. Они су се придружили дугачкој колони хладноратовских путника: војника, дипломата, техничара,

¹⁰⁹⁵ Поред стручњака који су путовали директно у афричке земље и тамо радили, треба напоменути да су експерти у међународним организацијама из Југославије били веома активни на иницијативама за усвајање резолуција и одлука за развој Африке. Види нпр. АЈ, 130, 646, *Izveštaj sa XXIV sednice zasedanja Generalne skupštine UN 1969.*, 17; За правне експерте нарочито види: Trultsch, Arno, „Non-alignment revisited: Yugoslavia's Impact on International Law“, doctoral dissertation, Research Academy Leipzig of Leipzig University, 2019.

¹⁰⁹⁶ Уколико овај број упоредимо са доступним подацима о другим страним стручњацима добићемо слику југословенских ограничења: само 1968. број страних стручњака у ЗУР износио СССР 3140, САД 8.858, Велика Британија 18. 046, Француска 31.095. Египат је у Мароку раних шездесетих имао 800 стручњака. АЈ, 130, 607, Закључци са саветовања директора савезног завода за међународну техничку сарадњу и директора републичких завода, 5. 12.1968. 4; АЈ, 130, 607, Учешће Југославије у међународној техничкој сарадњи, 20.1.1968. 15; АЈ, 507/IX, S/b-130, *Stenografske beleške sa sastanka Komisije za međunarodne veze CK SKJ*, 11. 9.1965, 23; Броз Тито, Јосип, „Улога Савеза комуниста у даљој изградњи социјалистичких друштвених односа и актуелни проблеми у међународном радничком покрету и борби за мир и социјализам у свету“, *Осми конгрес СКЈ*, 18.

¹⁰⁹⁷ Volfand, Jože, *Naši obrazi v Africi*, Ljubljana: Založba Borec, 1982, 75.

¹⁰⁹⁸ АЈ, 507/IX, ЦК СКЈ, 144/XVIII-1, Анализа стања наших економских односа са ЗУР, 1967. 1-4; АЈ, 130, 607, Решење о систематизацији радних места у Савезном заводу за међународну техничку сарадњу, 10.7.1967., 3-8; АЈ, 130, 607, Комисија СИВ-а за економске односе са земљама у развоју, 26.11.1968.

¹⁰⁹⁹ Frey, Marc, Dulffer, Jost, „Introduction“, *Elites and Decolonization in the 20th Century*, (yp.) Frey, Marc, Dulffer, Cambridge: CUP, 2012, 3.

¹¹⁰⁰ Велики број планова и друге техничке документације стално је циркулисао између Југославије и афричких земаља. Види нпр. *Kriteriji i merila za utvrđivanje prioriteta u međunarodnoj znanstvenoj, tehničkoj, prosvetnoj, kulturnoj i inovacijskoj saradnji SR Hrvatske sa zemljama u razvoju u razdoblju 1985-1990 sa osnovnim smernicama do 2000 godine*, Zagreb: Institut za zemlje u razvoju 1985, 18.

¹¹⁰¹ Док немамо бројеве који прецизно одређују који је то број стажиста и стручњака из Африке обучен, из чињенице да је до 1971, број техничара и радника из несврстаних земаља обучен у Југославији (без оних које је су обучили гиганти *Енергопројект* и *Ингра*) износио 9740, можемо наслутити размере ових акција. Senker, Vojko, *Neposredna tehnička pomoć jugoslavenskih privrednih organizacija zemljama u razvoju*, Zagreb: Institut za zemlje u razvoju, 1971. 189.

¹¹⁰² Gusejnova, Dina, *European Elites and Ideas of Empire, 1917-1957*, Cambridge: CUP, 2016.

¹¹⁰³ Mudimbe, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, 44; Said, *Culture and Imperialism*, 9.

стручњака за помоћ, професора, студената, привредника и туриста.¹¹⁰⁴ У том процесу створено је мноштво различитих слика Африке. Амбиваленцију коју налазимо код неких стручњака у случају преузимања уверења европских елита, можемо лоцирати у колизији или интеракцији три битне идеје које изврсно идентификује Дубравка Секулић, користећи један Титов говор у Гвинеји, а говорећи о улози *Енергопројекта* у Африци: прва јесте идеја потлачености, преузета из балканистичког дискурса; друга јесте идеја развоја, пореклом из Европе; трећа јесте идеја свести, пореклом из марксизма.¹¹⁰⁵ Са Африком су најпре долазили у додир војни стручњаци, још пре независности и у току рата за ослобођење. Потом су о афричком развоју мислили економски стручњаци за столовима института у Југославији или у холловима УН-а. По потписивању специфичних уговора, у Африку су на крају путовали разни стручњаци да директно, на терену, помогну афрички развој и модернизацију.

2.1. Стручњаци и помоћ ослободилачким покретима у Африци

2.1.1 Стручно-политички радници и војна помоћ ослободилачким покретима Африке

„Партизански рат, врста народноослободилачког, одбрамбеног или револуционарног рата, који се води проив окупатора, колонизатора и других освајача [...] Основна снага П. је у народу [...] За развој теорије и праксе од посебног су значаја: грађански рат у Русији 1918-1920, кинеска револуција (1924-1949), народноослободилачки рат народа Југославије (1941-1945), вијетнамски ослободилачки ратови, алжирски ослободилачки рат, кубански ослободилачки рат, ратови у Кампуџији, Анголи итд. [...] Сваки П. је специфичан и оригиналан, има сопствену политичку и војну стратегију, која проистиче из конкретних услова у којима се рат води.“¹¹⁰⁶

(„Партизански рат“, *Војни лексикон*, 1981)

Пошто су се вратили из Другог светског рата, где су служили међу *Слободним Французима* или у помоћним трупима британске војске, афрички ветерани затекли су исте, ако не и горе, услове у својим родним градовима и селима.¹¹⁰⁷ Док је цела Европа славила победу над фашизмом у мају 1945, француски авиони бомбама су у градићу Сетифу одговорили на захтеве Алжираца за већим политичким правима.¹¹⁰⁸ Поред ветерана, у колоније се враћао све већи број Африканаца, дипломаца европских и америчких универзитета. Заједно са представницима синдиката, племенских, религиозних или еснафских скупина, ови афрички актери формирали су кичму *националноослободилачких покрета* (даље ОИП)¹¹⁰⁹ будући да су им права на политичко деловање

¹¹⁰⁴ Klein, *Cold War Orientalism*, 5.

¹¹⁰⁵ Sekulić, *Dubravka Izgradnja nesvrstanosti. Slučaj Energoprojekta*, Beograd: Muzej savremene umetnosti, 2016, 12.

¹¹⁰⁶ *Војни лексикон*, 385.

¹¹⁰⁷ Rice, *Of Irony and Empire*, 45-77; Cooper, *Africa since 1940*, 36-38; Куртен, *Историја Африке*, 769-778; Judge, Langdon, *The Struggle against Imperialism*, 99-100; Види нарочито: Mann, Gregory, *Native sons, West African Veterans in the Twentieth Century*, NC: Duke University Press, 2006.

¹¹⁰⁸ Arnold, *Africa. A modern history*, 7; Horne, Alistair, *A Savage War of Peace. Algeria 1954-1962*, New York: New York Review of Books, 2006, 24-44.

¹¹⁰⁹ *Националноослободилачки покрети* јесу политички покрети са крајњим циљем ослобођења колонијалних земаља од метропола. Формирају се од 1912, када је у Јужноафричкој републици формиран Афрички национални конгрес, а нарочито после Другог светског рата. Формирани су по европском обрасцу, а тек након Другог светског рата почињу да траже националну независност. Saunders, Chris, Fonseca Adegar, Helder, Dallywater, Lena, „Southern African Liberation Movements and the Global Cold War „East“: Transnational Activism 1960-1990, *Southern African Liberation Movements and the Global Cold War „East“*. *Transnational Activism, 1960-1990*, (ур.) Dallywater, Lena, Saunders, Chris, Fonseca, Helder Adegar, De Gruyter, Odlenburg, 2019, 10-11; Куртен, *Историја Африке*, 778.

које би водило у самоуправу потом и независност, углавном ускраћивана, каткад и уз велико насиље. Официр и херој арапско-израелског рата, Гамал Абдел Насер; бивши фудбалер *Марсеја* и у бици код Монте Касина одликовани подофицир Ахмед Бен Бела; дипломат Харварда, предавач на Универзитету Сиракјуз, др Едуардо Мондлејн; дипломат *Комунистичког универзитета радника Истока*, припадник домаће аристократије племена Кикују, Џомо Кенијата, представљају само неке из хетерогене скупине личности која се заједно нашла у борби за ослобођење својих народа и настајућих нација.¹¹¹⁰ Да би остварили своја права ови актери и покрети које су формирали покренули су низ *националноослободилачких ратова*,¹¹¹¹ различитих по карактеру од свих претходно вођених ратова против европских империја.

Глобални процес деколонизације, устанци, протести и политичко активирање 800 милиона обесправљених становника европских колонија, независност великих азијских држава, као и успешне борбе антиколонијалних покрета попут гласовите победе код Дијен Бијен Фу-а 1954. (којој су присуствовали и неки Африканци), оснаживале су одлучност бораца за независност да предузму кључне кораке попут политичког организовања и предузимања оружаног устанка.¹¹¹² Последњу фазу империјализма у Африци карактерисао је и низ крвавих ратова за национално ослобођење: први је био устанак на Мадагаскару 1947, а последњи борбе за независност Намибије 1990.¹¹¹³ Овај процес био је паралелан политичкој борби, а некад је функционисао и као наставак политичке борбе другим средствима, па се тако наслањао на предратну традицију побуна помоћних трупа колонијалних армија и масовних штрајкова.¹¹¹⁴

Вилијам Рено, највећи експерт за историју ратовања у савременој Африци, истиче да су већину ратова у Африци после Другог светског рата водили управо побуњеници, а не националне армије. Колонијалне силе одржавале су свој престиж, економски положај и хладноратовске позиције преко више *антиколонијалних ратова*, док су европски насељеници покушавали да задрже своје политичке и економске позиције базиране на расној хијерахији водећи више *ратова за већинску власт* (енг. *majority wars*). Њих су водили *антиколонијални побуњеници* и *побуњеници који су се борили за већинску власт*.¹¹¹⁵ Марксистички посматрачи, укључујући Југословене, *антиколонијалне* и *ратове за већинску власт* смештали су у оквир *националноослободилачких ратова* или још краће, *ослободилачких ратова*.¹¹¹⁶

Колонијалне метрополе су, подносећи велике људске и финансијске жртве, покушавале да задрже своје позиције. То су чиниле јаким професионалним војскама (*conditio sine qua non* сваке

¹¹¹⁰ Nugent, *Africa since independence*, 7-58; Reno, William, *Warfare in independent Africa*, Cambridge: CUP, 2011, 4-19; Gordon, Joel, *Nassers Blessed Movement*; Horne, A *Savage War*, 67-69; Meredith, *Fate of Africa*, 27, 46.

¹¹¹¹ *Националноослободилачки ратови* представљају скупину ратова после Другог светског рата, које су водили националноослободилачки покрети ради потпуног ослобођења колонија, односно доласка на власт већинског, аутохтоног становништва у постојећим границама па се могу посматрати и у две категорије – антиколонијални ратови и ратови за већинску власт. Reno, *Warfare in independent Africa*, 17; Young, *Postcolonialism. An historical introduction*, 164.181; Saunders, Fonseca Adegar, Dallywater, „Southern African Liberation Movements“, 5-25.

¹¹¹² За одјек деколонизације у Азији на афричком континенту види: Rothermund, *Routledge Companion to Decolonization*, 53-81; Horne, *A Savage War*, 67-8, 78; Вестад, *Глобални хладни рат*, 102-103.

¹¹¹³ Reno, *Warfare in independent Africa*, 37-118; Young, *Postcolonialism*, 162; Cooper, *Africa since 1940*, 63-65.

¹¹¹⁴ Хурани, *Историја арапских народа*, 424-426; Arnold, *Africa. A Modern History*, 1-10; Rice, *Of Irony and Empire*, 73-77. Young, *Postcolonialism*, 179.

¹¹¹⁵ Реноова категоризација укључује и *реформске*, *парохијалне* и *побуњенике* типа „*господари рата*“ Reno, *Warfare in independent Africa*, 1-20; Иако неки аутори данас изазивају тезу „националних“ покрета и „националних“ ратова за ослобођење, правилно указујући на њихове транснационалне аспекте и актере, остаје чињеница да су се сви ови ратови одвијали у границама афричких националних држава, у значајном феномену који Пол Њудент назива „дефицитом сецесионизма“. За поштовање граница националних држава види: Nugent, *Africa since independence*, 72-108; Reno, *Warfare in independent Africa*, 15, 22, 38; „Charter of the O.A.U.“ *Basic Documents of African Affairs*, 2-24; За оспоравање националних оквира види Saunders, Fonseca, Dallywater, „Southern African Liberation Movements“, 10-11.

¹¹¹⁶ Види нарочито: Young, *Postcolonialism*, поглавље „Marxism and National Liberation Movements“; Данас истраживачи називају ове ратове просто „ослободилачки ратови“ (енг. *liberation wars*).

колонијалне силе), затим великим контингентима плаћеника, и коначно помоћним јединицама састављеним од локалног становништва.¹¹¹⁷ Користећи стару методу „завади па владај“, метрополе су указивале на узорне колоније (енг. „model colony“) па су давале независност одређеним ентитетима где је био осигуран опстанак колонијалних позиција. Док су Тангањика и Нигерија постале независне, Кенија, која је прва започела оружану борбу за слободу, могла је да се издвоји из Британског царства тек пошто је Велика Британија повратила своје позиције политиком бруталног прогањања домаћег становништва које је укључивало и 30.000 Кенијаца у концентрационим логорима.¹¹¹⁸ Слично, док су суседни Тунис и Мароко већ уживали плодове независности, Француска је у Алжиру стационирала 500.000 војника и користила напалм и методе Гестапоа у сузбијању устанка.¹¹¹⁹ Независност није доносила престанак војног присуства метропола на територији независних афричких националних држава, а ни нестанак сукоба. Један елаборат Генералштаба ЈНА из 1966. помиње да је од 47 независних афричких земаља, чак 30 било „на војном сектору везано за Запад“.¹¹²⁰

Осетивши угроженост свог „начина живота“ који се базирао пре свега на расијализованој подели друштвено-економске моћи, становници европског порекла држава ЈАР, две Родезије и Намибије, приоритизовали су стварање јаким полицијских и војних јединица како би се заштитили. Резултат тога је чињеница да су ЈАР и Родезија имале највеће професионалне војске афричког континента, које су користиле и да доминирају Југом Африке.¹¹²¹ Истовремено, стварање ОП у овим земљама било је знатно теже због непропусности тих друштава за становништво афричког порекла.¹¹²² Делује скоро апсурдно да је у земљи у којој је одржан један од најбитнијих говора о будућности Африке, а ради се о говору премијера Британије Макмилана из 1960. о „ветру промена“, ветробран апартејда успевао да чистом силом одржава положај читаве три деценије.¹¹²³ У Африци су се раних шездесетих стекли идејно-технички услови за национално ослобођење оличени у идеји националног самоопредељења и шире доступности лаког наоружања.¹¹²⁴ ОП су се трудили да заузму што већи део државе, угрозе престоницу, покажу да су способни да управљају ослобођеном територијом, а као резултат тога могли су очекивати све већу материјалну и политичку помоћ.¹¹²⁵ Један од најважнијих задатака био је проналажење међународног покровитеља. Од тренутка формирања Уједињених нација 1945, антиимперијализам и деколонизација постале су важне тачке на дневном реду међународне политике, што је интернационализовало питање афричког ослобођења.¹¹²⁶ Што се тиче других

¹¹¹⁷ Arnold, *Africa. A Modern history*, 725; Shubin, *The Hot Cold War*, 249; Young, *Postcolonialism. An historical introduction*, 165; Сартр, „Предговор Жан Пол Сартра“, *Портрет колонизатора и Портрет колонизованог*, 25.

¹¹¹⁸ Cooper, *Africa since 1940*, 73; Види нарочито : Elkins, Caroline, *Britain's Gulag: The Brutal End of Empire in Kenya*, London: Jonathan Cape, 2004.

¹¹¹⁹ Meredith, *Fate of Africa*, 29. Види нарочито: Horne, *A Savage war*; Интервју са Стеваном Лабудовићем, 2016.

¹¹²⁰ AJ, 507/IX, СК SKJ, S/a, 199, „Војни аспекти међународних односа“, *Елаборат II Управе Генералштаба ЈНА*, 16.6.1966., 2,10,13,14.

¹¹²¹ Reno, *Warfare in Independent Africa*, 28; Prijić, Slavko, „Geostrategijski značaj Afrike i strano vojno prisustvo“, *Politička misao*, vol. XXIII/1986/, no.1, 131-147.

¹¹²² AJ, 142, 558 I, Јужна Африка 1965-1972, Посета члана извршног руководства Афричког националног конгреса Јужне Африке и представника у Каиру Мзвандиле Пилисо-а, Стенографске белешке разговора Пилисо-Мојсов у Савезном одбору ССРНЈ 10.4.1965. 13.

¹¹²³ Arnold, *Africa. A modern history*, 329-331; Birmingham, David, *The Decolonization of Africa*, London: UCL Press, 2009, 58.

¹¹²⁴ Reno, *Warfare in independent Africa*, 17.

¹¹²⁵ Исто, 24.

¹¹²⁶ Два важна међународна тела били су посредници и арбитри ОП у Африци – у питању су били *Комитет за деколонизацију УН*, и *Комитет за ослобођење Африке*, познат и као „Комитет деветорице“, под егидом ОАЈ. Исто, 25.

покровитеља избор је био веома разноврстан: од Кине, Кубе, Вијетнама, Северне Кореје, преко обе Немачке па чак до Шведске и Југославије.¹¹²⁷

Нарочито је социјалистички свет одиграо битну улогу у помоћи ОП па је створен и језик „заједничке борбе“ против империјализма.¹¹²⁸ Још пре него што је Гвоздена завеса „пала“ на европско тле, СССР је био врста антиколонијалног лучоноше, ка коме су се из „мрачних“ делова света потлачени кретали са скоро религиозним заносом.¹¹²⁹ Лењинистичка политика „уједињеног фронта“ са националим покретима у колонијама претрпела је неколико периода застоја и ревизије у доба Стаљина и *Коминтерне*, да би поново била инаугурисана у још раскошнијем руху Хрушчевљевим говором *Високој партијској школи* у Москви 1961.¹¹³⁰ Хрушчов је говорио о ОП као значајним у задавању „удараца“ империјализму, о „дужности“ СССР да помогне и о „Трећем свету“ као „новој граници“ социјалистичке револуције. Солидарност са овим покретима сличним језиком изразила је КПСС 1987. у поруци „пријатељским организацијама“, што доказује да је подршка покретима у Глобалном Југу била константа спољне политике СССР.¹¹³¹

Војна, материјална, политичка и друга помоћ Источног блока афричким покретима реализована је на идеолошкој позадини солидарности, „социјалистичког пријатељства“ и „пролетерског инерационализма“ које су произилазиле из идеолошког императива марксизма-лењинизма.¹¹³² СССР је ОП снабдевао лаким и тешким наоружањем, промовисао у светским медијима и на позорници УН, вршио обуку руководиоца и бораца, слао инструкторе, технику и другу помоћ на ослобођени терен. Ова помоћ била је условљена како идеолошком блискошћу тако и хладноратовском логиком. У периоду од 1955-1990 СССР је значајно помогао покрете у Анголи, Мозамбику, Гвинеји (Б), Намибији, Зимбабвеу, Конгу (К), ЈАР, Алжиру.¹¹³³

СССР је помоћ пружао делом директно, а део обавеза преносио је на своје сателите, који су потом постајали важни актери у борби за слободу афричког континента, и за које неки истраживачи данас тврде да су били много слободнији од пуких спроводилаца наредби Москве.¹¹³⁴ Као важан фактор појављују се Чехословачка и Источна Немачка. Чехословачка је постала извозник оружја за афричке самосталне државе (листу „одобрених“ земаља саставила је у консултацијама са Москвом), а истовремено је играла одређену улогу у снабдевању ОП у Африци – истиче се пример ПАИГК.¹¹³⁵ Од касних педесетих у Африци се активирала Источна

¹¹²⁷ За добре прегледе диверзификоване помоћи погледати: Saunders, Chris, „SWAPO’s “ Eastern Connections, 1966-1989, *Southern African Liberation*, 57-76; Fonseca, Helder Adegar, “The Military Training of Angolan Guerillas in Socialist Countries: A Prosopographical Approach, 1961-1974, 103-129.

¹¹²⁸ Mark, Quinn, “Eastern Europe”, 2.

¹¹²⁹ McClellan, Woodford, “Black Hajj to “Red Mecca”: Africans and Afro-Americans at KUTV, 1925-1938, *Africa in Russia. Russia in Africa*, 62-85; Burgess, Thomas, “A Socialist Diaspora: Ali Sultan Issa, the Soviet Union, and the Zanzibari Revolution”, *Africa in Russia. Russia in Africa*, 263-293; Telepneva, Muhelbeck, “Introduction”, *Warsaw Pact Intervention*.

¹¹³⁰ За лењинистичку идеју види: Telepneva, Natalia, “Our Sacred Duty: The Soviet Union, the Liberation Movements in the Portuguese Colonies, and the Cold War 1961-1975”, doctoral thesis, London School of Economics, 2014, 24-25; Westad, *Global Cold War*, 278; Young, *Postcolonialism. An historical introduction*, 116-135; За однос Стаљина и Коминтерне према овом питању: Живановић, Тимофејев, *Уибеник за Тума*; Young, *Postcolonialism. An historical introduction* 138-156.

¹¹³¹ Тек су захуктале расправе о совјетској политици у Трећем свету у Горбачевљевој ери довеле до умањивања помоћи овим покретима. Telepneva, Our Sacred Duty, 11; О совјетској помоћи види: Westad, *Global Cold War*, 281; Young, *Postcolonialism*, 101-106; Димић, Богетић, *Београдска конференција*, 129-131; Telepneva, Natalia, Muehlenbeck Philip E, “Introduction”, *Warsaw Pact Intervention* (yp.) Muehlenbeck, Telepneva; Shubin, Vladimir, *The Hot Cold War*, 258.

¹¹³² Telepneva, Muehlbeck, “Introduction”, 15; Telepneva, Our Sacred Duty, 19.

¹¹³³ Grey, “The Soviet Presence in Africa 511-527;” “The USSR and the World 1945-1985”, *Times Atlas of the World*, 124.

¹¹³⁴ Види нарочито важан зборник : Telepneva, Natalia, Muehlbeck, Philip E, *Warsaw Pact Intervention in the Third World. Aid and Influence in the Cold War*, I.B. Tauris, London, New York, 2018.

¹¹³⁵ Muehlbeck, Philip E, *Czechoslovakia in Africa 1945-1968*, New York: Palgrave Macmillan, 2016. 88-114; Telepneva, Our Sacred Duty, 26-27.

Немачка, у директној конкуренцији са Западном. Нарочито дугу и плодну везу немачки комунисти гајили су са АНК.¹¹³⁶ Мању улогу у Африци играла је и Бугарска, која је од 1968. и тренирала одређени број афричких бораца.¹¹³⁷

Као издвојен и специфичан актер у Африци током шездесетих појављује се Куба, најпре као посредник за СССР али и као самостални извозник сопствене филозофије ослободилачке борбе „тамнијих раса“.¹¹³⁸ Епитомизована у *Триконтиненталној конференцији* 1966, борба Кубе за „Трећи свет“ одвијала се већином у Африци, са кубанским војницима који су одиграли кључну улогу у ослобођењу Анголе и велику улогу у неколико других сукоба.¹¹³⁹ Фидел Кастро је истицао како су победе Кубанаца у Африци потврђивале исправност кубанске револуције и војну спремност кубанске државе.¹¹⁴⁰ Кина је деловала као врста совјетске претходнице у саботирању покушаја других, па и Југославије, да се приближе афричким земљама и покретима.¹¹⁴¹ Кина је слала инструкторе, оружје, материјалну и другу помоћ покретима у Африци, а посебно значајну улогу играла је у борби за ослобођење Алжира, Мозамбика, Анголе, Зимбабвеа.¹¹⁴²

Постизање независности афричких држава био је тренутак када су оне преузимале бакљу антиколонијализма за ослобођење својих континенталних суседа. Тако су Каиро, Конакри, Акра, Дар ес Салаам, Лусака, Алжир и Триполи постали „базе“ деколонизације.¹¹⁴³ Међу првима су Египћани искористили симболички капитал победе на Суецу 1956. да привуку борце за слободу.¹¹⁴⁴ Победом над Французима 1962. исто је учинио Алжир, помажући борбу у Анголи.¹¹⁴⁵ Уз то транснационалне афричке организације имале су важну улогу посредника међу ОП.¹¹⁴⁶

Југославија је у Африци играла улогу једног од актера у националноослободилачким ратовима. Номиналну заинтересованост узроковану социјалистичким интернационализмом преточила је у принципијелну политику одбране суверенитета афричких држава и прагматичну политику подршке ОП у Африци.¹¹⁴⁷ У овим акцијама Југославија се ослањала на моћну војну индустрију, јер је била један од највећих произвођача и извозника оружја међу несврстаним земљама.¹¹⁴⁸ Такође, њен специфичан геополитички положај дозвољавао јој је да изводи тако

¹¹³⁶ James, Slobodian, “Eastern Europe“, 15; Witkowski, Gregory, “Between Fighters and Beggars: Socialist Philanthropy and the Imagery of Solidarity in East Germany”, *Comrades of Colour*, 62-85; Heyden, Ulrich van der, Schade, Anja, “Forms and Structures of the GDR’s Solidarity with Southern Africa”, *South Africa Liberation*, 81-101.

¹¹³⁷ Telepneva, Our Sacred Duty, 29; Baev, Jordan, “Bulgarian Military and Humanitarian Aid to Third World Countries 1955-1975, *Warsaw Pact Intervention*, 199-200; Fonseca, “The Military Training in Socialist Countries”, *Southern African Liberation*.

¹¹³⁸ Telepneva, Our Sacred Duty, 14.

¹¹³⁹ Reno, *Warfare in independent Africa*, 75. Young, *Postcolonialism. An historical introduction*, 192; Prashad, *The Darker Nations*, 107; Види посебно: Gleijeses, *Conflicting Missions. Havana, Washington and Africa 1959-1976*.

¹¹⁴⁰ Fidel Castro with Ignacio Ramonet, *My Life*, London: Penguin Books, 2008, 333-334.

¹¹⁴¹ Čavoški, *Jugoslavija i kinesko-indijski konflikt*, 156-159.

¹¹⁴² Nugent, *Africa since independence*, 264-330; Chau, *Exploiting Africa. Influence of Maoist China*, 35-41, 112-128.

¹¹⁴³ Burton, Eric, “Hubs of Decolonization. African liberation Movements and “Eastern” Connections in Cairo, Accra and Dar Es Salaam”, *Southern African Liberation*, 25-57.

¹¹⁴⁴ Westad, *Global Cold War*, 272-275; Хурани, *Историја арапских народа*, 479-481; Meredith, *Fate of Africa*, 32; Chau, *Exploiting Africa. Influence of Maoist China*, 39.

¹¹⁴⁵ Dimić, Natalija “Achievements and Limitations of Yugoslavia’s Policy in Angola during 1960s and 1970s”, *Afriche e orienti: rivista di studi ai confine tra africa mediterraneo e medio oriente*, anno XIX, numero 3/2017., 12; Byrne, *Mecca of Revolution*, 191, 204.

¹¹⁴⁶ Каиро је био седиште *Арапске лиге*, Дар ес Салаам *Комитета деветорице ОАЈ*, Акра *Панафричког комитета*, у Лусаки и Алжиру одржане су конференције несврстаних. Burton, “Hubs of Decolonization”, 25-57.

¹¹⁴⁷ Насупрот томе, не постоје докази да је Југославија подржавала *реформске, пароксијалне* или побуњенике типа *господари рата*, нити је пак играла битну улогу покровитеља локалних ратова, а могућност било какве директне војне интервенције у Африци далеко је превазилазила њену војну моћ и положај у хладноратовском свету.

¹¹⁴⁸ Значај југословенске војне индустрије испитује: Mangasarian, Leon, *Independence or dependence? The arms industry in Israel, South Africa and Yugoslavia during the Cold War*, LSE 1993.

захтевне и комплексне транснационалне акције попут превоза совјетског оружја Египту, заробљеног италијанског оружја из Другог светског рата ФЛН-у или транспорт алжирског оружја за борце у Анголи „нашим бродовима од Туниса до Конга“.¹¹⁴⁹

Централни део југословенске војне помоћи, стални део југословенске спољне политике, константна тема занимања њених стручњака, била је помоћ ОП који су се борили у националноослободилачким ратовима. Помоћ је по упутствима Председника Југославије, Председништва Југославије и ЦК СКЈ спроводила ССРНЈ преко својих одбора.¹¹⁵⁰ ССРНЈ, као „демократски фронт социјалистичких снага“, функционисао је као врста кровне организације, преко које се прикривала улога државе у помоћи ОП, па тако ову организацију и њене функционере налазимо на најважнијим тачкама комуникације са овим покретима. Одбори и комисије ССРНЈ вршили су прикупљање помоћи, имали годишњи (обједињени) буџет за помоћ ОП, примали су лидере и борце покрета у Југославији на обуку и разговоре, припремали су периодичне извештаје Председништву о помоћи покретима.

Најважнији актери спровођења ове помоћи, творци извештаја, контакт особе, чланови делегација које су дочекивали афричке борце и посећивали ослобођену територију, били су високи функционери ССРНЈ и „стручно-политички радници“ ове организације. Током више деценија југословенске војне помоћи афричким ОП формирао се посебан еснаф стручњака, који нису били официри, или високи функционери, већ званично чланови одбора ССРНЈ, а који су били централни актери ове помоћи. Како ћемо детаљније објаснити кроз текст, ови људи били су управо стручњаци за ослободилачке ратове, пратили су одређене области, колоније или чак поједине покрете, о њима писали извештаје, упознавали кључне фигуре, предлагали обим помоћи и саопштавали резултате вишим руководиоцима ССРНЈ, пратили оружје у Африку, а доводили борце на обуку у Југославију. Они су били људи који су комбиновали војно-политичко знање у корист што боље усмерене помоћи ка изабраним афричким покретима, а координисали су све друге службе. У питању су имена попут Васке Дуганове, Ђорђа Лукића, Обрена Стишовића, Димитрија Бабића, Соње Орешчанин, Маје Сориф. Када нису радили у комисијама ССРНЈ они су обављали дужности у тзв. „базама колонизације“, па су Душан Вејновић педесетих у Каиру, и Иван Ивековић шездесетих у Дар ес Салааму, практично били „официри за везу“ покрета из Јужне односно Источне Африке.

Иван Ивековић и кратак поглед на његову биографију показује профил једног „стручно-политичког радника“ који се бавио ослобођењем Африке. Ивековић је, пошто је завршио студије права у Загребу, постао омладински руководиоцац. Убрзо после тога налазимо га при амбасади у Дар ес Салааму, као контакт особу за ОП из тог дела Африке. Научио је португалски, а потом је послат у ослобођен део Анголе, Кабинду, 1965, да утврди стање на слободној територији МПЛА. На састанцима одбора ССРНЈ и ЦК СКЈ срећемо га као стручњака који даје суверено мишљење

¹¹⁴⁹ Југословенска војна сарадња, трговина, обука официра, технолошка размена са независним афричким државама углавном остаје непозната, будући од почетка веома осетљиво питање, долази до нас само у посредним траговима – са посредним документима о „великим“ и „тајним“ пројектима у Танзанији, Либији, Египту, Зимбабвеу. Слични проблем са документима, међутим, може се често појавити и у случају војне помоћи ОП, те морамо бити посебно опрезни у изношењу података. Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 548. Види и : Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 200-207, 127-129. *One Zambia, Many Histories, Towards a History of Postcolonial Zambia*, Gewalt, Jan et al. (ур.), London: Brill, 2015, 85; AJ, KPR, I-3-a/69-13, Poseta Gadafija Jugoslaviji 18-23.11.1973; Muehlbeck, *Czechoslovakia in Africa*, 99; Saunders, Chris, „SWAPO’s “ Eastern Connections, 1966-1989, *Southern African Liberation*, 58.

¹¹⁵⁰ Посебно се истичу *Комисија за међународне везе ЦК СКЈ, Савезни одбора ССРНЈ, Одбор за помоћ ослободилачким покретима и жртвама агресије, Фонд солидарности несврстаних земаља са земљама југа Африке*. До 1973 видимо да ССРНЈ доминира овом врстом помоћи, док се после ове године она диверзификује оснивањем додатних фондова. DAMSPS, PA, 1974, f 191, 451485, Uprava za zemlje južno od Sahare drugu Jovanoviću, 19.10.1974.; Raunović, Tanja, „Proces dekolonizacije i izgledi za sticanje nezavisnosti Namibije“, *Antikolonijalna revolucija*, 187; Pirjevec, *Tito i drugovi II*, 249.

о завршетку рата у Анголи, и препоруку који ОП Југославија треба да подржи. Ивековић је потом докторирао на теми ослобађања португалских колонија, а осамдесетих је био амбасадор у Танзанији. Да се ради о специфичном типу интернационалисте, говори и његов чин одбијања послушности Туђмановој Хрватској, када је од њега на крају Југославије 1991, тражено да се као амбасадор у Каиру одрекне СФРЈ. Остао је у Каиру као професор универзитета.¹¹⁵¹

Важну улогу у спровођењу ове политике помоћи, на пример, играо је председник председништва ССРНЈ. Председници ССРНЈ су вршили крајњу тријажу покрета, својим присуством су додатно ојачавали антиколонијални сентимент на различитим манифестацијама солидарности и примали су најзначајније делегације из афричких покрета. На виђење ситуације на терену нарочито су утицали извештаји амбасада Југославије у земљама које су покривале територију националноослободилачке борбе које је ССРНЈ редовно добијала. ЈНА и СНО, као и предузећа за производњу и пласирање оружја (попут *Југоимпорта*) играле су само мању, техничку улогу, премда су извештаји официра о процесу обуке афричких бораца које су слали официри ЈНА у ССРНЈ делимично обликовали слику бораца појединих покрета. Конференције несврстаних земаља имале су битну улогу у промоцији антиколонијалних вредности Југославије – већ Београдској је присуствовало 40 представника ОП, од тога десет из Африке.¹¹⁵² На њима су афрички ОП *de facto* признавани, вођени су важни разговори, истицани су кључни циљеви. Године 1959. у Београду је одржана и *Антиколонијална конференција*, а револтирани чиновници амбасада метропола напуштали су југословенску престоницу. Сличан сентимент налазимо 1968. у демонстрацијама око Вијетнама, те 1985. са великом конференцијом *Антиколонијална револуција* у Скопљу.¹¹⁵³ Београд се, тако, такмичио да буде једна од „база“ деколонизације, или да парафразирамо Џефрија Бирна, који је писао о Алжиру као „Меки“ револуције, желео је да буде Медина револуције.¹¹⁵⁴

Низ докумената које је ССРНЈ слао као периодичне извештаје у Кабинет председника републике оцртава оквире помоћи ослободилачким покретима. Ту налазимо категоризацију помоћи: 1. директна новчана помоћ 2. материјална помоћ (униформе, техника) 3. санитарска помоћ (лекари, лекови, пољске болнице) 4. обука кадрова (студенти и стажисти) 5. боравак студијских група у Југославији (проучавање НОБ и политичког и економског развоја) 6. директна војна помоћ (испорука оружја, војног материјала, обука војних кадрова).

Војну помоћ Југославија је слала у луке и на аеродроме „база деколонизације“ у Африци, својим бродовима и авионима.¹¹⁵⁵ У периоду 1950-1990 Југославија је помогла најмање 24 афричка ослободилачка покрета. Значајну помоћ она је пружила покретима: ФЛН у ослобођењу Алжира 1954-1962; КАНУ у ослобађању Кеније 1956-1963; у ослобађању Анголе МПЛА 1961-1975, УПА-ФНЛА 1961-1975; ПАИГК у ослобађању Гвинеје (Б) 1963-1974; ФРЕЛИМО у

¹¹⁵¹ Iveković, Ivan, *Afrika u transformaciji: antikolonijalna i socijalna revolucija u bivšim portugalskim kolonijama*, Zagreb: Centar СК SKH за идејно-теоријски рад „Vladimir Bakarić“-Globus, 1985; Ивековић, Иван, *Палестински ослободилачки покрет*, Београд: Рад, 1976; Iveković, Ivan, *Afrika u borbi za drugu nezavisnost*, Zagreb: Grafički zavod, 1990; Iveković, Ivan „Razvoj socijalističke misli u Afici“ 3-29. *Afrika i socijalizam*; AJ, KPR, II-3-b-2/57, Информације о НОР Африке и сарадњи ССРНЈ са њима, 31.12.1969; AJ, 142, 538 I, Африка Опште, 1959-1972, Ослободилачки покрети Африке, 4; AJ, 507/IX, S/a-268, Stenogram zajedničke sednice i stenogram sastanka Komisije za međunarodnu saradnju i veze SK SSRNJ, 15.11.1974, л. 106; AJ, 507/IX, S-a 271, Sednica komisije za međunarodne veze i odnose 19.2.1975.

¹¹⁵² Rubinstein, *Yugoslavia*, 112; Bogetić, *Nova strategija spoljne politike*, 106; AJ, 837, I/4/a, Zabeleška o zaključcima sa sastanka jugoslovenske delegacije održanom 25.8.1961; Димић, Богетић, *Београдска конференција*, 189-201.

¹¹⁵³ Horne, *A Savage War*, 175; „Miting solidarnosti sa borbom vijetnamskog naroda“, *Student* 2.4.1968; Grličkov, *Antikolonijalna revolucija*.

¹¹⁵⁴ Видети: Вугне, *Mecca of Revolution*.

¹¹⁵⁵ Они су довођени директно ЈАТ-овим авионима из Каира и Луанде. Са њима су путовали припадници ССРНЈ и спроводили их у тренажне центре ЈНА, односно враћали их у кампове њихових покрета у Анголи. AJ, 142, а 261, Јужна Африка, АНК, 1986-1987, Белешка у вези дописа Управе за Африку јужно од Сахаре ССИП-а пов. бр.431872 од 18.7.1986. године, 2.

ослобађању Мозамбика 1964-1976; ЗАНУ и ЗАПУ у ослобађању Зимбабвеа 1966-1980; ПОЛИСАРИО у ослобађању Западне Сахаре 1978 до 1985; СВАПО у ослобађању Намибије 1964-1990; АНК и ПАК у ослобађању Јужноафричке републике 1964-1990. Посебан вид помоћи била је и пропагандна помоћ. Ту се истиче отварање представништава ослободилачких покрета у Београду. Поред набројаних, треба посебно истаћи и политичку помоћ која је укључивала међународно признавање ослободилачких покрета и независности ослобођених држава, где се Југославија нарочито истакла у случају Алжира 1961, Замбије 1964, Гвинеје Бисао 1974, Анголе 1975, и Западне Сахаре 1985.¹¹⁵⁶

Југословенска помоћ одвијала се у комплексној мрежи различитих хладноратовских феномена. Већ 1954, амбасадор Никезић је јављао из Каира о присуству „Руса, Американаца, Енглеца, Немаца“ са додатком Кине и Индије, као актера у додворавању и саботирању ослобођених земаља и ОП.¹¹⁵⁷ Потпредседник Председништва СФРЈ, Петар Стамболић, морао је да прими делегацију *Ослободилачког комитета* ОАЈ у јесен 1974. јер су је претходо примили у Кини- Чу Ен Лај, у СССР Подгорни, а у Румунији Чаушеску.¹¹⁵⁸ По обавештајним извештајима Португалаца, само у Танзанију је 1973. за ОП које су ратовале на југу Африке стигла помоћ од СССР, Кине, Бугарске, Југославије, Египта, Алжира, Индије, Танзаније, Замбије, Израела, Шведске, Чехословачке, Северне Кореје, Кубе, Етиопије, Мађарске, Швајцарске, Гвинеје.¹¹⁵⁹ Сама Југославија, то је постало јасно рано, била је превише мали фактор да би деловала одлучујуће на исход ма ког рата за независност у Африци. Југославија није могла да буде једини покровитељ ФЛН-у, па су Алжирци тражили помоћ и од Москве и Пекинга 1958.¹¹⁶⁰ Слично, иако су пружили значајну помоћ у последњој фази ослобађања Анголе, Југословени нису могли и хтели да искрцају 6.000 војника са пуном опремом у Африци, стога су Анголци дочекали отворених руку Кубанце 1975.¹¹⁶¹

Афрички актери умели су вешто да преговарају са покровитељима и користили су хладноратовске супротности. Ради кратке илустрације, ево примера једног герилског итинера. Вођство АНК путовало је 1961. широм Источне Европе, потом у Кину и СССР да би у повратку присуствовало Београдској конференцији, а слично су учинили њихови ривали из ПАК.¹¹⁶² Да је борба за ослобођење и помоћ ОП постала и врста тржишта, сведочи упозорење Вељка Влаховића из Каира упућено ССРНЈ да већ месецима у Југославији издржавају лажни „Антиколонијални покрет Кеније“ који сличне преваре врши широм Источног блока.¹¹⁶³

Лимити југословенске помоћи били су како структурални тако и политички. Једна од кључних мана овог система помоћи била је ограниченост буџета и ширине деловања одбора

¹¹⁵⁶ Димић, Богетић, *Београдска конференција* 190; Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 566-580; DAMSPS, PA, 1974, f 191,424636, Ambasada SFRJ Akra VII Upravi, 18.5 1974; Kenet Kaunda “Čovek – ključ za sve“, *Svet i Tito*, 106-107.

¹¹⁵⁷ DAMSPS, PA, f. 18, 1954, 45501, Ambasador Marko Nikezić SSIP-u, 29.4.1954.

¹¹⁵⁸ DAMSPS, PA, 1974, f, 191, 44492, Beleška 30.9.1974.

¹¹⁵⁹ Fonseca, “The Military training of Angolan”,107; Види сличан опис: Reno, *Warfare in independent Africa*, 65-75

¹¹⁶⁰ Horne, *A Savage War*, 175.

¹¹⁶¹ Gleijeses, *Conflicting Missions. Washington and Havana*, 246-273.

¹¹⁶² Shubin, *The Hot Cold War*. 241, 243; Hans-Georg Schleicher, ‘GDR Solidarity: The German Democratic Republic and the South African Liberation Struggle’, *The Road to Democracy in South Africa, Vol 3: International Solidarity*, Pretoria: Unisa Press, 2008, 1071, 1083, 1103; AJ, 142, 558 I, Јужна Африка 1965-1972, Посета члана извршног руководства Афричког националног конгреса Јужне Африке и представника у Каиру Мзвандиле Пилисо-а, Стенографске белешке разговора Пилисо-Мојсов у Савезном одбору ССРНЈ 10.4.1965. 2.; AJ, 142, 558 I, Јужна Африка 1965-1972, Забелешка о разговору са Нга –Мамба Махемом (Nga-Mamba Machema) активистом Панафричког конгреса Јужне Африке, на дан 8.5.1964, 1.

¹¹⁶³ AJ, 507/IX,59/1-4, Antikolonijalni pokret Kenije l. 2-40,63,82;AJ, 507/IX, 59/5, Telegram Veljka Vlahovića iz Kaira 22.1.1960.;AJ 507/IX, S-a-99, Pitanje materijalne i druge pomoći oslobodilačkim pokretima u Africi, 1960 1.48.

ССРНЈ.¹¹⁶⁴ Такође, по подацима којима располажемо, једна од кључних разлика у односу на остале покровитеље била је чињеница да је Југославија само веома ретко имала, и то јако мали број, „војних техничара“, на самом терену, или у логорима ОП, дакле у самој Африци.¹¹⁶⁵ Лимити који су постојали условљавали су и падове сарадње. Тако је Југославија потпуно изгубила позиције код ФРЕЛИМО средином седамдесетих, јер се фокусира на помоћ МПЛА, тиме исцрпљујући финансијска средства за сарадњу.¹¹⁶⁶ Покушај Југославије да наново освоји позиције, сукобио се са њеним капацитетима, што је видљиво у њеној политици касних седамдесетих и осамдесетих, па је морала стално да бира на који покрет ће усмерити ограничене ресурсе.¹¹⁶⁷

Резултати четрдесетогодишње политике југословенске подршке ОП били су пре свега престиж на унутрашњем и спољном плану, позиција пријатеља од поверења у ослобођеним афричким државама, као и одржавање ауторепрезентације земље аутентичне револуције. Свака победа једног афричког ОП, потврђивала исправност југословенског пута.¹¹⁶⁸ Југословени су, наиме, сматрали да је борба за слободу међузависна и отуд њихова подршка афричким ОП или како је то Африканцима представио један члан ССРНЈ: „Јер, победа једног ослободилачког покрета – ма где се он развијао – јача и наше позиције.“¹¹⁶⁹

2.1.2 Слика афричког бојишта, покрета и бораца

„Борба за учвршћивање националне и политичке независности афричких земаља [...] за коначну ликвидацију последњих упоришта расизма, колонијализма и апартхејда, за јачање афричког јединства и за још доследније ангажовање у оквирима политике несврставања“¹¹⁷⁰

(Закључци председништва СК ССРНЈ о ситуацији у Африци и даљој сарадњи ССРНЈ са политичким партијама и покретима у Африци, 9-14.6.1977.)

Африка је још од епохе великих географских открића била и синоним за опасност. Ипак, тек су ратови за освајање великих афричких пространстава и уништење аутохтоних политичких јединица довели до формирања слике „афричких ратова“, у којој Африка није само пука сценографија налик на европске представе Наполеонове битке против мамелука („Битка код пирамида“). Чувени часописи и новине епохе империјализма слали су специјалне коресподенте

¹¹⁶⁴ АЈ, 142,538, I, Afrika, Опште 1959-1972, Ослободилачки покрети Африке, 2; Да лимити нису никада превазиђени илуструје чињеница да се осамдесетих Југославија није могла наметнути као главни и једини покровитељ ни једној минијатурној држави (Западна Сахара) од 200.000 становника. Види: АЈ, 142 А 261, Информација о тражењу помоћи и школовању кадрова Polisario, bez datuma.

¹¹⁶⁵ Супротне примере који се тичу Кине и СССР види у: Fonseca, “Military Training Of Angolan Guerrillas”, 107.

¹¹⁶⁶ АЈ, 142, 538 I, Afrika опште, 1959-1972, Ослободилачки покрети Африке, 7. АЈ, 507/IX, СК СКЈ, IX, S/a-266, Stenograf sa sednice komisije SK SSRNJ, 15.11.1974. 36; Види сличан пример у Намибији: Saudners, “SWAPO’s “Eastern” Connections, 65.

¹¹⁶⁷ АЈ, 142, 558 I, Јужна Африка 1965-1972, Извештај проблеми у АНК, мај 1970.37; АЈ, 142, 538 I, Африка-опште, Ослободилачки покрети Африке – опште, 1972., 9; АЈ, 142, 558 I, Јужна Африка 1965-1972, Извештај о боравку председника АНК- ЈАР, Оливер Тамбо и секретара за послове Председништва Оливеа Мавусо 16.11.20.11.1971, 6.

¹¹⁶⁸ Манојловић Pintar, Olga, “Музеји умиру такође“, Sladojević, *Музеј афричке уметности*, vii; Слично су сматрали и Совјети: Telepneva, Muehlebeck, “Introduction”, *Warsaw Pact Intervention in the Third world*.

¹¹⁶⁹ АЈ, 142, 558 I, Извештај о боравку председника АНК Оливер Тамбо (Oliver Tambo) и секретра Оливија Мавусо (Olivia Mavuso), 16.-20.11.1971.

¹¹⁷⁰ АЈ, КПР, II 3-6-2/105, Закључци председништва СК ССРНЈ о ситуацији у Африци и даљој сарадњи ССРНЈ са политичким партијама и покретима у Африци, 9-14.6.1977.

у „мале ратове“ јер су били довољно удаљени и ограниченог опсега да их је Западна јавност сматрала врстом забаве.¹¹⁷¹ Англо-бурски ратови крајем 19. века, пораз Британаца код Исландваније 1879, пораз Италијана код Адуде 1896, сукоб Британаца и Француза код Фашоде 1898, обликовали су слику рата у култури метропола.¹¹⁷² За Африканце пак, ови далеки сукоби представљали су инспирацију за отпор. Када је 1962 у Солзбери слетео Џошуа Нкомо, вођа ЗАПУ, дочекао га је ветеран сукоба са Британцима 1896-9, и предао му „духовну секиру“, симбол континуираног отпора.¹¹⁷³

Дивљаштво рата било је, имаголошки, велики непријатељ цивилизације како је схватана у култури империја.¹¹⁷⁴ Зато су у пропаганди метропола, од краја 19. до средине 20. века, сви националноослободилачки ратови у Африци представљани као врста побуне против мира, слободне трговине, напретка и цивилизације.¹¹⁷⁵ Са друге стране, Совјети и други марксисти су почевши од II конгреса Коминтерне представљали националноослободилачке ратове у колонијама као део „борбе за мир“.¹¹⁷⁶ Ове слике произилазиле су из супротстављених виђења колонијализма али касније и из хладноратовских супротности. Сами Африканци, радо су сликали *борбену Африку*, која се буди из сна, понижена, са ожилцима ступа у одлучну борбу.¹¹⁷⁷ У Југославији је усвојено виђење манихејског рата поробљених и поробљивача у Африци у чијем центру су се налазили националноослободилачки ратови као природни део процеса националног ослобођења и еманципације у националне државе, развоја социјализма и мирољубиве активне когзистенције.¹¹⁷⁸ Конкретно, југословенски генерали и стручњаци за деколонизацију, ратове за ослобођење сматрали су потпуно оправданим и шематизовали су их као фазу у линеарној и узлазној путањи ка миру и социјализму у метанаративу „борбе за мир“.

Афрички континент је у Југославији у контексту националноослободилачких ратова уклапан у визије „социјалистичког“, „антиимперијалистичког“ и „несврстаног света“: „реакционарне снаге“ стварале су „кризна жаришта“¹¹⁷⁹ како би се бориле против „прогресивних снага“.¹¹⁸⁰ „Запад“, односно метрополе и САД, пружале су војну помоћ, обуку и оружје професионалним армијама „конзервативних режима“ које су покушавале да одрже позиције „неоколонијализма“.¹¹⁸¹ Југословенски војни стручњаци, попут уредништва *Војног лексикона*,

¹¹⁷¹ Pieterse Pieterse, *White on Black*, 76-77.

¹¹⁷² Pakenham, *The Scramble for Africa*, 61-71, 479-484, 547-548; Види више у: Pakenham, Thomas, *The Boer War*, Time Warner Books, London 1991.

¹¹⁷³ Mazrui, Ali, “Seek ye first a political kingdom”, *General history of Africa*, VII, 114.

¹¹⁷⁴ Rice, *Of Irony and Empire*, 164.

¹¹⁷⁵ Spurr, *Rhetoric of Empire*, 77-90

¹¹⁷⁶ Види више у: Kola, *Socjalistyczny postkolonializm*.

¹¹⁷⁷ Rossete, Jules “Conjugating cultural realities”, *Presence Africaine and the politics of Otherness*, 23.

¹¹⁷⁸ Јакшић, Павле, *Предговор у: Мао Зедонг*, Београд: Војно дело, 1957. 15; Јаковљевић, Бошко, *Antikolonijalni ratovi posle Drugog svetskog rata*, Београд: IMPP 1967, 7; Dimić, „Achievements and Limitations of Yugoslavia’s Policy in Angola”, 9.

¹¹⁷⁹ У политичком жаргону реч „неуралгичне тачке“ или чешће „кризна жаришта/жариште кризе“ почео је означавати ратне сукобе па су га преузели војни стручњаци. Smole, Jože, „Konferencija neangažovanih“, *Međunarodna politika*, 272-3, 1961,3; AJ, 130, 646, Izveštaj sa XXIV zasedanja Generalne Skupštine Organizacije Ujedinjenih Nacija, 1969,2; AJ, KPR, Kratak podsetnik za razgovor sa predsednikom Mengistuom, decembar 1978, 4.

¹¹⁸⁰ AJ, 507/IX, ЦК СКЈ, С/а, 199, Војни аспекти међународних односа, Елаборат II управе Генералштаба ЈНА, 16.6.1966. стр. 2, 10, 13, 14.

¹¹⁸¹ AJ, 507/IX, ЦК СКЈ, IX, С/а, 233, Седница комисије 16.8.1968, тема: Место војног комплекса у физионимирању тенденција у савременом развоју међународних односа као и утицај тог комплекса на тенденције у развоју светске привреде, 27.; AJ, 507/IX, ЦК СКЈ IX-С/а, 199, Војни аспекти међународних односа, Елаборат II управе Генералштаба ЈНА, 14, 15-16, 36.

или генерал-пуковника Богдана Орешчанина,¹¹⁸² генерал-пуковника Павла Јакшића,¹¹⁸³ или југословенског члана *Комитета за деколонизацију УН*, др Бошка Јаковљевића,¹¹⁸⁴ придружили су се великом корпусу транснационалних мислилаца који су националноослободилачке ратове доживљавали као „климакс деколонизације“.¹¹⁸⁵ Менталне мапе герилских вођа и теоретичара ослободилачких ратова укључивале су слику Африке као кључног бојног поља против империјализма, колонијализма и неоколонијализма, виђење континента кроз „зоне мира“, али и залагање за беспошtedни рат до истеривања „белаца“.¹¹⁸⁶

Попут политичке елите, војни стручњаци сматрали су колонијализам за једну анахрону појаву.¹¹⁸⁷ Лењинистичка компонента ове слике примећује се у дефинисању света који се ослобађа као „многе државе“, „велики део земаљске кугле“, „стотине милиона“, „део прогресивни свет“.¹¹⁸⁸ Међутим, Југословени су релативно слободно тумачили чак и класике марксизма.¹¹⁸⁹ Дакако, Марксов негативан став о „буржоаским антиколонијалним покретима“ морао је бити преправљен уз помоћ лењинистичке мисли, а марксизам-лењинизам онда је могао постати једна врста кровне идеологије под којом се ослободилачка борба градила.¹¹⁹⁰ Оправдавајући ослободилачке ратове уз помоћ идеолога попут Маркса, Лењина и Кардеља, па и позивајући се на југословенски устав, војни стручњаци су скоро сваки националноослободилачки рат у Африци приказивали као „праведан“.¹¹⁹¹

Афрички ослободилачки покрети често су произвољно употребљавали „марксизам-лењинизам“ да би добили више помоћи.¹¹⁹² Када је стручно политичка радница ССРНЈ Маја Сорић 1977. у Лисабону упитала вође афричких ОП каква је њихова визија будућности, они су се опрезно и разнолико изјаснили: Нкомо је говорио само о садашњости, Нујома о „научном социјализму“ прилагођеном Намибији, Мугабе стриктно о „научном социјализму“, Тамбо да „неће бити капиталистичко и расистичко“. Сасвим супротно томе, на питање о несврстаности сви афрички лидери одговорили су афирмативно о несврстаности као о њиховом трајном опредељењу.¹¹⁹³ Постоје индиције да су и са југословенске стране речи попут „марксизам“ и

¹¹⁸² *Богдан Орешчанин* (1916-1978) Народни херој, који је од устанка 1941. прошао пут од команданта одреда и бригаде да би после рата служио при Генералштабу ЈНА као начелник управе. Био је и војни изасланик у Британији, амбасадор у Кини и Британији те члан Савета федерације.

¹¹⁸³ *Павле Јакшић* (1913—2005) Народни херој, који је пре рата завршио филозофски факултет у Паризу, те је у рату прошао пут од команданта одреда до начелника штаба армије. После рата био је и командант армијске области те начелник управе у Генералштаву ЈНА.

¹¹⁸⁴ *Бошко Јаковљевић* (?-?) југословенски правни експерт, доктор правних наука, члан УН Комисије за деколонизацију, директор Југословенског Црвеног крста.

¹¹⁸⁵ Young, *Postcolonialism. An historical introduction*, 275.

¹¹⁸⁶ Jang, *Postkolonijalizam. Sasvim kratak uvod*, 135; Telepneva, *Our Sacred Duty*, 28; Reno, *Warfare in independent Africa*, 7.

¹¹⁸⁷ Јакшић, *Предговор, Мао Зедонг*, 6, Јаковљевић, *Antikolonijalni ratovi*, 10; Oreščanin, Bogdan, *Vojni aspekti borbe za svetski mir, nacionaln nezavisnost i socijalizam*, Београд: Војно дело, 1962, 359.

¹¹⁸⁸ Јакшић, *Предговор, Мао Зедонг*, 5, Јаковљевић, *Antikolonijalni ratovi*, 8, Oreščanin, *Vojni aspekti*, 359. Дуганова, Васка, Уводна реч, у: Grličkov, *Antikolonijalna revolucija*, 10; Димић, Богетић, *Београдска конференција*. 129 – 131.

¹¹⁸⁹ Тако устанак Алжирца Абд Ел Кадера (1832-1847) који је Маркс описивао као борбу „безнадежну [...] у варварском стању друштва“, *Војни лексикон* афирмише као пример „партизанског начина ратовања.“ Упореди: Young, *Postcolonialism. An histroical introduction*, 168 и *Војни лексикон*, 1980, 790.

¹¹⁹⁰ Young, *Postcolonialism. An historical introduction*, 107. Reno, *Warfare in independent Africa*, 26.

¹¹⁹¹ „Антиколонијални, ослободилачки ратови, с обзиром на то што су неизбежни, наметнути колонијалним народима, и што се њима тежи прогресивним циљевима, увек су праведни ратови.“ Јаковљевић, *Antikolonijalni ratovi*..., 12; „социјализам прихвата само народноослободилачки, одбрамбени и револуционарни рат“. Јаковљевић, *Antikolonijalni ratovi*, 12; Орешчанин додуше, одбацује ову дихотомију праведности-неправедности у корист размишљања о „општем напретку“, али придаје пуно право и „природну“ прогресивност овим ратовима, дакле постиже исти резултат. Oreščanin, *Vojni aspekti*, 403.

¹¹⁹² Saunders, “SWAPO’s “Eastern Connections”, 73 .

¹¹⁹³ Sorić, Маја, „Афрички Југ. Anketa“, *Politička misao*, 3, 1978, 413-433.

„социјализам“ опрезно употребљаване, у корист ширих појмова „антиколонијализма“, „ослободилачке борбе“, „антиимперијализма“.¹¹⁹⁴

Морално-политички императив помоћи ОП образлаган је „обавезом социјалистичких снага“ да пружи помоћ „у границама наших могућности“.¹¹⁹⁵ Била је то, како је Наталија Телепнева приметила у случају СССР, обавеза „свете дужности“.¹¹⁹⁶ Управо тако је Лазар Колишевски, председник Савезне комисије ССРНЈ, објаснио председнику ЗАНУ Роберту Мугабеу: „била је то врста дуга“.¹¹⁹⁷ Овај осећај дужности није значајно и солидарност Југославије са осталим социјалистичким државама, штавише, тенденција је била супротна, па су се социјалистичке земље међусобно такмичиле у помоћи и нису биле вољне да сарађују. То резонување је дозволило једном дипломату из VII управе ССИП да на захтев за новац за транспорт лекова који су Бугари поклонили рањеним борцима Зимбабвеа, одговори: „Нека му Бугари плате. Није по укусу кооперација са Бугарима када се ради о ОП.“¹¹⁹⁸

Ореолом „светог рата“ биле су обележени и округли столови под називом *Антиколонијална револуција*, који су се одржани у Југославији 1985. и 1986. где су се сусретале вође ОП, углавном из Африке, и функционери ССРНЈ. Председник СК ССРНЈ, др Александар Грличков, употребио је на једном од ових скупова исте термине као његови претходници шездесетих у образлагању помоћи ОП.¹¹⁹⁹ Националноослободилачки ратови представљени су као део „антиколонијалне револуције“.¹²⁰⁰ Таквом духу солидарности учени су и млади комунисти у ЈНА, где се говорило о „моралној и материјалној помоћи [...] ССРНЈ са ослободилачким покретима, нарочито у Азији и Африци [...]“.¹²⁰¹ Неке друге факторе у неопходности помоћи препознајемо у информацији Председништва СФРЈ 1985. о подршци покрету ПОЛИСАРИО где се наводи: „Повеља ОУН, политика несврставања и поштовање права сахарског народа на самоопредељење и независност.“¹²⁰² Неопходност помоћи додатно је подвучена демонизовањем непријатеља. Непријатељ против кога су се Африканци борили представљан је као капиталистичка, колонијалистичка и империјалистичка сила која слаби из дана у дан, али чије ослабљене руке једва држе делове света поробљеним.¹²⁰³ Др Јаковљевић, као истакнути члан Комитета за деколонизацију, шездесетих даје посебно упечатљив опис непријатеља: „до зуба наоружане и најсавременијим оружјем опремљене армије фашистичких агресора“.¹²⁰⁴ Доминира слика, грађена на добро познатој разлици у колонијалним системима као и увреженим стереотипима, француских заблуда, британске перфидности и португалске окружности у Африци.¹²⁰⁵ Ивековић је седамдесетих о Португалцима говорио као о „бандама“, „квистинизима“, „колонијално-фашистичким“ властима.¹²⁰⁶ Јака слика непријатеља, „Немаца“

¹¹⁹⁴ Rubinstein, *Yugoslavia and the Non Aligned World*, 9.

¹¹⁹⁵ Oreščanin, *Vojni aspekti*, 373; Jakovljević, *Antikolonijalni ratovi*, 191.

¹¹⁹⁶ Telepneva, *Our Sacred Duty*, 26.

¹¹⁹⁷ Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 513.

¹¹⁹⁸ AJ, 142, A 203, Амбасада СФРЈ Либревил Габон ССИП-у број 102, 28.3.1977. 1.

¹¹⁹⁹ Grličkov, Aleksandar, „Aktuelne međunarodne prilike i položaj oslobodilačkih pokreta u svetu“, *Antikolonijalna revolucija*, 17-18.

¹²⁰⁰ AJ, 142, 558 I, Забелешка о разговору Б. Мирковића и С. Лазаревића са представницима Афричког националног конгреса /Јужна Африка/ Пилиса и Реша 17. јун 1969 у СК ССРНЈ, 1; „Светска антиимперијалистичка и антиколонијална национална револуција“ У: Oreščanin, *Vojni aspekti*, 35.

¹²⁰¹ Trček, Vinko, Janžič, Vlado, „Principi i praksa međunarodne saradwe SKJ sa komunističkim i drugim radničkim partijama i revolucionarnim pokretima u brobi za razvoj socijalizma kao svetskog procesa“, Radović, Vojislav, *Marksističko obrazovanje mladih komunista u JNA*, Beograd: Komitet organizacije SKJ u JNA 1983, 428, 482.

¹²⁰² AJ, 893-861, Информација о ослободилачким покретима у свету, 28.6.1985, 5.

¹²⁰³ Oreščanin, *Vojni aspekti*, 362, Jakovljević, *Antikolonijalni ratovi*, 10.

¹²⁰⁴ Jakovljević, *Antikolonijalni ratovi*, 67.

¹²⁰⁵ *Radnički i nacionalnooslobodilački pokreti*, 42-43.

¹²⁰⁶ Iveković, *Afrika u borbi za drugu nezavisnost*, 162-169.

(Јужноафричких Бура) била је симболичка повезница за удаљене сараднике из ЈАР и Југословене.¹²⁰⁷ Дакле, код ових стручњака лако се помаљао историјски *Други* Југославије.

Први ОП које је Југославија помогла били су ЕЛАС у Грчком грађанском рату и “шпанске организације које се боре против Франка” четрдесетих.¹²⁰⁸ Први контакти са ОП Африке десили су се преко амбасаде Југославије у Паризу 1950. Годину дана касније, представници ОП из Алжира, Мадагаскара и Марока дошли су у Београд, како би се обавестили о могућностима помоћи. После састанка са члановима комисије ЦК КПЈ, Алжирски ослободилачки покрет (ППА) означен је као „најперспективнији“.¹²⁰⁹ Помно пратећи ситуацију на северу Африке, Југословени су се најпре преко Каира ангажовали у посматрању и ограниченој подршци слабим покретима у Тунису и Мароку.¹²¹⁰ Прву значајнију помоћ Југославија је послала алжирском покрету ФЛН. Њено ангажовање у алжирском рату за независност 1954-1962 имало је велики значај за слику Африке као поприште револуција. Алжирски рат био је и нека врста теста за подршку ОП јер је после његовог успешног завршетка створен изузетан однос са новим властима у Алжиру. Слика велике и сталне југословенске помоћи ојачала је ауторепрезентацију Југославије као алтруистичког помагача.¹²¹¹ По речима генералног секретара ФЛН које одражавају овај положај, Југославија и Египат биле су једине земље на свету које су месец дана пре алжирског устанка знале за „намере руководства устанка“.¹²¹²

Колико је реч Африка означавала и „борбу за слободу“ види се и у једном извештају о Африци „јужно од Сахаре“ из 1959, који је кружио различитим југословенским институцијама: „Али и поред тог шаренила [хетерогености] може се рећи да је у кретање [антиколонијално] ушла практично сва маса домородаца и нема више кутића на континенту где не постоји и не делује такав и онакав народнослободилачки покрет“.¹²¹³ Београдска конференција 1961. била је нулта тачка за сарадњу са многим ОП у Африци, а неке везе засноване на маргинама ове конференције значајне деценије поверења.¹²¹⁴ Период 1963-1969 представља затишје у југословенском деловању у Африци што је објашњено ставом: „у погледу пружања директне војне помоћи у оружју и војном материјалу заузет је став да је у данашњим условима, када постоји више

¹²⁰⁷ „Што се тиче ситуације на југу [Африке], желим да уверим југословенски народ да смо ми, јужноафриканци, чврсто уверени да ће ово мало краљевство у Преторији бити ускоро покорено и да ће они „Немци“, који преплављују Јужну Африку у напору да од југа направе „западномемачку колонију“, још сазнати, по последњи пут, да „Африка“ никада није сматрана немачком територијом. [...] Моја организација Афрички национални конгрес високо цени сарадњу која постоји са Социјалистичким савезом и са великим задовољством констатује све чвршће везу солидарности између Југославије и национално ослободилачких покрета.“ АЈ, 142, 558 I, Јужна Африка 1965-1972, Писмо председнику комисије за међународне односе и везе ССРЈ, Вијијам Марула, 1966, 6.

¹²⁰⁸ АЈ, 837, II, 3-b-2/24, Информација Комисије за међународне везе ССРЈ о помоћи Југославије ослободилачким покретима и антиколонијалним покретима, 5.3.1964, 1; О помоћи ЕЛАС-у детаљно: Ристовић, Милан, *На прагу Хладног рата : Југославија и грађански рат у Грчкој* (1945-1949), Београд: Филозофски факултет 2018.

¹²⁰⁹ О контактима амбасаде у Паризу: Бонцић, Драгомир, „Студенти из Алжира у Југославији 1958-1965“, *Алжир Београд јубилеј пријатељства 1962-2017*, 125; АЈ, 507/IX, 2, IV-5, „Састанак са ослободилачким покретима Африке“, 5.11.1951. 16,15 часова.

¹²¹⁰ DAMSPS, PA, f.21, 1953, Zabeleška o razgovoru sa Bellom i Khiderom iz Alžirskog biroa u Kairu, 1.12.1953; DAMSPS, PA, f. 18, 4185, Beleška o razgovoru poslanika Nikezića sa Generalnim Sekretarom Republikanske stranke Alžira, Ferhatom Abasom, 3.8.1953.

¹²¹¹ Видети: *Алжир-Београд. Јубилеј пријатељства*; Богетић, *Нова стратегија спољне политике Југославије*, 138-147.

¹²¹² DAMSPS, PA, f.3, 1962,436314, Alžir DSIPu, 5.11.1962.

¹²¹³ АЈ, 507/IX, S/a, Sednica komisije za međunarodne odnose i veze 25.11.1959. Referat: „Nacionalno oslobodilački pokreti i progresivne partije Crne Afrike, 6.

¹²¹⁴ О важности дуготрајне сарадње види оцене МПЛА у финишу борбе за независност: АЈ, 507/IX, С-а 271, Sednica komisije za međunarodne odnose i veze 19.2.1975, 18.

независних афричких држава, политички најцелисходније да се за исту помоћ ослободилачки покрети обраћају афричким владама.¹²¹⁵

Узевши у обзир неуспех афричких држава да саме убрзају деколонизацију изванфрички актери су се много више ангажовали крајем шездесетих. Сами ОП су, поучени горким плодовима независности своје континенталне сабраће шездесетих, рат за независност претварали у паралелну друштвену револуцију и „народни рат.“¹²¹⁶ Глобално значајна 1968, коју Ариф Дирлик описује и као „годину Трећег света“, довела је до дисеминирања слике герилаца и „горућих проблема“ на менталним мапама активиста широм света.¹²¹⁷ Југословенска офанзива на пољу помоћи ОП почела је 1969, паралелно са обновом политике несврстаности, али и важним променама у доктрини одбране саме Југославије.¹²¹⁸ Конференција у Картуму,¹²¹⁹ на којој је ССРНЈ представљао Димитрије Бабић, видела је обнављање и учвршћивање веза ССРНЈ са ОП, где је фокус пребачен на португалске колоније. Последњег дана те године извештај ССРНЈ упућен председнику Титу исцртавао је мапу ратног „југа Африке“ као велике шаховске табле деколонизације:

„Процес деколонизације афричких територија заустављен је последњих година на нивоу „белог троугла“ на југу континента и неких мањих територија на источној и западној обали Африке. То су: Јужноафричка република, Југозападна Африка и Родезија у којима се спроводи расистичка политика беле мањине на власти, португалске територије – Ангола, Мозамбик и Гвинеја Бисао, у којима влада класични колонијални систем, затим шпанска Сахара, француска територија Афара и Иса (Џибути) и изванредан број мањих острва (Коморе и други). Сва ова подручја заузимају површину 5 милиона километара квадратних на којој живи око 36 милиона становника.“¹²²⁰

Крај португалске империје интензивирао је југословенску војну помоћ, па је половина ојне опреме и других материјала 1974. упућена управо за покрете у португалским колонијама.¹²²¹ Томе је сигурно доприносила слика португалског колонијализма као најзаосталијег система, а коме се супротстављају најпрогресивније снаге, социјалистички ПАИГК, МПЛА и ФРЕЛИМО. Југословенско оружје испоручивано је ПАИГК, а за ФРЕЛИМО је спремљена изузетна материјална помоћ. Ипак, највећу улогу југословенска помоћ одиграла је у Анголи, где је Југославија кратко заузимала и положај јединог покровитеља МПЛА 1973/4.¹²²² Победа у Анголи у марту 1976, виђена је у Источном блоку као тренутак преваге социјалистичких снага у свету, а може се аргументовати да је сличну позицију заузимала и Југославија.¹²²³ Ослобођење

¹²¹⁵ AJ, KPR, II, 3-b-2/24, Информације Комисије за међународне везе ССРНЈ о помоћи Југославије ослободилачким и антиколонијалним покретима, 5.3.1964, 4.

¹²¹⁶ Nugent, *Africa since independence*, 265.

¹²¹⁷ Dirlik, Arif, „Foreword: Third world in the 1968“, *The Third World in the Global 1960s*, (yp.) Christiansen, Samantha, Scarlet, A. Zachary, London: Bergham Books, 2013, VII.

¹²¹⁸ Dimić, „Achievements and Limitations of Yugoslavia's Policy in Angola“, 11; Bjelajac, Mile, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom*, Beograd: UDI 1999, 71-72; Pirjevec, *Tito i drugovi II*, 251.

¹²¹⁹ Конференцију су организовали Совјети али су јој присуствовале делегације 56 земаља и 12 међународних организација. Означени су „аутентични ослободилачки покрети“ који су требали да добијају помоћ јер су се доказали у ослободилачкој борби. То су били МПЛА, ФРЕЛИМО, ПАИГК, АНК, СВАПО, ЗАНУ. Telepneva, *Our Sacred Duty*, 181.

¹²²⁰ AJ, КПР, II-3-6-2/57, Информација о народноослободилачким покретима Африке и сарадњи ССРНЈ са њима, 31.12.1969., 1.

¹²²¹ DAMSPS, PA, f. 191, 443303, Спецификације предложене помоћи ослободилачким покретима са образложењем, 1-2.

¹²²² AJ, 142, 538, I, Ослободилачки покрети Африке, 1972, 3. Lazić, Milorad „Comrades in Arms. Yugoslavia's Military Aid to Liberation Movements in Angola and Mozambique 1961-1976“, *South African Liberation Movements and the Global "East"*, 166-169.

¹²²³ Pons, *The Global Revolution*, 278.

португалских колонија оставило је расистичке државе Родезију и ЈАР у стању физичке и симболичке опсаде.¹²²⁴

Југославија, као и остали актери попут СССР и Кине, пребацују свој фокус најпре на Родезију, где се водила борба ЗАНУ и ЗАПУ против власти мањине високим интензитетом, па након 1980. и независности Родезије/Зимбабвеа на ЈАР и Намибију, где се водила борба ниског интензитета.¹²²⁵ Прејудуцирајући скору независност Родезије, већ 1974. се разговара о „Зимбабвеу“, а на мапама се већ 1976. пише „Зимбабве“ уместо „Родезија“.¹²²⁶ „Југ Африке“ постаје нови, незаобилазани појам и „коначна граница“ ослобођења – он је последњи део слагалице који чини континент Африке виђен као целовит, као такав он је репродукован на бројним мапама. (Слика бр. 1).¹²²⁷

Колико је борба за слободу Африке била чврст део *глобалне имагинације* антиколонијалног света, сведоче још два примера из осамдесетих. Прво, помагање покрета ПОЛИСАРИО великим новцем и скупом опремом за време кризе у Југославији, као и прекидање односа са њиховим супарником Мароком, доказује чврстину југословенског опредељења за борбу за слободу.¹²²⁸ Друго, чин сахране и потоњег подизања споменика Филипу Мацинију, борцу АНК који је од болести преминуо у току војне обуке Југославији 1987, додатни је доказ слике афричке борбе за ослобођење као сталног дела југословенске спољне политике. Почаст храбром Јужноафриканцу одали су бројни грађани и старешине, а Председник савезног одбора ССРНЈ изразио је жељу да се подигне трајно надгробно обележје, „пошто ће на обуку у Панчево и у наредним годинама долазити групе припадника АНК.“¹²²⁹ Све до септембра 1989. Југославија је активно пружала помоћ ОП, након чега су постепено интереси за овај вид спољне политике ослабили тек са унутрашњом кризом система. Наравно, сви актери у Југославији били су свесни угледа у Африци који им оваква политика доноси.¹²³⁰

Изазов за југословенске стручњаке, који су са релативном лакоћом пролазили кроз покров колонијалистичке пропаганде, био је како доћи до поузданих информација о ОП.¹²³¹ За то је постојало неколико начина, а крајњи циљ био је одређивање организованости, политичких циљева и посебно политичке и војне успешности тих група. Судећи по различитим изворима, издваја се неколико кључних фактора: војна ангажованост, хладноратовска логика, идеологија и личност лидера борбе.

Војна ангажованост била је пресудни фактор за помоћ Југославије. У ангажованост су спадали обим акција, ширина ангажовања, величина војске, конкретне акције (саботаже, битке,

¹²²⁴ АЈ, КПР, II 3-6-2/105, Закључци председништва СК ССРНЈ о ситуацији у Африци и даљој сарадњи ССРНЈ са политичким партијама и покретима у Африци, 9-14.6.1977. 1.

¹²²⁵ Само једним бродом, *Castella*, упућена је априла 1974 помоћ за чак четири ослободилачка покрета југа Африке (ФРЕЛИМО, СВАПО, ЗАНУ и ЗАПУ) а која је укључивала и 1000 мина, 25.760 метака, 300 униформи, 10 минобацача, 20 ручних бацача. DAMSPS, PA, 1974, f. 191, 418304, Dar Es Salaam VII upravi, 17.4. 1974.

¹²²⁶ Babić, Dimitrije, *Oslobodilački pokreti na jugu Afrike*, Beograd:Rad, 1976.; DAMSPS, PA, Afrika regionalno, 1974, f. 191, 444390, Informacija o razgovorima pomoćnika SSIP M. Komatine sa delegacijom Oslobodilačkog komiteta OAJ 21.9.1974.

¹²²⁷ DAMSPS, PA, 1974, f. 191, 443064 Informacija o predstojećoj poseti delegacije OK OAJ Jugoslaviji i pitanjima za razgovore u drugoj dekadi septembra 1974.

¹²²⁸ АЈ, 142 А 261, Помоћ Polisariu preko SSRNJ,1; Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 566-581.

¹²²⁹ АЈ, 142, Јужна Африка, АНК, 1986-1987, Извештај о смрти припадника ослободилачког покрета на обуци у ЈНА, 4.2.1986; АЈ, 142, Јужна Африка, АНК, 1986-1987, Извештај о смрти слушаоца Филип Мацини; АЈ, 142, а 261, Јужна Африка, АНК, 1986-1987, Савезна конференција ССРНЈ Одбор за помоћ ОП-Покрајинској конференцији ССРНЈ Одбору за помоћ ОП, 21.1.1986.

¹²³⁰ DAMSPS, PA, 1974, f. 191, 443064 Informacija o predstojećoj poseti delegacije OK OAJ Jugoslaviji i pitanjima za razgovore u drugoj dekadi septembra 1974.

¹²³¹ О колонијалној пропаганди: Pietersee Nederveen, *White on Black*, 80.

атентати), у свему, говорило се о „безусловној помоћи“ за оне „који су нешто остварили“. ¹²³² Овакав став имао је директне последице па је за „војно ангажоване“ Анголце из покрета МПЛА припремљено: „муниције, мина, експлозива [...] противавионски митраљеви, бестрзајни топови, ручни бацачи у складу са њиховим потребама и захтевима.“¹²³³ Ову помоћ је пажљиво образложио генерал Кукоч на једном састанку: „то је једини ослободилачки покрет који је водио оружане акције на територији Анголе, имао слободну територију, имао организовану оружану страну. Снаге ФНЛА [...] оне се формирале на територији Заира и опремљене на територији Заира а нису учествовале у акцијама.“¹²³⁴

Војне акције које су мењале однос снага на терену производиле су промену југословенског става: „[ПАК] се данас налази у фази снажног замаха своје политичке и војне акције, што заслужује нашу пуну пажњу и подршку.“, закључиће један извештач 1981, без обзира на традицију помоћи супарничкој АНК.¹²³⁵ Специфичност и тачност информација о оружаном борби биле су пресудне у смислу поверења према ОП. Тако су 1979. стручњаци ССРНЈ испитивали обарање једног авиона у Родезији. ЗАПУ и Џошуа Нкомо представљали су то као њихов војни успех, Мугабе и ЗАНУ су Југославију обавестили да је у питању цивилни авион.¹²³⁶ Будући да је оцењено да је Нкомо говорио о „војним аспектима борбе“ само маргинално, а Мугабе третиран као будућа кључна личност Зимбабвеа, те процењен као права снага у Родезији, ускоро је велика помоћ скренута ка његовом покрету, ЗАНУ.¹²³⁷

Хладноратовска логика,¹²³⁸ означавала је положај ових покрета у комплексним међународним констелацијама. Југославија је давала помоћ покретима које је сматрала „пријатељским и перспективним“, односно „прогресивним“ и са Југославији блиским идејама.¹²³⁹ То је значило да је Југославија свој однос према ОП градила и на основу позиције према другим актерима. Стога су стручњаци ССРНЈ или амбасада посматрали да ли су, можда, устаници наоружани и совјетским или кинеским оружјем.

Оцену ОП југословенски актери често су доносили на основу сусрета са њиховим лидерима.¹²⁴⁰ Такође, пријем вођа покрета у Југославији и различите почасте које су им указиване говоре о слици тих покрета. Тако су се када је Џомо Кенијата пуштен из затвора све југословенске амбасаде у Африци ангажовале да пронађу његову тачну локацију како би му ССРНЈ, односно

¹²³² АЈ, 142, А 203, Podsetnik povodom posete delegacije ZAPU, 1.4.1979, 8; АЈ, КРР, II-3-b-2/57, Информације о NOP Африке i saradnji SSRNJ sa njima, 31.12.1969, 5; АЈ, КРР, II 3-6-2/24, Информација Комисије за међународне везе ССРНЈ о помоћи Југославије ослободилачким покретима и антиколонијалним покретима, 5.3.1964. 1; АЈ, 507/IX, С/а-99, Седница комисије за међународне односе. Питање материјалне и друге помоћи ослободилачким покретима у Африци, 48-49.

¹²³³ АЈ, КРР, II-3-b-2/57, Информације о NOP Африке i saradnji SSRNJ sa njima, 31.12.1969, 7.

¹²³⁴ АЈ, 507/IX, S-a 271, Sednica komisije za međunarodne veze i odnose 19.2.1975, 37.

¹²³⁵ АЈ, 142, а 261, Јужна Африка, ПАК, 1986-1987, Извештај о посети делегације Панафриканистичког конгреса Азаније, фебруар 1986, 18.

¹²³⁶ О борбама у Зимбабвеу: Nugent, *Africa since independence*, 275-284.

¹²³⁷ Јаковина, *Treća strana hladnog rata*, 516. АЈ, 142, А 203, Информација о посети делегације Афричке народне уније Зимбабвеа на челу са председником Џошуа Нкомом, 7-9 јануар 1979. 6-7; АЈ, 142, А 203, Predlog programa posete delegacije ZANU Zimbabwe, 24-27 сугуст 1979, 1-2.

¹²³⁸ Термин који уводи Њуцент да би објаснио позадину деловања афричких покрета за ослобођење, а који означава комплексну међународну позадину ових покрета, њихов положај у односу на транснационалне актере и националне државе. Nugent, *Africa since independence*, 264-330.

¹²³⁹ DAMSPS, PA, 1974, f.191, 4366618, Dar Es Salaam 25.7.1974; АЈ, 142, 558 I, Јужна Африка 1965-1972, Забелешка о разговору са Ј.Т. Мгвебом, замеником шефа представништва ПАК Јужне Африке у Каиру, на дан 14. фебруар 1965..2; АЈ, КРР, II-3-b-2/57, Информације о Nop Африке i saradnji SSRNJ sa njima, 31.12.1969, 7.

¹²⁴⁰ Види нпр. АЈ, 142, 558 I, Zabeleška o razgovoru sa Mzvandile Piliso (Mzwandile Piliso), glavnim predstavnikom ANK, 14.april 1967. АЈ, 142, а 261, Јужна Африка, 1986-1987, Забелешка из разговора Османа Зубовића, председника Одбора за помоћ ослободилачким покретима и жртвама агресије, са делегацијом Панафриканистичког конгреса Азаније /ПАК/ 10.2.1986. 1

потпредседник Југославије Александар Ранковић, упутили честитке.¹²⁴¹ Посете вођа ОП, па и вођа партија виђених да постану шефови држава и њихово битно место у протоколу југословенске државе оснаживало је како ауторитет тог афричког покрета тако и слику Југославије као покровитеља афричке ослободилачке борбе.¹²⁴² Састанци са југословенским врхом служили су и да се разлучи улога и положај ОП на терену анализом војних и идеолошких ставова њихових лидера.¹²⁴³ Лидери ОП покушавали су да наметну своју слику бојишта. Тако је Мзвандиле Пилисо, члан ужег руководства АНК који је Југославију посећивао од раних шездесетих, користио сваку прилику да увелича сопствени али и унизи супарнички покрет ПАК.¹²⁴⁴ ПАК је касно схватио важност физичког присуства у Југославији, и његов председник Џонсон Мламбо (Johnson Mlambo) посетио је земљу тек 1986, управо у време повећања југословенске помоћи овом покрету.¹²⁴⁵

Једна критика југословенског погледа открива нам да су неки извори за слику овог бојишта били управо „тумачење, гледање избегличких ОП или писање Западне штампе.“¹²⁴⁶ Да би се изоштрила ова слика, избацивани су посредници па су понекад уговоране посете слободној територији, дакле путовања у Африку. Ову врсту сондаже вршиле су и међународне организације и државе-покровитељи.¹²⁴⁷ Југославија је, тако, педесетих у источни Алжир послала новинара Здравка Печара. Из те његове посете, којом приликом је настало више репортажа, неколико књига, сценарија за пропагандне филмове и друге врсте пропаганде, долази и тајни извештај који је Печар написао о алжирској армији и партији (Слика бр. 16). Касније су те улоге пружимали „стручно-политички радници“ из ССРНЈ па је Иван Ивековић посетио енклаву Кабинда у Анголи 1965. Године 1972, „први пут после 1948“ једна „званична југословенска делегација“ боравила је на ослобођеној територији. У питању је била посета Анголи.¹²⁴⁸ Затим је 1973. већа југословенска делегација провела 30 дана, „на слободној територији“ у гостима МПЛА, након чега је помоћ знатно увећана.¹²⁴⁹ У сличном маниру, илустративан је пут функционера ССРНЈ Обрена Стишовић 1979. у Замбију и Мозамбик. Детаљно испитивање територије и војне ангажованости ЗАНУ и ЗАПУ, у току кога му је мапама и извештајима представљена претходна офанзива ЗАНУ („ [...] показали су нам мапу Зимбабвеа на којој су обележена места где су све вођене борбе и неке ослобођене територије“) Стишовићу је помогло да добије комплетнију слику бојишта, а сигурно је одиграло важну улогу у скретању помоћи Југославије ка покрету Роберта Мугабеа (Слика бр. 16).¹²⁵⁰

¹²⁴¹ АЈ, 507/IX, 59/62, Telegram ambasadama Jugoslavije u Adis Abebi, Kartumu i Kairu 1963.

¹²⁴² Babić, *Oslobodilački pokreti na jugu Afrike*, 16.

¹²⁴³ DAMSPS, PA, 1974, f. 191, 434172, Ambasada SFRJ Konakri VII upravi 18.7.1974; Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 516. АЈ, 142, А 203, Информација о посети делегације Афричке народне уније Зимбабвеа на челу са председником Џошуа Нкомом, 7-9 јануар 1979. 6-7; АЈ, 142, А 203, Predlog programa posete delegacije ZANU Zimbabwe, 24-27 august 1979. 1-2.

¹²⁴⁴ АЈ, 142, а 261, Јужна Африка, АНК, 1986-1987, Забелешка из разговора Бехаудина Крајничца, председника КО за помоћ ОП РК ССРНЈ БиХ са Мзваи Пилисо, чланом Извршног комитета Афричког националног конгреса Јужне Африке, у Сарајеву, 29. јуна 1986.1-2.

¹²⁴⁵ АЈ, 142, а 261, Јужна Африка, 1986-1987, Забелешка из разговора Османа Зубоввића, председника Одбора за помоћ ослободилачким покретима и жртвама агресије, са делегацијом Панафриканистичког конгреса Азаније /ПАК/ 10.2.1986, 1.

¹²⁴⁶ АЈ, 142, а 261, Јужна Африка, АНК, 1986-1987, Белешка у вези дописа Управе за Африку јужно од Сахаре ССИП-а пов. бр.431872 од 18.7.1986. године, 3.

¹²⁴⁷ Reno, *Warfare in independent*, 1.

¹²⁴⁸ АЈ, 142, 538 I, Afrika Opšte, 1959-1972, *Oslobodilački pokreti Afrike*, 4.

¹²⁴⁹ АЈ, 507/IX, S-a 271, Sednica komisije za međunarodne veze i odnose 19.2.1975 18.

¹²⁵⁰ По свему судећи упитању је мапа операција из септембра 1978 којим је ЗАНУ стекао неке територије на истоку земље. 24. АЈ, 142, А 203, Извештај о боравку у Замбији и Мозамбику од 23.2-2.3 , 12.3.1979.,7

Борбу за слободу каткад су у оквиру једне колоније, водила два и више покрета, па је од раних педесетих настао проблем усмеравања подршке. Већ 1955. југословенско посланство у Каиру одржавало је контакте са неколико покрета и личности у Алжиру и емиграцији, ишчекујући ОП који би испливао на површину као доминантан.¹²⁵¹ Исто се потом поновило у случајевима Анголе, Мозамбика, Родезије, ЈАР и Намибије.¹²⁵² Поред фактора војне успешности, идеологије и хладноратовске логике, Југославија је номинално више помоћи одређивала за покрет који би био признат од ОАЈ.¹²⁵³ Твртко Јаковина утврдио је да је Југославија била једина земља која је седмдесетих обучавала и борце ЗАНУ и борце ЗАПУ.¹²⁵⁴ Оваква политика није изолован случај: току 1985/1986 обучен је приближно исти број припадника АНК и ПАК, супротстављених покрета из ЈАР.¹²⁵⁵

Феномен подржавања међусобно супротстављених ОП, па чак и њиховог обучавања у исто време, Југословени су номинално образлагали приоритетом борбе за слободу и уједињеног фронта против колонијализма.¹²⁵⁶ Помагање по два ОП није никако било одраз политичке наивности, већ вешта употреба ограничених ресурса које је Југославија имала на располагању. Чак ни у финалним тренуцима борбе за ослобођење, када би доминантан био један покрет, Југославија није могла да приушти потпуно пресецање веза са осталим такмацима у пост-колонијалној јагми за власт.¹²⁵⁷ Ту налазимо и разлог због кога је у фракцијским сукобима у ОП увек подржавала традиционално вођство.¹²⁵⁸

Чим би се борба за слободу у Африци завршила, стручњаци из ССРНЈ били су задуживани да дисеминирају званичну историју антиколонијалног рата. Када је 1975. МПЛА победила у борби за ослобођење Анголе и сукобила се са другим ослободилачким покретима, управо је представнику ССРНЈ, Димитрију Бабићу, поверено да у едицији *Несврстаност и несврстани* опише републику Анголу. Он је читаву историју борбе за независност југословенској јавности представио као „драгоцену помоћ“ Југославије МПЛА, која никада није престајала, а ФНЛА је

¹²⁵¹ DASMPs, PA, f.13, 1955, 42631, Beleška o razgovoru poslanika Nikezića sa Kiderom i drugim predstavnicima Alžirskog pokreta MLTD u Kairu 23.2.1955; DASMPs, PA, f 13, 1955, 48695, Zabeleška Mihailovskog Petra, I sekretara psolanstva iz razgovora s G, Mezernom, sekretarom PPA MLTD – Alžirske revoucionarne partije.

¹²⁵² АЈ, КПР, II 3-6-2/24, Информација Комисије за међународне везе ССРНЈ о помоћи Југославије ослободилачким покретима и антиколонијалним покретима, 5.3.1964 5.

¹²⁵³ ОАЈ је од 1963. признање давала само једном покрету у једној држави, како би сва помоћ била усмерена ка њему. Додатно, уколико то није било могуће, пропагирала је уједињење ослободилачких покрета. Burton, “Hubs of Decolonization”, 51.

¹²⁵⁴ Јаковина, *Treća strana hladnog rata*, 481.

¹²⁵⁵ Било је обучено 90 припадника АНК и 30 ПАК, а 1986/1987 планирано је 120 ПАК и 30 АНК АЈ, 142, а 261, Јужна Африка, АНК, 1986-1987, Белешка у вези дописа Управе за Африку јужно од Сахаре ССИП-а пов. бр.431872 од 18.7.1986. године 2 АЈ, 142, а 261, Јужна Африка, АНК, 1986-1987, Осман Зубовић Савезном секретару за народну одбрану, 21.1.1985, 1.

¹²⁵⁶ Dimić, „Achivments and Limitations of Yugoslavia’s Policy in Angola”, 11; АЈ, 142, А 203, Извештај о боравку у Замбији и Мозамбику од 23.2-2.3, 12.3.1979.1-8; АЈ, 142, А 261, Zabeleška iz razgovora Djordja Lukića sekretara Odbora za pomoć OP sa Malombo Ntashilontshilo, zamenikom pre[dstavnika] šefa predstavništva ANC u Luandi, 23. septembra 1986, 1; Сличну аргументацију пружио је Бен Бела 1963 поводом помоћи покретима у Анголи. Вурне, *Mecca of revolution*, 189.

¹²⁵⁷ Дobar пример је припрема за финиш борбе за ослобођење Анголе, где је Југославија више година отворено помагала МПЛА, величала њеног вођу Нета, слала огромне количине оружја, па је ипак на једној седници речено “[...]ја се слажем с том формулацијом да треба са ФНЛ одржавати неке контакте, али са МПЛ стварно ту ја не видим разлога за [неразговорно] неке дилеме да ми идемо до краја са МПЛ сматрам да је то не само аутентичан покрет него најјача стварна снага у Анголи.” АЈ, 507/IX, СК SKJ, IX, S/a-266, Stenograf sa sednice komisije SK SSRNJ, 15.11.1974, 37.

¹²⁵⁸ АЈ, 142, 558 I, Јужна Африка 1965-1972, Извештај проблеми у АНК, мај 1970. АЈ, 142, 538 I, Африка-опште, Ослободилачки покрети Африке – опште, 1972., 9; АЈ, 142, 558 I, Јужна Африка 1965-1972, Извештај о боравку председника АНК- ЈАР, Оливер Тамбо и секретара за послове Председништва Оливеа Мавусо 16.11.20.11.1971, 6.

представљена као лажни покрет за независност који Југославија никада није помагала.¹²⁵⁹ Немајући положај монопола на помоћ и друга средства утицаја (шпијунска, политичка) Југославија се мудро определила за репрезентацију алтруистичког помагача, који је подредио борбу за утицај, борби за слободу.¹²⁶⁰

Проглашење независности био је тренутак који је Југославија чекала како би добила дивиденду на своју помоћ.¹²⁶¹ Међутим, тренутак независности био је управо почетак пада југословенског утицаја. Доприневши прилично победи МПЛА и ФЛН, Југословени су ипак „уновчили“ само део утицаја који су стекли у рату за независност.¹²⁶² Хладноратовска логика почела је да буде пресудна у тренутку остварења независности. Како је то сликовито описао Иван Ивековић, дугогодишњи посматрач борбе у португалским колонијама, „у тренуцима када то постаје врућа зона хладног рата, Југославија доноси нож у борбу пушкама.“¹²⁶³ Међутим, из деценија помоћи ОП формирана је моћна слика Африканца – борца за слободу.

Афрички борац из епохе колонијализма представљан је на Западу као бестијални *ратник*, наоружан архаичним оружјем, склон неорганизованој борби.¹²⁶⁴ Њему супротстављен био је добро утрениран, модерно наоружан, у батаљоне разврстан, европски колонијални *војник*. Како је време пролазило, колонијалне силе почеле су да намећу слику великих војсковођа попут Гордона, Киченера и Бугада, колонијалних војника „дисциплиноване, снажне мушкости“ као идеализоване аутопортрете Европљана у Африци.¹²⁶⁵

Доминантна представа односа европски-афрички војник била је слика европског војника са великом лепезом помоћника који су у ствари представљали лојалност покорених афричких народа, а њихова „помоћна“ улога означавала је и њихово место у империјалној хијерархији.¹²⁶⁶ Колонијалне силе користиле су расистичке слике Африканаца у пропаганди једна против друге.¹²⁶⁷ Угрубо, ови војници виђени су највише у односу на своје расно/етничко порекло, па су „арапски“ војници представљани као „племенити дивљаци“ и друштвено заостали људи који још нису ступили у XX век. „Црначки“ војници су, међутим, доживљавани као *par excellence Други*, расно инфериорни дивљаци, бестијалног изгледа и понашања који су под колонијалном влашћу могли постати само врста „великог детета“ (фр. *grand enfant*) смањене менталне способности, о коме се треба старати (али и од кога треба чувати сопствене жене и војнике) али чију „изузетну“ физичку снагу треба искористити у рату.¹²⁶⁸ До краја хладног рата, слика црног афричког војника са шлемом, у маскирној униформи и са неизбежним калашњиковом, учврстиће се као један од најпотентнијих симбола континента, а потом са ескалацијом грађанских ратова доминира слика детета-војника (енг. *child soldier*).¹²⁶⁹

Слику савременог афричког борца покушали су да дефинишу резличити идеолози. Нкрумах је сањао о панафричкој војсци, добро наоружаној и спремој да одговори на све изазове на континенту. Нето, Кабрал и Мондлејн замишљали су национално и класно свесног борца који

¹²⁵⁹ Babić, Dimitrije, *Angola*, Rad, Beograd, 1976.

¹²⁶⁰ Dimić, „Achievements and Limitations of Yugoslavia's Policy in Angola”, 13-14.

¹²⁶¹ Vučetić, „We shall win: Yugoslav Film Cooperation with FRELIMO“, 146.

¹²⁶² Интервју са Милојем Поповићем Данилом Милићем, 2016.

¹²⁶³ Iveković, *Afrika u borbi za drugu nezavisnost*, 170.

¹²⁶⁴ Pietersee Nederveen, *White on Black*, 78.

¹²⁶⁵ Pietersee Nederveen, *White on Black* 80-81; Rice, *Of Irony and Empire*, 62.

¹²⁶⁶ Када је Африка покорена, почело је шире коришћење „колонијалних трупа“, помоћних јединица сачињених од Африканаца, од којих су свакако најславнији *Сенегалски копљаници (Tirailleurs Senegalais)*, мултиетничка јединица француске војске која је од 1857 служила на Солунском фронту, окупацији Рура, све до гушења устанка у Алжиру 1954. Pietersee Nederveen, *White on Black*, 82-83.

¹²⁶⁷ Најчувенији случај је пропагандни документ Немачке 1917, који је потписао нико други до Лео Фробенијус под називом *Der Volkerzirkus umserer Feinde* („Етнички циркус наших непријатеља“). Rice, *Of Irony and Empire*, 67.

¹²⁶⁸ Исто, 48,50,56,57,58,61

¹²⁶⁹ Arnold, *Africa. A Modern History*, 761; Cooper, *Africa since 1940*, 142; Види насловницу: Westad, *Global Cold War*;

паралелно са националним ослобођењем спроводи и социјалистичку револуцију. У Југославији, пак, припадници ОП нису били доживљавани као *војници* на обуци, нити као дивљи *ратници*, никако као Геварини *герилци* Триконтинентале који ће сутрадан наставити борбу у другим земљама. Доживљавани су као *борци*, и под тим именом их срећемо у изворима, а често су поређени са Југословенима у Другом светском рату. То је значило да им је призната доза националне еманципације, техничке спремности и идеолошке освешћености, да су везани са слободу своје земље, и да ће се „сутра“ трансформисати у раднике, сељаке, па можда и комунисте.

Док су у СССР борци из Африке имали војно-техничке и идеолошке курсеве који су их паралелно индоктринирали и обучавали за војне задатке, увид у југословенске планове обука, које су углавном трајали шест месеци, открива много мању индоктринацију. Дакле, Африканци нису доживљавани као идеолошки *Други*. Обука је била обављана у самој земљи у редовним војним институцијама, у великим градовима (Београд, Загреб, Сарајево, Панчево).¹²⁷⁰ Борце ПАК је пуковник Цокић, који их је у Сарајеву 1986. обучавао, оценио као „веома дисциплиноване“, са добрим војним способностима, добрим међусобним односима, а та обука их је припремила да буду „командири одељења и водова“.¹²⁷¹ Друге оцене афричких бораца, класификују их према њиховим војним особинама и често са симпатијама.¹²⁷² Да су сагледавани као комплетне личности, те припремани и за националну еманципацију, а не само војну акцију, видимо јер су поред чисто војних курсева борци имали планиран и културни и забавни живот као и туристички обилазак Југославије.¹²⁷³ Да се радило о солидарности чвршћој од оне наметнуте одозго, говори и чињеница да актери помоћи врло често о својим афричким саборцима говоре са извесном емотивношћу.¹²⁷⁴ Обрен Стишовић је пратећи борце ЗАНУ *ЈАТ-овим* авионом у Југославију на обуку, истакао да су то „врло млади, добри, дисциплиновани младићи.“¹²⁷⁵

Доминантна представа сукоба у Африци био је сукоб антиколонијалног борца, метафорички голог Давида, и колонијалног завојевача, модерно опремљеног Голијата. Стеван Лабудовић је на основу трогодишњег искуства у Алжиру описао борбу као „партизанштину, као и код нас“ где „имате 200.000 супер наоружане армије, а овамо имате 40.000 ‘ајд да кажем голаћа.“¹²⁷⁶ Посматрачи који су директно посматрали ослободилачку борбу, имали су похвале за борбене способности афричких бораца.¹²⁷⁷ Расне и националне карактеристике играле су сразмерно малу улогу. Једини стереотип који можемо испратити јесте стереотип *осетљивог Африканца*, форме односа старији-млађи брат, где се Југословени боје да не разочарају борце својом помоћи јер су „посебно сензитивни“ на разочарења.

¹²⁷⁰ АЈ, 142, А 261, Обука припадника ОП АНК у ИЅС, 10.11.1986; АЈ, 142, А 261, Потсетник за разговоре са делегацијом РАС о помоћи ССРЈ овом покрету, 3.2.1986, 1; АЈ, 142 А 261, Забелешка из разговора Османа Зубовића, председника одбора за помоћ ослободилачким покретима и жртвима агесије са делегацијом РАС у Београду, 10.2.1986,1; АЈ, 142 А 261, Одбор за помоћ ОП и жртвима агесије Савезном секретару за народну Одбрану, 10.10.1986,1; АЈ, А 261, Забелешка из разговора Беаудина Крајнића представника КО за помоћ ОП РК ССРЈ БИХ са Мзваи Пилисо, чланом Извршног комитета АНК, Сарајево, 29.6.1986,1; Кратко је разматрана војна обука у земљама прве линије фронта АЈ, 507/IX, S-а 271, Седница комисије за међународне везе и односе 19.2.1975, 25.

¹²⁷¹ АЈ, 142, а 261, Јужна Африка, ПАК, 1986-1987, Основни елементи из разговора В.С. Фама (V.S.Phama) секретара за одбрану ПАК са командантом ЦВШ КОВ, пук. Цокићем у Сарајеву, 13.2.1986.

¹²⁷² АЈ, 142, а 261, Јужна Африка, АНК, 1986-1987, Забелешка из разговора са представницима АНК у Луанди, 23.9.1986. АЈ, 142, а 261, Јужна Африка, АНК, 1986-1987, Обука припадника ОП АНК у ИШЦ, 19.11.1986; АЈ, 142, а 203, Извештај о боравку у Замбији и Мозамбику од 23.2-2.3.1979., 12.3.1979.7. ;АЈ, 142, А 203, Информација о остваривању помочи ослободилачким покретима у 1979, 3

¹²⁷³ АЈ, 142, А 261, Уговор о реализацији обуке у СФРЈ 30 припадника за ослобођење ЈАР РАС 25.7.1986,1.

¹²⁷⁴ Вејновић, Душан, *Афрички национализам*, Загреб:Напријед,1972, 7; Интервју са Стеваном Лабудовићем, 16.11.2016.

¹²⁷⁵ АЈ, 142, а 203, „Извештај о боравку у Замбији и Мозамбику од 23.2-2.3.1979“, 12.3.1979, 8.

¹²⁷⁶ Интервју са Стеваном Лабудовићем, 16.11.2016.

¹²⁷⁷ АМАУ, к. бр. 42, „Збогом Абдурахман Бенсалема“, Пећар, Здравко, март 1962.,4; Интервју са Стеваном Лабудовићем, 16.11.2016.

Као што је увођење “Максим” митраљеза у борбу крајем 19. века донело одлучујућу превагу империјама за покоривање Африке, тако је европско лако наоружање, обука и ширење идеја герилског ратовања довело до, ако не преваге, онда макар привидног паритета афричких побуњеника половином XX века.¹²⁷⁸ То европско оружје у рукама Африканаца имало је и своју јаку симболику, како је то још пре Другог светског рата приметио Џорџ Орвел, јер је фокусирао тачку разлике између колонизатора/колонизованог у објекту оружја.¹²⁷⁹

Питање свих питања било је, дакле, снабдевање потенцијалних побуњеника оружјем. Оружје је највише утицало на слику Југославије као покровитеља од поверења, што је Југословенима јасно предочено још 1953. када је извесни „Бензелун“ (вероватно *nom de guerre*) секретар каирског бироа Магреба, упитао „мало под утицајем пића“ југословенског амбасадора у Каиру, Марка Никеџића, „мислимо ли стварно нешто учинити за њих“. Реторичку подршку деколонизацији овај Африканац желео је да види потврђену у испоруци оружја.¹²⁸⁰ Испоруке оружја у организацији ССРНЈ одиграле су важну улогу у одржавању ослободилачке борбе у више ратова за независност. Још је Здравко Печар доказао да су сукцесивне испоруке југословенског лаког наоружања током 1957. одиграле битну улогу у одржавању борбених ефектива ФЛН, нарочито јер су операције те године представљале „кулминационе успехе војног вида алжирске револуције“, а то су касније потврдили и други аутори.¹²⁸¹ Додатно, Јован Чавошки је потврдио важност југословенског снабдевања МПЛА ради отпора како португалским колонизаторима тако и супарничким побуњеничким групама.¹²⁸²

Осамдесетих, у рату ПОЛИСАРИА против Марока за Западну Сахару, где је Мароко, амерички савезник, имао на располагању америчке тенкове, југословенско оружје је у форми ракетних бацача М71 и „6000 ракета“, као и обука за руковање овом најсавременијом технологијом, значило велики успех за ове борце у Сахари – они су њиме прецизно тукли Мароканце у америчким тенковима.¹²⁸³ Опрема испоручена покретима АНК и ПАК током 1986. била је веома скупа и бројна.¹²⁸⁴ Такође, оружје југословенске производње које се показивало као посебно добро у устаничким акцијама, доносило је Југославији престиж у борби за покровитељство, а такве примере налазимо у Намибији и Гвинеји (Б).¹²⁸⁵

¹²⁷⁸ Pieterse Nederveen, *White on Black*, 82; Rice, *Of Irony and Empire*, 62.

¹²⁷⁹ Orvel, George „Shooting an Elephant” цитирано у : Addas, Michael, *Machines as the Measure of Men. Science, Technology, and Ideologies of Western Dominance*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1989, 387; Сличан однос према оружју, само са позиције колонијалног дискурса види у: Kipling, Rudyard „The Man Who Would Be King”, 136-158, *The Big Book of Adventure Stories*, (ур.)Prenzler, Otto, New York: Vintage, 2011.

¹²⁸⁰ DASMP, PA, 1953, f.21, 416160, Razgovor sa Benzelnom, Sekretarom Kairskog Biroa Magreba, Nikezić, Kairo, 1.12.1953; Види и: DASMP, PA, 1954, f.18, 49095, 12.6.1954; Horne, *A Savage War*, 129, 143.

¹²⁸¹ Реџар, „Историја ослободилачког покрета“, 486; Чавошки, „Југославија, Алжир, несврстане земље“, *Алжир-Београд*, 100.

¹²⁸² Čavoški, „Yugoslavia’s Help Was Extraordinary”, 125-150; Види и: Jakovina, *Treća strana hladnog*, 479. W. Martin James III, *A Political History of the Civil War in Angola: 1974-1990*, New Brunswick and London: Transaction Publishers, 2011, 81.

¹²⁸³ AJ, 142 A 261, Informacija o traženju pomoći i školovanju kadrova Polisario, undated; AJ, 142 A 261, Pomoć Polisariu preko SSRNJ, 1; AJ, 142 A 261, Izveštaj o uspehu 2 pripadnika F. Polisario na krusu ručnog laserskog dajlinomera, 3.7.1986; AJ, 142 A 261, Informacija o otpremi raketa 128 oslobođilačkom pokretu Polisario, 22.4.1986.

¹²⁸⁴ Била је довољна да потпуно опреми преко 500 бораца (униформе, аутоматске пушке, бомбе, компаси, радио станице) – а укључивала је и модерне ракетне бацаче, минобацаче и остало теже наоружање које је ПАК могао евидентно користити за напад на добро опремљене јужноафричке војнике. AJ, 142, а 261, Јужна Африка, ПАК, Наоружање и војна опрема, ревидирани списак за испоруку АНК. Захтев из Луанде назначивао је 3000 аутоматских пушака, 2000 лаких митраљеза, 500 минобацача, 2000 противтенковских мина, 5000 униформи; AJ, 142, а 261, Јужна Африка, ПАК, 1986-1987, Извештај о посети делегације Панафриканистичког конгреса Азаније, фебруар 1986, 17.

¹²⁸⁵ Сам Нујома, вођа СВАПО, истакао је да су југословенским противавионским топовима срушили три авиона. Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 525; Вођа покрета из Гвинеје Бисао, тако је тражио искључиво „југословенско оружје“ AJ, 142, 538 I, Izveštaj o boravku u Gvineji, Zairu i Senegalu od 14. do 26. маја 1972.

Поред практичне стране испорука оружја, овај трансфер имао је и јако битну симболичку страну – такорећи братства по оружју. Печару се оштро у сећање урезао тренутак када му је командант батаљона Абдурахман Бенсалема предао „устаничко оруђе, међу којима амерички карабин заробљен од Француза“.¹²⁸⁶ Пушкомитраљез М53 је по једном југословенском сведочењу, постао „краљ муџахединског ратовања“ у алжирском рату, а ове митраљезе слала је Југославија. На једној фотографији из Печаревог архива видимо како овај Југословен стоји и Алжирцима који запоседају митраљез М53 показује његове делове.¹²⁸⁷ Испоруке оружја изазивале су јаку емоционалну повезаност, па су тако борци из Зимбабвеа „уз сузе“ истоваривали југословенско оружје и лекове из ЈАТ-овог авиона 1979. на аеродрому у Лусаки, а такве моменте солидарности бележе и афрички извори (Слика бр. 17).¹²⁸⁸ Такве везе изазивале су и произвођење специфичног дискурса *братства*. Када је крајем рата у Алжиру амбасадор ФНРЈ у Тунису, Милош Лалевић, ушао први пут камп у алжирске војске, представили су га као „алжирског брата.“¹²⁸⁹ Овакав дискурс, чини се, надмашивао је међусобно идеолошко називање „другом“, како су се на пример међусобно доживљавали Источни Немци и припадници АНК,¹²⁹⁰ па је више одговарао кровној филозофији антиимперијализма и несврстаности, но социјализма. То нас доводи и до питања тзв. *југословенског модела*.

2.1.3 Југословенски модел између НОБ-а и савременог ратовања

Одмах после рата, а нарочито у „партизанском филму“, митологизација НОБ-а заузела је једно од кључних места у репрезентацији Југославије у земљи и иностранству.¹²⁹¹ Још први кораци на ауторепрезентацији Југославије у Северној Африци чињени су уз промоцију ЈНА – посебан акценат стављан је на „снагу, наоружање, војничку способност, везу са народом.“¹²⁹² Паралелно са изложбама о ЈНА или НОБ у Каиру или Дар ес Салааму продаване су биографија Тита или кратак преглед НОБ-а.¹²⁹³

Међутим, већ од средине педесетих у Африци су се појавили ликови совјетских партизана, Мао Це Тунга, па затим Кастра, Геваре и вијетнамских бораца, а свако је нудио своју специфичну рецептуру за ослободилачку борбу.¹²⁹⁴ Како су везе са ОП постајале комплексније, а најкасније до краја педесетих, развио се специфични приступ Југославије у представљању свог модела. Он је био сачињен од два дела. Први део чинило је искуство из НОБ-а, односно аутентична борба за слободу југословенских партизана: избегавање уништења; поражавање других покрета на терену;

¹²⁸⁶ Архив МАУ, к. 42, „Zbogom Abdurahman Bensaleme“, Пећар, Здравко, март 1962. 1.

¹²⁸⁷ Исто оруђе нашло се на насловници алжирског часописа *Ел муџахид (Бораци)*; Пећар, „Negde u Alžiru“, *Treći svjetski mir*, (уп.) Остојић, 113. Цитирано у: Tot,Dora, „Alžirski rat za nezavisnost 1954-1962: Jugoslovenska podrška Fronti nacionalnog oslobođenja“, *Završni Rad, kandidat*, 2015, Hrvatski studij, Zagreb; AMAU, к. br.1, ковепат VIII.

¹²⁸⁸ АЈ, 142, А 203, Извештај о боравку у Замбији и Мозамбику од 23.2-2.3, 12.3.1979.

¹²⁸⁹ DAMSPS,PA, 1962, f.3, 412642 Zabeleška o razgovorima tokom posete Vrhovne komande ALN, Komande Severne Zone I pograničnim jedinicama дана 14 i 15 marta 1962, одстављено II обавештајној управи ЈНА 4. April 1962 Сличне примере види у: Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 531,572; АЈ, 507/IX, 59/27, Oginga Odinga Veljku Vlahoviću, 1960.

¹²⁹⁰ Schler, „GDR Solidarity with South Africa“, 97.

¹²⁹¹ Vučetić, Radina, *Monopol na istinu. Partija, kultura i cenura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*, Beograd:Clio, 2016, 267; Види више у:Zvijer, Nemanja, *Ideologija filmske slike: sociološka analiza partizanskog ratnog spektakla*,Филозофски факултет, Beograd, 2011.

¹²⁹² DAMSPS, PA, 1953, f.21, 410476 S2, Nikezić, Mihailovski SSIPu, 23.7.1953.

¹²⁹³ АЈ, 142, 558 I, Јужна Африка 1965-1972, Забелешка о разговору са Мзвандиле Пилисо (Mzwandile Piliso), главним представником АНК, 14. април 1967. 1; АЈ, 142, 558 I, Јужна Африка 1965-1972, Забелешка о разговору са Нга – Мамба Махемом (Nga-Mamba Machema) активистом Панафричког конгреса Јужне Африке, на дан 8.5.1964,2.

¹²⁹⁴ Кубанци су истицали тактику *foco*, Лио Бијен „народни рат“, а Фанон „револуционарно насиље.“ Вијетнамске делегације су шездесетих у Пољској вођене на места важна за Варшавски устанак.Young, *Postcolonialism. An historical introduction*,277;Prashad, *The Darker Nations*, 107;Mark, Quinn, “Eastern Europe”, 7.

обрачун са квислинзима; стварање, управљање и ширење слободне територије; међународно признање. Други део, чинила је југословенска модерна војна индустрија, ЈНА и њен приступ савременом ратовању, софистицирано оружје и опрема. Додатни чиниоци специфичности југословенског „брэнда“ били су промоција помоћи „без услова“, обраћање пажње на националне специфичности ослободилачке борбе, као и југословенски положај у несврстаном свету.

Афричким борцима за слободу најчешће је ова специфична југословенска комбинација представљана приликом посета делегација ОП. Борци из Анголе вођени су кроз туре које су представљале како југословенско ратно искуство тако и југословенску савремену *стварност*.¹²⁹⁵ Непуних годину и по дана по посети високих делегација АНК Москви и Пекингу (1963), једна делегација са Мзвандиле Пилисом на челу дошла је у Југославију као гост ССРНЈ. За ту прилику припремљен је програм инспирисан искуством НОБ-а. Пилисо-у су између осталог припремљене посете следећим местима: Војни музеј, Спомен гробље жртвама фашизма у Јајинцима, Музеј илегалне партијске штампе, обилазак најзначајнијих места из НОБ у Словенији. Такође су планирана два предавања: једно у главном одбору СУБНОР („*Органзовање илегалног рада у НОБ*“), а друго би држао Пилисо у Институту за раднички покрет („*Садашња ситуација у Јужној Африци и АНК*“). Накнадно је замењена активност „*Организација илегалног рада*“ са активношћу „*Почетак оружаног устанка*“.¹²⁹⁶ Програми су стога прављени спрам виђења у којој је етапи ослободилачки рат у појединој земљи. Тренуци оскудице у тактичкој обуци и идејној доктрини ослободилачке борбе код других покровитеља, пружали су прилику да се НОБ прикаже као један од примера и узора за Африканце.

Да се ради о чврстом, дуготрајном моделу види се и из посете Јужноафриканаца из 1986, која је укључивала како посету *Војно-историјском институту*, уз обавезне лекције о НОБ-у, тако и посету војном полигону „*Никинци*“ где је демонстрирана најмодернија војна опрема.¹²⁹⁷ Југославија је то лако оружје за тешке терене произвођила у склопу своје нове доктрине општенародне одбране. Овај извоз у суверене државе и антиколонијалним покретима Југославија је чак уградила у дискурс несврстаности.¹²⁹⁸ Тако је војни полигон Никинци,¹²⁹⁹ који је отворен 1970. постао је стална тачка у програмима посета афричких герилских али и политичких вођа.¹³⁰⁰

Већ 1957. борци ФЛН били су задовољни тиме што је Југославија поштовала „специфичност сваког ослободилачког покрета.“¹³⁰¹ У свом званичном листу, ФЛН је 1958. Југословене описивао као „старе борце“ (фр. *anciens maquisards*).¹³⁰² Ипак, ова слика има своје лимите. Тако је Стеван Лабудовић рекао да су руководиоци били релативно упознати са

¹²⁹⁵ Dimić, „Achievements and Limitations of Yugoslavia's Policy in Angola”, 16.

¹²⁹⁶ АЈ, 142, 558 I, Јужна Африка 1965-1972, Посета члана извршног руководства Афричког националног конгреса Јужне Африке и представника у Каиру Мзвандиле Пилисо-а, Београд 1.4.1965. Програм посете 2; Види и: АЈ, 142, 558 I, Руководиоци покрета отпора Гвинеје Бисао и Мозамбика 27.10.1969.,2. АЈ, КПР, II 3-6-2/24, Информација Комисије за међународне везе ССРНЈ о помоћи Југославије ослободилачким покретима и антиколонијалним покретима, 5.3.1964,4; Упореди совјетски програм. Shubin, *The Hot Cold War*, 243.

¹²⁹⁷ АЈ, 142, а 261, Јужна Африка, ПАК, 1986-1987, Извештај о посети делегације Панафриканистичког конгреса Азаније, фебруар 1986, 1.

¹²⁹⁸ Mangasarian, *Independence or dependence?*, 212, 395, 235, 398.

¹²⁹⁹ Овај полигон близу Београда имао је 7 павиљона, 55000 квадратних метара, 2200 производа а 750 делегација из 88 земаља света посетиле су га у периоду од 1970-1999. Matović, Jovan, *Војни послови Југославије у XX веку*, Београд: Tetra GM, 2003, 44.

¹³⁰⁰ Види нпр. посету Роберта Мугабеа и Џулијуса Нјереера овом полигону: АЈ, 142, А 203, Предлог програма посете делегације ZANU Zimbabwe, 24-27 сугуст 1979. 1-2; АЈ, КПР, I-3-а/115-8, Zabeleška о разговору председника UR Танзаније Нјереера са savezним секретаром генералом армије Н. Лјубићем 20.4.1975.

¹³⁰¹ АЈ, 507/IX-2, V-2 Извештај о Алџиру 1957. л. 7.

¹³⁰² „Le F.L.N. au VII-eme Congres, de la ligue des communistes de Yougoslavie“, „El moudjahid“, No.23.p 445.1958. у *El Moudjahid I*, Jugoslavija: Графички завод, јун 1962.

Југославијом, док су борци били несвесни њене улоге.¹³⁰³ Пошто није постојао еквивалент Маове *Мале црвене књижице* или Гевариног *Приручника за герилско ратовање*, Алжирци су 1962 изричито тражили да им се доставе „дела маршала Тита јер су сабрана у једну књигу“.¹³⁰⁴ ПАК и АНК наводно су се јако интересовале за НОБ, несумњиво под утиском да је Југославији важно да се НОБ стално изнова изједначава са осталим праведним борбама у свету. Оба ОП ритуално су величали улогу Тита као „симбола борбе за слободу“.¹³⁰⁵

Афрички борци који би посетили Југославију, остављали су записе који су углавном говорили о њеној модерности, демократији, развоју, људским правима.¹³⁰⁶ Чланови ССРНЈ нису свој успешни модел герилског ратовања наметали, ни у стратешком, ни у тактичком смислу.¹³⁰⁷ Увек су то истицали, па је у том стилу Тодо Куртовић рекао Џошуи Нкому: „Ваша борба је оригинална, ваши напори су оригинални, и она тражи оригинална решења“.¹³⁰⁸ Југословенски руководиоци и стручњаци упорно су реферирали на примере из НОБ како би Африканцима дали савет или створили блискост. Ту су се провлачила питања: шта урадити са заробљеницима, шта са породицама погинулих, како организовати омладину, шта са инвалидима и како развијати кадрове.¹³⁰⁹

Фадил Хоца је Џошуи Нкому објаснио како је наводно концепт братства и јединства одржао Србе и Албанце у борби 1941-1945, како би овај то могао применити на зимбабвеанске Матабеле и Машоне.¹³¹⁰ Врховец је један напад Родезије на логор ЗАПУ упоредио са десантом на Дрвар.¹³¹¹ Валтер Мавусо из АНК имао је 1971. вишечасовни разговор у *Војноисторијском институту* са пуковником Д. Крстићем. Тема је била војно-политичка ситуација пред априлски рат 1941, начин и организовање КПЈ у условима илегалности, и припреме за општи устанак.¹³¹² Када је Мавусо питао како би се могао избећи секташки сукоб, Крстић није посегао за неким свежијим примером попут Анголе, Алжира, са којим је Југославија била упозната, већ је посегао за провереним „залихама“ НОБ: „У том смислу детаљно му је изложен историјат наших односа и покушаја сарадње с четницима у току јесени 1941.“¹³¹³ Догађало се и да посматрачи изједначавају историјске непријатеље Југославије и непријатеље афричких ослободилачких покрета па Иван Ивковић непријатеље ФРЕЛИМО-а зове „четничке“ формације.¹³¹⁴

Да ово није била само ауторепрезентација, већ да се радило о стварном трансферу знања и искустава, сведоче примери употребе југословенских приручника, или инструкција које су

¹³⁰³ Интервју са Стеваном Лабудовићем 16.11.2016.

¹³⁰⁴ DAMSPS, f.3, 1962, 412642 Zabeleška o razgovorima tokom posete Vrhovne komande ALN, Komande Severne Zone I pograničnim jedinicama dana 14 I 15 marta 1962, odstavljeno II obaveštajnoj upravi JNA 4. April 1962

¹³⁰⁵ Види нпр. АЈ, 142, а 261, Јужна Африка, ПАК, 1986-1987, Извештај о посети делегације Панафриканистичког конгреса Азаније, фебруар 1986, 4.

¹³⁰⁶ АЈ, 142, 558 I, Јужна Африка 1965-1972, Писмо председнику комисије за међународне односе и везе ССРНЈ, Вијијам Марула, 1966. 1-5.

¹³⁰⁷ АЈ, 142, 558 I, Јужна Африка 1965-1972, Посета члана извршног руководства Афричког националног конгреса Јужне Африке и представника у Каиру Мзвандиле Пилисо-а, Стенографске белешке разговора Пилисо-Мојсов у Савезном одбору ССРНЈ 10.4.1965, 27.

¹³⁰⁸ АЈ, 142, А 203, Stenografske beleške sa razgovora Predsednika Savezne Konferencije SSRNJ Tode Kurtovića i Predsednika ZAPU i kolidera PF Džošue Nkoma, 8.1.1979, 24.

¹³⁰⁹ АЈ, 142, 558 I, Rukovodioci pokreta otpora Gvineje Bisao i Mozambika, 27. oktobar 1969. 2; DAMSPS, f.3, 1962, 412642 Zabeleška o razgovorima tokom posete Vrhovne komande ALN, Komande Severne Zone I pograničnim jedinicama dana 14 I 15 marta 1962, odstavljeno II obaveštajnoj upravi JNA 4. April 1962.

¹³¹⁰ АЈ, 142, А 203, Информација о посети делегације ЗАПУ на челу са председником Џошуа Нкомом 7-9.1.1979., 2

¹³¹¹ Јакovina, *Treća strana hladnog rata*, 487.

¹³¹² АЈ, 142, 558 I, Јужна Африка 1965-1972, Извештај о боравку председника АНК- ЈАР, Оливер Тамбо и секретара за послове Председништва Оливеа Мавусо 16.11.20.11.1971, 2, 6.

¹³¹³ Исто, 7.

¹³¹⁴ АЈ, 507/IX, S/a-268, Stenogram zajedničke sednice i stenogram sastanka Komisije za međunarodnu saradnju i veze SK SSRNJ, 15.11.1974, л. 106.

саставили Југословени на терену.¹³¹⁵ Чланови Врховне команде ФЛН, истакли су да им „три војна атласа о офанзивама НОВ и ПОЈ врло значе.“¹³¹⁶ Борци, млађи официри ПАК и АНК обучавани су и слати директно у градове ЈАР да шире војно знање из Југославије – неки су чак извлечени са борбених задатака, слати у Југославију, потом враћани у борбу, све у року од пар месеци.¹³¹⁷

Југославија је у помоћи ОП играла улогу једног од покровитеља, са врло широким пољем деловања које је захватало читаву Африку, али и јасним лимитима. Као најважнији аспект југословенског модела издваја се то да је он био врло умерено етноцентричан, односно да је афричким покретима представљао НОБ истовремено их позивајући да изнађу сопствена, национално специфична решења. Из таквог приступа и са таквим моделом израњала је слика Африке која је морала бити ослобођена, праведним, националноослободилачким ратом који ће Југославија и цео прогресивни и несврстани свет подржати. То је, последично, давало слику ослободилачких покрета који се морају примарно ослонити на своје снаге, односно стварало је атмосферу „братства по оружју“. Афрички *борац* виђен је као национално свестан, способен, посвећен, али и врста „млађег брата“ који ће се по ослобођењу придружити увек растућој несврстаној породици. Колико је у питању један моћан дискурс превазилажења политичке, географске и културне разлике, показује и чињеница да се и данас борба за слободу у свечаним приликама користи за повезивање простора „Југославије“ и „Африке“.¹³¹⁸

2.2 Слика развоја и неразвијености у Африци

2.2.1 Африка у глобалној имагинацији развоја

*Они који нису пронашли ни барут ни компас
Они који никада нису умели да укроте
електрицитет и пару
Они који нису истражили ни мора ни небо
Ал и најмањи познају забат земље трпљења[...]*¹³¹⁹

(Еме Сезер, 1936)

Након политичког и војног ослобођења, југословенски стручњаци укључивали су се у економско ослобођење, односно развој Африке. Термин „развој“ у време раног хладног рата

¹³¹⁵ Један Печарев документ служио је у Бумедијеновој школи за политичке комесаре као узор за почетак обуке. Адуши, Оливије, „Солидарност с побуњеним Алжиром“, *Nyimpa kor ndzidzi. Čovek ne može opstati sam. One Man, No Chop. Rekonceptualizacija muzeja afričke umetnosti*, (ур.) Ерштајн, Emilia, Sladojević, Ana, Београд:МАУ, 2017,184; У трошковницима амбасаде ФНРЈ у Тунису помиње се и „утрошак за материјале који су дати Школи политичких комесара при Врховном војном штабу НОВ“.DAMSPS, PA, 1962, f.3, 731, Veda Zagorac аташе за штампу међународном оделjenju SSRNJ 2112.1961.

¹³¹⁶ DAMSPS, PA, f.3, 412642 Zabeleška o razgovorima tokom posete Vrhovne komande ALN, Komande Severne Zone I pograničnim jedinicama дана 14 I 15 marta 1962, одстављено II обавештајној управи ЈНА 4. April 1962

¹³¹⁷ АЈ, 142, а 261, Јужна Африка, 1986-1987, Забелешка из разговора Османа Зубовића, председника Одбора за помоћ ослободилачким покретима и жртвама агресије, са делегацијом Панафриканистичког конгреса Азаније /ПАК/ 10.2.1986. 1; АЈ, 142, а 261, Јужна Африка АНК, 1986-1987, Забелешка из разговора Бориса Мужевна, Извршног секретара ЦК СКЈ са Мзваи Пилисо, чланом Извршног комитета АНК Јужне Африке, 30. јуна 1986, ;АЈ, 142, а 261, Јужна Африка, АНК, 1986-1987, Забелешка из разговора са представницима АНК у Луанди, 23.9.1986.1.

¹³¹⁸ Тако су, на пример, шеф кабинета председника Републике Србије Никола Селаковић и министар културе Владан Вукосављевић на свечаности поводом 100. годишњице рођења Нелсона Менделе поменули најпре „помоћ ослободилачким покретима“ и „ослободилачку борбу угњетених“ као тачке повезнице Африке и Србије. Говори у ректорату Београдског универзитета 9.6.2018.

¹³¹⁹ Eme Sezer, “Zapis o povratku u zavičaj (Odlomak)”, Sezer, Eme, *Krstaški ratovi tišine*, Београд:Rad 1969, 5.

доживео је експанзију и нова значења. Економски стручњаци Истока градили су своје теорије позивајући се најпре на дела Маркса, потом на Лењинове политичке говоре и текстове, а затим и на сопствено искуство, а након Стаљинове смрти и на нови концепт *многоукладности* односно диверзификованих путева у социјалистички развој.¹³²⁰ Неразвијеност је на Западу у време Хладног рата схватана као „природно стање“ пре почетка развоја, у коме се јављају глад, болести и друге непогоде. Модернизација Африке на Западу схватана је као „претварање афричких земаља у црне реплике [европског] друштва 20. века“.¹³²¹ „Помоћ“, „инвестиције“ и „стручњаци“ чинили су само део механизма који је давао *брutto друштвени производ* преко кога је већина западних економиста онда процењивала развој афричких земаља, што је често укључивало и цивилизацијски дискурс.¹³²² Све главне светоназоре западног модела развоја изложио је Валтер Ростов, амерички економиста, у књизи са провокативним поднасловом „Некомунистички манифест“.¹³²³

Исток и Запад сматрали су да би Африка без економске помоћи склизнула у пустош.¹³²⁴ Стога, два главна међународно прихваћена мотора развоја били су „трговина“ и „помоћ“.¹³²⁵ Жилберт Рист овако појашњава виђење развоја: „Почињање од садашњег момента као „модерности“ призива велико искушње да се идентификују одређене вредности као предуслов модернизације, те се тиме меша узрок и последица.“¹³²⁶ Овакво виђење модернизације уобличио је и сочиво погледа ка Африци, а „источни“ и „западни“ модели развоја имали су сличности са претходним колонијалним у томе што су друштва често класификовали у ригидне шематизме.¹³²⁷ Како марксистички тако и капиталистички модели развоја неразвијених, претпостављали су врсту развоја по фазама, а тај развој је за крајњи циљ имао или комунизам, или високоиндустријализовано друштво масовне потрошње.

Три важна извора за слику Африке у *глобалној имагинацији* југословенских економских стручњака представљали су: 1. Реторика о развоју УН-а 2. марксистичка критика развојних теорија и колонијализма 3. несврстаност. Југословенски економски стручњаци на различите начине прихватили су, прилагођавали и одбацивали термине замишљене географије везане за Африку. Још пре увођења термина „Трећи свет“ 1952, појавио се термин „неразвијени свет“. Амерички председник Труман користи га у свом инаугурационом говору 1949, а југословенски економисти преузимају ову имагинарну географију већ 1950.¹³²⁸

¹³²⁰ Marks, *Kapital: kritika političke ekonomije*; Lenjin, Vladimir Ilić, *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma: popularna skica*, peto izdanje, Zagreb: Naprijed, 1958; Thiam, Iba Der, Mulira, James, Wondji, Christophe, “Africa and the socialist Countries”, *General History of Africa VIII*, 812.

¹³²¹ Chinweizu, “Africa and the Capitalist Countries”, Mazrui, *General history of Africa VIII*, 770.

¹³²² Chinweizu, “Africa and the Capitalist Countries”, Mazrui, *General history of Africa VIII*, 776-777; Rist, *The History of Development*, 78; Adebayo, Adedeji, “Comparative Strategies of Economic decolonization in Africa”, Mazrui, *General history of Africa VIII*, 394.

¹³²³ Addas, *Machines as the Measure of Men*, 403; Burton, Eric, “Socialisms in Development: Revolution, Divergence and Crisis, 1917-1991”, *Journal fur Entwicklungspolitik*, XXXIII, 3-2017, S.4-20, 5; Рафаиловић, Јелена, *Развој индустрије на Балкану. Текстилна индустрија у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и Бугарској 1919-1929*, Београд: ИНИС, 2018., 18 ; Rist, *The History of Development*, 98. Ростов је фазе развоја линеарно поделио на следећи начин 1. Традиционално друштво (неразвијеност) 2. Предуслов за полет 3. Полет 4. Ка зрелости 5. Масовна потрошња

¹³²⁴ Rist, *The History of Development*, 77.

¹³²⁵ Звани по енглеским речима “trade” or “aid”, Rist, *The History of Development*, 74-91; Cohen, Andrew, “The New Africa and the United Nations”, *Africa. A Handbook to the Continent*, London: Anthony Blond, 1961. 495.

¹³²⁶ Рист за Ростовљев, као и за марксистички модел развоја, сматра да су еволуционистички. Rist, *The History of Development*, 98. Sanchez-Sibony, *Red Globalization*, 58-59.

¹³²⁷ Curtain, *Image of Africa*, II, 244-258; Spurr, *Rhetoric of Empire*, 69-71.

¹³²⁸ Rist, *The History of Development*, 79.; Rubinstein, *Yugoslavia*, 162. Avramović, Dragoslav “Međunarodno finansiranje nedovoljno razvijenih zemalja”, *Međunarodna politika*, br. 11, 1950; Stanovnik, Janez, “Pomoć nerazvijenim zemljama - put mira”, *Međunarodna politika*, br.4 1951.

Генерација економиста која је служила при дипломатским мисијама Југославије у УН, постићи ће прве везе са економистима са Глобалног Југа. Они ће на крилима дискурса политичке елите ФНРЈ формирати оквире репрезентације Африке које ће бити фузија језика марксизма, несврстаности и реторике међународних агенција УН. Југословенски стручњаци успели су да интегришу критику капитализма која је инхерентна марксизму (критика експлоатације, отуђења и неправде) у своју мисао о развоју неразвијених, као и критику совјетског догматског приступа развоју, те да ту критику доминантних шема развоја претворе у продуктивно повезивање са афричким земљама.¹³²⁹ Јанез Становник био је изврстан представник ове нове генерације, и стално је користио свој положај да укаже на неправедност светских система према периферним земљама, дакле и Африци и Југославији.¹³³⁰

Сама Југославија вешто је приказивана као нешто између неразвијене и развијене земље (нпр. „недовољно развијена“), што јој је давало моћан положај на менталној мапи, јер је могла заступати оба света.¹³³¹ Југословенски стручњаци преко УН реторике преузимају крајем шездесетих и дихотомну имагинарну географију „развијени Север“ и „неразвијени Југ“.¹³³² Они се постављају између та два спектра и уживају у улози посредника.¹³³³ У речнику који користе југословенски економисти осамдесетих налазимо, опет, да је најчешће супротстављање богатих и сиромашних, а Север-Југ као главну осу светских кретања.¹³³⁴ Географију раскршћа између светова Југославија, као и између Истока и Запада, употребљава да промовише свој положај између „богатог Севера“ и „сиромашног Југа“, што њено место чини амбивалентно, али једнако блиско Африци и Европи.¹³³⁵

До раних шездесетих је, највише утицајем УН и одбацивањем „буржоаског термина“ Трећи свет, афрички континент мапиран као део неразвијених земаља, а потом ЗУР (земаља у развоју).¹³³⁶ Африка је често представљана као јединствен континент са земљама које имају исте проблеме, па се тако поткрадао и патерналистички дискурс помоћи, а читав континент је коришћен као дискурзивна полука – „Африци се мора помоћи“.¹³³⁷

Поред континенталне, истицала се подела на „Северну“ и „Црну“ Африку.¹³³⁸ Бранко Хорват је у једној анализи израђеној за *Институт економских наука* на основу четири критеријума поделио 153 државе света. Африку је поделио у „Африку Јужно од Сахаре“ и „Медитеранске земље“ (у којима се залаже за два посебан подручја „Африку сјеверно од Сахаре“

¹³²⁹ Кока, *Капитализам 77; Од Мађина до Нјујорка*, 38-41.

¹³³⁰ Јанез Становник (1922-2020) Југословенски економиста, економски саветник делегације ФНРЈ при УН 1952-1954. У периоду од 1954, када је завршио своју дужност у УН, био је савезни посланик, професор на Економском факултету у Љубљани те директор Института за међународну политику и привреду у Београду. Он је био члан прве југословенске делегације на овој конференцији УНКТАД, а шеф делегације на другој (1967), а такође је био први саветник (1965-1967) Раула Прибиша (Raul Prebisch), који је био секретар конференције.

¹³³¹ АЈ, 320-63-90, *Izveštaj o poseti potpredsednika SIV SR Srbije Zečevića Nigeriji, bez datuma*, 2; АЈ, 130, 611, *Развој и проблематика спољнотрговинских односа СФРЈ са ЗУР*, 12.6.1970., 1-8; АЈ, 130,633, *Zaključci i predlozi mera povodom razgovora o bilateralnim ekonomskim odnosima u zemljama istočne Afrike*, 10.3.1970, 1-9; АЈ, 130, 661, *Izveštaj o pripremanju za učešće Jugoslavije na međunarodnom simpozijumu o industrijskom razvoju*, 2.11.1967, 44.

¹³³² Види нпр. АЈ, 130,646, *Informacija o XXIV zasedanju Generalne Skupštine 3.9.1969.*; О терминима Север и Југ у економској имагинацији: Rist, *The history of development*, 158.

¹³³³ АЈ, 130, 646, *Preliminarna informacija o uslovima i mogućnostima XXV jubilarnog zasedanja Generalne skupštine UN*, 8.

¹³³⁴ DAMSPS, PA, 1985, f. 118, *Pregled i analiza stavova o najvažnijim ekonomskim pitanjima na osnovu odgovora predsednika Predsedništva SFRJ i razmene mišljenja u okviru bilateralnih susreta predsednika, predsednika SIV-a i saveznog sekretara za inostrane poslove*, 28.2.1985, 9; DAMSPS, PA, 1986, *Informacija o radu i aktivnostima G77*, 7.4.1986.

¹³³⁵ Stanovnik, Janez, *Međunarodni privredni sistem. Od dominacije ka ravnopravnosti*, Beograd:Komunist 1983.412,424.

¹³³⁶ Flere, dr Janvid, *Konferencija UN o trgovini i razvoju*, Beograd:Sedma Sila, 1964,24. АЈ, 130, 633, *Delegacija FNRJ na XII zasedanju UN*,22.9.1967, 1.

¹³³⁷ Flere, *Konferencija Ujedinjenih nacija*, 19. О предрасуди неопходности помоћи: Keim, *Mistaking Africa*, 83-104.

¹³³⁸ Влков, *О колонијалним проблемима*, 20; АЈ, 507/IX, IX-144/LVIII-1, *Savetovanje predstavnika socijalsitičkih zemalja o mogućnostima saradnje sa arapskim zemljama*, Beograd, 22.9.1967.

и „Средњи Исток“). Хорват користи и критеријуме „културе“, а и вреднује и „расне групе“ становништва и економику. Од свих подручја света Хорват издваја управо „Црну Африку“ за коју сматра да се у „културно- просвјетном“ смислу разликује и од ЗУР. Она је једина у „иницијалном стадију развоја“, остатак „Трећег света“ чине „земље у развоју“ заједно са Јужном Европом.¹³³⁹ Доајен југословенске економије својом рачуницом, тако, долази до економских подручја која потпуно одговарају географским представама о Африци у старим империјама, те их крсти потпуно истим именом. Хорват ће и касније задржати једну европоцентричну слику Африке као примера сиромаштва.¹³⁴⁰

Главни узрок заосталости Африке југословенски стручњаци су налазили у колонијализму и неоколонијализму.¹³⁴¹ Афричке колоније доносиле су метрополама „немерљиву економску контрибуцију“.¹³⁴² Колонијални дискурс лоцирао је у разликама између колонизатора и колонизованог сопствену суштину, а подлога томе били су и производни односи.¹³⁴³ Симболички, колонијални дискурс константно је градио стеротипну слику Африканца као „лењог“, неспособног за „виши рад“, „организацију радова“.¹³⁴⁴ Практично, колонијални производни односи претендовали су да по сваку цену сведу Африканца на простог произвођача сирових материјала.¹³⁴⁵ Ови односи представљали су интелектуални и практични изазов за све који су претендовали да разбију „основни круг експлоатације колонија од метропола“.¹³⁴⁶ Југословени су били међу овим критичарима, па су користили марксистичку и другу теорију, бројне статистике али и путовања у Африку да подвргну колонијалне системе критици.¹³⁴⁷

Критику колонијализма као економске полуге можемо пратити још од првог појављивања Африке у југословенској економској мисли. Раде Влков, један од уредника листа *Међународна политика*, истицао је како метрополе на колонијама профитирају баснословно – што у сировинама, што у девизама. Колонијални систем представљан је како статистиком, тако и баналнијим описима попут: „пошто су разоружали црнце, бели освајачи одузели су им и најбољу земљу.“¹³⁴⁸ На Београдској конференцији, колонијализам је у предлогу југословенске делегације и декларацији осуђен као узрок растућег јаза између мање и више развијених.¹³⁴⁹ Јанез Становник у анализи колонијалног система прилагођава лењинистичку мисао која тврди да „искоришћавање

¹³³⁹ „Судан и Мауританија лоциране су јужно од Сахаре са измешаним арапско-црначким становништвом и ниским ступњем развоја те би стога могле бити укључене у Црну Африку. С обзиром на јачу израженост арапске културе класифицирао сам Судан заједно с осталим арапским земљама.“ Horvat, Branko, *Klasifikacija područja svijeta prema karakteristikama privredne razvijenosti*, Beograd:Institut za ekonomiju, 1972, 281.

¹³⁴⁰ Horvat, Branko, *Politička ekonomija socijalizma*, Zagreb:Globus, 1984, 389.

¹³⁴¹ „Сматрам да је економски аспект кључни аспект колонизације.“ рекао је чувени Албер Меми. Меми, *Портрет колонизатора и Портрет колонизованог*, 16; Сартр је управо у колонијалним компанијама видео важан фактор подређивања становништва, док је у говорима „великих фигура“ попут француског премијера Жила Ферија прецизно лоцирао економска оправдања колонијализма.Sartr, “Colonialism is a System”, *Colonialism and Neocolonialism*, 10

¹³⁴² Nugent, *Africa since independence*, 27; Nkrumah, *Towards Colonial Freedom*, 15.

¹³⁴³ Сартр, „Предговор Жан-Пол Сартра“, *Портрет колонизатора и Портрет колонизованог*, 26.

¹³⁴⁴ Меми, *Портрет колонизатора и Портрет колонизованог*, 90.

¹³⁴⁵ Nkrumah, Kwame, *Towards Colonial Freedom*, 11; Suret-Canal, Jean, “The Geography of Capital in the Parts of Tropical Africa under French Influence”, Suret-Canal, Jean, *Essays in African History. From the Slave Trade to Neocolonialism*, 220-221; Cooper, *Africa since 1940*, 18.

¹³⁴⁶ У том шематизму славни економиста Рене Думон показао је да метропола, која контролише тржиште, у колонију шаље производе, инвестиције, технологију и стручњаке, а од ње очекује куповину готових производа, просту радну снагу за метрополу и сировине по јефтиним ценама. Види више у: Dumont, Rene, *False Start in Africa*, Second Edition, New York, Washington: Praeger, 1969.

¹³⁴⁷ Димић и Богетић утврђују у свом истраживању да је око 20/25% извештаја са путовања југословенских делегација у Трећи свет чинила економија. Димић, Богетић, *Београдска конференција*, 142.

¹³⁴⁸ Влков, *О колонијалним проблемима*, 10-11, 14.

¹³⁴⁹ Димић, Богетић, *Београдска конференција*, 121. АЈ, 837, I-4-a/2, Declaration of the heads of state or government of non-aligned countries, 6. septembar 1961, 13.

пролетаријата у колонији од стране капиталиста у меторополи“ и говори о искоришћавању читавих држава.¹³⁵⁰

Поред и непосредно после колонијализма, један од круцијалних феномена са којим се рвала мисао југословенских стручњака био је неоколонијализам.¹³⁵¹ Меми је добро уочио, скоро истовремено са Нкрумахом, да је политичка независност држава франкофоне Африке релативно лако добијена, по цену одржања „суштине“ а то су економске повластице Француској.¹³⁵² Овакво стање владало је у већини афричких држава и осамдесетих.¹³⁵³ Неки западни интелектуалци сматрали су, стога, да постоји само два избора за афричке државе после независности – социјализам или неоколонијализам.¹³⁵⁴

Неоколонијални систем посебан је акценат стављао на патрона или *Big men*, било министра или неког другог, који је спроводио интересе финансијског капитала, а истовремено био врх домаће хијерархије од кога је зависио огроман број људи.¹³⁵⁵ Оштрица југословенске осуде брзо се пребацила на ову нову елиту, па је већ у извештајима из 1960. марксистичка критика колонијализма и неоколонијализма била помешана са оријенталистичким представама, а долазило је до фузије два дискурса који су давали нешто сасвим специфично, као следећи опис Марока:

„Иначе може се лако видети да имају огромних тешкоћа и сигурно ће их још имати. Привреда им је била повезана са Француском и то још доминира. Колони имају најбољу земљу и Маркоанци покушавају да је одузму и разделе својим сељацима, што ће свакако имати за последицу опадање производње. Трговина се налази у рукама Француза, Шпањолаца, [Ј]Евреја, Кинеза и у задње време Западних Немаца. Мароканци су у великом броју још увек инертни и ненавикнути на рад. У њиховим уредима има много Француза. Немају кадрова. Верска затуцаност велика у масама. Двор то даље подржава.¹³⁵⁶

У тој новој јагми за Африку, „западне индустријске земље“ биле су демонизоване до те мере да се њихово присуство често изједначавало са болестима, заразама и инвазијама.¹³⁵⁷ Ако говоримо о визуелним представама наилазимо на проблем који Пол Бетс назива „потешкоће у стварању пост-империјалног визуелног стила у документовању евро-афричког повезивања“.¹³⁵⁸ Дуго није било могуће створити визуелне представе које би пратиле текстуалну осуду колонијализма и неоколонијализма. Изврстан пример је југословенска мапа „Арапске земље и Иран“. Уз текст који је свакако антиколонијалан и директно антиоријенталистички, јер подрива уобичајене оријенталистичке и колонијалне предрасуде о Арапима као неспособним да сачувају нафту, налазимо мапу која никако не кореспондира са текстом.¹³⁵⁹ У питању је карта на којој су приказане „арапске земље“, са нафтом као главним ресурсом. Од зоографских, географских и културолошких сигнификатора присутни су : палме, пустиња, камила, џамија, монолит. Приказани „Арапи“ налазе се у уопштеним народним ношњама и старомодним пушкама

¹³⁵⁰ Stanovnik, *Međunarodni ekonomski*, 185.

¹³⁵¹ Nkrumah, Kwame, *Neo-colonialism. The Last Stage of Imperialism*, ix.

¹³⁵² Меми, *Портрет колонизатора и Портрет колонизованог*, 36.

¹³⁵³ Arnold, *Africa. A Modern History*, 741.

¹³⁵⁴ Sartre, Jean Paul, “The Political Thought of Patrice Lumumba”, *Colonialism and Neocolonialism*, 99.

¹³⁵⁵ Arnold, *Africa. A Modern History*, 742; Suret-Canal, “The Geography of Capital”, 226.

¹³⁵⁶ АЈ, 130, 633, Извештај о путу у Мароко и Тунис 6.1.1960-18.1.1960, 4.

¹³⁵⁷ „Док светом бесни петролејски рат посебне врсте, у Африци индустријске земље запада тихо и уз срамежљиви публицитет настоје да се, попут полипа, што дубље увуку у налазишта ураниума и на време осигурају над њима што чвршћу контролу“. DAMSPS, PA, f 191, 1974, 43020, Ambasada SFRJ Kartum VII upravi 17.1.1974.

¹³⁵⁸ Bets, “Crveni vetar”, 66.

¹³⁵⁹ О предрасудама о арапској неспособности за баратање овим ресурсом: Said, *Orientalizam*, 380.

репетиркама чувају своје „благо“.¹³⁶⁰ У овом приказу налазимо оријенталистичку визију Северне Африке и Средњег истока, на подлози још једног древног мита африканизма – мита о баснословном богатству земље.

Насупрот „хегемонским географијама“, југословенски стручњаци посветили су се стварању „алтернативних географија“. Раскид са лагером довео је и до промене и актера економске политике – уместо партијских дужносника на сцену су ступили млађи економисти.¹³⁶¹ Двојица ових експерата, Становник и Аврамовић, већ 1950. представљају *развој* као „централно питање“ у будућности, па тако читав континент Африке улази у фокус.¹³⁶² Југословени су свесрдно прихватили линерни модел развоја, са том разликом да је он постављен као „морално политичко питање“, смештено у дискурс социјалистичке солидарности.¹³⁶³ Поред логике међународног тржишта и светских трендова важан утицај на формирање слике о економском развоју Африке имала је и УН. Позивање на УН, и њене институције попут УНЕКА, где су се југословенски стручњаци залагали за „избацивање колонијалних сила“ и „афричку солидарност“ као и предлозима мера које Југославија треба да предузме сведоче о тим принципима.¹³⁶⁴ Таква слика солидарности под кишобраном УН била је доминантна и у следећим деценијама.¹³⁶⁵

Међународну позорницу југословенски стручњаци користили су за лансирање сопствених идеја о развоју Африке, па од 1952-1958 раде на специјалном фонду за помоћ неразвијеним земљама – SUNFED.¹³⁶⁶ Предлог су написали југословенски економисти у амбасади у Паризу, Југославија га је шест година промовисала у УН, а када је усвојен, име „Југославија“ одјекнуло је Африком.¹³⁶⁷ Југославија је шездесетих спас за афричке земље видела кроз јединство акције, координацију активности и већу међусобну сарадњу. Зато су њени стручњаци узели активно учешће у свим међународним организацијама које су биле посредници у развоју, односно залагале се за радикално преуређење светског економског система. Најважније од њих представљале су УНКТАД, УНИДО и Група 77.¹³⁶⁸ У свим агенцијама УН југословенски

¹³⁶⁰ Потврду да нам се не поткрада оцидентализам, налазимо у чињеници да истовремено кад и Југословени, Тунижани исти простор мапирају у маниру авангардног визуелног представљања. Упореди „Арапске земље и Иран“, Зоран Жујовић, *Арапи траже себе*, Београд: Седма сила, 1962 16-17; „Map of natural resources in the area of the Maghrib“, *Africa's relations with the major economic structures*, Publication of the Secretariat of the State for Cultural affairs and orientation of Tunisia, 1964, 145-146.

¹³⁶¹ Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned*, 159. *Od Mašuna do Njujorka*. 33; „Vilfan, Joža“, *Diplomate izvan protokola*. 177; Rubinstein, *Yugoslavia*, 160.

¹³⁶² Avramović, Dragoslav "Međunarodno finansiranje nedovoljno razvijenih zemalja", *Međunarodna politika*, br. 11, 1950; Stanovnik, Janez, "Pomoć nerazvijenim zemljama - put mira", *Međunarodna politika*, br.4, 1951; *Od Mašuna do Njujorka*. 35-38.

¹³⁶³ Flere, *Konferencija UN o trgovini i razvoju*, 54. Ozay, *Westernizing the Third World*, 58-59.

¹³⁶⁴ Hoffman, Paul, "Economic Commission for Africa", *Handbook of Africa*; AJ, 837, I-4-ц/20, Забелешка о IV заседању Економске комисије за Африку, Адис Абеба од 19.2. до 3.3.1962., 1-5; AJ, 130, 611, Razvoj i problematika spoljnotrgovinskih odnosa SFRJ sa ZUR, 12.6.1970, 17.

¹³⁶⁵ DAMSPS, PA, 1981, f. 175, Informacija u vezi II konsultativnog sastanka ministara inostranih poslova 11 zemalja koji se održava u Veču, 13-15 marta 1981. povodom sastanka šefova država ili vlada jednog broja zemalja u razvoju 25.2.1981; DAMSPS, PA; 1981, f. 176, 886, Ambasada SFRJ Bon SSIP-u, 20.11.1981.

¹³⁶⁶ *Special United Nations Fund for Economic Development - SUNFED* који је требало да омогући неразвијеним земљама узимање развојних кредита са врло малим каматама.

¹³⁶⁷ Rubinstein, *Yugoslavia*, 164, Mates, *Počelo je u Beogradu*, 24-27; Stanovnik, Janez, „Pomoć nerazvijenim zemljama - put mira“, *Međunarodna politika*, br.4 1951. Rubinstein, 164; *Jugoslavija u svetu. Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije 1941-1969*, 197; Реџар, *Афричка кретања*, 587. AJ, 130, 607, Учешће Југославије у међународној техничкој помоћи, ЗАМТЕС 7.2.1968, 21; Укупни фонд SUNFED тако се кретао у милионима долара 1959. 26 .1960. 39 1961. 48 1962. 60 1963. 72 Југославија је у овај фонд у периоду 1959-1965 уплатила скоро милион долара, тек пола процента од укупног фонда, што донекле показује и њене лимите у пракси. Види више у: *Africa's relations with major economic structures*, 101.

¹³⁶⁸ У Групи 77 неразвијених земаља, Југославија је дуго била једина из Европе а земље Африке представљале су гро чланова Edmondson, Locksley, „Africa and the developing regions“, *General history of Africa VIII*, 868.

економски стручњаци залагали су се за помоћ Африци, али су се истовремено представљали као део истог света као Африка, као тек нешто старији члан неразвијених, периферних и потлачених земаља.¹³⁶⁹

Несврстани свет чинио је још једну алтернативну географију развоја. Почетак јасније слике афричке економије налазимо на Београдској конференцији где је утрт пут мултилатералном економском повезивању.¹³⁷⁰ То се види и у речнику конференција где су Југословени тражили да се избаци реч „помоћ“ и убаца „интеграција“.¹³⁷¹ Када су се у Њу Делхију 1966. састали представници три континента, Тито, Насер и Индира Ганди, изразили су своју жељу да се економски стручњаци њихових земаља и уопште „Трећег света“ окупе што представа једну симболичку економску заједницу три континента.¹³⁷² У Лусаки је 1970. први пут одвојен од главне декларације и документ о економском развоју под називом „Несврстаност и економски развој“, а пријем ове декларације у Југославији сведочи да су југословенски економски планери у својој *глобалној имагинацији* и те како рачунали на Африку.¹³⁷³

Крах система Бретон Вудс 1971. и криза 1973. најтеже су погодиле Африку.¹³⁷⁴ На конференцији несврстаних у Алжиру 1973. динамични председник Бумедијен искористио је прилику и лансирао идеју *Новог међународног економског поретка* (НМЕП).¹³⁷⁵ За афричке земље, стварање НМЕП „није било само питање правде, било је питање преживљавања“ тврдио је Жан Суре Канал.¹³⁷⁶ Од свих радикалних и мање радикалних предлога о промени међународног економског система током седамдесетих једино је НМЕП остао на југословенској менталној мапи.¹³⁷⁷ Становник је заступао тезу да афричке земље, у склопу са другим неразвијеним земљама, несврстанима те социјалистичким земљама треба да промовишу НМЕП преко агенција УН-а. У томе су Југословени видели природни наставак самоуправне политике у Југославији.¹³⁷⁸ Дакле, у НМЕП-у се огледао југословенски глобални антикапитализам, а Африка је често била коришћена да подвуче најцрње последице „разулареног“ капитализма у форми неоколонијализма. Одговоре на тешка питања светске економије седамдесетих и осамдесетих југословенски економски стручњаци најчешће су тражили у алтернативним географијама, стога

¹³⁶⁹ АЈ, СИБ, 130, 661, Извештај о припремама за учешће Југославије на међународном симпозијуму о индустријском развоју 2.11.1967, 44; Stanovnik, *Zemlje u razvoju u svjetskoj privredi*, 12,24; АЈ 130, 661, Saveznom izvršnom већу, Sprovedeње препорука UNCTAD i aktivnost G77, 5.3.1965. 1 АЈ, СИБ, 130, 661, Извештај о припремама за учешће Југославије на међународном симпозијуму о индустријском развоју 2.11.1967, 7,16; АЈ, 130, 633, Izveštaj o poseti Svetozara Vukmanovića Tempa nekim zemljama Zapadne Afrike, 8-30.3.1968, 41.

¹³⁷⁰ Prashad, *The Darker Nations*,96; Димић, Богетић, *Београдска конференција*,189-201.

¹³⁷¹ АЈ, 837, I-4-a/2, Zabeleška o zakljucima sa sastanka jugoslovenske delegacije održanog 25.8.1961, 10.

¹³⁷² АЈ, 130, 661, Савезном извршном већу, Спровођење препорука УНКТАД и активност Г77, 5.3.1965.,1. АЈ, 837, I-4-a/6, Zabeleška sa treće sednice trojnog sastanka 22.10.1966.; АЈ, 837, I-4-a/6, Ministry of external affairs, Joint Comunique, Tripartite conference, 23.10.1966.

¹³⁷³ Willets, *Nonaligned*, 29; АЈ, 837, I-4-a/9, Izvod iz beleške o razgovorima članova jugoslovenske delegacije po završetku konferencije u Lusaki, 10.9.1970,1-15; АЈ,837, I-4-a/9, Izveštaj o Trećoj konferenciji nesvrstanih zemalja, bez datuma; АЈ, 507/IX, S/a-270, Magnetofonske beleške sa sednice Komisije predsedništva CK SKJ za međunarodne veze u Beogradu 9.1.1975, 44.

¹³⁷⁴ Horvat, *Politička ekonomija*, 398; Chinwenezu, „Africa and the capitatlist countries“,779.

¹³⁷⁵ Затим је 1974. у априлу-мају усвојена Декларација о усвајању новог међународног економског поретка већином гласова у генералној скупштини УН. Уз њу је усвојена доста радикална „Повеља о економским правима и дужностима државе“.Chinwenezu, „Africa and the Capitalist Countries“, 781.

¹³⁷⁶ Suret-Canal, „The Geography of Capital“, 232.

¹³⁷⁷ Rist, *The History of Devolepment*, 154-168. Stanovnik, *Međunarodni privredni sistem*, 414; Horvat, *Politička ekonomija*, 407.

¹³⁷⁸ Stanovnik, *Međunarodni privredni sistem* 409,413; Zimmerman, William *Open Borders, Nonalignment, and the Political Evolution of Yugoslavia*, Princeton: Princeton University Press, 1987, 28; Милош Минић, „Нови међународни економски поредак је услов учвршћивања мира“, *Политика. Светски додаток о Новом међународном економском програму*, 25.6.1979.

НМЕП остаје одговор на сурове афричке осамдесете, и врста алтернативне географије која избегава слику Африке, али и последично Југославије, дакле светских периферија, као жртве.¹³⁷⁹ Без обзира на различите слике Африке и њено уклапање у различите *глобалне имагинације*, сви економски стручњаци слагали су се у чињеници да се Африци мора пружити техничка помоћ (aid) или се са њом мора развијати економска сарадња (trade).

2.2.2. Африка којој се мора помоћи

*Друговима из сплитског поморског грађевног предузећа који су под веома тешким климатским приликама у етиопском граду Асабу изградили савремену луку.*¹³⁸⁰

(Иво Драгичевић, 1963)

Техничка помоћ постала је једна од најважнијих облика развојне помоћи али и средство утицаја непосредно после Другог светског рата.¹³⁸¹ Земље Истока, наступале су мање више сложено, са диктатом из Москве којим секторима требају посветити посебну пажњу.¹³⁸² Младе афричке земље вешто су користиле техничку помоћ да избалансирају своје односе у опасном хладноратовском свету.¹³⁸³ Сву комплексност афричког положаја илуструје ситуација у којој се наша Замбија 1970: Југословени су градили највећу брану, Италијани нафтовод, САД аутопут, Француска рудник угља, а Кина огромну железницу до Танзаније.¹³⁸⁴ Међу југословенским стручњацима техничка помоћ схватана је и кроз идеолошки оквир. „Социјалистичка помоћ“, чак и када је у мањем износу од „капиталистичке помоћи“, доприноси „независности“ и „уношењу социјалистичких принципа „ у привреду афричких држава.¹³⁸⁵ Слика несебичне југословенске помоћи обележила је први период афро-југословенске сарадње.

Све новоослобођене афричке земље агилно су тражиле узор у читавом свету. Одвајање од совјетског модела и десетогодишњи аутономни развој давао је резултате у ауторепрезентацији Југославије. Стога, већ 1956. у једном допису СИБ-у налазимо да управа за економску и техничку помоћ наглашава да „наша одељења у Републикама [...] нису више у могућности да лако прате рад и кретање странаца“, што говори о броју заинтересованих странаца за југословенску модернизацију.¹³⁸⁶

Да би се носила са овим новим феноменом, Југославија је најпре основала *Управу за техничку помоћ*, која је са Персоналном комисијом СИБ до 1962. упућивала стручњаке у Африку.

¹³⁷⁹ DAMSPS, PA; 1982, f. 164, Информације и предлози у vezi sa realizovanjem novog suštinskog programa akcije za najmanje razvijene zemlje u razvoju, 29.4.1982, 8; DAMSPS, PA, 1982, f.146, Izveštaj o jugoslovensko-meksičkom simpozijumu „Nesvrstanost i NMEP“; Meksiko 8-10.11.1982; DAMSPS, PA, 1983, f.146, Tezeza razmatranje aktuelnih problema u svetskoj privredi i daljeg razvoja odnosa Sever-Jug, 19.10.1983.

¹³⁸⁰ Dragičević, Ivo, *Etiopija*, 1963.

¹³⁸¹ Међу веће и значајније примере истиче се слање 10.000 совјетских стручњака ради убрзавања развоја Кине после револуције 1949. Како Исток, тако и Запад употребљавао је техничку помоћ у виду слања стручњака, технологије, размене планова, обуке афричких стажиста, консултантске мисије, на врло сличан начин, помажући земље домаћине, али и освајајући позиције. Burton, Eric, “Socialisms in Development“, 9,11.

¹³⁸² Ruprecht, *Soviet Internationalism After Stalin*, 276.

¹³⁸³ Thiam, Iba Der, Mulira, James, Wondji, Christophe, “Africa and the socialist Countries”, , *General History of Africa VIII*, 825.

¹³⁸⁴ АЈ, КРР, I-2/44-2, Republika Zambija, DSIP, decembar 1969, 18.

¹³⁸⁵ АЈ, 130, 607, Учешће Југославије у међународној техничкој помоћи, ЗАМТЕС 7.2.1968, 8.

¹³⁸⁶ АЈ, 130, 607, Управа за економску и техничку помоћ Савезном извршном већу, 2.3.1956.

Савезни завод за међународну техничку сарадњу (ЗАМТЕС) преузео је ове послове 1962.¹³⁸⁷ Релативно брзо дошло је до промене у имену институције, која није била само семантичка, наиме, *помоћ* је претворена у *сарадњу* што је у објашњењу стручњака ЗАМТЕС илустровало „жељене политичке односе“ будући да је термин *aid* већ тада доживљавао критике.¹³⁸⁸ Конкретно, југословенски стручњаци су у „азиско-афричким земљама“, како је потпредседнику Југославије Ранковићу то представљено 1959, имали задатак да пружају помоћ која се тиче „стручног оспособљавања домородаца“.¹³⁸⁹ Постављена је сместа извесна хијерархија у односима, са Југославијом као мање неразвијеном него афричке земље.¹³⁹⁰

Пет година касније, јасније су дефинисани циљеви боравака ових стручњака на афричком континенту: „да помогну земље у које су упућени, да својим радом допринесу развоју политичких и економских односа са том земљом, и да истовремено на одређен начин репрезентују нашу заједницу.“¹³⁹¹ Техничка сарадња одржана је до краја постојања СФРЈ.¹³⁹² Немогавши да парира броју и положају стручњака са Истока и Запада, Југославија је и преко стручњака пројектовала свој аутентични пут у модернизацију као и посебан положај у несврстаном свету, што је довело до фузије дискурса социјалистичког интернационализма, несврстаности и мисије развоја.¹³⁹³

Југословенска техничка помоћ била је изразито свестрана. У Габону осамдесетих година дописници *Танјуг-а* корачали су асфалтним путем који је изградио *Партизански пут* ка конгресном центру који је изградио *Енергопројект*. Са обе стране пута постројени габонски војници носили су пушке из *Црвене заставе*.¹³⁹⁴ У овој малој западноафричкој земљи Југословени били су, чак, и оснивачи боксерског савеза и чинили су трећину фудбалских тренера.¹³⁹⁵ Међутим, рано су се показали лимити. Зиме 1965, критиковани су стручњаци Југославије у Либији, Гвинеји (К) и Судану, већином због лошег рада.¹³⁹⁶ Ови и слични проблеми нотирани су и осамдесетих: афричке земље скупе стручњаке нису могле да плаћају, стручњацима статус у земљи и иностранству није био регулисан, а нису ни били адекватно повезани са привредом Југославије.¹³⁹⁷

¹³⁸⁷ АЈ, 130, 607, Помоћник секретара СИБ-а Владо Николић Савезном заводу за међународну техничку помоћ 20.3.1966. 2; Интервју са Драгишом Даутовићем, 5.9.2018.; Интервју са Стеваном Лабудовићем 16.11.2016; Интервју са Драгом Муврином, 11.4.2019.

¹³⁸⁸ Сличну дистинкцију чини и УН. Упореди : Owen, David, “Technical Assistance in Africa”, *Africa. A Handbook for the Continent*. АЈ, 130, 607, Сарадња Југославије са земљама у развоју, без датума 40-55; Види критике помоћи: Keim, *Mistaking Africa*, 86.

¹³⁸⁹ АЈ, 130, 607, Забелешка о састанку у кабинету потпредседника СИБ Александра Ранковића на дан 14.11.1959. године поводом упућивања стручњака у азиско-афричке земље“. 14.11.1959 1-4.,1.

¹³⁹⁰ Тако је исте те 1960-те године боравак представника УН за техничку помоћ у Југославији, Анри Лорантија, представљен као „Допринос Југославије техничкој помоћи УН“. Заиста, Југославија је и даље примала помоћ УН када је истовремено рекламирала своју помоћ „Етиопији, УАР, Индији, Ирану, Јордану, Малаји, Тајланду.“ *Doprinos Jugoslavije tehničkoj pomoći UN, Međunarodna politika*, br. 237, 16.2.1960.

¹³⁹¹ АЈ, 130, 607, Предлог упутства ЗАМТЕС, 3.9.1965.

¹³⁹² DAMSPS, PA, 1982, f. 164, Информације и предлози у вези са реализовањем Новог суштинског програма за најмање развијене земље у развоју, 29.4.1982, 25.

¹³⁹³ АЈ, 130, 607, Сарадња Југославије са земљама у развоју, без датума, 45; АЈ, 130, 607, Закључци са саветовања директора савезног завода за међународну техничку сарадњу и директора републичких завода, 3-4.

¹³⁹⁴ Veres, Nebojša, *Tanjug i međunarodno informisanje*, Beograd: Zavod za udžbenike, 2015. 225; Овакав широк рапоред стручњака, опет, уклапа се у слику других источноевропских стручњака. Тако су Чехословаци обезбеђивали чисту воду у Александрији, пиво у Конакрију, имали фабрику ципела у Адис Абеби, своје натписе на чехословачком на гвинејском аеродрому, оснивали су новинску агенцију у Малију итд. цитирано у: Calori et al “Introduction”, Calori et al, *Between East and South. Spaces of Interaction in the Globalizing Economy of the Cold War*, 19.

¹³⁹⁵ Štrbac, *Afrički zapisi*, 50; Интервју са Чедомиром Штрбцем, 1.12.2016.

¹³⁹⁶ DAMSPS, PA, 1965, f.3, 49504, Неке оцене о најновијим кретањима у Африци и Арапским земљама, 19.

¹³⁹⁷ DAMSPS, PA, 1982, f. 164, Информације и предлози у вези са реализовањем Новог суштинског програма за најмање развијене земље у развоју, 25

Специфичност југословенске техничке помоћи, њена повезаност како са *африканизацијом* тако и са тржишним наступом видљива је нарочито на примеру Гане. Наиме приликом једине посете Југославији, Нкрумах је посветио значајан део разговора осетљивом питању југословенскога учешћа у изградњи војно-поморске базе Секонди.¹³⁹⁸ коју је требало извући из загрљаја Британаца.¹³⁹⁹ Изградња модерних поморских база у Африци, тада је била „инструмент економског и друштвеног просперитета“.¹⁴⁰⁰ Председник Нкрумах је у Југославији јасно реплицирао на два аспекта југословенске ауторепрезентације: „Не само како се борило против фашизма [...] а нарочито како се гради.“¹⁴⁰¹ Зато је програм посете укључивао и посету бродоградилушту „3. МАЈ“ у Ријеци.¹⁴⁰² Задовољан виђеним, Нкрумах је одобрио југословенско учешће, а југословенски стручњаци посетиле су Гану 1960, 1961, 1962.¹⁴⁰³ Изградња је додељена сплитском предузећу *Помград* док је пројекат урадио загребачки *Центропројект*. За Југославију, то је значио наставак извоза „специфичне форме лучких структура“ што је само један пример како су југословенски стручњаци постали препознатљиви по специфичним грађевинама у Африци.¹⁴⁰⁴

Прагматичност југословенске техничке помоћи видљива је на примеру Либије. У литератури се често истиче помоћ Југославије Либији за време Гадафија. Међутим потпуно је непознато да је Либија била највеће стетиште југословенских стручњака давно пре тога, а да је Гадафијев долазак на власт само појачао ту размену.¹⁴⁰⁵ Како истиче Гевалт, „политичка независност“ и „беневоленост“ Југославије доприносила је њеном добијању послова.¹⁴⁰⁶ Стварно и перцепирано немешање југословенских стручњака било је важан аспект њихове ауторепрезентације.¹⁴⁰⁷

Тактичност југословенске техничке помоћи значила је да је Југославија спремна да веома брзо упуту стручњаке у ове земље. Знајући да не може да парира СССР-у финансијски или бројем стручњака Куби, Југославија је у Анголу упутила врхунске стручњаке на кратке консултантске мисије са посебно осетљивим задацима, одмах у месецима по проглашењу независности.¹⁴⁰⁸ Најпре су у Анголу послати пољопривредни техничари и агрономи јер је било важно показати да нова власт може обезбедити храну за свој народ. У Анголу је упућен и мањи број авиомеханичара и руководиоца из ЈАТ-а како би организовали националну анголску

¹³⁹⁸Секонди – приморски град у Гани, на обали Гвинејског залива, данас под називом *Takoradi-Secondi*. Још пре ове посете председник Тито је СИВ-у саопштио да „Енглези“ врше јак притисак да се изградња ове луке повери њима. АЈ, КРР, I-3-a/29-6, Poseta predsednika republike Gane dr. Kvame Nkrumaha Jugoslaviji, 8.8.1961.

¹³⁹⁹АЈ, КРР, I-3-a/29-6, Poseta predsednika republike Gane dr. Kvame Nkrumaha Jugoslaviji, 8.8.1961.

¹⁴⁰⁰Nunes Silva, Carlos, *Urban planning in North Africa*, London:Routledge 2016, 148.

¹⁴⁰¹АЈ, КРР, I-3-a/29-6, Službena zabeleška DSIP protokola pov. Br., 5.8.1961.

¹⁴⁰²АЈ, КРР, I-3-a/29-6, Program zvanične posete predsednika republike Gane wegove ekscelencije dr Kvame Nkrumaha, FNRJ 3-8.8.1961.

¹⁴⁰³АЈ, КРР, I-3-a/29-6, Dopuna monografije o Gani, 11; АЈ, 130, 633, Одлазак привредне делегације ФНРЈ на преговоре у Гану, 1961.

¹⁴⁰⁴Nunes Silva, *Urban planning in North Africa*, 154.

¹⁴⁰⁵Тако су Либијци само у једној делегацији раних шездесетих послали министре пољопривреде, здравља, индустрије, председника парламента, команданта полиције и краљевог синовца како би „вукли за рукав“ и тражили долазак југословенских стручњака. АЈ, 130, 633, Посета друга Авда Хума и других републици Мали, Мароку, Тунису и Либији, 19.1.1962; Године 1969. Либија је од 1254 стручњака Југославије у ЗУР, заузимала прво место са 311; АЈ, 130, 611, Razvoj i problematika spoljnopolitičkih odnosa SFRJ sa ZUR 12.6.1970, 12.

¹⁴⁰⁶Gewalt, *Towards a History of Postcolonial Zambia*, 88;

¹⁴⁰⁷Како је то Тито представио председнику ЦАР Бокаси :“Захваљујући таквој политици, наши људи нису никад доживели да буду протерани из земаља у којима раде, што се иначе десило многим другима, који су наводно дошли да помогну, а нису могли да се уздрже од мешања.“ АЈ, КРР, I-3-a/17-4, Zabeleška o razgovoru Predsednika Republike sa predsednikom Centralnoafričke Republike Žan Bedel Bokasom, 4.5.1972 u Beogradu, 3.

¹⁴⁰⁸Помињу се примери Алжира, Кеније, Марока и Гвинеје (К).АЈ, 130, 607, Сарадња Југославије са земљама у развоју, без датума 43; Petrović, *Sećanja i zapisi jednog borca i diplomate*, 195.

ваздухопловну компанију (ТААГ).¹⁴⁰⁹ Нову народну банку Анголе подигли су југословенски стручњаци из *Народне банке*, који су увидели важност одвајања пословања од метрополе, а посебан положај Југославије у хладноратовском свету значи је и да она може да посредује између Португалије и Анголе у ликвидацији стране имовине, на начин на који ниједна хладноратовска држава то није могла.¹⁴¹⁰

На примеру царевине Етиопије, може се добро пратити слика Африке којој треба помоћи, као и циљеви и донети сарадње. Сам етиопски цар био је веома искусан у уговарању и распоређивању техничке помоћи.¹⁴¹¹ Прва афричка земља са којом је потписан уговор о техничкој помоћи била је управо Етиопија и том приликом су тражени лекари, агрономи, морнари, и изградња луке Асаб и друге инфраструктуре, као и „лични саветник Цара, три до пет високо квалификованих економиста, који би изучили економику Етиопије и организовали управни и привредни механизам и израдили привредни програм“.¹⁴¹² На најважнијим етиопским плановима за развој радила је и група југословенских стручњака.¹⁴¹³ У следећим годинама сарадња је попримила огромне размере како по броју стручњака тако по важности њиховог положаја. Уколико би брод упловљавао у луку Асаб или Масау велика вероватноћа је била да би га спроводио југословенски пилот.¹⁴¹⁴ Један од писаца првог Устава Етиопије био је др Леон Гершкович, а возећи се главном улицом Адис Абебе путник је морао да примети споменик антифашистичкој борби који је направио Антон Аугустинчић. Чак и на месту „ветеринара за узгој коња у Царевој коњушници“ шездесетих био је др Богдан Максимовић.¹⁴¹⁵ Лекари, хирурзи, психијатри па и директор Војне болнице у Адис Абеби били су Југословени.¹⁴¹⁶ Директор Електране у Адис Абеби био је Југословен.¹⁴¹⁷ У планирању етиопске привреде, не само да су на местима планера, руководиоца одељења, директора били Југословени већ су други Југословени били на путу да их замене.¹⁴¹⁸ Стручњаци из Југославије модернизовали су рудник злата у Адоли, фабрику цемента у Адис Абеби, текстила у Бахар Дару, рафинерије у Асабу, бране, електране и фарме.¹⁴¹⁹

¹⁴⁰⁹ АЈ, Савезни завод за међународну научну, културно-просветну и техничку сарадњу, 465, ф. 1719, Извештај о раду у НР Анголи, Животије Обрадовић, Станислав Лачковић, Београд 13.9.1976.

¹⁴¹⁰ Ај, 465, ф. 1719, Извештај о раду југословенских стручњака др Славка Стојановића и Превислава Јевтића, одређених на тражење Владе НР Анголе, да јој пруже стручну помоћ у решавању питања везаних за ликвидацију постојећих банака са иностраним капиталом у НР Анголи, сређивању односа са иностраним власницима ових банака као и на успостављању новог банкарског и кредитног система у тој земљи, 4.6.1976. 1-9.

¹⁴¹¹ Vučetić, „Titova Afrika“, 28; Arnold, *Africa. A Modern History*, 241-244; Westad, *The Global Cold War*, 254; Rubinstein, *Yugoslavia and the nonaligned world*, 42.

¹⁴¹² АЈ, КРР, I 3 а, 24-3, Уговор о економској сарадњи и техничкој помоћи ФНРЈ и Царевине Етиопије, 1954; АЈ, КРР, I 3 а, 24-3, Потсетник о конкретним могућностима економске сарадње са Етиопијом, 1954.

¹⁴¹³ Dragičević, *Etiopija*, 93.

¹⁴¹⁴ АЈ, Савезни завод за међународну техничку сарадњу, 208, ф. 3, СИБ Управи за техничку помоћ 176/1, 1.3.1960; АЈ, ф. 3, VI одељење Управи за персоналне послове СИБ-а 410207, 7.4.1961; АЈ, 208, ф. 3, СИБ Управи за техничку помоћ 3053/1, 26.9.1961; АЈ, 208, ф.3, СИБ Управи за техничку помоћ 228/1, 12.11.1960.

¹⁴¹⁵ АЈ, 208, ф.3, Амбасада ФНРЈ Адис Абаба, предмет: захтеви за хидротехничара, механичара и ветеринара, 23.12.1960.

¹⁴¹⁶ АЈ, 208, ф.3, Амбасада ФНРЈ у царевини Етиопији. Извештај Бохињец Јоже 13.4. 1961; Управа за техничку помоћ ФНРЈ, Београд, бр 49223.13.7.1961; АЈ, ф.3, Амбасада ФНРЈ у Адис Абеби пов. бр. 03-4/37,, 1.6.1961; Амбасада ФНРЈ Адис Абеба, пов бр 03-4/68, 4.9.1961; АЈ, 208, ф.3, Амбасада ФНРЈ Адис Абеба, Јовановић, др Зоран, одлазак у Етиопију, 27.9.1961; АЈ, 208, ф.3, Амбасада ФНРЈ Адис Абеба, Ангов др. Георги, 19.1.1962.

¹⁴¹⁷ Dragičević, *Etiopija*, 111.

¹⁴¹⁸ АЈ, ф.3, 208, Амбасада ФНРЈ Адис Абеба, инг Аст, Херман, [датум нечитак]; АЈ, ф.3, 208, Амбасада ФНРЈ Адис Абеба, инг Иван Пришчић Пиршчић је био научни сарадник Института друштвених наука у Београду; АЈ, 208, ф.3, Инг. Максимовић Милутин 27.11.1961; АЈ, 208, ф.3, Амбасада ФНРЈ Адис Абеба. Борислав Дерета, 8.8.1960; АЈ, 208, ф.3, СИБ ДСИП-у 2/300, 29.6 1960; АЈ, 208, ф.3, СИБ Управи за техничку помоћ 176/1, 1.3.1960; АЈ, 208, ф.3, СИБ Управи за техничку помоћ бр 391/1, 8.7.1960.

¹⁴¹⁹ Dragičević, *Etiopija*, 111.

Ипак, ово није било одрживо и стално стање, па је 1963. у земљи био само 21 стручњак.¹⁴²⁰ Још 1961. са места саветника цара повучен је Гершковећ, због сукоба са етиопљанским председником владе, иако је Титов кабинет, наравно, сматрао да је Гершковећева улога „добронамјерна“.¹⁴²¹ Ово је генерални тренд, јер крајем шездесетих само 61 стручњак служи у Етиопији. Југославија није „кориговала своје услове“, како спрам својих стручњака тако и спрам других давалаца помоћи.¹⁴²² Благо скок у сарадњи десиће се тек са променом власти у Етиопији, у периоду 1974-1978, када ће Југословени преузети неке улоге у пољопривредном опоравку земље, у инвестицији у рудницима и агро-индустријским комплексима.¹⁴²³ Југословенско губљење позиција јесте резултат њеног ограниченог домета, а неограничене амбиције у Африци. Овом нескладу треба додати и потцењивање афричких земаља, као и тежине конкуренције на афричком континенту.

Иво Драгичевић, економиста из Загреба, провео је више година као стручњак у Етиопији. Он је на крају свог боравак написао и књигу, где је истакао да је тешко створити тачнију слику о Етиопији, али да му је дугогодишњи боравак донекле исправио слику о „егзотичној земљи“. Две године провео је у Асабу, где су између 1958 и 1961 Југословени из сплитске фирме *Помград* „пре рока“ изградили „савремено опремљену луку“ као и водовод, коју је Селасије описивао као „доказ пријатељства и привредно-техничке сарадње какву Етиопија жели од других земаља“.¹⁴²⁴ О Етиопљанима је мишљење заснивао највише градећи претпоставке о националном карактеру али и односу према раду и ставу према странцима.¹⁴²⁵ На неки начин слично Мемијевом *колонизатору добре воље*, Драгичевић увиђа заосталост Африканаца, али има пуно поверење у „надареност“ народа да се из те заосталости извуче, ако им се да прилика.¹⁴²⁶ Међутим, Драгичевић је антиколонијални стручњак, он, разлоге заосталости Етиопије налази у „објективним условима“ у којима Европа игра главну негативну улогу.¹⁴²⁷ Југословенску изузетност он описује следећим речима:

„Рад Југословена у Етиопији несумњиво је показао да се коректним поступком, сарадњом на принципу „раван с равним“, правичношћу и разумијевањем етиопских потреба може од једноставних етиопских људи учинити веома корисне раднике и блиске, добре другове“.¹⁴²⁸

Драгичевићев пример је илустративан за југословенску социјалистичку модернизаторску мисију која у Африци наступа на принципима солидарности, али истовремено употребљава дискурс модернизације. Југословени се виде као катализатор промена, које од простих Етиопљана стварају „раднике“ и „другове“, тиме комплетирајући њихову морално-политичку трансформацију. Ову динамику веома је лепо описао Дејан Сретеновић, када је рекао да: „Титоистичка политичка фигура Африке није фигура апсолутног другог, искљученог и

¹⁴²⁰ Исто, 111.

¹⁴²¹ Црнобрња, *Неочекивана промјена*, 60.

¹⁴²² АЈ, КРР, ф. 67, I/2, 44-3, *Carevina Etiopija*, DSIP, децембар 1969, 17-18.

¹⁴²³ АЈ, КРР, I-3-a/24-35, *Nastavak razgovora Tita i Haile Mariama* 9.12.1978, 29; Patman, *The Soviet Union in the Horn of Africa*, 266.

¹⁴²⁴ Драгичевић, *Etiopija*, 43; Цитирано у: Вогетић, Драган „Југословенско бекство из Европе“, нови економски приоритети неврстане Југославије средином 50-их година, *Istorija 20. veka*, 1 (2012) 178; Ова лука била је толико важна да се цар Селасије срдечно захвалио Титу на помоћи за њену изградњу, приликом његове посете Етиопији 1961. Бетс, „*Crveni vetar promene*“, 69.

¹⁴²⁵ Драгичевић, *Etiopija*, 43.

¹⁴²⁶ Мем, *Портрет колонизатора и Портрет колонизованог*, 52.

¹⁴²⁷ Драгичевић, *Etiopija*, 56-57.

¹⁴²⁸ Исто, 59.

дистанцираног, већ фигура партнера, „млађег брата“ на путу у социјализам који је леопардову кожу заменио радничким комбинезоном.“¹⁴²⁹

У висококомпетитивном свету техничке помоћи, долазили су често до изражаја југословенски лимити, а у тим тренуцима се радикализовала слика *Другог*. Половином шездесетих ови лимити показали су се на разним тачкама континета. Понављају се имена већ тада добро познатих грешака – „лепенкара у Судану“, „цементара у Етиопији“, „циглана у Гвинеји“, „кланица у Малију“. Извештаји су добро скицирали како је период развојне помоћи полако прелазео у чисту трговинску сарадњу: „У трговинској а нарочито у инвестиционој сарадњи наша предузећа су у највећем броју случајева успешно радила, али је код неких било и озбиљних грешака и пропуста. На пример, случај са тракторима у Танзанији (Руднап) случај са лепенком у Судану, игра „домаћих посредника“ у добијању разних послова, поступак Ингре код власти у Кенији у односу на свог кооперанта Пут из Сарајева, међусобна конкуренција наших трговинских организација на тржишту УАР (Генекс, Интрекс) међусобна конкуренција извођачких организација на лицитацијама у Либији [...]“¹⁴³⁰

У речитом примеру, Југославија је Малију шездесетих поклонила једну комплетну лимарницу (мала фабрика за производњу конзерви, углавном сокова) у Багинди. Међутим, често је долазило до експлозије тих козерви због застарелости поступка производње. Југословенска влада понудила је да се унапреди фабрика, али малијска је тражила да се овај, споји са другим пројектом, и да све то Југославија плати. Поред тога, југословенски стручњаци окривили су Малијце да не складиште козерве добро нити их стерилизују, а Малијци су заузврат оптужили Југословене да им намерно дају стару технологију. Амбасадор Југославије је у овоме видео карактерну црту Малијаца који траже помоћ и не мисле о плаћању. Сукоб је кулминирао 1970. приликом посете привредне делегације Југославије Малију – члан СИБ-а Миран Мејак и министар Тиеуле Конате ушли су у сукоб чији су резултат биле оптужбе да су Малијци неплатише и да не разумеју како функционишу привредне организације у Југославији, (као „самостални пословни партнери“), док су Југословени оптужени да испоручују опрему која не функционише и нерентабилно послује.¹⁴³¹ Управо тензија између те две слике – Африке којој треба помоћи и Африке као тржишта карактерише крај шездесетих и наставак афро-југословенске сарадње.

2.2.3. Африка као тржиште

„Ове земље све више закупају проблеми економског развоја. На сопственом примеру су се уверили да треба засукати рукаве и озбиљно се латити посла [...] Могућности су велике, али су неискоришћене, и то би се морало размотрити на највишем нивоу [...] Ако се нешто ефикасније не учини и не усвоји програм дугорочне сарадње Југославија може брзо да изгуби капитал који сада ужива у многим афричким земљама“¹⁴³²

(Шеф делегације на III конференцији несврстаних Владимир Поповић, 1970)

¹⁴²⁹ Sretenović, *Crno telo, bele maske*, 26.

¹⁴³⁰ AJ, 130,633, *Zaključci i predlozi mera povodom razgovora o bilateralnim ekonomskim odnosima u zemljama istočne Afrike*, 10.3.1970, 7.

¹⁴³¹ AMAU, Dokumentacija, k.54, *Izveštaj ambasadora Zdravka Pečara posle obavljenе misije u Maliju, Obali Slonovače i Gornjoj Volti 1967-1971*, 99-102.

¹⁴³² AJ, KPR, I-4-a/9, *Izvod iz beleške o razgovorima članova jugoslovenske delegacije po završetku konferencije u Lusaki 10.9.1970*, 6.

Европска трговина са Африком била је обележена сликом експлоатације Африке као тржишта богатог ретким минералима, златом, тропским производима али и људским ресурсима.¹⁴³³ Политичка елита Југославије наметала је привредној оквиру сагледавања Африке као тржишта. Најмање у три наврата у југословенском економском сектору јавила се еуфорија афрооптимизма у вези са афричким тржиштима, а фокус се све више померао на југ са процесом деколонизације, али је сваки пут долазило до отрежњења када је схватано да је максимум размене са овим земљама износио између 10-15 % спољне трговине.¹⁴³⁴ Већ после првог Титовог путовања у „Трећи свет“ јавља се идеја „нових тржишта“.¹⁴³⁵ Радило се о тржиштима која је секретар спољнотрговинске коморе Југославије др Милан Алексић излистао овако „Грчка, Турска, Блиски, Средњи, Далеки исток, Етиопија, Јужна Америка“.¹⁴³⁶ Она су представљана као географски блиска.

Везаност колонија/зависних земаља за тржишта метропола значила је да социјалистичке земље немају баш пуно простора за трговину, па Југославија почиње да шире тргује са Египтом и Етиопијом тек када су се ослободили стиска метропола и великих држава.¹⁴³⁷ Југославија је искористила вакуум деколонизације и слала је своје делегације у афричке земље ради што бржег и ширег заснивања привредних односа. На пример, предвођена чланом СИВ-а Францом Лескошеком маја 1953. отпутовала је у Египат, Етиопију, Судан и Сомалију ради „заснивања економских односа“ једна јака државна делегација.¹⁴³⁸ Ове делегације су својим извештајима учвршћивале патерналистички дискурс о афричким државама као на почетку развојог пута али су и говориле о „новим подручјима“ за трговину.¹⁴³⁹

Следећи круг афрооптимизма десио се раних шездесетих када је велики број афричких земаља добио независност. Већ 1959. говорило се о обезбеђивању места на изразито „богатом тржишту“.¹⁴⁴⁰ Када је председник Тито поднео извештај СИВ-у 1961. о свом путовању у афричке земље, кључни закључак који је то тело донело био је да се наложи надлежним институцијама да у што краћем року предложе методе економске сарадње са новослобођеним земљама попут Гане, Гвинеје, Марока, Малија.¹⁴⁴¹ Развој Африке стално је постављан на исту линију са развојем Југославије, где је Југославија била нешто развијенија, али не и „опасна“ за Африку као „западна индустријска земља“.¹⁴⁴²

¹⁴³³О слици европске трговине види нарочито класични пример путовања истраживача Де Бразе: Pakenham, *The Scramble for Africa*, 143-148.

¹⁴³⁴Rubinstein, *Yugoslavia and the nonaligned world*, 220; Bogetić, *Nova strategija spoljne politike*, 7; Осамдесетих се трговинска размена са читавом Африком кретела кретао око 8% укупног извоза AS, 1271, Друштвено-политичка кретања у Африци са освртом на место и улогу SFRJ и односе са афричким земљама, 1985. 51.

¹⁴³⁵ Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije* 46-48; Bogetić, „Jugoslovensko bekstvo iz Evrope“. 163-178; Слично се догодило и по повратку Тита са пута у земље Азије и Африке 1959. Čavoški, *Jugoslavija i kinesko-indijski konflikt*, 131.

¹⁴³⁶ Aleksić Milan, „Jugoslavija na stranim tržištima“, *Međunarodna politika*, Br 113. 16.12.1954.

¹⁴³⁷ Oza, *Westernizing the Third World*, 61; Види више у: Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski Istok*; Tasić, Dmtar, „Otkrivanje Afrike. 513-525; Загорац, Веда, „Унапређење египатске економике“, *Ослобођење*, 5.6.1955.

¹⁴³⁸ АЈ, 130, 633, Решење о путовању делегације ФНРЈ у Египат, Етиопију, Судан и Сомалију, 19.5.1953; Види и: АЈ, 130, 633 Решење о путовању делегације у Гану, 26.1.1959; АЈ, 130, 633, Забелешка о путовању делегације ФНРЈ на прославу проглашења независности Конга, 8.6.1960.

¹⁴³⁹ Тадић, Света, *На тржиштима 100 земаља*, Београд: Седма сила, 1964, 17.

¹⁴⁴⁰ Čavoški, *Jugoslavija i kinesko-indijski konflikt*, 133; И Американци су сматрали да се ради о „здравом економској процени“, „Национална обавештајна процесна. ИЗГЛЕДИ ЈУГОСЛАВИЈЕ. НИЕ 15-61, 23.5.1961, *Документи ЦИА о Југославији 1948-1983*, у: Димић, Богетић, *Београдска конференција несврстаних земаља*, 285.

¹⁴⁴¹ АЈ, КРР, I-2/13, Извештај Председника Републике о путу југословенске делегације у пријатељске земље западне и северне Африке, поднет СИВ 29. априла 1961. 40; У свом уобичајеном стилу, Темпо тврди да је он још од 1957 обишао „петанестак земаља Азије и Африке“ и још тада предложио сарадњу са њима, али да је требала Титова посета да се то реализује. Vukmanović, *Revolucija koja teče. Memoari*, V, 97.

¹⁴⁴² АЈ, 130, 611, Питања saveznih poslanika Saveznom sekretaru за spoljnu trgovinu, 31.4.1964.

Анализа успеха југословенског наступа у Африци која је рађена средином шездесетих донела је песимистичне слике промашених инвестиција, малог извоза и неискоришћених кредита.¹⁴⁴³ Југословенско учешће на III конференцији ПНЗ у Лусаки донеће нови и последњи круг афрооптимизма у економији. Владимир Поповић даје дозу хитности југословенском „продору“ у Африку говорећи о великим могућностима и „[политичком] капиталу“ који Југославија ужива у афричким земљама.¹⁴⁴⁴ Овог пута као „мета“ југословенског продора означава се „Црна Африка“, нарочито Замбија, Танзанија, Уганда, али и земље које су држане за „ноколонијалне“.¹⁴⁴⁵ Препоруке су се тичале и „арапских земаља“, нарочито Либије, где је само у 1973. потписано уговора вредних 300 милиона долара, као и сталних партнера (Етиопија), а машту о извозу југословенских индустријских производа потпаљивале су бројке из те године које су говориле да је 90.4% производа извезених у Африку су чинили финални производи.¹⁴⁴⁶

Осамдесетих се први пут јавља идеја економских стручњака да се у Африци смањи број партнера. Предлагана је, најпре, селекција за сарадњу: „Њихов број је велик, оне су географски веома удаљене, њихове привреде веома неразвијене“.¹⁴⁴⁷ Овде видимо да географска удаљеност бива условљена економским, а не политичким условима како је то било током педесетих, када су ова тржишта била приказана као блиска. Цифре о сарадњи, говориле су да је у периду 1981-1985 извоз у „арапске земље“ износио 16% укупног извоза, а „Африку јужно од Сахаре“ свега 1-3%.¹⁴⁴⁸

Послове економске сарадње и техничке помоћи обављала су југословенска предузећа која можемо посматрати и као испоставе југословенске модерности.¹⁴⁴⁹ Како је то на примеру *JAT-a* приказао Фил Тајмајер, она су била изврстан начин да се Југославија прикаже као раскршће, космополитска тачка која повезује не само Исток и Запад већ и Југ.¹⁴⁵⁰ Југословенски угледни положај у Африци омогућио јој је да се прикаже чак и као алтернатива либералном капитализму.¹⁴⁵¹ Два процеса која су се дешавала паралелно у Африци и Југославији имала су велику улогу за положај и узрочно-последично слику деловања ових предузећа. Први јесте процес све веће етатизације у Африци, који је у Југославији пратио процес све слободнијег деловања предузећа у односу на државу.¹⁴⁵² Други важан процес био је промена улоге предузећа као даваоца техничке помоћи ка предузећима као актерима на слободном афричком тржишту.

¹⁴⁴³ AJ, 507/IX, IX-144/LVIII-1, Savetovanje predstavnika socijalističkih zemalja o mogućnostima saradnje sa arapskim zemljama, Beograd, 22.9.1967.

¹⁴⁴⁴ AJ, KPR, I-4-a/9, Izvod iz beleške o razgovorima članova jugoslovenske delegacije po završetku konferencije u Lusaki, 10.9.1970, 6.

¹⁴⁴⁵ AJ, 130, 633, Instrukcije delegaciji koja će posetiti neke zemlje Zapadne i Istočne Afrike, 8.10.1968.

¹⁴⁴⁶ AJ,837, I-4-a/9, Izveštaj o Trećoj konferenciji nesvrstanih zemalja, 10; AJ, 130, 611, Razvoj i problematika odnosa SFRJ sa ZUR, , 12.6.1970., 8; AJ, 130,633, Zaključci i predloji mera povodom razgovora o bilateralnim ekonomskim odnosima u zemljama istočne Afrike, 10.3.1970., 9; AJ, KPR, I-3-a/69-13, Informacija o unutrašnjoj i spoljnoj politici Libijske Arapske Republike, 1973.

¹⁴⁴⁷ DAMSPS, PA, 1982, f.164, Informacije i predlozi u vezi sa realizovanjem novog suštinskog programa akcije za najmanje razvijene zemlje u razvoju, 29.4.1982, 6.

¹⁴⁴⁸ DAMSPS, PA; 1985, f.148, Pregled ostvarene robne razmene Jugoslavije sa ZUR u 1983, 1984 i prvih šest meseci 1985, 13.8.1985.

¹⁴⁴⁹ Списак предузећа је непрегледан а ево неких: *Црвена звезда, Партизански пут, Рад, Трудбеник, Напред, Иван Милутиновић, Комгран, Центропројект, Унион инжењеринг, Монтажно-пројектно предузеће, Индустроградња, Ингра, Монтер, Енергопројект, Енергоинвест, Црвена Застава, Генералекспорт, Крушик, Југоекспорт, Агровојводина, ИМТ, Помград, ФАП Фамос, Руднап, Агровојводина, ПКБ, 14. октобар, Елка, Геотехна, ЈАТ, Инвестпројект, Борово, Институт за кукуруз Земун, Словенијалес.*

¹⁴⁵⁰ Tiemayer, Phil, "Launching a Nonaligned Airline: JAT Yugoslav Airways between East, West, and South, 1947-1962, *Diplomatic History*, Vol.41, 1 (2017), 82.

¹⁴⁵¹ Ognjanović, Jozelić, „Yugoslavia's Authentic Socialism as a Pursuit of „Absolute Modernity“, 19-21.

¹⁴⁵² Пиљак, Милан, „Привредна елита у Југославији и Бугарској 1958-1965“, докторска дисертација, Филозофски факултет, Београд, 2017. 38-44.

Први процес довео је до ситуације у коме су политичке елите афричких земаља и Југославије повремено размењивали дописе који су се тицали „моралног аспекта“ југословенских предузећа. На предузећа су се жалиле замбијске власти, а на пример, Вида Томшич је на једном састанку 1971. поменула забрињавајућу гласину да југословенска предузећа сарађују са ЈАР.¹⁴⁵³ Нешто пре независности Алжира, 1962, амбасадор у Тунису упозорио је да се не понови неорганизован наступ југословенских предузећа као у Тунису.¹⁴⁵⁴ Да упозорење није ништа значило видимо када десет година касније, 1973, саветник председника Бумедијена „апелује да југословенска администрација успостави јачу контролу над „моралним аспектом“ пословања југословенских предузећа.“¹⁴⁵⁵ У листи жалби на југословенска предузећа види се доказ аргументу да су југословенски привредници најкасније седамдесетих почели сагледавати Африку искључиво као тржиште.¹⁴⁵⁶ Поред тога, Африку су почели доживљавати као место где се може слати „лоша роба“, дакле као светску економску периферију.¹⁴⁵⁷

Осамдесетих су се овакви примери умножавали, па су нпр. одређене фирме из Словеније експлоатисале дрво и плантаже у Централној Африци, опасно се приближавајући неоколонијалном моделу. Касних осамдесетих југословенска предузећа у Африци постала су сарадници америчких и француских компанија у покушају да наплате дугове и дођу до профита у Африци, што је означило крај нада у развој Африке, и тада можемо говорити о паду солидарности и промени слике Африке у земље које су виђене као сиромашене неплатише.¹⁴⁵⁸ Временом су југословенски привредници потпуно одбацили идеолошку слику света у корист тржишне, што је довело и до кризе ауторепрезентације Југославије, а Африку је такође представило не као сапутника у модернизацији, већ као плен.

Други важан процес у афро-југословенској сарадњи значио је да привредници и стручњаци, односно предузећа и држава користе поене из „развојне фазе“ за веће учешће на афричком тржишту. Ово је нарочито видљиво на примеру београдског предузећа *Енергопројект* које се доказало развојним пројектима брана и електрана, а седамдесетих је почело добијати престижне пројекте.¹⁴⁵⁹ Стога, југословенска предузећа почињу уписивати у своје званичне историје успехе у Африци, не више у дискурсу солидарности, већ као технолошки успех којим се мере са остатком света. Нарочито жива сарадња са Нигеријом седамдесетих, као и сарадња са бившим идеолошким *Другим* Југославије, ДР Конгом, показује како је и држава прагматично у запећак ставила идеологију, те је у координацији са предузећима наступала ка овим тржиштима традиционално везаним за метрополе.¹⁴⁶⁰ Одушевљење Нигеријом, искључиво са становишта модернизације и могућности сарадње демонстрирао је и председник СИБ Џемал Биједић, када је

¹⁴⁵³ АЈ, 142, 558, I, Јужна Африка - опште, Прва седница координационог одбора за програм акције поводом Међународне године борбе против расне дискриминације, 15.2.1971., 15. АЈ, 142, 538, I, „Међународна улога Замбије“, 2.

¹⁴⁵⁴ DAMSPS, PA, f.3, 1962, Ambasada FNRJ Tunis, DSIP-u 24.3.1962.

¹⁴⁵⁵ DAMSPS, PA, 1973, f. 34, 699, Ambasada SFRJ Alžir SSIP-u, 22.11.1973, 4.

¹⁴⁵⁶ АЈ, 130,633, Закључци и предлози мера поводом разговора о билатералним економским односима у земљама istoчне Африке, 10.3.1970.7; AS, 1271, Друштвено-politička kretanja u Africi sa osvrtom na mesto i ulogu SFRJ i odnose sa afričkim zemljama, 1985, 42.

¹⁴⁵⁷ Томе сведочи пример из Теме, главне луке Гане седамдесетих, када су насупрот „уредно сложених пирамида“ цакова за ђубривом из САД и Западне Немачке, југословенски цакови сви попуцали, и загадили најмодернију луку толико да је УН то узео као пример индустријског загађења – све због свесног слања лоше амбалаже предузећа *Агрохемија*. AMAU, Dokumentacija, Depeše iz Gane, Pečar VII upravi, 6.4.1976.

¹⁴⁵⁸ Ramšak, Jure, „Poskus drugačije globalizacije. Slovenska privreda i dežele v razvoju“, *Acta Histrie* 23, 4, (2015), 765-785.

¹⁴⁵⁹ Sekulić, *Izgradnja nesvrstane modernosti*, 18; Интервју са Драгом Муврином, 11.4.2019.; Интервју са Драгишом Даутовићем, 5.9.2018.

¹⁴⁶⁰ АЈ, I-3-a/127-6, Monografija o DR Kongo, 1970, 9-10; АЈ, 320-49-73, Zabeleška o razgovoru Trpe Jakovlevskog i otpravnikа poslova Nigerije 1977.

са једном делегацијом привредника обилаго Западно Африку – тада је назвао Нигерију „једно велико градилиште.“¹⁴⁶¹ То нас доводи до општег закључка о слици Африке као резултата тензије између слика млађег развојног партнера, тржишта и жртве. Југославија је желела да Африканце претвори у партнере, али се осећа и одређена фрустрација када се до седамдесетих то није десило. Ове слике нарочито су долазиле до изражаја у директном сусрету на афричком тлу, што је наша следећа тема.

2.3 Југословени као епигони модернизације

*Они знају да у ове земље нису дошли да праве паре, него да, у првом реду, помогну тим народима и наступају као Југословени.*¹⁴⁶²

(Јосип Броз Тито о југословенским стручњацима у Африци, 1961)

Структура колонијалног система жестоко је супротстављала системе које је идентификовала као „европске“ и „афричке“ односно „модерне“ и „традиционалне“, што је производило каскаду осталих дихотомија (усмено-писано, аграрно-урбано).¹⁴⁶³ Почетак „краја царстава“ довео је до „губитка империјалног самопоуздања“ што је изазвало и пукотине у колонијалном систему размишљања.¹⁴⁶⁴ Истовремено, дискурзивно, системи успостављени оријентализмом и африканизмом, реконфигурисани су у „теорију модернизације и развоја“ па је свако одбијање модерности после Другог светског рата, са које год стране она долазила, доживљавало неразумевање и осуду.¹⁴⁶⁵ Нови такмаци у јагми за афричку модернизацију, биле су суперсиле, њихови сателити и независни актери у хладном рату. Њихови стручњаци, који су све више виђени као хладноратовски адути, придружили су се педесетих маси од скоро 100.000 европских, колонијалних стручњака.¹⁴⁶⁶ Поред препознатљивих међусобних разлика, ипак су стручњаци „Првог“ и „Другог света“ за „Трећи свет“ представљали „европски начин живота“ који је укључивао „модернистички дизајн“ и „технолошку иновацију“.¹⁴⁶⁷

Југословенски стручњаци били су у Африци дакако нови актери у „јагми за модернизацијом“. Нису били пионири, па чак ни настављачи, већ их евентуално можемо сместити у трећи ешалон модернизатора, условно „епигонски“ период. Стара претпоставка коју је, на основу тада доступних извора, изнео Рубинштајн, о југословенским стручњацима као „најцењенијим белцима“ у Африци пада у воду пред новијим истраживањима сусрета Другог и

¹⁴⁶¹ АЈ, 320-63-90, Izveštaj o posetama predsednika SIV-a Džemala Bijedića Senegalu, Nigeriji, Gani i Gvineji 1976.

¹⁴⁶² АЈ, 837, I-2/13, Izveštaj Predsednika Republike o putu jugoslovenske delegacije u prijateljske zemlje Zapadne i Severne Afrike. Podnet na sednici SIV-a 29. aprila 1961. godine u Beogradu, 15.

¹⁴⁶³ Mudimbe, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, 4.

¹⁴⁶⁴ Cooper, *Africa since 1940*, 15, 20.

¹⁴⁶⁵ Sharp, *Geographies of Postcolonialism*, 71, 77.

¹⁴⁶⁶ Adebayo, Adedeji, “Comparative Strategies of Economic decolonization in Africa”, Mazrui, *General history of Africa VIII*, 406; Кенедијева администрација, на пример, била је под изузетним утицајем теорија модернизације те је подржала велике програме учешћа америчких стручњака у развоју Африке. Waters “Introduction” *Historical Dictionary of United States-Africa relations*, LVII; Bets, “Crveni vetar promena”, 48. Пошто су често западне силе нудиле повољније услове приступа финансијском капиталу и ресурсима, Другом свету су управо стручњаци постали јак адут у хладноратовском такмичењу. Крајње је паушална оцена Купера да је СССР нудио „мало капитала и сумњиве стручњаке“. Cooper, *Africa since 1940*, 177. Видети уместо тога: Mark, Slobodian, “Eastern Europe”, 6.

¹⁴⁶⁷ Dragostinova, Theodora, Fidelis, Malgozata, „Introduction: Beyond the Iron Curtain: Eastern Europe and the Global Cold War“, *Slavic Review* 77, no.3, Fall 2018, 579.

Трећег света – исто би се могло тврдити за било које стручњаке источноевропских земаља из у афричким земљама.¹⁴⁶⁸ *Мисија* југословенских стручњака, није била само мисија модернизације, они су слати и са намером да „објасне југословенску стварност“, односно у својеврсну мисију ауторепрезентације, што је био и узрочник различитих претпоставки о *Сопству* и *Другоме*.¹⁴⁶⁹ Наиме, слика *Другог* јасно је означавала и врсту самоконтроле; у том смислу су „непросвећени“ Гвинејци, „заостали“ египатски сељаци или „неизграђени“ нигеријски градови деловали као југословенски *Други*, који је био сахрањен у прошлости земље, социјалистичком модернизацијом.¹⁴⁷⁰

Стручњачаци су располагали „категијама и концептуалним системима који зависе о западном епистемолошком реду“, али су их коритистили у новом контексту.¹⁴⁷¹ Југословенски стручњаци су ступали у Африку са нејасним циљем одржавања *Сопства*, нарочито од половине шездесетих када слаби контрола Југославије над својим стручњацима.¹⁴⁷² Једна заједничка повезница за све југословенске стручњаке на послу у Африци која је дефинисала стручњаке јесте перципирани однос према раду.¹⁴⁷³ Поред тога, политичка неутралност ових стручњака, огледана у „филозофији несврстаности“ значила је и да на њих нису штетно утицала хладноратовска лавирања афричких земаља.¹⁴⁷⁴

Покушај да се објасни афрички *Други*, доводио је и до стварања предрасуда о континенталном карактеру Африканаца. Тако је Нијаз Диздаревић колегама пренео искуство из Москве:

„Директор института¹⁴⁷⁵ [наредио је] [...] психометријске тестове да објасне зашто се њихови стручњаци тако оштро сукобљавају са Африканцима, зашто постоји тај осећај нетрпеливости, шта лежи у карактеру Африканаца, а исто тако зашто се тако понашају афрички студенти у Москви и зашто ту настају сукоби.“¹⁴⁷⁶

Комунисти Истока и Запада, мучили су се са адекватним приступом новим земљама. Неки од њих, попут једног француског учитеља у западној Африци, сматрали су да мимикрија која се граничи са расизмом може премостити културолошки јаз: „Зашто у арапским земљама не бисмо носили фес, а зашто у црначким земљама не бисмо бојили лице у црно“.¹⁴⁷⁷

Иако су постојали покушаји, нису настали адекватни приручници и курсеви за припрему југословенских стручњака за боравак у Африци.¹⁴⁷⁸ Неприпремљеност југословенских стручњака огледала се и у томе што су у Африку масовно одлазили са slabим знањем језика, ако говоримо

¹⁴⁶⁸Ginelli, “Hungarian Experts in Nkrumah’s Ghana”, 13.

¹⁴⁶⁹ AJ, 130-607, Saradnja Jugoslavije sa zemljama u razvoju, 1968, 48.

¹⁴⁷⁰ Pieterse, *Black on White*, 228.

¹⁴⁷¹ Mudimbe, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, 3; Cooper, *Africa since 1940*, 65.

¹⁴⁷² Nojman, *Upotrebe Drugog*, 239.

¹⁴⁷³ Карактеристичан је пример радника у Габону, где се међу Францускињама из високог друштва појавила изрека „Ради као Југословен“, док су Габонци похвалу раду Југословена изрицали шалом „боље да сте нас ви колонизовали“. Француске фирме, које су редовно унајмљивале црну радну снагу, југословенске „белце“ који копају водовод објашњавале су тиме да СФРЈ шаље „затворенике“; Интервју са Чедомиром Штрбцем, 1.12.2016. ; Štrbac, *Afrički zapisi*, 70

¹⁴⁷⁴ Bets, “Crveni vetar promene”, 52

¹⁴⁷⁵ Диздаревић мисли на Ивана Потехина, дугогодишњег директора московског института Патрис Лумумба

¹⁴⁷⁶ AJ, 507/IX, S/a-198, Stenografske beleške sa sednice komisije za međunarodne odnose posvećene savetovanju u Moskvi, 21.5.1966, 5.

¹⁴⁷⁷ Мем, *Портрет колонизатора и Портрет колонизованог*, 54.

¹⁴⁷⁸ Интервју са Драгишом Даутовићем, 5.9.2018.; Интервју са Стеваном Лабудовићем 16.11.2016.; Интервју са Драгом Муврином, 11.4.2019.; Интервју са Душаном Микљом, 6.9.2018.

о француском/енглеском/португалском; о знању других језика тешко да може да буде речи.¹⁴⁷⁹ Југословенски стручњаци који су радили у Африци свакако нису били хомогена група стога налазимо више доминантних слика Африке и код стручњака истог профила. На то нас упућују истраживања колега које су се у скорије време бавили источноевропским стручњацима. Наталија Телепнева и Филип Муелбек закључују да су источнонемачки лекари били велики заговорници повезивања са Глобалним Југом, а истовремено да су пољски наставници били само „неодлучни агенти социјалистичког интернационализма“.¹⁴⁸⁰ Додатно, боравак у Африци доводио их је у низ „доживљених ситуација“ које су даље обликовале њихову слику континента.¹⁴⁸¹

Покушавајући да југословенским стручњацима из пољопривредног комбината „Београд“ (ПКБ) помогне да боље разумеју „страну средину“ радећи у „Анголи, Замбији, Танзанији или Гани“ етнолог Јелена Лазић истакла је мањкавости визуре европског образовања за упознавање Африке, те да су југословенски „стручњаци разних профила“ углавном препуштени сами себи и да „недостатак познавања једне стране средине“ надокнађују „својим личним радом и индивидуалним оспособљавањем.“¹⁴⁸² У томе, она је Африку, а посебно „црну Африку“, видела као нарочито сложену, понављајући дихотомије колонијалног дискурса. Посебно укоренењен југословенски поглед налази се у објашњавању „африканца“ (sic) као пријемчивог за нова знања и са посебним схватањем рада, па чак и са „посебним присуством у свету.“ Наслањајући се на истраживања европских научника традиционалних заједница, Лазић истовремено критикује „поједностављење и потцењивање, тако својствено Европљанима“, указујући на мозаик афричких култура, веома развијених, и њихов „урођени“ комунализам, али и његову покретљивост супротну оној која се налази код европског радништва и сељаштва.¹⁴⁸³ Дакле, за стручњака ПКБ који би ово читао, помаљала би се слика посебног карактера Африканца, затим црног Африканца, а потом и етничког Африканца, које треба са једне стране схватити као културно географске *Друге* али који могу бити обучени, просвећени и еманциповани, дакле претворени у раднике и партнере социјалистичком или несврстаном модернизацијом.

Државна контрола над стручњацима и радницима слабила је оног тренутка кад би прешли границу Југославије. Судећи по бројним примерима из Етиопије, Гвинеје, Замбије организација СКЈ у Африци била је слаба, амбасаде недовољно активне. Југословенска заједница углавном се окупљала у „Југословенском клубу“, или пошто су такви клубови постојали само у земљама са више хиљада Југословена, у насељима где су Југословени највише становали.¹⁴⁸⁴

Медицина, просвета и архитектура су у току 19. века добиле јако евроцентричан призив, иако нису биле искључиво европски изуми. Уколико је у колонијалним парњацама медицина побеђивала болест, просвета незнање, а архитектура обликовала животни простор заједнице, у колонијалном дискурсу је претпостављано да све заједно утиче на свест и моралност Африканаца, супротстављајући је расној или класној изузетности Европљана.¹⁴⁸⁵ У случају Југославије, радило се о стручњацима из социјалистичке земље, где се веровало да рад изграђује моралне, физичке и психолошке аспекте човека („ми градимо пругу, пруга гради нас“) те је

¹⁴⁷⁹ Види нпр. АЈ, 559-70-157, Општи материјали 1966-1971, Izveštaj o boravku Ota Deneša, pomoćnika predsednika Savezne komisije za kulturne veze sa inostranstvom u zemljama Istočne Afrike, avgust 1969.

¹⁴⁸⁰ Telepneva, Muehlbeck, "Introduction", *Warsaw pact intervention*..

¹⁴⁸¹ Меми, *Портрет колонизатора и Портрет колонизованог*, 47.

¹⁴⁸² Lazić, Jelena, „Poljoprivredni kombinat „Beograd“ u zemljama Afrike i potreba boljeg poznavanja afričke kulture“, *Nauka u praksi* 11, (1981), 4-6, 783-792, 783.

¹⁴⁸³ Исто, 785, 786-787, 790.

¹⁴⁸⁴ Интервју са Бориславом Коркоделовићем 24.9.2018. Интервју са Душаном Микљом, 6.9.2018.; Интервју са Драгишом Даутовићем, 5.9.2018.

¹⁴⁸⁵ Фредерик Купер пише да је педесетих за модел колонијалног чиновника сматран „технички експерт“ који зна да „истреби маларију“, „организује школски систем“, „подучи новим методама култивације земље“. Cooper, *Africa since 1940*, 88.

посебна тема, присутна и у колонијалном али и у социјалистичком дискурсу – рад. Стога смо изабрали групе југословенских лекара, грађевинаца, наставника и радника-самоуправљача за испитивање слике југословенског стручњака као модернизатора Африке, где слика Африке може бити испитана на полу-колективном и индивидуалном нивоу. Посебно испитујемо догађаје које Мишер, Блум и Манух називају *спектаклима модернизације*, односно „врсту представе модернизацији која се материјализује у конкретним догађајима“¹⁴⁸⁶ попут медицинских операција, донирања опреме или полагања камена темеља. Над овим акцијама и процесима константно је висила сенка колонијалног стручњака, Европљанина, „белог човека“¹⁴⁸⁷

Уместо „белог човека“ комунистички „нови човек“, по својој дефиницији најпре је обавио сопствену трансформацију „менталитета и ставова народних маса“. Постојала је врста кумулативног легитимитета, коју су државе попут СССР и Кубе црпеле најпре из сопственог преображаја, а потом из својих успеха у „Трећем свету“. Афрички одговор на ове стручњаке значио је много за ауторепрезентацију држава Истока и „карактера“ њихових људи. Џулијус Њерере је, као председник земље која је примила највећу кинеску помоћ у Африци, задивљен кинеском ефикасношћу говорио о томе како би њихов „жар“, „дисциплину“, „кооперацију“ да пренесе на Танзанијце.¹⁴⁸⁸ Стога је централни део овог подпоглавља – слика човека.

2.3.1 Лекар

*Мили боже чуда великога,
Кад потече по нашој планети
[...]То је прича о АИДС-у-СИДИ
О синдрому што се свјетом шета,
Оставља нас без имунитета
То је куга двадесетог вијека,
Што нас свугдје у заседи чека;
А Африка, топла и далека,
Тог вируса прва је кољевка.*¹⁴⁸⁹

(Нада Милашин, осамдесетих година XX века)

Када су се 1899. двојица браће из Карловца, Мирко и Стево, запутили у Етиопију, да се, инспирисани причама руских и авануриста са простора Хабзбуршке монархије, ставе на располагање *негусу* (цару) Етиопије Менелику II, на путу из Адена према Харару, у сомалијској пустињи, наишли су на пљачкаше из племена Гадабурси. Ситуацију пуну тензије разрешио је Мирко Сељан представивши се као руски лекар: „Москов и Аким“.¹⁴⁹⁰ Када је 1959. посетио болницу *Свети Павле* у Адис Абеби, коју су водили Југословени, Јоже Смоле, новинар, уредник и дипломата написао је за *Борбу*, да сиромашни Етиопљани из југословенске болнице излазе као „преопрођени“, јер се и лече и упознају „виши животни стандард“. Затим у своје „забачене“ крајеве носе вести о „југослав аким“ – југословенским лекарима.¹⁴⁹¹

¹⁴⁸⁶ Miescher, Stephen, Bloom, Peter, Manuh, Takyiwa, “Introduction”, *Modernization as spectacle*, 13.

¹⁴⁸⁷ Албер Меми је маестрално осликао у свом портрету колонизатора „Многи су и данас склони да колонизатора прикажу као високог, препланулог човека, у полудубоким чизмама, наслоњеног на лопату – пошто му није страшно да се и сам лати посла – који гледа у даљину докле му поглед и поседи сежу; између два напада на природу, несобично се даје људима, брине о болеснима и свуда проноси културу, као племенити пустолов, као прави пионир“. Меми, *Портрет колонизатора и портрет колонизованог*, 33.

¹⁴⁸⁸ Cheng, *Creating the “New Man”*, 208-213.

¹⁴⁸⁹ Милашин, Нада, *Афрички споменик*, Нови Сад:Prometej, 2001, 86.

¹⁴⁹⁰ Цитирано у: Živković, *Braća Seljan*, 18.

¹⁴⁹¹ Smole, Jože, „Jugoslav Akim“, *Borba*, 1959, Adamović, *Afrička putovanja*, 532-533.

Оба ова примера представљају варијацију на тему лекара као *белог спасиоца*. Тај модел успостављен је најкасније ликом и нарочито потоњом легендом о др Дејвид Ливингстону, лекару и истраживачу Африке, чија је смрт и једанаестомесечни пренос тела са Занзибара у Лондон, да буде сахрањен у Вестминстеру априла 1874, „додирнула машту Енглеца, и увела их у свет Африке, као ништа пре тога.“¹⁴⁹² Ливингстона је одликовао бољи имиџ но његовог парњака Стенлија, па ипак, он је епитом истраживача који је Африку гледао кроз „цивилизаторску мисију“, оптерећену колико патриотским толико и расистичким сочивом, а заоденуту у хришћански хуманитаризам.¹⁴⁹³ Колико је афрмативно усвојен овакав модел лекара као модернизатора Африке, видимо у текстовима чувеног др Андрије Штампара.¹⁴⁹⁴ У књизи издатој 1946, а која је требала служити као приручник за будуће југословенске лекаре, налазимо овакав одељак о др Ливингстону: „Ниједан човјек није толико дао познавању Африке као овај мисионар за вријеме од 30 година своје одане службе.“¹⁴⁹⁵

Између 1899. и 1959, односно између два текста о јужнословенским лекарима као модернизаторима, који укрођују како „дивље“ људе тако и „заостале“ крајеве, дошло је до промене. Јужнословенски лекари сада су могли да се представе као „Југословени“, а на службени пут, а не у тропску авантуру у служби империја, слала их је њихова „социјалистичка отаџбина“ у корист „техничке помоћи неразвијенима.“ До 1962. југословенски лекари су у Етиопији изградили, управљали и особљем попуњавали три главне болнице у Адис Абеби.¹⁴⁹⁶ Истовремено, свака посета Тита овој земљи обележена је поклањањем модерних медицинских апарата југословенске производње – попут рентгена.¹⁴⁹⁷ До краја седме деценије XX века, број југословенских лекара у Етиопији је опао, они су због бољих услова бирали Либију, где се повећао број југословенских здравствених радника.¹⁴⁹⁸ Концепт народног здравља који је обликовао др Штампар у сарадњи са СЗО, добио је педесетих и шездесетих посебну пажњу баш од северноафричких држава.¹⁴⁹⁹ Северна Африка била је погодан регион за рад здравствених стручњака па је 1967 у УАР, Либији, Мароку, Тунису и Алжиру било укупно 213 медицинских стручњака, док је у земљама субсахарске Африке било свега 60 лекара из Југославије.¹⁵⁰⁰

¹⁴⁹² Pakenham, *Scramble for Africa*, 7.

¹⁴⁹³ Пијетерс тврди да су потоњи интересенти за Африку из пијетета одржавали лик и дело Ливингстона на пиједесталу. Nederveen Pieterse, *White on Black*, 64-69.

¹⁴⁹⁴ Андрија Штампар (1888-1958) лекар, шеф Одељења за јавно здравље Југославије тридесетих година XX века, постаје једна од најугицајних личности у здравству Друштва народа. После 1945, постаје један од кључних људи Светске здравствене организације, председник њене скупштине, те писац преамбуле Устава организације.

¹⁴⁹⁵ Štampar, dr Andrija, *Liječnik. Njegova prošlost i budućnost*, Zagreb: Ministarstvo Narodnog zdravlja Narodne Vlade Hrvatske, 1946, 63.

¹⁴⁹⁶ Smole, Jože, „Jugoslav Akim“, *Borba*, 1959, Adamović, *Afrička putovanja*, 532-533; AJ, 208, ф.3, Амбасада ФНРЈ у царевини Етиопији. Извештај Бохињец Јоже 13.4. 1961; AJ, 208, ф.3, Управа за техничку помоћ ФНРЈ, Београд, бр 49223.13.7.1961; AJ, ф.3, Амбасада ФНРЈ у Адис Абеби пов. бр. 03-4/37, 1.6.1961; Амбасада ФНРЈ Адис Абеба, пов бр 03-4/68, 4.9.1961; AJ, 208, ф.3, Амбасада ФНРЈ Адис Абеба, Јовановић, др Зоран, одлазак у Етиопију, 27.9.1961; AJ, 208, ф.3, Амбасада ФНРЈ Адис Абеба, Ангов др. Георги, 19.1.1962; AJ, KPR, f. 67, I-2, 44-3, Carevina Etiopija, DSIP, decembar 1969, 18.

¹⁴⁹⁷ Vučetić, „Titova Afrika“, 32.

¹⁴⁹⁸ AJ, KPR, f. 67, I-2, 44-3, Carevina Etiopija, DSIP, decembar 1969, 21; AJ, KPR, I-3-a/69-13, Informacija o unutrašnjoj i spoljnoj politici Libijske Arapske Republike i o bilateralnim odnosima sa Jugoslavijom, 12.11.1973, 18.

¹⁴⁹⁹ Grmek, M.D, „Životni put Andrije Štampara, borca za unapređenje narodnog zdravlja“, *U borbi za narodno zdravlje. Izabrani članci Andrije Štampara*, (прир.) Grmek, M. D, Zagreb: Medicinski Fakultet, 1966, 47. DAMSPS, PA, 1956, f.17, Egipat, 416607, Đerđa DSIPU, 2.10.1956. Štampar, Andrija „U dolinama Nila“, *Zdravstvene novine*, 9, (1956) 3-7. Preštampano u *U borbi za narodno zdravlje. Izabrani članci Andrije Štampara*, (прир.) Grmek, M. D, Zagreb: Medicinski Fakultet, 1966, 205.

¹⁵⁰⁰ AJ, 130, 607, Učešće Jugoslavije u međunarodnoj tehničkoj saradnji, 20.1.1968, Prilog XIII, Pregled jugoslovenskih stručnjaka tehničke saradnje na radu u zemljama u razvoju, 31.12.1967.

У субсахарској Африци било је више примера појединачне сарадње, него екстензивног слања стручњака.¹⁵⁰¹ Југословенски лекари појављују се као појединачни модернизатори – они су оснивачи психијатрије у Конакрију, оториноларингологије у Картуму.¹⁵⁰² Хладноратовска конкуренција била је жестока, па су се југословенски лекари у Судану жалели да: „Велика Британија прима стотину Суданаца годишње [на студије], Чехословачка донира електронски микроскоп, а САД лабораторије.“¹⁵⁰³ Ова ограничења појачавали су проблеми самовоље и нејасне улоге, па су југословенски лекари у Гвинеји (К) дошли на толико лош глас због захтевања плата по „светским медицинским стандардима“ да су се Гвинејци жалели Кардељу и Титу.¹⁵⁰⁴ Тито је бурно реаговао, анулирајући уговоре ових стручњака, речима да Гвинеја не сме „бити Калифорнија“, односно потрага за богатством.¹⁵⁰⁵

Прва прилика да се југословенски лекари докажу отвара се при ослобођењу афричких земаља. Велика хуманитарна помоћ Југославије афричким земљама, односно лечења рањеника у Југославији, добро је рекламирано у југословенским медијима као тријумф југословенске медицинске струке над ужасима рата. Југославија је прву знатну медицинску помоћ пружила ФЛН-у у Алжиру, где се посебно истичу градња центра за рехабилитацију у Тунису и две пољске болнице у Тунису и Мароку.¹⁵⁰⁶ Посебну пропагандну вредност имала је акција пребацивања и лечења алжирских рањеника у Југославији.¹⁵⁰⁷ Сва ангажованост Југославије око рата у Алжиру види се на примеру скоро редовних летова ЈАТ-ових авиона за Рабат и Тунис, који су довозили југословенске лекарске екипе, свршене алжирске студенте и стажисте и испоручивали тоне лекова, а за узврат прихватили алжирске рањенике и медицинске стажисте.¹⁵⁰⁸

Југословенски стручњаци на терену препознавали су важност прихватања рањеника како у смислу стварне помоћи тако и у смислу пропаганде. Маја Плавшић, која је испред југословенског *Црвеног крста* била задужена за пријем рањеника током неколико ратних година, писала је ДСИП-у како би добро било да испоруку 100 шатора и 20000 метара разног материјала авионом сниме *Филмске новости*.¹⁵⁰⁹ Сниматељ, Стеван Лабудовић би потом те снимке слао дипломатском поштом *Филмским новостима*, а свет би јако брзо сазнавао о југословенским лекарима у Алжиру.¹⁵¹⁰ Нарочито су се југословенски стручњаци трудили да помогну при неким

¹⁵⁰¹ Kesić, Vesna, „Razvoj hrvatskog modela liječenja dijabetesa kroz suradnju s Pokretom nesvrstanih“, *Razvojna suradnja*, 58-82; AJ, 559-59-133, Ostala “Crna Afrika”, Konvencija o kulturnoj i naučnoj saradnji između Zambije i SFRJ, 5.10.1970.

¹⁵⁰² AJ, 559, f. 59, Iz diskusije sa našim stručnjacima i profesorima koji su na ugovornom radu u Sudanu. 13.6.1967, 6.

¹⁵⁰³ AJ, 559-59-132, Iz diskusije sa našim stručnjacima i profesorima koji su na ugovornom radu u Sudanu. 13.6.1967, 10.

¹⁵⁰⁴ Adamović, *Galeb mira i razdora*, 131.

¹⁵⁰⁵ AJ, 837, I-2/13, Izveštaj Predsednika Republike o putu jugoslovenske delegacije u prijateljske zemlje Zapadne i Severne Afrike. Podnet na sednici SIV-a 29. aprila 1961. godine u Beogradu, 16.

¹⁵⁰⁶ Југославија је отвара ле специјалне центре преко југословенског *Црвеног крста*, бродовима слала медицинске залихе, хируршке екипе, медицинске техничаре и сестре, примала је на студије Алжирце који би се образовали за медицинске стручњаке, а та помоћ је нарочито интензивирана у финалним годинама рата (1959-1962). Bogetić, Dragan, „Jugoslavija i borba alžirskog naroda za nacionalno oslobođenje 1954-1962“ *Alžir-Beograd. Jubilej prijateljstva 1962-2017*, 23, 31; Čavoški, Jovan, „Jugoslavija, Alžir, nesvrstane zemlje i velike sile u Hladnom ratu“, *Alžir-Beograd. Jubilej prijateljstva 1962-2017*, 107,110; Bondžić, Dragomir, *Studenti iz Alžira u Jugoslaviji, 1958-1965, Alžir-Beograd. Jubilej prijateljstva 1962-2017*, 129,133; Интервју са Стеваном Лабудовићем, 16.11.2016; DAMSPS, PA, 1962, f.3, 413055, Savezni Crveni krst DSIP-u; AJ, 507/IX, S/a, 108, Naše veze sa Alžiirom, 1961,2; DAMSPS, PA, 1962, f.3, Ambasada FNRJ Rabat SSIPu 3.2.1962.

¹⁵⁰⁷ Bets, „Crveni vetar promena“, 72. AJ, 507/IX, S/a, 108, Naše veze sa Alžiirom, 1961, 2.

¹⁵⁰⁸ DAMSPS, PA, 1962, f.3, 44294, 9.2.1962, DAMSPS, PA, 1962, f.3, 412410, Tunis DSIP-u, 12.4.1962.

¹⁵⁰⁹ DAMSPS, PA, 1962, f.3, 414755, Maja Plavšić DSIP-u, 7.5.1962.

¹⁵¹⁰ Интервју са Стеваном Лабудовићем, 16.11.2016.

медијски видљивијим случајевима, као у лечењу алжирских „жена-хероја“ које су глорификоване како током рата тако и у чувеном филму Жила Понтекорва из 1965, *Битка за Алжир*.¹⁵¹¹

Алжир није био изолован случај. Године 1980. у Југославији је боравило око 600 „рањених и болесних“ припадника покрета ПОЛИСАРИО, док се седамдесетих и осамдесетих углавном преко *Црвеног крста* помоћ слала свим ослободилачким покретима које је СФРЈ подржавала. Поред тога, 1978. основан је у Београду *Центар за обуку кадрова земаља у развоју и ОП*.¹⁵¹² У питању су били већином афрички покрети и земље, а пружање помоћи лекари *Црвеног крста* образлагали су како повељом УН, тако и „морално политичком“ условљеношћу, те позивањем на југословенски Устав из 1974, али и „традиционалним интернационализмом наших народа“. Додатно ова је помоћ образлагана демонизовањем непријатеља те се помињу „најтежи масакри деце“ и „малтретирање ратних заробљеника“.¹⁵¹³

У случају изградње и функционисања болнице у Бокеу, Гвинеји (К), која је требала да служи као медицински центар за опоравак бораца ПАИГК, можемо препознати и значај фактора хладноратовске конкуренције.¹⁵¹⁴ Искусне хируршке екипе у периоду од 1969. до 1974. лечиле су, оперисале и рехабилитовале теже гвинејске рањенике, док су најтежи слати у Југославију заједно са десетинама „перспективних“ студената медицине.¹⁵¹⁵ Међутим, у случају сукоба југословенских, кубанских и гвинејских лекара у болници у Бокеу, видели су се сви лимити југословенске медицинске помоћи.

Наиме, заступајући ССРНЈ, Димитрије Бабић је већ почетком 1969. директно генералном секретару ПАИГК Кабралу изнео да ће наставак инцидента и провокација према југословенским лекарима значити њихово повлачење, иако је истакао да је болница изграђена као „израз солидарности са вашом [гвинејском] борбом“. Док су кубански лекари „намерно“ у болницу доносили „пропагандну литературу“ Источног блока, Бабић је истицао како југословенски лекари тамо, наводно, нису „политички агитатори“, што је по њему произишло директно из чињенице да је Југославија већ имала искуство са периодом у коме је „помоћ“ била претварана у „полугу утицаја“ (1945-1948). Иако се Кабрал начелно сложио са Бабићем и покушао да изглади ситуацију, говорећи о заједничком фронту против колонијализма, без обзира на идеолошке разлике, очигледно је да је „права несврстаност“ југословенских лекара могла бити и негативна ствар.¹⁵¹⁶ Будући да су на неки начин одустајали од конфронтације, Југословени су онда отварали бок за разне нападе од стране других, политички активнијих стручњака.

Политички капитал стечен медицинском помоћи за време рата, гарантовао је одређен ниво мирнодопске сарадње. Тако се сарадња из доба рата за независност, практично без дана паузе настављала у миру. Драган Марковић, чувени новинар *Борбе*, изврсно је приказао прелаз са војне помоћи на техничку помоћ у модернизацији на примеру медицинског особља у Алжиру:

¹⁵¹¹ DAMSPS, PA. 1962. f.3, 417872, Ambasada FNRJ Tunis DSIP-u, 1962; Стога, југословенски стручњаци били су живо заинтересовани и спремни да приме на опоравак извесну „партизанку Аишу“ 1962. DAMSPS, PA, 1962, f.3, 416146, DSIP Ambasadi u Tunisu, 1962.

¹⁵¹² У Центру је у периоду 1978-1985 обучено 485 делегата из 52 земље и 5 ОП. Golović, Branko, „Aktivnost Crvenog krsta Jugoslavije kao činilac mira i podrške oslobodilačkim pokretima“, *Antikolonijalna revolucija*, 1985, 467-477.

¹⁵¹³ Исто, 475-476.

¹⁵¹⁴ 1969. југословенским средствима је завршена болница, а први директор био је Југословен. Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, 480.

¹⁵¹⁵ AJ, 142, 538, I, Zabeleška o razgovoru Babić Dimitrija sa gensekom PAIGC Amilkar Kabralom u Kartumu, 21.1.1969; AJ, 142, 538 I, Oslobodilački pokreti Afrike, maj 1970, 25; AJ, 142, 538 I, Oslobodilački pokreti Afrike, 1972, 16.

¹⁵¹⁶ AJ, 142, 538, I, Zabeleška o razgovoru Babić Dimitrija sa gensekom PAIGC Amilkar Kabralom u Kartumu, 21.1.1969, 1-4; Томе у прилог говори и чињеница да је сам Кабрал, још од 1961, био „позиција“ чехословачке тајне службе и за њу шпијунирао Југословене. Muehlbeck, *Czechoslovakia in Africa*, 145.

„Двадесет деветог новембра [...] у болници Парне у предграђу Хусеин Деј одржана [је] прослава коју је организовала наша медицинска екипа за све Југославене у Алжиру и све Алжирце који раде у болници [...] и гости и домаћини певали су заједно партизанске југословенске и алжирске песме... То пријатељство почело је у првим данима алжирске ослободилачке борбе и југословенске помоћи тој борби. Оно је годинама настављано. Тог дана [1.8.1962] у напуштenu и запуштenu болницу Парне дошло је 13 југословенских грађана. Пет лекара и осам лекарских помоћника прегло је на посао – напоран велик, хуман. (Данас [1962] у болници раде 24 Југословена).¹⁵¹⁷

Иако су се Французи повукли још у јуну, све до октобра 1962. југословенске екипе залазиле су дубоко у територију Алжира, авиони су слетали и односили рањенике.¹⁵¹⁸ Југословенски медији извештавали су како су лекари обавили „преко 500 операција“, а посебну компетитивну ноту, превазилажење колонијалне медицине и улогу модернизације примећујемо у текстовима који су истицали :“[...] ради се о екипи високог ранга, способној да и на терену једне од водећих медицина (Француска) пружи максимум који даје савремена наука.“¹⁵¹⁹ Изјава мароканског министра просвете и здравља Јусуфа Бел Абеса пошто је посетио „фабрике лекова, болнице, инситуте“ да „за њих после Француске, Југославија политички најважнија земља и да се уверио да само друштвени инструменти могу једну заосталу земљу брзо и ефикасно да ставе на пут прогреса“ показује колики је значај медицине у репрезентацији југословенске модерности.¹⁵²⁰

Врло брзо кључно питање везано за хладноратовску конкуренцију постаје питање плата лекара. Тако су у једном извештају надлежни у Југославији извештени да „Кинези“ и амерички *Peace Corps* пристају на најмања могућа примања.¹⁵²¹ Када су кинески лекари напустили једну болницу у сахарском департману, амбасада СФРЈ је хтела да је „заузме“ југословенским лекарима.¹⁵²² Како се конкуренција повећавала, Југославија је повећавала улог, па је 1963. у Алжиру било 135 здравствених радника, а за период 1964-5 планирала је да пошаље још њих 140.¹⁵²³ Ипак, малобројни југословенски лекари само су експертизом и несврстаним политичким положајем успевали да се издвоје: 1965. постали су и професори медицинског факултета у Алжиру и Орану, а болница у граду Дуери била је и даље под југословенским особљем.¹⁵²⁴ На њих није утицала ни промена власти 1965, и повлачење југословенског амбасадора, па се чак писало да су „наши људи потпуно безбедни, а односи Алжираца срдачни, чак срдачнији него пре“.¹⁵²⁵

Изузетан пример социјалистичке модернизацијске мисије представља четвормесечни боравак екипе *Црвеног крста* у Нигеру 1965. Лекари ЈНА и епидемиолози „прешли 10000 километара“ и стигли у здравствени центар у регији Гоуре. За тај центар известили су да „од 1960. [независност Нигера] није имао ниједног лекара“, а прво су приметили ужасно сиромаштво, и „весели плес уз там там“. Њихов лекарски портфолио укључивао је лечење: туберкулозе,

¹⁵¹⁷ Marković, Dragan D, „Ambasadori u belim mantilima“, *Borba*, 1962, Adamović, *Afrička putovanja*, 540.

¹⁵¹⁸ DAMSPS, PA, 1962, f.3, 420678, Ambasada Tunis SSIPu, 26.6.1962; DAMSPS, PA, 1962, f.3,420250, Ambasada Alžir SSIPu, 23.8.1962; DAMSPS, PA, 1962, f.3, DAMSPS, PA, 1962, f.3, Ambasada Alžir DSIPu, 4.9.1962; DAMSPS, PA, 1962, f.3, DAMSPS, PA, 1962, f.3, 323149, DSIP ambasadi FNRJ u Alžiru, 22.10.1962.

¹⁵¹⁹ Marković, Dragan D, „Ambasadori u belim mantilima“, *Borba*, 1962. Adamović, *Afrička putovanja*, 541.

¹⁵²⁰ AJ, 559, Opšte, f. 7, Izveštaj o boravku u Jugoslaviji g. Jusef Bel Abesa, ministra prosvete i zdravlja Maroka 3.7.1962.

¹⁵²¹ С тим се паралелно могу пратити вести о Кини која је преплавила Алжир лековима на крају рата, те ставу нове америчке администрације под Џоном Кенедијем. DAMSPS, PA, 1962, f.3, Problem pružanja tehničke pomoći Alžiru 29.5.1962.,4; Интервју са Стеваном Лабудовићем, 16.11.2016; О америчком *Peace Corps* види : Waters , *Historical Dictionary of United States-Africa relations*, 226-227;О кинеској помоћи Алжиру види , Chau, *Exploiting Africa*, 43-54.

¹⁵²² DAMSPS, PA, 1965, f.3, 432896, Ambasada SFRJ Alžir DSIP-u i Zamtesu, 17.9.1965.

¹⁵²³ Dimić, *Jugoslavija u hladnom ratu*, 67.

¹⁵²⁴ DAMSPS, PA, 1965, f. 3, 419738, Alžir SSIP-u 1.6.1965. Болницу је посетила Јованка Броз 1965. *Tito u Africi*, 105.

¹⁵²⁵ DAMSPS, PA, 1965, f.3, 424182, Alžir DSIP-u i Zamtesu, 7.7.1965.

паразита, лепре, маларије, кожных инфекција, сифилиса, гонореје, трихинелозе, „укупно 2.455 болесника“. Без скромности, истакли су да су „много учинили на њиховом [становника Нигера] одгоју, много је другачије изгледао центар и пунктови при нашем одласку.“ Поред тога специфична етноцентрична репрезентација била је оличена у „срдачном поздрављању [Југословена] са свима“, слушању радио емисија и читању *Борбе* једном седмично, а највише „другарским односима између шефа и шофера [екипе *Црвеног крста*]“, којим је европској експертизи придруживана слика правог, хуманог, братског социјализма. Опроштај су им приредили министри Нигера, а на самом одласку „било је и сцена са сузама.“ Закључак извештаја је комбинација дискурса *белине* и социјалистичке модернизаторске мисије која успоставља хумани однос према *Другом*: „И поред вековима укореваног неповерења афричког становништва према белом човеку, а и тешкоћа око споразумевања становништво нас је дочекало врло пријатељски и срдачно на сваком кораку.“¹⁵²⁶

Југословенски лекари су се током читавог истраженог периода сукобљавали са неколико проблема који су гледани као инхерентни афричком континенту. Први проблем, познат још из времена истраживања Африке, био је проблем „преживљавања.“ У периоду 1790-1820 формирала се моћна представа Африке у европској машти, представа названа *гроб белог човека* (енг. *white man's grave*).¹⁵²⁷ Ову слику подупирала је висока стопа смртности и наизглед неухватљиви узроци смрти преко половине људи (али не само белаца) који би посетили тропски појас Африке. У распону између 1840-1910 долази до огромног напретка тропске медицине која је донела победу човека над овом околином, период који је Куртен назвао „победа емпирицизма“. То је значило да су некадашње болести једноставно класификоване као „грознице“ правилно идентификоване (маларија, жута грозница, денге грозница) те су за њих пронађени лекови и вакцине; употреба кинина представљала је најзначајнији новитет.¹⁵²⁸

Дуго је трајала предрасуда о утицају „афричке средине“ на психологију и физиологију људи.¹⁵²⁹ Отуд, не треба да чуди да је председник Тито 1961. свој говор југословенској колонији у Акри започео овако: „Клима овде није пријатна. Ми смо изненађени врућином која овде влада. Али [...] ћемо сада више цијенити наше људе који овде раде и имаћемо више разумевања за околности под којима раде.“¹⁵³⁰ Колики је утицај клима имала на стручњаке сведочи чињеница да је то обично прва ствар коју помињу када пишу своје извештаје.¹⁵³¹ На пример, др Катарина Царић описала је свој долазак у Гвинеју 1962: „И дођемо у биједу, неимаштину, болест, ужасна клима.“¹⁵³² Остатке колонијалне науке можемо идентификовати у тврдњама југословенских лекара да „жута раса подноси боље тропску климу од беле“ те да „особе тамније пути из јужних земаља Европе“ имају сличну карактеристику.¹⁵³³ „Опасни“ услови били су чак разлог да ЗАМТЕС понекад одбија да шаље лекаре у Африку, што је учињено 1969. у случају Мауретаније.¹⁵³⁴

¹⁵²⁶ АЈ, 559-59-133, Ostala “Crna Afrika”, Izveštaj medicinske ekipe jugoslovenskog crvenog krsta o 4 mesečnom boravku u republici Niger 13-januar 10 maj 1965, sanitetski pukovnik JNA dr Branko Petković1, 1-18.

¹⁵²⁷ Mudimbe, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, 20.

¹⁵²⁸ Curtin, *Image of Africa* I, 177-178; Curtin, *Image of Africa* II, 343-362.

¹⁵²⁹ Curtin, *Image of Africa* II, 353; Sharp, *Geographies of Postcolonialism*, 35; Мемми, *Портрет колонизатора и Портрет колонизованог*, 89.

¹⁵³⁰ АЈ, 837, I-2/13-1, Govor jugoslovenskoj koloniji u Akri. 1961.

¹⁵³¹ АЈ, 208, ф. 68, Извештај Ј. Петровића, Киндија 14.7.1963, 14.

¹⁵³² “Katarina Carić. Afrička Mami”, Angelis, Aris, *Ljudi XX Stoleća. Od Smirne do Saigona*, Zagreb:Disput, 2015, 289.

¹⁵³³ Milošević, Milivoje, Guelmino, Đorđe, *Tropske bolesti*, Zagreb:Medicinska knjiga, 1966, 320; Неки стручњаци попут Ива Драгичевића, у ово нису веровали, говорећи о „наводној раздражљивости дошљака условљеној ултракратким таласима“. Dragičević, *Etiopija*, 57.

¹⁵³⁴ АЈ, 559-70-157, Opšti materijali 1966-1971, Izveštaj o boravku Ranke Kavčić-Božović, pomoćnika Savezne komisije za kulturne veze sa inostranstvom, u nekim zemljama Zapadne Afrike, decembar 1969, 26.

„Опасну“ климу пратила је „опасна“ флора и фауна: „Прошле године нисам видео ниједну змију, док сам сада лично убио 6 кобре и видео 2 мамбе.“, похвалиће се један југословенски стручњак ЗАМТЕС-у.¹⁵³⁵ Југословенска колонија у Гвинеји тражила је и југословенске лекаре, специфично психијатре, или макар обављање адекватне психолошке припреме пре упућивања на рад у Африку, како би се могло „издржати“ у таквој средини.¹⁵³⁶ Слику Африке као *гроба белог човека*, најбоље је описала физичар и жена амбасадора СФРЈ у Габону у песмици својој деци осамдесетих, негде вршећи субверзију колонијалног дискурса Француза у Габону, а негде их озбиљно упозоравајући: „Ако шеташ изван Либрвила, У води се чувај крокодила [...] У савани – гмизавца се кани [...] Против комарца љека има, једном недељно узећеш, Пилулу ДАРАПРИМА.“¹⁵³⁷

Поред енвиromенталистичког дискурса, хигијенски дискурс доминира описима које дају лекари.¹⁵³⁸ Тако ће др Штампар рећи да је Картум „чист“, а чистоћа болнице којом је руководио др Путник у Адис Абеби, контрастирана је етиопским „заосталим увјетима који нису баш погодни за хигијену“.¹⁵³⁹ Управо се тиме повлачила психолошка граница између *Сопства* и *Другости*.¹⁵⁴⁰ Да би се од средине заштитили, стручњаци су препоручивали мере механичке, физичке заштите (мреже за комарце), медицинске превентиве, вакцинације. Тропски крајеви изједначавани су са примитивним друштвима те су боравак и исхрана са „домороцима“ представљани као релативно опасни потези. Опасности тропског појаса, биле су и моралне. Одјек Киплингових идеја о месту где „Десет заповести не важе“ налазимо у описима „примитивне“ средине у тропима, где „бели људи“ западају у „колерицка тропска стања“, „ослобођени друштвених обавеза и етичких закона цивилизоване средине из које потичу“.¹⁵⁴¹

Припреме за боравак у тропској средини изискивале су и знања из области тропске медицине која није била нарочито заступљена у Југославији.¹⁵⁴² Епидемиологија је слабо функционисала – узмимо само последњи случај великих богиња (у Југославији знане и као „арапске богиње“) у Европи 1972, тзв. „Вариола Вера“.¹⁵⁴³ О непознаници и предрасудама које су подгревале стереотип о „гробу белог човека“ сликовито говори разговор генерала Жежеља са лекарима на „Путу мира“ 1961, о чињеници да „наши лекари још не познају афричку медицину“, а о нивоу страха из незнања говори и сам Жежељ који каже: „Наводно (у Африци) има неких опасних муха због којих се, када уједу, одмах заспи и остане у вечитом сну.“ Све ове гласине, информације и представе условиле су препоруку да сваки од 1500 Југословена на путовању 1961.

¹⁵³⁵ АЈ, 208, ф. 68, Извештај о раду проведеном у Републици Гвинеји у периоду од октобра 1960 до јула 1962, Нилан, Новаквић, проф 10.8.1962.

¹⁵³⁶ АЈ, 208, ф. 68, Извештај о преговорима о техничкој сарадњи са републиком Гвинејом, Д. Баум, 13.5.1964, 19; Извештај и утисци са рада проведеног у Гвинеји у периоду од 21.10.1962 до 18.7.1964, Ђорђевић, Инг. Ђорђе, 5.август 1964, 4.

¹⁵³⁷ Милашин, *Афрички споменик*, 58.

¹⁵³⁸ Енвиromенталистички наратив јесте саставни део колонијалног дискурса: Curtin, *Image of Africa*, II, 353; Spurr, *Rhetoric of Empire*, 76-92.

¹⁵³⁹ Štampar, „U dolinama Nila“, 209; Zorić, *Zapisi jugoslovenskog diplomate*, 190; Smole, „Jugoslav Akim“, 533.

¹⁵⁴⁰ Spurr, *Rhetoric of Empire*, 78-79.

¹⁵⁴¹ Milošević, Guelmino, *Tropske bolesti*, 327.

¹⁵⁴² Први научни искорак видљив је 1924. у Београду када је одржана „Изложба о маларији и тропским болестима“. Постојали су и *Институт за епидемиологију* и *Институт за инфективне и тропске болести*. Знања су се прикупљала врло споро, лекари су путовали на Глобални Југ да виде болести из прве руке, а у Лондон и Париз да о њима уче. Radovanović, Zoran, *Variola vera-virus, epidemija, ljudi*, Smederevo: Heliks, 2017,11; *Изложба о маларији и тропским болестима лабораторије за испитивање тропских болести у Београду*, Штампарија Драг.Грегорића, Београд, 1924; Štampar, Andrija, *Zdravlje i društvo*, Hrvatska naklada, Zagreb 1939.

¹⁵⁴³ Davidov-Kesar, Danijela, „Misterija zvana variola vera“ *Politika*, 12.3.2018. <http://www.politika.rs/sr/clanak/399965/Drustvo/Misterija-zvana-variola-vera> [19.10.2018]; Milošević, Guelmino, *Tropske bolesti*, 3.

опрезно ступа на афричко тло носећи са собом „малу апотеку“. У колективној психози учествовали су и председник Југославије и лекари, јер су на појаву температуре код једног потпуковника бурно реаговали и опустили се тек кад су сазнали да није питању никаква „афричка болест“ (sic).¹⁵⁴⁴

Овај вакуум незнања о Африци, значио је некада и замену уобичајених улога Африке као пацијента и Европе као лекара па су Египћани 1953. предузели према Југословенима „мере карантина због пегавог тифуса“, који је водио „порекло од неразвијених крајева НР Србије“, што је веома увредило др Штампара.¹⁵⁴⁵ Када су написали и објавили први уџбеник о тропским болестима у Југославији (1966), лекари Миливоје Милошевић и Ђорђе Гуелмино, истакли су да југословенски лекари „скоро по правилу, нису довољно припремљени за сусрет са тропским болестима.“¹⁵⁴⁶ Непознавање афричке средине, нарочито специфичности тропског појаса у Африци, огледа се и у жалбама држава попут Гане и Судана седамдесетих, чији су се свршени студенти медицине вратили са школовања у Југославији, а да нису стекли „икаква знања о заразним болестима тропских подручја, паразитозе, нездраве околине“.¹⁵⁴⁷ Дакле, незнање стручњака остављало је доста широк простор за предрасуде. Након тропских болести, појавио се много већи како епидемиолошки тако и имаголошки изазов за југословенске лекаре у Африци.

У дебатама о СИДИ,¹⁵⁴⁸ Африка је заузела централно место „географског жаришта“; разлог је очигледан, 83% људи умрлих од ове болести од њеног појављивања били су Африканци.¹⁵⁴⁹ Научни консезус данас говори о вирусу насталом негде у централној Африци, који је брзо мутирао и прешао са мајмуна на људе. Чињенице су такође да је ширење вируса пратило главне трговачке путеве у Африци, те се интензивирало са оружаним конфликтима у Танзанији, Зимбабвеу и Уганди. Ван ових основних чињеница, све хипотезе осамдесетих претварале су се у „неинформисане претпоставке“, те су васкрсавали „колонијални митови“ о Африканцима као промискуитетним људима који тај вирус нехатно шире.¹⁵⁵⁰ Афричке земље имале су драстично различите одговоре на пандемију која је до 1990. однела исто онолико људи у Африци колико и трговина робовима – од порицања до координисаних акција.¹⁵⁵¹ Исток и Запад прихватили су вест о СИДИ на различите начине. Тако је амерички *Њузвик* донео чланак са два супротстављена мишљења о пореклу вируса, једнако га лоцирајући у Уганду и Сан Франциско, а совјетски медији само су некритички пренели вест која је доводила опасни вирус и континент Африку у директну везу.¹⁵⁵²

У Југославији је први талас панике изазвала смрт једног загребачког радника новембра 1986. Загребачки недељници и дневници доносили су наслове попут „Прва смрт од сиде у Загребу“ или „Довољно је рећи : СИДА“ са илустрацијама средњевековних лекара из доба Црне куге, што је ширило панику и представљало Африку као извориште опасности. Зорица Николић

¹⁵⁴⁴ Adamović, *Galeb mira i razdora*, 38-39, 66, 71-73.

¹⁵⁴⁵ Сасвим сигурно се радило о простору Косова и Метохије, где је ова болест у неким крајевима била ендемска. DAMSPS, PA, 1953, f.21, 45715, Sekretarijat za zdravstvenu zaštitu DSIPU 4.5.1953; Када је три године потом посетио Египат, др Штампар је, међутим, био задивљен средствима које су америчке мисије и египатски лекари користили у сузбијању болести попут „интестиналне инфекције, маларије, анкилостимијаза, филариоза и билхарциоза те трахом.“ Štampar, „U dolinama Nila“, 208.

¹⁵⁴⁶ Milošević, Guelmino, *Tropske bolesti*, VIII.

¹⁵⁴⁷ Cvjetičanin, Biserka, *Efekti školovanja i stipendiranja studenata iz zemalja u razvoju*, Zagreb: Institut za zemlje u razvoju, 1973, 108, 147.

¹⁵⁴⁸ Болести која је први пут идентификована као „Карпозив сарком“ у Замбији и САД-у 1980. Види посебно: Hunter S., Susan, *Who Cares? AIDS in Africa*, New York: Palgrave Macmillan, 2003.

¹⁵⁴⁹ До 2002, од СИДЕ је умро 28 милиона људи у свету. Cooper, *Africa since 1940*, 110; Hunter, *Who cares?*, 7.

¹⁵⁵⁰ Nugent, *Africa since independence*, 364-367. Добар преглед развоја епидемије у Африци Hunter, *Who cares?*, 77-105.

¹⁵⁵¹ Nugent, *Africa since independence*, 365-374.

¹⁵⁵² Quist-Adade, „From paternalism to ethnocentrism“, 84.

из *Данаса* критиковала је такво извештавање, а ниво панике види се у саопштењу *Инфективне клинике* из Загреба где се тврди да је возач санитета (који је превозио преминулог) имао „специјално одело“ и „маску“, што је дочекано са страхом међу обичним људима и неверицом међу лекарима, који су већ тада знали како се вирус преноси.¹⁵⁵³ После иницијалног колебања, врло брзо је Африка идентификована као примарни извор заразе, а о континенту се писало са позиције сажаљења. Дописник из Харареа, пише о проблему СИДЕ као проблему „црног континента“ који умире, „без хлеба и лекова“.¹⁵⁵⁴ Нада Милашин, указала је да је Африка, „топла и далека“, тог вируса „прва кољевка“ сликајући популарну слику Африке као „континента болести“:

Нико није имао у виду,
Да мајмуни из црне Африке,
У свом мозгу носе болест СИДУ,
Па су људи те мозгове јели,
Заразивши овај глобус цијели,¹⁵⁵⁵

Лекари су имали изоштренију слику но јавност, па је 1986. основана и *Комисија за сиду*, а *Удружење африканиста Југославије* и *Центар за сарадњу са несврстаним земљама и земљама у развоју* су већ почетком 1987. упутиле СЗО промеморију о одржавању једног скупа који би се бавио организацијом шире солидарне акције сузбијања болести у садејству са земљама у развоју; које су виђене као најугроженије.¹⁵⁵⁶ Први југословенски скуп о СИДИ одржан је већ 14. и 15. децембра 1987. Коментари како здравствених стручњака тако и других заједница (нпр. Католичке цркве) нису таргетирали Африку или Африканце као ванредно опасне – већ су географски правилно лоцирали зачетке вируса (Њујорк, Сан Франциско, Централна Африка), а оштрицу напада сачували су за маргинализоване групе – хомосексуалце и наркомане.¹⁵⁵⁷

Једини југословенски лекар који је јавно примарно указао на Африку, односно „афрички тип болести“ (који разликује од „западног“, и који је био класификован као ХИВ-2) био је проф. Др Иван Водопија, директор *ООУР за епидемиологију Завода за заштиту града Загреба*, лекар са искуством рада у Нигерији. Он је, наиме, истакао да се „у нашим расправама о сиди, међутим, врло мало говори о афричком типу болести.“ Управо је др Водопија у свом тексту означио, доста опрезно, примере Белгије, Француске, Кине, Индије, које су афричке студенте прегледали на граници, и ХИВ позитивним одузимали стипендије. Водопија, интересантно, никако не указује на то да би се требала прегледати већ постојећа велика афричка популација у Југославији. Он је уместо тога истакао чињеницу да је „више десетака тисућа наших грађевинских и других радника више мјесеци или неколико година радило и живило у афричком појасу АИДС-а. Та голема множина потенцијално инфицираних особа може у нашој популацији бити велико жариште инфекције.“¹⁵⁵⁸ Немамо доказе да је на афричку заједницу у Југославији пала било каква додатна сумња, па се може рећи да је СИДА деловала као „десета куга“ на афричком континенту, додатно погоршавајући слику континента, али није међу стручњацима препозната као „афричка болест“ нити су Африканци први, или посебно таргетирани као њени преносници. Сасвим супротно,

¹⁵⁵³ Nikolić, Zorica, „Dovoljno je reći: SIDA“, *Danas*, 18.11.1986.

¹⁵⁵⁴ Стефановић, Момчило, „Глад и сида харају Африком“, *Политика*, 24.3.1991.

¹⁵⁵⁵ Milašin, *Afrički spomenar*, 87.

¹⁵⁵⁶ „Promemorija Centra za suradnju s nesvrstanim i zemljama u razvoju na području zdravstva o AIDSu“, *Bilten Udruženja afrikanista Jugoslavije*, be. 8-9, 1987, 6-7.

¹⁵⁵⁷ Pozaić, Valentin, „Sida- izazov medicini i moralu“, 245-260; Cekić, Arambašin, Ana, „Sidrom stečenog gubitka imuniteta – rizik stomatološke profesije“, *Acta stomatologica Croatica*, 20, 2, (1986), 131-138; Brkić et Al, „Oralni nalaz kod oboljelih od AIDS-a“, *Acta stomatologica Croatica*, 22, 3, (1988), 221-227; Šolić, Petar, „Moralni aspekti AIDSa“, *Crkva u svijetu*, 59-69.

¹⁵⁵⁸ Vodopija, Ivan, „Crta o AIDS-u“, 242-244.

лекари су, после иницијалног периода незнања, били фактор исправљања слике о Африци и СИДИ.

Југословенским лекарима Африка се због свих ових медицинских феномена чинила неизлечивим континентом. Када су причали о свом раду, истицали су да подигнуте амбуланте пропадају, да су акције краткотрајне, да су крстатрили непрегледним просторима мобилним екипама како би помогли Африканцима. Упркос позитивним примерима, већ шездесетих појавила се унутрашња критика неуједначене сарадње, па је санитетски пуковник ЈНА др Бранко Петковић поменути акције у Нигеру рекао: „Наше мишљење да је ово само манифестационог карактера, али не ефикасно као помоћ здравственој служби земље“ и уместо тога предложио „константну мању помоћ“, што би нарочито „допринело и угледу наше земље у овом кутку афричког континента“.¹⁵⁵⁹

Испред савремених медицинских апарата лекара попут Катарине Царић која је провела двадесет година у Африци, мењале су се егзотичне појаве Туарега и Догона, чини се да се мешао дискурс просветитељства и модернизације, односно слика Африканаца као *невине деце природе*, и *заосталих народа*.¹⁵⁶⁰ *Спектакл модернизације* огледао се и у примерима југословенских медицинских интервенција и операција – у Етиопији на њих долази цар Селасије; у Алжиру полиција мора да одржава ред јер је „толико било дошло света“.¹⁵⁶¹ Трансформација Африканца дешавала се и у сусрету са модерним југословенским зградама: „Ти се људи у болници срећу са вишим стандардом с друкчијим начином живота, с хигијеном [...]Тиме се у њима врши права промјена [...]“¹⁵⁶²

Значајна је и улога југословенских психијатара у формирању слике Африке. Психијатрија у Југославији после Другог светског рата прошла је кроз драматичне промене дефинисане кроз два процеса: европеизацију и фузију марксизма и психијатрије. Психијатри су себе видели као „народне лекаре“ и посматрали су друштвену хијерархију, те шире друштвено економске односе да би дали дијагнозу. Што је још битније, почели су веровати да ће социјалистичка трансформација друштва допринети психолошком лечењу.¹⁵⁶³ Деколонизација је са собом донела и напоре Африканаца да разобличи и демиситификују колонијалну психијатрију. Најчувенији пример за то јесте психијатар пореклом са Мартиника Франц Фанон који је 1952. објавио своје дело *Црна кожа, беле маске* као студију утицаја колонијализма на психологију афричке дијаспоре.¹⁵⁶⁴

У Југославији је најзначајнији допринос размишљању о Африканцу кроз оквир психијатрије дао др Владимир Јаковљевић,¹⁵⁶⁵ оснивач службе психијатрије у Гвинеји (К). У ту земљу отишао је 1961. и тамо је провео 30 месеци на месту начелника првог одељења психијатрије у тој земљи, у болници *Донке* у Конакрију.¹⁵⁶⁶ У Југославију се вратио 1963. и одмах је почео да објављује радове о овом свом боравку. Поред медицинско-стручног језика, који је

¹⁵⁵⁹ АЈ, 559-59-133, Ostala “Crna Afrika”, Izveštaj medicinske ekipe jugoslovenskog crvenog krsta o 4 mesečnom boravku u republici Niger 13-januar 10 maj 1965, sanitetski pukovnik JNA dr Branko Petković, 18.

¹⁵⁶⁰ “Moja Afrika”, *Reporter*, 20.05.2001, 1.

¹⁵⁶¹ Smole, “Jugoslav Akim”, 533; Marković, „Ambasadori u belim mantilima“, 541.

¹⁵⁶² Smole, “Jugoslav Akim”, 533. Овакви призори могу се сматрати „пунктовима модерности“ јер наликују представама „брдских станица“ Енглеза у Индији. Sharp, *Geographies of Postcolonialism*, 66.

¹⁵⁶³ Antić, Ana, *Therapeutic Fascism. Experiencing the Violence of the Nazi New Order*, Oxford: Oxford University Press 2017, 234-246.

¹⁵⁶⁴ Фанон је своје књиге писао и на основу свога рада у психијатријској клиници те је стално илустровао своје тврдње примерима из праксе. Он је добро познавао европску психијатрију и критиковао је нпр. Јунга и Адлера помажући се примерима са Антила и из Алжира. Fanon, *Crna koža. Bele maske*, 161-162, 167, 179.

¹⁵⁶⁵ *Владимир Јаковљевић* (1925-1968) југословенски психијатар. Дипломирао у Загребу 1951, постдипломске студије завршио у Паризу 1957, докторирао 1967, радио је као психијатар у болници Драгиша Мишовић.

¹⁵⁶⁶ Jakovljević, Vladimir, „Kulturna sredina i psihički poremećaji ličnosti. Transkulturno psihijatrijsko proučavanje u Afričkoj Gvineji“, doktorska disertacija, Medicinski fakultet, Zagreb 1967, 35-36.

комбиновао са наративом о техничкој помоћи „пријатељским, неразвијеним земљама“, Јаковљевић је почео да објављује радове из културне антропологије.¹⁵⁶⁷ Он је, на таласу нове постколонијалне транскултурне психијатрије замислио амбициозно истраживање у Гвинеји (К), које је до краја боравка спровео.¹⁵⁶⁸ Ана Антић оцењује његов рад у Африци као „хибридан“ јер је укључивао како елементе цивилизаторске тако и еманципаторске мисије. Стручњаци попут Јаковљевића, користили су западну терминологију и класификације пацијената, али су им давали своју боју, инспирисану сопственим марскистичким идејама и посебним путем Југославије.¹⁵⁶⁹

Јаковљевић базира своје истраживање у Гвинеји (К) на испитивању односа „средине и личности“, а афрички континент он зове и „природни лабораториј“. Он свој метод заснива на питању : „Да ли постоје ментални поремећаји који су специфични само за неке културе?“ али испитује и поступак лечења, односно настанка и развоја болести у односу на средину. Своје главно истраживање и тумачење представио је у докторској дисертацији коју је бранио 1967. Свестан проблема „западних“ психијатара у афричким културама, односно сукоба са традиционалним вредностима и структурама, Јаковљевић се трудио да проблему приступи „културно интеграционо“ и у том поступку ствара слику Африканца као пацијента.¹⁵⁷⁰ Издваја се неколико специфичности Јаковљевићеве слике Африке.

Прво, Јаковљевић је сматрао да постоји таква ствар као „гвинејска личност“ и приписао јој је карактеристике попут „ритмичност, експлозивност, манирираност“.¹⁵⁷¹ Поред тога он је класификовао и неколико „субкултура“ у Гвинеји (К) приписујући им различит степен „цивилизованости.“ Он такође разликује афричке пацијенте од „европских“, који другачије реагују на лекове, третман, терапије, где се виде остаци колонијалне науке и есенцијализација.¹⁵⁷²

Друго, Јаковљевић каже о неким Гвинејцима да су „евоулиранији“ или „цивилованији“ и „развијенији“.¹⁵⁷³ То је карактеристичан југословенски поглед на развој у томе што се Африканац не потцењује *par excellence* већ се он представља као човек у одређеној етапи друштвеног развоја. У овоме је поглед југословенског психијатра комбинован са културном антропологијом, где Јаковљевић покушава, невешто, да означи и различите групе у односу на њихов развој; иако социјализам нигде није поменут речју јасно је да је он тај који цивилизујућим струјама, што је овде схваћено као урбанизација, индустријализација, и свеопшта модернизација, треба да уздигне „примитивну шумску културу“ у „цивиловану гвинејску културу“.¹⁵⁷⁴

Јаковљевић је дао и шему овог напретка. Он је употребио да демонстрира еманципацију од менталних болести, односно еманципацију односа према тим болестима, али постигао је

¹⁵⁶⁷Јаковљевић, Владимир, „Културно-антрополошко проучавање у афричкој Гвинеји“, *Гласник етнографског Музеја*, Београд 1963,167;Јаковљевић се већ пре одласка у Африку интересовао за ову област, наступајући на светским конгресима психијатара.Jakovljević, Vladimir, “Culture et Neuroses”, III Congress mondiale de Psychiatrie, Montreal 1961.

¹⁵⁶⁸ Bullard, Alice, “Imperial Networks and Postcolonial Independence: The Transition from Colonial to Transcultural Psychiatry”, *Psychiatry and Empire*. (ур.) Sloan Mahone and Vaughan Megan, Cambridge:CUP, 2007, 197-220.

¹⁵⁶⁹ Тако нпр. настаје Јаковљевићев појам „револуционарне личности“, пацијента који се сукобљава са својом околином у процесу еманципације.Antić, „Imagining Africa in Eastern Europe, 1-18.

¹⁵⁷⁰Jakovljević, Vladimir, *Kulturna sredina i psihički poremećaji ličnosti*. Transkulturno psihijatrijsko proučavanje u Afričkoj Gvineji“, doktorska disertacija, Medicinski fakultet, Zagreb, 1967, 2-3,111. Овакво истраживање било је у склопу тадашње кампање СЗО ради стварања „универзалног истраживања и речника психијатрије.“Alice, “Imperial Networks and Postcolonial Independence”, 206.

¹⁵⁷¹Jakovljević, *Kulturna sredina*, 32. Јаковљевић, „Културно-антрополошко проучавање у афричкој Гвинеји“. Ово приписивање националног карактера јесте једна тада одумирућа врста погледа на свет. Leersen, *Imagology and Method*, 21.

¹⁵⁷²Jakovljević, *Kulturna sredina*, 56, 73.

¹⁵⁷³Исто, 12, 26, 30, 32, 55, 56.

¹⁵⁷⁴Исто, 56.

велику сличност са таблицама „трансформације“ из колонијалог доба.¹⁵⁷⁵ Социјалистичка цивилизација и модернизација, стога, јесу исходиште Јаковљевићевих метода. Као што примећује и Антић, промењена је само идеолошка подлога трансформације Африканца (Прилог 3).¹⁵⁷⁶ У том смислу, Јаковљевићева слика Африке представља синтезу модерног, емпиријског знања психијатрије, те идеолошког, социоцентристичког погледа на развој и културног, евробалканског доживљаја Африке.

Сенка мисионара и колонијалца увек је пратила рад југословенских лекара у Африци, што је највидљивије у раду др Катарине Царић: „Ишли смо на отоке Лос и Тамара, гдје никада ниједна бијела жена није била. Много смо дјеце спасили.“¹⁵⁷⁷ Ова „бијела жена“, била је инспирисана радом лекара Алберта Швајцера, познатог по хуманизму према Африканцима, али и посебној врсти патернализма, који се огледао у мотоу: „Ја сам ти брат, да, али старији брат.“¹⁵⁷⁸ У том смислу, др Царић је за своје афричке пријатеље била *Мами*, што је означавало блискост али и хијерахију.¹⁵⁷⁹ Стога, југословенски лекари представљали су у Африци фигуре од ауторитета, хијерархизовали су свој положај у односу на Африканце, покушавали не само да их излече, већ и модернизују па чак и цивилизују. Изузетак је представљала такозвана „медицина бојишта“ (енг. „battlefield medicine“) када су за време ратова за независност лекари изражавали много више емпатије и блискости према афричком *Другом*. Међутим, доминира слика Африканца као заосталог болесника, млађег, а повређеног брата или пре удаљеног и убогог рођака, а Африке као континента посве непознатих болести, тешких жртава и ризика.

2.3.2 Учитељ

„Наша земља, је дала њима максимум према својим могућностима [...] Ми смо били међу првима који су тој младој републици притекли у помоћ. Ми смо им 1960. годоне омогућили наставу у неколико школа. Без нас те би школе морали бити затворене. [...] Ми сви знамо да смо са муком издвајали кадрове за Гвинеју те да је остало доста непопуњених радних места иза нас. [у Југославији]“¹⁵⁸⁰

(Реферат секретара ОО СКЈ Алфонза Турка, Канкан Гвинеја, шездесете године XX века)

Школе, учитељи и наставници епохе позног колонијализма настављали су мисију европског образовања у Африци из епохе хришћанских мисија, са сличним проблемима. Наиме, радило се о ограниченим системима који су захватили мали број Африканаца и “учили их да буду Европљани” односно „рушили системе дивљачких уверења“. Требало је, у доба независности, дакле, наћи наставнике, образовати како примарне тако и секундарне школске центре, учитељске школе и техничке колеџе, универзитете, да би се као крајњи циљ поставило превазилажење

¹⁵⁷⁵ Упореди: Jakovljević, *Kulturna sredina*, 106. и Mudimbe, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, 50.

¹⁵⁷⁶ Antić, „Imagining Africa in Eastern Europe“, 13.

¹⁵⁷⁷ “Katarina Carić. Afrička Mami”, Angelis, Aris, *Ljudi XX Stoleća*, 289; Види и пример спашавања лучког радника у Акри 1961. од стране Титовог лекара „модерним инструментима“. Zorić, *Zapisi jugoslovenskog diplomate*, 190-191.

¹⁵⁷⁸ “Katarina Carić. Afrička Mami”, Angelis, Aris, *Ljudi XX Stoleća*, 301; Упореди: Schweizer, Albert, *On the Edge of the Primeval Forest. Experiences and observations of a Doctor in Equatorial Africa*, London: A & C Black, 1924, 131. Као и са другим стручњацима, у ретким случајевима када дискурс излази из оквира старији-млађи брат, односно када Југословени уче нешто од Африканаца, у питању су земље Северне Африке, никад субсахарске. Štampar, „U dolinama Nila“, 213.

¹⁵⁷⁹ “Katarina Carić. Afrička Mami”, Angelis, Aris, *Ljudi XX Stoleća*, 301.

¹⁵⁸⁰ АЈ 208, ф.68, Реферат (додатак извештају) О политичким збивањима, и економској ситуацији у Гвинеји, Турк Алфонз, секретар ООСКЈ Канакан, 2.

„менталне колонизације“.¹⁵⁸¹ Драгољуб Најман, који је као југословенски стручњак у Унеску био директор одељења за образовање наставника од 1957. до 1973,¹⁵⁸² истакао је у Паризу на симпозијуму „Црна цивилизација и образовање“ :

„Данас не постоји на афричком континенту афрички систем образовања, а без система који одговара културним вриједностима и аспирацијама сваког народа не може се говорити о националној независности. Неопходно је и хитно изградити нове системе и методе образовања. Међутим, већина образовних система у Африци није прошла кроз битније промјене у ових десетак година.“¹⁵⁸³[Подвучено у оригиналу]

Године 1962. Југославија је при Унеску била и иницијатор предлога о добровољним прилозима афричкој просвети, у склопу те акције опремила је три учитељске школе „уџбеницима афричких аутора“ и донирала око 50.000 долара. Иако су овај предлог усвојиле надлежне комисије УН, ипак је у симптоматично да је чак и у овој акцији југословенски прилог био више него скроман – тек двадесети део суме коју је дала САД.¹⁵⁸⁴ Југославија је по Африци подизала школе, али попут једне школе у Колобу, Етиопији, није те акције пратила даљим радом. Тако је ова школа опустела, док је школа коју су подигли „Немци“, говори један југословенски извештај, процветала јер су, „довели добар стручни кадар, који упућује на следећи ступањ, опет „немачки“ , ово се надовезује на Гете институт итд.“¹⁵⁸⁵ Дакле, од самог почетка постојали су видни лимити.

Заједнички проблеми за социјалистичке земље са наставним кадром у Африци били су недостатак идеолошке контроле, растакање „социјалистичке свести“ и последично, сукоб са домаћинима.¹⁵⁸⁶ Југословенски учитељи, на пример, из своје земље доносили су номинално као и остали комунисти, лењинистички концепт „културне револуције“, односно преображаја који премашава културне разлике и смањује културну заосталост.¹⁵⁸⁷ Међутим, југословенско ограничење у кадру учитеља и наставника било је директан продукт њене релативне заосталости, ратног страдања и финансијско-материјалног стања, нарочито педесетих и шездесетих.¹⁵⁸⁸ Већ у првом искорак у Африку, показало се да је Југославија преамбициозна. Наиме, 1958, по француском драматичном повлачењу из Гвинеје (К) њен вођа Секу Туре затражио је од социјалистичког света наставни кадар. Југославија је послала њих неколико стотина, али су у

¹⁵⁸¹ Lewis, „Education in Africa“, *Africa. Handbook of a Continent*. Boahen, „Colonialism in Africa“, 801; Birmingham, *Decolonization of Africa*, 58; Pachem, *The Scramble for Africa*, XXIV; Ћирјакović, *Globalna Afrika*, 42; Cooper, *Africa since 1940*, 27, 111. Интервју са Стеваном Лабудовићем 16.11.2016.; АЈ, 559-70-157, Општи материјали 1966-1971, Извештај о боравку Ота Денеша, помоћника председника Савезне комисије за културне везе са иностранством у земљама Источне Африке, август 1969.,29,40. Меми, „Предговор аутора издању из 1966“, *Портрет колонизатора и Портрет колонизованог*, 18; Види посебно: Gamble, Harry, *Contesting French West Africa: Battles over Schools and the Colonial Order, 1900-1950*, Lincoln: University of Nebraska Press, 2017.

¹⁵⁸² АЈ, 130, 646, Допуна информације о запошљавању југословенских држављана у апарату међународних организација од 15. јануара 1970, л. 44.

¹⁵⁸³ Cvjetičanin et. Al, *Projekcija dugoročne prosvjetno-kulturne suradnje Jugoslavije sa zemljama u razvoju*, Zagreb: Institut za zemlje u razvoju, 1976, 28.

¹⁵⁸⁴ АЈ, КПП, I-4-ц/16, Информација о југословенском доприносу остваривању УНЕСКО резолуције о ванредној помоћи афричким земљама у области просвете, 19. март 1962, 1-4; АЈ, КПП, I-4-ц/16, Генерални секретар председника Богдан Црнобрња другу Крсти Црвенковском секретару ЦИВ за културу и просвету, без датума, 1.

¹⁵⁸⁵ Jakovina, „Aktivna koegzistencija nesvrstane Jugoslavije“, *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, 476; АЈ, 559-70-157, Општи материјали 1966-1971, Извештај о боравку Ота Денеша, помоћника председника Савезне комисије за културне везе са иностранством у земљама Источне Африке, август 1969, 3.

¹⁵⁸⁶ Gazstold, Premyslaw, „Lost Illusions: The Limits of Communist Poland’s Involvement in Cold War Africa“, Telepneva, Muehlbeck, (ed.), *Warsaw Pact Interventions*, 135.

¹⁵⁸⁷ Петровић Годосијевић, Сања, *Отећемо светлост бучном водопаду. Реформа основношколског система у Србији 1944-1959*, Београд: ИНИС, 2019, 42-43.

¹⁵⁸⁸ Види више у: Петровић Годосијевић, *Отећемо светлост бучном водопаду*.

поражавајућем епилогу скоро сви одмах враћени, због недовољног знања језика.¹⁵⁸⁹ Међутим, југословенски учитељи, наставници и професори, направиће раних шездесетих чврст мостобран у овој земљи, што је највише проузроковано гвинејским жустрим лавирањем у хладноратовском свету те југословенском жељом да својим стручњацима управља као полугом политичке економије.¹⁵⁹⁰

Првобитни неуспех није успорио Југославију, која у Гвинеју (К) 1960-1965 шаље до 200 наставника, професора и учитеља.¹⁵⁹¹ Група извештаја¹⁵⁹² које су ови „социјалистички учитељи“ оставили представља прворазредан извор за слику Африке, али и Југословена као социјалистичких модернизатора у раном хладном рату. Афрички континент наставници су видели као препун опасности и изазова, нешто узроковано предрасудама и аклиматизацијом, а нешто реалним погоршањем животних услова у Гвинеји (К) у току шездесетих.¹⁵⁹³ Сурова тропска клима“, те њен утицај на „психичку равнотежу“, „проблеме психолошке природе“ и „јако тешки услови живота“ у „немогућим крајевима“ јесу описи свакодневног живота које дају.¹⁵⁹⁴ Земља у коју су дошли, а за коју нису заиста сматрали да гради социјализам, описивана је углавном негативно – наставници су често узимали су на себе да тумаче и политичке, економске и историјске токове Гвинеје (К).¹⁵⁹⁵ Извештаји сведоче о представама о националном карактеру Гвинејаца, стога читамо да су мушкарци „кицоши“, „хвалисави“, а жене „стуб домаћинства“, „вредне „ „ строге“.¹⁵⁹⁶

Ни борављење у Гвинеји, ни жалбе наставника и ученика нису допринеле да наставници савладају француски језик до краја, што је посебно важно имајући у виду значај језика за размевање *Другог* и хладноратовску конкуренцију.¹⁵⁹⁷ Потцењивани су и ученици и народ Гвинеје. Присутно је скоро попуто одсуство емпатије где се тврди да су услови живота у Конакрију

¹⁵⁸⁹ Rubinstein, *Yugoslavia and the Non-aligned*, 215, 216.

¹⁵⁹⁰ О гвинејском позиционирању у односу на источноевропске стручњаке: Mazov, “Soviet Policy in West Africa”, 293-310.

¹⁵⁹¹ Они су у Гвинеји (К) проводили по две до три године, а неки и 4-5. Имали су право да поведу брачног друга, а неки су заједно са брачним друговима добијали намештење. Године 1962/1963 било их је само у Конакрију (Cоnаkry) 72 од укупно 488 чланова наставног особља (са породицама). Најбројнији, и наравно највећи супарници, били су Французи којих је тада било 220.

¹⁵⁹² У питању су 27 извештаја од 21 лица са записницима окружног одбора СКЈ, амбасаде и ЗАМТЕСА. Ови извештаји писани су слободно, без обрасца, и стога је сваки „аутор“ унео оне оцене, пасусе, дужину и теме које је сматрао важним. Изнесени су лични, стручни па и политички ставови. Они су допуњени истраживањем извештаја локалног одељка СКЈ односно самог ЗАМТЕСА. Будући да нису добили образац за извештај од ЗАМТЕС-а, наставници су по завршетку дужности сами формирали извештај, тако да се неки читају као аматерско етнографски прикази, односно *par excellence* имаголошки материјал. Ево примера само једног садржаја: 1. Како живи Гвинејка 2. Гвинејске жене 3. Како станују и како живе Гвинејци 4. О обичајима у Црној Африци АЈ, 208, ф. 68, Извештај Звонка Јовановића 17.2.1965; Галијатовић Един поделио је на 1. Општи услови 2. Школство у Гвинеји и рад у школи 3. Нека опажања Извештај о боравку у Гвинеји, АЈ, 208, ф. 68, Галијатовић Един, 15.7.1964.

¹⁵⁹³ АЈ, 208, ф. 68, Извештај и утисци са рада проведеног у Гвинеји у периоду од 21.10.1962 до 18.7.1964, Ђорђевић, Инг. Ђорђе, 5. август 1964 3; АЈ, 208, ф. 68, Извештај Крњатин Милована 4.7.1964 2; АЈ, 208, ф. 68, Извештај о раду проведеном у Републици Гвинеји у периоду од октобра 1960 до јула 1962, Милан, Новаковић, професор, 10.8.1962. АЈ, 208, ф. 68, Извештај Ј. Петровића, 1.8.1963. Београд 9. АЈ, 208, ф. 68, Извештај Звонка Јовановића 17.2.1965. АЈ, 208, ф. 68, Извештај о утисцима из Републике Гвинеје, Драгана Станојевић, 15.9.1963, 2. АЈ, 208, ф. 68, Извештај о утисцима из Републике Гвинеје, Драгана Станојевић, 15.9.1963, 2.

¹⁵⁹⁴ АЈ, 208, ф. 68, Извештај са рада са групом професора у Републици Гвинеји, инг. Војислав Илић, 3. август 1964, 3.

¹⁵⁹⁵ АЈ, 208, ф. 68, Реферат (додатак извештају) О политичким збивањима, и економској ситуацији у Гвинеји, Турк Алфонз, секретар ООСКЈ Канакан, 1.

¹⁵⁹⁶ АЈ, 208, ф. 68, Извештај, Обрадовић Марко без датума, 1. АЈ, 208, ф. 68, Извештај Звонка Јовановића 17.2.1965. 1-3.

¹⁵⁹⁷ АЈ, 208, ф. 68, Извештај Ј. Петровића, Киндија 14.7.1963. 6; АЈ, 208, ф. 68, Извештај о раду наставног особља из Југославије у републици Гвинеји 1961. Миодраг Џуверовић Секретаријату савезног завода за просветну и културу 7. 12.; Said, *Orientalizam*, 386.

„просто ништа у односу на наша мерила“. ¹⁵⁹⁸ Занемарујући чињницу да је масовно школовање у неадекватним условима био први задатак младих држава, потражују се средства из иностранства попут „једне важне, а прилично скупе књиге“. ¹⁵⁹⁹ Ученици су углавном описивани са дозом осуде : „знања нема“, „глупост“, „немају радне навике“. ¹⁶⁰⁰

Расизам се огледао најпре у потпуно отвореном усвајању институције „бојева“, а затим и затвореношћу југословенске колоније за дружење са локалцима. ¹⁶⁰¹ Стручњаци који су тврдили да (расна) „нетрпељивост“ не постоји управо су били они изузеци у колонији који су се најбоље слагали са Гвинејцима. ¹⁶⁰² У дефинисању *Сопства* фигурирало је неколико слика, па су се о себи изражавали као „бели“, „Јевропејци“, „професори са Истока“ и „Југословени“. ¹⁶⁰³ Расистички поглед на односе доноси Алфонз Турк, секретар ОО СКЈ у Канкану, који тврди да се према „белој раси“ лепо понашао директор који није „чисти црнац“, јер су, наводно, обично „чисти црнци“ расисти. ¹⁶⁰⁴ Драстичнији случајеви укључивали су сукоб са локалцима и њихово последично расистичко називање „Циганима“, „лењима“, „лоповима“. ¹⁶⁰⁵ Да усвајање расистичког и колонијалног дискурса превазилази ниво идеја и да речи попут „бој“, „буш“ и слично нису само семантика показује усвајање хијерархизованог односа према бившим колонизованима. ¹⁶⁰⁶ Информације нису увек долазиле до врха власти, па је Титу представљана слика солидарности кроз југословенску децу која иду у „црначке школе“ у Гвинеји. ¹⁶⁰⁷

Тражење статуса у конкуренцији са осталим стручњацима из света, доводило је до усвајања и покушаја усвајања неких неоколонијалних образаца, па је део наставника захтевао снабдевање индустријским производима из Југославије, док би из Гвинеје у Југославију бродови наставили

¹⁵⁹⁸ АЈ, 208, ф. 68, Извештај и утисци са радаведеног у Гвинеји у периоду од 21.10.1962 до 18.7.1964, Ђорђевић, Инг. Ђорђе, 5. август 1964 3

¹⁵⁹⁹ Хурани, *Историја арапских народа*, 463; АЈ, 208, ф. 68, Извештај Димитрија Јосимовића професора са уговорног рада у Републици Гвинеји у времену од 1.10.1963. до 23.8.1964. 2.

¹⁶⁰⁰ АЈ, 208, ф. 68, Зупковић Александар стручни наставник у реп. Гвинеји подноси извештај о раду за 1963/1964 3; АЈ, 208, ф. 68, Турк, Алфонс, Извештај о настави у College technique Канкану и остало, без датума, 1. АЈ, 208, ф. 68, „Извештај о раду и боравку у Гвинеји у школској 1963/1964, без потписа, 2; АЈ, 208, ф. 68, Јоцић Вјексолав, Извештај о раду за период од 5.3.1961-15.1.1963, 28.8.1963, 2; Ретки изузетак чини извештај Вукова где стоји да су ученици „марљиви, активни и дисциплиновани“. АЈ, 208, ф. 68, Запажања за време боравка у Гвинеји, Вуков Марко, 10.8.1963 1; АЈ, 208, ф. 68, Запажања за време боравка у Гвинеји, Вуков Ружа, 10.8.1963. 1.

¹⁶⁰¹ АЈ, 208, ф. 68, Извештај Ј. Петровића, Киндија 14.7.1963, 14; АЈ, 208, ф. 68, Извештај Балозић Матије, професора на раду у Гвинеји 1963/1964, 2.

¹⁶⁰² Позитивни примери су малобројни: Драгана Станојевић, наставник биологије, тако је омогућила опремање кабинета у Гвинеји, а истовремено допремање ретких инсеката и биљака у Југославију; Марко Вуков, наставник историје и географије, развио је изузетно поштовање за „историју афричких народа“. АЈ, 208, ф. 68, Запажања за време боравка у Гвинеји, Вуков Марко, 10.8.1963, 1. АЈ, 208, ф. 68, Извештај о утисцима из Републике Гвинеје, Драгана Станојевић, 15.9.1963, 4.

¹⁶⁰³ АЈ, 208, ф. 68, Зупковић Александар стручни наставник у реп. Гвинеји подноси извештај о раду за 1963/1964 3; АЈ, 208, ф. 68, Извештај о боравку у Гвинеји, Галијатовић Един, 15.7.1964; АЈ, 208, ф. 68, Извештај Димитрија Јосимовића професора са уговорног рада у Републици Гвинеји у времену од 1.10.1963. до 23.8.1964. 4; АЈ, 208, ф. 68, Извештај Крњатин Милована 4.7.1964 2; АЈ, 208, ф. 68, Извештај Димитрија Јосимовића професора са уговорног рада у Републици Гвинеји у времену од 1.10.1963. до 23.8.1964. 3.

¹⁶⁰⁴ Реферат (додатак извештају) О политичким збивањима, и економској ситуацији у Гвинеји, Турк Алфонз, секретар ООСКЈ Канкан 3.

¹⁶⁰⁵ АЈ, 208, ф. 68, Извештај Ј. Петровића, Киндија 14.7.1963, 9.

¹⁶⁰⁶ Извештај Ј. Петровића, Киндија 14.7.1963 6/7; Извештај Балозић Матије, професора на раду у Гвинеји 1963/1964, 2 Извештај о раду наставног особља из Југославије у републици Гвинеји 1961. Миодраг Џуверовић Секретаријату савезног завода за просветну и културу.

¹⁶⁰⁷ АЈ, 837, I-2/13, Извештај Председника Републике о путу југословенске делегације у пријатељске земље Западне и Северне Африке. Поднет на седници СIV-а 29. априла 1961. године у Београду, 17.

да превозе сировине.¹⁶⁰⁸ Спољни знаци материјалног благостања издвајали су Југословене од Гвинејаца и приближавали их стручњацима Запада и Истока. Тако је фрижидер, у то време луксуз на простору западне Африке, постао најтраженији модерни предмет о коме су писали.¹⁶⁰⁹

Слаба идеолошка контрола довела је до ситуације где је југословенска колонија у гвинејским градовима била скоро потпуно ван домета амбасаде, ЗАМТЕСА и СКЈ. Један наставник овај је феномен назвао чак „изопачена друштвеност“, са „моралним“ (алкохолizam, проституција) као и „идеолошким“ („одбијања да плате чланирину СКЈ“ , „одлазак у шуму и пуштања браде“) девијацијама које су приписиване дугом периоду одвојености од социјалистичког друштва.¹⁶¹⁰ Управо ту видимо и став да гвинејски социјализам уопште није социјализам. Стога, „дивље окружење“ и „ниска моралност“ рефлектовала је стереотипе о Африци из колонијалног периода, и почела је диференцијација унутар југословенске колоније где су нађени и идеолошки *Други*.¹⁶¹¹

Границе које су наставници повлачили између себе и Гвинејаца биле су засноване и на раду. Наиме, на критику непознавања језика наставник Мирко Обрадовић је одговорио симптоматично: „Заиста [...] нисмо знали језик ја лично па и још неколико мојих другара али смо знали да засучемо рукаве па да преуредимо радионицу [...]”¹⁶¹² Стога су југословенски стручњаци сматрали да их овај, ударнички морал разликује од Гвинејаца али и Француза.¹⁶¹³ Техничко знање које су поседовали, видели су као додатну разлику у односу према „домороцима“ па ће наставник Вјекослав Јоцић рећи: „Ученици су ме почели звати „карамоко“ за машине (свезналица просветитељ). Питали су ме како сам ја могао тако млад да савладам ту велику технику.”¹⁶¹⁴ Чињеница да су као „несврстани стручњаци“ били заштићени од периодичних Туревих протеривања странаца, донела је југословенској колонији наставника безбедност, али испод ње је тињао процес потпуне дезинтеграције *Сопства*, са маркерима које су обезбеђивали границу од гвинејског *Другог* оличеним у раду и експертизи, али и у белини и чак расизму.

Истовремено, на другом крају континента, у Судану, Југословени су наступали већином као универзитетски професори. Године 1962. било је укупно 4 професора и пет доцената на *Картумском универзитету*, док се до краја шездесетих њихов број попео на 20-ак.¹⁶¹⁵ Почевши од првих професора који су дошли на *Картумски универзитет* годину дана по независности Судана 1956, у први план је стављана изузетна слика сарадње две земље и улоге југословенских

¹⁶⁰⁸ Извештај са рада са групом професора у Републици Гвинеји, инг. Војислав Илић, 3. август 1964, 2; Такође и Извештај о боравку у Гвинеји, Галијатовић Един, 15.7.1964. 4; “Извештај о раду и боравку у Гвинеји у школској 1963/1964, без потписа, 3.

¹⁶⁰⁹ „Чак и са фрижидером“ Извештај и утисци са рада проведеног у Гвинеји у периоду од 21.10.1962 до 18.7.1964, Ђорђевић, Инг. Ђорђе, 5.август 1964 3; „Да не помињем фрижидер“ Извештај Крњатин Милована 4.7.1964 2; „Служила сам се фрижидером“ Извештај о раду и боавку у Гвинеји у школској 1963/1964, без потписа, 1.

¹⁶¹⁰ АЈ, 208, ф. 68, Извештај о раду групе Југословена у Канкану, Звонко Јовановић, 2. АЈ, 208, ф. 68, Извештај, Обрадовић Марко без датума, 8. Извештај о раду наставног особља из Југославије у републици Гвинеји 1961.Миодраг Џуверовић Секретаријату савезног завода за просветну и културу, 8.

¹⁶¹¹ Spurr, *Rhetoric of Empire*, 80.

¹⁶¹² АЈ, 208, ф. 68, Извештај, Обрадовић Марко без датума. 2.

¹⁶¹³ Curtin, *Image of Africa*, 260.

¹⁶¹⁴ АЈ, 208, ф. 68, Јоцић Вјекослав, Извештај о раду за период од 5.3.1961-15.1.1963, 28.8.1963, 3.

¹⁶¹⁵ Они су држали посебно важне катедре па се истицало да су најбољи медицинари у Судану.Професор Слободан Кончар-Ђурђевић основао је наставу хемијског инжињерства; Јован Ковачевић предавао је средњовековну археологију а Милош Радојчић је пет година био шеф математичког одељења Природно-математичког факултета у Картуму.АЈ, 559-59-132, *Veze sa Sudanom*, Miloš Radojčić Ambasadi Kartum 11.1.1962; АЈ, 559-59-132, *Veze sa Sudanom*, Pismo Jovana Kovačevića Univerzitetu u Kartumu, 1962; АЈ, 559-59-132, *Veze sa Sudanom*, Iz diskusije sa našim stručnjacima i profesorima koji su na ugovornom radu u Sudanu 13.6.1967; АЈ, 559-59-132, *Veze sa Sudanom*, Poseta Sudanu 24-29 januar 1969.

професора у „подизању“ и *африканизацији* суданских високих школа.¹⁶¹⁶ Посебан интерес југословенске државе био је образложен како „помоћи неразвијеним земљама“, где су истакнуте „посебно земље Азије и Африке“, али и „афирмација наше науке у иностранству.“, премда је и помоћ високом школству била лимитирана југословенским могућностима.¹⁶¹⁷

За разлику од случаја Гвинеје (К), овде су изузетно задовољство и константну жељу за проширивањем сарадње показивали како југословенски тако и судански актери, па су Југословени били виђени као важан (некад су били и међу најтраженијима) део *африканизације* универзитета и постепеног избацавања „Енглеза“.¹⁶¹⁸ Оваква позиција Југословена постигнута је свакако жељом Суданаца да изврше *африканизацију* најважнијег универзитета у земљи. Југословенски стручњаци су сматрали да су „лијеп углед“ заслужили тиме што су константно били на прамцу сарадње, изражавајући да су „врло задовољни“ условима у Картуму.¹⁶¹⁹ Они су по речима амбасаде у Картуму до 1967. „превазишли све стране стручњаке“, где се у извештајима југословенских професора истиче негативан утицај Лондона који шаље „трећеразредне стручаке“.¹⁶²⁰ Однос према студентима, темељно је различит од оног који смо видели на примеру Гвинеје – тако је професор Кончар Ђурђевић на своју иницијативу водио студенте на екскурзију у Европу, а нема никаквих вести о сукобима, инцидентима.¹⁶²¹ Када је поптредседник ККВИ посетио Судан 1969, утврдио је да су и даље „веома цењени југословенски професори у Картуму“.¹⁶²² „Углед“ југословенских професора у Судану одржан је у читавом периоду 1957-1970 који је у Судану представљао период изградње високог школства, служио је сврси модернизације и тесно био везан са *африканизацијом* земље.

На ова два, посве различита примера, види се колико је сарадња са афричким земљама зависила од случаја, те како су механизми контроле, па и стварања неке врсте полу-колективне слике *Другог* били јако слаби. Зато налазимо толику разлику у индивидуалним сликама, или ставовима мањих колектива југословенских колонија у афричким земљама/градовима, који су захватили широк распон од антиколонијалног до колонијалног и од антирасистичког до расистичког дискурса. Једина слаба константа била је слика политичке неутралности југословенских стручњака, што нас доводи до следеће слике, југословенских градитеља, који ће постати епитом за „несврстаног стручњака“.

2.3.3 Градитељ

*Покрет несврстаних је настао отприлике у исто време када је Енергопројект кренуо да излази у иностранство. То је била синхронизована акција. Није нас Влада слала тамо, него смо сами ишли да тумачимо ту филозофију.*¹⁶²³

¹⁶¹⁶ АЈ, 559-59-132, Veze sa Sudanom, Pismo Z. Kostrenčića Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom, Kartum 1957.

¹⁶¹⁷ АЈ, 559-59-132, Veze sa Sudanom, Sekretarijatu za opštu upravu, 17.10.1960; Лимити оваквог наступа виде се у случају колеца у Акри истих година где је образложено да су могућности помоћи „минималне“. АЈ, KPR, I-3-a/29-6, Dopruga informacije o Gani, 1961.

¹⁶¹⁸ АЈ, 559-59-132, Veze sa Sudanom, Izvještaj o izvršenju posjete programa jugoslovenskih rektora univerziteta u Khartoumu (članovi delegacije prof. Aleksandar Trumić, rektor Sarajevo, prof. Slavko Macarol, Zagreb), bez datuma, 4,5.

¹⁶¹⁹ АЈ, 559-59-132, Veze sa Sudanom, Pismo Z. Kostrenčića Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom, Kartum 1957.

¹⁶²⁰ АЈ, 559-59-132, Veze sa Sudanom, Iz diskusije sa našim stručnjacima i profesorima koji su na ugovornom radu u Sudanu 13.6.1967.

¹⁶²¹ Исто, 4.

¹⁶²² АЈ, 559-70-157, Opšti materijali 1966-1971, Izveštaj o boravku Ota Deneša, pomoćnika predsednika Savezne komisije za kulturne veze sa inostranstvom u zemljama Istočne Afrike, avgust 1969, 29, 40.

¹⁶²³ Bojović, Zoran, „Sve je arhitektura. Razgovor sa Zoranom Bojovićem“, Sekulić, Dubravka, *Tri tačke oslonca*, Beograd:MSU 2013, 80.

Поред других аспеката, модернизација је за разне теоретичаре у деценијама иза Другог светског рата значила и експанзију рационалне људске контроле над физичким и друштвеним окружењем.¹⁶²⁴ У историји континента, постојало је оспоравање чак и могућности Африканца за изградњу комплексних структура, односно „контролу сопствене околине“.¹⁶²⁵ Колонијалне архитекте и планери, на пример у франкофоној Африци, углавном су својим дизајнирањем вршили строгу сегрегацију колонијалаца и домаће популације; површно и оријенталистички имитирали „стари арапски стил“ градње; градили велике зграде које су одражавале моћ метрополе, представљајући ове „пејзаже моћи“ као део *mission civilisatrice*, након што је претходно француско освајање уклонило сваки траг (осим оних који су доживљавани као „артефакти“) домаћег планирања и архитектуре.¹⁶²⁶ Радило се о обрнутом процесу у односу на чувени Фукоов паноптикон; поданици су у позном колонијализму стално на линији погледа имали зграде као репрезентације колонијалне моћи и власти над њима.¹⁶²⁷ Овај приказ односа моћи, међутим, не служи да се порекну одређене заслуге империја – свакако, читава инфраструктура Африке пре педесетих година XX века била је изграђена у склопу колонијалног система.¹⁶²⁸

У хладном рату, грађевине су могле „репрезентовати, посредовати или спроводити модернизацијске циљеве и бити видљив знак геополитичких савеза.“¹⁶²⁹ „Модерне грађевине“ представљале су јако широк појам и често су различити архитектонски стилови представљани као модерни и нови, како би нагласили напредак.¹⁶³⁰ Парадоксално, неки од последњих потеза империја у Африци укључивали су управо велике градитељске пројекте.¹⁶³¹ Вероватно најбољи пример јесте изградња *Кариба* бране на реци Замбези током педесетих, што је био пројекат Централноафричке федерације под окриљем Британске империје, а који је требао донети *спектакл модернизације* народима Родезије и Њасаленда. Читав пројекат био је обојен бројним расистичким и одбрамбено империјалистички изјавама, попут оне федералног премијера Роја Веленског о „белим стандардима“ градње. Кључни појам, *афричког постигнућа* и напретка, био је последња ствар коју би колонијалци Родезије и Њасаленда признали, јер су, по речима Гаја Арнолда, први схватили да признавање те могућности, значи власт црне већине у будућности.¹⁶³²

¹⁶²⁴ Јовановић, Владан, „О историјским и социолошким детеминантама (псеудо)модернизације Србије“, (ур.) Јовановић Владан, *Традиција и трансформација књ 1*, Београд, ИНИС 2015, 48.

¹⁶²⁵ Најпознатија је свакако контроверза о пореклу и изградњи Великог Зимбабвеа, јаке камене утврде порекла „феничанског, арапског, египатског“, а некада сматраног и за библијски „Офир“, и по сваку цену расистичким и колонијалним дискурсом приписиван „страним утицајима“; данас у историографији налазимо као најприхватљивије хипотезе о великој Банту државној творевини или граду-држави, дакле црначким градитељима. Sharp, *Geographies of Postcolonialism*, 21. За расправу о пореклу града види: Fauvelle, *The Golden Rhinoceros*, 216-221; Derricourt, *Inventing Africa*, 21-48.

¹⁶²⁶ Wright, Gwendolyn, “Tradition in the Service of Modernity. Architecture and Urbanism in French Colonial Policy, 1900-1930, *Tensions of Empire. Colonial Cultures in a Bourgeois World*, , (ур.) Cooper, Frederick, Stoler, Ann Laura, Los Angeles: University of California Press, 1997, 322-346; harp, *Geographies of Postcolonialism*, 56.

¹⁶²⁷ Sharp, *Geographies of Postcolonialism*, 59.

¹⁶²⁸ Boahen, “Colonialism in Africa, 789-790.

¹⁶²⁹ Stanek, “Introduction”, 301.

¹⁶³⁰ Stanek, “Architects from Socialist Countries in Ghana 1957-1967”, 426.

¹⁶³¹ Брану су градили британски стручњаци уз измештање 57.000 припадника Гвембе Тонга народа. Mieshcer, Stephen F, Bloom, Peter J., Manuh, Takyiwa, “Introduction”, 8; Tischler, Julia, “Negotiating Modernization. The Kariba Dam Project in the Central African Federation, ca.1954-1960.”, *Modernization as Spectacle*, 159-184.

¹⁶³² Arnold, *Africa. A modern history*, 286-287.

Строго контролисано становништво колонија је почетком деколонизације учествовало у огромним процесима миграција.¹⁶³³ Колонизатори су градове, а нарочито главне градове (нпр. Најроби, Леополдвил, Солзбери) градили по свом укусу, па су урбано планирање и архитектонски стилови били потпуно *колонијални*. Нове афричке елите морале су се сукобити са приливом сопственог становништва у градове, где се око ужих језгара сада форимирала гомила сиромашних насеља.¹⁶³⁴ Када су арапске и црначке већине преузеле власт над сопственим земљама, нашле су се у потрази за искусним градитељима, и потребом да „протерају“ метрополске експерте из својих урбанистичких и грађевинских бироа, односно изврше *африканизацију*.

У том контексту, налазимо да експерти из Мађарске граде највећу брану Западне Африке (*Брана на Горњој Волти*)¹⁶³⁵ или велики број архитеката из Источног блока који граде нову престоницу Танзаније (*Додома*).¹⁶³⁶ Гана је, на пример, постала нарочито стециште урбаних планера, архитеката и грађевинских инжењера захваљујући Нкрумаховом амбициозном плану јавних радова и капиталних пројеката.¹⁶³⁷ Тако је читава екипа у одељењу *Јавних радова* (бивших *Колонијалних Јавних радова*) шездесетих под вођством Мађара Чарлса Полоњиа, а која је укључивала Југословене, Западне Немце, Латиноамериканце и Пољаке, заменила доминантне Британце.¹⁶³⁸

Југословени су и у архитектури препознавали „физичке знаке геополитичких савезништава“, или утицаја, па је Јоже Волфанд, економиста који је осамдесетих путовао по Африци, намерно супротставио две фотографије – једне колонијалне виле у Обали Слоноваче и једну модерне резиденције југословенског амбасадора – како би истакао промену, која је укључивала и „модерни“ дизајн. Југословенски архитекти, планери, грађевинци и радници учествовали су у великом броју пројеката нових афричких влада, те су били препознати као независтан фактор, унутар, најпре Истока, а затим и несврстаног света.¹⁶³⁹ Војко Сенкер је 1971.

¹⁶³³ Boahen, “Colonialism in Africa”, 796.

¹⁶³⁴ Rothermund, *The Routledge Companion to Decolonization*, 255-256.

¹⁶³⁵ Gineli, Zoltan “Hungarian Experts in Nkrumah’s Ghana. Decolonization and Semiperipheral Postcoloniality in Socialist Hungary”, *Mezosfera*, may (2018), 13.

¹⁶³⁶ Stanek, “Introduction”, 303.

¹⁶³⁷ Исто, 301.

¹⁶³⁸ Gineli, “Hungarian Experts in Nkrumah’s Ghana”, 16.

¹⁶³⁹ Тако су Југословени у Африци изградили односно пројектовали: генералне урбанистичке планове Адис Абебе, Конакрија, за седам градова савезне државе Кано у Нигерији; Главну пошту, Министарство ПТТ и Управу телекомуникација у Адис Абеби; хидроелектрану Кпиме у Тогоу; Међународни трговински сајам у Лагосу, хидроелектрану и спортску халу у ЦАР, луку у Конакрију, Асабу, Теми, Хомсу; хале у Лусаки у којој је одржана III конференција несврстаних, хотела у Харареу у којој је одржана VIII конференција несврстаних. Само у Кенији 1975, *Сарајевонут* градио је путеве; *Ингра* централе; *Енергоинвест* индустријску хладњачу; *Енергопројект* водовод у главном граду као и фармацеутску фабрику; *Словенијалес* дрвни комбинат. Конференцијска сала, Градска кућа и водовод у Либрвилу у Габону изградио је Енергопројект. Највиши солитер у Замбији, *Findeco house* дизајнирали су Југословени. Добривоје Тошковић био је регионални планер области Триполитанија, директор урбаног планирања Танзаније. Александра Кокович из Енергопројекта била је пројектант хотела „Нил“ у Кампали, аеродрома Ентебе и пројекта 1000 фарми у Либији. Љубен Христов био је главни инжењер бране Мешра Клила у Тунису. DAMSPS, РА. 1985, f. 148, *Stanje i problemi na području finansijsko bankovne saradnje sa pojedinim zemljama juga Afrike*; Sekulić, *Tri tačke oslonca*; Sekulić, *Izgradnja nesvrstanih: Slučaj Energoprojekt*; AJ, Jović, Ivana, Dinić, Goran et.al., “*Energoprojekt – 65 godina uspeha*“, Beograd: Energoprojekt Energodata a.d., 2016; AJ, 803-846, *Stenografske beleške sa razgovora predsednika predsedništva SFRJ Radovana Vlajkovića sa predsednikom republike Zambije dr Kenet Kaunda, 3.7.1985, Lusaka, Zambija, 3*; Nešović, *Svitanje i sutoni*, 104-108; Smode Cvitanović et Al, „Афрички радови хрватске архитектуре“, *Prostor. Znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, (2016) 2, 24, 90-101; Šekler, *Džambo Afriko*, 134. Miliša, Šime i Navliček, Milena, „Највећи пословни успеси Кончар Групе Хрватска: Хидроелектрана Надитха, Ирак“ *Razvojna suradnja kroz nasleđe Pokreta nesvrstanih*, Zagreb: IRMO 2015. 42; Интервју са Драгом Муврином, 11.4.2019.; Интервју са Драгишом Даутовићем, 5.9.2018. Petrović, Slavoljub Đera, *Sećanja i zapisi jednog borca i diplomate*, 225; Интервју са Чедомиром Штрбцем, 1.12.2016; Niebyl, Donald, “10 works of Yugoslav modernist architecture in Africa and the Middle

на *Институту за земље у развоју*, у специјално израђеној студији, истакао важну улогу „грађевинских подuzeћа“, а посебно подвукао активности „радника, техничара и инжењера“ у Малију, Гани, Судану, Гвинеји, УАР. Посебно се истицао велики број грађевинских радника, само у Либији их је било 2500 те године, а овакву групу можемо видети и на дочеку Тита у Триполију 1973.¹⁶⁴⁰ Мојца Смоде Цвитановић утврдила је континуитет југословенске праксе 1950-1991, те открила сав диверзитет њених пројеката: од војних постројења и министарстава, до туристичких комплекса и олимпијских центара, од учешћа у мисијама техничке помоћи до самосталног рада.¹⁶⁴¹ Дитмар Стајнер је југословенско градитељство ставио у контекст „последњег периода архитектуре“ где је циљ био „хомогено друштво које тежи универзалној срећи“.¹⁶⁴² Заједнички пројекти, попут бране у Замбији, практично су рушили расистички дискурс јер су показивали „људи различитих раса могу да раде заједно“.¹⁶⁴³

Многа југословенска грађевинска предузећа градила су у Африци или су нудила услуге својих стручњака. Тако је загребачко предузеће *Ингра*, током шездесетих изградила неколико десетина фабрика и других постројења, израдило десетине студија и упутило исто толико консултантских мисија у Африку ради изградње индустријских, инфраструктурних, пољопривредних и пројеката јавних зграда.¹⁶⁴⁴ Као директна асоцијација на југословенски модернизаторски пројекат у Африци јавља се име југословенског предузећа *Енергопројект*. Наступ овог предузећа за пројектовање, планирање и изградњу, које се посебно оријентисало на „несврстана тржишта“ од 1961-1991 везивало се за његов успех на афричком континенту. Пројекти *Енергопројекта* постајали су, за Југословене, највидљивији знакови модернизације, а полагање камена темељаца или склапање великих уговора представљано је једнако као југословенски успех и подстицај модернизацији Африке. Тако су Титова фотографија поводом почињања радова на првом *Енергопројектовом* пројекту у Африци (хидроелектрана *Кпиме*, Того) и фотографија директора *Енергопројекта* поводом отпочињања радова на највећем пројекту (*Међународни трговински сајам*, Нигерија) представљале *спектакле модернизације* (Слика бр. 20).¹⁶⁴⁵ Будући да је развојна фаза директно пратила фазу техничке помоћи, контакте које су градитељи остварили, искористили су за тржишни наступ.¹⁶⁴⁶ За југословенске неимаре временом је усвојен назив *енергопројектовци*.¹⁶⁴⁷ Потпун *спектакл модернизације* у извођењу *Енергопројекта* видимо у опису Лусаке 1969:

East”29.3.2020 https://www.spomenikdatabase.org/post/10-works-of-yugoslav-modernist-architecture-in-africa-the-middle-east?fbclid=IwAR17HBfeUOy6if20fKCywXiIj76v9ygYjDNg-gOx3CIHX67Yt1c1ABUQ_8 [24.6.2020]

¹⁶⁴⁰ Senker, *Neposredna tehnička pomoć jugoslovenskih privrednih organizacija zemljama u razvoju*, 206-216; “Tito u poseti Francuskoj, Burmi, Indiji, Indoneziji Sudanu, Grčkoj i SSSR” <https://www.youtube.com/watch?v=6OD841Wsk3Y> [24.6.2020].

¹⁶⁴¹ Smode Cvitanović, Moјca, „Modaliteti djelovanja hrvatskih arhitekata u zemljama Afrike i Jugozapadne Azije od 1950 do 1991“, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, 2016.

¹⁶⁴² Steihner, Dietmar, “Preface”, *Unfinished Modernisations*, 5.

¹⁶⁴³ “Real pals –For Good!Tito says Friendship Links Will grow”, *Times of Zambia*, 7.2.1970,1 *apud*. Bets, “Crveni vetar promene”, 74.

¹⁶⁴⁴ Vojko, *Neposredna tehnička pomoć jugoslavenskih privrednih organizacija*, 206, 220-221.

¹⁶⁴⁵ Nešović, *Svitanja i sutoni*, 100; Sekulić, *Izgradnja nesvrstane modernosti*, 17; Vučetić, *Titova Afrika*, 25.

¹⁶⁴⁶ Sekulić, *Izgradnja nesvrstane modernosti*, 16; Sekulić, *Tri tačke oslonca*, 80; Интервју са Драгишом Даутовићем, 5.9.2018. Petrović, *Sećanja i zapisi jednog borca i diplomate*, 196,225; DAMSPS, PA, 1963, f.4, 414210, Ambasada SFRJ Alžir DSIPu, 24.4.1963.

¹⁶⁴⁷ Nešović, *Svitanja i sutoni*, 100.

„Замбијско-југословенско друштво ЗЕКО доминира Лусаком својом новом зградом али и пословним успесима [...] У овом тренутку у Замбији се налази преко 1500 Југословена на раду /са породицама колонија броји преко 2000/.“¹⁶⁴⁸

Ти пословни успеси укључивали су и изградњу моћне бране Кафуе, где је у тренутку када је 1970. Тито посетио Замбију радило 700 Југословена и 3000 Замбијаца.¹⁶⁴⁹ Исцрпљена техника и људи експедиције *Заставе 101* Крагујевац-Килиманџаро извиру из Нубијске пустиње у судански град Цубу, 10. марта 1975, где предах налазе у „бази Енергопројекта“. „Они су градитељи новог свијета“ одушевљено их представља новинар *Борбе* Богдан Шеклер, коментаришући да *енергопројектовци* у Цуби граде 11 минстарстава, парламент и 58 ексклузивних резиденција.¹⁶⁵⁰

Када је 1970. кренуо у обилазак Конакрија, Слободан Нешовић је закључио: „већ на првом кораку увидели смо да овде већи углед уживају људи из *Енергопројекта* него службеници амбасаде“. Радници *Енергопројекта* тада су у Гвинеји (К) градили инфраструктуру и фабрике.¹⁶⁵¹ У Киндији, „Ђура Вегетаријанац“ један од *енергопројектоваца* уживао је углед, „сви га познају“, и обраћају му се и „на нашем језику“. Када би стигао на градилиште, овај „сувоњави Црногорац“ од стране локалаца и деце из мешовитих бракова дочекиван је „као какав поглавица“ са там тамом и песмом, а делио је деци шећер, конзерве и кору хлеба „што је за њих права посланица“. Нешовић је у овом односу препознао пријатељство „бучних, дружељубивих Југословена“ са „људима Гвинеје, боговски грађеним мушкарцима и гиздавим женама“. ¹⁶⁵² Премда се примећује остатак колонијалног дискурса, ипак се чини да је блискост становништва са југословенским градитељима неупоредиво већа него са било којим другим стручњацима. Такође, Југословени сматрају да њихова несврстаност је толико важан фактор да је 250 Југословена у Гвинеји „важније“ од 15.000 Кинеза.

„Победа“ *Енергопројекта* над Енглезима у Најробију 1975, после изградње водовода, није само техничка: „били [су] још бољи и не само то. Наши су из несврстане Југославије.“¹⁶⁵³ Дакле, политички положај и присан али покровитељски однос према Африканцима разликовао је југословенске градитеље од Истока и Запада. Драгиша Даутовић, главни пројектант *Енергопројекта* у Нигерији осамдесетих, ту свакодневну, класну и географску „несврстаност“ илустровао је приказом свакодневнице, између два света у Африци, једног „афричког“ испред локалне продавнице, другог „европског“ у *Ротари клубу* и трећег специфично југословенског: „Увече исто к’о код нас, испред продавнице [...] ту се пије, политизира[...] одем ја после и у *Ротари клуб* увече, али да се седне, да се осети [...] то све ствара једну блискост.“¹⁶⁵⁴

Архитекте *Енергопројекта* и других предузећа сусрели су се најпре са проблемом сукоба идеја модернизације и локалних услова. Некада су га превазилазили коришћењем етноцентричних модела. Попут мађарског архитекте Полоњиа,¹⁶⁵⁵ Зоран Бојовић је користио знања стечена у својој земљи па и директна поређења, како би развио моделе прикладне за

¹⁶⁴⁸ АЈ, 559-70-157, Општи материјали, 1966-1971, Извештај о боравку ОТА ДЕНЕША, помоћника председника Савезне комисије за културне везе са иностранством у земљама Источне Африке август 1969, 20.

¹⁶⁴⁹ АЈ, КРР, I-2/44-2, Telegram ambasade SFRJ Lusaka Kabinetu Predsednika republike, 21.12.1969.

¹⁶⁵⁰ Šekler, *Džambo Afriko*, 96-97; Види и: Volfand, *Naši obrazi v Afriki*, 17.

¹⁶⁵¹ Nešović, *Svitanja i sutoni*, 105; Љ. Пауновић, „Енергопројект гради комбинат боксита у Гвинеји“, *Борба*, 30.8.1970.

¹⁶⁵² Nešović, *Svitanja i sutoni*, 109-111.

¹⁶⁵³ Šekler, *Džambo Afriko*, 133.

¹⁶⁵⁴ Интервју са Драгишом Даутовићем, 5.9.2018.

¹⁶⁵⁵ Код Полоњија радило се о размишљању о бенефитима колонијализма, али само у тесној сарадњи са потлаченим, такође радило се о новој мисли где се само у садејству са домаћим планерима (он је био ментор читавој првој генерацији афричких планера Западне Африке) може доћи до хуманих решења и афричког модернизма. Gineli, “Hungarian Experts in Nkrumah’s Ghana”, 18.

уређивање простора које је сматрао сличним – Полоњи је упоредио мађарска међуратна села са руралним заједницама у Гани, док је Бојовић упоредио једну нигеријску савезну државу са САП Косово седамдесетих.¹⁶⁵⁶ Међутим, овакво размишљање по речима архитекте Драгице Црнковић Оцко која је радила у више афричких земаља шездесетих и седамдесетих, доводило је до ситуације где „некритичко пресађивање резултата напретка науке и технике из једног у други климатски појас не доводи до позитивних резултата.“¹⁶⁵⁷

Југословенске архитекте уклапају се у модел градитеља из Другог света који су успешно ходали танком линијом између „амбиција модернизације и локалне специфичности“.¹⁶⁵⁸ Већа слобода и осетљивост за локално, постале су, са појавом коју Владимир Кулић опрезно назива „постмодернизам“ у социјалистичком свету, делимично и *modus operandi* источних архитеката.¹⁶⁵⁹ Градитељи су водили рачуна о локалним условима па су препоруке укључивале и то да би „архитекта који пројектује насеље и стамбене зграде морао да упозна структуру породице, навике и обичаје живота како би његова грађевина могла да одговори својој намени.“¹⁶⁶⁰ Тако је Б. Теодоровић користио „двадесетогодишње искуство у Југославији“ да донесе побољшање сеоског становања у Египту, у долини Нила. Нису то били ексклузивни пројекти за белце, или транспортовани готови модели из Југославије, већ оригинална решења на корист локалном становништву.¹⁶⁶¹ Југословенски градитељи такође су спремно обучавали Африканце да преузму њихов посао уважавајући њихову способност, дакле веровали су у *афричко постигнуће*.

Да су југословенски градитељи спроводили модернизацију са изразитом пажњом за друштвену корист сведоче многи примери.¹⁶⁶² Такође, противно стереотипу о Европљанима који ауторитетом свога погледа намећу решења за афрички простор, видимо колико су афрички погледи укључени у деловање југословенских архитеката.¹⁶⁶³ Рецимо, за *Културни центар* у Картуму (грађен 1963-1968) архитекта Братислав Стојановић предвидео је да локалном становништву буде корисно и степениште; слично је учињено са *Међународним трговинским сајмом* у Лагосу (грађен 1973-6) где је инспирација за облике односно положај тражена у врећама кикирикија на пијаци и средњевековним караванским путевима, а предвиђало се да и локални продавци користе високе лукове овог комплекса за заклон. Најилустративнији је пример израда генералног урбанистичког плана за нигеријску савезну државу Кано, где су за оријентацију узети маркери из ликовних радова локалне деце.¹⁶⁶⁴

¹⁶⁵⁶ „У то време Косово је било потпуно идентично са Нигеријом. Исти национални доходак, исто здравствено стање становништва, иста структура, иста вера...“ „Sve je arhitektura: Razgovor sa Zoranom Bojovićem“, *Tri tačke oslonca*, 87; Gineli, „Hungarian Experts in Nkrumah’s Ghana“, 16.

¹⁶⁵⁷ Smode Cvitanović et. Al, „Афрички радови“, 95; Уосталом то би било слично колонијалном начину размишљања попут Јохансенове „тропске куће“, пројектоване за насељнике у Сијера Леонеу 1790, Curten, *Image of Africa*, I, 191-192. Видети и : Drew, Jane, Fry, Maxwell, *Village Housing in the Tropics. With special Reference to West Africa*, London 1947.

¹⁶⁵⁸ Stanek, Lukaz, „Miastoprojekt goes abroad: the transfer of architectural labor from socialist Poland to Iraq (1958-1989)“, *The Journal of Architecture* 17:3 (2012), 361-383.

¹⁶⁵⁹ Kulić, Vladimir, „Introduction“, *Second World Posmodernism. Architecture and Society under Late Socialism*, (ур.) Kulić, Vladimir, London, New York, Oxford, New Delhi, Sydney: Bloomsbury Visual Arts, 2019, 1-17; Станек ће у случају изградње Међународног сајма у Акри 1965, чак говорити о *мондијализацији* архитектуре у Африци, постигнутој од стране архитеката са свих меридијана. Stanek „Architects from Socialist Countries in Ghana (1957-1967): 416-445.

¹⁶⁶⁰ Lazić, „Poljoprivredni kombinat Beograd“, 784.

¹⁶⁶¹ О томе говоре и други примери: DAMSPS, PA, 1956, f. 17, 416697, Ambasada FNRJ Kairo DSIPu, 2.10.1956; Smode Cvitanović, „Афрички радови“, 96.

¹⁶⁶² Miescher, Stephen, Bloom, Peter, Manuh, Takyiwaa, „Introduction“, *Modernization as spectacle*, 3.

¹⁶⁶³ О погледу („gaze“) Европљана на простор у Африци: Fabian, *Time and the Other*, 118.

¹⁶⁶⁴ AJ, 559, 59-132, Veze sa Sudanom, Izveštaj arh. Bratislava Stojanovića sa puta u Sudan Sekretarijatu SIV za prosvetu i kulturu, 5.4.1963-21.5.1963,2; „Sve je arhitektura: Razgovor sa Zoranom Bojovićem“, 86, 93-100.

Експерти Истока, представљали су и вишеструке модернизације, чак међусобно „диференциране“.¹⁶⁶⁵ За југословенске градитеље је могућност рада на тржиштима Глобалног Југа, а посебно на тако политички и теренско захтевном простору као Африка, значило и својеврсно признање.¹⁶⁶⁶ Рад, више него експертиза, биле су основне карактеристике Југословена као модернизатора. Стога, они су побеђивали „сурову“ афричку средину: радници *Геотехнике*, који су ископали артерске бунаре у Судану, „годинама утољавају жеђ и побијеђују сушу пустиње.“; градитељи *Енергопројекта* у Нигерији првог дана запањено су стали пред џунглу, „само са компасом“, а на крају пројекта толико су је савладали да су успели да искористе сав додатни материјал и да направе од опасне џунгле и место за одмор.¹⁶⁶⁷ Описи посматрача па и самих *енергопројектоваца*, како пред искомским и непроходним џунглама чупају дрвеће и стварају модерне путеве и зграде, са масом „домородаца“, на неки начин јесу ехо цивилизаторске мисије, али је однос такав да се пре свега вреднује рад и колегијалност. Описи „честара“, „буша“ и „прашума“ служе и да нагласе напор и труд југословенских радника. Читав пут Слободана Нешовића од Конакрија до бране Самое у Гвинеји (К) служи да се опише негостољубива средина, „хаос“, „припека“ и „змијарника“, „беспутних крајева“, простор где „оргија биолошки закон јачег“ и победа југословенских стручњака над њом.¹⁶⁶⁸ Резултат тога је потпуна победа над средином:

„Југословенска предузећа на челу са Енергопројектом створила су овде такво дело преко којег географи неће моћи више ћутке да прелазе. Нова издања географских карата Гвинеје имаће обележено све оно што су створили наши радници на хидросистему реке Самоу[...].“¹⁶⁶⁹

Трагови које су југословенски градитељи остављали у Африци били су прожети пре свега југословенским постигнућем, али и афро-југословенским прожимањем и сарадњом. Сведоче томе и простори које су градитељи уређивали за себе и свој одмор, заједничке фирме и пословни подухвати, где се са Африканцима на једнакој основи радило и забављало. Географски и други маркери служили су приближавању *Другог* па су створили специфичну географију препознавања: називи фирми (Кумаси-Крушевац) или путокази који су на једном месту упућивали на Београд, Лагос, Сребреницу, Крушевац и Сарајево у насељима градитеља сведоче томе (Слика бр. 19).

Будући да је колонијални и оријенталистички дискурс приписивао Африканцима инхерентну лењост, испитивање слике „рада“ одаје специфичности југословенске слике.¹⁶⁷⁰ У сведочењима југословенских архитеката лако се примећује да постоји хијерархија старији-млађи брат. Она је рефлектована и линеарним погледом на развој. Драгиша Даутовић то је објаснио речима: „пар десетина година пре тога [садашњости] ми смо већ све те фазе прошли.“¹⁶⁷¹ У односу према раду, афрички стручњаци и радници су цењени, признавано им је свако право да могу, умеју и треба да се организују. Негде је чак признавано да су бољи и организованији радници но Југословени.¹⁶⁷²

¹⁶⁶⁵ Stanek, Lukaz, "Introduction. Second Worlds architecture and planning in the Third World", 300, 303.

¹⁶⁶⁶ Kovačević, Borka, *Samoupravljanje, utvrđivanje i raspodela dohotka u preduzeću i pripreme za primenu novih propisa*, Београд: Savremena administracija, 1968, 57.

¹⁶⁶⁷ Šekler, *Džambo Afriko*, Интервју са Драгишом Даутовићем, 5.9.2018.

¹⁶⁶⁸ Nešović, *Svitanje i sutoni*, 106-109, 113.

¹⁶⁶⁹ Исто, 113.

¹⁶⁷⁰ Hinzen, "After Modernization. Globalization and the African Dilemma", 20.

¹⁶⁷¹ Интервју са Драгишом Даутовићем, 5.9.2018.

¹⁶⁷² „Sve je arhitektura: Razgovor sa Zoranom Bojovićem“, 92-93; Интервју са Драгишом Даутовићем, 5.9.2018.; Интервју са Драгом Муврином, 11.4.2019.

До седамдесетих постигнут је изузетни међународни углед југословенске архитектуре у Африци. Углед се заснивао на раду, на политици, на експертизи. Драгица Црнковић Оцко вешто је пратила ток мисли политичке елите када је гооврила о „нашој стручности“, „постојећој конкуренцији“ те „систематичности нашег стручног и друштвеног образовања“, показујући да је управо Африка, служила као простор за доказивање развоја Југославије у односу на све Друге.¹⁶⁷³ *Енергопројект*-ова листа пројеката се у Нигерији седамдесетих проширила на 1000 километара електричне мреже, електрификацију 60 градова и најважније, *Међународни трговински сајам у Лагосу*.¹⁶⁷⁴ Главни архитекта пројекта Сајма у Лагосу, Зоран Бојовић, говорио је о овом успеху као и о победи над осталим такмацима у модернизацији, а у СИВ-у је стакнуто да је поред „многих конкурената [...] изабран Енергопројект“.¹⁶⁷⁵ У врсти званичне историје *Енергопројекта* овај пројекат постаје тренутак када је Југославија чак и „превазишла“ развијени свет, а у сведочењима архитеката како *Енергопројекта* тако и оних који су радили при нигеријској влади овај пројекат представља незаобилазну референцу за југословенско постигнуће у Африци, као врста вечне идентификације југословенског модернизма у савани.¹⁶⁷⁶

Успех *Енергопројектовог* дистинктивног модернизаторског подухвата у Африци отелотворен је у модерним, у афричко окружење уклопљеним и до данас репрезентативним здањима широм Африке. Ту се и даље препознаје југословенски подухват у Африци, и то у зградама Међународног трговинског сајма у Лагосу, Међународног конференцијског центра у Кампали, Конференцијског центра „Мулунгуши“ у Лусаки, Шератон хотела и конференцијске сале у Лусаки, Међународног аеродрома у Ентебеу, и Министарског комплекса у Каноу.¹⁶⁷⁷ Дакле, југословенски градитељи вешто су се поставили између светова, а њихове зграде постајале су објекти модерности које су изградили са „млађом афричком браћом“ и којима су превазилазили развијени свет; све време „тумачећи“ несврстаност као признавање, познавање и прихватање афричког Другог.

2.3.4 Радник-самоуправљач

*[...] Више се нема куда увис! [...] Сви смо на крову Африке! Никад толико Југословена се није нашло на падинама, а ни на врху Килиманџара, као тога 23. марта 1975. [...] Слободан Николић, радник-инструктор „Црвене заставе“ из Крагујевца развија црвени барјак „самоуправе“ [...] И ту обавезу смо испунили, с надом да смо нашим знојем и напорима, нашим хтењима и жртвама, колико-толико допринијели земљи из које смо и о којој се зна у свијету. На кров Африке желе милиони људи из свијета, али само ријетки стају на тај врх. На тој свјетској висини завијорио је и „црвени барјак“ из Крагујевца“.*¹⁶⁷⁸

(Богдан Шеклер о успону на Килиманџаро експедиције „Крагујевац-Килиманџаро, 1976)

¹⁶⁷³ Smode Cvitanović, „Afrički radovi“, 95.

¹⁶⁷⁴ Огроман раст економије (8.2 % годишње) и повећан међународни углед 1970-1975 донеле су „беневоолентном војном диктатору“ генералу Говону могућност да финансира престижне пројекте – тзв. „беле слонове.“ Arnold, *Africa. A Modern History*, 399, 403; Sekulić, *Izgradnja nesvrstane modernosti*, 30. Dumont, *False start in Africa*, 102. Chinwenezu, „Africa and the capitalist countries“, 791.

¹⁶⁷⁵ АЈ, 320-49-73, Извештај југословенско-нигерјског комитета за научно техничку сарадњу, октобар 1974.

¹⁶⁷⁶ Sekulić, *Izgradnja nesvrstane modernosti*, 23-26; Jović, Ivana, Dinić, Goran et al., „Energoprojekt – 65 godina uspeha“, Beograd; Energoprojekt Energodata a.d., 2016. 22; Интервју са Драгишом Даутовићем, 5.9.2018.; Интервју са Драгом Муврином, 11.4.2019.

¹⁶⁷⁷ Niebyl, „10 works of Yugoslav modernist architecture in Africa and the Middle East“.

¹⁶⁷⁸ Šekler, *Džambo, Afriko*, 155.

Рад је био један од кључних видова ауторепрезентације Југословена. Модел који је Југославија нудила свету назван је самоуправљање. Тај модел је стваран од 1950. године, теоретским и практичним развојем југословенске економије, стварањем „радничких савета“, већом аутономијом производних, и других јединица у друштву, али и стварањем својеврсног социјалистичког човека у лику „радника-самоуправљача“.¹⁶⁷⁹ Рекламирање свог модела није било нимало специфично за Југославију у хладном рату, све државе које су се успешно модернизовале „продавале“ су, мање или више, свој модел.¹⁶⁸⁰

Један од кључних начина „рекламирања“ модела биле су „индустријске изложбе“.¹⁶⁸¹ Такве изложбе, које су демонстрирале технолошку надмоћ, биле су уобичајене у европском наступу у Африци још од времена светских сајмова.¹⁶⁸² На фотографији из 1962. можемо видети мароканског краља Хасана II како разгледа југословенски павиљон у Казабланки 1962.¹⁶⁸³ На *Индустријској изложби савезне привредне коморе ФНРЈ* 1963. у престоници Тангањике, Дар ес Салааму, било је очекивано присуство председника Џулијуса Њеререа као и закључивање споразума о научно-техничкој сарадњи.¹⁶⁸⁴ Истовремено, дошло је до сукоба Совјета, Кинеза и Југословена на пољопривредној изложби у Алжиру, око „аутентичности“ машинерије, што говори о жестини конкуренције у ауторепрезентацији.¹⁶⁸⁵ Прави *спектакл модернизације* догодио се 1971, када је југословенски брод крузер *Либурнија*, са привредном делегацијом и великом привредном изложбом упловио у Абиџан. Изложбу је отворио заменик председника Обале Слоноваче Денисе; била је то нулта тачка економских односа са „капиталистичком“ Обалом Слоноваче.¹⁶⁸⁶ Пратећи афричко тржиште, 1977. јавила се идеја потреба да се у Лагосу отвори „југословенски павиљон“.¹⁶⁸⁷ Поред изложби и други *спектакли модернизације* послужили су југословенским али и афричким модернизаторима да прикажу нови свет.

Стручњаци су имали запажен утицај у трансферу модела самоуправљања у Африку. Тако је југословенски модел утицао на систем у Бен Белином, па и делимично Бумедијеновом Алжиру.¹⁶⁸⁸ Ближи поглед на алжирску пољопривреду потврђује ову тезу, присутну у литератури од раних седамдесетих.¹⁶⁸⁹ Одмах по ослобођењу ЗАМТЕС је објавио да „Алжир треба да заузме једно од најпроминентнијих места у нашем програму помоћи.“¹⁶⁹⁰ Први председник Алжира Бен Бела рекао је првом амбасадору у тој земљи Нијазу Диздаревићу : „Као знак поверења у Југославију [...] ми смо дали пољопривреду у ваше руке.“¹⁶⁹¹ До 1965. алжирска пољопривреда,

¹⁶⁷⁹ Stanić, Igor, „Aktivan i odgovoran proizvođač i upravljač“. Izgradnja socijalsitičkoga radnika-samoupravljača na primjeru brodogradilišta Uljanik 1960-ih godina“, *Stvaranje socijalističkog čovjeka. Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*, Duda, Igod (ur.) Pula: CKPIS, 2017, 119-120.

¹⁶⁸⁰ Addas, *Machines As Measure*, 410-414; Burton, „Socialisms in Development“, 5, 7.

¹⁶⁸¹ AJ, 130, 633, Информација о „управи за развој“, 12.2.1966, 7; AJ, 130,633 Помоћник државног секретара Михаило Јаворски СИВ-у 3.8.1963; AJ, 130, 633, Решење о путовању делегације СФРЈ у Тангањику, Уганду и Кенију 16.8.1963.

¹⁶⁸² Adas, *Machines as Measure of Men*, 400.

¹⁶⁸³ Petrović, *Sećanja i zapisi jednog borca i diplomate*, 194.

¹⁶⁸⁴ AJ, 130,633 Помоћник државног секретара Михаило Јаворски СИВ-у 3.8.1963.

¹⁶⁸⁵ Byrne, *Mecca of Revolution*, 164.

¹⁶⁸⁶ AMAU, Dokumentacija, k.54, Izveštaj ambasadora Zdravka Pečara posle obavljene misije u Maliju, Obali Slonovače i Gornjoj Volti 1967-1971, 106.

¹⁶⁸⁷ AJ, 320-49-73, O potrebi jugoslovenog paviljona u Lagosu, Nigerija, 1977.

¹⁶⁸⁸ Dimić, Jugoslavija i Alžir, 288,297; Byrne, *Mecca of Revolution*, 167,245; Connely, Matthew, *A diplomatic revolution. Algeria's Fight for independence and the Origins of the Post-Cold war era*, Oxford:Oxford University Press, 2003, 283; AJ, KPR, I-2/43, Zapisi o razgovorima predsednika Tita i predsednika Bumedijena prilikom zvanične posete predsednika Tita Alžiru 5-9 april 1969, 21.

¹⁶⁸⁹ Rubinstein, *Yugoslavia and the Non-aligned* 206. Becket, James, „Autogestion: Algeria's Socialist Experiment, Economic Weekly, May 16. 1964, 850.

¹⁶⁹⁰ AJ, 208, Popis 1, f. 56, Zabeleška o pružanju tehničke pomoći Alžiru, 1-2, maj 1962.

¹⁶⁹¹ DAMSPS, PA, f.3, Alžir, 1962,436314, Alžir DSIP-u, 5.11.1962

где је била и база самоуправљања у земљи, преобликована је уз помоћ стотина југословенских агронома, техничара, економиста, па и стручњака „у општем пољу радничког самоуправљања“, а југословенски стручњаци радили су и у министарству пољопривреде, као саветници, у централној администрацији, а и само министарство је организовано по шеми југословенског.¹⁶⁹² У сектору самоуправљања се 1965. налазило 2.9 милиона хектара земље, који су производили две трећине хране, и 415 предузећа са 15.500 радника.¹⁶⁹³ Пад Бен Беле, али и природа „југословенског модела“, високо еволутивног и динамичног, са сталном пажњом за националну специфичност, значила је да Алжир ипак није постао „највећи успех у извозу Титовог модела.“¹⁶⁹⁴

Ауто-експедиција Крагујевац Килиманџаро 1975. коју су спровели руководство и радници крагујевачке фабрике возила *Црвена застава*, представља епитом, климакс и истовремено најбољу илустрацију југословенске социјалистичке модернизацијске мисије и рекламирања самоуправљања у Африци. Аутомобили су у Африци произвели читаву нову митологију као израз европске моћи.¹⁶⁹⁵ Могућност скраћивања времена путовања, са бучним, сјајним и технолошки комплексним машинама значило је и наметање сопственог удела у модернизацији Африке. „Кинетичка модерност“ ових експедиција имала је неколико паралелних дискурса: тријумфалистички је величао технолошки прогрес; темпорални је означавао крај једне ере.¹⁶⁹⁶ У пост-колонијалној Африци аутомобил је представљао статусни симбол, а то је нарочито био амерички или европски аутомобил.¹⁶⁹⁷ Читава Источна Европа пратила је путописе и радијске емисије двојице чехословачких авантуриста који су педесетих прешли између осталог и афрички континент у „сребрној Татри 87“.¹⁶⁹⁸ И у „новој Југославији“ аутомобили су представљали знак моћи, модерности и новине, и један од најпожељнијих објеката модерности.¹⁶⁹⁹ Извоз ових социјалистичких производа у Африку био је јак симбол технолошке модерности али и масовне прозивоње. Када су Совјети и Етиопљани потписали споразум о пријатељству, југословенска амбасада је јављала да је у луци Асаб, „толико истоварених „лада“ које не могу да се транспортују за Адис, да је народ брдо на коме су смештени аутомобили, назвао „лада планина.“¹⁷⁰⁰

Предузеће са највећим симболичким потенцијалом за ауторепрезентацију Југославије, *Црвена застава*, било је не само највећа фабрика аутомобила у земљи већ и одличан репрезент југословенског јединства (коресподенти у свих шест република), социјализма (назив), самоуправљања (организација), отворености (сарадња са *Фиатом*), модерности (успех на

¹⁶⁹² AJ, 208, Popis 1, f. 56, Alžir, Ing. Ante Golušić drugu Mirku Mrkiću, predstavniku Zavoda za tehničku pomoć pri ambasadi SFRJ u Alžiru 20.6.1964; “Beleška o nastavku razgovora Jugoslavije i Alžira, Brioni 12. mart 1964“, *Jugoslovensko alžirski odnosi 1956-1979*; AJ, 208, Popis 1, f 68, Ugovor Brdar Marije, Protić Branislava, Jevtić Ilije, 1962; AJ, 208, Popis 1, f. 56, Liste de experts agricoles Yougoslave en Algerie, 1965; AJ, 208, Popis 1, f 56, Alžir –M. Rekar, direktor centra za istraživanja Ljubljana, 22.02.1964; AJ, 208, Popis 1, f. 56, Alžir, Zahtev ministarstva za javne radove 7.6.1965, 1; DAMSPS, PA, 1965, f.4, 428509 Questions posees al a delegation yougoslave par les cadres au curs de la conference du 3.3.19165 au majestic.

¹⁶⁹³ DAMSPS, PA, 1965, f.4, 411070, Elaborat o Alžiru 1965, 1.

¹⁶⁹⁴ Byrne, *Mecca of Revolution*, 165.

¹⁶⁹⁵ Cooper, *Africa since 1940*, 61; Addas, *Machines as measures of men*, 384,387; Kapuscinski, Ryszard, *The Emperor*, London:Penguin Classics,2006, 13.

¹⁶⁹⁶ Путницима у Африку биле су познате експедиције француског произвођача аутомобила Ситроен(*Citroen*) са најпознатијом „Croisière Noire“ (Црно путовање) које су Ситроеновим возилима 1924. предузели француски возачи, етнографи, кинематографи која је прешла пут од Алжира до Индијског океана, са једним делом који је зашао на планину Килиманџаро. Giucci, Guillermo, *The Cultural life of the Automobile: Roads to Modernity*, Austin:University of Texas Press, 2012, 62-67.

¹⁶⁹⁷ Kapuscinski Ryszard, *The Shadow of the Sun. My African Life*, London:Penguin Books, 2002, 61.

¹⁶⁹⁸ Telepneva, Muehlbeck, “Introduction”, *Warsaw Pact Intervention*, 18.

¹⁶⁹⁹ Jakšić, Pavle, *Nad uspomenu*, I, Beograd:Rad, 1990. 586; Duda, “Hvatanje koraka sa Evropom”, 376; Vučetić, „Titova Afrika“, 26.

¹⁷⁰⁰ DAMSPS, PA, f.38, 1978, Ambasada SFRJ Adis Abeba SSIP-u, 23.3.1978.

међународним такмичењима).¹⁷⁰¹ Средином седамдесетих, предузеће ступило је у нови, сасвим специфични рекламни подухват. У питању је била експедиција директном линијом Север-Југ преко Грчке, Медитерана, Египта, Судана, Уганде, Кеније до Танзаније која се завршавала на планинском врху Кибо (Kibo) планине Килиманџара, са пет нових возила Застава „101“. Идеју о експедицији комерцијално одељење у *Црвеној Застави* пропратило је и ангажовањем медија. Тако је експедиција укључила три радника, три новинара, три сниматеља, и једног професионалног рели возача.¹⁷⁰² Детаљано планирана па и делимично цензурисана акција стремилa је да на овом путу докаже издржљивост и поузданост *Заставиних* возила у „ненормалним условима.“¹⁷⁰³

Када је 14. фебруара 1975. године експедиција кренула из Крагујевца са *IV Сусрета Самоуправљања Југославије*, после говора директора *Црвене Заставе*, председник општине Крагујевац Боривоје Петровић предао је „црвени барјак самоуправе“¹⁷⁰⁴ да се истакне на врху Килиманџара.¹⁷⁰⁵ Фотографије овог догађаја сведоче снажној симболици Југославије, самоуправљања и социјализма – Титов портрет, црвене боје аутомобила, црвене јакне које учесници носе (Слика бр. 21). Богато испраћен у штампи и медијима овај подухват је „обележен“ званичним путописом новинара *Борбе*, званичног лекара експедиције, Богдана Шеклера под именом „Дамбо, Африко“.¹⁷⁰⁶

Африканци су углавном приказани као сценографија за „јурњаву“ модерности југословенских возила и њихових возача кроз пустиње. Већ у Каиру Југословени постављају границе између себе и *Других*, јер Египћани возе „само старије моделе *Заставе*“.¹⁷⁰⁷ Фотографије приказују Заставе у контрасту са флором и фауном, а исто видимо и у филму о експедицији; понављају се дакле слике колонијалних експедиција. Ипак, у нарави филма чујемо и битну специфичност југословенског погледа на ову сценографију, дискурс несврстаног пријатељства: „Кроз њу [Сахару] једино пролазе ландровери и камиони са високим точковима. Наши пријатељи Суданци гледали су Заставе сумњичаво и нису веровали да један путнички аутомобил може да се ухвати у коштац са пустињом.“¹⁷⁰⁸ Иако фотографије имитирају колонијалне стереотипе, у тексту видимо разумевање за Африканце, дискурс солидарности и сажаљења.¹⁷⁰⁹ При уласку у „црну Африку“ приказује се капија у неки старији свет који је потпуно удаљен од нове технолошке цивилизације. Та цивилизација се мери механичким, физичким, технолошким достигнућима, машинама и њиховим остацима и нуспродуктима. Недостатак тога, као на пример недостатак загађења, узрокује идентификацију са праисконском чистоћом.¹⁷¹⁰

Црвена Застава, Застава 101, централни је мотив овог путовања, и њена издржљивост је могућа само у складу са њеним људским пилотима: „Ми смо црвеним „Заставама 101“, свих нас

¹⁷⁰¹ Ово предузеће било је највећа фабрика аутомобила у земљи, производило је аутомобиле од 1953, те је тако пласирала неколико модела који су били масовно произвођени и чувени и у земљи и у иностранству Застава 750 („Фића“), Фиат 128, Југо.Милjkовић, Marko, “Western Technology in a Socialist Factory: The Formative Phase of the Yugoslav Automobile Industry, 1955-1962”, MA Thesis, CEU, Budapest 2013. 83, 89, 97.

¹⁷⁰² Радници: Гинка Милинковић, Слободан Николић, Миодраг Барлов; Жожа Влаховић из *Вјесника у сриједу*, Душан Секулић из *Илустроване Политике*, Богдан Шеклер из *Борбе* (такође лекар); Сниматељи Братислав Грбић, Бранко Балетић, Миољуб Јелесијевић; рели возач Владимир Перић Џо.

¹⁷⁰³ Интервју са Душаном Микљом, 6.9.2018; Sekulić, Dušan, *Putokaz za jug: 7000 kilometara kroz Ameriku i Afriku*, Beograd: Narodna knjiga, 1982. 107; Šekler, *Džambo, Afriko!*, 4.

¹⁷⁰⁴ Радило се о застави крагујевачке општине, црвене боје за именом „Крагујевац“ изнад грба те “Самоуправа“ у средини са три симбола фабричких димњака.

¹⁷⁰⁵ Šekler, *Džambo, Afriko!*, 8.

¹⁷⁰⁶ Jumbo (Džambo) свахили реч која значи Здраво!

¹⁷⁰⁷ Šekler, *Džambo, Afriko!*, 15.

¹⁷⁰⁸ „SAT: Ekspedicija Krugujevac-Kilimandžaro“ <https://www.youtube.com/watch?v=ThQD0D8tJd8> [24.6.2020]

¹⁷⁰⁹ Šekler, *Džambo, Afriko!*, 86

¹⁷¹⁰ Исто, 42.

једанаест поклањали сву снагу и сву пажњу.¹⁷¹¹ У Судану, ова експедиција била је рекламирана на телевизији, новинама, на радију. Учесници експедиције, радници, новинари и други, сам континент виде у неколико слика. Најпре, ту је слика *несврстаног света* у оквиру којег се једино и може тражити миран и складан развој, социјални и економски, спољни и унутрашњи. Друга је слика континента Африке, коме треба помоћи да се развије, али који читав служи као показни полигон за вежбу *Црвене Заставе* и Југословена. Затим наилазимо на карактеристичну поделу на Северну Африку и „Црну Африку“ која почиње у Судану, на границама Сахаре.

Долазак експедиције на врх Килиманџара као симболички климакс подухвата испраћен је нарацијама о истраживачком успеху и компаративно тешком подухвату људи који освајају планину после југословенских аутомобила који су освојили пустињу и савану. Шеклер представља сцену, која подсећа како на колонијалне путописе тако и на Ксенофонову *Анабазу*. На врху Кибо долази до значајне симболичке дистинкције, на месту где се истичу националне заставе, учесници су истакли симбол посебног југословенског модела – заставу самоуправљања. (Слика бр. 22).

Експедиција, рута, описи и фотографије указују на праћење колонијалних клишеа, укључујући откривање и освајање Килиманџара.¹⁷¹² Међутим, место Африканаца је другачије, иако пратиоци Југословена, према њима су се учесници односили са много више солидарности и пажње него колонијални истраживачи.¹⁷¹³ Ови покушаји да се нађе алтернатива колонијалном дискурсу завршавају се причом о несврстаној породици, где су Југословени старија и успешнија браћа на путу модернизације. Главни мотив ове експедиције остаје представљање југословенских предузећа, производа, радника-самоуправљача, а тиме уопште и *Homo Yugoslavicus* као модерног, способног да направи и употребљава комплексне машине, које савладавају суровост афричког континента, али и да напорно ради, солидарно са осталим Југословенима, па и да укључи Африканце, као сапутнике на путу ка модерности. Тако је југословенски национални модел виђен више као путоказ него калуп за афричке економије.

Југословенски стручњаци представљали су хетерогену групу која је имала одређене сличности у менталном мапирању Африке. Стварни и перципирани преображај Југославије после рата доминантно је утицао на виђење афричке модернизације. Социјалистичка модернизација, модернизација некапиталистичким путем, па чак и модернизација у капиталистичком систему уз социјалистичку и несврстану помоћ, чинила је метанаратив у коме су сви стручњаци видели могућности трансформације африких земаља. Ова трансформација наликовала је колонијалној само по томе што је Африканце постављала у шематизам модернизације, а њихова друштва на основу одређених постигнућа на одређени степен развоја. Ипак, слика Африканца као млађег брата, сапутник у ослобођењу и модернизацији, драстично се разликовао у односу на колонијални дискурс јер су Југословени у својим афричким сарадницима тражили партнере, а не поданике или жртве. Југословенска визија развоја претварала је Африканце у продужетак *Сопства*, па су Африканци из „дивљег Другог“, колонијалних „поданика“, „заосталих маса“ претварани у Југословенима познате ликове: „борце“, „раднике“, „ученике“, „студенте“, „партнере“, „колеге“. Било да су нагињали колонијалном или било ком алтернативном дискурсу Југословени су односе са Африканцима видели на линији старији-млађи брат. Сусрет са југословенским искуством приказиван је као катарзичан за Африканце. Тиме је југословенска модерност нарочито на простору Африке добијала потврду која јој је можда фалила у односу са земљама Запада. Африка је стога чинила једну врсту хладноратовског полигона за доказивање успешности југословенског

¹⁷¹¹ Исто, 79.

¹⁷¹² Освајање врха планине, значило је по чувеном запажању Мери Луис Прат, откривање нечега за шта домороци већ знају. Pratt, Mary Lois, *Imperial Eyes*, 202.

¹⁷¹³ Miklja, Dušan, *Crni Sizif – Zapisi iz Afrike*, Beograd: Narodna knjiga 1985, 104-108.

националног модела. Такође, једна од најспецифичнијих особина југословенских стручњака била је њихова несврстаност, која је подразумевала неку врсту неутралности стручњака у хладноратовским превирањима. Идеолошки *Други*, играо је пресудну улогу само код војних стручњака, као слика непријатеља. Континент су сви стручњаци без разлике поимали као подељен на „Северну“ и „Црну“ Африку, са националним државама и националним карактерима као кључним визијама *Другог*. У неким случајевима јавља се расни *Други*, који је производ скривених дискурса и колонијалних утицаја, а до изражаја долази док су стручњаци у самој Африци.

Ван ових заједничких карактеристика увиђамо битне разлике међу групама стручњака. Југословенски стручњаци видели су Африканце у распону „од анатеме *Сопства* до продужетка *Сопства*“.¹⁷¹⁴ Војни стручњаци су кроз свој рад морали бити стално везани за високе идеале борбе за слободу, а пошто је то био један од кључних камена темељаца југословенске заједнице, није било никаквих дисторзија дискурса. Африканце нису доживљавали као *Друге*, већ као браћу по оружју, а према њима су често изражавали емпатију, симпатије, солидарност и саосећање. Африка је за њих симболисала борбу за слободу, а Африканци су виђени као способни борци за национално ослобођење, јако слични Југословенима из периода НОБ-а.

Економски стручњаци који су *ex cathedra* проучавали Африку, најчешће су Југославију и Африку замишљали као део истог света, који се мора одупрети наметнутим односима. Са друге стране, веома рано, привредници и стручњаци за спољну трговину почели су да гледају на Африку као на погодно тржиште. Ако је на почетку ова сарадња била обележена каквом таквом солидарношћу, на крају је формирана слика афричких држава као лаког плена или сиромашних неплатиша. Африка је за њих увек представљала жртву светског система економије, а некад је та жртва претварана у партнера, док се некад искоришћавала.

Стручњаци који су ишли на терен у Африку показали су највећи распон слика. Један од разлога за то је њихова попутна неприпремљеност, неорганизованост и одсуство скоро било какве контроле у Африци. Код неких који су радили дуго у Африци, развили су се и „паралелни дискурси“, потпуно у нескладу са званичном државном политиком. Изгледа да су управо у лику „стручњака“ на терену у Африци, дакле лекара, наставника, градитеља и радника-самоуправљача најоштрије повучене црте између Југословена, као социјалистичког „новог човека“ и афричког *Другог*, као још непросвећеног, несвесног и нетрансформисаног. Тако су лекари и наставници нарочито лако склизнули у потпуно колонијални дискурс о афричким земљама. Њихове претпоставке о карактеру Африканаца кретале су се у распону од етноцентричних и идеологијом обојених виђења народа којима је потребна социјалистичка модернизација, до расистичких, обојених страхом од *Другог* и непознавањем Африке. Стога, често се код економиста, лекара и наставника наилазило на дискурс који је у СССР-у био познат као *бедни родственици* (сиромашни рођаци).¹⁷¹⁵ Са друге стране архитекте и грађевинци показали су се као најсолидарнији део стручњачке групе после војних експерата. Они су успели да са Африканцима направе заједнички језик који се базирао на међусобном поштовању и уважавању – афричких културних разлика и југословенске изузетности. Градитељи су формирали најспецифичнију слику где су помирили југословенски лиминални положај са виђењем Африке као споја традиције и модерности, али без колонијалних премиса. Радници-самоуправљачи су, са специфичном мисијом рекламирања југословенског модела одржавали су одређен дискурс солидарности са Африканцима, али је он често био комбинован са цивилизацијским виђењем континента и немогућношћу да се изнађе визуелни стил који није колонијалан. Имајући специфичне изворе за слику Африке, који су укључивали екстензивне боравке на континенту,

¹⁷¹⁴ Nojman, *Upotrebe Drugog*, 53.

¹⁷¹⁵ Quist Adade, Charles, “The African Russians: Children of the Cold War”, *Africa in Russia. Russia in Africa*, 154.

стручњаци представљају групу Југословена која је о Африци формирала много шири спектар представа но што је било пожељно за рекламирану државну политику Југославије, или што је било могуће политичкој елити исконтролисати.

3. Културна елита и Африка

Хладни рат се све више посматра кроз рат за „срца и умове“ и тиме се смењује стара парадигма истраживања центара политичке моћи у кабинетима, бункерима и ратним штабовима.¹⁷¹⁶ Наступ Источне Европе ка „Трећем свету“ у другој половини XX века донео је нова стремљења и уз заједничког имениоца у форми антиимперијализма створио је многобројне „замишљене заједнице“ и „природне савезнике“ који су омогућавале културни трансфер, солидарност и међусобно признавање између географски далеких култура.¹⁷¹⁷ Југословенски културни наступ на Глобалном Југу карактерисала је културно географска позиција између два „света снова“ и „система размишљања“, али и хронолошко-идеолошка позиција познавања и одбацивања империјализма маште и колонијалног дискурса и науке.¹⁷¹⁸ Суперсиле и бивше метрополе на располагању су имале многобројне методе „меке“ и застрашујуће методе „тврде“ моћи, уз то и боље почетне позиције; Југославији је стога било потребно да се ауторепрезентацијом што пре и са што више дистинкције позиционира Глобалном Југу.¹⁷¹⁹ „Отворена“ култура државе на размеђу блокова играла је у томе велику улогу, преузимајући методе и облике које су користили конкуренти на Истоку и Западу. Југославија је покушавала да делује као актер који ће променити стереотипне слике о Африци у свету, као врста моста преко којег је постколонијална афричка култура долазила у Први и Други свет.¹⁷²⁰

У класичном оријенталистичком и колонијалистичком пројекту интензивно проучавање претходило је физичком освајању.¹⁷²¹ У овом поглављу показаћемо како је у Југославији процес културног откривања и политичко-економског наступа текао паралелно, а често је културно откривање било тек „троми пратилац“ политичког повезивања. Саид говори о томе како је, поред других уверења, култ професионалне експертизе могао да наткриљује све класне, идеолошке, друштвене и друге личне афилијације.¹⁷²² Југословенски културни радници често су се колебали између политичке улоге, идеолошке позадине и професионалне афилијације, што је утицало на њихову индивидуалну слику Африке.

„Откриће“ афричке уметности и покретање афричких студија на Западу конгоански филозоф Валентин Ив Мудимбе, по Саидовом трагу, означава као почетак измишљања *африканизма* као пандан оријентализму.¹⁷²³ Афрички културни радници су подривајући

¹⁷¹⁶ Scott-Smith, Giles, Segal, Joes, “Introduction. Divided Dreamworlds? The Cultural Cold War in East and West”, *Divided Dreamworlds? The Cultural Cold War in East and West*, (yp.) Romijin et. Al, Amsterdam:Amsterdam University Press, 2012, 4. Види и: Marković, *Beograd između Istoka i Zapada*; Vučetić, Radina, *Koka kola socijalizam*, više izdanja Beograd: Službeni Glasnik, 2012; Stonor Saunders, Frances, *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War*, London: Granta Books, 1999; Masey, Jack Morgan, Conway, *Cold War Confrontations: US Exhibitions and their Role in the Cultural Cold War*, Baden: Lars Muller, 2008; Tony Shaw, *Hollywood's Cold War*, Edinburgh:Edinburgh University Press, 2007; Klein, *Cold War Orientalism*.

¹⁷¹⁷ Betts, Paul, Vučetić, Radina, „To Know you Better“: Forging East-South Cultural Relations”, *Socialism Goes Global*, Vol. 1, 1-2 (у припреми); Види такође: Dragostinova, Theodora, “The “Natural Ally of the “Developing World”: Bulgarian Culture in India and Mexico”, *Slavic Review*, 77,3, (2018), 661-684.

¹⁷¹⁸ Scott-Smith, Segal, “Introduction. Divided Dreamworlds?”, 1.

¹⁷¹⁹ Исто,2; Dragostinova, Theodora, “The “Natural Ally“, 683.

¹⁷²⁰ Vučetić, Radina, „Exhibitions as Spaces of Cultural Encounters: Yugoslavia and Africa“, *Socialism Goes Global*, Vol.2, (у припреми) 5; „Razgovor o mogućnostima kulturne saradnje“, *Kultura*, мај 1980, 115; О перцепцији афричке културе Ferguson,James, *Global Shadows. Africa in the Neoliberal World Order*, Durham and London:Duke University Press, 2007, 10-17.

¹⁷²¹ Said, *Orijentalizam*, 88; Klein, *Cold War Orientalism*, 13; Pratt, *Imperial Eyes*,6; Wolff, *Inventing Eastern Europe*, 8.

¹⁷²² Said, *Culture and Imperialism*, 321.

¹⁷²³ Mudimbe, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, 9.

колонијални дискурс писали и говорили о три кључна временска периода у историји континента: традиционалној прошлости, колонијалној историји, наступајућој садашњости.¹⁷²⁴ Југословени су познавали идеје својих колега са Запада, где су дисциплине које су проучавале овај континент имале неупоредиво дужу традицију. Културна елита је, слично совјетској, на те идеје одговарала, износила критике и допуне, чинећи њено деловање доста повезаним са европском и светском науком и културом.¹⁷²⁵ Поред тога, културну елиту СФРЈ је често одликовао антиоријентализам и антиафриканизам, а најчешће су били у врло блиском контакту са културном елитом Африке, захваљујући политичком положају Југославије. Од свих испитаних група, културна елита учинила је највише на прогресивном брисању митолошких, стереотипних и других искривљених, непотпуних и преузетих слика Африке са менталне мапе Југословена, као што је то често европска наука чинила за „стране земље“.¹⁷²⁶

Као и у САД и СССР, глобална спољна политика захтевала је експертизу, те је политичка елита дала импулс да се индивидуални напори ентузијаста педесетих и шездесетих систематизују, да се оснују институције, да се спонзорише истраживање, те да се ради на обуци нове, експертске културне елите.¹⁷²⁷ Групу коју смо означили као „културна елита“ чине африканисти, оријенталисти, музеалци, етнологзи, антрополози, географи, политиколози, историчари, културни радници. Ова група представља *актере* у култури чију слику Африке посматрамо у контексту културног трансфера.¹⁷²⁸ Они су своју слику Африке оставили у стручним монографијама, научним чланцима, преводима, атласима, предговорима, репортажама, извештајима са пута и истраживања, путописима, билтенима, музејским поставкама и каталозима што су историјски извори које ћемо анализирати у овом поглављу.

Изражавање политичке, економске и војне моћи увек зависи и од механизма културе у чему Кристина Клајн препознаје „креативну употребу језика и циркулацију заједничких наратива“.¹⁷²⁹ Како се партија као водећа снага у држави, још почетком педесетих, номинално одрекла руководеће улоге у култури, југословенска култура постаје отворенија према свету и простор различитих утицаја али и контрадикција – контрадикција које ће крајем шездесетих довести до жестоког сукоба партије и културних радника и уметника.¹⁷³⁰ То дозвољава и различите слике Африке; наиме, тако тумачимо хетерогене одговоре у југословенској културној елити на феномен *црнаштва* педесетих или на објављивање књиге Едварда Саида *Оријентализам* осамдесетих година XX века. До заједничког наратива који циркулише како међу културном елитом, тако и на линији политичка-културна елита долази се најпре на широком пољу идеја антиколонијализма, а затим на још широж идејној позадини прагматичне политике несврстаности, и специфичне визије универзализма коју је ова политика пропагирала.

Југословенска култура је у покушају да приближи афричког културног *Другог*¹⁷³¹ прошла кроз фазе благог патернализма, жустре афримације, преиспитивања, да би се на крају седмдесетих појавила *differentia specifica* у односу на све остале хладноратовске такмаце. Иако неки теоретичари попут Дејана Сретеновића лоцирају почетак ревизије од шездесетих година,

¹⁷²⁴ Jules-Rosette, “Conjgating Cultural Realities. Presence Africaine”, *Presence Africaine*, 20.

¹⁷²⁵ Kemper, Michael, Kalinovsky, Artemy M. , “Introduction. Interlocking Orientologies in the Cold War era”, *Reassessing Orientalism. Interlocking Orientologies During the Cold War*, (yp.) Kemper, Michael, Kalinovsky, Artemy M, London: Routledge, 2015, 1-6; AJ, 142, I, 538, II међународни конгрес африканиста , Dakar 11-20.12.1967,17.

¹⁷²⁶ Wolff, *Inventing Eastern Europe*, 146.

¹⁷²⁷ Rupprecht, *Soviet internationalism after Stalin*, 262.

¹⁷²⁸ *Routledge companion to history*, 23-26.

¹⁷²⁹ Klein, *Cold War Orientalism*, 6.

¹⁷³⁰ Vučetić, Radina, *Monopol na istinu. Partija, kultura i cenzura šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*, Beograd: Clio, 2016, 75-86, 115 и даље; Види и: Vučetić, *Koka kola socijalizam*; Raković, Aleksandar, *Rokenrol u Jugoslaviji 1956-1968*, Beograd: Arhipelag, 2011.

¹⁷³¹ Bhaba, *Location of Culture*, 67.

права, уобличена културна политика и с тим у вези слика Африке добија се у другој половини седамдесетих.¹⁷³² Главно је питање био модалитет сарадње, из које се назире слика Африке. *Другост* културе, у овом случају *Другост* афричких култура у односу на Југославију, морала је бити адекватно преведена.¹⁷³³ Зато је за наше истраживање кориснији концепт „културног трансфера“ и „превођења културе“ него „културног хладног рата“, при чему наравно уважавамо разне промене које концепт „културе“ доживљава у афричком контексту током половине века, те важан фактор хладноратовске конкуренције.¹⁷³⁴ Пратећи тезе о континенталном, расном, регионалном и највише националном карактеру као начинима виђења афричког *Другог* анализирамо и колико се перципирана културна специфичност прелива у слику различитих нација, раса, народа.¹⁷³⁵

Најпре је у Југославији преовлађивало мишљење, а са њим и слика *Другог*, о афричким националним културама које треба африкисати као достојне светске културне позорнице. Ову слику брзо смењује слика културне размене у којој треба оправдати одређене материјалне трошкове, и стећи престижну позицију у компетитивном хладноратовском свету. *Глобална имажинација* несврстаности донела је југословенским културним теоретичарима могућност да обликују специфичне ставове о „равноправности и поштовању култура“, без хијерархије, са „непристрасним валоризирањем њихових доприноса“ те у оквирима „националне културне политике“ што би водило нечему што се називало „хоризонтална сарадња“¹⁷³⁶ Најјасније обресе ове, нове, културне политике видимо у елаборатима израђеним као предлозима за акцију у којима можемо прочитати:

„Политика несврставања као трајна опција глобалних међународних веза Југославије, садржи читав низ компоненти, које су здрава основа за изградњу критерија сарадње с појединим земљама у развоју или групама земаља. Гледано са негативне стране, Југославија неће развијати сарадњу са земљама у којима се врши расно, вјерско или етничко шиканирања народа, група, људи или појединаца [...] Такође ће се одустати од сарадње са оним земљама у развоју које су толико интегриране у неоколонијалистички систем [...]“¹⁷³⁷

Оглашени циљ сарадње био је „равноправна размјена различитих садржаја и друштвено-економски напредак земаља у развоју“.¹⁷³⁸ Дакле порицала се хијерархија култура, али се и у теорији и у пракси забрањивала сарадња са „непријатељима човечанства“, идеолошким *Другим* у Африци у облику расистичких и неоколонијалистичких држава и актера и маркирала се културна хегемонија метропола; речју поштовала се хладноратовска констелација и спољна политика Југославије.¹⁷³⁹

¹⁷³² Види више у: Sretenović, *Crno telo, bele maske*.

¹⁷³³ Bhaba, *Location of Culture*, 67.

¹⁷³⁴ Rupperecht, *Soviet Internationalism After Stalin*, 15; Cooper, *Africa since 1940*, 12.

¹⁷³⁵ Cooper, *Africa since 1940*, 13.

¹⁷³⁶ Свјетићанин, Biserka, Švob Đokić, Nada, Jelić, Jordan, *Kultura i novi međunarodni ekonomski poredak*, Beograd: Jugoslovenska komisija za UNESCO, 1982, 7, 14, 27, 36; *Kultura i tehno-industrijski razvoj*, Zagreb: Institut za zemlje u razvoju 1983, 4.

¹⁷³⁷ *Projekcija dugoročne prosvjetno-kulturne suradnje Jugoslavije sa zemljama u razvoju*, 14-15.

¹⁷³⁸ Исто, 40.

¹⁷³⁹ Сличне идеје гајио је и део афричке културне елите. Види: Kosu, Bazil, “Perspektive i svrha kulturne saradnje nesvrstanih”, *Kultura*, мај 1980, 100; Видети објашњење Душана Вејновића за права и слободу културних удружења да сама наступају у свету: АЈ, 559, 124-264, *Muzički folklor i amaterizam 1965-1966*, Dušan Vejnović pomoćnik predsednika Komisije folklornom ansamblu Šota 13.4.1966.

Покушаћемо да у овом поглављу докажемо како се слика Африке међу културном елитом није формирала на основу образаца културне хегемоније,¹⁷⁴⁰ африканизма и империјализма маште¹⁷⁴¹ или идеолошког колонијализма. Била је то слика на коју су највећи утицај извршили изазови афримаације афричког стваралаштва те солидарност потлачених у отпору према културним хегемонијама „већих култура“ сарадњом „мањих“ култура. Стога, кориснији су нам модели попут међузависности, саосећања, мимикрије, хибридизације, амбиваленције и отпора.¹⁷⁴²

Ако је у срцу оријенталистичког и колонијалног дискурса лежала идеологија *различитости*, у срцу југословенског приступа афричким културама лежала је потрага за *сличношћима*, или прецизније потрага за јединством у разликама.¹⁷⁴³ Над овом потрагом константно је висила сенка Европе.

3.1 Између политике и науке: Прва генерација југословенских африканиста

3.1.1 Петар Губерина

*Када сам 1961. први пут ступио на афричко тло, када ме Сенгор позвао на прославу независности Сенегала, то је био највећи доживљај у мом животу.*¹⁷⁴⁴

(Петар Губерина)

Када су црни студенти тридесетих година 20. века у Паризу, том „колонијалном метрополису“, почели употребљавати своје европско образовање како би „насупротив империјалном [...] нашли свој начин да „колонизују“ Париз“¹⁷⁴⁵ међу њима се нашао макар један

¹⁷⁴⁰ За прилагођени концепт Саидове културне хегемоније у хладном рату види: Klein, *Cold War Orientalism*, 8.

¹⁷⁴¹ Овај термин, који означава менталну подлогу физичкој контроли простора, користимо у оном контексту у коме га налазимо у: *Victorian Travel Writing and Imperial Violence 1855-1902*, 1; Goldsvordi, Vesna, *Izmišljanje Ruritanje*.

¹⁷⁴² *Routledge companion to historical studies*, 201; Klein, *Cold War Orientalism*, 12.

¹⁷⁴³ Klein, *Cold War Orientalism*, 10; Sharp, *Geographies of Postcolonialism*, 13; Bhaba, Homi, “Of mimicry and Man: Ambivalence of Colonial Discourse”, *Discipleship: A Special Issue on Psychoanalysis*, (1984), 28, 125-133; Меми, *Портрет колонизатора. Портрет колонизованог*, 92-94; Todorova, „Predgovor drugom izdanju na srpskom jeziku“, *Imaginarni Balkan*, 2006,33.

¹⁷⁴⁴ *Drugo čitanje*, (прир.) Galić, Mirko, Zagreb: Matica hrvatska, 2007.206.

¹⁷⁴⁵ Boittin, Jennifer Anne, *Colonial Metropolis. The Urban Grounds of Anti-Imperialism and Feminism in Interwar Paris*, Lincoln and London: University of Nebraska Press, XV.

будући Југословен чије ће везе са оснивачима покрета *црнаштва*¹⁷⁴⁶ бити од највећег значаја за слику Африке у Југославији. У питању је био Петар Губерина.¹⁷⁴⁷

Овај Далматинац затекао се у Паризу, на Сорбони, ради докторских студија.¹⁷⁴⁸ Негде у исто време у Париз стиже и Еме Сезер, сиромашни црни студент са Мартиника.¹⁷⁴⁹ За Јужне Словене Париз је тада, као и у претходним деценијама представљао један од главних образовних центара; за афричку дијаспору он је представљао и „најсаосећајнији западни град према црним уметницима и интелектуалцима“, наравно у оквирима колонизатор-колонизовани.¹⁷⁵⁰ Сезер и Губерина препознали су се најпре у беди, затим и у потлачености, а *сличности* су налазили у откривању проблема афричког/балканског *Другог*; слична је била и основа пријатељства са Сенгора и Губерине(Слика бр. 23).¹⁷⁵¹

Још један битан догађај у афро-југословенској историји датира још у доба пре хладног рата. Губерина је, наиме, позвао Сезера у свој родни град, Шибеник. Ту је Сезер повезујући

¹⁷⁴⁶ *Негритуда* (фр. *négritude*) – означава панафрички књижевни и културни покрет у франкофоној Африци и афричкој дијаспори. Први пут је термин употребио песник са Мартиника Еме Сезер тридесетих, а важни представници јесу и Леополд Седар Сенгор, Клод Мекеј, Леон Дамас. Означавао је и покушај да се конципира заједнички идентитет за људе из Африке и афричке дијаспоре. Сматрало се да ови људи деле заједничку културу, историју и нарочито искуство колонијалне доминације, те је негритуда постала и продужена рука панафричког покрета у борби за већу аутономију црних интелектуалаца. Од оригиналног значења тридесетих година где је означавало атрибуте, особине и погледе црнаца, током педесетих је преко акција Леополда Седара Сенгора претворена и у врсту критике цивилизације и система размишљања. Негде је доживљаван и као посебна врста црног расизма. Davis, R. Hunt, *Encyclopedia of African History and Culture. Volume IV. The Colonial Era (1850-1960)*. Facts on File, New York, 2007, 296; Mazrui, Ali, De Andrade, Mario, Alaoui Abdalaoui, M'hamed, Kunene, Daniel P., Vansina, Jan, "The development of modern literature since 1935", *General history of Africa VIII*, 555; Fraser, Robert, *West African Poetry. A critical history*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986, 44-45; Kunene, Mazisi, *Introduction*, Césaire, Aimé, *Return to my native land*, Penguin Poets 1969, 20.; У Југославији је овај термин превођен термином „црнаштво“ а превођен и као „негритид“, „негритуда“. *Afrika i socijalizam*, 69-79; Šašić, Daša, „Delo Eme Sezera“, *Polja*, 248 (1979) 13-14; Pečar, *Afrička kretanja*, 65-67.

¹⁷⁴⁷ Петар Губерина (1913-2005) био је југословенски и хрватски лингвиста, професор универзитета, члан ХАЗУ, оснивач Института за Африку и Института за фонетику, дипломата, носилац француског ордена Легије части. У Загребу је дипломирао француски и латински језик (1935). У Паризу је докторирао са темом „Valeur logique et valeur stylistique des propositions complexes en français et en serbo-croate“ (1939). У Југославији је 1940. објавио у коауторству са Крунославом Крстићем књигу „Разлике између српског и хрватског језика“. Ова књига је игнорисана у НДХ, а у социјалистичкој Југославији била проскрибована због свог националистичког карактера. Губерина је током рата обављао тајне задатке за НОП у НДХ, Италији и Швајцарској да би после рата радио у Министарству спољних послова. Године 1951. постао је професор француског, а после 1965 фонетике и верботоналне теорије на Загребачком Филозофском факултету где је радио на одсеку за романистику до 1983. При Свеучилишту Загреб основао је и Институт за фонетику и Институт за Африку. Изабран је у ЈАЗУ 1955. Аутор је верботоналног система за помоћ код говорне комуникације. Galić, Mirko, „Legija časti Petru Guberini“, *Vjesnik*, 2.12.1989; „Petar Guberina i verbotonalna metoda“ <http://www.suvag.hr/guberina/#biografija> [приступ 20.1.2019]. "Politka je progutala jezik" *Drugo čitanje*, (прир.) Galić, Filipović, Rudolf, "Petar Guberina", *Filologija*, 17, Zagreb (1989), 51-54.

¹⁷⁴⁸ "Politka je progutala jezik" *Drugo čitanje*, 205.

¹⁷⁴⁹ Еме Сезер (Aimé Césaire) (1913-2008) рођен је на Мартинику, у француској колонији. Завршио је студије у Паризу, током којих је са Леополдом Сенгором основао организацију *Црни студент, L'Étudiant noir*, око које ће се током тридесетих окупљати црни интелектуалци. После студија 1939, оженио се, добио двоје деце и вратио на Мартиник. Пркосио је вишијевској влади објављивањем часописа *Tropique*. Током четрдесетих сарађивао је са Клодом Леви Стросом и Андре Бретоном. Године 1950. пише утицајну критику колонијализма названу *Дискурс о колонијализму*. Био је депутат Мартиника до 1993 као и градоначелник Форт де Франса.. Придружио се КПФ и путовао Источним блоком, одакле се вратио разочаран. Противио се дестаљинизацији и напустио је КПФ 1956. Остао је проминентна фигура међународних конгреса и фестивала све до смрти. *Rabindranath Tagore, Pablo Neruda, Aimé Césaire. For a reconciled universal*, група аутора, UNESCO 2011. 77-84

¹⁷⁵⁰ О центрима образовања јужнословенске елите: Trgovčević, Ljubinka, *Planirana elita: o studentima iz Srbije na evropskim univerzitetima u 19. veku*, Beograd: Istorijski institut, 2003; Jang, *Postkolonijalizam*, 40; Boittin, *Colonial Metropolis*, XIII-XV.

¹⁷⁵¹ Galić, *Drugo čitanje*, 205;

крајолик плаже Мартинска са својим родним острвом Мартиник, почео да саставља једну од најчувенијих песама покрета *црнаштва*: *Cahier d'un retour au pays natal* (Дневник повратка у домовину) коју ће завршити 1938.¹⁷⁵² Ова песма објављена је 1939, а 1956. је управо Петар Губерина написао предговор за дефинитивно издање које је објавио престижни париски црначки издавач *Presence Africaine*; тада излази и превод на српскохрватски.¹⁷⁵³ Југославија и афрички континент добили су тиме неочекивану повезницу.

Губерина је био један од првих југословенских африканиста.¹⁷⁵⁴ Врхунац његовог деловања на том пољу јесте период 1952-1963. Губерина почиње да пише о „црначкој књижевности“ у *Вјеснику* и *Нину* 1952, а дуже анализе о црначкој поезији објављује 1954.¹⁷⁵⁵ Његов приступни рад ЈАЗУ носи назив *О црначкој поезији с нарочитим обзиром на црначку поезију француског и енглеског израза*.¹⁷⁵⁶ Мотивацију за свој рад он је налазио и у схатању да је у Југославији било „многа предрасуда“ стога је желео да своје сународнике упозна са „вриједносима црначке цивилизације“.¹⁷⁵⁷

Губерина се снагом личне везе са Сезером већ 1955. јавља као један од главних тумача његовог дела, не само у Југославији.¹⁷⁵⁸ Губеринини погледи на *црнаштво* под снажним су утицајем Сезера и Сенгора, који су инспирисали генерацију песника да прокажу насиље, неправду али и да искажу понос заједничком прошлости и физичким атирибутима црнаца. Губеринини погледи представљали су и глорификацију *црнаштва* те црнаца, а повезивање етничитета и расе са песничким квалитетима нису сви истраживачи видели као инхерентну и препоручљиву везу.¹⁷⁵⁹

Губеринина Африка, која укључује и афричку дијаспору, јесте монолитна црначка култура, коју повезује заједничка патња, однос према традицији и два пута обележено становништво (бојом коже, сиромаштвом).¹⁷⁶⁰ Делимичну мистификацију али и врхунско поштовање афричке поезије налазимо у тврдњи да су сви „Неафриканци“ „нијеми“ према афричкој поезији; њу једино могу да разумеју „афрички Црнци“.¹⁷⁶¹ Губерина је видио органски начин творења афричке поезије, тако тумачи црначку „скулптуру и музику“.¹⁷⁶² Заметак касније Губеринине инспирације за коришћење ритма у истраживањима налазимо у изражавању

¹⁷⁵² Fraser, *West African Poetry. A critical history*, 44-45; Kunene, Mazisi, "Introduction" Césaire, Aime, *Return to my native land*, Penguin Poets 1969. 20; Galić, *Drugo čitanje*, 205; Rabindranath Tagore, Pablo Neruda, 77-84; Alliot, David, Aime Césaire. *Le tapuscrit du Cahier d'un retour au pays natal*, <http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/aime-cesaire/tapuscrit.asp> [21.1.2019] ; Aime Césaire, *Une voix pour l'histoire*, documentary about the life and times of Aime Césaire in the production of France 3 et.al. (r. Euzhan Palcy and Annik Thebia-Melsan), 1994.

¹⁷⁵³ Fraser, *West African Poetry. A critical history*, 44-45; *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 6-7, (1987), 5-6., *Crnačka poezija*, (yp.) Dramušić, Vojin, Sarajevo: Narodna prosvjeta, 1956.

¹⁷⁵⁴ N. Aleksandar-Pogačnik, „Zvuk i pokret“ Petra Guberine“, *Govor*, XVI, (1999), 2, 174; Filipović, Rudolf, "Petar Guberina", *Filologija*, 17, Zagreb (1989), 51-54.

¹⁷⁵⁵ Galić, *Drugo čitanje*, 206; *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 6-7, (1987), 5; „Crnačka poezija francuskog izraza“, *Republika* 1954, „O crnačkoj književnosti“, 15 dana 1954.

¹⁷⁵⁶ *O crnačkoj poeziji s naročitim obzirom na crnačku poeziju francuskog i engleskog izraza*. Rad JAZU 30, 1955; У скраћеном облику појављује се и у значајној књизи *Crnačka poezija*, 1956.

¹⁷⁵⁷ „Visoko francusko odlikovanje akademiku Petru Guberini“, *Bilten Udruženja afrikanista Jugoslavije*, br. 4, 1989, 3.

¹⁷⁵⁸ Тако његов чланак „Структура црначке поезије француског израза“ излази у часопису *Presence Africaine* и постаје класична студија. Hurley, E. Anthony, *Through a Black Veil. Readings in French Caribbean Poetry*, Africa World Press 2000; Allen, Samuel, "Tendencies in African poetry", *The African Journal of New Poetry*, 2008/5; *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 6-7, (1987), 5.

¹⁷⁵⁹ Blair, Dorothy S, *African literature in French: A history of creative writing in French from West and Equatorial Africa*, Cambridge: Cambridge universtiy press, 1976, 148.

¹⁷⁶⁰ Guberina, Petar, „Uvod“ *Crnačka poezija*, 5, 24-25.

¹⁷⁶¹ Исто, 5.

¹⁷⁶² Исто, 6

дивљења за „ритмични елемент“ у црначкој поезији.¹⁷⁶³ Идеолошки моменат ове слике Африке, Губерина изражава у веровању да ова поезија прелази „у заједничку пролетерску стварност Црнаца и бијелаца (*sic*) који живе у данашњем ванафричком свијету.“¹⁷⁶⁴ Антирасистички моменат Губерина изражавао је и у виђењу да је потлаченост црнаца свакако проузрокована расизмом, те уверењем да је и у Југославији ваљало радити на уништавању „расних предрасуда“.¹⁷⁶⁵

Губерина 1956. одлази у Париз на *Први конгрес Црних уметника и писаца* одржан на Сорбони 19-22 септембра 1956.. Овај монументални догађај у историји Африке одржан је у организацији интелектуалаца окупљених око издавачке куће *Presence Africaine*, и укључивао је многе афричке писце, политичаре и активисте, а отворио је путеве новим дискурсима.¹⁷⁶⁶ Конгрес је био кључна тачка у историји афричког повезивања – за писце попут Ду Бојса,¹⁷⁶⁷ Рајта и Фанона представљао је наду у почетак афричке ренесансе.¹⁷⁶⁸ Између порука поздрава конгресу једног Ленгстона Хјуза¹⁷⁶⁹ и једног Клода Леви Штроса, своју одушевљену подршку, базирану на дискурсу солидарности потлачених, упућује и Петар Губерина:

„Морална порука љубави свих раса и свих земаља у којима већ вековима живите сједињује се са вашом естетском поруком и чини с њом једну посебну заједницу у којој живот црних маса распршених по свету као и ваших уметничких дела говоре исти језик: језик афричке традиције и њеног цветања у посебним условима вашег рада и вашег живота усред пустоши која постаје припитомљена у вашим рукама.

Европа 20. века, као и остале земље са свих континената које су пропатиле као и ваше током своје прошлости – уз њих и моја земља која се увек налазила на страни оних који пате - цене вашу поруку и разумеју је.

Читав свет који иде ка ослобођењу и борби против угњетавања не може подржати ропство држава, људских душа. Црни писци и уметници окупљени на конгресу, нека моја порука служи за ширење ваше поруке.“¹⁷⁷⁰

Губерина је имао и одређену, нејасно коју, улогу у организацији конгреса, а званично је у Паризу био као изасланик *Савеза књижевника Југославије*.¹⁷⁷¹ Губерина и југословенски културни радници били су заиста први „источни“ актери који су препознали потребу за признањем афричких писаца.¹⁷⁷² У Губеринином извештају са *Другог конгреса Црних уметника и писаца*, одржаног у Риму 26. марта до 1. априла 1959, очито је истицање првенства југословенских културних радника, који су за разлику од „белих“ и „блоковских земаља“,

¹⁷⁶³ Исто, 6; Galić, *Drugo čitanje*, 206.

¹⁷⁶⁴ Исто, 11.

¹⁷⁶⁵ Исто, 25; Galić, *Drugo čitanje*, 206.

¹⁷⁶⁶ Mudimbe, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, 90-91.

¹⁷⁶⁷ William E.B. Du Bois (Вилијам Ду Бојс) (1868-1963), амерички књижевник, социолог, и активиста за права Афроамериканаца.

¹⁷⁶⁸ Diawra, *In Search of Africa*, 59-66; Jules Rosette, “Conjugating cultural Realities”, 11-44.

¹⁷⁶⁹ Ленгстон Хјуз (Langston Hughes) (1902-1967), амерички песник и активиста, један од кључних људи Харлемске ренесансе.

¹⁷⁷⁰ „Messages“, *Présence Africaine*, 1956/3, No. VIII, IX, X, Paris, 1956, 385.

¹⁷⁷¹ Цвјетичанин наводи поводом проглашења Губерине за почасног члана *Удружења африканиста Југославије* 1987, његову организаторску улогу на конгресу. У својој новој књизи Кетрин Бејкер, чини се, не подвлачи довољно овај догађај и улогу коју Југославија има у односу на остале европске земље, нарочито Исток. Она га наводи као једног од организатора Конгреса међутим позива се на његову, фактографски врло упитну биографију са сајта ХАЗУ. Baker, *Race and the Yugoslav Region*, 106-107. *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 6-7, (1987), 5. Селинић га наводи као званичног представника Савеза књижевника Југославије. Селинић, *Књижевна дипломатија*, 239.

¹⁷⁷² Порука *Савеза књижевника Југославије*, упућена истом конгресу, „Messages“, *Présence Africaine*, 1956/3, No. VIII, IX, X, Paris, 1956, 379.

„послали три поруке; међу њима је био и телеграм југословенских писаца који су једини, уз алжирске писце, послали поздраве *Првом конгресу* и „црнцима“.¹⁷⁷³ Ово показује како се Југославија већ тада борила за примат на имагинарној мапи Африке. Порука *Другом конгресу* базира се, опет, на „солидарности са борбом коју воде афрички народи“. Присутна је слика једне политички зреле Африке, настајућих „националних култура“ Гане и Гвинеје, храбрих активиста попут Сезера, Туреа, Фанона, те наратив о различитим условима у којима ће бити потребно прилагодити марксизам Африци.¹⁷⁷⁴ Из текста исијава одушевљење новом Африком. Губеринин опис болешћу измученог Франца Фанона, који се иза тамних наочара, успиње на бину у Риму како би позвао своју „црну браћу“ на ослобођење обојен је дивљењем за борбу потлачених.¹⁷⁷⁵

Следеће, 1960. године, на позив првог председника Сенегала, Сенгора, Губерина је присуствовао церемонији прославе независности од Француске.¹⁷⁷⁶ То је био и његов први боравак у Африци, а о томе је рекао: „Када сам 1961. први пут ступио на афричко тло, када ме Сенгор позвао на прославу независности Сенегала, то је био највећи доживљај у мом животу.“¹⁷⁷⁷ Сенгоров утицај на Губерину видљив је у њиховој дељеној филозофији о *црнаштву*, те се за овог југословенског африканисту може приметити да је делио идеје улоге ритма, слике и осећаја у разлици између Европљанина и Африканца.¹⁷⁷⁸ Инспириран активним сусретом са Африком, Губерина подстиче колеге да објаве специјалан број часописа *Наше теме* посвећен афричком континенту.¹⁷⁷⁹ Губерина је ту објавио значајан текст под називом где слика портрет континента близак *црнаштву*, глорификујући предколонијални период, осуђујући историју ропства и колонизације, и са ослонцем на уздизање црначке културе, уклопљене у рам „Црног Атлантика“.¹⁷⁸⁰

Врхунац индивидуалног деловања овог африканисте пада у 1963, када су се стекли материјални и интелектуални услови за стварање *Института за Африку*, о чему детаљно пишемо у следећем одељку. Остао је врста очинске фигуре африканистике све до краја осамдесетих када је преводу чувене књиге британског африканисте Базила Дејвидсона дао суверен оквир.¹⁷⁸¹ Губерина је дао високу оцену овом делу и искористио је простор да изнесе осуду расизма, похвалу црном ослобођењу, али и да разлоге за Дејвидсонов адекватни приступ Африци нађе у томе што је исти био члан британске мисије међу југословенским партизанима 1943-1945; где је још једном повукао паралеле између Југославије и Африке.¹⁷⁸² Губерина је и осамдесетих остао на својим позицијама врхунске похвале афричкој уметности, како премодерној тако и оној Сезера и Сенгора, Банту филозофији, црначким ренесансама, близак ставовима сенегалца Мамаду Диа о „природном стању колективизма и социјализма“ међу Африканцима,

¹⁷⁷³ Guberina, Petar "Drugi kongres crnačkih umetnika", *Međunarodna politika*, br.220. 1.6.1959.15-16.

¹⁷⁷⁴ Исто, 15.

¹⁷⁷⁵ Guberina, Petar, „Pogovor“, Davidson, Basil, *Genij Afrike*, Zagreb 1977,316; *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 6-7, (1987), 5.

¹⁷⁷⁶ Иако Губерина тврди да се то догодило 1961, свакако је присуствовао прослави независности исте године када је Сенегал добио независност, односно 1960. Galić, *Drugo čitanje*, 206.

¹⁷⁷⁷ Исто, 206.

¹⁷⁷⁸ Упореди Senghor, Sedar Leopold, "L'Esprit de la civilisation ou les lois de la culture negro-africaine", *Présence Africaine* Juin, Novembre 1956; Guberina, Petar, „Tragom afričke crnačke kulture“, *Naše teme*, (1961),7, 1-37.

¹⁷⁷⁹ Cvjetičanin, Biserka, "Hvala, profesore", *Zarez* VII/148, 2005 <https://zeljkasvenda.wordpress.com/tag/biserka-cvjeticanin/> [22.1.2019]; Baker, *Race and the Yugoslav region*, 105; *Naše teme*, 7 (1961), Zagreb.

¹⁷⁸⁰ Guberina, „Tragom afričke crnačke kulture“ *Naše teme*, 1961; За концепт Црног Атлантика погледати Gillroy, Paul, *Black Atlantic. Modernity and Double Consciousness*, London and New York: Verso, 1993.

¹⁷⁸¹ Дејвидсон, који је својим делима остварио један од најважнијих утицаја на културну елиту Југославије, наводно је тим поводом био одушевљен. Cvjetičanin, Biserka, "Hvala, profesore", *Zarez* VII/148, 2005.

¹⁷⁸² Guberina, „Pogovor“, Dejidson, Bazil, *Genij Afrike* 297, 299-301.

оспоровању права на ауторитативно тумачење афричке поезије „изван-афричким“ тумачима.¹⁷⁸³ Изнад свега Губерина је понављао свој став о црном Африканцу као „пролетеру на квадрат“.¹⁷⁸⁴

Стога, можемо закључити о слици Африке да је Губерина, у ствари, остао обележен првим грехом *црнаштва*. Наиме, он је у црног Африканца учио стереотипе (премда по њему позитивне) скривеног јединства културе, ритмичности, примордијалног комунизма, а Африку је изједначио са „црном Африком“. То његово деловање изједначава га са првим таласом актера разбијања стеротипа о Африци, јаким антирасизмом и некритичком глорификацијом афричке црначке културе, којим су заражени били и његови лични пријатељи Сезер, Диоп, Дамас и Сенгор.

У његовој комуникацији са политичком елитом СФРЈ видимо како је изгледала примена сакупљног знања о Африци, односно однос знања и моћи. Културна елита изоштравала је слику Африке политичке елите. Губерина је, по сопственом сведочењу, у неколико наврата био позван да саветује лично председника Јосипа Броза Тита.¹⁷⁸⁵ Током шездесетих и седамдесетих одржавао је живе везе са афричким вођама, а нарочито Сенгором и гвинејским вођама.¹⁷⁸⁶ Мрежа политичких пријатељстава и чињеница да је био *persona grata* и код Тита и код афричких лидера значила је лако кретање и стварање особене културне мреже, ослоњене на несврстаност.

Наличје ове сарадње јесте Губерина консултантска улога у случају односа Тито-Секу Туре. Наиме, приликом посете председника Гвинеје Ахмеда Секу Туреа Југославији 1965, председник Тито позвао је Губерину на консултацију којом приликом је Губерина изразио уверење да је Туре „луд“, да је „побио своје најбоље сураднике“, док је Тито онда Бакарићу и Кардељу одвратио да је то и његово мишљење. Губерина је, дакле, драстично променио своје мишљење о Туреу у периоду 1959-1965, посредно сазнајемо да је исто учинио и Тито, али је политичка елита имала приоритет прагматичног односа према афричким лидерима, који је према Туреу задржан.¹⁷⁸⁷ Ово је само један пример употребе африканиста у политичке сврхе и доказ да је културна елита понекад имала задатак представљања своје слике одређених личности и процеса са којима су детаљно упознати, али политичка елита је те информације примала к знању и често настављала прагматичну политику, попут приказаног случаја.

Петар Губерина био је једна од очинских фигура југословенске африканистике, обележен највише као „сведок зоре црнаштва“ како га описује један текст, а нарочито је велику улогу одиграо у формирању нове генерације африканиста, *обласних специјалиста*, нове културне елите која ће од половине шездесетих преузети бакљу проучавања Африке.

¹⁷⁸³ Исто, 303,304, 312, 313.

¹⁷⁸⁴ Исто, 316.

¹⁷⁸⁵ Galić, *Drugo čitanje*, 208.

¹⁷⁸⁶ AJ, 465, ф.1718, Научно техничка сарадња СФРЈ-Сенегал, консултантске мисије. Писмо Петра Губерине Савезном заводу, децембар 1975; “Petar Guberina” <http://www.suvag.hr/guberina/2/> [21.1.2019]; *Tito u Africi*, hronologija bilateralnih odnosa Jugoslavije sa zemljama Afrike, 151. AJ, 465, ф.1718. Писмо Петра Губерине Савезном заводу, децембар 1975; AJ, 465, ф.1718, Сарадња са Сенегалом, консултантска мисија за увођење верботоналне методе рехабилитације слуха и говора, 23.12.1975; AJ, ф.1718, Уговор ЗАМТЕС-Петар Губерина, бр 412-192, 22.12.1975.. AJ, 465, ф. 1718, Извештај о путу у Сенегал, Загреб 8.2.1976.1-2Iveković, *Afrika u transformaciji*, 268, 326; *Bilten Udruženja afrikanista Jugoslavije*, 6-7, (1987), 6.

¹⁷⁸⁷ Упореди Guberina, Petar "Drugi kongres crnačkih umetnika", *Međunarodna politika*, br.220. 1.6.1959.15 и Galić, *Drugo čitanje*, 208.

3.1.2. Веда Загорац и Здравко Печар

„Мој боравак у Африци се тало по мало претворио у истински садржај мог живота“¹⁷⁸⁸

(Веда Загорац)

„Ја сам Африку волео и посветио сам Африци читав живот“¹⁷⁸⁹

(Здравко Печар)

У револуционарни Каиро половином 1952. године стигао је млад и посвећен југословенски новинар, који је одмах почео да прати антиколонијалну борбу и повезао се са египатским и алжирским револуционарима у изгнанству.¹⁷⁹⁰ У питању је био Здравко Печар, тада дописник *Борбе* и *Танјуга* са Блиског истока.¹⁷⁹¹ Следеће 1953. године у Каиро стиже Веда Загорац дописник сарајевског *Ослобођења* са Блиског истока.¹⁷⁹² Супружници Печар-Загорац су приспећем у Египат започели четрдесетогодишњу мисију јачања афро-југословенских веза.¹⁷⁹³ Делатност пара Печар-Загорац може се поделити на три периода: алжирска револуција и ослобађање од колонијализма; дипломатске делатности; сакупљање предмета афричке традиционалне уметности.¹⁷⁹⁴

Описујући у својој капиталној монографији *Африка*, у поглављу *Тутањ афричких бубњева* једну „зимску афричку ноћ, далеко испод Екватора“, један „састанак у компаунду“ у делу града „у коме живе црни људи и у коме белац, по закону који је сам донео, нема приступа“, са бројним завереницима непознатог покрета за ослобођење непознате земље на југу Африке

¹⁷⁸⁸ Архив Музеја афричке уметности, Документација, к.бр. 33, "Толико паметних младих" *Reporter* 25. мај 1980.

¹⁷⁸⁹ АМАУ, Документација, к. Вр. 35, Транскрипт емисије о Музеју афричке уметности, Телевизија Београд, 26.5.1980, 11

¹⁷⁹⁰ АМАУ, к. бр. 37, *Белешке Здравка Пећара за текст Миладина Марковића*, мај 1978.

¹⁷⁹¹ Здравко Печар (Чаковец 1922-Ровињ 1994) Рођен у породици средње класе, отац му је био члан КПЈ, страдао је у Јасеновцу 1945. Усташке власти га отпустиле са радног места у априлу 1941 и ставиле у логор (август-септембар 1941). Ступио у партизане у новембру 1941, обављао дужности пропаганде и извештавања са фронтва, примљен је у партију 1943. Рат завршава у чину капетана. Уредник Политике (1945-1946). Дипломирао историју у Београду 1951. Уредник *Рад*-а 1947-1950. Оснивач и *Међународне политике* (1950). Дописник са Блиског истока 1952-1962. Докторирао историју 1964. од када ради у Институту за изучавање радничког покрета. Од 1967 ради у ССИП-у и постаје амбасадор у више афричких земаља (Мали, Гана, Того, Обала слоноваче, Либерија, Буркина Фасо, Бенин) од 1967-1977. Директор Радио Југославије 1978-1984. Био је носилац више афричких и југословенских одликовања. Детаљнију биографију види у : Radonjić, Nemanja, „Bubnjevi revolucije – Zdravko Pečar i Veda Zagorac“ *Nyimpa kor ndzidzi*.

¹⁷⁹² Веда Загорац (Шишинац 1914-Београд 1989) Рођена као Цвијета-Ђурђица у учитељској породици, студирала је у Бечу и Загребу и завршила економију 1941. Била је члан КПЈ од 1936, обављала је важне послове агитације на релацији Загреб-Париз. У Паризу завршила курс при ЦК КПЈ. У Загребу са Титом 1937/1938 сарађује на важним акцијама. Рат проводи у Истри и Приморју, уредница *Жена у борби*, *Ријеч крајине*. Секретар Привредног савета 1945-1947. Начелник одбора за културу, социјално старатељство и здравство 1947. Начелник у планској комисији 1948. Директор савезног статистичког уреда 1948, Помоћник председника Савезног комитета за туризам 1948. Помоћник министра финансија Хрватске, помоћник генералног директора машиноградње 1949-1952. Дописник из Турске и Египта 1953-1956. Директор публицистичко-издавачког завода Југославија 1956-1958. Саветник у информативној служби за иностранство 1958. Аташе за културу при југословенској амбасади у Тунису 1960-1962. Заменик директора Високе школе политичких наука 1962-1965. Члан ЦК СКЈ. Пензионисала се 1967. Носилац ордена Републике са златним венцем, партизанске споменице, ордена Заслуге за народ III степена, ордена Братства и јединства II степена и два египатска одликовања. Преминула је у Београду 1989. Види више у : Radonjić, Nemanja, „Bubnjevi revolucije – Zdravko Pečar i Veda Zagorac“ . *Nyimpa kor ndzidzi*.

¹⁷⁹³ У: АМАУ, к. бр 35, Транскрипт емисије о Музеју афричке уметности, Телевизија Београд, 26.5.1980, 11

¹⁷⁹⁴ Мишковић, Dragan, Naumov, Milica, „Један разговор у архиву“, *Nyimpa kor ndzidzi*, 191.

Печар каже: „Бубњеви већ увелико зову на узбуну од Конакрија до Акре све до југа Африке, а бели људи као да не желе да их чују“.¹⁷⁹⁵ Јак антиколонијални дискурс, прелажење зацртаних колонијалних граница, пропагирање ослободилачке борбе афричких народа био је константан и проминентан део текстова, делања и мишљења Веде Загорац и Здравка Печара. Текстови Загорац-Печар садрже, међутим, и остатке колонијалног дискурса. Тако бубањ представља и једну од најчешћих стереотипних представа Африке.¹⁷⁹⁶ Ако уз то знамо да је управо бубањ, *там там*, набављен у Гвинеји, први предмет који су Загорац-Печар прибавили за оно што ће постати *Музеј афричке уметности*, чини се да је то добра уводна илустрација за њихове комплексне, слојевите, константно еволуирајуће али и социоцентричне ако не и евроцентричне погледе на Африку тога доба.¹⁷⁹⁷

Раних педесетих, пре него што ће dospети у Египат, Печар-Загорац не изражавају никакав посебан интерес за овај континент.¹⁷⁹⁸ По њиховом доласку у Каиро, динамизам и њихове пропагандно-аналитичке вештине брзо су дошли до изражаја.¹⁷⁹⁹ После државног удара у Египту 1952, Печар је био први страни новинар који је интервјуисао генерала Нагиба.¹⁸⁰⁰ Након тога, он је пратио деловање револуционарне владе, први је фотограф који на тлу Африке фотографише Тита приликом његове посете 1954/1955, један је од два страна дописника који сведоче уништавању египатске опозиције у форми *Муслиманске браће*, а у време Суецке кризе се дистанцира од „западних“ новинара и физички, одбивши да се вози у истом авиону као они.¹⁸⁰¹ Веда Загорац је у Југославији отворила питање афричке баштине, културе и питање ослобађања афричке жене. Текстови о староегипатском наслеђу попут репортаже о Абу Симбел-у, доносили су вредне информације из прве руке, а њени описи египатске модернизације представљали су модел извештавања о трансформацији нових афричких националних држава.¹⁸⁰²

Из заједничког рада у Египту Загорац-Печар објављују две књиге. Прва, *Републикански Египат*, објављена 1955, јесте и прва шира информација о Египту у Југославији.¹⁸⁰³ Инхерентни политички импулс препознајемо у томе што је књига издата у години прве Титове посете Египту, а 1958. долази до проширеног издања (*Египат. Земља-народ-револуција*) са фотографијама југословенског амбасадора у Египту Марка Никезића.¹⁸⁰⁴ Тиме практично долази до синергије слика коју је желела створити политичка и културна елита. Модерни Египат на фотографијама Печара и Никезића, представља идеалног савезника, који је раскрстио са феудалном прошлошћу,

¹⁷⁹⁵ Pečar, *Afrika*, 79-82.

¹⁷⁹⁶ Keim, Curtiss, *Mistaking Africa*, 16; Wainainia, Binyawanga, „How to write about Africa, Granta:Magazine for New Writing“ 19.1.2006. <http://granta.com/how-to-write-about-africa/> [28.6.2017]

¹⁷⁹⁷ Ради се о бубњу „там-там“ набављеном из „свете шуме“; AMAU, Dokumentacija, br 35, Transkript emisije o Muzeju afričke umetnosti, Televizija Beograd, 26.5.1980, 1; Sladojević, *Muzej afričke umetnosti*. 96.

¹⁷⁹⁸ *Međunarodna politika*, brojevi 1-24. AMAU, Dokumentacija, k. br. 26, Pasoš Pečar, Zdravka.

¹⁷⁹⁹ Rupperecht, *Soviet Internationalism After Stalin*, 243.

¹⁸⁰⁰ AMAU, k. br 46, Zabeleška o razgovoru sa M.Negibom, 30.7.1952; Zagorac, Pečar, *Egipat*, 9,10

¹⁸⁰¹ Zagorac, Pečar, *Egipat*, str. 80, 320; AMAU, k. br 35, Transkript emisije o Muzeju afričke umetnosti, Televizija Beograd, 26.5.1980, 17; AMAU, k. br. 46, Pečar, Zdravko, "Svenarodni otpor agresiji", *Borba*, 7 novembar 1956; Zagorac, Pečar, *Egipat*, 148-151; AMAU, k. br. 46, Pečar, Zdravko, "Обрачун sa Muslimanskom braćom", *Borba*, 8 decembar 1954; AMAU, k. br 46, Pečar, Zdravko, "Zaobilaznim putem u Egipat", *Borba* 7. novembar 1956; AMAU, k. br 26, Un emergency force journalist pass number 96, 21. novembar 1956.

¹⁸⁰² AMAU, k. br 36, Zagorac, Veda, "Abu Simbel", *Oslobođenje*, 16.3.1955; AMAU, k. br 36, Zagorac, Veda, "Oslobođenje arapske žene", *Žena u borbi god XV, br 5 i 6/57*, 1955.; AMAU, k. br 36, Zagorac, Veda, "Knjige o Jugoslaviji na arapskom jeziku", *Oslobođenje* 15.decembar 1958.

¹⁸⁰³ Zagorac, Pečar, *Republikanski Egipat*; AMAU, k. br 36, "Republikanski Egipat - nova knjiga", *Politika* 16.decembar 1955; AMAU, Немеротека, "Републикански Египат Здравка Печара и Веде Загорац" Култура, Београд 1955., *Борба* 4.12.1955

¹⁸⁰⁴ На блиске везе упућују и документа у AMAU, k. br 26, Štedna knjižica Marka Nikezića, Bank of Washington.

а ипак има очувану непроцењиву баштину;¹⁸⁰⁵ који успешно и самостално изводи модернизацију путева, становања, школовања, војске и индустрије.¹⁸⁰⁶ Као и Губерина, Печар-Загорац означавају проблем непознавања Африке: „[...]ми нисмо знали шта је Египат[...]“.¹⁸⁰⁷ За Печарев стил карактеристичан је широки историјски увод, затим опис „свенародних“ покрета отпора, велики број статистичких података, али и величање култова личности афричких лидера¹⁸⁰⁸ и Јосипа Броза Тита.¹⁸⁰⁹ Југословенска спољна политика праћена је у стопу, те су тако непријатељи југословенских пријатеља проглашавани за „контрареволуцију“. Основано је претпоставити да је Печар писао о политици, војсци и историји, док се Загорац бавила културом, друштвом и економијом. Делови ових књига, комплементарни су претходно објављеним текстовима у *Борби* односно *Ослобођењу*.

Печар је дао допринос југословенској имагинарној географији књигом *Шта се догађа на Средњем истоку*. Наиме, „Средњи Исток“ представља сву терминологију, како је је то Владимир Петровић назвао, „конфузију“ која је тада владала у Југославији, јер је за Британце „Блиски исток“ укључивао и Југославију, што је пак код Југословена најчешће одбијано.¹⁸¹⁰ Печар даје допринос у смислу означавања Средњег истока (Јужно до СССР, западно од Пакистана) као ширег термина, а Блиског истока као ужег (турске и арапске државе).¹⁸¹¹ Иако се у референтним публикацијама у Југославији појам Блиског Истока/Средњег истока стабилизовао током деценија на „Блиски исток“, приметно је да је у педесетим више коришћен појам Средњи исток.¹⁸¹² Недостатак визуелних шифара за антиколонијални дискурс примећујемо и овде, отуд и преузимање имаглошких појмова са Запада. Често у опису Печара код других писаца, његових колега, уредника, као и у Печаревим описима догађаја, налазимо реч авантура, што даје његовом дискурсу посебан оријенталистички печат. Да ово није само семантика, већ да се поред имагинарне географије преузимају и оријенталистичке концепције доказују и Печареве реченице попут „временска тачност неуобичајена у источном свету“, или „као што је то обичај на Оријенту“.¹⁸¹³ Међутим, да је Печар већ тада имао свест о потреби промене традиције историјске репрезентације ових крајева, говори и чињеница да је неке атрибуте попут „левантински“ прецртавао у својим белешкама, те нису улазиле у штампу.¹⁸¹⁴

Печар и донекле Загорац веровали су у континентални карактер Африканца, свакако под утицајем панафриканизма па ће 1973. рећи: „Карактер и реч Африканца је озбиљна и они друге озбиљно схватају“¹⁸¹⁵ Такве тврдње ће, чак и истоветним реченицама, поновити у свом

¹⁸⁰⁵ Zagorac, Pečar, *Egipat*, 5; Чак десет година касније утицајни амерички оријенталиста Моро Бергер сматрао је да „Модерни Средњи исток и Северна Африка нису средиште великих културалних достигнућа“ Said, *Orijentalizam*, 382.

¹⁸⁰⁶ Zagorac, Pečar, *Egipat. Zemlja, narod, revolucija*.

¹⁸⁰⁷ AMAU, k. br 35, Transkript emisije o Muzeju afričke umetnosti, Televizija Beograd, 26.5.1980, 18.

¹⁸⁰⁸ Видети: Zagorac, Veda, "Proslava na Suecu", *Oslobodenje*, 20.6.1956; Pečar, Zdravko, "Ceo Egipat je uz Nasera", *Borba*, 1956. Насер је описиван као једини руководиоцац, *Republikanski Egipat* 36-39; Насерови непријатељи су демонизовани: Фарук је „сладострасник, гурман, женскар и слабић“ *Republikanski Egipat* 20; Види и описе генерала Нагиба, *Republikanski Egipat*, 43-44, *Egipat*, 120-141; Муслиманска браћа су „терористичка организација“ чије затварање у логоре Печар представља као „оправдану и напредну меру.“ *Republikanski Egipat* 40.

¹⁸⁰⁹ Види: Pečar, *Alžir* 56.

¹⁸¹⁰ Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 26.

¹⁸¹¹ Zdravko Pečar, *Šta se dešava na Srednjem istoku*, Sedma sila, Beograd 1957.

¹⁸¹² *Vojna enciklopedija* 1961, v. *Bliski istok* apud. Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok; Vojni leksikon*, 1981. v *Srednji istok*, *Bliski istok*.

¹⁸¹³ Said, *Orijentalizam*, 54; AMAU, k. br 46, „Vešanje šefova Muslimanske braće“ *Borba*, 8. decembar 1954; Печар коментарише Најробу и његове радње „ као што је то обичај на Оријенту“ Pečar, *Afrika*, 48.

¹⁸¹⁴ AMAU, k. br 46, Zabeleška o razgovoru sa M. Negibom, 30.7.1952.

¹⁸¹⁵ Pečar, Zdravko, Zagorac, Veda, „Kako je nastala zbirka“, *Umetnost Zapadne Afrike*, 7.

најзрелијем и последњем тексту из 1989. где говоре и о „афричким људима“ и „Африканцима“.¹⁸¹⁶ Поред тога, Печар је веровао у национални карактер, разликујући Алжирце од Египћана, на пример, што је онда играло улогу у његовом представљању мотивација и потеза одређених група, народа и појединаца у Африци.¹⁸¹⁷ Печар-Загорац термине замишљене географије и „тумачену“ и „преведену“ слику Африке и карактера Африканаца пројектују и до политичке елите и до обичних људи, публикацијама и јавним предавањима.¹⁸¹⁸

Сви текстови Печар-Загорац дискурзивно су на страни потлачених Африканаца, набијени антиколонијализмом. Сусрете са афричким лидерима Печар је користио да на основу заједничких неправди које су им нанете од стране „белаца“, „Запада“ „колонијалиста“ и „Европљана“ искористи као темељ повезивања. Када је Печар избачен из хотела у Либерии, јер је белгијски хотелијер чуо да је са „Оријента“, те му се није допала Печарева „препланула боја коже“, он је то искористио да направи солидарну везу са конгоанским премијером Патрисом Лумумбом. Конгоанац му је на препричавање те приче одговорио : „и вас третирају као макаке (мајмуне)“ свакако евоцирајући свој чувени пркосни говор белгијском краљу Бодуену при стицању независности. У том говору 1960. нови премијер Конга (Л) одбрусио белгијском краљу: „Нисмо више ваши мајмуни“.¹⁸¹⁹ Печари су користили транснационалне мреже солидарности да истакну универзалност социјалистичке еманципаторске идеологије, и посебну врсту „беле невиности“ Југославије.¹⁸²⁰ Како политичко пријатељство тако и несврстаност схваћена је као врста аутопута за повезивање Југославије и њених „најбројних и најбољих пријатеља“ који су се налазили у Африци.¹⁸²¹ Колико је на једној дугорочној основи суштински усвојио ту врсту повезивања у потлачености, Печар демонстрира и 1980. када описује Титов успех у Африци за *Радио телевизију Београд*: „Имао је [Тито] то осећање за Африканце [...] јер они то брзо препознају исто као и ми [...] јесте ли ви расиста или нисте [...]“.¹⁸²²

Путовање кроз Африку, које је један од главних модела повезивања, описивања и мапирања континента, Печар је нарочито предузимао од средине педесетих када је „једном обишао цео континент, а 8 пута велике делове [континента]“.¹⁸²³ Он је највећи број путовања предузео између 1958-1962 године, док је на најдужи пут отишао 1959-1960 године.¹⁸²⁴ На тим путовањима Печар је интензивно ступао у контакт са различитим антиколонијалним покретима, а нарочито је приказом ликова њихових вођа осликавао афричку борбу за независност. Његови интервјуи са Лумумбом, Робертом, Туреом, Нкрумахом, Каундом и другим вођама афричке антиколонијалне револуције допуштала су овим „афричким гласовима“ да својим речима објасне

¹⁸¹⁶ Pečar, Zdravko, „Umesto predgovora“, *Muzej Afričke umetnosti. Zbirka Vede i dr Zdravka Pečara*, Pečar, Veda et. Al ,Beograd:Muzej afričke umetnosti, 1989.18.

¹⁸¹⁷ Zacharasiewicz, Waldemar, „Imagology revisited“, 12-17; Leersen, *Imagology*, 12; У писмима из Алжира 1958/1959 Веди Загорац упоређује Египћане и Алжирце речима: „Много нас[Алжирци] поштују и воле због свега што смо учинили. Они су још бољи од Египћана, интелегентнији и отворенији.“АМАУ, к. 27, Писмо Здравка Пеčара Веди Загорас, Алжир, 5. јун 1958; У практичним разматрањима, оваква слика имала је своју улогу, па Печар каже на једном састанку у ЦК СКЈ: „Алжирци су вешти да вам у лице говоре једно, а мисле друго.“.АЈ, 507/IX, S-b, 140, Stenografske beleške sa 16. sastanka grupe za Afriku i Aziju, 9.4.1966.,28.

¹⁸¹⁸ Наумов, Милица, Мишковић, Драган, „Један разговор у архиву“, *Nyimpa kor ndzidzi*, 196; АМАУ, к. br. 54, Писмо *Vjesniku*, bez datuma.

¹⁸¹⁹ Pečar, *Afrika*, 285; Meredith, *Fate of Africa* 56.

¹⁸²⁰ Jang, *Postkolonijalizam*, 41-43.

¹⁸²¹ Pečar, *Zagorac*, „Kako je nastala zbirka“, *Muzej afričke umetnosti*, 566.

¹⁸²² АМАУ, к. br 35, Transkript emisije o Muzeju afričke umetnosti, Televizija Beograd, 26.5.1980,18

¹⁸²³ Pečar, *Alžir*, 1965,3

¹⁸²⁴ На путовању 1959-1960 посетио је: Алжир, Тунис, Либију, Гану, Кенију, Нигерију, Белгијски Конго, Родезију, Њасаленд, Гвинеју, Либерии, Сенегал, Мароко, Тангањики АМАУ, к. 26, Pasoši Pečar Zdravka 1959-1960; АМАУ, к. 46, Put po Africi Zdravka Pečara, članci.

своје народе и земље – они нису тражили заступање.¹⁸²⁵ Печар се сретао и са другим Африканцима, даје и њима прилику да говоре: кенијским посланицима, ухапшеним антиколонијалним борцима, завереницима Мау Мау, делегатима на афричким конференцијама, обичним радницима, продавцима на пијаци – те истиче њихово актерство насловима попут: *Африканци траже да им се објасни*.¹⁸²⁶

Печарева путовања (с. 1952-1964) имала су изразито антиколонијални карактер. Он је презирао „буржоаске географе“ и на својој мапи је насупрот њима (ако узмемо да су они тежили да по речима Филипа Куртена „прецртају слонове и означе градове на мапи“) означивао *Nic leones*, у смислу „овде живе афрички борци за слободу.“¹⁸²⁷ Његов презир колонијалних граница имао је и свој практични резултат. Често је илегално прелазио границе, а његов први улазак у Алжир јесте одлична илустрација *zeitgeista* због кога су француски чиновници тих година револтирано напустили Београд, и због које је Печар провео време и у француском затвору:¹⁸²⁸

„Да би се из Југославије дошло у устанички Алжир, требало је најпре стићи у Тунис, а затим преко његове границе на алжирску територију. Наравно, без француске визе, јер је за овај пут била потребна виза слободног Алжира. Њу су ми дали моји наоружани пратиоци – Алжирци на планинским превојима туниско-алжирске границе, рафалима свог оружја по непријатељу, тим печатима својих виза Слободе.“¹⁸²⁹

После ових великих путовања, и при крају алжирске револуције, Загорац и Печар постали су мање-више стационирани у Тунису; он као дописник *Танјуга* и *Борбе*, а она као аташе за културу при југословенској амбасади.¹⁸³⁰ Њихов стан у Тунису постао је те 1961/1962 стециште међународних револуционара. У њему су се тајно сакупљали револуционари, „наши илегални пријатељи“ како су их звали, попут Франца Фанона, Холдена Роберта и Крима Белкацема, дељене су идеје и искуства, а рађено је и на практичним разменама – од књига до оружја (Слика бр. 24)¹⁸³¹ Фанонове идеје о бескомпромисној револуцији која револуционарним насиљем и суровом борбом може отерати империје и уопште „белце“ из Африке, а нарочито извршити психолошку трансформацију колонизованог, одјекнуле су код Печар-Загорац.¹⁸³²

Са свих ових путовања и праћења револуција у Африци и „арапском свету“ Печар-Загорац су слали текстове у југословенске медије. Ови текстови имали су, попут текстова Ришарда Капућинског или Џорџа Падмора, мање форму вести већ више књижевног журнализма. Они су

¹⁸²⁵ Види интервјуе са лидерима: Реџар, *Afrika*, 149,157-163, 169,251-252, 280, 289, 313-315; Реџар, *Afrička kretanja*, 36,41,326-328,407,484.

¹⁸²⁶ Реџар, *Afrika*, 113,127-128, 193-194,265; Реџар, *Afrička kretanja*, 91-112.

¹⁸²⁷ Реџар, *Afrika*, 17; Реџар, *Afrička kretanja*, 232; Curtain, *Image of Africa*, 204; *Put oko svijeta*, 381.

¹⁸²⁸ Печар је ухапшен на аеродрому у Марсељу, на преседању. Претрпео је „затварања, шиканирања и забрањен улаз у Француску. По причи самог Печара, пуштен је јер је „успела посета Хрушчова Паризу, па су полицајци били добре воље“ Реџар, „Istorija oslobodilačkog pokreta naroda u Alžiru“, 692; AMAU, Audio, „Zdravko i Veda pričaju o Muzeju“; Француски службеници напуштају Београд: Horne, *A Savage War*, 175-176; Said, *Culture and Imperialism*, 308.

¹⁸²⁹ Реџар, *Alžir*, 26.

¹⁸³⁰ Вета Загорац била је кључна личност у ширењу пропаганде ФЛН у Југославији па је организовала штампање листа „Борац“/„El Mujaheed“ и 10.000 грамофонских плоча са алжирском химном и народним песмама. AJ, 507/IX, 5/a-108, *Zapisnik sa sednice Komisije za međunarodne odnose i veze* 9.12.1961; DASMP, Alžir, f.3, 1962, 118/62 Veda Zagoras sekretarijatu za informacije siva 21.2.1962.

¹⁸³¹ Реџар, *Afrika*, 327-329; Фотографије Здравко Печар и Холден Роберто из Анголе (снимљене 1959. и 1960); AMAU, k. br 35, *Transkript emisije o Muzeju afričke umetnosti*, Televizija Beograd, 26.5.1980,20; О Фанону и Уседикју Young, *Postcolonialism. An historical introduction*, 277.

¹⁸³² Види Печаров интервју са Фаноном: Реџар, *Afrika* 313-314; Печар у својим књигама рефлектује идеје Фанона *Alžir*, 1959, 24,30,86 ; Види и: Fanon, *Crna koža, bele maske*.

изражавали и антиколонијалну солидарност и социјалистички интернационализам.¹⁸³³ Бисерка Цвјетичанин добро је приметила да је Печарева Африка била „Африка у превирању.“¹⁸³⁴

Демонстрирајући антиколонијалну географију Печар у преписци са својим издавачем, као и у уводима, његовог најобимнијег и најамбициознијег дела, двотомне студије на граници историографије, политикологије, путописа и приручника,¹⁸³⁵ назначава да „Сахара не дели“, те се Африка не може поделити на црни или бели део. Па ипак, Печар је ради ове публикације пристао да она више нагиње политичко-економском приручнику; тако су у преписци са издавачем избачена поглавља „Афричке емоције“, „Ропство“, „Племена“, „Афричка душа“.¹⁸³⁶ У преписци пак налазимо да се књига оригинално требала звати „Црна Африка“,¹⁸³⁷ или „Африка испод Сахаре“, да је требала имати 1000 страница, што изврсно показује његову амбивалентност према појмовима, донетима и закључцима колонијалне науке. Даље, књига треба да представља како „лични став“ тако и „приручник [...] наћи сви потребни подаци о континенту испод Сахаре.“ Иако је на крају књига понела име *Афричка кретања*, и функционисала више као политички приручник, судбина ове публикације показује снагу колонијалне имагинарне географије и понекад супротстављене жеље културне елите.¹⁸³⁸

Африку су Печар-Загорац у свим својим текстовима видели као последњи бастион колонијализма, а колонијализам као негативан процес са дубоким коренима, те нераздвојни део капитализма.¹⁸³⁹ Социјализам и антиколонијална револуција за њих су били комплементарни процеси. Тако Печар самоуверено сматра да је социјализам исходиште читавог континента.¹⁸⁴⁰ Као авангарду социјалистичке револуције представљене су „не партије, већ одређени народни покрети“. Насупрот њима, налазе се „назадни елементи“ „национална буржоазија“ и „домородачка бирократија“.¹⁸⁴¹ Посебно је истакнута алтруистичка улога Југославије.¹⁸⁴²

Као једна врста потврде свести о постојећим африканистичким стереотипима, истиче се и карикатура Печаревог колеге Савића из *Борбе* – на њој је Печар са колонијалним шеширићем и гола црнкиња са натисом „пробуђена Африка“. Ова карикатура доводи нас до главног питања проширивања свести о митовима и еволуцији слике Африке током година код ових африканиста. Фотографије које су Печар-Загорац снимали шездесетих, нудиле су препознатљиву мешавину традиционалне Африке: пијаца, деце, стоке, дивљачи; и нове Африке у друштвено-економском развоју – нове архитектуре, зграда, представника политичке елите.¹⁸⁴³ Са њих се не стиче утисак о некој монолитној Африци, већ о великој мешавини, динамици градског и сеоског, новог и старог. Тако на једној фотографији видимо самог Печара како „постројава“ Масаи ратнике у маниру препознатљивог колонијалног фотографисања *племенитог дивљака* који су и други

¹⁸³³ Zubeł, Marla, “Black stars, Red Stars: Anti-colonial constellations in Ryszard Kapucinski’s Cold War Reportage, *Postcolonial studies*, (2016), vol 19,2,131-149.

¹⁸³⁴ *Bilten Udruženja afrikanista Jugoslavije*, 6-7, (1987), 7.

¹⁸³⁵ AMAU, k. br.43 Pismo Zdravka Pečara Milošu [нечитко], 24.3.1961.

¹⁸³⁶ AMAU, k. br.43, Beleške u vezi sa knjigama Zdravka Pečara.

¹⁸³⁷ Печар прво прихвата али касније одбацује ову поделу као део „буржујске“ географије. Zdravko Pečar, *Alžir*, 1.; Pečar, Zdravko *Afrika*, 23. Печар је амбивалентан према овом термину, па га користи под наводницима и у свом последњем тексту. Pečar, Zdravko, „Umesto predgovora“, *Muzej afričke umetnosti*, 1989.11

¹⁸³⁸ AMAU, k. br. 43, Zdravko Pečar, Crna Afrika. AMAU, k br. 43, Afrika ispod Sahare. AMAU, k. br 40, Pismo Čazima Selimija Zdravku Pečaru, Bangui 6 juni 1972.

¹⁸³⁹ Zagorac-Pečar, *Egipat*, str. 9; Pečar, *Afrika*, str.8; Pečar, *Alžir* str.8. AMAU, k. br. 54, *Obrazloženje teme*, 12

¹⁸⁴⁰ Pečar, *Afrika*, 8; Pečar, *Afrička kretanja*, 18.

¹⁸⁴¹ Pečar, *Afrička kretanja*, 9,12-13.

¹⁸⁴² Pečar, *Afrička kretanja*, Види нарочито поглавље *Југославија и Црна Африка*.

¹⁸⁴³ Фонд фотографија делимично је дигитализован и може се наћи на адреси <http://www.digimau.org/lat/fotografiska-gradja/pregled/sve/strana/0>

Југословени користили.¹⁸⁴⁴ Међутим, на другим фотографијама Печар се труди да забележи расну дискриминацију и тиме маркира текуће и савремене проблеме Африке без увијања.¹⁸⁴⁵ Управо су фотографије попут последњих чешће налазиле своје место у Печаревим публикацијама, уводећи Африку у свет савремених збивања.

Током година дипломатске каријере амбасадора Здравка Печара (1967-1977) он и Веда Загорац у Западној Африци настављају да сакупљају материјал, књиге, предмете, да се обавештавају из најразличитијих извора,¹⁸⁴⁶ да упознају локалне културе.¹⁸⁴⁷ У то време, они постају једна врста аматерских, *социјалистичких етнографа*. Свесни својих ограничења, у смислу знања, али и своје нове, политичке улоге, они много мање, скоро уопште не објављују о Африци. Етнографске експедиције које су предузимали остајале су записане на њиховим приватним фотографијама, дневницима и видео снимцима.¹⁸⁴⁸ У њима је, на шта ћемо се вратити касније, попуњаван вакуум етнографских експедиција које скоро да нису постојале за време Југославије. Све до краја осамдесетих, аматерска етнографија налази простора нарочито у Африци, где су дуго ови аматери имали униформни ауторитет који је тек професионална етнологија и етнографија потирала.¹⁸⁴⁹

Одједи ових експедиција наћи ће своје место тек у импресивном каталогу за збирку афричких предмета Загорац-Печар из 1989. где, на пример, Печар наводи да су посетили: „земљу Бамбара и њихове реке Нигер [...] Обишао сам многа места, нека и готово потпуно непозната, најчешће пешице, ногу пред ногу, на врућини и до 40 степени у хладу [...] Таква упорност уродила је плодом, јер сам тако проналазио многе драгоцене предмете који данас чине збирку Музеја [афричке уметности].“¹⁸⁵⁰ Овде препознајемо, још једном, остатке колонијалног дискурса, а у Печару друштвену улогу *истраживача* и *колекционара* који проналази „вредне предмете“ у дивљини и „спашава“ их. Упркос томе, изузетну еволуцију схватања Печар демонстрира када 1989. критикује све, па и себе, а чак и класике марксизма, за поглед „једнолинијског развоја“ друштва који су примењивали у односу на Африку.¹⁸⁵¹

Политичка улога Печара -Загорац била је двострука. Представљали су „амбасадоре несврстаности“ и „Титове политике“.¹⁸⁵² Њихова везаност за нешто што су сматрали „Титовом визијом“ сарадње са Африком била је велика.¹⁸⁵³ Пар је своје лично познанство са Титом користио и да скрене пажњу на неке чисто афричке проблеме, попут „занемаривања политичке и економске сарадње са земљама Западне Африке“, као и указивања на битне афричке скупове којима би председник Југославије дао посебан престиж.¹⁸⁵⁴ Са друге стране Тито је макар два

¹⁸⁴⁴ „Zdravko Pečar sa Masai ratnicima“ (VZP.N.190-08), <http://www.digimau.org/lat/fotografaska-gradja/pregled/Zdravko-Pecar-sa-Masai-ratnicima--VZPN190-08-/94> ;Vučetić, *Titova Afrika*, 28.

¹⁸⁴⁵ “Obaveštenje „Samo za Evropejce“ (VZP.F.00073) <http://www.digimau.org/lat/fotografaska-gradja/pregled/Obavestenje--Samo-za-Evropejce--VZPF00073-/85>

¹⁸⁴⁶ Тако у периоду 1976-1977 Печар-Загорац читају следеће магazine и новине: *Jeune Afrique, Le Monde, Nouvelle observatour, Africa de sud, Paris Match, L'Express, Ghaniana Times, The Observer, Togo Pres*. AMAU, k. 37, Arhiva članaka iz revija 1976-1977; AMAU, k. br. 47, Strani časopisi i isečci iz novina.

¹⁸⁴⁷ AMAU, k. br. 25, Dnevnik Vede Zagorac 1973-1976. AMAU, k. br.43; AMAU, k. br 35, Transkript emisije o Muzeju afričke umetnosti, Televizija Beograd, 26.5.1980, 4; AMAU, k. br.40, Nedatiran domunet o dočeku u Akri; AMAU, k. br.40, *Nedelja 22. februar 1976. na Adi*; AMAU, k. br.40, *Pismo porodice Milić Vedi i Zdravku* 29.10.1976.

¹⁸⁴⁸ Снимци су делимично дигитализовани <http://www.digimau.org/lat/video-zapisi/pregled/sve/strana/0>

¹⁸⁴⁹ Види: Mudimbe, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, 21,65.

¹⁸⁵⁰ Pečar, „Umesto predgovora“, *Muzej afričke umetnosti*, 42.

¹⁸⁵¹ Исто, 64.

¹⁸⁵² AMAU, k. br 35, Transkript emisije o Muzeju afričke umetnosti, Televizija Beograd, 26.5.1980,12 "Portreti revolucionara" *Borba*, 23.septembra 1981.

¹⁸⁵³ AMAU, k. br. 40, Pismo Titu 8.4.1975.

¹⁸⁵⁴ AMAU, k. br.40, "Tito primio Pečara", *Politika*, 14.7.1975.AMAU, k. br. 40 Telegram drugu Simiću, Akra 16.1 1975; Arhiv MAU, k. 40, Telegram Zdravka Pečara predsedniku Titu, 19.6.197.

пута у њиховим активностима у вези Африке одиграо директну улогу: први пут када је интервенисао да се Печар постави за амбасадора у Гани 1973, а други пут када је посветио посебну пажњу изградњи *Музеја афричке уметности* 1977.¹⁸⁵⁵

Политичку употребу африканиста, односно интеракцију знања и моћи, налазимо у највишим државно-партијским телима. Печар је одиграо битну улогу тумача државног удара у Алжиру 1965, којом приликом је неопрезно дозволио да његово виђење, супротно од партијске линије највише у виђењу карактера нове власти у Алжиру, изађе у јавност преко телевизије. Брзо је ту грешку кориговао публикацијом *Алжир*, али је и даље на затвореним састанцима долазио у сукоб са политичком елитом, нудећи негативно мишљење о новом алжирском председнику, Бумедијену.¹⁸⁵⁶ Печар је, ауторитетом африканисте који је управо докторирао на алжирској ослободилачкој борби, изнео тезе да је у Алжиру посреди „државни удар“, да државни удари широм Африке угрожавају социјализам, да је на власти сада „домородачка бирократија“, да је рат у Алжиру добио „ненаоружани народ“, критиковао је слојеве иза нвоог председника Бумедијена, оправдавао је бившег председника Бен Белу.¹⁸⁵⁷ Од највећег значаја јесте Печарева тврдња да је „тешко бити еластичан кад вас терају у затвор“ те чврст став овог африканисте да су „ослободилачки народни покрети често вршили мисије комунистичких покрета“.¹⁸⁵⁸ Печарев реферат наишао је, као претходно његово гостовање на телевизији, на критике неких партијских функционера.¹⁸⁵⁹ На овом примеру изнова видимо како је у систему југословенског демократског централизма информација могла доћи из редова културне елите у највиша тела политичке елите, али и које су границе употребљивости једног африканисте.

Печар је морао да диференцира слике које је нудио *обичним људима и политичкој елити*, и то је урадио на начин који је за нас илустративан.¹⁸⁶⁰ Након исправке става према „новој екипи“ у Алжиру, који је презентовао јавности, Печар у сусрету са партијском врхушком износи тезе до којих је дошао својим, теренским и аналитичким радом, и супротставља се партијској линији, што говори о крхкој позицији културне елите. Све је подређено стабилности алжирско-југословенских односа, па политичка елита диктира место и улогу африканисте. Као и Губерина, он на основу личног искуства и аналитичког рада, па некад и личног познанства са афричким актерима служи да да саветодавно мишљење, које је политичка елита знала да саслуша, али линију делања постављала је много слободније но што би иједан африканиста могао својој ескпертизи да приушти; она такође одлучује у потпуности о слици која се шаље у јавност.

На скупштини *Удружења африканиста Југославије* 1987, почасно чланство додељено је др Здравку Печару и др Петру Губерини.¹⁸⁶¹ Умногome у својим светоназорима слични совјетским академицима за које је антиколонијализам значао и посебно интелектуално прегнуће,¹⁸⁶² али доста слободнији у својим контактима са Африканцима и изношењу свога мишљења од колега са Истока, ова двојица африканиста, заслужних за оснивање африканистике и уопште почетак професионалног проучавања Африке у Југославији, добили су ово признање од групе културних

¹⁸⁵⁵ AMAU, k. br 35, Transkript emisije o Muzeju afričke umetnosti, Televizija Beograd, 26.5.1980,12,19.

¹⁸⁵⁶ AMAU, k. br.37, Stavrić, Nenad, *Recenzija Alžira*, 1965. Pečar, Zdravko, *Alžir*, Sedma sila, Beograd 1965, 19,37-40, 43. AMAU, k. br.37, Stavrić, Nenad, *Recenzija Alžira*, 1965. У мору расправа о пучу, Печар је имао посебну улогу на састанку групе за Африку и Азију Комисије за међународне односе и везе са иностранством 9.4.1966, када је отворио живу расправу рефератом: „Алжир – концепције и пракса после 19.6.1965.“AJ,507/IX, S/b-140, Stenografske beleške 16. sastanka sa grupe za Afriku i Aziju, 9.4.1966. 1-51.

¹⁸⁵⁷ Исто, 2,4,9,18, 23-24.

¹⁸⁵⁸ Исто, 15,31.

¹⁸⁵⁹ Исто, 33.

¹⁸⁶⁰ AMAU, k.br.54, Beleške o Bumediјenu za TV 1978.

¹⁸⁶¹ “Zapisnik sa Druge sjednice Upravnog odbora Udruženja afrikanista Jugoslavije“ *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 5 (1987), 1.

¹⁸⁶² Davidson, Filatova, „African History: A View Behind“, 120.

радника који су сазревали шездесетих и седамдесетих. Бакља проучавања Африке била је половином шездесетих предата новој генерацији *обласних специјалиста* чију ћемо улогу у стварању слике Африке испитати у следећем потпоглављу.

3.2 Институционализација проучавања Африке у Југославији

3.2.1 Разуђеност институционалних оквира

*Ми морамо развити једну честиту и поштену студију Азије и Африке. Ми очекујемо и рачунамо да ћемо за 15-20 година имати експерте који ће на један сасвим други начин да прилазе тим проблемима.*¹⁸⁶³

(Председник Комисије за културне односе са иностранством Крсте Црвенковски, 1961)

Прве институције за проучавање Африке настале су у Британији и Француској у покушају да се систематизује знање о том континенту у 19. веку, а прве савремене институције двадесетих година 20. века.¹⁸⁶⁴ У доба империјализма те институције биле су центри колонијалне науке који су функционисали као саставни део великог система колонијалног подређивања афричких простора, са циљем конструкције колонизованих као масе непросвећених, слабих, заосталих народа и нижих раса над којима треба успоставити власт.¹⁸⁶⁵

У доба хладног рата бивше метрополе и нове суперсиле интензивно организују институте и формирају *обласне специјалисте*.¹⁸⁶⁶ У Југославији није било устаљеног назива, па се појављивао назив „стручњак/специјалиста/експерт“ за поједине области (Северна, Јужна, Тропска Африка) те државе или скуп држава („Алжир“, „бивше португалске колоније“).¹⁸⁶⁷ Обласне студије постале су педесетих инструменти нове националне политике, а обласни специјалиста поседовао је регионалну експертизу коју је могао ставити на располагање влади или привреди.¹⁸⁶⁸ У САД је, тако, настао је велики број катедри и института за афричке студије.¹⁸⁶⁹

¹⁸⁶³ AJ, 559-20-41, Predsednik komisije za kulturne veze sa inostranstvom Krste Crvenkovski, Stenografske beleške sa godišnje skupštine komisije za kulturne veze sa inostranstvom, 18.12.1961, 18.

¹⁸⁶⁴ У питању су институције које су у себи спајале научно проучавање и географско истраживање блиско спрегнуто са државним интересима попут *Royal Geographic Society, Institut d'Anthropologie, International African Institute, School of African and Oriental studies, Centre d'etudes fricaines, Ecole des Hautes Etudes Sociales, Packhem, Scramble for Africa*, 11-12; Curtin, *Image of Africa*, 16,56; Mudimbe, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, 69; Cvjetičanin, Biserka „Studij afrikanistike: mit ili realnost“, *Odjek*, 1.8.1988.

¹⁸⁶⁵ Nederveen, Pieterse, *White on Black*, 64-68; Said, *Culture and Imperialism*, 9; *Routledge Companion to History*, 200; Sharp, *Geographies of Postcolonialism*, 5,30-40; Bhaba, *Location of Culture*, 71.

¹⁸⁶⁶ Превод „обласни специјалиста“ налазимо у издању *Оријентализма* из 2008. У САД је овакав експерт био познат под називом *area expert*, а у СССР *међународник*.“.

¹⁸⁶⁷ У сваком случају то је значило да су они експерти за један регион света, обично доктори наука, који су организовани у посебна тела на институтима и између осталог имали су задатак да политичку елиту снабдевају информисаним и детаљним знањем о области света за коју су задужени. Ruprecht, *Soviet Internationalism After Stalin*, 231,234, 263-264; AJ, 142, I, 538, II међународни kongres afrikanista, Dakar 11-20.12.1967,10; AJ, 507/IX, СК SKJ, 144,LIV, 1, Savetovanje “afrikanista” socijalističkih zemalja, Moskva, 15-23.4.1966; Cvjetičanin, Biserka, “Uvodna riječ”, *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 1986, 1,1.

¹⁸⁶⁸ Said, *Orijentalizam*, 366,378.

¹⁸⁶⁹ Неке су настале директно под егидом савезне владе како би се што боље супротстављале „опасностима“ ислама и комунизма попут *Института за Средњи исток* основаног 1946. у Вашингтону *Катедра за проучавање Блиског*

Број африканиста увећао се за двадесет година 90 пута, а специјалне групе научника припремиле су, нпр. председника Картера за његов наступ ка Рогу Африке.¹⁸⁷⁰ Совјетски интернационализам, односно амерички интервенционизам доносили су међусобну конкуренцију у трци за знањем о овом континенту.¹⁸⁷¹

СССР је институције које су се бавиле Африком Хрушчовљевим продором у „Трећи свет“ почео да ојачава и усмерава их на проучавање „савременог Истока“.¹⁸⁷² Веза између знања, истраживања и пројектовања административне и војне моћи, функционисала је на сличан начин као на Западу.¹⁸⁷³ Већа државна контрола СССР над науком, но у САД, свакако је чињеница.¹⁸⁷⁴ Совјети су до краја шездесетих у склопу своје огромне машинерије располагали са неколико великих института, одељења и катедри које су се бавиле Африком;¹⁸⁷⁵ са изричитим задацима да јачају совјетско-афричке односе, ослабе „империјалистичке“, а ојачају „прогресивне“ снаге у Африци.¹⁸⁷⁶ Скоро све остале источноевропске и западноевропске државе основале су педесетих и шездесетих или одељења за афричке студије (са фокусом на историју и лингвистику) или институте за Африку (са фокусом на политику и економију).¹⁸⁷⁷

У Југославији је настало више таквих институција. Биле су под дирекцијом савезне или републичких влада, а иако се очекивало да „снабдевају“ политичку елиту информацијама о Африци, биле су слободније у прикупљању односно изношењу ставова него њихове колеге у

истока на Универзитету Принстон основана 1927. *Middle East Studies Association*, MESA основана је 1967, Said, *Orientalizam*, 381-382,386, 391.

¹⁸⁷⁰ Derricourt, *Inventing Africa*, 122.

¹⁸⁷¹ Lawrence, *Empires in the Sun*, 263. Види и: Said, *Orientalizam*, 392; Kirasova, Masha, “Orientalologies Compared: US and Soviet imaginaries of the modern Middle East”, Kemper and Kalinovsky, *Interlocking Orientalologies*, 16-47.

¹⁸⁷² Почевши од Оријенталног одељења Универзитета у Лењинграду и Комунистичког универзитета радника Истока. Mclellan, “Black *Hajj* to “Red Mecca”, 61; Kalinovsky, Kemper, “Introduction”, 1; Desai, Ram, “Explosion of African Studies in the Soviet Union” *African Studies Bulletin*, Vol. 11, No. 3 (Dec., 1968), 248.

¹⁸⁷³ Кемпер и Калиновски тврде да су методи били врло слични док Рупрехт истиче да је совјетски наступ у Трећем свету био комплекснији. Рупрехт истиче како су совјетолози нашли комплексније одговоре од Вестадове тврдње да је „настављена мисија позног европског империјализма“ која је израбљивање и подређивање заменила контролом и унапређивањем – ти одговори били су чвршће утемељени у категоријама марксистичко-лењинистичке идеологије. Упореди: Kalinovsky, Kemper, “Introduction”, 3; Ruprecht, *Soviet Internationalism After Stalin*, 12.

¹⁸⁷⁴ Kalinovsky, Kemper, “Introduction”, 5; Ruprecht, *Soviet Internationalism after Stalin*, 250; За новији приказ рада совјетских африканиста као обласних специјалиста види: Marung, Steffi, “Peculiar Encounters With the Black Continent. Soviet Africanists in the Global 1960’s and the Expansion of the Discipline”, *Self-reflective Area Studies*, (ур.) Middel, Mathias Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2013, 103-134; За специфичне југословенске предрасуде о совјетским африканистима, види AJ, 507/IX, 144, LIV, 1, Izveštaj sa savetovanja afrikanista socijalističkih zemalja u Moskvi, 12.10.1966. 5-6.

¹⁸⁷⁵ Године 1970. било је 7.400 међународника, од којих се 350 бавило искључиво Африком.

¹⁸⁷⁶ Тако су постојали *Институт за Африку*, при академији наука СССР *Институт за међународну привреду и међународне односе*, *Институт Патрис Лумумба*, одељења за афричке студије при Лењинградском универзитету, и одељења на *Институту за Етнографију* у Москви а до 1970. на *Московском универзитету*, на *Московском институту за спољне послове*, *Институту за светску историју* и *Институту за светску литературу*. Ruprecht, *Soviet Internationalism after Stalin*, 234, 243-245; Allison, *The Soviet Union*, 110; Davidson, Filatova, „African History: A View Behind“, 116-119; Morris, Milton, “The Soviet Africa Institute and the Development of African Studies”, *The Journal of Modern African Studies*, 11, 2, (1973), 247-265.

¹⁸⁷⁷ У Чехословачкој је постојало одељење за афричке студије на Карловом универзитету, а *Институт за спољну трговину* бавио се сарадњом са Африком, постојало је и Оријентално одељење Академије наука. *Центар за афричке студије* постојао је на *Универзитету у Варшави* од 1962, а Африком су се бавили експерти на неколико института. У Бугарској није постојао јединствен институт нити одељење. У Мађарској је постојао *Афро-азијски институт* при Академији наука Мађарске. У Источној Немачкој постојали су *Институт за Африку* у Лајпцигу, *Африканистички институт* у Берлину. Muhelbeck, *Czechoslovakia in Africa*, 15; „Uvodnik“ *Bilten udruženja afrikanista Jugoslavije*, br 1, 1988, 36; African Research Program, Budapest, *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 5, No. 2 (Sep., 1967), pp. 269-272; AJ, 507/IX, 144, LIV, 1, Izveštaj sa savetovanja afrikanista socijalističkih zemalja u Moskvi, 12.10.1966., 23-25. Свјетићанин, „Studij afrikanistike – mit ili realnost“, *Odjek*, 1.8.1988.

Источној Европи. Само су две институције, и то у ограниченом времену, биле директно усмерене на проучавање афричког континента: *Институт за проучавање Африке* (1963-1971) и *Удружење африканиста Југославије* (1986-1989).¹⁸⁷⁸ Поред тога постојала су три института која су значајно допринела формирању слике Африке у Југославији.¹⁸⁷⁹

Политичкој елити најближи је био *Институт за међународну политику и привреду* (ИМПП).¹⁸⁸⁰ ИМПП је требао да обезбеди „објективну, научну подлогу за стварање спољне политике“, а истовремено је био перципиран као „савезни“ за разлику од републичких института који су формиран педесетих и шездесетих.¹⁸⁸¹ Главни оквир за проучавање афричког континента био је политика несврстаности, проучавање развоја социјализма као светског процеса и економски развој.¹⁸⁸² Институт је имао одељење за „неразвијене земље“.¹⁸⁸³ У годишњим плановима обласним специјалистима и регионалним одељењима додељивани су задаци у форми израде монографија за унутрашњу употребу и публикување док су истраживачи добијали и одређене проблемске задатке.¹⁸⁸⁴

Институт за међународни раднички покрет (ИМРП)¹⁸⁸⁵ био је вема значајан у проучавању Глобалног Југа. По речима једног бившег директора овог института, бавио се покретима који су показивали „и трунку хтења за социјалном правдом“ из визуре проучавања „социјализма као светског процеса“, а финални резултат био је поглед на свет који је био „можда

¹⁸⁷⁸ Не рачунајући јако кратко институционално беспоследишно постојање *Националног комитета африканиста Југославије* крајем шездесетих. Комитет је састављен *ad hoc* после једног састанка у Москви, а под утиском лоше координације југословенских института, једина сврха му је била да припреми југословенске африканисте за учешће на предстојећем II конгресу африканиста у Дакару. AJ, 142, I, 538, Jura Medarić Nacionalnom komitetu afrikanista Jugoslavije, 24.2.1968; AJ, 507/IX, 144, LIV, 1, Izveštaj sa savetovanja afrikanista socijalističkih zemalja u Moskvi, 12.10.1966. 30.

¹⁸⁷⁹ Четвртим би се могао сматрати *Центар за сарадњу са земљама у развоју* који је био мањи у односу на остале поменуте институте, а фокусирао се на економску сарадњу са ЗУР. Polić, Mario, Krešimir, Sajko, "Africa research institutions", *Africa spectrum*, Vol. 8. No.1 (1973), 97-101.

¹⁸⁸⁰ *Институт за међународну политику и привреду* основан је 1947. као први институт који је добио задатк да се бави спољном политиком. Његови директори били су утицајни експерти и дипломате Милан Бартош, Иван Караиванов, Вилко Винтерхалтер, Радивоје Давидовић, Јован Мариновић, Влајко Беговић, Јанез Становник, Ле Матес, Милан Шаховић, Божидар Франгеш, Јокица Хаџи Василева, Предраг Симић. Један од медија којим је овај институт комуницирао са афричким научницима, али и преко кога је уоквиривао велики наратив биле су и „традиционални“ округли столови о несврстаности који су се одржавали у Петроварадину. *Institut za međunarodnu politiku i privredu*, (прир.) Marković, Brana, Beograd:Dangraf,2000. 1-12.

¹⁸⁸¹ Marković, *Institut za međunarodnu politiku i privredu*, 8,12; ИМПП је био свестан свог повлашћеног и моћног положаја: „научних радника из целе земље [...] доприноси концентрацији интелектуалних снага [...] пораст његовог утицаја на креирање наше политике“. AJ, 748, Institut za međunarodnu politiku i privredu, f. 210, Zapisnik sa sednice naučnog veća koji je održano 14.11.1967 sa početkom u 10 časova, 2.

¹⁸⁸² Видети нпр: Благојевић, Novica, *Ekonomska uloga države u razvoju nerazvijenih afričkih zemalja*, Beograd:IMPP, 1975; *Nesvrstanost u savremenom svetu*, Beograd:IMPP, 1969; *Novi međunarodni ekonomski poredak. Materijal sa savetovanja*, Beograd:IMPP, 1977; *Non-alignment in the Eighties*, Beograd:IMPP, 1982; Petrović, Negosava, *Ekonomski aspekti pridruživanja nekih država Afrike EEZ*, Beograd:IMPP, 1967; Vekarić, Vatroslav, *Nafta i spoljna politika arapskih država*, Beograd:IMPP, 1977; Tadić, Bojana, *Pokret nesvrstanosti i sukobi među nesvrstanim zemljama*, Beograd IMPP, Međunarodna politika, 1987;

¹⁸⁸³ У коме су истакнути проучаваоци Африке били Јокица Хаџи Василева, Сулејман Реџепагић и Новица Благојевић.

¹⁸⁸⁴ AJ, 748, f.210, Predlog delovanja i organizacije centra za dokumentaciju 1968; AJ, 748, f.210, Predlog projekta "Jugoslavija u međunarodnim odnosima", 1967; Обласним специјалистима биле су поверене одређене теме попут Јелици Минић „Улога спољне трговине у привредном развоју земаља у развоју – пример земаља Тропске Африке“ AJ, 748, 348, Izveštaj o izboru u zvanje kandidata Jelice Minić 7.11.1985,1.

¹⁸⁸⁵ Основан 1958. Директори овог института били су Пуниша Перовић, Лазар Мојсов, Милка Минић, Чедомир Штрбац, Ђура Ковачевић. Институт је био специфичан по томе што су републички институти имали задатак проучавања историје радничког покрета на тлу својих република, док је овај институт од почетка имао задатак проучавања међународног радништва. Интервју са Чедомиром Штрбцем, 1.12.2016.

мало идеологизован али учењачки коректан.¹⁸⁸⁶ Такви резултати видљиви су у нарочито значајном енциклопедијском делу *Раднички и националноослободилачки покрети* где се налазио и детаљан попис таквих покрета у Африци, подељен по државама, са одељцима у којима су представљане партије, а остављен је простор и за кратке биографије утицајних личности. Ова амбициозна публикација представља круну тадашњег емпиријског знања о Африци и изврстан је пример првих корака у проучавању континента, са јасним идеолошким предзнаком.¹⁸⁸⁷ Млади истраживачи ИМРП усмеравани су да своје докторске дисертације раде и о арапским и афричким земљама.¹⁸⁸⁸ Шездесетих је постојало посебно одељење за афричке земље.¹⁸⁸⁹

Институт за проучавање Африке (ИПА/ИЗР) као најзначајнија институција ове врсте, основан је 1963. при загребачком универзитету.¹⁸⁹⁰ Био је у блиској вези са привредом.¹⁸⁹¹ Ту сазрева једна јака генерација африканиста који се баве културом, а сам институт у периоду 1963-1971 подржава мултидисциплинарна истраживања, али са већим фокусом на економију и „практичне“ науке: истражује се индустријализација, грађевинарство и нафта у Сахари, као и ефекти техничке помоћи и школовања студената из ЗУР.¹⁸⁹² Током година формиран је и огроман фонд књига о Африци, изгледа највећа таква колекција у Југославији.¹⁸⁹³ Реорганизација института године 1972, и његово преименовање у *Институт за земље у развоју*, открива кључну мисију и истраживачко поље на које ће се преусмерити свих 14 запослених 1973 – питање развоја.¹⁸⁹⁴ Африка и Југославија дефинисане су сопственом припадношћу свету несврстаних и неразвијених, заједно у борби за развој, али истовремено опстаје слика Африке као погодног тржишта.

Велики конгреси африканиста били су и прилика за проверу научног знања о афричком континенту. Први такав конгрес одржан је у Акри 1963, отворио га је председник Нкрумах.¹⁸⁹⁵ Југославија није имала представнике, али је схватила важност овог догађаја па је већ следеће године на *ИПА* приређен материјал са овог догађаја.¹⁸⁹⁶ *II конгрес африканиста* отворио је председник Сенгор у Дакару 1967. Већ у Дакру Југословени су имали 10 реферата који су читани

¹⁸⁸⁶ Интервју са Чедомиром Штрбцем, 1.12.2016.

¹⁸⁸⁷ *Radnički i nacionalnooslobodilački pokreti*, Том I, Afrika, Azija i Latinska Amerika, Beograd:Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1968. Публикација је имала макар делимичну инспирацију у: *Народи Африки. Под редакцијом Д.А. Олдерогге, И.И. Потехина. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1954. - Серия «Народы мира: Этнографические очерки».*

¹⁸⁸⁸ Интервју са Чедомиром Штрбцем, 1.12.2016.

¹⁸⁸⁹ Обласни специјалисти који су се бавили Африком на овом институту укључивали су Здравка Печара, Војина Руса, Стојана Глигорића и Милицу Сарић. Видети нпр. Реџар, Zdravko, *Alžir do nezavisnosti*, Beograd:IMRP, 1965; Gligorić, Stojan, *Arapski svet i socijalizam*, Beograd:IMRP, 1973; Hadži Vasileva, Jokica, *Afrika i socijalizam*, Beograd:IMPR, 1973; Rus, Vojin, *Narodni pokreti u nerazvijenim zemljama*, Beograd:IMRP, 1962/3; Sarić, Milica, *Društveno politička panorama Gane*, Beograd:IMRP, 1962; Sarić, Milica, *Gvineja-borba za nezavisnost i ekonomski razvoj*, Beograd:IMRP, 1965; AJ, 142, I, 538, II међународни конгрес африканиста, Dakar 11-20.12.1967.1.

¹⁸⁹⁰ Основан је на личну иницијативу двојице професора загребачког универзитета 1963, Петра Губерине и Светозара Петровића. Cvjetičanin, Biserka, "Uloga instituta za razvoj i međunarodne odnose u Pokretu nesvrstanih" *Razvojna saradnja kroz naslijeđe Pokreta nesvrstanih*, Zagreb:CROSOL, 2015, 12.

¹⁸⁹¹ Наиме, већ 1964. као један од кооснивача института појављује се Привредна комора СР Хрватске, а предузећа из СР Хрватске потом редовно користе истраживања института. Исто, 12,16.

¹⁸⁹² Исто, 14. Иво Драгићевић написао је тротомно дело о економској сарадњи, а уз то је направио анализу афричких развојних планова. Dragičević, Ivo, *Perspectives of Economic Co-operation with African States*. Volume I, II, III, Zagreb: Institute for Africa, 1968; Dragičević Ivo, *The Analysis of Development Plans in Africa*, Zagreb:Institute for Africa, 1969.

¹⁸⁹³ Данас се велики део тих књига налази у библиотеци Филозофског факултета Загреб, под називом *Bibliotheca Africana*, док се остатак налази на ИРМО.

¹⁸⁹⁴ Cvjetičanin, "Uloga instituta za razvoj", 16,

¹⁸⁹⁵ „First International Congress of Africanists”, *African Studies Bulletin*, 6,1 (mart 1963), 38-42; Crowder, Michael, “The First International Congress of Africanists: Accra, Ghana, 11/18 December, 1962, 250-252.

¹⁸⁹⁶ AJ, 559-70-157, Azija i Afrika, Општи преглед културно просветне сарадње 1966-1969, Ivo Dragičević Saveznoj komisiji za kulturne veze sa inostranstvom 26.5.1969.,4.

у 4 од 6 секција, као и два представника, што сведочи успону проучавања Африке.¹⁸⁹⁷ Чини се да је југословенски фокус био на комбинацији представљања старих веза (дубровачки трговци у Африци, афричке збирке у Југославији) и најнових успеха (научно-техничка сарадња).

У јагми хладноратовске конкуренције показала се сва слабост југословенских института: Југословени су имали 2 делегата – САД 80.¹⁸⁹⁸ Извештај из Дакра директора ИПА, др Јурета Медарића, даје песимистичну слику проучавања Африке у Југославији: „африканистике“ која покушава да брзо надокнади пропуштено; политичких веза које умногоме наткриљују културне; позиције Југославије коју она не користи; високо научне, али и моралне потребе да се слика Африке исправи мултидисциплинарним и комплексним проучавањима која неће бити „секундарна истраживања.“¹⁸⁹⁹ Медарић је као импликације за стварање правилније слике Африке у југословенској науци назначио хитно боље организовање, обуку младих кадрова те неопходност теренских истраживања.¹⁹⁰⁰ По завршетку конгреса, Медарић је смењен, а нови директор ИПА др Иво Драгичевић најпре је организовао циклус предавања о Африци на *Радио Загребу*.¹⁹⁰¹ Даље ангажовање југословенских африканиста било је све више саморефлективно и мултидисциплинарно, али институционални наступ био је и даље неорганизован.¹⁹⁰² Тако је Нада Швоб Ђокић на *V конгресу африканиста* у Ибадану 1985. изнела песимистичну оцену афричких студија у Југославији.¹⁹⁰³

Социјалистичке земље имале су сличан систем и сличне проблеме у проучавању Африке. Коришћена је и слична терминологија, инхерентна марксизму-лењинизму, па се доста говорило о проучавању „афричке стварности“ те је тражено заједничко гледиште.¹⁹⁰⁴ Дакако, југословенски обласни специјалисти сагледавали су проблеме Африке са позиција светског социјализма.¹⁹⁰⁵ Мађарска африканистика, у одређеном организационом смислу, била је пример

¹⁸⁹⁷ Југословенски представници су били Јокица Хаџи Василева и Јуре Медарић. Остали реферати су читани или предати: У секцији историјске науке асистент Илија Митић, Дубровник „Трговинско-конзуларне везе Дубровачке републике с градовима Сјеверне Африке од XVI до XVIII столећа (Александрија, Тунис, Алжир, Тангер); У секцији „Афричка мисао и културна антропологија“: проф. др Јуре Медарић, „Еманципација Африке“; проф. Др Аугуштин Лах, Љубљана „Одгој младих кадрова у Африци за научно-истраживачке позиве (специфичности ваншколског одгоја у Африци); Афрички фондус у музејима Југославије а) Одгојне вредности афричке збирке у Етнографском музеју у Загребу, Сања Лазаревић, виши кустос, Загреб; Етнологска интерпретација афричких збирки у Словеначком Етнографском музеју у Љубљани, др Паула Штрукељ, Кустос, Љубљана; проф. Др Богдан Теодоровић, Загреб „Опће карактеристике традиционалне сељачке архитектуре у долини Нила; Секција: Институције и процеси: научни радник, Јокица Хаџи Василева: „Једнопартијски систем у Африци- узроци завођења и основне друштвено-политичке функције; др Новица Благојевић, виши научни сарадник Београд „Спољно финансирање афричких земаља“; доц. Др Бранко Вукмир, Загреб, „Тенденције ка унификацији трговинског права у свијету и мјесто Африке у тим кретањима; Секција: Природне науке и технологија: др Богдан Теодоровић „Санитација градских и сеоских насеља у Сјеверној Африци као значајна компонента унапређења урбанизације и народног здравља. АЈ, 142, I, 538, Naučni referati jugoslovenskih afrikanista za II međunarodni kongres afrikanista u Dakaru.

¹⁸⁹⁸ АЈ, 142, I, 538, II međunarodni kongres afrikanista, Dakar 11-20.12.1967, 3,7.

¹⁸⁹⁹ Исто, 13-19.

¹⁹⁰⁰ Исто, 5-6. По тим препорукама је Хаџи Василева остала на теренском раду у Сенегалу, Малију и Гвинеји. Исто, 13.

¹⁹⁰¹ АЈ, 559-70-157, Азија и Африка Општи преглед културно просветне сарадње 1966-1969 Ivo Dragičević Institut za proučavanje Afrike Saveznoj komisiji za kulturne veze sa inostranstvom 26.5.1969.,4.

¹⁹⁰² АЈ, 142, I, 538, Priprema za III međunarodni kongres afrikanista 15.12.1972., 2; Амбасада у Лагосу истицала је потребу учешћа на колоквијуму о црначкој култури DAMSPS, PA, 1974, Regionalno, f.191, 42199 Ambasada Lagos VII Upravi 9.1.1974.

¹⁹⁰³ Švob-Đokić, Nada, „The State of African Studies in Yugoslavia“, (ur.) Abiola, Irele, Hans Zell Publishers, 1992. 391-396.

¹⁹⁰⁴ Види нпр. АЈ, 507/IX, СК SKJ, S-a, 198, Sastanak posvećen savetovanju u Moskvi o socijalnim i ekonomskim problemima Afrike, 21.5.1966, 11,28.

¹⁹⁰⁵ АЈ, 142, I, 538, Izveštaj sa puta u Poljsku, Novica Blagojević, 2.2.1966.3

за југословенску.¹⁹⁰⁶ Специфичности југословенског положаја у социјалистичком свету, утицале су делимично на погледе на континет, али је доста зависило од саме теме проучавања. Изнад свега, економија и политичке науке биле су поље сукобљавања са научницима са Истока, а заједнички језик често је тражен у културним студијама.¹⁹⁰⁷

Сличности и разлике погледа на афрички континент изоштриле су се на заједничком саветовању 1966. одржаном у Москви. Ово саветовање одржано је на чувеном *Институту за Африку*,¹⁹⁰⁸ а присуствовали су му велике делегације африканиста из свих социјалистичких земаља, заједно са, на чему је Москва посебно инсистирала, доносиоцима одлука.¹⁹⁰⁹ Југославија је прихватила позив и послала делегацију коју је предводио Нијаз Диздаревић.¹⁹¹⁰ У Москви су могли „слободно“ да сучеле ставове са осталим делегацијама, премда су код совјетских колега препознавали „шематизам“ и „догматизам“ у погледу на Африку.¹⁹¹¹ Економска проблематика и политички развој били су поље сукобљавања са совјетским делегатима који су сматрали да афричке државе треба тридесет година да „каскају“ до почетка правог, социјалистичког развоја, те је саветовање делимично деградирало у расправу о постојању/непостојању класа у Африци, носиоцима револуционарне делатности, могућности социјализма у неразвијеној Африци¹⁹¹² Југословени и Југославија су се представили као земља са огромним значајем у Африци која се разликује у односу на социјалистичке земље : „ми носимо ту несврстаност, ми носимо ту борбу за прогрес у Африци“, рекао је један дискусант. Изнад свега, Југословени су се представљали као заступници Африканаца, конкретно су сматрали да се у Москви прави састанак „белих о обојеним“ и „иза леђа Африканаца“, те су стога тражили њихово укључивање.¹⁹¹³ Ово још једном показује значај хладноратовске конкуренције, где је Југославија свој ауторитет у тумачењу Африке све више везивала за своју посебност, као социјалистичке али и несврстане земље.

Диздаревићево излагање по повратку у земљу садржи и критику совјетске слике Африке која укључује „гледање на Африку као на нешто сасвим одвојено до социјалистичког света.“,

¹⁹⁰⁶ АЈ, 507/IX, СК СКЈ, S-a, 198, Saстанak posvećen savetovanju u Mosvkio socijalnim i ekonomskim problemima Afrike, 21.5.1966,27,34. Cvjetičanin, „Studij afrikanistike – mit ili realnost“, Odjek, 1.8.1988; Razović, Maja, „Afrika, daleka i bliska“, *Vjesnik*, 27.03.1987; *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 3, (1989), 31-33.

¹⁹⁰⁷ АЈ, 142, I, 538, Izveštaj sa puta u Poljsku, Novica Blagojević, 2.2.1966, 4-6. Cvjetičanin. Biserka, „Tradicionalne kulturne vrijednosti i savremena kultura u Africi“, *Polja*, novembar, 1984, 464-465.

¹⁹⁰⁸ Институт је основан 1959. као наследник Одељења за оријенталистику, а при Академији наука СССР. Био је централна научна институција за проучавање Африке у СССР и са веома великим утицајем на спољну политику. До 1968 већ је имао чак десет посебних одељења која су се бавила свим аспектима проучавања Африке. Види више у Morris, „The Soviet Africa institute“,248-255

¹⁹⁰⁹ АЈ, 142, I, 538, Izveštaj sa puta u Poljsku, Novica Blagojević, 2.2.1966,7; Најпре су предложени Милка Минић, тада директор ИРП, затим Рато Дугоњић, члан ЦК СКЈ, и бивши амбасадор у УАР, члан спољнополитичког одбора Савезне скупштине, да би на крају избор пао на Нијазу Диздаревића, тада секретара ЦК БИХ. АЈ, 142, I, 538, Predlog delegacije za savetovanje o problemima Afrike u Mosvi, 1.3.1966.

¹⁹¹⁰ АЈ, 142, I, 538, I. Jastrebov, zamenik direktora Instituta za Afriku AN SSSR Dobrivoju Vidiću ambasadoru SFRJ u Moskvi, 12.8.1965.1 Делегацију су чинили: Нијаз Диздаревић, шеф делегације, Јокица Хаџи Василева, Институт за изучавање радничког покрета, Војо Арсенијевић, Институт за међунаордну политику и привреду, др Јуре Медарић. АЈ, 507/IX, 144, LIV, 1, Izveštaj sa savetovanja afrikanista socijalističkih zemalja u Moskvi, 12.10.1966.1; АЈ, 507/IX, СК СКЈ, S-a, 198, Saстанak posvećen savetovanju u Mosvkio socijalnim i ekonomskim problemima Afrike, 21.5.1966,5,17.

¹⁹¹¹ АЈ, 507/IX, 144, LIV, 1, Izveštaj sa savetovanja afrikanista socijalističkih zemalja u Moskvi, 12.10.1966.1-4; АЈ, 507/IX, СК СКЈ, S-a, 198, Saстанak posvećen savetovanju u Mosvki o socijalnim i ekonomskim problemima Afrike, 21.5.1966,3.

¹⁹¹² Теме југословенских референата биле су: Војо Арсенијевић: „Путеви превазилажења економске заосталости“; Јокица Хаџи Василева „Африка и социјализам“; Нијаз Диздаревић „Перспективе развитака и учвршћивања економске и политичке сарадње социјалистичких земаља са земљама Африке“. АЈ, 507/IX, 144, LIV, 1, Izveštaj sa savetovanja afrikanista socijalističkih zemalja u Moskvi, 12.10.1966.2-4, 11-19

¹⁹¹³ Предложили су укључивање „африканиста-марксиста са Запада“ и „прогресивних Африканаца“ на конгрес“. АЈ, 507/IX, 144, LIV, 1, Izveštaj sa savetovanja afrikanista socijalističkih zemalja u Moskvi, 12.10.1966. 29. АЈ, 507/IX, СК СКЈ, S-a, 198, Saстанak posvećen savetovanju u Mosvkio socijalnim i ekonomskim problemima Afrike, 21.5.1966,14,15,29,38.

премда је био критичан према југословенском прилогу који је описао као „скроман“.¹⁹¹⁴ Диздаревић је нарочито критиковао директора ИПА Медарића¹⁹¹⁵ повезујући директно политичке потребе и „африканистику“ за коју је истакао да у Југославији – не постоји.¹⁹¹⁶ Јаке политичке везе са Африком и потреба јасније слике, а истовремени недостатак научног сазнања о континенту производиле су, дакле, константе тензије између политичке и културне елите.¹⁹¹⁷

Под утиском састанка у Москви, између осталог, предузети су мали кораци ка реформисању африканистике у Југославији.¹⁹¹⁸ Осетила се промена „политичког хтења“, па је извршена реформа.¹⁹¹⁹ Укидање специјализованог института за Африку, премештање научника из ИМРП у ИМПП, увођење нових предмета на оријенталистици, све је то био један одлучан корак ка организовању науке у покушају да се испита *стварност* на једном супранационалном нивоу – Трећег света/несврстаног света, што је ставило проучавање афричког континента као целине у други план.¹⁹²⁰ Са новом сликом Африке која се помаља седамдесетих, јавља се престојавање на скоро потпуно практични приступ, а то значи фаворизовање економских и техничких наука и преиспитивање дотаташњих резултата. Паралелно са тим, опстају две слике: прва, слика неумитне победе социјализма (код оних који су били догматичнији), и друга слика једне културе несврстаног света у настајању (код нових обласних специјалиста усмерених на културу).¹⁹²¹ Постојање различитих група и њихово слободно сучељавање било је специфично за једну социјалистичку земљу, које су углавном тежиле централизацији проучавања и поштовању партијске линије, а позиционираност на „тремеђи“ светова доносила је Југословенима неслућене могућности повезивања.¹⁹²²

Проблем институционализације примећен је врло рано, симултано код политичке и културне елите.¹⁹²³ Надлежна тела с времена на време беспоследично износила су мишљење о потребама, а африканисти су, на раду у различитим институтима, нарочито после реформе

¹⁹¹⁴ АЈ, 507/IX, СК СКЈ, S-a, 198, Sastanak posvećen savetovanju u Mosvkio socijalnim i ekonomskim problemima Afrike, 21.5.1966, 2. Југословенска је делегација, уз монголску, имала најмање чланова, што је био одраз њене институционалне дезорганизованости: СССР је имао 20 чланова, Чехословачка 10, Мађарска 10, Бугарска 6, Монголија 4 члана. АЈ, 507/IX, СК СКЈ, S-a, 198, Sastanak posvećen savetovanju u Mosvkio socijalnim i ekonomskim problemima Afrike, 21.5.1966, 6.

¹⁹¹⁵ АЈ, 507/IX, СК СКЈ, S-a, 198, Sastanak posvećen savetovanju u Mosvkio socijalnim i ekonomskim problemima Afrike, 21.5.1966 8.10

¹⁹¹⁶ Исто, 9.

¹⁹¹⁷ Критике су укључивале коментаре да не постоји „арапологија“ (sic), а камоли „африканистика“, да је био 17 сусрет Тито-Насер а да се „ништа не зна о Египту.“ ЦК СКЈ је, уз то, одбио захтев института да се организује конференција о Африци јер ИРП „није довољно јак“. АЈ, 507/IX, СК СКЈ, S-a, 198, Sastanak posvećen savetovanju u Mosvkio socijalnim i ekonomskim problemima Afrike, 21.5.1966, 37. АЈ, 507/IX, СК СКЈ, S-a, 198, Sastanak posvećen savetovanju u Mosvkio socijalnim i ekonomskim problemima Afrike, 21.5.1966, 36.

¹⁹¹⁸ АЈ, 507/IX, 144, LIV, 2, А. Šnajderek, „O koordinaciji rada. Neka razmatranja“. 1966.

¹⁹¹⁹ Интервју са Чедомиром Штрбцем, 1.12.2016. Упореди: Ruprecht, *Soviet Internationalism After Stalin*, Morris, „The Soviet Africa institute“, 255; Cvjetičanin, „Studij afrikanistike – mit ili realnost“, *Odjek*, 1.8.1988.

¹⁹²⁰ Године 1974. ИМПП-у придружена је група научних радника из Института за међународни раднички покрет. Marković, *Institut za međunarodnu politiku i privredu*. 8-9,10. Више о проучавању Трећег света у југословенској историографији и политикологији види у: Radonjić, Nemanja, „(Post)jugoslovenska istoriografija i „Treći svet“ sa posebnim osvrtom na područje Afrike“.

¹⁹²¹ О разликама унутар еснафа: Said, *Orijentalizam*, 400; Ruprecht, *Soviet internationalism after Stalin*, 277-278.

¹⁹²² АЈ, 748, f. 348, Odluka o boravku profesora El Zaima 26.12.1985; АЈ, 748, f. 348, Zapisnik sa sednice naučnog veća 14.12.1985; „Neka zapažanja o centru za komparativna pravna istraživanja – Sekcija o afričkom pravu na Univerzitetu Paris I, Sorbona Panteon, *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 1, (1988); Obradović, Nadežda, „Poseta Afričkom odeljenju na Kalifornijskom univerzitetu u Berkliju“, *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 1 (1988) 29-31.

¹⁹²³ Petrović, Svetozar, „Za studij afrikanistike“, *Naše teme*, 7/1961, 1091-1096; АЈ, 559-20-41, Predsednik komisije za kulturne veze sa insotranstvom Krste Crvenkovski, Stenografske beleške sa godišnje skupštine komisije za kulturne veze sa insotranstvom 18.12.1961, 18; АЈ, 507/IX, СК СКЈ, S-a, 198, Sastanak posvećen savetovanju u Mosvki o socijalnim i ekonomskim problemima Afrike, 21.5.1966, 41.

седамдесетих, примећивали како немају „ни заједничке састанке“, а камоли „заједнички институт“. ¹⁹²⁴ Позиви на координацију рада појављивали су се повремено како код надлежних комисија тако и код самих африканиста, који су препознавали да успех долази само „концентрацијом политичке воље“, што се у случају овог континента није десило. ¹⁹²⁵ Крајем осамдесетих су се, као производ ових нагативних процеса, на прсте једне руке могли пребројати нови африканисти. ¹⁹²⁶ Непостојање афричких студија, африканистике у правом смислу, била је болна чињеница за све стручњаке који су се, практично изоловано, бавили Африком. ¹⁹²⁷

Управо из овог институционалног вакуума, произилази самоорганизовање обласних специјалиста 1986. у *Удружење африканиста Југославије* (УАЈ). ¹⁹²⁸ Поред сакупљања „расцепканог знања, кадрова и средстава“ *Удружење* је намеравало да направи простор за валоризацију дотадашњих знања о Африци и да то крунише једним удруживањем које би деловало преко иницирања „фундаменталних истраживачких“ пројеката, издавања публикација, организовање изложби, а најпре истраживања Африке на „интердисциплинарној основи“ али и приближавања југословенске јавности и Африке на „основама несврставања“. ¹⁹²⁹ Символично, на Дан Африке, 25.5.1987, додељена су признања почасним члановима др Петру Губерини и др Здравку Печару, чиме је затворен један чудан круг будући да се од њиховог деловања на подручју проучавања Африке, није нарочито далеко одмакло. ¹⁹³⁰

Као најзначајнија делатност УАЈ истакао се билтен који је давао обавештења о разним научним и културним скуповима, делатности афричке заједнице у Југославији, новим часописима и центрима за изучавање Африке, различитим вестима о Африци у земљи и свету, а слао се на адресе свих афричких амбасада у Београду. ¹⁹³¹ Ту су се нашли и предлози пројеката од којих се издваја *Bibliographia Africana* која је требала на једном месту каталогизовати све што је

¹⁹²⁴ АЈ, 507/IX, 144, LIV, 1, Izveštaj sa savetovanja afrikanista socijalističkih zemalja u Moskvi, 12.10.1966.24.

¹⁹²⁵ Muvrin, Drago, „Afrikanizacija, balkanizacija i univerzalnost“, *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije* 12, (1987), 2; *Projekcija dugoročne prosvetno-kulturne saradnje Jugoslavije sa zemljama u razvoju*, 68-70.

¹⁹²⁶ Ružin, Nano „Panafrikanizam i nesvrstanost“, doktorska disertacija FPZ, Zagreb 1987; Dizdar, Sreten „Razvoj i osobenost književnog dela Ngugi wa Thiong’a“, doktorska disertacija, Sarajevo 1989.

¹⁹²⁷ Lazarević, „Tibor Sekelj“, 31.

¹⁹²⁸ Ова организација настала је при ИЗР у Загребу 19. децембра 1986. За председника изабрана је др Бисерка Цвјетичанин. Иницијална намера била је да се окупе „знавствени радници“ али и други „познаваоци Африке“. *Удружење* је био „добровољни друштвени, знавствени и стручно удружење грађана“. Оснивачи су били како запослени у релевантним институтима тако и новинари, преивредници, дипломате. *Удружење* је имало Председника, Секретара, годишњу скупштину, Управни одбор, чланове, билте н. Razović, Maja, „Afrika, daleka i bliska“, *Vjesnik*, 27.03.1987; AMAU, Zapisnik sa osnivačke skupštine Udruženja afrikanista Jugoslavije održane 19.12.1986. u prostorijama Instituta za zemlje u razvoju.1-3; AMAU, Statut Udruženja afrikanista Jugoslavije, 1-8. AMAU, Inicijativni odbor za osnivanje Udruženja afrikansita Jugoslavije Jeleni Lazić, 1986, 1-2.

¹⁹²⁹ AMAU, Neki elementi programa rada Udruženja afrikanista Jugoslavije u 1987. godini, 1-2; Jaeger, Alfred, „Teze za rad Udruženja afrikanista Jugoslavije“, *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 2, 1987, 4-5; Са иницијалних 22 члана списак се до краја 1988. проширио на 68 чланова окупивши коначно под једном капом африканисте из музеја, института, ССИП, радија, телевизије, штампе, стручњаке, професоре, грађане. AMAU, Zapisnik sa osnivačke skupštine Udruženja afrikanista Jugoslavije održane 19.12.1986. u prostorijama Instituta za zemlje u razvoju, 4; *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 3, (1988), 29-31.

¹⁹³⁰ „Zapisnik sa Druge sjednice Upravnog odbora Udruženja afrikanista Jugoslavije“ *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 5 (1987), 1.

¹⁹³¹ Изашао је и један број на енглеском. Види нпр.: „Iz aktivnosti udruženja afrikanista“, *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 1, (1989), 35-36; Znavstveni skupovi, konferencije, simpoziji” *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 1 (1987), 2; „Međunarodni sajam knjiga u Zimbabveu“, *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 2 (1987), 7; „Okrugli stol Društva afričkih studenata u Skoplju o oslobodilačkoj borbi juga Afrike“, *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 4 (1987), 4; „Afrički esperantisti u Zagrebu“, *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 8-9 (1987), 12-13; „Kriteria - novi nigerijski časopis za književnost i kulturu“, *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 11, (1987), 6; „Priprema za Kolokvij „Afrika 2000“, *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 1 (1989), 33.

у Југославији о Африци написано у периоду 1946-1986.¹⁹³² Непосустајући, африканисти су политичкој елити покушали пружити практична решења за текуће проблеме.¹⁹³³

Од осталих активности истичу се јавна предавања.¹⁹³⁴ УАЈ је дао особит допринос симболичкој географији Африке, расправама попут: „Који је термин најадекватнији: Тропска Африка; Црна Африка; Негроидна Африка; Субсахарска Африка; Африка јужно од Сахаре или неки трећи?“ указујући на неједнаку употребу ових термина код Југословена и залажући се за „Субсахарска Африка“ или „Африка јужно од Сахаре“ са једном дозом опреза.¹⁹³⁵ Када је дошло до свеопште поплаве дискурса о „африканизацији“ у негативном смислу, УАЈ се својим деловањем супротставио таквим сликама које су генерисали одређени политичари, медији, па и СУБНОР.¹⁹³⁶ Наиме, африканизацијом је представљен „синониом за нешто нецивилизирано, као опасност која нам пријети“.¹⁹³⁷ У одбрану Африке као појма устали су управо обласни специјалисти, па је током 1987. и 1988. стручно и аргументовано полемисано са појмом „африканизација“ и „балканизација“.¹⁹³⁸ Ово је, испоставиће се, била лабудова песма научног приступа Африци у Југославији. Поткрај осамдесетих „криза“ али и „Европа“ биле су свеprisутна речи. На институтима је све више проучаван „развијени“ свет, а све мање се људи бавило Африком. Часопис *ИЗР Развој*, као и часопис *Културе Истока*, уз *Билтен УАЈ* представљали су изузетке. Ове три публикације означиле су и врхунац присуства Африке у сталном смислу као теме/подтеме периодике. Упркос томе, „окретање ка Европи“ задало је и смртни ударац било каквом проучавању Африке.¹⁹³⁹ Управо су највећи африканисти, попут др Цвјетичанин, или најбољи институти, попут ИРП, постали специјализовани за Европу, што одлично сведочи о промени географске имагинације.

Чињеница је да у Југославији никада дуже од десет година није постојало удружење, институт, часопис, који се систематски бавио Африком. Кадар је само стихијски развијан, а нису прошириване институционалне и друге мреже. Свеопшта разуђеност институција, значила је некомплетну и неправилну слику Африке која је морала бити допуњавана „са стране“, те је, како ћемо показати ниже, свака наука која се бавила Африком имала озбиљне недостатке у формирању слике и у дисеминацији резултата.

¹⁹³² „Предлог истраживања“, *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 3, (1987), 2-4; „Извјештај о раду Удружења Африканиста Југославије у proteklom razdoblju“, *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 3, (1988), 3-6.

¹⁹³³ Дobar пример јесте студија Марија Нобила *Актуелна ситуација на југу Африке и приједлог мјера и платформе за деловање СФРЈ*. „Истраживања и пројекти у Југославији“ *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 4 (1987), 6-7.

¹⁹³⁴ „Predavanje Faruka Redžepagića i razgovor o Ugandi“, *Bilten Udruženja afrikanista Jugoslavije*, 4, (1987), 2-3; „Predavanje „Urbano i ruralno u Zimbabveu“ Ivana Brezovića-Mlinarića“, 6-7, (1987), 9-11. „Predavanje o aktuelnoj situaciji na jugu Afrike“, „Uvodna riječ“, *Bilten Udruženja Afrikansita Jugoslavije*, 12 (1987), 8.

¹⁹³⁵ Остали термини одбачени су због својих географских противуречности, расних квалификација. Ružin, Nano, „Koji je termin najadekvatniji: Tropska Afrika, Crna Afrika; Negroidna Afrika; Subsaharska Afrika; Afrika južno od Sahare“, *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 3, (1988), 21-23.

¹⁹³⁶ „Uvodna riječ“, *Bilten Udruženja Afrikansita Jugoslavije*, 11 (1987), 1-2.

¹⁹³⁷ Muvrin Drago, „Afrikanizacija, balkanizacija i univerzalnost“, *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije* 12, (1987), 2; Сличну динамику у СССР запазио је : Matushevich, „An Exotic Subversive“, 57-81.

¹⁹³⁸ Muvrin Drago, „Afrikanizacija, balkanizacija i univerzalnost“, *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije* 12, (1987), 2-8. Jaeger, Alfred, „Neke napomene o „balkanizaciji“ u afričkom kontekstu (Terminološko-analitička bilješka), *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 1 (1988), 13-25; Muvrin Drago, „Afrikanizacija, balkanizacija i univerzalnost“, *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije* 12, (1987), 2-8.

¹⁹³⁹ „Studij afrikanistike: mit ili realnost“, *Odjek*, 1.8.1988; Cvjetičanin, Biserka, „Uvodna riječ“, *Bilten Udruženja Afrikansita Jugoslavije*, 11 (1987), 1-2; Душан Пајин се тако поверава читаоцу да је редакцији часописа *Културе Истока* замерено „што вучемо“ у правцу Оријента онда када би требало „вући“ у правцу Европе. D.Pajin, „Suočavanje sa Istokom“, *Kulture Istoka*, 27, (1991), 1.

3.2.2. Слика Африке у науци

Чувени кенијски историчар Али Мазруи тврдио је да је разлог проучавања Африке био „фасцинација њеном културом за антропологе, мистерије њених фосила за археологе и палеонтологе, и изазови усмене историје за историчаре.“¹⁹⁴⁰ Саид, пак, примећује да су обласни специјалисти за модерни Блиски исток коришћени и да „предвиде његову будућност и будућу политику“.¹⁹⁴¹ Проучавање Африке у Југославији потхрањивано је како научним интересом тако и политичким диктатом.

У периоду до 1956. мало се шта и од стручне стране литературе о Африци могло наћи, а домаћа није ни постојала.¹⁹⁴² Потом је наступио период једноставне афирмације постојања „Африке“, „афричке културе“, „Африканца“ као мислећег бића.¹⁹⁴³ Аксиоми марксизма-лењинизма, онако како су усвојени у спољној политици Југославије, те солидарности потлачених добили су различите функције: негде су били веома битна полазишта науке док су негде играли потпуно минорну улогу у стварању слике Африке. У прву тако спадају политикологија, историја, географија, економија, антропологија, а у другу групу оријенталистика, египтологија, етнологија. Основна мисија свих југословенских наука које су се бавиле Африком била је напуштање постулата и ревалоризовање резултата колонијалне и науке метропола.¹⁹⁴⁴

Још од времена првих великих географских открића, а нарочито од почетка трговине робовима, расизам је играо огромну улогу у формирању слике Африке. У овом склопу читави су народи и расе означавани као „заостали“, „дегенерисани“, „нецивилизовани“ те су били посматрани кроз биолошки детерминизам, а о њима је говорено са морално-политичким прекором.¹⁹⁴⁵ „Расно размишљање“, тако, јесте још једна подела света у хијерархијске и пејоративне категорије што је створило својеврсну мапу континента и народа.¹⁹⁴⁶

У време после Другог светског рата бакљу антирасизма преузео је Унеско, који је између 1950, када је први пут разматрано питање расе и 1972, када је проглашена деценија борбе против расизма, донео четири декларације о раси.¹⁹⁴⁷ Разлику између ова два историјска момента карактерише еволуција схватања расе захваљујући напретку савремене науке.¹⁹⁴⁸ Прихватимо ли да је раса историцизована конструкција коју су различита друштва у разним историјским

¹⁹⁴⁰ Mazrui, Ali, "Trends in philosophy and science in Africa", *Africa since 1935*, 656.

¹⁹⁴¹ Said, *Orijentalizam*, 383.

¹⁹⁴² Види нпр. Grioule, Marcel, *Arts de l'Afrique Noire*, Paris:Les editions du Chene, 1947.; Lagercrantz, Sture, *Contribution to Ethnography*, K. Paul, Trench, Truber, 1950; Gunther, John, *Inside Africa*, New York:Harper and Brothers, 1955.

¹⁹⁴³ Arsenijević, Vojo, *Severna Afrika danas*, Beograd:Kultura, 1956; Smole, Jože, *Probuđena Afrika*, Beograd:Kultura, 1956; Milenković, Milutin, *Afrika i Velike sile*, Beograd:Kultura, 1958; Pečar, Zdravko, *Buđenje Arapa*, Beograd:Kultura, 1958; Čalić, Dušan, *Ekonomska uslovljenost borbe kolonija i nerazvijenih zemalja za voju samostalnost*, Beograd 1958.

¹⁹⁴⁴ Велики научници колонијалне ере попут Темпелса (Placide France Tempels), Гриола (Marcel Grioule) и Еванс-Причарда (E.E.Evans Pritchard) веровали су у могућност да колонијална наука изврши конверзију домородаца из примитивног, инфантилизованог и бестијалног у цивилизованог, одраслог човека – покушавајући успут да отклоне све остатке „паганске“ или пак „варварске“ културе и система веровања. Mudimbe, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, 50,68; Cooper, *Africa since 1940*, 27; Young, *Postcolonialism. An historical introduction*, 290.

¹⁹⁴⁵ Sharp, *Geographies of Postcolonialism*, 35; Curtin, *Image of Africa*, 227-259, 363-414. Said, *Orijentalizam*, 276-277. О првим антирасистима: Curten, *Image of Africa*, 54-57, 364-365, 370. Данас их парадоксално, опет актуелизује ситуација у исте две земље као и 1960-их и 1970-их (САД и ЈАП) *National Geographic*, Special issue about race, april 2018. Види и: Dajmond, *Mikrobi, puške i čelik*, 340-341. Borstelmann, *The Cold war and the color line 7*; Hazard, *Postwar Anti-Racism The United States, UNESCO, and "Race"*, 4-5; Mills, *Blackness Visible. Essays on Philosophy and Race*, 126, 127; Mudimbe, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, 13.

¹⁹⁴⁶ Borstelmann, *The Cold war and the color line*, 6.

¹⁹⁴⁷ *Four statements on the race question*, Unesco, 1969.

¹⁹⁴⁸ Izar, Mišel, Predgovor, Levi Štros, *Rasa i kultura. Rasa i istorija*, 15.

тренуцима градила на различите начине, а такође да је у разним друштвима расизам био непостојећи, односно није функционисао на исти начин свуда; можемо поставити питање погледа на расу, а специфично антирасизма у Југославији у време хладног рата.¹⁹⁴⁹ Европски културни кругови, којима југословенска културна елита припадала, водили су педесетих живу расправу о питању систематизованог проучавања расизма и колонијализма, сагледавајући дискурзивне праксе колонијализма.¹⁹⁵⁰ Наука антропологије у томе је играла важну улогу јер је у време колонијализма промовисала бинарне опозиције Африке и Европе, а после Другог светског рата покренут је поступак ревалоризовања њених постулата.¹⁹⁵¹ Југословенски антрополози су тако морали да се суоче са наслеђем како колонијализма тако и фашизма.¹⁹⁵²

Унеско је најпре дефинисао „расу“ са биолошког аспекта, као „групе популације које чине врсту *homo sapiens*“ али и нагласио да се клони догматизма означавајући расу за динамичан концепт, упозоривши на разлику између „чињеница расе и мита расе.“¹⁹⁵³ Како је и Унеско наилазио на различите одговоре на своје декларације, те је на њих годинама додавао и мењао дефиниције (1964,1967,1978)¹⁹⁵⁴ тако су и југословенски антрополози и географи били различитих ставова. Тако два аутора у распону од само четири године дају различите дефиниције ко то живи у Африци, мешајући језичке, физичке и антрополошке дефиниције расе.¹⁹⁵⁵

На југословенске антропологе сигурно је утицај остварило и откриће „првог човека“ у кањону Олдувај у Танзанији 1959.¹⁹⁵⁶ Управо те године је основано *Антрополошко друштво Југославије*. Између 1959-1963. оснивач друштва, антрополог Богољуб Шкрелј, објавио је, неколико утицајних књига.¹⁹⁵⁷ Он је дефинисао човечанство кроз три „расе“ (жуту, црну, белу) али је такође напоменуо да би се оне могле звати „хумане популације“ те да је немогуће класификовати све људе.¹⁹⁵⁸ Југословенски научници ће шездесетих наставити да се у мањој мери баве питањем расизма, све док их на нов приступ не подстакне Унеско.¹⁹⁵⁹ Антрополози су само у мањој мери вршили и теренска истраживања у Африци.¹⁹⁶⁰

¹⁹⁴⁹ Borstelmann, *The Cold war and the color line*, 7.

¹⁹⁵⁰ Ciccariello-Maher, George, “European Intellectuals and Colonial Difference”, , *Race after Sartre. Antiracism, Africa Existentialism, Postcolonialism*, (уп.)Judaken, Jonathan Albany:New York Press, 2008, 141. Rice, *Islam, the West and Africa*, 50.

¹⁹⁵¹ Mudimbe, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, 64; Terray, Emmanuel, “French Marxist Anthropology of the 1960s and African Studies: Outline for an Appraisal”, *Presence Africaine and the politics of Otherness 1947-1987*, 249-256.

¹⁹⁵² Mudimbe, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, 44.

¹⁹⁵³ Комисија експерата истакла је да су једине разлике које су признавали биле су физичке и физиолошке (1950) односно физичке (анатомске и физиолошке) (1951). UNESCO, “Statement on race. Paris , july 1950”, *Four statements on the race question*, Unesco, 1969.,30,33,34; UNESCO, “Statement on the nature of race and race differences, Paris, June 1951”, *Four statements on the race question*, Unesco, 1969, 37; UNESCO, “Statement on the nature of race and race differences, Paris, June 1951”, *Four statements on the race question*, Unesco, 1969,42.

¹⁹⁵⁴“Declaration on race and race prejudice” 21.11.1978. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13161&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html [16.6.2019]

¹⁹⁵⁵ *Geografija svijeta*, 369, *Geografski atlas*, 21.

¹⁹⁵⁶ Антрополози Мери и Луис Лики су на овом месту у северној Танзанији те године открили лобању и друге остатке *Homo habilis* чиме су лоцирали најранију људску врсту у Источну Африку. Види више у: Leakey, L.S.B, *The Progress and Evolution of Man in Africa*, London:Oxford University Press, 1961.

¹⁹⁵⁷ Шкрелј је, наиме, дао основну методолошку подлогу за све касније истраживаче у Југославији, зазивајући Унескове дефиниције човечанства, дефинишући однос према еволуцији човека, али неослобођен од предрасуда хомеровског типа о сопственој раси и дискурса белила нпр: „да су многи народи уљуднији, да показују дубљу и срчанију културу, да знају боље неговати и васпитавати децу, итд. него ми белци“. Škrelj,Božidar, *Misleći dvonožec*,Ljubljana:Mladinska knjiga, 1963., 155,173, 171-172.

¹⁹⁵⁸ Škrelj, Božidar, *Antropologija*, Beograd:Naučna knjiga, 1960.

¹⁹⁵⁹ Тако налазимо само још једно стручно дело шездесетих и то истакнутог биолога, академика Синише Станковића (1892-1974) књигу *Расизам и наука*, Београд 1966.

¹⁹⁶⁰ Židov, Neda, „Dr. Anton Pogačnik v Afriki in Ameriki“, *Etmolog*, (2001)197-204.

Будући да је УН прогласио 1971. за „Међународну годину борбе против расне дискриминације“ Југославија је формирала комисију експерата за обележавање ове године којом је председавао проф. др Бранимир Јанковић.¹⁹⁶¹ 15. фебруара 1971. окупио се велики број чланова Координационог одбора за програм акције поводом Међународне године борбе против расне дискриминације.¹⁹⁶² Планови су укључивали централни митинг 21. марта на којој би говорио члан СИВ те издавање посебног броја *Југословенске ревије за међународно право* и научни скуп у Сплиту о проблему расне дискриминације.

Председник југословенског удружења за међународно право посебно је истакао потребу да се инострана јавност упозна са југословенским ставовима.¹⁹⁶³ Председница Национане комисије за *Унеско*, Марија Вилфан, нагласила је да би биле издаване брошуре о расној дискриминацији “у неколико хиљада примерака”.¹⁹⁶⁴ Упркос труду, кључне примедбе, а истовремено најбољу слику стања на прелому деценија поводом антирасизма у Југославији изнео је председавајући Координационог одбора Димитријевић. Због прворазредног значаја извора, овде га преносимо у дужим изводима:

„[...]Морам вам рећи да је наша средина у извесној мери засићена овим [акцијама борбе против расизма] и да је доста тешко начинити нешто занимљиво, што би привукло људе, што је циљ читаве ове акције, да не би остао само празан ритуал, који ми треба да саопштимо Уједињеним нацијама [...] Једино искуство позитивно које ми имамо, а професор Манговски и Вукас ће ме исправити, јесте да се о овој теми расправља на мало вишем теоријском нивоу кад се говори о проблему предрасуда, нетолеранције уопште, о проблему расизма као таквог, да се евентуално прикупе стручњаци и научници из разних грана које расправљају о питању расизма и раса уопште, да се види шта је у учењу [о] расама потребно тачно а шта није, то опет привуче извесан број људи које то занима као дубље проучавање једне теме која је на неки начин била табу [...]нема потребе за придобијањем наших људи који нису расисти не зато што су бољи него други, него што нису постојали услови да се расизам развије. [...] да се одржи скуп не само правника, или скуп људи који се баве међународним односима, већ евентуално и биолога и социолога и антрополога, где би се раса и расизам као проблем на основу већ постојећих материјала УНЕСКО-а који су доста обимни размотрили на један нов и потпуно другачији начин који би привукао пажњу.“¹⁹⁶⁵

Најважнији резултат овог умрежавања југословенских и *Унескових* стручњака на прелому деценија можемо испратити управо на трагу идеје председавајућег Димитријевића, у серији предавања и зборнику из 1973/1974. године, што се може повезати са трендовима афрмативне

¹⁹⁶¹ Бранимир Јанковић био је председник Интерресорне комисије ДСИП за права човека. UN General Assembly, *Programme for the observance in 1971 of the International Year for Action to Combat Racism and Racial Discrimination*, 11 December 1969, A/RES/2544 <https://www.refworld.org/docid/3b00f1d420.html> [26 август 2019] AJ, 142, 558, I, Јужна Африка - опште, Прва седница координационог одбора за програм акције поводом Међународне године борбе против расне дискриминације, 15.2.1971.,1.

¹⁹⁶² Одбор су чинили чланови ССРНЈ, ДСИП, ССЈ, ЈРТ, ЈЗУ, Националне комисије за УНЕСКО, Савезног секретаријата за образовање, те стручњаци за међународно право Петар Манговски и Будислав Вукас. Представници ЈРТ су обећали да ће приказати филм које су УН доставиле („Ропство XX века“), представници просвете да ће образовне акције бити предузете по школама. AJ, 142, 558, I, Južna Afrika – опште, Prva sednica koordinacionog odbora za program akcije povodom Međunarodne borbe protiv rasne diskriminacije, 15.2.1971,2-3,7,10,11,13; Одјек ове акције видимо и на универзитету, где се одређен број радова посвећује проблемима расизма. Tomić, Nikola, *Socijalna distanca studenata prema Crncima*, diplomski rad, Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd, septembar 1971.

¹⁹⁶³ AJ, 142, 558, I, Južna Afrika – опште, Prva sednica koordinacionog odbora za program akcije povodom Međunarodne borbe protiv rasne diskriminacije, 15.2.1971,4. [...] овај провизорни програм [да] буде одмах достављен генералном секретару Уједињених нација да знају да смо предузели одређене мере.“Исто 31.

¹⁹⁶⁴ Исто 12, 20.

¹⁹⁶⁵ Исто, 5-6.

акције у свету.¹⁹⁶⁶ У тренутку изласка зборника већи део светске научне јавности није могао да се сложи око напуштања расе као биолошког концепта, поред свих проказивања колонијалних и закључака „старе физичке антропологије“.¹⁹⁶⁷ Показаће се да су југословенски антрополози слично несложни око појединости.¹⁹⁶⁸ Циљ зборника био је да се испита и „порекло, развој и значење расизма“ али и „развој раса са биолошке тачке гледишта“.¹⁹⁶⁹ Дакле, југословенски експерти су у овом зборнику, који је највећи и најразноврснији том радова који се тицао ове проблематике уопште на простору Југославије, углавном држе биолошког концепта расе, али то је само полазна тачка.

Сви радови у овом зборнику информисани су пре свега од *Унескових* декларација, упознати су са концепцијама раса научника Истока и Запада, доносе чврсту осуду расизма, а поделу на расе са неким дефинитивним групама одбијају, док расизам приказују као продукт и реликт прошлости, проузрокован заосталошћу и класним супротностима, а у будућности виде нестанак раса као категорије било ког типа.¹⁹⁷⁰

Све ово сведочи о међузависности југословенске антропологије са глобалном. Југословенски експерти који су били у вези са међународним организацијама могли су да понуде своју експертизу; истовремено они су били ти који су нудили даља тумачења југословенској јавности.¹⁹⁷¹ Осим што су експерти признавали и познавали расијализовани свет, сада као чисто физичку поделу по спољним разликама у једној хуманој, људској популацији, не можемо рећи да се радило о културној супермацији – очигледан је дискурс антирасизма који је делимично преузет од кровне формуле *Унеско*, а делимично произилази из социјалистичког интернационализма, теоријског и практичног, оствареног највише у сталној сарадњи са антиколонијалним борцима који су изједначавани са антирасистима. Кључна реч била је *прилагођавање*.¹⁹⁷² У томе су југословенски експерти били слични источнонемачким ослањајући се највише на „фенотипску и фолклористичку разлику“ односно остатку Источног блока, који је признавао „физиолошку разлику“ међу људима али инстистирао на њиховој потпуној једнакости.¹⁹⁷³ Циљ је био приказати свет где постоје људи који се разликују само по неким спољним, етнографским

¹⁹⁶⁶ *Rase rasizam i rasne predrasude*, (yp.) Vlahović, Petar, Beograd: Antropološko društvo Jugoslavije 1974, 3,4; Mills, *Blackness Visible*, 120.

¹⁹⁶⁷ Hazard, *Postwar Anti-Racism*, 165.

¹⁹⁶⁸ Dolinar-Osole, Zlata, Pogačnik, Tone, „Rasa sa bioantropološkog stanovišta“, *Rase, rasizam*, 58-66. Quinn, Slobodian, „Socialist Chromatism: Race, racism and the Racial Rainbow in East Germany“, *Comrades of color*, 2.; Уп. UNESCO, „Statement on race. Paris, July 1950“, 34, UNESCO, „Statement on the nature of race and race differences, Paris, June 1951“, 42.

¹⁹⁶⁹ *Rase, rasizam*, 4.

¹⁹⁷⁰ Vlahović, Petar, „Poreklo, razvoj i smisao rasizma sa stanovišta savremene antropologije“, *Rase, rasizam*, 22; Dolinar-Osole, Zlata, „Varijetet današnjeg čoveka“, *Rase, rasizam*, 35-38; Berberović, Ljubomir, „Varijetet ljudi sa biološkog stanovišta“, *Rase, rasizam*, 54-56; Barjaktarević, Mirko, „Nastajanje ljudskih zajednica i njihovi međusobni dodiri“, *Rase, rasizam*, 94. Gavrilović, Živojin, „Neka pitanja iz antropotaksonomije“, *Rase, rasizam*, 70-76, 73. Rot, Nikola, „Rasne i etničke predrasude“, *Rase, rasizam*, 101 Primorac, Igor, „Race Research in Yugoslavia“, *Patterns of Prejudice*, Vol 10, 1 (1976) 35-37; О вези сећања и проучавања холокауста и расизма види нарочито: Rothberg, *Multidirectional Memory. Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*.

¹⁹⁷¹ Unesco, „Statement on race and racial prejudice“, Paris, September 1967, *Four statements on the race question*, Unesco 1969, 55.

¹⁹⁷² Као што је Миглена Тодорова показала на примеру бугарског јавног мњења и стручњака, амерички, совјетски и европски дискурси о раси претварани су у јединствену фузију. Todorova, Miglena, S, „Race travels: whiteness and modernity across national borders“, PhD thesis, University of Minnesota 2006, цитирано у : Baker, *Race and the Yugoslav region*; Види и: Todorova, Miglena, „Imagining in-between Peoples across the Atlantic“, *Journal of Historical Sociology*, vol.19, no 4, 2006, 397-418.

¹⁹⁷³ Quinn, Slobodian „Socialist Chromatism: Race, racism and the Racial Rainbow“, *Comrades of color*, 25-26; Mark, Quinn, „Eastern Europe“, 11.

карактеристикама, што је давало слику културне разноликости али и претпостављало биолошко јединство. То је сочиво кроз које се посматрала Африка.

Недовољна одређеност антрополога према проблему расизма и раса довела је до поновног објављивања два дела из Краљевине Југославије.¹⁹⁷⁴ Књига Душана Недељковића *Раса и расизам* из 1937, објављена је 1980. са похвалним предговором др Влаховића, где је оквир марксизма који је књига у оригиналу имала, замаглио критику Недељковићевих расних предрасуда.¹⁹⁷⁵ Објављивање чувене Дворниковићеве књиге 1990. био је још један доказ да се југословенска антропологија и етнологија нису јасно позиционирале према питању погледа на свет кроз расе и националне карактере.¹⁹⁷⁶ Антропологија у Југославији врло је тремо обрађивала проблем раса, оптерећена политичким дискурсом који је инстистирао да је „расизам негде другде“, и просторно и временски, и под велом „табу“ теме, те тако није ни могла да у научном и јавном дискурсу позиционира Африку и Африканце симболички јаче, премда никако није била „слепа“ за постојеће расне хијерархије, како се то у неким новијим радовима тврди.¹⁹⁷⁷

Сличне *lacinae* постојале су у југословенској етнологији. Она се и те како ослањала на глобалну имагинацију где су људи карактерисани својим фолклористичким разликама. На питања како су афрички народи живели, којим су друштвеним конвенцијама омеђили своје светове, етнологи су одговарали користећи афричке предмете које су доносили колекционари, или поновним тумачењем закључака колонијалне науке, стварајући у том смислу лимитирану слику света. Илустративан пример представља књига *Народи и етничке заједнице света*. Африка је представљена као врло хетерогена и етнички и антрополошки, па је истакнут и њен значај за проучавање „развоја људске врсте и човечанства у целини“, појачавајући стереотип о Африци-лабораторији.¹⁹⁷⁸ Аутор, Петар Влаховић, потенцира фолклористичку и нешто мање фенотипску разлику и перпетуира стереотипе о афричким племенима, „чудних“ лица, одеће и накита, опасно се форматски приближивши „таблици народа“.¹⁹⁷⁹ Јасно је подвучена разлика у односу на Африканце и друге „ваневропске“ народе јер Влаховић насупрот њима приказује Немце за које се тврди да су: „високо индустријализовано, економски, културно, научно и друштвено развијено европско друштво, са релативно дугом традицијом развоја.“ Разлике су појачане фотографијама, нарочито афричких деце и жена без одеће, и Немаца у баварској националној одежди.¹⁹⁸⁰ Све ово је учинило да се истакну разлике, а не сличности или специфичности афричког *Другог*.

¹⁹⁷⁴ Milosavljević, Olivera, *Savremenici fašizma 2. Jugoslavija u okruženju*, Beograd:Zagorac, 2010.,25-41,106,29; Недељковић, Душан, *Раса и расизам*, Скопље, 1937; Dvorniković, Vladimir, *Karakterologija Jugoslovena*, Beograd:Prosveta, 1990 (1939).

¹⁹⁷⁵ Vlahović, Petar, „Predgovor“, Nedeljković, Dušan, *Rase i rasizam*, 1980 (1937), 1-17. Упореди: Nedeljković, *Rase i rasizam*, 77 и Vlahović, Petar, „Poreklo, razvoj i smisao rasizma sa stanovišta savremene antropologije“, *Rase, rasizam*, 10,17.

¹⁹⁷⁶ Ово је значило делимичу рехабилитацију његовог рада који је проглашаван за „расистички“ па чак и „расистичко-фашистички“. Ипак, Дворниковић није у свом делу истицао инфериорност других раса, те није веровао у то да нека раса може бити инфериорна. Био је веома критичан према расистичким теоријама те је оптужио велики број аутора за расизам, нарочито немачке ауторе, истакао је да свака раса/народ има врло етноцентричну причу, а и после 1945. жустро је одбацивао ове оптужбе. За слику Африке битно је истаћи да писац предговора, Владета Јеротић, добро примећује да Дворниковић не може изаћи из лавиринта народа/расе и њихових карактера, те се тиме подржавала пејоративна подела света. Dvorniković, Vladimir, *Karakterologija Jugoslovena*, 183,180-189,191,192; Јеротић, Владета „Можемо ли још да се бавимо „карактерологијом“ Југословена?“, Dvorniković, Vladimir, *Karakterologija Jugoslovena*, 1990,1051,1054,1055.

¹⁹⁷⁷ Subotić,Jelena, Vučetić, Srđan, „Whiteness and state building“, 17.

¹⁹⁷⁸ Vlahović, Petar, „Osnovne odrednice ljudskih zajednica“, *Narodi i etničke zajednice sveta*, Beograd:Vuk Karadžić, 1984. XX ,XLV.

¹⁹⁷⁹ О формату таблица народа: Гвозден, „Полазишта и циљеви имаголошког“, 213; Zachariewicz, „Introduction“, *Imagology Revisited*, 16.

¹⁹⁸⁰ Упореди уносе: Амхари, Американци, Аустријанци, Банту, Бакеле, Бербери, Немци, Црногорци, Муслимани , Нубљани (Нубијци), Зулуси.

Југословенска етнологија споро је и само на махове проучавала афричке народе.¹⁹⁸¹ Недостатак „општих радова из етнологије“ био је приметан чак и осамдесетих „јер се наши етнологи мало баве тим подручјем“, како је рекла једна етнолошкиња по повратку из посете Берберима у Тунису.¹⁹⁸² Број етнолошких радова биће увећан тек касних осамдесетих када југословенска етнологија делимично излази из парохијалности и почиње да теренски проучава савремене токове у Африци – попут урбаног живота у Дакру.¹⁹⁸³

Александар Лопаших,¹⁹⁸⁴ први професионални етнолог који се у Југославији бавио афричким народима, само је изузетак који потврђује правило. Лопаших је почео да се занима за Африку у Етнографском музеју у Загребу где је проучавао збирке Драгутина Лермана и браће Сељан.¹⁹⁸⁵ Пошто је 1956. обавио истраживање црначке заједнице у Улцињу, Лопаших је био кључни човек који је у Загребу организовао изложбу *Из Африке и Океаније* 1957. за коју је обрадио збирку коју је донирао Лерман.¹⁹⁸⁶ Нашавши да је исцрпео научне капацитете за бављење Африком у Југославији, Лопаших одлази на стипендију у Лондон где специјализује „афричку антропологију“, а следећих четрдесет година бавио се како антрополошким студијама Африке, тако и, што је за најважније за ову тему, проучавањем афро-јужнословенских веза.¹⁹⁸⁷ Он је такође, али не као југословенски, већ као британски експерт, био један од првих кустоса новооснованог *Националног музеја* у Лагосу; где га је срео и један члан југословенске Комисије за културне односе са иностранством и изразио своје чуђење што је Југославија допустила да испусти таквог обласног специјалисту.¹⁹⁸⁸

Александра Сања Лазаревић¹⁹⁸⁹ била је нека врста наследнице Александра Лопашиха. Она се скоро потпуно посветила истраживању збирки и биографија јужнословенских колекционара. Афирмативно је приказала Лермана и Сељане придодавући их колони европских истраживача. Рецимо, 1965. у каталогу за изложбу *Конго из Лерманових дана* не изражава ни најмањи антиколонијални сентимент већ само „дуг“ који осећа према Лерману и његовој колекцији.¹⁹⁹⁰ Сличну ситуацију налазимо са осталим етнологима – њихов фокус остаје проучавање

¹⁹⁸¹ *Hrvatska i svijet*, 36; Doppelhammer, Stjepan “Reigija Pigmejaca Bambuti”, *Bogoslovski zbornik*, 2 (1963), 89-96;

¹⁹⁸² Kašpar, Libuše, „U posjeti Berberima”, *Muzejski vjesnik* 4, 1981.79-83.

¹⁹⁸³ Види нпр. Kovač, Senka, “Živa tradicija u afričkoj urbanoj sredini: na primeru Dakara”, *Etnološke sveske: organ Etnološkog društva Srbije*, 9, (1988), 175-180; Kovač, Senka, „Odlike ishrane naroda i етичких заједница Senegala“, *Etnoantropološki problemi*, св.7 (1990), 81-89.

¹⁹⁸⁴ Александер Слободин Лопаших (1928-) антрополог, члан удружења Британског друштва за проучавање Блиског истока. Дипломирао је етнологију и етнографију у Загребу (1951) а потом докторирао у Бечу (1955) са темом *Das sakrale Konigtum in Ostafrika* (Сакрално краљевство у Источној Африци). Био је асистент предавач на Универзитету у Келну (1962-1965) те предавач на Универзитету у Редингу, Велика Британија (1965-1994) са ужом научном облашћу социјална и културна антропологија. Објавио је око 40 научних радова од којих се око трећина односи на уметност, етнологију и антропологију Западне и Централне Африке. Radovinović, Radovan, Lopašić, Z. Alexander, *Lopašići. Karlovačka obitelj. Dva i pol stoljeća jedne karlovačke obitelji*, Zagreb 2001. 45-49, „Alexander Slobodin Lopasic” https://prabook.com/web/alexander_slobodin.lopasic/643546

¹⁹⁸⁵ Radovinović, Lopašići. *Karlovačka obitelj*, 47.

¹⁹⁸⁶ Munk, Zdenka, *Iz Afrike i Oceanije*, katalog izložbe, jun 1957, Zagreb: Muzej za umetnost i obrt, 8.

¹⁹⁸⁷ *Report on the Foundation's Activities for the Year*, Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, 1958, 33; Лопаших је и аутор најсвеобухватније студије о Драгутину Лерману, која у Југославији, као ни остатак његових врло значајних радова, није никада преведена. *Comissaire general Dragutin Lerman, 1863-1918: A Contribution to the history of Central Africa*, Musée royal de l'Afrique centrale, Tervuren 1971; Lopašić, Aleksandar, “Die traditionelle Kunst Nigerias”, *Kunst aus Zentralafrika: eine Ausstellung des Deutschen Kunstrates: 1960-1961*, Berlin, Bremen, Dortmund, Darmstadt, 40-43, 48-51.

¹⁹⁸⁸ Radovinović, Lopašić, Lopašići. *Karlovačka obitelj*, 48.

¹⁹⁸⁹ Александра Сања Лазаревић (1921-2010) етнолог. Најпре се бавила српском заједницом у хрватској, да би 1965 обратила пажњу на тзв. ваневропску етнологију. Докторирала је на теми *Географска и етнолошка истраживања браће Сељан у Етиопији и Јужној Америци* 1978. Објавила је више књига и радова о јужнословенским истраживачима Африке.

¹⁹⁹⁰ Lazarević, Aleksandra Sanja, *Kongo iz Lermanovih dana*, katalog izložbe, Zagreb 1965. 8-10

„изваневропских“ колекција, међу њима афричких, као и „домаћих“ истраживача које краси империјална сенка Хабзбуршке монархије и екстензија колонијалног дискурса.¹⁹⁹¹ На позив Печара и Загорац, Лазаревић је 1970. боравила у Малију и прикупљала дела „афричке ликовне умјетности“.¹⁹⁹² Извештај са тог пута одаје поглед западног музејског ескперта, и одудара од слике које имају Печар и Загорац. Њен поглед је укорееен, уоквирен и остаје у западној етнологији, док поглед Печар-Загорац само полази од Запада, а проживљеним искуством стално евоуира.¹⁹⁹³ У читавом периоду социјалистичке Југославије, етнологија је, укупно, остала прилично европоцентрична и етноцентрична.

Африка је распаљивала машту географа, картографа и истраживача све од „мистериозне“ појаве владара Малија Манса Мусе 1375. на *Каталанском атласу*.¹⁹⁹⁴ Чувене британске мапе – да ли географске карте, политичке репрезентације континента или чак карикатуралне представе „свих британских доминиона“ и Сесила Роудса као империјалистичког крсташа над Африком – оствариле су велики утицај на поимање континента.¹⁹⁹⁵ Колонијализам је био више него политичка релација асиметрије; био је и географска, док су географи играли важну улогу у контроли и ширењу државности колонијалних метропола.¹⁹⁹⁶ Неки аутори чак сматрају да је била потребна европска картографија да се Африка претвори у континент.¹⁹⁹⁷

Оквири колонијалне географије преплели су се са новом, хладноратовском географијом почетком педесетих, нарочито од инаугурације симболичне поделе на три света 1952.¹⁹⁹⁸ СССР се спремно придужио јагми за мапама, пажљиво скицирајући свет са посебним интересовањем за најосетљивије геополитичке тачке, тако и на афричком континенту.¹⁹⁹⁹ Карте су биле један од медијума где се изражавао и антиколонијални имагинаријум.²⁰⁰⁰ Да би успели да своја племенска и национална права на земљу преведу у границе националне државе Африканци су морали да створе томоу грађе и хиљаде географских карата.²⁰⁰¹

¹⁹⁹¹ Pelissier, Rene, „Premislek o bodočih nalogah afrikanistike“, *Slovenski etnograf* 216; Štrukelj, Pavla, „Krašenje telesa in nakit afriških prebivalcev južno od Sahare“, *Slovenski etnograf* 46, 105-123.

¹⁹⁹² Lazarević, Aleksandra Sanja, „Tibor Sekelj – drugi ljudi i krajevi“ (1997), *Tibor Sekelj – drugi ljudi i krajevi*, Zagreb: Etnografski muzej 2012,31. Слично искуство имала је Јелена Аранђеловић Лазих која ће постати и директор Музеја афричке ументости. „Simboli na tkaninama Zapadne Afrike“, *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 3 (1987), 7.

¹⁹⁹³ Lazarević, Aleksandra Sanja, „In memoiram – Veda Zagorac“, *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 4 (1989),35-36; AMAU, Audio Zdravko i Veda pričaju o Muzeju.

¹⁹⁹⁴ Oliver, Fage, *A short history of Africa*, 90; Cresques, Albert, „Catalan Atlas“, c. 1375, *Map: exploring the world*, London: Phaidon Press,2015, 15-16.

¹⁹⁹⁵ *General map of the British dominions*, Stanford, Edward 1868, <https://digital.library.cornell.edu/catalog/ss:19343552>; *Imperial federation map of the world*, Crane, Walter, 1886 <https://digital.library.cornell.edu/catalog/ss:3293793>; *The Rhodes Colossus. Striding from Cape to Cairo*, Sambourne, Edward L., 1892 <https://digital.library.cornell.edu/catalog/ss:19343183>; *The Absent Minded Beggar*, Kipling, Rudyard, Sullivan, Arthur, 1900 <https://digital.library.cornell.edu/catalog/ss:3293858>; *Commonwealth of nations*, Webb, A. C (Alonzo), 1937, <https://digital.library.cornell.edu/catalog/ss:3293905> [10.1.2019]

¹⁹⁹⁶ Craib, „Cartography and Decolonization“ 42; Sharp, *Geographies of Postcolonialism*, 31-33. *Portugal is not a small country, Portugal não é um país pequeno*, 1934, Henrique Galvao <https://digital.library.cornell.edu/catalog/ss:3293851>; *Ricordo Storico della Fondazione dell'Impero*, Visceglia, 1937, <https://digital.library.cornell.edu/catalog/ss:19343525>; Das Geraubte Weltreich [The Stolen World Riches], 1940 <https://digital.library.cornell.edu/catalog/ss:19343268> [10.1.2019].

¹⁹⁹⁷ Derricourt, *Inventing Africa*, 1.

¹⁹⁹⁸ Craib, „Cartography and Decolonization“, 48-49.

¹⁹⁹⁹ Видети: Davies, John, Kent, Alexander, *The Red Atlas. How the Soviet Union Secretly Mapped the World*, Chicago:University of Chicago Press, 2017; *The World Atlas*, Chief Administration of Geodesy and Cartography Under the Council of Ministers of the USSR, Second edition, Moscow, 1967 149-164, https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/view/search?q=1603.000&sort=Pub_Date%2CPub_Date%2CPub_List_No%2CSeries_No&os=150&pgs=50&res=1 [10.1.2019].

²⁰⁰⁰ Craib, Raymond, „Introduction“, 12-13,18.

²⁰⁰¹ Monet, Don, Sanu’u, *Colonialism on trial: Indigenous land Rights and the Gitksan and Wet’suwet’en Sovereignty Case*, New Societz Publishers, Philadelphia, 1991, 41, Apud. Craib, Craib, „Cartography and Decolonization“ figure 1.10.

Испитивањем одређених аспеката мапа и атласа добијамо специфичнију слику континента, која се онда дисеминирала даље свим осталим групама.²⁰⁰² Референтне институције за израду географских карата основане су у Југославији крајем четрдесетих, а први период карактерише оскудица и етноцентрични фокус.²⁰⁰³ Осетивши велику потребу да се нови, глобални свет мапира, Југословени су своје (континенталне) мапе понудили врло заинтересованим Африканцима већ 1954. у Каиру на *Међународном сајму учила*.²⁰⁰⁴ Африка, међутим, није била значајна тема проучавања југословенских географа, ако је судити по стручним часописима.²⁰⁰⁵ Политички контекст мапа и атласа видљив је у идеолошким описима „арапских земаља“: „ [супротност лежи у] сукобу владајућег staleжа, двора и феудалног племства и прогресивних тежњи народа.“²⁰⁰⁶

У једном атласу из 1958. закључује се да је Африка „главном истражена“.²⁰⁰⁷ Наглашено је да је континент „политички издробљен“, а да је главна опасност неоколонијализам, те „бијеле државе“.²⁰⁰⁸ Уобичајена слика „два лица“ Африке и њене трансформације – из руралног, заосталог Африканца у политичког, еманципованог Африканца – подвучена је фотографијама Гане, која је годину дана раније постала независна.²⁰⁰⁹ Слика Африке је фузија расистичког, антирасистичког и марксистичког виђења у опису „црнца“ где се патерналистички брани култура, живот и наслеђе Африканаца.²⁰¹⁰ При том, несвесно се преузима колонијални дискурс па се тврди да у Мозамбику живи: „5.640.300 нецивилизованих домородаца; остатак су цивилизовани становници.“²⁰¹¹

Потврду хипотези о слици Африке као јединственог континента, али испарчаног у неколико већих целина, те дихотомији град-село, колонизатор-домородац, која представља основу географског погледа на континент јасан је у опису из 1966:

²⁰⁰² Vemić, Mirčeta, Lović, Suzana, „European maps of Kosovo and Metohija as the primary core of Old Serbia from the 16th to the 20th Century“, *Историја и географија*, Београд: ИНИС, Географски институт Јован Цвијић, 2015 673-719, 682; Monmonier, Mark, „Introduction“, *History of Cartography*, Vol. VI, Chicago: Chicago University Press, 2017; Wolff, *Inventing Eastern Europe*, 149.

²⁰⁰³ У питању су *Географски институт САНУ*, (Београд, 1947) *Српско географско друштво* (Београд 1910), *Лексикографски завод* (Загреб 1950), *Војногеографски институт* (Београд 1876); О оскудици: Бонцић, Драгомир, „Настава географије на Београдском универзитету 1945-1960“, *Историја и географија*, 774; О ери националних атласа и случају Југославије: Craib, „Cartography and Decolonization“ 22. Николић, Срећко, „Рад Међународне комисије за националне атласе“, *Гласник српског географског друштва*, бр. 39, 1959., 61-63; „Војногеографски институт кроз три века“, https://www.youtube.com/watch?time_continue=1098&v=5KkXDwDIT5Y [14.6.2019.]; Klemenčić, Mladen, Richter-Novosel, Zorka, „Katografija u Leksikografskom zavodu“, 2008, 10.

²⁰⁰⁴ АЈ, 559-17-36 Kulturno-prosvetna saradnja sa inostranstvom 1955, Izveštaj o internacionalnoj izložbi učila I namještaja која је роčetком ове године одржана у Каиру, Zagreb 9.2.1955, 2

²⁰⁰⁵ Види *Зборник радова Географског института* (1950-1990) и *Посебна издања Географског института* (1950-1990). *Гласник српског географског друштва*, 1950, бр.30 итд. Изузетак чини практично примењива *Поморска енциклопедија*, која је била неопходна бројним југословенским поморцима, и која је мапирала сва мора и обале света. *Pomorska Enciklopedija*, 1-8, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1951-1965.

²⁰⁰⁶ *Зборник радова географског института*, 1954. Ђурић, Владимир, „Социо-географски и економски преображај арапских земаља“, *Гласник српског географског друштва*, 1982, бр. 62, 53.

²⁰⁰⁷ Stazić, Žervariје, et.al, *Geografija svijeta, Treća knjiga, Azija, Afrika*, drugo izdanje, Zagreb: Sloga, 1958, 342-346. Најуспешније издање атласа јесте *Атлас Свијета* тако да се ту средином седамдесетих сакупило сво географско знање о свету у Југославији Лексикографског завода „Мирослав Крлежа“. Издато је у 6 издања током период 1958-1988 и продато у више од 160.000 примерака. Карте су израђене у Лексикографском заводу, а на основу скица Војногеографског института, те Хидрографског института ратне морнарице, Klemenčić, Mladen, Richter-Novosel, Zorka, „Katografija u Leksikografskom zavodu“, 2008, 10, 93.

²⁰⁰⁸ *Geografija svijeta*, 1958, 74, 81, 370.

²⁰⁰⁹ Исто, 371-377.

²⁰¹⁰ Исто, 371.

²⁰¹¹ Mardešić, Petar et.al, *Geografski atlas i statističko-geografski pregled svijeta*, sedmo prošireno izdanje, Zagreb: Znanje, 1962, 311.

“Африка као компактна континентална маса физички представља један континент. Сушински међутим, она се састоји од неколико делова који нису довољно интегрирани. Северна Африка присније је везана за Европу и Блиски Исток него за тропску Африку од које је одвојена огромном пустињом. Јужна Африка је огроман подконтинент ограђен са две стране океанима, а са треће пространом прашумом те чини свет за себе. Тропска Африка, диференцирана је на пустињску, саванску, прашумску и високо планинску. Али, ове супротности нису само природне већ и друштвено-економске. Африка представља суток различитих раса, религија, племена, политичких покрета. У њој се огледају једно насупрам другог сјај градова – упоришта колонизатора и беда села и приградских четврти у којима живе домогоци.”²⁰¹²

Мит о руралној Африци грађен је пропратним фотографијама и мапама градова, где фале градови Африке, насупрот многим градовима Европе.²⁰¹³ Подела на Тропску, Јужну и Северну Африку/„арапске земље“ опште је прихваћена, мада мање експлицитно помињана у каснијим приручницима.²⁰¹⁴ *Репрезентациони контекст* мапа и атласа видљив је у фолклористичкој представи графика из 1974. под називом *Површина и број становника по континентима*, са представама Европљана и Американца, чији су аватари најтипичнији „човечуљци“, док код приказа Африканаца видимо „човечуљке“ обучене у „традиционалну афричку ношњу“ са копљима.²⁰¹⁵

Професионални географи, за разлику од својих колега са Запада и Истока, нису обављали значајнија теренска истраживања и мерења, стога су стручне службе, попут VII управе ДСИП, још 1974. покушавале да се снабдеју мапама Африке код афричких картографских завода.²⁰¹⁶ *Политички контекст* мапе, пак, кривио је неке представе о континенту, па је полуострво Синај стално је учртавано као египатско без обзира што је тек 1981. враћен Египту.²⁰¹⁷ Из независних земаља, односно „самосталних држава“, „слободних земаља“ искључиване су Родезија и ЈАР, што у ствари представља начин да се морално и међународноправно осуди постојање расистичких држава.²⁰¹⁸ Уноси о Родезији у атласима из 1958, 1962, 1974, 1987 сведоче да са годинама не слаби политичка оштрица осуде колонијализма/владавине мањине.²⁰¹⁹

Године 1986. Цанкарјева založba је у сарадњи са *Times Limited* из Лондона издала *Атлас светске повијести*, који је исте године добио награду града Београда за најбољи издавачки подухват 1986. и постигао леп успех.²⁰²⁰ Слика Африке у њему била је делимично деколонизирана

²⁰¹² Ђурић, Владимир, “Савремени политички, демографски и економски процеси у Африци“, *Гласник српског географског друштва*, 1966, 73-82,

²⁰¹³ Једини град који је приказан на посебној мапи 1958. јесте Јоханесбург. У атласу из 1974. присутан је велики број мапа великих градова, међу њима ниједан афрички.

²⁰¹⁴ *Geografija svijeta*, 1958, 380-381.

²⁰¹⁵ Та ношња може бити све од кенте, кафтана, ђелебе, дашикија, бурнуса и још десетине варијација. Уз то, становништво Азије приказано је са карактеристичним за Јужну Азију и Кину троугластим шеширићима, а Јужне Америке са пончоима и каубојским шеширићима. *Површина и број становника по континентима*, *Atlas svijeta*, peto izdanje Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1974 35.

²⁰¹⁶ “Africana” *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 5, No. 2 (Sep., 1967), 272; DASPMPS, PA, 1974, f.191, Ambasada SFRJ Adis Abeba VII upravi SSIP, 1974.

²⁰¹⁷ А сматрало се експлицитно да је „у Азији“. *Geografija svijeta*, 1958, 339; *Geografski atlas* 1962, 35, 256; *Atlas svijeta*, 1974, 122.

²⁰¹⁸ Исто тако Југозападна Африка/Намибија је увек експлицитно одвајана од ЈАР те је наглашаван њен статус. *Atlas svijeta*, 1974, 73; *Geografski atlas*, 1962, 35

²⁰¹⁹ *Geografija svijeta* 1958, 465, *Geografski atlas* 1962, 299, *Atlas svijeta*, 1974, 256; *Geografski atlas*, 1958, 309; *Geografija svijeta*, 1962, 470; *Atlas svijeta*, 1974, 98; *Times atlas svetske povijesti*, 1987, 283.

²⁰²⁰ Овај луксузни атлас, оригинално објављен у Лондону 1978. продат је у целости у претплати од 11.000, а одмах је штампан и други тираж од 15.000 У Загребу су те 1986. атлас промовисали директори Винклман и Зиндершић. Југословенски уредници, картографи и историчари фокусирали су се да допуне део о националној историји, и израдили више карата о томе Kuzmanović, Jasmina, „Više od hrpe mapa“, *Danas*, 15.7.1986.32-33, „Predgovor jugoslavenskom izdanju“. *Times atlas svetske povijesti*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.

и антиевропоцентрична, што је *Times*-ов уредник Винклман, истакао као циљ атласа.²⁰²¹ Ово издање подстакло је јавност на промишљање, па је тако новинарка *Данаса* истакла да ће „човеку ретко кад пасти на памет да је пад Дубровачке републике коинцидирао са нападом народа Фулани на државу Хауса [...]”, необично растежући историјску и географску имагинацију.²⁰²² Укупно, политички контекст антиколонијализма доноси само прве кораке у мењања перцепције Африке у корист антиколонијалне и алтернативне географије, а даља деколонизација картографије, парадоксално, долази тек са сарадњом са Западом осамдесетих, што је још један аргумент за хипотезу о помањкању визуелних шифара антиколонијализма и сенци Европе у југословенској науци.

Африци је, дакако, морала бити призната историчност како би се направио отклон од „колонијалне „ науке. Наиме, дуго је једна од главних теза историографије на Западу, од Хегела до Тревор-Ропера, била та да Африка нема историју, да су Африканци људи без историје јер је нису записали.²⁰²³ Зато су касније проминентни историчари попут Ки Зербоа писали и експлицитно потврдне реченице (“Африка има историју“) што би за свако друго место/појам било излишно рећи.²⁰²⁴ На Истоку је историографско проучавање Африке започело тридесетих и било је обојено идеолошким догмом и политичким директивама Коминтерне.²⁰²⁵ Период после Другог светског рата донео је неслућену промену. На Западу је дошло до три фазе деколонизације историографије, а истакнута места у дефинисању праваца, тема и проблема заузели су историчари попут Роланда Оливера, Базила Дејвидсона и Жан-Франсоа Бајарта, а основани су бројни институти.²⁰²⁶

На Истоку такође долази до ширења афричких студија.²⁰²⁷ У Пољској, Мађарској и Чехословачкој настали су јаки институти за проучавање континента.²⁰²⁸ Иако се интересовање проширило, стари проблеми су опстајали. Совјетски аутори оптуживани су да нису примењивали „класну анализу“, усмеравани су на историју „социјалистичких земаља“, а путовање у Африку,

²⁰²¹ Види: „Афрички народи и културе од 300. до 1000. н.е“ „Трговина и владавина у Африци 1500-1800“, „Ослобођење Африке 1946-1985“. Исто, 33

²⁰²² Kuzmanović, Jasmina, „Više od hrpe mapa“, *Danas*, 15.7.1986,32

²⁰²³ Korsaick, John E, “Collecting Africa: African Material Culture Displays and the American Image of Africa, 1885-1930”, doctoral dissertation, University of Saint Louis, 2005, 143; Curtin, Philip, “Recent Trends in Historiography”, *General History of Africa I*, 55-58; Derricourt, *Inventing Africa*, 19; Curtin, *Image of Africa*, 396. Види расправу о овој теми: Mazrui, Ali A, “The Idea of Africa in Political and Social Thought”, *New Encyclopedia of Africa*, Vol. I, XXIX-IXL; Achebe, C, “Racism in Konrads”; Mudimbe, V.Y, “Invention and Images of Africa”, *New Encyclopedia of Africa*, Vol. I, XXXIII; Mazrui, Ali, “Arts and sciences since”, *History of Africa VII*, 676. Проблем извора присутан је до данашњег дана као један од основних проблема историографије о Африци: Ellis, Stephen, “Writing Histories of Contemporary Africa”, *Journal of African History*, Vol. 43, No.1 (2002), 1-26.

²⁰²⁴ Ki-Zerbo, “General Introduction”, *General History of Africa I*, 1.

²⁰²⁵ Davidson, Filatova, „African History: A View From Behind the Kremlin Wall”, *Africa in Russia, Russia in Africa*, 115.

²⁰²⁶ Куртен разликује 1. Обртање перспективе и поглед из позиције израбљиваног 2. Фокус на агенте промене – националне покрете и друге хероје те ишчекује долазак треће фазе: периода антиевропоцентричне и антиелистичке историје. Рејмон Мишле најавио је нови талас својом књигом *African Empires and Civilizations* (1945) Curtin, “Recent Trends in Historiography”, 58,65,66,69-70; Mudimbe, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, 88; Derricourt, *Inventing Africa*, 120-132.

²⁰²⁷ Године 1945. мађарски африканист Ендре Сик, завршио је своју *Историју Црне Африке*, а пољски историчар Марјан Маловист почео је да се бави средњовековном Западном Африком. Чувени су совјетски историчари Александар Зусманович и Иван Потехин. Davidson, Filatova, “African History: A View from Behind, 116; “Africana” *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 5, No. 2 (Sep., 1967), 271..

²⁰²⁸ Curtin, “Recent Trends in Historiography”, 68; ; “Africana” *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 5, No. 2 (Sep., 1967), 269-272.

као и контакти са Африканцима били су ограничени.²⁰²⁹ Свуда су јако одјекнуле идеје Сенегалца Шеика Анта Диопа, који је изнео изазовне тезе афроцентричне историје.²⁰³⁰

Први који је почео са попуњавањем вакуума о историји Африке у Југославији био је Печар. У своје прве три књиге, он је већ на првим страницама приступио одбацивању хегелијанске слике неисторичности Африке.²⁰³¹ Печар затим утврђује целовитост континента и његове повезане, надсахарске и субсахарске историје.²⁰³² На основу субјективних искустава и усмених извора он утврђује да „историја није почела доласком белаца“.²⁰³³ У овим књигама посвећује се пажња великим државама Старог века, нарочито Египту, а потом осуђује колонијализам, у одељцима попут: *Пљачкашка филозофија колонијалиста*.²⁰³⁴ Овај историчар користи разнолику грађу коју потом провлачи кроз сочиво марскизма-лењинизма, премда не инсистира на класној анализи; само у његовим ранијим радовима преовлађујући је утицај идеологије.²⁰³⁵ Прото-историографски део ових књига прелива се у *савремену стварност* где Печар исцртава борбу против колонијализма и нови живот пост-колонијалних држава.

Највећи домет Печар досеже својом докторском дисертацијом коју је одбранио 1964.²⁰³⁶ У *Историји ослободилачког покрета народа у Алжиру*, Печар је обрадио дуг период постојања различитих државних формација на тлу Алжира (XVI-XX век) са циљем да се историографски докаже постојање и опстајање суверене алжирске државе и нације пре француске колонизације из 1830.²⁰³⁷ Он описује сталну присутност организоване алжирске државе, како би подвукао стално постојање некакве организације која је носилац алжирске нације истиче да је француска колонизација наишла на организовану војну силу Арапа те развијену градску културу, и зачетак алжирске нације.²⁰³⁸ Овај историчар добро је познавао француске идеологе колонизације, те је њима супротстављао слику слободног Алжира коју је нашао уз помоћ гласова из алжирске револуције 1954-1962, али и у савременим француским историчарима попут Фернана Бродела.²⁰³⁹ Наравно, француској колонизацији Печар приписује све најгоре особине и намере истребљења алжирског народа.²⁰⁴⁰

²⁰²⁹ Чувени африканиста, Аполон Дејвидсон, каже да је доспео у КГБ још у доба Горбачова јер је „неовлашћено копирао материјале о Африци“. Davidson, Filatova, „African History: A View Behind“, 116-119, 120.

²⁰³⁰ Cheikh Anta Diop (Шеик Анта Диоп) 1923-1986, сенегалски физичар и историчар. Објавио је прву књигу 1954. *Nations negres et Culture*. Он је покушао да искористи оквир марксизма за афирмацију културног јединства преколонијалне Африке, и заједничке историје. Mudimbe, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, 89-96.

²⁰³¹ Pečar, *Afrika*, 13-14.

²⁰³² Pečar, *Afrika*, 17; Pečar, *Afrička kretanja*, 229-239.

²⁰³³ Попут посете Музеју Тангањике у Дар ес Салааму, или наилажења на „остатке праисторичних топоница“ Pečar, *Afrika*, 27; Pečar, *Afrička kretanja*, 233; Pečar, *Istorija oslobodilačkog pokreta naroda u Alžiru*, XII; Pečar, „Umesto predgovora“, *Muzej afričke umetnosti*, 34.

²⁰³⁴ Pečar, *Egipat. Zemlja-narod-revolucija*, 7-11; Pečar, *Afrička kretanja*, 39.

²⁰³⁵ Pečar-Zagorac, *Egipat*, 1958. 21.

²⁰³⁶ Печар је дисертацију одбранио после 30.6.1964. под називом „Историја ослободилачког покрета народа у Алжиру“, пред комисијом: др Васо Чубриловић, др Јорјо Тадић, др Радован Самарџић. Управа Филозофско-историјског факултета комисији 30.6.1964. У образложењу теме видљиво је да је он свој оригинални, скромнији опсег истраживања Алжира у 19-20 веку проширио на 16-20 век на наговор др Радована Самарџића. AMAU, k. br 54, Pečar, Zdravko, *Образложење теме*, 15.

²⁰³⁷ AMAU, k. br. 54, Pečar, Zdravko, *Образложење теме*, 2,9; AMAU, Dokumentacija, k. br. 54, Literatura za doktorsku tezu.

²⁰³⁸ Види нарочито поглавља: „Појава Алжира у модерној историји“ и „Земља, народ, градови 1830“ Признавање предколонијалних државних творевина је посебно битно као аргумент у бици против тезе „замрзнутих друштава“. То су нарочито чинили Рајмон Мишеле у Француској и Базил Дејвидсон у Енглеској. Mudimbe, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge* 88; AMAU, k. br. 54, Pismo Zdravka Pečara Bazilu Dejvidsonu 19.2.1979.

²⁰³⁹ Pečar, *Istorija oslobodilačkog pokreta naroda u Alžiru*, I-IV; AMAU, k. br. 42, Razni materijali o Alžiru.

²⁰⁴⁰ Pečar, *Istorija oslobodilačkog pokreta naroda u Alžiru*, X.

Печара, свакако, занимају класичне теме марксистичке историографије – земљишни односи, буне, устанци, синдикалне и друге „прогресивне“ скупине. Међутим, главна и оригинална теза коју Печар у својој дисертацији успешно доказује јесте она о „ненаоружаном народу“ као фактору успеха у победи револуције у Алжиру.²⁰⁴¹ Бранко Петрановић је у једној рецензији похвалио „пионирски напор“, књиге *Алжир до независности*, која је настала из Печареве дисертације, а видео је као подстицај на „даље изучавање деколонизације“, али је исправно проценио „извесну склоност Бен Бели“.²⁰⁴² Базил Дејвидсон²⁰⁴³ написао је врло похвалну рецензију за угледни часопис *Jeune Afrique*.²⁰⁴⁴ Он је 1979. чак књигу прогласио за једну од бољих, „јединствену, незамењиву и незастарелу“, говорио позитивно о Печаревим тезама, ангажовао се око превода, те истакао да њихово заједничко партизанско искуство чини да они буду прави и темељни историчари националноослободилачке борбе у Африци. Нарочито су га занимале Печареве паралеле са југоисточном Европом.²⁰⁴⁵ Печар и Дејвидсон потом су започели двогодишњу преписку из које је јасно колики је утицај овог британског историчара на слику Африке у Југославији.²⁰⁴⁶

Дејвидсон је, не случајно, осамдесетих постао најпревођенији историчар Африке у Југославији.²⁰⁴⁷ Петар Губерина је, пишући предговор за једну Дејвидсонову књигу, искористио прилику да ауторову емпатију за „црне робове“ и „борбу малих народа“ која није „умањивала његову објективност“ повеже са његовим искуством при СОЕ у Југославији 1943-1945.²⁰⁴⁸ Губерина је указао на исправност његових погледа на Африку и фокус на културној историји.²⁰⁴⁹ Искуство ослобођења и отпора, дакле, и у историографији је играло видну улогу, где су Печар, Губерина, Дејвидсон представљали себе као транснационалне актере борбе за слободу, осликавајући народноослободилачку борбу у Југославији као врсту иницијације у свет истраживања и проживљавања те борбе у Африци.

Почетак осамдесетих доноси врхунац интересовања за афричку историју у Југославији. Тако у штампи налазимо чланке о радовима Шеик Анта Диопа илустроване фотографијама Великог Зимбабвеа, а афрички историчари држе предавања у Београду.²⁰⁵⁰ Значајна књига историчара из Горње Волте, „афричка историја Африке“, Цозефа Ки Зербоа, преведена је 1978.

²⁰⁴¹ Видети: Исто, XV. Посебно поглавље: „Ненаоружани народ фактор војне победе 1960-1962“; AMAU, k. br.54, Pečar, Zdravko, *Образложење теме*, 13; Упореди: Pečar, *Alžir*, 19, 58 и Horne, *A Savage War*, 322.

²⁰⁴² AMAU, k. br. 54, Petranović, Branko, „Alžir do nezavisnosti“, *Vojnoistorijski glasnik*, 1964, 283.

²⁰⁴³ Базил Дејвидсон (Basil Davidson) 1914-2010, био је најутицајнији и најчитанији писац афричке историје на енглеском више од једне генерације. Био је у Другом светском рату официр за везу код партизанских трупа у Срему и Славонији. Половином педесетих стекао је истакнуто место у „откривању“ афричке предколонијалне историје.

²⁰⁴⁴ Часопис основан од стране туниских интелектуалаца 1960, данас најчитанији панафрички часопис.

²⁰⁴⁵ AMAU, Dokumentacije, k. 54, Pismo Bazila Dejvidsona Zdravku Pečaru 5.2.1979.

²⁰⁴⁶ AMAU, Dokumentacija k.54, Pismo Zdravka Pečara Bazilu Dejvidsonu, 19.2.1979. Печар је посредно, остварио утицај на друге историчаре, па се тако Андреј Митровић, један од највећих југословенских историчара, сетио његовог предавања на Коларцу као нарочито инспиративног. Јевтић, Милош, *Употреба историје. Разговори са Андрејем Митровићем*, Крагујевац 2016, 28.

²⁰⁴⁷ Најпре је преведена његова књига *Гениј Африке* (1977), а потом и *Африка у новијести* (1984). Dejvidson, Basil, *Genij Afrike: uvod u kulturnu povijest*, Zagreb: Stvarnost, 1977; Dejvidson, Basil, *Afrika u Povijesti. Teme i osnove razvoja*, Zagreb: Globus, 1984.

²⁰⁴⁸ Guberina, Petar, „Pogovor“, *Genij Afrike*, 299-301.

²⁰⁴⁹ Исто, 301.

²⁰⁵⁰ S.T, „Kako napisati istoriju Afrike“, *Borba*, 15.8.1981; N. Švob Đokić, „Vlastita povijest u vlastite ruke. Problemi arabizacije obrazivanja u magrapskim zemljama“, *Oko*, Zagreb 26.7.1980. 20; Професор Руи Рамое из Анголе одржао је предавање „Један поглед на историју Африке“ 23.6.1981. у Музеју афричке уметности. Ličina, *Muzej afričke umetnosti*, Prilog 2.

на словеначки.²⁰⁵¹ Када је 1985. преведена *Кратка повијест Африке*,²⁰⁵² др Бисерка Цвјетичанин написала је изузетан поговор, где је подвукла закључке аутора о трансхарским везама, целовитости континенталне историје у историји света те је показала да су културним радницима половином осамдесетих постали познати афрички историчари, критике евроцентризма, те основни постулати оријентализма и постколонијализма.²⁰⁵³

Свеукупно, ипак, историографија Југославије није дала ниједног историчара који би се могао придружити монументалном подухвату *Унеска* (1965-1993) на писању континенталне историје, у коме су учествовали бројни историчари са Југа, Истока и Запада.²⁰⁵⁴ Поред тога, њој већином промичу велике расправе о афричкој историји, а тек осамдесетих полако хвата корак са светом.

Блиско везана за историографију стоји египтологија, а сам Египат на менталној мапи Африке има повлашћено место „историје“, „цивилизације“, „достигнућа“.²⁰⁵⁵ Замах у проучавању Старог Египта донела је Наполеонова експедиција у Египат, и открића 120 научника који су са њим тамо пошли; међу њима најзначајније је дешифровање хијероглифа (1822).²⁰⁵⁶ Стари Египат је, на неки начин, крајем 19. века отргнут од модерног Египта и обучен у западњачко рухо изучавања, колекционирања и дивљења. Почети египтоманије у јужнословенским земљама могу се везати за прве путнике у Египат у 19/20 веку, а систематично изучавање Старог Египта почиње да се уобличава половином педесетих.²⁰⁵⁷

Држава је посветила одређен напор да се образују египтолози. Крајем педесетих она је, на пример, послала на студије у Каиро Саву Тутунџића (1959) и Мирославу Панић Шторх (1963-1965). Ова два научника потом су седамдесетих година преузели места на Филозофском факултету.²⁰⁵⁸ Ипак, извештаји о неуспесима других стипендиста подвлаче неуспех формирања довољног броја египтолога шездесетих, те закључак да је у Југославији „египтологија неразвијена научна област“, а седамдесете и осамдесете не доносе никакав битнији напредак.²⁰⁵⁹

²⁰⁵¹ Ki-Zerbo, Joseph, *Zgodovine Črne Afrike*, Ljubljana: Borec, 1978; Види позитиван приказ књиге у : A.D.R., “An African History of Africa- *Histoire de l’Afrique Norie*, by Joseph Ki-Zerbo, Hatier, Paris, 1972, *Journal of African History*, vol 15, 1, (1974), 149-150.

²⁰⁵² Uporedi: Cvjetičanin, Biserka, „Suvremena Afrika“, Oliver, Roland, Fage, J.D, *Kratka Povijest Afrike*, Zagreb: Školska Knjiga, 1985, 270-285 и Roland Oliver, J. D. Fage, *A short history of Africa*, Penguin African Library, London, (1962) треће издање 1970.

²⁰⁵³ Написана на *School of African and Oriental Studies* још 1962. па затим допуњавана неколико пута, Тако Цвјетичанин цитира историчаре Џозефа Ки Зербоа (Joseph Ki Zerbo), Полин Хонтонџија (Pailin Hountondjija), Теофила Обенгу (Theophile Obenge) те истиче места где се стварају знања и промовишу културне вредности на уштрб периферије где се злоупотребљава то знање. Види и: Vučan, Danijel „Problem afričke povijesti“, *Afrika. Teme i osnove razvoja*, 7; Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije III*, 18. Bogetić, Bogetić, *Nastanak i razvoj pokreta nesvrstanosti*, 1982, 12; Bilandžić, Dušan, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni Procesi 1918-1985*, Zagreb: Školska knjiga, 1985, 272.

²⁰⁵⁴ У питању је историја Африке коју је приредио међународни комитет под егидом *Унеска* у осам томова и неколико десетина томова грађе у периоду 1965-1993. M’Bow, Amadou-Mahtar, “Preface”, *General history of Africa I*, xvii-xxi.

²⁰⁵⁵ Mazrui, Ali, “Trends in philosophy and science in Africa”, *Africa since 1935*, 659; Derricourt, *Inventing Africa*, 19

²⁰⁵⁶ Бојовић-Продановић, Александра, “Од Египта до Србије”, Епштајн, Емилиа, Продановић, Бојовић, Александра (ур.) *Под луном, Староегипатске збирке у музејима у Србији*, Београд: МАУ 2019, 4.

²⁰⁵⁷ Matic, Uroš “Slike faraonske prošlosti. О развоју и стању египтологије у Србији”, *Egipat u sećanju Srbije*, 30-35; Филозофски факултет у Београду кључна је институција, а одељења за историју и археологију кључне секције проучавања где су научници попут Душана Глумца и Николе Вулића педесетих држали предавања о старом Египту. Matic, “Slike faraonske prošlosti.”, 38; Бојовић Продановић, Александра, „Од Египта до Србије“, *Под луном*, 15-37

²⁰⁵⁸ Matic, “Slike faraonske prošlosti.”, 39

²⁰⁵⁹ AJ 559, Општи материјали, XIV седница СККВИ 1968, Културна сарадња СФРЈ са иностранством, оцене и предлози наших дипломатско-конзуларних представништва, Београд, мај 1968, 111-112. Matic, “Slike faraonske

Југословенима су се, током овог периода, нудила углавном преведена дела, или чак преводи превода, дајући једну, како је то рекла Вера Васиљевић, искривљену слику старог Египта.²⁰⁶⁰ Фокус је био на познатим стереотипима о египатској култури у Европи: погребном животу, мумијама, свештеницима, гробницама, пирамидама, тајнама Египта, лековитим и магијским моћима. Стари Египат, можемо закључити, на еснафском нивоу није имао толику улогу у стварању слике Африке, док је продукција културне елите минимално утицала на перцепцију Египта у Југославији.

Оријенталистика²⁰⁶¹ је, супротно египтологији, у Југославији имала најдужу традицију бављења афричким простором, преузевши своје географске оквири од већ постојећих центара на западу, али остала је углавном фокусирана на „сопствену оријенталну историју“. Југословенски оријенталисти били су на размеђи оријентализама, те су терминологију, границе проучавања, теме и правце истраживање обликовали у јединствену фузију.²⁰⁶² Један, одмах видан, проблем био је и дугогодишњи недостатак арапско-српскохрватског речника и српскохрватско-арапског речника.²⁰⁶³ Поред тог великог хендикепа, арапски језик био је и једини језик једног аутохтоног становништва Африке који се систематично проучавао у Југославији.²⁰⁶⁴ Оријенталистика је била заступљена у Београду и Сарајеву, на Филолошком факултету односно *Оријенталном институту*.²⁰⁶⁵

Приказ ислама, Оријента и Африке био је условљен и постојањем „домаћих муслимана“ и југословенским специфичним положајем, а рано је приметан отклон од „колонијалне науке“. ²⁰⁶⁶ Југословенски културни радници схватили су велику важност проучавања језика, културе и у мањој мери историје арапских земаља са којима су се повезали. Оријенталистика је виђена као део кључа за разумевање региона, уз садејство исламске заједнице и домаћих муслимана.²⁰⁶⁷ Посебно се размишљало о „подизању кадра“ за бављење овим земљама, где је виђен интерес „тренутно“ и „у перспективи“ што подвлачи стални значај Северне Африке у Југославији.²⁰⁶⁸

prošlosti”, 39; AJ, 559, (стари попис), Несређена грађа, УАР 1969, ДСИП, Елаборат „Уједињена арапска република“, децембар 1969, 21 Matić, “Slike faraonske prošlosti. 41.

²⁰⁶⁰ Васиљевић, Вера, „Искривљена слика Старог Египта“, *Гласник српског археолошког друштва*, 8, (1992) 159-163.

²⁰⁶¹ У српскохрватском преводу и схватању како је то суверено демонстрирао Дарко Танасковић 1986, оријентализам (енг. *Orientalism*) био је схватан као „начин живота на Истоку“, оријенталистика као проучавање Истока (енг. *Oriental scholarship*) и на крају тек срећемо оријентализам као идеолошки набијен дискурс о Истоку којим се покушава дефинитивно и суштински објаснити и заступати Оријент. Танасковић је сматрао да прво треба направити дистинкцију и означити шта се тачно подразумева под појмом оријентализам, „идентификовати његов стварни појмовни садржај“ па тек онда њиме баратати. Tanasković, Darko, “Orientalism”: istočnjaštvo ili orijentalistika”, *Kulture istoka*, 10, (1986), 33,35; Види Саидове дефиниције оријентализма, Said, *Orijentalizam*, 9-11.

²⁰⁶² Када је 1984. покренут часопис *Културе истока* уредништво је истакло да је желело да проучава „само културе источних народа“ представило је географско сидриште оријенталиста као „географско и духовно размеђе између Европе и Оријента“. “Uvod redakcije”, *Kulture Istoka. Časopis za filozofiju, književnost i umetnost Istoka*, nulti broj, januar, (1984), 2.

²⁰⁶³ Који су објављени тек 1975. односно 1988, те су сви који су се бавили арапским језиком у Југославији морали да се ослањају на стране речнике. Marković, Mirjana, “Datum u istoriji jugoslovenske orijentalistike”, *Kulture istoka*, 21, (1990), 70.

²⁰⁶⁴ Насупрот томе, у Пољској је још од 1962. било могуће учити хауса, свахили и арапски, амхарски а у СССР од 1934. хауса, свахили, зулу и амхарски. „Africana”, 269-272, 270; Desai, Ram, “Explosion of African Studies 248; О важности проучавања језика и литературе за упознавање култура види Said, *Orijentalizam*, 293.

²⁰⁶⁵ Omerika, Armina, “Competing national orientalisms. The cases of Belgrade and Sarajevo”, *Interlocking orientologies*, 153-169.

²⁰⁶⁶ „Академски оријентализам нашег времена треба строго разликовати од колонијалног и мисионарског, премда се не може порећи свака заслуга ни овима.“ Edhem Bulbulović, “Orijentalizam i Islamska enciklopedija”, *Glasnik vrhovnog islamskog starješinstva*, IV, 953, 123-133, цитирано у: Tanasković, “Orijentalizam”, 34.

²⁰⁶⁷ AJ, 559-17-36, Kulturno prosvetna saradnja sa inostranstvom, Zabeleška, Beograd 27.4.1955

²⁰⁶⁸ AJ, 559-3-6, Opšti poverljivi materijali, Informacije o podizanju kadra za političko-propagandni rad u afričkim i aziskim zemljama, 1959, 2; AJ, 559-3-6, Opšti poverljivi materijali, Sekretarijat za prosvjetu Sarajevo Sekretarijatu za prosvjetu i

Међутим, шездесетих је евидентан неуспех у одгајању средњег кадра арабиста и оријенталиста, који би били врста потпоре привреди и политици и тумача региона.²⁰⁶⁹

Студенти оријенталистике слати су у Северну Африку одакле су се враћали са различитим сликама.²⁰⁷⁰ Један је био уплашен предметима попут „Историја ислама“ па је јављао ККВИ да се не боје, да неће пронаћи „алаха“ (sic) и „скренути удесно“.²⁰⁷¹ За реис-ул-улему Фејића Египат „Мисир“ те он пише свом колеги на универзитету Ел-Азхар: „У данима моје младости имао сам жељу да дођем у Мисир да довршим науке али ме је судбина у томе спријечила“ настављајући да описује Египат најлепшим речима, пројектујући га као центар муслиманске мудрости.²⁰⁷² За Миленка Бабића, стипендисту у Картуму, пак, „Грци су далеко већи лопови од Египћана“ , а да му је неко рекао „да се улицама Картума шетају крокодили“ он би поверовао.²⁰⁷³ Слика „Мудре Африке“ паралелно се појављује са сликом „пљачкаша са Оријента, а центар учености са зоографском визијом Африке. Слика коју ови рани оријенталисти гаје сасвим одговара Лирсеновој теорији о „две стране новчића“ односно две комплементарне стране националних стереотипа.

Велика реформа оријенталистике седамдесетих довела је до квалитативног скока; управо тада на просторима Северне Африке сазрева једна нова генерација, са искуством школовања у исламским и секуларним центрима Либије, Египта, Туниса.²⁰⁷⁴ Часопис *Прилози за оријенталистичку филологију* поред јаке етноцентристичке црте дао је немерљив допринос да арапски језик буде најсистемачније проучаван неевропски језик који су Африканци употребљавали.²⁰⁷⁵ Арабисти су разбијали оријенталистичке митове о арапском језику па и о терминима „Арапин“ „Арабљанин“²⁰⁷⁶ Оријенталисти су се хватали у коштац са великим савременим питањима: од класика оријенталистике, Х.А.Р Циба до дела његовог најчувенијег критичара Едварда Саида.²⁰⁷⁷

kulturu SIV Komisiji za kultunren veze sa inostranstvom, 20.2.1960; AJ, 559-3-6, Opšti poverljivi materijali, Savet za kulturu i nauku Sekretarijat, Sarajevo Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom 3.3.1960; DAMSP, PA, 1954, f.18, 45887, Komisija za kulturne veze sa inostranstvom DSIP-u, 6.5.1954. AJ, 559-20-41, Kulturno-prosvetne veze sa inostranstvom, 1960, 24-25.²⁰⁶⁹ AJ, 559-6, Opšti poverljivi materijali, Jugoslovenski informacioni centar Kairo Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom 12.4.1960, 2; AJ (nesređeno) 559, Општи материјали, XIV седница СККВИ 1968, Културна сарадња СФРЈ са иностранством, оцене и предлози наших дипломатско–конзуларних представништава, Београд, мај 1968, 111-112.

²⁰⁷⁰ AJ, 559-59-132, Veze sa Sudanom, Molba Ljubivoja Milića Komisiji za kulturne veze, 11.5.1965; AJ, 559-59-132, Veze sa Sudanom, Preporuka republičkom sekretarijatu za kulturu 8.5.1965, Fehim Bajraktarević.

²⁰⁷¹ AJ, 559-59-132, Veze sa Sudanom, Šime Veličković drugu Miletiću, Kartum 15.5.1963; AJ, 559-59-132, Veze sa Sudanom, Pismo Milenka Babića drugu Miketiću Kartum 25.8.1963.

²⁰⁷² DAMSPS, PA, f.18, 1954, 410246, Hadži Ibrahim Fejić Reis ul ulema islamske vjerske zajednice u FNRJ Dr Abdurahmanu Tadžudinu rektoru univerziteta Al Azhar 2. jula 1954.

²⁰⁷³ AJ, 559 59-132 Veze sa Sudanom Pismo Milenka Babića drugu Miketiću Kartum 25.8. 1963.

²⁰⁷⁴ Катедре за оријенталистику у Београду реформисана је касних шездесетих; тада су уведени нови предмети попут Културне историје Арапа, Политичке географије арапског света, Савремене арапске политичке историје. Катедра у Сарајеву и Оријентални институт добијају такође реформу али њихова одељења за Блиски исток и Исламску уметност трају само пар година. Омерика, 157-159; Ахмед Смајловић у Каиру 1974. брани дисертацију *Филозофија оријенталистике и њен утицај на савремену арапску књижевност*. На специјализацији у Каиру борави 1977/8 Есад Дураковић, у Бенгазију половином седамдесетих студије завршава Харис Силајџић, а истраживање за своју докторску тезу у Тунису спроводи Дарко Танасковић. Танасковић, Darko, „Enciklopedijsko priznanje osporavanoj nauci“ *Kulture Istoka*, 33.

²⁰⁷⁵ Види уводнике у: *Prilozi za orijentalnu filologiju*. У огромној већини случајева (чак две трећине тврди Омерика) ради се о домаћим оријенталистима који се баве оријенталним аспектима културе, историје, језика на простору Балкана, и уже јужнословенском простору. Тек, рецимо, број 30. часописа *Прилози за оријенталну филологију*, садржи значајне прилоге иностраних оријенталиста.

²⁰⁷⁶ Видети: Буџан, Daniel, „Арапски језик и култура“, *Kulture Istoka*, br 7, januar-mart 1986, 17-20.

²⁰⁷⁷ Н. А. R. Gibb, Mohammedanism an Historical Survey (F. Bajraktarević) *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 1958, Vol 8/9, 221-223; Танасковић, Darko, „Enciklopedijsko priznanje osporavanoj nauci“ *Kulture Istoka*, 31-34; Hasan Sušić,

Пошто су били свесни методолошких, моралних и имаголошких предзнака у проучавању Истока/Оријента/ислама па и Африке, југословенске оријенталисте дубоко је поделила књига Едварда Саида *Оријентализам* из 1978.²⁰⁷⁸ Сукобљена мишљења о овом критичару дали су Харис Силајџић, који је сматрао да се ради о ванредно доброј критици дискурса о Оријенту и Дарко Танасковић, кој је пре свега сматра ода се ради о нападу на струку и „милитантном антиоријентализму“.²⁰⁷⁹ Расправа сведочи супротстављеним визијама Оријента, који јесте био један од главних имаголошких појмова који је образовао слику Северне Африке у Југославији.²⁰⁸⁰ Овај пример, дакле, додатно сведочи плурализму мишљења и слика о Африци које су се могле појавити захваљујући југословенском културном миљеу.

На научном пољу, постојала је наука чијој се анализи, нарочито због њене важности за политичку елиту и претендовање на тумачење „савремености“ па чак и предвиђање трендова, највише веровало. У питању је била политикологија.

3.2.3. Политичке науке као примарно поље дефинисања афричке „стварности“

*Дугогодишња истраживања др Хаџи Василеве одликује конзистентан максистички заснован теоријско методолошки приступ, што је веома значајно када је реч о пручавању веома сложених, многобројих и динамичних процеса друштвене трансформације у Африци[...]*²⁰⁸¹

(Одлука Научног већа о избору Јокице Хаџи Василеве у звање научни саветник, 1985)

Слику Африке у Југославији нарочито је обликовала политикологија. Ова наука је, захваљујући тадашњем ванредном друштвеном значају који јој је приписиван, практично заузимала примарно место у дефинисању *савремене стварности* Африке, што је донекле премда крајње идеологизовано, допуњавало празнине у другим наукама. Насупрот резултатима колонијалне науке, па чак и изнад резултата „традиционалних“ наука, политичке науке имале су тај престиж да кроз сочиво марксизма-лењинизма испитају све аспекте савременог па и

“Metodološke pretpostavke historije u djelu Ibn Halduna”, 47-59, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 1968, 18/19; Muhamed A. Mujić, Neke morfološko semantičke srpecifičnosti u savremenom arapskom jeziku u Tunisu, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 20/21, 1970.7; Enes Kujundžić, “Raznovrsno egzaktno-naučno nasljeđe: U povodu izdavanja prvog sveska Kataloga znanstvenih rukopisa Egipatske nacionalne biblioteke u Kairu”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 37, 1987, 241-247.” Bližnji i Srednji Vostok” (Rade Božović) *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 1968, 18/19,391-392; “Gardet Louis, *L'Islam*” (Darko Tanasković), *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 1968, 18/19 373-379; Alen Grorar, *Struktura saraja - azijski despotizam kao tvorevina mašte na Zapadu u XVIII veku* (Mirjana Marković), *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 1990, 40, 475-476.

²⁰⁷⁸ Коју су читали најпре у оригиналу, а која је потом излазила у одломцима у часопису *Исламска мисао* током 1981. Танасковић, Darko, „Enciklopedijsko priznanje osporavanoj nauci” *Kulture Istoka*, 31.

²⁰⁷⁹ Харис Силајџић са Универзитета у Приштини написао чак три афирмативна приказа овог дела, Силајџић је књигу приказао у радовима „Aktuelnost orijentalizma”, *Književna reč*, 10, 162, 1981, 12; “Edward W. Said, Orientalism.”, *Pregled*, 71, 3, 1981; Танасковић, „Enciklopedijsko priznanje osporavanoj nauci”, 31, фуснота 9. Танасковић је Саидово утицајно дело критиковао са, може се рећи, специфично југословенске позицији, истичући како одбрану западних мета Саидове критике (оријенталисту Бернарда Луиса), тако и „занемарену“ совјетску и уопште оријенталистику Источне Европе (у СССР, Чехословачкој, Румунији и Мађарској) али и прилоге арапских научника. (Абдурахман Бедеви из Египта и Хишем Дјаит из Туниса Исто, 31-34 Танасковић је, наиме, Саидово дело сматрао „површним и једностраним“, „милитантним антиоријентализмом“ те да је „побудила неоправдано велику пажњу домаће муслиманске интелигенције и извесног броја југословенских оријенталиста“. Omerica, *Competing Orientalisms*, 162, Танасковић, Darko “Iskušenja savremene arabistike”, *Kulture Istoka*, 29, 1991, 17-18.

²⁰⁸⁰ Mitrović, Anđelka, “Leksikon Islama”, *Kulture Istoka*, 27, 1991, 73-74; *Leksikon islama*, Sarajevo: Svjetlost, 1990, 15-16, 52-53, 106.

²⁰⁸¹ АЈ, 748, f. 348, Одлука Научног већа о избору у звање научни саветник др Јокице Хаџи Василеве 6.6.1985.

историјског развоја Африке,²⁰⁸² чак и њене будућности – то је све преточено у неологизам „стварности“ што је у тадашњем дискурсу означавало информисан али и правилно политички оријентисан закључак о некој теми/феномену/личности.

Политички научници попут Ивана Ивековића, Душана Вејновића и Јокице Хаџи Василеве докторирали су на афричке теме, а паралелно су били чланови најутицајнијих партијских и државних тела. Већ 1965, можемо приметити све ове актере како у руху правих обласних специјалиста подељени по географским областима тумаче Африку.²⁰⁸³

Афричку савремену стварност ови научници градили су на основу неколико образаца. Немајући сасвим чврсту основу у Марксовим делима,²⁰⁸⁴ полазећи од лењинистичке мисли, те нарочито од закључака II интернационале и реферата о „Националном и колонијалном питању“, и допунских теза, одакле оригинално преузимају поделу света на тлачитеље/потлачене и аутоматизам комунистичког стављања на страну потлачених у колонијама, градили су своју слику света под јаким утицајем тумачења светских збивања СКЈ, партијског идеолога Кардеља, али и комбинујућих их са панафричким, марксистичким и делимично националистичким писцима Африканцима.²⁰⁸⁵

Следећи слој чинила је ритуална одбрана Африке грађанске плуралистичке науке“ и „буржоаске“ науке на Западу и само узгредно помињање омашки совјетских научника, и особито стаљинизма, где се учвршћује позиција „марксистичког погледа на свијет“ али лишеног „крајњег догматизма“.²⁰⁸⁶ Ивековић, на пример, сматра да нема никаквог начина да се прилагоде категорије „азијског начина производње,“ и „источних деспотија“ афричком развоју.²⁰⁸⁷ Интеракција са афричким политичким лидерима и упућивање на практичне резултате југословенске приушности у Африци, даје привид додатне потврде ових анализа у стварности²⁰⁸⁸

Након таквог „прилагођавања сочива“ аутори су били спремни да тумаче неке од најбитнијих политичких и друштвених феномена који су се догађали на афричком тлу током друге половине XX века, вреднујући их најпре по њиховој прогресивности. Душан Вејновић је, на пример, искристалисао југословенску слику стварања нација, а идејно се налазио између афроцентриста и социоцентриста, фокусирајући своју анализу на Источну Африку.²⁰⁸⁹ Вејновић трансатлантску афричку заједницу назива „Црнци“ и прихвата тезу о „афричкој личности“, признајући јој дугу историју и континенталну посебност, те је афрмативно помиње у развоју савременог национализма.²⁰⁹⁰ Прихватајући тезу о преношењу центра револуционарног развоја у Африку, он посебно истиче кенијску, алжирску и египатску револуцију, панафриканистичку мисао, националне покрете и манифестације социјализма у Африци градећи при том позитивну слику Африке као динамичног дела социјалистичких токова света.²⁰⁹¹

²⁰⁸² Погледати нарочито приказе афричке историје у: Iveković, *Afrika u borbi za drugu nezavisnost*, 7, 21-55. 64-73. 84-139; Iveković, *Afrika u transformaciji*, 15-71.

²⁰⁸³ AJ, 507/IX, IX/C-6,124, Sastanak Treće grupe komisije, 18.6.1965, 11-14.

²⁰⁸⁴ Young, *Postcolonialism. An historical introduction*, 101-109, 125-137.

²⁰⁸⁵ Видети „O nacionalnom i kolonijalnom pitanju i dopunske teze“ *Dokumenti Kominterne*, 388-393; Димић, Богетић, *Београдска конференција*, 122-125; Young, *Postcolonialism. An historical introduction*, 132; Hadži Vasileva, *Socijalistička opredeljenja*, 9,67; Vejnović, *Afrički nacionalizam*, 89,310; Iveković, *Afrika u borbi za drugu nezavisnost*, 5; Hadži Vasileva, *Socijalistička opredeljenja*, 155, 157; Hadži Vasileva, *Ideologije i strategije razvoja*, 13.

²⁰⁸⁶ Нарочиту критику доживљавали су Стаљинов текст *Марксизам и национално питање*. Young, *Postcolonialism*, 121; Iveković, *Afrika u transformaciji*, 37, 47, 300-301; Hadži Vasileva, *Socijalistička opredeljenja*, 22, 25, 26, 27, 75.

²⁰⁸⁷ Iveković, *Afrika u transformaciji*, 24.

²⁰⁸⁸ Аутори тако истичу лично познанство и блискост са афричким антиколонијалним и националним вођама. Vejnović, *Afrički nacionalizam*, 7; Iveković, *Afrika u transformaciji*, 103.

²⁰⁸⁹ Vejnović, *Afrički nacionalizam*, 74, 97, 110-111.

²⁰⁹⁰ Исто, 152-169, 300.

²⁰⁹¹ Исто, 300-311.

Оно што је Вејновић чинио шездесетих за Источну Африку, Ивековић је применио на бивше португалске колоније седамдесетих.²⁰⁹² Ивековић стога подвлачи револуције у Анголи, Мозамбику, Гвинеји (Б) и Сао Томе, Зеленортским острвима, као аутентичне „самосвојне“ „независне“, остварене „властитим средствима“. Ивековић је на позицији одбацивања бескласног афричког друштва, те предвиђа светлу будућност бившим португалским колонијама и глорификује њихов социјализам као аутономни пут у развој.²⁰⁹³ Афрооптимизам изражава у непољуљаној нади да ће победа социјалистичких опредељења и почетак социјалистичке трансформације донети промену Африци, где се представљају само неки успутни неуспеси.²⁰⁹⁴ Године 1976. у издању *Комуниста* изашла је антологија *Африка и социјализам*, где су практично озваничени ставови културне елите о развоју социјализма у Африци. Уредник, Ивековић, свесно се одлучио за „црну“ Африку испод Сахаре, сматрајући да представља посебну геополитичку целину са својим специфичним феноменима неразвијености, сиромаштва, политичке независности.²⁰⁹⁵ Ова антологија показала је да је културна елита спремна да доста флексибилно тумачи развој социјализма у „црној“ Африци. *Антологија* даје панораму опредељења са релативно флексибилном позицијом југословенских тумача који одобравају национално-специфичне путеве у социјализам афричких земаља, приближавајући се лењинистичком идеалу, а у потпуној хармонији са партијском линијом.²⁰⁹⁶

Јокица Хаџи Василева²⁰⁹⁷ спада у ред најистакнутијих африканиста и тумача социјализма у „Тропској Африци“, а њена научна каријера представља ванредну прилику да потврдимо неке од теза о политикологији као кључном пољу науке у коме се формирала слику Африке у Југославији. Хаџи Василева је изврстан пример обласног специјалисте. Почетак њеног образовања за специјалисту за Африку можемо уочити непосредно пре преласка у ИМПП. Тамо је затекла колеге који су се формирали касних четрдесетих, те научну заједницу која је идеје вредновала пре свега по њиховој прогресивности.²⁰⁹⁸ Хаџи Василева је брзо прихватила тадашњу тенденцију да се оријентише на „уско темаско-хронолошку специјализацију“ која је потом доприносила да институти буду „сервиси Партије“, а да запослени престану да „праве разлику између политике и науке“. ²⁰⁹⁹ На ИРП Хаџи Василева почиње израду фактографско-информативних монографија о новим афричким нацијама, и то првенствено везаних за простор „Тропске Африке“ под којим је ауторка подразумевала простор између Јужне Африке и Сахела.

Током тридесет година бављења „Тропском Африком“ Хаџи Василева је задржала неколико принципа и идеја. Осуђивачки однос према колонијализму и неоколонијализму био је полазна црта њеног рада.²¹⁰⁰ Догматизам је најпре видљив у вредновању нпр. Малија афрмативним реченицама попут: „Истиче се као једна од најзрелијих афричких земаља на путу

²⁰⁹² Davidson, „Predgovor“, *Afrika u transformaciji*, 6-11.

²⁰⁹³ Iveković, *Afrika u transformaciji*, 302-304.

²⁰⁹⁴ Iveković, *Afrika u borbi za drugu nezavisnost*, 28, 135, 187.

²⁰⁹⁵ Iveković, Ivan „Razvoj socijalističke misli u Afici“, *Afrika i socijalizam*, 3-29.

²⁰⁹⁶ Young, *Postcolonialism. An historical introduction*, 139.

²⁰⁹⁷ Јокица Хаџи Василева (1924-2008) рођена је у Зворнику као Јокица Стефановић. Првоборац НОП, после рата је упућена на студије славистике у Лењинграду. По 1948. враћа се у земљу и удаје за Киру Хаџи Василева, истакнутог члана КПЈ. Завршава славистику и Институт друштвених наука. Ради у ИМПП затим као уредник у београдској *Култури*. 1958-1963. Потом прелази у ИРП где 1966 постаје руководиоца групе за неразвијене земље. Магистрирала је 1967 на Високој школи политичких наука. Докторирала је 1971 на истој институцији. Од 1973. поново је у ИМПП. Од 1982-1984 председник је Научног већа ИМПП. Године 1988 постаје директор ИМПП. Била је предавач на Факултету политичких наука у Београду и Загребу и на Политичкој школи у Кумровцу. Одлази у пензију 1991. Умрла је у Београду.

²⁰⁹⁸ Dimić, *Jugoslavija i hladni rat*, 9.

²⁰⁹⁹ Исто, 38.

²¹⁰⁰ Hadži Vasileva, *Republika Mali*, Beograd: Sedma sila, 1964, 3, 11, 12

социјалистичког развитака“.²¹⁰¹ Чврст, марксистичко-лењинистички став, који додуше расте из аутономног југословенског етноцентричног погледа, условљава Хаџи Василеву да како у публикацијама тако и у наступима на партијским форумима брани тезе о класној диференцијацији афричких друштава те могућностима за релативно брз развој социјализма.²¹⁰² Ово је била и „партијска линија“ али далеко од тога да је било униформно мишљење међу свим политиколозима.²¹⁰³

Ипак се није радило о било каквом слепом праћењу догме, што нам говори чињеница да је, ван „партијске линије“ Хаџи Василева критиковала Нкрумахова „мегаломанска улагања“, Сенгоров расизам, Секу Туреове „теоријске нејасноће“. Политичка елита врло је ценила њене реферате који су представљани на ЦК СКЈ.²¹⁰⁴ Синергија културне и политичке елите открива се у моменту када је Савезни секретар за иностране послове Коча Поповић инструише да се наступи „што смелије и отвореније“ на састанку у Москви 1966, где је Хаџи Василева била једини представник неке социјалистичке земље који је истицао да је могућ тренутни развој социјализма у Африци; остали делегати то су одбацили сматрајући те идеје „идеалистичким и романтичарским“.²¹⁰⁵ Овде видимо свесно југословенско позиционирање на светској сцени, где флексибилност у тумачењу појава у Африци омогућава југословенским политиколозима простор у расаправама о Африци. Чврста веза Хаџи Василеве са политиком СКЈ долази до изражаја и много касније, у случају пуча у Етиопији, што нам открива колико је тумачење обласних специјалиста било под притиском спољне политике и колико су научни радници морали да на махове тумаче промене у Африци, константно правдајући нове везе Југославије са афричким елитама и проглашавајући различите промене у Африци за „прогресивне“. Такво, телеолошко, тумачење доводило је до унутрашњих нелогичности и у текстовима тако врских експерата као што је била Хаџи Василева.²¹⁰⁶

Иако је сазрела под јаком сенком идеолошког сагледавања стварности и марксистичког метода истраживања, испод овог идеололизованог покрива крила се велика ерудиција и сјајан таленат за анализу идеја социјализма на тлу Африке.²¹⁰⁷ Да би свој кабинетски рад допунила, Хаџи Василева је у току тридесет година више пута боравила у Африци, учествовала на конференцијама широм света и сарађивала са центрима за проучавање Африке у Москви, Паризу, Дакару, Лагосу, Дар Ес Салааму, Рио де Жанеиру.²¹⁰⁸ Као тумач афричке *стварности* Хаџи

²¹⁰¹ Hadži Vasileva, *Republika Mali*, 5; Тек на махове провирује њен старији стаљинистички догматизам, вероватно створен у време њеног школовања у Лењинграду. Тако се на састанку на коме је конституисана група за Африку и Азију унутар КМОВИ ЦК СКЈ једино Јокица Хаџи Василева заложила за одржавање веза и са комунистичким партијама Африке, поред „прогресивних“ и „народних“. 507/IX, S/b 124, Sastanak III grupe Komisije za međunarodne veze CKSKJ, 18.6.1965, 23.

²¹⁰² Hadži Vasileva, *Republika Mali*, 56; AJ, 507/IX, S/b, 135, Sednica komisije za međunarodne odnose 5.11.1965, 13. Види и: Hadži Vasileva, Jokica, *Političko ekonomski razvoj Maroka*, Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1962.

²¹⁰³ Види њену расправу са Савом Живановим о могућности/немогућности развоја социјализма у Африци: AJ, 507/IX, S/b, 135, Sednica komisije za međunarodne odnose 5.11.1965, 49.

²¹⁰⁴ AJ, 507/IX, S/b, 135, Sednica komisije za međunarodne odnose 5.11.1965, 54.

²¹⁰⁵ 507/IX, S-a 198, Sastanak posvećen savetovanju u Moskvi o socijalnim i ekonomskim problemima Afrike, 19, 21, 22, 23.

²¹⁰⁶ Hadži Vasileva, Jokica *Specifičnosti etiopske revolucije*, elaborat IMPP, 1980 1, 2, 6, 7, 9, 10.

²¹⁰⁷ Део њене веома богате библиотеке данас је похрањен у библиотеци Музеја афричке уметности у Београду. Као највреднија се истичу издања совјетских института из седамдесетих и осамдесетих, а такође и издања афричких универзитета и политичких научника из истог периода.

²¹⁰⁸ Боравила је у Гвинеји Конакри, Гани, Малију, Танзанији, Судану, Гвинеји Бисао, Замбији, Сенегалу. AJ, 748, f. 348, Izveštaj o izboru u zvanje naučnog savetnika Jokice Hadži Vasileve, 8; AJ, 748, f. 348, Odluka Naučnog veća o izboru u zvanje naučni savetnik dr Jokice Hadži Vasileve 6.6.1985; Hadži Vasileva, Jokica, *Radnička participacija u Africi*, Beograd: IRP, 1978, 28; AJ 748, f. 348, Izvod iz zapisnika sa sednice naučnog veća od 6.6.1985; AJ 748, f. 348, Zapisnik sa IV sednice naučnog veća održane 14.2.1985. 5; Hadži Vasileva, "African Boundary Problems", *Inter-african economic co-operation*, The Scandinavian Institute of African Studies 1969 1969: 164-174.

Василева се појављује и на важним скуповима у Југославији – тако је 20. марта 1985. у Скопљу отворила скуп посвећен антиколонијалној револуцији и Међународном дану борбе против расизма и расне дискриминације.²¹⁰⁹

Хаџи Василева је афричке проблеме сагледавала на континенталној и глобалној основи.²¹¹⁰ Изнад свега, Хаџи Василева се седамдесетих поставила у само средиште тумачења социјализма у „Тропској Африци“ чему је дала прилог кроз свој магистарски, докторски рад те неколико каснијих монографија. Хаџи Василева је кроз свој рад разликовала неколико струја размишљања о социјализму у Африци. Разликовала је оне који су га потпуно одбацивали, односно оне који су га превише прилагођавали афричким условима; затим „умерену,“ и „радикалну“ струју; на крају и етнофилозофе које је критиковала, а умерену похвалу сачувала је за аутохтоне тумачеафричког социјализма. Уопште, она није сматрала да може постојати нешто попут „афричког социјализма“ јер је социјализам светски процес.²¹¹¹ Зато се под оштрицом њене критике највише нашао највећи афрички етнофилозоф Сенгор.²¹¹² Исправним су тумачени идејни путеви Ахмед Секу Туреа, Џулијус Неререа и Амилкар Кабрала. Њима је заједничка било благо прилагођавање „научног социјализма“ на услове Гвинеје (К), Танзаније и Гвинеје (Б), уз константну анализу *стварности*, еволуцију идеја као и повезаност авангардне партије и широких народних маса, што је уосталом изузетно вредновала политичка елита Југославије, као правилан лењинистички став.²¹¹³

У њеним радовима помаља се неумољива визија афрооптимизма („Тропска Африка, гледано глобално, креће ка социјализму“) и социјалистичког интернационализма („свет је дубоко ушао у фазу преласка из капитализма у социјализам“), једнако јака 1973. када је било потребно да је Југославија на кормилу лењинистичке помоћи „победничког пролетаријата развијених земаља неразвијеним земљама“ колико и 1987. што потврђује чврстину идеолошког погледа на *Другог*.²¹¹⁴ Попут Саидових оријенталиста, Хаџи Василева је, дакле, предвиђала за државу, а предвиђала је победу социјалистичких снага и револуционарног развоја у Африци како 1964. тако и 1973. и 1987.²¹¹⁵

Политиколози су гледали на развој у Африци као на манихејску борбу прогресивних и реакционарних снага, били су флексибилни у означавању носиоца револуционарне делатности; стога су народним покретима и националним вођама („предстражи радничке класе)²¹¹⁶ давали битно место, премда су теоријски преферирали мислиоце у склопу научног социјализма. Њихова визија Африке будућности, јесте била Африка социјализма кроз много различитих путева, национално-специфичних феномена и отпора неоколонијализму, који су видели као највећу опасност. Дакле, пратили су Лењинове путоказе.

Политичка елита добијала је информације које су по својој природи биле екпертске, али су такође већ у корену биле оптерећене идеолошком сликом Африке. У том смислу, политиколози су били и произвођачи и дисеминатори слике идеолошког *Другог* дефинисаног пре све својом „прогресивношћу“ и односу према социјалистичкој идеји, а идеолошка позадина и политичка улога имала је огроман утицај на њихову слику.

²¹⁰⁹ *Antikolonijalna revolucija*, 580.

²¹¹⁰ Hadži Vasileva, Jokica, *Afrika. Ideologije i strategije razvoja*, Beograd:IMPP, 1989, 179-188.

²¹¹¹ Hadži Vasileva, Jokica *Socijalistička opredeljenja u Tropskoj Africi*, Beograd:IMRP, 1973,68;AJ, 507/IX, S/b, 135, Sednica komisije za međunarodne odnose 5.11.1965, 5.

²¹¹² Hadži Vasileva, *Afrika*, 44; Hadži Vasileva, *Socijalistička opredeljenja*, 68, 82, 109, 153.

²¹¹³ Види оцене социјализма у Гвинеји и Танзанији: Hadži Vasileva, *Afrika*, 61-62, 55-56; Hadži Vasileva, *Socijalistička opredeljenja*, 71,99-101,153; AJ,748, f. 348, Izveštaj o izboru u zvanje naučnog savetnike Jokice Hadži Vasileve, 8.

²¹¹⁴ Hadži Vasileva, *Afrika*, 179-188; Hadži Vasileva, *Socijalistička opredeljenja*, 320.

²¹¹⁵ Hadži Vasileva, *Socijalistička opredeljenja*, 10,169; Hadži Vasileva, *Afrika*, 113.

²¹¹⁶ Lenjin, „O nacionalnom i kolonijalnom pitanju“, 391.

3.3 Југословенска књижевност и Африка

3.3.1. Слика Африке у књижевности

*Посебан, издвојен афрички свијет је, дакле, или фикција, или успомена*²¹¹⁷

(Нада Швоб-Ђокић, 1981)

Афричка књижевност друге половине двадесетог века у Европи, па и књижевност о Африци у Југославији, одражавала је највећим делом оно искуство које ће се касније назвати *постколонијално* – те је стално за своју тему узимала империјално освајање, ослобођење, колонијализам, антиколонијализам, затворске, герилске, радничке, приче из *bidonvilla* и *slumova*, приче жена и избеглица и друге приче писане са различитих маргина.²¹¹⁸ Несумњиво, афричка књижевност је до социјалистичке Југославије долазила најпре у преводима. Европска предратна књижевност, нудила је углавном дела која су перпетуирала негативне стереотипе о Африци – слику егзотичне сценографије за авантуре белог човека.²¹¹⁹ Проблем, особито чест педесетих и шездесетих, пуког проналажења информација о Африци у Југославији, значио је да су ове књиге биле редак прозор у континент.

На пример, 1952. пред југословенском читалачком публиком наново се нашао Тарзан, трансмедијски феномен са којим су се срели у облику стрипа, популарних филмова и књига.²¹²⁰ На југословенске савременике овај роман оставио је јак утисак јер је предстаљао прву могућност да у дечачким маштањима замисле Африку.²¹²¹ Била је то Африка непроходне џунгле, горила и хибридних, измишљених врста животиња, жртвених олтара, „добрих“ и „лоших“ белаца; сва из сенки викторијанске маште.²¹²² Овај превод догодио се на таласу материјалног опоравка земље, где је штампано више књига и захватан шири културни круг, али било је врло мало домаћих дела о Африци која би се могла прештампати. Ту судбину доживела је једино *Африка* Растка Петровића, без обзира на то што је писана са позиција културне супериорности, а укључивала је и расистички поглед на Африку, и то без икаквог критичког предговора. Уредник је, у кратком натпису на корици књиге, написао да је Петровић дао „поетску слику Африке“ и проникао у живот „урођеника“.²¹²³ Ово показује колико је Африка испрва као прилично стереотипно доживљавана.

Ускоро се појавио и превод чувеног дела о Африци *Срце таме* (1957) Џозефа Конрада, оригинално написаног крајем 19. века.²¹²⁴ Југословенски читалац је из овог романа могао добити

²¹¹⁷ Švob Đokić, Nada, *Razvoj u afričkoj književnosti*, Zagreb:Liber 1981, 32.

²¹¹⁸ Said, *Culture and Imperialism*, 317;Jang, *Postkolonijalizam*, 27-41.

²¹¹⁹ Кајм истиче како је *Тарзан* инспирисао Американце, писце и авантуристе још од двадесетих. Keim, *Mistaking Africa*, 31, 47, 135.

²¹²⁰ Sretenović, *Crno telo, bele maske*, илустрације.Тарзан је први пут преведен и објављен у Југославији 1925. под именом „Тарзан“. Бароуз, Едгар, *Тарзан*, Београд:Геца Кон, 1925.“Тарзан” значи „Бела кожа“ на измишљеном језику племена неидентификованих мајмуна које га усваја у романима. Тарзан је до данас постао јунак туче романа, 89 филмова, мноштва радијских и других емисија, небројених стрипова *The Big Book of Adventure Stories*, 741.

²¹²¹ Интервју са Душаном Микљом, 6.9.2018.

²¹²² Види нпр. Бароуз, Едгар Рајс, *Тарзан. Мајмун-човек*, Београд:Ново поколење,1952.

²¹²³ Петровић, Растко, *Африка*, Београд:Просвета, 1954, натпис на корицама. Слика „дивљих урођеника“ у шумском плесу, краси и омот ове књиге.

²¹²⁴Ово контроверзно дело енглеске књижевности и данас изазива полемике о мотивацији како писца тако и његовог протагонисте и слике Африке која из књиге произилази. Несумњиво је да пољско-британски аутор доноси и критику империјализма. Пре свега, међутим, он представља слику Африке коју, на пример, Дејан Сретеновић тумачи као нарциситички поглед културне суперматрије, док Конрада види као врхунски књижевни експонент културе

слику једне примордијалне Африке, са урођеницима-људождерима и полулудим и грамзивим насељеницима, опресивном климом и свепрожимајућим насиљем.²¹²⁵ Осуда разузданог европског империјализма у *Белгијском Конгу* где су путници „продирали све дубље и дубље у срце таме“²¹²⁶ свакако је основ Конрадовог романа, посебно узевши у обзир време у које настаје,²¹²⁷ али је неспорно да је први дојам који је југословенски читалац могао стећи сличан дојму тадашњег преводиоца Наде Ђурчије Продановић: „Упознао је Африку [...] гледао у мапу тог тамног континента[...] опасности, чудесни обриси обала под жарким сунцем, тајанствено злослутно ударање добоша иза тешке непрозирне завесе џунгле [...]“.²¹²⁸

Нешто пре Другог светског рата, стекли су услови да сазри нова генерација афричких писаца, те су се искристалисале форме које су постале препознатљиве као доминантне у афричкој књижевности.²¹²⁹ У Југославији је на институционалном нивоу постојала свест о прихватању ових, нових књижевних веза и аутора, али је постојала „неспретност“ односно „немогућност“ да се сарадња са несврстанима издигне на виши ниво.²¹³⁰ Прва се збирка афричке прозе појавила 1952. у Југославији, дакле паралелно са *Тарзаном*. У питању је био превод једне француске збирке, а преводилац Мирко Паут је дао своју боју овом преводу изражавајући високо признање усменом стварању „афричких Црнаца“ те задржавајући назив „примитиван“, „примитивци“, и преносећи извесну есенцијализацију „Црнаца – урођеника [...] његове душе, мисли“ приближавајући се тиме сликању племенитог дивљака, са препознатљивим дискурсом мешавине вулгарног марксизма, антиафриканизма, те изненађујућим раним утицајем панафричке мисли.²¹³¹

Југословенски културни радници сматрали су афричком књижевношћу црначку књижевност испод Сахаре, без Етиопије.²¹³² Ово није било чисто географско одређење, наиме, изгледа да су културни радници прихватили поделу која је сама афричка културна елита (већином) наметала: на *арабизам* и *црнашво*.²¹³³ У томе су они били блиски линији Леа Строса, са којим се слаже Тодоров када каже да „једну културу најпре треба прихватити онако како она саму себе схвата“.²¹³⁴ Бисерка Цвјетичанин, објаснила је ову поделу уз употребу различитих термина замишљене географије који су тада циркулисали Југославијом:

империјализма Ачебе истиче да је Конрад расиста, али и критичар империје. Овај нигеријски писац, пак, наглашава да је Конрадов поглед на Африку пун дисторзија и јефтних мистификација Sretenović, *Crno telo, bele maske*, 3-4; Achebe, *The image of Africa*; Конрад, Џозеф, *Црнац са нарциса. Срце таме*, Београд:Нолит, 1957.

²¹²⁵ Конрад, *Срце таме*, 189, 190, 199, 207, 215, 218, 228, 238.

²¹²⁶ Исто, 207.

²¹²⁷ Види нарочито: Hoeschild, *King Leopold's Ghost*.

²¹²⁸ Ђурчија-Продановић, Нада, „Џозеф Конрад“, Конрад, Џозеф, *Црнац са нарциса; Срце таме*, Београд: Нолит, 1957, 268.

²¹²⁹ То су биле најпре поезија и реторика, затим драма и позоришни комад, те уз то и роман. Mazrui, Ali, De Andrade, Mario, Alaoui Abdalaoui, M'hamed, Kunene, Daniel P., Vansina, Jan, "The development of modern literature since 1935", *General history of Africa VIII*, 553-554.

²¹³⁰ Слободан Селинић примећује важност личних веза у извозу југословенске књижевности на Глобални Југ али и благу узлазну путању у смислу сарадње током шездесетих и седамдесетих. Селинић, Слободан, *Књижевна дипломатија. Међународна сарадња југословенских писаца од средине педесетих до средине седамдесетих година 20. века*, Београд: Институт за новију историју Србије, 2019., 239-269.

²¹³¹ Паут, Мирко, Натпис на корици, „О књижевности афричких црнаца“, 147, 150, 154. Паут цитира Ричарда Рајта у првој фусноти (Richard Wright) (1908-1960) чувени амерички писац.

²¹³² Švob, Đokić, Nada, „Predgovor“, Dethorn, G.R, *Afrička književnost u 20. stoleću*, Sarajevo: Svjetlost, 1982,9.

²¹³³ Постојале су, заиста, фундаменталне разлике у књижевном изразу, па су арапски писци фаворизовали роман и кратку причу, за разлику од црначких писаца. Хурани, *Историја арапских народа*, 466.

²¹³⁴ Todorov, *Mi i Drugi*, 89.

„Афричка књижевност обухваћа књижевно стваралаштво у Африци јужно од Сахаре у тзв. Црној Африци. Арапски свијет Африке повијесно и цивилизацијски припада исламским културама Блиског и Средњег истока.“²¹³⁵

Ова подела делимично је обликовала слику Африке. Зоран Петковић, тако, у уводу за значајну збирку афричких прича *Африка – лице иза маске*, тврди да се ради о „Црној Африци – изгубљеној цивилизацији“, дајући поред афримације и дозу мистичности субсахарској књижевности.²¹³⁶ Савремена северноафричка арапска књижевност, међутим, долазила је до Југославије као део *арапског света*. Иако је значајно видети да је за праву Африку и у књижевности првенствено сматран простор испод Сахаре, ипак се Африка у оном географском оквиру који смо дефинисали у *Уводу* не може разумети без испитивања и западних и исламских утицаја, односно без поређења *две* Африке.²¹³⁷

Афрички писци и песници, били су изузетно политички ангажовани, нарочито у периоду антиколонијалног врења педесетих и шездесетих – како англофони критичари објективне колонијалне стварности тако и франкофони критичари субјективне колонијалне стварности.²¹³⁸ То је произвело карактеристичан израз, који је у Југославији спремно дочекан, израз чија је основа било противљење експлоатацији, а на који су јако утицали марксизам као и идеје афричке дијаспоре.²¹³⁹ Упркос томе, политички трактати највећих афричких писаца, нису толико превођени колико су читани у оригиналу, и то од стране најзаинтересованијих појединаца из културне елите; међу ауторима је доминирао Фанон (Прилог 4).²¹⁴⁰

Поред политичких текстова у центру пажње југословенских културних радника био је и афрички роман. Бисерка Цвјетичанин²¹⁴¹ спада у ред најважнијих подручних стручњака који су се бавили афричком књижевношћу, а уз њу се истиче Нада Швоб Ђокић²¹⁴². Оба ова обласна специјалиста формирана су у „школи“ Петра Губерине који је отворио интересовање за културу континента на који се педесетих и шездесетих често гледало из „угла егзотике и фолклора“.²¹⁴³

²¹³⁵ Cvjetičanin, Biserka, *Roman i afrička zbilja*, Zagreb:Školska knjiga, 1981, 7; Још је децидиранија њена колегица Нада Швоб Ђокић која истим речима објашњава поделу, те додаје: „Подела на арапску и црну Африку је опште прихваћена“. Švob Đokić, *Razvoj u afričkoj književnosti*, страна 15, фуснога 3. 7.

²¹³⁶ Petković, Zoran, „Predgovor“, *Afrika – lice iza maske. Antologija savremene pripovetke crne Afrike*, (прир.) Petković, Zoran, Zagreb:Mladost, 1979,5.

²¹³⁷ July, Robert W, *The Origins of Modern African Thought. Its development in West Africa During the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Trenton-Asmara: Africa World Press, 2004, 17.

²¹³⁸ Young, *Postcolonialism. An historical introduction*, 274.

²¹³⁹ Mazrui et.Al, „Development of literature“, 560-564, 570; Oliver, Fage, *A short history of Africa*, 248-249.

²¹⁴⁰ Тако, Сезерова *Расправа о колонијализму* није уопште преведена, иако се држи за једну од кључних дела постколонијалне епохе. У Пољској је, поређења ради, ово дело преведено скоро у реалном времену.Kola, Adam, *Socjalistyczny Poskolonializm*, 173. Ову тезу потврђује и случај књига Франца Фанона, чије су идеје националног ослобођења кроз беспопштеду борбу против колонизатора и врсте психолошког и историјског прочишћења кроз револуционарно насиље, широко циркулисале Југославијом, преведена су на српскохрватски тек седамдесетих. Тако и дело *Презрени на свијету*, налазимо у српскохрватском преводу са 12 година разлике у односу на оригинал и Фанонову смрт. док је на словеначки преведен само пар година по оригиналу.Фанонов утицај је, пак, неспоран јер су сви важни обласни експерти били упознати са његовим радовима у оригиналу.Они га као таквог цитирају све до осамдесетих види нпр. Cvjetičanin, Švob Đokić, Jelić, *Kultura i novi međunarodni*, 59.

²¹⁴¹ Бисерка Цвјетичанин докторирала је на теми афричког савременог романа 1980. Годинама је била један од најактивнијих заступника оснивања африканистике у Југославији. Цвјетичанин је сматрала да је рађање романа у Африци, као изворно европске форме, у периоду који она сама назива „постколонијални“. Цвјетичанин правилно примећује да је највише превода изашло 1973-1982, а највише критичких текстова 1977-1982.Mazrui, „Development of literature“ 573; Cvjetičanin, *Roman i afrička zbilja*,7,14-15,17; „Studij afrikanistike: mit ili realnost“, *Odjek*, 1.8.1988; „Razgovor o mogućnostima kulturne saradnje“, *Kultura*, мај 1980, 118.

²¹⁴² Нада Швоб Ђокић докторирала је на теми развоја у афричком роману 1981. Бавила се афричком поезијом и превођењем афричке књижевности.

²¹⁴³ *Bilten Udruženja afrikanista Jugoslavije*, 6-7 (1987), 6.

Афрички роман схваћен је као једна достојна форма за превод у Југославији, и то се чинило нашироко и врло рано па су, на пример, преведени антиапартхејд роман Алана Патона роман *Плачи вољена земљо* и *Пијач палмина вина* Амоса Тутуоле, чији је утицај на перцепцију афричке књижевности у свету био велики. Дакле, паралелно са световима *најмрачније Африке* из *Тарзана* и *Срца таме*, појављује се и свет политички ангажованог романа, односно савремене Африке у борби против колонијализма и расизма. Африку из викторијанске маште, смењује Африка савремене *стварности*, већ половином педесетих.

Преводи су потом били објављивани широм југословенске државе, одржавајући релативно константну линију комуникације између југословенске и афричке књижевности. Тако је, на пример, роман Камара Леја *Црно дете* из 1953. преведен само три године по оригиналу. Афрички су романи стално превођени, географски је распоред аутора био широк, преводило се са енглеског, француског, арапског, португалског језика, а преводи су рађени у просеку десетак година од оригинала.²¹⁴⁴ Велики део ових романа имао је и неку врсту критичког предговора, а приређивачи су били највећи експерти за то поље (Прилог 4).

Културни радници и књижевници били су на прамцу упознавања афричког *Другог*, како је тврдила Швоб Ђокић, а једино тако се може тумачити и диверзификованост веза и посете, на пример, афричких нобеловаца и утицајних писаца Југославији седамдесетих и осамдесетих.²¹⁴⁵ Превод романа Сембен Османа појавио се и изазвао сензацију због свог аутентичног имена на Волоф језику (*Bantu tam Yal*), што је била идеја југословенског преводиоца. Овај културни феномен донео је и потпуну маргинализацију изванафричких романа који су покушавали да донесу стари образац гледања на континент, ради илустрације износимо чињеницу да је роман *Out of Africa* Карен Бликсен из 1937, преведен је тек пошто је истоимени филм из 1985. досегао огромну популарност.²¹⁴⁶

Афричка поезија високо је вреднована у Југославији. Преводи су објављивани у штампи, стручним часописима, а највише у специјализованим збиркама које су потом објављиване широм земље (Прилог 4). Колико је афричка поезија била доступна, сведочи једна критика на рачун непревођења поезије из суседних земаља, где је изнесено да је у Словенији доступно „600 страна афричке лирике“.²¹⁴⁷ Ови преводи давали су на значају националним књижевностима.²¹⁴⁸ Збирке су врсно уређене и представљају прави пример несврстане културне мреже, која је омогућила овако широку афро-југословенску сарадњу, а оцењиване су као један од најважнијих доприноса разумевању Афричког *Другог*.²¹⁴⁹ На пример, за једну збирку поезије из Јужне Африке предговор је писао познати песник Денис Брутус, а у поговору је Швоб Ђокић испитала однос поезије и

²¹⁴⁴ Dizdar, Sreten “Neki vidovi proučavanja i prevođenja afričke književnosti u Jugoslaviji“, *Bilten Udruženja Afrikanista Jugoslavije*, 2 (1989), 31-33. Швоб Ђокић, Нада, „Поговор“, *Савремена поезија Кеније, Танзаније и Уганде*, 61-65.

²¹⁴⁵ Ачебе је 1979. био почасни гост Београдског Сајма књига, те одржао запажено предавање на Београдском универзитету. Будући Нобеловац Воле Сојенка је најмање два пута посетио Југославију, у склопу различитих књижевних манифестација. Сојенка је посетио Пулу и издавачку кућу *Багдала* у Крушевцу. Позитивна тенденција у превођењу довела је до тога да оба афричка писца која су добила Нобелову награду у периоду 1945-1991, уједно и прва два афричка нобеловца, буду преведени у Југославији. У питању си били Египћанин Нагиб Махфуз и Нигеријцац Воле Сојенка. Šašić, Daša, „Delo Eme Sezera“, *Polja* 248, 14. Švob, Đokić, *Razvoj u afričkoj književnosti*, 7.

²¹⁴⁶ Bliksen, Karen, *Moja Afrika*, 1986; Исту ситуацију налазимо са романом о путовању и потоњој судбини породице Кунта Кинте, романом Алекс Хејли, *Корени*. У Пољској је постао својеврстан феномен осамдесетих везан за ову ТВ серију и роман. Haley, Alex, *Korijeni sv. 1-2*, Grafički zavod Hrvatske, 1978; Погледати Kola, Adam, *Socialist Postcolonialism*, Chapter 4: Postcolonial self-referential history.

²¹⁴⁷ Цитирано у: Селинић, Слободан, *Књижевна дипломатија*, 44.

²¹⁴⁸ *Savremena južnoafrička poezija*, Крушеvac: Bagdala, Zagreb: Institut za zemlje u razvoju, 1979; *Savremena poezija Gane*, Крушеvac: Bagdala, 1980; *Savremena poezija Kenije, Tanzanije i Ugande*, Крушеvac: Bagdala, Zagreb: Institut za zemlje u razvoju, 1979; *Savremena poezija Senegala*, Крушеvac: Bagdala, 1977.

²¹⁴⁹ Интервју са Нарцисом Кнежевић Шијан, Наташом Његованић Ристић, Ана Сладојевић-Емилиа Епштајн, Музеј афричке уметности, 2016.

апартхејда. Ова два писца размишљала су слично, базирајући сличност на солидарности потлачених – радило се о „великој поезији“ стварању у „често немогућим“ условима затвора, гериле, емиграције.²¹⁵⁰ С друге стране, у предговору за збирку поезије Гане, један тамошњи песник истакао је *сличности* у форми менталитета, на бази којих је очекивао добар пријем ових песама у Југославији.²¹⁵¹ Дакле, и афрички и југословенски писци преводили су културно-географску *Другост* користећи се заједничком историјом отпора и изражавајући саосећање, приближавајући се идејама просвећеног хуманизма.

Најпревођенији афрички песник био је Сенгор па је у Југославији *црнаштво* наишло на универзално позитиван одговор, а оставило је трага чак и на домаћу књижевност (Прилог 4).²¹⁵² Тако је Сенгор цитиран код политичара, путописаца, писаца и песника. *Црнаштво* је Југословенима било познато и препознато је као аутентичан културни израз једног континента и једне расе и представља најбитинији књижевни правац који је послужио као сочиво за слику континента. Управо се у личности сенегалског председника, чија је политика, посвећена сарадњи са Француском и изградњи друштва сличног метрополи, односно његовој поезији, посвећеној уздизању духова у државама диљем „црне Африке“, најбоље види како је један афрички феномен у Југославији могао бити прихваћен на културном, а одбијен на политичком нивоу.²¹⁵³

Културни радници су још од Губерине, *црнаштво* сматрали за најважнији културни израз „црне Африке.“²¹⁵⁴ Како Бисерка Цвјетичанин тако и други обласни експерти сматрали су да *црнаштво* треба прихватити, а дела настала под утицајем овог покрета сврставали су међу најбоља дела афричке књижевности. Сенгор је остварио изузетан утицај на најмање једног југословенског песника, потоњег амбасадора у Сенегалу, Аца Шопова.²¹⁵⁵ Боравак Шопова на Атлантском океану донео је, после 40 година, инвертовану слику Сезера на Јадрану, странца који географску и културну удаљеност преброђује песничким сентиментом.²¹⁵⁶ Наиме, Шопов је инспирисан овим боравком написао збирку песама *Песма за црната жена*.²¹⁵⁷ Сенгоров утицај приметан је већ у наслову. У приказу ове збирке у *Политици*, Милан Гурчинов истакао је да је Шопов избегао прости егзотизам, а да је у питању дубоки текст који говори о осећајној и еротској Африци.²¹⁵⁸

Уз откривања домовине кроз откривање света, или рекло би се откривање *Сопства* кроз откривање *Другости*, Шопов је био и врстан преводилац Сенгорове поезије. Тако је у години у којој се вратио са амбасадорског места у Сенегалу у Југославију, објавио широк избор из Сенгорове поезије. У предговору македонски је песник истакао младалачке грешке Сенгора и Сезера те истакао да је Сенгор боље познавао француску културу но „црни континент“, који тек деценијама касније заиста упознаје. Поетска оцена је врло висока – Шопов парафразира Сартров

²¹⁵⁰ Брутус, Денис, „Предговор“, *Савремена јужноафричка поезија*, 5-8; Швоб Ђокић, Нада, „Поговор. Поезија и апартхајд“, *Савремена јужноафричка поезија*, 49-51.

²¹⁵¹ Авунор, Кофи Њидеву (Kofi Awoonor), „Предговор“, *Savremena poezija Gane*, 6.

²¹⁵² Једина критика коју смо успели да пронађемо јесте опаска Наде Швоб Ђокић у уводу за Поезију Кеније, Уганде и Танзаније, где се тврди да тамошња поезија нема патетике, која постоји у *црнаштву*. Швоб Ђокић, Нада, „Предговор“, *Савремена поезија Танзаније, Кеније и Уганде*, 63.

²¹⁵³ У Сенегалу се тако, могло постати грађанином Француске још од 1848. Oliver, Fage, *A short history of Africa*, 247; Cooper, *Africa since 1940*, 19.

²¹⁵⁴ Guberina, „Pogovor“, *Genij Afrike*, 316.

²¹⁵⁵ Valliant, Janet G., „Dilemmas for Anti-Western Patriotism: Slavophilism and Negritude“, *The Journal of Modern African Studies* 12, 3, september 1974, 377-393; Шопова, Јасмина, „Поети у потрага по светот на убавината“, *Сенгор-Шопов паралели*, (ур.) Шопова, Јасмина, Скопје: Сигмапрес, 2006.

²¹⁵⁶ Критичар *Политике* Милан Гурчинов истакао је да је најбоља песма „Загледан у океан“. Ово је вероватно једина југословенска песма која за тему има ропство на Црном Атлантику. Гурчинов, Милан, „У наручју света“, *Политика*, 30.10.1976.

²¹⁵⁷ Шопов, Ацо, *Песма за црната жена*, Мисла, Скопје, 1976.

²¹⁵⁸ Гурчинов, Милан, „У наручју света“, *Политика*, 30.10.1976.

чувени предговор *Црни Орфеј* када каже да је Сенгор Хомер, Виргилије, Данте Африке. Оцена политичког делања Сенгора не заостаје: Сенгор је остварио „унију поезике и политике“ он је „чувени борац за ослобођење континента“.²¹⁵⁹

Упркос томе, *црнаштво*, као политичка идеја, чији је главни представник управо Сенгор, у Југославији је одбачено и виђено негативно. Сведено је, дакле, на књижевни и поетски правац код свих политиколога и политичара.²¹⁶⁰ Сенгор-политичар, није, за разлику од Сенгора-песника, остварио велики утицај на културну и политичку елиту Југославије. Сенгорова одбрана *црнаштва*, објављена је у Југославији 1978. Сенгор говори о *афричкој личности*, која је састављена од „арапско берберске“ и „црначко афричке“. Он брани свој концепт расе као историјско-географске творевине.²¹⁶¹ Ова слика Африке није у Југославији прихваћена. Разлог је био супротстављање југословенском погледу – националних, етничких култура које сарађују и које без обзира на своје особености у суштини чине људи, који су свуда исти, само живе у различитим условима, а и виђење наднационалне културе као континенталне, афричке, а не расне, црначке. Вратићемо се на овај југословенски оквир сагледавања афричких култура.

Слаба политичка сарадња Сенегала и Југославије и њена повезаност са једним културним догађајем ванредног значаја, даје још један аргумент о селективном прихватању *црнаштва* у Југославији. Једина посета на највишем нивоу између Сенегала и Југославије била је посета председника Сенгора Југославији 1975.²¹⁶² Она није донела много југословенско-сенегалским односима у смислу политичке сарадње, али је била један од највећих културних догађаја у афро-југословенској историји културне сарадње. Наиме, по завршетку мандата у Сенегалу, Шопов је Сенгора позвао да прими награду *Струшки венац*.²¹⁶³ Награда и манифестација представљале су велики културни догађај, одржаване су као поетских вечери, а у годинама које су претходиле Сенгоровом доласку награде су додељене Паблу Неруди и Десанки Максимовић. Овакав позитиван развој допринео је да у Југославији достојно буде извршен и један од завета *црнаштва*, односно да се афричке културе ставе раме уз раме са светским.²¹⁶⁴

Иако Африка није посебно тематизирана у југословенској књижевности, осим у путописима чиме се бавимо посебно у посебном одељку, видимо да су скоро сви писци и културни радници били у „хармонији са својом околином“ друштвено-политички гледано.²¹⁶⁵ Поглед на странице личних дневника или чак политички кажњивих дела, говори о томе да дисонантни гласови о Африци у Југославији нису могли добити ширу подршку, а нудили су потпуно другачију слику (расистичку, фундаменталистичку, шовинистичку) од оне које је заговарала и политичка и огромна већина културне елите. На пример, Стане Кавчић је у својим дневницима записао критику несврстане политике у Југославији супротстављајући „арапске шеике, црначке поглавице и азијске деспоте“ „развијеној и цивилизованој Европи“, имитирајући класични позно-колонијални образац.²¹⁶⁶ Млади муслимански интелектуалац, Алија Изетбеговић је 1970, дакле у години када је умро Насер, а ајатолах Хомеини издао *Исламску државу*, написао је политички трактат, шовинистички и исламско-фундаменталистички, инспирисан и египатским

²¹⁵⁹ Шопов Ацо, „Предговор“, Леополд Сенгор, *Поезија*, Скопје: Нова Македонија, 1975.

²¹⁶⁰ То најочитије чини Печар, скрећући са врло кратког екурса о Сенгоровој идеологији, на његову поезику, која је ипак „најбитнија“. Реџар, *Афричка кретања*, 65; Хаџи Василева користи унутрашње-афричку критику *црнаштва* да би подвукла Сенгора и друге заступнике политичког *црнаштва* као људе са колонијалним комплексом. Hadži Vasileva, *Socijalistička opredeljenja*, 71-82. Hadži Vasileva, *Afrika*, 48.

²¹⁶¹ Sengor, Leopold Sedar, “O Negritidi”, *Polja*, 227, januar 1978,5; Види и: *Afrika i socijalizam*, 67-87.

²¹⁶² АЈ, 837, I-2/13-1, Poseta predsednika Senegala Leopolda Sedar Sengora Jugoslaviji 30.avgust-3. Septembar.

²¹⁶³ Шопова, Поети у потрага по светот на убавината“.

²¹⁶⁴ Cvjetičanin, *Roman i afrička zbilja*, 13.

²¹⁶⁵ Russel, Bertrand, *Conquest of Happiness*, London, New York: Liveright Publishing, 2013 (1930), 22.

²¹⁶⁶ Kavčić, Stane, *Dnevnik in spomini*, 1, Ljubljana 1988, 132, цитат према, Pirjevec, *Tito i drugovi*, II, 374.

исламистима (попут Саида Кутба).²¹⁶⁷ У њој је скицирао своју визију света, где је Северна Африка само „парче земље“ које треба узети, и зажелио је огромну панисламистичку државу „од Марока до Индонезије, од тропске Африке до централне Азије.“²¹⁶⁸ „Декадентну слабост“ ислама у историји, он илуструје и председником Туниса, Бургибом, који „говори Француски“, носи „европско одело“, и незаинтересованошћу Египта за „проблеме муслимана Етиопије“ а победу на Суецу 1956, тумачи посвећеношћу „пар хиљада исламских бораца“, где види заматак стварања панисламске државе.²¹⁶⁹

Добрица Ћосић је у свој дневник, који је објављен тек после пада комунизма, унео неколико страница записа о путу са Титом у Африку 1961.²¹⁷⁰ Ћосић је исказао различите елементе оријентализма, етноцентризма па и расизма. У свему томе је Ћосић био и понекад амбивалентан; несумњиво је поштовао афричку борбу за слободу и прогрес (али је сматрао да ће бити „грандиозна људска драма, прљава и крвава“) читао је Жида, Сезера и Камија.²¹⁷¹ Ипак, он јасном цртом дели „Европу“ и „Африку“, његова визија света јесте и монохроматска („црни“ и „бели“ свет) где признавањем *Другости* покушава да постави дефинитивну границу између Југословена (Европљана) и Ганаца (Африканаца).²¹⁷² За њега је Африка испод Сахаре била и „мистериозна“, земља „там тама“, „просте и невине добротe црног света“, „деце природе, телесно и умно сачињених за живот у природној средини“. Изнад Сахаре су „Казабланка, Рабат, Мекнес, Фес“ које створила „арапска тиранија“, изградили „робови“²¹⁷³ Драматично искрцавање на афричко тло, у луци Тема у Гани, пропраћено је и најогољенијим ставовима Ћосића: Африканци су црна маса голишавих, срећних али и мистериозних људи, који живе у свом времену, прошлости, окружени топовима „из времена Наполеона“, док је њихов вођа „тај Кваме Нкрума“, „Црни Бизмарк“ окружен „људским чудовиштима: ганске поглавице!“²¹⁷⁴ Па ипак, за Ћосића и за његове касније критичаре, Африка је пре свега врста сценографије за унутрашњи обрачун Југословена; фокус је на *Галебу* и Титу и његовој пратњи.²¹⁷⁵

У свему, афричка књижевност је у Југославији широко превођена и читана, достојно вреднована, постојали су за њу врсни стручњаци, афрички писци су на југословенске остварили одређен утицај, а књижевни правац *црнаштва* оставио је највећи траг слици Африке, док су секундарне и посредоване слике Африке са Запада одбациване или маргинализоване. Најзначајнији траг на слици Африке оставили су путописи.

3.3.2 Слика Африке у путописима

„Због чега су читаоци моје генерације са толико нестрпљења очекивали приче овог писца у суботњим бројевима НИИ-а? Могла би се написати читава студија (она ће вероватно једнога дана бити и написана) о једној малој сиромашној земљи, која је дуго била затворена према свету, сама са својим невољама и сталним

²¹⁶⁷ Чалић, Мари-Жанин, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд:СЛЮ, 2010. 301-303.

²¹⁶⁸ Izetbegović, Alija, *Islamska deklaracija*, Sarajevo, 1970, 25.

²¹⁶⁹ Исто, 3, 10, 26.

²¹⁷⁰ Ћосић је наводно чим су кренули из Пуле за Гану, директно Титу саопштио да неће написати књигу о путу, већ ће евентуално теме са пута утицати касније на његове романе. Ћосић, *Пишчеви записи*, 171-172

²¹⁷¹ *Пишчеви записи*, 188,199.

²¹⁷² Исто, 204, 168-169.

²¹⁷³ Исто, 184, 205, 207, 208, 209, 211.

²¹⁷⁴ *Пишчеви записи*, 204-208.

²¹⁷⁵ Ћосић тако у дневнику скаче са 6. на 27. април 1961, те не описује посете осталим земљама Западне Африке, док Данило Киш тек 1986. пише песму као изазов Ћосићу, где критикује како писца, тако и Тита, док Африка, односно свет ван брода *Галеб* практично не постоји. Kiš, Danilo, *Pesnik revolucije na predsedničkom brodu*, 1986. <https://pecanik.net/pecnik-revolucije-na-predsednickom-brodu/>[24.6.2020].

осећајем до јој прете и да је не воле. Напољу је био Велики Бели Свет, а у то време раних педесетих година само су ретки срећници могли да путују и да га додирну прстима.²¹⁷⁶

(Момо Капор о путописцу Васи Поповићу)

Велика жеђ за открићем света, даљег од окрутног региона, био он дефинисан као Лагер, или Балкан, карактерисала је, као што видимо у овом цитату писца Моме Капора, и као што смо видели у претходном одељку о књижевности, југословенску културну елиту и уопште јавност.²¹⁷⁷ Ако су педесетих путописи и путници уопште били ретки, а њихови писци привилеговани, до осамдесетих се овај жанр етаблирао како у форми књига, тако и у форми збирки путописних репортажа те репортажа у дневним и недељним новинама. Већ до раних шездесетих путопис је био тај кључни жанр који је за слику Африке код културне елите значио највише. Путописци су били читани, прештампавани, а њихов положај се суштински разликује од остатка радова културне елите, чија је публика већином била стручна.

Путописи јесу једно од најупотребљаванијих извора за имаголошко проучавање.²¹⁷⁸ Деби Лајзл тврди да путописи могу бити једнако употребљиви као архивска документа, а као додаток, врло су читани.²¹⁷⁹ Наводно, они „документују“ свет, а у ствари замишљени свет организују унутар више дискурса.²¹⁸⁰ Путописи мапирају „глобално имагинарно“ и уређују свет у више „текстуалних зона“, више идеолошких и митских, него географских.²¹⁸¹ У Источној Европи, култура путописа ширила се више на осовини север-југ, но исток-запад, примећује Алекс Дрејс Франсис. Он запажа експоненцијални раст броја путописа од друге половине XIX века у овом делу света.²¹⁸² Неке специфичности југословенског путописа могу се наћи у радовима историчара и књижевних историчара.²¹⁸³

Путописи у Краљевини Југославији, били су место ретких информација о континенту које је радозналац могао себи да приушти, као што су ретки били и путници у Африку. Припадали су вишим слојевима, били европски образовани и како због природе саобраћаја у то доба тако и због својих контаката са Запада, путовали су у Африку преко Европе. Изврстан пример јесте модернистички писац Растко Петровић који је 1929. предузео дугачак пут (4000 километара) кроз

²¹⁷⁶ Капор, Момо, „Predgovor“, Поповић, Vaso, *Priče iz belog sveta*, Zagreb: Znanje, 1980, 6.

²¹⁷⁷ О бекству са Балкана погледати Todorova, *Imaginarni Balkan*.

²¹⁷⁸ Гвозден, „Полазишта и циљеви имаголошког, 211-224.

²¹⁷⁹ Lisle, *Global politics of contemporary travel writing*, 1.

²¹⁸⁰ Исто, 13.

²¹⁸¹ Исто, 138, 186.

²¹⁸² Drace Francis, Alex, „Toward a Natural History of East European Travel Writing“, *Under Eastern Eyes. Eastern European Travel Writing in Comparative Perspective*, 22, 26.

²¹⁸³ Vučetić, Radina, „Amerika u jugoslovenskim putopisima. Pogled kroz gvozdenu zavesu“, *Godišnjak za društvenu istoriju*, 1, 12, 2005 63-83; Naumov, Milica, „Potraga za Istokom. Egipat u putopisima srpskih žena u prvoj polovini XX veka“, in: *Egipat u sećanju Srbije*, ed. by Epštajn, Emilia, Beograd 2011; Rebronja, Nadija, „Slike mediteranskih zemalja u putopisima za decu i mlade“, *Detinjstvo: Časopis za decu i mlade*, 39, 2, Beograd 2013; Rakić, Tamara, „Stereotipi o arapskom svijetu usrpskim putopisima“, *Književna istorija*, 38, 130, Beograd 2006. Тема „Африке“ посебно је обрађена од Зорана Милутиновића и Дејана Сретеновића у претходно цитираним радовима. Међутим, они су обрађивали путописе из међуратног доба, док су путописи из социјалистичке Југославије о Трећем свету до сад били скоро потпуно неистражено поље. Први пут су на систематичан начин ови путописи обрађени у раду: Radonjić, Nemanja, „From Kragujevac to Kilimanjaro“: *Imagining and Re-Imagining Africa in Travelogues from Socialist Yugoslavia*, *Godišnjak za društvenu istoriju*, 2016, 2, XXIII 55-91.

Африку.²¹⁸⁴ Овај писац, франкофони Србин, усваја глас колонизатора, путује са припадницима европског и француског племства/буржоазије и њиховим језиком изјављује: „Позната је јединствена упечатљивост црначког мозга, који иначе није способан ни за какав аналитички или дедуктивни напор.“²¹⁸⁵ Петровићу је путовање послужило да се као Јужни Словен идентификује са и физичким удаљавањем од Европе интелектуално јој се приближи. Сенка Европе и страшило Африке тиме добијају специфичну јужнословенску боју. У *Африци* присутан је хипертекст *Срца таме*.²¹⁸⁶ Петровић, чак, Конрада помиње у тренутку када се његово путовање мења, односно тренутку када упознаје „јунака“ своје приче који врло подсећа на Конрадовог протагонисту.²¹⁸⁷ У том Петровићевом дивљењу за пропалог швајцарског грофа који се по Африци понаша као колонизатор из приче, налазимо и дивљење Јужних Словена за Европу, и екстенизију Запада у смислу виђења Африке. „Једна путописна карта од Александра Дерока“ како је насловљена мапа уз ову књигу, само додаје на романтизацији овог поднебља.²¹⁸⁸ Приказана слика чинила доминантни дискурс о Африци у краљевини Југославији, јер су преузимане западне друштвене улоге у односу на континент (путник, истраживач, морални филозоф, колекционар) али треба истаћи да је, већ тада, било и других виђења.²¹⁸⁹

Путописи са Истока и Запада били су невероватно важни у симболичком мапирању Африке.²¹⁹⁰ Путописи из Источне Европе епохе хладног рата, вреде као путокази за послератни период у Југославији. Чехословачки писци, на пример, нису у ово доба гледали на Индију као на *Другог*, већ су користили оптику „вулгарног марксизма“ да опишу далеке земље. Латентни колонијализам је, међутим, присутан у њиховој жељи да „идеолошки колонишују“ Индију.²¹⁹¹ Компаративну вредност ова истраживања дају у смислу сличних наративних стратегија које писци у Чехословачкој користе како би појачали солидарност. У том смислу, начин на који граде имагинарне везе са Кином (дискурс „*Ми* против *Других*“, дихотомија прошлост-будућност, означавање географске дистанце али идеолошке блискости, намерно избегавање егзотизма у корист пролетерског интернационализма) на много начина личи на поступак аутора у Југославији

²¹⁸⁴ Петровић путује копном и морем заокруживши поседе Француске у облику „Француске Западне Африке“, од Дакара до Абициана. Колико је сенка Европе јака, видимо у чињеници да Петровић креће у своје истраживање из Дакара, одакле ће само пет година касније кренути и најпознатија европска етнографска експедиција Дакар-Цибути. Leris, Mišel, *Fantomska Afrika*, Novi Sad:Prometej, 2015.

²¹⁸⁵ Петровић, *Африка*, 23.

²¹⁸⁶ Петровић има хипертекст Конрадовог *Срца таме*, а Зоран Милутиновић сматра да Петровић види Африку попутно кроз „европске очи“ и дели европске митове о Африци у облику хиперсексуалности црнаца, канибализма, и умањених способности „црнца“. Петровић свог хероја, који личи на Конрадовог, налази у старијем швајцарском грофу, који му служи да подвуче разлике између Европе и Африке. Milutinović, Zoran, “Oh, to be a European! What Rastko Petrovic learnt in Africa.” *Under Eastern Eyes. Eastern European Travel Writing in Comparative Perspective*.

²¹⁸⁷ „То је био јунак великих романа авантуре и борбе какве романсијери само снагом своје уобразиље замисле. Од момента када је он био ту, био је и један невидљиви Јосиф Конрад, творац великих путоловних карактера. Од тренутка кад сам се код Швајцарца упознао са њим, карактер мога путовања се изменио. Н. је директни потомак дука од Берија и маршала Д. Који је, када је одлазио поломљене славе са Березине, без војске, без победа, сам одговарао ноћним предстражама које га питају: “Ко иде?” са: „Велика Армија“. Он је гроф у рђавој ланеној кошуљи, горких усана од кинина који узима без обланде [...] Петровић, *Африка*, 115.

²¹⁸⁸ „Путописна карта Александра Дерока“, Петровић, *Африка*.

²¹⁸⁹ Ана Сладојевић нарочито истиче центре образовања југословенске елите, који су листом били на Западу. Sladojević, *Muzej afričke umetnosti*, 61–63; Sretenović, *Crno telo*; Видети пример жена-путописаца из Naumov, „Potraga za Istokom.“

²¹⁹⁰ Keim, *Mistaking Africa*, 32-48; Curtin, *Image of Africa*.

²¹⁹¹ Gafraik, Robert, “Representations of India in Slovak Travel Writing during the Communist Regime (1948–1989)”, *Postcolonial Europe? Essays on post-communist literatures and culture*, (yp.) Dobrota Pucherova et. al. Brill-Rodopi 2015, 283, 292.

у односу на Африку.²¹⁹² Међутим, Југославија, са својом већ поменутом изузетношћу, неукљученошћу у колонијални пројекат, успешном борбом за слободу и аутентичном револуцијом, као и посебним моделом друштвено-економског развоја, а нарочито посебном улогом у ПНЗ, имала посебно виђење целог Глобалног Југа, нарочито Африке. Ово би, укратко, било „географско сидриште“,²¹⁹³ одакле су укотвљени Југословени гледали у свет.

Путописи нису били бројни у Југославији, писао је будући нобеловац Иво Андрић у предговору за један путопис 1958, али су увек били интересантни јавности.²¹⁹⁴ Можда је најбољи опис југословенских путописаца и њихових путописа дао уредник Фадил Хаџић, за најзначајнију колекцију путописних репортажа названу, помало старомодно, *Пут око свијета*. У њој је, 1961, сакупљено преко стотину репортажа педесет аутора.²¹⁹⁵ Хаџић каже да „нови путописац“ нема „ништа ново да истражује у географији света.“ и закључује: „путописи нас политички оријентишу и сликају свет – још неослобођен колонијализма и дискриминације“, а о путописцима : „југословенски путописци улазе у забрањене зоне међународних односа и излазе са дебелом свеском која врло често има у себи трагичну историју неког малог, заосталог народа. У неуралгичне тачке света [...] он носи оловку своје младе социјалистичке домовине [...] од малог афричког села до светских метропола [...] а против оних који виде рат блокова као једину перспективу“.²¹⁹⁶ Овде можемо видети мисаони склоп већине путописаца – њихови текстови јесу одраз политике њихове социјалистичке домовине. То је још један разлог зашто су толико корисни, наиме, ови путописи осим што представљају репрезентацију Африке, представљају и ауторепрезентацију Југославије.

Југословенски путописци, дакле, упућивали су се у свет и у Африку како би Југославији и свету донели „истину“ на основу субјективног искуства.²¹⁹⁷ Међутим, једна од ствари која их је разликовала од већине писаца из метропола светске моћи, јесте стално устезање да *коначно* и *тотално* објасне, разумеју и читаоцу представе Африку.²¹⁹⁸ Ипак, постојао је моменат *мисије* која, у овом контексту, подразумева „фер“ и „објективно“ информисање југословенске и светске јавности. То је врло доминантан мотив током педесетих и шездесетих, мада и касније није занемарљив. Поред тога, југословенски путописци трудили су се да у својим путописима потврђују исправност државне политике и многоструких веза са новим, афричким пријатељима. Колико су далеко ишли у том тражењу *сличности*, говори и чињеница да су фигуративно били спремни да се одрекну и својих физичких карактеристика, односно „беле коже“. Оскар Давичо тако насловљава своје прво поглавље „Бивши белац“ и истиче да су и Југословени сами „столећима робовали“ док његов народ никада није „робио“.²¹⁹⁹ Путописци су, на овај начин, осећали „срам“ и „кривицу“ своје расе и стално истицали своју историјску потлаченост, Османлијама и Хабзбурзима, као начин да покажу да су Југословени чисти од колонијалне прошлости и претензија, стварајући дискурс белаштва, који није специфичан само за

²¹⁹² Slobodniak, Martin, “Socialist Anti Orientalism: Perceptions of China in Czechoslovak Travelogues from the 1950s”, *Postcolonial Europe? Essays on post-communist literatures and culture*, 300–313.

²¹⁹³ Термин којим Деби Лајзл означава „гледниште“ али и „полазишта“ са којих путописци крећу. Lisle, *Global politics*, 137.

²¹⁹⁴ Andrić, Ivo, „Uvod“, Džumhur, Zuko, *Nekrolog jednoj čaršiji*, Sarajevo: Svjetlost, 1958, 6.

²¹⁹⁵ Од чега се 35 односило на Европу, 10 на северну Америку, 6 на Аустралију, 10 на Јужну Америку, 18 на Азију, а 8 на Африку.

²¹⁹⁶ *Put oko svijeta*, Hadžić, Fadil (ур.), Zagreb: Naprijed, 1961, 4-7.

²¹⁹⁷ Pečar, *Afrika*, 210.

²¹⁹⁸ Pratt, *Imperial eyes*, 219-225.

²¹⁹⁹ Davičo, Oskar, *Crno na belo*, Beograd: Prosveta, 1969, 20.

Југославију.²²⁰⁰ Давичо је у Африку стигао скоро истовремено са чувеним пољским путописцем Капушћинским, и који слично Давичу, има проблем јер је виђен као белац или како он каже: „Белац. Белац и стога колонијалиста, пљачкаш, окупатор.“, а потиче из Источне Европе, без колонијалног искуства.²²⁰¹ У складу с тим, југословенски путописци су имали још једну мисију: да покажу Африканцима да постоје и другачији белци.²²⁰² Тако су југословенски путописци видели себе као прве непристрасне сведоке афричке стварности и прве Европљане без предрасуда, базирајући сваки свој путопис на јаком дискурсу солидарности.²²⁰³ Иако су југословенски путописци већином одбацивали, исмевали те исправљали митове о Африци, нешто митова и репрезентација Африке директно преузетих из Западног света опстаје у путописима јер су и после XIX века путописи су били и израз али и извориште нових стереотипа.²²⁰⁴

Југословенски путописци били су одгајани на литератури о европским истраживачима.²²⁰⁵ На пример, 1953. је у издању загребачке издавачке куће *Младост* изашло ново издање дневника Хенри Мортон Стенлија *Како сам нашао Ливингстона: путовања, доживљаји и открића у Централној Африци*.²²⁰⁶ У разноликој југословенској штампи, било је чак и лакше да се појаве преводи западних путописа, који су представљали егзотичне визије Африке.²²⁰⁷ „Колонијални клишеи“²²⁰⁸ били су понављани у неким путописима. Писци су отварали своје путописе оваквим описима: „Била је то земља немира, људи мрке коже, камила, банана, каравана и москеа. Сва у жару егзотике“.²²⁰⁹ Некад су ови описи били у служби „епских“ путовања путописаца: „Далеки Килиманџаро и непозната Африка, земља са егзотичним биљним и животињским свијетом, са пустињом, ријеком Нил и са пирамидама, мамиле су нас на путеве“.²²¹⁰ Изван клишеа и матрице колонијалног дискурса, у већини случајева већ на првим странама и у првим сударима са

²²⁰⁰ Štambuk, *Od Zanzibara*, 86; Виторовић, *Црне сузе Конга*, 112; „Читајући упутство [о апартејду] бивало ми је све теже и теже, било ме срамота – због коже!“: Šober, Milenko, „Stupidni aparthejd“, *Afrička putovanja bez kolonijalnog pasosa*, 393-401.

²²⁰¹ Kapscinski, *Shadow of the sun*, 40.

²²⁰² Исто, 114.

²²⁰³ Davičo, *Crno na belo*, 9; Виторовић, *Црне сузе Конга*, 196.

²²⁰⁴ Franey, *Victorian Travel Writing*; Van Den Bergh, Erik, „Dutch Images of South Africa Reflected in Travel Diaries“, *Ecumenical Advice and Research Center on South Africa*, jun 2000; Lofsdottir, „Shades of Otherness: Representation of Africa in 19th century Island“; Guelke, Leonard, Guelke, Jeanne Kay, „Imperial Eyes on South Africa: Reassessing Travel Narrative“, *Journal of Historical Geography* 30 (2004) 11-31; Carthage Troche, „The Representation of Africa in National Geographic“.

²²⁰⁵ Bujnickij, V.H., *812 dana na santama sjevernog ledenog oceana-dnevnik*, Zagreb: Prosvjeta, 1947; Brokijer, Bertadon de la, *Putovanje preko mora*, Beograd: Naučna knjiga, 1950; Darwin, Charles, *Putovanje jednog prirodnjaka oko sveta*, Biblioteka knjiga znanja, Beograd 1951; Heyardahi, Thor, *Kon-Tiki*, Zagreb: Novo Pokoljenje 1951; Žerbo, Alen, *Tragom sunca- Brodski dnevnik*, Beograd: Novo pokolenje, 1952; Melvil, Herman, *Taiipi*, Zagreb: Državno preduzeće Hrvatske 1952; Herbert, Ritlinger, *Niz divlje vode Amazona*, Beograd: Sportska knjiga 1952; Gerbran, Alen, *Ekspedicija Orinoko-Amazon*, Beograd: Nolit, 1956; Putnam, Anne Eisner, *Među Pigmejcima u Kongu*, Zagreb: Mladost, 1957; Eskelund, Karl, *Mikadov novo odelo*, Beograd: Rad., 1959; Centkijević, Alina i Časlav, *Osvajanje Arktika*, Beograd: Nolit, 1960; Heyardahi, Thor, *Kon-Tiki*, Sarajevo: Svjetlost, 1961; Jacobs, Rudolf, *Legenda o klockanu*, Zagreb: Stvarnost, 1963; Fayein, Caludie, *Al Hakima-Francujski liječnica u Jemenu*, Zagreb: Zora, 1965; O.E. Kocebu, *Novo putovanje oko sveta*, Beograd: Vuk Karadžić, 1965.; Ros, Beti, *Doživljaji slavni istraživača*, Sarajevo: Svjetlost, 1966.

²²⁰⁶ Stenli, Henri Morton, *Kako sam pronašao Livingstonea: putovanja, doživljaji i otkrića u Centralnoj Africi. Sa sećanjima na dra Livingstonea*, Zagreb: Mladost, 1953. Прво издање у Југославији изашло је 1928.

²²⁰⁷ Pamon, Kartie, „Nevernik pred vratima Meke“ *Ilustrovana politika*, 1966, br. 379; Gal, Mišel, "U Ali Babinoj Pećini", *Ilustrovana politika*, br. 407, 1966.

²²⁰⁸ Lisle, D., *Global politics*, 24; Зулфикар Цумхур наводи како је на њега највећи утисак пре доласка у Африку оставила међуратна кинематографија – конкретно авантуре немачког глумца Харија Пила (Hubert August Piel) у Северној Африци и колико је то утицало на његову слику континента.

²²⁰⁹ Milić Živko, *Koraci po vatri. Putopisi*, Beograd: Kosmos, 1956, 9.

²²¹⁰ Šekler, Bogdan, *Džambo Afriko*, Beograd 1975, 5.

Африком, аутори одбацују ове погледе као пуке предрасуде, наслеђене из старије литературе и филмова.²²¹¹

Поред повремених егзотистичких уводних пасуса, југословенски путописци су и у визуелном материјалу понекад робовали оријенталистичким и колонијалним клишеима. На фотографијама у путописима стога видимо много племенских плесова, ношњи, много голих жена, уплакване деце, пијаца, земљорадње, непознатих биљака и дивљих животиња.²²¹² Насловне стране и уопште корице путописа морале су на неки начин да, због ограниченог простора *есенцијализују* Африку. Пример корице путописа новинара Слободана Нешовића говори много јер покушава да фотографијама представи четири континента – за Африку је одабрана група деце и један мушкарац који удара у бубањ, поред великог воденог пространства.²²¹³ Оно што се пак задржало као најчешћа репрезентација Африке, где су се среле традиционалне историјске репрезентације и нове социјалистичке тенденције, јесте комбинација у форми Мајка са дететом/маса Африканаца на политичком скупу – што представља специфичну алтернативу колонијалном дискурсу са сличном матрицом. Овде се ради о визуелној шифри за социјалистичку трансформацију *Другог* (Слике бр 25 и 26).

Афричке жене су, на пример, југословенским путописцима, већином средовечним мушкарцима, биле посебно занимљива тема па је настала слика еротске Африке,²²¹⁴ Међутим, чак иако фотографије делом одају утисак колонијалних представа, као што су утврдили различити аутори у каталогу *Тито у Африци*, ради се о вишеслојним представама које морају бити читане у оквиру постојећих контекста – простора, времена и „географског сидришта“.²²¹⁵ И тако, док фотографије припадница племена које традиционално не носе горње делове одеће а фотографисане су у свом окружењу, на реци или у раду, можемо тумачити као део нашег аргумента о путописцима као *социјалистичким етнографима*, касније долази до промене. Крај шездесетих доноси фундаменталну промену, видљиву нарочито код Нешовића, Шеклера и Волфанда, где Југословени сада фотографишу Африканке у бикинијима, у позама за насловнице часописа који се у њиховој земљи класификују као шунд. Такав сексуализовани приказ драстично се разликује и од осталих у Источном блоку, где је и цензурисан.²²¹⁶

Простор, флора и фауна такође су добро полазиште за испитивање слике Африке. Како педесетих тако и осамдесетих путописци су афричку флору доживљавали довољно непознатом и егзотичном да је морала бити посебно представљена и описана на фотографијама. „Чудновати“ терен, те природна чуда попут Викторијиних водопада, давале су афричким пејзажима ванземаљску као и ноту исконског, нетакнутог, простора са почетка времена.²²¹⁷ Оријенталистичка лабораторија у форми пијаце, присутна је као окно кроз које наводно видимо огољену Африку.

Када се „уклони“ први слој ове визуелне представе Африке добија се много хетерогенија слика. Тако путописци, у случају афричких насеља, приказују и руралне колибе, и старе арапске и банту „чаршије“ али и модерне градове и села и не труде се да запрече Африканце у прошлости. Они промену нотирају у виду великих фабрика и образовних делатности Африканаца. Интересантан је однос фотографисања промене и стагнације, традиције и модерности. Афричка

²²¹¹ Davičo, *Crno na belo*, 336; Видети и: Milašin, *Afrički spomenar*, 61; Виторовић, *Црне сузе Конга* 201; Milić, *Koraci po vatri*, 10.

²²¹² Landau, „An amazing distance: Pictures and People in Africa“, *Images and Empires. Visuality in Postcolonial Africa*, 2,5.

²²¹³ Упоредо је за Европу изабрана фигура *Мала сирена* у Копенхагену, за Северну Америку једна авенија у некој од метропола, а за Азију рушевине града Балбека.

²²¹⁴ Milačić, Božo, *Sunčane zemlje i bijele noći. Zapisi sa putovanja od Islanda do Sahare*, Zagreb: Stvarnost, 1976, 42; Volfand, *Naši obrazi v Africi*; О лепоти као категорији код *Другог*, Todorov, *Mi i Drugi*, 278.

²²¹⁵ Vučetić, „Titova Afrika“, 28; Cukić, „Slika Afrike u foto-kolekcijama Muzeja Jugoslavije“, 79-93.

²²¹⁶ Mark, Radonjić, Burton, Ginneli, „Socialist Travelogues and the third world“, *Socialism goes global vol.2*, (у припреми).

²²¹⁷ Štambuk, *Od Zanzibara do Mjesečevih planina*, 321.

деца, вечити модел светских фоторафа и велика метафора за тзв *стање Африке*, код двојице југословенских путописаца служе сасвим различитим циљевима, а ипак имају исти корен. Никола Виторовић, који је провео два месеца у Конгу 1960, фотографисао је малог, насмејаног Конгоанца, приказујући на тај начин ведрину духа нових, деколонизованих нација и позивајући на одговорност светску заједницу. Печар, са друге стране, у својој фотографији „Дјевојчица из Уганде“, означава традицију у Африци, са девојчицом која одећом, послом и ставом изгледа као и одрасле Африканке, а ипак Печар овим потезом такође поставља питање будућности афричких традиција у модерном свету.

Путописци-фотографи били су веома свесни својих поступака, па Нада Милашин, прави омаж Растку Петровића, када фотографише локално дете у плиткој води, на практично исти начин као овај српски писац 1929. Уз то, одбијање уредника РТБ Александра Виторовића да се „туристички“ фотографише са једним „поглавицом“ на сафарију показује да путописци и те како интегришу своја предзнања о стереотима о Африци у свој поступак.²²¹⁸

Највећу инструментализацију фотографије налазимо у оквиру пропагиране идеологије социјализма као светског процеса.²²¹⁹ Овај се процес, како смо видели, хранио и антиколонијалном револуцијом, а то је приказано на фотографијама антиколонијалних вођа Африке. Они су снимљени или у традиционалним одеждама, или како су у центру акције, побијајући стереотип о пасивном Африканцу и бучно ступају на светску политичку сцену. Уз то нарочито рани период обилује фотографијом која је изразито антирасистичка. Фотографије аутора са антиколонијалним вођама и згражавање над расизмом у савременом свету презентују Југословене као антирасистичке фотографе.²²²⁰ Афримацију заједничких вредности, као и антирасизам, налазимо и у фотографијама које сведоче и о афро-југословенским заједницама.

Стереотипи о географији Африке укључују и њену поделу на „праву“, „црну“ Африку (Африку јужно од Сахаре), и мање „црну“, више Медитеранску или Блискоисточну (северно од Сахаре). Југословенски путописци већином су користили ову поделу па тако читамо „У Црну Африку, јужно од Сахаре!“²²²¹; „Право у Јубу, у праву, црну Африку“²²²²; „Ово је мој први пут у „правој“ Африци. А „права“ Африка је она јужно од Сахаре.“²²²³ Путописци су јако ретко у своја дела укључивали и мапе, које су само на рудиментаран начин укључивале њихову трасу. Васо Гајић, који је у Југославији објавио први путопис о Африци, приложио је једноставну мапу пута која преко географске представе обриса континента представља његов пут авионом и аутом. На њој, нема ни трага егзотизму Дерокове мапе са „Јужним крстом“ и симболичним представама животиња и урођеника. Ипак, путописци су се користили митским географским појмовима, попут „Месечевих планина“, замишљеног изворишта Нила, како би додали дозу романтизма својим путовањима.²²²⁴

Поред преузете поделе на север и југ, са учитаним разликама, путописци су различита својства приписивали афричкој обали и унутрашњости. Ова подела у блиској је вези са разумевањем Африке као лишене цивилизације те изједначавања цивилизације са западним,

²²¹⁸ Виторовић, Александар, *Путописци и сусрети*, Београд: Привредник, 2001; Види и: Bogdanović, Žika, “Kenija bez tropskog šlema”, у: *Afrička putovanja bez kolonijalnog pasoša*, 422-428.

²²¹⁹ Тодић, Миланка, *Фотографија и пропаганда 1945-1958*, Бања Лука-Панчево: ЈУ књижевна Задруга-Хеликон, 2005, 76.

²²²⁰ Pines, Jim, “The Study of Racial Images”, *Representation and photography*, 54-65.

²²²¹ *Put oko svijeta*, 364.

²²²² Šekler, V., *Džambo Afriko*, 81.

²²²³ Mlašin, *Afrički spomenar*, 5.

²²²⁴ То нарочито чини Зденко Штамбук који насловљава своју прву књигу „Од Занзибара до Мјесечевих планина“ Štambuk, *Od Zanzibara do Mjesečevih*, 109-122. У ствари ради се о планинама Rwenzori (5110 m) које се простире западно од Викторијиног Језера, и самог изворишта Нила *The New Encyclopedia of Africa*, Vol, IV, 58.

често технолошким достигнућима.²²²⁵ Више од једном су се аутори питали: „Јесам ли у Африци?“ ако су фасаде изгледале превише „европски“.²²²⁶ То је некада било довољно да се читаве земље „изместе“ из Африке: „Кенија није лице Африке.“²²²⁷ У потрази за аутентичном Африком аутори су се упућивали у унутрашњост континента понављајући истраживачке митове из 19. века. Тамо би се нашли „у срцу Африке, далеко од цивилизације, њених лепота и тешкоћа“.²²²⁸ „Аутентична Африка“ тражена је у националним парковима или у идеализованим, „дивљим“ пределима где је коришћена за показивање негативних страна модерности попут загађења.²²²⁹ Нарочито се прегледом штампе може доћи до закључка да су у диверзификованој југословенској понуди опстајали и врло популарни били жанрови путописне репортаже који су доносили романтичне и авантуристичке, недељене текстове о борби против џунгле или пирата, изгубљених пилота и лекара у џунгли или привлачних странкиња.²²³⁰

Антиоријентализам и антиафриканизам јесу проминентан део ових текстова. Јер, док су аутори у свом делимичном незнању још увек перпетуирали неке митове о Африци, они су се углавном бавили преиспитивањем тих представа. Аутори социјалистичког периода су „одбрану Африке од западних заблуда“ спроводили употребљавајући више наративних стратегија. Најзначајнију и најдоминантнију стратегију чини имагинарна полемика са “Западним” путописима. Дobar пример представља „дуел“ Божа Милачића против Американца Џона Гантера и где се стереотипу о Африканцу као детету супротставља моћ нових држава.²²³¹ У том смислу, југословенски путописци су доста често одбацивали чак и могућност западних путописаца да виде Африку правилно.²²³² Чак и када користе западне путописце или уопште материјале, аутори праве критички отклон, упоређујући прочитано са локалним ауторима.²²³³ Можда и највећа права разлика између Југословена и западних путописаца јесте отвореност првих за разматрање више одговора те да су свесни својих недостатака, долази до абдикације ауторитета.²²³⁴ Да би се избегла класична замка окцидентализма, треба рећи да су свакако некада југословенски путописци долазили до истих модела попут западних, односно да су на њих неки утицај остваривали антиколонијални путописи писани на западу.²²³⁵

Друга најчешће употребљавана наративна стратегија је полемика са западним путницима у Африци. На пример, Оскар Давичо има хипертекст путописа Растка Петровића, а свестан је и

²²²⁵ Lisle, *Global politics*, 161; Ово чини чак и Печар, *Put oko svijeta*, 369.

²²²⁶ Виторовић, *Црне сузе*, 26. Као и у западној путописној прози, било шта што је „укаљано“ модерним светом било би одбачено. Keim, *Mistaking Africa*, 81.

²²²⁷ Šekler, *Džambo Afriko*, 122.

²²²⁸ Štambuk, *Od Zanzibara*, 106; Такође код Шеклера: „даље и даље од цивилизације...у земље стрелаца и копљаша са луковима“. Šekler, *Džambo Afriko*, 85.

²²²⁹ Виторовић, *Црне сузе*, 146. Šekler, *Džambo Afriko*, 42.

²²³⁰ Kolar, Vladimir "Zeleni pakao Mato Grosa", *Vjesnik u srijedu* 18.5.1960. 6; "Pirati pred Singapurom", *Vijesnik u srijedu* 20.1.1960; "Izgubljeni piloti. Sedamneast dana u savanama i džunglama Sudana", *Ilustrovana politika* 14.10.1969; Tijanić, Aleksandar, „Huanite i banane“, *Danas*, 1986.

²²³¹ Milačić, *Sunčane zemlje i bijele*, 45. Види и: Milenković, Milutin "Libija više nije zemlja pjeska i kamena", у: *Afrička putovanja bez kolonijalnog pasoša*, 255-259; *Put oko svijeta*, 385-392.

²²³² Виторовић, *Црне сузе*, 196.

²²³³ Štambuk, *Od Zanzibara od Mjesečevih*, 142, 156.

²²³⁴ О абдикацији ауторитета: Pratt, Mary Lois, *Imperial eyes*, 217; Тако Штaмбук, у том тренутку отпoправник послова амбасаде ФНРЈ у Етиопији, лети заједно са америчким конгресменима, међутим он одмах одбацује њихову могућност да виде Африку правилно, јер се „свуда кратко задржавају“. Štambuk, *Od Zanzibara do Mjesečevih*, 12; Види и: Виторовић, *Црне сузе Конга*, 196.

²²³⁵ Дobar пример може бити рани превод једног од најзначајнијих Афроамеричких писаца Ричарда Рајта и то нарочито његове књиге коју је написао по повратку из Гане. У питању је *Black power*, оригинално објављена 1954, а у Југославији преведене већ 1957. Rajt, Ričard *Crna moć*, Zagreb: Zora, 1957.

имплицитног присуства „духа“ Џозефа Конрада.²²³⁶ У тим полемикама, Давичо и други истичу своју идеолошку блискост са Африканцима. То потиче из схватања Африканаца као „природних социјалиста“ тиме класно ближих Југословенима, ближих чак од Африканаца и Афро-Американаца, што са друге стране демонстрира једну врсту пост-расног погледа.²²³⁷ Југословени су Африку посматрали особито педесетих и шездесетих кроз сочиво социјалистичког интернационализма, и тако је стваран дискурс „ми против других“. Сумирајући ову блискост Давичо каже о Африканцима, преведећи и идеолошку и културно-географску *Другост*: „Ми смо браћа. Ми смо другови“.²²³⁸

Ови путописи били су и начин да се ментално мапира Југославија. Слика *Другог*, као што знамо, врло је уско везано за слику *Сопства*. Чак се може рећи да можемо боље разумети Југословене и њихово национално *Сопство*, тако што ћемо разумети њихове националне Друге.²²³⁹ Свакако, можемо употребити ове путописе да одредимо промену у самоперцепцији Југославије.²²⁴⁰

Прво, Југославија је преко ових путописа чврсто позиционирана на Медитерану. Уместо на Балкану, или у Источној Европи, који оба носе негативан геокултурни опис, овде видимо Југославију на мору које је епитом цивилизације. У овом смислу можемо да прочитамо: „Либија није далека земља.“ или „ово је обала нашег мора“.²²⁴¹ Све земље Северне Африке се, стога, виде као суседи Југославије.²²⁴²

Друго, Југославија је приказана као већа, познатија, моћнија и више „европска“. Једна, рана, лекција из географије доказује северноафричком посматрачу да у Југославији „нема Руса“ али има муслимана који имају своју републику.²²⁴³ Од ове уводне лекције из 1954, Југославија је наводно постала универзално позната и призната по Африци: од тога да је високо цењена у Судану и да је Југославија величине једне Индије.²²⁴⁴ Сви ови сусрети служе да се прикаже „несебична“ Југославија за коју се зна на „афричким просторствима“ и да би појачале слику југословенског политичког и економског успеха. Путописи су објављивани у штампи, најчувеније Давичов путопис у *Борби*, паралелно, а негде и претходећи Титовом путу у Африку 1961, исцртавајући тиме културну руту кроз Западну Африку; паралелну и комплементарну политичкој.²²⁴⁵

Треће, југословенски путописци употребљавали су Африку да поставе себе чвршће у тле Европе. Тако читамо: ми Европљани, ми из Европе. Постоји онолико амбивалентности колико се очекује од Балканаца. Можда се чак може тврдити да, будући да је слика Балкана/Југославије негативна, долази и до делимичне пројекције негативних квалитета које су Европљани

²²³⁶ Карактеристичан пример јесте расправа Давича са једним швајцарским путником. Пошто Швајцарац назове неке Африканце „домороцима“, Давичо љутито каже: „Домороци? Следећи пут када будем у Швајцарској потражићу домороце“. Давичо полемише са свима који имају питања о социјализму, југословенским кредитима и Африци Davičo, *Crno na belo*, 79.

²²³⁷ Виторовић, *Црне сузе Конга*, 11, 204.

²²³⁸ Davičo, *Crno na belo*, 23.

²²³⁹ Quinn, „Jurisdiction Leap, Political Drain and other dangers of transnational history“, 3; Још је Русо сматрао да су европски путописци путујући по свету откривали само себе и Европу саму. Todorov, *Mi i Drugi*, 27.

²²⁴⁰ Van Den Bergh, „Dutch Images of South Africa Reflected in Travel Diaries“, 462.

²²⁴¹ Milačić, *Sunčana putovanja*, 58; Džumhur, Zulfikar, *Pisma iz Afrike i Evrope*, Sarajevo: Oslobodjenje, 1991, 131; Milašin, *Afrički spomenar*, 3.

²²⁴² „Александрија – колико год привлачна још увек је у комшилуку и близу.“ Šekler, *Džambo Afriko*, 14.

²²⁴³ Milić, *Koraci po vatri*, 34.

²²⁴⁴ Štambuk, *Od Zanzibara do Mjesečevih*, 290,309; Šekler, *Džambo*, 18; Pečar, *Afrika*, 113.

²²⁴⁵ Davičo, Oskar, „Sa puta po Africi“, *Borba*, 21. februar 1961.

приписивали Балкану на Африку.²²⁴⁶ Ретко, путописци су се освртали на цензуру или публикување у Југославији.²²⁴⁷

Све ово упућује на закључак да је Југославија желела, између осталог и једну врсту огледала. У њему је одраз Југославије био важна ствар: југословенски „алтруизам“, исправни пут активне мирољубиве коегзистенције и несврстаности, Југословена као јединих исправних „белаца“ у Африци. Африка је, стога, била секундарна. Константно је брањена од „Запада“, али је истовремено замишљана онако како је Југославији одговарало.

Широм Источног блока, са значајним додатком Југославије, путописци су педесетих и шездесетих година стварали нови жанр погледа на Глобални Југ који би се могао назвати *антиколонијални путопис*.²²⁴⁸ Тих година, Африка је привлачила посматраче са Истока и Запада у свом антиколонијалном врећу.²²⁴⁹ Пошто је на Западу у ово време „Трећи свет“ виђен као узбудљив, динамичан али је такође дехуманизован, тривијализован, а његове вредности су ниподаштаване, требало је створити потпуно нови дискурс како би се „Исток“ диференцирао.²²⁵⁰ Тај задатак је у Југославији најпре спао на комбинацију партијских људи – дипломата, чиновника, новинара, директора.²²⁵¹ Приказивање „Великог Белог Света“ педесетих је, дакле, био задатак привилегованих; нешто више слободе у приказу донеће тек визна либерализација 1961, али не и суштинску промену у жанру и слици Африке.²²⁵²

У питању је била једна слика Африке која је стриктно подељена линијом на колонијалну и деколонизовану. Два осећаја „надолазеће плиме“ бојила су југословенске путописе о Африци. Прву је чинила управо, манихејска, драматична борба два света – оног слободног и оног „још неослобођеног“. Морални став према деколонизацији путописци су дидактички преносили својим читаоцима пратећи притом дуготрајан и оштар став политичке елите према том питању.²²⁵³ Друга плима је била скоро пропаст капитализма, те надолажење социјалистичких струјања у Африци.²²⁵⁴

Поменути поделу одражавају и поделе у збиркама путописних репортажа.²²⁵⁵ Слика слободне, ослобођене, деколонизоване Африке епитомизована је у руху описа царевине Етиопије. „Слободна Етиопија“ била је због тога, наводно, славна у „слободољубивом“ свету.²²⁵⁶ Као и у политичким односима, *сличности* су нарочито препознаване у антифашистичкој борби

²²⁴⁶ Ово се десило на, слабо повезаном са Африком, Исланду. Lofsdottir, „Shades of Otherness: Representation of Africa in 19th century Island“, 173.

²²⁴⁷ Šelkler, B., *Džambo*, 12; Sekulić, Dušan, *Putokaz za jug*, Beograd 1982, 107; Miklja, *Putopisi po sećanju*, 91.

²²⁴⁸ Mark, Radonjić, Burton, „Socialist travelogues“.

²²⁴⁹ Marung, „Peculiar encounters with“, 103-133; Meredith, *The Fate of Africa*, 18-26, 26-42; Štambuk, *Od Zanzibara do Mjesečevih*, 284; *Put oko svijeta*, 364.

²²⁵⁰ Више о „виђењу из метропола“ (енг. *metropolitan view*): Westad, *Global Cold War*, 143; Prashad, *The Darker Nations*, 9; Pratt, *Imperial eyes*, 220; Неки западни писци попут Хане Арент и Жака Дериде нису нашли адекватан отклон од тог виђења, Ćirjaković, *Globalna Afrika*, 72.

²²⁵¹ Васо Гајић био је чиновник Министарства пољопривреде; Душан Тимотијевић био је директор Новинарске школе у Београду; Живко Милић био је новинар *Борбе* и *Политике*; Алеш Беблер био је дипломата при УН; Ђорђе Раденковић био је новинар *Политике*; Никола Виторовић био је новинар *Борбе*; Оскар Давичо био је писац који је објављивао и у *Борби*; Зденко Штамбук био је амбасадор у Етиопији и касније Шеф кабинета Председника републике; Божо Милачић био је новинар *Вјесника*; Здравко Печар био је дописник *Танјуга* и *Борбе*.

²²⁵² Kapor, Momo, „Predgovor“, Popović, Vaso, *Priče iz belog sveta*, Znanje, Zagreb, 1980, 7; Vučetić, „Amerika u jugoslovenskim putopisima“, 67.

²²⁵³ Mišković, „Introduction“, *Non-aligned movement*, 13.

²²⁵⁴ Štambuk, *Od Zanzibara do Mjesečevih*, 328; Milić, *Koraci po vatri*, 78.

²²⁵⁵ Тако се у једној збирци јасно каже: „Пробуђена слободна Африка“, а друго поглавље чини „Африка поробљена“. *Afrička putovanja bez kolonijalnog pasoša*.

²²⁵⁶ Timotijević, Dušan, *Etiopija juče i danas*, Beograd: Udruženje novinara Srbije, 1954, 2, 14; Gajić, *Utisci s puta*, 35; Štambuk, *Od Zanzibara do Mjesečevih*, 121.

коју је Етиопија водила против Италијана.²²⁵⁷ Слично је било са осталим земљама Африке, само су у колонијама и полуколонијама, самоуправним територијама и осталим просторима који су тих година били врело догађаја тражени други савезници, опозиција званичној колонијалној управи. Југословенски новинари, доскора партизани или ратни дописници, грабили су ка колонијама и у њима сместа проналазили какав антиколонијални покрет. Њихови су односи блиски, Југословени су ту као доброћудни посматрачи, осећају се најугодније у друштву афричких бораца, које виде као „праведне“, „исправне“, „снажне“, „интелигентне“, „лукаве“, „истрајне“.²²⁵⁸

Управо географија ових путописа открива да југословенски путописци заиста бирају „забрањене зоне“ где се „све југословенско гледа са сумњом“, односно колоније где тих година колају гласине о „источним шпијунима“, све како би адекватно информисали југословенску јавност.²²⁵⁹ Југословени посећују Алжир, Египат, Конго (Л), Кенију – сва жаришта антиколонијалне борбе педесетих. У речнику којим описују борце ФЛН, Мау Мау покрета, *Слободних официра*, препознајемо рецидиве Другог светског рата и грађење *сличности* са НОБ-ом: „шумски људи“, „слободна територија“, „фашизам“, „борци“.²²⁶⁰

Оптимизам у ослобођеним земљама, Етиопији педесетих или Гвинеји шездесетих, био је главно осећање које су путописци приказивали. Било да се радило о насмејаној деци, весељима на прославама дана независности, радним бригадама, ужурбаним градовима, било је јасно да је то Африка коју су Југословени волели и за коју се се надали да ће постати континентални феномен; тај опис преношен је на ниво индивидуалне среће Африканца.²²⁶¹

Педесетих и раних шездесетих југословенски путописци нарочито су се дали у потрагу за *племенима* за која су сматрали да представљају *ауентичну* Африку, насупрот колонијама које су видели као вештачке творевине. Отуд налазимо разнолике и дугачке, практично аматерско-етнографске описе, које прате фотографије *племена* Кикују, Догон, Туарег, Масаји. Реферирање на мање политичке јединице, попут племена, без обзира на њихово, понекад колонијално порекло, те на веће политичке јединице попут регионалних федерација био је начин за југословенске путописце да афричке народе оснаже и заобиђу наметнуту колонијалну поделу.²²⁶²

Као и другде, Конго постаје морални компас и огледало за све посматраче Африке. У Конго непосредно после стицања независности, која је собом донела све бржи хладноратовски вртлог, долеће и специјални извештач *Борбе* Никола Виторовић.²²⁶³ Он југословенском читаоцу страствено преноси, практично из минута у минут, у маниру драматурга, двомесечну борбу за „душу“ Конга и „срце“ Африке. Његов опис Патриса Лумумбе, његовог заточеништва, нестанка и смрти доноси у правом смислу слику „хероизованог Другог“ – личности преко које се читаоцима у социјалистичким земљама преносиле вредности сличне вредностима антифашизма,

²²⁵⁷ Timotijević, *Etiopija juče i danas*, 123.

²²⁵⁸ Раденковић проводи време са египатским командосима, Штамбук и Гајић са устаницима покрета Мау Мау у Кенији, Печар, Миленковић и Милић са алжирским борцима, Давичо са камерунским. Раденковић, *Пустинја и људи*, 61-78; Štambuk, *Od Zanzibara do Mjesečevih*, 13-24; Gajić, Vaso, *Utisci s puta kroz Afriku (Kenija, Etiopija, Egipat)*, Sarajevo: Narodna prosvjeta, 1954. 11-19; Davičo, *Crno na belo*, 134; Види нарочито извештаје Здравка Печара и Милутина Миленковића, новинара *Борбе*. Milenković, Milutin, *Sa alžirskim ustanicima*, Beograd: Novo pokolenje, 1960; Pečar, Zdravko, *Alžir*, Beograd: Kultura, 1959.

²²⁵⁹ Štambuk, *Od Zanzibara do Mjesečevih*, 14; Pečar, *Alžir*, 7; Види: Lawrence, *Empires in the sun*, 259-271.

²²⁶⁰ Milić, *Koraci po vatri*, 30; Pečar, *Alžir*, 7, 139; Štambuk, *Od Zanzibara do Mjesečevih*, 12; Pečar, *Afrika*, 64; Manojlović, „Predgovor“, *Muzej afričke umetnosti*, vii.

²²⁶¹ Štambuk, *Od Zanzibara do Mjesečevih*, 23; Davičo, *Crno na belo*, 86.

²²⁶² Видети нарочито Гајићев опис племена Кикују те Давичову подршку регионалних федерација. Gajić, *Utisci s puta*, 11-19; Davičo, *Crno na belo*, 122.

²²⁶³ Bradley, “Decolonization, the Global South and Cold War”, 465.

изградње социјализма и на крају универзалне људске вредности јунаштва, слободе и правде.²²⁶⁴ Лумумба тако постаје транснационална икона афричког ослобођења али и „природног“ стремљења ка социјализму.²²⁶⁵

Практично од првих путописа по Африци, рецимо од Штамбукове књиге *Од Занзибара до Мјесечевих планина* из 1957, тврди се да „једино социјализам у стању да донесе и осигура развитак овог Континента“.²²⁶⁶ За Давича не постоје делови света, „Исток“, „Запад“ већ само капитализам и социјализам, и ту се види највиши степен марксистичке индоктринације која нуди алтернативну географију света кроз визуру социјализма као светског процеса.²²⁶⁷ Талас проглашења независности у субсахарској Африци само ће уверити путописце да се ради о неизбежном ходу у социјализам. Социјалистичка плима виђена је као незауостављива, мада неравномерна.²²⁶⁸

Прелазак „колонијалних“ граница, за које Југословени нису много хајали, које Печар и Миленковић прелазе илегално, које Штамбук прелази јурећи кроз граничне испоставе без застајања, представља насилно пробијање граница које је доказивало њихову приврженост антиколонијалној борби, јер су разарали управо један светски систем за који Саид каже да се састојао од „баријера, мапа, граница, полицијских снага, царина и пунктова.“²²⁶⁹ Радило се ту пре свега о, будући да је то време пре него што ће ОАЈ означити границе у Африци као непромењиве, аутентичном југословенском ставу блиском панафриканизму, жестоко антиколонијалном и социоцентричном у смислу повезивања већег броја народа, народности и „племена“ у чврст сноп како би се одбранили од спољног непријатеља.²²⁷⁰ Порозност граница оличавала је афрооптимистични став југословенских путописаца о *једној* Африци, претходно дивље испресецаој колонијалним линијама.

Са друге стране границе, налазили су се читави простори где није тражена *сличност* већ је већементно тражена *диференцијација*. Најпре, ту су оригинални *Други* из Југославије – бивше хрватске усташе и војвођански великопоседници који доживљавају свој кармички крај у просторствима *најмрачније Африке*, где још једном срећемо Конрадову сенку, лудила и пропасти у „дубинама Африке“.²²⁷¹ Затим је ту читав ешалон колонијалних премијера, зграда, војника, западних амбасада, бункера – све су претеће и стране за Африку, која их скоро органски одбацује.²²⁷² Будући да је колонијализам виђен као највеће зло које је погодило Африку, а њему је шездесетих придружен и неоколонијализам, сви Африканци који су са ова два зла колаборирали, за неку делегирану моћ, послужили су путописцима за приказ *лошег Африканца*, онога који је издао себе и свој сој, колаборанта.²²⁷³

Читаве државе, а у њима тврђаве моћи у облику белих колониста, виђене су, у ствари, као *најмрачнија Африка*. То је била Африка модерног ропства, опресије и понижења две Родезије,

²²⁶⁴ Виторовић, *Црне сузе Конга*, 215-219; „Lionized Other“, Термин који Квин Слободијан користи како би означио „некритичке култове хероја“. Види: Quinn, „Introduction“, *Comrades of Colour*; У мањој мери су позитивну слику о Африци кроз путописе преносили панафриканиста, доктор филозофије и националиста Кваме Нкрумах, затим племенски вођа и чувени политички затвореник Џомо Кенијата, те синдикални представник Ахмед Секу Туре. Štambuk, *Od Zanzibara do Mjesečevih*, 197-285; Davičo, *Crno na belo*, 332; Pečar, *Afrička kretanja*, 484-493.

²²⁶⁵ Види и репортаже скупљене у поглављу „Конци завере у Конгу“ у: *Afrička putovanja bez kolonijalnog pasoša*, 343-377; Dunn, *Imagining the Congo*.

²²⁶⁶ Štambuk, *Od Zanzibara do Mjesečevih*, 370.

²²⁶⁷ Davičo, *Crno na belo*, 90. Pečar, *Afrička kretanja*, 9,12.

²²⁶⁸ Davičo, *Crno na belo*, 123.

²²⁶⁹ Said, *Culture and Imperialism*, 307-308; Јанг, *Постколонијализам*, 79-80.

²²⁷⁰ *Put oko svijeta*, 371; Виторовић, *Црне сузе Конга*, 149; Pečar, *Afrika*, 23-47; Štambuk, *Od Zanzibara do Mjesečevih*, 121.

²²⁷¹ Milić, *Koraci po vatri*, 67; Štambuk, *Od Zanzibara do Mjesečevih*, 171.

²²⁷² Раденковић, *Пустуња и људи*, 77. *Put oko svijeta*, 366; Milić, *Koraci po vatri*, 58; Štambuk, *Od Zanzibara do Mjesečevih*, 173, 239;

²²⁷³ Milić, *Koraci po vatri*, 78; Виторовић, *Црне сузе Конга*, 70.

португалских колонија и Јужноафричке републике, која се у путу заобилази, проказује, где се изражава неверица у њихово постојање.²²⁷⁴ Штамбук одлично рефлектује (будући да је и сам њен део) ставове политичке елите према Јужној Африци као радикалном *Другом* Југославије.²²⁷⁵ Зато је ЈАР у овом периоду чак и гледана као земља унутрашњег колонијализма, земља која се не разликује од две Родезије или португалских колонија.²²⁷⁶

Које су то онда главне *сличности*, јер се и овде на њима градила нова мапа послератне Југославије и деколонизоване Африке? Слично примерима Чехословачке и Индије и Кине, или чак САД и њихових савезника у Источној Азији, радило се књижевним наративима антиоријентализма и антиафриканизма где су у нову интернационалну мапу Африка и Југославија уцртане као заједно ослобођене, наклоњене миру и мирољубивој коегзистенцији али доказано способне да себе заступају, у рату и после њега.²²⁷⁷ Сиромаштво, економска, историјска, културна, те политичка потлаченост, била је веза која је одмах стварала тај сентимент заједништва. Урођена марцијалност, како Југословена тако и Африканаца, те физички атрибути потребни за одбрамбено ратништво и феномен размене „прича из рата“ биле су још један степен заједништва.

Средином шездесетих стабилизовао се један корпус текстова, који смо назвали *антиколонијалним путописом*, унутар нечега што је свакако био шири источноевропски феномен писања о Глобалном Југу. Интернационализам који су у њему изградили југословенски путописци, укратко, у складу је са интернационализмом политичке елите, али и проживљене *стварности* афричке антиколонијалне револуције. У њему је било доста етноцентризма. Путописци су у афричким борцима за националну слободу посматрали себе у блиској прошлости. Прво су патили у затворима, били прогањани по иностранству, њихове породице су живеле у беди. Онда су у великом рату створили мале слободне територије, борили се против технолошки и војно надмоћног непријатеља уз помоћ чврсте, свенародне организације којој је помогала беневољентна страна сила. После ослобођења, надали су се уједињавању више племена и стварању федерације довољно моћне да се одупре спољним притисцима, економски и географски логичне целине. Следећи корак, изградња социјализма, дочекан је са ентузијазмом и великим очекивањима. Њихов зенит, око 1965. поклапа се са крајем једне фазе деколонизације Африке и почецима глобалног афропесимизма.²²⁷⁸

Уколико су седамдесете донеле олакшање у смислу страхова од глобалног атомског сукоба, успоном политике детанта у Европи и новим турбуленцијама на „периферији“ утолико су код југословенских писаца донеле нове теме у описивању Африке али са нестанком *антиколонијалног путописа*, дискурс описивања континента приближавао се на тренутке метрополском.²²⁷⁹ Несврстани дискурс, директно преузет од политичке елите, само је делимично попунио вакуум антиколонијалног.²²⁸⁰ Иако су у Африку сада стизали различитим путевима, у Југославији је посао путописаца остао највећим делом у рукама новинара-дописника; придружио им се тек понеки уметник, научник и лекар.²²⁸¹ Главна осовина на којој се свет сада сагледава

²²⁷⁴ Štambuk, *Od Zanzibara do Mjesečevih*, 45; *Put oko svijeta*, 363.

²²⁷⁵ Štambuk, *Od Zanzibara do Mjesečevih*, 74-5. *Put oko svijeta*, 385-392. О важности реторичке осуде апартејда Shubin, Traikova, “There is no threat”, 1066.

²²⁷⁶ Pečar, “Predgovor”, *Afrička putovanja bez kolonijalnog pasoša*, XI.

²²⁷⁷ Klein, *Cold War Orientalism*, 13.

²²⁷⁸ Meredith, *Fate of Africa*, 92-109.

²²⁷⁹ О Брежњевљевој ери као ери смиревања страхова и стабилности: Westad, *The Cold War*, 365-393.

²²⁸⁰ О вакууму : Meredith, *Fate of Africa*, 87; Дискурс несврстаности био је некада и дописницима-путописцима изричито наметан, што је у *ex post* путописима довело до тога да они тај дискурс боје иронијом. Milosavljević, Dragan, *Harmatan. Pisma iz Afrike*, Beograd: Plato, 2004, 6, 82, 248.

²²⁸¹ Божо Милачић био је уредник *Вјесника* и Телевизије Загреб; Слободан Нешовић био је новинар и директор издавачких предузећа те уредник *Службеног листа*; Душан Микља био је дописник ТАНЈУГА; Драган

јесте Север-Југ, али Југословени још једном ту доминантну географију покушавају да превазиђу стварајући алтернативну географију *несврстаног света*. Мапе несврстаних земаља поклапају се са мапама потлачених из блиске прошлости.

Део се путописаца прикључио описивању Африке као опасне, сиромашне и безнадежне. Када је Слободан Нешовић упловио у Конакри у петак, 30. јануара 1970. опазио је:

„Обриси зграда, вероватно некад белих фасада али сада приметно запуштених, купају се још на косим зрацима сунца. Готово пипајући примичемо се доковима; вода је ужасно прљава, смрдљива. Све је некако тужно, кужно, разграђено, поглед се на све стране сусреће са небригом, нерадом[...]Прилази луци доскора су били и без икаквих сигнала, а дно је засуто, плитко, испод масне жуто-зелене површине и данас вребају опасности.“²²⁸²

Нешовићев је опис Гвинеје 1970. дијаметрално супротан Давичом из 1960.²²⁸³ Иако не искључујемо глобални утицај афропесимизма, сматрамо да, будући да су југословенски путописци желели да на основу личних, проживљених искустава и свога „географског сидришта“ прикажу Африку, њихови негативни описи имају везе и са феноменом *failed states*. У томе су се придружили западним путописцима у перцепирању једино „покрова“ Африке.²²⁸⁴ Читави огромни географски региони, попут франкофоне Африке или Источне Африке, описују се као простори безнађа, беде, као „сиромашни свет“. Ниједан Југословенски путописац, додуше, неће отићи толико далеко да афричке просторе опише попут Роберта Каплана као место потпуне неразвијености које представља нецивилизовану пустош без икакве наде.²²⁸⁵ Њихови наративи више подсећају на путописе Источне Немачке, где се перцепирају и описују проблеми, али опстаје мрежа солидарности.²²⁸⁶ Појављује се и карактеристична фузија дискурса (метрополског – сажалења и несврстаног – солидарности).²²⁸⁷

Док седамдесетих има наде за опоравак континента, крај осамдесетих и почетак деведесетих доноси престанак наде у позитивну будућност, развој и јединство Африке.²²⁸⁸ Упркос томе очуван је дискурс солидарности. Уместо герилаца, радници сада постају кључни афрички *Други* са којим се Југословени идентификују. Непријатељски *Други* опстају. Душан Микља, дописник из Најробија, у ироничном обрту судбине, управо на месту где су Штамбук и Гајић раних педесетих уживали заштиту покрета Мау Мау, изражава презир према елитистичком голф клубу којег назива „цитаделом белаца“.²²⁸⁹ Милосављевић у Кенији води са југословенским радником занимљив разговор који открива чврсту солидарност упркос свему: „Каже Мешо док

Милосављевић био је дописник ТАНЈУГА; Зулфикар Зуко Џумхур био је уметник и карикатуриста; Нада Милашин била је нуклеарни физичар; Александар Виторовић био је уредник радијског програма РТБ; Богдан Шеклер био је лекар и новинар *Борбе*; Душан Секулић био је новинар *Илустроване политике*; Јоже Волфанд био је социолог и новинар; Дара Јанковић била је новинар.

²²⁸² Nešović, *Svitanja i sutoni*, 96.

²²⁸³ Исто, 104. Види и: Šekler, *Džambo Afriko*, 25,32,74,85; Sekulić, *Putokaz za jug*, 65-65, 86-90, 89; Nešović, *Svitanja i sutoni*, 215.

²²⁸⁴ Ryzard Kapuscinski цитиран у: Van Der Bergh, „Dutch Images of South Africa Reflected in Travel Diaries“, 459.

²²⁸⁵ Lisle, *Global politics*, 135, 158.

²²⁸⁶ Quinn, „Introduction“, *Comrades of Colour*, 6.

²²⁸⁷ Šekler, *Džambo Afriko*, 121.

²²⁸⁸ Miklja, *Putopisi po sećanju*, 67-82; Milosavljević, *Harmatan*, 216.

²²⁸⁹ Miklja, *Crni Sizif*, 148,151.

разговарамо у машинској бази. „Нас [Југословене] воле и поштују [Африканци], Енглеze слушају... колонизатор је то, а ми смо само људи к’о и они. [Африканци]“.²²⁹⁰

Код Микље, Милосављевића и Наде Милашин осамдесетих, читамо о бескрајном низу пучева, стрељања, интрига, тирана, диктатора, приказују и криминал и свеопшту декаденцију, као прво појављивање кривице „црних елита“. Међутим, афричке елите и даље нису главни кривци за постколонијалну пустош, империјалне амбиције САД и СССР, и неоколонијализам означени су као главни негативни утицаји.²²⁹¹ Различити правци у југословенском путопису видљиви су нарочито ако упоредимо истакнемо три примера из последњег периода.

У путопису из 1990. Зулфикара Џумхура, врсног карикатуристе, налазимо, класичан туристички и оријенталистички приступ Северној Африци. Под утицајем Пјера Лотија,²²⁹² овај путописац завршава свој опис Маракеша класичним, оријенталистичким описом, лопова, муџина, преплитања прошлости и садашњости.²²⁹³

У путопису и рецепцији дела Душана Микље из 1985. названог *Црни сизиф*, примећујемо велику свест о Африци, огромну емпатију и сензибилираност на континент, без уобичајеног сажаљења. У њој овај аутор приказује више знања, осећања и разумевања за континент но иједан пре њега. Александра Лазаревић у својој рецензији говори о књизи као о професионалној, осећајној која приказује пост-колонијално стање.²²⁹⁴ Може се о њој чак говорити као и о зачетку постколонијалне мисли у Југославији, где аутор свесно заобилази оријенталистичке и африканистичке претпоставке о континенту, те својом кључном причом о носачима из племена Вачага на Килиманџару децентрира уобичајени поглед путописца.²²⁹⁵

Књига новинарке Даре Јанковић, управо кроз личност и деловање ауторке као новинара и чак једне врсте хроничара *несврстаног света* кристализује југословенски дискурс несврстаности који је производ опстајуће солидарности осамдесетих, а који је базиран на следећим репрезентацијама Африке – пробуђене шездесетих, несврстане седамдесетих и пред новим искушењима осамдесетих.²²⁹⁶ Несврстаност се потврђује као исправна оријентација, и једина позитивна снага у свету тога доба.²²⁹⁷ Овакве путописе чине дискурс потлачености и несврстаности који су испреплетени и на крају наткриљују слику сиромашне и опасне Африке, стварајући сентимент *сличности* и заједништва. Несврстани дискурс јесте оно што ове путописе издваја и заокружују читаву причу оптимизмом развоја и наде и заједничке, интегративне географије. То је југословенски *specificum*. Али је такође изузетно да се на једном месту, у једној држави Источне Европе, нађу један посколонијални, један оријенталистички и један несврстани приказ Африке, што сведочи и о различитим виђењима Африке која су у Југославији дуго опстајала.

²²⁹⁰ Milosavljević, *Harmatan*, 50.

²²⁹¹ Види више у: Radonjić, „From Kragujevac to Kilimanjaro“, 76-83.

²²⁹² *Пјер Лоти* (1850-1923) француски писац и официр. Види више о његовим погледима на Африку у: Todorov, *Mi i Drugi*, 307-311.

²²⁹³ Džumhur, *Pisma iz Afrike i Evrope*.

²²⁹⁴ Lazarević, Aleksandra S., „Black Sisyphus-notes from Africa“, *Razvoj=Development International*, 1/1986, 239-242; Miklja, Dušan, *Crni Sizif. Zapisi iz Afrike*, Narodna knjiga, Beograd.

²²⁹⁵ Miklja, Dušan, *Crni Sizif*.

²²⁹⁶ Janeković, Dara, *Kad mora uzavriju*, Zagreb:Globus, 1985, 180-183, 185, 99-144.

²²⁹⁷ Исто, 329, 333, 336, 340, 342.

3.4 Места сусрета: репрезентације Африке кроз културне институције и манифестације

[...] укључив и земље Африке. Завршио бих једним запажањем, када би неко бројао речи, овде изговорене видео би да су то најчешће „ми“ и „заједно“. ²²⁹⁸

(Пуниша Павловић на *Данима информације о афричкој култури* 1980)

Југословенске културне институције посматрале су културе у Африци углавном у „оквирима националне културне политике“.²²⁹⁹ Због тога се још од касних педесетих приступило потписивању, по правилу преамбициозних и непрактичних, конвенција о културној сарадњи са афричким националним државама.²³⁰⁰ Несврстаност се, после антиколонијализма, појавила као главна алтернатива колонијалном дискурсу, као „најзначајнији нови чинилац у негирању постојећих неравнотерених односа у култури“ те јој је додељивана „основна и пресудна улога у стварању спона“.²³⁰¹

Врло рано је децентрализован систем културне репрезентације Југославије у иностранству, међутим, то је значило и неговање „традиционалних веза“ (углавном у Европи) и потребу државног подстицаја за везе са Африком.²³⁰² У складу са израженим ставом, политичка елита препустила је сарадњу институтима, музејима, галеријама, фолклорним друштвима. То је део југословенске дистинкције у односу на Исток и Запад и у коме налазимо и разлог зашто је Југославија имала сасвим специфичан културни наступ у Африци, а Африка до Југославије стизала „распарчана“ и само делимично представљена, и зато слику Африке тражимо и у делатности посебних институција и индивидуалаца.

²²⁹⁸ Пуниша Павловић, „Razgovor o mogućnostima kulturne saradnje“, *Kultura*, мај 1980, 129.

²²⁹⁹ Kosu, Bazil, „Perspektive i svrha kulturne saradnje nesvrstanih“, *Kultura*, мај 1980, 99; Свјетићанин, Швоб Ђокић, Јелић, *Kultura i novi međunarodni*, 36, 51-58.

²³⁰⁰ Тако су први споразуми о културној сарадњи (често комбиновани са споразумима о научној и техничкој сарадњи) склопљени са Суданом и Египтом, 1958. и 1959., а до 1973. склопљени су уговори са 16 афричких земаља и то Алжир, Централноафричка Република, Дахомеј, Етиопија, Гана, Гвинеја, Камерун, Конго (Б), Мали, Мароко, Нигер, Сенегал, Судан, Тунис, Танзанија, УАР, Замбија. Године 1980. постојали су уговори са 23 земље а још пет земаља имало је вишегодишње програме културне сарадње са Југославијом. Велики проблем представљала је и чињеница да су министарства културе у неким земљама основана сразмерно касно - Обала Слоноваче добила је своје тек 1971. Крајем седамдестих, приступило се и ширим плановима попут *Акционог програма за сарадњу у области културе и образовања између несврстаних земаља*. Свјетићанин, Biserka *Kulturna I znanstveno-studijska suradnja SR Hrvatske sa zemljama u razvoju*, Zagreb: Institut za zemlje u razvoju, 1973, 220-224; АЈ 559-59-133 Остала „Црна Африка“, Конвенција о културној и научној сарадњи између Замбије СФРЈ, 1971; АЈ 559-59-133 Остала „Црна Африка“, Предлог плана културне и спорстке сарадње између Југославије и Кеније 1971-1972; „Razgovor o mogućnostima kulturne saradnje“, *Kultura*, мај 1980, 115; „Benin, Gabon, Obala Slonovače“, *Kultura*, мај 1980. 180 „Razgovor o mogućnostima kulturne saradnje“, *Kultura*, мај 1980, 129; АЈ, 559 -70-157, Стање и оцене наших културних веза и сарадње са земљама Азије и Африке 26.9.1967.

²³⁰¹ Момчиловић, Владимир, „Kultura i nesvrstanost. Naučni skup u Centru za marksizam univerziteta u Beogradu.“, *Kulture Istoka*, бр 6., октобар-децембар (1985), 56; Ј. Вујачић, „Сарадња за будућност“, *Побједа*, 24.10.1985.

²³⁰² АЈ 559-124-263, Музички фолклор и аматеризам 1960-1964, Гостовање ансамбла Лјубљанског Универзитета у УАР 16.10.1961; Види појашњење које упућује на захтев за финансијску подршку фолклорном ансамблу Шота. АЈ, 559-124-264, Музички фолклор I аматеризам, 1965-1966, Душан Вејновић помоћник председника комисије фолклорном ансамблу Шота, 13.4.1966; Вејновић, Душан, „Међународна културна политика Југославије“, *Kultura* 1972.

Југославија је културном дипломатијом у Африци покушала да се позиционира у том пољу, које је попут економије и политике, такође било висококомпетитивно. Југославија је успела да направи дистинкцију у односу на остале источноевропске државе, користећи се пре свега несврстаношћу. Међутим њени културни канали ка Африци остали су лимитирани њеном финансијском моћи и делимичном неуређеношћу наступа. Укратко, тој културној дипломатји није мањкало амбиције, али су јој недостајали конкретни циљеви.

3.4.1. Југославија у Африци

Споменичко наслеђе на афричком континенту представља посебан проблем за слику Африке; будући да су модерни споменици творевине колонијалних сила, а да се на споменике пројектује сопствена слика света и идеологија.²³⁰³ Зато су афричке земље у слободи покушавале да брзо изграде споменике који ће афирмисати њихове националне вредности. Понекад су у томе тражиле спољну помоћ, а већ 1905. сликар Анастас Боцарић израдио је грб Етиопије на захтев цара Менелика I.²³⁰⁴ Југословенски уметници су у свом раду на споменицима у Југославији спајали националне и револуционарне традиције.²³⁰⁵ То је долазило до изражаја и у њиховом раду у Африци. Вајари су тако својом уметношћу афирмисали националне лидере, што је била и једна од улога споменика у јавном простору.²³⁰⁶

Фран Кршинић²³⁰⁷ и Антон Аугустинчић²³⁰⁸ су низом својих радова у Етиопији педесетих и шездесетих учествовали у стварању културе сећања у Етиопији, афирмисању антифашистичке борбе, антиколонијализма, али и учвршћивању солмонске династије – споменицима у Адис Абеби, Холети и Харару (Слика бр. 27). Вајари су радове изводили на позадини јаким афро-југословенских односа и поштовања за етиопског културно-географског па и идеолошког *Другог*, проналазећи *сличности* најпре у отпору завојевачу, дајући некад исте форме споменицима у Југославији и Етиопији.²³⁰⁹ На другој страни континента, „прогресивна“ Гвинеја (К) и њен вођа Секу Туре, били су у потрази за сопственим промотерима културе – један од њих био је чувени Хари Белфонте, а један Станко Јанчић, вајар који је раних шездесетих израдио неколико бисти и споменика који су величали нову, социјалистичку Гвинеју.²³¹⁰

²³⁰³ Dejvidson, *Afrika u povijesti*, 131; Newsinger, John, “Why Rhodes Must Fall”, *Race and Class*, vol.58, 2, (2016), 70-78. Rosette, “Conjugating cultural realities”, 27; Fauvelle, *Golden Rhinoceros*, 7.

²³⁰⁴ Manojlović-Pintar, Olga, *Arheologija sećanja. Spomenici i identiteti u Srbiji 1918-1989*, Beograd:UDI, 2014, 51-52, 102.

²³⁰⁵ AJ 559-59-133, (novi popis), Ostala “Crna Afrika”, Predlog plana kulturne i sporstke sarandje između Jugoslavije i Kenije 1971-1972,1. Cvjetičanin, *Kulturna i znavstveno-studijska suradnja*, 64; “Порука цара Менелика и нашем сликару Боцарићу“, *Политика*, 22.7.1954.

²³⁰⁶ Manojlović Pintar, *Arheologija sećanja*, 55.

²³⁰⁷ Франо Кршинић (1897-1984) југословенски вајар.

²³⁰⁸ Антон Аугустинчић (1900-1979), југословенски вајар истакао се својом послератном продукцијом, коју је вешто прилагодио новим условима, а која је у ствари започела његовим монументалним представљањем Тита у форми бисте на Дугом заседању АВНОЈ-а у Јајцу 29. новембра 1943.

²³⁰⁹ „Fragment Spomenika žrtvama fašizma u Addis Abebi Prelja“, GA-217, 1955 <http://gaa.mhz.hr/fundus-s69/1133> [23.7.2019] „Fragment Spomenika žrtvama fašizma u Addis Abebi – Etiopljanka“, Kataloški broj GA-15, Zbirka Galerije Antuna Augustinčića, 1955. <http://gaa.mhz.hr/fundus-s69/933> ; „Lav/Spomenik žrtvama fašizma u Addis Abebi“, Kataloški broj GA-301, 1955. <http://gaa.mhz.hr/fundus-s69/1218> Reljefi/Spomenik žrtvama fašizma u Addis Abebi, Kataloški broj GA-300, Zbirka Galerije Antuna Augustinčića, 1955 <http://gaa.mhz.hr/fundus-s69/1217>[23.7.2019] За значај монолита у Етиопији: Fauvelle, *The Golden Rhinoceros*, 89-92; “Skica za Spomenik etiopskom partizanu“ GA-44, 1957. Opis i tema. <http://gaa.mhz.hr/fundus-s69/961> [23.7.2019]; “Skica za Spomenik rasu Makonnenu”, GA-42, 1955. <http://gaa.mhz.hr/fundus-s69/959> [23.7.2019]

²³¹⁰ AJ, 208, ф 68, Извештај о раду у Гвинеји, Јанчић, Станко, 15.9.1964; AJ, 208, ф. 68, Извештај о разговору са гвинејским минситрима, 15.9.1964.

За Југословене староегипатски споменици представљали су врхунац уметности који се налазио на тлу Африке.²³¹¹ Зато су се држава, па и све културне институције, свесрдно заложиле у акцији спасавања споменика *старе Нубије* (1960-1970), послали тим конзерватора и донирали велики новац.²³¹² Ова акција показала је да су југословенски културни радници доживљавали ове споменике више као светску и евромедитеранску баштину него као афричко наслеђе. Прикази акције јесу близу западном, високотехницизованом погледу на египатску баштину, а као најважнији аспект ове слике функционише хладноратовска компетитивност – југословенска држава и њени културни радници су желели да истакну да су они урадили најбољи посао, и да су први препознали значај нубијске акције, у чему је слика Африке само секундарна и подређена идеализацији југословенског знања, напора и престижа.²³¹³ Дакле, не ради се о свесном одбијању културне апропријације, радикалној дисторзији *Другог* или хладноратовској компетитивности, већ о социоцентричној ауторепрезентацији Југославије – заоденутој хуманитаристичким универзализмом, који на неки начин прећуткује савремену Африку и њене *гласове*.²³¹⁴

Југославија је годинама покушавала да пронађе правилан начин да изврши репрезентацију своје културе и државе у Африци, а ти напори виде се у најважнијем телу које се бавило овим питањем, Комисији за културне односе са иностранством. Један од најранијих покушаја ауторепрезентације односио се на фолклор, коме је придаван „пропагандни потенцијал“ будући да су културна друштва представљалеа „Југославију у малом“ односно њене посебне делове (републике, покрајине, народе и народности) па су често играле важну улогу у званичним дипломатским суретима.²³¹⁵ Гостовања културно-уметничких друштава у Африци подвучена

²³¹¹ У једном документу је истакнуто у емисији Радио Београда 11.9.1956 Југословени могли слушати о „Слави и вечним споменицима Египта. DAMSPS, PA, f.18, 1955, 415118, Ambasada Kairo Radio Beogradu 11.9.1956.

²³¹² Акцију је иницирао позив у помоћ Египта и Судана 1959 при спасавању баштине коју би потопило новозграђено језеро *Насер* на Асуану. Већ 1960. започете су прве акције, а завршетак „победе у Нубији“ како је *Унеско* називао овај комплексан подухват, пада у 1970. Југославија је учествовала од 1960. до 1965, са неким предузећима која су учествовала и у преносу Абу Симбела (премда само као подизвођачи). ККВИ, СИВ, Национална комисија за Унеско, сматрала су да је у питању „моментално најважнија акција“ те су јој придавали и највећи значај у годинама 1962-1964, а у почетку је Југославија дала и значајан новчани допринос. Конзерватори нису више позивани, а југословенски прилози су се значајно смањили. Види више у: Радоњић, Немања, „Дух заједништва? Југославија и Унеско у акција спасавања споменика старе Нубије током шездесетих година XX века“, *Под лупом*.

²³¹³ 10. Априла 1962. Југославија издаје специјалну поштанску марку са натписом *Снаците блага Нубије*, нехатно имитирајући на њој империјалну визију Египта. Марка је била на француском и представљала је главу Рамзеса II. Поређење са осталим маркама издатим те године показује да су многе земље Трећег света употребљавале свој национални језик и одлучили се за представе које су мање коришћене у западном свету. *The UNESCO Courier*, decembar 1964 “Stamp catalogue;Stamp Yugoslavia” <https://colnect.com/en/stamps/stamp/376711-Head-of-Ramses-II-Abu-Simbel-Temple-Unesco-Yugoslavia> [6.6.2019]; Derricourt, *Inventing Africa*, 110; Mazrui, “Introduction”, *General History of Africa VIII, XIX* Reid, Donald Malcolm. *Whose Pharaohs? Archaeology, Museums, and Egyptian National Identity from Napoleon to World War I*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2002, 127; Види и *La Yougoslavie dans la campagne internationale pour la sauvegarde des monuments de Nubie, Commission nationale Yougoslave pour l’Unesco – Jugoslavija u međunarodnoj kampanji za spasavanje spomenika Nubije*, Beograd: Nacionalna komisija za UNESCO, 1965 Frelj, Marko, „Above the Cataracts: Slovenian Perspective of Ancient Nubia between 19th and 20th Centuries“, у: *Visualising the Orient: Central Europe and the Near East in 19th and 20th Centuries*, Mackova et. Al, Prague 2016, 146; AJ, Несређено, 559-2, Општи материјали, Осврт на културну сарадњу СФРЈ и УАР, 25.3.1964, 16; Фотографије Републички завод за заштиту споменика културе Србије, Београд (под бројевима 2126–2187); Reid, *Whose pharaohs*, 89; Betts, Vučetić, ‘To Know Each Other’: Forging East-South Cultural Relations ?“

²³¹⁴ Што су све могуће парадигме културне размене које Озборн лоцира у хладноратовском свету у ком контексту се одигравала ова акција. Види више у: Osborne, John, “Construction and allocation of identity through images and representations” 17; Види далеко драстичнији пример Анђеле Хорват, такође конзерватора, која је посетила Каиро 1977. Horvat, Anđela, „Nekoliko impresija iz Egipta“ (Na temu muzeologije), *Informatica museologica*, vol.8, no1., 30-34

²³¹⁵ AJ, 559-125-256, Muzički folklor i amaterizam 1967-1971, Gostovanje Kola u Maroku, Rabat 19.2.1959; Погледати нарочито опис гостовања фолклорне групе из Приштине Шота где се представљају све етничке групе, предмети

су дискурсом пријатељства, међутим, будући да је комисија врло слабо материјално подржавала ове наступе, они су се вратили комерцијално пријемчивијој и саобраћајно доступнијој Европи.²³¹⁶ Идеја да се југословенским филмом продре до Африке завршио се сличним неуспехом. Већ од првих покушаја да се пласирају филмови, попут филма „Застава“ раних педесетих, види се колико је југословенска визија сарадње била неуобличена.²³¹⁷ Радина Вучетић закључује да је брзо напуштена идеја „непрофитне сарадње“, а да су скученост тржишта, везе са бившим метрополама и некомпетитивност социјалистичких филмских кућа пресудили овом методу ауторепрезентације.²³¹⁸

У Комисији је временом дошло до уверења да је најбоље слати мале, покретне изложбе о Југославији кроз фотографије.²³¹⁹ Тако су оне могле обићи више земаља и представити Југославију као земљу прогреса, доследног антиимперијализма, земљу са муслиманском мањином, земљу више националних култура, земљу са аутентичним путем у социјализам.²³²⁰ Неразумевање *Другог* изражено је управо у сталном југословенском инсистирању на социоцентричној ауторепрезентацији – тако је на изричити сенегалски захтев за изложбу сликара-наиваца нуђена типска фото-изложба „Југославија“.²³²¹

Суочена са свим овим проблемима, Комисија за културне везе са иностранством крајем шездесетих шаље двоје потпредседника у Африку, једног у Источну, другог у Западну. Њихови извештаји у многome се поклапају: дају идеолошку критику афричких земаља (због веза са метрополама и неоколонијализма) а ова два извештача критикују и југословенске институције.²³²² Југославија у Африци крајем шездесетих, наводно, ужива углед као „самоуправна“, „поборник несврставања“, „независности“ и „самосталног пута.“²³²³ Међутим, њена ауторепрезентација је

карактеристични за Косово, у широј слици Југославије као мултинационалне заједнице. АЈ, 559-125-265, Музички folklor i amaterizam, Gostovanje ansambla Šota u Tunisu, 1969; Jelić, S., „Panorama za lidere nesvrstanih“, *Borba*, 21.8.1989.
²³¹⁶ АЈ, 559, 124-263, Музички folklor i amaterizam, 1960-1964, „Академик“ секретаријату за финансије 21.9.1961; АЈ 559,125-256, Музички folklor i amaterizam 1967-1971, Ambasada Kairo Komisiji, 12.1.1970; АЈ, 559,124-263, Музички folklor I amaterizam, 1960-1964, DSIP Управи за информације, 30.5.1964; АЈ, 559, 124-263, Музички folklor i amaterizam, Jugokonzert komisiji, 21.10.1965.

²³¹⁷ DASMPS, PA, 1955, f 13, 42195, Telegram ambasadora Nikezića SSIP-u, 18.2.1955.

²³¹⁸ Вучетић, „Успостављање југословенске филмске сарадње“.

²³¹⁹ АЈ 559-20-41 Kulturno prosvetne veze sa inostranstvom 1960, Izveštaj o radu komisije za kulturne veze sa inostranstvom 1960,43; АЈ 559-20-41, Zaključci casastanka na kome su razmotrene mogućnosti dalje saradnje na kulturno prosvetnim planu sa afričkim zemljama, održanog 3.2.1961,2.

²³²⁰ То су биле типске изложбе попут: „Југославија у свету“, „Страни студенти у Југославији“, „Југославија у фотографијама“, „Југославија јуче и данас“. АЈ, 559-70-157, Општи pregled kulturno-prosvetne saradnje 1966-1969. Izveštaj o boravku OTA DENEŠA, pomoćnika predsednika Savezne komisije za kulturne veze sa inostranstvom u zemljama Istočne Afrike avgust 1969, 31,38; АЈ, 559 59-132, Veze sa Sudanom, Pregovori o kulturnoj saradnji 12.6.1964, 8. АЈ, 559-3-6, Општи poverljivi materijali, Kulturna saradnja sa Gvinejom, bez datuma; АЈ, 559-7, , Општи materijali, Godišnji izveštaj o kulturnom propagandnom I radu sa štampom, ambasada Kartum 1962.21.4.2; АЈ, 559, nesređena građa, DSIP, Elaborat o Republika Uganda, 29; АЈ, 559, nesređena građa, Elaborat o kulturnoj saradnji sa zemljama Azije i Afrike, 1966.

²³²¹ АЈ, 559-70-157, Општи pregled kulturno-prosvetne saradnje 1966-1969, Izvešaj o boravku RANKE KAVČIĆ-BOŽOVIĆ, pomoćnika predsednika Savezne komisije za kulturne veze sa inostranstvom, u nekim zemljama Zapadne Afrike decembar 1969,32.

²³²² АЈ 559 -70-157 Azija i Afrika, Општи pregled kulturne i prosvetne saradnje, 1966-1969, Izveštaj o boravku OTA DENEŠA, pomoćnika predsednika Savezne komisije za kulturne veze sa inostranstvom u zemljama Istočne Afrike avgust 1969,38; АЈ 559 -70-157, Azija i Afrika, Општи pregled kulturne i prosvetne saradnje 1966-1969, Izvešaj o boravku RANKE KAVČIĆ-BOŽOVIĆ , pomoćnika predsednika Savezne komisije za kulturne veze sa inostranstvom, u nekim zemljama Zapadne Afrike decembar 1969,2.

²³²³ АЈ 559 -70-157, Azija i Afrika, Општи pregled kulturne i prosvetne saradnje 1966-1969, Izveštaj o boravku OTA DENEŠA, pomoćnika predsednika Savezne komisije za kulturne veze sa inostranstvom u zemljama Istočne Afrike avgust 1969,38; АЈ 559 -70-157, Azija i Afrika, Општи pregled kulturne i prosvetne saradnje 1966-1969, Izvešaj o boravku RANKE KAVČIĆ-BOŽOVIĆ , pomoćnika predsednika Savezne komisije za kulturne veze sa inostranstvom, u nekim zemljama Zapadne Afrike decembar 1969,2.

спорадична па се Комисија на основу ових извештаја обраћа ИПА, који израђује елаборат где се предлажу „једноставне и лако прихватљиве ствари“ као најбољи метод културне дипломатије, а Комисија закључује да ауторепрезентацију треба чинити „у оквиру несврстаности“ и само у одређеним афричким земљама, чији је списак онда сачињен, али по коме, изгледа, опет није деловано.²³²⁴ Ове недостатке јасне културне политике према Африци није могао да надокнади труд ретких ентузијаста попут Тибора Секелја,²³²⁵ који је организовао изложбе и експедиције, и био аутор емисија и путописа.²³²⁶

Коначно, велики свеафрички фестивали у Дакару 1966, Алжиру 1969 и Лагосу 1977. и југословенско учешће на њима показују југословенску слику култура континента.²³²⁷ Југославија је била заинтересована да подржи фестивале који су афирмисали хетерогеност култура континента, *африканство*, док је се са зазором односила према манифестацијама које су афирмисале *црнаштво* или само црначку културу. Ове фестивале је у циљу те афирмације помагала у скромним границама својих могућности, а учешће југословенских делегација на њима показало је колико југословенска културна елита заостаје за хладноратовским такмацима, и колико су слабе могућности југословенског утицаја на афричке културне политике.²³²⁸

3.4.2. Африка у Југославији

Питање адекватне репрезентације континента мучило је и саме Африканце. Када је отворио колоквијум о афричкој цивилизацији FESTAC '77 генерал Обансанжа, председник

²³²⁴ AJ 559 -70-157, Azija i Afrika, Opšti pregled kulturne i prosvetne saradnje 1966-1969, Prijedlog teza 24.12.1969 Institut za Afriku Out Denešu AJ 559 -70-157 Azija i Afrika, Opšti pregled kulturne i prosvetne saradnje 1966-1969, Izveštaj o boravku OTA DENEŠA, pomoćnika predsednika Savezne komisije za kulturne veze sa inostranstvom u zemljama Istočne Afrike avgust 1969, 26, 39.; AJ 559 -70-157 Azija i Afrika, Opšti pregled kulturne i prosvetne saradnje 1966-1969, Izveštaj o boravku RANKE KAVČIĆ-BOŽOVIĆ, pomoćnika predsednika Savezne komisije za kulturne veze sa inostranstvom, u nekim zemljama Zapadne Afrike decembar 1969, 2, 39

²³²⁵ Тибор Секелј (1912-1988) био је југословенски путописац, новинар, етнограф, географ, кључна личност југословенског удружења есперантиста.

²³²⁶ AJ, 559-20-41, Kulturno prosvetn veze sa inostranstvom 1961, Brošura “Karavan prijateljstva”. Sekelj, Tibor, *Djambo Rafiki. Pot karavane prijateljstva po Afriki*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1964; Sekelj, Tibor, *Karavana prijateljstva*, Zagreb: Eпоha, 1965. AJ, 559-20-41, „Savet društva za staranje o deci i omladini Komisiji za kulturne veze 115. Novembar 1961, Izložba Deca Afrike, Tibor Sekelj i Jovan Aleksić, 1-5.

²³²⁷ Adi, Hakim, *Pan-Africanism. A History*, London: Bloomsbury academic, 2018, 192-193, 195-200.

²³²⁸ AJ 559 -70-157, Azija i Afrika, Informacija o I panafriškom festivalu umetnosti 22.5.1969; AJ 559-59-133, Ostala “Crna Afrika”, Informacija o zahtevu senegalske vlade za materijanu pomoć festivalu crnačke umetnosti, 1965 novembar. AJ, 465, F 1846, Ugovor između saveznog zavoda za tehničku pomoć i Jelene Lazić, muzejskog savetnika iz Etnografskog muzeja u Beogradu, 24.11.1976. 1; AJ, Savezni zavod za tehničku pomoć 465, f. 1846, Telegram VII Upravi 29. decembra 1976 Akra-Beograd 1; AJ, 465, f. 1846, Izveštaj Jelene Lazić sa putovanja u Zapadnu Afriku 28.2.1977., 1-4. Интервју са Драгом Муврином, 11.4.2019; Pavlović, Puniša “Prvi sveafrički festival kulture”, *Kultura*, septembar 1969. 250-255, 261; AJ 559 -70-157 1966-1969 Izveštaj sa službenog puta u Alžir. Prisustvovanje prvom panafriškom festivalu kulture, Biserka Cvjetičanin i Dunja Pastizzi Ferenčić Saveznoj komisiji za kulturne veze s inostranstvom 9.9.1969; AJ 559 -70-157, Azija i Afrika, opšti pregled kulturno prosvetne saradnje, 1966-1969 Informacija o Prvom festivalu panafričke kulture; AJ, 559 -70-157, Opšti materijali 1966-1971, Savezna komisija za kulturne veze sa inostranstvom svim republičkim komisijama 13.5.1969; AJ 559 -70-157, Informacija o Prvom festivalu panafričke kulture; AJ, 559 -70-157 Opšti materijali 1966-1971, Ivo Dragičević Institut za proučavanje Afrike Saveznoj komisiji za kulturne veze sa inostranstvom 26.5.1969. AJ, SIV, 130-633, Informacija o Panafriškom festivalu kulture, 26.5.1969; AJ, SIV, 130-633, Savezno izvršno veće sekretaru veća, Panafrički festival kulture, 24.6.1969; AJ 559 -70-157 Informacija o Prvom festivalu panafričke kulture; AJ 559-70-157, Azija i Afrika, Opšti pregled kulturno prosvetne saradnje, 1966-1969. Ambassade de la republique D’Algerie Beograd No 644..46.

Нигерије, говорио је о томе како је Африканцима „језик ишчупан и морају говорити чудним језицима“.²³²⁹

Још пре него што је државна културна политика позиционирала Африку, обични људи везивали су и „афричка“ имена и појмове за одређена места.²³³⁰ Политика је одиграла кључну улогу у позиционирању Африке на менталној мапи СФРЈ, културни радници су са доста труда изоштравали ту слику.²³³¹ Централни и свима видљиви симбол повезивања Југославије и Глобалног Југа, био је *Обелиск несврстанима*, подигнут за Београдску конференцију ПНЗ 1961 (Слика бр. 28).²³³² Позиционирање споменика на јавним градским трговима и другим местима сусретања чинило је споменик местом друштвене интеракције где се конституишу етичке норме заједнице.²³³³ Додатно обелиск је био древни симбол старог Египта и моћи, а у конкретном случају представљао је симболичку надградњу активне мирољубиве коегзистенције односно несврстаности, на југословенски социјализам, односно манифестацију унутрашњег склада у земљи у глобалној спољној политици, јер је споменик оригинално постављен на Трг Маркса и Енгелса. *Обелиск* је представљао први споменички знак присуства „Трећег света“ у Београду и Југославији, али први „споменик“ Африци, налазимо у оснивању студентског дома „Патрис Лумумба“ у центру Београда, исте те 1961. Истовремено, председник и потпредседник Југославије договорили су се да се Лумумби да улица у Београду.²³³⁴ Ово се може посматрати, како демонстрира Кевин Дан, као део такмичења за за дискурзивни простор у слици Конга – која је имала велики утицај на слику Африке.²³³⁵

Широм земље потом су никле улице, тргови и културне институције које су понеле имена чувених Африканаца, већином политичких лидера или антиколонијалних мартира. Ниш је добио „Насерову улицу“, Загреб „Трг Гамала Абдела Насера“, а Београд „Улицу Хајле Селасија“. Конкретно, највећа концентрација тих имена налазила се у самом Београду, где је са културним институцијама које су представљале Африку, чинила највећу мрежу афричких топоса у Југославији; афирмишући тиме одређене лидере, културу и политику сарадње са Африком. Један од највидљивијих и најрепрезентативнијих примера који је означио нови курс у поимању *Другог*, са такође значајним симболичким положајем (између ЦК, СИБ и МСУ) јесте Парк пријатељства,

²³²⁹ Festac '77 :Second World Black and African Festival of Arts and Culture, <https://www.youtube.com/watch?v=BzAIGgWNHbY> [13.8.2019]

²³³⁰ Тако су се рубни крајеви градова Крушевца и Крагујевца, због неприступачности и даљине од центра, називали „Катанга“ и „Абисинија“. После посете етиопског цара Пули 1954, грађани су сваки улепшани трг и улицу називали „Селасије“.

²³³¹ Интервју са Нарцисом Кнежевић Шијан, Наташом Његовановић Ристић, Ана Сладојевић-Емилиа Епштајн, МАУ 2016.

²³³² Као четворострани стуб висине 27 метара, са идејом да буде обложен и бакром, *Обелиск* је подигнут по идеји групе пројектаната у Београду. Натпис на њему је једноставан, допуњен 1989, а споменик је подигнут на самом узвишењу поред Бранковог моста. Спомен плоча је постављена пред IX конференцију несврстаних у Београду са натписом: „Обелиск подигнут септембра 1961. године поводом прве конференције несврстаних земаља обновљен августа 1989. године поводом Девете конференције несврстаних земаља“Још два слична обелиска била су постављена/у плану на значајним местима у граду. Весковић, „Парк пријатељства у Новом Београду“, 213-216; Двојник овог споменика налазио се на Тргу Маркса и Енгелса, где је постављен 1961. поводом прве конференције несврстаних земаља, којом приликом је био осветљен неонским светлима, а затим је размонтиран. Трећи обелиск планиран је за централни део Алеје мира у Парку пријатељства.“Obelisk nesvrstanimi u srcu Beograda izaziva brojne polemike evo i zašto” <https://www.dnevno.rs/ufokusu/obelisk-nesvrstanih-u-srcu-beograda-izaziva-brojne-polemike-evo-i-zasto-foto/> [23.07.2019.] “Na obelisku Pokreta nesvrstanih potpisani samo crtači grafita” <http://www.politika.rs/scc/clanak/288532/Na-obelisku-Pokreta-nesvrstanih-potpisani-samo-crtaci-grafita> 30.4.2016.

²³³³ Manojlović Pintar, *Arheologija sećanja*, 54.

²³³⁴ Ћосић, *Пушчеви записи*, 169

²³³⁵ Dunn, *Imagining the Congo*, 98-100.

као једини, како је то Мила Турајлић предложила, „несврстани музеј“.²³³⁶ Он је нарочито кроз мотиве пријатељства и мира, отргао дискурс о Африци од ригидне државне сарадње и поставио га у јавни простор, доступан свима. Самити несврстаних доносили су периодичну обнову уметничких тежњи у сагледавању универзалног.²³³⁷ Нове зграде које су се градиле седамдесетих, добијале су свој облик у политичком окружењу, физички су сигнификовале присуство несврстаних и демонстрирати ново и глобално, па и афричко у Београду.²³³⁸

Велики број Југословена упознавао је Африку кроз изложбе и музејске просторе. У њима је излагана афричка уметност, коју су у тематским изложбама слале афричке владе, али и колекционарски предмети самих Југословена. Традицију музеја Југославија је преузела из Западне Европе где су кабинети куриозитета, Светски сајмови и колонијалне колекције били претеча музеју XX века.²³³⁹ Очекивање публике од музеја да прикажу „различитост“ а не „сличности“, односно да на вештачкој подлози створе етнографску „стварну Африку“ додатно је закомпликовало ситуацију.²³⁴⁰ Уз то, успон модерне и авангардне уметности донео је статус афричким предметима као „лепој уметности“.²³⁴¹ Током XX века развило се, грубо говорећи, најмање три кључна музејска приступа афричким колекцијама: колонијални, лажне контекстуализације и приступ лепе уметности.²³⁴²

Не можемо прихватити у потпуности Ејмсов став о музејима као канибалистичким творевинама које прождиру туђе културе и онда их представе затворене у стаклене витрине, или музејима као *per se* империјалистичким творевинама које инхерентно представљају „непријатељску институцију“ према Африци.²³⁴³ Музеји и музеалци прошли су кроз велику еволуцију, а такође је битно разликовати контекст у коме су створени и функционисали. Стога прихватамо само Ејмсов аргумент о томе како су музеји и приватне колекције приказивали лик свога оснивача (државе, личности).²³⁴⁴ Југославија није постојала у 19. веку те није ни могла да организује експедиције које би прикупљале предмете – ослонила се на збрике ретких учесника

²³³⁶ Његово заснивање чврсто је повезано са самом идејом сарадње Југославије и Трећег света, а 180 стабала, дужина од 180 метара, колико је посађено и колико је парк дугачак и колико се сматрало да има држава које се залажу за мир, представљало је отелотворење идеје једнакости „један држава-један глас“ гесла како несврстаних тако и УН. Развој парка са новим садницама, од којих су многе посадили афрички државници, те скулптура које су за парк правили несврстани уметници (привидно без идеолошког садржаја) Весковић, Ивана, „Парк пријатељства у Новом Београду“, *Наслеђе* XII, 2011. 213-216; Коментар Миле Турајлић на конференцији *Несврстани музеј* 2016.

²³³⁷ „Ljepša budućnost Beograda“, *Danas*, 75-76, 29.8.1989; Вујић, Тања, „Југословенска галерија“ на улицама главног града“, *Политика*, 24.8.1989; Бајац, Владислав, „Београд и самит“, *НИН*, 27.8.1989.

²³³⁸ Кнежевић, Ана, „Архитектура МАУ“, *Nyimpa kor ndzidzi*, 113, 116.

²³³⁹ Најбитније колонијалне изложбе су се догодиле у Лондону 1851, у Антверпену 1883, у Паризу 1889., Паризу 1906, Лондону 1924-1925, Паризу 1931, Бриселу 1935, Глазгову 1938, Бриселу 1958. Алтернативне визије које су се појављивале чак у форми против-изложби, нису могле доћи до већине гледалаца. Совјетски павиљон је тако 1925 у исто време са колонијалном изложбом у имао своју изложбу коју је организовала Комунистичка партија Француске. „Резултат“ је био 33,000,000 према 4,426 за Колонијалну изложбу. Види: Mudimbe, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, 9-10; Landau, „An Amazing Distance“ ,7; Pietersen, *White on Black*, 94-97; Hodeir, Catherine, „Decentering the Gaze at French Colonial Exhibitions“, Landau et. Al, *Images and Empires*, 233-253, 248;

²³⁴⁰ Keim, *Mistaking Africa*, 66. Ames, Michael, *Cannibal Tours and Glass Boxes. The Anthropology of Museums*, UBC Press, (друго издање), 4.

²³⁴¹ Korsaik, *Collecting Africa*, 1.

²³⁴² Ames, *Cannibal Tours and Glass Boxes*, 16-17, 50-54; Korsaick, *Collecting Africa*, 139-144. Сладојевић истиче кабинет чуда, етнографску збирку и уметнички музеј/галерију као и више прелазних форми. Sladojević, *Muzej afričke umetnosti*, 12; Јан Вансина, један од кључних културних историчара Африке, поделио је визуелне уметности Африке после 1935 на четири категорије: традиционалну, туристичку (или аеродромску), популарну и академску. Vansina, Jan, „Art and Society since 1935“, *General History of Africa VIII*, 582-631; Сузан Вогел сматра да можемо разликовати „колонијалне“, „хибридне“ и „аутентичне“ афричке предмете, у односу на њихово порекло и контекст у коме су створени. Landau, „An Amazing Distance“, 8.

²³⁴³ Ames, *Cannibal Tours and Glass Boxes*, 4; Sladojević, *Muzej afričke umetnosti*, 91.

²³⁴⁴ Ames, *Cannibal Tours and Glass Boxes*, 20-21.

тих експедиција и на „социјалистичке колекционаре“.²³⁴⁵ У новој земљи требало је претворити нешто што је била изворно „буржоаска“ и „западна“ пракса у „револуционарну“ и „антиколонијалну“.²³⁴⁶ Изложбе у Југославији потпадале су у изложбе традиционалне и академске уметности, а стављане су у контекст „лажне контекстуализације“ и презентовања лепе уметности на основу кога се закључивало о друштвима Африке. Иако под тим утицајем, ова слика истовремено није и слика која произилази из дубоко вреженог колонијалног виђења и културне хегемоније.

Изједначавање „традиционалне“ афричке уметности са вредношћу али и *Другошћу* доживљава свој бум од шездесетих.²³⁴⁷ Прва изложба *Из Африке и Океаније*, најавила је искривљену слику коју ће, углавном, музеји у Југославији давати о Африци. Ради се о изложби која је представљањем „црне Африке“ преко Лерманове збирке, покушала да представе афричку уметност. Иако су номинално одбијали категоризације црначке уметности „у корист Западнака“, употреба речи „примитивци“ те концепт примитивне уметности,²³⁴⁸ аутора Зденке Мунк и Александра Лопашећ, дају слику Африке кроз Западно сочиво – описивања опаженог и класификовања у познато.²³⁴⁹

Анализа више од 60 изложби о Африци у Југославији²³⁵⁰ даје неколико доминантних слика Африке. Прва јесте проста етнографска слика која се храни колекцијама домаћих истраживача Африке. Ова, дубоко ентоцентрична, слика поставља те истраживаче у раван са осталим Европљанима, не пропитујући колонијализам чак и делимично оправдавајући улогу тих Југословена.²³⁵¹ Другој припадају изложбе које само делимично контекстуализовано, али и на основу западног предлошка покушавају да прикажу уметност у Африци, и то скоро искључиво у

²³⁴⁵ Рецимо, чувена „Пруска експедиција“ 1842-1845 у Египту је сакупила изузетно вредних 1500 предмета за Agyptisches Museum und Papyrussammlung. Seyfried, Friederike, “Agyptisches Museum und Papyrussammlung”, , *Museum Island Berlin*, (ур.)Eisesenhauer et al. Berlin:Hirmer Publishers, 2012., 254-256.

²³⁴⁶ Sladojević, „Музеј афричке уметности и његов антиколонијални“.

²³⁴⁷ Keim, *Mistaking Africa*, 66-69.

²³⁴⁸ Сладојевић наглашава да су традиционални афрички западњачки уметнички изрази према западњачкој класификацији „примитиван“, „трибалан“, „етнички“, „примаран“, „ваневропски“. Sladojević, *Muzej afričke umetnosti*, 37.

²³⁴⁹ Munk, Zdenka, “Uvod” *Iz Afrike i Okeanije*, katalog izložbe, Музеј за умјетност и обрт, Загреб, јун 1957; Упореди описе предмета Лопашећ, Aleksandar, Kat. Br. 7. Stil Donjeg Konga „Likovi žene i muškarca, sastavljeni leđima, s rukama naizmjenice postavljenim pod istaknuti trbuh. Bijeje staklene oči, muškarac ima crne zjenice.“, Kucher, Walter, „Kunst aus Afrika: Kopf mit vielfacher Tätuierung und schematisierter Nase“, *Belgien und der Kongo.. Ein Beitrag zu den Beziehungen zwischen Afrika und Europa*, Nurnberg: Naturhistorische Gesellschaft 1962/3. илустрација 3.

²³⁵⁰ Ове изложбе одржане су у *Етнографском музеју* у Београду, *Етнографском музеју* у Загребу, *Етнографском музеју* у Љубљани, *Музеју 25. мај*, *Музеју на Брионима*, *Галерији неслврстаних*, *Музеју афричке уметности* у Београду. Повремене изложбе постојале су у *Музеју савремених уметности*, *Музеју за умјетност и обрт* те павиљону *Цвијета Зузорић* те у локалним музејима Такође, међу приватним колекцијама истичу се Драго Муврин и Катарина Царић. Видети: Dokumentacija Etnografskog muzeja Zagreb, “Vanevropske izložbe u EMZ”; “Povremene izložbe”, *Hrvatska i svijet Afričke zbirke u Etnografskom muzeju u Zagrebu*, Zagreb, 2017, 64-69. “Razstave Etnografskega muzeja (1963-1983)”, *Slovenski etnograf* 48, 219-229; *Galerija umjetnosti nesvrstanih zemalja “Josip Broz Tito”* [s.a], Cetinje:Obod; Ana Sladojević, *Objects from Africa in the Museum of Yugoslav History* (Belgrade, Serbia) Paper read at ASA (African Studies Association) Conference. Philadelphia, USA, Nov/Dec 2012.IX-F-9 Africa in the Market: The Circulation of African Art in the 20th and 21st Centuries (Part I) Ličina, Marija, Prilog 2, Prilog 3 u: Ličina, Marija „Музеј афричке уметности (настанак, развој, перспективе)“, master rad, Fakultet političkih nauka, Beograd 2013; Prilog 1 u: *Muzej afričke umetnosti. Konteksti i reprezentacije*, “Египатска уметност. Значаје београдске изложбе египатске ликовне и применјене уметности у другој половини XX века“, *Egipat u sećanju Srbije*, 81-99; Afrika među nama, *Vjesnik*, 29.11.1990.

²³⁵¹ Тако кустоскиња Етнографског музеја у Загребу тенденциозно цитира један извор који за Лермана каже да је „један од најхуманијих службеника државе Конго“, Lazarević, Aleksandra Sanja, „Tibor Sekelj” 26.

једној, веома митологизованој зони (Западна Африка).²³⁵² Трећа група укључује изложбе које приказују савремену ументост, високог квалитета, она Африку уводи у савремени свет и највише ради на разбијању предрасуда о Африканцима као неспособним за апстракцију. На крају, и најспецифичније, у оквиру несврстане културне мреже, крајем седамдесетих појављују се изложбе које у руху „културе несврстаних“, једнаких простора излагања за једнаке уметничке творевине из савременог доба, долазе најближе идеалима „русоовском универзализма“ и „добро одмереног хуманизма“.²³⁵³

О посредованој слици Африке говори и чињеница да су три од четири изложбе које су биле најшире приказане биле гостујуће изложбе. То су, најпре, *Унескове* „Црначка уметност“ (1965) и „Јужно од Сахаре“ (1980). У питању су, дакле, Западне слике Африке – прва доноси предмете који су власништво *Француског института Црне Африке* у Дакару, и припремна је изложба за *Први фестивал афричке културе*, а другу чини 70 фотографија људи, савана и уметности израелског фотографа.²³⁵⁴ Трећа најуспешнија изложба, „Савремена Скулптура Маконде“, путовала је по Југославији крајем осамдесетих урађена је у директној сарадњи Југославија-Танзанија.²³⁵⁵ Четврта по ширини приказивања била је изложба МАУ („Бронзане скулптуре западне Африке“) и садржала је предмете колекције Печар-Загорац.²³⁵⁶

Несврстана културна мрежа могла је бити и предност и ограничење у културној конверзацији са Африком. Тако је инерцијом културних радника Народног музеја, али и покушајем да се сарађује са читавим несврстаним светом пропуштена прилика да се у Београд уместо у Лондон шездесетих доведе репрезентативна изложба *5000 година египатске уметности*, прва коју су Египћани као културно независни направили. Уместо у Београд изложба је отишла у Лондон, а Народни музеј је угостио изложбу о 3000 година мексичке културе.²³⁵⁷ Међутим, управо је несврстана културна мрежа омогућила да у Југославију дође репрезентативна изложба *2000 година нигеријске уметности*, која је пратила FESTAC '77, те да на до тад невиђени начин презентује једну субсахарску културу.²³⁵⁸

Несмањеним жаром се током читавог периода афричка уметност користила као важан начин да се прикаже континент, на различите начине.²³⁵⁹ За уређивање ових колекција музејски експерти користили су углавном знања систематизована на Западу, а тек контекст

²³⁵² Печар ће приказати западну Африку као: „мистичну, паганску, анимистичку, богату ризницу афричких узнемирења из којих је израсла једна уметност“ Реџар, Zdravko, Zagorac, Veda, „Kako је nastala zbirka“, *Umetnost Zapadne Afrike.*, 6.

²³⁵³ „Културе несврстаних“ представљају нову форму „једнаких уметности“ почев од седамдесетих – Остоја Грозданић Балкански је тако снимео серију фотографија у Африци и Азији и приказао их као „Људи. Боје. Пријатељи“. Из оквира уобичајених представа о Африци излазе изложбе „Апартхејд Јужне Африке“ (1982) и „Археолошки налази Танзаније“ али су ово само ретки изузеци. Todorov, *Mi i Drugi*, 28,367.

²³⁵⁴ Vučetić, „Exhibitions as spaces“, 21; *Crnačka umjetnost*, katalog izložbe, Etnografski muzej Zagreb, Institut za proučavanje Afrike Zagreb, 1965. 7; „Crnačka umjetnost“, *Vijesti muzealaca i konzervatora hrvatske*, prosinac 1965, Zagreb, 1965, 167.

²³⁵⁵ Гостовала је и у четири југословенска града, Ličina, Marija, „Razvoj programa MAU“, *Nyima kor ndzidzi*, 54.

²³⁵⁶ Ličina, Marija, Prilog 2 Muzej afričke umetnosti.

²³⁵⁷ Ова изложба била је прва велика међународна изложба коју је у потпуности спонзорисао Египат а коју су извели египатски културни радници, Она је је излагала предмете из египатских колекција. Брисел и Лондон, као и многи други градови широм Европе који су ову изложбу угостили, додавали су предмете из својих колекција, те су издавали посебне каталоге. Bergman, Diane, „Historiography of Ancient Egyptian Art“, *A Companion to Ancient Egyptian Art*, Hartwig, Melinda K (ур.), Oxford: Oxford University press, 2015, 31. AJ, 559 -3-6, Општи поверљиви материјали, Odeljenje za štampu i informacije Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom 18.5.1960; AJ, 559, 100-221, Izložbe stranih umetnika u Jugoslaviji, Ambasada Kairo Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom 2.3.1962; AJ, 559, 100-221 Izložbe stranih umetnika u jugoslaviji, Upravi Narodnog Muzeja, Šef Antičkog odeljenja, Đorđe Mano Zisi; AJ, 559, 100-221, Izložbe stranih umetnika u Jugoslaviji, Direktor Narodnog muzeja Veljko Petrović Komisiji za kulturne veze 28.7.1962.

²³⁵⁸ Интервју са Драгом Муврином, 11.4.2019.

²³⁵⁹ *Kulturna i znanstveno-studijska saradnja*, 48.

антиколонијализма и несврстаности правио их је дистинктивним.²³⁶⁰ Слика света коју су нудили музеји инхерентно је некомплетна – нарочито су традиционална друштва била „под лупом“: тамо су у вештачки твореним диорамама и таблоима инсулирана, санитизирана, пластицизована, претварана у атракције и помагала за учење.²³⁶¹ *Галерија несврстаних*, супротно овоме, како својим предметима (750 из 55 земаља) тако и својим правним статусом (заједничко власништво несврстаних земаља), а и ангажманом блиско везаним уз спољну политику, представља највидљивији израз „културе несврстаних“ у коме равноправно учествују Југославија и афричке државе.²³⁶² Несврстани израз видимо и у опису циљева приказивања културног плурализма кроз веровања, инструменте, употребне предмете, одећу, „културно благо трећег свијета, укључујући Југославију“.²³⁶³

Уколико погледамо кључне четири поставке у Југославији (1962, 1972, 1977, 1982) добијамо прилично дифузну слику Африке. У том смислу музеји и афричке збирке предстаљају слику света и лепезу виђења Африке – од лажно етнографског до представљања материјалне културе традиционалних друштава као лепе уметности.²³⁶⁴ Најпре се сусрећемо са мапама Африке/света на улазу у музеје. Мапа у *Музеју на Брионима* и она из *Музеја 25 мај* нуде крајње етноцентрично виђење, свет виђен из Југославије. Било је свакако боље пројектовати огроман број савезника и простор обојен истом бојом него усамљену Југославију, изван блокова и као тачку на глобалној мапи – слично је чинила Британија после деколонизације. (Слика бр. 30).²³⁶⁵ Мапе зато глорификују улогу Југославије и Тита у покрету несврстаних. У ствари, по речима кустоскиње колекције поклона Титу, *Музеј 25 мај* настаје да сведочи „безгрешној политици Тита“, а уклапање *Другог* ту се чини преко „њихових ствари“ – где се може избећи колонијална конотација али не и искривљена слика *Другог*.²³⁶⁶

Мапа у *МАУ*, са друге стране, нуди изузетан уметнички дојам историје, географије и континенталне целовитости Африке. Као једини експонат наручен за отварање,²³⁶⁷ представља изузетну алтернативну географију Африке, у којој се не може пронаћи траг политичке географије Африке. Наиме, мапа од афричког дрвета подељена је гвозденим геометријски правилним шипкама. То упућује само на једно – вештачко парчање Африке и њену поделу од стране колонијалних сила. За „уздицање“ разних делова Африке, будући да се не могу наћи друге паралеле (Етиопија и Јужна Африка на истој висини), објашњење налазимо у уметничком приказу континенталног ослобађања од стега (Слика бр. 29)²³⁶⁸

²³⁶⁰ Види нпр. превод Јелена Аранђеловић Лазих, Adam, Leonard, *Primitivna umetnost*, Beograd 1963; За уређивање колекције Печар-Загорац Лазих користи нпр. *Dictionnaire des civilisations africaines*, Fernand Hazan, Paris, 1968; Griaule, Marcel, *Dieu d'eau*, Paris, 1966.

²³⁶¹ Ames, *Cannibal Tours and Glass Boxes*, 23; Манојловић Пинтар тврди увид у живот географски и културно удаљених, али политички блиских југословенских савезника отварао је простор за интроспекцију [...] у тим релацијама Африка више није представљала мутну, застрашујућу фигуру инфериорног Другог већ политичког партнера и савезника на међународној сцени.“ Pintar, “Музеји umiru такође“, vii

²³⁶² „Izložba u Centru Sava“ *Borba*, 01.09.1989; Репродукције у посебном броју часописа *Razvoj. Development*, vol 4. No 2. July-December 1989.

²³⁶³ „Iz kulturne riznice nesvrstanih-izloženi afrički predmeti“, *Večernji list*, 11. цит према: Orlić, Katja, „Afrički predmeti u stalnim postavima i povremenim izložbama Etnografskog muzeja“, *Hrvatska i svijet*, 66.

²³⁶⁴ Ames, *Cannibal Tours and Glass Boxes*, 52. Sladojević, *Muzej afričke umetnosti*, 19-20.

²³⁶⁵ Craib, „Decolonization and Cartography“, 38.

²³⁶⁶ Александра Момчиловић је на конференцији „Несврстани музеј“ 8.11.2016. истакла да од 84.000 предмета у Музеју Југославије, око 80% чине поклони Титу те се деле у пет категорија 1. Аутентични (попут делића Ангор Вата) 2. Реплике 3. Аутентични са инскрипцијом 4. Прављени за Тита 5. Сувенири Истакла је и то да они „репрезентују даваоца национално или културно“.

²³⁶⁷ Мапу је израдио академски вајар Никола Коља Милуновић (1935-2016) од различитих типова афричког дрвета специфично за отварање музеја 1977. *Nyimpa kor ndzidzi*, 103.

²³⁶⁸ Упореди Weiwei, Ai, “Map of China”, *Map: exploring the world*, 133.

Музеј 25. мај кроз своју збирку поклона, посетиоцима нуди само слику света кроз званичне културне политике, потпуно одређене личношћу Тита.²³⁶⁹ Музеј на Брионима и етнографски музеји у Загребу и Љубљани нуде псеудо-аутентични етнографски контекст. Музеј афричке уметности пак, нуди материјалну културу као лепу уметност. Идеалу етнографске Африке са широким приказом живота кроз предмете највише се приближио ЕМЗ, музеј са најбогатијом и најразноврснијом збирком афричких предмета на овим просторима (Слика бр. 31).²³⁷⁰ Приказ живота племена, са илустрацијама, постављеним диорамама и макетама у стакленим витринама морао је учинити утисак егзотичне Африке на посетиоца.

МАУ је настао у специфичној клими касних седамдесетих, што га је у потпуности обележило. Сама колекција Печар-Загорац настајала је од касних педесетих, паралелно са активностима и путовањима пара.²³⁷¹ Прве вести о збирци затичу етнологи и путописци у посети амбасадорској резиденцији СФРЈ у Бамаку.²³⁷² Идеја оснивања музеја афричке уметности потиче од самих колекционара, касних шездесетих.²³⁷³

Оснивање МАУ није изузетак у светским размерама, нити су музеји у источној Европи који би се бавили „ваневропским културама“ ретки, а ретки нису били ни колекционари у социјализму.²³⁷⁴ Феномен колекционирања је веома стар, и свакако није само западни концепт.²³⁷⁵ Наиме, ако је сам Тито давао пример својим колекционирањем, тако је дао и политичку подршку „пратећи све фазе изградње музеја“, или макар дајући благу подршку својим старим пријатељима, те на крају дарујући један предмет.²³⁷⁶ Политичка клима била је изузетно повољна. На отварању је говорио градоначелник Београда Живорад Ковачевић који је исцртао главне координате настајања овог музеја: пријатељство са афричким државама, несврстаност као мрежу која отвара пут ка афримаацији културног стваралаштва Другог, географску удаљеност, а идеолошку блискост.²³⁷⁷ Радило се о малом музеју са око 2.000 предмета, а градске власти су наменски изградиле зграду за предмете са простора Малија, Снегала, Гвинеје (К), Горње Волте, Обале Слоноваче, Гане, Тогоа, Бенина, Нигерије и Камеруна.²³⁷⁸

²³⁶⁹ Sladojević, *Muzej afričke umetnosti*, 44.

²³⁷⁰ У томе подсећа како на поставку музеја *Pitt Rivers* у Оксфорду из осамдесетих тако и на поставку *Naturhistorisches Museum*, у Нирнбергу чије делове делимично данас задржавају. Збирке браће Сељан, Лермана, те додаци социјалистичких колекционара стварали су представе годинама о животу у Етиопији, Јужној Африци, Конгу итд. Године 1972. поставка је делимично измењена где се приступило ораганизацији предмета не по дародавцу већ по географском распореду, али је задржан крути етнографски приступ. Музеј поседује 490 предмета Драгутина Лермана, 133 предмета браће Сељан, 700 предмета Катарине Царић, те 209 предмета Драге Муврина. Živković, Marija, *Hrvatska i svijet. Afričke zbirke u etnografskom muzeju u Zagrebu*. Фотографије поставке до 1972 у: *Hrvatska i svijet*, 62-63.

²³⁷¹ Три аспекта су постојала као први филтер: куповати само оно што је „употребно“, или оно што је „естетски лепо“, а такође одбијање „туристичке уметности“ Одмах по оснивању музеја, Печар и Загорац отишли су у Гану па су одатле донели око 1000 предмета. Mišković, Naumov, „Jedan razgovor u arhivu“; AMAU, Audio, „Zdravko i Veda pričaju o Muzeju“

²³⁷² Nešović, *Svitanja i sutoni*, 123,126.

²³⁷³ Крајем шездесетих појављује се вести у медијима „југославенски амбасадор Здравко Печар има сандуке афричких умјетнина у Загребу и не зна шта ће са њима да ради“. Интервју са Драгом Муврином, 11.4.2019. Загреб

²³⁷⁴ Тако су Њујорк и Вашингтон имали сопствене музеје односно крила посвећена афричкој уметности осамдесетих година XX века. Keim, *Mistaking Africa*, 66; Сладојевић, пак, подвлачи јединственост ове институције „у земљи и региону“. Sladojević, *Muzej afričke umetnosti*, 9. Тако је Драго Муврин прибављао уметнине и за своју приватну колекцију, а једном приликом и за МАУ. Интервју са Драгом Муврином 11.4.2019.

²³⁷⁵ Sladojević, *Muzej afričke umetnosti*, 12.

²³⁷⁶ Исто, 64; AMAU, Dokumentacija, br 35, Transkript emisije о Музеју афричке уметности, Телевизија Београд, 26.5.1980, 19; AMAU, Dokumentacija, br.40 Pismo drugu Titu 8.4.1975; AMAU, Dokumentacija, br.40, "Tito primio Pečara", *Politika*, 14.7.1975.

²³⁷⁷ „Извод из говора градоначелника Живорада Ковачевића од 23.5.1977, *Nyimpa kor ndzidzi*, 32.

²³⁷⁸ Sladojević, *Muzej afričke umetnosti*, 5-6; „Једно питање – један одговор. Аутентичне вредности афричке уметности“, *Književne novine, Nyimpa kor ndzidzi*, 40.

Прва директорка, Јелена Лазић Аранђеловић, преузела је и унеколико повећала евроцентричност слике говорећи о „скривеним благу света“.²³⁷⁹ Ипак, рухо је било антиколонијално па је тако музеј и промовисан.²³⁸⁰ То нису били само предмети из Африке, то су били предмети из „пријатељских земаља.“²³⁸¹ Као „сензацију у културном животу Београда“ кустоси МАУ сматрали су да изложбе и материјал надвладавају политичко.²³⁸² Тако је на улазу у сталну поставку, поред мапе, стајао и чамац са натписом „Човек не може опстати сам“.²³⁸³ Пре тога је посетилац већ видео поменуто мапу Африке али и сидро једног брода за превоз робова, које је постављено испред музеја. Натпис на том сидру демонстрира недовољну разрађеност идеје отпора, као кључне идеје антиколонијализма, те саосећања, као саставног дела политике пријатељства са *Другим*.²³⁸⁴ Идејна недовршеност јасна је, без обзира на дискурс солидарности, у децидираном одрицању одговорности и давању претераних цифара трговине робљем. Касније ће посетилац наићи на поставку која приказује земљу, траву и небо – афрички континент.²³⁸⁵ Он улази без припреме у свет уметности Западне Африке где је остављен велики простор за стварање личне слике. Уметност је требала да представи Африку у тоталитету.²³⁸⁶

Иако је намера оснивача била представљање Африке кроз „афричку уметност“ ипак етнографска укореењеност „погледа“ доноси само парцијализован и ограничен оквир репрезентације.²³⁸⁷ Укореењени дискурс музеја „West and the rest“ у самом корену сече могућности правога приближавања *Другог*.²³⁸⁸ Етнографски приступ видљив је и у подели предмета по свом географском пореклу и по амбиваленцији у коришћењу речи „племе“ и „народ“ те карактеризацији Африканаца.²³⁸⁹

Као и музеји по Африци у то доба, усталом, и овај музеј био је у потрази за својим изразом – томе сведоче дебате са афричким кустосима почетком осамдесетих. Еволуцију али и амбиваленцију виђења Африке налазимо у раду Аранђеловић Лазић, што није необично ни за кустосе музеја у Африци тога времена.²³⁹⁰ Међутим, можемо наслутити разлику у слици коју гаје колекционари, Печар-Загорац, са великим „субјективним искуством“ у Африци и катардарски

²³⁷⁹ Извод из каталога поводом отварања МАУ, 1977, Цитирано у *Nyimpa kor ndzidzi*, 13

²³⁸⁰ *Nyimpa kor ndzidzi*, 24

²³⁸¹ Arandelović Lazić, Jelena, “Tradicionalna umetnost Zapadne Afrike”, *Umetnost zapadne Afrike*, 15.

²³⁸² Интервју са Нарцисом Кнежевић Шпијан, Наташом Његовановић Ристић, МАУ, Ана Сладојевић и Емилија Епштајн 2016.

²³⁸³ Здравко Печар је чамац са натписом добио од шефа рибарског села 1975 у Гани. *Nyimpa kor ndzidzi* 25.

²³⁸⁴ Поред тога ово је једини експонат у Југославији који је говорио о трансатланској трговини робљем; јако занемареној теми у земљи. Натпис је гласио “Сидро типа „адмирал“ припадало је броду „неријера“ који је потопљен у Гвинејском заливу пре 150-200 година. Приликом риболова, шпански капетан Хесус Арманди, из Акре, извадио је сидро у близини Порто Ново и поклонио га збирци Печар, 1975. године. У току три века превезено је у Америку 20 милиона црнаца а приликом хајки и транспорта изгинуло их је 200 милиона. У овој трговини људима никада нису учествовали народи Југославије“. Плоча је постављена 1977, *Nyimpa kor ndzidzi*, 152.

²³⁸⁵ Кнежевић, „Архитектура МАУ“, 114.

²³⁸⁶ Његовановић Ристић, Наташа, „In Memoriam: Јелена Аранђеловић Лазић“, *Nyimpa kor ndzidzi*, 48

²³⁸⁷ *Nyimpa kor ndzidzi*, 51.

²³⁸⁸ Sladojević, *Muzej afričke umetnosti*, 10-11.

²³⁸⁹ Наилазимо одјек идеје о „Срећном Африканцу“ где се описује тајна веза музике, игре, свакодневног живота, личности и маске Африканца. Догон, Бамбара, Сенуфо помињу се као народи односно племена. Један део предмета (керамика) смештен је у псеудо-етнографску контекст. Иако је назив „племе“ избегнут у корист „народа“, ипак се неке етничке групе описују овако „Дан – људи шуме и Гере – људи саване“. Тензију племе-народ Сладојевић види као тензију између давања улоге центра и периферије. Sladojević, *Muzej afričke umetnosti*, 41-42.

²³⁹⁰ Лазић ће 1973. назвати Бамбаре, Малинке, Догоне племенима, а у поставци МАУ 1977. назваће их народима. У поступку формирања музејске поставке, Лазић је обишла и Етнографске музеје у Бенину, Нигерији, Гани. *Nyimpa kor ndzidzi*, 46; AJ, 465, F 1846, Izveštaj Jelene Lazić sa Putovanja u Zapadnu Afriku 28.2.1977., 1-4. Arandelović Lazić, Jelena, “Tradicionalna umetnost Zapadne Afrike”, *Umetnost zapadne Afrike*, 15. 1963. Лазић је превела *Примитивну уметност* – 1973. одбиће да ове уметности категорише као примитивне додајући 1977 да треба разбити „мит о примитивности“ *Nyimpa kor ndzidzi*, 46; *Nyimpa kor ndzidzi*, 43.

стручњаци, попут Лазихе, са малим искуством путовања.²³⁹¹ Иако Ана Сладојевић правилно примећује Печареву оптерећеност европоцентризмом, ипак кроз његове радове можемо видети еволуцију схватања улоге Европе па и Југославије, што је много мање заступљено код Лазих.²³⁹²

Један од илустративних предмета за антиколонијални дискурс музеја јесте и тканина народа Фон из Бенина која припада пољу „туристичке уметности“ али која својим садржајем сведочи антиколонијализму – ради се извезеним мотивима афричких краљева пре ере високог колонијализма (Слика бр. 32).²³⁹³ Ова уметност везана је и за бележење афричке усмене традиције отпора, те уско везана за слављење јаким афричким ауторитета, а мотиви који се појављују и перцепирају као западни (каравеле, мускете, пруга) у ствари сведоче моћи одређених народа, владара те јачини отпора.²³⁹⁴ Одјек Печаревих и идеја афирмације „Старе Африке“ налазимо у истицању у легендама „три најзначајније државе“ афричког средњег века. Овде такође можемо препознати тенденцију глорификације предколонијалног стања. Тачка отпора завојевачу једна је од *сличности*. У том смислу, МАУ је свакако музеј који се колеба између етнографског/уметничког, колонијалног/антиколонијалног.²³⁹⁵ Реакције југословенске културне јавности, откривају различите нивое афирмације читаве Африке.²³⁹⁶

Културни радници су при сурету са Африканцима музеј и његову делатност могли истаћи у први план,²³⁹⁷ Рецимо, део аквизиције предмета догађао се приликом званичних посета музеју – председник Мусевени тако је Печару 1989. поклонио један предмет. Делатност музеја, више него његова стална поставка, била је антиколонијална.²³⁹⁸ Музеј је и замишљен као врста „афричке куће“ где би се догађале и разни сусрети са *Другим*, те на неки начин проучавала Африка.²³⁹⁹ Као један од кључних догађаја истакло се предавање професора Теофила Обенге 1980.²⁴⁰⁰ Пун музеј слушао је овог историчара када је говорио у аутентичном амбијенту о Африци као „колевци човечанства“ са позиције „биолошког јединства свих варијетета човека“.²⁴⁰¹ Предавање је несумњиво користило да се разбију концепције о Африци као вечитом „мрачном

²³⁹¹ Колекционари и музејски стручњаци дошли су више пута у сукоб око концепција изложбе – наиме, посве је сигурно да су музејски стручњаци донекле пластично прилагођавали музејску поставку; што је оснивачима музеја и пасионираним колекционарима сада деловало као недовољна страст према афричким уметницама. АМАУ, „Audio Zdravko i Veda причају о Музеју.“

²³⁹² Сладојевић, *Музеј афричке уметности*, 76-77.

²³⁹³ АМАУ, *Картон предмета, Опис предмета*: „Израђен је у Абомеју, где се још увек раде ове тканине, данас за продају, док су некад биле намењене искључиво за употребу двора.“ *Набављено у Абомеју 1976, анимистичка, дворска, Бенин, Фон, величина 190x180 cm, Техника*: „У прошлости израђивали уметници једне породице искључиво за двор у Абомеју. Од увозне тканине апликацијом.

²³⁹⁴ Види: Adams, Monni, „Fon Appliqued Cloths“, *African Arts*, vol 1 3, 2, (1980), 28-41.

²³⁹⁵ Сладојевић, *Музеј афричке уметности*, 25, 65-66, 71-73

²³⁹⁶ Чинуа Ачебе био је кратак: „Врло ме је заинтригирао овај музеј“, а генерал Траоре пристојан: „Један изванредан догађај и сусрет са афричком уметношћу“. Драган Савић, карикатуриста *Борбе*, сматрао је да је „Европска модерна [...] остала далеко иза ликовне имагинације аутентичне маште жарког континента“. Директор Музеја Гане, подвукао је пријатељство Југославије и Африке. Исто је сматрао амбасадор СФРЈ Занко Цвете који је истакао паритет цивилизација, сматрајући западну за своју, пријатељство, уметност. Александар Вучо био је просто „одушевљен експонатима“. Зуко Џумхур био је кратак: „Аферим, аферим, Африканци!“ Љубивоје Ршумовић се изразио у стиху: „Тамо где Растко нађе стих, О [нечитко] црних вала, Лепота чека. Понизно њих, Ево записујем, Африко хвала!“ АМАУ, *Књиге utisaka*, 1977-1989.

²³⁹⁷ „Razgovor o mogućnostima kulturne saradnje“, *Kultura*, мај 1980, 116.

²³⁹⁸ Сладојевић, „Museum of African Art“, 5.

²³⁹⁹ У писму поводом отварања МАУ, које су послали из Акре, Печар и Загорац нагласили су да је „Афрички музеј[...] треба да буде путоказ и учионица будућих кадрова који ће се одређивати за дуготрајан рад и животну активност у Африци Pismo Zdravka Pečara i Vede Zagorac, Akra, маја 1977., *Nyima kor ndzidzi*, 36. Тако је приређено „Вече поезије Агостина Нета“ 1978. а рецитовали су анголски студенти и југословенски глумци. Ličina, „Razvoj programa MAU“, 56.

²⁴⁰⁰ Исто, 59; Интервју са Нарцисом Кнежевић Шпијан, Наташом Његовановић Ристић, МАУ, 2016.

²⁴⁰¹ Obenga, Teofil, „Afrika-kolevka čovečanstva“, *Kultura*, мај 1980, 14.

континенту“ те да се историзују одређени стереотипи попут „доброг дивљака“, али и да се афирмише Африка као простор заједничке прошлости читавог људског рода – као клин разбијања расистичких и култур-суперматистичких предрасуда.²⁴⁰²

На свим великим афричким фестивалима, уметност играња, фолклора и племенских плесова чинила је централни или макар велики део програма, а осећај за ритам и афинитет према плесању предмет су манипулација сликом црнаца од расистичких интерпретација грофа Гобиноа до појаве цеза.²⁴⁰³ У ванредном примеру уклапања афричких у домаће традиције налазимо на специфичан пријем афричких фолклорних трупа у Југославији, где је фолклор препознат као врста изражавања уметничких, традиционалистичких али и савремених тенденција читавих народа, од Египта до Уганде.²⁴⁰⁴ Сliku афричких пријатеља Југословени су успевали да уклопе у сопствене револуционарне традиције и пут Југославије од ослобођења до глобалне присутности у виду несврстаности. Тако је, на пример, за дан ослобођења Крушевца 14. октобра 1970, на два распродата концерта наступио фолклорни ансамбл из Малија, а „месни рецитатори“ рецитовали су афричку поезију уз изложбу фотографија о Малију.²⁴⁰⁵ Овде видимо како је у културном животу коришћена слика афричког *Другог*, на антифашистичку борбу и антиколонијалну борбу надовезала се несврстаност као концепт упознавања и мирног живота са *Другим*, као активна мирољубива коегзистенција на самоуправни социјализам. Континуитет ове културне праксе можемо запазити у прослављању *Дана младости/Дана Африке*, оба 25. маја, заједно на манифестацији која се 1984-1991 одржавала у Загребу под називом *Тједан Африке*.²⁴⁰⁶

Од друге половине седамдесетих нарочито је приметна тенденција где афрички културни актери долазе у Југославију. „Афрички гласови“ били су јачи, хетерогенији и говорили су са више ауторитета и аутореклесије. Најзначајнија манифестација са израженим присуством афричких културних радника на тлу Југославије, али и најзначајнији догађај у аутореклесији на слику афричког *Другог* за културне раднике у Југославији збио се на *Данима информација о култури Африке* 1980.²⁴⁰⁷

²⁴⁰² Исто, 14-24.

²⁴⁰³ Тако је на пример, Цулијус Њерере, дугогодишњи председник Танзаније, био велики покровитељ различитих трупа које су изводиле племенске плесове, нарочито у званичним приликама или о националним празницима. Vansina, *Arts and Society*, 614. Mazrui et. Al, “The development of modern literature”, 565. Niederveen, *White on Black*, 136-144.

²⁴⁰⁴ AJ 559, 124-263, Muzički folklor i amaterizam 1960-1964, Jugokonzert komisiji 16.1.1962; AJ 559, 125-265, Muzički folklor I amaterizam 1967-1971, Izveštaj o gostovanju nacionalnog folklor iz Tunisa 5.2.1969; AJ 559, 125-265, Muzički folklor i amaterizam 1967-1971, Folklorna umetnost u UAR AJ 559, 125-265, Muzički folklor i amaterizam 1967-1971, Izveštaj sa gostovanja folklornog ansambla Senegala 27.10.1971.

²⁴⁰⁵ AJ 559, 125-265, Muzički folklor i amaterizam 1967-1971. Izveštaj o gostovanju nacionalnog folklornog ansambla republike Mali. 28.10.1970.

²⁴⁰⁶ Организатори су били Унија афричких студената из Загреба, Клуб међународног пријатељства Загреб, подршку је давао Француски институт као и неколико државних институција укључујући ССРHX. Одржавао се од 1984-1991 сваког 25. маја. Идеју је наводно дао Мишел Винсен, лектор француског на филолошком факултету у Загребу. „Тједан Африке“ *Vjesnik*, 15.05.1990. AMAU, Program Тједна Африке 1988; Program Тједна Африке 1989; Program Тједна Африке 1990; Tradicionalna kuturna smotra, *Vjesnik* 25.05.1991

²⁴⁰⁷ Овај јединствени догађај укључио је југословенске и културне раднике из 19 афричких земаља са неколико важних манифестација у Београду, Новом Саду и Загребу између 24. и 29. марта 1980. Изложено је преко 1000 књига о Африци уз предавања афричких писаца, размењена су искуства, приказани су афрички филмови, договорена је сарадња у области библиотекарства, издаваштва, кинематографије, образовања, медија, музеологије те све што је потребно за афричке државе које „теже очувању сопственог идентитета и афирмисању и заштити националне културе и њених сведочанстава“ AMAU, Značajna manifestacija, Panče Zafirovski, *Komunist*, 04.04.1980. AMAU, “Saradnja”, *Večernje novosti*, 30.03.1980; Verica Petkovska, “Bolje upoznavanje za buduću saradnju”, *Borba*, 31.03.1980; “Saradnja”, TANJUG-Pobjeda, 31.03.1980; “Afrika sve bliža”, *Večernji list*, 31.03.1980; “Značajna manifestacija”, Panče Zafirovski, *Komunist*, 04.04.1980.

Боравак културних радника из Африке у Југославији протекао је у братској али и интелектуално изазовној атмосфери. Радило се о великим именима афричке културе (Теофил Обенга, Џозеф Ки Зербо, Мухамед Диоп, Базил Косу, Роже Дорсенвил), а њих је дочекао пун састав југословенске културне елите (Здравко Печар, Крсто Булајић, Јокица Хаџивасилева, Триво Инђић, Милош Немањић, Дарко Танасковић, Бисерка Цвјетичанин). Афричка критика тадашњег света умногоме је проналазила сличне тачке ослоња као југословенска: хегемонија метропола, култура као производ материјалних услова, марксизам као оруђе критике, статистике УН-а као доказ неједнакости, морални аргумент као доказ истиности тврдњи, универзализам као светла будућност – све подвучено дискурсом пријатељства. Базил Косу је био нарочито критичан према имагинарној географији и Западној терминологији, приписујући њихово порекло колонијалној географији/речнику.²⁴⁰⁸ Теофил Обенга, три пута у свом обраћању афирмативно понавља да Југославија (коју смешта у Централну Европу!) и Београд „познају Африку“ – кроз несврстаност, кроз уметност, кроз борбу за слободу.²⁴⁰⁹

Југословенски културни радници, попут Трива Инђића, слично афричким изводили су развој културе из развоја материјалне производње, те су на културу гледали као на револуционарни чин што Инђић описује цитирајући Кабрала.²⁴¹⁰ Завидно познавање показује Инђић када супротставља црнаштво Сезера, Сенгора и Дамаса идејама ангажованим у савременим и националним границама.²⁴¹¹ Инђић вешто цитира и једног од гостију – Обенгу – када каже да не треба ићи у сукоб евроцентризма и афроцентризма већ ка „планетарној свести човечанства.“²⁴¹² У највећу интроспекцију отишао је ветеран афро-југословенске сарадње, Здравко Печар када је доста песимистично питао: „Шта смо ми, социјалисти, социјалистичке земље донели ново на афрички континент и чиме смо се прославили?“ што је било питање које га је мучило 30 година и на које је имао прилично негативан одговор.²⁴¹³

Културна елита Југославије била је део југословенског друштва са најистанчанијом сликом Африке, највећим општим и специјалистичким знањем о овом континенту. Африканисти и други обласни специјалисти, укључујући пионире у овој области, користили су колонијалну науку као врсту одскочне даске за проучавање Африке, те су уз идеолошку оштрицу, преузету од политичке елите, критиковали њене домете. Ово је донело помак у стварању другачије слике Африке, али је било недовољно. Стога, културна елита приступила је даљој афирмацији афричких култура кроз мрежу несврстаности. Укупно, повећањем корпуса текстова и броја специјалиста и нарочито појавом правих експерата у руху африканиста овај процес довешће крајем седамдесетих до мале победе професионалног над политичким у Југославији, што је одлучно утицало на слику Африке међу културном елитом. Југословенска културна елита градила је слику Африке на основу књишког знања, али су исто надомешћивали активним контактима са културном елитом Истока и Запада, па их видимо једнако присутне у Москви и Лондону. Поред тога, изузетно су јаке биле везе са самом Африком, што преко коришћења институција СФРЈ што преко личних контаката. Путовање у Африку, од изузетног значаја за процес стварања менталних мапа, користили су практично сви припадници културне елите. То је била врста субјективног искуства али и теренског рада којом су надомешћивали поглед „иза катедре“; ту је процес сличан процесу политичке елите.

²⁴⁰⁸ Kosu, Bazil, „Perspektive i svrha kulturne saradnje nesvrstanih“, *Kultura*, maj 1980, 106, 111-114.

²⁴⁰⁹ Obenga, Teofil, „Afrika-kolevka čovečanstva“, *Kultura*, maj 1980, 11.

²⁴¹⁰ „Benin, Gabon, Obala Slonovače“, *Kultura*, maj 1980, 173.

²⁴¹¹ „Razgovor o mogućnostima kulturne saradnje“, 174.

²⁴¹² Исто, 175.

²⁴¹³ Исто 190, 193-194, 198.

Чињеница да у Југославији никада није постојала африканистика, те да се проучавање Африке стално колебало између погледа на континент и погледа на читав „несврстани свет“ значило је да су неки афрички феномени занемаривани. Ови проблеми су примећени већ почетком шездесетих, али није дошло до концентрације политичке воље да се у фокус стави проучавање континента. Стога је после периода супротстављања закључцима колонијалних наука и култура метропола, дошло до краћег застоја у коме је афримацију афричког *Другог* културна елита наставила тек у руху несврстане, универзалистичке слике света. То је, иако је додатно изоштрило слику географско-културног *Другог* и отргло га од егзотицистичких образаца, било недовољно да се створе темељни радови у свакој од испитаних наука, односно велика емпиријска база о самом континенту. Због тог лабавог оквира на полу-колективном нивоу, индивидуални рад и интересовање доносило је, природно, различите слике *Другог*. Стога, можемо видети да су се неке научне и културне области са доста слободе бавиле Африком (египтологија, етнологија, оријенталистика, музеологија) али нису постигле видљивији успех. Друге су, пак, попут историографије и антропологије, имале слободу, али и врсту надзора и аутоцензуре, где су обрасци тумачења много више зависили од политичког дискурса. Упркос свему, у свим овим научним и културним областима било је доста простора за међусобну полемику, што је доприносило јаснијој слици континента.

Политикологија представља пример области где се десила потпуна синергија слике политичке и културне елите. Она је истовремено имала јаку подршку у дисеминацији својих резултата те је свакако утицала на слику коју су имали обични Југословени. Са друге стране, иако је политичка елита редовно добијала информације од културне, видимо да су разлике у слици Африке и ретка сукобљавања политичке и културне елите око ње, остајале иза затворених врата. Специфичан феномен је књижевност, где је политика превођења и стручност културних радника довела до изузетних резултата у стварању правилне слике афричког *Другог*, и маргиналозовања изванафричких представа о континенту. Путописи су, додатно, посведочили да је културна елита могла преузети дискурсе од политичке (посебно антиколонијализам и несврстаност) и дати им посебну боју, али и показали су отвореност југословенске културе јер су различити обрасци гледања на континент (антиколонијални, оријенталистички, несврстани, постколонијални) опстајали током читавог периода постојања Југославије, јер су зависили од индивидуалне слике сваког путописца.

Укупно, југословенска културна елита је, на трагу политичког дискурса, афричке културе најпре смештала на мапу несврстаног света. Затим је доминирао поглед на континент, односно континенталну, „афричку“ културу. Следећа подела односила се на Африку северно и јужно од Сахаре, и мада је ова подела била врста жилаве представе која никако да ишчезне, културна елита се дуго трудила да је стави у други план у односу на националне културе. Националне културе биле су врста одобреног погледа на континент и савршено су се уклапале у доминанте дискурсе у Југославији, због сличности са југословенским виђењем. Оне су, међутим, носиле и замку погледа на народе Африке кроз национални карактер. Поред свега тога, а што је нарочито видљиво на примеру афричке књижевности и културних манифестација и институција, југословенска културна елита је успешно обављала улогу тумача и врсту европске капије за културе континента.

У већини аспеката слике Африке код културне елите доминирала је потрага за *сличношћима*, те потрага за алтернативом колонијалном дискурсу. *Сличност* је тражена у тачци отпора идеолошком *Другом* како у форми колонијализма, тако касније у форми метрополских култура. Заправо, колико су праћене границе које је задавала политичка елита, и колико су оне усвојене као врста мисије културних радника види се на примерима идеолошког *Другог*. Тако ништа од културе Јужноафричке републике није стизало у Југославију после 1962, односно званичног раскида односа, ништа осим песама прогнаних јужноафричких песника. Стога је током

читаваог овог периода културна елита градила слику Африке на темељу односа колонизатор-колонизовани односно тлачитељ-потлачени, а одступања која можемо наћи производ су недовољно изоштрене слике, односно недовљне институционалне подршке истраживањима. Додатно, југословенско полазиште у форми идеологије братства и јединства и међусобног поштовања различитих националних култура, било је додатни фактор који је одређивао слику афричких култура. Децентрализована природа југословенског система, са друге стране, нарочито од половине шездесетих година довела је до тога да и сама ауторепрезентација Југославије у Африци буде спорадична и да се умногоме ослања на случај и прилику.

4. Обични људи и Африка

Волтер Липман је истицао да о свету читамо пре него што га упознамо.²⁴¹⁴ Треба додати да о свету и чујемо анегдоте, гласине и вицeve, видимо његове слике и карте пре но што почнемо о било ком његовом делу да озбиљно размишљамо. Обични Југословени сусретали су се са Африком у хиљадама различитих слика. Као и други народи пре и после њих, могли су о овом континенту, његовим народима, културама, цивилизацијама сазнавати кроз различите изворе. Алисон Мареј тврди да су у колонијалној Француској људи о Африци сазнавали кроз уџбенике, стрипове, разгледнице, новине, постере, рекламе, колонијалне изложбе.²⁴¹⁵ Американци су у другој половини XX века о Африци сазнавали кроз филмове, телевизију, дневну и специјализовану штампу, лаку литературу, популарну музику, рекламе, музеје али и пратећи активности политичара и славних личности. Тако су пост-председничка тура по Африци Теодора Рузвелта и романи и путовања Ернеста Хемингвеја постали незаобилазне тачке слике Африке у Америци.²⁴¹⁶ У СССР совјетска свакодневница нудила је следеће начине да се упозна Африка: филм, цртани филм, књижевност за децу, дечије игре и песме, лака литература. Већина Совјета о Африци је сазнавала кроз штампу (79%), а 64% анкетираних грађана СССР изјавило да на њихово мишљење утиче то што су прочитали у новинама.²⁴¹⁷

Недостатак позитивних слика у медијима и свакодневном животу, водио је у све веће претварање Африканаца у *Другог*.²⁴¹⁸ Тако су у једној анкети из 2007. амерички студенти сматрали да је Африка: „сиромашна“, „жарка“, „неразвијена“, „опасна“, „насилна“, „племенска“, „спиритуална“.²⁴¹⁹ Ако су почетак педесетих обележиле стари стереотипи о Африканцима, а нарочито црнцима као заосталим колонијалним поданицима, до осамдесетих су изникли нови стереотипи везани за Африканце, било да су Арапи или црнци, а нарочито ако живе у предграђима европских и америчких градова – ти стереотипи су били везивани за приче о урођеном криминалитету, менталитету чопора и искоришћавању држава благостања.²⁴²⁰

У „несврстаној, социјалистичкој“ Југославији, још од касних педесетих процветао је инострани туризам, а до 1967. отвореност земље постала је толика да су све визе за странце укинуте.²⁴²¹ У неколико суксеивних таласа, Југославију су преплавили утицаји совјетизације, американизације, медитеранизације, европеизације, где су мотиви, теме и актери ових културних феномена заузимали огроман простор у свакодневном животу људи и са собом доносили одређене маркере који су потом везивани за слику Америке, совјетске Русије, Италије, Британије, Немачке или Француске.²⁴²² У свакодневном животу социјалистичке Југославије, како тврде

²⁴¹⁴ Цитирано у: Leersen, “Retorika nacionalnog karaktera: programatski pregled”, 111.

²⁴¹⁵ Murray, Framing Greater France, 18-28.

²⁴¹⁶ Keim, *Mistaking Africa*, 12-32; Waters, “Introduction”, *Historical dictionary of United States-Africa relations*, Li.

²⁴¹⁷ Matushevich, “An exotic subversive” 51-81; Eribo, Festus, *In Search of Greatness. Russia’s Communications with Africa and the World*, Westport/London: Ablex Publishing, 2001, 75, 160.

²⁴¹⁸ Streeter, Emily, “Introduction”, Tate Wilkin, Binnie, *African and African American portrayls in Newbery Award Winning Titles*, London, Toronto, Plymouth: Scarecrow press, 2009, ix.

²⁴¹⁹ Keim, *Mistaking Africa*, 16.

²⁴²⁰ Tucker, Linda G, *Lockstep and dance. Images of black man in popular culture*, Jackson: University of Mississippi, 2007, 3-17

²⁴²¹ Duda, “Hvatanje koraka sa Evropom”, 378; Breda Luthar and Maruša Pušnik, „Introduction. The Lure of Utopia. Socialist Everyday Spaces“, *Remembering Utopia: The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia*, (yp.) Breda Luthar and Maruša Pušnik, Washington: New Academia Publishing, 2009, 7.

²⁴²² Vučetić, *Koka kola socijalizam*; Miloradović, Goran, *Lepota pod nadzorom. Sovjetski kulturni uticaji u Jugoslaviji 1945-1955*, Beograd: ISI, 2012; Buhin, Flavoured with sea, flavoured with salt; Ivanović, Vladimir, *Geburstag pišeš normalno*.

Лутар и Пушник, моћ (политичка) била је широког досега, али је наилазила на различите одговоре: од отвореног отпора (дисиденти) до консензуса, преговора и послушности. За проучавање живота „обичног Југословена“ као и његове перцепције Африке, у просторима које можемо назвати „простори социјалистичке свакодневнице“, Лутар и Пушник препоручују проучавање динамике „званичног дискурса“ и хетерогених одговора на њега у форми „тактике и пракси свакодневног живота“.²⁴²³

Била би прејака тврдња да су се Југословени сусрели са таласом африканизације, али у склопу јаким афро-југословенских веза обични људи могли су се срести са Африком, Африканцима и уопште „афричким мотивима“ у до тад неслућеним размерама. Под условом да нису путовали у Африку као политичари, туристи, војници, стручњаци, путописци, културни радници, а што су околности и слике које смо испитали у претходним поглављима, велика већина обичних Југословена имала је два начина за сусрет са Африком. Прво, ту су фигурирали посредници: медији, популарна култура, образовање. Друго, а посебно у контексту тврдње Дејвида Вејра да је сусретање са *Другим* у сопственој земљи можда најважније лично искуство за формирање слике о некој странијој земљи, Југословени су могли да у својој земљи сретну Африканце.²⁴²⁴ Из тих сусрета, а уз јасну руку државне интервенције, издвојила су се три доминантна лика Африканца за период хладног рата: Африканац-лидер, Африканац-студент, Африканац-борац.

Политичка елита и дискурс о Африци која је она формирала играле су огромну улогу у виђењу континента у Југославији. Југословенски комунисти су јавности представљали Африку кроз сочиво солидарности. По Стејанару Стејну, *Сопство* представља основу солидарности, одакле почиње узлазна линија ка идентификацији од „Ја“ ка „Сви“. Најпре се појављује препознавање „сличности“, што доводи до идентификације са широм групом или заједницом. Политичка или верска осећања и афилијација чине следећи корак где се особа идентификује са свима који деле та осећања. Последњи корак јесте идентификовање са свим *Другима*, врста алтруизма која представља утопијско виђење „доброг друштва“ или „доброг света“ и односи се на практично сва људска бића.²⁴²⁵ Комунисти Европе на различите начине користили су овај широки концепт: Лењин је говорио о „јединству пролетаријата“ пре него о солидарности, Ђерђ Лукач је те идеје разрадио у представу солидарности као подређивању индивидуалне колективној вољи комунистичке партије, а Антонио Грамши је у тој традицији замислио најшири концепт: радничке свести која би обухватила не само савезничке класе већ и друге групе које деле исте вредности.²⁴²⁶

Комунистичке партије Европе су на различите начине прихватале ове коцепте, а временом су се са њима помешали концепти који су долазили из социјал-демократије или чак западних демократија, а које су говориле о солидарности из визуре људских права.²⁴²⁷ КПЈ/СКЈ је полазећи од марксистичко-лењинистичког концепта солидарности као класне и солидарности са потлаченима, прихватила најширу могућу платформу која се на крају претворила у солидарност са различитим друштвеним групама у Африци, а чији су интереси виђени као подударни социјалистичким. У том смислу, политичка елита је према обичним људима деловала едукацијом и индоктринацијом у смеру проналажења сличности са Африканцима, затим изградње заједничке политичке заједнице кроз ПНЗ, а реторика је често била утопијска и замишљала будући свет као

Jugoslovenski gastarbajteri u Austriji i SR Nemačkoj, Београд:ISI, 2012; Драгишић,Петар, *Шта смо знали о Италији.Погледи из Београда на Италију 1955-1978*, Београд:Институт за новију историју Србије, 2019.

²⁴²³ Luthar and Pušnik, „Introduction. The Lure of Utopia. Socialist Everyday Spaces“, 9-14

²⁴²⁴ О важности личних искустава са *Другим* у својој земљи Weir, *American Orient*, 2.

²⁴²⁵ Stjerno, Steinar, *Solidarity in Europe. The History of an Idea*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 16-17.

²⁴²⁶ Stjerno, *Solidarity in Europe*, 265.

²⁴²⁷ Исто, 265-277.

свет „добрих друштава“ која међусобно сарађују. Такво позиционирање личило је на индијско, јер је ова земља својим становницима као повезницу са Африком представљала не само несврстаност већ и специјалне односе са читавим континентом.²⁴²⁸ Пошто није могла да се позове на стварно колонијално искуство, попут Индије, Југославија је ту солидарност градила на причама о полу-колонијалном положају под Турцима и Аустро-Мађарима, потлачености према СССР-у (1945-1948), и позивала се на нови социјалистички и несврстани интернационализам.

Југословенски грађани нису били пасивни посматрачи овог процеса већ су солидарност са афричким *Другим* прихватили, модификовали и осмишљавали и спроводили сопствене акције као мимику државних акција солидарности, а врло ретко је одбацивали. Уосталом, реторика те исте елите експлицитно је тврдила да се спољна политика одвија „у најширим друштвеним слојевима“, где „радни људи“ имају „одлучујућу реч“.²⁴²⁹ Сталан утицај државе утицао је на „замишљање страних партнера као део шире интересне заједнице“ а, као у сличним примерима тога времена, „реторика о политичком пријатељству природно је инспирисала индивидуалце и групе да ступају у контакт са другим нацијама“.²⁴³⁰

4.1 Слика Африке у масовним медијима

4.1.1 Медијско обликовање слике Африке

„Кажем о неангажованим земљама баш због тога што се нисмо договарали у ширим оквирима, него[...]стихијно[...]. Не мислим да штампа треба у том погледу да одудара од државне политике и текуће политике. Мислим да постоји чак договор са СИП-ом када на изглед требало би да се одвојимо. Чак претпостављам да постоји и такав моменат када можемо и са благословом да кажемо нешто што не може да се каже званично ако би у том периоду времена одговарало интересима СИП-а да и тактички у том погледу учествујете.“²⁴³¹

(Уредник *Борбе* Вукашин Мићуновић 1961)

Медији су били један од главних стваралаца али и посредника у дисеминирању слике Африке, а у другој половини XX века ту улогу преузели су „масовни медији“.²⁴³² Различите медијске куће често су оличавале могућност друштвене моћи елита да се „одређени дискурс одржава као доминантни референтни оквир и друштвени контекст који обликује егзистенцијалну и перцептивну одређеност објекта, да се успостави и одржи симболичка, вредносна, економско-политичко-нормативна структура друштвене реалности у складу са дискурсом.“²⁴³³ У

²⁴²⁸ Burton, Antoinette, *Africa in the Indian Imagination. Race and Politics of Postcolonial citation*, Durham and London: Durham University Press, 2016, 9.

²⁴²⁹ Josip Broz Tito, “Referat na Jedanaestom kongresu SKJ”, Tito, Josip Broz, *Govori '78*, 59.

²⁴³⁰ Wishon, Jeremiah, “Peace and Progress: Buliding the Indo-Soviet Friendship”, *Socialist Internationalism in the Cold War*, 258.

²⁴³¹ AJ, 507/IX, S/a-109, Stenografske beleške sa sastanka Komisije za međunardone veze i Komisije za štampu i izdavačku delatnost, održanog na dan 21.12.1961, л. 58.

²⁴³² Bencetić, Lidija, *Komunizam u slici. Društveni i politički život Jugoslavije u karikaturama Borbe i Vjesnika (1945-1962)*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017, 20; У масовне медије можемо рачунати књигу, штампа, филм, телевизију, радио и фотографије и друге визуелне материјале. Види: Bencetić, *Komunizam u slici*, 24.

²⁴³³ Svilar, Predrag, *Medijska konstrukcija Zapadnog Balkana*, Novi Sad: Mediterran Publishing, 2011, 37.

ауторитарним режимима власт врши надзор над медијима, а некад их и користи за „стварање јавности“.²⁴³⁴

Поред намерног стварања „колективне свести“ по питању слике Африке у медијима јако су важну улогу играле „традиционалне историјске репрезентације“ континента које је писац Бинџаванга Винанџа у једном сатиричном есеју посвећеном новинарима који пишу о Африци свео на следеће стереотипе: обавезно понављати термине „Африка“, „тама“, „сафари“, „Занзибар, Зулу, Замбези“, „Конго“, „Нил“, „сунце“, „бубањ“, ликови морају живети у „држави Африци“ да буду сиромашни, и да стално седе, буду пасивни и апатични и говоре о беди и глади коју осећају.²⁴³⁵

До педесетих година XX века, главне вести о Африци филтриране су преко Париза и Лондона. Све метрополе одржавале су једну врсту „информативног забрана“ спречавајући друге мање и веће силе да добију вести са терена.²⁴³⁶ Америчка медијска култура и информациона доминација која ће полако надмашити англо-француску, супституирале су старе стереотипе новим, а процеси попут глобализације условили су слику Африке као континента који „каска“ за светом, или се површно глобализује, а то је перпетуирало стереотипе о безнадежном континенту, како је и гласила насловница угледног листа *The Economist* године 2000.²⁴³⁷ Са друге стране, совјетска медијска сфера, која је извештавала за „добробит радног народа“, углавном је извештавање о Африци користила као полигон за критику „западних империјалиста. Постојали су и други мотиви. Совјетски медији су под чврстим диктатом партије примарно приказивали „успехе“ совјетске „модернизаторске мисије“ у појединим афричким, социјалистичким земљама, а затим су форсирани „позитивно извештавање“ о „пријатељским земљама“. Укупно, Африка се често приказивала као жртва „колонијалне заосталости“ или „империјалистичког грабежа“ што је совјетски медијски дискурс обележило јаком цртом патернализма.²⁴³⁸

Политичко ослобађање Африке довело је до потребе јачих пост-колонијалних држава да оснују своје масовне медије. Радило се о транснационалним, панафричким медијским феноменима.²⁴³⁹ Међу најуспешније у овом периоду убрајају се *Глас Арана*, радио који је из Каира учинио да се Насеров глас чује широм Африке и Блиског истока, а у Каиру је излазила и најутицајнија новина у арапском свету (*Ал Ахрам*).²⁴⁴⁰

Масовни медији у социјалистичкој Југославији имали су своје корене у совјетском моделу, па не чуди да налазимо на формулације о медијима у служби „јединственог радног народа“. Како тврди Лидија Бенцетић, комунистичке власти нису занемаривале јавно мишљење, већ су га „усмеравале“ или евентуално „неутрализовале“.²⁴⁴¹ Одвојени развој Југославије од остатка социјалистичког блока условио је сразмерно већу слободу југословенских медија. Устави Југославије стално су гарантовали слободу штампе и других информативних средстава. Југославија је издавачку делатност, тиме и медије, регулисала законима из 1955. и 1973. Упркос томе, као што је показала Радина Вучетић, настала и опстала „самоуправна цензура“, комбинација аутоцензуре, цензуре на нижим нивоима и формалних забрана.²⁴⁴²

²⁴³⁴ Bencetić, *Komunizam u slici*, 22- 23; Gramši, Antonio, *Intelektualci. Kultura. Hegemonija*, Novi Sad: Mediteran Publishing, 2018, 63.

²⁴³⁵ Wainainia, “How to write about Africa”.

²⁴³⁶ Види: Rupprecht, *Soviet Internationalism After Stalin*, 243; Eribo, *In Search of Greatness*, 71.

²⁴³⁷ Ћириковић, *Globalna Afrika*, 63, 210, 62-68, 19; Keim, *Mistaking Africa*, 15-20.

²⁴³⁸ Eribo, *In Search of Greatness*, 36-40, 52, 70-75, 147-167; Quist-Adade C, *From paternalism to ethnocentrism*, 82-84; Matushevich, „An exotic subversive“, 57.

²⁴³⁹ Алжирци су 1960. послали свог искусног саветника за медије, Сержа Мишела, у Конго (К) као испомоћ новом премијеру Патрису Лумумби у његовој борби за „ухо света.“ Вурне, *Mecca of revolution*, 91.

²⁴⁴⁰ Хурани, *Историја арапских народа*, 465-466.

²⁴⁴¹ Bencetić, *Komunizam u slici*, 32-33.

²⁴⁴² Vučetić, Radina, *Monopol na istinu*, 53, 39.

Нећемо овде улазити дубље у медијску сферу Југославије, већ ћемо само приказати најважније медијске актере односно оне који су имали највећи утицај на формирање слике Африке.²⁴⁴³ На врху хијерархије медија у Југославији налазила се државна агенција *Танјуг*. Она је са својом мрежом дописника била и врста мегафона власти али и моћне медијске куће која је у сваком тренутку од 1960. имала између четири и шест дописника у Африци.²⁴⁴⁴ Два најважнија дневна листа *Борба* и *Политика*, „новине миљенице“ како их назива Зоран Јањетовић, уживале су посебно поверење власти и статус те су преносиле најважније вести које је пласирала политичка елита. Њима се придружује читава лепеза различитих дневних и недељних листова који су функционисали мање-више у хармонији са жељама власти, те су све имале и задатак обликовања јавног мњења.²⁴⁴⁵ Несумњиво, огроман број Југословена добијао је своје информације о свету, па и Африци преко штампе, а укупан тираж штампе у години која се држи за врхунац југословенског просперитета (1978) износио је 1.011.000.000 продатих примерака.²⁴⁴⁶ Поред новинских текстова, штампу је допуњавало и из ње се врло контролисано „преливало“ мноштво публикација у облику тематских свески. Најпознатија таква збирка јесте серија свезака коју је шездесетих издавала *Седма сила* која је 1964. досегла 100 бројева продатих у 1.800.000 примерака, а као и у сличним едисијама новинари али и политичари су представљали своје виђење света обичним људима кратким текстовима, читљивим језиком и у „цепном формату“.²⁴⁴⁷

Поред штампе и агенцијских вести, у Југославији је све више грађана своју слику о свету стицало преко филмова и телевизије. Године 1960. око 4 милиона Југословена посећивало је биоскоп, а број РТВ претплатника досегао је ту цифру 1984.²⁴⁴⁸ *Филмске новости*, документарни али и први телевизијски програми доносили су у биоскопе, приватне домове, али и фабричке хале и школе „недељне журнале“, „филмске разгледнице“ и „путописне репортаже“ који су помогли формирању солидарности са удаљеним народима, што је било у оштрој супротности са европском културом колонијалних документарца и путописа.²⁴⁴⁹

Ако знамо да су формално/неформално недодирљиви били Тито, Партија, ЈНА, НОБ, братство и јединство, можемо се запитати који су механизми деловали да се као *табу* теме

²⁴⁴³ О потреби проучавања најутицајних медија: Gramšić, *Intelektualci. Kultura. Hegemonija*, 65.

²⁴⁴⁴ *Телеграфска агенција нове Југославије*, основана је као једина новинска агенција у земљи 5. новембра 1943. у Јајцу. Глобално је имала јаке конкуренте у „великој четворки“ (*Associated Press, United Press International, Reuters, Agence France-Presse*) којима треба додати совјетску агенцију *TACC*. Bencetić, *Komunizam u slici*, 25-26; Beres, *Tanjug i međunarodno informisanje*, 127, 138, 153, 223, 256; „Заједничке стратегија афричке земаља“, *Политика*, 21.11.1973; *AJ*, 507/IX, S/a-109, Stenografske beleške sa sastanka Komisije za međunardone veze i Komisije za štampu i izdavačku delatnost, održanog na dan 21.12.1961, 60; AMAU, Dokumentacija, br. 26, Novinarske legitimacije Pečar, Zdravka: Egipat 6.8.1955, Maroko, 12.5.1959, Tunis 21.4.1961; Интервју са Душаном Микљом, 6.9.2018; Интервју са Бориславом Коркоделовићем, 24.9.2018.

²⁴⁴⁵ Bencetić, *Komunizam u slici*, 46; Janjetović, Zoran, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, Beograd: INIS, 2011, 82.

²⁴⁴⁶ Цитирано у: Janjetović, *Od internacionale do komercijale*, 80; Увид у тираж појединачних новина даје назнаке утицаја: 1949. *Борба* излазила у 290.000, *Политика* у 230.000, *Вјесник* у 57.000 примерака, *Вјесник у сриједу* у 72.000. Године 1979. *Борба* имала дневни тираж 49.111, *Комунист* 364.841, *Вечерње новости*, 364.841, *Ослобођење*, 83.218, *Вјесник*, 88.819, *Вечерњи лист* 277.258, *Нова Македонија* 34.559, *Дело*, 97.993, *Политика*, 289.163, *Политика Експрес*, 270.520, *Рилиндја* 33.887. Janjetović, *Od internacionale do komercijale*, 80; *AJ*, 803, 521, Izveštavanje inostranih i domaćih sredstava informisanja povodom smrti predsednika Tita, prilog 2.

²⁴⁴⁷ Види: *100 бројева 1,800.000 примерака. Панорама савременог света*, Београд: Седма сила, 1964; Ту традицију су седамесетих настављале свеске које су излазиле као плод текстова новинара страних дописника рецимо *Нинове свеске* или ванредна издања куће *Политика*. Види нпр. Miklja, Dušan, *Rat za Afriku*, Beograd: Savremena publicistika, 1978; Kićović, Božidar, *Od Briona do Kolomba*, Gronji Milanovac: Dečije novine, 1977.

²⁴⁴⁸ *Nikad im bolje nije bilo*, 119; *Jugoslavija 1945-1985*, 120.

²⁴⁴⁹ Турајлић, Мила, „Филмске новости-филмска дипломатија“, *Алжир-Београд*, 170; Интервју са Стеваном Лабудовићем 16.11.2016.; Mihelj, Sabina, „Televizija i modernizacija svakodnevnog života“, *Nikad im nije bilo bolje*, 67-68; Murray, Framing greater France, 44-46, 122-138; Turajlić, „Re-aligning Yugoslavia“

наметну и расизам и колонијализам и друге теме везиване за Африку.²⁴⁵⁰ Делове одговора налазимо у цензури везаној за међународне односе. Тако је *Закон о заштити домаћег филма* из 1962. предвиђао и забрану филмова против „мира и пријатељства међу народима и против човечности“, а забрањени су студентски листови због критике спољне политике СФРЈ.²⁴⁵¹

Политичка елита стално је, премда углавном *post festum*, водила рачуна о извештавању о Африци па су критиковани медији по питањима недовољно или погрешно пренетих информација.²⁴⁵² Приликом сваке посете афричких државника Југославији, медији су строго координисани, а на састанцима у ССИП-у одлучивано је о „степену публициитета“.²⁴⁵³ Слично је чињено у случају састанака Тита са афричким државницима у Африци.²⁴⁵⁴ Код посебно осетљивих питања држава је деловала и превентивно и доста радикално па је репортер *Борбе* Милутин Миленковић повучен је из Каира 1967. јер је јавно критиковао Насера у својим текстовима, иако је његов став егзактно рефлектовао став југословенске политичке елите. Слично, поводом пада Селасија 1974. амбасадору у тој земљи јављено је да се дописник *Танјуга* у Адис Абеби Душан Микља „упозна“ како да пише о том догађају.²⁴⁵⁵ Познати су и примери радикализовања штампе по питању Суеца 1956, и ублажавања реакције штампе на независност Родезије 1965.²⁴⁵⁶

Партија и дипломатска служба заједно су водиле рачуна о извештавању о крупним питањима везаним за Африку. Постојале су инструкције како раздвојити информације, разводњити их или неутрализовати, а нарочито како раздвојити „јавно информисање“ (штампа, телевизија, радио) и „интерно информисање“ (ССИП, ССРНЈ, ЦК СКЈ).²⁴⁵⁷ Тако су на дневном реду Комисије за међународне односе и Комисије за штампу током читавог овог периода биле и расправе попут „писање наше штампе о међународним проблемима“.²⁴⁵⁸ Издвојићемо овде само најкарактеристичније примере.

Први се тиче нивоа неинформисаности о Африци. Већ 1959. читава Африка, „а посебно Црна Африка“ издвојена је као „посебан проблем“ јер се радило о информисању југословенске јавности о: „[...] елементарним чињеницама, почев од географије и економике, па до најновијих

²⁴⁵⁰ Види о познатим „забрањеним темама“ Vučetić, *Monopol na istinu*, 51; Ramšak, Jure, *(Samo)upravljanje intelekta. Druženopolitička kritika u poznosocijalističnoj Sloveniji*, Ljubljana: Modrijan, 2019; Видети дневничке белешке Андрије Чолака саветника за медије у Председништву ЦК СКЈ 1985-1990. Čolak, Andrija, *Agonija Jugoslavije. Kako su republički lideri posle Titove smrti dokrajčili Jugoslaviju*, Beograd: Laguna 2017.

²⁴⁵¹ Vučetić, *Monopol na istinu*, 56, 65.

²⁴⁵² Цитирано у: Bencetić, *Komunizam u slici*, 38; Adamović, *Galeb mira i razdora*, 111; AS, 1271, Sednica Saveznog društvenog saveta za međunarodne odnose, Beograd, 24.1.1980, 7.

²⁴⁵³ AJ, KPR, I-3-a/120-5, AJ, KPR, I-3-a/120-5, Beleška sa konsultativnog sastanka Koordinacionog tela za posete šefova stranih država, 14.4.1976, 6.

²⁴⁵⁴ AJ, KPR, IV-5-a, k.42, „Iz Titovih memoara“, knjiga 1, 222.

²⁴⁵⁵ Bogetić, Životić, *Jugoslavija i arapsko izraelski rat 1967*, 121-124; DAMSPS, PA, 1974, f.34, 459903, Sedma uprava ambasadi SFRJ u Adis Abebi, 18.12.1974.

²⁴⁵⁶ Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 134-135; Rubinstein, *Yugoslavia and the nonaligned world*, 227.

²⁴⁵⁷ AJ, 507/IX, S/a-83, „Nova orijentacija u spoljnoj politici i naši zadaci“, 1959 34; AJ, 507/IX, S/a-268, Stenogram zajedničke sednice i stenogram sastanka Komisije za međunarodnu saradnju i veze SK SSRNJ, 15.11.1974; AJ, 507/IX, S/a-109, Stenografske beleške sa sastanka Komisije za međunarodne veze i Komisije za štampu i izdavačku delatnost, održanog na dan 21.12.1961, л 68-69; Александар Бакочевић, „Јавна реч“, *Политика*, 11.9.1983; Интервју са Бориславом Коркоделовићем 24.9.2018.; Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*, 18.

²⁴⁵⁸ AJ, 507/IX, S/a-83, „Nova orijentacija u spoljnoj politici i naši zadaci“, 1959; AJ, 507/IX, S/a-109, Stenografske beleške sa sastanka Komisije za međunarodne veze i Komisije za štampu i izdavačku delatnost, održanog na dan 21.12.1961; AJ, 507/IX, S/a-257, Sednica komisije za međunarodne odnose PSKJ, 7.6.1972; AJ, 507/IX, S/a-268, Stenogram zajedničke sednice i stenogram sastanka Komisije za međunarodnu saradnju i veze SK SSRNJ, 15.11.1974; AJ, 507/IX, S/a-377, Magnetofonske beleške sa zajedničke sednice Komisije PSK SKJ za informativno-propagandnu delatnost i Kimisije CK SKJ za međunarodnu saradnju SKJ, održane 16. aprila 1984.

момената у њиховој политичкој историји“.²⁴⁵⁹ На састанку Комисије за међународне везе и Комисије за штампу 21.12.1961. координирао је нико други до Савезни секретар за спољне послове Константин Коча Поповић. „Усмеравању“ медија у погледу извештавања о Африци сведочи то да су теме биле квалитет, квантитет и позиција „новина миљеница“, телевизије али и мањих листова, а теме су обухватале „неангажоване земље“, Катангу и Чомбеа.²⁴⁶⁰

Лимити контроле медија нарочито су очити на примеру рата у Анголи. Наиме, 1961. приговарано је извештавање о само једном покрету у Анголи, када Југославија подржава оба, а на крају ослободилачког рата када је 1974. Југославија пребацила помоћ на МПЛА, у штампи је пропагиран погрешан покрет (ФНЛА).²⁴⁶¹ Несврстаност је, нарочито од седамдесетих година, пружила велики изазов за „усмеравање медија“. Тако је на једном састанку у КМОВИ ЦК СКЈ 1972, критику Леа Матеса упућену медијима да део штампе „недовољно потенцира несврстаност као поглед на свет“, новинар Драгољуб Ролић из *Вјесника* одговорио да је новинарима тешко да читаоцима/гледаоцима објасне ситуацију у Конгу, Алжиру, Нигерији, „од чије се владе половина министара налази у Паризу константно“ или су „под војном влашћу“.²⁴⁶² Ови састанци показују проблем уклапања разноликих афричких чланова ПНЗ у слику југословенске политике.

„Ток вести“²⁴⁶³ био је у Југославији веома диверсификован. Некада су дописници *Танјуга* били први на лицу места и објављивали вести пре својих иностраних колега, нарочито у случајевима везаним за ослободилачке покрете или остваривање националног суверенитета.²⁴⁶⁴ Огроман проблем за југословенске али и афричке медије представљала је доминација западних медија и уопште наратива који је он наметао о Африци.²⁴⁶⁵ Постојали су значајни покушаји и успеси да се овај информациони монопол превазиђе. Тако је *Танјугов* тим који је предводио уредник Божа Рафајловић, за потребе конференције ПНЗ у Лусаки 1970, уз замбијску помоћ успешно организовао извештавање из Лусаке које није зависило од Британаца. Успех је био тако велики да је и *Daily Telegraph* одао признање насловом : „Титов биро за штампу-публицитет за герилце“.²⁴⁶⁶ Важан и систематичан труд на разбијању монопола Запада Југославија је покушала средином седамдесетих, формирањем *Пула агенција несврстаних земаља*.²⁴⁶⁷ Премда су нека

²⁴⁵⁹ АЈ, 507/IX, S/a-83, „Nova orijentacija u spoljnoj politici i naši zadaci“, 1959, 30.

²⁴⁶⁰ АЈ, 507/IX, S/a-109, Stenografske beleške sa sastanka Komisije za međunardone veze i Komisije za štampu i izdavačku delatnost, održanog na dan 21.12.1961, л. 2, 8, 16, 19, 52, 58, 72.

²⁴⁶¹ Овако је то објаснио Иван Ивековић на једном састанку 1974: „У нашој јавности Фронт националног ослобођења Анголе и Роберто Холден имају већи публицитет него изјаве доктора Нетоа и ставови Народног покрета за ослобођење. У чему је ствар? Једноставније је узети извештај Ројтера, једноставније је узети извештај неког који сервира већ све готово него направити сопствени извештај а камо ли послати некога на лицу места који би то могао да види.“ АЈ, 507/IX, S/a-268, Stenogram zajedničke sednice i stenogram sastanka Komisije za međunarodnu saradnju i veze SK SSRNJ, 15.11.1974, л. 106.

²⁴⁶² АЈ, 507/IX, S/a-257, Sednica komisije za međunarodne odnose PSKJ, 7.6.1972, л. 1-65.

²⁴⁶³ Ток вести подразумева изворе, методе, технолошке могућности, цензуру и на крају пласирање вести.

²⁴⁶⁴ Берес, *Tanjug i međunarodno informisanje*, 138; AMAU, Dokumentacija к. 46, Zabeleška o razgovoru sa M.Negibom, 30.7.1952.; Zagoras, Реџар, *Egipat*, 80, 320; Интервју са Бориславом Коркоделовићем 24.9.2018.; Интервју са Душаном Микљом, 6.9.2018.

²⁴⁶⁵ AMAU, Dokumentacija к. 62, Depeše 1973-1976 Gana, Zdravko Pečar SSIP-u 10.2.1976.; АЈ, 507/IX, S/a-257, Sednica komisije za međunarodne odnose PSKJ, 7.6.1972, л. 40; DAMSPS, PA, 1986, f.48, Završni izveštaj Zorana Žagara, ambasadora SFRJ u Keniji (mart 1982-decembar 1985), 10.1.1986, 8; Познат пример извештавања из „друге руке“ представља смена дописника *Танјуга* из Лусаке, Вука Драшковића, због „лажне вести“ коју је погрешно превео са ББЦ-ја, да су званично заратили суседни Мозамбик и ЈАР 1977. Берес, *Tanjug i međunarodno informisanje*, 223.

²⁴⁶⁶ АЈ, 130, 611, Извештај о боравку у Лусаки, Замбија, јуни-јули 1970., Београд, 8.јула 1970, 2; Dinkel, „To grab the headlines in the world press“, 215; Берес, *Tanjug*, 203.

²⁴⁶⁷ Виторовић, *Путници и сусрети*, 24-25; Eribo, *In Search of Greatness*, 97-107.; Берес, *Tanjug*, 227; Интервју са Бориславом Коркоделовићем 24.9.2018. AMAU, Dokumentacija, br. 54, Odlukao imenovanju direktora Radio Jugoslavije, 1.1.1978. AMAU, Dokumentacija, br. 37, "Dokle će se čuti Radio Jugoslavija", *Vjesnik* 31. decembar

истраживања показала да је у Југославији постигнуто сразмерније извештавање у односу на „Трећи свет“ но у западним земљама, покушај да се драстично промени „ток вести“ из Африке није успео.²⁴⁶⁸

Партија и дипломатија водиле су, дакле, рачуна о извештавању о свим најважнијим питањима у Африци: афричким лидерима, пријатељским земљама, ослободилачким покретима, антирасизму, несврстаности и социјализму. Отпор који су новинари понекад пружали био је ограничен позицијом медија, и морао је бити иза затворених врата. Тек питања која нису перципирана као политичка, него друштвена, забавна, географско-етнографска, остављала су довољно простора југословенским новинарима да пишу слободније.

4.1.2 Доминантне теме и трендови у репрезентацији Африке у масовним медијима Југославије

„Ноћ је. Моја прва ноћ на Златној обали. Гдје сам то дошао? [...] Под тропским звијездама навијештен је рат, борба до уништења империјализма, колонијализма, расизма и трибализма.“²⁴⁶⁹

(Чедо Кисић, новинар *Ослобођења*, 1960)

Можемо разликовати четири доминантне теме у приказивању Африке у медијима, уз неколико карактеристичних трендова: „националну географију пријатељских земаља“, „антиколонијалну Африку“, „несврстану Африку“, „најмрачнију Африку“. Већи део ових трендова подвучен је дискурсом солидарности.

Теме из света обично су се налазиле на првим странама кључних дневних листова у Југославији што им је давало на видљивости и значају.²⁴⁷⁰ Прве вести о Африци биле су везане за дејство колонијалних сила, односно прве покушаје повезивања Југославије са овим земљама у склопу „борбе за мир“, али је генерално раних педесетих владало слабо интересовање за ове просторе.²⁴⁷¹ *Глобална имагинација* подстакнута је Азијско-афричком конференцијом 1955. у Бандунгу о којој је новинар *Нин-а* записао: „Скупом у Бандунгу, Африка и Азија, Европи често несхватљиве, скрећу пажњу свету да другачији ветрови дувају од Суеца до Пацифика[...]“.²⁴⁷² Африканци као гости Југославије доприносе новим менталним мапама па један текст описује VIII партијски конгрес насловом „Пријатељи са свих меридијана“, а као и на VII конгресу Африканци су фотографисани као посебан доказ глобалности Југославије.²⁴⁷³

Појављивале су се спорадичне вести о слободним државама попут Етиопије. Тако је Душан Тимотијевић, који је био и предратни дописник *Политике* из Адис Абебе, описао промене које су се догодиле у тој земљи преко примера два догађаја које је забележио у размаку од 16 година на истом месту. Године 1935. на главном тргу у Адис Абеби Тимотијевић је видео „једног

1980; AMAU, Dokumentacija, br. 37, "Nesvrstani uspostavljaju sistem za informisanje", *Politika*, 13.1.1979; AMAU, Dokumentacija, br. 37, "Tito primio Pečara", *Borba*, 20.februar 1978

²⁴⁶⁸ О премоћи западних агенција Eribo, *In Search of Greatness*, 101-107; О истраживању: Beres, *Tanjug*, 196-197; Dinkel, "To grab the headlines in the world press", 210.

²⁴⁶⁹ Čedo Kisić, „Pod suncem Akre“, *Oslobođenje*, 1960, у: *Afrika bez kolonijalnog pasoša*, 172.

²⁴⁷⁰ Интервју са Бориславом Коркоделовићем 24.9.2018.; Bencetić, *Komunizam u slici*, 69.

²⁴⁷¹ „Док има времена“ *НИН*, 24.5.1953; Bogdanović, Milan, „Zagrebački skup za mir i međunarodnu saradnju“, *Književne novine*, 10.11.1951, у: *Treći svjetski mir*, 72-74.

²⁴⁷² Velizar Savić, „Bandung 1955. Azijsko-afrički dogovor“, *NIN*, 24.4.1955, у: *Treći svjetski mir*, 226.

²⁴⁷³ „Priatelji sa svih meridijana“, *Vjesnik u srijedu*, 27.4.1960; M. Bekić, „Jedna težnja na 35 jezika“, *Vjesnik u srijedu*, 27.4.1960.

ратника из унутрашњости како маше копљем изнад главе, рецитујући усто стихове[...]како ће отерати непријатеља“. Године 1951. Тимотијевић је пак спазио човека како „иде улицом и чита новине“, и то не странца, или Етиопљанина обученог „по европски“ већ педесетогодишњака који је преко традиционалне ношње носио европски капут. То је овом новинару симболисало дубоку промену која се дешава у Африци.²⁴⁷⁴ Од првобитних вести везаних стриктно за политичко-економски развој Средњег истока, дописници из Каира 1954. почели су да шаљу репортаже о културно-историјским знаменитостима Египта, Судана, Етиопије, људима и обичајима, спорту, а појављују се прве мапе које фокусирају простор Средњег истока.²⁴⁷⁵

Синтезу ране југословенске слике Африке можемо наћи пре свега у карикатурама у штампи. Карикатуру као облик ликовног израза карактерише снажна повезаност са текстом и друштвена ангажованост, а служиле су и „стварању јавности“. ²⁴⁷⁶Тако једна карикатура чувеног Петра Крижанића „Пјера“, иронично изврће чувени говор у Фултону британског премијера Черчила. Пјер потписује карикатуру са „Подигните ту вашу свилену завесу мистер Черчил“, а иза ње су, поред скривених усташа и нациста у позадини, проминентна три стереотипно приказана Африканца (велике усне, осмеси, коврцава коса, сукње од трске) који држе *Магна карту*.²⁴⁷⁷ Лицемерје је главни мотив којим се у карикатурама приказује Африка па Стаљин и његов „антиколонијализам“ 1951. бивају исмевани јер се вођа Совјета приказује на носилци коју носе егзотично обучени колонијални народи, док носи транспарент „Доле колонијализам“²⁴⁷⁸ Дакле, Африка је у овим сликама најпре веома удаљени егзотични *Други* који се користи у обрачуна са идеолошким непријатељима.

По истраживању Лидије Бенцетић, карикатуре о колонијализму прате спољну политику Југославије која се окреће неангажованим земљама, осамостаљивање држава и нарочито кризу у Конгу.²⁴⁷⁹ Политику повезивања са Африком и Азијом свакако је највише обележила независност афричких држава која се у карикатурама представља као „осамостаљивање деце“, или као одлазак „Мама Африке“.²⁴⁸⁰ Нове геополитичке реалности представља карикатура из 1960. где један колонијални истраживач у џунгли од натписа „слобода“ и „независност“ коментарише „Дођавола, на овој мапи није учртана ова шума“.²⁴⁸¹ Видимо да у периоду 1945-1960, карикатуристи не успевају да, без обзира на карактеристике карикатуре као уметности која се обилато користи стереотним маркерима и представама, побегну од империјалног визуелног стила, чак и када је њихова порука изразито антиимперијална.²⁴⁸² Такође, пошто се ове карикатуре и даље користе као начин за критику Запада, Истока, УН-а, Африка је скоро увек у

²⁴⁷⁴ Timotijević, Dušan, „Nove slike na ulicama Adis Abebe“, *Borba*, 11.11.1951, *Afrika bez kolonijalnog pasoša*, 501.

²⁴⁷⁵ Zagorac, Veda, „Nasleđe iz Doline kraljeva“, *Vjesnik u srijedu*, 22.7.1957; Zagorac, Veda, „Proslava na Suecu“, *Oslobođenje*, 20.6.1955; Zagorac, Veda „Egipat dobio ustav“, *Oslobođenje*, 17.6.1955; Zagorac, Veda, „Kraj sarkofaga princeze Nefru-Ptah“, *Oslobođenje*, 15.5.1955; „Кан ел Калили и Мехала ел Кобра“, *Борба*, 1.5.1955; Zagorac, Veda, „Razgovor na Mahdijevoj Dahabiji“, *Oslobođenje*, 14.4.1955; „Abu Simbel –hram u stijeni“, *Oslobođenje*, 16.3.1956; „Vadi Halfa – Grad na egipatsko-sudanskoj granici“, *Oslobođenje*, 27.3.1956; „Маратон на Нилу“, *Снопт*, 25.4.1956; Zagorac, Veda, „Egipat i Srednji istok“, *Oslobođenje*, 28.11.1954.

²⁴⁷⁶ Bencetić, *Komunizam u slici*, 58-60, 109.

²⁴⁷⁷ „Стари режисер на сцени“, 1946 *Петар Крижанић Пјер*, (прир.) Бојичић, Радивоје, Београд:Службени гласник, 2010, 223.

²⁴⁷⁸ „Dole kolonijalizam“, *Međunarodna politika*, 1951. br. 24.

²⁴⁷⁹ Bencetić, *Komunizam u slici*, 126-127, 211-212.

²⁴⁸⁰ „Čerčil u Vašingtonu“, *Međunarodna politika*, 1952, br. 1; „Tunis uči da hoda“, *Međunarodna politika*, 1952, br.5.; Milorad Ćirić, „Crna dojlja“, *Borba*, 13.8.1960, у: Bencetić, *Komunizam u slici*, 127.

²⁴⁸¹ *Vjesnik u srijedu*, 10.2.1960.

²⁴⁸² На сличне проблеме наилазили су нигеријски антиколонијални карикатуристи. Види: Olaniyan, Tejumola, „Cartooning Nigerian Anticolonial Nationalism“, *Images and Empires*, 124-141.

другом плану.²⁴⁸³ Међутим, карикатура почиње да губи свој примат управо педесетих и шездесетих, када је потискују нови медији.²⁴⁸⁴

Много важнији од карикатуриста били су дописници из иностранства. Тренутак проглашења независности био је први тренутак када су пост-колонијалне владе започињале своју ауторепрезентацију. Југословенски дописници играли су ту важну улогу.²⁴⁸⁵ Када су *Слободни официри* преузели власт у Египту у јулу 1952, њихов вођа, пуковник Мухамед Нагиб, избацио је три италијанска новинара и, када је чуо за присуство југословенског новинара, први интервју као вођа новог Египта дао је Здравку Печару, дописнику *Танјуга* и *Борбе*.²⁴⁸⁶ Када је Алжир 1962. изборио независност, и када су се по први пут његове вође заједно одржале прес конференцију у земљи у граду Тлемцену, војска је бодљикавом жицом и пушкама контролисала репортере. Међутим, истовремено су високи официри АЛН спровели двојицу људи преко границе Ажира и Туниса. Под заштитом исте те војске путовала је двочлана екипа *Филмских новости* из Југославије са задатком да сними проглашење независности и успостављање новог Алжира. Они су путовали 1000 километара преко ослобођене и неослобођене територије са пропусницама самог начелника штаба АЛН, Хуари Бумедијена, до испред виле у којој се одржавала конференција. Док су други страни новинари чекали испред, Југословене је препознао њихов „стари саборац из алжирске војске“, спровео их у кућу где су могли да се одморе и добију одела, новац и аутомобил. Што је најважније, добили су прилику да сниме један од најважнијих тренутака алжирске револуције из првог реда.²⁴⁸⁷ Оваква слика поновила се и приликом независности Анголе, а престиж југословенских дописника потхрађивао је њихов чврсти антиколонијални дискурс и безрезервна подршка герилцима који ће касније постати председници.²⁴⁸⁸

Почевши од Средњег истока, преко Северне Африке, да би 1960. почеле редовно приказивати читав континент, све дневне и недељне новине редовно су користиле мапе како би својим читаоцима пренеле сажету информацију али и поруку. Југословенски читаоци су 1960. засипани мапама нове независне Африке са легендама које су говориле о независним земљама, колонијама, оним које ће стећи независност 1960.²⁴⁸⁹ Тај тренд скицирања независних афричких земаља ће се наставити све до краја трећег таласа деколонизације у Африци 1965, а мапе ће се углавном фокусирати на поређење ситуације 1950. пред независност Либије и 1965. после независности Замбије.²⁴⁹⁰ Од тада ће бити уобичајено да се у југословенској штампи појављују чланци о „судбини“, „стању“ и „перспективама“ читавог континента, сваки пут поткрепљени мапама целовитог континента. Ови чланци претендовали су да јако сложене и комплексне

²⁴⁸³ Зуко Џумхур, „Викенд у Паризу“, *Борба*, 8.8.1961; Зуко Џумхур „Синајски близанци“, *Политика*, 30.8.1970; Зуко Џумхур „Нафталин“, *Политика*, 18.11.1973; Види и карикатуре: „Британски лав некад...и сад“, „Алжир. Седма година“ у: *Treći svjetski mir*, 93,273.

²⁴⁸⁴ Bencetić, *Komunizam u slici*,72.

²⁴⁸⁵ Пост-колонијалне државе понекад су намерно бирале југословенске дописнике да као неутрални фактори саопште свету своју „стварну независност“, што је учинила Куба 1959. Beres, *Tanjug i međunarodno informisanje*, 135.

²⁴⁸⁶ АМАУ,Документација бр 46, Zabeleška o razgovorusa M.Negibom, 30.7.1952.; Zagorac, Pečar, Egipat, 80, 320; АМАУ, Документација, бр 35, Transkript emisije o Muzeju afričke umetnosti, Televizija Beograd, 26.5.1980, 17; АМАУ,Документација бр 46, Pečar, Zdravko, "Svenarodni otpor agresiji", *Borba*, 7 novembar 1956; Zagorac, Pečar, Egipat, 148-151.

²⁴⁸⁷ АМАУ, документација к. бр 1, „Дневник екипе Филмских новости“, Б.Косић, јун 1962.

²⁴⁸⁸ Интервју са Душаном Микљом, 6.9.2018.

²⁴⁸⁹ „Godina Afrike“, *Vjesnik u srijedu*, 6.7.1960; „Африка у 1960 г.“, *Međunarodna politika*, бр. 240, 1960.

²⁴⁹⁰ „Африка на крају 1962 године“, Матес, *Свет у 1962*; Воžовић, *Kolonijalizam i neokolonijalizam*, 1964. „Нови лик Африке“, *Политика*, 1.1.1965; Прешгампано и у: *Ostojić, Treći svjetski mir*, 272.

процесе сажму на једну новинску страну и често су као поруку доносили симплификоване закључке који су се односили на читаву „Африку“.²⁴⁹¹

Африка 1960. почиње да се појављује као целовити континент, а њена судбина се често приказује метафорички. Тако фотографије ученика и трактористе за новинара *Вјесника у сриједу* представљају „типичан пример еманципације афричког континента као целине“.²⁴⁹² Динамичне промене те године на континенту доводе Африку у центар медијске пажње у Југославији.²⁴⁹³ Афрооптимизам је захватио и југословенске медије који су кроз текстове у штампи приказивали континент кроз придеве и синтагме: „млад“, „континент који се буди“, „географска и хумана целина“, „борба за афричку Африку“, „ослобођење и ренесанса Африке“.

Доминантна слика континента делила га је на ослобођени и још неослобођени. Репортери су се од 1952. нарочито трудили да југословенске читаоце упознају са новим независним земљама.²⁴⁹⁴ То демонстрира новинар *Политике* 1961. када каже да је „Долазак из Конга у Гану може да се доживи и као прелазак из бивше у будућу Африку...“²⁴⁹⁵ Новинари су се, као и путописци, конфронтирали са западним колегама или туристима, па је Александар Прља своје читаоце упућивао не на „историјски“ север Туниса, где је „по једном Енглезу“ било све што треба видети у рушевинама Картагина, већ на „нови југ“ где се у граду Керуану гради фабрика „суперфосфата“.²⁴⁹⁶ Уопште, слоју „историјске Африке“ југословенски репортери су нарочито често супротстављали „нову Африку“, која је била оличена у моћним технолошким постигнућима попут Асуанске бране.²⁴⁹⁷

Слично, у „неослобођеним земљама“, одбацивао се колонијални дискурс, колонијална сценографија и уместо „туристичке“ Африке тражила се „права“ Африка. Тај тренд је нарочито добро приказан у репортажи Жике Богдановића „Кенијом без тропског шлема“. Богдановић се опирао енглеским властима и туристичким перспективама који су га „убеђивали“ да је „цивилизовање“ Кеније „љупко чедо једне узбудљиве пустоловине“ и уместо тога је писао о крвавом устанку Мау Мау.²⁴⁹⁸ Период од 1952-1965 обележило је френетично скицирање нових афричких држава, што је представљало њихову афримаацију, а све репортаже обележене су изразитим афрооптимизмом и антиколонијализмом.

Са политичком независношћу долази и до „профилисања“ нових независних земаља. Најчешће су о новим државама давани основни географски, политички и економски подаци. Један од најважнијих аспеката слике сваке поједине земље представљала је слика њеног лидера. У скоро стотину званичних посета афричких лидера, од којих је већина укључивала неку масовну манифестацију, огроман број грађана могао је да се осети као учесник у стварању спољне политике Југославије, а сигурно се као једна од главних слика у односу на Африку наметнула слика афричких лидера као пријатеља Југославије. Ако погледамо примере посета најгласовитијих лидера можемо лако уочити неке обрасце репрезентације.

²⁴⁹¹ Бабић, Миленко, „Пут у трећу независност“, *Вечерње новости*, 13.1.1980; „Dve decenije borbe za nezavisnost“, *Borba*, 28.12.1980.

²⁴⁹² Ј.Р, „Od čega će Afrika živeti“, *Vjesnik u srijedu*, 26.2.1960.

²⁴⁹³ „Čovjek od koga to nisu očekivali“, *Vjesnik u srijedu*, 13.6.1960.

²⁴⁹⁴ Zdravko Pečar, „Egipatska revolucija“, *Borba*, 4,10, 14.8.1952, *Treći svjetski mir*, 101-103; Čedo Kisić, „Deveta zlatna zvijezda na nebu Afrike“, *Oslobođenje*, 1960, у: *Afrika bez kolonijalnog pasoša*, 184-187; Pero Ivačić, „Uspeh koji se vidi“, у: *Afrika bez kolonijalnog pasoša*, 206-207.

²⁴⁹⁵ Aleksandar Nenadović, „Susreti u Gani“, *Politika* 1961, у: *Afrika bez kolonijalnog pasoša*, 166.

²⁴⁹⁶ Aleksandar Prlja, „Tuniski jug dolazi“, у: *Afrika bez kolonijalnog pasoša*, 294-296.

²⁴⁹⁷ S. Zvizdić, „Asuanska revija tehnike“, *Vjesnik u srijedu*, 14.7.1966.

²⁴⁹⁸ Žika Bogdanović, „Kenija bez tropskog šlema“, *Afrika bez kolonijalnog pasoša*, 424-427.

Као што смо већ показали у првом поглављу, Тито је био увек приказиван као најважнији гост у афричким земљама.²⁴⁹⁹ Како је то описао Драган Богетић: „Гледајући снимке сусрета Тита са бројним афро-азијским државницима на телевизији, читајући дневну штампу, југословенска јавност је стицала утисак о идиличним односима Јосипа Броза Тита и његових потенцијалних савезника из Трећег света. Међутим, у пракси је то било доста другачије.“²⁵⁰⁰ Телевизија се увек трудила да прикаже савршену хармоничност великих вођа, па се тврдило да је Брионски документ написао Нехру, а да су га прихватили Насер и Тито „без и најмање исправке“.²⁵⁰¹

Тито и Насер приказивани су као двојица државника који се савршено разумеју. Често су у јавности пројектоване њихове фотографије где се налазе у непосредном контакту, или су пак са својим породицама, што је давало дозу неформалне блискоски формалним државним односима.²⁵⁰² „Тело државника“ постајало је и „национално тело“, па су блиски односи између Тита и његових гостију могли бити лако изједначени са блискошћу читавих народа.²⁵⁰³ Биле су то строго контролисане слике у којима је посматрач или читалац могао видети званичнике како се срећу у дипломатском протоколу одређеном простору. Стога често видимо понављања фотографије руковања, грљења, војње отвореним возилима, посматрања масовних манифестација, отпоздрављања окупљеним масама.²⁵⁰⁴ Посете афричких лидера, како видимо из једног чланка из 1970, увек су стављане у шири контекст међународног деловања Југославије, где се Југославија видела као раскрсница светске политике, а Африка као један од саставних делова те политике.²⁵⁰⁵

Дочеке афричких лидера пратио је, како смо показали у првом поглављу, веома пажљиво оркестрирани дипломатски протокол који је укључивао огроман број грађана. Тако је првог афричког лидера, цара Селасија, на југословенском тлу дочекало „преко 300.000 Београђана“, а дочеци су укључивали и мање манифестације попут дочека који су му, наводно спонтано, приредили „радници Железника“, „грађани Сплита“ и „народ Далмације“.²⁵⁰⁶ Тиме је вршена и географска дисперзија слика афричког лидера као новог лика Африке. Посете су увек пратиле фотографије лидера које су зналачки биране да одразе њихову државничку самосталност и политички значај.

У ауторском чланку за *Борбу*, Зденко Штамбук је за Селасија писао да је „изванредан владар једне изванредне земље“. Етиопију је представио као земљу трансформисану из „тајанствене“, „чудне“, „хиљадама година у брдима и планинама између предела Екватора и Црвеног мора“, у „модерну државу“. У фокусу чланака о посети био је Селасије: „једна од највећих личности које су икад, за три хиљаде година ступиле на владарски престо Етиопије“. Устав из 1931, обраћање Лиги народа 1936, и протеривање Италијана 1941, кључни су моменти који величају овог монарха.²⁵⁰⁷ Медији су чинили своје у приближавању удаљених земаља, па су

²⁴⁹⁹ „Велико интересовање за посету Председника Тита у Тогоу“, *Политика*, 25.2.1961; М. Milenković, D.D. Marković, „Tito doputovao u Kairo“, *Vjesnik*, 4.10.1964; Bets, „Crveni vetar promene“, 46-78.

²⁵⁰⁰ Bogetić, „Tito i nesvrstani“ 408.

²⁵⁰¹ „Одисеја мира – брод добре наде“, (сценарио Бориоје Мирковић, уредник Оливера Гајић), РТВ 1971. <https://rtsplaneta.rs/video/show/445255/> [24.6.2020]

²⁵⁰² „Sedam susreta“, *Vjesnik u srijedu*, 15.6.1960; „Predsjednici Tito i Gamal Abdel Naser sa porodicama na Plitvičkim jezerima“, *Vjesnik u srijedu*, 22.6.1960.

²⁵⁰³ Turajlić, Re-aligning Yugoslavia.

²⁵⁰⁴ Види нпр. „Gost iz Sudana“, *Vjesnik u srijedu*, 13.7.1960.

²⁵⁰⁵ Владо Теслић, „Наши гости“, *Борба*, 30.8.1970.

²⁵⁰⁶ „Њ.В Цар Хаиле Селасије I свечано дочекан у Београду“, *Политика*, 21.7.1954; „Радници Железника срдечно дочекали суверена Етиопије“, 23.7.1954; „У Сплиту се припрема величанствен дочек цару Хајле Селасију“, *Политика*, 24.7.1954; „Десетинама километара дуг шпалир народа поздрављао је Цара Етиопије и Претседника Републике, *Борба* 21.7.1954; „Цара Хајле Селасија свечано испратио народ Далмације, *Борба*, 28.7.1954; „Поздрав Београђана претседнику Насеру“, *Политика*, 13.7.1956.

²⁵⁰⁷ Зденко Штамбук, „Етиопија и њен владар“, *Борба*, 20.7.1954; Види биографију у сличном маниру: Д. Д. Марковић, „Наш гост Нкрумах“, *Борба*, 4.8.1961.

1954. преносили здравицу цара Селасија, који је изјавио да народ Етиопије према Југославији осећа „трајно и топло пријатељство“ иако су дипломатски односи успостављени тек две године пре његове посете.²⁵⁰⁸

Приликом сваке посете афричких лидера, штампа је пажљиво одрађивала своју улогу, па су све земље из којих су долазили лидери мапиране као „пријатељске“.²⁵⁰⁹ *Политика* и *Борба* пратила би из дана у дан кретање, сусрете, и остале церемонијале. У *Борби* су објављиване изабране информације о земљи посетиоца, са обавезном специјално израђеном мапом, која је обично приказивала све веће градове и важније географске елементе. Профил „пријатељске“ земље доносио је текстове о њеној култури, политици, а нарочито спољној и унутрашњој политици, односно „трансформацији“ и „развоју“.²⁵¹⁰ Штампа се трудила да прикаже ове земље као хармоничан spoj традиције и модерности.

У едицији *Седма сила* током шездесетих приказано је више различитих афричких земаља. Период 1960-1966 је препознатљив по томе што се едиција трудила да мапира нове афричке земље кроз „историјски процес деколонизације афричког континента“.²⁵¹¹ Приказ земаља попут Малија, Туниса, Судана или Алжира фокусирао се на побеђивање заосталости и борбу против колонијалног наслеђа.²⁵¹² Пријатељске снаге тражене су у изузетним политичким личностима, као у председнику Алжира Бен Бели, или у партији *Неодестур* у случају Туниса.²⁵¹³ Потези пријатељских лидера, попут Бен Беле, често су телеолошки тумачени као непогрешиви кораци на путу прогреса.²⁵¹⁴ Па ипак, у случају пада неког „југословенског пријатеља“, попут пада маршала Абуда, новинари су релативно лако „објашњавали“ читаоцима да су у питању позитивне промене, и да пребаце фокус на нове пријатељске снаге у тој земљи.²⁵¹⁵

Како су то читаоци прихватили видимо из њихових одговора на анкету редакције *Седме силе* из 1964. Димитрије Божовић, правни референт из Бијелог Поља, сматрао је ову едицију за „систематски друштвено-политички приказ“ али и за „репортажу о наравим, људима и свакодневной стварности“. Слободан Стојнић, ученик из Бача, сматрао је да је добро што је „редакција ишла путевима информисања како о новим државама Азије и Африке тако и о борби против колонијализма“. Преузимање политичко-медијског дискурса видимо у наставку овог писма, где ученик каже: „Наравно, нове државе Азије и Африке као и процес деколонизације утицаће у структуралном смислу на збивања у савременом свету.“²⁵¹⁶ Пошто су раних шездесетих приказиване углавном земље које су биле или изразито пријатељски настројене према Југославији, или социјалистичке, од половине шездесетих у штампи се нарочито појављују „профили несврстаних земаља“.²⁵¹⁷

„Профили“ афричких земаља приказивани су путем различитих медија чему сведочи пример приказа несврстаних афричких земаља у РТБ-овој емисији *Са свих меридијана*.²⁵¹⁸ У овим

²⁵⁰⁸ „Према Вашој земљи наш народ осећа трајно и топло пријатељство“. *Политика*, 22.7.1954.

²⁵⁰⁹ „Председник Египатске републике Насер допутовао у Београд“, *Политика*, 13.7.1956; Д.Д.М „Преображај Гане“, *Борбе*, 4.8.1961; Види сличну употребу речи „пријатељство“ у : Wishon, Jeremiah, “Peace and Progress: Building Indo-Soviet Friendship”, *Socialist internationalism in the Cold War*, 251.

²⁵¹⁰ „Кроз Етиопију“, *Борба*, 20.7.1954; Д.Д.М „Преображај Гане“, *Борбе*, 4.8.1961.

²⁵¹¹ *100 бројева у 1.800.000 примерака*, 30.

²⁵¹² Види Хаџи Василева, Јокица, *Република Мали*, Београд: Седма Сила, 1964; Кешетовић, Мухамед, *Пријатељски Тунис*, Београд: Седма сила, 1965, 33-63.

²⁵¹³ Прља, Александар, *Алжир. 20 месеци независности*, Београд: Седма сила, 1963, 46-50; Кешетовић, *Пријатељски Тунис*, 28-40.

²⁵¹⁴ Прља, *Алжир*, 17.

²⁵¹⁵ Milutin Milienković, *Sudan posle Abuda*, Београд: Седма Сила, 1965, 4-5, 54-56.

²⁵¹⁶ *100 бројева у 1.800.000 примерака*, 53-55.

²⁵¹⁷ Види нпр. „Уганда. Профили несврстаних земаља бр. 40“, *Борба*, 30.8.1970.

²⁵¹⁸ Како стоји у опису серије од 58 путописних емисија које је израдила РТБ 1973. до 1982 „виши стандард становништва од средине шездесетих до осамдесетих година 20. века омогућио је становницима СФРЈ честа путовања

полусатним емисијама представљене су између осталих Гана, Нигерија, Тунис, Мароко, Алжир и Либија. Емисије су биле намењене пре свега туристима из Југославије, затим деци у склопу школског програма, а и генералној публици.²⁵¹⁹

Сви ови филмови имају форму путописног документарца. Они комбинују географске, етнографске, историјске податке које излажу у нарацији, са сликама снимљеним у земљама које су предмет филма. Најпре се географски лоцирају земље, уз помоћ мапе или пригодне графике. Сви филмови имају нека обележја тога жанра која не можемо приписати специфичној слици Африке. Снимају се пијаце, домаћи производи, географске аномалије, музејски и историјски комплекси, градски и сеоски живот, туристичке атракције, локални фолклор, плесови и разне игре, споменици. Сви филмови приказивали су Африканце кроз „реторику националног карактера“ па се за Нигеријце каже: „Судански црнци, лепо грађени, интелигентни и окретни и брзо савлађују технику.“, док се за Тунижане тврди да су мешавина Бербера и Арапа и: „Ма колико ови високи, суви, сунцем опаљени људи воде тежак живот, имају смисла за уметност.“²⁵²⁰ Међутим постоје и битне разлике међу земљама, областима, као и у појединачним филмовима.

Најпре видљива је разлика између приказивања „Медитеранске“ и „субсахарске“ Африке. Становнике изнад Сахаре наратор ће назвати националним именима, док се за оне јужно користи „домороци“.²⁵²¹ Најближи колонијалном, етнографском путопису јесте филм о Нигерији. У њему можемо најпре видети како се са чамца на Нигеру југословенски репортер „искрцава“ у једно насеље за које тврди да је ретко видело „белог човека. Овај филм се скоро потпуно фокусира на то насеље и „примитивну“ производњу латекса, а пун је колонијалних стеротипа о „рајској земљи која даје свега“ и „дивљине“ у којој ипак живе „људи“. Кључни мотив нигеријске историје нађен је у трансатлантској трговини робовима, која се у филму чак три пута помиње, док се на модерни развој Нигерије издваја тек петина филма.²⁵²² У Нигерији и Гани се, за разлику од Северне Африке, трага за *Другошћу*, а она се налази и у хипермодерној Акри, где је само један коњ, међу хиљадама аутомобила, довољан да се „открије“ традиционална заосталост.²⁵²³

Тензија између традиције и модерности, међутим, обележава приказ сваке од ових земаља. У Мароку је то приказано „сукобом“ мини сукње и бурке. Носиоци традиције препознати су у арапској архитектури, мароконским занатима, ганским обичајима, алжирској пољопривреди, либијским бедуинима. Они су приказани као занимљиви остаци прошлости. Колонијална историја свих ових земаља поменута је само уз кратку осуду експлоатације, а нарација и приказ више се фокусира на историју антике и средњег века, римску и каратагинску, односно исламску у случају Туниса, Либије, Алжира и Марока, и историју трансатлантске трговине робовима у случају Нигерије и Гане.²⁵²⁴

Модерност земаља главни је мотив у приказу Алжира, Гане и Либије. Јак утисак остављају прикази алжирских и либијских рафинерија које су контрастиране сахарском пустињом. Гана је

по земљи и иностранству, па чак и у далеке дестинације...занимљиво сведочанство о географским и природним одликама подручја која се обилазе, њиховим становницима и обичајима које негују. Посебна пажња посвећена је далеким дестинацијама[...]међу којима доминирају земље чланице Несврстаних.“

²⁵¹⁹ „Са свих меридијана: Нигерија“ (РТБ, 1975), <https://rtsplaneta.rs/video/show/1096820/>; „Са свих меридијана Либија и Тунис“ (РТБ, 1976) <https://rtsplaneta.rs/video/show/1149970/>; „Са свих меридијана: Мароко“ (РТБ, 1977) <https://rtsplaneta.rs/video/show/1096823/>; „Са свих меридијана: Алжир“ (РТБ, 1977) <https://rtsplaneta.rs/video/show/1149952/>; „Са свих меридијана: Гана“ (РТБ, 1977) <https://rtsplaneta.rs/video/show/1149964/> [24.6.2020]

²⁵²⁰ „Са свих меридијана: Нигерија“; „Са свих меридијана: Тунис“.

²⁵²¹ „Са свих меридијана: Нигерија“; „Са свих меридијана: Гана.“.

²⁵²² „Са свих меридијана: Нигерија.“.

²⁵²³ „Са свих меридијана: Гана.“.

²⁵²⁴ Са свих меридијана: Гана; Са свих меридијана: Либија; Са свих меридијана: Нигерија; Са свих меридијана: Тунис; Са свих меридијана: Мароко; Са свих меридијана: Алжир.

приказана као једно велико градилиште, са багерима, камионима, фабричким линијама, модерним насељима, а за Либију се изричито каже да је цела „савремено градилиште.“ Посебно се истиче приказ бране на Горњој Волти у Гани и престижни научни институт у Алжиру, на коме можемо видети најбоље студенте окупљене око новог ИБМ компјутера.²⁵²⁵

Географске релације са Југославијом као и њена ауторепрезентација присутне су као маркер престижа Југославије у Африци. Преко југословенских туриста, који су присутни нарочито на обалама Медитерана, али и стручњака, којих је било у свим овим земљама, приказује се глобални домет Југославије. Исто се чини уз помоћ слика југословенских бродова које „лако походе“ далеке луке у Гани. Југословенски развој је посебна тема. Тако се за југословенско-ганску фабрику *Томос* у Гани каже да је она пре свега „велики успех за ове људе чија је земља пре 20 година била колонија.“ Додатно, слика југословенске индустријске моћи подражава се тврдњама: „Потребе наше индустрије намештаја упућују нас чак у далеку Африку“. Затим се приказује једно мешовито предузеће „Црвене заставе“ из Крушевца и локалне фабрике Кумаси у Гани.²⁵²⁶

Намера и намена ових филмова била је да прикажу савремену Африку оптимистичним бојама, да пренесу основне информације и утиске, али и да постигну умањивање *Другости*. Уз изузетак филма о Нигерији, једини моменти када су ови филмови на линији колонијалног дискурса јесу тренуци када се у стилу етнографског документарца инсистира на трагању за занимљивостима (кротитељи змија, дивље животиње, племенски плесови и бедуински шатори). Међутим далеко од тога да је то био главни мотив, радило се више о врсти орнаментализма и жанровских клишеа. Главни мотив је приказ афричких земаља како, уз извесне тешкоће, великим корацима наступају у савремен свет доносећи свом становништву неизмеран бољитак. Зато је сваки од ових филмова завршаван приказом модерних студентских кампуса и самих студената. Они су приказани као „нова Африка“, где је лајтмотив срећна будућност и бујање модерности.²⁵²⁷

Југословенски медији редовно су преносили вести о ослободилачким ратовима афричких колонија. Тема антиколонијалне борбе је најприсутнија је у периоду 1960-1975. Ти ратови никада нису приказивани као чиста оружана борба два супарника. У врсти социоцентричне призме коју је обликовала култура сећања на НОБ, југословенски медији су ове ратове приказивали као општенародни рат против окупатора/колонизатора а за потпуно физичко, национално, социјално и културно ослобођење. О квантитету тих вести сведочи Хидајет Бишчевић, искусни југословенски новинар, када каже да је цена „вањског омотача несврстаности“ била и одређена количина „[...]невјеројатних и иритантних примера [...] објављивањем политичког програма зимбабвеанске ослободилачке партије овог или оног кова у локалним новинама од Пожеге до Тиквеша!“²⁵²⁸

Постојали су ратови који су добијали више публицитета, заслугом југословенских веза са ослободилачким покретима. Рат за независност Алжира био је, тако, афрички антиколонијални рат са највећим публицитетом у Југославији, а радило се о некој врсти стварања модела пропаганде.²⁵²⁹ У неослобођени Алжир је, поред небројених објављених чланака у штампи, путовало и најмање осам југословенских репортера, сниматеља и карикатуриста.²⁵³⁰ Радило се о пробијању медијске блокаде коју је спроводила Француска, која је свет углавном засипала својом

²⁵²⁵ „Са свих меридијана: Гана“; „Са свих меридијана: Либија“; „Са свих меридијана: Алжир“.

²⁵²⁶ „Са свих меридијана: Гана.“

²⁵²⁷ „Са свих меридијана: Алжир“; „Са свих меридијана: Гана“; „Са свих меридијана: Либија.“

²⁵²⁸ Бишчевић, Хидајет, „Југославија у доба Хладног рата: у заклону несврстаности“, Јакovina, *Трећа страна хладног рата...*, 15.

²⁵²⁹ Интервју са Стеваном Лабудовићем 16.11.2016.

²⁵³⁰ Живко Милић (*Политика*, 1955), Здравко Печар (*Борба и Танјуг*, 1958), Милутин Миленковић (*Борба* 1960), Драган Савић (*Борба*, 1961?). Стеван Лабудовић (*Филмске новости* 1959-1962), Д. Поповић и Б.Косић (*Филмске новости*, 1962), Александар Прља (*Нин*, 1962?).

сликом борбе у Алжиру.²⁵³¹ Француска пропаганда је приказивала Алжирце као нецивилизоване дивљаке и фанатике, а рат као „последњих четврт сата“ (фр. *Le dernier Quart d'Heure*), односно скори пораз устаника.²⁵³² У југословенском случају пажљиво су сортиране информације из прве руке и затим плански пласиране у југословенске и светске медије.²⁵³³ Новинари и сниматељи Здравко Печар, Стеван Лабудовић и Милутин Миленковић постали су кључни актери стварања југословенске слике алжирског рата. Ови новинари спремно су се супротстављали француској пропаганди и њој насупрот постављали алжирско виђење овог рата.²⁵³⁴ Затим се представљала широка међународна и историјска позадина овог рата, где је француска политика представљана као континуитет политике силе, стога анахронизам у савременом свету.²⁵³⁵ Алжирски борци описивани су као уређена војска која логорује у уредним камповима, има позадинске службе, обавештајце и користи модерно оружје и тактику. Њени „командоси“ поређени су са српским „витезовима без мане и страха“, а команданти са старим нумиђанским и картагинским вођама.²⁵³⁶

Глорификацију пријатеља пратила је и демонизација непријатеља. Французи у Алжиру приказивани су или као кукавице или као злочници.²⁵³⁷ Две слике нарочито су представљале Французе као „силеције“ и војску геноцидних намера. Прва се односи на употребу напалма без дискриминације – то је остављало највећи утисак на југословенске посматраче.²⁵³⁸ Новинар *Нина* описивао је кроз приче Алжираца слику ове „пацификације“ како су је Французи називали: „Десет дана и десет ноћи смо маршовали. Нисмо видели ниједну кућу, ништа живо. Нигде хлеба. Свуда само пожари и смрт...“²⁵³⁹ Друга слика односила се на „дехуманизацију колонизатора“, односно утицај злочина на саме Французе, а у приказу тих појава Југословени су се позивали на чувене тумаче ових психолошких процеса Еме Сезера и Франца Фанона.²⁵⁴⁰ Печар је у анкети међу алжирским борцима пописао 12 „основних начина мучења“.²⁵⁴¹ Тренутак који је Лабудовић означио као пресудан у виђењу Француске као симбола варварства, а не културе, јесте убиство његовог водича и команданта Ахмеда Агуна.²⁵⁴²

Добар пример синхронизације медијских актера у стварању једне слике рата у Алжиру налазимо у примеру филмова које је снимао Лабудовић. У сценарију који је 1958. написао, Печар даје јако детаљне инструкције шта снимити и како. Главни циљ који је Печар у овоме сценарију задао сниматељима јесте да прикажу алжирску војску као „модерну армију“ па тако наглашава да се сними „аутоматско оружје“, „батаљони“ и остали атрибути уређених армија.²⁵⁴³ Последње сцене филма требало је да донесу слику АЛН као „праве армије“: „Снимити јединице под заставама у маршу и постројене за дефиле, како би се добио утисак праве армије која је прерасла

²⁵³¹ Реџар, *Alžir*, 62.

²⁵³² Види: Horne, *A Savage War*, 251-273; Реџар, *Alžir*, 351.

²⁵³³ Реџар, *Alžir*, 18.

²⁵³⁴ Миленковић, Милутин, *Алжир. Јуче. Данас. Сутра*, Београд: Седма сила, 1962, 13-15; Реџар, *Alžir*, 353-355.

²⁵³⁵ Миленковић, *Алжир*, 39.

²⁵³⁶ Реџар, *Alžir*, 33, 41-45, 80-101.

²⁵³⁷ Види нарочито Печареву анкету са бившим француским војницима: Реџар, *Alžir*, 107-111; АМАУ, к. 42, Сценарио и упутство за снимање документарног филма о Алжиру „Алжир у борби“ Београд 18.7.1958., 2.

²⁵³⁸ Реџар, *Alžir*, 74-75; Постоје индиције да су југословенски сниматељи први снимили ова бомбардовања. Лабудовић је тврдио да је ове акције снимити пре Серж Мишела. Интервју са Стеваном Лабудовићем 16.11.2016.

²⁵³⁹ Kolar, Vladimir, „Dolina plača“, *NIN*, 1959, у: *Afrika bez kolonijalnog pasoša*, 132-134.

²⁵⁴⁰ Реџар, *Alžir*, 245.

²⁵⁴¹ Реџар, *Alžir*, 267-268; Види и: Milenković, Milutin, „Ubijeni živi“, *Borba*, 1960, у: *Afrika bez kolonijalnog pasoša*, 135-137; Prlja, Aleksandar, „Hod po mukama“, *Mladost*, 1959, у: *Afrika bez kolonijalnog pasoša*, 138-141.

²⁵⁴² Интервју са Стеваном Лабудовићем 16.11.2016.

²⁵⁴³ АМАУ, к. 42, Сценарио и упутство за снимање документарног филма о Алжиру „Алжир у борби“ Београд 18.7.1958., 1-2.

из партизанских одреда у такорекућ редовну војску.²⁵⁴⁴ Ако су Французи извештавали о десетинама хиљада убијених устаника, овај филм је такође у маниру пропаганде која се служи реториком великих бројева, говорио о алжирским устаницима као модерној армији од 100.000 војника.²⁵⁴⁵ Титов камерман Лабудовић, који је стигао у Алжир 1959, сведочи моћи ових слика: „Наши су схватили да ће за Французе највећи удар бити филмована штампа“.²⁵⁴⁶ Пошто је снимио материјал у Алжиру, слао га је дипломатском поштом у Београд, где су, после строге провере, *Танјуг* и *Филмске новости* издвајале снимке и пласирале их 1959. у 37 земаља света.²⁵⁴⁷

Приближавање *Другог* у репортажама чињено је емпатичним приказом афричких бораца. Нарочито је био наглашен однос сажаљења и разумевања преко слике алжирских рањеника који су се лечили у Југославији, као доброћудних, „дрномањастих младића“ који шетају по Авали, жељни домовине, па су фотографисани како безбрижно разговарају са југословенским студенткињама.²⁵⁴⁸ Степен солидарности који су Лабудовић и Печар показали према својим „командантима“ превазилазио је репортерски посао, и улазио у домен солидарности бораца за слободу. Печарево емотивно посмртно слово „његовом команданту“ Абдурахману Бенсалему „Југурти“ објављено је у југословенској али и афричкој штампи.²⁵⁴⁹

Извештавање о Алжиру успоставило је модел о афричким националнослободилачким ратовима. Миодраг Аврамовић представио је Анголу као „жариште кризе“, па је у поднасловима који су одговарали на непостављена питања читаоца одговарао: „Како је почело“, „шта Португалци бране“, „против чега се устаници боре“.²⁵⁵⁰ Приказивање устанка у Анголи специфично је по томе што су југословенски новинари на колонијалну пропаганду Португалаца (да су они у Африци већ 400 година и нису странци) одговарали причама које су изједначавале ропство из периода трговине робовима и принудни рад и заробљеничке логоре које су Португалци масовно користили у колонији шездесетих и седамдесетих. Португалском наративу о „цивилизаторској мисији“, они су супротстављали причу о „најварварскијој окупацији“.²⁵⁵¹ Демонизација Португалаца довршавана је детаљним и мучним приказима бичевања и сваковрсног мучења анголских родољуба (Слика бр. 34).²⁵⁵² Ове приче пратили су и прилично графички прикази португалских војника који погубљују Анголце или држе њихове одсечене главе.²⁵⁵³ Насупрот Португалцима као непријатељском *Другом*, промовисан је емпатичан лик анголског бораца, опет преко рањеника али и на друге начине.²⁵⁵⁴ Тако се један документарцац

²⁵⁴⁴ Исто, 5.

²⁵⁴⁵ О пропаганди великих бројева: Тодић, *Фотографија и пропаганда*, 35; Снимање овог филма дешавало се у тренутку када је АЛН била у једном од најтежих положаја у рату за Алжир, па је много њених бораца било и без оружја. Hogue, *A Savage War*, 321-322

²⁵⁴⁶ Интервју са Стеваном Лабудовићем 16.11.2016.

²⁵⁴⁷ Турајлић, „Филмске новости.Филмска дипломатија“ 175, Интервју са Стеваном Лабудовићем 16.11.2016.; Сличан модел примењиван је касније у подршци борцима у Мозамбику, нарочито у филму *Vinceremos*. Види: Vučetić, Radina, „We shall win. Yugoslav Film Cooperation with FRELIMO“, *Revista Critica de Ciencias Sociais*, 118, (2019), 131-150.

²⁵⁴⁸ S. Zvezdić, „Prevario me žuti trougao“, *Vjesnik u srijedu*, 3.11.1960.

²⁵⁴⁹ Види: „Zbogom Abdurahman Bensalem“, *Afrika bez kolonijalnog pasoša*, 142-144; Објављено и у *Jeune Afrique*, Tunis 1962.

²⁵⁵⁰ Аврамовић, Миодраг, *Жаришта кризе. Конго, Лаос, Вијетнам, Ангола, 3. Иријан*, Београд: Седма сила, 1962, 48-57. Види и: Реџар, Здравко „Кише долазе- и офанзиве устаника“, *Afrika bez kolonijalnog pasoša*, 402-404; Пешић, Душан, *Ангола. Сведочанство о борби у португалским колонијама*, Београд: Седма сила, 1964. ,3 Прештампано као „Како је умро Бурџ“ у: Остојић, *Трећи свјетски мир*, 356-359.

²⁵⁵¹ Пешић, *Ангола* 3-17; Аврамовић, *Жаришта кризе* 48.

²⁵⁵² Marković, Dragan D. „Između „palmatorije“ i slobode“, *Borba* 1960, у: *Afrika bez kolonijalnog pasoša*, , 399-401.

²⁵⁵³ Аврамовић, *Жаришта кризе*, 53; Пешић, *Ангола*, 17.

²⁵⁵⁴ Пешић, *Ангола*, 36-51.

завршава приказом једне Анголке која вежба гађање, и њеним осмехом и ведром музиком, што можемо упоредити са примерима партизанске пропаганде.²⁵⁵⁵

Пред нову 1980, у штампи је оптимистично најављивано да се деколонизација „ближи свом крају“²⁵⁵⁶ Пошто је главни непријатељ била дехуманизујућа ЈАР, кључно је било представити хуману слику Африканца. То је нарочито чињено кроз графичке и текстуалне приказе чувених по злу покоља које су вршили расисти, попут оног у Шарпвилу 1960. или Совету 1976.²⁵⁵⁷ Сlike Африканаца као жртви биле су у служби критике апартхејда, а југословенски медији користили су визуелну и текстуалну антирасистичку пропаганду и пореклом са Запада.²⁵⁵⁸ Слика тог простора као „непријатељског“ била је тако снажна да дописници *Танјуга* нису желели уопште да ступе на тло ЈАР - када их је у једном случају бели граничар позвао да уђу на територију те државе „јер су бели“, они су се задржали у Зимбабвеу и рекли „не, ми смо из Југославије“.²⁵⁵⁹

Против нехуманог лика расиста из ЈАР стварани су изузетно људски, топли портрети бораца за слободу. Сам Нујома, вођа СВАПО, фотографисан је у војничком оделу и са капом, широко осмехнут и са насловом „Побједа оружјем или за столом“. Новинар *Данаса* који га је интервјуисао на једном мировном скупу у Бечу приказао га је као „човека средњег раста“, „скромног порекла“, „великог оптимизма“ и „одлучности“. Нујома је приказан као војник и политичар, који већ води своју земљу из иностранства и разуме међународне односе. Наравно, Нујома је изражавао пуну наду у несврстаност као природно опредељење Африке, захваљуивао се Југославији, па је Вјекославу Грабарићу рекао да је присуствовао првој конференцији несврстаних и да између осталог и свој покрет убраја у осниваче ПНЗ (Слика бр. 33).²⁵⁶⁰ То се уклапало у претходно насталу галерију ликова афричких бораца, јер је представљало Африканца као човека велике одлучности и у оружаном борби и реалисте у светској политици, што је у југословенском политичко-медијском дискурсу било везивано за несврстаност.

Још пре него што ће несврстани свет постати основни југословенски поглед на Глобални Југ, новинари попут Јоже Смолеа улазили су у имагинарну полемику са *Њујорк Тајмсом*, око тога шта је „већински“ свет – блоковски или неангажован.²⁵⁶¹ Брионски 1956. или састанак у Њу Делхију 1966. пружали су новинарима извршне прилике да пишу о новој светској сили, али и да афримишу афричке и азијске савезнике.²⁵⁶² Тренд приказивања афричких земаља као пре свега несврстаних добија нарочито на квантитету од 1970. и траје до 1989. Сваку конференцију несврстаних, по истраживању Јиргена Динкела, пратило је од 1000-2000 новинара, а мале земље могле су на њима да превазиђу неједнакост политичке, економске али и медијске моћи.²⁵⁶³ У Југославији, телевизијске емисије, прилози у новинама, специјални додаци, књижице издате као

²⁵⁵⁵ „Одисеја мира – брод добре наде“

²⁵⁵⁶ „Nove nezavisne zemlje“, *Vjesnik*, 31.12. 1. i 2. 1. 1980. Види и: Davor Glavaš, „Zid za kralja“, *Danas*, 20.5.1986; Stane Stanić „Fatamorgana na krivoj granici“, *Danas*, 3.6.1986.

²⁵⁵⁷ „Pokolj mirnih ljudi“, *Vjesnik u srijedu*, 30.3.1960; Saša Vereš „Jedno pismo koje ne će biti uručeno“, *Telegram*, 30.4.1960. Besarović, Jovica, „Masakr u Šarpevilu“, *Oslobođenje*, 10.5.1977; „Tito: Naš pokret izražava suštinske interese čovječanstva“, *Borba*, 5.9.1979; Vjekoslav Grabarić, „Rat drugova i očeva“, *Danas*, 17.6.1986.

²⁵⁵⁸ Роберт Кенеди, „Шта ако је Бог црн“, *Илустрована политика*, бр 406, 1966; Види и Vjekoslav Grabarić, „Osveta velikog brata“, *Danas*, 28.1.1986; Vjekoslav Grabarić, „Sankcije i protusankcije“, *Danas*, 29.7.1986. „Svi ste uhapšeni“ (karikatura Guardian) *Danas*, 24.6.1986.

²⁵⁵⁹ Интервју са Душаном Микљом, 6.9.2018.; Интервју са Бориславом Коркоделовићем 24.9.2018.

²⁵⁶⁰ Grabarić, Vjekoslav, „Pobjeda oružjem ili za stolom“, *Danas*, 22.7.1986; Види и: Vjekoslav Grabarić, „Dr Desmond Mpili Tutu. Između nade i beznađa“, *Danas*, 3.6.1986.

²⁵⁶¹ Види: Смоле, Јоже, *Како је подељен свет? Војни пактови између рата и мира*, Београд: Седма сила, 1961. 44, 57-60.

²⁵⁶² Густинчић, Ј. „Брионски документ“, *Политика*, 21.7.1956; „Разговор утроје“, *Политика*, 8.7.1966.

²⁵⁶³ Dinkel, „To grab the headlines in the world press“, 209, 216.

приручници све су трасирале несврстаност од конференције до конференције.²⁵⁶⁴ Несврстаност је, како је *Борба* преносила из танзанијског *Дејли њуза*, била „једина алтернатива оном што се сада намеће Африци.“ То наметање сачињавали су хладноратовски бауци блоковских интервенција, где су, симптоматично, „петокут“ Британија, САД, Француска, СР Немачка и Белгија означени као главна опасност по Африку уз тек мању улогу приписану СССР и Кубанацима.²⁵⁶⁵

Ако су у деколонизацији „конференцијске сале биле поприште борби једнако колико и бојна поља“, онда је била једнако важна физичка и борба симболима.²⁵⁶⁶ Чини се да су то схватили новинари РТВ-а када су 1971. снимили документарца о несврстаности који је почињао и завршавао се сликама из Африке. Периоди светских турбуленција, ратова, сукоба и несугласица, илустровани борбом на бојним пољима Анголе, прекинути су приказом складних, хармоничних и оптимистичних конференција несврстаних где је јак акценат стављен на снимање афричких делегата у интеракцији са Југословенима. Један од кључних делова филма представља из неког западног медија преузета анимација где уз узбудљиве звукове бубњева мапа независних афричких земаља бива попуњена, скицирајући политичке промене у години Африке, а југословенски наратор каже да су се све ове земље, „скоро без изузетка определиле за несврстаност“.²⁵⁶⁷

Конференције несврстаних биле су медијски догађаји које су земље домаћини користиле да промовишу сопствену пропаганду према националним и светским масовним медијима. Национални медији у свакој несврстаној земљи домаћину конференције трудили су се да прикажу положај своје земље као центар међународне заједнице.²⁵⁶⁸ Југославија је имала две такве прилике (1961. и 1989.) и она је тада стварала текстуалну и визуелну пропаганду која је и Африку доводила у центар југословенске пажње, а Београд претварала у међународну позорницу, „рај за новинаре, фоторепортере и карикатуристе“.²⁵⁶⁹ Истовремено конференције несврстаних од 1961-1989 пружале су прилику да се директно, транспарентно и на бази једнакости промовишу нове афричке државе па је *Политика* 1976. пренела Титов говор у коме је рекао: „Поздрављам, истовремено, представнике нових независних земаља – Анголе, Зеленортских острва, Комора, Гвинеје Бисао, Мозамбика, Сао Томе и Принципе и Сејшела – који су се као пуноправни чланови придружили нашем покрету.“²⁵⁷⁰ Тиме је читаоцима представљан покрет као једна стално растућа породица, где су афричке земље имале важно место.

Свака конференција од 1961. до 1989. означавана је бомбастичним насловима о потпуном јединству и успеху. Дobar пример како су Африка и уопште несврстани тада постали главна ментална мапа Југославије, те тако гурнули у страну старе имагинације, јесте насловница *Борбе* 10. 9.1973. На њој доминира наслов „Потпуни успјех. Завршена 4. конференција несврстаних земаља у Алжиру“, док је поред ње у нешто мањем формату „Тито: Не нови курс већ јача активност несврстаних“. Вест о заказаној посети председника министарског савета СССР, налазимо тек у дну стране, форматом тек нешто већом од рекламе за комбинат „Челик“ из Кричеваца.²⁵⁷¹

²⁵⁶⁴ Види нпр. М. Fekete “Godine borbe za mir i ravnopravnost”, *Oslobođenje*, 1.9.1988.

²⁵⁶⁵ „Nesvrstana politika jedina alternativa onome što se sada nameće Africi“, *Borba*, 8.6.1978; Види и : “Nesvrstanost je prirodno opredeljenje Afrike”, *Oslobođenje*, 16.11.1980.

²⁵⁶⁶ Цитирано у: Dinkel, “To grab the headlines in the world press”, 218.

²⁵⁶⁷ „Одисеја мира – брод добре наде“

²⁵⁶⁸ Dinkel, “To grab the headlines in the world press”, 207,217.

²⁵⁶⁹ Цитирано у: Dinkel, “To grab the headlines in the world press”, 209; „ Ванблоковске земље оличавају савест човечанства“, *Политика*, 2.9.1961.

²⁵⁷⁰ „Говор Председника Тита“, *Политика*, 18.8.1976.

²⁵⁷¹ *Borba*, 10.9.1973.

Нарочито су важни били визуелни материјали – објављене и репетицијом у колективну свест урезане слике Тито-Насер-Нехру са брионског, њујоршког, београдског или каирског састанка појављивале су се сваке године. Тиме је учвршћивана ментална мапа Африканаца и Азијаца као пријатеља Југославије.²⁵⁷² Фотографије пласиране у штампи и телевизији доносиле су слику политички свесног Африканца, који седи за столовима са представницима других несврстаних и тиме је ојачавана слика солидарности, једнакости и Африканац је представљан као човек способан и вољан за активно учешће у међународним збивањима.²⁵⁷³ Визуелни материјали су, за разлику од текста који је морао да преноси комплекснију слику, на врло једноставан начин приказивали хармоничне односе Југославије и Азије и Африке, истовремено суптилно позиционирајући Југославију као централног актера тих односа.²⁵⁷⁴ Пратећи Титов пут пред конференцију у Лусаки, новинар *Нин-а* описаће сусрет Тита и Њеререа на аеродрому у Дар ес Салааму као „трентак несврставања.“²⁵⁷⁵

Поред тих мотива, веома су важне биле физичке мапе. Неке су се појављивале у мањем формату уз пригодне чланке. Друге, попут мапе „Луанда ’85. Несврстани свет данас“, биле су праве зидне карте, у боји, на масном папиру, дакле трајне, са легендом и приказом читавог света. У том свету Африка је обојена скоро потпуно у розе, боју која је изабрана да представља несврстаност и доминира мапом, попуњавајући управо онај простор које је шездесетих представљан као „празан“ на мапама у југословенској публицистици (Слика бр. 35 и 36).²⁵⁷⁶ Африка је стога графички и текстуално представљала „главни“ несврстани континент.

Време између конференција медији су користили да у колумнама скицирају мале историје несврстаног света. Тако је Душица Петковић, новинарка *Борбе*, током 1981. писала колумну у којој је нераскидиво везала несврстаност за процес деколонизације. Она је у овим текстовима писала искључиво о Африци и југословенској визији несврстаности, а доминантан афрички мотив представљен је и илустрацијом колумне: црног човека који кида ланце и уздиже руке. Говорећи о антиколонијалним борбама, Петковић је говорила да су афрички покрети нашли „упориште у несврставању“, а да се расисти узалудно бране.²⁵⁷⁷ Она је читаоцима представљила нову мапу Африке, одбацила је колонијалне термине („Од Кептауна до Каира“), а говорила је са позиције несврстаности, која је виђена као природна, стално растућа и незаустављива.²⁵⁷⁸ Штампа је сваке године обележавала годишњицу Београдске конференције и Брионске декларације писањем о историји несврстаности.²⁵⁷⁹ Репетиција је нарочито учвршћивала ове менталне мапе па су се југословенски новинари, на пример, трудили да означе Лусаку као „незабораван догађај“, бесмучно понављајући колико је ова конференција била значајна за Југославију, Африку и свет.²⁵⁸⁰

²⁵⁷² Kićović, Božidar, „Vizija sutrašnjeg sveta“, *Borba*, 8.7.1979.

²⁵⁷³ Види нпр. корица Матес, Лео, *Неангажованост*, Београд: Седма Сила, 1964.

²⁵⁷⁴ Kićović, Božidar, „Vizija sutrašnjeg sveta“, *Borba*, 8.7.1979.

²⁵⁷⁵ Душан Симић, „Трентак несврставања“, *НИН*, 1.2.1970; Види слично: Kićović, *Od Briona do Kolomba*, 9,23,36,43.

²⁵⁷⁶ „Луанда ’85. Несврстани свет данас“, *Политика*, 1985. Види и: „Svijet nesvrstanih“, *Borba Reflektor*, 8.7.1969; „Nesvrstani ’79“. Prilog. *Večernji list*, 30.8.1979.

²⁵⁷⁷ Petković, Dušica, „Ograničene reforme“, *Borba* 14.9.1981; Petković, Dušica, „Operacija Karlota“, *Borba*, 15.9.1981; Petković, Dušica, „Napredak, uz teškoće“, *Borba*, 16.1.1981; Petković, Dušica, „Najbogatija kolonija“, *Borba*, 17.9.1981; Petković, Dušica, „Južnoafrička invazija“, *Borba*, 18.9.1981; Petković, Dušica, „Ogromno bogatstvo“, *Borba*, 19.9.1981; Petković, Dušica, „Pred sudom pravde“, *Nedeljna Borba*, 20.9.1981; Petković, Dušica, „Dva lica Južne Afrike“, *Borba*, 21.9.1981. Petković, Dušica, „Najveći doprinos miru“, *Borba*, 22.9.1981.

²⁵⁷⁸ Petković, Dušica, „Nova karta svijeta“, 12.9.1981; Petković, Dušica, „Uništiti, spaliti...“, *Borba*, 13.9.1981.

²⁵⁷⁹ „Од Бриона до Алжира“, *Политика*, 2.9.1973; М. Mihovilović, „Snaga koja nije sila“, *Fokus*, 28.8.1976; Мароје Mihovilović, „Nesvrstanost u slici i reči“, *Večernji list*, 19.7.1978; „Дан када је рођена несврстаност“, *Ослобођење*, 18.7.1981.

²⁵⁸⁰ Упореди: Kićović, *Od Briona do Kolomba*, 33-37 и Kićović, Božidar, *Lusaka-Nezaboravni doživljaj*, 30.6.1978.

Сви ови напори могу се посматрати као врста „превођења“ поприлично дугачких (од 4000 до 56000 речи) резолуција конференција несврстаних јавности.²⁵⁸¹ Уместо да се ослоне да ће јавност читати те декларације, оне су сажимане са другим „порукама“ које су национални медији хтели да пренесу. Тако *Вјесник* и *Дело* резолуцију из Лусакe (13 страна) сажимају на пола стране.²⁵⁸² Изводи из говора Тита али и афричких вођа преношени су на насловним странама.²⁵⁸³ Југословенски медији представљали су тренутке доношења декларација као пресудне за светску историју, па су их најављивали, ишчекивали и објављивали са дозом ексклузивности – тако је 1964. јављано да је Тито свој потпис на декларацију из Каира ставио „тачно у 23.30“, а да ће текст бити објављен „у недјељу у подне“.²⁵⁸⁴ Југословенски новинари онда су сачекали Тита који их је, иако су и сами посматрали конференцију, обавестио да је са својим афричким и азијским пријатељима извршио „велико дело“.²⁵⁸⁵

Одмах после конференција вршена је дисеминација материјала, као после Каирске конференције 1964, када је објављена књижица *Каирска конференција неангажованих. Профили земаља учесница*. Тамо читамо: „Ову књигу заједнички су припремили Новинско-издавачко предузеће „Седма сила“ (редакција „Документи данашњице“) и Новинска агенција Танјуг (спољнополитичка редакција). Сврха јој је да буде не само пригодан, већ трајнији документ о земљама-учесницама друге конференције несврстаних земаља“.²⁵⁸⁶ Ту су југословенски читаоци могли да прочитају основне податке о свим земљама учесницама, па и да кроз идеолошку призму виде кратке „профиле учесника“ из Африке. Међу подацима о броју становника, површини, управи, независности, нарочито се истичу кратки прикази пост-колонијалне историје тих земаља, који су рефлектовали став политичке елите, а профиле су добиле и привремене владе ослободилачких покрета.²⁵⁸⁷

Улогу тумачења „света несврстаних“ вршили су нарочито специјални прилози у дневној и недељној штампи. Крајем практично сваког лета од 1961. до 1989. они су представљали читаоцима „свет несврстаних“ као једну врсту успеле пост-колонијалне утопијске идеје, против дистопијских идеја блокова. Ту је читалац могао да види слике различитих култура, лидера, народа, градове у којима су одржане конференције и да их разуме као свет у коме и он сам живи. Африка је била круцијални део тог света.²⁵⁸⁸ Иако је пажња глобалних масовних медија према несврстанима током осамдесетих опадала,²⁵⁸⁹ у Југославији то није био случај па се покривање Африке из ове визуре још и повећавало.²⁵⁹⁰ Разлог томе је чињеница да је и после Титове смрти то било основно спољнополитичко опредељење земље. После Титове смрти, сви Председници Председништва трудили су се да одрже несврстану политику и односе са афричким несврстаним

²⁵⁸¹ Dinkel, “To grab the headlines in the world press”, 211.

²⁵⁸² *Summit declarations of Nonaligned movement (1961-2009)*, Kathmandu: Institute for Foreign Affairs, 2011, 29-42; “Rezolucije iz Lusake“, *Vjesnik*, 10.9.1970; „Zaključek vrha v Lusaki izpolnjena včekivanja“, *Delo*, 11.9.1970.

²⁵⁸³ „Друга конференција шефова држава неангажираних земаља“, *Borba*, 7.10.1964.

²⁵⁸⁴ „Усвојена декларација“, *Vjesnik*, 11.10.1964.

²⁵⁸⁵ „У Кairу смо извршили велико djело које ће имати крупан позитивни utjecaj на daljnja međunarodna kretanja, *Borba*, 13.10.1964.

²⁵⁸⁶ *Каирска конференција неангажованих. Профили земаља учесница*, Београд: Седма сила, 1964, 1.

²⁵⁸⁷ Види *Каирска конференција неангажованих. Профили земаља учесница*, 1-92.

²⁵⁸⁸ „Svijet nesvrstanih“, *Borba Reflektor*, 8.7.1969; “Beograd 1961-Havana 1979“, *Prilog Vjesnika*, 29..1979; „Četvrt stoljeća nesvrstanih. Konferencije na vrhu od Beograda 1961. do Hararea 1986“, *Sedam dana/Panorama subotom: Posebni prilog*, 12.7.1986.

²⁵⁸⁹ Dinkel, “To grab the headlines in the world press”, 219.

²⁵⁹⁰ Види текст поводом „Дана несврстаности“ Муџезиновић, Дžевад, „На почетку треће decеније“, *Međunarodna politika*, 1.9.1983; Види текст поводом „године несврстаности“: Dr Živojin Jazić, „Једнака права i равнoprавни односи“, *Danas*, 15.4.1986; Посебно види текст реакције на совјетски „напад“ на историју несврстаности у: Krešo Špeletić, „Zamagljene istine“, *Danas*, 3.6.1986.

државама на „пријатељском“ нивоу, мада је приметно да им штампа посвећује мање места него сећањима.²⁵⁹¹

Кроз сва ова понављања учвршћивала се једна мрежа митских места, од Бриона до Лусакe, од Коломба до Београда, од Алжира до Бандунга, представљајући југословенским читаоцима нову историју и географију „Трећег света“ као „несврстаног света“ који не зависи од Запада и Истока. Африка је ту имала кључно место као једини континент који се видео као потпуно посвећен несврстаности, као континент на коме су одржане четири конференције, што је подупирало слику Африке као субјекта, а не објекта светске историје, и на крају као континент који је најближи у политичкој географији Југославије, после Европе.

Дискурс о несрећном континенту, иако је био константно присутан, био је потиснут горепомнутим хегемонским дискурсима, а јавља се са првим таласом афропесимизма 1966-7, да би добио на снази 1978-1991. Може се препознати и по повратку назива „црни континент“.²⁵⁹² Истоветан процес видљив је у совјетској медијској сфери где се за Африканце и Африку јужно од Сахаре враћа назив *черни* (црни).²⁵⁹³

Неке слике Африке, које су имале дугу традицију на Западу, преузимање су и објављиване нарочито у југословенским недељницима. Некад се радило о причи „младића из Горњег Милановца“ одбеглог легионара који је из Алжира успео да се докопа Француске, а некад о паду авиона у савани и преживљавању афричке дивљине.²⁵⁹⁴ По томе су се посебно истицали недељници попут *Илустроване политике*, *Данаса*, а као посебно „скандалозан“ од Идеолошке комисије ЦК СКЈ означен је *Вјесник у сриједу*.²⁵⁹⁵ Ту нарочито можемо приметити некритичко преузимање текстова француске и британске штампе о пост-колонијалној Африци.²⁵⁹⁶

Светски медији су Африку често приказивали кроз „лоше вести“ или „површне репортаже“ нарочито о ратовима и револуцијама.²⁵⁹⁷ У спољнополитичком речнику Југославије реч мир заузима је кључно место.²⁵⁹⁸ Стога је сваки рат у Африци био приказиван као негативна последица дужих процеса – колонијализма, империјализма, антикомунизма, хладноратовског надметања. Како на Истоку тако и на Западу, вести о ратовима у Африци имале су тенденцију да заузму скоро читав медијски простор.²⁵⁹⁹ Међутим, проблем је био и недостатак вести из културе, па се ретко могао наћи текст о афричкој уметности и култури уопште, свакодневном животу и друштвеним збивањима.²⁶⁰⁰

Конго је имао ту несрећу да је практично од своје независности био актер неколико грађанских и локалних ратова, као и страних интервенција. Џејсон Стернс даје пресек вести о типичном приказу конгоанског рата: писало се о корумпираним афричким господарима рата, деци-војницима, сиромашним жртвама, избеглицама у камповима. Стернс тврди да су ове „слике

²⁵⁹¹ „Susret Stambolić-Maria“, *Vjesnik*, 18.7.1983; „Demokratski duh vrha“, *Delo*, 14.3.1983.

²⁵⁹² D. Petković, „Ljudi i krize na crnom kontinentu“, *Borba* 2.9.1978.

²⁵⁹³ Quist-Adade, *From paternalism to ethnocentrism*, 87.

²⁵⁹⁴ A.Krile „Pobjegao sam iz Legije stranaca“, *Vjesnik u srijedu*, 14.8.1960; С.Љ „Опасне лепотице Казабланке“, *Илустрована политика*, бр.379, 1966; „Дан и ноћ са мајмунима на дрвећу“, *Илустрована политика*, бр. 393, 1966; „Изгубљени пилоти. Седамнаест дана у дунглама и саванама Судана“, *Илустрована политика*, 14.10.1969.

²⁵⁹⁵ Bencetić, *Komunizam u slici*, 42.

²⁵⁹⁶ Види нпр. „Погубљење у ритму ча-ча-ча“, *Илустрована политика*, бр 399, 1966.

²⁵⁹⁷ Egibo, *In Search of Greatness*, 119; Keim, *Mistaking Africa*, 18.

²⁵⁹⁸ Упореди: „Borba za mir i ravnopravne odnose najvažniji zadatak svih progresivnih ljudi, naročito mladih generacija“, *Borba*, 9.5.1975; „Корак ка светском миру“, *Вечерње новости*, 1.8.1975; Miroslav Kreleža, „Napustio nas je idealni barjaktar Svjetskog Mira“, *Borba*, 7.5.1980; Zvonko Tomić, „Kolika je cijena rata“, *Danas*, 25.11.1986; Становник, Јанез *Колико кошта рат?*, Београд: Седма сила, 1964.

²⁵⁹⁹ Egibo, *In Search of Greatness*, 180.

²⁶⁰⁰ Види нпр. Мишел Гал, „Левооко ремек дело“, *Илустрована политика*, бр. 394, 1966; Katarina Lukšić, „Egipatski korijeni“, *Danas*, 20.5.1986.

клишеи“ убица и жртава остављали мало места за испитивање правих узрока ратова у Конгу.²⁶⁰¹ У Југославији, извештавање о рату у Конгу почело је у форми антиколонијалне репортаже, али то не значи да код читаоца у периоду 1960-1967 није створен поглед на Конго као на перманентни ожиљак на тлу Африке.²⁶⁰² У томе је улогу играла и колонијална историја Конга, смрт Дага Хамершелда, генералног секретара УН, и уопште неуспех светске заједнице да овај простор стави под контролу.²⁶⁰³ Читава нација представљена је као жртва „плаћеника“, „падобранаца“, „Чомбеоваца“, али су југословенски новинари избегавали чисти сензационализам и уместо тога држали се идеолошке осуде непријатеља.²⁶⁰⁴ Иво Миховиловић је масакре Чомбеове војске над цивилима упоредио са нацистичким. Што је још важније пренео је писање једног италијанског дневника о Гвалтијеру Јакопетију, режисеру чувеног филма *Africa addio*, који је са четом плаћеника, коју је сам плаћао, снимао ужасе у Конгу, као пример неморалности новинара који се оштро противио југословенском схватању приказивања Африке.²⁶⁰⁵

Пад Чомебеа 1965, не доноси и крај вести о Конгу као ратном жаришту, сасвим супротно, када је Мобуту јавно обесио „Чомбеове присталице“ новине су писале о „обрачуну на конгоански начин“.²⁶⁰⁶ Нови сукоби у Катанги 1966. и 1967. доносе још „лоших вести“, а прави рат избија 1977, када је ова провинција променила име у Шаба. Међутим, и у овим текстовима можемо наћи приказе како чистог сензационализма тако и комплексности војно-политичког рељефа.²⁶⁰⁷ Кроз читав овај период могу се идентификовати сам рат као *Другост*, и бели плаћеници, Легија странаца, белгијске и француске трупе као *Други*. Они су приказивани као људи потпуно супротни и Југословенима и Африканцима, као „пси рата“ који живе на ивици цивилизације, и као главни мотори немира у региону. Конго је 1960-1978, а нарочито 1960-1967 изгледао као незалечена рана на афричком тлу, али се приказ југословенских медија разликовао не само у идеолошкој позадини подршке лумумбистима, већ и у дубини приказа, јер се за сваку сензационалистичку вест пренету из западне штампе може наћи еквивалент у темељној репортажи.

На кризу у Конгу директно се хронолошки и чак проблемски надовезао рат за Бијафру, која је 1967. покушала да се отцепи од Нигерије, што је у југословенској штампи испраћено са великом забринутости али и извесним сензационализмом.²⁶⁰⁸ Рат се завршио катастрофалним поразом Бијафре 1970. *НИН* је крај рата приказао кроз причу о хуманитарној катастрофи Ибоа, главних становника Бијафре, али и шири контекст хладног рата и афричких граница. На страницама овог часописа читалац је могао читати коректне прилоге о свим главним актерима „нигеријске драме“, супротстављеним генералима Говону, Оџукву и Ефеијонгу.²⁶⁰⁹ Поука Бијафре, држао је Душан Симић, било је што шире признавање права афричким етничким

²⁶⁰¹ Stearns, Jason K, *Dancing in the Glory of Monsters. The Collapse of the Congo and the Great War of Africa*, New York:Public Affairs, 2011, 13.

²⁶⁰² Zubel, „Black stars, Red Stars”,131-149.

²⁶⁰³ „Stogodišnji plan gospodina Petillona“, *Vjesnik u srijedu*, 13.1.1960; „За убиство Лумумбе одговорност носе неки органи Уједињених нација и белгијски колонизатори“, *Политика*, 15.2.1961;„Мистериозна смрт Хамершелда“, *Политика*, 18.9.1961.

²⁶⁰⁴ „Padobranci masakriraju Kongo“, *Vjesnik u srijedu*, 2.12.1964; Pešić, Bogdan, „Rat, ne! To je sistematsko ubijanje“, *Borba* 1964. *Treći svjetski mir*, 348-349.

²⁶⁰⁵ Ivo Mihovilović, „Kada je smrt atrakcija“, *Treći svjetski mir*,349-350; „Africa Addio“, (1966, r. Gualtiero Jacopetti) <https://www.youtube.com/watch?v=V355OG77SQM>[24.6.2020]

²⁶⁰⁶ Zvonko Letica, „Izvinjavam se što moram opet govoriti o Čombeu“, *Zagrebačka televizija*, у: *Treći svjetski mir*,351-353; Ненад Ставјел, „Обрачун на конгоански начин“, *Илустрована политика*, бр. 397, 1966.

²⁶⁰⁷ Душан Микља, *Рат за Африку*, 13-36.

²⁶⁰⁸ „Нигерија и Конго“, *Вјесник у сриједу*, 19.8.1966;Ненад Ставјел, „Не пуцајте на премијера!“, *Илустрована политика*, бр 405, 1966.

²⁶⁰⁹ „Три актера нигеријске драме“, *НИН*, 18.1.1970.

групама и народима на аутономију, али не и независност и отцепљење, што би било противно афричким политикама.²⁶¹⁰

Насупрот сензационалистичком извештавању о ратовима на Блиском истоку, југословенске вести о овим сукобима биле су обојене подршком Египту и апологијом Либије али су генерално биле антиратно усмерене.²⁶¹¹ Проарапски став није значао да су југословенски новинари стављали арапске циљеве изнад мира.²⁶¹² Виђење овог простора, у који се може укључити и оцена Либије и Судана, може се представити насловом једног скупа репортажа из 1966: „утјецајне сфере, изукрштани интереси, петролеј, пробуђене снаге.“²⁶¹³ Дакле, истицана је комплексност сукоба, наместо једноставних објашњења.

Почетак унутарафричких сукоба представља почетак проблема у приказивању рата у Африци.²⁶¹⁴ Крај седамдесетих доноси колебања између континуитета оптуживања изванафричких сила за ратове, и почетак пребацивања кривице на локалне елите.²⁶¹⁵ Локални ратови метафором су проширени на читав континент, а фотографије разних наоружаних војника, официра, плаћеника, герилаца почињу да се појављују у штампи уз сензационалистичке наслове попут „Гори ли Африка“.²⁶¹⁶ Нарочито су на ову слику утицали пучеви који су захватили Африку средином шездесетих. *Илустрована политика* предњачила је у сензационализму па је потпис једне фотографије о пучу у Гани гласио: „У дубинама ганских „бушева“ (џунгли) многи ритуални обичаји су странцу несхватљиви. Врач звани „џуцу“ успева да влада неуком масом и узбуђује је својим трансом.“²⁶¹⁷ Истоверемено, читаоцима су феномени државних удара у Африци „објашњавани“ уз помоћ сарадника државних института, потпуно на линији спољне политике Југославије, па се говорило о оцени државног удара „[...]према снагама које су у њему учествовале и према мерама које су после тога предузете да се организује власт“.²⁶¹⁸ До осамдесетих је број прогнаних афричких државника који су се потуцали по свету означио Африку као позорницу драматичних догађаја и политичке нестабилности.²⁶¹⁹

Феномен афропесимизма можемо приметити први пут почетком седамдесетих. Тако *НИН* 1970. доноси насловницу где гомила црних руку уздиже у небо, а наслов је „Помоћ!“²⁶²⁰ До 1984. афропесимизам је постао главна тема у медијима, па је овај београдске недељник организовао округли сто на коме су учествовали новинари и научни радници, а закључци су сада први пут кривицу за афрички проблем приписивали и „новим“ лидерима.²⁶²¹ Африка је често приказивана као у новој јагми, овог пута капитала, али југословенски новинари су све чешће истицали да су афричке земље безнадежно сиромашне (Слика бр. 37).²⁶²² У овом стилу преношене су вести са

²⁶¹⁰ Душан Симић, „Поука Бијафре“, *НИН*, 18.1.1970.

²⁶¹¹ Видети: Оскар Давичо, „Прекините ватру“, *НИН*, 4.11.1956., *Treći svjetski mir*, 174.

²⁶¹² Јанековић, *Kad mora uzavriju*, 319-327.

²⁶¹³ Hido Bišćević, „Zagovornik terorista ili žrtva kampanje“, *Danas*, 21.1.1986; Mihailo Ničota, „Rakete umesto turista“, *Danas*, 22.4.1986; *Treći svjetski mir*, 151-200.

²⁶¹⁴ Један од последњих примера или изузетака афирмативног приказа рата јесте устанак Јоверија Мусевенија против коалиције Окело-Оботе и његово преузимање власти у Уганди 1986. Пар година касније посетио је Југославију као председник Уганде. Vjekoslav Grabarić, „Pobijednik-ne po svaku cijenu“, *Danas*, 4.2.1986.

²⁶¹⁵ Dejan Đorđević, „Poslednja bitka za „bijelu“ Afriku“, *Novi list*, 11.5.1977; Стефан Шевич, „Жртве резервоара великог блага“, *Политика Експрес*, 2.6.1978.

²⁶¹⁶ „Гори ли Африка“, *НИН*, 3.4.1977; „Uzavreli kontinent“, *Vjesnik u srijedu*, 7.5.1977.

²⁶¹⁷ Ненад Ставјел „Нкрумах мит или визија“, *Илустрована политика*, бр.383, 1966; Види и: Душан Пешић, „Пуч у новогодишњој ноћи“, *Илустрована политика*, бр.375, 1966; „Val epoleta“, *Vjesnik u srijedu*, 14.7.1966.

²⁶¹⁸ Првослав Давинић „После државног удара дипломатија у дилеми“, *Илустрована политика*, бр.377, 1966.

²⁶¹⁹ Магоје Mihovilović, „Vrući krumpiri“, *Danas*, 18.2.1986.

²⁶²⁰ *НИН*, 6.12.1970.

²⁶²¹ „Африка црних слутњи“, *НИН*, 15.1.1984

²⁶²² Божидар Дикић, „Сиромашна страна планете“, *Политика*, 2.9.1973. „Одисеја мира – брод добре наде“.

Запада, па је чланак *LA Times-a*, репопуларизовао књигу Рене Думона и на неки начин потврђивала његово „пророчанство“ о „лошем почетку у Африци“.²⁶²³

Једна од слика које су најавиле осамдесете у штампи јесте карикатура *Вјесника* где мали глобус покушава да на санкама извуче светске проблеме. Од тих проблема чак четири од осам везани су за Африку: глад, нафта, Југ Африке, Блиски Исток.²⁶²⁴ За нову 1984. није се предвиђало ништа боље, па су медији писали о 150 милиона гладних у Африци и „времену незнања“.²⁶²⁵ Сличну слику Југословени су могли видети и на телевизији – избеглице, глад, неразвијеност.²⁶²⁶ Полако се са конкретних проблема прешло на симплификовано приказивање континента као монолитног у својим проблемима. Тако једна новинарка *НИН-а* пише: „Мање гладна, али ни сита, Африка је током 1986.. више пута била у самој жижи светских збивања.“, а новинар *Данаса* тврди да је „свет болестан од Африке.“²⁶²⁷ Једанаест година пре *Економиста*, *Политика* је подстрекнута вестима о глади, сиромаштву, дуговима, апартхејду, колонијама, „мукама“, „црнилу“, где је једино светло „оптимизам“ Африканаца, прогласила континент за безнадежан.²⁶²⁸ На писање штампе стизале су посебно илустративне жалбе амбасада СФРЈ у Африци, где се истицало да дописници не пишу о несврстаности и сарадњи него о „сензацијама“: [...]непрестано секирају југословенску јавност са вестима о побунама, криминалу, епидемији колере, нападима дивљачи на читава села, предвиђају државне ударе, [...].²⁶²⁹

Крај осамдесетих донео је, са довршавањем одумирања државе, и постепено растакање претходно хегемонских дискурса о свету. Тако се уместо „браће Арапа“ или „браће Африканаца“ појављују „прогнана браћа широм света“ Срби, Хрвати и други. Загребачки *Данас*, љубљанска *Младина*, и београдска *Политика*, „ратују мапама“ и речима, па није чудо да и оно што је држано за недодирљиво у спољној политици полако еродира.²⁶³⁰ Љубљанска *Младина* о којој је Председништво 1988. расправљало 21 сат, већ је 1987. била предмет контроверзе јер је напала ССНО Бранка Мамулу, означила га за „трговца смрти“, те оптужила да етиопским и уганђанским властима продаје оружје у које је заденуо „цвет несврстаности“, а југословенској омладини је јасно да афричке владе тим оружјем хоће да униште герилце.²⁶³¹ Тиме је *Младина* изазвала естаблишмент на примеру Африке показујући рупе у несврстаности и недоследност Југословена у подршци борби за национално самоопредељење. Други примери укључивали су позиве у штампи да се успоставе односи са „смртним непријатељем“ Југославије – ЈАР.²⁶³²

Африка на самом крају осамдесетих постаје метафора за немир, рат, сиромаштво, неразвијеност, нестабилну политичку структуру, лош живот грађана.²⁶³³ Можемо то видети у афоризмима чувеног новинара *Политике* и *Језа*, Радивоја Бојичића. Он 1989. у својој збрици симптоматично насловљеној *Африка за петама*, исмева терминологију функционера („Из једне недовољно развијене, израсли смо у једну довољно неразвијену земљу) или је окреће против

²⁶²³ „Афричка грешка“, *Политика*, 24.4.1983.

²⁶²⁴ Otto Reisinger, „Neposredno“, *Vjesnik*, 31.12.,1 i 2.1. 1980.

²⁶²⁵ Петар Поповић, „Време незнања“, *НИН*, 1.1.1984. „Sablast umiranja od gladi“, *Danas*, 21.2.1984. Види и: „Изгладњела Африка“, *Ослобођење*, 21.7.1984.

²⁶²⁶ „Свет данас. Људи из шатора, Судан и Сомалија“ (РТБ,1987), [https://rtsplaneta.rs/video/show/147441/\[24.6.2020\]](https://rtsplaneta.rs/video/show/147441/[24.6.2020])

²⁶²⁷ Мира Поповић Стрика „На рубу глади“, *НИН*, 4.1.1987; Živko Gruden, „Svijet bolestan od Afrike“, *Danas*, 3.6.1986; Види и: Момчило Стефановић, „Хлеба и лекова нема“, *Политика*, 24.3.1991; Krešo Špeletić, „Zašto rđaju beli slonovi“, *Danas*, 15.4.1986; Krešo Špeletić, „Trka života“, *Danas*, 10.6.1986.

²⁶²⁸ Момчило Стефановић „Заустављен развој“, *Политика*, 28.5.1989.

²⁶²⁹ DAMSPS, PA, 1986, f.48, Završni izveštaj Zorana Žagara, ambasadora SFRJ u Keniji (mart 1982-decembar 1985), 10.1.1986, 8.

²⁶³⁰ Čolak, *Agonija Jugoslavije*, 20, 51.

²⁶³¹ Расправе о *Младини* :Čolak, *Agonija Jugoslavije*, 98-100; Цитирано у: Spaskovska, Ljubica, *The Last Yugoslav Generation. The Rethinking of Youth Politics in Late Socialism*, Manchester: Manchester University Press, 2017, 74.

²⁶³² Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*, 235.

²⁶³³ Žarko Božić, „Početak godine mira“, *Danas*, 4.2.1986.

политичке елите („Кад видим радничке колоније, дође ми да затражим независност) а исмева и социјалистички интернационализам („Подне је. Устајте презрени на свету“).²⁶³⁴ Африка је Бојичићу постала врста „страшила“ које вреба у југословенским политичким и економским пукотинама. У илустративном примеру врхунца афропесимизма он 1989. записује, правећи класичан колонијални контраст у чијем се центру нашла Југославија: „Док ми каскамо за Европом, Африка нам је већ за петама!“.²⁶³⁵

4.2 Слика Африке у популарној култури

Популарна култура у Југославији била је изузетно динамична и потпуно отворена за неколико таласа који су укључивали утицаје из света, а преко биоскопа, тв-апарата, киоска и других посредника досезала је најдаље крајеве земље, ширећи се уз урбанизацију и модернизацију.²⁶³⁶ Под популарном културом можемо подразумевати филм, музику, стрип, популарну књижевност и многе друге области свакодневнице, што је обичним људима пружало небројене прилике да усвоје одређене слике света.²⁶³⁷ Неки истраживачи су југословенску културу називали „хибридном“, јер је функционисала на „тектонској симболичкој граници Истока и Запада“ стално показујући жељу за упознавањем *Другог*, био он Исток или Запад, а то можемо тврдити и за Југ.²⁶³⁸ Један део те популарне културе, који ће постати потпуно интегрисан са другим, утицајнијим деловима, чинили су и актери који нису били Европа или две суперсиле. Тако су на таласу несврстане културне политике у већ богату културну мрежу Југославије ушле прераде мексичких песама или звуци афро-бита (*afro-beat*).

Популарна култура је већ два века поље дисеминације већином пежоративних слика о Африци и Африканцима, нарочито на Западу. Иако је интеграција актера пореклом из Африке у популарну културу САД-а, Велике Британије, Француске и Немачке прогресивно расла током XX века, то није довело до нестанка стереотипа о Африканцима. Напротив, стари стереотипни ликови попут „Црног силоватеља“, „Грубијана“, „Чича Томе“, „Дивљака“, „Куна“, претворили су се, на примеру САД, у „Бесну Црнкињу“ или „Црнца из Гета“ у складу са новим друштвено-политичким реалностима.²⁶³⁹ Африка, а нарочито подсахарска Африка у другој половини века наставила је да буде „рудник егзотичности“, где је остатак света могао да експлоатише „афричке културне ресурсе“.²⁶⁴⁰ Карактеристике југословенског културног простора условиле су и специфичну рецепцију афричке популарне културе односно интегрисале су афричке мотиве у југословенску културу на специфичан начин.

²⁶³⁴ Bojčić, Radivoje, *Afrika za petama*, Beograd:Rad, 1989, 8, 16, 24.

²⁶³⁵ Bojčić, *Afrika za petama*, 22, 55.

²⁶³⁶ Vučetić, *Koka kola socijalizam*, 40; Dobrivojević, Ivana, Panić, Ana, „Kulturne prilike“, *Nikad im bolje nije bilo*, 71; Марковић, *Београд између истока и запада*, 321-345; Janjetović, *Od internacionale do komercijale*, 283.

²⁶³⁷ У популарну културу можемо рачунати свакоднене праксе, моду, куповину, туризам па чак и шверц. Pushnik, Luthar, „Introduction.Lure of Utopia.Socialist everyday spaces“. 1; Vučetić, *Koka kola socijalizam*, 40.

²⁶³⁸ Jelača, Dijana, Kolanović, Maša, Lugarić, Danijela, „Introduction: Cultural Capitalism the (Post) Yugoslav Way“, *The Cultural Life of Capitalism in Yugoslavia. Postsocialism and its Other*, Jelača et al.(yp.) Palgrave Macmillan, e-book, 2017, 6-7.

²⁶³⁹ Љубеновић, Ивана М., „Стереотипизација Афроамериканца у популарној култури XX века“, докторска дисертација, Универзитет у Београда, Филолошки факултет, Београд, 2017, 457, 208-270.

²⁶⁴⁰ Зоран Пирјаковић у ове културне ресурсе убраја слике односно репрезентације, традиционалну медицину, обредне и ритуалне предмете, називе. Ćirjaković, *Globalna Afrika*, 128.

4.2.1. Африка и Африканци у популарној култури Југославије

„То није било „глобално село“[...]Ово је био глобални свет[...]Гледајући концерт људи су стицали и (неоспорно) стекли свест о томе шта им се догађа, схватили су да људи нису гладни у сушом погођеним регионима Африке, већ у свету[...]Да ли сте гледали концерт? Не, ви сте учествовали у њему.“²⁶⁴¹

(Владимир Стакић о концерту *Лајв ејд* у Лондону 1985)

Прве слике Африканаца у популарној култури на јужнословенском простору можемо лоцирати у рекламама за „колонијалне“ производе, (кафу, чоколаду, сапун, каладонт) у склопу „пролиферације империјалног кича“.²⁶⁴² Те слике су показале чудесну издржљивост, па тако стереотипне слике Африканаца, али и Арапа и Кинеза можемо наћи у рекламама за детерџент шездесетих. У *Вјеснику у сриједу*, током 1960, излазила је серија реклама за *Плави Радион*, који „пере и без сапуна“. Те рекламе приказивале су серију фигура афричких и арапских „дивљака“, са карактеристичним „маркерима расе“ и етнографским орнаментима (копља, ношња, лукови, стреле, мускете, шешири), како перу коже дивљих животиња, или пак „чувају“ модерни (југословенски) текстилни веш (Слике бр. 37, 38, 39).²⁶⁴³

Међутим, поред спорадичних остатака старе империјалне визуелне културе, ипак се у социјализму није радило о рекламама које „одражавају жељени друштвени ред“, већ о мешању империјалне популарне културе са оном која се стварала у Југославији.²⁶⁴⁴ Најутицајнији трансмедијски феномен који је приказивао Африку у Југославији била је прича о Тарзану. Радина Вучетић пише да су књиге о Тарзану могле да се купе у комплету на кредит у десет рата, што је исти модел продаје комплета светских класика.²⁶⁴⁵ После рата бројни филмови о Тарзану били су међу најгледанијим у домаћим биоскопима, па су филмови о Тарзану играни укупно 178 дана 1950. године.²⁶⁴⁶ Док су књиге Едгара Рајса Бароуза ипак критиковале империјализам и остављале неки простор за различита тумачења односа „белог човека“ и Африке, филмови су, у маниру стереотипа, упућивали на једно тумачење. Ту се југословенској публици приказивала кључна улога белог, аристократског мушкарца који снагом свог порекла, своје британске племићке крви, покорава дивљину Западне Африке, цивилизује домороце и тиме се потпуно уклапа у фантазију колонијалиста.²⁶⁴⁷

Тарзан се у стрипу појављивао и пре и после рата, а стрип је у Југославији, постао уз телевизију, најмасовнији облик визуелног комуницирања.²⁶⁴⁸ Стрип је представљао још једно поље где су се могле видети синтетизоване и често попуто црно-беле слике Африке. Међутим, оваква репрезентација, према истраживању Здравка Зупана, наишла је на критике на једном скупу о естетским и васпитним вредностима листова и часописа за децу у Србији, па је један учесник, књижевник Ђорђе Радишић уз критику приказа НОБ-а, критиковао и приказ Африке: „Њихов свет [свет стрипа] је једностран, упрошћен, стран нашој стварности и нашим схватањима. Тарзан

²⁶⁴¹ Vladimir Stakić, „Prozor u Aid“, *Rock*, avgust, 1985. http://www.yugopapir.com/2013/07/pop-fenomeni-live-aid-13-jul-1985_13.html [24.6.2020]

²⁶⁴² Baker, *Race and the Yugoslav region*, 138-174; Sladojević, *Muzej afričke umetnosti*, 62; Sretenović, *Crno telo, bele maske*, 18; Sharp, *Geographies of Postcolonialism*, 47.

²⁶⁴³ Види нпр. *Vijesnik u srijedu*, 20.1.1960.

²⁶⁴⁴ Baker, *Race and the Yugoslav region*, 138; Види и супротни аргумент у Tucker, *Lockstep and dance*, 45.

²⁶⁴⁵ Vučetić, *Koka kola socijalizam*, 319.

²⁶⁴⁶ Сретеновић наводи да је о Тарзану снимљен чак и домаћи аматерски филм 1940. Sretenović, *Crno telo, bele maske*, prilog; Vučetić, *Koka kola socijalizam*, 93; Janjetović, *Od Internacionale do komercijale*, 179,182.

²⁶⁴⁷ Niderveen, *White on Black*, 109-110; Sretenović, *Crno telo, bele maske*, 16.

²⁶⁴⁸ Sretenović, *Crno telo, bele maske*, prilog; Zdravko Zupan, „Prepad na devetu umetnost“, *Vreme*, 27.4.2006. <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=451006> [24.6.2020]

је једини симбол Африке, у Другом светском рату против фашизма се боре само западни савезници, то је историја у којој нема ниједног нашег човека.“²⁶⁴⁹ Ова критика указује да је Африка имала своје место на у јавној сфери СФРЈ, а овде је нарочито илустративна јер се помиње уз НОБ. Мање популарни од Тарзана били су Тин-Тин и стрипови са темом Робинзон Крусо, а чини се да су избегавани преводи стрипова који би могли бити контроверзни: попут одласка Мики Мауса у *Легију странаца* или Тин-Тина у Белгијски Конго.²⁶⁵⁰ У преведеним стриповима Африканци и Африка играју помоћну, потчињену и свакако маргиналну улогу која служи да прикаже егзотику и опасност, али и одјекују цивилизаторском мисијом белих протагониста.²⁶⁵¹

Сви ови стрипови, авантуристичке приче, одломци из популарних романа и графике и илустрације из обимног корупуса популарних слика о Африци објављивани су у једном од најпопуларнијих часописа у Југославији – *Политикином забавнику*.²⁶⁵² *Политикин забавник* преносио је слику Африке као примордијалног континента, недовољно познатог, а Африканаца као „срећних дивљака“ окружених животињама и бујном вегетацијом.²⁶⁵³ У том су се часопису преносиле приче: о „мравима-путницима“ који „прождиру све испред себе у Белгиском Конгу“; о монструозним леопардима у Африци; лову на слонове „голим рукама“; или француском истраживачу који је „учинио што црнци нису смели“ и оженио се Пигмејком.²⁶⁵⁴ Представљање су најопасније животиње.²⁶⁵⁵ Преузимане су приче британских и италијанских авануриста, шпијуна и војника где је Африка била простор колонијалних авантура.²⁶⁵⁶ Доношене су вести о „чудним обичајима“ племена и њихових поглавица.²⁶⁵⁷ „Африка је често виђена монолитно, као целина, са истим обичајима, па један чланак о наводно истим обичајима „гажења преко ужареног камења“, *Политикин забавник* лоцира у „Индију“, „Јужно Море“ и „Африку“.²⁶⁵⁸ Педесетих се часопис освртао на „откривање“ Африке, пратећи искључиво европске истраживаче и освајаче. Касних шездесетих постојала је рубрика „непознате земље и народи“.²⁶⁵⁹ Овакав приказ подсећа на репортаже *National Geographic-a*, где се у приказу Африке као света опасних животиња, старих обичаја и узбудљивих авантура, како је остатак света постајао све безбеднији, овај континент претварао у све популарније „игралиште за беле дечаке“.²⁶⁶⁰

Међутим, и у *Политикином забавнику*, као најпопуларнијем часопису за децу и омладину, могли су се поред Тарзана и оваквих прича наћи поучни текстови о афричкој географији,

²⁶⁴⁹ Цитирано у: Zupan, “Prepad na devetu umetnost”.

²⁶⁵⁰ “Tintin” <https://www.stripovi.com/enciklopedija/strip/tin/tintin/> [24.6.2020]; “Devet decenija Tintina” <http://42magazin.rs/devet-decenija-tintina/> [24.6.2020]; Hut, Nancy Rose, “Tintin and the interruptions of Congolese Comics”, *Images and Empires*, 92-116; Murray, Framing Greater France, 18.

²⁶⁵¹ Niderveen, *White on Black*, 110.

²⁶⁵² *Политикин забавник* је већ 1949. продаван у 120.000 примерака, а 1973. у чак 300.000. Janjetović, *Od Internacionalne do komercijale*, 80, 252.

²⁶⁵³ „Апотека у савани“, *Политикин забавник*, 12.1.1957.

²⁶⁵⁴ „Доживљај у срцу Африке“, *Политикин забавник*, 30.11.1954; „Леопард је скочио“, *Политикин забавник*, 20.1.1962; „Мајмунско позориште на обали потока“, *Политикин забавник*, 14.4.1962; „Оженио сам се Пигмејком“, *Политикин забавник*, 2.6.1962; „Лов на слонове“, *Политикин забавник*, 13-6-1962; „Бонго. Фантом афричких прашума“, *Политикин забавник*, 11. 2 1967.

²⁶⁵⁵ „Циноцефал. Најопаснији мајмун афричке цунгле“, *Политикин забавник*, 5.11.1955.

²⁶⁵⁶ „Потера у либијској пустињи“, *Политикин забавник*, 1.4.1967; „Фантом је запалио пустињу“, *Политикин забавник*, 4.5.1967.

²⁶⁵⁷ „Веровали или не“, *Политикин забавник*, 21.9.1955.

²⁶⁵⁸ „Босоноги преко ужареног камења“, *Политикин забавник*, 14.1.1967.

²⁶⁵⁹ „Трагом великих истраживача“, *Политикин забавник*, 19.3.1955.

²⁶⁶⁰ Niderveen, *White on Black*, 110; Lutz, Collins, *Reading National Geographic*, 119-153; Cartagena Troche, “National Geographic”; Види нпр. „Робин Крусо“, *Политикин забавник*, 18.2.1967.

историји, о афричкој уметности, антропологији, космологији,²⁶⁶¹ митологији.²⁶⁶² У стрипу су читаоци могли наћи и адаптацију „Чича Томине колибе.“²⁶⁶³ Неки текстови, на пример чланак „Друга земља = друга мода“, присупали су нормализацији „егзотичне“ естетике Африканаца па су са њима поредили модерне париске фризуре.²⁶⁶⁴ Дакле, радило се о комплексним и вишеструким имагинацијама континента.

Филмско платно у Југославији доносило је углавном посредоване, западне слике о Африци.²⁶⁶⁵ Између првих филмова о Тарзану четрдесетих и филма *Моја Африка* осамдесетих, најдоступније су биле слике Африке стваране међу кулисама америчких филмских студија, где је континент само егзотична позадина авантуре белаца.²⁶⁶⁶ Холивудски филмови и серије стварани су за публику коју су већи део ХХ века чинили белци средње класе, па је „Африка“ одговарала њиховим апетитима за егзотично/познато и безбедно/дивље. Постепено се отварао простор за Африку и Африканце као субјекте филмова, а не објекте и помоћнике, али су проблеми репрезентације опстајали.²⁶⁶⁷

Југославија је увозила и чинила публици доступним апсолутно најразличитије телевизијске и филмске програме, био је то део њене глобалности. Преузимање одређених аспеката америчке комедије, у којој су црнци исмевани, наишло је на негодовање афричких студената током шездесетих, а нису били задовољни ни ТВ програмом у вези Африке уопште, где су препознавали само стереотипе: „дунгла“, „беда“, „борба“, „слонови“, „робови“.²⁶⁶⁸ Новинар Чедо Кисић сажео је типичне слике из „америчке и европске филмске индустрије“ о Африци: „[...] земља сунца, поморанци, палми, датула, пијеска, злата, рудног блага, бујне вегетације, високих прашума, камила, слонова, крокодила, свег рајског паноптикума, свих дијаболичких призора.“²⁶⁶⁹

Адаптација књиге Алекса Хејлија, *Корени*, о Кунта Кинтеу, сину поглавице који са обала Гамбије бива одвучен у ропство преко Атлантика, пуштана је на *Југословенској радио телевизији* и била јако популарна крајем седамдесетих. Како је показао Адам Кола, управо на примеру „хероизације“ Кунта Кинте у Пољској осамдесетих, холивудске приче могле су добити сасвим нова значења када се сусретну са *глобалном имагинацијом* у Источној Европи.²⁶⁷⁰ Са друге стране, филм „Картум“ Базила Дирдена из 1966, који је због оријентализма критиковао и Едвард Саид, а који је тематизовао борбу Британаца и суданских махдиста, био веома популаран и пуштан у ударном термину и 1984. Југословенска публика се чак жалила што су последња четири минута (када британски „херој“ лорд Гордон умире) случајно исечена.²⁶⁷¹ Овај пример показује да су колонијални хероји на филму могли бити прихваћени исто онако као и антиколонијални.

²⁶⁶¹ „Адис Абеба- нови цвет“, *Политикин забавник*, 8.4.1967; „На обалама Нила“, *Политикин забавник*, 16.3.1957; „Египат није више само „Дар Нила“, *Политикин забавник*, 30.10.1954; „Афричке маске“, *Политикин забавник*, 23.1.1960; „Бушмански мозаик“, *Политикин забавник*, 19.5-1962; „Прича једног шимпанзе“, *Политикин забавник*, 9.6.1962.; „Бледолики Кикују“, *Политикин забавник*, 25.2.1967; „Како су замишљали свет“, *Политикин забавник*, 4.3.1967.

²⁶⁶² „Амаливука син ветра и ватре. Гвинејска легенда“, *Политикин забавник*, 8.4.1967.

²⁶⁶³ „Чича Томина колиба“, *Политикин забавник*, 7.1.1967, 14.1961. и тако даље.

²⁶⁶⁴ „Друга земља- друга мода“, *Политикин забавник*, 30.12.1967.

²⁶⁶⁵ Janjetović, *Od Internacionalne do komercijale*, 172-218.

²⁶⁶⁶ Keim, *Mistaking Africa*, 23-25.

²⁶⁶⁷ Tucker, *Lockstep and Dance*, 99-104; Niderveen, *White on Black*, 146-147.

²⁶⁶⁸ Лазих, Милорад, „Неки проблеми страних студената на југословенским универзитетима шездесетих година ХХ века, с посебним освртом на афричке студенте“, *Годишњак за друштвену историју*, 2009/2, 76.

²⁶⁶⁹ Čedo Kisić, „Čitavim kontinentom odjekuje taj glas“, *Oslobođenje*, 1960, у. Ostojić, *Treći svjetski mir*, 118.

²⁶⁷⁰ Kola, Adam, *Socialist Postcolonialism*.

²⁶⁷¹ М. Мijatović, „Афера „Картум“ тресе ТВ Београд: Зашто је, ни крив ни дуžан, suspendован Radoslav Zelenović, *Tv Novosti* 1984, <http://www.yugopapir.com/2018/01/afera-kartum-trese-tv-beograd-zasto-je.html> [24.6.2020].

Посебну пажњу привукао је филм Сиднија Полака, *Моја Африка*, снимљен по већ поменутом роману Карен Бликсен, са славним глумцима у главним улогама (Роберт Ретфорд и Мерил Стрип) и овенчан Оскарима, а сав поприлично у традицији холивудског представљања Африке. Ово је био један од оних филмова који је на необичан начин могао деловати на менталне мапе Југословена: пејзажима, приказима колонија и плантажа, кантри клубова и просвећивања Африканаца сликана је једна слика давно умрлог света. Међутим, таква слика била је ипак страна југословенској публици. Сидни Полак је посетио Загреб и присуствовао премијери у Југославији. Након тога, новинарка Алемка Лисински урадила је интервју са Полаком, у коме су се сукобили југословенски и амерички погледи на Африку. Врло пажљиво сročено питање новинарке сведочи не само о изузетној југословенској школи новинарства, већ и чврстом ставу према колонијалном дискурсу о Африци у делу југословенске јавности:

„У свом поетско-атрополошком роману *Моја Африка*, Карен Бликсен, премда заувјек заљубљена у континент на којем је провела седамнаест година, своје дивљење према њој ипак увијек страним људима и обичајима – често је изражавала изједначујући љепоту и живот црначког становништва с природом, признајући му дигнитет разлике, али не и дигинитет на западњачки начин схваћеног рационалног и емоционалног живота. Чини ми се да сте у филму показали премало критичког одмака наспрам једног изузетног, али ипак колонијалног начина размишљања.“

Полак је на ово одговорио да није желео да „очисти“ Карен Бликсен како би се укалапала у „менталитет осамдесетих“ и да су „на неки начин, сви представници Британског царства били расисти“. За нас је, пак, најважније да видимо како је један филм са сликом Африке која се може учинити саморазумљивом и једнозначном, прихваћен врло критички у Југославији, упркос слави и широкој дистрибуцији.²⁶⁷² Дакле, широк увоз светске филмске продукције, али и већ стваране менталне мапе Југословена, у интеракцији омогућавале су рецепцију слика из филмова која је била специфична. Иако се могло наћи одушевљења за „беле хероје“, могла се наћи и њихова критика. Чак и еснафски најбољи филмови, нису избегли оштрицу критике због „колонијализма и расизма“ па можемо закључити да слика коју су ови филмови стварали међу публиком никако није једнозначна и једнослојна, дакле стереотипна.

Ретки су били покушаји југословенске филмске индустрије да макар у метафори употреби слику Африке. Рецимо, адаптација комедије Бранислава Нушића „Пут око свијета“ укључивала је сцену усвајања малог црног Африканца, одбеглог од пирата, као мотив сажаљења према колонијалним и егзотичним народима.²⁶⁷³ Афрички мотиви су се чек могли наћи и у експерименталним и кратким филмовима, употребљени прилично оригинално.²⁶⁷⁴

Вероватно најпознатији филм који има „афричку“ тему јесте *На путу за Катангу* Живојина Павловића из 1986.²⁶⁷⁵ Филм приказује младића, гастарбајтера (Павле Безуха) који машта о томе да свој тежак раднички живот на релацији Источна Србија-Француска, замени лагоднијим у Катанги. Ту наилазимо на свесну употребу старог мита о неслућеним богатствима у Африци али и контрастирање егзотичне слике богатства без тешког рада у руднику

²⁶⁷² Alemka Lisinski, „Sydney Pollack: Kao kulturni most između Istoka i Zapada, Jugoslavija bi bila idealna za neki triler“, *Studio*, X 1986, <http://www.yugopapir.com/2016/02/sydney-pollack-jugoslavija-kao-kulturni.html> [24.6.2020]

²⁶⁷³ *Пут око свијета* (р. Соја Јовановић, 1964). Потпуно исти мотив совјетских морнара који усвајају „црнче“, можемо наћи у совјетском филму *Максимка* (1951.) Matushevich, „An exotic subversive“, 63.

²⁶⁷⁴ Д. Адамовић, „У сусрет XVII фестивалу краткометражног филма“, *НИН*, 1.3.1970 <https://www.imdb.com/title/tt0408287/>; Рецимо, мало познати постапокалиптични кратки филм Дејана Ђурковића „У правцу почетка“ из 1970. приказивао је групу плаћеника, Африканаца и Југословена, које предводи „Црни Генерал“, који бране Београд од аутомобила и аутобуса људождера.

²⁶⁷⁵ „На путу за Катангу“ (р. Живојин Павловић, 1987). <https://www.imdb.com/title/tt0174053/>; https://www.youtube.com/watch?v=oP2Kch_5Ok0 [24.6.2020]

дијаманатаа „Црна Мамба“ у Катанги (коју никад не видимо) и сивих предела Борског басена и тешких социјалних услова, који су присутни у сваком кадру.²⁶⁷⁶

У једном тренутку главни јунак филма Павле Безуха, син ударника, носилац штафете, својим колегама рударима пушта, на шта сви реагују са крајњим изненађењем, практично хипнотисаношћу, промотивни филм *International Africa Agency* о Катанги, који промовише бекство од „отужног живота.“ Филм не приказује руднике, већ само машине високе технологије, плаже, плесачице, секс белца са црнкињом, обиље егзотичне хране (Слика бр. 40). Овај филм делује скоро као страни предмет у сивилу југословенских рудника, и представља имагинарну Африку. Павле Безуха својим колегама каже: „То је барабе живот а та ваша јама је мишја рупа у коју ја ни за какве паре не би ушо!“ Живот у руднику приказан је мотивима страха, смрти радника, бесперспективности.

Прича која се дешава „изнад земље“ прати долазак гвинејске делегације у Борски рудник, и прославе поводом „инвестиције од 30 милиона долара“ у развој рудника у гвинејско-југословенској кооперацији (Слика бр. 41). Приликом свечаности Гвинејцима се приказује филм у коме је главни херој Павлов отац, Јован Безуха, ударник, рудар, херој рада у маниру Алије Сиротановића. Тада настаје и прелом код Павла, који, иако скуп финансијска средства за одлазак у митску Катангу, остаје у социјалном и естетском сивилу Бора и постаје рудар. Тако Гвинеја и Јован Безуха функционишу као слика социјалистичког интернационализма, ударништва и сарадње, а Павле и Катанга као слика скривених жеља за бекством од југословенског простора али и рада.²⁶⁷⁷ Можемо из тога закључити да Павле на крају бира „праву“ уместо „митске“ Африке, односно остаје на курсу социјалистичког рада и пријатељства.²⁶⁷⁸

Слика Африканца као забављача, музичара има дугу историју, па је то и трећа улога која је Африканцима у европским друштвима „допуштена“ (после улоге роба и слуге). У евроатлантским робовласничким друштвима подстицано је певање црних робова, јер се тиме постизало привидно смањивање тензија али се и обезбеђивала слика једног безбрижног, приглупог и својим положајем задовољног црнца. Укидање ропства у Америци и Британији довело је до ситуације да су аболиционизмом незадовољне групе становништва своју фрустрацију искаљивали и кроз министрелизацију, односно стварање нових стереотипа („Самбо“, „Тамбо“) покушавајући да „видљивост“ црнаца ограниче само на те улоге.²⁶⁷⁹ Међутим, друштвена кретања у Европи и Америци довела су до успона „црначких“ жанрова (рагтајм, цез, блуз, соул) и постепено су улазили у мејнстрим културу. Иако су ови жанрови били форма еманципације, првобитно су ограничавали „улоге“ додељене црнцима.

Међуратни период дефинисао је и успон Цозефине Бејкер, „Црне Венере“, чији су еротизовани наступи пунили париске кафеје. Био је то пажљива конструкција адекватно „дивље“ Африканке, која је своју кожу потамњивала у Европи, а избељивала у Америци.²⁶⁸⁰ Укључивање Африке, нарочито „Црне Африке“ на светску музичку сцену током друге половине века, нарочито је чињено кроз „музику света“, где су афрички музичари ограничени на „егзотичног Другог“, константно у предмодерном стању, који изводи музику хибридног жанра, а често је

²⁶⁷⁶ Овај мотив баснословног богатства у никад достигнутој Африци веома личи на филм *Beat the Devil*, Цона Хјустона из 1953. <https://www.imdb.com/title/tt0046414/>

²⁶⁷⁷ Овај филм се потпуно уклапа у концепт употребе забавне културе у Југославији као привременог ескапизма који примећује Јањетовић, где би лака литература, филмови, и култ звезда „отварале наду [...] да се уз мало среће може успети у животу и без дугогодишњег ринтања у руднику мрког угља или фабрици текстилне трикотаже“. Јањетовић, *Od internacionala do komercijale*, 286.

²⁶⁷⁸ По овом контрасту филм подсећа на совјетске филмове *АССА* (1987) и *Мала вера* (1989) веома популарном у СССР а који је управо тематизовао тропско бекство као решење проблема. Matushevich, „An exotic subversive“, 74-76.

²⁶⁷⁹ Niederveen, *White on Black*, 132-136.

²⁶⁸⁰ Исто, 136-141.

„подршка“ славним музичарима.²⁶⁸¹ Дакле црну музику дефинисало је и често тачно одређено и подређено место њихових извођача, све до успона најуспешнијих цез музичара (Нил Армстронг), поп звезда (Витни Хјустон) и првих хип-хоп музичара (Кертис Блоу).

Пол Гилрој је у својој чувеној књизи означио „Црни Атлантук“ (од Америке до Британије, од Нигерије до Бразила) као имагинарни постор где су настајале различити црначки политички, филозофски па и музички изрази, а тај простор оствариће одређен утицај на Југославију.²⁶⁸² Цозефина Бејкер, на пример, три пута је посетила Југославију (1929, 1968, 1973) а сваки њен долазак био је обележен „еуфоријом“ публике и одушевљењем локалних музичара. Штампана је представљала као „Креолску богињу“, „Од злата“, или „Црну перлу“. Као амбасадорку *Уницефа* 1973. примио је и Тито, а можемо видети фотографије из те посете где јој еуфорично показује своју менаџерију на Брионима.²⁶⁸³ Специфично за Југославију, цез је од „непријатељске музике“ брзо постао популаран и свуда присутан музички израз, па је и чувени Луис Армстронг 1959. слетео на београдски аеродром уз звуке своје композиције „Марш светаца“.²⁶⁸⁴ Црни уметници из Америке, али и Британије и њихова музика сигурно су отворили простор за прихватање музике и из саме Африке.²⁶⁸⁵

Ти утицаји дошли су са првим већим таласом афричких студената у Југославији раних шездесетих. Каријера студента из Конга, Еди Декенга, показује колико су Африканци већ тада били интегрисани у популарну културу Југославији. Декенг је прво имао свој бенд (*Црни Пантери*) 1964/5, потом је постао фронтмен београдског бенда *Елписе* 1967-8, са којим је издао неколико плоча и синглова, мешајући *beat* и фанк. Еди Декенг је са познатим југословенским глумцем и певачем, Душаном Голумбовским, снимео и песму „Боби Смит“, као вид протеста против рата у Вијетнаму.²⁶⁸⁶ Ова песма емитована је у тада хит програму Телевизије Београд, „Концерт за млади, луди свет“.²⁶⁸⁷ Дакле, Декенг је био активни учесник београдске музичке сцене, а не врста егзотичног колорита, био је присутан у медијима и политички активан.

Ако је Декенг оличавао прву генерацију афричких музичких утицаја у Југославији, Ђунго Чокве, алијас Стивен Хантингтон,²⁶⁸⁸ био је свима познат симбол афричке музике седамдесетих и осамдесетих. Хантингтон је био из угледне кенијске породице, у Београд је стигао 1965, није завршио студије медицине и психологије, али је зато био певач, глумац у академском позоришту „Бранко Крсмановић“, водио је своју емисију на радију *Индекс 202* и постао врста „урбане легенде“ Београда.²⁶⁸⁹ Хантингтон је издао више албума за популарне издаваче *Дискос*, *Југотон* и *ППП-РТС*, имао је и свој бенд (*Кауафунга*). Певао је на свахилију, енглеском и српскохрватском са посебно занимљивим обрадама југословенских песама, попут *Мујо кује коња по месецу*.²⁶⁹⁰

²⁶⁸¹ Ћирјаковић, *Globalna Afrika*, 124-129.

²⁶⁸² Види Gillroy, Paul, *The Black Atlantic. Modernity and Double Consciousness*, London and New York: Verso, 1993. 73-110.

²⁶⁸³ Јакшић, „Београдске ноћи креолске богинје“, ; Сладојевић, Ана „Афричке уметности у локалној средини: контексти и репрезентације“, *Историја уметности у Србији XX век*, (ур.) Шувковић, Mirko et.al, Београд: Orion Art, 633.

²⁶⁸⁴ Vučetić, *Koka kola socijalizam*, 165-187.

²⁶⁸⁵ Vladko Fras, „Evangelje po ritmu“, *Danas*, 23.12.1986; Сличан процес десио се у СССР шездесетих Matushevich, „An exotic subversive“, 73.

²⁶⁸⁶ Vladimir Radinović, „Kako su afrički studenti doneli fank u Jugoslaviju“, 16.12.2014. <https://www.vice.com/rs/article/bmzbzw/kako-su-afrički-studenti-doneli-fank-u-jugoslaviju> [24.6.2020]; Baker, *Race and the Yugoslav Region*, 33. Душан Голумбовски и Еди Декенг, „Боби Смит“, 1967. https://www.youtube.com/watch?v=mz9_UFfJcpQ&feature=emb_title [24.6.2020]

²⁶⁸⁷ О популарности прве рокенрол емисије на ТВ-у, види: Перић, Марко, „Долазак рокенрола на Радио-Телевизију Београд 1967-1969: Концерт за луди, млади свет“, *Годишњак за друштвену историју*, год 20, св.1, 93-107, (2013).

²⁶⁸⁸ Кенијац је „американизовао“ своје име да би био ближи југословенској публици, а југословенска публика прихватила га је и као „Стеву Шумадинца“. Baker, *Race and the Yugoslav region*, 33.

²⁶⁸⁹ „Маће идем до Клјуза“, *Свет*, мај, 1984.

²⁶⁹⁰ Radinović, „Kako su afrički studenti doneli fank“.

Хантингтон је највећу славу постигао тако што је снимео чувену рекламу за београдску фабрику текстила *Клуз* 1984 године, због чега је био препознатљив па су га деца препознавала колико и Штрумпфове. Тада је објавио и свој најуспешнији албум који је комбиновао речи чувених југословенских песама и афро-реге, српскохрватски и свахили, па је *Кад те видим на сокаку* постала *Мпендџи на сокаку*. Присуство Африканаца у Београду Хантингтон је схватао као природно, а своју интегрисаност у југословенску заједницу, из које се да наслутити да боја коже није представљала препреку у свакодневном животу, изражава и чуђењем кад му траже документа: „Откуд ја странац, није ми јасно по чему су наслутили да нисам Југословен.“²⁶⁹¹ Хантингтонова каријера означила је и врхунац оптимистичних, аутентичних звукова везаних за Африку.

Нови талас донео је нове утицаје средином осамдесетих. Ове песме део су таласа реафриканизације и реоријентализације у југословенској поп-музици. То је најочитије у песмама Лепе Брене („Шеик“ 1985, „Тамба Ламба“ 1990) где Африка и Блиски исток играју улогу егзотичне сценографије за ову певачицу која „надмудрује“ Арапина, а служе је у фес и оријентално одело обучени, или сексуализовани, полуголи црнци. Брена игра улогу и „Великог Белог Ловца“ на сафарију (Слика бр. 42).²⁶⁹² Стих београдског рокера Боре Чорбе из 1984, који је „арапске студенте“ ставио на исту маргину са „грчим шверцерима“, „негативним елементима“ и „малолетним деликвентима“ изазвао је оштру реакцију неколико афричких и арапских амбасада.²⁶⁹³ Покушаји другачијег приказа Африке, или Југославије као мултирасне утопије, у музици су се завршавали банализацијом расизма и ксенофобије (Дино Мерлин: „Срби, Босанци, црнци и Албанци / никад у мом граду нису били странци“) или пак прикривеним расистичким предрасудама о Африканцима, па је Кики Лесендић у песми о афричком студенту у Београду, премда наизглед антирасистичкој („ја сам црн, ти си бео/и то је једина разлика“) провукао доста стеротипа о „црнцу“ као човеку који не може да контролише свој сексуални нагон.²⁶⁹⁴

Амбиваленција прихватања Африканаца најбоље се види у песми која је 1983. била на 15 месту „Хита месеца“ – у питању је песма Здравка Чолића „Африка.“²⁶⁹⁵ Највећа југословенска поп звезда је у овој песми, поред коришћења реге и афро звука, искористила најшири спектар стереотипа о Африци: Златна обала, џунгла, пустиња, робље, ланци, бијели странци, пустиња, мртви преци. У једном тренутку ће Чолић запевати „Африка су пучеви и регрути“. Рефрен је ишао: „Африка земља сњегова, Африка земља робова, Африка земља лавова.“ Чолић и његов текстописац, Момчило Бајагић Бајага, ван ове свима видљиве стереотипизације, покушавају да кроз дискурс сажаљења изразе своју солидарност са Африканцима као у стиховима: „Африку су јахали/сви по реду/ Африка ме подјсећа/на глад и беду/Африка је пустиња, џунгла, трње/Исти закон и за псе, и за црње“. Овај невешти покушај приближавања реплициран је у споту, где један афрички студент глуми „дивљег Африканца“ који се држи за лијану у вештачкој џунгли, а у једном тренутку му прилази Чолић, одевен по најновијој моди и грли га док певају песму (Слика бр. 43).²⁶⁹⁶ Тиме настаје чудан хибрид антиколонијалне поруке, са потпуно колонијалним визуелним стилем. Брену и Чолића на турнејама тих година прати управо Хантингтон, који тиме испуњава улогу Африканца као егзотичног музичара *world music* правца.

²⁶⁹¹ „Maće idem do Kljuza“, *Svet*, мај, 1984.

²⁶⁹² Lepa Brena „Šeik“, 1985, Lepa Brena „Tamba lamba“ 1990. https://www.youtube.com/watch?v=8oi7-wwB8_4
<https://www.youtube.com/watch?v=7E2S4u5yWJw> [24.6.2020]

²⁶⁹³ Ivačković, Ivan, *Kako smo propevali. Jugoslavija i njena muzika*, Beograd:Laguna, 2013,351.

²⁶⁹⁴ Baker, *Race and the Yugoslav Region*, 33; Piloti “Zovu me Afrika” 1988.
<https://www.youtube.com/watch?v=bxfrFfXY9Q> [24.6.2020]

²⁶⁹⁵ „Hit meseca april '83, *Tv Beograd*, <http://www.yugopapir.com/2015/04/hit-meseca-tv-beograd-april-1983-novi.html>

²⁶⁹⁶ Zdravko Čolić, „Afrika“ 1983. <https://www.youtube.com/watch?v=sVGq6Gjla08> [24.6.2020]

Поред коришћења афричке „егзотике“ постојала је и јасна политичка употреба афричких мотива. Носталгичну слику афричких пријатеља донео је Елвис Ц. Куртовић, који је у песми *Хајле Селасије*, препричао свој доживљај доласка цара Етиопије у Југославију кроз дечије очи. Међутим, стихови се лако могу схватити као критика режима Селасија, чији се режим завршио у крви и глади, али и критика југословенске спољне политике: „Од свих наших пријатеља/био је највећи/водио свој народ/ богатству и срећи.“²⁶⁹⁷

Све различите, па и супротстављене визије Африке у југословенској популарној музици дошле су у први план управо у случају Етиопије, тачније у случају велике међународне акције помоћи гладнима у Етиопији под називом Лајв ејд (*Live Aid*).²⁶⁹⁸ *Live aid* је и нулта тачка тзв. „селебрити колонијализма“ односно присвајања одређених афричких проблема, или читавих региона од стране западних певача и глумаца, у коме финансијска или друга помоћ која се обезбеђује за „решавање“ тих проблема представља Африканце као реквизите у чисто изванафричкој фантазији. Овакав приступ перпетуира и слику Африке као континента који треба „спасити“, добро рекламираним и краткотрајним акцијама „помоћи“.²⁶⁹⁹

Live aid, и његов југословенски огранак назван „Ју рок мисија“, били су најважнији догађај на пољу популарне културе везан за Африку у Југославији осамдесетих. Акција је почела снимањем заједничке плоче, а широко учећше музичара, али и обичних људи, учинило је веома видљивом.²⁷⁰⁰ Плоча „За милион година“ имала је омот који је израдио чувени илустратор Југослав Влаховић. За разлику од званичног лога *Live Aid-a*, који је приказивао спој електричне гитаре и обриса континенталне масе Африке, југословенски дериват је приказивао огромну белу руку која штити силуету изгладнелог црног детета, на црној позадини, која је у првој, необјављеној верзији имала мртвачке главе и укрштене кости.²⁷⁰¹ Док сама песма „За милион година“ није имала никакве директне алузије на Африку, омот илуструје потпуно некритичко преузимање западног дискурса „помоћи“.²⁷⁰²

Већ 15. јуна на стадиону Црвене звезде одржан је концерт највећих југословенских поп и рок звезда пред око 20.000 гледалаца. Утисци југословенских музичара били су позитивни, како о београдском, тако и о глобалном концерту који је одржан месец касније, па су хвалили организацију и идеју „мењања света на боље.“²⁷⁰³ Југословени су свету истакли да је њихов

²⁶⁹⁷ „Čudesan svet privatluka <https://www.discogs.com/Elvis-J-Kurtovi%C4%87-The-Wonderful-World-Of-The-Private-Business-%C4%8Cudesan-Svet-Privatluka/release/5775649> Elvis J Kurtović, „Haјle Selasije“ 1988, <https://www.youtube.com/watch?v=czTo6i1cr38> [24.6.2020]

²⁶⁹⁸ Глад у Етиопији однела је милион живота упркос великој помоћи међународне заједнице. Боб Гелдоф, ирски музичар, покренуо је акцију која је кулминирала шеснаесточасовним ТВ концертом 13/14. јула 1985, који је пратило 1.5 милијарду људи и где је сакупљено 150 милиона долара помоћи. Овај „глобални цубокс“ укључивао је велике бине у Лондону и Филаделфији и низ мањих; једну и у Југославији. Помоћ од ове акције у већини је завршила у рукама зараћених страна у Етиопији, углавном етиопске владе, или као средство куповине новог оружја, а прича о глади, замрачила је позадину узрока глади: борбе режима „преторијанског марскизма“ Менгисту Хајле Мариама против побуњеника Тигранског фронта. Arnold, *Africa. A Modern History*, 654-655; Taylor, Barry R., „Culture since 1985“, *Missiology: An International Review*, Vol. XXXV, no. 2, april (2007), 147-148.

²⁶⁹⁹ Keim, *Mistaking Africa*, 28-29; Ćirjaković, *Globalna Afrika*, 85.

²⁷⁰⁰ „Vest objavljena u Rocku, marta 1985“, „Kako su nastali Band Aid i Yu rock misija“, *Yugopapir* 2004, <http://www.yugopapir.com/2014/11/band-aid-novembar-1984-ove-godine.html>

²⁷⁰¹ „Vest objavljena u Rocku, marta 1985“, „Kako su nastali Band Aid i Yu rock misija“, *Yugopapir* 2004, <http://www.yugopapir.com/2014/11/band-aid-novembar-1984-ove-godine.html> ; https://en.wikipedia.org/wiki/YU_Rock_Misija#/media/File:Za_milion_godina_single.jpeg ; „Live Aid“ <https://www.brandsoftheworld.com/logo/live-aid-0> ; Yu rock misija, „Za milion godina“ <https://www.youtube.com/watch?v=hRdyL6PkZKM> [24.6.2020]

²⁷⁰² „Yu rock mission live 85“

https://www.youtube.com/watch?time_continue=48&v=30ZY2aQu4Vc&feature=emb_logo [24.6.2020]

²⁷⁰³ „Šta kažu YU rock muzičari“, *Rock*, avgust, 1985. http://www.yugopapir.com/2013/07/pop-fenomeni-live-aid-13-jul-1985_13.html

концерт био „први те врсте“, а југословенска изузетност наглашена је управо у укључењу Младена Поповића у *Live Aid* 13. јула тврдњом да је (поред помоћи од концерта): „сваки четврти грађанин СФРЈ дао донацију *Уницефу* или Црвеном крсту за гладне у Африци, а управо овог дана два брода су испловила са храном и опремом ка Африци, а још два ће испловити сутра“.²⁷⁰⁴

Песма „ За милион година“ емитована је 13. јула, у 15.10 између укључења из Хага и Москве, на великом концерту у Лондону и Филаделфији, уз познате хитове „Do they know its Christmas” и „We are the world“. Југословенски уметници, новинари и рок критичари били су екстремно задовољни појавом ове нумере у западном свету.²⁷⁰⁵ Дакле, југословенске звезде и медији су потпуно прихватиле идеју западне селибрити помоћи, а ову прилику искористили су да прикажу Југославију као један од кључних делова света, али и као земљу која већ на различите начине помаже Африци.²⁷⁰⁶

Један од тада познатих музичара није учествовао у овој акцији, па је гласно изразио свој протест и представља изузетак који потврђује правило. Др Неле Карајлић, фронтмен сарајевског бенда *Забрањено пушење*, критиковао је овај концерт као „махерски потез капитализма“.²⁷⁰⁷ Карајлић се није ту зауставио већ је своју критику западне хуманитарне помоћи, и конкретну кључне песме *Live Aid-a*, „Знају ли да је Божић у Африци“, преточио у иронично исмевање у песми „Бајрам је“, где пева: „Бајрам је/купио бих брдо бурека/и послао онима у Африку“. У једном тренутку један од чланова групе имитира западне звезде поспрдним текстом: „Сви који сте црни и сами у овом тужном свјету, свјету блоковске подељености, знајте једног дана доћиће рука белог човека и донети вам срећу и заклонити ваше очи Рејбан наочарима.“²⁷⁰⁸

Треба закључити да је *Ју рок мисија* тренутак када су звезде југословенске поп културе, домаћи медији и јавност дошли најближе некритичкој западној слици Африке као жртве, а брзо скупљене и без провере уручене помоћи као решења. Постављало се, чак и у оквирима популарне културе Југославије, дакле питање: Како изражавати солидарност са Африком? Југословенска држава је о томе бринула, практично од почетка живота сваког Југословена, што нас доводи до следеће теме.

4.2.2 Детињство и Африка

*„Југославија је, као земља социјализма, у суштини противна колонијализму[...]Наша земља се свуда залаже за ликвидирање колонијализма у свим његовим видоима[...]она заиста помаже – афричке земље на путу њихове економске, политичке и културне еманципације.“*²⁷⁰⁹

(Приручник за ученике средњих школа „Ослобађање Африке“, 1960)

²⁷⁰⁴ “Yu rock mission live 85”

https://www.youtube.com/watch?time_continue=48&v=30ZY2aQu4Vc&feature=emb_logo[24.6.2020]

²⁷⁰⁵ Branislav Rašić, „Bio sam тамо“, *Rock*, avgust 1985. <http://www.yugopapir.com/2013/07/pop-fenomeni-live-aid-13-jul-1985-13.html> ; Vladislav Bajac, „Saša Stojanović, YU novinar koji je intervjuisao najveći broj rock zvezda: Zašto Springstin ne daje intervjuе“, *Rock*, avgust 1985. <http://www.yugopapir.com/2013/01/rock-legenda-sasa-stojanovic-ovo-ce.html> https://en.wikipedia.org/wiki/Live_Aid

²⁷⁰⁶ Petar Kostić, “Yu rock misija. 30 godina od sna”, 15.6.2015. <https://balkanrock.com/autorski-clanci/kolumne-i-clanci/yu-rock-misija-30-godina-od-sna/>[24.6.2020]

²⁷⁰⁷ „Šta kažu YU rock muzičari“, *Rock*, avgust, 1985. <http://www.yugopapir.com/2013/07/pop-fenomeni-live-aid-13-jul-1985-13.html>

²⁷⁰⁸ Zabranjeno Pušenje, “Baјram је”, uživo, 1985/1986? <https://www.youtube.com/watch?v=UnmjtoiY0qY> [24.6.2020]

²⁷⁰⁹ Др Трајковић, Петар, *Ослобађење Африке*, Београд: Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије 1962.,201.

Иако се држава на различите начине трудила да наметне сопствено идеолошко виђење Африке, за децу су као и у другим државама, биле важне и представе које су добијали ван званичног образовног система, из популарне културе и литературе за децу.²⁷¹⁰ Прве слике о Африци деца у Југославији формирала су на основу нејасних обриса континента у популарној култури. Африка је, у познатом феномену тропског ескапизма, контрастирана са скученим, клаустрофобичним и сиромашним одрастањем Југословена. Било да се ради о међуратном или послератном периоду, „жарка Африка“ функционисала је као далека земља која мора бити контраст доживљеним ситуацијама – „жандарски кундак“ у краљевини Југославији, „редови за намирнице на Хаципоповцу“ после рата, „снег на железничкој станици у Фојницама 1945“, све су слике које су будуће Југословене подстакле на размишљање о далекој, топлој, пространој Африци авантуре.²⁷¹¹ То је била слика уклопљена у предратну визију „ваневропског“ света кроз призму колонијалних романа, слика егзотизоване Азије и Африке, која је „мамила“ из „јефтених књижица“ у свет „пун авантуре“.²⁷¹²

На Западу од колонијалне Холандије до фашистичке Италије читав репертоар дечијих сликовница, збрики прича, бајки, стрипова, игара и играчки базирао се на *Другости* црних Африканаца, и представљао је деци једну хијерархију у којој је само „бело“ добро.²⁷¹³ За децу је Африка могла бити истовремено предмет колонијалне жеље, презира али и саосећања.²⁷¹⁴ На телевизији су четрдесетих и педесетих, на пример у цртаним филмовима, доминирали стереотипни прикази Африке великих животиња, изгубљеног блага и гладних канибала. Популаризоване су такозване „емисије о природи“ преко кога се стицао утисак о континенту као насељеном пре свега животињама. Радило се о романтизацији Африке.

Добар пример преузимања западног модела представљања Африке у делима за децу јесте веома популарна словеначка сликовница „Јури Мури у Африци“.²⁷¹⁵ Познати словеначки аутор за децу, Тоне Павчек, написао је 1958. дело о малом Јурију који „не воли да се купа“, стога путује у „далеку Африку“ јер се „прекоморци не купају“. Он бежи од куће у Југославији, представљене само блиставим, модерним купатилом препуним средстава за чишћење и разнобојних сапуна и стиже до „жутих тла“ где је „права Африка“. Задовољан недостатком купања, закључује да се „Африка исплати“. Тамо се здружи са зверима и Африканцима, а посећује и надмудрује традиционална афричка друштва, племена и поглавице. У целом том путовању, Јури постане толико прашњав да ни „црни цар“ и „његово племе“ не могу утврдити, да ли је Јури црн или бео.

У књизи јасно видимо одјеке колонијалног хигијенског дискурса. Наиме, управо су кроз сликовнице и рекламе за сапун, Африканци приказивани као прљави и неокупани, супростављајући хигијену цивилизације и прљавштину, али и оштра правила хигијене у школи и слободу неограничне дечије игре због „недостатка цивилизације“ у Африци.²⁷¹⁶ Из лепезе могућих представљања Африке Павчек бира Африку где су људи нераскидиво везани за

²⁷¹⁰ Palumbo, Patrizia, “Orphans for the Empire. Colonial Propaganda and Children’s Literature during the Imperial Era”, (ed.) *A Place in the Sun. Africa in Italian Colonial Culture from Post-unification to the present*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2003, 226.

²⁷¹¹ Интервју са Душаном Микљом, 6.9.2018.; Интервју са Драгом Муврином, 11.4.2019.; Милић, *Кораџи по ватру*, 6.

²⁷¹² Виторовић, *Путописи и сусрети*, 124-125.

²⁷¹³ Niederveen, *White on Black*, 166-170; Yenika-Agbaw, Jennifer, “Introduction”, *Representing Africa in Children’s Literature. Old and New ways of Seeing*, Yenika-Agbaw, Jennifer (yp.) London and New York: Routledge, 2008, xvii; Palumbo, Patrizia, “Orphans for the Empire. Colonial Propaganda and Children’s Literature during the Imperial Era”, *A Place in the Sun. Africa in Italian Colonial Culture from Post-unification to the present*, (yp.) Palumbo, Patrizia, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2003, 223-347.

²⁷¹⁴ Исто, 247.

²⁷¹⁵ Ово дело доживело је више издања у Југославији, а извођено је у школским представама, на телевизији, Павчек, Тоне, *Juri Muri v Afriki*, више издања (1958, 1973, 1988); Павчек, Саša, „O fantu, ki...“, *Juri Muri v Afriki. O fantu ki se ne maral umivat*, Ljubljana: Miš založba, 2011.

²⁷¹⁶ Spurr, *Rhetoric of Empire*, 81-82; Sharp, *Geographies of postcolonialism*, 48.

животиње, а читава Африка је само скуп географских и зоографских маркера без трага цивилизације.²⁷¹⁷ Свакако најпопуларнија дечија песмица „Ишли смо у Африку“ користила је такође зоографску визију Африке која је представљена као далеко и сунчано место препуно животиња са антопоморфним особинама.²⁷¹⁸ Дакле, деца су из популарне културе углавном добијала утисак о Африци као месту без цивилизације, испуњеном егзотичним животињама.

Као и у другим земљама слика Африке је кроз школски систем формирана у складу са потребама друштвено-политичког система.²⁷¹⁹ Идеолошки утицаји формирали су југословенску децу у морално-политичком смислу ка процесима изградње социјалстичког друштва у Југославији, али давали су и прве оквире спољног света. У Југославији је школски систем био део широке мреже која је укључивала пионирске и друге масовне организације које су пре свега претендовале да буду потпуно повезане са „друштвено-економском стварношћу“ и да створе мале социјалистичке људе.²⁷²⁰ Игор Дуда тако примећује промену од чврстих идеолошких граница где су деца учена да „мрзе непријатеље наших народа“ до једног релаксиранијег става према свету где се од половине педесетих тражи поштовање других народа.²⁷²¹

Продор идеолошког у школе па и језик био је огроман, па су деца понекад користила термине одраслих, ван сваког контекста.²⁷²² Будући да је најважнији део наставног програма био фокусиран на ревалоризацију старих закључака и потврђивање резултата НОБ-а,²⁷²³ Африка је у фокус улазила тек кроз предмете географије/земљописа и историје, а у контексту антиколонијалне револуције. Тако је најбољим ученицима у основној школи дељена и књига *Црне сузе Конга*. Борислав Коркоделовић сећао се да је први текст који написао, са 12 година, био онај за „зидне новине“ у основној школи, а тицао се смрти Патриса Лумумбе, а „на основу писања *Политике*“.²⁷²⁴

У једном приручнику за ученике средњих школа из 1960, аутор покушава да на егзотичну слику Африке (коју не пориче) илустровану „природном средином [...] Црнаца из прашума и савана“ и „Арапа бескрајних пустиња“ али и „животиња карактеристичних за овај континент“, надогради један идеолошки ниво. „Колонијални континент“, објашњава он цитирајући директно политичку елиту, буди се и ослобађа од колонијализма. У приручнику се кроз идеолошку призму пажљиво скицирају географске области и историјске епохе Африке, па се кроз термине „колонијалне експлоатације“ и „ликвидације колонијализма“ објашњава најновији период афричке историје. Том наративу служе бројне мапе, али и фотографије које представљају трансформацију „егзотичне“ и „примитивне“ Африке у модерну, где су као посредници у промени приказани афрички народи и антиколонијалне вође попут Лумумбе и Насера.²⁷²⁵ Антиколонијални набој одржаван је све до краја основног и средњег образовања као један од основних педагошко-дидактичких мотива у подучавању о Африци. Тако су ђаци средњих школа који би уписивали универзитете у Македонији морали из историје знати и наставне теме „ослобађање од колонијализма“ и „борба против неоколонијализма“, а из географије

²⁷¹⁷ Yenikka-Agbaw, *Africa in Children's Literature*, 23-26.

²⁷¹⁸ „Ишли смо у Африку”. <https://www.prelepapoezija.com/isli-smo-u-afriku/>; Daliborka Stojšić, Minja Subota i hor „Kolibri“, „Ишли смо у Африку“ (audio 1972), PGP RTS, <https://www.youtube.com/watch?v=p9f7dp3EKNQ> [24.6.2020]

²⁷¹⁹ Palumbo, “Orphans for the Empire”, 226; Quist-Adade, “From paternalism to ethnocentrism”, 81.

²⁷²⁰ Петровић Тодосијевић, *Реформа основношколског система у Србији*, 42-53; Duda, Igor, *Danas kada postajem pionir. Djetinjstvo i ideologija jugoslavenskog socijalizma*, Zagreb: Srednja Europa, 2015, 59-75; Marković, *Beograd između istoka i zapada*, 323.

²⁷²¹ Duda, *Danas kada postajem pionir*, 65-68.

²⁷²² Петровић, *Реформа основношколског система у Србији*, 279.

²⁷²³ Исто, 269.

²⁷²⁴ Интервју са Бориславом Коркоделовићем 24.9.2018.

²⁷²⁵ Трајковић, *Ослобађење Африке*, 1-12, 83, 113, 117, 133, 151, 168-9, 199.

„истраживање и поделу Африке“, „борба афричких народа за слободу и изградњу независних држава“.²⁷²⁶

Као што су планирали југословенски комунисти, зидови школа нису постали границе утицаја социјалистичког образовања.²⁷²⁷ Ученици су тако, као пионери, односно „најмлађи део фронта организованих субјективних снага социјализма“ учествовали у „акцијама солидарности“ које су укључивале прикупљање помоћи „за децу Анголе, Намибије, Зимбабвеа, Палестине, Западне Сахаре, Салвадора, децу чилеанских избеглица у Југославији“. У описима тих акција пионери су „пчеле-радилице“ које сакупљају помоћ а то код њих развија „најплементија осећања“ и „разумевање за положај и храброст деце у борби за ослобођење ових земаља“.²⁷²⁸ Акције су почеле 1961, извођењем деце из школа на протесте због убиства Лумумбе, а интензивирани су од 1976. Између осталог укључивале су: „уознавање пионира са борбом потлачених народа“, „сусрете са припадницима ослободилачких покрета који живе у Југославији“, „организовање изложби, дописивање, успостављање контаката са децом и школама из земаља ослободилачких покрета и жртава агресије“. Подлога овом погледу на свет били су социјалистички интернационализам и хуманизам, а наглашено је и упознавање других култура.²⁷²⁹ Улога образовног система у наметању једне слике солидарности нарочито се огледала у организовању „Недеља солидарности“ када су ученици сакупљали су наменску помоћ за одређене афричке кризе. Поред националних организација, током седамдесетих деца у Југославији су све више била изложена интернационалној пропаганди о људским правима, а у Сава Центру замишљен је и започет пројекат за универзални *Музеј детињства*.²⁷³⁰

Темељ југословенског федерализма оличен у конститутивном концепту братства и јединства потхрањиван је прикладним песмама које су пионери певали попут „Братска слога“.²⁷³¹ Тај концепт лако је спајан са упознавањем и поштовањем култура света па су дечији хорови широм Југославије певали „Песму несврстаног света“. Овакве песме биле су део *глобалног имагинације* несврстаног света који је укључивао подучавање о свету културне разноликости али хуманистичког братства народа. Најбољи пример ове слике јесте књига из серије *Поглед у свет*, загребачке *Школске књиге*. Књигу о Африци писала је Бисерка Цвјетичанин уз бројне илустраторе, а фотографије и други материјал приложиле су афричке амбасде у Југославији. Оваква припрема узроковала је најадекватнију репрезентацију афричког *Другог* која се може наћи у југословенским наставним и помоћним средствима. Књига је на иновативан и информисан начин узимајући у обзир политичке, али и географске и културне особености, подељена на више делова : Североисточна Африка, Северозападна или Атласка Африка, Западна Африка, и то подељена на суданско-сахелску и гвинејску, Средишња Африка, Источна Африка Јужна Африка. Одреднице о државама садржале су, поред основних историјских и географских података, пажљиво одабране податке о култури афричких народа, где је на адекватан начин представљено афричко стваралаштво као динамичан процес, те су савремени уметници (нпр. Катеб Јацин/Kateb Yacin) представљани уз традиционалну афричку уметност (нпр. Бенинска бронза).²⁷³² Илустрације у овој књизи биле су сасвим сигурно најбоље у Југославији онога

²⁷²⁶ Наставни програми за полагање квалификационен, посебан испит за проверка на знаењата и примен испит за запишување на универзитете во СР Македонија, Универзитет „Кирил и Методије“ Скопје, Универзитет „Битола“, Скопје: Универзитетска печатница „Кирил и Методије“, 1983, 138, 222.

²⁷²⁷ Петровић, *Реформа основношколског система у Србији*, 49.

²⁷²⁸ Repas, Vera, „Акције пioniрске solidarnosti sa oslobodilačkim pokretima i žrtvama agresije u funkciji jugoslovenskog socijalističkog patriotizma, internacionalizma i politike nesvrstavanja“, *Antikolonijalna revolucija*, 482.

²⁷²⁹ Repas, „Акције пioniрске solidarnosti sa oslobodilačkim pokretima“ 483-484; Интервју са Бориславом Коркоделовићем 24.9.2018.

²⁷³⁰ Интервју са Милојем Поповићем и Данилом Милићем, 2016.

²⁷³¹ Duda, *Danas kada postajem pionir*, 114.

²⁷³² *Pogled u svijet. Afrika*, Zagreb: Školska knjiga 1978.

доба.²⁷³³ Уколико спојимо илустрације свих области које приказује *Поглед у свет. Африка*, добићемо мапу једног континента хетерогених, комплексних и динамичних култура, модерног развоја и лепе традиције која подстиче на поштовање *Другог*.

Посете афричких државника изазивале су серије писама, па је тако Милица Томашевић писала другу Титу поводом посете његовог „великог пријатеља“, Гамал Амбдел Насера. У писму ове ученице трећег разреда средње школе препознајемо досег утицаја терминологије политичке елите: „нови Египат“, „слободарски народ“, „велики вођа“, „буђење осталог Афричког народа“. Ученица пише са радошћу због државних посета, и пријатељства два председника, а зна да „дивни египатски народ [...] према нама осећа велико пријатељство“.²⁷³⁴

Још један извор за рецепцију званичног дискурса може се наћи у књигама утисака Музеја афричке уметности у Београду, где су ученици вођени на туре у склопу наставе ликовног. Валерија Дедић, ученица Педагошке академије, попутно је усвојила званични дискурс па је записала да се радује што постоји музеј где ће се приказати „мали део наших пријатеља из Африке, њихове културе...“ Многи ученици владали су непотпуним знањем, па су сматрали да постоји само један „афрички народ“, односно да је континент једнак држави. Други, попут Сашке Станковић, ученице VI разреда, рефлектовали су дискурс преузет цивилизацијски дискурс: „[...] У музеју има веома лепих предмета с тим да људи који су их правили су удаљени од цивилизације.“ Можемо наслутити да је подела европски/ваневропски била јака из следећег уноса: „На овој изложби највише ми се свиђа што људи нису исто направљени као што је случај код европских скулптура.“ (Наташа Тасић, 9 година).²⁷³⁵

Неке резултате идеолошког утицаја, али и географског положаја можемо испратити у играма којих су се деца у Југославији радо играла. Игра деце на Западу, у САД, Холандији, Британији рефлектовале су свет одраслих, односно колонијалну хијерархију и то је јасно из игара, успаванки, дечијих песмица попут „Десет малих црнаца“.²⁷³⁶ Ова песмица била је позната и у Југославији, па ипак, Лео Матес се сећао да се пре рата играо игре „Бура“, варијанте игре „нека пуца“: „Била је посебна част бити Бур у игри. Нисмо знали шта значи та ријеч, али смо је преузели од старијих као нешто вриједно. Тек касније сам открио да је то узето као симбол отпора[...]“²⁷³⁷ Тридесетак година социјалистичког образовања учинило је да нова генерација у Југославији има и нове представе које је „преузела од старијих“. Тако се једна Словенка сетила да је у једној игри „партизана и Немаца“ неко из групе „опкољених партизана“ рекао „сад ћу звати другове из Африке.“²⁷³⁸

Популарне представе о Африци, југословенски социјалистички одгој покушао је да неутрализује највише имагинацијом солидарности. Међутим, чини се да је, а нарочито ако имамо у виду да су у питању деца, на популарну слику Африке додат још један слој, политичке Африке. Резултат јесте помало збуњујућа слика „нецивилизоване“ Африке са људима који су помешани са животињама, али и зачетак слике Африканца као југословенског пријатеља. Нема сумње да је ова слика почивала на солидарности, а држава се трудила да је појача у време када су деца постајала омладина.

²⁷³³ Филигрански детаљи, посвећеност етнографским, зоографским, географским и културолошким аспектима приказаних земаља могу се мерити са, на Западу најчувенијом и једном од најефективнијих књига овог типа, *Ashanti to Zulu: The Alphabet book*. Ова књига је приказивала 26 афричких култура са минуциозним детаљима. Yenikka-Agbaw, *Africa in Children's Literature*, 26.

²⁷³⁴ АЈ, КРР, I-3-a/121-6, Pismo Milice Tomašević drugu Titu, 13.7.1956.

²⁷³⁵ АМАУ, Књига утисака АМАУ за јавност 1977-1980.

²⁷³⁶ Niederveen, *White on Black*, 166-167.

²⁷³⁷ Stuparić, „Leo Mates“, *Diplomate izvan protokola*, 183.

²⁷³⁸ Ана Кладник, коментар на излагање аутора на Летњој школи за студенте докторских студија, Пула 2015.

4.3. Африканци у Југославији

4.3.1 Слика афричког студента у Југославији

“Кооперација коју уједињена Африка тражи са Европом и остатком света симболизује избор овог прелепог града, Београда, за одржавање ове конференције. Отварајући ову конференцију, моје је задовољство да захвалим Влади Југославије за добордошлицу и за могућност да одржимо ову конференцију.”²⁷³⁹

(Квеси Армах, Високи Комесар Гане у Лондону на отварању Свеафричке студентске конференције у Београду 1962)

Образовање домаће интелигенције показало се као један од кључних изазова за пост-колонијалну Африку.²⁷⁴⁰ Југославија је у том контексту постала једна од многих локација за образовање „пост-колонијалне елите“. У феномену без преседана у афро-југословенској историји, хиљаде младих Африканаца дошло је по први пут у њима непознату земљу, а дочекало их је становништво које је о њима иницијално знало врло мало. Природно, појавиле су се неке пукотине у жељеној слици Другог, што је показало лимите државне интервенције али и циркулацију других слика које су импортоване, или стваране из незнања, али и из доживљених ситуација.

На интернационализам, солидарност али и слику Африке међу студентима па и међу остатком популације утицало је искуство директног сусрета са страним студентима. Афрички студенти долазили су у Југославију као стипендисти Југославије, њених разних институција, као стипендисти својих држава, међународних организација, као чланови политичке емиграције или ослободилачких покрета, или као самофинансирајући студенти.²⁷⁴¹ До 1967. главна институција која се бринула о доласку, школовању и уопште о страним студентима, била је Комисија за културне везе са иностранством, да би те године ЗАМТЕС преузео све ове дужности.

Афрички студенти упућивани су у скоро све веће и мање студенске центре у Југославији.²⁷⁴² Њихов укупан број релативно је тешко утврдити због природе њиховог доласка, чињенице да ни југословенске службе које су биле задужене за њих нису имале тачан број, али и метода рачунања надлежних органа (често спајање афричких и арапских студената, простора „Африке“ и „Блиског истока“). Иако је утврђивање тачног броја афричких студената ван оквира ове дисертације, ради контекста треба рећи да је Југославија имала укупно 4 страна студента 1951/2, а да се тај број попео на 229 студената 1959, а следеће на чак 1047.²⁷⁴³ Прве афричке

²⁷³⁹ АЈ, 507/IX, 144, XLVI-3, All African Students Conference Belgrade. Opening address by Н.Е. Kwesi Armah, Ghana High Commissioner in London, 7.

²⁷⁴⁰ У том смислу, било је тешко надокнадити колонијалне губитке – одређене земље имале су само једноцифрен број свршених студената, а повсуда постотак деце која иду у школу гравитирао је ка 10% Институције вишег школства, скоро су све основане после Другог светског рата. Фура Беј(Fourah Bay), Сијера Леоне, Макерере колеџ, (Makerere College), Уганда и неколико универзитета у Јужној Африци ретки су примери високих школа отворених пре Другог светског рата.

²⁷⁴¹ Нпр. ЗАМТЕС, ССРНЈ, Комисија за културне везе, СУБНОР, Савез синдиката, радних организација.Лазих, „Неки проблеми страних студената“, 63; Bondžić, Dragomir, *Misao bez pasoša. Međunarodna saradnja beogradskog univerziteta*, Београд: ISI, 2011.248; Cvjetičanin, Biserka, *Efekte školovanja i stipendiranja studenata*, 67-85.

²⁷⁴² Нпр. Београд, Ниш, Скопље, Загреб, Осиек, Ријека, Сплит, Велење, Љубљана, Сарајево, Нови Сад, Бијељина, Подгорица, Приштина.

²⁷⁴³ Лазих, „Неки проблеми страних студената, 63.

студенте земља је примила 1954.²⁷⁴⁴ Иако су постојале велике наде у прогресиван раст броја страних студената он је делимично успорен финансијским потешкоћама Југославије у периоду 1964-1970.²⁷⁴⁵ Године 1968. у Југославији је било 3500 студената из Африке и са Блиског истока, исти број налазимо и за 1969.²⁷⁴⁶ Следеће године *НИН* је писао да Југославија има 6000 страних студената, од чега „већина из арапских земаља“ и то 3000 у Београду, 1500 у Загребу, по 500 у Љубљани, Новом Саду и Сарајеву.²⁷⁴⁷ Почетком осамдесетих укупан број студената процењиван је на између 10.000 и 13.000, а долазили су из између 70 и 100 земаља „и то већином несврстаних“, а поново је наглашено да је „највише из арапских и афричких земаља“ са податком да у неким универзитетским градовима арапски студенти чине и до 75% популације страних студената.²⁷⁴⁸

Проблеме проучавања броја афричких студената додатно компликује и чињеница да су у Југославију често долазили стихијски. Тако су 1958-1962 били актуелни Алжирци, почетком шездесетих студенти из Конго (К), а крајем седамдесетих Нигеријци.²⁷⁴⁹ Неуређености система пријема страних студената сведочи и чињеница да је тек 1974. донесен пропис да студент мора имати потврду своје владе о одласку на студије у Југославију, а пропис је почео да се спроводи тек 1984.²⁷⁵⁰ Ова непрегледност, и још више немогућност остајања у контакту са свршенима афричким студентима била је толико неразрешив проблем да је дочекао почетак компјутеризације у Југославији, а ни тада није пронађено решење.²⁷⁵¹ Ипак, може се изнети претпоставка да је, као и у осталим источним земљама, већина студената била мушког пола, што је имало значајан утицај на слику Африканаца.²⁷⁵²

Афрички студенти су у већем броју студирали у европским градовима још од двадесетих и тридесетих година XX века. Париз, Лондон, али и Москва примали су студенте из идеолошких разлога.²⁷⁵³ Први сусрети Југословена са овом популацијом, како смо већ видели на примеру Петра Губерине, одвијали су се у старим колонијалним метрополама. Тако је Миодраг Протић описао Париз: „Толико студената различитих раса – Црнаца, Арапа, Индокинеза, Јужноамериканца[...], прави Нојев ковчег.“²⁷⁵⁴ Други простор упознавања омладине и Африканаца отворио се на међународним радним акцијама. Наиме, већ крајем четрдесетих први Африканци учествовали су на акцијама у Југославији, а на чувеној изградњи пруге Брчко-Бановићи учествовали су и омладинци из Конга, Мадагаскара, Алжира, Египта, Марока.²⁷⁵⁵ Неколико стотина Африканаца учествовало је у изградњи аутопута *Братство-Јединство* педесетих.²⁷⁵⁶ Југословенски омладинци су те везе и сами проширивали, па се на иницијативу

²⁷⁴⁴ Bondžić, *Misao bez pasoša*, 242.

²⁷⁴⁵ Cvjetičanin, Biserka, *Efekte školovanja i stipendiranja studenata*, 68-69.

²⁷⁴⁶ AJ, 142, 538, I, Odnosi SFRJ Afrika, 1968,2; Josip Broz Tito, "Aktuelni unutrašnji i međunarodni problemi i uloga SKJ u socijalističkom sistemu samoupravljanja", Deveti kongres SKJ, 1969, 105.

²⁷⁴⁷ Popović, Miloje, "Šta se dešava iza kulisa", *NIN*, 29.3.1970.

²⁷⁴⁸ AJ, Savez socijalističke омладине Југославије, 114/II, 359, Међународна активност као део свакодневног ангажмана чланова SSOJ, октобар 1983., 9; AJ, 114/II, 359, Информација о неким аспектима живота и рада страних студената на школовању, знавственом и стручном усавршавању, 4.10.1983, 2-3.

²⁷⁴⁹ Бонцић, Драгомир, „Студенти из Алжира у Југославији 1958-1965“, *Алжир-Београд. Јубилеј пријатељства*, 2017, 124-143; Миловој Пашићек, "Hiljade mladih iz Nigerije stiže na školovanje u Osijek, Sobmor, Kotor i druge naše gradove 1978.", *Arena*, III 1978.

²⁷⁵⁰ AJ, 114/II, 359, Sednica komisije za međunarodne veze SSOJ, 7.12.1983.

²⁷⁵¹ AJ, 507/IX, 144, XLVI-5, Информација о проблемима политичког рада са страним студентима, без датума, 7.

²⁷⁵² Quist Adade, Charles, "The African Russians: Children of the Cold War", *Africa in Russia. Russia in Africa*, 154.

²⁷⁵³ Види више у: McClellan, "Black Hajj to "Red Mecca": Africans and Afro-Americans at KUTV, 1925-1938", *Africa in Russia, Russia in Africa*, 61-83; Boittin, *Colonial Metropolis*.

²⁷⁵⁴ Цитирано у: Bondžić, Dragomir, *Misao bez pasoša*, 242; Види и: Perišić, Miroslav, *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1948-1958*, Београд 2012.

²⁷⁵⁵ "Milion graditelja", *Borba*, 18.3.1956.

²⁷⁵⁶ AJ, 507/IX, 144, XLVI-3, Novak Pribičević, President of the Union of Yugoslav Students, All African Student conference, 29.8.1962, 10.

неколицине омладинских руководилаца изродила акција обнављања у француском бомбардовању порушене школе на алжирско-туниској граници, где су се 1959. зближили са алжирским омладинцима.²⁷⁵⁷

Половином педесетих и почетком шездесетих, како смо већ показали у другом поглављу, сви хладноратовски такмаци испратили су деколонизацију Африке и Азије и такмичењем у развојној помоћи. Један крак те помоћи било је и стипендирање/пријем великог броја афричких студената на домаће универзитете, што је био модел развојне помоћи који су примењивали и Источна Немачка, Румунија и СССР, али и Британија, Француска и САД.²⁷⁵⁸ Социјалистичке земље, попут Источне Немачке, ову сарадњу образлагале су солидарношћу са земљама које су мање развијене у погледу Марксових историјских епоха, а афрички студенти званични су третирани као „почасни гости“.²⁷⁵⁹ У Западној Немачкој, афрички студенти примани су као „привремени гости“, а циљ је био показати да је Западна Немачка отворена за људе ван Европе, али и за развојну помоћ „Трећем свету“.²⁷⁶⁰ Почетком шездесетих број афричких студената у Европи процењиван је на 30.000.²⁷⁶¹

Југословенски оквир ове сарадње био је најпре објашњаван појмовима развојне помоћи, да би од краја шездесетих ова сарадња била виђена и као један од кључних делова несврстане политике. Тако је један елаборат о страним студентима из осамдесетих говорио о „вишеструком значају, самоуправне и социјалистичке несврстане Југославије...[школовање страних студената] један од најважнијих аспеката пружања помоћи неразвијенима.“²⁷⁶² Несврстаност је стога постала главни оквир ове сарадње најкасније у другој половини шездесетих.²⁷⁶³

Прва већа категорија становништа са којом су афрички студенти долазили у контакт била је југословенска студентска омладина, и омладина уопште, организована кроз широку и децентрализовану мрежу коју је чинио ССОЈ.²⁷⁶⁴ Љубица Спасковска пише о разлици у перцепцији „интернационализма“ између политичке елите и омладине, нарочито оне која ће се колоквијално звати „шездесетосмашима“, односно прве генерације одрасле у самоуправном социјализму. Наиме, док се слагала са партијом у основним постулатима антиимперијализма, антиколонијализма, националног самоопредељења и социјалистичке демократије омладина је интернационализам схватала много „глобалније“ и без догматике, чврсто усвојивши „глобални“ положај Југославије.²⁷⁶⁵ Неке од кључних разлика налазиле су се управо у „менталним мапама“. Тако је један од „шездесетосмаша“, Велимир Ђургус Казимир истакао да би за југословенску омладину били пожељени за живот „Запад, Скандинавија чак и САД.“²⁷⁶⁶ Сличну мапу представило је велико истраживање младих у „56 земаља света“ из 1972, и елаборат који га је пратио, а који су достављени КМОВИ ЦК СКЈ – „Скандинавске земље“ биле су жељени *Други*.²⁷⁶⁷

²⁷⁵⁷ Интервју са Милојем Поповићем и Данилом Милићем, 2016.

²⁷⁵⁸ Hessler, Julie, "Death of an African Student in Moscow. Race, politics and the Cold War". *Cahiers de Monde Russe*, 47/1-2, 2006. 36; Statement of Senator Kennedy on "Education for African Freedom," Washington, DC September 21, 1960, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=74143>. [24.6.2020]

²⁷⁵⁹ Pugach, Sara, "African Students and the Politics of Race and Gender in the German Democratic Republic, 1957-1976", *Comrades of Colour*, 119-121.

²⁷⁶⁰ Slobodian, Quinn, "Dissident Guests: Afro-Asian Students and transnational activism in the West German Protest movement", *Migration and activism in Europe since 1945*, Pojmann, Wendy (yp.), New York: Palgrave, 2008. 33-34.

²⁷⁶¹ AJ, 507/IX, 14, XLVI-1, Dobrivoje Vidić Predsedniku SSRNJ 22.8.1962.

²⁷⁶² AJ, 114/II, 359, Informacija o nekim aspektima života i rada stranih studenata na školovanju, znanstvenom istražnom usavršavanju, 4.10.1983,1.

²⁷⁶³ Cvjetičanin, Biserka, *Efekte školovanja i stipendiranja studenata*, 157.

²⁷⁶⁴ Spaskovska, *The Last Yugoslav Generation*, 2, 37, 44, 40-52, 52-78.

²⁷⁶⁵ Исто, 40, 128.

²⁷⁶⁶ Цитирано у: Spaskovska, *The Last Yugoslav Generation*, 40.

²⁷⁶⁷ Arhiv Jugoslavije, 507/IX, СК СКЈ, S-a 256, Neke ideje o temi "Međunarodni položaj Jugoslavije, međunarodni odnosi i njihov uticaj na omladinu", 1972. 5.

Поставља се питање места Африке, које из овог истраживања можемо наслутити. Наиме, истраживање је показало да 28% младих Југословена редовно прати међународне догађаје, 63% прати важније, а само 8 % је незаинтересовано.²⁷⁶⁸ Омладина је гласала о светским проблемима: 1. Превазилажење блоковске поделе (39%); 2. Отклањање постојећих ратних сукоба (33%) 3. Отклањање сиромаштва и глади (20%) 4. Расна дискриминација (4%). Комисија је врло позитивно оценила ставове младих јер се чак 84 % њих изјаснило за „политику несврставања“ (што је у елаборату означено пригодним узвичником) насупрот београдским радницима који су разочарали и изјаснили се за „изразито неутралну политику.“ Комисија је закључила да су млади „стално спремни“ за акције солидарности са народима који воде ослободилачку борбу, да су изражавали велико задовољство међународним положајем Југославије.²⁷⁶⁹ Крајем те године, Трећа конференција СКЈ позвала је студенте да буду добри „интернационалисти“, а крајем те деценије Тито се похвалио да је СКЈ седамдесетих примила 700.000 нових чланова, од чега 71% омладине.²⁷⁷⁰ Међутим, интересовање омладине за политику, макар под капом СКЈ, константно је опадало.²⁷⁷¹ Дакле, можемо рећи да се место Африке налазило у антиимперијалној и несврстаној глобалној имагинацији, која је подупирана акцијама, осећањима и ритуалима солидарности и разгранатим мрежама државних и друштвених удружења.

Добру илустрацију интернационализма омладине и Африке представља садржај загребачког омладинског часописа *Наше теме*. Омладинци 1958. могли да читају сике Лењиновог „О националном и колонијалном питању“, али и актуелне и оригиналне текстове о афричкој борби за ослобођење.²⁷⁷² Већ пар година касније омладина је могла да чита и о младима и штампи у Африци, о панафриканизму, ропству, деколонизацији културе.²⁷⁷³ Како је време одмицало примећује се све веће интересовање и све већа оригиналност у приказу Африке, два пута читав број посвећен „Савременој Африци“.²⁷⁷⁴ У сваком другом или трећем броју овог часописа могао се пронаћи или оригинални текст новинара о Африци, или пригодан превод „из иноземних часописа“.²⁷⁷⁵ Промовисани су и афрички аутори.²⁷⁷⁶ До краја седамдесетих омладинци су могли да у специјалном броју читају о демократизацији, превазилажењу „афричког социјализма“, аутентичне извештаје из Африке, или да прате горуће политичке проблеме континента.²⁷⁷⁷

Испод овог дискурса, сарадње, солидарности и несврстаности, а иза затворених врата релевантних институција, стално је потенцирано да су афрички студенти и ресурс који треба

²⁷⁶⁸ Архив Југославије, 507/IX, СК SKJ, S-a 256, Stavovi mladih o nekim međunarodnim zbivanjima i odnosima. Rezultati sociološkog istraživanja u 56 zemalja.

²⁷⁶⁹ Архив Југославије, 507/IX, СК SKJ, S-a 256, Neke ideje o temi "Međunarodni položaj Jugoslavije, međunarodni odnosi i njihov uticaj na omladinu", 1972. 4, 6, 7-8.

²⁷⁷⁰ Цитирано у: Spaskovska, *The Last Yugoslav Generation*, 45; Josip Broz Tito, "Referat na Jedanaestom kongresu SKJ", Tito, Josip Broz, Govori '78, 59.

²⁷⁷¹ Spaskovska, *The Last Yugoslav Generation*, 25, 45.

²⁷⁷² V.M., „O nacionalnom i kolonijalnom pitanju“, *Naše teme*, 2/1959; Mirko Peršin, „Borba afričkih naroda protiv kolonijalizma“, *Naša tema*, 6/1959.

²⁷⁷³ Bora Mirković, „Mladi na afričkom kontinentu“, *Naše teme*, 7/1961; Vladimir Tomac, „Nezavisna štampa crne Afrike“, *Naše teme*, 7/1961; Lj.R.Mosorski, „Ropstvo u Južnoj Africi danas“, *Naše teme* 7/1961; M.B. „Kulturna dekolonizacija Afrike“, 7/1961.

²⁷⁷⁴ *Naše teme*, Suvremena Afrika, 7/1961; *Naše teme*, Suvremena Afrika, 3/1979.

²⁷⁷⁵ Види нпр. M.S. "Istina o plavim šljemovima u Kongu", *Naše teme*, 7/1965; Ivan Iveković, „Omladinski pokret Afrike“, *Naše teme*, 2/1967; Stane Južič, „Socijalistička misao i praksa u Latinskoj Americi i Africi“, *Naše teme*, 5/1970; Jokica Hadži Vasileva, „Političko organizovanje u tropskoj Africi“, *Naše teme*, 4/1972; Jan Knappert, „Neke napomene o političkom islamu u Africi“, *Naše teme*, 12/1973. Anton Bebler, „Bliski istok i trka na naoružanju“, *Naše teme*, 7-8-/1982.

²⁷⁷⁶ Samir Amin, „Razmišljanja o teoriji imperijalizma“, *Naše teme* 10/1979.

²⁷⁷⁷ Saša Ivančević, „Dekolonizacija i demokratizacija“ *Naše teme*, 3/1979.; Peter Aby, „Prema prevazilaženju afričkog socijalizma“, *Naše teme*, 3/1979; Cristophe Botsch, „Slike iz Mozambika“, *Naše teme*, 3/1979; Branko Horvat, „Izveštaj sa puta“, *Naše teme*, 3/1979.

користити у спољнополитичке, економске и сврхе повећања престижа и угледа Југославије. Тако је већ 1959. дошло до фокусирања стипендија на простор Африке, и “арапске земље” Азије, јер се рачунало да ће, по речима потпредседника СИБ-а Родољуба Чолаковића, та „интелигенција“ у формирању, бити везана за Југославију, односно „значаће нешто у политичкој и економској сфери“.²⁷⁷⁸ Такав став, можемо испратити и кроз позни социјализам у Југославији. Наиме, како је Југославија почела да стипендира афричке студенте из развијенијих земаља, или земаља за које се предвиђао брз развој, приметно је да се све већи акценат ставља на „привредне субјекте“ Југославије у овој сарадњи. Како је још 1958. истицано, а потом је стално понављано, афрички студенти који би завршили студије у Југославији, па би притом били стипендисти или стажисти неког предузећа, виђени су као потенцијални агенти који би онда у својим земљама пропагирали та иста југословенска предузећа, односно проширивали тржиште за југословенске машине, електронику, лекове.²⁷⁷⁹

Будући да је са популацијом азијских, северноамеричких и европских студената већ имала нека искуства, ССОЈ и уопште југословенска бирократија потрудила се да од приспећа афричких студената гради о њима позитивну слику. Тако је *Народни студент*, претеча чувеног *Студента*, 1957. објавио да је „Први црнац из Африке докторирао код нас“.²⁷⁸⁰ Са убиством Партиса Лумумбе 1961, југословенским властима указала се сјајна прилика да изграде солидарност између домаћих и афричких студената. То је постигнуто кроз тзв. хероизацију *Другог*, па је Лумумба кроз већ помињане демонстрације, ушао у студентски пантеон где су били предратни СКОЈ-евци, и где ће им се касније придружити Че Гевара, Руди Дучке, Хо Ши Мин.

Наравно, Лумумбин лик стваран је одозго. Александар Ранковић је као генерални секретар ССРНЈ, искористио слике ових демонстрација да афричким организацијама изјави саучешће поводом смрти „велике слободарске личности Патриса Лумумбе“ и да опише демонстрације „радника, сељака, омладине, интелигенције, свих наших грађана“. У његовом језику о „мрачним силама колонијализма“ и „солидарности“ са Африком коју треба ослободити можемо лако препознати сличност са паролама које је омладина носила на демонстрацијама.²⁷⁸¹ Демонстрације у Југославији и паљење белгијске амбасаде тако су се уклопило у глобалну али и афричку призму, јер поред тога што су демонстрације због убиства Лумумбе демонстрације одржане у 70 градова, само у Београду и Каиру добиле су овако радикалан обрт.²⁷⁸² То је био део генералног тренда тих година када су антиколонијални хероји али и студенти са Глобалног Југа коришћени „више као пропаганде карикатуре него права људска бића“.²⁷⁸³

Лумумбине слике прошириле су се свуда, а као трајни маркер ове солидарности остао је дом *Патрис Лумумба*, у Београду, где су још исте године уселили сви афрички студенти и где су живели заједно са југословенским студентима. Афрички студенти су овај дом необично волели и сматрали су га „делом Африке у Београду“.²⁷⁸⁴ Југословенске власти су се трудиле да одржавају

²⁷⁷⁸ Лазић, „Неки проблеми страних студената“, 63; АЈ, 142-36, Neki problemi u vezi sa stipendiranjem i školovanjem stranih studenata 1959; АЈ, 142-36, Sednica komisije za medjunardne odnose SSRNJ oktobar 1959.

²⁷⁷⁹ АЈ, 142-43, "Strani studenti u FNRJ", 1958; Bondžić, *Misao bez pasoša*, 254-260; Cvjetičanin, *Efekte školovanja i stipendiranja studenata*, 126; АЈ, SSOJ, 114/II, 359, Informacija o nekim aspektima života i rada stranih studenata na školovanju, znanstvenom istraživanju usavršavanju, 4.10.1983, 8.

²⁷⁸⁰ Цитирано у: Bondžić, *Misao bez pasoša*, 247.

²⁷⁸¹ АЈ, 507/IX, 144/XXXVII-11, Pismo generalnog sekretara SSRNJ Sveafričkoj narodnoj konferenciji povodom masovnih demonstracija u Jugoslaviji u znak protesta za ubistvo Patrisa Lumumbe i njegovih saradnika, 16.2.1961.

²⁷⁸² Kouassi, Edmond Kwam, "Africa and the United Nations" *General history of Africa. VIII Africa since 1935*, 884; Meredith, *Fate of Africa*, 64.

²⁷⁸³ Ruprecht, *Soviet internationalism after Stalin*, 191.

²⁷⁸⁴ АЈ, 142-36, Sednica komisije za medjunardne odnose SSRNJ oktobar 1959., *Misao bez pasoša*, 282; „Tito u Africi“ <https://www.youtube.com/watch?v=8Zrm8b1dyQc> [24.6.2020]

констатно један антиколонијални, али и генерално антиимперијалистички сентимент, као врсту доброг везивног ткива између две стране популације.

Југославија је рекламирана као изузетно место за студирање, то је била једна од тврдњи у првом Титовом говору на тлу Африке 1961.²⁷⁸⁵ Амбасадор Гвинеје (К) био је изузетно задовољан положајем гвинејских студената у Југославији и истицао је да „такав третман немају нигде у свету“.²⁷⁸⁶ У јагми за страним студентима почетком шездесетих, а у циљу представљања Југославије као једног од најбољих места за афричке студенте, Југословени су успели да у Београд доведу конференцију афричких студената који студирају у Европи (29.9.1962-1.9.1962).²⁷⁸⁷ Југословенски врх сложио се да је одржавање те конференције „било врло корисно и са становишта југословенског престижа у Африци и уопште“.²⁷⁸⁸

Тачно годину дана после Београдске конференције, на крилима њеног интернационализма, становници Југославије могли су да виде преко 300 делегата афричких студената из читаве Европе. Они су расправљали о проблемима ослобођења, неоколонијализма, панафриканизма, мирољубиве коегзистенције, заједничког афричког тржишта неразвијености, култури, алијенацији, неписмености, музици, драми, науци, еманципацији жена, скулптури и тако даље.²⁷⁸⁹ У свом финалном комуникеу афрички студенти осудили су империјализам, колонијализам, неоколонијализам, и позвали на вишеструко јединство Африке. Они су позвали метрополе да колонијама у Африци дају независност најкасније јуна 1963.²⁷⁹⁰

Југославија је спремно сносила велики трошак смештаја, организације и инфраструктуре конференције.²⁷⁹¹ Испред ССЈ за конференцију је био одговоран Новак Прибићевић.²⁷⁹² Он је упозорио више органе на разједињеност афричких организација и позвао све надлежне да за конференцију „осигурају“ учешће прогресивних афричких организација, како би се одупрли „притиску са стране“ и конференција имала „аутентичан афрички садржај“.²⁷⁹³ Управо због овако широке публике веома важне личности попут Вељка Влаховића, Јосипа Ђерђе и Добривоја Видића ангажовале су се у погледу припреме конференције и последично слике Југославије која ће бити приказана долазећим Африканцима.²⁷⁹⁴ Ове припреме уродиле су плодом, па су афрички студенти еуфорично исказивали захвалност Југославији, за коју су „знали да нема никакве скривене мотиве“ па су неки од њих завршавали своје говоре овако: „Живела уједињена Африка. Живело пријатељство Југославије и Африке!“²⁷⁹⁵ Посебан антиколонијални ореол конференцији

²⁷⁸⁵ АЈ, КРР, I-2/13-1, Pozdrav predsednika Tita studentima univerziteta u Akri.

²⁷⁸⁶ Срнобрња, *Neočekivana promjena*, 66.

²⁷⁸⁷ О раним шездесетим као тренутку јагме: Slobodian, “Dissident Guests: Afro Asian students and transnational activism”, 34; Wishon, „Peace and Progress“, 255; Ruprecht, *Soviet internationalism after Stalin*, 198.

²⁷⁸⁸ АЈ, 507/IX, 144, XLVI-1, Dobrivoje Vidić Predsedniku SSRNJ, 22.8.1962. АЈ, 507/IX, 144, XLVI-2, Zabeleška o razgovoru Dobrivoja Vidića sa ambasadorom Republike Gane u Beogradu i Denisom Pombeom, generalnim sekretarom Komiteta afričkih organizacija u Londonu, 31.5.1962.

²⁷⁸⁹ АЈ, 507/IX, 144, XLVI-3, All-African Students Conference Belgrade, august 29/31 1962.

²⁷⁹⁰ АЈ, 507/IX, 144, XLVI-3, Final Communique”, 1-10.

²⁷⁹¹ Конференција је одржана у згради Технолошког факултета, а учесници су смештени у студентски дом Иво Лола Рибар. АЈ, 507/IX, 144, XLVI-5, S. Lazarević Dobrivoju Vidiću, 29.6.1962.

²⁷⁹² АЈ, 507/IX, 144, XLVI-2, Zabeleška o aktuelnim pitanjima u vezi sa predstojećom Sveafričkom studentskom konferencijom koja treba da se održi u Beogradu od 29.8.1962. do 1.9. 1962. Новак Прибићевић (1938-1999) омладински руководиолац и касније дипломата СФРЈ.

²⁷⁹³ АЈ, 507/IX, 144, XLVI-2, Konferencija afričkih studenata u Evropi-zabilješka, Novak Pribićević, 1.15-17.

²⁷⁹⁴ АЈ, 507/IX, 144, XLVI-2, Zabeleška o sastanku sa predstavnikom DSIP u vezi sa predstojećom konferencijom studnata Afrike, 1.18.

²⁷⁹⁵ Види нпр. АЈ, 507/IX, 144, XLVI-3, Speech made by the Chairman of the Committee of African organisations, Chango Machvo, 30.8.1962. АЈ, 507/IX, 144, XLVI-3, The Algerian Delegate to the All African Students Conference, 30.8.1962.

дало је учешће Оливера Тамбо-а, потпредседника АНК, као и Ивана Потехина, директора Афричког института у Москви *Патрис Лумумба*.²⁷⁹⁶

Председник Тито упутио је поруку подршке „младим интелектуалцима“ Африке, задовољан што се у Београду одржава скуп под паролом „Јединство Африке“, а у њима, омладини, на основу југословенског искуства, видео је важан стуб даљег развоја читавог континента.²⁷⁹⁷ Оливер Тамбо, поздравио је конференцију, отварајући свој говор цитатом из говора председника Тита на Београдској конференцији.²⁷⁹⁸ Милентије Поповић обратио се афричким студентима у име ФНРЈ, и истакао како се југословенски народи, а посебно омладина односе са пријатељством, солидарношћу и зантижељом и братским осећањима према Африци, „младој генерацији Африке“ и ослободилачким борбама тамо.²⁷⁹⁹ Новак Прибићевић је, рефлектујући став политичке елите, афричким делегатима исцртао основе повезивања и разумевања југословенских и афричких студената. Учешће југословенске омладине у илегалном раду у „монархо-фашистичкој“ Краљевини Југославији, затим борба против фашизма и НОБ, потом изградња земље, све су фазе и колективна искуства која су, према Прибићевићу, омогућила југословенском омладинцу да буде солидарнији, емпатичнији и ближи свом афричком колеги од било кога другог, а југословенског студента/омладинца одликовало је познавање текућих проблема Африке. Истовремено, Прибићевић је истакао позитивна искуства Африканаца у Југославији као добар пример чврстог и трајног пријатељства.²⁸⁰⁰

Југословенски студенти били су домаћини, али чини се да је власт очекивала да они то раде из духа солидарности, па можемо наћи приговоре на „хonorаре“ који би били додељени југословенским студентима за услуге водича, асистената, преводиоца итд.²⁸⁰¹ Студентски лист *Младост* писао је похвално о конференцији, афрички делегати имали су уговорене сусрете са остатком омладине, а посетили су „аутопут“ и Војни музеј и видели су изложбе „Радне акције омладине Југославије“ и „фотосе о сарадњи Југославија-Африка“.²⁸⁰² Афрички студенти из Југославије, њих око 150, придружили су се конференцији и учествовали у дискусијама. ССОЈ је оцењивао да је њихово учешће било конструктивно, а сами афрички студенти Југославији гледали су на ову конференцију врло позитивно.²⁸⁰³

Конференција је показала колико је дискурс солидарности са Африканцима захватио читав југословенски народ. Тако је извесна Радослава Бојовић из Чачка писала конференцији: „[...] Јер је свима и вама добро познато да су све афричке земље стекле самосталност и постале чланице Уједињених Нација [...] Афричким народима у њиховом културном и економском развоју и напретку, може се са мало добре воље помоћи, без нељубазности, економске експлоатације [...] Слободарски Београд [...] достојан своје прошлости, славе и величине, поздравиће сваки корак у том правцу. С вером у Бога... (sic)“²⁸⁰⁴

²⁷⁹⁶ АЈ, 507/IX, 144, XLVI-7, Информација br.4 о Конференцији афричких студената из Европе у Београду, 3.

²⁷⁹⁷ АЈ, 507/IX, 144, XLVI-4, Поруча Председника Тита учесницима конференције афричких студената који студирају у Европи, 1-2.

²⁷⁹⁸ АЈ, 507/IX, 144, XLVI-7, Информација br. 6 о Конференцији афричких студената из Европе у Београду, 5.

²⁷⁹⁹ АЈ, 507/IX, 144, XLVI-3, Милентије Поповић, члан Секретаријата Извршног одбора Saveznog одбора SSRNJ и председник Одбора за научно-истраживачки рад Saveznog извршног већа, 1-7.

²⁸⁰⁰ АЈ, 507/IX, 144, XLVI-3, Novak Pribičević, President of the Union of Yugoslav Students, All African Student conference, 29.8.1962.

²⁸⁰¹ АЈ, 507/IX, 144, XLVI-5, S. Lazarević Dobrivoju Vidiću, 29.6.1962.

²⁸⁰² АЈ, 507/IX, 144, XLVI-5, Sveafrička studentska konferencija u Београду, 14.7.1962. 3; АЈ, 507/IX, 144, XLVI-7, Информација br.1 о Конференцији афричких студената из Европе у Београду,3.

²⁸⁰³ АЈ, 507/IX, 144, XLVI-5, Учесће афричких студената из Југославије на конференцији афричких студената са европских универзитета, 19.9.1962, 1-7.

²⁸⁰⁴ АЈ 507/IX, 144, XLVI-1, 1 14, Radoslava Bojović, Pismo međunarodnoj studentskoj konferenciji, 30. avgust 1962

Изван ове пропагандне слике која се емитовала у јавност, реакцију државних органа на долазак афричких студената педесетих и раних шездесетих одликовао је страх од идеолошког *Другог*. Као на пример у Источној Немачкој, првобитна претпоставка контроле афричког *Другог* била је социјалистичка моралност, премда за разлику од СССР пропаганда о колонијалном утицају на студенте није била тако јака.²⁸⁰⁵ На почетку је предлагано, чак, да страни студенти живе у „партизанским породицама“.²⁸⁰⁶ Југословенске власти плашиле су се ставова афричких студената који су претходно студирали на Западу, али су се плашили и субверзивног утицаја амбасада СССР и осталих земаља Истока. Све ове страхове можемо сублимирати у фрази „блоковске тезе“, под које су југословенски руководиоци подводили ставове који се нису уклапали у југословенску спољну политику, или их нису видели као одраз аутентичних афричких политика.²⁸⁰⁷ Најпре је држава користила репресивни апарат према афричким студентима, рефлектујући тај страх, а долазило је и до „расног профилисања“.²⁸⁰⁸

Доушници међу афричким студентима, попут извесног „Тетеа из Того-а“, информисали су ССОЈ и ССРНЈ о политичким ставовима међу афричким студентима, везама са афричким и источним организацијама, али и тајним задацима које су добијали. Слично о стању у Алжиру Југословене је информисао студент Џамал Нијари. Међутим, Нијаријева веза у ДСИПу ускоро је схватила да је овај „алжирски студент“ нешто више: „Анализирајући Џамала и знајући га од првод дана доласка у Југославију па до данас, све више сам убеђен и верујем да је он неки алжирски функционер, а да му студирање sluћи као параван пред нама [...] он по политичкој активности један од најактивнијих алжирских студената у Београду.“²⁸⁰⁹ Те информације потом су прослеђиване СУП-у, СДБ-у и ЦК СКЈ, где се формирала слика идеолошких утицаја на афричке студенте.²⁸¹⁰ Афрички студенти коришћени су за антиимперијалистичке манифестације, али попут југословенских студената, у строго контролисаним и од државе одобреним демонстрацијама: 1961. (Лумумба) 1966 (Вијетнам), али не и 1964 (Конго) и 1968 (глобално).²⁸¹¹ Страх државе од неодобрених револуционарних деловања види се и у примеру када се један службеник жалио да нису могли наћи преводиоца да разуме арапске студенте који су узбуђено реаговали на египатски фолклор, који је извео тему из борбе Палестинаца.²⁸¹² Тежи примери укључивали су прилике када се афрички студенти туку међусобно оптужујући једне друге да су „комунисти“, или цртају кукасте крстове и „вређају социјализам и Тита“.²⁸¹³ Идеолошки *Други* био је виђен и у Африканцима који би потпали под утицај било страних амбасада било „домаћих непријатеља“.²⁸¹⁴

Међутим, 1962, размишљање о најчвршћој могућој контроли афричких студената напуштено је. На поменутој „Конференцији афричких студената из Европе“, афрички студенти из Југославије поднели су специфичну жалбу која се тичала мањка политичке припреме, јер су

²⁸⁰⁵ Pugach, “African Students and the politics of Race and Gender”, 125-126; Wishon, “Peace and Progress”, 255.

²⁸⁰⁶ АЈ, 142, 36, Sednica komisije za medjunardne odnose SSRNJ oktobar 1959.

²⁸⁰⁷ АЈ, 142, 43, „Strani studenti u FNRJ” 1958; АЈ, 142, 36, Neki problemi u vezi sa stipendiranjem i školovanjem stranih studenata, oktobar 1959;

²⁸⁰⁸ АЈ, SSRNJ, 142-36, Neki problemi u vezi sa stipendiranjem i školovanjem stranih studenata 1959; АЈ, 142, 36, Sednica komisije za medjunardne odnose SSRNJ oktobar 1959; Лазић, „Неки проблеми страних студената“, 72.

²⁸⁰⁹ DAMSPS,PA,1962,f.3, 46105, Nepoznati DSIP-u, 22.2.1962

²⁸¹⁰ АЈ, 507/IX, 144 XLVI-2, Zabeleška o razgovoru sa Teteom studentom iz Toga koji studira u Beogradu, 1962; АЈ, 507/IX, 144 XLVI-2, Zabeleška o razgovoru u Savezu studenata Jugoslavije sa Tete-om studentom iz Togo-a, 23.8.1962.,1-3.

²⁸¹¹ Лазић, „Неки проблеми страних студената“, 72; Vučetić, Radina, „Violence against the antiwar demonstrations of 1965-1968 in Yugoslavia: Political Balancing between East and West,*European History Quarterly*, Volume 45, Number 2, April 2015., 255-274.

²⁸¹² АЈ, 559-125-264, Muzički folklor i amaterizam, 1967-1971, Koncertna direkcija Zagreb Saveznoj komisiji, Folklorni ansambl UAR 14.2.1969.

²⁸¹³ Bondžić, *Misao bez pasoša*,277; АЈ, 320-63-90, Razgovor sa nigerijskim ambasadorom 1976.

²⁸¹⁴ АЈ, 507/IX, 144 XLVI-5, Informacija o problemima političkog rada sa stranim studentima, bez datuma, 2-4.

њихове колеге из Москве и Берлина „дошли припремљени“. Ипак, исти документи потврђују да су афрички студенти били захвални што нису били „инструирани“.²⁸¹⁵ Разматрајући „проблеме политичког рада“ извештаји су говорили о „огромној већини“ студената која се понаша „позитивно“ према Југославији, и „мањем броју страних студената“ који се понашају „проблематично“ па и „непријатељски“.²⁸¹⁶

На трагу ових проблема, предложена су и решења која су претпостављала „јачи позитивни друштвено-политички утицај“: слободу стварања удружења страних студената, јачу активност ССЈ, „објашњавање“ важних текућих момената из југословенске савремености, организовање разних политичких манифестација, и боља координација. Као кључни „субјективни“ фактор који је функционисао као позадина свих проблема који су настајали између југословенских и афричких студената, узимала се несређеност статуса страних студената.²⁸¹⁷ Један део проблема извирало је из односа међу самим афричким студентима. Док је у СССР крај шездесетих довео до појачавања идеолошке индоктринације у Југославији се дешавало нешто супротно.²⁸¹⁸ То се види и по томе што, иако су Африканци покушавали да се учлане у СКЈ, то није било дозвољавано. Уместо тога држава је допустила формирање великог броја релативно независних удружења страних студената. Док је у Москви потенциран пријем „радника и сељака“ на институт *Патрис Лумумба* у Југославији се повећавао број студената који студирају о свом трошку, дакле синова и кћери афричког средњег и вишег слоја.²⁸¹⁹ Проблем идеолошког *Другог* није могао бити разрешен социјалистичким моралом, већ се пошло путем изградње једне микро-заједнице на бази политике несврстаности.

Пошто чак ни држава тако ридигног односа према странцима као СССР није успевала да одржи контролу над свим аспектима контакта својих грађанима са странцима,²⁸²⁰ брзо је схваћено да „никакав па ни најбољи државни апарат не може да замени добро оријентисан однос према страним студентима њихових колега“.²⁸²¹ Афрички студенти су најпре, као и други страни студенти, добијали личног асистента-студента. Пошто је то постало прекомпликовано, одлучено је да се страни студенти сместе у у собу са домаћим студентом, по могућству чланом СКЈ. Међутим, јављао се отпор домаћих студената, али и Африканаца јер су се међусобно сумњичили за шпијунирање.²⁸²² Југословенске институције су се надале да ће југословенски студент бити афричком „пријатељ и да утиче на њега идеолошко-политички“, насупрот опасностима које су вребале у земљи од „негативних елемената“. Уместо тога, управо су југословенски студенти пружили највећи отпор пријему страних, па и афричких студената: нису желели да се појављују и желе добродошлицу, нису желели да са њима станују, да са њима излазе, а чак и ССЈ је био оптуживан да страним студентима наплаћује ванредне трошкове.²⁸²³

За то време код званичника, студената и опште популације појавили су се проблеми који су делимично били инспирисани материјалним условима студирања у Југославији а делимично ксенофобијом, и у том склопу налазимо и слику расног и етничког *Другог*. Главна линија поделе, међутим, није била расна или етничка, већ се види на линији домаћи/страни студенти, а слика

²⁸¹⁵ АЈ, 507/IX, 144 XLVI-5, Учеšће афричких студената из Југославије на конференцији афричких студената са европских универзитета, 19.9.1962, 3.

²⁸¹⁶ АЈ, 507/IX, 144 XLVI-5, Информација о проблемима политичког рада са страним студентима, без датума, 1.

²⁸¹⁷ Исто, 4-11.

²⁸¹⁸ Ruprecht, *Soviet internationalism after Stalin*, 203.

²⁸¹⁹ Исто, 198-204.

²⁸²⁰ Wishon, "Peace and Progress", 262.

²⁸²¹ АЈ, 142, 43, „Страни студенти у FNRJ“ 1958, 14.

²⁸²² АЈ, 142, 43, „Страни студенти у FNRJ“ 1958; АЈ, 142, 36, Неки проблеми у вези са стипендирањем и школовањем страних студената, октобар 1959.

²⁸²³ АЈ, 142, 43, „Страни студенти у FNRJ“ 1958; АЈ, 142, 36, Неки проблеми у вези са стипендирањем и школовањем страних студената, октобар 1959; Лазих, „Неки проблеми страних студената“, 70-72.

Другог чини само један део те динамике. Наиме, као узрок проблема узимани су: „менталитет афричких и арапских студената и проблеми адаптације“ и „неки материјални проблеми“.²⁸²⁴ Материјални услови студирања у Југославији педесетих и шездесетих били су предмет сталног сукобљавања власти и студената, а кулминирали су 1968, после чега је статус студената делимично поправљен.²⁸²⁵ Материјални услови били су предмет спорења и међу југословенским организацијама, па можемо пратити сукоб ССЈ, ССРНЈ, Комисије за културне везе и Заједнице универзитета, које су све имале различите идеје о висини стипендија за странце, и њиховом уједначавању са домаћим студентима. Ови сукоби били су присутни и у СССР, где су страни студенти често примаали троструко веће стипендије од домаћих студената.²⁸²⁶

Наравно, чување материјалних привилегија, и дискурс о њиховој „угрожености“ јесте саставни део сваког ксенофобног па и расистичког дискурса. Најоштрија сукобљавања десила су се 1961-1963, али сличне проблеме можемо пратити све до краја шездесетих. Најпре се поставило питање именована *Другог*.²⁸²⁷ Студенти и уопште Југословени називали су афричке студенте и „црнцима“, понекад погрдно, а понекад су коришћене расистичке увреде попут „мајмуни“. Долазило је и до активирања предрасуда преузетих из популарне културе па и расистичког дискурса других држава па су словеначки студенти сматрали да ће афрички студенти „упрљати“ Југославију као што су (црнци) „упрљали Америку. На проблем именована „црнац“ указао је и афрички студент Кимити Камуа 1963, желећи да у студентским листовима објави текст под називом „Зови ме Африканац, не црнац“. Међутим, омладински руководиоци на челу са Новаком Прибићевићем, блокирали су овај текст, а Прибићевић је, рефлектујући дискурс партијске елите, објаснио да се не могу поредити „ексцеси“ у Југославији и расизам код колонизатора.²⁸²⁸ У складу са упутствима партијске елите, омладински руководиоци били су вољни да признају ксенофобију код дела југословенске јавности, али су увек расизам сводили на „инциденте“, реторички га ограђујући: „наводна расна нетрпељивост.“²⁸²⁹ Тиме је избегнут и сам термин расизам, за који се сматрало да је немогућ у Југославији јер произилази из заосталих класних односа, који су у Југославији истребљени.²⁸³⁰

Уместо овог афричког текста чак и у студентској перјаници листу *Студент*, појављивали су се сензационалистички текстови који су представљали „црнце“ као опасност за југословенске жене. У тексту „Уместо да спавају код куће...МАЛОЛЕТНИЦЕ у студентским собама“ пратимо драматичну причу мајке која по Студентском граду на Новом Београду тражи своју кћер која „све то време спава код неког Црнца у првом блоку“. Новинар *Студента* преноси усијање које настаје када се мајка појављује код портирке у студентском блоку, где се скупљају домаћи студенти ради „одбране безбедности“ мајке, портирке и ћерке.²⁸³¹ Овај догађај је део дугачког низа инцидената који су укључивали мешовите везе Африканаца и Југословенки. У њима је једну од кључних улога играла перцепција средине. „Црнци“ али и студенти из арапских земаља виђени су као опасност за „најосетљивији“ део омладине, младе жене, па су инциденти укључивали туче,

²⁸²⁴ АЈ, 507/IX, 144 XLVI-5, Информација о проблемима политичког рада са страним студентима, без датума,

²⁸²⁵ Попов, Небојша, „Београдски јун 1968.“, *Повратак у шездесет осму – 40 година од protesta*, (ур.) Farik, Nora Beograd Heinrich Boll, 2008., 84; Канклајтер, Борис, Стојакловић, Крунослав, „1968 у Југославији – студентски protestи између Истока и Запада“, 1968. *Четрдесет година после*, (ур.) Radić, Radmila, Beograd:Institut za noviju istoriju Srbije, 2008,459; Vučetić, Radina, *Monopol na istinu*, 253.

²⁸²⁶ Ruprecht, *Soviet internationalism after Stalin*, 200.

²⁸²⁷ О важности именована види: Љубеновић, „Стереотипизација Афроамериканаца у популарној култури XX века“, 8.

²⁸²⁸ Цитирано у: Лазић, „Неки проблеми страних студената“, 72-73.

²⁸²⁹ Поповић, Милоје, „Šta se dešava iza kulisa“, *NIN*, 29.3.1970; АЈ, 507/IX, 144 XLVI-5, Информација о проблемима политичког рада са страним студентима, без датума.

²⁸³⁰ Види сличне примере: Pugach, Sara, "African Students and the Politics of Race and Gender"121; Matushevich, "An exotic subversive" 57-81, 59.

²⁸³¹ Ђ.У., „Уместо да спавају код куће...МАЛОЛЕТНИЦЕ у студентским собама“, *Student*, 27.2.1968.

интервенције милиције, јавно вређање тих Југословенки, све као резултат сукоба југословенских и афричких мушкараца.²⁸³² Сви ови сукоби имали су и имаголошку основу – „црнац“ је схватан, као неко ко не може да контролише своју сексуалност и као директна опасност за чистоту расе.²⁸³³

Поред „сексуалне опасности“, ни студенти ни надлежне институције нису, што је био случај у неким западноевропским државама, приписивали афричким и арапским заједницама „инхерентни криминалитет“. Наиме, у познатој динамици црних заједница у Европи, криминална дела једног члана, врло су се лако приписивала остатку групе, па је и сама црна боја коже виђена као разлог за сумњу. Чак ни у најдрастичнијим извештајима, нико у Југославији није отишао толико далеко као у, на пример, Британији где су чак и одређене криминалне радње (нпр. *mugging*) повезиване са „црнцима“, не постоје назнаке виђења криминалне опасности у овој групи.²⁸³⁴ Сукоби и криминалне радње увек су разматрани на линији читавог друштва, а кривци су тражени и у иностраној и у домаћој популацији.²⁸³⁵

Међутим, смањена контрола државе крајем шездесетих омогућила је да се о страним студентима пише и говори са различитих позиција. У години када су се сукобили југословенска политичка елита и студенти око темељних вредности, 1968, новинарка *Студента* Бранка Оташевић писала је у *Студенту* рефлектујући тврду партијску линију о страним студентима. Она је страним студентима уопште, од којих су како смо видели већину чинили Африканци и Арапи, замерила: „недостатак идеолошко политичког рада“, „васпитавања“, „криминал“, „туче“, „врбовања“ (од страних амбасада), па је предложила да се њихов број смањи.²⁸³⁶

Као супротност овом тексту, другачије, комплексније и слојевитије виђење налазимо у тексту Милоја Поповића, омладинског руководиоца који је водио изградњу школе у Алжиру 1959, а који је у међувремену постао виђени културни радник. Он је истакао да се међу Југословенима јавља ксенофобија, али да су страни студенти у великој већини прихваћени, а да је највећи проблем то што су страни студенти „препуштени сами себи“. У „малој анкети“ коју је обавио у београдском Клубу међународног пријатељства чуо је разна искуства. Али Керали из Судана говорио је да нема никаквих проблема са обичним грађанима, али да има проблема са „студентима и интелектуалцима“, који му „добацују“ од кад се оженио Београђанком. Поповић је као позитивне примере истакао боравак неколико студената код једног домаћина у Старој Пазови, на 29. новембар, а у организацији Социјалистичког савеза Београда. Уместо сензационалистичких анегдота, Поповић је писао да „није тајна“ да се неки „нестипендисти“ баве сумњивим пословима шверца дроге и злата, а да су ове информације дошле директно из земаља порекла тих студената попут Судана, Либана итд. Закључио је да треба тражити решења за овај комплексан проблем.²⁸³⁷

Перцепцију афричких студената у Југославији морамо ставити у шири контекст слике Африканаца током шездесетих у Источној Европи. Наиме период 1958-1968 био је период када су се све земље Истока које су примиле афричке студенте сусреле са сличним проблемима: расни инциденти, у земљама где расизам „није постојао“, регулација статуса студената, међусобни сукоби домаћег становништва и Африканаца, али и етнички и политички сукоби самих Африканаца. Чувени су случајеви када су афрички студенти напуштали, или претили да напусте Бугарску и СССР. Ту су затим масовни протести у Москви 1960. Међутим, узроци ових протеста били су узроковани и хладноратовском динамиком, велики број студената био је политички

²⁸³² Лазих, „Неки проблеми страних студената“, 74-75.

²⁸³³ Види нарочито Фанонову анализу слике црнца као биолошке опасности за беле жене и мушкараце: Fanon, *Crna koža, bele maske*, 143-156; Pugach, „African Students and the Politics of Race and Gender“, 119-121.

²⁸³⁴ Gillroy, *There Ain't no Black in the Union Jack*, 86-88.

²⁸³⁵ АЈ, 114/II, 359, Sednica komisije za međunarodne odnose, 7.12.1983.

²⁸³⁶ Otašević, Branka, „U Beogradu – ne kao stranci“, *Student*, 27.2.1968.

²⁸³⁷ Popović, Miloje, „Šta se dešava iza kulisa“, *NIN*, 29.3.1970

активан. Такође афричке државе нису биле пасивне - Нкрумахова Гана налазила се иза више политичких маневара у инцидентима са афричким студенатима у Европи, такође и у Београду.²⁸³⁸

Још 1970. сматрало се да се страни студенти тешко уклапају због доласка из културних средина различитих традиција и културних нивоа.²⁸³⁹ Језик је био једна од главних препрека међусобном упознавању, а афрички студенти су имали између 10 месеци и годину дана да савладају српскохрватски.²⁸⁴⁰ У тзв. „припремној години“ страни студенти истовремено учили језик и допуњавали „мањкавост опћег образовања“. Сматрало се међутим, и да је Југославија „релативно мала и сиромашна“ а да највећу шансу у интеграцији страних студената може остварити у схватању несврстаности као „отвореност људске заједнице“. Изричито се тражило да се југословенски наступ разликује у смислу „одсутности пропагандистичког приказивања чињеница и односа“.²⁸⁴¹ Седамдесете године су и време када налазимо највише интересовања југословенских научника, етнолога, антрополога, социолога али и елабората државних института на тему односа Југословена и афричких студената. У три одвојене анализе односа према студентима (у Београду, Загребу и Велењу) које су користиле савремену методологију, можемо видети обресе слике афричког студента седамдесетих.

Никола Томић је у раду „Социјалне дистанце према Црнцима“, испитао студенте у највећем југословенском дому у Студентском граду Нови Београд. Он је дошао до закључка да Југославија није слободна од расних предрасуда. Томић је сматрао да су корени предрасуда у недовољном познавању Африке. То је демонстрирао статистиком о предрасудама:

46% без предрасуда (живе на истом спрату) 61,5% (живе у истој згради)
26,6% са малим предрасудама (исти спрат) 23 % (иста зграда)
9.3% са умереним (исти спрат) 7.7 % (иста зграда)
18% са јаким предрасудама (исти спрат) 7.7 % (иста зграда)²⁸⁴²

Чини се да је у мањим градовима ситуација била знатно гора. Крајем седамдесетих велики број нигеријских студената и ђака дошао је у Југославију. Штампана је покушала да их представи као веселе, марљиве и упорне, „будуће академске грађане пријатељске Нигерије“ (Слика бр. 44).²⁸⁴³ Барбара Амброжич закључила је да је у Велењу прва перципирана разлика између домаћих и афричких студената била биолошка, која је „код Словенаца јако присутна“ Истакла је коментаре локалних Словенаца који су тврдили да са „црнцима неће ништа“. Она је приметила и велику подвојеност Нигеријца и њихово неукључивање у словеначке друштвене активности, што је Амброжич приписала нигеријском „материјалистичком гледању на живот“. Они су због својих културних специфичности (класа, вера, језик) имали проблеме да се уклопе у идеолошки али уопште и друштвени миље Југославије. Значајно је да ова етнолошкиња не пориче расизам Словенаца, већ управо њега држи за кризну тачку акултурације. Међутим Амброжич на неколико примера, не користећи партијске фразе, већ описе ситуација, показује да део тих ситуација долази

²⁸³⁸ Lazić, "Neki problemi stranih studenata", Hessler, Julie, "Death of an African student", 33; AJ, 507/IX, XLVI-2, 1 19-22, Zabeleška o razgovoru u SSJ sa Teteom studentom iz Togoa 1962. AJ, 507/IX, 144 XLVI-5, Učesće afričkih studenata iz Jugoslavije na konferenciji afričkih studenata sa evropskih univerziteta.

univerziteta, 19.9.1962. 1 17; Ruprecht, *Soviet internationalism after Stalin*, 192; Mazov, "Soviet policy in West Africa", 305.

²⁸³⁹ Cvjetičanin, *Efekti školovanja i stipendiranja studenata*, 142-147.

²⁸⁴⁰ Cvjetičanin, *Efekti školovanja i stipendiranja studenata*, 92; Лазих, Милорад, „Неки проблеми страних студената“, 65; Popović, Miloje, "Šta se dešava iza kulisa", *NIN*, 29.3.1970.

²⁸⁴¹ Cvjetičanin, *Efekti školovanja i stipendiranja studenata*, 140, 157, 159.

²⁸⁴² Tomić Nikola „Socijalna distanca prema Crncima“, *Filozofski fakultet Beograd*, 1971, citirano u: Rot, Nikola, "Rasne i etničke predrasude", *Rase, rasizam i rasne predrasude*, 101.

²⁸⁴³ Milivoj Pašiček, „Hiljade mladih iz Nigerije stiže na školovanje u Osijek, Sobmor, Kotor i druge naše gradove 1978.“, *Arena*, III 1978 <http://www.yugopapir.com/2015/04/hiljade-mladih-iz-nigerije-stizu-na.html>

и из тзв. „расног комплекса“ Нигеријаца и општег неразумевања на словеначком или енглеском.²⁸⁴⁴

Бисерка Цвјетичанин спровела је 1970. за *Институт за земље у развоју* најтемељније истраживање овог типа на Загребачком универзитету. Иако су се студенти из Латинске Америке изјаснили да су се најтеже прилагодили Југославији, афрички студенти били су најтеже примљени од околине па су као четири најзначајнија проблема “ у раној фази“ истакли: 1. непознавање језика (22 %) 2. Слаби контакти са околином (16,9%) 3. Материјалне неприлике (10,2%) 4. Одбојан став неких Југословена (10,2%) У „каснијој фази“ Африканци су се жалили на: 1. Материјалне неприлике (18,1, %) 2. језик (12,1 %) 3. Слободно време (12,1%) а „одбојни став неких Југословена“ пао је на 3 %. Фокусирајући се управо на студенте из „Црне Африке“, који су нешто чешће описивали однос „студената и осталих грађана „према њима као „лош“ или „непријатељски“, Цвјетичанин закључује да Африканци то не повезују са „евентуалним расистичким ставовима“ јер у одговорима у анкети на директно питање „Има ли, по вашем мишљењу, у Југославији расиста?“ одговарају да их нема уопште или има мало (преко 60%), а да то што се дешава у Југославији није исто као у Родезији и Јужној Африци. Цвјетичанин користи ове одговоре да утврди да се ради и о постојању малог броја Југословена расиста али и о „осетљивости“ афричких студената.²⁸⁴⁵ Све ове анализе дају шарену слику односа према афричким студентима седамдесетих.

Чини се ипак, да су афрички студенти делили проблеме обичних грађана Југославије, нарочито студената, и да су седамдесетих прихватили знатно боље него шездесетих. Објашњења истраживача кретала су се од непознавања Африке, до расизма и акултурације као главних проблема, али њихови укупни резултати указују на смањење нетрпељивости и на чињеницу да су највећи проблеми односа према страним студентима, невезано од етничитета и расе, у периоду одмах по доласку и често материјалне природе.

Слику *Другог* нарочито расног *Другог* изоштрава питање мешовитих бракова. Наиме, шездесетих је југословенска држава бракове између југословенских и држављана афричких и других земаља из којих су долазили стипендисти забрањивала, на захтев земаља порекла, ради олакшаног повратка интелигенције у земљу.²⁸⁴⁶ Међутим најкасније до 1970. мешовити бракови постали су дозвољени и учесталији Упознавање и венчавање Африканаца и Југословенки постало је не тако ретко, а јављају се и прва деца из ових заједница која се интегришу у југословенско друштво.²⁸⁴⁷ Оштар контраст по овом питању примећујемо између различитих социјалистичких држава па је заирски аташе у Београду, интервенисао по службеној дужности код власти Источне Немачке да се допусти да се млади Заирац и његова немачка жена одселе у Заир, без доказивања да Заирац може да издржава своју жену, што су Немци захтевали.²⁸⁴⁸ Оснивање и одржавање мешовитих заједница олакшавала је и чињеница да је Југославија дозвољавала афричким студентима да остану у земљи, што је нпр. у СССР-у било строго забрањено.²⁸⁴⁹

До 1972. црни Африканац толико је постао део југословенског омладинског миљеа да га налазимо и у омладинској литератури. Антон Инголич, популарни омладински писац, написао је књигу „Ондуро, мој црни момак“. Овај роман управо илуструје оно што бисмо назвали

²⁸⁴⁴ Ambrožič, Barbara, „Akulturacijski problemi nigerijskih đakova v Velenju od sept. 1977 do febr. 1979“, seminarska naloga, Filozofski fakultet Ljubljana, Odelek za etnologijo, 15, 18, 17, 21-25.

²⁸⁴⁵ Cvjetičanin, *Efekte školovanja i stipendiranja studenata*, 163-164, 174.

²⁸⁴⁶ Pugach, Sara, “African Students and the Politics of Race and Gender” 119. Bondžić, *Misao bez pasoša*, 262.

²⁸⁴⁷ *A in B. Afrikanci u Beogradu*, Sladojević, Ana et al., Beograd: Muzej afričke umetnosti, 2008; Popović, Miloje, “Šta se dešava iza kulisa”, *NIN*, 29.3.1970; Denis Hruby “Prvi crni gradonačelnik u Sloveniji ostavština istočnoevropskog Obame” 29.11.2018. <https://www.tacno.net/svijet/prvi-crni-gradonacelnik-u-sloveniji-ostavština-istocnoevropskog-obame/> [24.6.2020]

²⁸⁴⁸ Pugach, “African Students and the Politics of Race”, 134.

²⁸⁴⁹ Quist Adade, “The African Russians: Children of the Cold War”, 154.

амбиваленцијом прихватања. Наиме, иако роман прати Виду, Словенку која се удаје за суданског студента Ондуга, и на неки начин нормализује међурасне везе, кључна порука романа је и немогућност остваривања толико блиског контакта између толико различитих култура. На крају романа Вида умире на Нилу, у Судану, не дочекавши да је Ондуга спасе као своју „белу жену“.²⁸⁵⁰

Посебно је, у контексту мешовитих бракова, илустративан догађај везан за пут етиопског министра спољних послова Београд-Дубровник-Атина-Адис Абеба 1.8. 1978. Наиме, како сазнајемо у „врло хитном поверљивом телеграму“ амбасаде СФРЈ у Атини, етиопски министар спољних послова, др Георге Фелеке,²⁸⁵¹ пробудио је југословенског амбасадора у Атини да би уложио званичан приговор. По сведочењу узнемиреног министра, по повратку са министарске конференције несврстаних у Београду, где је уживао „топло гостопримство“, док је на дубровачком аеродрому чекала ред за лет за Атину, етиопска делегација је, очекујући „куртоазију“, замолила да без претреса и чекања уђе у авион ЈАТ-а. Међутим, аеродромски службеници су „осорно“ то одбили, а када је етиопски министар поднео свој пасош како би се идентификовао, исти му је „бачен назад“, уз опаску да службеника „баш брига ко је он“. Одавде, инцидент прелази из дипломатског у расни. Јер министар Фелеке „прво на енглеском а затим на српскохрватском“ објашњава статус делегације, на шта су одговор биле „ све непристојније псовке и увреде – између осталог и расног садржаја – које је службеник гласно, пред свим осталим путницима, упућивао на адресу делегације, њега [министра] и његове породице.“ Пошто је министар захтевао и добио имена службеника, они су се „осветили“ тиме што су делегацију поставили на сам крај дугачког реда. Овакав расистички однос додатно компликује чињеница да је министар бивши југословенски студент, да је докторирао у Југославији, ожењен Југословенком, „сматра Југославију својом другом домовином“ и одлично говори српскохрватски. Познавајући психологију расизма, може бити да је управо чињеница да је министар путовао са Југословенком, био додатни разлог расистичких увреда, а кажњавање слањем на крај реда, непоштовање, па чак и недостатак страха од високопозициониране личности, може се тумачити само и једино расистичким побудама.²⁸⁵²

Др Фелеке је објаснио првом секретару амбасаде СФРЈ у Атини, формирајући својеврсну менталну мапу расизма, да такво понашање делегација „због своје црне коже нису доживели ни у САД, ни у арапским земљама, ни у Солзберију, ни у Литл Року“, што мора да је укључило све аларме у Београду. Расистичко понашање милиционера и службеника аеродрома донекле је ублажено акцијама југословенске посаде авиона која је била сведок инцидента, па су капетан и посада помогли министру да из кабине авиона пошаље телеграм министру спољних послова Врховцу. Сличан, умирујући поступак учинили су и службеници амбасаде у Атини. Највише на смиривању ситуације радио је сам министар Фелеке, који је захтевао писмено објашњење инцидента од СФРЈ, али је умирио сопствену делегацију, није инцидент изнео у јавност, а будући да је и следећих година управо др Фелеке био кључна личност југословенско-етиопске сарадње, чини се да је ствар решена на задовољавајућ начин.²⁸⁵³ „Овај немили догађај“ није добио „нежељене сразмере“, односно није изнет у јавност, и Југославија није изгубила престиж земље слободне од расизма. Најважније, по језику који је коришћен и хитној, узнемиреној и помало

²⁸⁵⁰ Ingolič, Anton, *Ondugo, moj črni fant*, Ljubljana: ČGP Delo, 1972; Janko, Anton, “Vida the Beautiful and her zamorec” *Broaching frontiers shattering boundaries. On tradition and culture at the dawn of the third milenium*, (ур.) Т.Е. Knight, Peter Lang 1999, 169.

²⁸⁵¹ Др Фелеке, Гедре Гиоргис (Dr. Feleke, Gedle Georgis) (?-?) етиопски дипломата и министар спољних послова Етиопије 1978-1981. Докторирао у Љубљани са темом „Међународно право и гранични проблеми у Африци.“ 1972. председавајући Организације Афричког јединства 1979-1980.

²⁸⁵² Види: Pugach, “African Students and the Politics of Race and Gender”, 119.

²⁸⁵³ DAMSPS, PA, f.38, 1978, 4200, Platforma za posetu ministra inostranih poslova Socijalističke Etiopije dr George Felekea SFRJ 16-19-1-1978. 9.1.1978.

страхом обојеној реакцији, сазнајемо да се расизам у Југославији доживљавао као озбиљан проблем, иако је веома јасно да је увек свођен на „инцидент“, а не шири феномен у друштву.²⁸⁵⁴

Дакле, мешовити бракови били су једна од кључних тачака прихватања и одбијања *Другог*. Како предлаже Сара Пугач, на примеру Источне Немачке, чини се да су афрички мушкарци пре свега, перципирани као опасност не за расну хијерархију већ за социјалистички морал који је имао нечег заједничког са патријархалним. Поред тога, Пугач истиче да су браковима чешће препреке представљале административне забране које су постављале афричке земље, но агресивни расизам²⁸⁵⁵ Међутим, у оштром контрасту са Источном Немачком, сексуално понашање, везе и бракови Африканаца нису на дневном реду југословенских студентских, и колико можемо видети других организација. Виде се као слободни избор свих грађана, страних и домаћих.

Седамдесетих долази до новог попуштања контроле над Африканцима, има мање пријављених инцидената, полиција и уопште популација се према њима односи већином као добродошлим, често и са солидарношћу. Држава допушта да се у јавности појаве критике југословенске ксенофобије, а иза затворених врата се може говорити о „неким расним предрасудама“, али се свакако одбија да било који већи део становништва има такав став и да је у питању систематски расизам.²⁸⁵⁶ Свакако, извори ни не потврђују то. Број афричких студената се вишеструко увећавао, а они су постајали укљученији у друштвени живот. Формирали су бројне сопствене организације по националном кључу. Проблеми на које су наилазили били су великим делом проблеми акултурације, затим проблеми условљени негативном сликом *Другог*, односно ксенофобијом, а тек у ретким случајевима везаним за афричке и азијске студенте може се заиста говорити о расизму.

Осамдесетих су се студентске организације упрле да што више интегришу скоро 13.000 страних студената и упознају их са „социјалистичком, несврстаном Југославијом“.²⁸⁵⁷ Институције су сматрале да проблеми настају у аклиматационом периоду, а расистички испади сведени су на појаве које нису „масовног карактера.“ Државна и друштвена контрола била је слаба, некад се перцепирало да није могла да испрати стихију.²⁸⁵⁸ Није се знало колико има страних студената који нису стипендисти, није се знало шта раде у слободно време, нису се могли пратити по повратку у родне земље. Сматрало се да „живају врло висок ступањ права без икаквог облика индоктринације.“ Главни проблеми лоцирани су у групи студената који нису били стипендисти, дакле опет су се истицали „материјални услови“.²⁸⁵⁹ Један део проблема настајао је из броја тих студената који је опет перципиран као велик, али афрички студенти не појављују се као посебан проблем.²⁸⁶⁰

Клубови међународног пријатељства, који су још шездесетих означени као могући простор сусрета, током седамдесетих и осамдесетих потпуно су преузели улогу посредника између домаће и афричке студентске популације. Ту су се одржавале разне културно-забавне и спортске делатности „странаца“.²⁸⁶¹ Њима су се придружили клубови за УН, који су такође своје

²⁸⁵⁴ DAMSPS, PA, 1978, f.38,445238, Telegram (vrlo hitno) Ambasade SFRJ Atina SSIP-u, 2.8.1978.

²⁸⁵⁵ Pugach, "African Students and the Politics of Race and Gender", 128, 134.

²⁸⁵⁶ AJ, 114/II, 359, Međunarodna aktivnost kao deo svakodnevnog angažmana članova studentskih organizacija, oktobar 1983, 1.

²⁸⁵⁷ Spaskovska, *The Last Yugoslav Generation*, 45-46.

²⁸⁵⁸ AJ, 114/II, 359, Sednica komisije za međunarodne odnose, 7.12.1983.

²⁸⁵⁹ AJ, 114/II, 359, Informacija o nekim aspektima života i rada stranih studenata na školovanju, znanstvenom i stručnom usavršavanju u SFRJ 4.10.1983, 1-15.

²⁸⁶⁰ AJ, 114/II, 359, Sednica komisije za međunarodne odnose, 7.12.1983.

²⁸⁶¹ Лазић, „Неки проблеми страних студената“, 70; AJ, 507/IX, 144 XLVI-5, Informacija o problemima političkog rada sa stranim studentima, bez datuma, 9. Cvjetičanin, *Efekti školovanja i stipendiranja studenata*, 178.

акције базирали на „међународном пријатељству“.²⁸⁶² За Клубове међународног пријатељства номинална улога је била да остварују пријатељства страних студената и домаће популације, већином омладине и студената „на принципима самоуправљања и несврстаности“.²⁸⁶³ Налазимо да су се управо ови клубови претворили у практично неутрална места сусрета две групе и место које је на обе популације остављало најбољу утисак, такорећи дељени простор.²⁸⁶⁴ Тако је један министар из Анголе 1982. посетио Пољопривредни сајам у Београду али и:

„Он је дошао у Међународни, односно омладински центар међународног пријатељства, јер је некад давно, док ја још нисам био ту, пре 10 година код нас проводио време. Он је иначе био стипендиста наше владе, али није пожелео да види никог тамо. Човек се више емотивно везао за овај центар где је он проводио све своје слободно време.“²⁸⁶⁵

Виђење афричких студената и Африканца у Југославији, прошло је велику еволуцију у периоду 1954-1991. Почетак је био обележен страхом државе од идеолошког *Другог* и последично попуштање притисака и поносом у „недостатку индоктринације“ пост-колонијалне елите, што је све било заоденуто рухом несврстаности. У односу са обичним Југословенима, афрички студенти наилазили су најпре на отпор који јесте делимично био инспирисан виђењем расног *Другог*. Међутим током шездесетих тај се однос поправио. Интересантно је да тамо где држава није изражавала директан интерес и није предвиђала сусретање у већем броју, да су управо те институције најбоље функционисале у приближавању Југословена и Африканаца, попут Клубова међународног пријатељства. Смањена контрала, омогућила је широк дијапазон слика Африканца.

Отвореност и релативна либерализација система дозволили су да се у Југославији слика Африке код обичних људи формира у сталном играчку између државног утицаја, који је пре свега подстицао солидарност и слободног формирања слике на полу-колективном нивоу.

Медији су били најважнији посредник у стварању ове слике и добра су илустрација за овај аргумент. Јасна је рука државног утицаја у формирању доминанте слике Африке која је позивала на солидарност кроз мотиве антиколонијализма, несврстаности и ређе социјализма. Поред овог дискурса стално је присуство слике Африке као мрачног и безнадежног континента, али је тај наратив маргинализован и потиснут квантитетом „добрих вести“ о Африци, све до осамдесетих, када се види драстична промена. Опадање солидарног дискурса може се везати за глобални афропесимизам, али и пукотине у самој Југославији у виду изазова интернационализму, социјализму и несврстаности. Новинари су били релативно слободни да могу да формирају сопствене слике Африке, али је у најбитнијим питањима често долазило до *post festum* усмеравања у правцу државне политике.

Популарна култура показала је највећи распон слика Африке и потврдила тезу о специфичном усвајању одређених репрезентација у Источној Европи, које не могу бити читане саморазумљиво. Тако можемо истовремено видети „хероје“ лорда Гордона и Кунта Кинту, Тарзан је био најпопуларнији али то није значило да ће публика прихватити његово виђење света. Музика је такође показивала широк распон слика које је представљала, а може се пратити постепено

²⁸⁶² АЈ, 114/II, 359, Предлог акционог програма Saveznog centra за UN Југославије за период 1981-1985.

²⁸⁶³ АЈ, 114/II, 359, Међународна активност као део svakodneвног ангажмана чланова studentskih организација, октобар 1983, 9.

²⁸⁶⁴ АЈ, 114/II, 359, Информација о неким аспектима живота и рада страни студената на школовању, званственом и стручном усавршавању у SFRJ, 9.

²⁸⁶⁵ АЈ, 114/II, 359, Sednica komisije за међународне односе, 7.12.1983.

приближавање Западном дискурсу, после аутентичнијих израза шездесетих и седамдесетих. Све ово утицало је на одређене групе становништва, на пример децу, да рано усвоје неке слике па и предрасуде о Африци, које је онда било теже потиснути. Образовање је додавало један тешки идеолошки слој идеја, који није потребно потискивао претходни.

Долазак Африканаца у Југославију чинио је један од најважнијих чинова упознавања *Другог*. Док су афрички лидери и борци имали континуитет репрезентације који је био релативно стабилан, где се потпуно осећао државни утицај, слика афричког студента је показивала знаке различитих утицаја. Пошто се држава већином повукла још раних шездесетих можемо видети како се јављају различите слике афричког студента, од оне ксенофобне до солидарне, у зависности од посматрача. До седамдесетих видимо и ту одређену стабилизацију, а југословенски и афрички студенти стварају своје просторе сусрета, попут Клубова међународног пријатељства, и без скоро икаквог надзора државе и „индоктринације“ рађа се солидарност одоздо, јер огромна већина студената, а и остатка становништва формира слику афричког студента као доказа југословенске глобалности и интернационалне солидарности.

Закључак

Африка је имала специфично и важно место у југословенском политичком, културном, друштвеном и свакодневном животу. Посматрајући међусобне контакте у контексту Броделовог *дугог трајања*, Африка и земље Јужних Словена су у време хладног рата досегли историјски врхунац. Афричке земље су током истраженог периода постале важни политички партнери Југославије, а економска сарадња блиско је пратила политичку. Афричке пост-колонијалне државе показале су се као добар полигон за показивање југословенске социјалистичке модерности, где су актери били њени лекари и инжињери. Културна прожимања досегла су завидан ниво, па су југословенски културни радници приближавали афричке културе и цивилизације, без потребе за посредницима, у јако блиском, директном контакту. На крају, свакодневни живот је од друге половине педесетих био све више испуњен и афричким темама и мотивима, па се о Африци причало и у школи, и на концерту, и на телевизији.

Сви ови контакти били су подвучени дискурсом солидарности. Наиме, иако је политичка елита наметала хегемонски дискурс о Африци, он је био добро прихваћен у разним сферама друштва. Стога, тврдње о Југославији као држави на коју треба применити тренутно популарну парадигму источноевропског пост-колонијалног посипања пепелом, ради „уједначавања“ њене историје са историјом Западне Европе, падају у воду у првом, другом и сваком наредном сусрету са изворима. Радило се о специфичној слици Африке, коју смо контекстуализовали у оквиру Источне Европе и Европе, али локализовали уз помоћ извора којима нисмо „наметали“ теоријске моделе. Била је то национално-специфична слика, у оквиру које смо пронашли вишеслојне и вишеструке имагинације. Уосталом, сама природа југословенске државе, као отворене за различите утицаје и, макар у великој мери, плурализам мишљења, давала је подстрек различитим имагинацијама континента. Све испитане слике Африке указују на вишеслојност и вишезначност имагинарне географије и слике *Другог* у Југославији, те тиме потиру сва симплификована објашњења комплексних феномена, а нарочито површне покушаје анализе оптерећене теоријским моделима, без емпиријске подлоге. То се показује у испитивању феномена попут антиколонијализма и антирасизма, где компарирање са другим источноевропским државама може указати на правце истраживања, али не може са сигурношћу претпоставити њихов ток.

Политичка елита исцртала је главне оквири репрезентације Африке кроз званичне политике. Она је стручњацима уговорила простор сарадње, културној елити обликовала поље проучавања, а обичним људима наметнула обавезу солидарности са Африком. Она је формирала или учврстила главне термине замишљене географије. Југословенски комунисти били су ти који су одређивали главне „пријатеље“ и „непријатеље“ на континенту, што је слика са којом су се остале групе слагале, осим у изузецима када је прагматична политика била преамбициозна. Југославија је стога постављена као „пријатељ Африке“, а афрички континент био је простор где живи највећи део пријатеља Југославије. Та слика је политичкој елити служила да се подвуче југословенска глобална улога, да се потврди њен пут, да се прикаже њен престиж и да се истакне да је, будући са доста пријатеља, она безбедна у немирном свету хладног рата. Иако је политичка елита имала амбиције да врши контролу разних слика о Африци које су циркулисале Југославијом, већ раних шездесетих показали су се и лимити те контроле, па можемо видети да медији или струњаци не гледају на неке афричке процесе и догађаје онако како власт диктира. Југословенски председник Тито је својим престижом и политичком моћи успео да легитимизује

широко повезивање са афричким државама, несврстану спољну политику, али и кроз примере личне дипломатије представи афричког *Другог* као равноправног политичког партнера. То су прихватили и сви други чланови политичке елите, југословенски комунисти, па је сарадња са афричким политичким личностима постала природна. Ово није била мала ствар у свету који је до педесетих у огромној већини Африканце спутавао у било каквом политичком деловању.

Стручњаци су група која је на полу-колективном нивоу имала јако велики распон слика. Чини се да се управо у лику „стручњака“ најдиректније сукобио концепт „новог човека“, инхерентан социјализму, са афричким *Другим*. Управо овај огроман распон слика Африке код стручњака показује не само лимите државне контроле већ и скривене дискурсе који су опстајали на маргини, ван политички одобрених наратива. Тако се у боравку стручњака у Африци срећу слике које се крећу од антиколонијалне, антирасистичке, универзалистичко-хуманистичке на линији несврстаности, до патерналистичке, па чак и расистичке. Национална еманципација и социјалистичка модернизација биле су сочиво кроз које су посматрани афрички *Други* и кроз које су претварани у препознатљиви продужетак југословенског *Сопства* – борце, раднике, ученике, студенте, стручњаке. Међутим, у тренуцима када та трансформација још није била извршена или је у току, долази до формирања слике неповољне по Африканце, а одређене југословенском позицијом „старијег брата“. Модерност Југославије, њен успех, доказиван је управо на широком простору афричких савана, пустиња, џунгли и планина. Тај посебан модел укључивао је уверење да је југословенски пут бољи и хуманији од онога који нуде Исток и Запад, а да за њима не заостаје у технолошком смислу.

Културна елита вешто је искористила колонијалну науку тек као полазну тачку за откривање Африке. Кад је схваћено да је критика колонијализма, односно колонијалне науке недовољна за формирање адекватне слике *Другог* прешло се на афирмацију афричких националних култура, у чему је коришћена већ створена политичка мрежа несврстаности. Ова потрага за сличностима омогућила је Југославији да постане један од рецептора афричких култура, без посредника. По први пут у историји у Југославију су стизали аутентични изрази афричке културе, а да пре тога нису прошли капије метропола у Паризу и Лондону. Овај специфични пут донео је и специфичну рецепцију афричке културе у Југославији. Као и у другим случајевима појавиле су се тачке међусобног препознавања и уважавања. Некада су оне биле везане за поетске или естетске квалитете афричке културе, а некада је сличност нађена у истим вредностима – националној слободи или историји потлачености. Међутим, скромни ресурси и недостатак политичке визије која би подупрла напоре културних радника свеле су африканистику и друге за Африку значајнеобласне студије на ентузијазам појединаца. Слично се десило у случају покушаја ауторепрезентације Југославије на континенту – од филма, преко фолклора до других израза, југословенска култура није могла направити дубљи продор у континент. За разлику од тога, слика Африке се могла наћи у изванредним преводима афричке књижевности или у оригиналним путописима. Пријем афричке културе кроз музејске и друге изложбе показао је ванредну ширину и вишеструке имагинације Африке унутар културне елите.

Обични људи слику Африке формирали су већином преко посредника, медија, образовања и популарне културе. Међутим, жељена слика Африке и нарочито Африканца као лидера, борца или студента углавном је без проблема прихватана. Она се, истина, често мешала са некомплетним знањем о Африци и тиме је понекад долазило до слике која је комбинација културолошких и идеолошких предрасуда. Управо је интеракција слика које су долазиле из популарне културе и политике допринела стварању једне специфичне, вишеслојне слике афричког *Другог*. Долазак афричких студената у Југославију средином педесетих довео је до највећег директног сусрета ове групе са афричким *Другим*. Иако је тада дошло до стварања чак и расистичких слика, што је уосталом и стални пратилац оваквих миграција, до седамдесетих је велика већина Југословена прихватала ове странце као доказ југословенске глобалности.

У стварању слике Африке дешавала су се два паралелна процеса. Приближавање *Другог* чинило се у односу на државе, народе и културе које су претваране у Југославији и Југословенима на неки начин сличне, да би формирале једну разноврсну породицу народа. У неким случајевима, ове афричке државе и народи претварани су у „продужетак *Сопства*“, попут „браће Арапа“. Други процес, производње *Другости*, био је усмерен на оне који су означени као идеолошки непријатељи, којих је било много мање на континенту. Расисти и колонијалисти чинили су лавовски део ових становника континента и представљали су за Југословене као људе будућности, равноправности и мира, „анатему *Сопства*“. Поред других модела „откривања *Другог*“ посебно се значајно показало путовање у Африку. Наиме, сматрамо да је путовање чинило последњи, крајње субјективни делић слике Африке. Премда се у неким случајевима налази потврда старој идеји да се путовањем само потврђују предрасуде, оно што је специфично код југословенских путника јесте да је путовање некада било кључни тренутак формирања или промене слике Африке, што се може приметити како у односу на Тита „и другове“, тако и у случају на путописаца. За то налазимо најмање два разлога. Прво, пошто је постојао огроман вакуум знања о, и интересовања за Африку у Југославији, то је значило и мањак простора за чврсте стереотипе. Друго, Југословени су као марксистички-лењинисти, али и као становници Балкана, били јако критични према информацијама које су добијали преко посредника, те су високо вредновали сопствене закључке које су изводили применом идеолошке или какве друге оптике на Африку.

Премда су после Другог светског рата, у складу са новом политиком и са принципима изградње новог друштва, те последично новог човека, номинално занемаривале етничке и географске координате у односу према свету, а на њихово место постављале класне, ипак се Балкан показао као користан концепт имагинарне географије у повезивању Југославије и Африке. Потенцирањем слике Балкана као империјалне или капиталистичке периферије, постигао се привидни однос поверења између Југословена и Африканаца. Примерима из ослободилачке борбе народа Балкана и Африке служили су се и Југословени и Африканци, у различитим приликама, налазећи у тачки борбе за слободу најмањи заједнички имениоц између до тад већином веома удаљених култура. Нарочито се интернализовањем балканистичког дискурса од стране Југословена постигало удаљавање од слике „Европљана“ и „белаца“ што је Африканцима указивало на постојање „другачијих белаца“ и потлачених међу њима. То је, уосталом, било и инхерентно марксизму-лењинизму у тумачењу источноевропских комуниста где је класа надилазила расу. Међутим, то је дискурс који је био подупрт правом солидарношћу потлачених.

Солидарност јесте била основа сваког повезивања Југославије и Африке. Није било могуће другачије, брже и јаче повезати ове цивилизације но отварањем једног двосмерног канала комуникације који је био шири од марксизма-лењинизма, или титоизма, и може се најпре везати за широко схваћени антиимперијализам. Нису били у питању „перформанси солидарности“, премда јесте било „трагања за статусом“. Наиме, не може се сматрати да је „перформанс солидарности“ испорука оружја, па и директно физичко учешће у афричком националном, економском, културном и социјалном ослобођењу. Сlike солидарности јесу биле и у функцији југословенске унутрашње и спољне пропаганде, али то их не чини мање или више „истинитим“ и „правим“, нити значи да је њихова основа „лажна“. Стога, радови који покушавају да теоријски укалупе афро-југословенске контакте у историју европског колонијализма, сматрајући период 1945-1991 за изузетак у историји колонијалног дискурса Јужних Словена о Африци, и упорно трагајући за „пукотинама“ у дискурсу о Африци у социјалистичкој Југославији чине најмање две омашке. Најпре, аутори ових радова пишу у традицији балканизма, јер сматрају да су балкански народи, међу њима и Јужни Словени, неспособни за изградњу сопственог, специфичног погледа на свет, и још погрешније, увек крипто-националисти што узрокује и слику Балканаца као крипто-расиста. Друго, ови аутори потпадају под утицај африканизма и европоцентризма, јер

потпуно пасивизују афричке актере, сматрајући да Балканци односно Југословени делују према Африканцима, а никако обратно. Стога је логично што у овим радовима никада не налазимо афричке гласове и изворе.

Све испитане полу-колективне слике делиле су неколико карактеристика. Најпре, Африка је могла бити употребљена као метафора за разне процесе, а виђена је као дефинитивно омеђен и посебан регион Земље. Друго, главна културно-географска подела усвојена је од већине Југословена и то на Северну/арапску Африку и Африку јужно од Сахаре/Црну Африку. Ови евроимперијални термини замишљене географије, међутим, у Југославији су добијали и нова значења. Тако се за Северну Африку почео везивати арапски национализам и перипирала се велика културно-географска блискост тог становништва становништву Југославије. За „Црну Африку“ су, поред уобичајених етикета из резервоара егзотизма, везиване и савремене појаве попут економског развоја, динамичних култура и тропског социјализма. Треће, политичари, стручњаци, интелектуалци и обични грађани делили су поглед на Африку обликовану различитим националним културама и чак делимично националним карактерима. Наиме, већ сам конститутивни концепт братства и јединства подстицао је Југословене на стварање слике о заједници која има своје етнографске, културне и језичке разлике, али дели вредности. Даље, несврстаност се гледала као природни продужетак самоуправног социјализма. Затим, слике расног *Другог* биле су јако потискиване кроз образовање и јак антирасистички дискурс. Све то је довело до погледа на Египћане, Гвинејце или Замбијце као на људе који су развили свој национални карактер, који уосталом обликује и Југословене, или Србе и Хрвате. Те слике, нису биле потискиване, него су слободно циркулисале и уклапале се у концепте братства и јединства али и несврстаности, као великих породица хетерогеног састава. Четврто, текстуалне изразе антиимперијализма и антиколонијализма често није пратила и адекватна визуелна подлога, па се на фотографијама, у карикатурама и на мапама јављају модели које су поставиле империјалне и колонијалне силе.

Африка јесте схваћена као празан простор у светској политици и, премда су Југословени номинално одбацивали да је тако виде приписујући теорије о „вакууму“ и „резерви“ великим силама, јасно је да су афричке колоније, а нарочито пост-колонијалне националне државе пружиле прилику за вишеструко доказивање југословенских представа о *Сопству*. Најпре је деловање Југославије у Африци омогућило једну уједињујућу, стабилну и трајну спољну политику. Без обзира на њене дисконтинуитете, који су могли укључивати и прекиде односа са државама и брзу промену политичких партнера, она никада није могла бити опасна за стабилност Југославије, као што је то врло лако могла бити активнија европска политика или политика према суперсилама. „Празан простор“ Африке пружио је прилику политичкој елити да без превеликих сукоба са великим силама води активну спољну политику која се могла перцепирати као глобална. Она и јесте била глобална јер је претендовала да се бави светским кризама попут оне у Конгу или на Блиском истоку. Такође, југословенску политику али и слику Африке у Југославији обликовао је однос према неким, кључним политичким и друштвеним феноменима Африке и уопште, света друге половине XX века.

Антиколонијализам, најпре номинално усвојен у Југославији са марксизмом-лењинизмом, добио је своју физичку манифестацију у сталном помагању ослободилачким покретима Африке већ од половине педесетих. Блиско повезивање југословенских руководилаца и дипломата са афричким, од којих су многи били бивши борци, било је условљено и тиме што су Југословени у афричким борцима морали видети слику своје младости и прошлости сопствене државе. Уградњом борбе за слободу и одбране националног суверенитета у темељ југословенске државе, отворен је и пут за чврсто повезивање са различитим афричким покретима који су се борили против колонијализма. Већ педесетих се, онда, у Југославији могао наћи широк спектар интернационалиста који су се, без обзира на то да ли су били новинари или председници

Скупштине, лако повезивали са афричким антиколонијалним вођама. Радило се о врсти међусобног препознавања. Са нестанком великих колонијалних сила, није и нестало ове визуре Африке. Чак и осамдесетих овај снажни дискурс солидарности подстакао је Југословене да обрете пажњу на серију наизглед мање значајних борби попут оне у Западној Сахари.

Антирасизам, опет, на почетку преузет из совјетског модела социјализма и интернационализма био је невероватно важан за југословенску слику Африке. Наиме, како је расизам донео јако негативну слику Африке током неколико векова и нарочито од средине 19. века, тако је антирасизам почео да ту слику исправља. Југословени су свој антирасистички дискурс формирали у блиском контакту са афричким и међународним борцима против расизма. Треба ту нарочито истаћи утицај који је УН извршио. На заседањима његових различитих тела и агенција, Југословени су имали прилику да свој дискурс уобличи. Нема сумње да је *Унеско* одиграо огромну улогу у информисању ставова, формирању акција и кровних формулација о свету без расних предрасуда. Истовремено, не треба заборавити да је антирасизам Југославији доносио престиж на афричком континенту. Као један од кључних проблема 20. века, а нарочито на континенту Африке, антирасизам је био врста сигурне политике повезивања са новим афричким државама. Чврсто држање радикалних политичких одлука, попут прекида свих односа са ЈАР, није само показало неке чврсте принципе југословенске спољне политике, већ је јасно означило радикалне *Друге* Југославије. Они су се налазили у лику јужноафричких расиста, људи рата, људи из прошлости, људи који су представљали супротност југословенском *Сопству*. Помало је и изненађује, знајући ко су југословенски историјски *Други*, да и нема толико поређења расизма у Африци и расизма у Европи, у руху нацистичке политике истребљења.

Светски социјализам био је још једна визура кроз коју се посматрао континент Африке. Политичари, политиколози, али и путописци и новинари били су дуго уверени у потпуни успех социјализма у Африци. Од 1958, када Југославија уз јасан сукоб са осталим такмацима, излази на глобалну позорницу светског социјализма, Африка постаје једно, вероватно најважније, поље доказивања успешности југословенског модела. Уколико погледамо примере Алжира и других афричких држава које су на неки начин пратиле југословенски модел, видимо да је ова потврда југословенског пута била изузетно значајан фактор ангажмана у Африци.

Поред свега наведеног, ипак је пре свега југословенска политика несврстаности омогућила улазак Африке као појма на такав, нов и значајан начин на менталне мапе свих Југословена. Она је била и разлог и потпорна мрежа том уласку, јер је чинила главну *глобалну имагинацију* Југославије од половине педесетих до краја осамдесетих. Несврстаност не сме бити схваћена као политичка доктрина која је била ограничена на округле столове знаменитих конференција, јер је тако нису схватили ни Југословени. Она је чинила много ширу платформу за развој читавог друштва и омогућавала је рецепцију утицаја са Запада, Истока, а нарочито Југа. Стога, она је у Југославији отворила простор за приближавање афричког *Другог*. Порицање и супротстављање колонијалном дискурсу и колонијалној политици могли су само донекле да уобличи југословенску слику Африке. Њен финални облик давала је широка платформа универзалистичког хуманизма, визија „ерозије блокова“ и „борбе за мир“, кроз коју су Југословени морали посматрати свет, јер би иначе живели у опсадном менталитету.

„Унутрашњи склад“ пратила је ова „хармонична спољна политика“, па је слика мирног и просперитетног живота унутар Југославије надограђивана сликом мирног и просперитетног живота несврстаних, међу њима и афричких земаља. Уколико су те земље наилазиле на проблеме, објашњење је било дубоко социоцентрично. Оне су или биле угрожене спољним силама, као што је Југославија била више пута у својој послератној историји, или су биле у ранијим фазама развоја, те нису још досегле ниво хармоније који је наводно владао у југословенском политичком, економском, културном и друштвеном животу. Несврстаност је до 1970. у себи обухватила и паралелне дискурсе антиимперијализма, антирасизма, антиколонијализма и светског

социјализма, прогласивши их за комплементарне процесе. Она је интегрисала и „антиколонијално братство“ и „социјалистичко пријатељство“ са Африканцима, премостила их и претворила у „несврстану породицу“ где су разлике увек биле мање битне од сличности. Таква слика света била је савршена за прагматичну политику коју је Југославија водила у високо-компетитивном свету хладног рата и на афричком континенту.

Стога, јасно је зашто се Југославија од шездесетих, а нарочито седамдесетих и осамдесетих у Африци представљала као „несврстана и социјалистичка земља“. Овај јединствени положај европске, несврстане и социјалистичке земље управо јој је омогућио да се у суровом свету хладноратовског такмичења појави као достојан противник осталим великим и малим силама и специфичан узор модернизације, ослобођења, спољне политике и унутрашњег уређења. Југословени су веома рано у току хладног рата заузели важна места у пост-колонијалним афричким државама уз министарске фотеле, у пројектантским бироима и на челу разних јавних служби. Међутим, веома рано се у овој специфичној сарадњи Југословенима открило да и Југ, исто као Исток и Запад, траже свој данак. Тај данак није био политички утицај у самој Југославији, већ је био велики материјални и кадровски трошак, који Југославија као мала европска земља није могла да поднесе. Може се и тврдити да Југославија није успела да се прилагоди афричким условима тржишта, културне дипломатије и техничке помоћи, већ је управо њена несврстаност, дакле неутралност у политичком смислу, била услов њеног одржања у многим афричким земљама.

Иако је везе са Африком и прве слике формирала политичка елита, слика солидарности, несврстаности, заједничке борбе и судбине Југославије и Африке проширила се и задржала у читавом југословенском друштву. Југословени су тиме имали много раскошнију визију света на располагању, него што би добили везивањем своје државе било за Исток или Запад, или пак претварањем у бункер између та два света. За разлику од својих суседа са Истока, Југославија је могла да истакне своју потпуну отвореност, а за разлику од својих суседа са Запада није осећала терет колонијализма. У том новом свету чију је слику стварала Југославија, Африка је играла кључну улогу, па је постала један од стубова слике глобалне Југославије и, кроз политику несврстаности, саставни део југословенског идентитета, док данас чини саставни део феномена југоносталгије.

Списак извора и литературе

Необјављени извори

Архив Југославије

- 114 Савез социјалистичке омладине Југославије
- 130 Савезно извршно веће
- 142 Социјалистички савез радног народа Југославије
- 208 Савезни завод за међународну техничку сарадњу
- 320 Савезни комитет за науку и културу
- 465 Савезни завод за међународну научну, просвето-културну и техничку сарадњу
- 507/IX Међународна комисија ЦК СКЈ
- 559 Комисија за културне односе са иностранством
- 748 Институт за међународну политику и привреду
- 803 Председништво Југославије
- 837 Кабинет председника републике

Архив Музеја афричке уметности

- Документација Веде Загорац и др Здравка Печара (кутије 1-54)
- Збирка фотографија
- Књиге утисака МАУ 1977-1990
- Хемеротека МАУ 1977-1990

Архив Словеније

- 1271, Republiški družbeni svet za mednarodne odnose 1975-1990

Архив САНУ

- Историјска збирка, Заоставштина Драгослава Страњаковића

Дипломатски архив министарства спољних послова Србије

- Политичка архива: Египат (1953-1956), Алжир (1962-1965, 1973), Етиопија (1974-1978), Кенија (1985-1987). Регионално (Африка 1974, 1981, 1982, 1985)

Хрватски државни архив

- 1678 Хемеротека Сабора социјалистичке републике Хрватске

UN digital archive

Letters and Notes Verbales
General Assembly
General Assembly Plenary

Музеј историје Југославије

Збирка фотографија

Републички завод за заштиту споменика културе Србије, Београд

Фотографије Милорада Медића и Републичког завода из Нубијске акције

Интервјуи

Интервју са Милојем Поповићем и Данилом Милићем 2016.

Интервју са Чедомиром Штрбцем, 1.12.2016.

Интервју са Стеваном Лабудовићем 16.11.2016.

Интервју са Бориславом Коркоделовићем 24.9.2018.

Интервју са Душаном Микљом, 6.9.2018.

Интервју са Драгишом Даутовићем, 5.9.2018.

Интервју са Драгом Муврином, 11.4.2019.

(Аудио визуелни записи интервјуа у поседу архива МАУ и аутора)

Интервју са Нарцисом Кнежевић Шијан, Наташом Његовановић Ристић, (аудио-визуелни запис у архиви МАУ) Ана Сладојевић и Емилиа Епштајн 2016.

Објављени извори

A in B. Afrikanci u Beogradu, Sladojević, Ana et al., Beograd: Muzej afričke umetnosti, 2008

Africa's relations with the major economic structures, Publication of the Secretariat of the State for Cultural affairs and orientation of Tunisia, 1964.

Afrika i socijalizam, (прир.) Iveković, Ivan, Beograd: Komunist, 1976.

Deveti kongres SKJ, Beograd: Komunist, 1969.

Four statements on the race question, Paris: Unesco, 1969.

Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost. Josip Broz Tito, (прир.) Čolović, Vojo, Degan, Vladimir Đuro, Sarajevo: Oslobođenje, 1980.

- Jugoslavija-SSSR: Susreti i razgovori na najvišem nivou rukovodilaca Jugoslavije i SSSR, 1965-1980, tom 2, (yp.) Milošević, Miladin, Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2016.*
- Jugoslovensko-alžirski odnosi 1956-1979, (yp.) Milošević, Miladin, Beograd: Arhiv Jugoslavije, Ambasada Demokratske narodne republike Alžira, 2014,*
- Komunistička internacionala: stenogrami i dokumenti kongresa. Knj.2, Drugi kongres Komunističke internacionale, Petrograd-Moskva, 23.jul-7.avgust 1920, Gornji Milanovac: Kulturni centar, Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret, 1981.*
- Lenjin, Vladimir Ilič, *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma: popularna skica*, peto izdanje, Zagreb: Naprijed, 1958.
- Lumumba Speaks. The Speeches and Writings of Patrice Lumumba, 1958-1961, (yp.) Van Lierde, Jean, Boston-Toronto: Little, Brown and Company, (1963) 1972.*
- Marks, Karl, *Kapital: Kritika političke ekonomije*, Beograd: BIGZ-Prosveta, 1973.
- Od Mašuna do Njujorka. 20 stoletje vskozi pričevanja štirih slovenskih diplomatov*, Pirjevec, Jože, Ramšak, Jure, (yp.), Koper: Univerzitetna založba Annales, 2014.
- Program Saveza komunista Jugoslavije. Usvojen na Sedmom kongresu SKJ 22-26 aprila 1958, Beograd: Komunist, 1980.*
- Stuparić, Darko, *Diplomate izvan protokola. Ambasadori Titove Jugoslavije*, Zagreb: Centar za kulturnu delatnost SSO Hrvatske, 1978.
- Summit declarations of Nonaligned movement (1961-2009)*, Kathmandu: Institute for Foreign Affairs, 2011.
- Svet i Tito*, (прир.) Stefanović, Momčilo, Zagreb-Novi Sad: Globus-Matica Srpska, 1987.
- Svet o Titu*, (yp.) Šaranović, Mihailo, Beograd: Tanjug-Komunist, 1980.
- Tito, Josip Broz, *Govori '78*, Beograd: Borba, 1979.
- Tito, Josip Broz, *Selected speeches and articles: 1941-1961*, Zagreb: Naprijed 1963.
- Titov dnevnik*, (прир.) Simić, Pero, Beograd: Službeni glasnik, 2011.
- El Moudjahid I-III*, Jugoslavija: Grafički zavod, jun 1962.
- Осми конгрес СКЈ*, Београд: Комунист, 1964.
- Пети конгрес КПЈ*, Београд 1948.
- Пети конгрес СКС*, Београд: Седма сила-Култура, 1965.

Периодика:

Билтен Удружења африканиста Југославије
Борба
Вјесник

Вјесник у сриједу
Гласник српског археолошког друштва
Гласник српског географског друштва
Данас
Етнолошке свеске
Илустрована политика
Култура
Културе Истока
Међународна политика
Музејски вјесник
Наше теме
НИН
Ослобођење
Политика
Политикин забавник
Поља
Prilozi za orijentalnu filologiju
Razoj = Development
Slovenski etnograf

Посебне збирке

Збирка *Biblioteca Africana*, Филозофски факултет Загреб
Библиотека Веде и Здравка Печара Београд
Библиотека Института за развој и међународне односе Загреб

Мемоари, дневници, аутобиографије, политички есеји

Abdel Nasser, Gamal, *Philosophy of the Revolution*, Book I, Cairo: Mondiale Press, 1955.
Angelis, Aris, *Ljudi XX Stoleća. Od Smirne do Saigona*, Zagreb:Disput, 2015.
Cesaire, Aime, *Discourse on Colonialism*, Monthly Review Press, 2000 (1950).
Churchill, Winston, *My Early Life*, London:Macmillan and Co,1944.
Castro, Fidel with Ramonet, Ignacio *My Life*, London:Penguin Books, 2008.
Čolak, Andrija, *Agonija Jugoslavije. Kako su republički lideri posle Titove smrti dokrajčili Jugoslaviju*,
Beograd: Laguna 2017.
Đilas, Milovan, *Druženje s Titom*, Beograd:Goran, 1990.
Dizdarević, Raif, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Svjedočenja*, Sarajevo:Grafičko izdavačka kuća,
1999.
Fanon, Frantz, *The Wretched of the Earth*, New York:Grove Press, 1963
Glišić, Venceslav, *Prilozi za biografiju Petra Stambolića*, Beograd:Službeni glasnik, 2010

- Izetbegović, Alija, *Islamska deklaracija*, Sarajevo, 1970.
- Jakšić, Pavle, *Nad uspomenu, I-II*, Beograd:Rad, 1990.
- Kardelj, Edvard, *Socijalizam i demokratija*, Zagreb:Globus, 1980.
- Kardelj,Edvard, *Istorijski koreni nesvrstavanja*,Beograd:Komunist 1975
- Lalević, Predrag *S Titom po svetu*,Beograd: Službeni glasnik, 2012.
- Mates, Leo, *Nonalignment. Theory and Current Policy*, Belgrade, New York: Institute for international politics and Economics, Oceana Publications, 1972.
- Mates, Leo, *Počelo je u Beogradu. 20 godina nesvrstanosti*, Zagreb:Globus, 1980.
- Mojsov, Lazar, *Dimenzije nesvrstanosti*, Beograd:Radnička štampa, 1980.
- Nenadović, Aleksandar, *Mirko Tepavac. Sećanja i komentari*, Beograd:Radio B92, 1998.
- Nenadović, Aleksandar, *Razgovori sa Kočom*, Zagreb:Globus, 1989.
- Nkrumah, Kwame, *Neo-colonialism. The Last Stage of Imperialism*, New York: International Publishers, 1965.
- Nkrumah, Kwame, *Revolutionary Path*, London: Panaf, 2001 (1973).
- Nkrumah, Kwame, *Towards Colonial Freedom*, London:Farleigh Press ltd, 1947 .
- Nyerere, Julius, *Ujamaa. Essays on Socialism*, Dar Es Salaam:Oxford University Press, 1968.
- Padmore, George, *Panfricanism or Communism*, London:Doubleday Anchor, 1972,(1956).
- Petrović, Slavoljub Đera, *Sećanja i zapisi jednog borca i diplomate*, Beograd: DTA, 2007.
- Štrbac, *Afrički zapisi 1988-1992*, Beograd:Alterra, 2013.
- Vukmanović Tempo,Svetozar, *Revolucija koja teče V, Memoari 1966-1969, I*, Beograd: Narodna Knjiga, 1985.
- Zorić, Nedeljko L, *Zapisi jugoslovenskog diplomate 1948-1983*, Beograd:Službeni glasnik, 2011.
- Голота и васкрс Србије 1915-1918*, Београд:Бигз,1980.
- Ћилас, Милован, *Пад нове класе. Повест о саморазарању комунизма*, Београд: Службени лист СРЈ, 1994.
- Мао Зедонг*, Београд: Војно дело, 1957.
- Ненадовић, Матеја, *Мемоари*, Београд: Народна књига-Алфа, 2009.
- Неочекивана промена. Дневнички записи Богдана Црнобрње из 1961*, (прир.) Црнобрња, Станко и МИЈ, Београд: МИЈ 2016.
- Ћосић,Добрица, *Пишчеви записи 1951-1968*, Београд:Филип Вишњић, 2001.

КЊИЖЕВНОСТ И ПУТОПИСИ

- Afrička putovanja. Bez kolonijalnog pasoša*, (ур.) Adamović, Dragoslav, Zagreb: Stvarnost. Novinarska izdavačka kuća, 1964.
- Blažević, Jakov, *Suprotstavljanja i ljudi. Za Jugoslaviju po svetu*, Beograd, Sarajevo, Zagreb: Mladost-Prosvjeta-Svjetlost, 1980.
- Bujnickij, V.H., *812 dana na santama sjevernog ledenog oceana-dnevnik*, Zagreb:Prosvjeta, 1947;.
- Centkijevič, Alina i Časlav, *Osvajanje Arktika*, Beograd: Nolit, 1960.
- Crnačka poezija*, (ур.) Dramušić, Vojin, Sarajevo:Narodna prosvjeta, 1956.
- Darwin, Charles, *Putovanje jednog prirodnjaka oko sveta*, Biblioteka knjiga znanja, Beograd 1951.
- Davičo, Oskar, *Crno na belo*, Beograd:Prosveta 1969.
- de la Brokijer, Bertadon, *Putovanje preko mora*, Beograd:Naučna knjiga, 1950.
- Dinić, Kosta, *Srpska pisma iz Konga*, Beograd:Muzej afričke umetnosti, 1994.
- Džumhur, Zuko, *Nekrolog jednoj čaršiji*, Sarajevo:Svjetlost, 1958.
- Džumhur, Zulfikar, *Pisma iz Afrike i Evrope*, Sarajevo:Oslbodođenje, 1991.
- Eskelund, Karl, *Mikadov novo odelo*, Beograd:Rad, 1959.
- Fayein, Caludie, *Al Hakima- Francuks liječnica u Jemenu*, Zagreb:Zora, 1965.
- Gajić, Vaso, *Utisci s puta kroz Afriku (Kenija, Etiopija, Egipat)*, Sarajevo:Narodna prosvjeta, 1954.
- Gerbran, Alen, *Ekspedicija Orinoko-Amazon*, , Beograd: Nolit, 1956.
- Haggard, Rider She, London:Penguin, 2006 (1886).
- Herbert, Ritlinger, *Niz divlje vode Amazona*, Beograd:Sportska knjiga 1952.
- Heyardahi, Thor, *Kon-Tiki*, Sarajevo:Svjetlost, 1961.
- Heyardahi, Thor, *Kon-Tiki*, Zagreb:Novo Pokoljenje 1951.
- Ingolič, Anton, *Onduo, moj črni fant*, Ljubljana: ČGP Delo, 1972
- Jacobs, Rudolf, *Legenda o klokanu*, Zagreb:Stvarnost, 1963.
- Janeković, Dara, *Kad mora uzavriju*, Zagreb:Globus,1985.
- Kaplan, Robert, *Balkanski duhovi*, Beograd: Dangraf, 2004.
- Kaplan, Robert, *The Ends of the Earth. From Togo to Turkmenistan, form Iran to Cambodia, a Journey to the Frontiers of Anarchy*, London: Penguin Random House, 1997.
- Kapuscinski Ryszard, *The Shadow of the Sun. My African Life*, London:Penguin Books, 2002.
- Kapuscinski, Ryszard, *The Emperor*, London:Penguin Classics,2006.
- Kapuščinski,Rišard, *Car*, Beograd:Samizdat, 2018.
- Kirigin, Josip, *Palma Misira*, Beograd:Kultura, 1956.

- Leris, Mišel, *Fantomska Afrika*, Novi Sad:Prometej, 2015.
- Melvil, Herman, *Taipei*, Zagreb:Državno preduzeće Hrvatske 1952.
- Miklja, Dušan, *Crni Sizif – Zapisi iz Afrike*, Beograd:Narodna knjiga 1985.
- Milašin, Nada, *Afrički spomenar*,Novi Sad:Prometej, 2001.
- Milosavljević,Dragan, *Harmatan. Pisma iz Afrike*,Beograd:Plato, 2004.
- Miklja, Dušan, *Putopisi po sećanju*, Beograd:Plato, 2001.
- Milačić, Božo, *Sunčane zemlje i bijele noći. Zapisi sa putovanja od Islanda do Sahare*, Zagreb:Stvarnost, 1976.
- Milenković, Milutin, *Sa alžirskim ustanicima*, Beograd:Novo pokolenje , 1960.
- Nešović,Slobodan, *Svitanja i sutoni.Lutanja Evropom, Azijom, Afrikom i Amerikom*, Zagreb:Stvarnost, 1976,
- O.E. Kocebu, *Novo putovanje oko sveta*, Beograd:Vuk Karadžić, 1965.
- Pečar, Zdravko, *Alžir*, Beograd:Kultura, 1959.
- Petrović, Rastko, *Afrika*, Novi Sad 2008 (1930)
- Popović, Vaso, *Priče iz belog sveta*, Zagreb:Znanje,1980.
- Put oko svijeta*, (yp.), Hadžić, Fadil, Zagreb:Naprijed, 1961.
- Putnam, Anne Eisner, *Među Pigmejcima u Kongu*, Zagreb:Mladost, 1957.
- Rajt, Ričard, *Crna moć*, Zagreb:Zora,1957.
- Ros, Beti, *Doživljaji slavnih istraživača*, Sarajevo:Svjetlost, 1966.
- Savremena južnoafrička poezija*, Kruševac:Bagdala, Zagreb:Institut za zemlje u razvoju, 1979.
- Savremena poezija Gane*, Kruševac:Bagdala,1980.
- Savremena poezija Kenije, Tanzanije i Ugande*, Kruševac:Bagdala,Zagreb:Institut za zemlje u razvoju, 1979.
- Savremena poezija Senegala*, Kruševac:Bagdala, 1977.
- Sekelj, Tibor, *Djambo Rafiki.Pot karavane prijateljstva po Afriki* Ljubljana:Mladinska knjiga, 1964;
- Sekelj, Tibor, *Karavana prijateljstva*, Zagreb:Epoha, 1965.
- Sezer, Eme, *Krstaški ratovi tišine*, Beograd:Rad 1969.
- Sekulić, Dušan, *Putokaz za jug: 7000 kilometara kroz Ameriku i Afriku*, Beograd: Narodna knjiga, 1982.
- Stenli, Henri Morton, *Kako sam pronašao Livingstonea:putovanja,doživljaji i otkrića u Centralnoj Africi. Sa sećanjima na dra Livingstona*, Zagreb:Mladost, 1953
- Timotijević, Dušan, *Etiopija juče i danas*, Beograd:Udruženje novinara Srbije, 1954.
- The Big Book of Adventure Stories*, (yp.)Prenzler, Otto, New York:Vintage, 2011.

Šekler, Bogdan *Džambo, Afriko!*, Beograd: Petar Kočić, 1976,
Volfand, Jože, *Naši obrazi v Africi*, Ljubljana: Založba Borec, 1982.
Žerbo, Alen, *Tragom sunca- Brodski dnevnik*, Beograd: Novo pokolenje, 1952;
Živko Milić, *Koraci po vatri. Putopisi*, Beograd: Kosmos, 1956.
Бароус, Едгар Рајс, *Тарзан. Мајмун-човек*, Београд: Ново поколење, 1952.
Виторовић, Александар, *Путониси и сусрети*, Београд: Привредник, 2001.
Виторовић, *Црне сузе Конга*, Београд: Савремена школа, 1961.
Конрад, Џозеф, *Црнац са нарциса. Срце таме*, Београд: Нолит, 1957.
Петровић, Растко, *Африка*, Просвета, Београд, 1954.
Сенгор, Леополд *Поезија*, Скопје: Нова Македонија, 1975.

Остало

100 бројева 1,800.000 примерака. Панорама савременог света, Београд: Седма сила, 1964.
11 Godina borbe za slobodu u Angoli, Beograd: Informativni centar MPLA, 1972.
Adamović, Miladin, *Brioni-raj i pakao*, Beograd: Buch-Druck, 2004.
Adamović, Miladin, *Galeb mira i razdora. 72 dana oko Afrike. Najskuplje Titovo putovanje. Prema dnevniku, kazivanju i dokumentima generala Milana Žeželja, komandanta Titove garde i maršalovog ađutanta*, Beograd: Grafoštampa, 2001.
Afrika – lice iza maske. Antologija savremene pripovetke crne Afrike, (прир.) Petković, Zoran, Zagreb: Mladost, 1979.
Ambrožič, Barbara, „Akulturacijski problemi nigerijskih đakova u Velenju od sept. 1977 do febr. 1979“, seminarska naloga, Filozofski fakultet Ljubljana, Odelek za etnologiju.
Antikolonijalna revolucija. Socijalna, politička i ekonomska emancipacija u svetu, (ур.) Grličkov, Aleksandar, Beograd, Zagreb, Skoplje: Odbor Predsedništva SK SSRNJ za pomoć oslobodilačkim pokretima i žrtvama agresije, 1985.
Arsenijević, Vojo, *Severna Afrika danas*, Beograd: Kultura, 1956.
Atlas svijeta, Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1974. (peto izdanje)
Babić, Dimitrije, *Angola*, Beograd: Rad, 1976.
Babić, Dimitrije, *Oslobodilački pokreti na jugu Afrike*, Beograd: Rad, 1976.
Basic documents of African Affairs, (прир.) Brownlie, Ian, Oxford: Clarendon University press, 1971.
Berisha, Ibrahim, *Death of a Colony*, 2009.

- Blagojević, Novica, *Ekonomska uloga države u razvoju nerazvijenih afričkih zemalja*, Beograd:IMPP, 1975.
- Bojičić, Radivoje, *Afrika za petama*, Beograd:Rad, 1989.
- Crnačka umjetnost*, katalog izložbe, Etnografski muzej Zagreb, Institut za proučavanje Afrike Zagreb,1965.
- Cvjetičanin et. Al, *Projekcija dugoročne prosvjetno-kulturne suradnje Jugoslavije sa zemljama u razvoju*,Zagreb:Institut za zemlje u razvoju, 1976.
- Cvjetičanin, Biserka *Kulturna i znanstveno-studijska suradnja SR Hrvatske sa zemljama u razvoju*, Zagreb:Institut za zemlje u razvoju, 1973.
- Cvjetičanin, Biserka, *Efekti školovanja i stipendiranja studenata iz zemalja u razvoju*,Zagreb:Institut za zemlje u razvoju, 1973.
- Cvjetičanin, Biserka, *Roman i afrička zbilja*, Zagreb:Školska knjiga, 1981.
- Cvjetičanin, Biserka, Švob Đokić, Nada, Jelić, Jordan, *Kultura i novi međunarodni ekonomski poredak*, Beograd: Jugoslovenska komisija za UNESCO, 1982.
- Čalić, Dušan, *Ekonomska uslovljenost borbe kolonija i nerazvijenih zemalja za voju samostalnost*, Beograd 1958.
- Dethorn, G.R, *Afrička književnost u 20. stoleću*, Sarajevo: Svjetlost, 1982.
- Doppelhammer, Stjepan,“Reigija Pigmejaca Bambuti”, *Bogoslovski zbornik*, 2 (1963).
- Dragičević Ivo: *The Analysis of Development Plans in Africa*, Zagreb:Institute for Africa,1969.
- Dragičević, Ivo: *Perspectives of Economic Co-operation with African States*. Volume I, II, III, Zagreb: Institute for Africa, 1968.
- Dvorniković, Vladimir, *Karakterologija Jugoslovena*, Beograd:Prosveta, 1990.
- Đerđa, Josip, *Svet u 1964*, Beograd:Sedma sila, 1965.
- Flere, dr Janvid, *Konferencija UN o trgovini i razvoju*, Beograd:Sedma Sila, 1964.
- Gligorić, Stojan, *Arapski svet i socijalizam*, Beograd:IMRP, 1973.
- Grioule, Marcel, *Arts de l’Afrique Noire*, Paris:Les editions du Chene, 1947.
- Guberina, Petar, *O crnačkoj poeziji s naročitim obzirom na crnačku poeziju francuskog i engleskog izraza*. Rad JAZU 30, 1955.
- Gunther, John, *Inside Africa*, New York:Harper and Brothers, 1955.
- Hadži Vasileva, Jokica *Specifičnosti etiopske revolucije*,elaborat IMPP, 1980.
- Hadži Vasileva, Jokica, *Afrika. Ideologije i strategije razvoja*, Beograd:IMPP, 1989
- Hadži Vasileva, Jokica, *Afrika i socijalizam*, Beograd:IMPR, 1973.

- Hadži Vasileva, Jokica, *Političko ekonomski razvoj Maroka*, Beograd:Institut za izučavanje radničkog pokreta,1962.
- Hadži Vasileva, *Republika Mali*, Beograd:Sedma sila, 1963.
- Hadži Vasileva,Jokica *Socijalistička opredeljenja u Tropskoj Africi*,Beograd:IMRP, 1973
- Hadži Vasileva,Jokica, *Radnička participacija u Africi*, Beograd:IRP, 1978.
- Horvat, Anđela, „Nekoliko impresija iz Egipta“ (Na temu muzeologije), *Informatica museologica*, vol.8, no1. (1977).
- Horvat, Branko, *Klasifikacija područja svijeta porema karakteristikama privredne razvijenosti*, Beograd:Institut za ekonomiju, 1972.
- Horvat, Branko, *Politička ekonomija socijalizma*, Zagreb:Globus, 1984.
- Iveković, Ivan, *Afrika u borbi za drugu nezavisnost*, Zagreb:Grafički zavod, 1990.
- Iveković, Ivan, *Afrika u transformaciji: antikolonijalna i socijalna revolucija u bivšim portugalskim kolonijama*, Zagreb: Centar CK SKH za idejno-teorijski rad „Vladimir Bakarić“-Globus, 1985.
- Jakovljević, Boško, *Antikolonijalni ratovi posle Drugog svetskog rata*, Beograd: IMPP 1967.
- Jugoslavija u svetu. Međunarodni odnosi 1945-1969* (yp.) Belovski, Dimče, Beograd: Komunist, 1969.
- Kašpar, Libuše,„U posjeti Berberima”, *Muzejski vjesnik* 4, (1981)
- Kićović, Božidar, *Od Briona do Kolomba*, Gronji Milanovac:Dečije novine, 1977.
- Ki-Zerbo, Joseph, *Zgodovine Črne Afrike*, Ljubljana:Borec, 1978.
- Kovačević, Borka, *Samoupravljanje, utvrđivanje i raspodela dohotka u preduzeću i pripreme za primenu novih propisa*,Beograd: Savremena administracija, 1968.
- Kriteriji i merila za utvrđivanje prioriteta u međunarodnoj znanstvenoj, tehničkoj,prosvetnoj, kulturnoj i inovacijskoj saradnji SR Hrvatske sa zemljama u razvoju u razdoblju 1985-1990 sa osnovnim smernicama do 2000 godine*, Zagreb:Institut za zemlje u razvoju 1985.
- Kucher, Walter, „Kunst aus Afrika:Kopf mit vielfacher Tatuierung und schematisierter Nase”, *Belgien und der Kongo,. Ein Beitrag zu den Beziehungen zwischen Afrika und Europa*, Nurnberg: Naturhistorische Gesellschaft 1962/3.
- Kultura i tehno-industrijski razvoj*, Zagreb: Institut za zemlje u razvoju 1983.
- La Yougoslavie dans la campagne internationale pour la sauvegarde desmonuments de Nubie, Commission nationale Yougoslave pour l’Unesco –Jugoslavija u međunarodnoj kampanji za spasavanja spomenika Nubije*, Beograd: Nacionalna komisija za UNESKO, 1965
- Lagercrantz, Sture, *Contribution to Ethnography*, K. Paul, Trench, Truber,1950.
- Lazarević, Aleksandra Sanja, *Kongo iz Lermanovih dana*, katalog izložbe, Zagreb 1965.

- Lazić, Jelena, „Poljoprivredni kombinat „Beograd“ u zemljama Afrike i potreba boljeg poznavanja afričke kulture“, *Nauka u praksi 11*, (1981).
- Leksikon islama*, Sarajevo:Svjetlost, 1990.
- Lopašić, Aleksandar,“Die traditionelle Kunst Nigerias“,*Kunst aus Zentralafrika: eine Ausstellung des Deutschen Kunstrates: 1960-1961*, Berlin, Bremen, Dortmund, Darmstadt
- Mardešić, Petar et.al, *Geografski atlas i statističko-geografski pregled svijeta*, Zagreb: Znanje, 1962(sedmo prošireno izdanje)
- Milenković, Milutin, *Afrika i Velike sile*, Beograd:Kultura,1958.
- Miličević, Obren, *With friends in Africa*, Beograd:Jugoslavija, 1961.
- Milošević, Milivoje, Guelmino, Đorđe, *Tropske bolesti*, Zagreb:Medicinska knjiga , 1966.
- Milutin Milienković, *Sudan posle Abuda*, Beograd:Sedma Sila, 1965.
- Muzej Afričke umetnosti. Zbirka Vede i dr Zdravka Pečara*, Pečar, Veda et. Al ,Beograd:Muzej afričke umetnosti, 1989.
- Miklja, Dušan, *Rat za Afriku*, Beograd:Savremena publicistika, 1978;
- Munk, Zdenka, *Iz Afrike i Oceanije*, katalog izložbe, Zagreb: Muzej za umetnost i obrt, jun 1957.
- Narodi i etničke zajednice sveta*, (прир.) Vlahović, Petar, Beograd:Vuk Karadžić, 1984.
- Nesvrstanost u savremenom svetu*, Beograd:IMPP, 1969.
- Non-alignment in the Eighties*, Beograd:IMPP, 1982.
- Novi međunarodni ekonomski poredak.Materijal sa savetovanja*, Beograd:IMPP, 1977.
- Oreščanin, Bogdan, *Vojni aspekti borbe za svetski mir,nacionaln nezavisnost i socijalizam*, Beograd: Vojno delo, 1962.
- Pavček, Tone, *Juri Muri v Afriki. O fantu ki se ne maral umivat*, Ljubljana: Miš založba, 2011.
- Pečar, Zdravko, *Afrička kretanja*, Zagreb: Naprijed, 1965
- Pečar, Zdravko, *Afrika*, Zagreb:Naprijed, 1964.
- Pečar, Zdravko, *Alžir do nezavisnosti*, Beograd:IMRP, 1965.
- Pečar, Zdravko, *Buđenje Arapa*, Beograd:Kultura, 1958.
- Petrović, Negosava, *Ekonomski aspekti pridruživanja nekih država Afrike EEZ*, Beograd:IMPP, 1967.
- Pomorska Enciklopedija, 1-8*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1951-1965.
- Radnički i nacionalnooslobodilački pokreti*, Tom I, Afrika, Azija i Latinska Amerika, Beograd:Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1968.
- Radović, Vojislav, *Marksističko obrazovanje mladih komunista u JNA*, Beograd:Komitet organizacije SKJ u JNA 1983.

- Rus, Vojin, *Narodni pokreti u nerazvijenim zemljama*, Beograd:IMRP, 1962/3.
- Sarić, Milica, *Društveno politička panorama Gane*, Beograd:IMRP, 1962.
- Sarić, Milica, *Gvineja-borba za nezavisnost i ekonomski razvoj*, Beograd:IMRP, 1965.
- Senker, Vojko, *Neposredna tehnička pomoć jugoslavenskih privrednih organizacija zemljama u razvoju*, Zagreb:Institut za zemlje u razvoju,1971.
- Smole, Jože, *Probuđena Afrika*, Beograd:Kultura, 1956.
- Sorić, Maja, „Afrički Jug. Anketa“, *Politička misao*, 3, (1978)
- Stanovnik, Janez, *Međunarodni privredni sistem. Od dominacije ka ravnopravnosti*, Beograd:Komunist 1983.
- Stanovnik, Janez, *Zemlje u razvoju u svetskoj privredi*, , Beograd: Informator,1965.
- Stazić, Žervarije, et.al, *Geografija svijeta, Treća knjiga, Azija Afrika*, drugo izdanje.Zagreb:Sloga, 1958
- Škrelj, Božidar, *Antropologija*, Beograd:Naučna knjiga, 1960.
- Škrelj,Božidar, *Misleći dvonožec*,Ljubljana:Mladinska knjiga, 1963.
- Štampar, Andrija, *Zdravlje i društvo*, Zagreb: Hrvatska naklada, 1939.
- Štampar, dr Andrija, *Liječnik. Njegova prošlost i budućnost*, Zagreb: Ministarstvo Narodnog zdravlja Narodne Vlade Hrvatske, 1946
- Švob Đokić, Nada, *Razvoj u afričkoj književnosti*, Zagreb:Liber 1981.
- Tadić, Bojana, *Pokret nesvrstanosti i sukobi među nesvrstanim zemljama*, Beograd IMPP-Međunarodna politika,1987.
- Tibor Sekelj – drugi ljudi i krajevi*, Zagreb: Etnografski muzej 2012
- Times atlas svetske povijesti*, Ljubljana:Cankarjeva založba, 1986.
- Todorov, Tzvetan, *Conquest of America. The Question of the Other*, University of Oklahoma Press, 1999
- U borbi za narodno zdravlje. Izabrani članci Andrije Štampara*,(прир.) Grmek, M. D, Zagreb: Medicinski Fakultet, 1966,
- Umetnost Zapadne Afrike. Zbirka Vede i dr. Zdravka Pečara*, Arandelović-Lazić, Jelena et al, Beograd:Etnografski muzej, 1973.
- Vejnović, Dušan, *Afrički nacionalizam*, Zagreb:Naprijed,1972,
- Vekarić, Vatroslav, *Nafta i spoljna politika arapskih država*, Beograd:IMPP, 1977
- Vojni leksikon*, (прир.)Petrović, Petar et al, Beograd:Vojnoizdavački zavod, 1981.
- Zagorac, Veda, Pečar, Zdravko, *Egipat. Zemlja,narod, revolucija*.Beograd: Kultura 1958.

- Аврамовић, Миодраг, *Жаршита кризе. Конго, Лаос, Вијетнам, Ангола, З. Иријан*, Београд: Седма сила, 1962.
- Божовић, Александар, *Колонијализам и неоколонијализам*, Београд: Седма сила, 1964.
- Влков, Раде, *О колонијалним проблемима*, Београд: Знање, 1953.
- Ђерђа, Јосип, *Свет у 1964*, Београд: Седма сила, 1964.
- Жујовић, Зоран *Арапи траже себе*, Београд: Седма сила, 1962.
- Ивековић, Иван, *Палестински ослободилачки покрет*, Београд: Рад, 1976.
- Изложба о маларији и тропским болестима лабораторије за испитивање тропских болести у Београду*, Београд: Штампарија Драг. Грегорића, 1924.
- Каирска конференција неангажованих. Профили земаља учесница*, Београд: Седма сила, 1964.
- Кешетовић, Мухамед, *Пријатељски Тунис*, Београд: Седма сила, 1965.
- Матес, Лео, *Неангажованост*, Београд: Седма Сила, 1964.
- Матес, Лео, *Свет у 1962*, Београд: Седма сила, 1962.
- Миленковић, Милутин, *Алжир. Јуче. Данас. Сутра*, Београд: Седма сила, 1962.
- Народи Африки. Под редакцијом Д.А. Ольдерогге, И.И. Потехина. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1954. - Серия «Народы мира: Этнографические очерки».*
- Наставни програми за полагање квалификационен, посебен испит за проверка на знаењата и приемен испит за запишување на универзитете во СР Македонија*, Универзитет „Кирил и Методије“ Скопје, Универзитет „Битола“, Скопје: Универзитетска печатница „Кирил и Методије“, 1983.
- Недељковић, Душан, *Расе и расизам*, Скопље, 1937.
- Петар Крижанић Пјер*, (прир.) Бојичић, Радивоје, Београд: Службени гласник, 2010,
- Печар, Здравко, *Шта се дешава на Средњем истоку*, Београд: Седма сила, 1957.
- Пешић, Душан, *Ангола. Сведочанство о борби у португалским колонијама*, Београд: Седма сила, 1964.
- Прља, Александар, *Алжир. 20 месеци независности*, Београд: Седма сила, 1963.
- Радовановић, Љубомир, *Африка у савременом свету*, Београд: Седма сила, 1962.
- Смоле, Јоже, *Како је подељен свет? Војни пактови између рата и мира*, Београд: Седма сила, 1961.
- Станковић, Синиша *Расизам и наука*, Београд 1966.
- Становник, Јанез *Колико кошта рат?*, Београд: Седма сила, 1964.
- Тадић, Света, *На тржиштима 100 земаља*, Београд: Седма сила 1964.

Трајковић, Петар, *Ослобађење Африке*, Београд: Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије 1962.

Хаџи Василева, Јокица, *Република Мали*, Београд: Седма Сила, 1964.

Електронски извори

Сервиси, дигиталне колекције

Cornell Digital Library, Map Collection <https://digital.library.cornell.edu/>

Galerija Antuna Augustinčića <http://gaa.mhz.hr/hr>

David Rumsey Map Collection <https://www.davidrumsey.com>

“Мож устав” <http://mojustav.rs/>

Yugopapir <http://www.yugopapir.com>

Програмски архив РТС <https://rtsplaneta.rs/video/list/category/137/>

Digitalizovana kolekcija Muzeja afričke umetnosti <http://www.digimau.org/lat/>

South African History Archive Zenzo Nkobi digital collection <http://www.saha.org.za/index.htm>

[youtube.com](https://www.youtube.com)

Појединачни електронски извори

Kiš, Danilo, *Pesnik revolucije na predsedničkom brodu*, 1986. <https://pescanik.net/pesnik-revolucije-na-predsednickom-brodu/>

„На путу за Катангу“ (р. Живојин Павловић, 1987). <https://www.imdb.com/title/tt0174053/> ; https://www.youtube.com/watch?v=oP2Kch_5Ok0

Janet Maslin, “Africa and its rapacious leaders” *New York Times*, 8.8.2005 <https://www.nytimes.com/2005/08/08/books/africa-and-its-rapacious-leaders.html>

“Socialism goes global” <http://socialismgoesglobal.exeter.ac.uk/>

Mila Turajlić, „Re-aligning Yugoslavia. The Construction of Alterity in Yugoslav Newsreels“ *On_Culture: The Open Journal for the Study of Culture* 4 (2017) <https://www.on-culture.org/journal/issue-4/turajilic-re-aligning-yugoslavia/>

Third World Quarterly, Gilley, Bruce, “The Case for Colonialism”, *Third World Quarterly*, (2017), 1-11. http://www.web.pdx.edu/~gilleyb/2_The%20case%20for%20colonialism_at2Oct2017.pdf

Kenan, Malik, “The Great British Empire Debate”, 26.1.2018 *New York Review of Books*, <https://www.nybooks.com/daily/2018/01/26/the-great-british-empire-debate/>

Yeomans, Rory, "Post-modernism, Holocaust denial, and history", 19.12.2018. <https://muftah.org/post-modernism-holocaust-denial-and-history/#.XtjQZ0UzaUk>

„Potomci afričkih robova trajno obilježili istoriju Ulicinja“, 24.2.2013 <http://www.visit-ulcinj.com/blog/2013/02/24/potomci-afričkih-robova-trajno-obiljezili-istoriju-ulcinja/>

Сретенковић, Мирјана „Српски кнез на пропутовању кроз Индију“, *Политика*, 12.8.2019.<http://www.politika.rs/sr/clanak/435557/Kultura/Srpski-knez-na-proputovanju-kroz-Indiju>

„21. mart međunarodni dan eliminacije svih oblika rasne diskriminacije“,22.3.2011. <https://chrin.org.rs/mreza-chris/aktivnosti-mreze-chris/21-mart-medunarodni-dan-eliminacije-svih-oblika-rasne-diskriminacije/>

Lojanica, Vladimir, "Četiri decenije posle Tita-Tito! Čitavi gradovi i ulice u Etiopiji, Gani, Tunisu, Kipru, Italiji, Rumuniji nose ime maršala i to nije sve“,24.5.2020 <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/cetiri-decenije-posle-tita-tito-citavi-gradovi-i-ulice-u-etiopiji-gani-tunisu-kipru/y28rc9k>

Capecchi, Cristina, Rogers, Catie, "Killer of Cecil the Lion finds he is the target now, of internet vigilantism", *New York Times*, 29.7.2015 <https://www.nytimes.com/2015/07/30/us/cecil-the-lion-walter-palmer.html>

Davidov-Kesar, Danijela, "Misterija zvana variola vera", *Politika*, 12.3.2018. <http://www.politika.rs/sr/clanak/399965/Drustvo/Misterija-zvana-variola-vera>

Niebyl, Donald, "10 works of Yugoslav modernist architecture in Africa and the Middle East"29.3.2020 https://www.spomenikdatabase.org/post/10-works-of-yugoslav-modernist-architecture-in-africa-the-middle-east?fbclid=IwAR17HBfeUOy6if20fKCywXIIJ76v9ygYjDNg-gOx3CIHX67Yt1c1ABUQ_8

„Petar Guberina i verbotonalna metoda” <http://www.suvag.hr/guberina/#biografija>

Alliot, David, Aimé Césaire. *Le tapuscrit du Cahier d'un retour au pays natal*, <http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/aime-cesaire/tapuscrit.asp>

Cvjetičanin, Biserka, "Hvala, profesore", *Zarez* VII/148, 2005 <https://zeljkasvenda.wordpress.com/tag/biserka-cvjeticanin/>

Wainaina, Binyawanga, „How to write about Africa, *Granta: Magazine for New Writing*“ 19.1.2006. <http://granta.com/how-to-write-about-africa/>

Programme for the observance in 1971 of the International Year for Action to Combat Racism and Racial Discrimination, 11 December 1969, A/RES/2544 <https://www.refworld.org/docid/3b00f1d420.html> [26 август 2019]

“Declaration on race and race prejudice” 21.11.1978. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13161&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

„Војногеографски институт кроз три века“, https://www.youtube.com/watch?time_continue=1098&v=5KkXDwD1T5Y [14.6.2019.]

“Stamp catalogue;Stamp Yugoslavia” https://colnect.com/en/stamps/stamp/376711-Head_of_Ramses_II_Abu_Simbel_Temple-Unesco-Yugoslavia [6.6.2019]

„Obelisk nesvrstanima u srcu Beograda izaziva brojne polemike evo i zašto“ <https://www.dnevno.rs/ufokusu/obelisk-nesvrstanih-u-srcu-beograda-izaziva-brojne-polemike-evo-i-zasto-foto/>

“Na obelisku Pokreta nesvrstanih potpisani samo crtači grafita” <http://www.politika.rs/scc/clanak/288532/Na-obelisku-Pokreta-nesvrstanih-potpisani-samo-crtaci-grafita> 30.4.2016

„Africa Addio“, (1966, r. Gualtiero Jacopetti) <https://www.youtube.com/watch?v=V355OG77SQM>
Zdravko Zupan, “Prepad na devetu umetnost”, *Vreme*, 27.4.2006. <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=451006>

“Tintin” <https://www.stripovi.com/enciklopedija/strip/tin/tintin/>

“Devet decenija Tintina” <http://42magazin.rs/devet-decenija-tintina/> [24.6.2020]

Vladimir Radinović, “Kako su afrički studenti doneli fank u Jugoslaviju”, 16.12.2014. <https://www.vice.com/rs/article/bmzbzw/kako-su-africki-studenti-doneli-fank-u-jugoslaviju> [24.6.2020]

„Čudesan svet privatluka“ <https://www.discogs.com/Elvis-J-Kurtovi%C4%87-The-Wonderful-World-Of-The-Private-Business-%C4%8Cudesan-Svet-Privatluka/release/5775649>

„Live Aid” <https://www.brandsoftheworld.com/logo/live-aid-0>

Petar Kostić, “Yu rock misija. 30 godina od sna”, 15.6.2015. <https://balkanrock.com/autorski-clanci/kolumne-i-clanci/yu-rock-misija-30-godina-od-sna/>

“Išli smo u Afriku”. <https://www.prelepapoezija.com/isli-smo-u-afriku/>

Statement of Senator Kennedy on "Education for African Freedom," Washington, DC *September 21, 1960*, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=74143>.

Denis Hruba “Prvi crni gradonačelnik u Sloveniji ostavština istočnoevropskog Obame“ 29.11.2018. <https://www.tacno.net/svijet/prvi-crni-gradonacelnik-u-sloveniji-ostavstina-istocnoevropskog-obame/>

Литература:

Дисертације, мастер, дипломски радови

- Buhin, Anita, „Flavoured with sea, flavoured with salt: mediterraneanization of Yugoslav popular culture in the 1950s and 1960s under Italian influence“, doctoral dissertation, EUI, 2019.
- Dizdarević, Sreten “Razvoj i osobenost književnog dela Ngugi wa Thiong’o“, doktorska disertacija, Sarajevo 1989.
- Jakovljević, Vladimir, „Kulturna sredina i psihički poremećaji ličnosti. Transkulturno psihijatrijsko proučavanje u Afričkoj Gvineji“, doktorska disertacija, Medicinski fakultet, Zagreb 1967.
- Korsaick, John E, “Collecting Africa: African Material Culture Displays and the American Image of Africa 1885-1930”, doctoral dissertation, University of Saint Louis, 2005
- Kulaa, Rina, “From the Tito-Stalin Split to Yugoslavia’s Finnish Connection: Neutralism before Non-alignment, 1948-1958”, doctoral dissertation, University of Maryland, 2008
- Ličina, Marija, „Muzej afričke umetnosti (nastanak , razvoj, perspektive)“, master rad, Fakultet političkih nauka, Beograd 2013
- Miljković, Marko, “Western Technology in a Socialist Factory: The Formative Phase of the Yugoslav Automobile Industry, 1955-1962”, MA Thesis, CEU, Budapest 2013.
- Murray, Allison, “Framing Greater France, Images of Africa in French Documentary Film 1920-1940”, doctoral dissertation, University of Virginia, 1998.
- Pečar, Zdravko, “Istorija oslobodilačkog pokreta naroda u Alžiru, doktorska disertacija”, Filozofski fakultet, Beograd, 1964
- Ružin, Nano „Panafrikanizam i nesvrstanost“, doktorska disertacija FPZ, Zagreb 1987
- Sladojević, Ana *Objects from Africa in the Museum of Yugoslav History* (Belgrade, Serbia) Paper read at ASA (African Studies Association) Conference. Philadelphia, USA, Nov/Dec 2012. IX-F-9
- Africa in the Market: The Circulation of African Art in the 20th and 21st Centuries (Part I).
- Smode Cvitanović, Mojca, „Modaliteti djelovanja hrvatskih arhitekata u zemljama Afrike i Jugozapadne Azije od 1950 do 1991“, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, 2016.
- Telepneva, Natalia, “Our Sacred Duty: The Soviet Union, the Liberation Movements in the Portuguese Colonies, and the Cold War 1961-1975”, doctoral thesis, London School of Economics, 2014.
- Tot, Dora, „Alžirski rat za nezavisnost 1954-1962: Jugoslovenska podrška Fronti nacionalnog oslobođenja“, Završni Rad, kandidat 2015, Hrvatski studij , Zagreb

- Trultzsch, Arno, „Non-alignment revisited:Yugoslavia’s Impact on International Law“, doctoral dissertation, Research Academy Leipzig of Leipzig University, 2019.
- Љубеновић, Ивана М., „Стереотипизација Афроамериканца у популарној култури XX века“, докторска дисертација, Универзитет у Београда, Филолошки факултет, Београд, 2017,
- Пиљак, Милан, *Привредна елита у Југославији и Бугарској 1958-1965*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Београд, 2017.
- Савић, Милош, „Етиопска револуција и смрт Хајле Селасија у југословенској спољној политици“, мастер рад, Филозофски факултет 2019.
- Трипковић, Милан, „Војни пуч у Етиопији и смрт Хајла Селасија у београдској штампи“, дипломски рад, Филозофски факултет, Београд 2019,

Монографије, зборници, приручници:

- Aburish, Said, *Nasser. The Last Arab. A Biography*, London: Thomas Dunne Books, 2004
- Addas, Michael, *Machines as the Measure of Men. Science, Technology, and Ideologies of Western Dominance*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1989
- Adi, Hakim, *Pan-Africanism. A History*, London: Bloomsbury Academic, 2018.
- Africa. A Handbook to the Continent*, London: Anthony Blond, 1961.
- Alexander Lopašić, *Comissaire general Dragutin Lerman, 1863-1918: A Contribution to the history of Central Africa*, Tervuren: Musée royal de l’Afrique centrale, 1971.
- Ames, Michael, *Cannibal Tours and Glass Boxes. The Anthropology of Museums*, UBC Press, (друго издање).
- Antić, Ana, *Therapeutic Fascism. Experiencing the Violence of the Nazi New Order*, Oxford: Oxford University Press 2017.
- Arnold, Guy, *Africa. A Modern History 1945-2015*, London: Atlantic Books, 2017.
- Baker, Catherine, *Race and the Yugoslav Region. Postsocialist, postconflict, postcolonial*, Manchester: Manchester University Press, 2018.
- Bakić Hayden, Milica, *Varijacije na temu Balkan*, Beograd: IFDT/Filip Višnjić, 2006.
- Bebler, Anton, *Military rule in Africa. Dahomey, Ghana, Sierra Leone, Mali*, New York: Praeger, 1973.
- Bencetić, Lidija, *Komunizam u slici. Društveni i politički život Jugoslavije u karikaturama Vjesnika i Borbe (1945-1962)*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017.
- Berec, Nebojša, *Tanjug i međunarodno informisanje*, Beograd: Zavod za udžbenike, 2015.
- Berk, Piter, *Istorija i društvena teorija*, Beograd: Equilibrium, 2002.

- Between East and South. Spaces of Interaction in the Globalizing Economy of the Cold War*, (yp.) Callori, Anna et. Al, Berlin/Boston: De Gruyter, 2019.
- Bhaba, Homi, *Location of Culture*, London, New York:Routledge, 1994.
- Bilandžić, Dušan, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni Procesi 1918-1985*, Zagreb: Školska knjiga, 1985.
- Biney, Ana, *The political and social thought of Kwame Nkrumah*, New York:Palgrave Macmillan,2011.
- Birmingham, David, *The Decolonization of Africa*, London:UCL Press, 2009.
- Bjelajac, Mile, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom*, Beograd: UDI 1999.
- Blair, Dorothy S, *African literature in French: A history of creative writing in French from West and Equatorial Africa*, Cambridge:Cambridge University press, 1976.
- Bogetić, Dragan, Bogetić, Olivera, *Nastanak i razvoj pokreta nesvrstanosti*, Beograd:Export Press, 1982.
- Bogetić, Dragan, *Nesvrstanost kroz istoriju. Od ideje do pokreta*, Beograd:Zavod za udžbenike, 2019.
- Bogetić, Dragan, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike*, Beograd:ISI, 2006.
- Bogetić, Dragan, Životić, Aleksandar, *Jugoslavija i arapsko izraelski rat 1967*, Beograd: ISI 2010.
- Boittin, Jennifer Anne, *Colonial Metropolis. The Urban Grounds of Anti-Imperialism and Feminism in Interwar Paris*, Lincoln and London: University of Nebraska Press, 2010.
- Bondžić, Dragomir, *Misao bez pasoša. Međunarodna saradnja beogradskog univerziteta*, Beograd: ISI, 2011.
- Borstelmann, Thomas *The Cold war and the color line. American race relations in the Cold War*, Cambridge:Harvard University Press, 2001.
- Borstelmann, Thomas, *Apartheid's Reluctant Uncle. The United States and Southern Africa in the Early Cold War*, New York, Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Burton, Antoinette, *Africa in the Indian Imagination. Race and Politics of Postcolonial citation*, Durham and London:Durham University Press, 2016.
- Byrne, Jeffrey,James *Mecca of revolution. Algeria, decolonization and the Third world order*, Oxford:Oxford University press, 2016.
- Cambridge History of the Cold War*, (yp.) Westad, Odd Arne, Leffler, Melvin P, Vol I-II, Cambridge:Cambridge University Press 2010.
- Canale, Jean Surret, *Essays on African History: From the Slave Trade to Neocolonialism*, London: C. Hurst and Co., 1969.
- Canale, Jean Surret, *French Colonialism in Tropical Africa 1900-1945*, London:C. Hurst and Company, 1971.

- Cartmill, Mark, *A View to a Death in the Morning: Hunting and Nature Throughout History*, Harvard University Press, 1996.
- Čavoški, Jovan, *Distant countries, Closest Allies: Josip Broz Tito and Jawaharlal Nehru and the rise of global nonalignment*, NMML Occasional Paper, New Delhi Museum and Library, 2015.
- Čavoški, Jovan, *Jugoslavija i kinesko-indijski sukob 1959-1962*, Beograd:INIS, 2009.
- Chau, Donovan C, *Exploiting Africa. The Influence of Maoist China in Algeria, Ghana and Tanzania*, Anapolis:Naval Institute Press, 2014.
- Cheng, Yinghong, *Creating the "New Man". From enlightenment ideals to socialist realities*, Honolulu:University of Hawai'i Press, 2009
- Ćirjaković, Zoran, *Globalna Afrika. Posledice globalizacijskih i modernizacijskih procesa južno od Sahare*, Beograd:Arhipelag, 2013.
- Comrades of Colour. East Germany in the Cold War Period*, (yp.) Quinn, Slobodian, Berghan Books, 2015.
- Connely, Matthew, *A diplomatic revolution. Algeria's Fight for independence and the Origins of the Post-Cold war era*, Oxford:Oxford University Press, 2003.
- Cooper, Frederick, *Africa since 1940. The Past of the Present*, Cambridge:Cambridge University Press, 2002.
- Curtain, Philip, *The Image of Africa. British Ideas and Action 1780-1850*, I-II, Madison:University of Wisconsin Press, 1964.
- Dajmond, Džeremi, *Mikrobi, puške i čelik. Sudbine ljudskih društava*, Beograd: Službeni list, 2004.
- Darwin, John, *The Empire Project. The Rise and Fall of the British World-System 1830-1970*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Davidson, Basil, *The Black Mans Burden. Africa and the Curse of the Nation State*, New York: Three Rivers Press, 1992.
- Davies, John, Kent, Alexander, *The Red Atlas. How the Soviet Union Secretly Mapped the World*, Chicago:University of Chicago Press, 2017.
- Decolonizing the map. Cartography from Colony to Nation*, (yp.) Akerman, James R, Chicago and London:University of Chicago Press, 2017.
- Dejvidson, Basil, *Afrika u Povijesti. Teme i osnove razvoja*, Zagreb:Globus, 1984.
- Dejvidson, Basil, *Genij Afrike: uvod u kulturnu povijest*, Zagreb:Stvarnost, 1977.
- Derricourt, Robin, *Inventing Africa. History, Archeology and Ideas*, New York:Pluto Press 2011.
- Diawara, Manthia, *In Search of Africa*, Cambridge: Harvard University Press, 2000.

- Dimić, Ljubodrag, *Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd: Arhipelag, 2014.
- Dirty Work 2. The CIA in Africa*, (yp.) Ray Ellen et. Al, London:Zed Press, 1982.
- Dokokum, Okaka Opio, *Hollywood and Africa: Recycling the "Dark Continent" myth from 1908-2020*, African Books Collective, 2020.
- Drew, Jane, Fry, Maxwell, *Village Housing in the Tropics. With special Reference to West Africa*, London, 1947.
- Drugo čitanje*, (priređ.) Galić, Mirko, Zagreb:Matica hrvatska, 2007.
- Duda, Igor, *Danas kada postajem pionir. Djetinjstvo i ideologija jugoslavenskog socijalizma*, Zagreb: Srednja Europa,2015.
- Dumont, Rene, *False Start in Africa*, New York , Washington:Praeger, 1969. (drugo izdanje).
- Dunn, Kevin C, *Imagining the Congo. International relations of identity*, London:Palgrave Macmillan, 2003.
- Emmanuel Gerard and Bruce Kuklick, *Death in the Congo. Murdering Patrice Lumumba*, Cambridge-London:Harvard University Press, 2015.
- Elkins, Caroline, *Britain's Gulag: The Brutal End of Empire in Kenya*, London: Jonathan Cape, 2004.
- Eribo, Festus, *In Search of Greatness. Russia's Communications with Africa and the World*, Westport/London:Ablex Publishing, 2001.
- Fabian, Johannes, *Time and the Other: How Anthropology Makes its Object*, Columbia University Press, 1983.
- Fage, J.D, Oliver, Ronald, *Short history of Africa*, London:Penguin books, 1970 (treće izdanje)
- Fanon, Franc, *Crna koža. Bele maske*, Novi Sad:Mediterran, 2015
- Fauvelle, Francois-Xavier, *Golden Rhinoceros. Histories of Africa in the Middle Ages*, Princeton University Press,2016.
- Ferguson,James, *Global Shadows. Africa in the Neoliberal World Order*, Durham and London:Duke University Press, 2007.
- Figura neprijatelja. Preosmišljavanje srpsko-albanskih odnosa* (yp.) Pavlović Aleksandar et. Al, Beograd:IFDT i Beton, 2015.
- Franey, Laura, *Victorian Travel Writing and Imperial Violence. British Writing on Africa 1855-1902*,London:Palgrave 2003.
- Frankopan,Peter, *The Silk Roads. A New History of the World*, New York:Vintage Books,2017.
- Fraser, Robert, *West African Poetry. A critical history*, Cambridge:Cambridge University Press, 1986
- Frelih, Marko, *Sudanska misija 1848-1858*, Ljubljana:Slovenski etnografski muzej, 2009.

- Fuller, Harcourt, *Building the Ghanaian Nation-State. Kwame Nkrumah's Symbolic Nationalism*, London: Palgrave Macmillan, 2014.
- Gaddis, John Lewis, *The Cold War. A New History*, New York: Penguin Press, 2005.
- Gamble, Harry, *Contesting French West Africa: Battles over Schools and the Colonial Order, 1900-1950*, Lincoln: University of Nebraska Press, 2017.
- General History of Africa I. Methodology and African Prehistory*, (yp.) Ki-Zerbo, Joseph, Unesco International scientific Committee for the Drafting of a General History of Africa Heinemann-California-Unesco 1981.
- General history of Africa VII. Africa under Colonial Domination 1880-1935*, (yp.) Boahen, A. Adu, Heinemann-California-Unesco, 1985.
- General History of Africa VIII. Africa since 1935*, Mazrui, Ali A (yp.), Heinemann-California-Unesco 1993.
- Ghandi, Leela, *Postcolonialism. A Critical Introduction*, Crows Nest: Allen and Unwin, 1998.
- Gillroy, Paul, *Black Atlantic. Modernity and Double Consciousness*, London and New York: Verso, 1993.
- Gilroy, Paul, *There Ain't No Black in the Union Jack. The cultural politics of race and nation*, London: Routledge Classic, 2002.
- Giucci, Guillermo, *The Cultural life of the Automobile: Roads to Modernity*, Austin: University of Texas Press, 2012.
- Gleijeses, Piero, *Havana, Washington and Africa 1959-1976*, Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 2002.
- Goldsvorti, Vesna, *Izmišljanje Ruritanije: Imperijalizam mašte*, Beograd: Geopoetika, 2000.
- Gramši, Antonio, *Intelektualci. Kultura. Hegemonija*, Novi Sad: Mediteran Publishing, 2018.
- Guldi, Jo, Armitage, David, *The History Manifesto*, Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Gusejnova, Dina, *European Elites and Ideas of Empire, 1917-1957*, Cambridge: CUP, 2016.
- Hammond, Andrew, *The Debated Lands: British and American Representation of the Balkans*, Cardiff: University of Wales Press, 2007.
- Hazard, Anthony Q. Jr., *Postwar Anti-Racism. The United States, UNESCO, and "Race" 1945-1968*, London: Palgrave Macmillan, 2012
- History of Cartography*, Vol. VI, Chicago: Chicago University Press, 2017.
- Hochschild, Adam, *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and heroism in Colonial Africa*, New York: Houghton Mifflin, 1999.

- Horne, Alistair, *A Savage War of Peace. Algeria 1954-1962*, New York: New York Review of Books, 2006.
- Hunt, Davis, R. *Encyclopedia of African History and Culture. Volume IV. The Colonial Era (1850-1960)*. Facts on File, New York, 2007
- Hunter S., Susan, *Who Cares? AIDS in Africa*, New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Hurley, E. Anthony, *Through a Black Veil. Readings in French Caribbean Poetry*, Africa World Press, 2000.
- Illife, John, *Africans. The History of the Continent*, Cambridge:Cambridge University Press, 1995.
- Image into Identity. Constructing and Assigning Identity in a Culutre of Modernity*, (yp.) Wintle, Michael,Amsterdam:Rodopi, 2006.
- Images and Empires. Visuality in Postcolonial Africa*, (yp.) Landau, Paul S, Los Angeles, London, Berkeley: University of California Press, 2002.
- Imagology Revisited*, (yp.) Zacharievitz, Waldemar, Amsterdan:Rodopi 2010.
- Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Chrachter*,(yp.) Leersen, Joep, Beller, Manfred, Amsterdam:Rodopi, 2007.
- Institut za međunarodnu politiku i privredu*, (прир.) Marković, Brana, Beograd:Dangraf,2000.
- Ivačković, Ivan, *Kako smo propevali. Jugoslavija i njena muzika*, Beograd:Laguna, 2013
- Ivanović,Vladimir, *Geburstag pišeš normalno. Jugoslovenski gastarbajteri u Austriji i SR Nemačkoj*, Beograd:ISI, 2012.
- Jang, Robert, *Postkolonijalizam. Sasvim kratak uvod*, Beograd:Karpoš, 2015.
- Janjetović, Zoran, *Od internacionale do komercijale. Popularna kultura u Jugoslaviji 1945-1991*, Beograd:INIS, 2011.
- Jovanović, Jadranka, *Jugoslavija i Savet bezbednosti 1945-1985*, Beograd:ISI 1990.
- Jović, Dejan, *Yugoslavia: A state that withered away*. London, Purdue University Press 2007.
- Jović, Ivana, Dinić, Goran et.al., *“Energoprojekt – 65 godina uspeha“*, Beograd:Energoprojekt Energodata a.d., 2016.
- Judge, Edward H., Langdon,John W., *The Struggle Against Imperialism. Anticolonialism and the Cold War*, London:Rowman and Littlefield, 2018.
- July, Robert W, *The Origins of Modern African Thought. Its development in West Africa During the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Trenton-Asmara: Africa World Press, 2004.
- Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, Dukić, Davor (yp.), Zagreb: Srednja Europa, 2009.

- Keim, Curtis, *Mistaking Africa. Curiosities and Inventions of the American mind*, New York:Westview Press 2013.
- Kerr, Gordon, *A short history of the Middle East. From Ancient Empires to Islamic State*, London:Pocket Essentials, 2016.
- Key Concepts in Post-Colonial Studies*, (yp.) Ashcroft, Bill et al, London, New York:Routledge, 2001.
- Kete Asante, Molefi, *The History of Africa. The Quest for Eternal harmony*, Routledge:New York and London, 2019, (treće izdanje).
- Klein, Christina, *Cold War Orientalism: Asia in the Middlebrow Imagination, 1945–1961*, University of California Press, Berkeley, CA 2003.
- Kola, Adam „*Socjalistyczny postkolonializm. Rekonsolidacja pamięci (Socialist Postcolonialism: Memory Reconsolidation)*”, Torun: Nicolaus Copernicus University Press, 2018.
- Law, Ian, *Red racisms. Racism in communist and Post-communist Context*, London:Palgrave Macmillan, 2012.
- Lawrence, James, *Empires in the Sun. The Struggle for the mastery of Africa*, London:Weidfield and Nicholson, 2016.
- Leakey, L.S.B, *The Progress and Evolution of Man in Africa*, London:Oxford University Press, 1961.
- Lisle, Debbie, *Global politics of contemporary travel writing*, Cambridge:Cambridge University Press, 2006.
- Lopašić, Radovan, , *Lopašići. Karlovačka obitelj. Dva i pol stoljeća jedne karlovačke obitelji*, Zagreb 2001.
- Lutz, Catherine A., Collins, Jane I., *Reading National Geographic*, Chicago:Chicago University Press, 1993.
- Magdoff, Harry, *Imperialism. From the Colonial Age to the Present*, London:Monthly review press, 1978.
- Mangasarian, Leon, *Independence or dependence? The arms industry in Israel, South Africa and Yugoslavia during the Cold War*, LSE 1993.
- Mann, Gregory, *Native sons, West African Veterans in the Twentieth Century*, NC:Duke University Press, 2006.
- Manojlović-Pintar,Olga, *Arheologija sećanja. Spomenici i identiteti u Srbiji 1918-1989*,Beograd:UDI, 2014.
- Map: exploring the world*, London: Phaidon Press,2015.
- Marković, Predrag, *Beograd između Istoka i zapada 1948-1965*, Beograd:Službeni list SRJ, 1996.

- Marković, Predrag, *Trajnost i promena. Društvena istorija socijalističke i postsocijalističke svakodnevnice u Jugoslaviji i Srbiji*, Beograd: Službeni glasnik, 2011.
- Masey, Jack Morgan, Conway, *Cold War Confrontations: US Exhibitions and their Role in the Cultural Cold War*, Baden: Lars Muller, 2008.
- Matović, Jovan, *Vojni poslovi Jugoslavije u XX veku*, Beograd:Tetra GM, 2003.
- Memi, Albert, *Portret kolonizatora i portret kolonizovanog*, Višegrad:Andrićev institut, 2015.
- Mental maps in the Early Cold War Era 1945-1968*, (yp.) Casey, Steven and Wright, Johnatan, New York:Palgrave Macmilan, 2011.
- Mental maps in the Era of Détente and the End of the Cold War, 1968-1991*, (yp.) Casey, Steven and Wright, Johnatan, New York:Palgrave Macmilan, 2015.
- Mental maps in the Era of Two World Wars*, (yp.) Casey, Steven and Wright, Johnatan, New York:Palgrave Macmilan, 2008.
- Meredith, Martin, *Fate of Africa. History of a Continent since independence*, New York:Public Affairs, Revised and updated edition, 2011.
- Mills, Charles W, *Blackness Visible: Essays on Philosophy and Race*, Ithaca and London :Cornell university press,1998
- Milosavljević, Olivera, *Savremenici fašizma 2. Jugoslavija u okruženju*, Beograd:Zagorac, 2010
- Miloradović, Goran, *Lepota pod nadzorom. Sovjetski kulturni uticaji u Jugoslaviji 1945-1955*, Beograd:ISI, 2012.
- Minawi, Mostafa, *The Ottoman Scramble for Africa. Empire and Diplomacy in the Sahara and the Hijaz*, Stanford:Stanford University Press, 2016.
- Mitrović, Andrej, *Kultura i istorija*, Beograd:Arhipelag,2008.
- Modernization as Spectacle in Africa* (yp.) Manuh, Takyiwaa et.Al, Minneapolis:Indiana University Press 2014
- Mudimbe, V.Y, *Invention of Africa. Gnosis, philosophy and the order of knowledge*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1988.
- Muehlbeck, Philip E, *Czechoslovakia in Africa 1945-1968*, New York: Palgrave Macmillan, 2016.
- Munslow, Alan, „Postcolonialism”, *Routledge companion to historical studies*,London and New York: Routledge,2006 (drugo izdanje).
- Museum Island Berlin*, (yp.) Eisesenhauer et al. Berlin:Hirmer Publishers, 2012.
- Naj, Džozef S., *Kako razumevati međunarodne sukobe. Uvod u teoriju i istoriju*, Beograd: Stubovi kulture, 2006.

- New Encyclopedia of Africa* I-V, (гл. yp.) Middleton, John, London: Charles Scribner and Sons, 2007.
- Nikad im bolje nije bilo?*, Panić, Ana (yp.), Beograd: Muzej istorije Jugoslavije, 2014.
- Nojman, Iver B., *Upotrebe Drugog. "Istok" u formiranju evropskog identiteta*, Beograd: Službeni Glasnik, 2011.
- Nugent, Paul, *Big Men, Small Boys and Politics in Ghana: Power Ideology and the Burden of History, 1982-1994*, London: Pinter pub Ltd, 1996.
- Nugent, Paul, *Africa since independence. A comparative history*, New York: Palgrave Macmillan, 2012 (друго издање).
- Nunes Silva, Carlos, *Urban planning in North Africa*, London: Routledge 2016,
- Nyimpa kor ndzidzi. Čovek ne može opstati sam. One Man, No Chop. . Rekonceptualizacija muzeja afričke umetnosti*, (yp.) Epštajn, Emilia, Sladojević, Ana, Beograd: MAU, 2017.
- Oliver, Roland, Fage, J.D, *Kratka Povijest Afrike*, Školska Knjiga, Zagreb, 1985.
- One Zambia, Many Histories, Towards a History of Postcolonial Zambia*, Gewalt, Jan et al. (yp.), London: Brill, 2015.
- Ozay, Mehmed, *Westernizing the Third world. Eurocentricity of Economic Development Theories*, London, New York: Routledge, 1999. (друго издање).
- Pakenham, Thomas, *The Boer War*, Time Warner Books, London 1991.
- Pakenham, Thomas, *The Scramble For Africa 1876-1912*, London: Abacus, 1992, (друго издање)
- Patnam, Robert G, *The Soviet Union in the Horn of Africa. The diplomacy of intervention and disengagement*, Cambridge: Cambridge university press, 2009 (друго издање)
- Perišić, Miroslav, *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1948-1958*, Beograd 2012.
- Petković, Ranko, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije 1943-1991*, Beograd: Službeni list 1996,
- Petranović, Branko *Istorija Jugoslavije III*, Beograd: Nolit, 1988.
- Petrović, Vladimir, *Jugoslavija stupa na Bliski Istok: Stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2007.
- Petrović, Vladimir, *Titova lična diplomatija. Studije i dokumantarni prilozi*, Beograd: ISI, 2008,
- Pieterse, J an Nederveen, *White on Black. Images of Africa and Blacks in Western Popular Culture*, New Haven and London: Yale University Press, 1992.
- Pirjevec, Jože, *Tito i drugovi*, I-II, Beograd: Laguna, 2012.
- Pons, Silvio, *The Global Revolution. A History of International Communism 1917-1991*, Oxford: Oxford University Press, 2014.

- Prashad, Vijay, *The Darker Nations. A people's history of the Third World*, New York:New Press, 2007.
- Pratt, Mary Lois, *Imperial Eyes: Traveling and Transculturation*, Routledge, London and New York, 1992.
- Presence Africaine and the politics of Otherness*, (yp.) Mudimbe,V.Y,Chicago, London:University of Chicago press, 1992.
- Rabindranath Tagore, Pablo Neruda, Aime Cesaire. For a reconciled universal*, група аутора, UNESCO 2011.
- Radovanović, Zoran, *Variola vera-virus, epidemija, ljudi*, Smederevo: Heliks, 2017.
- Rajak, Svetozar, *Yugoslavia and the Soviet Union. Reconciliation, comradeship, confrontation, 1953-1957*, London: Routledge, 2011.
- Raković, Aleksandar, *Rokenrol u Jugoslaviji 1956-1968*, Beograd:Arhipelag, 2011.
- Ramšak, Jure, *(Samo)upravljanje intelekta. Druženopolitička kritika u poznosocijalističnoj Sloveniji*, Ljubljana: Modrijan, 2019
- Rase rasizam i rasne predrasude*, (yp.)Vlahović, Petar, Beograd:Antropološko društvo Jugoslavije 1974.
- Reassessing Orientalism. Interlocking Orientologies During the Cold War*, (yp.) Kemper, Michael, Kalinovsky, Artemy M, London: Routledge, 2015.
- Reid, Donald Malcolm, *Whose Pharaohs? Archaeology, Museums, and Egyptian National Identity from Napoleon to World War I*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2002.
- Remembering Utopia: The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia*, (yp.)Breda Luthar and Maruša Pušnik, Washington:New Academia Publishing, 2009.
- Reno, William, *Warfare in independent Africa*, Cambridge: CUP, 2011.
- Representation and Photography. A screen education reader* ,(yp.) Alvarado, Manuel et.al, NewYork:Palgrave 2001.
- Representing Africa in Children's Literature. Old and New ways of Seeing*, Yenika-Agbaw, Jennifer (yp.) London and New York:Routledge, 2008.
- Rice, Laura, *Of Irony and Empire. Islam , the West and the Transcultrual Invention of Africa*, State University of New York Press, 2007.
- Rist, Gilbert, *The History of Development. From Western Origines to Global Faith*, Zed Books 2008 (треће издање).
- Rooney, David, *Kwame Nkrumah. Vision and Tragedy*, Accra:Sub-saharan publishers, 2007, (друго издање)

- Rothberg, Michael, *Multidirectional Memory. Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*, Stanford:Stanford University Press, 2009;
- Rothermund,Dietmar, *Routledge Companion to Decolonization*,London:Routledge, 2006.
- Rubinstein, Alvin, *Yugoslavia and the Non Aligned World*, Princeton:Princeton University Press 1970.
- Rupprecht, Tobias, *Soviet Internationalism After Stalin. Interaction and Exchange between the USSR and Latin America during the Cold War*, Cambridge:Cambridge University Press, 2015.
- Russel, Bertrand, *Conquest of Happiness*,London, New York:Liveright Publishing, 2013 (1930).
- Russia in Africa. Africa in Russia*, (yp.)Matushevich, Maxim, Adiss Ababa: Africa World Press 2007.
- Said, Edvard, *Orijentalizam*, Beograd:Biblioteka XX vek, 2008.
- Said, Edward, *Culture and Imperialism*, New York:Knopf, 1993.
- Sanchez-Sibony,Oscar *Red Globalization. The Political Economy of the Soviet Cold War from Stalin To Khrushchev*, Cambridge:CUP, 2014.
- Sanders,James, *South Africa and the International Media. A Struggle for Representation*, London:Routledge, 2011.
- Sartre,Jean Paul, *Colonialism and neocolonialism*,London, New York:Routledge, 2006 (1964)
- Scweizer, Albert, *On the Edge of the Primeval Forest. Experiences and observations of a Doctor in Equatorial Africa*, London: A & C Black, 1924.
- Second World Posmodernism. Architecture and Society under Late Socialism*, (yp.) Kulić, Vladimir, London, New York, Oxford, New Delhi, Sydney:Bloomsbury Visual Arts, 2019.
- Sekulić, Dubravka, *Tri tačke oslonca*, Beograd:MSU, 2013.
- Sekulić,Dubravka, *Izgradnja nesvrstanosti. Slučaj Energoprojekta*, Beograd:Muzej savremene umetnosti, 2016
- Sharp, Joanne P. *Geographies of Postcolonialism. Spaces of power and representation*,London:Sage publications, 2009.
- Shubin, Vladimir, *The Hot “Cold War”. The USSR in Southern Africa*, London:Pluto Press, 2008.
- Sladojević, Ana, *Muzej afričke umetnosti. Konteksti i reprezentacije*, Beograd:Muzej afričke umetnosti, 2011.
- Southern African Liberation Movments and the Global Cold War „East“*. *Transnational Activism, 1960-1990*, (yp.) Dallywater, Lena, Saunders, Chris, Fonseca, Helder Adear, , Odlenburg: De Gruyter, 2019,
- Spaskovska, Ljubica, *The Last Yugoslav Generation. The Rethinking of Youth Politics in Late Socialism*, Manchester: Manchester University Press, 2017.

- Spurr, David, *The Rhetoric of Empire. Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing and Imperial Administration*, Durham and London:Duke University Press, 1993.
- Sretenović, Dejan, *Crno telo. Bele maske*, Beograd:Muzej afričke umentosti, 2005;
- Stajić, Dubravka, *Kominterni i kolonijalizam*, Beograd: Institut za političke studije, 1995
- Stearns, Jason K, *Dancing in the Glory of Monsters. The Collapse of the Congo and the Great War of Africa*, New York:Public Affairs, 2011.
- Stjerno, Steinar , *Solidarity in Europe. The History of an Idea*,Cambrige: Cambridge University Press, 2006.
- Stonor Saunders, Frances , *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War*, London: Granta Books, 1999.
- Strangers in African Societies*, (yp.) Shack, William A., Skinner, Elliot P.Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1979.
- Svilar, Predrag, *Medijska konstrukcija Zapadnog Balkana*, Novi Sad:Mediterran Publishing, 2011.
- Tadić, Bojana, *Nesvrstanost u teoriji i praksi međunarodnih odnosa*, Beograd:IMPP, 1976.
- The Cambridge history of Africa. From c.1940 to c.1975*, (yp.) Crowder, Michael, Cambridge:Cambridge University Press 2008.
- The Cultural Life of Capitalism in Yugoslavia. Postsocialism and its Other*, (yp.) Jelača et al. Palgrave Macmillan, e-book, 2017.
- The Non Aligned Movement and the Cold War*, (yp.) Mišković, Nataša et. Al, London: Routledge 2014.
- The Third World in the Global 1960s*, (yp.) Christiansen , Samantha, Scarlet, A. Zachary, London: Bergham Books, 2013.
- Times atlas of the 20th century*, (yp.) Overy, Richard, London:Times Books, 2000.
- Tito u Africi. Slike solidarnosti*, (yp.) Bets, Pol, Vučetić, Radina, Beograd:Muzej Jugoslavije, 2017.
- Todorov, Cvetan, *Mi i Drugi. Francuska misao o ljudskoj raznolikosti*, Beograd:Biblioteka XX vek,1994.
- Todorov, Tsvetan, *Conquest of America. The Question of the Other*, University of Oklahoma Press, 1999.
- Todorova, Marija, *Imaginarni Balkan*, Beograd:Biblioteka XX vek, 2006. (drugo srpsko izdanje)
- Tony Shaw, *Hollywood's Cold War*, Edinburgh:Edinburgh University Press, 2007.
- Trgovčević, Ljubinka, *Planirana elita: o studentima iz Srbije na evropskim univerzitetima u 19. veku*,Beograd:Istorijski institut, 2003.

- Under Eastern Eyes. Eastern European Travel Writing in Comparative Perspective*, (yp.) Bracewell Wendy, Drace Francis, Alex, I-II, Budapest:CEU Press 2008.
- Vestad, Od Arne, *Globalni Hladni rat: Intervencije u Trećem svetu i oblikovanje našeg doba*, Beograd: Arhipelag, 2008.
- Visualising the Orient: Central Europe and the Near East in 19th and 20th Centuries*, Mackova et. Al, Prague 2016.
- Vučetić, Radina, *Koka kola socijalizam*, Beograd: Službeni Glasnik, 2012.
- Vučetić, Radina, *Monopol na istinu. Partija, kultura i cenura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*, Beograd: Clio, 2016.
- W. Martin James III, *A Political History of the Civil War in Angola: 1974-1990*, New Brunswick and London: Transaction Publishers, 2011.
- Warsaw Pact Intervention in the Third World. Aid and Influence in the Cold War*, (yp.) Telepneva, Natalia, Muehlbeck, Philip E., London, New York: I.B. Tauris, 2018.
- Weir, David, *American Orient. Imagining the East from the Colonial Era through the Twentieth Century*, Amherst and Boston: University of Massachusetts Press, 2011.
- Westad, Odd Arne, *The Cold War. A World History*, London: Penguin Random House, 2017
- Westad, Odd Arne, *The Global Cold War*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Willets, Peter, *The Non Aligned Movement. The origins of the Third world Alliance*, Bombay: Popular Prakashan, 1978.
- Wolff, Larry, *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of Enlightenment*, Stanford: Stanford University Press, 1994.
- Young, Robert, *Postcolonialism. An historical introduction*. London: Routledge, 2001.
- Zimmerman, William, *Open Borders, Nonalignment, and the Political Evolution of Yugoslavia*, Princeton: Princeton University Press, 1987.
- Živković, Marija *Hrvatska i svijet Afričke zbirke u Etnografskom muzeju u Zagrebu*, Zagreb: 2017,
- Živković, Marija, *Braća Seljan. Kroz pustinju i prašumu*, Zagreb: Etnografski muzej 2018.
- Živković, Marko, *Srpski sanovnik. Nacionalni imaginarijum u vreme Miloševića*, Beograd: Biblioteka XX vek, 2012.
- Životić, Aleksandar, “Jugoslavija i Bliski Istok 1945-1956”, *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1960*, (yp.) Selinić, Slobodan, Beograd: INIS, 2008,
- Životić, Aleksandar, *Jugoslavija i Suecka kriza 1956-1957*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008.

- Zvijer, Nemanja, *Ideologija filmske slike: sociološka analiza partizanskog ratnog spektakla*, Filozofski fakultet, Beograd, 2011.
- Антологија епских народних песама*, (прир.) Самарџија, Снежана, Београд: Народна књига, 2005, *Алжир-Београд. Јубилеј пријатељства 1962-2017*, Београд: Друштво пријатеља Алжира 2017.
- Богетић, Драган, Димић, Љубодраг, *Београдска конференција несврстаних земаља. Прилог историји Трећег света*, Београд: Завод за уџбенике, 2011.
- Бродел, Фернан, *Списи о историји*, Београд: Српска књижевна задруга, 1992.
- Драгишић, Петар, *Шта смо знали о Италији. Погледи из Београда на Италију 1955-1978*, Београд: Институт за новију историју Србије, 2019.
- Јанковић, Босиљка, *Божидар Карађорђевић.*, Београд: Универзитетска Библиотека, 2010.
- Кока, Јирген *Историја капитализма*, Београд: Клио, 2016.
- Куртен, Филип et. Al, *Историја Африке. Од прапочека до данашњих дана*, Београд: Клио, 2005.
- Пантев, Андреј et. Al, *Историја Бугарске*, Београд: Клио, 2008.
- Пејчић, Предраг, *Српска војска у Бизерти 1916-1918*, Београд: Бигз, 2016.
- Петровић Тодосијевић, Сања, *Отећемо светлост бучном водопаду. Реформа основношколског система у Србији 1944-1959*, Београд: ИНИС, 2019.
- Поповић, Марко, Тимотијевић, Мирослав, Ристовић, *Историја приватног живота у Срба*, Милан, Београд: Клио, 2012.
- Рафаиловић, Јелена, *Развој индустрије на Балкану. Текстилна индустрија у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и Бугарској 1919-1929*, Београд: ИНИС, 2018.
- Ристовић, Милан, *Црни Петар и Балкански разбојници. Балкан и Србија у немачким сатиричним часописима (1903-1918)*, Београд: Чигоја, 2011. (друго проширено издање).
- Селинић, Слободан, *Књижевна дипломатија. Међународна сарадња југословенских писаца од средине педесетих до средине седамдесетих година 20. века*, Београд: Институт за новију историју Србије, 2019.
- Сенгор-Шопов паралели*, (ур.) Шопова, Јасмина, Скопје: Сигмапрес, 2006.
- Слика Другог у балканским и средњеевропским књижевностима*, Матицки, Мидораг (ур.), Београд: Институт за књижевност и уметност, 2006.
- Tate Wilkin, Binnie, *African and African American portrayls in Newbery Award Winning Titles*, London, Toronto, Plymouth: Scarecrow press, 2009.

- Tucker, Linda G, *Lockstep and dance. Images of black man in popular culture*, Jackson: University of Mississippi, 2007.
- Тодић, Миланка, *Фотографија и пропаганда 1945-1958*, Бања Лука-Панчево: ЈУ књижевна Задруга-Хеликон, 2005.
- Узелац, Александар, *Крсташи и Срби*, Београд: Утопија, 2018.
- Употреба историје. Разговори са Андрејем Митровићем*, Јевтић, Милош (прир.) Крагујевац: Народна Библиотека „Вук Карацић“, Филолошко-уметнички факултет, Народни Музеј, 2016.
- Хурани, Алберт, *Историја арапских народа*, Београд: Клио, 2016.
- Чалић, Мари-Жанин, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд: СЛЮ, 2010.
- Живановић, Милана, Тимофејев, Алексеј, *Уџбеник за Тита. Коминтерна и припреме партизанског рата у Европи*, ИНИС, Београд, 2018.
- Животић, Александар, *Форсирање песка. Југословенски одред на Синају*, Београд: Одбрана, 2011.
- Зундхаузен, Холм, *Историја Србије од 19 до 21. века*, Београд: Клио, 2008.

Чланци, расправе, поглавља у зборницима:

- “Africana” *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 5, No. 2 (Sep., 1967).
- A.D.R., “An African History of Africa- *Histoire de l’Afrique Norie*, by Joseph Ki-Zerbo, Hatier, Paris, 1972, *Journal of African History*, vol 15, 1, (1974).
- Achebe, Chinua, "An Image of Africa: Racism in Conrad's 'Heart of Darkness'" *Massachusetts Review*. 18. 1977. Прештампано у: *Heart of Darkness, An Authoritative Text, background and Sources Criticism*, (ур.) Robert Kimbrough, London: W. W Norton and Co., 1988, 251-261.
- Adams, Monni, „Fon Appliqued Cloths”, *African Arts*, vol 13, 2, (1980), 28-41.
- African Research Program, Budapest, *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 5, No. 2 (Sep., 1967)
- Allen, Samuel, "Tendencies in African poetry", *The African Journal of New Poetry*, 2008/5.
- Antić, Ana, „Imagining Africa in Eastern Europe: Transcultural Psychiatry and Psychoanalysis in Cold War Yugoslavia“, *Contemporary European History*, 2018, 1-18.
- Bergman, Diane, “Historiography of Ancient Egyptian Art”, *A Companion to Ancient Egyptian Art*, (ур.) Hartwig, Melinda K Oxford: Oxford University press, 2015.

- Betts, Paul, Vučetić, Radina „‘To Know you Better’: Forging East-South Cultural Relations”, *Socialism Goes Global*, Vol. 1, 1-2 (у припреми).
- Bhaba, Homi, “Of mimicry and Man: Ambivalence of Colonial Discourse”, *Discipleship: A Special Issue on Psychoanalysis*, (1984), 125-133.
- Bogetić, Dragan „Jugoslovensko bekstvo iz Evrope“, novi ekonomski prioriteti nesvrstane Jugoslavije sredinom 50-ih godina, *Istorija 20. veka*, 1 (2012), 163-178.
- Bogetić, Dragan, “Jugoslavija i nesvrstanost. Prilog prevazilaženju stereotipa i predrasuda”, *Annales for Istrian and Mediterranean Studies*, 24, 4, (2014), 616-624.
- Bogetić, Dragan, “Osobnosti i dileme alžirskog samita nesvrstanih 1973”, *Tokovi istorije*, 2018/1, 11-37.
- Bogetić, Dragan, “Tito i nesvrstani. Iskušenja na putu stvaranja asocijacije vanblokovskih država”. *Tito. Viđenja i tumačenja*, (yp.) Manojlović Pintar, Olga, Beograd: Institut za noviju istoriju, 2011, 405-416.
- Bullard, Alice, “Imperial Networks and Postcolonial Independence: The Transition from Colonial to Transcultural Psychiatry”, *Psychiatry and Empire*. (yp.) Sloan Mahone and Vaughan Megan, Cambridge: CUP, 2007, 197-220.
- Burton, Eric, “Socialisms in Development: Revolution, Divergence and Crisis, 1917-1991”, *Journal fur Entwicklungspolitik*, XXXIII, 3-2017, S.4-20
- Byrne, Jeffrey James, “Africa’s Cold War”, *Cold War in the Third World*, (yp.) McMahon, Robert J, Oxford: Oxford University Press, 2013, 101-124.
- Carthagen Troche, Andres, “The Representation of Africa in National Geographic”, *Supporting Cultural Differences Through Research*, Monograph Series 2011.
- Čavoški, „Yugoslavia’s Help Was Extraordinary. Political and Material Assistance from Belgrade to MPLA in its rise to Power 1961-1975”, *Journal of Cold War Studies*, vol.21, 1, (2019), 125-150.
- Čavoški, Jovan, „Od Alpa do Himalaja: Ambasador Dušan Kveder i razvoj jugoslovensko-indijskih odnosa“, *Annales. Acta Histrie* 24,4 (2014), 625-636.
- Čavoški, Jovan, „Overstepping the Balkan boundaries: The lesser known history of Yugoslavia’s early relations with Asian countries (new evidence from Yugoslav/Serbian archives)”, *Cold War History*, vol 11 (2011), 557-577.

- Chary, Sharad, Verdery, Katherine, "Thinking between the posts: Postcolonialism, postsocialism, and Ethnography after the Cold War," *Comparative Studies in Society and History*, 51,1, (2009), 6-34.
- Ciccariello-Maher, George, "European Intellectuals and Colonial Difference" , *Race after Sartre. Antiracism, Africa Existentialism, Postcolonialism*, (yp.) Judaken, Jonathan Albany: New York Press, 2008, 129-157.
- Cvjetičanin, Biserka, "Uloga instituta za razvoj i međunarodne odnose u Pokretu nesvrstanih" *Razvojna saradnja kroz naslijeđe Pokreta nesvrstanih*, Zagreb: CROSOL, 2015, 12-17.
- Desai, Ram, "Explosion of African Studies in the Soviet Union" *African Studies Bulletin*, Vol. 11, No. 3 (Dec., 1968), 248-258.
- Dimić, Natalija "Achievements and Limitations of Yugoslavia's Policy in Angola during 1960s and 1970s", *Afriche e orienti: rivista di studi ai confine tra africa mediterraneo e medio oriente*, anno XIX, numero 3/2017, 55-74.
- Dodds, Klaus, "Cold War Geopolitics", *A Companion to Political Geography*, (yp.) London: Blackwell Publishing Ltd., 2003, 204-219.
- Đorđević, Jelena, „Postkolonijalna teorija diskursa“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, (2008), 29-45.
- Dragostinova, Theodora, "The "Natural Ally of the "Developing World": Bulgarian Culture in India and Mexico", *Slavic Review*, 77,3, (2018), 661-684.
- Dragostinova, Theodora, Fidelis, Malgorzata "Introduction: Beyond the Iron Curtain: Eastern Europe and the Global Cold War", *Slavic Review*, 77, no.3 (Fall 2018), 577-587.
- Drew, Allison, "Communism in Africa", *Oxford Handbook of the History of Communism* (yp.) Smith, S. A, Oxford: Oxford university press, 2014, 1-22.
- Duda, Igor, ""Rijetki trenuci odmora" Tito i slobodno vrijeme", *Tito. Viđenja i tumačenja*, (yp.) Manojlović Pintar, Olga, Beograd: Institut za noviju istoriju, 2011, 313-329.
- Duda, Igor, "Svakodnevni život u obje jugoslavenske države. Hvatanje koraka sa Evropom", *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, 366-383.
- Ellis, Stephen, "Writing Histories of Contemporary Africa", *Journal of African History*, Vol. 43, No.1 (2002), 1-26.
- Fotiadis, Ruža "Opasni prijatelji, neverna braća-bliskost i udaljenost u međunarodnim odnosima na primjeru Grčke i Jugoslavije", *Reprezentacije socijalističke Jugoslavije. Preispitivanja i*

- perspektive*, (yp.) Grandits, Hannes, Janković, Branimir, Ivanović, Vladimir, Zagreb-Sarajevo:Srednja Europa-UMHIS, 2019,127-139.
- Frey, Marc, Dulffer, Jost, "Introduction", *Elites and Decolonization in the 20th Century*, (yp.) Frey, Marc, Dulffer, Cambridge:CUP,2012, 1-11.
- Gafraik, Robert, "Representations of India in Slovak Travel Writing during the Communist Regime (1948–1989)", *Postcolonial Europe? Essays on post-communist literatures and culture*, (yp.) Dobrota Pucherova et. al. Brill-Rodopi 2015, 283-299.
- Gilley, Bruce, "The Case for Colonialism", *Third World Quarterly*, (2017),1-17.
- Gineli, Zoltan "Hungarian Experts in Nkrumah's Ghana. Decolonization and Semiperipheral Postcoloniality in Socialist Hungary", *Mezosfera*, may (2018).
- Grey, Robert, D, „The Soviet Presence in Africa: an Analysis of Goals“, *The Journal of Modern African Studies*, 22, 3 (1984),511-527.
- Guelke, Leonard, Guelke, Jeanne Kay, "Imperial Eyes on South Africa:Reassessing Travel Narrative", *Journal of Historical Geography* 30 (2004), 11-31.
- Henrikson, Alan K., "Distance and Foreign Policy: A Political Geography Approach", *International Political Science Review*, (2002), Vol.23, No.4, 437-466.
- Hessler, Julie, "Death of an African Student in Moscow. Race, politics and the Cold War". IN: *Cahiers de Monde Russe*, 47/1-2, 2006,33-63.
- Jakovina, Tvrтко "Aktivna koegzistencija nesvrstane Jugoslavije", *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2017, 434-485.
- Jakovina, Tvrтко, "Tito's Yugoslavia as The Pivotal State of the Non Aligned"., *Tito. Viđenja i tumačenja*, (yp.) Manojlović Pintar, Olga, Beograd: Institut za noviju istoriju, 2011, 389-405.
- Jakovina, Tvrтко, „Lončar, Budimir. Mr. Nonalignment i jugoslavenska politika nesvrstanosti“, *Up and Underground*, proljeće 2011.
- Janko, Anton, "Vida the Beautifull and her zamorec" *Broaching frontiers shateringboundaries. On tradition and culture at the dawn of the third milenium*. T.E.Knight (yp.) Peter Lang 1999.
- Jović, Dejan, „Communist Yugoslavia and its „Others“, (yp.) Lampe, John, Mazower, Mark, *Ideologies and national identities. The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, Budapest-New York:CEU Press, 2004, 277-291.
- Kanclajter, Boris, Stojaković, Krunoslav, „1968 u Jugoslaviji – studentski protesti između Istoka i Zapada“, *1968. Četrdeset godina posle*, (yp.) Radić, Radmila, Beograd:Institut za noviju istoriju Srbije, 2008,453-480.

- Kilibarda, Konstantin, *Non-aligned Geographies in the Balkans: Space, Race, and Image in the Construction of New "European" Foreign Policies*, (yp.) Abhinvara Kumar, Derek Maisonville, *Security beyond the discipline: Emerging Dialogues on Global Politics*, Toronto: York Center for International and Security Studies, 2010.
- Koinvunen, P, "Friends, "Potential Friends" and Enemies. Reimagining Soviet Relations with the First, Second and the Third World at the Moscow Youth Festival 1957", *Socialist Internationalism in the Cold War. Exploring the Second World*, (yp.) Babiracki, P. Jersild. A, Palgrave Macmillan, 2016., 219-249.
- Kesić, Vesna, „Razvoj hrvatskog modela liječenja dijabetesa kroz suradnju s Pokretom nesvrstanih“, *Razvojna saradnja kroz naslijeđe Pokreta nesvrstanih*, Zagreb: CROSOL, 2015.58-82.
- Klemenčić, Mladen, Richter-Novosel, Zorka, „Katografija u Leksikografskom zavodu“, 2008.
- Kulić, Vladimir, „Architecture and Ideology in Socialist Yugoslavia“, *Unfinished modernisations. Between Utopia and Pragmatism*, (yp.) Mrduljaš, Maroje, Kulić, Vladimir, Zagreb: UHA-CCA, 2012,33-63.
- Limani, Mrika, "Kosovo u Jugoslaviji. Protiv kolonijalnog statusa", *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2017, 251-279.
- Lofsdottir, Kristin, "Shades of Otherness: Representation of Africa in 19th century Island", *Social Anthropology* Volume 16 issue 2 (2008),172-186.
- Lopes de Souza, Marcelo, „Decolonising postcolonial thinking: Ethnocentrism and sociocentrism as transideological and multiscalar phenomena“, *ACME: An international E journal for Critical Geographies*, 2019, Vol. 18, Issue 1, 1-24.
- Mark, Apor, Vučetić, Oseka, „We are with you Vietnam“ Transnational Solidarities in socialist Hungary, Poland and Yugoslavia“, *Journal of Contemporary History*, (2015), 1-26.
- Mark, James, Quinn, Slobodian, "Eastern Europe", *The Oxford Handbook of the Ends of Empire*, (yp.) Thomas, Martin, Thompson, Andrew, Oxford handbooks online, 2015.
- Mark, Radonjić, Burton, Ginneli, „Socialist Travelogues and the third world“, *Socialism goes global vol.2*, (у припреми).
- Marung, Steffi, "Peculiar Encounters With the Black Continent. Soviet Africanists in the Global 1960's and the Expansion of the Discipline", *Self-reflective Area Studies*, (yp.) Middel, Mathias Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2013, 103-134.
- Matushevich, Maxim, "An exotic subversive. Africa, Africans and Soviet everyday." *Race and Class* 49(4), 2008,57-81.

- Matić, Uroš “Slike faraonske prošlosti. O razvoju i stanju egiptologije u Srbiji”, *Egipat u sećanju Srbije*, (yp.) Epštajn, Emilia, Beograd:Muzej afričke umetnosti, 2011, 29-47.
- Morris, Milton, “The Soviet Africa Institute and the Development of African Studies”, *The Journal of Modern African Studies*, 11, 2, (1973).
- Mehos, Donna C., Moon, Suzanne M, “The Uses of Portability: Circulating Experts in the Technopolitics of Cold War and Decolonization”, *Entangled Geographies: Empire and Technopolitics in the Global Cold War*, (yp.)Hecht, Gabriele, MIT Press, 2011.
- Miletić, Srđan, „Jugoslavija i zemlje Magreba 1956-1958“, *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1960*, (yp.) Selinić, Slobodan, Beograd:INIS, 2008, 497-513.
- Miliša, Šime i Havliček, Milena, „Najveći poslovni uspjesi Končar Grupe Hrvatska: Hidroelektrana Haditha, Irak“, *Razvojna suradnja kroz nasleđe Pokreta nesvrstanih*, Zagreb:IRMO 2015.
- Mitić, Ilija, „Dubrovački konzularni predstavnici u Sjevernoj Africi“, *Naše more. Znanstveni časopis za more i pomorstvo*, vol.9, 1, 1962,29-30.
- Naumov, Milica, „Potraga za Istokom. Egipat u putopisima srpskih žena u prvoj polovini XX veka“, in: *Egipat u sećanju Srbije*, (yp.)Epštajn, Emilia, Beograd:Muzej afričke umetnosti, 2011,47-65.
- Newsinger,John, “Why Rhodes Must Fall”, *Race and Class*, vol.58, 2, (2016), 70-78.
- Ognjanović, Gorana, Jozelić, Jasna, „Yugoslavia’s Authentic Socialism as a Pursuit of „Absolute Modernity“, *Tito’s Yugoslavia: stories untold. Titoism, Self-Determination, Nationalism, Cultural Memory*,(yp.) Ognjanović, Gorana, Jozelić, Jasna, New York:Palgrave Macmillan, 2016,9-36.
- Orlović, David „“More than a cordial reception“. Ethiopian Emperor Haile Selassie I’s visit to Yugoslavia in 1954, with a special reference to the passage to and stay in Croatia”*Carnival-Journal of the Internationa Students of History Association*, vol. XIV.
- Ottaway, Marina, “Soviet Marxism and African Socialim”, *The Journal of Modern African Studies*, 16, 3, (sep.1978), 477-485.
- P. Betts et. Al, “Race, Socialism and Solidarity: Anti-Apartheid in Eastern Europe”, *A Global History of Anti-Apartheid*, (yp.) Skinner, Rob, Konieczna, Anna, London:Palgrave Macmillan, 2019,151-200.
- Palumbo, Patrizia, “Orphans for the Empire. Colonial Propaganda and Children’s Literature during the Imperial Era”, *A Place in the Sun. Africa in Italian Colonial Culture from Post-unification to the present*, (yp.) Palumbo, Patrizia, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2003,225-255.

- Petrović, Vladimir, „Josip Broz Tito’s Summit Diplomacy in the International Relations of Socialist Yugoslavia 1944/1961”, *Annales: anali za istrske in mediteranske študije*, 4 (2014),577-592.
- Petrović, Vladimir, „Jugoslavija između starih i novih spoljnopolitičkih partnerstava sredinom pedesetih godina“, *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1960*, (yp.) Selinić, Slobodan, Beograd:INIS, 2008., 459-473.
- Petzer, Tatjana, “Tito’s Archipelagos: Liminal Spaces of the Third Path”, *Tito. Viđenja i tumačenja*, (yp.) Manojlović Pintar, Olga, Beograd: Institut za noviju istoriju, 2011,670-684.
- Polič, Mario, Krešimir, Sajko,"Africa research institutions", *Africa spectrum*, Vol. 8. No.1 (1973),97-101.
- Popov, Nebojša, „Beogradski jun 1968.“, *Povratak u šezdeset osmu – 40 godina od protesta*, (yp.) Farik, Nora, Beograd Heinrich Boll, 2008,83-94.
- Prijić, Slavko, “Geostrategijski značaj Afrike i strano vojno prisustvo”, *Politička misao*, vol. XXIII/1986/, no.1,131-147.
- Primorac, Igor, “Race Research in Yugoslavia”, *Patterns of Prejudice*, Vol 10, 1 (1976), 35-36.
- Quinn, Slobodian, “Jurisdiction Leap, Political Drain and other dangers of transnational history”, *New Global Studies*, 4, 1, (2010).
- Quist-Adade, Charles, “From Paternalism to Ethnocentrism:images of Africa in Gorbachev’s Russia”, *Race and Class* 46(4), 79-89.
- Radonjić, Nemanja „From Kragujevac to Kilimanjaro“ Imagining and re-imagining Africa in travelogues from socialist Yugoslavia“, *Godišnjak za društvenu istoriju*, 2,(2016), 55-89.
- Radonjić, Nemanja, „(Post)jugoslvoenska historiografija i „Treći svet“sa posebnim osvrtom na područje Afrike“, (ur.)Grandits, Hannes, Janković, Branimir, Ivanović, Vladimir, *Reprezentacije socijalističke Jugoslavije. Preispitivanja i perspektive*, Zagreb-Sarajevo:Srednja Europa-UMHIS, 2019, 83-107.
- Radonjić, Nemanja, „Bubnjevi revolucije: Zdravko Pečar i Veda Zagorac“, *Nyimpa kor ndzidzi. Čovek ne može opstati sam. One Man, No Chop.. Rekonceptualizacija muzeja afričke umetnosti*, (yp.) Epštajn, Emilia, Sladojević, Ana, Beograd:MAU, 2017.
- Radonjić, Nemanja, „Veoma različitim putevima u socijalizam. Jugoslovenskei komunisti i afrički napredni pokreti (1945-1970), *Komunisti i komunističke partije: politike, akcije, debate. Zbornik odabranih radova s Trećeg međunarodnog znanstvenog skupa Socijalizam na klupi, 28-30 rujna, Pula, 2017*, (yp.) Duda, Igor, Zagreb-Pula: Srednja Europa-Sveučilište Jurja Dobirle u Puli, 2019, 135-163.

- Radulović, Ružica, „Noridjski model beline i izuzetnosti: reprezentacija drugosti u nekim nordijskim filmovima i televiziji“, *Етноантрополошки проблеми, н.с.год.14, св.4* (2019),1247-1269.
- Rakić, Tamara, „Stereotipi o arapskom svijetu u srpskim putopisima“, *Književna istorija*, 38, 130, Beograd 2006.
- Ramšak, Jure, „Poskus drugačije globalizacije. Slovenska privreda i dežele v razvoju“, *Acta Histrie* 23, 4, (2015), 765-783.
- Rebronja, Nadija, „Slike mediteranskih zemalja u putopisima za decu i mlade“, *Detinjstvo: Časopis za decu i mlade*, 39, 2, Beograd 2013.
- Routledge, Paul, “Anti-Geopolitics”, *A Companion to Political Geography*,(yp.), Agnew et al. , Lodnon:Blackwell Publishing, 2003,236-249.
- Schleicher, Hans-Georg’GDR Solidarity: The German Democratic Republic and the South African Liberation Struggle’, *The Road to Democracy in South Africa, Vol 3: International Solidarity*,Pretoria: Unisa Press, 2008., 1069-1153.
- Schmidt, Elizabeth, “Anticolonial Nationalism in French West Africa: What Made Guinea Unique?”, *African studies Review*, 52, 2, (September 2009), 1-34.
- Scott-Smith, Giles, Segal, Joes, “Introduction. Divided Dreamworlds? The Cultural Cold War in East and West”, *Divided Dreamworlds? The Cultural Cold War in East and West*, (yp.) Romijin et. Al, Amsterdam:Amsterdam University Press, 2012,1-13.
- Sharp, Joanne, “Refiguring geopolitics. The Reader’s Digest and the popular geographies of danger of the cold war” *Geopolitical traditions.A century of geopolitical thought*, (yp.) Dodds, Klaus, Atkinson, David ,London and New York, Routledge, 2003,332-353.
- Sladojević, Ana „Afričke umetnosti u lokalnoj sredini: konteksti i reprezentacije“, *Istorija umetnosti u Srbiji XX vek*, (yp.) Šuvaković, Mirko et.al, Beograd:Orion Art,625-636.
- Sladojević, Ana, „Muzej afričke umetnosti i njegov antikolonijalni diskurs“, *Kultura, Časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturalnu politiku*, 2012,
- Slobodian, Quinn, “Dissident Guests: Afro-Asian Students and transnational activism in the West German Protest movement”, *Migration and activism in Europe since 1945*, Pojmann, Wendy (yp.), New York: Palgrave, 2008,33-56.
- Slobodniak, Martin, “Socialist Anti Orientalism: Perceptions of China in Czechoslovak Travelogues from the 1950s”, *Postcolonial Europe? Essays on post-communist literatures and culture*, 300–313.

- Smode Cvitanović et Al, „Afrički radovi hrvatske arhitekture“, *Prostor. Znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, (2016)2, 24,90-101.
- Stanek, Lukasz, “Architects from Socialist Countries in Ghana (1957-1967): Modern Architecture and Modernisation”, *Journal of the Society of Architectural Historians*, vol. 74, no 4, (december 2015), 416-442.
- Stanek, Lukasz, “Miastoprojekt goes abroad: the transfer of architectural labor from socialist Poland to Iraq (1958-1989)”, *The Journal of Architecture* 17:3 (2012),361-386.
- Stanek, Lukasz, “Introduction. Second World architecture and planning in the Third World”, *Journal of Architecture*, vol.2 issue 3, (2012),299-307.
- Stanić, Igor, „Aktivan i odgovoran proizvođač i upravljač“. Izgradnja socijalističkoga radnikasamoupravljača na primjeru brodogradilišta Uljanik 1960-ih godina“, *Stvaranje socijalističkog čovjeka. Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*, Duda, Igod (ur.) Pula: CKPIS, 2017, 97-123.
- Subotić, Jelena, Vučetić, Srđan, “Performing solidarity: whiteness and status-seeking in the non-aligned world”, *Journal of international relations and development*, (2017), 1-22.
- Subotić, Milan, „Unutrašnji kolonijalizam“- Prilog historiji koncepta“, *Sociologija*, Vol. I, X, (2018), No.2, 411-432.
- Tavar, Katrin Litar, “Tito: Glavna ličnost, vođa... uz druge Ili kako dovesti u pitanje mit o imobilizmu za vreme socijalizma“, *Tito. Viđenja i tumačenja, Tito. Viđenja i tumačenja*, (yp.) Manojlović Pintar, Olga, Beograd: Institut za noviju istoriju, 2011, 89-101.
- Taylor, Barry R., “Culture since 1985”, *Missiology: An International Review*, Vol. XXXV, no. 2, april (2007), 147-148.
- Terzić, Milan, “Tito i Balkanski pakt. Premošćavanje na putu ka neutralnosti”, *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1960*, (yp.) Selinić, Slobodan, Beograd:INIS, 2008,
- Tiemayer, Phil, “Launching a Nonaligned Airline: JAT Yugoslav Airways between East, West, and South, 1947-1962”, *Diplomatic History*, Vol.41, 1 (2017),78-103.
- Todorova, Miglena, “Imagining in-between Peoples across the Atlantic”, *Journal of Historical Sociology*, vol.19, no 4, (2006), 397-418.
- Tomlison, B.R. “What Was the Third World?” *Journal of Contemporary History*, vol.38, 2 (2003), 307-321.

- Turajlić, Mila, „Re-aligning Yugoslavia. The Construction of Alterity in Yugoslav Newsreels“ *On_Culture: The Open Journal for the Study of Culture* 4 (2017) <https://www.on-culture.org/journal/issue-4/turajilic-re-aligning-yugoslavia/>.
- Valliant, Janet G., „Dilemmas for Anti-Western Patriotism: Slavophilism and Negritude, *The Journal of Modern African Studies* 12, 3, september 1974, 377-393.
- Van Den Bergh, Erik, “Dutch Images of South Africa Reflected in Travel Diaries”, *Ecumenical Advice and Research Center on South Africa*, jun 2000., 458-462.
- Vemić, Mirčeta, Lović, Suzana, „European maps of Kosovo and Metohija as the primary core of Old Serbia from the 16th to the 20th Century“, *Историја и географија*, Београд: ИНИС, Географски институт Јован Цвијић, 2015, 673-701.
- Vinha, Luis, “Charting Geographic Mental Maps in Foreign Policy Analysis: A Literature Review”, *Journal of Studies and Research in Human Geography*, 6.1, (2012), 5-17.
- Vitalis, Robert, “The Midnight Ride of Kwame Nkrumah and Other Fables of Bandung, *Humanity*, summer (2013), 261-288.
- Vučetić, Radina, „Amerika u jugoslovenskim putopisima. Pogled kroz gvozdenu zavesu“, *Godišnjak za društvenu istoriju*, 1, 12, 2005, 65-83.
- Vučetić, Radina, „Exhibitions as Spaces of Cultural Encounters: Yugoslavia and Africa“, *Socialism Goes Global*, Vol.2, (у припреми).
- Vučetić, Radina, „Violence against the antiwar demonstrations of 1965-1968 in Yugoslavia: Political Balancing between East and West, *European History Quarterly*, Volume 45, Number 2, April 2015, 255-274.
- Vučetić, Radina, „We shall win. Yugoslav Film Cooperation with FRELIMO“, *Revista Critica de Ciencias Socias*, 118, (2019), 131-150.
- Wainaina, Binyawanga, *How to write about Africa*, Granta: Magazine for New Writing 19.1.2006. <http://granta.com/how-to-write-about-africa/>
- Weiz, Eric D, “Racial politics without the concept of race: Reevaluating Soviet Ethnic and National Purges”, *Slavic review*, vol.61, 1, (2002), 1-29.
- Wright, Gwendolyn, “Tradition in the Service of Modernity. Architecture and Urbanism in French Colonial Policy, 1900-1930, *Tensions of Empire. Colonial Cultures in a Bourgeois World*, (yp.) Cooper, Frederick, Stoler, Ann Laura, Los Angeles: University of California Press, 1997, 322-346.

- Yaqub, Selim "The Cold War in the Middle East", *Cold War in the Third World*, (ур.) McMahon, Robert J, Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Židov, Neda, „Dr. Anton Pogačnik v Afriki in Ameriki“, *Etnolog*, (2001), 197-204.
- Životić, Aleksandar, „KPJ/SKJ i Egipatski komunisti i socijalisti 1946-1956“, *Tokovi istorije*, 2006/3, 153-167.
- Zubel, Marla, “Black stars, Red Stars: Anti-colonial constellations in Ryszard Kapucinski’s Cold War Reportage”, *Postcolonial studies*, (2016), vol 19,2, 131-149.
- Zvijer, Nemanja, “Slika Josipa Broza Tita u partizanskom ratnom spektaklu”, *Tito. Viđenja i tumačenja*, *Tito. Viđenja i tumačenja*, (ур.) Manojlović Pintar, Olga, Beograd: Institut za noviju istoriju, 2011, 718-731.
- Бојовић Продановић, Александра, „Од Египта до Србије“, *Под лупом. Староегипатске збирке у музејима у Србији*, Београд: МАУ 2019, 15-37.
- Бонцић, Драгомир, „Настава географије на Београдском универзитету 1945-1960“, *Историја и географија*, Београд: ИНИС, Географски институт Јован Цвијић, 2015, 773-791.
- Весковић, Ивана, „Парк пријатељства у Новом Београду“, *Наслеђе XII*, (2011), 213-216.
- Вучетић, Радина, „Успостављање југословенске филмске сарадње са Африком“, *Годишњак за друштвену историју*, 2 (2017), 57-81
- Гвозден, Владимир, „Полазишта и циљеви имаголошког проучавања књижевности“, *Зборник матице српске за књижевност и језик*, књ.49, св. 1-2 (2001), 211-224.
- Жарковић, Петар, „Сиповска концепција југословенске спољне политике: ДСИП у средишту унутарпартијских спорења“, *Токови историје* 2017/1, 97-121.
- Јовановић, Владан, „О историјским и социолошким детеминантима (псеудо)модернизације Србије“, (ур.) Јовановић Владан, *Традиција и трансформација књ 1*, Београд, ИНИС 2015, 47-75.
- Јовановић, Мирослав, “Слика ‘другог’: руске избеглице у земљама Балкана (1920–1940)”, *Годишњак за друштвену историју* V/13, (1998), 33-65.
- Лазих, Милорад, „Неки проблеми страних студената на југословенским универзитетима шездесетих година XX века, с посебним освртом на афричке студенте“, *Годишњак за друштвену историју*, 2009/2, 61-78.
- Mark, Radonjić, Burton, Ginneli, „Socialist Travelogues and the Third world“, *Socialism goes global* vol.2 (у припреми)

- Павловић, Мирослав, „Форсирана или аутономна модернизација? Османске реформе у XVIII веку у контексту европских утицаја, *Истраживања*, 22 (2011),185-204.
- Перић, Марко, „Долазак рокенрола на Радио-Телевизију Београд 1967-1969: Концерт за луди,млади свет“,*Годишњак за друштвену историју*,год20, св.1, (2013). 93-107.
- Петровић Тодосијевић,Сања, „Југословенски избеглички логор Ел Шат, 386 Египат. Потреба и(ли) потврда“, *Војноисторијски гласник*,(2008), 217-224.
- Радоњић, Немања, „Дух заједништва? Југославија и Унеско у акција спасавања споменика старе Нубије током шездесетих година XX века“, *Под лупом. Староегипатске збирке у музејима у Србији*, (ур.) Продановић-Бојовић, Александра, Епштајн, Емилия, Београд:МАУ 2019.
- Ристовић, Милан, „*Le Canard Sauvage* и Мајски преврат у Београду 1903. (Прилог имагологији Балкана)“,*Годишњак за друштвену историју*, 3 (2017), 7-25.
- Ристовић, Милан, „Слика непријатеља“:Српске теме у берлинском сатиричном часопису *Klaarderdatch* 1914-1915 године, *Годишњак за друштвену историју*, III, 1-2, (1996),23-39.
- Савић, Александар, „“Измишљање“ Вавилона – географија и хагиографија у блискоисточном итинерару Светог Саве Српског“, *Зборник радова Византолошког института* LII, 2015, 291-312.
- Чавошки, Јован, „Стварање глобалне стратегије. НР Кина и Афро-Азија 1954-1965“, *Тоткови историје* 2012/2, 203-232.

Списак скраћеница

КПЈ/СКЈ – Комунистичка партија Југославије/Савез Комуниста Југославије
ОАЈ – Организација афричког јединства
ЦК СКЈ – Централни комитет Савеза комуниста Југославије
КМОВИ ЦК СКЈ – Комисија за међународне односе и везе са иностранством ЦК СКЈ
ДСИП/ССИП – Државни секретаријат иностраних послова/Савезни секретаријат иностраних послова
СИВ – Савезно извршно веће
СУБНОР – Савез удружења бораца нараднослободилачког рата
ССРНЈ – Социјалистички савез радног народа Југославије
ССОЈ – Савез омладине Југославије (од 1974. Савез социјалистичке омладине Југославије)
ССЈ – Савез студената Југославије
ЈНА – Југословенска народна армија
НОБ – Народноослободилачка борба
ЗАМТЕС – Савезни завод за међународну техничку сарадњу
ФЛН – Фронт националног ослобођења (Front de libération nationale FLN)
КАНУ – Афричка национална унија Кеније (Kenyan African National Union KANU)
МПЛА – Народни покрет за ослобођење Анголе (Movimento Popular de Libertação de Angola MPLA)
УПА – Унија народа Анголе (Uniao dos Povos de Angola UPA);
ФНЛА – Национални фронт за ослобођење Анголе (Frente Nacional de Libertacao de Angola FNLA)
ПАИГК – Афричка партија независности Гвинеје и острва Кап Верде (Partido Africano para a Independência da Guiné e Cabo Verde PAIGC)
ФРЕЛИМО – Фронт за ослобођење Мозамбика (Frente de Libertação de Moçambique FRELIMO)
ЗАНУ – Афрички национални савез Зимбабве (Zimbabwe African National Union ZANU)
ЗАПУ – Афрички народни савез Зимбабве (Zimbabwe African People's Union ZAPU)
ПОЛИСАРИО – Народни фронт за ослобођење Западне Сахаре (Frente Popular de Liberación de Saguía el Hamra y Río de Oro POLISARIO)
СВАПО – Народна организација Југозападне Африке (South West Africa People's Organisation SWAPO)
АНК – Афрички национални конгрес (African National Congress ANC)
ПАК – Панафриканистички национални конгрес Азаније (Panafrican Congress of Azania PAC)
ПНЗ – покрет несврстаних земаља
СЗО – светска здравствена организација
УН – Уједињене нације
УНКТАД – Конференција Уједињених нација за трговину и развој (UNCTAD)
УНИДО – Конференција Уједињених нација за индустријски развој (UNIDO)
УНЕКА – Економска комисија Уједињених нација за Африку (UNECA)
УНЕСКО – Организација Уједињених нација за образовање науку и културу (UNESCO)
Гвинеја (К) – Гвинеја Конакри
Гвинеја (Б) – Гвинеја Бисао
Гвинеја (Е) – Екваторијална Гвинеја
Конго (Б) – Конго Бразавил
Конго (К) – Конго Киншаса
ЦАР – Централноафричка република
ЈАР – Јужноафричка република

УАЈ – Удружење африканиста Југославије
ИПА – Институт за проучавање Африке
ИМПШ – Институт за међународну политику и привреду
ИМРП – Институт за међународни раднички покрет

Прилози

Прилог 1

Попис посета председника Јосипа Броза Тита афричким земљама (Према Архив Југославије, КПР I-2, Попис земаља које је посетио председник републике)

Алжир

24–30.4.1965.
5–9.11.1969.
2–10.9.1973.
20–21.10.1979.
28–31.5.1979.

Гана

28.4–4.3. 1961.

Гвинеја

19–24.3.1961.

Египат

5.2.1955.
24.12. 1955–6.1.1956.
5.12.1958.
20–28.2.1959.
17–22.4.1961.
18–19. 11.1961.
4–14. 2.1962
18–21. 2.1962.
5–10.10.1964.
15–24.4.1965.
2–7.5.1966.
8.2.1968.
23–25.2.1970.
13–20. 2. 1971.
20–21.10.1971
20–27. 1.1977.

Етиопија

11–24.12. 1955.
2–12.2. 1959.
27.1 –4. 2. 1968
9–11. 2.1970.

Замбија

2–9.2. 1970.
8–10.9.1970

Кенија

12–20.2.1970.

Либерија

13–18.3.1961.

18.9.1963.

Либија

25–27.2.1970.

18–20.1. 1977.

31.5 –3.6. 1979.

Мали

25-26.3.1961.

Мароко

1-6.4.1961.

Судан

12-18.2.1959.

14-18.2.1962.

20-23.2.1970.

Танзанија

26.1-2.2.1970.

Того

4-7.3.1961.

Тунис

9-14.4.1961.

Уганда

20.2.1970.

Прилог 2

Посете шефова афричких држава, влада или признатих привремених влада Југославији 1954-1980 (Архив Југославије, КПР; I-3-а, Приједи страних личности и делегација (по земљама).

Алжир

1. Ферхат Абас, председник привремене алжирске владе 9.6.1959.
2. Бен Јусеф Бен Кеда, председник привремене алжирске владе 2.9.1961.
3. Ахмед Бен Бела, председник Републике Алжир 5-13.3.1964.
4. Хуари Бумедијен, председник НР Алжир, 6-11.10.1966
5. Хуари Бумедијен, председник НР Алжир, 12-14.6.1967.
6. Хуари Бумедијен, председник НР Алжир, 15-15.10.1973.
7. Хуари Бумедијен, председник НР Алжир, 14-15.1.1978.
8. Хуари Бумедијен, председник НР Алжир, 22.7-1.8.1978.

Ангола

1. Агостињо Нето, председник Народног покрета за ослобођење Анголе МПЛА 29.10.1968.
2. Агостињо Нето, председник Народног покрета за ослобођење Анголе МПЛА, 4.1971.
3. Агостињо Нето, председник Народног покрета за ослобођење Анголе МПЛА, 20.2.1973.
4. Лопо де Насимента, председник владе, 11-16.5.1976.
5. Агостињо Нето, председник Народног покрета за ослобођење Анголе МПЛА, 22-25.4.1977.

Бенин/Дахомеј

1. Хуберт Мага, председник Републике и Владе Дахомеја 6/7 1963.

Централно афричка република

1. Жан Бедел Бокаса, председник ЦАР, 3-8.5.1972.

Етиопија

1. Цар Хајле Селасије 20-26.7.1954
2. Цар Хајле Селасије 15-24.8.1959
3. Цар Хајле Селасије 2-4.11.1963.
4. Цар Хајле Селасије 29.9.1964.
5. Цар Хајле Селасије 26-27.10.1966.
6. Цар Хајле Селасије 4-5.7.1967.
7. Цар Хајле Селасије 23-25.9.1968
8. Цар Хајле Селасије 25-30.6.1972.
9. Цар Хајле Селасије 30-31.10.1973.
10. Менгисту Хајле Мариам 7-10.12.1978.

Габон

1. Ел Хац Омар Бонго, председник републике Габон, 6-9.4.1975.

Гана

1. Кваме Нкрумах, председник републике Гане, 3-8.8.1961.
2. Кофи Абреф Бусиа, председник владе, 24.9.1970.

Гвинеја

1. Ахмед Секу Туре, председник Републике Гвинеје, 6-11.1.1961.
2. Ахмед Секу Туре, председник Републике Гвинеје, 2-4.8.1965.
3. Ахмед Секу Туре, председник Републике Гвинеје, 23-26.1979.

Гвинеја Бисао

1. Луис Кабрал, председник Државног савета Републике Гвинеје Бисао, 30.5-2.6.1976.
2. Луис Кабрал, председник Републике Гвинеје Бисао, 8-20.8.1979.
3. Жоао Бернардо Виeira, главни комесар Савета комесара Републике Гвинеје Бисао, 29-31.10.1979.

Камерун

1. Ахмеду Ахиџо, председник Републике Камерун, 21-24.6.1967.

ДР Конго (Киншаса) /Заир

1. Антоан Гизенга, потпредседник владе, 21.1.1962.
2. Џозеф Дезире Мобуту, председник ДР Конго, 29-31.8.1970.

НР Конго Бразавил

1. Маријен Нгуаби, председник НР Конго, 10-12.9.1975.

Либерија

1. Вилијем Табмен, председник републике Либерије, 19-24.9.1960.
2. Вилијем Табмен, председник републике Либерије, 23-27.6.1963.

Либија

1. Краљ Мохамед Идриз, 8-21.8.1969
2. Муамер ел Гадафи, председник Револуционарног савета Либије, 18-23.9.1973.
3. Муамер ел Гадафи, генерални секретар Генералног народног конгреса Либијске Арапске Џамахирије, 21-25.6.1977.
4. Муамер ел Гадафи, генерални секретар Генералног народног конгреса Либијске Арапске Џамахирије 7.1978.

Мали

1. Модибо Кеита, председник Републике Мали, 17-23.6.1961.

2. Модибо Кеита, председник Републике Мали, 1962.
3. Модибо Кеита, председник Републике Мали, 13-18.5.1965.
4. Модибо Кеита, председник Републике Мали, 8.1968,
5. Муса Траоре, председник Републике Мали, 17-20.1979.

Мароко

1. Краљ Хасан II (1962,1967, 1968, 1969?) (sic).

Маурицијус

1. Муктар Улд Дада, председник Исламске републике Мауританије, 5-11.1968.

Сао Томе и Принципе

1. Мигуел дос Ањос да Куна Лисбоа Тровада, председник Владе и извршни секретар Ослободилачког покрета, 24.3.1979.

Сенегал

1. Мамаду Диа, председник Владе Сенегала, 14-21.7.1961.
2. Леополд Седар Сенгор, председник Републике Сенегал, 30.8.-3.9.1975.

Сомалија

1. Мохамед Сиад Баре, председник ДР Сомалије 26-28.3.1976.

Судан

1. Фарик Ибрахим Абуд, председник Врховног савета оружаних снага и председник Владе 9-20.7.1960.
2. Фарик Ибрахим Абуд, председник Судана, 7. 1961 ?
3. Џафар Мохамед Нимеири, председник ДР Судан, 4.1973.

Танзанија

1. Џулијус Њерере, председник Владе Тангањике, 24-29.9.1961.
2. Џулијус Њерере, председник Републике Танзаније, 14-16-10.1969.
3. Џулијус Њерере, председник Републике Танзаније, 18-21.4.1975.

Того

1. Гнасингбе Ејадема, председник Републике Того, 23-26.6.1976.

Тринидад и Тобаго

1. Ерик Вилијамс, председник Владе, 8-10.4.1964.

Тунис

1. Хабиб Бургиба, председник Републике Тунис, 30.3-5.4.1965.
2. Хеди Нуира, председник Владе Републике Тунис, 2.7.1974.
3. Хабиб Бургиба, председник Републике Тунис, 1975.

Уганда

1. Милтон Оботе, председник Владе Уганде, 5-10.7.1965.
2. Иди Амин, председник Републике Уганде, 20-22.4.1976.

УАР (Египат)

1. Гамал Абдел Насер, председник Републике Египат, 12-19.7.1956.
2. Гамал Абдел Насер, председник Републике Египат, 2-15.7.1958.
3. Абдел Хаким Амер, председник Владе УАР, 12.11.1959.
4. Гамал Абдел Насер, председник УАР, 12-20.6.1960.
5. Гамал Абдел Насер, председник УАР, 7.1962.
6. Гамал Абдел Насер, председник УАР, 12-16.5.1963.
7. Гамал Абдел Насер, председник УАР, 1-4-.9.1965.
8. Гамал Абдел Насер, председник УАР, 10-12.7.1968.
9. Анвар ел Садат, председник Арапске републике Египат, 3-4.2.1972.

10. Анвар ел Садат, председник Арапске републике Египат, 11-12.1.1973.
11. Анвар ел Садат, председник Арапске републике Египат, 28-30..1974.
12. Анвар ел Садат, председник Арапске републике Египат, 29-30.5.1975.
13. Анвар ел Садат, председник Арапске републике Египат, 8-10.4.1976.
14. Анвар ел Садат, председник Арапске републике Египат, 11.1977.

Замбија/Северна Родезија

1. Кенет Каунда, председник Владе Северне Родезије, 22-25.5.1964.
2. Кенет Каунда, председник Републике Замбије, 9.1965.
3. Кенет Каунда, председник Републике Замбије, 6.1967.
4. Кенет Каунда, председник Републике Замбије, 10.1969
5. Кенет Каунда, председник Републике Замбије, 6-12.5.1970.
6. Кенет Каунда, председник Републике Замбије, 1971.
7. Кенет Каунда, председник Републике Замбије, 27-29.9.1974

Зеленортска острва

1. Педро де Верона Родригнес Пирес, председник Владе Зеленортских острва, 22.10.1975.
2. Аристидес Мариа Переира, председник Зеленортске Републике, 10-13.10.1978.

Прилог 3

Психички поремећаји личности у односу на културну средину по Владимиру Јаковљевићу

	Примитивни ниво	Транзитивни ниво	Цивилизовани ниво
	Заостало село, предграђе у градовима	Мањи градови, средњи слојеви у главном граду, богатије село	Богатији слојеви главног града, развијенија друштва у мањим градовима и на плантажама
[нечитко] експресије симптома	соматске драматизације	Психосоматски Покушаји самоконтроле	Вербализација Самоконтрола
[нечитко] концепције болести	магијски утицаји мале животиње	Физички узроци Мистички узроци	Физички узроци Психички узроци
[нечитко] ставови болесницима	Страх Обожавање Комунална брига Магијско лечење	Толеранције Изолације у друштву Народно и магијско лечење са медицинским лечењем	Агресивност Хоспитализација Медицинско лечење са народном медицином

Jakovljević, Vladimir, „Kulturna sredina i psihički poremećaji ličnosti. Transkulturno psihijatrijsko proučavanje u Afričkoj Gvineji“, doktorska disertacija, Medicinski fakultet, Zagreb 1967.

Прилог 4

Упоредна табела превода најважнијих дела из афричке књижевности за период 1945-1991. Изабрани су најважнији аутори и њихова најбитнија дела односно дела која су објављивали у различитим деценијама како би се испратио континуитет превода. Избор аутора направљен уз: Mazrui, Ali, De Andrade, Mario, Alaoui Abdalaoui, M'hamed, Kunene, Daniel P., Vansina, Jan, "The development of modern literature since 1935", *General history of Africa VIII*; Mazrui, Ali. A, Ajayi, J.F. Ade, Boahen, A. Adu, Tshibangu, Tshishiku, "Trends in philosophy and science in Africa", *General History of Africa VII*; Triffin, Helen et. Al. (eds.), *The Postcolonial studies reader*, Routledge, London 2003; Cvjetičanin, Biserka, *Roman i afrička zbilja*, Zagreb, 1981; Хурани, Алберт, *Историја аранских народа*, Клио, 2016; Kola, Adam, *Socialistyczny Postkolonializm. Rekonsolidacja pamięci*, Torun, 2018; Švob Đokić, Nada, *Razvoj u afričkoj književnosti*, 1981.

Аутор	Оригинални наслов	Година оригиналног издања	Година превод ау Југославији	Превод у Југославији	Писац предговора/поговора	Издавачка кућа
Сезер, Еме (Aimé Césaire)	Discours sur le colonialisme	1950.	Х	Х	Х	Х
Сезер, Еме (Aimé Césaire)	Cahier d'un retour au pays natal	1947.	а)1956. б)1969. в)1979	а)Запис с једног повратка у родни крај б)Запис о повратку у завичај (одломак) У: „Крсташки ратови тишине“ в) Дневник повратка у домовину У: <i>Polja</i> , 248 (1979)13-14.	а)Петар Губерина б)Радомир Суботић в) Даша Шашић	а)Свјетлост Сарајево б)Рад Београд в)Поља Нови Сад
Фанон, Франц (Franz Fanon)	Les Damnés de la Terre	1961.	А)1963 Б)1973.	А)Упор проклетих Б)Презрени на свијету	А)Вјекослав Микецин Б)Вера Вратуша Ђунић	А)Цанкарјева založba Б)Стварност, Загреб, „Свијет сувремене стварности“
Фанон, Франц (Franz Fanon)	Sociologie d'une révolution. .L'an V de la révolution algérienne.	1959.	1977.	Социологија револуције (одломак)	Вера Вратуша Ђунић	Радничка штампа Београд

Фанон, Франц (Franz Fanon)	Peau noire masques blancs	1952.	1977.	Црна кожа, беле маске (одломак)	Вера Вратуша Ђунић	Радничка штампа Београд
Фанон, Франц (Fanon, Franz)	Pour la revolution Africaine	1964.	1977.	За афричку револуцију (одломак)	Вера Вратуша Ђунић	Радничка штампа Београд
Кабрал, Амилкар (Cabral, Amilcar)	National Liberation and Culture	1970.	1978.	Култура и национално ослобођење У: Polja, 227, 1978,34	Даша Шашић	Поља Нови Сад
Кабрал, Амилкар (Cabral, Amilcar)	Return to the Source: Selected Speeches of Amilcar Cabral	1973	X	X	X	X
Кабрал, Амилкар (Cabral, Amilcar)	Cabral, Amilcar. Unity and Struggle: Speeches and Writings of Amilcar Cabral.	1976	X	X	X	X
Ачебе, Чинуа (Achebe, Chinua)	Things fall apart	1958.	1964	Оконкво	X	Обзорја, Марибор
Ачебе, Чинуа (Achebe, Chinua)	Arrow of God	1964.	1977.	Божја стрела	Ана Матељак	Београд, Нови Сад, Скопје, Титоград, Загреб, Сарајево Цијели свијет
Ачебе, Чинуа (Achebe, Chinua)	A man of the People	1966.	1984.	Narodski čovek	X	Београд: Народна књига
Agostinho , Neto (Агостињо Њето)	Разно		1983	Ми јесмо: избор из поезије	Нада Швоб Ђокић	Сарајево: Свјетлост
Agostinho , Neto (Агостињо Њето)	Em busca da vida: poemas		1978	Трагајући за животом: песме	Безил Дејвидсон Фернандо Коста Андраре	Београд, Обреновац: Нова књига

Agostinho , Neto (Агостињо Њето)	Com os alhos secos		1968	Очију без суза	Фернандо Коста Андраре	Култура, Београд
Диоп, Давид (David Diop)	Africa	1956	1959	Afrika U: Polja , 39, 1959, 14.	X	Polja april 1959, Novi Sad
Давид Диоп (David Diop)	Coups de pilon	1956	X	X	X	X
Диоп, Давид (Diop, David)	Celui qui a tout perdu	1948	1964	„Onaj koji je izgubio sve“ U: Afrika, Pečar, Zdravko 42	Veda Zagorac- Zdravko Pečar	Naprijed, Zagreb
Senghor, Leopold Sedar (Леополд Седар Сенгор)	Anthologie de la nouvelle poésie nègre et malgache (1948) Éthiopiennes (1956) Nocturnes (1961) Poèmes (1964)	1948- 1964	1963- 1981	А) „Čaka“ У: Polja 67,1963,13. Б)“U Njujorku (solo uz pratnju trube“ У: Polja, 67, 1963,13. В) „Molitva mira (za velike orgulje), Polja, 67,1963, 13. Г) „Crna žena“ Afrička kretanja, 1965, 59 Д)Leopold Sedar Sengor Ђ)Поезија Е)Палма над мојом патњом:изабране песме Ж) Сачувај моје ријечи:избор из афричке усмене поезије З)Кумба там спава	А)Х Б)Х В)Х Г) Веда Загорац- Здравко Печар Д)Слободан Лазих Е)Ацо Шопов Ђ)Слободан Глумац Ж) Бисерка Цвјетичанин З) Глумац Слободан	А)Polja, Novi Sad Б)Polja, Novi Sad В)Polja, Novi Sad Г)Naprijed, Zagreb Д)Београд, Младо поколење Ђ) Скопје, Нова Македонија Е)Београд Рад Ж)Крушевац Багдала, Загреб, Институт за земље у развоју З)Београд Рад
Сојенка, Воле (Wole Soyenka)	The lion and the jewel	1959	X	X	X	X

Сојенка, Воле (Wole Soyenka)	Death and the King's Horseman	1975	X	X	X	X
Сојенка, Воле (Wole Soyenka)	Interpereters	1965	1980	Тумачи I-II	X	Удружени издавачи, Загреб
Ва Тионго, Нгуги (Ngugi Va Tiongo)	Weep not, child	1964	1979	Не плачи, дете	Ана Матељак	Београд Нолит
Ва Тионго ,Нгуги (Ngugi Va Tiongo)	Petals of blood	1977	1980	А)Крвави цветни листи Б) Крваве латице	А)Х Б)Момчило и Ана Селић	А)Љубљана Младинска књига Б) Горњи Милановац Дечје новине
Ва Тионго, Нгуги (Va Tiongo, Ngugi)	The River Beween	1965	X	X	X	X
Еквенси, Ципријан (Ekwensi Cyprian)	The People of the City	1954	X	X	X	X
Еквенси, Ципријан (Ekwensi Cyprian)	Burning Grass	1961	1979	Трава гори (прича о племену Фулани из сјеверне Нигерије)	Дамир Калођера	Сарајево Веселин Маслеша
Еквенси, Ципријан (Ekwensi, Cyprian)	Jagua Nana	1961	1963	Јагуа Нана	X	Загреб Вијесник
Сембен,Ос ман (Sembene, Ousman)	Le Docker noir	1956	1987	Црни докер	X	Вајат, Београд
Сембен,Ос ман (Sembene, Ousman)	Banty mam Yall	1972	1980	Banty mam Yall	X	Удружени издавачи, Загреб
Сембен,Ос ман (Sembene, Ousman)	Les bouts de bois de Dieu	1960	1980	Божије паличице	X	Младинска књига, Љубљана

Патон, Алан (Paton, Alan)	Cry the belowed country	1948	1954	Плачи вољена земљо	X	Минерва, Суботица
Lej, Камара (Kamara, Laye)	L'enfant noir	1953	А)1956 Б)1962 В)1980	А)Црни дечак Б) Црното момче В) Чрни отрок	X	А)Цепна књига, Сарајево Б)Кочо Рацин, Скопје В)Младинска књига, Љубљана
Tutuola, Amos (Тутуола, Амос)	The palm wine drinkard	1952	1954	Плач палмина вина	X	Зора, Загреб
Tutuola, Amos (Тутуола, Амос)	My life in the bush with ghosts	1954	1969	Мој живот у шуми духова	X	Рад, Београд
Tutuola, Amos (Тутуола, Амос)	Yoruba folktales	1986	X	X	X	X
La Guma, Alex (Ла Гума, Алекс)	The stone country	1967	X	X	X	X
La Guma, Alex (Ла Гума, Алекс)	Time of the Butcherbird	?	X	X	X	X
La Guma, Alex (Ла Гума, Алекс)	In the fog of the seasons end	1972	1980	V megli ob izteku poletja	X	Младинска књига, Љубљана
Езекијел Мфалеле (Ezekiel Mfalele)	Down second avenue	1959	1964	Друга авенија	X	Братство- јединство, Нови Сад
Езекијел Мфалеле (Ezekiel Mfalele)	The African image	1962	X	X	X	X
Езекијел Мфалеле (Ezekiel Mfalele)	The Voices in the whirlwind	1971	X	X	X	X

Нагиб Махфуз (Naguib Mahfouz)	(1947 арапски) Midaq Alley (енглески 1966)	1947 (1966)	1989	Сокакот Мидак	Тревор ле Гасик	Скопје, Нова Македонија
Нагиб Махфуз (Naguib Mahfouz)	Miramar	1967 (1978)	1989	Мирамар	Грајан Петровски	Култура, Скопје
Нагиб Махфуз (Naguib Mahfouz)	The Beggar	1965	1989	Сага о бедницима	Раде Божовић	Просвета, Београд
Nurrudin Farah (Нурудин Фарах)	From a crooked Rib	1970	1978	Урогнјено ребро	X	Младинска књига Љубљана
Nurrudin Farah (Нурудин Фарах)	Variations on the Theme of an African Dictatorship	1980-1983	X	X	X	X
Nurrudin Farah (Нурудин Фарах)	Maps	1986	X	X	X	X

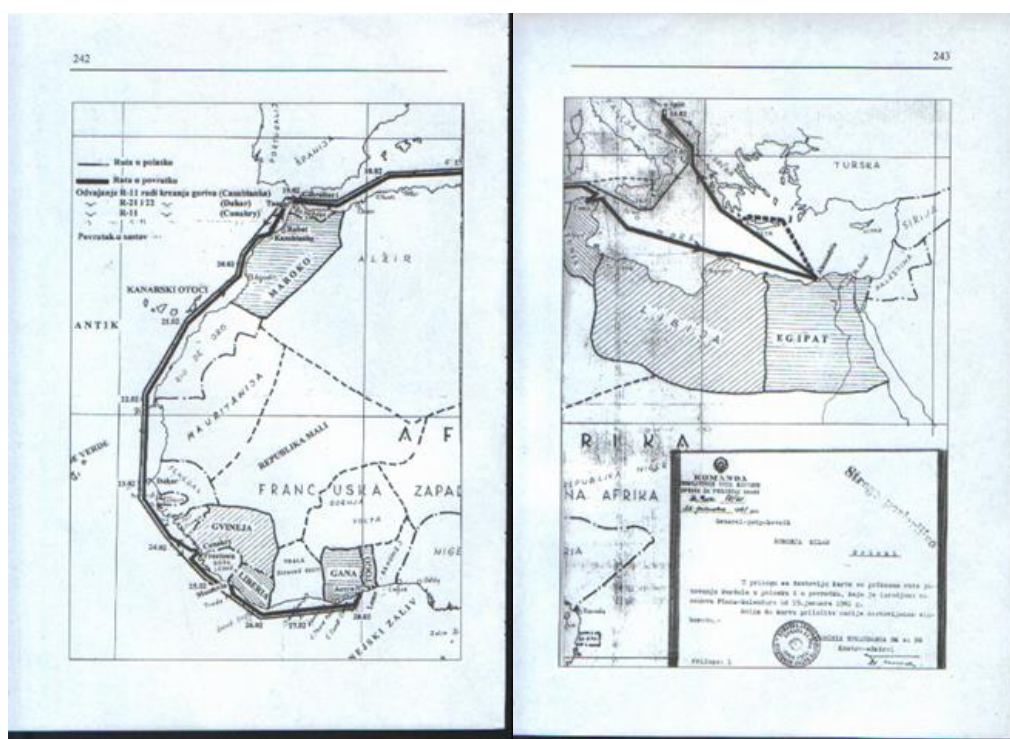
Слика бр. 2: „Председник Народне Уније Камеруна Ернест Оаунди поздравља VII Конгрес СКЈ.“ 23.4.1958.
<http://foto.mij.rs/site/gallery/1962/photo/169>

Слика бр. 3: „Шефови делегација на Београдској конференцији 5.9 1961.“, <http://foto.mij.rs/site/gallery/4689/photo/56>

Слика бр. 4: Поштанске марке штампани поводом Београдске конференције 1961.
<http://klubkolekcionara.blogspot.com/2011/09/nesvrstani-kroz-filateliju.html>

Слика бр. 5: “Мапа руте Титовог путовања, оригинал генерала Милана Жежеља“, Adamović, Miladin, Galeb mira i razdora. 72 dana oko Afrike. Najskuplje Titovo putovanje. Prema dnevniku, kazivanju i dokumentima generala Milana Žeželja, komandanta Titove garde i maršalovog адутанта, Београд:Графоштампа, 2001

Слика бр. 6: Јосип Броз Тито над мапом на *Галебу* на једном од путовања мира. Tito, Josip Broz, *Selected speeches and articles: 1941-1961*, Zagreb: Naprijed 1963.

Слика бр. 7: „Путовање Галобом у земље Африке. Из живота на Галебу. 25.2.1961.“ <http://foto.mij.rs/site/gallery/4160/photo/127>

Слика бр. 8: Тито и леопард, Музеј на Брионима, панел, фотографија аутора 2017.

Слика бр. 9: Тито прима алжирску делегацију 1959, „Le comunique historique de Belgrade et les pretensions de Gaulle”, No 44. Jun 1959. *El Moudjahid II*, Jugoslavija, Grafički zavod jun 1962.

Слика бр. 10: Трећа Конференција Неврстаних у Лусаки: пријем представника ослободилачких покрета Анголе, Мозамбика, Јужне Африке и Намибije <http://foto.mij.rs/site/gallery/12376/photo/60>

Слика бр. 11: „Брионска декларација“ Релјеф на улазу у музеј на Брионима, фотографија аутора 2017

ЈАДИЈА ТИТОЈ КЕНЕТ КАУНДА

Слика бр. 12: Кенет Каунда плаче над Титовим одром, *Svet i Tito*, (прир.) Stefanović, Momčilo, Zagreb-Noví Sad:Globus-Matica Srpska, 1987.

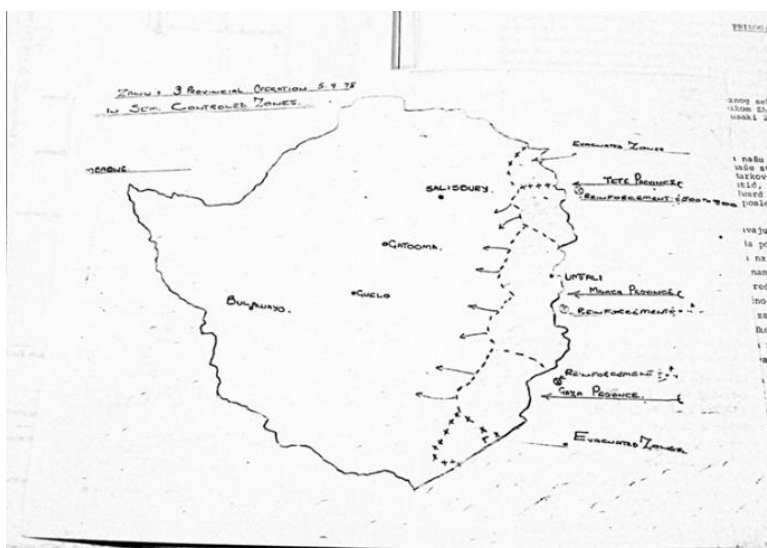
Слика бр. 13: „Прослава 15. годишњице битке на Сутјесци: у шетњи са председником Насером“ 3.7.1958.
<http://foto.mij.rs/site/gallery/2869/photo/139>

Слика бр. 14: „Дочек у Сплиту, општајни ручак и предаја поклона ОНО-а цару Хајле Селасију“ 26.7.1954.
<http://foto.mij.rs/site/gallery/1181/photo/147>

Слика бр. 15: Протести поводом убиства Патриса Лумумбе
<https://www.nationalgeographic.rs/galerija/6384/reportaze/galerije/7914-srbija-nekada-vas-foto-arhiv-12-fotografija-koje-svedoce-o-proslosti.html>

Слика бр. 16: АЈ, 142, А 203, Зимбабве – операција у три провинције, 5.9.1978, аутор: непознати ЗАНУ, 1978.

Слика бр. 17: Здравко Печар (скроз лево) у Алжиру, лето 1958, АМАУ, к. бр.1 , коверат VIII.

Слика бр. 18: “Yugoslavia delegates with reception goods, individuals identified Dan Madzimbamuto”, Југословенска делегацијај предаје помоћ припаднику ЗАПУ, 1979. SAHA Collection, Zenzo Nkobi Photograph Collection, AL3265. http://www.saha.org.za/zapu/yugoslavia_delegates_with_reception_goods.htm

Слика бр. 19: Саобраћајни знак у југословенском насељу у Лагосу, Нигерија. *Pogled u svijet. Afrika*, Zagreb: Školska knjiga 1978.

Слика бр. 20: Тито поставља камен темељац за зграду хидроцентрале Кпиме, Того 1961. *Tito u Africi. Slike solidarnosti*, (ур.)Bets, Pol, Vučetić, Radina, Beograd:Muzej Jugoslavije, 2017.

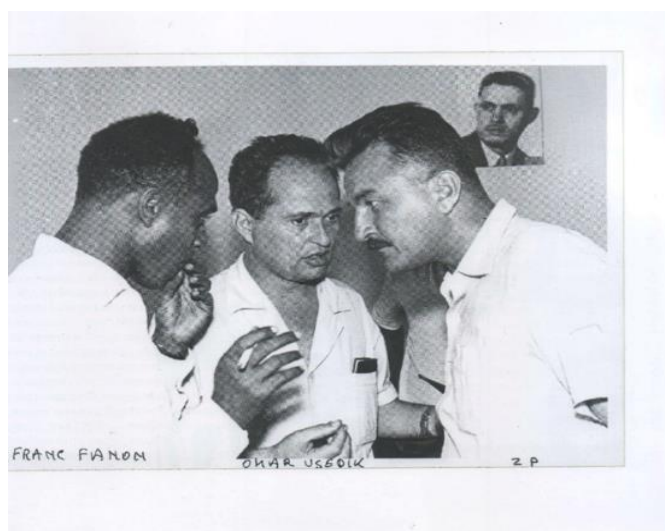
Слика бр. 21: Полазак експедиције из Крагујевца, Милољуб Јелисављевић, Танјуг, 14. фебруар 1975. Крагујевац.
<http://www.princip.info/2016/04/23/ekspedicija-kragujevac-kilimandzaro-1975/#>

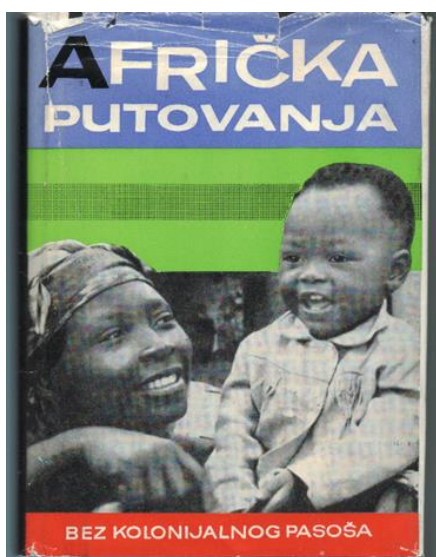
Слика бр. 22: Учесник експедиције на врху Килиманџара 1975. са заставом самоуправљања, фотографија Богдана Шеклера. Šekler, Bogdan *Džambo, Afriko!*, Beograd: Petar Kočić, 1976,

Слика бр. 23: Еме Сезер и Петар Губерина у Паризу 1934/1935 Printscreen *Aime Cesaire, Une voix pour l'histoire*, documentary about the life and times of Aime Cesaire in the production of France 3 et.al. (r. Euzhan Palcy and Annik Thebia-Melsan), 1994. <https://www.youtube.com/watch?v=Q4OAAbsYZ5E&t=635s>

Слика бр. 24: Франц Фанон, Омар Уседик и Здравко Печар у стану Фанона у Тунису, 1959/1960, *Музеј афричке уметности*. Nyimpa kor ndzidzi. Čovek ne može opstati sam. One Man, No Chop., *Rekonceptualizacija muzeja afričke umetnosti*, (ур.) Ерштајн, Emilia, Sladojević, Ana, Beograd:MAU, 2017.

Слика бр. 25 и 26: Насловница и унутрашњост корице. *Afrička putovanja. Bez kolonijalnog pasoša*, (ур.) Adamović, Dragoslav, Zagreb: Stvarnost. Novinarska izdavačka kuća, 1964.

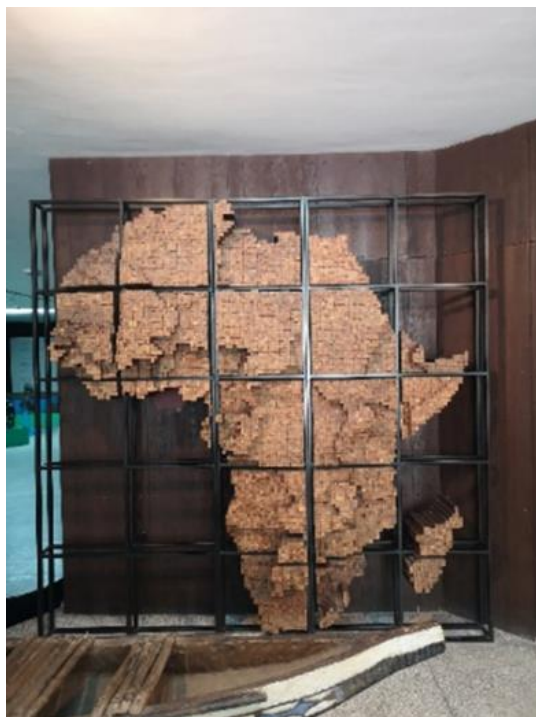
Слика бр. 27: *Споменик жртвама фашизма* Адис Абеба.

https://hr.wikipedia.org/wiki/Spomenik_%C5%BErtvama_fa%C5%A1izma,_Adis_Abeba#/media/Datoteka:Yekatit_12_Addis_Ababa_Ethiopia.jpg

Слика бр. 28: Привремени обелиск несврстанима „Обелиск несврстанима“ на Тргу Маркса и Енгелса 1.9.1961.

<http://foto.mij.rs/site/gallery/4636/photo/4>.

Слика бр. 29: Скулптура Николе Милуновића „мапа Африке“ на улазу у Музеј афричке уметности у Београду (фотографија аутора 2019)

Слика бр. 30: Мапа на улазу у Музеј на Брионима која приказује свет несврстаних и Титова путовања (фотографија аутора 2017)

Слика бр. 31: Костим Зулуа, Етнографски музеј Загреб, Ваневропски свет (фотографија аутора 2019)

Слика бр. 32: Тканина народа Фон из Бенина , Музеј афричке уметности, Београд, (фотографија аутора 2019)

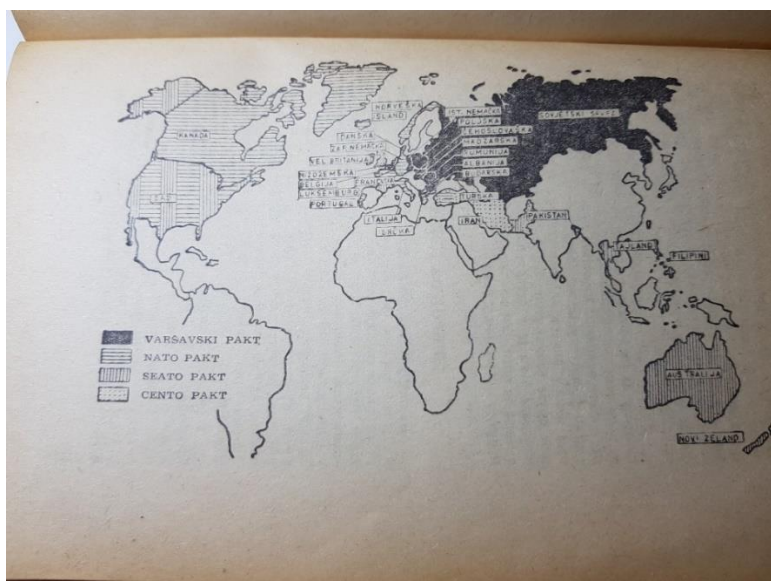

Слика бр. 33: Вођа СВАПО-а Сам Нујома у југословенском недељнику. Grabarić, Vjekoslav, "Pobjeda oružjem ili za stolom, Danas, 22.7.1986

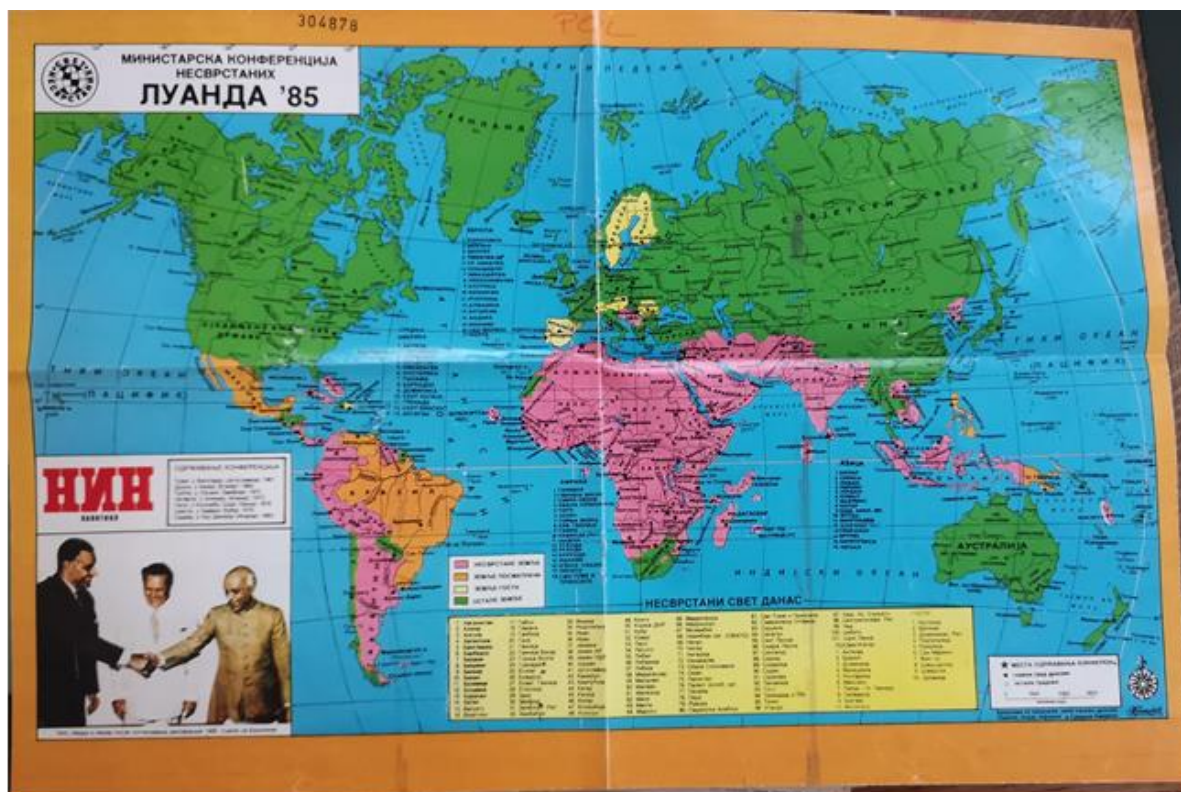

Традиционално варварски терор у Анголи: португалски колонијални војници са одсеченом главом устаника.

Слика бр. 34: „Традиционално варварски терор у Анголи: португалски колонијални војници са одсеченом главом устаника“, Аврамовић, Миодраг, *Жаришта кризе. Конго, Лаос, Вијетнам, Ангола, 3. Иријан*, Београд: Седма сила, 1962.

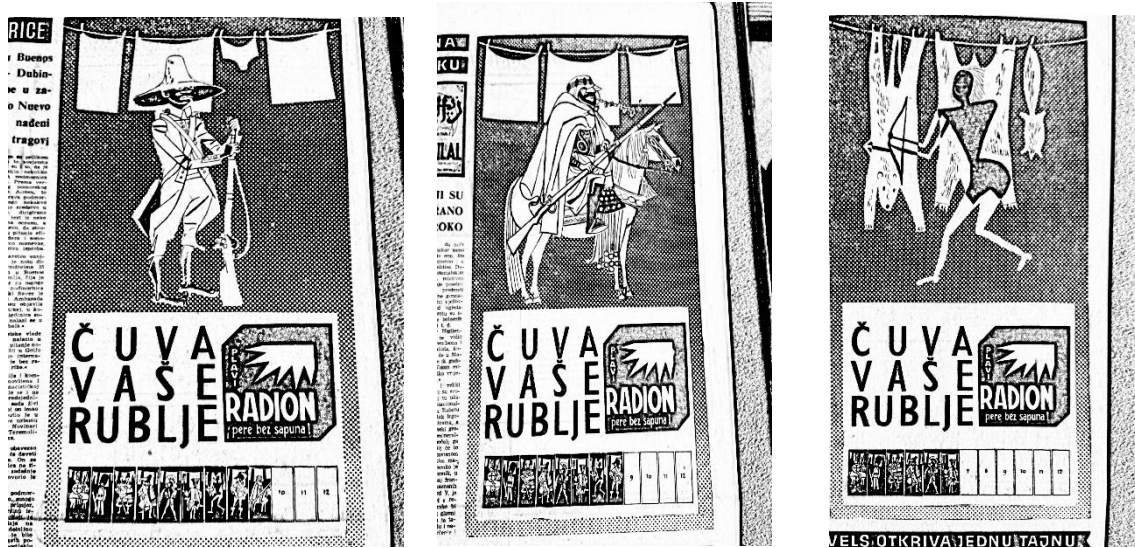
Слика бр. 35: Мапа света 1961: Смоле, Јоже, *Како је подељен свет? Војни пактови између рата и мира*, Београд: Седма сила, 1961.

Слика бр. 36: „Луанда '85. Несврстани свет данас“, *Политика*, 1985.

Слика бр. 37: Представе сиромашног континента, *NIN* 14.7.1977.

Слике бр 37,38, 39: Рекламе за *Плави Радион* , *Vjesnik u srijedu*, 1960.

Слика бр. 40: Сцене из промотивног филма о Катанги, „На путу за Катангу“ (р. Живојин Павловић, 1987).
https://www.youtube.com/watch?v=oP2Kch_5Ok0

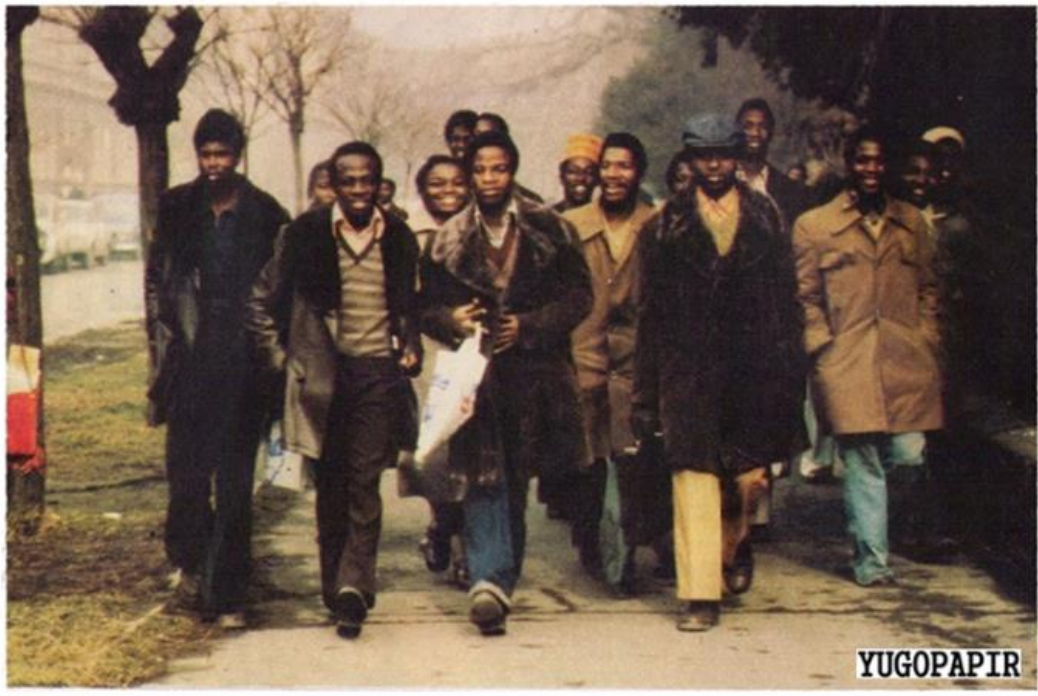
Слика бр. 41: Дочек гвинејске делегације у Бору, „На путу за Катангу“ (р. Живојин Павловић, 1987).
https://www.youtube.com/watch?v=oP2Kch_5Ok0

Слика бр. 42: Сцена из спота Лепе Брене „Шеик“ 1985. https://www.youtube.com/watch?v=8oi7-wwB8_4

Слика бр. 43 Сцене из спота Здравка Чолића „Африка“ 1983. <https://www.youtube.com/watch?v=sVGq6Gjlao8>

Слика бр. 44: Група студената из Нигерије у Осијеку 1978. Milivoj Pašiček, "Hiljade mladih iz Nigerije stiže na školovanje u Osijek, Sobmor, Kotor i druge naše gradove 1978.", *Arena*, III 1978. <http://www.yugopapir.com/2015/04/hiljade-mladih-iz-nigerije-stizu-na.html>

Биографија

Немања (Радула) Радоњић рођен је у Крушевцу 1989, где завршио основну школу и гимназију. Дипломске студије историје завршио је у на Филозофском факултету у Београду 2013. године. Мастер студије историје завршио је на истом факултету 2014, а за мастер рад „Слика Балкана у часопису *National Geographic* (1888-2013)“ добио је награду „Андреј Митровић“. Био је сарадник у настави на предметима проф. др Љубинке Трговчевић 2015. на Факултету политичких наука, те на предметима проф. др Радине Вучетић 2016-2019 на Филозофском факултету у Београду. Од 2018. запослен је на Институту за новију историју Србије у звању истраживач сарадник.

Објавио је више радова у домаћим и страним зборницима, стручним часописима и каталозима, учествовао је на више изложби, говорио је на националним и међународним конференцијама, семинарима и летњим школама. Учествовао је у два међународна пројекта: *Changing representations of socialist Yugoslavia* (2014-2019), регионалних и берлинског универзитета Хумболт, под покровитељством DAAD-а, и *Socialism Goes Global* (2016-2018), универзитета у Егзитуру. Говори енглески, служи се француским и арапским.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора _____ Немања Радоњић _____

Број индекса _____ 5И 14-5 _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Слика Африке у Југославији (1945-1991)

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 14.7.2020.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Немања Радоњић

Број индекса 5 И 14-5

Студијски програм историја

Наслов рада Слика Африке у Југославији (1945-1991)

Ментор проф. др Радина Вучетић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 14.7.2020.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Слика Африке у Југославији (1945-1991)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 14.7.2020.

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.